TÜRK AİLE ANSİKLOPEDİSİ

3

T.C.
BAŞBAKANLIK
AİLE ARAŞTIRMA KURUMU

TÜRK
AİLE ANSİKLOPEDİSİ

YAYINLAYAN:

TC.
BAŞBAKANLIK
AİLE ARAŞTIRMA KURUMU
BAŞKANLIĞI

YAPIM:
TÜRKİYE YAZARLAR BİRLİĞİ VAKFI

ANKARA, ARALIK 1991

DİZGİ:
İLKAY DİZGİ-ANKARA

RENKAYIRIMI:
DİVAN REPRODÜKSİYON-İSTANBUL

FİLM:
ELMA A.Ş. - İSTANBUL

BASKI:
KOMBASSAN-KONYA

CİLT:
BAYINDIR A.Ş. - İSTANBUL

Yayın Yönetimi
D. Mehmet Doğan

Yayın Kurulu
Doç. Dr. İhsan Sezal (Başkan)

Muhsin Mete Doç. Dr. Mustafa İsen
Doç. Dr. Haşim Karpuz

Yayın Koordinatörleri
Dr. Mehmet Akkuş Dr. Said Bodur Y. Doç. Dr. İsmail Doğan
Ar. Gör. E. Buğra Ekinci Ar. Gör Alaaddin Karaca

Teknik Koordinasyon
A. Zahid Akman
Özkul Eren

Redaksiyon Tashih
Ahmet Karademir Erbay Kücet

Teknik Hizmetler

Birim
Basın Yayın Organizasyon

TÜRK AİLE
ANSİKLOPEDİSİ

T.C.
BAŞBAKANLIK
AİLE ARAŞTIRMA KURUMU

TC.
BAŞBAKANLIK
AİLE ARAŞTIRMA KURUMU
YAYINLARI

GENEL YAYIN NO: 72
BİLİM SERİSİ: 11
ISBN 475-19-0468-4

YAZILARDAKİ GÖRÜŞLER YAZARLARINA AİTTİR
AİLE ARAŞTIRMA KURUMUNA MAL EDİLEMEZ

CİLT

3

YAZARLAR

Dr. ERKAN AKIN Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. FÜSUN AKKOYUN Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. FÜSUN AKKÖK Orta Doğu Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. ÜLKER AKKUTAY Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. EMİNE AKYÜZ Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. YAHYA AKYÜZ Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. AHMET ALKAN Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Bina Bilgisi Anabilim Dalı Başkanı

Dr. AHMET TURAN ALKAN Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. YUSUF ALPER Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Araştırmacı-Yazar AYŞE ALTAN

Araştırma Görevlisi MEHMET ALTINTAŞ Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi

Prof. Dr. SUAT ANAR Gazi Üniversitesi Bolu Eğitim Yüksek Okulu Müdürü

Yrd. Doç. Dr. HÜLYA ARGUNŞAH Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Araştırma Görevlisi İBRAHİM ARSLAN Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ticaret Hukuku

Doç. Dr. BEŞİR ATALAY Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi Başkanı

Araştırma Görevlisi MUSTAFA ATALI Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi

Dr. ALİ ATAN Ankara Numune Hastanesi Ürooloji Kliniği

Doç. Dr. NABİ AVCI Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. SENCER AYATA Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Dr., Halk Sağlığı Uzmanı SEFER AYCAN Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

M. ŞEVKİ AYDIN Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. DURMUŞ AYDEMİR

Yrd. Doç. Dr. PAKİZE AYTAÇ Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Yazar, Kültür Bakanlığı Müşaviri BEŞİR AYVAZOĞLU

Araştırma Görevlisi İBRAHİM BAKIR Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü

Dr. MEHMET BALCI Ankara Numune Hastanesi Göz Kliniği

Doç. Dr. ALİ BARDAKOĞLU Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Araştırma Görevlisi MUSTAFA BAŞ Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ticaret Hukuku

Prof. Dr. DOĞAN BENLİ Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Dr., Psikiyatri Uzmanı M. TUNCAY BESİM Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı

Prof. Dr. BEYZA BİLGİN Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. SAFFET BİLHAN Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Eğitim Programları ve Öğretim Bölüm Başkanı

Prof. Dr. NAZMİ BİLİR Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Yrd. Doç. Dr. SAİD BODUR Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

Doç. Dr. NİHAT BOYDAŞ Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Resim Bölüm Başkanı

Doç. Dr. IŞIL BULUT Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu

Araştırma Görevlisi ÜÇLER BULDUK Dil, Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü

Doç. Dr. SABRİ BÜYÜKDÜVENCİ Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

Araştırma Görevlisi MUSTAFA CAN Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ticaret Hukuku

Yrd. Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Prof. Dr. HİKMET Y. CELKAN Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dekan Yardımcısı

Mikrobiyoloji Uzmanı İSMAİL CEYHAN Refik Saydam Hıfzıssıha Merkezi Başkanlığı

Prof. Dr. KEMAL ÇAKMAKLI İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisi Anabilim Dalı

Doç. Dr. ORHAN ÇEKER Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Öğretim Üyesi

Doç. Dr. NİLGÜN ÇELEBİ Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Yrd. Doç. Dr. MESUT ÇETİN Gülhane Askeri Tıp Akademisi Haydarpaşa Hastanesi Psikiyatri Kliniği

Yrd. Doç. Dr. KERİM ÇINAR Selçuk Üniversitesi Mimarlık Mühendislik Fakültesi Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi

Araştırma Görevlisi ŞAMİL DAĞCI Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

MEHMET DALKIZ Gülhane Askeri Tıp Akademisi Diş Sağlığı Enstitüsü Protez Bilim Dalı

ERGİL DEMİR Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Doç. Dr. SAFFET DİLEK Gülhane Askeri Tıp Akademisi Kadın Hastalıkları ve Doğum Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Yrd. Doç. Dr. HÜSEYİN DİNDAR Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi

Yrd. Doç. Dr. İSMAİL DOĞAN Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

D. MEHMET DOĞAN Yazar

Prof. Dr. HAYATİ DOĞANAY Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Bölüm Başkanı

Dr. ALİ DOLGUN Ankara Hastanesi Anestezi ve Reanimasyon Kliniği

Doç. Dr. ÜSTÜN DÖKMEN Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. ALİ DÖNMEZ Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Psikoloji Bölüm Başkanı

Yrd. Doç. Dr. AYŞE DUVARCI Gazi Üniversitesi Eğitim Yüksek Okulu

Araştırma Görevlisi EKREM BUĞRA EKİNCİ Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi

Araştırma Görevlisi İSMAİL ENGİN Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Halkbilim Anabilim Dalı

Yrd. Doç. Dr. MUSTAFA ERDEM Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Bilim Dalı Öğretim Üyesi

Prof. Dr. NEVZAT EREN Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Doç. Dr. MUSTAFA ERGİN İnönü Üniversitesi Öğretim Üyesi

NÜKHET ESEN Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Dr. ÇİÇEK GEYİK Beslenme Uzmanı, Refik Saydam Hıfzıssıha Merkezi Başkanlığı

Dr. EROL GÖKA Psikiyatri Uzmanı

Prof. Dr. BİRSEN GÖKÇE Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü

Doç. Dr. NEVZAT GÖZAYDIN Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Halk Bilimi Öğretim Üyesi

Araştırma Görevlisi ABDULLAH GÜNDOĞDU Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı

Doç. Dr. FİRDEVS GÜNEŞ Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

Psikolog CELİL GÜNGÖR

Doç. Dr. MEVLÜT GÜNGÖR Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Bilim Dalı Öğretim Üyesi

Doç. Dr. TANJU GÜRKAN Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

Yrd. Doç. Dr. NURETTİN GÜZ Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu

Halkbilimci Uzmanı NEVİN HALICI

Dr. Halk Sağlığı Uzmanı METİN HASDE Gülhane Askeri Tıp Akademisi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

Prof. Dr. ZAFER İLBARS Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dekan Yardımcısı

Prof. Dr. OLCAY İMAMOĞLU Orta Doğu Teknik Üniversitesi Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. VACİT İMAMOĞLU Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi

Doç. Dr. MUSTAFA İSEN Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. İBRAHİM KANYILMAZ Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. ENİSE KANTEMİR Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. MUSTAFA KARA Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

MEHMET KARSA Ankara Üniversitesi Türk Dili Okutmanı

Araştırma Görevlisi ALAADDİN KARACA Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Doç. Dr. HAŞİM KARPUZ Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi

Araştırmacı EMİNE KARPUZ Konya Etnografya Müzesi

Doç. Dr. M.AYTÜL KASAPOĞLU Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Araştırma Görevlisi OSMAN KAŞIKÇI Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Türk Hukuk Tarihi

Yrd. Doç. Dr. CUMHUR KILINÇ Gülhane Askeri Tıp Akademisi Biyokimya Anabilim Dalı

Doç. Dr. LEVENT KÖKER Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

A. OSMAN KURUL Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Öğretim Görevlisi

Öğretim Görevlisi M. FATİH UŞAN Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. YILDIZ KUZGUN Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

Yrd. Doç. Dr. H. AHMET MADEN Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyal Antropoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Dr. TESLİME MELAN Sosyal Hizmetler Uzmanı, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü

SEVCİHAN MERT Gevher Nesibe Sağlık Eğitim Enstitüsü, Ana Çocuk Sağlığı Bölüm Başkanı

Gazeteci-Yazar ÖMER LÜTFİ METE

Doç. Dr. KAYHAN MUTLU Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. ORHAN OKAY Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. HASAN ONAT Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mezhepler Tarihi Öğretim Üyesi

Yrd. Doç. BÜLENT ORAN Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı

Prof. Dr. İLBER ORTAYLI Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

Araştırma Görevlisi SELAHATTİN ÖĞÜLMÜŞ Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi

Doç. Dr. FERHUNDE ÖKTEM Hacettepe Üniversitesi Çocuk Sağlığı Enstitüsü

Prof. Dr. SACİT ÖNEN Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Rektör Yardımcısı

Dr. FATİH ÖZCAN Ankara Hastanesi Aile Hekimliği Kliniği

Doç. Dr. ELİZABET ÖZDALGA Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Doç. Dr. HASAN ÖZDEMİR Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Öğretim Üyesi

Doç. Dr. İNAN ÖZER Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. ZAFER ÖZTEK Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Yrd. Doç. Dr. HÜSEYİN ÖZTÜRK Selçuk Üniversitesi Niğde Eğitim Yüksek Okulu

Dr. NAZİF ÖZTÜRK Vakıflar Genel Müdürlüğü Hayır İşleri Dairesi Başkanı

Doç. Dr. SELAHATTİN PARLADIR Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. REMZİ SAĞLAM

Prof. Dr. SAİM SAKAOĞLU Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı

Doç. Dr. EYÜP SANAY Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu

Yrd. Doç. Dr. SAMİ SAYER Gülhane Askeri Tıp Akademisi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

Dr. MUALLA SELÇUK Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Araştırma Görevlisi AHMED NEDİM SERİNSU Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı

Araştırma Görevlisi SEYİT SERTÇELİK Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı

Prof. Dr. BİLGE SEYİDOĞLU Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

MUALLA SEZGİN Selçuk Üniversitesi Kız Sanat Eğitimi Yüksek Okulu

ÜMİT SİREL Yüksek Mimar

Yrd. Doç. Dr. BİRSEN SONUVAR Hacettepe Üniversitesi Çocuk Ruh Sağlığı Bilim Dalı

Prof. Dr. MEHMET ŞAHİN Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Prof. Dr. BEKİR SITKI ŞAYLI Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Genetik Bilim Dalı Başkanı

Folklor Araştırmacısı ORHAN TAN Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi

Araştırma Görevlisi A. VAHAP TAŞTAN Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. MAHMUT TEZCAN Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. BEĞLAN TOĞROL İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Fakültesi Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. OYA TOKGÖZ Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Müdürü
Araştırma Görevlisi BELMA TOKUROĞLU Gazi Üniversitesi İk. ve İd. Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü
Prof. Dr. BARLAS TOLAN Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Araştırma Görevlisi KERİM TOSUN Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Yazar NECİP TOSUN
Dr. ENVER TÖRE Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi
Araştırma Görevlisi NECLA TURAL Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi
Prof. Dr. ORHAN TÜRKDOĞAN Gazi Üniversitesi Bolu İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi
Doç. Dr. HAMZA UYGUN Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi
Öğretim Görevlisi KEMAL YAMAN Kastamonu Meslek Yüksek Okulu
Doç. Dr. ÜMİT MERİÇ YAZAN İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
Doç. Dr. ALİ YILMAZ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Edebiyatı Öğretim Üyesi
Sosyal Hizmetler Uzmanı M. NİYAZİ YILMAZ Sosyal Hiz. ve Çocuk Esirgeme Kur. Genel Müd. Baş. Müf.

N

Yürürlükteki Hukukta Nafaka	*Osman Kaşıkçı*
Eski Hukukumuzda Nafaka	*Ekrem Buğra Ekinci*
İslam Hukuku ve Yürürlükteki Hukukta Neseb	*Osman Kaşıkçı*
Hukuk ve Nikah	*Mustafa Can*
Nikah âdetleri	*Pakize Aytaç*
Türkiye'de Nişan âdetleri	*Nevzat Gözaydın*
Nişan Törenine Ait Uygulamalar	*Nevzat Gözaydın*
Nüfus	*Said Bodur*

OSMAN KAŞIKÇI

YÜRÜRLÜKTEKİ HUKUKTA NAFAKA

İnsanlar maddî yönden zengin ve fakir olmak üzere ikiye ayrılabilir. Dünyada ne zenginlerin devamlı zengin kalma garantisi ve ne de fakirlerin devamlı fakir kalmaları söz konusudur. Güneşin doğuşu ile batışı arasında bile insanlar zengin veya fakir olabilirler.

İşte nafaka zenginler ile fakirlerin malî durumlarının dengelenmesi olmasa da, aynı nev'iden olmanın hatta hısım olmanın bir neticesidir. Fakir ve yoksul olan insanlar her zaman bir başkasının yardımına muhtaç olabilecekleri gibi aslında varlıklı olan insanların hastalık, işsizlik, yaşlılık, bunaklık, dermansızlık vb. sebeplerle yoksulluğa düşmeleri de mukadderdir. Bütün bu hallerde yoksul insanların ellerinden tutulması, bazısına belli bir süre bazılarına ise hayat boyu yardım edilmesi insanlığın bir iktizasıdır. Bu husus aynı zamanda hem dinî, hem insanî hem de ahlâkî bir görevdir.

O halde nafaka, aralarında hısımlık bağı bulunan kimselerden malî durumu iyi olanların yoksul olanlara yapmak zorunda oldukları yardımdır, şeklinde tarif edilebilir. Nafaka her ne kadar dinî, insanî, ahlâki bir görev olsa da bunun kanun ile teyidi ve icra edilmesi hayatın zaruretlerindendir. Zira maddî durumu iyi olsa bile hısımlarına yardım etmeyen insanlar çıkabilir. İşte bundan dolayı gerek Eski Türk-İslâm Hukukunda ve gerekse günümüz Türk Hukukunda nafaka bir mükellefiyet olarak kanunlara girmiştir. Gerektiğinde devlet zoru ile yerine getirilir. Zira nafaka bir borçtur, hem de insanlık, hısımlık borcu.

Nafaka, belli bir miktar para olabileceği gibi para yerine geçen başka mallar da olabilir. Ama bugün uygulamada ekseriyetle para olarak alınıp verilmektedir. Gerçekten malları her zaman paraya çevirmek mümkün olmadığı gibi her mal da her zaman insanın ihtiyacını karşılamaz.

Nafakayı çeşitli açılardan tasnife tabi tutmak mümkündür. Öncelikle kocanın evlilik birliğindan doğan ödevlerinden biri belki en önemlisi nafaka mükellefiyetidir. Bilindiği gibi aile karı, koca, çocuklar ve örfe göre aynı çatı altında yaşayan kimselerden teşekkül eder. Bu aile birliğinin reisi kocadır. Binaenaleyh koca, karısına ve çocuklarına ve aileden sayılan diğer kimselere bakmakla mükelleftir. Hatta bu mükellefiyet evlilik birliğinin sulh ve sükun içinde devam ettiği süreye münhasır değildir. Aile birliğinin dağılma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı devrede de devam eder.

Kocanın karı ve çocuklarının iâşesini temin etme mükellefiyetine bakma mükellefiyeti denmektedir. Gerçekten koca, karısı ve çocuklarının ihtiyaçlarını gidermek onları kendi imkânları içinde geçindirmek zorundadır. Bu durum, karı veya çocukları zengin olsun olmasın fark etmez. Yani koca milyarder karısına bakmakla mükelleftir. Bakma mükellefiyeti boşanma davasının açılmasına kadar devam eder. Boşanma davası açıldıktan sonra bu hükmün kesinleşmesine kadar kocanın karısına vermek zorunda olduğu nafakaya uygulamada tedbir nafakası denmektedir.

Ayrıca kabahatsiz olan eş, boşanma neticesi olarak büyük bir yoksulluğa düşerse diğer taraf boşanmaya sebebiyet vermemiş olsa dahi maddî varlığı ile doğru orantılı olarak bir sene müddetle karşı tarafa nafaka vermekle mükelleftir. Bu çeşit nafakaya da uygulamada yoksulluk nafakası adı verilmektedir. Ancak yoksulluk nafakası mükellefiyetinin doğabilmesi için eşlerin boşanmış olması, yoksul olan eşin talepte bulunması, talep eden eşin boşanmada kusursuz olması ve boşanma sebebiyle büyük bir yoksulluğa düşmüş olması lazımdır. Bu nevi yoksulluk nafakasının bir yıl sınırlı olduğunu da burada zikredelim.

Çocuklara gelince; ailenin reisi olan koca başka bir deyişle çocukların babası çocuklar reşit oluncaya kadar bunlara bakmakla mükelleftir. Rüşt yaşının kanunen 18 olduğunu burada belirtelim. Çocukların erkek veya kız olmasının farkı yoktur. Yani kız evladı henüz evlenmediğini ileri sürerek babasından nafaka isteyemez. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Burada incelenmekte olan kanunî mükellefiyettir. Öte yandan insanî olarak tabi ki, baba, reşit olan kızını evden atacak değildir.

Yüksek tahsil yapmakta olan çocuklara baba, bu tahsillerini tamamlayıncaya kadar bakmakla mükelleftir. Ayrıca bir çocuk reşit olsa bile yoksul olduğu takdirde babasından yardım nafakası isteyebilir. Hatta çocuğun yoksulluk nafakası alabilmesi için reşit olması da şarttır.

Karı ve kocanın ayrılıklarına karar verilmesi veya taraflardan birinin boşanma davası açması halinde hakim, müşterek çocukların hangi eşin yanında kalacağına ve eşlerin ne miktarda çocukların nafakasına iştirak edeceklerine karar verir. Bu nev'i nafakaya da uygulamada iştirak nafakası denmektedir.

Gerek karısına ve gerekse çocuklarına bakım nafakası vermekle mükellef olan kimsenin mükellefiyeti maddî gücü ile sınırlıdır. Yoksa bakıma muhtaç kişilerin ihtiyaçları burada nazara alınmaz. Ayrıca bakım nafakası ev reisi olmanın bir neticesi olduğundan karşılıklı olmayıp tek taraflıdır. Yani bakım nafakasının borçlusu sadece koca veya babadır. Buna mukabil karı veya çocuklar kocaya bakım nafakası vermek zorunda değildirler. Ancak koca veya baba yoksulluk nafakası vereceklerdir.

Yoksulluk nafakası ise, zarurete düşen kimseyi bu durumdan kurtarmak için lüzumlu olan miktar kadar yardımda bulunmaktır. Bakım nafakasının aksine yoksulluk nafakası karşılıklıdır. Bu nafakayı maddî durumu iyi olan taraf karşı tarafa verecektir. Buna göre çocuklar, baba, dede, dedenin babası... baba ve dedeler ise, çocuklarına ve torunlarına... vermek zorundadırlar. Ayrıca yoksulluk nafakası bakım nafakasından farklı olarak kardeşler arasında da caridir. Yani maddî durumu iyi olan kardeş yoksul olan kardeşine karşı nafaka ödemekle mükelleftir.

Yoksulluk nafakasında genel olarak nafaka ödeyecek olan kimsenin maddî gücü ve nafaka talep eden kimsenin zaruretleri gözönünde bulundurulur. Burada bir ayırım yapmak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Usul ve Fürûu açısından; Usul ve Fürûu zaruret halinde birbirlerine nafaka vermekle mükelleftirler. Usul ve fürûu hısımlığı, birbirinin sulbünden gelenler arasındaki kan hısımlığıdır. Usul yukarıya doğru baba, babanın babası... fürûu ise aşağıya doğru çocuk, çocuğun çocuğu... nu ifade eder. Usul ve fürûu arasında yoksulluk nafakası mükellefiyetinin doğabilmesi için nafaka borçlusunun hayat tarzını tahammül edebileceği bir ölçüde tahdid ederek, nafaka vermesi talep edilebilir. Usul ve fürûu arasındaki nafaka mükellefiyetindeki nafaka alacaklısının zarurî ihtiyaçları da nazara alınacaktır.

Kardeşler Açısından : Kardeş kelimesi aynı soydan kimseleri ifade eder. Erkek ve kız olmalarının ana baba bir veya bir veya baba bir olmalarının yoksulluk nafakası açısından farkı yoktur. Kardeşlerin birbirlerine nafaka borçlusu olabilmeleri için nafa-

ESKİ HUKUKUMUZDA NAFAKA

EKREM BUĞRA EKİNCİ

Kelime itibariyle "sarf etmek" manasına gelen bir kökden türetilmiş olan nafaka, bir kimsenin yiyecek, giyecek ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması demektir. Eski bukukumuzda bu hususu tanzim eden pek çok hüküm umumî eserlerde yer almakla beraber Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında bir takım kanunî tanzimlere gidildiğini de görüyoruz. Bunların başında 1917 tarihinde yayınlanan Nafaka Kanunu ile aynı sene çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi geldiği gibi 1875 tarihinde Mısır'da yayınlanan ve Kadri Paşa Kodu diye de bilinen el-Ahkamu'ş-Şer'iyye fi'l-Ahvali'ş-Şahsiyye de mühim bir yer tutmaktadır.

Eski hukukumuzda nafaka evlilik, akrabalık ve köle sahibi olma şeklinde üç sebepten kaynaklanan bir mükellefiyettir. Bu mükellefiyetin gerekçesi ise aralarında hususi bir alaka bulunan kimselerin ihtiyaçlarının teminidir. Nafaka hukukî mahiyeti itibariyle bir atiyye, bir ihsandır.

Evlilik nafakası kadının kocaya karşı vazifelerini yerine getirmesinin bir karşılığıdır. Dolayısıyla meselâ nafakayı kadın peşin olarak almışsa kocasının vefatıyla vârisler kalan kısmı geri alamazlar. Aynı şekilde kadın kocasının evini terk etmişse (nüşuz) nafaka borcu düşer. Evlilik nafakasına hak kazanmak için : 1. Taraflar arasında sahih (muteber) bir nikâh bulunmalıdır. Böyle olmayan nikâhlardan dolayı kocaya nafaka borcu yüklenemez, sonradan muteber olmadığı ortaya çıkan bir nikâh sebebiyle verilen nafaka geri alınabilir. Çünkü bu halde

ka verecek olan kardeşin madden refah içinde olması gerekir. Refah durumunu Yargıtay şu şekilde tanımlanmıştır; "Geliri çevresine ve sosyal durumuna göre lüks sayılabilecek şeyleri sağlamaya elverişli bulunan ve ihtiyaçları dışında bir bolluk ve zenginlik içinde olan kimse refah halinde sayılır. Refah bir kimsenin geleceği için kaygı duymadan, toplumun lüks olarak kabul ettiği ihtiyaçları da dahil olmak üzere bütün ihtiyaçlarını karşılayabilmesi halidir."

Buna göre bir kimsenin kardeşine nafaka verebilmesi için yukarıda tanımlandığı üzere refah içinde olması gerekir.

Nafakanın miktarına gelince; talepte bulunan açısından zarurete düşmeyecek kadardır. Nafaka borçlusu açısından ise yukarıda izah edildiği üzere usul ve fürûu ile kardeşler açısından farklı bir kriter uygulanacaktır. Nafaka miktarı tespit edilirken ülkenin sosyal ve ekonomik durumu, geçim şartları nazara alınacaktır.

Nafakada Sıra : Bir kimsenin birden fazla hısımı nafakaya muhtaç olabilir. Bunun aksinin olması da mümkündür. Yani hısımlar arasında bir tane nafakaya muhtaç olan varken birden fazla nafaka verebilecek daha doğrusu nafaka borçlusu vardır. Bu gibi hallerde nasıl bir yol izlenecektir ?

Burada hemen şunu belirtelim ki, nafaka, bununla mükellef olanlar hakkında mirastaki sıraya göre terettüp eder. Buna göre nafaka talep edecek kimse önce birinci derecedeki mirascılarına yani çocuk, evlatlık, torun yani fürûuna müracaat edecektir. İkinci derecede nafaka mükellefleri ana, baba ve kardeşler; üçüncü derecede büyük ana ve büyük baba ve nihayet dördüncü derecede büyükana ve büyükbabaların ana ve babalarıdır.

Nafaka alacaklısı en yakın derecedeki nafaka borçlusundan nafaka alamadığı takdirde mirastaki sıraya göre diğer borçlulara müracaat edecektir. Fakat aynı anda birden fazla derecedeki borçlulara müracaat edilemez. Yani bir nafaka alacaklısının nafaka verebilecek oğlu varken babasına müracaatı mümkün değildir. Buna karşılık aynı derecedeki mükellefler birden fazla olursa hepsine birden müracaat edilebilir. Hepsinden maddî gücü nisbetinde nafaka talep edilebilecektir.

Kocanın maddî gücü yettiği sürece kadın oğlundan yoksulluk nafakası isteyemez. Zira bakım nafakası ile yoksulluk nafakası arasında bir derecelendirme yapılacak olursa birinci dereceyi bakım nafakası alacaktır.

Nafaka alacağı haczedilemez, başkasına devredilemez, takas edilemez ve mirascılara da intikal etmez.

KAYNAKLAR

M.R. Belgesay; *Türk Medenî Kanun Şerhi, C. II. Aile Hukuku,* İstanbul, 1950.

S. Gönensay; *Aile* Hukuku, İstanbul, 1948.

F. Feyzioğlu; *Aile Hukuku,* İstanbul, 1971.

B. Köprülü; *Aile Hukuku,* İstanbul, 1981.

Saymen/ Elbir; *Türk Medenî Hukuku,* İstanbul 1960.

S.S. Tekinay; *Türk Aile Hukuku,* İstanbul, 1982.

H.V. Velidedeoğlu; *Aile Hukuku,* İstanbul, 1965.

A. Zevkliler; *Medenî Hukuk - Aile Hukuku,* İzmir, 1989.

kadının eşlik vazifesi doğmamıştır. 2. Kadının fizikî bakımdan evliliğe elverişli bir başka deyişle eşlik vazifelerini yerine getirebilir olması gerekir. 3. Koca, kendi hatası bulunmaksızın evliliğin kendisine babşettiği bakları kullanmaktan aciz bulunmamalıdır. Meselâ kadın evlilik vazifelerini yerine getirmekten kaçınmaktaysa veya kocasının evini terk etmiş ya da yalnız başına seyahata çıkmış, babsedilmiş yabut da dininden dönmüş (irdidad etmişse) nafaka talep edemez.

Evlilik nafakasının konusu daha evvel de belirtildiği üzere giyecek (kisve), yiyecek (taam) ve ev (mesken) den oluşur. Nafaka verildiği anda kadının mülkü haline gelir. Yiyeceğin şümulüne bukuken, ekmek (veya un), tuz, tereyağ, meyve, yiyecek vasfı taşımamakla beraber mum, sabun, tarak, odun, su gibi şeyler girer. Yaygı ile süpürge, fırça gibi temizlik malzemesi de nafakadan sayılır. Ancak koca, hanımını yemek pişirmesi için hukuken zorlayamaz, bir başka deyişle bunun için mabkemeye müracaat edemez, kadın bundan kaçınırsa koca dışarıdan peynir-ekmek gibi pratik yiyecekler getirerek hanımının nafakasını temin eder. Maamafih bu gibi işler kadının dinî vazifeleri arasındadır. Kadın ev işi yaparsa kocasından ücret isteyemez. Kahve, tütün gibi maddelerin nafakadan sayılıp sayılmayacağı ibtilaflıdır, bunları verip vermemekte koca serbesttir. Ayrıca koca hanımına baftada en az iki defa tatlı ve 350 gram et yedirmekle mükelleftir.

Kadın eğer yalnız başına seyahate gidiyorsa yol masrafını kocasından isteyemez. Kadının doğurması halinde yapılan masrafları koca karşılayacaktır. Diğer tedavi masraflarını kocanın karşılayıp karşılayamayacağı hususunda farklı hükümler vardır. Ancak kadının evlilik vazifelerini yerine getirebilmesi için sıhhatli olması gerektiği için bu masrafları da kocanın karşılayacağı fikri bâkimdir.

Giyecek denilince yılda iki tane önü düğmeli iç elbisesi iki tane başörtüsü (bımar) ve iki tane de manto (milhafe) anlaşılır. Bunlardan birisi yaz için olup ipekden, diğeri kış için olup yündendir. Nafaka olarak verilen kıyafet diğeri verilinceye kadar normal bir kullanma ile eskirse yenisi bemen verilir, adet üzere (normal) giyilseydi eskimeyecek idiyse yenisi verilmez. Elbise çalınsa veya

kaybolsa yenisi verilir. Kadın elbiseleri satamaz, başkasına bağışlayamaz. Koca kadına iç çamaşırı, yatak, yorgan ve icab ederse ayakkabı da verecektir.

Meskene gelince; kadının oturacağı ev de nafakadan sayılır. Kadın zengin ve şerefi yüksek bir aileden ise onun için müstakil bir ev tahsis edilecektir. Orta halli aileden gelen bir kadın için mutfak ve tuvaleti bulunan kilitli bir oda verilir. Fakir bir kadın için müstakil bir oda kâfi görülebilir, bu halde kocasının akrabasıyla müşterek bir mutfak kullanacaktır. Evde kuyu veya sarnıç (bugün için musluk ve su) bulunup bulunmaması mühim değildir, zirâ gerekli suyu her ne şekilde olursa olsun koca temin edecektir. Kadına mahsus meskende rızası olmaksızın kocasının akrabası dahi oturamaz. Bundan kocanın küçük çocuğu müstesnadır. Meskende kadının rızası hilafına kocasının akrabasının oturup oturamayacağı hususu, nafakaya dair diğer hususlarda olduğu gibi örfe bakarak, kadının ve kocanın malî ve sosyal vaziyeti nazara alınarak tesbit edilir. Fakat her ne şekilde olursa olsun, kadın için kapısını kilitleyebileceği bir müstakil oda tayin edilecektir. Kadın kendi mülkünü kendisini oturtması için kocasına kiralayabilir. Kadına tahsis edilen meskenin iyi komşular arasında olması şarttır. Burada eğer koca kadına fena muamelede bulunursa, bu komşuların ona yardım ve destekte bulunmaları, icab ederse mahkemede doğru şahitlik etmeleri umulur. Kadın için tayin edilen mesken duvarları yüksek veya iskân edilmemiş bir yerde ise, kadın da bundan korkarsa, koca daha münasip bir mesken tahsis edecektir.

Zengin ve eşrafdan birinin kızı olduğu takdirde kadına bir veya birden çok hizmetkâr tutulması ve kadının gerek kendisinin getirdiği gerekse kocasının tuttuğu bizmetkârlarına nafaka verilmesi gerekir. Diğer bazı görüşlere göre koca zengin olmasa da hür ve eşraftan birinin kızı olan hanımına hizmetkâr tutmakla ve infak etmekle mükelleftir. Bu hizmetkârlar kocanın veya kadının köle veya câriyesi de olabilir. Bu takdirde bunların nafakaları yine kocaya aittir. Ancak söz konusu köle veya hizmetkâr erkek ise bunların çocuk veya memsub (erkeklikten mahrum) olmaları gereklidir. Hizmetkâr tutma imkânı bulunmadığı hallerde kadın yalnız kalmaktan korkar ise koca kadına uygun hanım arkadaşı ile beraber kalmasını sağlayacaktır.

Evlilik nafakası taraflar arasında rızalarıyla takdir edilebileceği gibi kadının müracaatı üzerine hâkim tarafından da takdir olunabilir, bu esnada mümkünse kocanın da hazır bulunması gerekir. Nafaka, aynen de, memleketteki fiyat değişiklikleri nazara alınarak nakden de tesbit edilebilir. Hâkim, takdir hakkını kullanarak kadın ve koca için en münasib deme şeklini tesbit eder. İki taraf zengin ise zengin, iki taraf fakir ise fakir, iki taraf da orta halli ise orta halli nafakası takdir edecekdir. Erkek zengin ise yine asgari orta halli nafakası verilir. Kadın zengin, erkek fakir ise kudret nisbetinde nafaka verilir, zengin olduğunda aradaki farkı öder, burada kadına alıştığı bir hayatı devam ettirebilme imkânı tanınmıştır. Hâkim nafaka müddetlerinde en münasip tesbitleri yapacaktır. Burada tacirler için aylık, yevmiye ile çalışanlar için günlük, ziraatle uğraşanlar için yıllık, memurlar için de tabiatiyle aylık olarak takdir ve bu nafakanın peşin verilmesini emreder. Hâkimin bu hükmü, zaman aşımınına uğramaz. Erkek, hakimin hükmüne rağmen nafaka vermez ise hakim tarafından habs ve malları satılmak suretiyle kadının nafakası temin edilir. Şayet kadın ve erkek günümüzde olduğu gibi beraber oturuyor ve beraber yemek yiyorlarsa elbette hakimin takdirine müracaat etmeye gerek yoktur. Koca zenginliği nispetinde hanımını infak eder.

Koca nafaka vermekten aciz ise kadın hâkime başvurur. Hâkim eğer kadın zengin ise kendi malından harcaması, değilse başkalarından borç alması için izin verir (istidâne). Bu, kocanın zimmetine borç olarak işlenir. Kocanın nafaka vermekten aczi nikâhın feshini gerektirmez. Kocanın aczi halinde kadını infak için borç verecek olanlar kadının zengin akrabasıdır. Bunlar vermezlerse hâkim tarafından habsle tezyik edilirler. Yine vermezlerse, hazine, ileride
cadan almak üzere kadına borç verir. Hazine de vermezse kadın hukuka aykırı olmamak üzere çalışarak nafakasını altında bulunduğu zaman zarfında nafaka vermekle mükelleftir. Bu, diğer borçlardan evvel gelir. Koca gaib ise, yani hanımına nafaka bırakmadan en az onsekiz saatlik bir uzaklıkta bir yere gitmişse veya daha yakın bir yerde de olsa kendisinden haber alınamamaktaysa, kadın hâkime müracaat ile kendisine nafaka takdirini ister. Kayıp kocanın malları varsa kadın hâkim hükmü olmaksızın da bunlardan makul miktarda alarak nafakasını karşılayabilir. Eğer kocanın bu kabilden malları yoksa hâkimin izniyle kadın kocasının üçüncü şahıslarda vedîâ veya müdârebe suretiyle bulunan malları alır, böyle bir mal da yoksa, üstte kocanın aczi halinde geçtiği üzere istidane eder, yani borç alır. Hâkim, kadının kayınpederine, ileride oğlundan almak üzere gelinin infak etme emrini verir. Bunlar, kocanın nafaka mükellefiyetinin kalktığı manasına gelmez. Kayıp kimse hususundaki bu hükümler uzun bir müddet tatbik edilegelmiştir. Harblerin neticesinde gaib kimselerin sayısının artması ve bunların hanımlarının mağdur olmaları üzerinde kocası kayb olduğundan dolayı nafaka temin edemeyen kadına hakime müracaat ile nikâhın feshini taleb hakkı verilmiştir.

Nafakaya kefil olabilmek kâideten mümkün değildir. Ancak kadın, kocasının, ileride kaybolacağını beyan ederek, gelecek ayların nafakası için kefil gösterilmesini isteyebilir. Kocanın seyahat ve kayıplık müddeti bir sene veya hacc yolculuğu gibi muayyen ise bu zamana ait nafaka için kefil göstermeye mecburdur. Bu zaman muayyen değilse, yalnız bir aylık nafaka için kefil olunabilir. Kefalet, muayyen bir müddetle kayıtlı değilse nikâh devam ettiği zaman zarfında muteber olur. Koca döndüğünde nafakayı peşinen vermiş

olduğunu ispatlarsa, kendi malından kadının nafaka olarak aldığı miktarı gerek kadından gerekse kefilden geri alabilir.

Nakakadan İbrâ ve Salb

Bir kadın geçmişe ait olup henüz almadığı nafakasından kocasını ibra edebilir, bu ibra hibe vasfı taşır. Ancak geleceğe ait nafakasından ibrâ edebilir. Bu ibrâ hibe vasfı taşır. Ancak geleceğe ait nafakasından ibrâ bahse konu olduğunda bu ibrâ sadece nafakanın ilişkin olduğu zaman birimlerinden meselâ (aylardan) başlamış bulunan birincisi için geçerli olur.

Nafakada sulb de mümkündür. Para veya yiyecek nafaka cinsinden (ayn) birşey üzerine sulb yapılmışsa (takdir yoluyla sulb) bu sulhunden sonra koca zenginleşir ise, nafaka da arttırılır; aksi de mümkündür, koca fakir düşer ise nafaka makul bir nisbette indirilebilir. Para veya nafaka cinsinden olan bir ayn dışında birşey üzerine (hayvan ev eşyası gibi) sulh yapılmışsa (muaveze, ivaz yoluyla sulb) bu sulb nafakanın kazaen veya rızaen takdirinden evvel yapılmış ise nafakanın sonradan yukarıdaki şartları gerçekleştiğinde azaltılması veya arttırılması mümkündür, sonra yapılmış ise mümkün değildir.

Sulb, bir kadının bakkı olan nafakadan fazlası üzerinde yapılmışsa bu fazlalık az ise (gabn-i yesir) sulb geçerlidir, söz konusu fazlalık çok ise (gabn-i fabiş) bu fazlalık geçersiz olur.

Nafaka Borcunun Düşmesi

1. Geçmiş günlere ait nafaka borcu, eğer kazaen veya rızaen takdir edilmemiş ise düşer. Çünkü nafaka borcunun niteliği atiyye (sıla, ibsan) dir. Hakimin bunu hüküm altına alması mümkün olmadığı gibi, koca bu ad altında birşeyler vermeye razı olsa bile bununla borç altına girmiş sayılmaz. Hakim ancak geleceğe ait nafaka borcunu hüküm altına alabilir. Kadın, nafaka alacağının doğduğu tarihten itibaren bir ay içinde talepte bulunursa bu günlere ait nafakasını alabilir. Çünkü her ne kadar nafaka bir âtiyye niteliğinde ise de aynı zamanda evlilik hukukundan doğan bir ivaz (karşılık) tır. Hem kadının nafaka takdir ettirmesi bazı mâniler dolayısıyla gecikebilir, dolayısıyla kadının mağdur olmasının önlenmesi için bu hüküm sevkedilmiştir.

2. Eşlerden birinin ölümü, kaza veya rıza ile takdir edilmemiş olan nafakanın düşmesi neticesini doğurur. Ancak nafaka bu şekilde takdir edilmiş ise değişmez. Kocanın terekesinden istenebilir.

3. Kadın, kocası ile aynı evde oturmayı ve onunla beraber yemeyi kabul ederse, önceden takdir ettirdiği nafaka düşer.

4. Nafakaya hak kazanmak için aranılan şartlarından herhangi birinin bulunmaması nafaka borcunu düşürür. Meselâ eşin irtidat etmesi (dinden çıkması) veya yalnız başına seyahate çıkması gibi.

5. Kadın evliliğin kendine yüklediği vecibeleri yerine getirmekten kaçınırsa (nüşuz ederse=naşize olursa) nafaka borcu da düşer. Kadının kocasının meskene girmemesi veya kocasının evini terketmesi nüşuz sayılır. Yine kocasının evlilikten doğan meşru isteklerini yerine getirmek istememesi de nüşuzdur; ancak kadının yaşı çok küçük veya bayz ve nifas durumunda ise, bu davranışı nüşuz olarak nitelendirilemez. Koca zevcesini evlendiği memleketten başka bir memlekete zorla götüremez, gitmezse bu sebepten nafakası kesilemez. Kendisi başka bir memlekette olup ta yol parası gönderse bile kadın gitmeye rıza göstermekle beraber yalnız gitmekten kaçınsa veya hastalansa yine nafaka borcu düşmez. Nikâhtan sonra koca hanımının yanına gelmesi hususunda talepte bulunmamış ve kadın da babasının evinde ikamet etmekte ise yine nafaka borcu düşmez. Koca ister kefil olduğu hanımının bir alacağı için hapse düşmüş veya hacca gitmiş, isterse ağır hasta veya iktidarsız (innîn) bulunsun yine nafaka ile mükelleftir.

Kadın, naşize olmaktan çıktığı anda nafaka alacaklısı haline gelir. Çünkü Mecelle M. 24'e göre "mâni zaîl oldukta memnu avdet eder."

Kadının ev işleri yapmaktan kaçınması , söz gelimi yemek pişirmemesi elbise yıkamaması nüşuz sayılmaz. Çünkü kadınlar bu gibi işlerle hukuken değil diyaneten mükelleftirler, bir başka deyişle bu işleri yapmamaları balinde bukuken bir mesuliyetleri yoktur. Belki Allah katında ve örfen mes'uldürler.

İddet Nafakası

Zifaf gerçekleşmiş bir evlilik talak (boşanma) veya fesb yoluyla ya da başka bir şekilde sona ererse, kadın başka birisiyle evlenmeden belirli bir zaman beklemek zorundadır ki bu zamana iddet denir. Bu zaman kadın hamile ise doğum anına kadardır. Kadın hamile değilse üç bayız (kurû) zamanıdır. Bu zaman zarfında kadın nafakaya bak kazanır. Nikâhın sona ermesinde, kocanın kusurlu olup olmaması nafaka borcunu etkilemez. Aşağıda belirtilen kadınlara (mutedde) iddet nafakası verilir :

1. Talak (boşanma) yoluyla iddet bekleyen kadına (ister bamile olsun ister olmasın),

2. Lian, ilâ ya da mubâlaa (kocasını nafaka mükelleftiyetinden ibrâ etmemek kaydıyla) sebebiyle kocasından ayrılan kadın,

3. Kendisi müslüman olup kocasından İslâmiyete girmediği için ayrılan kadın,

4. Bulûğa erdiği zaman bıyar (seçme) bakkını kullanarak evliliğe son vermeyen kadın,

5. Kocası irtidad eden (dinden çıkan) veya aralarında sıhrî evlenme mânisi bulunan kimselerle (hanımının usul ve fürâu) gayrimeşru bir fiilde bulunan (bürmeti müsâbare) ve bu sebeplerle nikâhı bozulan kadın.

Bu kadınların iddet nafakası alabilmeleri için üç şart öngörülmüştür :

1. İddet bekleyen kadın (mu'tedde) kendisine gösterilen meskenden, iddet zarfında çıkmaması (nüşuz etmemesi),

2. Sabib bir nikâhın fesib veya talak sebebiyle bozulmaması dolayısıyla iddet bekliyor olması,

3. Kadın hür veya efendisi tarafından kullanılmayarak kocasına teslim (tebviye) edilmiş cariye olması.

4. Nikâbın sona ermesini kadın kusuru (ma'siyeti) olmaksızın istemiş ise yine nafakaya bak kazanır.

İddet bekleyişinin sona erip ermediği hususunda da kadının sözüne itibar edilir. Aynı şekilde mutedde kadın hâmile olduğunu, kocasının inkârına rağmen iddet etse, iki sene müddetle nafaka alabilir. Bunun için kadının muayene edilmesi veya hamileliğinin inkişafının beklenilmesi gerekmez. Sonradan kadın yanıldığını bildirse aldığı nafakayı iade etmesi gerekmez.

İddet nafakası, evlilik nafakasının benzeri (naziri) dir. Yiyecek giyecek ve meskenden oluşur. Ancak kendisi irtidat ettiği veya kendisi gayrimüslim iken kocası ibtida eden (müslüman olan) kadın için nikâb sona ereceği için verilen iddet nafakası sadece meskenden ibarettir.

Kazaen veya rızaen takdir ettirilmeden iddet geçerse, iddet nafakası borcu evlilik nafakasında olduğu gibi düşer. Kocası vefat eden kadın da iddet bekleyecektir. Ancak vefat ile kocasına varis olduğundan, hatta hamile ise çocuğu da doğumu ile vârislik sıfat kazanacağından, nafaka hakkına sahip değildir.

Hanefî mezhebi iddet nafakasının sahasını daha geniş tutmuştur. Diğer mezheplerde mezheplerde meselâ Hanbelî mezhebinde fesh, mubâlea, main talak, lian yoluyla nikâhı sona ermiş kadın iddet nafakası alamazken Malikî ve Şafiî mezheplerinde bain talakda iddet nafakası kadın hamile değilse söz konusu olamaz.

Akrabalık Nafakası Usul - Fürûu Nafakası

Zengin bir kimsenin anne ve babası fakir ise nafakalarının sağlanması bir hukukî borçtur. Ana babaya nafaka vermekle mükellef olanların sırası miras sırasına göre değil yakınlık ve zenginlik esasına göre belirlenir. Mesela kız ve erkek çocuk eşit miktarda nafaka borcu altındadır. Aynı şekilde oğlunun oğlu ile kızları bulunan bir kimseye yakın oldukları için kızları bakacaktır. Halbuki torun da kızlarla beraber o kimseye vâristir.

Fakir olan, başka deyişle ancak geçimini karşılayan kimsenin hasta olmayan babasına nafaka verme mükellefiyeti yok ise de aynı şekilde fakir olan usulünü (anne, baba, büyükanne veya büyükbaba) kendi evine alarak beraber geçinecek, annesine karşı ise her halükarda nafaka borcu altında bulunacaktır. Aksi halde daha çok cebredilebilecektir.

Usul nafakası borcunun doğmasına din değil, tabiyet farklılığı mâni olur. Dolayısıyla müslüman bir kimse, fakir olan zimmi (İslâm memleketinde sulh içinde yaşayan gayrimüslim Yahudi ve Hıristiyan) usulüne (mesela anne veya babasına) nafaka verecek, fakat gayrimüslim ecnebi, İslâm teb'ası olan fürû'undan nafaka isteyecektir. Fakir bir kimse çocuk, gayrimümeyyiz veya gaib bulunan fürû'unun malından kendi nafakasını alabilir. Bir kimse fakir olan üvey annesine nafaka alabilir. Bir kimse fakir olan üvey annesine nafaka vermeye mecbur değildir, ancak fakir olan babası hasat olup hizmete muhtaç ise bu hizmeti görecek kimsenin nafakasını vermekle mükellef olduğu için üvey annesi bu hizmeti görüyorsa nafakaya hak kazanır.

Çocuk ve torunların nafakası da baba veya dedelerinin üzerine borçtur. Bu borcun doğması için çocuk veya torunların fakir olmaları veya nafakalarını teminden aciz bulunmaları gerekir.

Aralarında evlenme yasağı bulunan aynı dinden akrabaların fakir ve nafakalarını teminden aciz olmaları halinde birbirlerine nafaka vermekle mükelleftirler. Burada nafaka mükellefinin zengin olması şartı aranır.

KAYNAKLAR

Halil Cin/ Ahmet Akgündüz; *Türk Hukuk Tarihi, C. 2,* Konya, 1989.

Halil Cin; *İslâm – Osmanlı Hukukunda Evlenme,* Konya, 1988.

M. Akif Aydın; *İslâm ve Osmanlı Aile Hukuku,* İstanbul, 1985.

Orhan Çeker; *İslâmda Çocuk* Konya, 1990.

Ö. N. Bilmen; *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu,* İstanbul, 1985.

Ömer Ferruh; (ter. Y. Z. Kavakçı), *İslâm Aile Hukuku,* İstanbul, 1969.

Ruhî Özen; *İslâm Hukukunda Nafaka,* (basılmamış doktora tezi), Erzurum.

H. M. Zihni Efendi; *Nimeti İslâm,* İstanbul, 1311.

İ. Halebî; (Ter. Mevkufati Mehmed Efendi), *Mülteka'l Ebhur,* İstanbul 1288, C. I.

İslâm Hukukunda Çocuklarla İlgili Hükümler, İstanbul, 1984.

OSMAN KAŞIKÇI

İSLÂM HUKUKU VE YÜRÜRLÜKTEKİ HUKUKTA NESEB

Kelime mânası itibariyle soy, hısımlık gibi mânalara gelen neseb, kavram olarak bir kimsenin ana babası ile olan hukukî bağı ifade eder. Bilindiği gibi her canlı gibi insan da doğar, büyür ve ölür. Bu, meselenin biyolojik yönüdür. Doğan, büyüyen ve ölen kimsenin hukukî olarak meydana getirdiği şeyler ise sosyal hayat açısından daha önemlidir. Bir kimse öldüğü zaman geride kalan hısımları ona mirasçı olurlar. Hukukî mânada büyüdüğü zaman ise, reşit olur ve bütün işleri kimsenin rızasını almadan yapma ehliyetine sahip olur.

Bunun gibi bir kimse de doğduğu zaman hukukî olarak en önemli mesele onun nesebinin tayinidir. Bu husus çocuğu doğuran kadın yani ana açısından bir zorluk doğurmasa da, gerçekten çocuğa baba olacak kimsenin tayini o kadar kolay değildir. Şimdi bu hususu gerek Eski Türk - İslâm Hukuku açısından gerekse günümüz Türk hukuku açısından ayrı ayrı tetkik edelim.

A - ESKİ TÜRK - İSLÂM HUKUKUNDA NESEB

Yukarıda da işaret edildiği üzere, çocuğun doğduğu kadınla neseb bağı sabittir. Yani çocuğu doğuran kadın onun anasıdır. Bu hususun inkârı mümkün değildir. Buna mukabil çocuğun babası ile olan neseb bağının tesbiti çeşitli durumlar arzetmektedir.

1. Öncelikle sahih bir evlilik içinde doğan çocuğun nesebi kocaya bağlanır. Ancak evlilik içinde doğan bir çocuğun nesebinin doğrudan ve hiçbir işleme gerek kalmadan babaya bağlanabilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu şartları şu şekilde sıralamak mümkündür: Çocuğun evlilikten en az 7 ay sonra doğmuş olması, erkeğin baba olabilecek yaşta bulunması, karı kocanın bir araya gelmediklerinin sabit olmaması yani karı kocanın birleşmelerinin imkân dahilinde bulunması gerekir.

Çocuğun evlilikten en az 7 ay sonra doğmuş olması kadının hamilelik süresi ile ilgilidir. Kadının hamileliğinin en az altı ay sürebileceği hususunda görüş birliğine varmışlardır. Buna mukabil kadının hamileliğinin en fazla ne kadar süreceği hususunda ise çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu husus İmam-ı Âzam'a göre en fazla 2 sene, diğer hukukçuların ekseriyetine göre ise 4 senedir.

Burada üzerinde durulması gereken bir hususta iddet müddetidir. Bilindiği gibi bir kadının kocası vefat ettiği veya boşandığı zaman başkası ile evlenebilmesi için beklemesi gerekli süreye "iddet müddeti" denmektedir. Kocanın ölümü halinde iddet müddeti, hamile olan kadının doğurması ile sona erer ve bu çocuğun nesebi vefat eden kocaya bağlanır. Eğer karı koca arasında boşanma vuku bulmuş ise bu süre, üç hayz müddeti kadardır. Kadın hamile olup bu süre içinde doğurursa, doğan çocuğun nesebi yine kocaya ait olacaktır. Ancak kadının hamile olduğu bilinir ise iddet müddetinden sonra da olsa doğurması halinde doğan çocuğun nesebi kocaya bağlanacaktır.

Buna göre kocası vefat eden veya boşanma iddeti bekleyen kadın, iddetinin bittiği tarihi bildirmediği takdirde, ölüm veya boşanmadan itibaren azamî gebelik süresi sayılan (İmam-ı Âzam'a göre) 2 yıl içinda doğan çocuğun nesebi kocaya ait olacaktır. Kadın iddetinin bittiğini bildirmiş ise, bildirme tarihinden itibaren 6 aydan kısa bir zaman içerisinde doğum hadisesi gerçekleşirse yine doğan çocuğun nesebi kocaya ait olacaktır.

2. Fasit Evlilik ve Evlilik Şüphesi ile Birleşmede Nesebin Sübutu : Sıhhat şartlarından biri eksik o-

lan evliliğe "fasit evlilik" dendiğini biliyoruz. Evliliğin sıhhat şartları, evliliğin iki şahit huzurunda yapılması, evliliğin başkasının zoru ile olmaması ve bazı evlenme engellerinin (meselâ iddet bekleyen kadın gibi) bulunmaması olduğu ise malumdur.

Fasit evlilikte nesebin sabit olması için sadece evlenme akti yeterli olmayıp ayrıca kadın ile kocanın fiilen birleşmesi de lâzımdır. İkinci olarak çocuğun birleşmeden en az 6 ay sonra doğmuş olması gerekir. Bu şartlar gerçekleştiği takdirde evlilik fasit dahi olsa çocuğun nesebi babaya ait olacaktır. Bunun yanında fasit evlilikten meydana gelen ayrılık halinde, ayrılıktan itibaren hamilelik müddeti içinde doğan çocuğun nesebi yine kocaya ait olacaktır.

3. Tanıma veya İkrar İle Nesebin Sübutu : Sahih ve fasit evlilikte nesebin sabit olması hallerini yukarıda inceledik. Nesebin sübutu için üçüncü yol ise hukukî mânada "tanıma" veya ikrardır. Görüldüğü üzere burada tanımadan maksat, bir kimsenin nesebinin kendisine ait olduğunu ikrardır. Buna göre bir kimsenin, bir başkasının kendi çocuğu olduğunu itiraf etmesi veya onun babası olduğunu kabul etmesi haline biz tanıma veya ikrar diyoruz. Bu halde de nesebi belli olmayan kimsenin nesebi sabit olur. Yani tanıyan veya ikrar eden kimseye bağlanır. Ancak tanıma veya ikrar ile bir kimsenin nesebinin sabit olabilmesi için bir takım şartların gerçekleşmesi gerekir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür.

İkrar eden kimse ile nesebi sabit olan kimsenin yaş farklarının baba-oğul ilişkisine müsait bulunması gerekir. Yani ikrar eden veya tanınan kimsenin nesebi tanınan kimseden baba olabilecek kadar büyük olması lâzımdır. Ayrıca nesebi sabit olacak kimsenin nesebinin bilinmemesi ve zina mahsulü olduğunun söylenmemiş olması ve ilgili kimse mümeyyiz ise bu ikrarı kabul etmesi gerekir.

Hukukî olarak nesebin bu şekilde sabit olması ile sahih bir evlilikte sabit olması arasında bir fark yoktur. Neseb sabit olunca baba ile çocuk arasında karşılıklı hak ve mükellefiyetler de başlar.

Burada üzerinde durulması gereken bir hususta evlatlık müessesesidir. Bilindiği gibi evlatlık, aralarında hiçbir neseb ilişkisi olmadığı halde bir kimsenin başka bir kimse tarafından evlat edinilmesi halidir. Eski Türk-İslâm hukukunda evlatlık müessesesi kabul edilmemiştir. Bu yasak İslâmın temel kitabı olan Kur'an-ı Kerim tarafından vazedilmiştir (Ahzâb, 4-5). Buna göre gerek kavli ve gerekse yazılı bir şekilde de olsa "sen benim evladım ol" veya " sen benim evladımsın" şeklindeki ifadeler bir kimseyi neseb bağı ile bu ifadeyi kullanan kimseye bağlamaz. Ancak İslâm hukuku lakit denilen kimsesiz, buluntu çocukların alıp büyütülmesini bazı şartlarla kabul etmiş hatta bunun bir dinî vazife olarak telakki etmiştir.

B - Günümüz Türk Hukukunda Neseb

Bilindiği gibi ülkemizde 1926 yılına kadar İslâm hukuku uygulanmakta idi. Onun için yukarıda yüzyıllarca ülkemizde uygulanmış olan İslâm hukukunda nesebi inceledik. Şimdi ise halen yürürlükte bulunan ve 1926 yılında İsviçre Medenî Kanunu'ndan tercüme edilmek suretiyle kabul edilen Türk Medenî Kanunu'nda nesebi inceleyeceğiz.

Medenî Kanuna göre neseb kavramı aynen İslâm Hukuku'nda olduğu gibi ana baba ile çocuk arasındaki hukukî bağı, hısımlık bağını ifade eder. Yalnız burada farklı olarak evlatlıktan ayırt edilmesi için nesebi bağına gerçek neseb, evlatlığa da aktî neseb denmektedir. Türk Medenî Kanunu'nda evlatlık müessesesi kabul edildiğinden böyle bir ayırıma gidilmiştir.

Medenî Kanuna göre neseb başka bir açıdan sahih neseb ve sahih olmayan neseb şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Sahih neseb de kendi arasında bölümlere ayrılmaktadır. Bu son ayrımı bu şekilde maddeleştirmek mümkündür :

a) Baştan sahih neseb,

b) Sonradan tashih edilmiş neseb,

c) Aktî neseb ,

Şimdi bunları sırası ile izah edelim.

I - Sahîh Neseb

a) Baştan Sahih Neseb

Karı kocayı birbirina bağlayan hukukî bağa evlilik dendiği gibi onları ortak çocuklarına bağlayan bağa da sahih neseb denir. Bir çocuğun sahih nesebli olabilmesi için ya doğduğu anda ya da ana rahmine düştüğü anda ana babasının evli olması lâzımdır. Bununla beraber çocuğun ana rahmine düştüğü tarihle doğduğu tarih arasında ana ile babanın çok kısa bir süre devam etse bile evli bulunmaları çocuğun sahih olması için yeterlidir. Nesebin sahih olabilmesi için evlenmenin geçerli veya geçersiz olmasının önemi yoktur.

Evliliğin sona ermesinden sonra doğmuş olmakla beraber ana rahmine evliliğin devamı sırasında düşen çocuk sahih nesebli sayılır. O halde bir çocuğun sahih nesebli olduğunun ispatlanması için çocuğun ana rahmine düştüğü anda veya doğduğu anda veya bu ikisi arasında ana babanın evli olduklarının isbatı yeterli olacaktır. Bu davayı karı veya kocanın açması farketmez. Bu davaya uygulamada "evliliğin tescili davası" denmektedir.

Çocuğun ana açısından nesebli olması asıldır. Bu konuda bir güçlük yoktur. Zira analık kolaylıkla

tesbit edilebilen bir olaya, doğum olayına dayanır.

Babalığın tesbiti ise o kadar kolay değildir. Gerçi ilmî araştırmalar ve bu arada kan tahlilleri ve doku tahlilleri babanın kim olduğunun tesbiti hususunda dikkate değer bir aşamaya erişmiştir. Ama henüz ilmin bu olayı % 100 lük bir berraklıkla çözdüğünü söylemek güçtür. Bundan dolayı Medenî Kanun bu hususun çözümlenmesi için bir takım varsayım (karine)lardan hareket etmeyi uygun görmüştür.

1. Evlilik mevcut iken doğan çocuğun babası kocadır. Bu karine karı koca doğum esnasında ayrı yaşıyor olsalar bile geçerlidir. Çünkü evlilik bağı halen mevcut sayılır.

2. Evliliğin son bulduğu tarihten itibaren 300 gün içinde doğan çocuğun babası kocadır. Medenî Kanuna göre hamilelik süresi azami 300 gündür. Çocuk evliliğin son bulmasından itibaren 300 gün geçtikten sonra doğarsa artık sahih neseb karinesi geçerli olmaz.

Burada üzerinde durulması gereken bir husus da kadının kocası öldükten veya boşandıktan sonra iddet müddetini beklemeden başka birisi ile evlenmesi ve 300 gün geçmeden doğum yapması halidir. Gerçekten çocuğun nesebi hangi kocaya ait olacaktır ? Esasen iddet müddetinin asıl gayesi böyle neseb ihtilaflarını ortadan kaldırmaktır. Bu durumda iki ihtimal söz konusu olur. Çocuk, ikinci evlenmeden itibaren 180 gün geçmeden doğacak olursa nesebi eski kocaya bağlanacaktır. Buna karşılık ikinci evlilikten itibaren 180 gün geçtikten sonra doğacak olursa çocuğun nesebi ikinci kocaya bağlanacaktır.

Koca, gerek evliliğin içinde ve gerekse evliliğin sona ermesinden itibaren 300 gün içinde doğan çocuğun kendisinden hasıl olmadığını ileri sürerek dava açabilir. Bu davaya uygulamada nesebin reddi davası denmektedir. Koca, bu dava ile çocuk ana rahmine düştüğünde baba olma imkânsızlığını isbat edebilir. Meselâ o tarihlerde yurt dışında olduğunu, aylarca seyahatte bulunduğunu ileri sürebilir. Çocuğun başka birinden olduğu ilmi deliller ile ispatlanabilir. Kadının ikrarı bu davada delil olamıyacağı gibi kadına yemin de teklif edilemez.

Bu davanın koca tarafından kazanılması halinde çocuk evlilik dışı hale gelir. Yani çocuğun nesebi, gayri sahih neseb haline dönüşür.

Ayrıca çocuk evlenme aktinden itibaren 180 günden önce doğmuş ise koca, çocuğun nesebinin kendisine ait olmadığı iddiası ile dava açabilir. Ayrıca bu dava, kocadan başka, çocuk, savcı ve mirasçılar tarafından da açılabilir. Dava, koca ve mirasçılar tarafından açılmış ise davalılar ana ve çocuktur. Savcı tarafından açılmış ise davalılar, ana, çocuk ve kocadır. Davanın çocuk tarafından açılması halinde ise davalılar ana ve kocadır.

Nesebin reddi davası denen bu dava, koca ve mirasçıların doğumu öğrenmelerinden itibaren en geç 1 ay içinde açılmalıdır. Aksi halde bu kimselerin dava açılmadan geçirilmesi halinde çocuk evlilik içi hale gelir.

Savcının bu davayı açması herhangi bir süreye bağlı değildir. Çocuk açısından ise bu süre çocuğun reşit olmasından itibaren başlar.

Nesebi red etme yetkisine sahip olanlar açık veya örtülü bir şekilde çocuğun kocadan olduğunu ikrar edecek olurlarsa artık bu davayı açamazlar. Burada şüphesiz en önemli ikrar kocanın ikrarıdır.

b) Sonradan Tashih Edilmiş Neseb (Nesebin Tashihi)

Ana rahmine düştüğü tarihten itibaren doğduğu tarihe kadan ana ile baba arasında evlilik bağı kurulmayan çocuğun nesebi sahih değildir. Bu çocuğun nesebinin sahih hale getirilmesi için Medenî Kanun iki yol öngörmüştür. Bunlar evlilik dışı meydana gelen ana ile babasının evlenmeleri ve hâkimin çocuğun nesebinin sahih olduğuna karar vermesi halleridir.

Gerçekten Medenî Kanuna göre sahih nesebli olmayan bir çocuk ana babasının evlenmesi ile sahih nesebli hale gelebilir. Ana babanın evlenmesi ile nesebin tashih edilmesi için ayrı bir işleme gerek yoktur. Hatta evlenmenin geçerli bir evlenme olması da şart değildir. Kanunda nesebin evlenme ile düzeltilmesi için herhangi bir süre öngörülmemiştir. Öyle ki, evlenme ile nesebi düzelecek çocuğun hayatta olması dahi şart değildir. Bu durum miras hukuku açısından önem arzeder.

Evlilik dışında dünyaya gelen çocuğun ana veya babası birbirlerine evlenme vaadinde bulundukları yani teknik anlamda ve uygulamadaki terimi ile nişanlanclıkları halde bunlardan birinin ölmesi veya evlenme ehliyetini kaybetmesinden dolayı evlenmeleri gerçekleşmemiş ise, çocuğun nesebi mahkeme kararı ile düzeltilecektir. Buna "nesebin hâkim kararı ile tashihi" denmektedir.

Nesebin hâkim kararı ile tashih edilebilmesi için dava açılması zaruridir. Zira hâkimin herhangi bir meseleye kendiliğinden müdahalesi mümkün değildir. Dava, hayatta kalan veya evlenme ehliyetini kaybetmeyen taraf veya çocuk bir tarafından açılabilir. Dava açıldığı tarihte çocuğun reşit olmaması halinde bir şey lâzım gelmez. Ancak çocuk dava açıldığı tarihte reşit (yani 18 yaşını tamamlamış veya evlenmiş veya mahkeme çocuğun reşit olduğuna karar vermiş) ise herhalde çocuğun rızasının alınması gerekir.

Nesebi ana babasının evlenmesi ile veya mahkeme kararı ile düzelen çocuk, nesebi sahih çocuk hükmüne geçer. Bundan dolayı nesebi sahih çocukların sahip olduğu haklara ve mükellefiyetlere sahip olur.

Nesebi gayrı sahih bir çocuğun ister ana babasının

evlenmesi ile olsun ister hâkimin nesebin tashihine karar vermesi halinde olsun nesebin düzeltilmesi hadisesi geçmişe yürür. Yani çocuğun nesebi doğumundan itibaren sahih hale gelir.

Nesebin tashihine (düzeltilmesine) karşı ana babanın kanunî mirasçıları ve savcı itirazda bulunabilirler. Bu davada kocanın veya nişanlı erkeğin baba olmadığı, olamayacağı iddia ve ispat edilmek gerekir.

c) Akti Neseb (Evlat Edinme)

Adından da anlaşılacağı üzere evlat edinme herhangi bir kan hısımlığına dayanmamakta taraflar arasında kurulan bir akitle akdî bir hısımlık ilişkisi doğmaktadır. Bunu ikrar ve tanımadan ayırt etmek lazımdır. Zira ikrar ve tanıma da kişi nesebi belli olmayan bir çocuğun kendisine ait olduğunu yani kendi çocuğu olduğunu ikrar etmektedir. Oysa evlat edinmede nesebi belli olsun veya olmasın bir çocukla anlaşma yapılarak evlat-baba veya evlat-ana ilişkisi kurulmaktadır. Evlat edinmede kesinlikle taraflar birbirinin kan hısımı olmazlar. Bundan dolayı evlatlık evlat edinene mirasçı olabildiği halde evlad edinen evlatlığa mirasçı olamaz.

Evlat edinmeyi haklı gösteren en önemli düşünce belki de bakımsız kalan, kimsesiz ve terkedilmiş çocukların korunmasını sağlamaktır. Zira bir çocuk için en elverişli yetişme şartları bir aile çerçevesi içinde bulunmaktadır. Diğer taraflar çocuk sahibi olamayan kimselerin çocuk sevgisini tatmin etmesi açısından yararlı gibi görülen evlat edinmenin bir takım mahzurları da yok değildir. Meselâ evlat edinenler bazan maddî hesaplar ve menfaatlerle evlatlığı bir hasta bakıcı, bir hizmetli gibi kullanabilirler. Çocuk eski ana babasını tanıdıktan sonra evlat edinilmiş ise yeni ana babasına alışması zor olabilir. Bunun neticesi olarak çocuklar sağlıklı bir ruhî yapıya sahip olamıyabilirler. Bundan başka evlat edinenler diğer kanunî mirasçılarını miraslarından mahrum etmek gayesini güdebilirler. Belki de İslâm Hukukunda evlatlık müessesesinin kabul edilmeyişi bu ve benzeri mahzurlar yüzündendir. Bu fayda ve mahzurlara daha bir çok hususu ilave etmek mümkündür. Fakat netice olarak şöyle diyebiliriz. Faydalarını mahzurlarından çok gören Medenî Kanun evlatlık müessesesini kabul etmiş, mahzurlarını faydalarından çok gören İslâm Hukuku evlatlığı kabul etmemiştir. Bunun yanında evlatlığa benzer akit mevzuunu kabul ettiğini yukarıda belirtmiştik.

Her isteyen evlat edinemez. Evlat edinme Medenî Kanun tarafından bir takım şartlara tâbi tutulmuştur. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür. Evlat edinmek isteyen kimse en az 35 yaşında olmalıdır. Ayrıca evlat edinenin nesebi sahih çocuğu bulunmaması gerekir. Evlat edinecek kimse evli olduğu takdirde eşinin bu işleme muvafakat etmesi lazımdır. Evlat edinecek kimsenin kadın veya erkek olması arasında fark yoktur.

Evlat edinecek kimse evlatlık olacak kimseyi önceden görmesi, tanıması lazımdır. Her yönüyle evlatlığın kendisine veya kendilerine uyum sağlayabileceğine kanaat getirmesi gerekir. Eğer tanıma olmamışsa evlat edinmenin haklı bir sebebe dayanması gerekir. Meselâ varlıklı bir ailenin evinin önüne bırakılmış kimsesiz ve küçük bir çocuğu evlat edinme haklı bir sebebe dayanmaktadır. Tabiki evlat edinecek kimselerin diğer şartları da taşıması lazımdır. Ayrıca evlat edinen evlatlıktan en az 18 yaş büyük olması da lazımdır. Bu husus evlatlığa baba gibi muamele yapabilmesi açısından önemlidir. Çünkü burada arkadaş edinme değil evlat edinme söz konusudur.

Yukarıda sayılan şartlar evlat edinecek kimsede bulunması gereken hususlardır. Bir de evlat edinilen kimsede bulunması gereken şartlar vardır. Öncelikle evlatlık fiil ehliyetine sahipse (kural olarak 18 yaşında ve iyiyi kötüden ayırt edebilecek kabiliyette olması halinde) bu işte kendi rızası gerekir. Yani rızasının hilafına kimse onu başkasına evlatlık olarak veremez. Eğer evlat edinilecek kimse küçükse veli veya vasisinin izni gerekir. Ayrıca evlat edinme evlatlığın menfaatine olmalıdır. Evlatlık daha önceden başkası tarafından da evlat edinilmemiş olmalıdır. Bu sayılan şartlarda evlatlıkta bulunması gereken hususlardır. Bütün bu şartlar tamam olduğu takdirde birde şekil şartları vardır. Yani bu her iki tarafında bu şartları taşıması halinde evlat edinme kendiliğinde gerçekleşmez.

Yukarıda sayılan şartlar gerçekleştikten sonra evlat edinenin ikametgâhı mahkemesi hakiminin evlat edinmeye izin vermesi gerekir. Bundan başka evlatlıkla evlat edinen arasında bu hususa dair resmi bir senedir tanzim edilmesi gerekir. Bu suretle tamamlanan evlat edinmenin nüfus kütüğüne kaydı gerekir. Ancak bu şart değildir. Nüfus kütüğüne kaydedilmiş olsa bile artık evlatlık ilişkisi kurulmuş olur.

Görüldüğü üzere Medenî Kanun da evlat edinmeyi çok sıkı şekil şartlarına tâbi tutmuştur. Belki şartları bu kadar zorlaştırarak evlatlığı korumak istemiştir. Ancak tabiidir ki insanların vicdanına kanunun

el atması mümkün değildir.

II - Sahih Olmayan Neseb

Yukarıda izah edildiği üzere sahih nesebin temel şartı ana ile baba arasındaki evlilik bağıdır. Aralarında böyle bir bağ bulunmayan kadınla erkeğin birleşmesinden doğan çocuk evlilik dışı ve sahih olmayan neseblidir. Bir çocuğun gayrı sahih nesebli sayılabilmesi için şu dört olumsuz şartın bulunması lazımdır: a) Çocuğun evlilik içinde doğmamış olması, b) Evlilik içinde ana rahmine düşmemiş olması, c) Ana rahimine düşme tarihi ile doğum tarihi arasında ana babası evlenmemiş olması, d) Nesebi düzeltilmemiş olması lâzımdır.

Evlilik içi çocuk olmalarına rağmen, nesebi red edilmiş bulunan çocukların da evlilik dışı sayılacakları muhakkaktır. Evlilik dışı çocuklarla ana arasında aynen sahih nesebte olduğu gibi neseb ilişkisi kendiliğinden kurulur. Zira analık doğuma dayanır ve inkârı mümkün değildir. Buna karşılık baba ile çocuk arasında bir neseb ilişkisinin kurulabilmesi için tanıma veya mahkeme kararı gerekir. Evlilik dışı çocuk babası tarafından tanınmış veya mahkemece babalığına hükmedilmiş olsa bile nesebi gayrı sahihtir, yani sahih olmayan neseblidir.

Tanıma : Bir erkeğin evlilik dışında doğan çocuğun kendisinden olduğunu kanunun tayin ettiği şekilde açıklamasıdır. Tanıma işlemi ya resmî bir senetle ya da ölüme bağlı bir tasarrufla (vasiyetname ve miras sözleşmesi) ile olur.

Tanıma çocuğun babası olduğunu iddia eden kimse tarafından yapılır. Ancak babanın ölmesi veya kaybolması gibi hallerde babanın babası tarafından da yapılabilir. Tanımada çocuğun gerçekten onu tanıyanın sulbünden gelmiş olması ve çocuğun evlilik dışı münasebetten doğmuş olması lazımdır.

Mahkemece babalığa hükmedilmesi halinde iki şekilde karşımıza çıkar. İlk olarak baba olduğu iddia edilen erkeğe karşı ana ve çocuk tarafından açılan tazminat ve nafaka davasında, ikinci olarak ta yine ayrı erkeğe karşı şahsi hale ilişkin sonuçlarla babalığa hükmedilmesi istenir. Her iki davada da çocuğunu evlilik dışı olduğu ve o erkeğin sulbünden geldiği iddia edilir.

Evlilik dışı bir çocuk, nasıl anasına karşı sahih nesebli bir çocuğun hak ve mükellefiyetlerine sahipse, kendisini tanıyan veya babalığa şahsî hâl sonuçlu bir hükümle tayin edilen babasına karşı da aynı hak ve mükellefiyetlere sahip olur. Ancak tabiî olarak bazı farklılıklar söz konusudur.

Kaynaklar

M. Aksoy: *Kötü Durum Evlilik Dışı Çocuklar*, Ankara, 1943.

S. Ş. Ansay: *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, Ankara, 1958.

A. Ataay: *Evlat Edinme*, İstanbul, 1957.

M. R. Belgesay: *TMK Şerhi, C. II*, Aile Hukuku, İstanbul, 1950.

Ö.N. Bilmen: *Hukuku İslâmiye ve Istılahatı Fıkhıye Kamusu, C. II*. İstanbul, 1985.

H. Cin./A. Akgündüz: *Türk-İslâm Hukuku Tarihi, C. II*, İstanbul, 1990.

S. Gönensay: *Aile Hukuku*, İstanbul, 1948.

F. Feyzioğlu: *Aile Hukuku*, İstanbul, 1971.

H. Karaman: *Mukayeseli İslâm Hukuku, C. I.* İstanbul, 1986.

B. Köprülü: *Aile Hukuku*, İstanbul, 1981.

Saymen/Elbir: *TMH, C.III*, Aile Hukuku, İstanbul, 1960.

S.S. Tekinay: *Türk Aile Hukuku*, İstanbul, 1982.

H.V. Velidedeoğlu: *Aile Hukuku*, İstanbul, 1965.

A. Zevkliler: *Medenî Hukuk-Aile Hukuku*, İzmir, 1989.

MUSTAFA CAN

HUKUK VE NİKÂH

Nikâh, evlilik müessesesinin geçerlilik kazanabilmesi için yapılan resmî işlemdir. Bu yüzden nikâh denilince bir bütün halinde evlenmeyi göz önüne almak gerekir.

Nikâh yani evlenmeyi, ayrı cinsten iki kişinin hukuken geçerli şekilde ve sürekli olarak hayat ortaklığı şeklinde tanımlamamız mümkündür. Bu tanımlamada dikkat etmemiz gereken bazı noktalar vardır. Bunlardan biricisi evliliğin iki yarı cins insan arasında yapılması gerektiğidir. İkinci olarak nikâhın kanunda öngörülen şartlara riâyet edilmek suretiyle, geçerli bir şeklide yapılmış olmasıdır. Üçüncü olarak da nikâhın sürekli olması amacıyla yapılması gerektiğidir. Tabiki bu eşlerin boşanamayacağı anlamına gelmez, eğer boşanma nedenleri varsa taraflar boşanma davası açabilirler. Ancak taraflar belirli süreli meselâ, iki ay süreli nikâh yapamazlar. Fakat taraflar sürekli olmak üzere nikâhlanmasına rağmen, üç ay sonra şiddetli geçimsizlik sebebiyle boşanabilirler. Burada önemli olan husus tarafların başlangıçtaki niyetlerinin bu doğrultuda olmasıdır. Bu yüzden nikâh kıyılırken, tarafların bu nikâhı sürekli devam ettirme niyetinde olup olmadıklarının tespiti önemlidir. Diğer önemli husus, evliliğin hayat ortaklığı şeklinde yapılmış olmasıdır. Yani erkeğin kadını hükmü altına alması, ona hayatı zindan ettirmesi, erkeğin canı sıkılınca hırsını kadından alması gayesi ile evlilik yapılamaz, evlilik ancak kadın ile erkeğin aralarında hayat ortaklığı kurma gayesi ile yapılabilir.

Nikâh işleminin yapılıp evlenmenin meydana gelmesi için gereken şartlar şunlardır:

A) Evlenmenin kurulmasına ilişkin maddî nitelikteki şartlar,

B) Evlenmenin kurulmasına ilişkin şeklî şartlar.

A. Evlenmenin kurulmasına ilişkin maddî nitelikteki şartlar:

Evlenmenin kurulmasına ilişkin maddî nitelikteki şartlar olumlu ve olumsuz şartlar olmak üzere ikiye ayrılır. Olumlu şartlar, evlenmenin yapılabilmesi için gereken şartlardır. Olumsuz şartlar ise, evlenmenin yapılabilmesi için bulunması gereken şartlardır. .

Evlenmenin yapılabilmesi için gerekli olan maddî nitelikteki olumlu yani bulunması gereken şartları şu şekilde sıralamamız mümkündür.

1) Evlenecek olan kimselerin temyiz kudretine yani iyiyi kötüden ayırabilme kabiliyetine sahip olmaları gerekmektedir. Bu yüzden iyiyi kötüden ayıramayacak kadar küçük olan çocuklar ile akıl hastaları veya ayyaşlar ile buna benzer kimseler makul surette hareket edemeyecekleri kabul edildiğinden kanunen temyiz kudreti de yok sayılıp evlenemezler. Fakat evlenecek şahısların temyiz kudretleri varsa yani bu kimseler bir hayat ortaklığı olarak evliliğin anlam ve ehemmiyetini anlayabilmişlerse, evlilik birliğinin gerektiği hak ve sorumlulukları anlamışlarsa ve onları yerine getirmeye kararlılarsa bu şahıslar evlenebileceklerdir. Fakat önemli olan durum temyiz kudretinin evlilik akdinin yani nikâhın yapıldığı anda mevcut olmasıdır. Meselâ, bir kimse iyiyi kötüden ayırabilmesine rağmen, sarhoşken iyiyi kötüden ayıramayacağı için sarhoşken yapılan evlenme akdi geçersiz olacaktır.

2) Evlenecek kimsenin akıl hastası olmaması gerekir. Yani evlenecek kimse akıllı olmalıdır. Bu yüzden deli bir kimse evlenemez. Burada akıl hastalığı ile temyiz kudretinin birlikte incelenmesi gerekir. Çünkü deli bir kimsenin aynı zamanda iyiyi kötüden ayırma kabiliyeti de yoktur. O halde netice olarak, akıllı olmayan kimselerin temyiz kudretine de sahip olmadıklarını söyleyebiliriz. Fakat

tüm temyiz kudretine sahip olmayan şahıslar da akıl hastası değildir. Meselâ, sarhoşlar ve küçükler temyiz kudretine sahip değildirler ancak bunlar akıl hastası da değildirler. Akıl hastalığının evlenmeye engel teşkil etmesi evlenmeden doğacak çocukların bu hastalığa maruz kalmamalarını önlemek içindir. Çünkü akıl hastası bir kimsenin doğacak çocuğunda aynı hastalığın bulunma riski oldukça yüksektir.

3) Evlenmenin yapılabilmesi için evlenecek şahısların reşit olması yani belli bir yaşa erişmiş bulunmaları da gereklidir. Normal durumlarda bir kimse 18 yaşını tamamlayınca reşit olur. Bir kimsenin evlenmesi için genel rüştün dışında, özel evlenme rüştü de düzenlenmiştir. Medenî Kanuna göre evlenme rüştü erkekte 17, kadınlarda ise 15 yaşını tamamlayan kadın evlenebilir. 18 yaşını tamamlamadıkları için bazı işlemleri yapıp hak ve borç sahibi olamazlarsa da bu kimseler evlilik işlemini yapma yetkisine sahiptirler.

15 ile 17 yaş normal evlenme rüştüdür. Bunun dışında bir de fevkâlede evlenme rüştü veya kazaî evlenme rüştü vardır. Kazai evlenme rüştüne hakim karar verir. Yani hakim eğer fevkâlade önemli b sebep varsa erkek için 17, kadın için 15 olan evlenme rüştünü, erkek için 15, kadın için 14 yaşın tamamlanmasını yeterli görebilir. Hâkim bu yaştakilerin evlenebilmelerine izin verir buna evlenme rüştü (kazaî evlenme rüştü) denir. Hâkimin bu izni vermesi için, tarafların bedenî ve ruhî olarak olgunlaşmış olup olmadıklarını araştırması gerekir. Yani taraflar ruhî ve bedenî olgunluğa erişmemişlerse yani çok çelimsiz ve zayıf iseler ve hâlâ çocuksu davranışlar içindeyseler bu durumda hâkim kazaî evlenme rüştüne yani kızın 14, erkeğin 15 yaşında iken evlenmelerine karar veremeyecektir.

Ayrıca hâkimin kazaî evlenme rüştüne karar verebilmesi için 15 yaşındaki erkeğin ve 14 yaşındaki kızın ana ve babalarının varsa vasilerinin dinlenmesi de gereklidir. Hâkim ana babayı dinler ana-baba izin vermese bile 15 yaşındaki erkek ile 14 yaşındaki kızın evlenmesine karar verebilir. Hâkim kazaî rüşt kararını sadece dava konusu kız ve erkek için verebilir. Meselâ, 16 yaşındaki Ali ile 15 yaşındaki Ayşe evlenmek isterlerse ve hâkim bu kişilerin evlenmesine karar verirse bunlar kazaî evlenme rüştüne sahip olurlar. Fakat bunların arası bozulup 16 yaşındaki Ali 18 yaşındaki Fatma ile 15 yaşındaki Ayşe'de 19 yaşındaki Ahmet ile evlenmek isterse, hâkimin daha önce vermiş olduğu kazaî evlenme rüştü burada hükümsüz olur. Evlenecek tarafların tekrar hâkimden evlenmek için izin istemeleri gerekir.

4) Evlenecek olan şahısların eğer sınırlı ehliyetsiz olan küçük yaşta çocuklarsa ya da hacir altına alınan (yani işlem yapma ehliyeti sınırlanan) kimseler ise, bu durumda bunların kanunî temsilcilerinin (velisinin veya vasisinin) rıza göstermeleri gerekir.

Yaş küçük olmasına rağmen temyiz kudretine (iyiyi kötüden ayırma yeteneğine) sahip olan kimseler şahsa bağlı işlemleri tek başına yapabilmelerine rağmen bunlar bu haklarını ancak kanunî temsilcileri olan ana ve babalarının izin vermesiyle kullanırlar. Ana-baba bu izni ancak belirli şahıslarla evlenme koşulu ile verebilir. Meselâ, sadece Ayşe ile evlenirsen evlenebilirsin gibi. Ana baba izinlerini engeç nikâh yapılırken yazılı şekilde vermeleri ge-

NİKAH ADETLERİ

PAKİZE AYTAÇ

Nikâb sosyal yapı içinde mevcut normlara uygun bir şekilde, gerek örfî ve gerekse medenî hukuk açısından, meşru bir bağın kurularak aile kurumunun o topluluk tarafından kabulünü sağlayan, neslin devamı için de meşru bir zemindir.

Medenî, nikâb, Medenî kanunun kabul edildiği (1926) taribine kadar, uygulanmamaktaydı, şer'î nikâh usulü ve çok eski zamanlarda kurulan görenek gereğince bareket olunurdu.

"Nikâb kıyma sözü bütün Türklerde aynı şekilde ifade edilir. Anadolu'da ve Orta Asya'da nikâb, yaygın olarak "kalın" anlaşmasından sonra ve kız evinde kıyılırdı. Nikâb kıyılmadan önce, kalın ve çehizlerin miktarı da tespit edilirdi. Altay Türklerinde, ocağa secde edilir; Özbeklerde ise, nikâbtan sonra gelin, ateş üzerinden geçilir ve bu sırada da üzerine un serpilirdi. Nikâbın yanında, su içme ve sakal kesimi gibi İslâmiyet'ten önceki geleneklerde yer alırdı. Nikâba kadar, batta gerdeğe kadar gelinin yüzü tabu idi. Bu tabuluk, ancak gerdekte "körümdük" veya "görümlük" denen tören ve hediyelerden sonra kalkardı. (B. Öğel: Türk Kültürünün Gelişme Çağları. s. 185).

Türkler'deki evlenmelerin eski devirlerden beri nikâha dayandığı bilinmektedir. Evlenme yolu aile birliğinin doğuşu Oğuz Kağan Destanına kadar dayanır. Dede Korkut'ta nikâh hakkında açık ve net bir bilgi yoksa da, nikâhtan önce erkeğin, evleneceği kızın ailesine bir miktar mal vermesi âdeti mevcuttu. Bir nevi başlık sayılan bu uygulama bize eski dö-

rekir. Sözlü olarak verilen izin geçerli değildir, dolayısıyla da izin verilmemiş sayılır.

Eğer temyiz kudretine sahip çocuğun anne ve babası yoksa mahkeme kendisine bir vâsi tayin eder vâsi de o küçüğün kanunî temsilcisidir. Vasi küçüğün adına çeşitli işlemler yapabilir hak ve borç sahibi olabilir. Fakat vâsi küçüğün şahsına bağlı hakları kullanamaz. Küçük bu haklarını şahsa bağlı haklardan olduğu için tek başına kullanabilir. Evlenme şahsa bağlı haklardan olduğu halde temyiz kudretine sahip küçük evlenme işlemini tek başına yapamaz, vâsinin yani kanunî temsilcisinin yazılı rızası gerekir.

B) Evlenmenin yapılabilmesi için gerekli olan maddî nitelikteki olumsuz yani bulunmaması gereken şartlar ise şunlardır;

1) Nikâhın yapılmasına kesin olarak engel teşkil eden bazı durumlar vardır. Bunlardan birinin bulunması halinde nikâh geçersiz sayılacaktır. Bulunmaları halinde evliliği kesinlikle geçersiz hale getiren bu şartları şu şekilde sıralabiliriz;

a) Evlenecek olan kimselerin birbirlerinin ana babası ya da çocukları olması halinde evlenme yapılamaz. Yine evlenecek şahısların birbirlerinin 3. Dereceye kadar kan bağından kaynaklanan hısımları olmaları halinde de evlenemezler. 5. dereceye kadar olan kan hısımlarını şu şekilde sıralayabiliriz. Evlenecek olan kimselerin birbirlerinin ana babası, kardeşi, kardeş çocuğu, dayısı, halası, amcası, teyzesi, ile evlenemezse de, dayısının, halasının, amcasının, teyzesinin çocuğu ile evlenebilir.

Bazı hallerde ise evlilikten doğan akrabalıklarda da evlenme yasağı söz konusu olabilir. Fakat bu kan bağından doğan akrabalık kadar geniş bir yasak değildir. Bu yasak sadece eşlerin ana babaları ile çocukları için geçerlidir. Meselâ, Ali ile Ayşe evli olsunlar. Bu durumda Ali ile Ayşe'nin birbirlerinin kan bağına dayanan akrabalrı iile aralarında karşılıklı alarak evlilik bağından doğan bir akrabalık ilişkisi vardır. Ayşe ölmüş olsa bile Ali, Ayşenin ana babası ve başka bir evliliğinden olsa bile Ayşenin çocuğu ile evlenemez. Fakat Ayşenin kız kardeşi ile evlenebilir.

b) Evlenmeye kesin olarak engel olan hallerden ikincisi de evlenecek olan kimselerden birisinin veya her ikisinin halen mevcut olan başka bir kimse ile evlilikleridir. Medenî Kanun tek evliliği kabul etmiş, birden çok evliliği kabul etmemiştir.

c) Evlenmeye kesin olarak engel teşkil eden hallerden üçüncüsüde akıl hastalığıdır.

2) Nikâhın yapılmasını kesin olarak engelleyen bazı haller vardır. Aşağıda maddeler halinde sayacağımız bu durumların mevcut olması halinde evlilik kesin olarak geçersiz değildir. Zira bazı şartların bulunması halinde yapılan evlilik geçersiz sayılabilmektedir.

a) Evlenmenin yapılmasına ilişkin kesin olmayan engellerin ilki, evlatlık ilişkisidir. Çünkü evlatlık alınan çocuk ile evlat edinen kimse birbirleri ile veya birbirlerinin karı ve kocası ile evlenemezler. Fakat evlatlık ile onu evlat edinen kimse evlenirse, yani geçerli bir evlenme akdi yaparlarsa bu durumda evlatlık ilişkisi sona erer. Evlilik ilişkisi devam eder.

b) Evlenmenin yapılmasına kesin olarak engel olmayan ikinci durum ise eşlerin bekleme süresine uymadan evlenmeleridir. Normalde kanunda evliliğin ölüm, boşanma gibi bir sebeple sona ermesi

nemlerde bir nikâb akdinin varlığını düşündürmektedir.

Evliliğin temeli nikâb olduğuna göre, nikâhın temeli de güvendir. Çeşitli teminatların birleştiği noktadır. Meselâ, Dede Korkut'ta "Bin buğra getürün kim maya görmemiş ola, bin dahi aygır götürün kim hiç kısrağa aşmamış ola, bin dahi koyun görmemiş koç getürün, binde kuyruksuz, kulaksız köpek getürün, bin dahi püre getürün mana..."

Bunlar alındıktan sonra da taraflar arasında düğün şenlikleri başlardı.

Eski Türkler'de dinî nikâb ile zevce olan yalnız bir kadın olabilirdi. Hükümdar sülasesinden olan bu zevceye Hatun denilirdi. Prenses manasına gelirdi. Hatunlar birkaç tane olursa, bunların bir tanesi Melike mevkiinde bulunurdu. Buna "Türkân" yahut "Türkân Hatun" denilirdi. Bütün zevcelerin fevkindeydi. Bunun dışında Çin prenseslerinden olan Konçuy adı verilen zevceler olurdu. (Orhun Abidelerinde Konçuy=zevce olarak geçer.) Bir de, Türk ve Çin sülalerinin haricinde kuma adı verilen zevceler vardı. Bunların evlatları kendi analarına "Anne" diyemez, "Teyze" diye hitap ederlerdi. Yalnız Hatuna "Anne" denebilirdi. Bu da nikâhlı zevcenin üstünlüğünü gösterirdi.

Nikâhın kutsallığı tarihin derinliğinden bugüne uzanan bir çizgi halinde önemi tartışılamaz bir uygulama hükmünü kazanmıştır.

Eski nikâh merasimi belirlenmiş usullerle yerine getirilirdi.

Nikâhtan birkaç gün önce, ilgili kişilerce memleketin Kadısına şifahen müracaat edilerek bir evlenme izannamesi istenirdi. Kadı Efendi evlenecek kişinin mahallesi imamına bitaben aşağıda örneğini verdiğimiz izannameyi yazar, verirdi:

BAKİRE MAHSUS İZİNNÂME

Mebr-i Muaccel
Mebr-i Müeccel

Yalnız ..... Liradır.
Yalnız.....Liradır.

Mezbûreye peşin verilmiştir.

Cami-i Kebir İmamı Efendiye,

Badesselâm, inha olur ki mahallenizde sakine.....binti.....Efendi nam bakirin mani-i şerisi yoğise işbu talebi olan..... Efendi binti.....Efendi nam kimes-

halinde kadın için üçyüz günlük bir bekleme süresi düzenlenmiştir. Bu bekleme süresi müddetince kadın ikinci bir evliik yapamaz. Kanun bu durumu nesillerin emniyetini koruyabilmek için düzenlemiştir. Hâkim bu müddeti kan ve kocanın tekrar evlenmek istemeleri halinde kısaltır ya da tamamen ortadan kaldırılır.

c) Evlenmenin yapılmasına kesin olarak engel olmayan üçüncü durum ise, evlenecek olan kimselerden birinde veya her ikisinde de nesebine zarar verecek bir hastalığın bulunması hâlidir. Çünkü bu gibi durumlarda doğacak çocuğun ana ve babası gibi hasta olma ihtimâli yüksek olacağı için bu kimselerin evlenmemesi gerekir. Fakat bu yasağa rağmen evlilik yapılmışsa yapılan bu evlilik geçerli olarak devam edecektir.

d) Ordu mensubu veya askeri öğrenci için evlilik yabancı ile tamamen yasaklanmıştır ya da kısmen yasaklanmıştır. Fakat buna rağmen ordu mensubu yabancı ile evlenmişse veya askeri öğrenci yasağa rağmen evlenmişse bu evlilik geçerli olarak devam eder ancak bu görevi sona erer.

B) Evlenmenin kurulmasına ilişkin şeklî nitelikteki şartlar: Evlenmenin geçerli olması için yukarıda saydığımız maddî nitelikteki şartların tek başına bulunması yeterli olmayıp, şimdi belirteceğimiz şeklî nitelikteki şartlann da varlığı gerekir.

I) Yerine getirilmediği takdirde nikâhın geçerli olarak meydana gelmesine engel olan şeklî şartlar,

a) Nişanlıların karşılıklı olarak birbirleriyle evlenmek istedikleri yolundaki iradelerini beyan etmeleri gereklidir.

b) Nikâhın yetkili evlendirme memuru önünde yapılması gerekir. Yoksa evlendirme memuru olmayan bir kimsenin kıydığı nikâh geçerli olmayacaktır.

2) Yerine getirilmediği takdirde nikâhın geçerli olarak meydana gelmesine engel teşkil etmeyen şartlar ise, a) evlenmeden önceki, b) evlenmeden sonraki, c) evlenme esnasındaki şekil şartları olmak üzere üç tanedir.

a) Evlenmeden önceki şekil şartları,

Tarafların evlenmek istediklerini beyan etmeleri gerekmektedir.

Bu beyan sözlü olarak, evlendirmeye yetkili makam önünde yapılmalıdır.

Tarafların evlenme beyanları evlendirmeye yetkili olan memur tarafından (herhangi bir itiraz varsa ortaya çıkması için) ilân edilmelidir.

b) Evlenme esnasında yerine getirilmesi gereken şekil şartları ise şunlardır:

Nikâh iki şahit huzurunda yapılmalıdır.

Nikâh herkese açık yani âleni olarak yapılmalıdır.

Nikâh kanunun belirttiği yerde yapılmış olmalıdır. Yani nikâh evlendirme dairesinde yapılmalıdır. Ama başka yerde yapılmış olması da nikâhın geçerli olmasını etkilemez.

Taraflann evlenmek istediklerini beyan etmelerinden sonra nikâh memuru evlenmenin kanunen yapılmış olduğunu beyan eder ve nikâh defterine evliliği kaydeder.

c) Evlenmeden sonra yerine getirilmesi gereken şekil şartları ise, şunlardan oluşur;

Evliliğin geçerli olarak meydana geldiği hususunun evlendirme memuru tarafından evlenme siciline tescil edilmesi gerekir.

neye velisi izni ve tarafeyn rızaları ve mebr-i müeccel-i nizamisi tesmiyesiyle indeşşubût akd-i nikâh eyleyesiniz vesselâm.

Tarih:

Merkez-i Vilâyet Kadısı.

Vekil-i zevc:.....

Vekil-i zevce:.....

Şâhid-i Vekâlet:.....

Şâhid-i Vekâlet:.....

Bu izinname, çebiz yazma ve nikâh gününde davetliler arasında bulunan mahalle imamına verilirdi.

İzinâmede isimleri yazılı kız ve oğlanın vekili, iki şahidi de yanına alarak kızın bulunduğu odanın önüne gelirler ve kıza hitaben; "..... Efendiye nikâhının kıyılması için beni vekil ediyor musun?" diye sorunca, Gelin kız, bu soruya kolay cevap veremezdi. Güçlükle bir "Evet" kelimesi çıkardı.

Bu İşlemden sonra imam bir odada özel olarak hazırlanmış olan bir minder üzerine diz çökerek oturur, şahitleri sağına ve soluna, oğlan ve kız vekillerini de karşısına alarak, iki elini dizlerinin üzerine koyar, diğerlerinin de aynı şekilde oturmalarını ihtar ederek şu şekilde tövbe ve istiğfara başlardı.

"Estağfirullah, Estağfirullah, Estağfirullab el-Azim, el-Kerim, ellezi La ilabe illa hü el-Hayy el Kayyum ve Etübu İleyh ve Es'elübüttevbete Velmağfirete vel-Hidâyete Lena innebü Hüvettevvabürrahim." (İlahi Yarabbi! İlahi Yarabbi! İlahi Yarabbi, Eğer bizim elimizden, dilimizden ve sair azay-ı Cevaribimizden bilerek bilmeyerek kelime-i küfür, şirk, bata isyan herneki vâki vê sadır oldu ise, biz bunların cümlesine tevbe ettik, rücu ettik, peşiman olduk, bir dahi işlememeğe azm-ü cezmü kast eyledik.

Peygamberlerin evveli Hazret-i Adem, ahîrı iki cihan serveri Muhammedinil-Mustafa. Bu ikisi ve bu ikisinin arasında her ne kadar peygamber-ai izam ve resül-i kiram gelmiş geçmişler ise biz onların hepsine inandık, iman getirdik, haktır ve gerçektir. (İshak Sungurluoğlu, İzinnâme, Dua ve Nikâh, TFA, 10 (266) 9.1966, s. 4181-4182).

Evliliğin geçerli olarak meydana geldiğinin Nüfus memurluğuna bildirilmesi gerekir.

Taraflara evlenme kağıdının verilmesi gerekir. Bu şartların yerine getirilmemesi hâlinde evlilik yine de geçerli olarak devam edecektir.

Çünkü bu şartlarda tâli nitelikli şartlardır.

Bu başlangıçtan sonra Sure-i Nur'un 32. âyeti okunur:

Allahü Tealanın emirleri ve Resul-i Ekrem Efendimizin sünneti ve İmam-ı Azam Nu'man İbn-i Sabit Hazretlerinin içtibadı ve şahitlerin şehadeti üzere, sen ki kız vekilisin, vekil olduğun .....'nin kerimesi.....işbu talip olan.....Efendiye.....Mehr-i Müeccel ve .....Mehr-i Muaccel ve vekaletin hasabiyle belallığa zevceliğe verdin mi?

Ol dahi verdim.... Bu defa oğlan vekiline dönerek ve aynı soruları tekrar ettirerek, ondan da "Evet!" cevabını alınca: Biz dahi Ahkâm-ı mesrude dairesinde akd-i nikâh eyledik.

Allahümmec'al bâzel' akde müteyemminen, mübâreken vec'al beynehumâ ülfeten ve mehabbeten ve karârâ. Ve lâ ta'cel beynehümâ nefreten ve fitneten ve firârâ. (Allah bu akdi mesut ve mübarek eylesin. Çiftlerin arasına daima ülfet, muhabbet versin, ve bunların arasına nefret, fitne ve firar sokmasın).

Ol Hâlikül-yümn ve saâ'de olan Cenab-ı Bâri, bu akd-i izdivacı müteyammen ve mübarek eyleye. Ömürlerine bereket, vucütlarına sıhhat, rızıklarına vus'at ve Dareynde selâmet ihsan eyleye. ve cemi-i âmâl-i dünyeviye ve uhrevî yelerine vasıl eyleye. Ve beynehumâ hüsn-i mua'şeret, muhabbet, ülfet ihsan eyleye, Kendilerini ve evlâtlarını mesrür ve şâdân eyleye Silsile-i zürriyetlerini sabab-ı başrederek müteselsil ve muttasıl eyleye.

Ve bazır-ı bil'meclis olan ihvân-ı dini iki cihanda aziz ve tûl-i ömr ile muammer eyleye. Ve âbir-ü afiyetlerimizi hayr ile ve cennet-ü cemâliyle cümlemizi çırağ ve bürrem-ü şâdân eyleye. Amin bi-bürmet-i seyyidü'l-mürselin velhamdüllilah-i rabbilalemin" diye İmam Efendi duasını bitirince cemaat hep bir ağızdan "Amin!" der ve sonra iyi sesli bafızlar tarafından Aşr-ı Şerifler okunurdu.

Sonra misafirler, her birisi ayrı ayrı düğün sahiplerine: "Hayırlı ve uğurlu olsun" diye temennilerini tekrar ederler ve davetlilere şerbetler, kahveler ikram edilir, dağıtılırdı. (TFA, 10 (210), 11. 1867, s. 4291-4292)

Dini nikâhın akdinde bazı pratikler, dinî ayinler vardır. Meselâ, nikâha başlamadan evvel kızın başına bir Kur'an, ağzına bir anahtar, eline de ağzı açık bir çakı

verilir. Nikâbın sonuna kadar kız bu vaziyette kalır.

Kur'an'ın başa konması aktin müteyemmin ve dinî olmasına işarettir. Anabtarın ağza verilmesi, bir takım dedikoduların seddine nafiz olacak bir rumuzdur. Bıçağın açık kalması güveyin bağlı kalması için yapılan sihre karşı müdafaa tertibatıdır. (H.Z.Koşay; Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme, s.95)

Bağlanmış kimseyi çözmek için yapılan uygulamalardan bazıları şöyledir: Caminin etrafında üç kere dolandırılır, bu arada bir hoca da dua okur. Bir büyük sudan geçirirler. Su akarsu ise, doğudan batıya akması lazımdır. Muska yazdırılır, bağ kimde ise, o boynuna asar...vs. (H. Uğurol Barlaş; Maraş Düğün Âdetleri, s.59).

Dinî nikâbta ihmal edilmemesi gereken merasimler vardır. Bunları üç grupta ele almak mümkündür:

1- Kız vekiline ait merasimler: Kızın vekili erkek tarafından kıymetli bir hediye almadıkça veya vaat olmadıkça vekâletini kullanmaz. Bunun için kızın vekiline erkek tarafından at, silah, elbiselik, altın saat v.s. bir hediye verilir, sonra nikâb kıyılır. Bazı bölgelerde bu işleme bilat denilir. (Elazığ)

2- Oğlan vekiline de bazı armağanlar verilir, veya oğlan vekili kız evinden bir kıymetli şeyi alır, cebine koy, bunun uğur getireceğine inanılır. (Erzurum)

3- İmam Efendi de öncelikle, nikâbtan evvel kız evinin davetlileri ve yetkililerinin biraraya gelerek hazırlamış oldukları çeyiz ile bırakıntı ve geline takılan ağırlıkların maddî değerlerini ihtiva eden ve adına "gül dökümü" denen listeyi eline alır. Bu listede ayrıca başlık parası mibr-i müeccel, mibr-i muaccel miktarları da yazılıdır (İhsan Hınçer: "Türkler de Başlık ve Mebir." TFA . 15(294), 1.1974, s. 6899).

Mibr-i Müeccel ve muaccel üzerinde bazen mutabakat sağlanamaz, ber iki taraf birbirinden ayrılabilir. Bu sebeple, "Gelin atta, iş Hak'ta" denilir. Söz konusu merasim esnasında ailenin büyükleri kız vekiline biraz semahat, oğlan vekiline de biraz sahavet dilerler.

İmam Efendi, listeyi dizine bırakır. Kendisine verilecek bahşişi aldıktan sonra, hâzirân diz çökerler ve ellerini dizlerinin üzerine açık olarak bırakırlar, ceplerinde ağzı açık bırakılan çakıyı aldımverdim sözü sırasında nikâbtan evvel bir mendil düğümleyerek dizi önüne bırakır, sonra 'eûzu besmele ile venkibû'...deyip zevce vekiline dönerek:

- Allah'ın emri peygamberin kavliyle, İmam-ı Azam içtihadıyle ve hazır-ı bilmeclis olan cemaati müsliminin şehadetiyle vekili bulunduğum filan oğlu filana, filanın kızı filanı şahitlerin huzurunda şu kadar mihr-i müeccel ve muaccel mukabilinde tezviçliğe, tenkihliğe mülklüğe, helallığa aldın mı? der. Zevc vekili de aynen bu sözleri ayrı ayrı tekrar ederek. Verdin mi? der, onun da verdim demesi üzerine bu sözler üç defa tekrar edildikten sonra imam efendi: Şahitlere dönerek: "siz de tarafeynin bu ifadelerine Alah için şahit olun" dedikten sonra, "ben de bu minval üzre akdi nikâh eyledim"der. Evvelce düğümlemiş olduğu mendili çözer.

Oğlan vekilinin getirdiği şeker yenir. Güveyinin yakınlarından biri bir avuç şeker alarak güveye götürür, bu işin bittiğini tebşir ve tebrik mânâsını tazammun eder. Bu şekerden gelinlik çağında bulunup ta hûtbesine talip zuhur etmeyen kızlara da yedirmek âdeti vardır.

Nikâh merasimi şahitler huzurunda biter, yeni evlilere uğur, saadet, hayırlı evlat temennileriyle noktalanır. (Eskiden nikâh senedinin bir sureti ile birlikte Şer'i mahkemede tescil edilirdi.)

Bütün bu merasimlerden sonra bazı bölgelerde gelin ve güvey ağırlıklarını dökmek için yıkanırlar. (Diyarbakır).

Âmentü bi'llâhi ve bi-mâ-câe mine'n-nebiyyi Rasûli'llah, Amentü bi'llahi ve melâiketihi ve kütübihi ve rusülihi ve'l-yevmi'lahiri ve bi'l-kaderi hayrihi ve şerrihî mina'llahi Taalâ v'el-ba'sü ba'de'l-mevti hakkun. Eşhedü en-lâ-ilâhe illa'llah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve habibühû ve rasûlüh.

El-hamdü li'llahi ceale'n-nikâha sünneten li'l-enâmi ve fâsılen beyne'l helali ve'l-haram. Ve's-salatü ve's-selamü ala-seyyidina muhammedin ve Alâ-âlihi ve ashâbihi ecmain.

Bismillahirrahmanirrahim.

"Ve enkihu'l-eyâmâ minküm ve's-Sâlihine min-ibâdiküm ve imâiküm in-yekûnû fukarâ'e yugnîhi mu'llâhi min-fazlih. Va'llahü Vâsiun Alim."

Manası:

"İçinizden bekarlar ile, köle ve cariyelerinizden iyi davranışlı olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah lutfiyle onları zengin eder. Allah (lutfu) geniş olan ve her şeyi hakkıyla bilendir." *Kur'an,* Nur XXIV, 32.

Bismillahirrahmanirrahim.

"Ve âtü'n-nisâe sadükâtihinne nıhleh. Fe-in-tıbne leküm an-şey'in minhü nefsen te-küluhu henîen merîa."

Manası:

"Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile (cömertçe) verin. Eğer rızası ile, o mehrin bir kısmını size bağışlarsa, onu da afiyetle yeyin." *Kur'an,* Nisa IV, 4.

Bismillahirrahmanirrahim.

"Ve-in-hıftüm ellâ-tuksitû fi'l-yetâmâ fe'nkihû mâ-tâbe leküm mine'n-nisâ-i mesnâ ve sülâse ve rubâ. Ve in hıftüm ellâ-ta'dilû fe-vâhidâten ev-mâ-meleket eymânüküm. Zalike ednâ ellâ teûlü."

Manası:

"Eğer öksüz/yetim (kadınlarla evlendiğiniz takdirde on)lar hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, size helal olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. O (kadın)lar arasında da adalet yapamıyacağınızdan korkarsanız bir tane alın, yahut ellerinizin altında bulunan cariyelerle yetinin. Adaletten ayrılmamanız için en uygun olanı budur." *Kur'an,* Nisa IV, 3.

Ve kâle Rasülu'llahi Salla'laü aleyhi ve sellem:

"En-nikâhu min-sünnetî fe-menlem-ya'mel bi-sünnetî fe-leyse minnî."

Manası:

"Nikâh benim sünnetimdir. Benim sünnetimle amel etmeyen benden değildir."

"Tenâkehû tekaserû fe-innî übâhî bikümü'l-ümeme yevme'l-kıyâmeti."

Manası:

"Evlenin, çoğalın. Kıyamet günü ben diğer ümmetler arasında sizin çokluğunuzla kıvanç duyacağım."

"İzâ tezevvece'r-racülü fekadi'stekmele nısfe'd-din. Fe'lyetteki'llâhe fi-nisfi'l-bâki."

Manası:

"Kişi evlendiği zaman dininin yarısını tamamlamış olur. Kalan yarısı hususunda da Allah'a sığınsın."

EKREM BUĞRA EKİNCİ

İSLÂM HUKUKUNDA NİKÂH

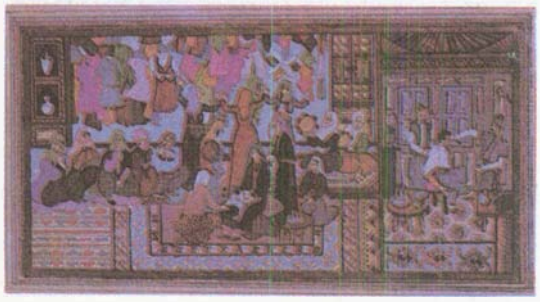

Evlenme, insanın fizikî, sosyal ve ruhî ihtiyaçlarının giderilmesi ve neslin devam ettirilmesi gayesiyle ilahî sistemlerin getirdiği bir müessese olup, nikâh yoluyla gerçekleştirilmektedir.

İslâm Hukuku'na göre, bir kadın ve bir erkek arasında beraber yaşama ve yararlanma imkânını doğuran, taraflara karşılıklı hak ve vazifeler yükleyen rızaî bir akid olan nikâh, karşılıklı irade beyanlarının birbirine muvafakatiyle doğar. Bu bakımdan bir din adamının huzurunda yapılması mecburi değilse de, akdin muteberiyet şartlarını iyi bilen bir kimsenin, tercihen bir din adamının bu işi yapması uygun görülmüş, tarih boyunca da böyle yapılagelmiştir. İslâmiyet'in doğuşundan evvel, dünyada cari olan bu günkü ahlâk ve mantık kaidelerine tamamen tezat teşkil eden bir takım nikâh akidleri vardı. Grup evliliği, serbest birleşmeler, takas evlilikleri ve Şiîlerin bugün bile devam ettirdikleri ücret karşılığı geçici evlenmeler gibi nikâh çeşitlerini İslâmiyet kaldırmıştır.

Nişanlanma evliliğe bir başlangıç teşkil eder ve çoğu zaman da nikâhla neticelenir. Nikâh akdinin muteber olabilmesi için, evvela kadın ve erkekten müteşekkil iki tarafın bulunması gereklidir. Osmanlıların son zamanlarında bu nikâh için asgari yaş haddi onyedi ve onsekiz olarak tesbit olunmuştu. Hükümlerini bulüğdan sonra doğurmak üzere, velî çocuğu evlendirebilir, ancak buluğa erdikten sonra çocuk bu akdi bozabilir. Evlilik için aranan yaşı dolduran bir kimse, nikâh akdinde kendisini temsil etmesi için velisini veya bir başkasını (vekil) vazifendirebilir. Nikâhın muteber olabilmesi için taraflar birbirlerinin irade beyanlarını işitip anlaşmış olmalıdırlar. Bu beyanlar aynı meclisde ve mazi sigasıyla (di'li geçmiş zaman kipiyle) mesela "nikâhlandım, aldım, vardım" şeklinde olmalıdır.

Nikâh herhangi bir şarta bağlanamaz, bağlanırsa nikâh akdi muteber, ancak şart hükümsüz olur. Meselâ, mehr vermemek şartıyla nikâh yapılsa, nikâh muteber ve mehri misl vermek lazım olur. Belli bir zaman için yapılan geçici evlilikler muteber olup, süresiz akde dönüşür. Erkeğin irade beyanı karşısında muhatabı olan kız ise, sûkut etmesi kabul mânasına gelir, dul bir kadın ise, sûkutu cevap olarak değerlendirilmez.

Nikâhın muteber sayılabilmesi için bir diğer husus, evlenme mânilerinin bulunmamasıdır. Buna göre, bir kimse anne, baba, dede, nine, çocuklar, torunlar, kardeş, amca, dayı, hala, teyze gibi yakın akrabası, gelin, damat, kayınpeder ve kayınvalide, üvey anne, baba ve evlad gibi sıhrî hısımları, süt kardeş, süt anne ve süt baba ile bunların kardeşleri ile evlenemezler. Kardeş çocukları İslâmiyet'e göre evlenebilirse de, bu pek tavsiye edilmemiştir. Hz. Peygamber bunların çocuklarının zayıf ve hastalıklı olabileceğini beyan buyurmuştur. Kilise hukukuna göre, bir kimse amcası veya halası gibi yakın akrabasıyla evlenebilir. Yine İslâm Hukuku'nda, müslüman bir kadın gayr-ı müslim bir erkekle evlenemez; bu kadının himayesini hedef alan bir hükümdür, zira koca, eşini kendi dinine girmeye zorlayabilir, kadın da zayıflığından ötürü buna mukavemet edemeyebilir. Fakat müslüman bir erkek ehl-i kitab yani Yahudi ve Hıristiyan olması kaydıyla bir gayr-ı müslim kadınla evlenebilir. Hür bir kadınla evli olan kimse, bu kadın izin vermedikçe bir cariye ile evlenemez, ancak bir cariyeyle evliyse, bunun izni aranmaksızın hür bir kadınla evlenebilir; burada da hür bir kadının şerefi korunma gayesi güdülmüştür. Zevcesini üç defa boşayan bir erkek, bu kadın bir başkasıyla evlenip de, bu evlilik sona ermeden ve iddet beklemeden bu eski zevcesiyle evlenemez. Dört kadınla

evli bulunan bir erkek beşinci bir evlilik yapamaz. İki kızkardeş veya teyze-hala ve yeğenle bir arada evlenmek yasaktır. İddet bekleyen kadın ile bu zaman dolmadan evlenilemez; iddet kadının kocası ölmüşse dört ay on gün, evlilik ölüm haricinde bir sebeple sona ermişse üç hayız müddetinde evlenmeden beklemesidir. Kadın her hâlde yalnız bir erkekle evli bulunabilir.

Nikâh akdi tam ehliyetli, hür, müslüman, kulağı işiten ve âdil iki şahid huzurunda akdedilmelidir. Zira nikâhın ilan edilmesi emrolunmuştur. Bu esnada hazır bulunanlara tatlı nev'inden şeyler ikram edilmesi ve nikâhı müteakip velîme denilen bir yemek verilmesi sünnet olarak tavsiye edilmiştir. Yine nikâh akdinin bağlayıcı olması için erkeğin dindarlık, zenginlik ve soy bakımından kadına küfüv (denk) bulunması icab eder. Ayrıca bir kısım hukukçulara göre, kadın bâliğa bile olsa, nikâhına velisinin izin vermesi gerekmektedir. Nikâh akdedildikten sonra mahkemelerde tutulan bir sicile kaydedilmelidir, buna riayet etmeyenler şiddetle cezalandırılmışlardır.

Nikâhın bir neticesi olarak, erkek kadına umumiyetle mikdarı evvelce kararlaştırılmış bir meblağı mehr olarak verir, kadın bunu almadan nikâhın mükellefiyetlerini yüklenmiş olmaz. Ayrıca koca evlendiği kadının nafakasını o beldenin örfü ve kendi malî vaziyeti dairesinde verecektir. Yine koca, zevcesine iyi muamele etmek, adaleti tahakkuk ettirmekle mükelleftir. Kadın ise, kocasının göstereceği meskende oturmak, izinsiz ve gereksiz yere dışarı çıkınamak, kocasıyla icabında sefere gitmek, kocasının meşru isteklerine itaat ve ona sadakat göstermek, kocasının mallarını korumak, dinî emir ve yasaklara riayet etmekle mükelleftir.

KAYNAKLAR

H. Mehmet Zihnî; *Nimet-i İslam*, İstanbul, 1324.

Ö. Nasuhi Bilmen; *Kamsus*, İstanbul, 1985.

Halil Cin; İslâm-Osmanlı Hukukunda Evlenme; Konya, 1988.

M. Akif Aydın; *İslam Osmanlı Aile Hukuku*; İstanbul, 1985.

K. İzniki; *Mürşidi Müteehhilin*, İstanbul, 1309.

İ. Halebî; *Mültekalebhur Tercemesi Mevkufat*, İstanbul, 1269.

MEHR

EKREM BUĞRA EKİNCİ

İslâm Hukuku'nda muteber bir nikâh akdinin neticelerinden biri verilmesi taahhüt edilen mal, menfaat ve para olarak tarif edilmektedir. Babillilerde Tirhatu ve İbranilerde Mohar adıyla yer alan mehr, Kur'an-ı Kerim'in muhtelif ayetlerinde ve Hz. Peygamber' in hadislerinde hukukî dayanağını bulmaktadır. Eski Türklerde yer alan kalın (başlık) müesesesine benzemekteyse de, başlık kızın kendisine değil, ailesine verilmektedir, bu da İslâmiyet'le bağdaşmaz, zira rüşvet sayılır. Mehr ise, bizzat kadının hakkı ve malı olup, üzerinde her nevi hukukî tasarrufta bulunabilir, tamamını harcayabilecegi gibi kocasına da bağışlayabilir. Mehr, erkeğin boşama salabiyetini suistimal etmesine mâni olmakta, kocanın vefatı veya boşanma hallerinde kadının malî geleceğini teminat altına almakta ve evlenmenin aleniyetini sağlayan bir şekil olarak göze çarpmaktadır. Mehrin varlığı kadının kıymetini kocası nezdinde artırmaktadır. Eğer evlilik çok kolay bir şekilde cereyan etseydi, iki taraf arasında geçim ve nikâhdan beklenen gayeler hasıl olmazdı.

Bir kısım hukukçulara göre, mehrin asgari baddi on dirbem gümüş olup, bugün için üçde iki altın liraya tekabül etmektedir. Bu miktarla eskiden iki koyun alınabilirdi. Diğer hukukçulara göre, böyle bir had yoktur. Mehrin bir üst haddi olmadığında hukukçular müttefik iseler de, evliliğin külfetli bir hale getirilmemesi için mehrin yüksek tutulmaması uygun görülmüştür. Osmanlılarda kapıkulu askerlerinin evliliklerin-

de, bakire kızlar için bin, dul kadınlarda altıyüz akçelik bir bad tesbit edilmiştir. Tanzimat'tan sonra da evliliğin kolaylaştırılması maksadıyla mebrin üst badlerinin tayin edildiği görülmektedir.

Üzerinde hukukî tasarrufun mümkün olduğu, meselâ alımı ve satımı yapılabilen her nevi mal mebrin mevzuunu teşkil edebilir. Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerim öğretmenin mehr olarak kabul edilebileceğini bildirmiştir.

Mehir tesbit edilmesi bakımından ikiye ayrılır: Nikâh yapılırken miktarı taraflarca belirlenirse mebr-i müsemma adını alır. Bu da ikiye ayrılır: Verilmesi peşin olarak kararlaştırılmışsa mehr-i muaccel, peşin değil de evlilik içinde veya erkeğin ölümü ya da nikâhın sona ermesi halinde ödenmesi kararlaştırılmışsa mebr-i müeccel denilir. Mebrin tamamı peşin ödenebileceği gibi, veresiye veya bir kısmı peşin, diğer kısmı veresiye ödenebilir. Mehr-i müsemmâ koşulup da, muaccel mi, müeccel mi olduğu tasrih edilmemişse, beldenin örfüne göre bir miktarı muaccel olur. Nikâh esnasında taraflarca miktarı tayin edilmez veya hiç mehr konuşulmazsa mehri misl verilir. Bu da kadının , varsa kızkardeşi, yoksa baba tarafından en yakındaki kadın akrabasının (hala, amca kızı v.s.) mebrinden aşağı olamaz. Mehrin tesbit edilmesi balinde bu mikdar, nikâh mahkemede akdolunmuşsa şer'iyye siciline, mahkeme haricinde akdolunmuşsa taraflar arasında tanzim olunan ve varak-ı mehr (mebr kağıdı) denilen bir vesikaya kaydedilir.

Mehrin verilmesi üç şekilde kesinlik kazanır. Bunlar zifaf, halvet-i sabîha (sahih bir nikâhla evli ve aralarında zifafa mâni bir hal bulunmayan eşlerin, izinsiz yabancı bir kimsenin giremeyeceği bir yerde başbaşa kalmaları) ve eşlerden birinin ölmesidir. Eğer kadının kusuruyla evlilik, bu üç halden evvel sona ererse, meselâ kadının velisi çiftlerin küfüv (denk) olmadıkları gerekçesiyle nikâhı feshettirmişse veya kadın İslâm dininden çıkmışsa mehr borcu da kalkar. Nikâh yukarıda sayılan üç halden biri gerçekleşmeden evvel ve erkek tarafından bozulursa mehr-i müsemmâ koşulmuş ise, bunun yarısı kadına verilir, mehr-i müsemmâ yok ise kadına o beldenin örfüne göre bir takım elbise (iç ve dış) teselli hediyesi (mut'a) olarak verilir. Bunun yerine para v.b. hediyeler de verilebilir.

Mehrin peşin ödeneceği tayin edilmişse kadın bunu almadan nikâhın kendisine yüklediği mükellefiyetleri yerine getirmekten kaçınabilir. Mesela zifafa girmeyeebilir, kocasıyla sefere çıkmaktan kaçınabilir. Bu halde nafakası kesilemez. Ancak, mehr te'cil edilmişse, ödeme tarihinden evvel bu mükellefiyetleri yerine getirmekten kaçınamaz, aksi halde bir kısım bukukçulara göre kaçınabilir. Mebr vermemek şartıyla yapılan nikâb muteberdir, ancak bu şart hüküm ifade etmez, yani mehr-i misl verilmesi gerekir. Ayrıca mehre üçüncü bir şabsın kefil olması mümkündür.

KAYNAKLAR

H.Cin; *Islam-Osmanlı Hukukunda Evlenme;* Konya 1988.

M. A. Aydın; *Islam Osmanlı Aile Hukuku;* İstanbul, 1985.

H. M. Zihni; *Nimet-i İslam;* İstanbul, 1324.

Ö.N. Bilmen; *Kamus,* İstanbul, 1985.

İ. Halebi; *Mütekalebhur Tercemesi Mevkufat;* İstanbul, 1269.

NEVZAT GÖZAYDIN

TÜRKİYE'DE NİŞAN ÂDETLERİ

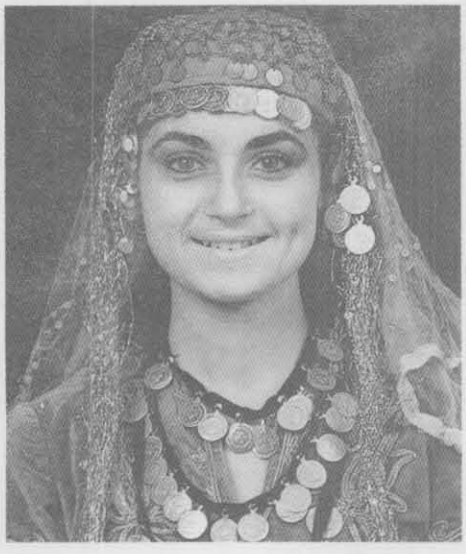

Evlenme geleneklerimiz arasında yer alan nişan evlenme olayının resmen açıklanması ve duyurulması anlamına gelmektedir. Oğlan tarafının uygun bir zamanda kız tarafınca davet edilmesi sonucunda, her iki aile kız evinde bir araya gelir. Bu arada her iki ailenin sözünü kıramayacağı ve saygı göstereceği bir kişi de bu toplantıda hazır bulunur. Kız isteme ve hatta söz kesme işlemleri bittiği için sıra artık nişan yapmaya gelmiştir. Ancak nişanlanacak genç kızın ve delikanlının nişan töreninin uygulanması sırasında, büyüklerine itaat etmesi ve herhangi bir şekilde itirazda bulunmaması gerekir. Zaten söz sahibi kişiler onların evi ve düzeni hakkında kararlara varacaklardır.

Kız evinde yapılan bu toplantıda hal hatır sorulup, kahveler içildikten sonra sohbet edilirken genç kızın bu odaya girmesi hoş karşılanmaz. O daha ziyade kendi yaşıtlarıyla başka bir odada oturur ve arkadaşlarıyla konuşup eğlenir. Bu arada her iki ailede söz sahibi olanlar alınacak hediyeler üzerinde görüşmelere geçerler. Kız tarafının daima değeri bir hayli yüksek taleplerine oğlan tarafı münasip bir dille itiraz eder, taleplerin daha makul bir düzeye getirilmesini ister. Anlaşma o sırada sağlanamasza toplantıda hazır bulunan aracı kişi veya kişiler uzlaşmayı sağlarlar. Bunlar daha çok muhtar, öğretmen, imam, bir devlet görevlisi veya yaşlı başlı, gün görmüş kişilerdir. Her iki ailenin arasını bulacak olan bu kişi kız tarafını incitmeden ve kırgınlığa yol açmadan, belirlenecek eşyanın daha az değerli olanlarından seçilmesine veya daha az sayıda takının listeye girmesine çalışır. Bu uzlaşma sonunda bir liste hazırlanıp imzalanır. Böylece ileride nişandan cayma vuku bulursa, listedeki eşyanın eksiksiz olarak geri verilmesi de garantilenmiş olur.

Oğlan tarafı listedeki istekleri yerine getirmek için faaliyete başlar, hediyeler alınır, eşya hazırlanır. Oğlan evinde binbir emekle hazırlanan bütün eşya, komşulara ve yakınlara da sergilenip gösterilir. Herşey hazırlandıktan sonra bütün eşya özel bir alayla kız evine nişanlanma belirtisi ve kanıtı olarak gönderilir. Gelen eşya kız evinde de ayrıca sergilenir. Oğlan tarafının akrabaları ve yakınları da ayrıca hediyeler gönderirler.

Kız evine oğlan evi tarafından gönderilen eşya ile hediyelere karşılık olarak, düğünden önce mutlaka kız evinden de oğlan evine hediyeler gönderilir. Damat ve anne babası ile kardeşlerine, akrabalarına ve hatta yakınlarına gönderilen hediyelerin değerinin daha önce alınan ve kabul edilen hediyelerden daha aşağı olmamasına dikkat edilir. Böylece oğlan evine ve tarafına verilen değer de gösterilmiş olur. Her iki tarafın aile fertleri arasındaki bu eşya ve hediye alış verişi aslında her iki ailenin birbirlerine ısınmasını sağlamak, aralarında bir dostluk köprüsü kurmak ve bütün masrafların sadece bir tarafa yaptırılmasının önüne geçmek gibi olumlu yönleri bulunmaktadır. Evlenecek gençlerin ihtiyaçlarının neler olduğunu iyi bilen aile büyükleri, öncelikle bu eksikliklerini tamamlayabilmek için çaba harcarlar. Genç kızın ve delikanlının yeni evlerinde herhangi bir eşyanın ucuz veya pahalı olduğuna bakılmaksızın, eksikliğinin olması yeni kurulan ailenin huzurunun kaçmasına yol açacağı için bu tür eşyanın önceden temin edilmesi yeni evlilere de rahat bir nefes aldıracaktır. Nişan akşamı yapılan toplantıda oluşturulan listenin asıl amacı budur.

Nişanlılık döneminde genç kız ile delikanlının sık sık bir arada bulunmasına aileler karşı çıkarlar veya buna engel olmaya çalışırlar. Düğünün yaklaştığı bir sırada, artık resmen açıklanmış olan bu evliliğin gerçekleşmesi için bütün aile fertleri, akraba-

lar ve komşular çaba harcarlar. Nişanlılık döneminin mümkün olduğu kadar kısa olmasının arzu edilmesi bu yüzdendir. Nişanlılık süresi uzadıkça çıkan bazı dedikodular, yanlış konuşmalar ve yanlış anlaşılmalar, yapılan hatalar sebebiyle nişanın bozulabileceğine inanıldığından genç kız ile delikanlı yalnız bırakılmaz, evliliklerine ciddi ve tutarlı bir biçimde hazırlanmaları istenir.

Nişanlılık, her ne kadar, evlenmenin resmen açıklanması ise de, zaman zaman cayma veya nişanı bozma olayları görülmektedir. Aileler arasındaki tatsızlıklar veya başka sebeplerle nişan bozulduğu taktirde, kusurlu olan taraf aldığı hediyeleri geri vermek zorundadır. Kullanılıp eski duruma gelen hediyelerden ziyade takılan takılar ile kullanılmamış eşyanın iade edilmesi beklenir. Nişan akşamı belirlenen başlık parasının zamanında verilmemesi, cayma olaylarında kız tarafının ileri sürdüğü sebeplerin başında gelmektedir. Kız tarafının yaptığı ve daha da yapacağı çeşitli masrafların bir karşılığı olarak düşünülen başlığın miktarının yüksek olması, sevgililerin birbirine kavuşması için kaçma veya kaçırılma olaylarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu olayların bir bölümünün kanlı bittiği veya polise ve adliyeye kadar gittiği bilinmektedir. Ancak bazan her iki tarafın gizlice anlaşarak göz yumması sayesinde de kaçırma olayları gerçekleşmektedir. Böylece kız tarafı kötü anılmaktan ve damgalanmaktan uzaklaşmakta, oğlan tarafı da yüksek başlık derdinden kurtulmaktadır. Bir süre sonra ve özellikle ilk torun doğduktan sonra, kız tarafı kızlarını ve damatlarını affettiğini bildirerek, yeni kurulan ailenin daha huzurlu olmasını sağlamaktadır. Böylece her iki aile arasında geleneksel iletişim kurulmakta ve toplum da bu aileleri kınayıp yargılamamakta, yahut küçük düşürecek söz ve davranışlardan kaçınmaktadır. Toplumda nişanın ve nişanlanmanın bu bakımdan büyük önemi vardır. Düğüne kadar nişanlıların hareketlerinin kısıtlanması bu yüzden dikkatle takip edilir ve her iki tarafa laf getirecek bir davranıştan kaçınılır. Evlenme olayı ancak düğünle gerçekleşeceği ve biteceği için, o güne kadar her hangi bir olumsuzluğun meydana çıkmaması gerekmektedir.

NİŞAN TÖRENİNE AİT UYGULAMALAR

NEVZAT GÖZAYDIN

"Nişanda başlık parası kararlaştırılır. Bu aslında her zaman para olarak düşünülmez. Bazan canlı hayvan, bazan da tarla veya başka bir şey olabilir.İki ailenin yeni evli çift için neler yapacakları ve verecekleri kararlaştırıldıktan sonra bir tutanak hazırlanıp imzalanır. İleride aile içinde bir anlaşmazlık çıkarsa bu tutanağa göre anlaşmazlıklar çözülür ve tatlıya bağlanır. Tamamen ayrılmalarda da bu tutanağa göre eşya ve ailenin varlığı pay edilir. Nişanda genellikle oğlan tarafının hediyeleri kıza elbise, terlik, ayakkabı ve çeşitli takılar, babasına ve kardeşine gömlek, çorap, mendil ile yakın akrabalara birer elbiselik kumaştır. Kız tarafı da oğlan tarafına bu gelen hediyelere karşılık bazı hediyeler gönderir. Aileler arasındaki nişan töreni şerbetler içilerek sona erer. Nişanlı kız, kaynanası 'ayak açmaya' gelmeden önce evden dışarı çıkmaz ve hiç kimseye görünmez. Nişandan bir süre sonra oğlan evi çeşitli hediyelerle ayak açmaya kız evine gider. Bu arada da düğün günü iki ailenin onayı ile kararlaştırılır."(N. Gözaydın Arşivi, Dikmen-Ankara)

"Nişandan bir hafta önce oğlan evi kız evinin istediklerini sorar. Kız evinin istediklerini alınması mecburiyeti vardır. Ancak bazı küçük anlaşmazlıkların da iki tarafça tatlıya bağlandığı ve anlaşmanın yapıldığı da görülmektedir. Kız evi daha çok altın takılmasını ister. Oğlan evi ise bu takıları çok bulup bir kısmının çıkarılmasını talep eder. Nişan günü bütün komşular ve yakın akrabalar çağırılıp oğlan evinden gelen

eşya ile hediyeler gösterilir. Gelen konuklara şeker veya lokum tutulur, başka bir şey ikram edilmez. Alınan takılar geline takılır, ancak sadece yüzük takılmaz. Nişan yüzüğü sözde takılmış olur. Nişanda sadece kadınlar bulunur, erkekler çağırılmaz. Bazan iyi dua etmesini bilen bir kadının dua ettiği de gözlenmiştir. Böylece nişan töreni sona ermiş sayılır.(N. Gözaydın Arşivi, Bayram köyü-Ayaş/Ankara)

"Kız istendikten ve evlenme işi kararlaştırıldıktan sonra kıza nişan konmuş sayılır. Bundan sonra kıza hediyelerin verilmesine sıra gelmiştir. Nişanda kıza iç çamaşırı, terlik, ayakkabı, elbiselik, makyaj takımı, çorap vb. getirilir. Böylece baştan aşağı giydirilmesi tamamlanmış olur. Takılardan ise yüzük, küpe, bilezik, lira, zincir ve saat takılır. Kızın ilk çocuğunun erkek olmasını belirtmek için de kıza giden hediye bohçasının içine bir kama konur. Bekâr kızlar da kısmetlerinin açılması için gelinin terliklerini giyerler.

Damat görmeye de nişandan onbeş gün veya bir ay sonra gidilir. Kız tarafı bu gidişlerinde oğlan tarafına baklava, iç çamaşırı, traş takımı, havlu, terlik, elbise için takımlık kumaş koyarlar. Yüzük ve saat ayrıca bu hediyelere eklenir. Bu köyde başlık parası yoktur.

Nişandan cayma, ara sıra olmaktadır. Kız nişandan cayarsa hediyeleri ve takıları geri verir ve nişandan caydığını bu şekilde belli eder. Oğlan nişandan cayarsa, yüzüğünü birisi ile kıza gönderir ve durumu böylece açıklamış olur. Ancak kıza takılan takılar ile verilen hediyeler geri alınmaz. Nişandan cayma iyi karşılanmadığı için iki aile de birbirine küser, dargınlıklar ve kırgınlıklar su yüzüne çıkar. Nişanlılar da biribirlerini görmemeğe çalışırlar. " (N. Gözaydın Arşivi, Döngeller Akçakoca/Bolu).

Uygun bir zaman kararlaştırılarak nişan günü kararlaştırılır. Nişan kız evinde yapılır. Her iki tarafın yakınları bulunur. Oğlan ve kız tarafı kendilerine göre birer bohça hazırlarlar. Oğlan evi bu bohça içinde oyalı yemeni, krep götürür. Ayrıca kuru yemiş, geline takılacak süs eşyası, iç çamaşırı, terlik, ayakkabı, elbise, içlik, bluz, şalvarlık getirir. Kız evi de oğlan için hazırladığı bohçaya iç çamaşırı, terlik, gömlek, yün çorap, kravat, gibi eşyayı koyar. Bohçanın kızın bizzat işlediği bir bohça olmasına dikkat edilir. Bohçalar nişan gecesi değiştirilir. İyi dileklerde bulunur, dualar edilir, hatta Kur'an'dan âyetler okunur. İstenirse kadınlar arasında da küçük bir eğlence düzenlenir. Nişan sonrasında kız eksik kalan çehizi tamamlamaya çalışır. Oğlan tarafı da düğün hazırlıklarına başlar.

Nişanlanan kız, başkaları tarafından asla istenmeye gelinmez. Nişandan bir hafta sonra 'kutlu' denilen tören yapılır. Bunda kız evi yakınları ile birlikte oğlan evine, oğlan evi de kız evine gider. Giderlerken baklava götürülür. Biribirlerine tatlı ve sıcak içecekler ikram edilir. Soğuk içeceklerin iki aile arasına 'soğukluk' sokacağına inanılır. Daha sonraki günlerde komşular ve tanıdıklar kız evine iyi dileklerini belirtmek için ziyarete giderler."(N. Gözaydın Arşivi, Karacalar köyü-Göynük-Bolu).

"Söz kesilmesinden bir gün sonra nişan yapılır. Nişan takılmadan önce sabah köylülere şeker dağıtılarak bu akşamki nişana davet edilirler. Nişan akşamı misafirlere şerbet ikram edilir. Oğlan tarafı nişan hediyesi olarak kızın babasına gömlek, annesine entari, kardeşlerine çorap ve gömlek getirirler. Nişandan caymak söz konusu değildir. Nişanlılar biribirleriyle sık sık görüştürülmezler. Kız ailesi izin verirse damat adayı nişanlısının yanına gelebilir. Nişanlılık dönemi düğün yapılacağı güne kadar sürer. Başlık artık önemini yitirmiştir, sembolik bir miktar başlık alınır. "(N. Gözaydın Arşivi, Kürkçü köyü-Şenkaya Erzurum).

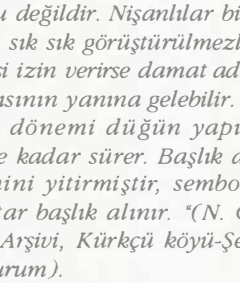

"Söz kesilmesinden sonra bir hafta geçer ve hayırlı olduğuna inanıldığı için Cuma günü kızı istemeye daha önceden giden aynı grup kişiler yine kız evine giderler. Kız isteme tekrar edilir. Kız babası da 'verdim gitti' der. İmam dua eder, tatlılar yenir. Daha sonra başlık kesmeye sıra gelir. Kız babası çok yüksek rakamlardan sözü açar. Muhtar 'karşı tarafı da düşünerek konuş' diye ikaz eder. Neyse biraz konuşulup pazarlık yapıldıktan sonra bir rakamda anlaşılır. Takı olarak da bir beşibirlik, beş adet Reşat altınında karar kılınır. Ayraca 'tekellüf' adı verilen ve akrabalara verilecek hediyeler de konuşulur; kalitelisinden 15-20 elbiselik, 10-15 erkek ayakkabısı, 2-3 top basma elbiselik aldırılır. Alınan bu hediyeler kızın amcalarına, dayısına, halasına, teyzesine ve diğer yakın akrabalarına düğün zamanı dağıtılır. Nişan akşamı şerbet içmek için gün kararlaştırılır. Şerbet içildiği günden sonra artık herşey kesinleşmiş olur.

Kız ve oğlan düğün gününe kadar biribirlerini göremezler. Oğlan zorunlu olmadıkça kızın evinin bulunduğu yerden geçemez. Bağda, bahçede, tarlada, tesadüfen karşılaşırlarsa biribirlerinden hemen kaçarlar.

Nişanlı taraflar dinî bayram araya girdiği takdirde yine hediyeleşirler. Oğlan tarafı arife günü kız evine bayramlık gönderir. Bir ata odun yükler, odunun üzerine bir heybe asılır, içerisine yemeklik bulgur, keşkeklik, bir miktar et veya tavuk, yaz günü ise yeşil sebze, kış günü ise kuru sebze ve meyva konur. Ayrıca kıza bir takım elbiselik, kına ve çerez de gönderilir. Bu armağanları götüren şahıs atı süsler ve tabancasını doldurur. Kız evine yaklaşınca tabancasını ateşler. Kız evi silah sesini duyunca kapıyı açar, geleni buyur eder, ayran içirir, yemek yedirir. Bu arada atın yükü indirilir, bahşiş olarak da atın boynuna havlu, mahrama adı verilen kızların tezgâhta dokudukları nakışlı ve saçaklı bez, peşkir, elbiselik takılır. Kız evine gelen bayramlık heybesi birkaç gün sonra içine karşılığı olan hediyeler doldurularak oğlan evine gönderilir.

Nişandan cayma olduğu takdirde cayan taraf emanet kabul edilen

hediyeleri olduğu gibi geri verir. Caymayan taraf ise bir şey iade etmez. Ancak cayma pek hoş karşılanmaz."(N. Gözaydın Arşivi, Kuz köyü-Osmancık-Çorum).

"Söz kesildiği günden sonra iki aile arasında çeşitli ilişkiler başlar. Söz kesildiğini de herkese duyurmak için özel bir gece düzenlenir. Bu gece düzenlenmeden nişana geçilmez. Bu gece için oğlan tarafı 'lokma' denilen çörekten pişirir ve küfelere doldurur. Ayrıca çeşitli yemekler de hazırlanır. Oğlan tarafının akraba ve komşuları toplanırlar ve gece kız tarafına çörekler ve yemekler götürülür. Götürme işlemi sesli ve gürültülü bir şekilde yapılır. Kalabalık bir grup kız tarafının evine giderken geçtikleri sokaklardaki evlerin kapılarına taş atarlar veya yumruklarıyla vururlar. Böylece söz kesildiği ve nişan hazırlıklarının başladığı kapıların arkasındakilere duyurulmuş sayılır.

Lokma kız evine getirilir. Kız ayrı bir odaya saklanmıştır. Lokmalar eve bırakılır. Kız için ayrı lokma yapılmıştır ve bu bilezik şeklinde ve kola takılabilecek büyüklüktedir. Bu lokmaya 'halka' denir. Delikanlı kızın saklandığı odanın kapısına gelir ve üç defa vurur. Kız kapıyı açar, açtığı sırada kızın koluna bu halkalardan takılır. Böylece lokma götürme işlemi bitmiş olur. Oğlan tarafı yine kapıları taşlayarak kendi evlerine dönerler.

Bu arada iki aile biribirlerine gidip gelmektedirler. Bir tarafın tarla, bahçe işi olduğunda dünürü ona yardıma gider. Artık bir ortak hayat başlamış sayılır. Bu arada da nişan yapılacak gün kararlaştırılır.

Nişan günü için kız birkaç arkadaşını eve çağırır. Hepsi birlikte yöresel giysileri 'pullu' veya 'dallı' adı verilen elbiselerini giyerler. Malzemesi oğlan evinden olmak üzere kız evinde yemekler pişirilir. Nişanlanacak kız ve birkaç arkadaşı diğer kızları nişana davet ederler. Oğlan tarafından da bir yenge kadınları nişana çağırır.

Öğle yemeği sırasında davetliler kız evinde toplanırlar. Herkes toplandıktan sonra kız ve yakın akradaşları davetlilere hoş geldiniz diyerek ellerini öperler. Daha sonra yemekler yenir. Yemekten sonra oğlan tarafının bir sandık içinde getirdiği eşya davetlilere gösterilir. Bunlar genellikle çeyiz kabul edilen eşyadır. Nişana davet edilenler de yanlarında hediye olarak mendil, peşkir, havlu vb.. getirmişlerdir. Bunların toplanması için bir çarşaf açılır ve açılan çarşafın içine herkes getirdiği hediyeyi bırakır. Kız tarafı da o zamana kadar kızları için hazırladıkları çeyizlerini gösterirler. Bu gösterme işi de yine açılan bir çarşafın içine tek tek yenge tarafından atılarak yapılır. Çeyiz gösterme işi bittikten sonra kızlar kendi aralarında def çalarak eğlenirler.

Nişandan cayma olabilir. İki taraf birden nişandan cayarsa alınan bütün hediyeler geri verilir. Taraflardan biri nişandan cayarsa cayan tarafın söz hakkı olmadığı için verdiği hediyeleri isteyemez. Haksız olan taraf hediyelerini geri alamaz. Ancak hediyelerden sadece takı olanlar geri verilebilir.

Nişanlıların biribirlerini görüp konuşması ayıp olarak nitelendirilir. Yolda, bahçede bile karşılaşsalar konuşamazlar. Nişanlılar sadece kız evinde bir araya gelip biraz konuşabilirler. Bu da gizli yapılır. Kız evde yalnız başına bir odada yatar. Gece herkes uyuduktan sonra delikanlı nişanlısının yattığı odanın penceresine küçük taş atar veya camı tıklatır. Kız nişanlısının geleceğini önceden bildiği için uyumamıştır ve beklemektedir. Camı vurulunca kız sanki tualete kalkmış gibi yavaşça evin bahçesine gider. Delikanlı da oraya gelir, konuşurlar. Görüşme bittikten sonra oğlan evine döner. Nişanlıların bu tür görüşmelerine 'saçak altı' veya 'saçak dibi' adı verilir.

Nişandan sonra düğüne kadar araya dinî bayram girmişse oğlan tarafı kıza, kız tarafı oğlana bayramlık elbiseler alır.

Bayramların üçüncü günü nişanlı kızlar, bayramlarda toplanılan alanda toplanıp def eşliğinde oynarlar. Nişanlı kızların oynamaları sırasında kayın valideleri onlara şeker atarlar.

Nişanlılık süresinde bir başka önemli olay da şudur: Oğlan tarafı yakın akrabalarını toplayarak bir gün kız evine gider. Orada 'basma helva' denilen tatlıdan yapılır ve birlikte yenir.'"N. Gözaydın Arşivi, Gökçeyazı-İvrindi / Balıkesir).

(Erzincan)"Kadınlar nişan için kız evine çağrılır, kıza nişan takarlar. Nişan oğlan evinden kıza verecekleri hediyeler ile kızın yakın akrabalarına ait hediyelerdir. Bunları oğlan evinden birisi kime ait olduklarını söyleyerek dağıtır. Kız önceden süslenmiş olarak ortaya getirilir. Kız ortada olan büyüklerin ellerinden öper, küçüklerin de boyunlarına sarılarak görüşür. Ortaya bir tepsi içerisinde yemiş yani meyva tabir ettikleri şeyler gelir. Bu leblebi, fındık, üzüm, fıstık ve şekerden ibarettir. Bunları çay tabaklarıyla davetlilere dağıtırlar, onlar da münasip gördükleri hediyeleri tepsinin içine koyarlar ve böylece kızın çeyizi kısmen yapılmış olur.

Kız nişanlı olduğu zaman oğlan evinden o günden sonra hiç kimseye görünmez, onlardan kaçar."(Koşay-1944, s.53)

(Niğde) "Nişanda kız hanesine gelenlere kahve ve sigara ikram edilir. Yalnız su verilmez. Su soğuk olduğundan araya bir soğukluk girmesin diye her ne kadar ısrar edilse yine verilmez. Hocanın duasından sonra şerbet, şeker ve lokum tevzi edilir. Bundan sonra yine kahve ve sigara ikram edilir.Kaynpeder kahveciye bahşiş verir. Damada bir bardak şerbet ve şeker gönderilir. Erkek tarafı kızın hanesinden gelen bardağın boynuna bir altın bağlayarak iade eder. Damada çamaşır yapılır. Bundan sonra tebrikler başlar. Bir kaç gün sonra bu da nihayet bulur. Düğün hazırlığına başlanır."(Koşay-1944, s.47-48)

(Sivas) "Kıza nişan altını olarak götürülen her hangi bir hediye bu

SAİD BODUR

NÜFUS

Bir yerleşim yerinde, bir bölgede yada bir ülkenin tamamında oturan kişilerin sayıca tümüne "*nüfus* " denir. Nüfus bilgileri ya bu işle görevli kurumların tuttukları kayıtlardan ya da çeşitli yöntemlerle yapılan nüfus sayımlarından elde edilir. Doğum, ölüm, evlenme, boşanma, yer değiştirme gibi bildirimi zorunlu demografik çalışmaların ve bilinçli yürütülen ekonomik, siyasî kararların temelini oluşturur. Birçok sosyal göstergede paydaya alınan nüfus, Haziran sonu-Temmuz başındaki nüfustur ve Yıl Ortası Nüfus da denir(1).

Nüfus Cüzdarı (kâğıdı) ise, bir ülkenin vatandaşlarına doğumdan hemen sonra verilen, kimlikleriyle şahsî hâllerini gösterir, önemli değişiklikleri kayda yarar resmî belgedir (9).

esnada kız tarafından birine verilir. Nişan merasiminde erkek tarafından başka bir şey verilmez. Aynı günde kız tarafından erkek tarafına güveye ait olmak üzere şerbet, şeker, mendil ve hâl ve vaziyete göre kravat gönderilir. Şerbet bir sürahiye konmuş ve üzeri bir tülle sarılmış, ağzı kurdela ile bağlanmış olup şeker de aynı vaziyettedir. Bunlar yaşlı ve fakir bir kadın vasıtasıyla gönderilir. Oğlan tarafından bunları getiren kadına bahşiş verilir. Bu suretle nişan neticelenmiş ve iki genç nişanlanmıştır. Nişan yapıldıktan bir hafta veya on gün sonra güvey tarafı komşu ve akrabalarını toplayarak-kadınlar-kız evine gözaydına giderler."(Koşay -1944, s.49)

(Kırşehir) "Müzakere neticesinde filan gün de nişan diye kararlaştırılır ve öylece hareket ederler. Kasabalarda çarşıdan üç okka veya bir batman şeker alınır. Kızın hanesine gönderilir, orada şerbet için içine bir miktar al boya ve gül suyu konur, temiz kalaylı bir kazan içerisinde şerbet yapılır. Davet olunan erkek ve kadınlar giderler; şerbet içilir ve yaldızlı bir sürahi içine bir miktar şerbet konur ve mahallenin münasip bir adamına verilerek sürahinin ağzına da bir krep işlemeli çevre bağlanarak güveyin hanesine gönderilir.

Köylerde ise büyücek bir güğüm içine su konarak iyice kaynatılır. Bir iki okka şeker orada ağda halini alır. Gelen cemaate verilir. Nişan merasimi ya yemekli, ya sade olur. Mutat olan günde kız hanesi akraba ve ahbaplarını toplar. Oğlan evi de misafirlerini alarak giderler. Yemekten sonra kayın valide kıza takacağı altınları bir kırmızı kurdela yahut kırmızı kaytana dizili olduğu halde kızın boğazına takar. Diğer akrabaları da ballerine göre altın takarlar." (Koşay - 1944, s.37).

TARİHÇE

Eski çağda medeniyet kurmuş her toplumda sayım yapılmıştır. Mısır, Çin,Pers ve Yunan toplumlarında, ülkeden kaç asker çıkacağı ve kimlerin ne kadar vergi vereceği esasına dayalı sayımlar yapılmıştır. Romalılar da aynı esasa göre beş yılda bir sayım yaparlardı (9).

Tevratta iki kez sayımdan söz edildiği gibi, İslâm'ın doğuşu ile de ilk sayım Medine'de yapılmıştır. Bunun dışında orta çağda sayım önemini yitirmiş, üstelik batıda sayım teklifleri siyasî ve dinî sebeplerle engellenmiştir. Bugünküne kısmen benzeyen ilk sayım 1790 da ABD'de yapıldı. Özgür beyaz erkek ve kadınlarla, köleler ve ötekileri aile reisleri esasına göre belirlemişlerdir.

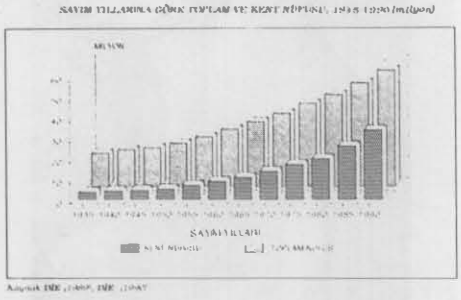

19. yüzyılda bilimlerin gelişmesiyle, hükümetlerin de giderek artan sorunları, nüfus sayımının önem kazanmasına yol açtı. Osmanlı devletinde ilk sayım ***II. Mahmud*** zamanında, 1831'de yapılmıştır. Bu sayımda kadınlar, çocuklar ve askerler sayım dışı bırakılmış ve gerçeğe oldukça yakın rakamlar elde edilmiştir. Esasen 19. yüzyıla kadar, Osmanlı Devletinde arazi tahrirleri ve istatistik defterleri tutulurdu ve 1520 lerde nüfus, 11,5 milyon tahmin edilmişti. 1884'de ise tüm nüfusu içine alarak yapılan sayım da o tarihte Osmanlı nüfusunun 29 milyon olduğunu ortaya koydu. En kapsamlı sayım ise, 1881 de Sicilli Nüfus Nizamnamesinin yayınlanmasından sonra yapılanıdır (9).

Cumhuriyet döneminde ilk sayım 1927 de yapıldı. İkincisi 1935 de yapılan nüfus sayımı, her beş yılda bir 1990'a kadar yapıldı. 1927'de nüfusumuz 13.5 milyon, 1935'de 16.2 milyon, 1950'de 21 milyon, 1970'de 35.6 milyon, 1990'da 56.5 milyon olarak sayılmıştır (4).

NÜFUS SAYIMI

Nüfus sayımı, genellikle periodik olarak yapılan, belirli bir bölgede bir anda yaşayan insanların sosyal, ekonomik ve demografik eğilimlerini belirleyen istatistikî verilerin toplanması ve işlenmesi olarak tanımlanır (9,11).

Sayımlar, önce hükümetlerin çeşitli alanlardaki siyasetini yönlendirmesi için gereklidir. Bu alanlar işgücü, eğitim, sağlık, konut, ulaşım, bölgesel sanayi ve pazarlama,enerji, savunma olabilir. Diğer taraftan sosyal araştırmalar için sayım gereklidir. Belediye hizmetleri için de vazgeçilmez olan nüfus sayımları, sanayi, tarım ve ticaret sektörü için önemli bilgi kaynağıdır.

Nüfus sayımları, ülkemizde beş yılda bir yapılmakta idi. Ancak nüfus sorunlarının yalnızca ülke içi etkileri değil, uluslararası etkilerinin de olduğunun farkedilmesiyle, Birleşmiş Milletler bu alanda düzenleyici bir rol üstlenmiştir. Bu düzenlemeden amaç, sayımların aynı dönemlerde yapılması ve elde edilecek verilerin standart tanımını yaparak, sonuçların ülkelerarası karşılaştırılabilirliğini sağlamaya ve Dünya nüfusunun aynı zaman dilimindeki durumunu belirlemeye rehberlik etmektir (10).

Birleşmiş Milletler, her 10 yılda bir sayım yapılmasını öngörmektedir (10). Ülkemizde de hükümet, 1990 sayımından sonra 10 yılda bir sayım yapılacağını açıklamıştır.

Nüfus sayımı, ülkemizde zorunlu katılımla, tüm nüfusun evinde sayılması ve çok sayıda soruya cevap alınmasıyla yapılır. Toplum, nüfus sayımının sonuçlarından doğrudan yararlanmadığı ve özel hayatı ilgilendiren bazı soruların da varlığı sebebiyle sayımlar, toplum için zorunluluktan öte anlam taşımaz. Artık zorunlu katılıma dayalı, pahalı ve zaman alıcı sayımların yerini araştırma ve örnekleme tarzı sayımlar almaktadır. Sigorta, sağlık, eğitim, vergi, elektrik, su, kadastro kayıtlarından yararlanarak yapılan örnekleme sayımlar da tam sayımlar kadar iyi sonuçlar verebilmektedir. Almanya başta olmak üzere bunun örnekleri yaygındır.

Sayımlarda toplanan verilerin içeriği, giderek geniş tutulmaktadır. Kişilerle ilgili yaş, cinsiyet, eğitim, evli, boşanmış çocuk sayısı gibi bilgiler yanında ev bütçesinin bileşimi, konut, çalışma hayatı ve işsizlik durumu da yer almaktadır (4).

NÜFUS SİYASETİ

Nüfusun miktar ve kalitesiyle ilgili önlemlerin tümüne Nüfus Politikası denir (9). Hemen her hükümet nüfus artışı ya da azalışını kontrolünde tutmak ister. Nüfusu arttırıcı yönde, yani pronatalist politika güden hükümetler, doğum kontrolünü ve kürtajı yasaklamak, bekârlardan daha yüksek vergi almak, evlenme yaşını küçültmek, çocuk yardımlarını yükseltmek gibi tedbirlere başvururlar.

Çin, Hindistan, Japonya gibi hızlı nüfus artışının problem görüldüğü ülkelerde ise, doğurganlığı a-

zaltıcı yani antinatalist politika izlenir. Bu durumda çocuk sayısını sınırlama, evlilik yaşını yükseltme, ücretsiz kürtaj yapma, düşüklerin serbest olması, kısırlaştırmayı özendirme, aile plânlaması programlarını yoğunlaştırma gibi önlemler alırlar (10).

Latin Amerika'da; Arjantin, Uruguay, Bolivya, Guyana gibi ülkelerle Irak, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan doğurganlığı teşvik eden ülkelerken, gelişmekte olan ülkelerin çoğu doğurganlığı kısıtlayıcı politika izlemektedir (10). Bazı sanayileşmiş ülkeler bir ölçüde yeniden doğurganlık yanlısı politika izlemeye başlamışlardır. Çünkü, uzun yıllar antinatalist görüşün hakimiyeti sonucu nüfuslarında artış durmuş, dahası azalma tehlikesiyle karşılaşmışlardır.

Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Değişimler

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1965'e kadar nüfusu arttırma politikası benimsenmiş, bunun için evlenme yaşı erkekler için 17, kızlar için 15'e kadar indirilmiş, çocuk aldırmaya ceza verilmiş ve Dış Türkler'in ülkeye göçleri benimsenmiştir. Nitekim, 1923-74 yılları arasında 1,5 milyon dış göçmen yurda kabul edilmiştir (2,8). 1965 den sonraki resmi politika ise, doğurganlığı sınırlayıcı tedbirler getirmiş, doğum kontrolu ve kürtajı serbest bırakmıştır. Kamuda çalışanlara cüz'î olarak verilen çocuk yardımı da iki çocukla sınırlı tutulmaktadır.

Nüfus artışı: 1965 öncesinde pronatalist tedbirlere rağmen 1935-45 arasında II. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle nüfus artışı yüzde 1'e kadar düşmüştür. 1945'den sonra nüfus artışı hızlanarak 1955-60 döneminde en yüksek düzeye, yüzde 2,85'e ulaşmıştır. 1965'den sonra ise, yıllık nüfus artışı % 2,5 civarında olmak üzere bir kararlılığa oturmuştur. Esasen şehirleşme etkisi ile 1960 dan itibaren kaba doğum hızı düşmüştü (4.10).

Kentleşme: Ülkemizde kentleşme çok hızlı olmuştur. 1927'de kentli nüfus sadece %16,4 iken , 1970 'de bu oran % 38,5'e çıkmış, 1985'de kent nüfusu kırsal nüfusu aşarak, 1990'da % 60'ı bulmuştur (4). Bu hızlı kentleşme, kent kesimindeki sanayileşmenin büyümesinin makul bir çekimi ile değil, kırsal kesimde hayat şartlarının zorlaşmasının itici gücü ile olmuş, çarpık kentleşmeyle sonuçlanmıştır. Büyük şehirlerde çoğunluk kiracıdır. Türkiye genelinde kiracılık oranı % 20 dolayında iken, Ankara ve İstanbul'da % 50'nin üzerindedir.Büyük şehirlerin en önemli problemlerinden biri de gecekondulardır. İç göç, karayolu üzerindeki ticaret merkezlerine, liman, demiryolu bağlantılı bölgelere yoğun olmuş, Ankara ise, devlet hizmetlerinin yoğun merkezi olarak göç çekmiştir. İlk hızlı göç 1950-1960 arasında olmuş, benzer göçler 1970'lerde ve 80-85 arasında yoğun olmuştur (4). Dışa göç, 1960'larda Avrupa'ya işçi göçü ile canlanmıştır. Bugün yurt dışındaki işçiler yanlarındaki aileleriyle birlikte 2,3 milyonluk bir yekûn oluşturmaktadırlar (DPT,1990).

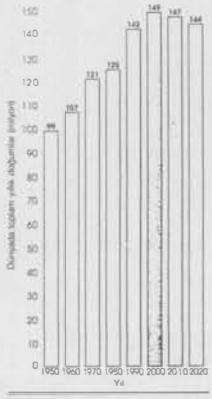

Bağımlı Nüfus: Genellikle tüketici durumundaki 15 altı yaştakilerle 65 yaş üzerindeki nüfusa, bağımlı nüfus denir. Doğurganlığın yüksek, sağlık düzeyinin düşük olduğu toplumlarda nüfusun önemli kısmı gençtir. 65 üzerindekilerin toplam nüfusa oranına göre yaşlı denen toplumlarda, 65+ yaştakiler toplumun %7 ve daha yukarısını oluşturur. Ülkemizde ise, 1935 de % 41,3 olan 0- 14 yaş grubu 1990 da % 36'ya kadar düşmüş, ancak 65 üzeri yaştakilerin oranı 55 yılda %4'den %4,2 ye yükselmiştir. Yani ülke nüfusu gençtir (12). 15-64 yaş üretken grubun oranı ise, 1960 lardaki dışa işçi göçü sırasındaki düşüş dışında son 55 yılda %54,7 'den %60 'a yükselmiştir (7).

Toplumumuzda ortalama evlenme yaşı 18 ise de, şehirlerde ve öğrenim düzeyi daha yüksek kişilerde bu yaş, büyüme eğilimindedir. 15 yaş üzerindeki toplumun % 70'i evlidir. Her yıl yaklaşık 225 bin kadar eş evlenmekte, bu sayının % 10 kadarı da her yıl boşanmaktadır (5). Boşanmaların yarısı çocuksuz ailelerde ve % 85 oranında geçimsizlik sebebiyle olmaktadır. En çok boşanma, evliliğin ilk beş yılında, erkeklerde 25-34, kadınlarda 20-29 yaşlarda olmaktadır. Bununla birlikte Türkiye, evlilik kurumuna sadık kalan ülkelerin başında gelir (2).

Gelecekte Nüfus

Yapılan tahminlere göre, 1985 te 4, 8 milyar olan Dünya nüfusun 2000 yılında 6,1; 2025 yılında ise 8.2 milyar olacağı hesaplanmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında yaş ortalaması yönünden 10, doğuştan beklenen hayat süresi yönünden 15 yıl fark vardır. Gelişmiş ülkelerde E/K oranı 0,94 iken, gelişmekte olan ülkelerde 1.04'dür. Ülkemizde ise, 2000 yılında nüfusun 68-69 milyon, 2010 da 81-83 milyon olacağı hesaplanmıştır (3,13).

2000 yılında ülke insanının % 40'dan fazlası illerin

gecekondu alanlarında yaşıyor olacaktır. Yine 2000 yılında nüfusun % 75'inin kentlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir(6).

KAYNAKLAR

1. N. Baykan ve Ark; *Toplum Hekimliği*, A.Ü.Tıp Fakültesi Y., 1979.

2. K. Başol; *Demoğrafi*, 9 Eylül Üniversitesi İ.İ.B.K. K. Yayın No: 6, İzmir, 1984.

3. S. Cerit; *Türkiye'de Nüfus, Doğurganlık Ölümlülük*, Yeniçağ Y., Ankara, 1989.

4. DİE ; *Genel Nüfus Sayımı 1990*, Yayın No: 1457, 1991.

5. DİE ; *Türkiye İstakistik Cep Yıllığı 1986*, Yayın No: 1210, 1986.

6. DPT; *İl Nüfus Tahminleri, Sosyal Planlama Başkanlığı*, Ankara, 1990.

7. DPT ; *Türkiye'de Sosyal Göstergeler*, Yayın No: 2233, Ankara, 1990.

8. N. Levine, S. Üner; *Population Policy Formation and Implementation in Turkey*, Hacettepe Nüfus Etüdleri Enstitüsü, 1978.

9. *Meydan-Larousse*, C: 9, "Nüfus Maddesi", Meydan Yayınevi, İstanbul, 1972.

10. Population Reports, 1984, E:7 , The Johns Hopkins University, USA

11. K. Sünbüloğlu; *Sağlık Alanına Özel İstatistiksel Yöntemler*, Sanem Matbaacılık, 1985.

12. UNICEF; *Türkiye'de Anne ve Çocukların Durum Analizi*, Yeniçağ Matbaası, Ankara,1991.

13. WHO; *World Health Statistics Quarterly*, 40:1, 1987.

OKUR YAZARLIK *FİRDEVS GÜNEŞ*

FİRDEVS GÜNEŞ

OKUR-YAZARLIK

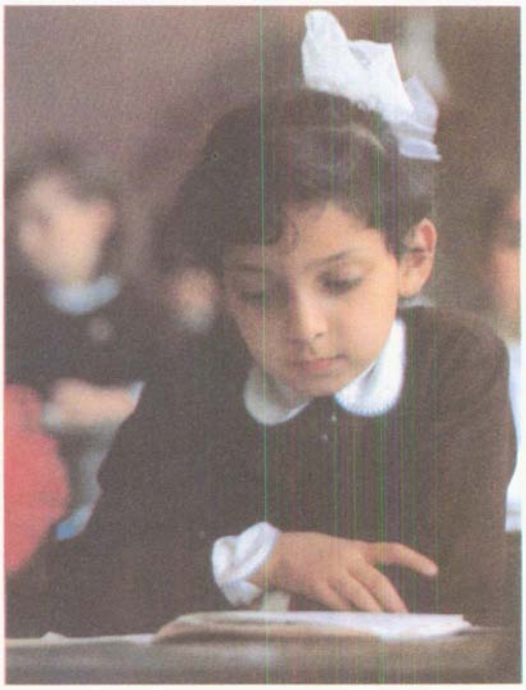

Okur-yazarlık, genellikle, yetişkinin yazılı işaretleri, yani okumayı ve yazmayı en basit şekilde anladığı zaman başlamaktadır. Eskiden sadece adını okuyup yazabilene ve imzasını atabilene okur-yazar deniliyordu. Ancak, zamanla çok sınırlı olan bu ölçüler değiştirmeye başlamıştır. UNESCO tarafından 1951 yılında yapılan bir toplantıda, Eğitim İstatistiklerini Normalleştirmekle Görevli Uzmanlar Komitesi, *okur-yazar* ın tanımını şöyle yapmıştır: Okur-yazar, günlük hayatla ilgili basit ve kısa bir parçayı anlayarak, okuyup-yazabilen kişidir. Aynı zamanda okur-yazarların, okuma ve yazmadan başka basit hesaplama işlemlerini de bilmeleri gerektiği kabul edilmiştir. Bunun üzerine UNESCO 1958 yılından itibaren üye ülkelere eğitim istatistiklerinde yukarıdaki tanımı kullanmalarını önermiştir. Günümüzde de halen kullanılan tanım budur.

Çok geçmeden, dünya da sosyal ve ekonomik kalkınma hareketinin başlaması ve özellikle okumaz-yazmazların çoğunlukta olduğu ülkelerin büyük bir kısmının bağımsızlığa kavuşması dolayısiyle, okuma-yazma konusunda yeni arayışlar gündeme gelmiştir. Bunun üzerine 1962 yılında Paris'te toplanan Uluslararası Okuma-Yazma Uzmanları'ndan oluşan bir Komite, *okur-yazar* ı şu şekilde tanımlamıştır: Okur-yazar, içinde yaşadığı grupta ve toplulukta etkin rol oynayabilecek düzeyde gerekli bilgi ve becerileri kazanmış kişidir. Bu tanımla birlikte okur-yazarlığın içeriği genişletilmiş, işlevsel okuma-yazma olarak düşünülen ve sürekli eğitim anlayışına yönelen bir okuma-yazma işine açıkça girişilmiştir.Bu kaçınılmaz gelişme, 1962 yılından 1978 yılına kadar tartışılmış ve 1978 yılında yapılan UNESCO Genel Konferansı'nın 20. Oturumu'nda gözden geçirilerek *işlevsel okur-yazar* tanımı aşağıdaki şekilde kesinleştirilmiştir: İşlevsel okur-yazar, içinde yaşadığı toplumun ve kendisinin gelişmesi için gerekli okuma-yazma becerilerini kazanmış ve bu becerilerini yani okuma-yazma ve hesap yapmayı, toplumun ve kendisinin gelişmesi için sürdüren kişidir (*Hamadache* ve *Martin* ,1988.s.4).

Okuma-yazma kavramının hızla gelişmesi giderek bu tanımı da yetersiz hale getirmiş ve bunun üzerine birçok ülke, okur-yazarlık yerine okumaz-yazmazlık üzerinde durmaya başlamıştır.

OKUMAZ-YAZMAZLIK

Yazılı işaretleri hiç anlamayan, yani okuma-yazma ve dört işlemi bilmeyen kişiye okumaz-yazmaz denmektedir. UNESCO 1990 yılı istatistiklerinde *okumaz-yazmaz'* ın tanımını şöyle yapmaktadır: Okumaz-yazmaz, günlük hayatla ilgili basit ve kısa bir parçayı anlayarak okuyup-yazma becerisini kazanamamış kişidir. Bunun yanında basit hesaplama işlemlerini de bilmekdikleri kabul edilmektedir.

Okumaz-yazmazlık, içinde bulunduğumuz çağın en ciddi dünya sorunlarından birisidir. Geri kalmışlık ve fakirlikle de belirli ölçüde ilişkilidir. Ayrıca, önlenmesi, ulusların varlıklarını sürdürebilmeleri ve kalkınabilmeleri için temel şarttır. Okumaz-yazmazlık bir kader değildir. Çok sık izlenmesi ve köklü çözümler getirilmesi gereken sosyal bir durumdur. Eğer azimle, sabırla ve sürekli olarak savaşılmazsa, hemen ortaya çıkmakta ve hızla gelişmektedir.(Güneş, 1989 a).

Okumaz-yazmazlığın önlenmesi, ilköğretimin kuruluş amacından ayrı düşünülemez. Ancak, önlenmesi için de ilköğretimin yaygınlaştırılması tek çö-

züm değildir. İlköğretimin yaygınlaştırılması okul çağındaki çocuklara, yani belirli bir kuşağa hizmet etmektedir. Eğer okul çağını aşmış ve belirli bir yaşa gelmiş yetişkinlerde okumaz-yazmazlık sorunu çözülmek isteniyorsa, bunlara geniş okuma-yazma programları uygulanmalıdır. Zaten ilköğretimin gelişmesi için de bu tür uygulamaları yapmak gerekmektedir. Zira, okumaz-yazmazlığın yüksek olduğu bir ortamda hem öğrenme tam gerçekleşememekte, hem de öğrenilen bilgiler çabuk unutulmaktadır.

Diğer taraftan, okumaz-yazmazlığa karşı açılan savaşta, okumaz,yazmazlığın kalkınmayla ilişkisi unutulmamalıdır. Araştırmalar okumaz-yazmazlığın ve fakirliğin sadece birlikte gitmediğini, aynı zamanda birbirini desteklediğini, hatta zorladığını göstermektedir.

Okumaz-Yazmazlığın Etkileri

Okumaz-yazmazlık herşeyden önce bireyin gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Sadece bireysel gelişimini değil, ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve ideolojik yönden gelişimini de olumsuz yönde etkilemektedir. Yalnızca bireyin değil, ailenin de öğrenmesini, ekonomik, sosyal ve politik yönden gelişmesini, kültürünü ve ideolojisini olumsuz yönde etkilemektedir. Giderek ailenin içinde bulunduğu topluluğun, ulusun ve dünyanın da gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Okumaz-yazmazlığın etkileri aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Okumaz-Yazmazlığın Etkileri

Öğrenmeye Etkileri		Kalkınmaya Etkileri Ekonomik	Sosyal	Politik	Kültüre Etkileri	İdeolojiye Etkileri
Birey	1	2	3	4	5	6
Aile	7	8	9	10	11	12
Topluluk	13	14	15	16	17	19
Ulus	19	20	21	22	23	24
Dünya	25	26	27	28	29	30

(Bhola ,1986.s.23)

Tabloda da görüldüğü gibi okumaz-yazmazlığın etkileri oldukça geniştir. Burada bir noktaya dikkat etmek gerekir. Okumaz-yazmazlık birbirinden farklı otuz kareyi etkilemektedir. O halde, okumaz-yazmazlık için savaş aynı zamanda bireyin, ailenin, topluluğun, ulusun ve dünyanın öğrenmesi, kalkınması, kültürel ve ideolojik gelişmesi için de bir savaştır. İşte bu nedenlerden dolayı okumaz-yazmazlıkla savaş, önemlidir, güçtür ve zorunludur.

Okumaz-Yazmazlığı Önleme Çabaları

İçinde bulunduğumuz yüzyılda okumaz-yazmazlık sorununun büyüklüğü gittikçe anlaşılmakta ve önemini uluslararası düzeyde hissettirmektedir. Bu alanda hemen hemen her ülke önlemler almaktadır. Bu amaçla, büyük veya küçük çapta okuma-yazma kampanyaları düzenlenmekte, okul çağındaki bütün çocukların okullaşması sağlanmaya çalışılmaktadır. Yetişkinlere okuma-yazma öğretme çabalarından dünya literatürüne girmiş bazı örnekler şunlardır:

1900 yıllarının başında ilk ve büyük okuma-yazma kampanyası Rusya'da gerçekleştirilmiştir. 1919-1939 yılları arasındaki 20 yılda 8 ile 50 yaşları arasındaki 20 milyondan fazla kişiye okuma-yazma öğretilmiştir. Böylece, ülkede okumaz-yazmazlık oranı erkeklerde % 6.5'e kadınlarda ise, % 18.4'e indirilmiştir (*Hamadache* et *Martin* , 1988, s. 5).

İkinci sırada ise, hemen Türkiye gelmektedir. 1928'de *Atatürk* 'ün önderliğinde büyük bir okuma-yazma seferberliği başlatılmıştır. O yıllarda Ülkemizde okumaz-yazmazlık oranı % 97 civarındadır. İlk yıl 600 bin kişiye okuma-yazma öğretilmiştir. Okur-yazar sayısı 10 yıl içinde beş katına, okur-yazar oranı ise % 3'ten % 16'ya çıkarılmıştır. (MEB 1983. S.109) .

1944 yılında Meksika'da büyük bir okuma-yazma kampanyası başlatılmış ve olumlu sonuçlar alınmıştır. 1945 yılında ise Vietnam ve Kore'de benzeri çalışmalar yapılmıştır. Kore'de 2 milyon Vietnam'da ise 10 milyondan fazla kişiye okuma-yazma öğretilmiştir.

1955'te Çin'de büyük bir okuma-yazma kampanyası başlatılmıştır. Zira, 1949 yılında Çin'de okumaz-yazmazlık oranı % 80 civarında, kırsal bölgelerinde ise %90'a kadar çıkmaktaydı. 28 milyondan fazla genç ve yetişkine okuma-yazma öğretilerek okumaz-yazmazlık oranı % 80'den ,% 30'lara indirilmiştir.

1961 yılında Küba'da okuma-yazma çalışmaları başlatılmış ve okumaz-yazmazlık oranı % 23 .6'ya indirilmiştir. Yine aynı yıl Küba'dan etkilenen Birmanya, Brezilya, Irak, Tanzanya, Somali, Nikaragua ve Etyopya'da okuma-yazma çalışmalarına girişmiştir.

1966 yılında UNESCO işlevsel okuma-yazma yaklaşımını denemek için Dünya Okuma-Yazma Deneme Programı'nı başlatmıştır. On yıl süren bi deneme programı çerçevesinde Cezayir, Ekvator, Habeşistan, Hindistan, İran, Madakaskar, Mali, Sudan, Suriye, Tanzanya ve Yeni Gine'de toplam 137 deneme projesi gerçekleştirilmiş ve bir milyondan fazla yetişkine okuma-yazma öğretilmiştir.

1977 yılında yine Vietnam ve Somali'de, 1980'li yıllarda ise, Tanzanya, Çin ve Türkiye'de tekrar oku-

ma-yazma kampanyalarının başlatıldığı görülmektedir.

Dünyada ve Ülkemizde Durum

Okumaz-yazmazlığa karşı yapılan bunca çabalara rağmen, okuma-yazma ile ilgili rakamlar bizi karamsarlığa ve cesaretsizliğe sürükleyecek durumdadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde okullaşma oranının artmasına, ilköğretimin hızla yaygınalşmasına ve eğitimin parasız olmasına rağmen, dünyadaki okumaz-yazmazların sayısı artmaktadır. UNESCO'nun verilerine göre, 1985 yılında dünyada 15 ve daha yukarı yaşlarda 889 milyon okumaz-yazmaz vardır. Bu yaş grubundaki toplam nüfusun % 27.7'sini oluşturmaktadır. Aşağıdaki tabloda okumaz-yazmazların kıtalara göre dağılımı verilmektedir.

Dünyada 15 ve Daha Yukarı Yaşlardaki Okumaz-Yazmazların Kıtalara Göre Dağılımı

Kıtalar	*Okumaz-Yazmaz Sayısı*	*%*	*Nüfusuna Göre %*
Asya	666 Milyon	74.9	36.3
Afrika	162 Milyon	18.2	54
Diğer	61 Milyon	6.9	5.8
Toplam	889 Milyon	1000	27.7

(UNESCO 1985 Yılı İstatistikleri)

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi 666 milyonla en çok okumaz-yazmazın bulunduğu kıta Asya'dır. Burada okumaz-yazmazlık oranı % 36.3'tür. Afrika'da ise 162 milyon okumaz-yazmaz bulunmakta, ancak bu oran % 54'e yükselmektedir.Ülkelere göre okumaz-yazmazların durumu incelendiğinde; bunların 3/4'ü ,yani 669 milyonu, 6'sı Asya kıtasında bulunan 9 ülkede bulunduğu görülmektedir.

Okumaz-yazmazlığın kalkınmayla ilişkisine bakıldığında, dünyadaki okumaz-yazmazların % 98'inin (869 milyonu) gelişmekte olan ülkelerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Dünyada 15 ve Daha Yukarı Yaşlardaki Okumaz-Yazmazların Ülkelerin Gelişlik Düzeylerine Göre Dağılımı

Gelişmişlik Düzeyi	Okumaz-yazmazSayısı	%
Ülkeler	869 Milyon	98
Sanayileşmiş Ülkeler	20 Milyon	2
Toplam	889 Milyon	100

(UNESCO 1985 Yılı İstatistikleri)

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi okumaz-yazmazların büyük çoğunluğu, gelişmekte olan ülkelerde bulunmaktadır (UNESCO , 1988. s. 4). Burada şunu vurgulamak yerinde olur. Elli yıldan bu yana okuma-yazma sorunun çözüldüğü sanılan bazı sanayileşmiş ülkelerde bile, son yıllarda ihmal edilemeyecek düzeyde fonksiyonel okumaz-yazmazlar bulunmaktadır.

Diğer taraftan, kadınlar arasında okumaz-yazmazlık oranı % 34.9, erkeklerde ise % 20.5'tir. Yani 889 milyon okumaz-yazmazın % 60'tan fazlası kadındır. Dünyada, UNESCO'nun verilerine göre 1970'li yıllarda okumaz-yazmaz kadınların sayısı, okumaz-yazmaz erkeklerin sayısından 139 milyon fazla bulunmaktadır. Bu fazlalık 1980 yılında 170 milyona çıkmıştır. 1990 yılı için ise, söz konusu farkın 194 milyona ulaştığı bildirilmektedir. Bazı ülkelerde okumaz-yazmaz kadınların sayısı ile erkeklerin sayısı arasındaki fark iyice büyümüştür. Örneğin, Mali'de okumaz-yazmazların % 89'u kadındır. Kırsal yörelerde bu oran % 95'e çıkmaktadır. Nijerya'da ise okumaz-yazmazların % 91'i kadındır. Gençlere gelince, 15-19 yaş arası dünyada 84.3 milyon okumaz-yazmaz genç vardır. Son olarak da gelişmekte olan ülkelerde 6-11 yaş arası 100 milyondan fazla çocuk okula hiç gitmemiştir.

Ülkemizde de durum farklı değildir. 1985 yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları'na göre, 6 ve daha yukarı yaşlarda 9.7 milyon okumaz-yazmaz vardır. Bunun 2.9 milyonu erkek , 6.7 milyonu ise kadındır. Bir başka ifadeyle Türkiye'de 4 yetişkinden birisi okuma-yazma bilmemektedir. Bu durum kadınlarda daha da düşmekte ve ülkemizdeki her 3 kadından birisinin okuma-yazma bilmediği ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de ilköğretimin zorunlu ve parasız olmasına, kız çocuklarında okullaşma oranının artmasına, kadınlara yönelik okuma-yazma ve çeşitli eğitim çalışmalarının düzenlenmesine rağmen, okumaz-yazmaz kadınlarımızın sayısı da artmaktadır. 1970 yılında okumaz-yazmaz kadınlarımızın sayısı, okumaz-yazmaz erkeklerin sayısından 4 milyon fazladır. Bu fark, 1980 yılında 4.6 milyona çıkmıştır. Bunun 1990 yılında en iyimser görüşle 5 milyondan aşağı düşmeyeceği anlaşılmaktadır. İllere göre bakıldığında, bütün illerimizde okumaz-yazmaz kadınlarımızın sayısı, okumaz-yazmaz erkeklerin sayısının iki katıdır. Ancak, İstanbul, Kayseri, Rize, Trabzon, Nevşehir ve Gümüşhane'de bu fark üç katına çıkmaktadır.

Yine 1985 yılı verilerine göre 12 ve daha yukarı yaşlarda evli kadınlarımızın sayısı 12 milyondur. Bu evli kadınlarımızın 5 milyonu okumaz-yazmazdır. Geriye kalanın 5 milyonu ilkokul mezunu 377.000'i ortaokul mezunu, 582.000'i lise mezunu ve 169.000'i de üniversite mezunudur. Bu çerçevede evli kadınlarımızın büyük bir çoğunluğu okumaz-yazmaz bulunmaktadır. Yani iki aileden birinde kadın okumaz-yazmazdır.

Kadının ailedeki rollerine baktığımızda, öncelikle ailede annelik, çocuk sayısını belirleme rolü gelmektedir. Araştırmalar, kadının eğitim düzeyi ile çocuk sayısı arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermektedir. 1985 yılı verilerine göre yukarıda verdiğimiz 5 milyon evli okumaz-yazmaz kadınımızın 3 milyonunun çocuk sayısı 5 ve daha fazladır. Oysa, üniversite mezunu kadınlarımızın sadece bininde 5 ve daha fazla çocuk olduğu görülmektedir. Ortalama çocuk sayısına bakıldığında, okumaz-yazmaz kadınlarda bu rakam 6.3; üniversite mezunu kadınlarda ise 1.7'dir. Görüldüğü gibi, ailedeki çocuk sayısı ile kadınların okumaz-yazmazlığı arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır.

Yine annenin eğitim düzeyi ile çocukların beslenmesi, temizliği , sağlığı çocukla ilgilenilmesi arasında doğrudan bir ilişki olduğu bilinmektedir. Annenin eğitim düzeyi çocuk ölümlerinde de belirleyici olmaktadır.

Ayrıca, Ülkemizde 6-11 yaş arası 1.8 milyon çocuk hiç okula gitmemiş ve okuma-yazma bilmemektedir. Öte yandan, okumaz-yazmazların 1.5 milyonu okul ve öğretmen yönünden en yoğun olan üç büyük ilimizde İstanbul, Ankara ve İzmir'de bulunmaktadır.

Dünyamız ve ülkemizle ilgili olarak yukarıda çizilen bu tabloya göre, 2000'li yıllara yaklaştığımız halde, hem dünya, hem de Ülkemizdeki okumaz-yazmazların sayısı yüksektir. Bunların genel nüfusta oranları sürekli düşmekte, ancak, gerçek sayıları da gittikçe artmaktadır. Ayrıca, kırsal yörelerde, kentlerin yoksul kesimlerinde, kadınlarda, işsiz gençlerde, niteliksiz ve yarı -nitelikli işçilerde okumaz-yazmazlık daha çok görülmektedir. Bu nedenle, bunlara çalışmalarda öncelik verilmelidir.

Gizli Okumaz-Yazmazlık

Son yıllarda, bazı sanayileşmiş ülkelerde okumaz-yazmazlığın özel bir biçiminin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Gizli okumaz-yazmazlık adı verilen bu duruma ilişkin yapılan çeşitli inceleme ve araştırmalar, gizli okumaz-yazmazlığın yetişkinler arasında yaygın olduğunu göstermiştir. Elli yıldan bu yana okumaz-yazmazlık sorununun çözüldüğü sanılan bu ülkelerde söz konusu sonuç büyük bir şaşkınlık yaratmış ve alınabilecek önlemler üzerinde çalışmalara girişilmiştir.

Gizli okumaz-yazmazlık kavramı genel olarak temel eğitim eksikliklerini içermektedir. Bilinen eksiklikler ise, okuma, yazma ve hesap yapma ile ilgilidir. Gizli okumaz-yazmazlar biçimsel olarak okuma-yazmayı bilmekte ancak bu becerilerini günlük hayatlarında etkin bir biçimde kullanamamaktadırlar. Hiç okula gitmemiş ve okuma-yazma öğrenmemiş bir kişiden farkı, gizli okumaz-yazmazın bir parçayı görünüşte okuyabilmesidir. Ancak, okuduğu parçayı anlamayabilir. Yazmaya gelince, sözlü olarak verilen cümleleri doğru olarak yazamayabilir. Kısaca bu durumlar bireysel gelişmelerini ve bilgi düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bilgi düzeylerinin düşüklüğü de, giderek sosyal mesleki bir düşüşe neden olmakta, dolayısıyla sosyal hayata gerçek anlamda katılarak modern ekonomide bir iş bulmalarını engellemektedir.

Gizli okumaz-yazmazlar incelendiğinde karşımıza iki grup çıkmaktadır. Birincisi fonksiyonel okumaz-yazmazlar (Analphabete fonctionnel) , diğeri ise okuma-yazmayı unutanlardır (Alettres). Fonksiyonel okumaz-yazmazlar, kendi kendine veya çevresindekilerin yardımıyla, okuma-yazma kursuna katılarak veya ilkokula giderek, okuma-yazma ve hasap yapma becerilerini öğrenmiş, ancak, bunu günlük hayatında etkin bir biçimde kullanamayan yetişkinlerdir. Okuma-yazmayı unutanlar ise, ilkokulu bitirerek çok iyi derecede okuma-yazma ve hesap yapma becerilerini edinmiş fakat hiç kullanmadığından zamanla bu becerilerini unutmuş kişilerdir.

Gizli okumaz-yazmazlık ülkemizin de ciddi sorunlarından biridir. Ancak, sayılarının ne olduğu ile ilgili elimizde yeterli veri bulunmamaktadır. 1985 Yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları'na göre 10 milyon civarında okumaz-yazmazımız vardır. Bunlar hiç okula gitmemiş ve okuma-yazma öğrenmemiş kişilerdir. Ancak, aynı verilerde 8 milyon civarındaki yetişkinimizin bir öğrenim kurumundan mezun olmadığı, fakat okur-yazar olduğu belirtilmektedir. Kendi kendine veya çevresindekilerin yardımıyla, okuma-yazma kursuna katılarak veya ilkokula birkaç yıl devam ederek okuma-yazma öğrenen bu yetişkinlerimizden ne kadarının söz konusu becerilerini yeterince kullanabildikleri bilinememektedir. Diğer taraftan, ilkokulu bitirmiş, sonraki yıllarda bu becerilerini kullanmadıklarından unutmuş yetişkinlerimiz de bulunmaktadır. Bunların Ülkemiz çapında ne kadar olduğuna yönelik yapılmış bir araştırma bulunmamaktadır. Bizim, Ankara ili Mamak ilçesi'ndeki dört mahallede yaptığımız araştırmada, 18 ve daha yukarı yaşlardaki ilkokul mezunu toplam 12. 342 yetişkinin durumu araştırılmış ve sonuçta 200 yetişkinin okuma-yazmayı u-

nuttuğu saptanmıştır. Bu sonuç, Ülkemizde de belirli oranda gizli okumaz-yazmazın olduğunu göstermektedir.

NEDENLERİ

Gizli okumaz-yazmazlığın oluşmasında çeşitli faktörler rol oynamaktadır. *Esperandieu,* bunları şöyle belirlemektedir: Okuma-yazmanın okul sırasında yeterince öğrenilememesi, sık sık okulun terk edilmesi veya sınıfta kalma, sosyal çevrede eğitime yeterince değer verilmemesi, işsizlik, okuma-yazma becerilerinin günlük hayatta yeterince kullanılmaması vb. nedenlerdir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bir araştırmaya göre, okuma-yazma becerilerinin günlük hayatta kullanılmaması, gazete, dergi ve kitap gibi basın ürünlerinin alınıp okunmaması, yetişkinlerin günlük olayları radyo, televizyon gibi araçlardan izlemeyi tercih etmesi ve bir de okul sırasında çocuklara okuma-yazmanın yeterince sevdirilmemesi ve bunun alışkanlık haline dönüştürülememesi gizli okumaz-yazmazlığın önemli nedenleri olarak sıralanmaktadır (UNESCO ,1989, s.10).

Ülkemizde ise köy ilkokullarından mezun olma, ilkokulu bitirdikten sonra okuma-yazma ve hesap yapma becerilerinin günlük hayatta kullanılmaması, aile ve sosyal çevrenin okumaz-yazmaz olması, işsizlik, basın ürünlerinden yararlanmama, sürekli olarak televizyon izleme, okuma-yazmayı sevmeme gibi nedenler okuma-yazmayı unutmalarda önemli nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Güneş,1990).

Görüldüğü gibi gizli okumaz-yazmazlık, dünyada olduğu gibi ülkemizde de benzer nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere, okumaz-yazmazlık dünyamızın olduğu kadar Ülkemizin de ciddi sorunlarından biridir. Yetişkinlerin bireysel, sosyal, ekonomik ve politik yönden gelişmesini engelleyen bu soruna acil önlemler alınmadığı sürece daha da artması kaçınılmaz olmaktadır. Kısaca, bu sorun çözülmediği müddetçe, bir ülkenin kalkınma sorununun da çözülemeyeceği unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

H. S. Bhola: *Les Campagnes d'Alphabetisation,* UNESCO,1986

Firdevs Güneş: "1990: Dünya Okuma-Yazma Yılı, Önemi ve Amaçları", *Çağdaş Eğitim Dergisi,* sayı: 148, Ekim 1989.

Firdevs Güneş: *Yetişkinlerin Okuma-Yazmayı Unutma Nedenleri,* A.Ü.Eğitim Bilimleri Fakültesi, (Yayınlanmamış Araştırma) , Ankara,1990.

Ali Hamadache, et Daniel Martin: *Theorie et Pratique de l'Alphabetisation,* UNESCO, 1988.

Denis Kallen: Echec et Mauvais Resultats Scolaires: *Les Nouveaux Illetres,* Perspectives, Vol: XVII, No: 62, Unesco, 1987.

John Lowe: *Dünyada Yetişkin Eğitimine Toplu Bakış,* (Çev: Turhan Oğuzkan), UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara, 1985.

MEB, Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü, *1928-1983, Cumhuriyetin 60. Yılında Belgelerle Okuma-Yazma Seferberliği,* MEB,Ankara, 1983.

Tamas Terestyeni: "Une Enquete Sur le Role de l'Ecrit dans la Communication Culturele en Hongrie", *Perspectives,* Vol: XVII, No: 62, UNESCO,1987.

UNESCO, *Objektifs:Alphabetisation,* UNESCO ,Autommne, 1989.

UNESCO, *Education des Adultes, Notes d'Information,* Numero Special, No: 4/1988.

Alan Vells: *Alphabetisation des Adultes:* Son Impact Sur les Jeunes au Royaume-Uni, Perspectives, Vol:XVII, No: 62, UNESCO , 1987.

Ö

Ölüm	*Ali Dolgun*
Ölüm ilgili. Adet ve inanmalar	*Ahmet Maden*
ölüm şiirlerinde Aile (Çerçeve)	*Mustafa İsen*

ALİ DOLGUN

ÖLÜM

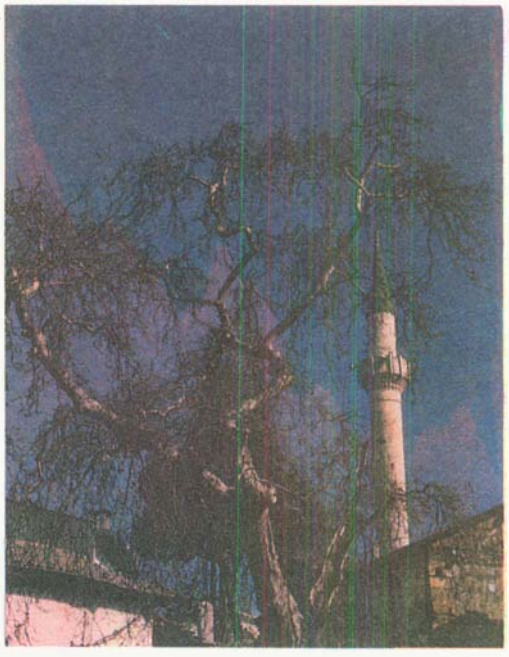

HAYAT VE ÖLÜM GERÇEĞİ

Ölüm kaçınılmazdır. Hayatı idrak eden insanoğlu için ölüm, her zaman ilgi çekici, korkulu ve saygılı bir mefhum olagelmiştir. Ölüm, hayatın zıddı ise de, düşmanı değildir. Her şeyin kıymeti; zıddı ile anlaşılır. Hayatın da kıymetini arttıran, ölümle sınırlı olmasıdır. Ölümün her an hazır olması, hayatta değer verilen herşeye bir kat daha değer katar.

Ölüm, insanî hayatın devamı için bir zarurettir. Örneğin yaşlı ve hastaların çoğu, ağırlanan hayat yükü karşısında ölümü isterler. Yine bazı musibetler ve intihara sevkeden olayların varlığı, ölümün çare bile olduğunu akla getiriyor. Aynı şekilde ölüm olmasaydı, gitgide ihtiyar ve bakılamaz haldeki atalar ve dedeler, genç nesillerin başında yük olacak ve hayatı onlara ölümden beter edecekti.

Yaşamak, insanda ciddi bir istektir. Ancak hayat, onunla kazanılan şeylerle değerlidir. Başka ifade ile hayat kıymetli değildir. Bunu, insanların sıkça kullandığı "... için hayatını feda etmek" deyişi özetleyebilir. Bu manâda ölüm, hayatın uğrunda feda edildiği değerler için, hayatı değerlendirmeyi sağlayan bir varlıktır.

ÖLÜMÜN TANIMI VE BELİRTİLERİ

Ölüm, canlı hayatının tamamen sona ermesidir. Önce somatik ölüm, sonra hücresel ölüm meydana gelir. Somatik ölüm, yalancı ölümle karışabilir. Bir de her ölümden önce agoni (can çekişme) dönemi vardır. Agoni dönemini ölüm izler. Ölümü inceleyen bilime *Tanatoloji* denir.

Somatik veya klinik ölüm; solunum, dolaşım ve sinirsel fonksiyonların ölümüdür. Bu durum için 'beyin ölümü' terimi daha çok yeğlenmektedir. Sunî solunum ve kalp mesajı ile ya da solunum-dolaşım araçları ile sürdürülebilen bir hayat düzeyi (hücresel veya bitkisel hayat) söz konusu olduğundan, somatik ölüm; tıbben ölüm kabul edilmez. Araçlar çıkarılınca gerçek ölüme gider.

Gerçek ölüm, hücresel ölümdür. Oksijensizliğine en hassas organ beyin olduğundan, en erken beyin hücreleri ölerek bitkisel hayata girilir. Bundan sonra bazı organlarda hücre faaliyeti devam eder. Yasal izinle organ nakilleri bu dönemde yapılabilmektedir. Bugün reanimasyon ünitelerinde hücresel hayat uzatılabilmekte ise de bu dönem gerçek ölümle sona erer.

Yalancı ölüm, somatik ölümün dönüşlü şekli olarak kabul edilebilir. Solunum ve dolaşım sistemlerinin çok yavaş çalışması, kişinin öldüğünü zannettirebilir. Özellikle zehirlenme, iç ve dış kanamalar, donma, yıldırım ve elektrik çarpması, asfiksilerde uzun veya kısa süreli bir yalancı ölüm olabilir. Bu durum, ölüm tanımını hemen koymamak çok dikkatli olmak yönünden önemlidir.

Agoni ise, uzun veya kısa süren ölüm öncesi bir dönemdir. Hareketsizlik, solunum bozukluğu, idrar-gaita kontrolsüzlüğü, görme bozukluğu, el ayaklarda soğuma görülür. İşitme fazla bozulmaz, bilinç açık veya kapalı olabilir. Şuurun yerinde olduğu hekimce tespit edilirse hukuken değerlidir. Bu dönem uzarsa, kişiler öleceğini anlar ve vasiyetlerde bulunabilirler.

Ölümün tam olarak belirlenmesi için bazı belirtilerin bir arada bulunması gerekir.

Ölümün erken belirtileri; tıbbî müdahaleye rağmen geri döndürülemeyen kalp durması, sun'î solunuma rağmen 4 dakikadan fazla süren solunum durması, kornea ve pupila gibi reflekslerin alına-

maması, kaslarda gevşeme, ağız ve burundan kanlı-köpüklü sıvı gelmesi ve uçlarda başlayan morarmadır.

Ölümün geç belirtileri ise ; rengin solması, kanamaların durması, genel soğuma, 2-3 saatte gelişen katılaşma, 10-15 saatte oluşan ölüm lekeleri yani yerçekimi yönündeki morarmalar, 2-3 gün sonra karnın alt kısmından başlayan çürüme, çürüme gazlarının etkisiyle karında şişme, patlama ve iç organlarda çamurlaşma. 3-4 hafta sonra iskelet haline gelir. Bazı şartlarda sabunlaşma ve mumyalaşma görülür.

Ölüm Korkusu ve Ölümsüzlük

Ölüm korkusu, yok oluş ve benlik kaybı ile ilgili bir korkudur. Ancak kimse kendi şuuru ile gerçek yokolmayı ve nefsini kaybetmeyi tam olarak hâyal edemez. Esasen ölümden korkutan, ölümün bilinmezliğidir. Ölüm, uyku gibi olaylar yardımıyla kısmen tasavvur edilebilirse de, insanın başına bir kere geldiği için hayal edilemeyeceği doğrudur.

Ölüm korkusu genellikle şu sebeplere bağlanır :

1. Şuur kaybı korkusu,
2. Bilinmeyenlere karşı duyulan cinsten korku,
3. Ölümün herşeyin sonu olarak algılanması,
4. Sevdiklerinden ve zevklerinden ayrı olarak yalnız kalma korkusu,
5. Ölüm sırasında bedenî acı duyacağından korkma,
6. Yapmayı düşündüklerini başaramadan ölme korkusu,
7. Ceza korkusu,
8. Geride bıraktıklarının başına gelecekler için korku.

İnsan ölümün sadece başkasının başına gelen bir olay olduğunu tasavvur ederek ondan kurtulmaya çalışır. Oysa, ölümü düşünmekle ölüm korkusu yenilemez. Her çeşit korkuda olduğu gibi, korkuyu yenmenin yolu, korkulan hususa alışmak ve onu benimsemektir. Kaldı ki, atalar sözünde yer aldığı gibi, "korkunun ecele bir faydası yoktur."

Genel olarak düşünülenin tersine bazı kazalar hariç, ölümde fizikî acı ve elemin ön plânda olmadığı tecrübeler göstermektedir. Ölüm anında daha çok sükûnet ve ferahlık, hatta merkezî sinir sisteminin karbondioksit etkisiyle uyuşması sonucu uyuşuklukla karışık bir mutluluk gözlenir.

Ölümün korkunçluğunu kaybettirecek en önemli düşünce şöyle özetlenebilir : "Hayat sadece, bir gayeye erişildiği zaman kıymetli olur." Yine ölüm ötesi ve ölümsüzlükle ilgili düşünceler ölümü sevimli kılar. Nitekim semavî dinler ve yerel dinlerin çoğunda ölüm, ölümsüzlüğün başlangıcı olduğundan, korkudan ziyade saygı duyulan bir olgudur.

İnsanoğlu dünyaya geldiğinden beri ihtiyarlık ve ölüme çareler aramıştır. Hastalıkların birçoğuna çare bulunmuş ve sağlık tedbirleri ile bugün ortalama ömür uzamış gibi görünse bile, ihtiyarlık ve ölüm ortadan kaldırılamamıştır.

Bazı araştırmacılar az yeme ile ihtiyarlığın geciktirilebileceği ve ömrün 120 yıla kadar uzatılabileceği üzerinde dururken, diğer bir grup ihtiyarlığı ruhî faaliyetlere bağlamaktadır. Örneğin, yaşına rağmen gençlerle haşır-neşir olanların bedenen ve ruhen emsallerinden daha genç oldukları, emeklilikte bir kenara çekilenlerin ise, fikrî ve bedenî faaliyetlerini devam ettiren yaşıtlarından önce öldükleri gözlenmiştir.

Ölüme sebep olabilecek bir yaşlılık hormonu ve bunun salgılanmasının önlenmesi, gençliği ve ömrü uzatmak için insanları Ashab-ı Kehf'in uykusuna benzer bir 'kış' uykusuna yatırma ve çok düşük ısı derecelerinde likit nitrojen içinde dondurarak saklama gibi ölüme çare arama çalışmaları sürdürülmekte ise de, bir sonuç alınmış değildir.

Görünen odur ki, ihtiyarlık ve ölüme çare yoktur.

AHMET MADEN

ÖLÜMLE İLGİLİ ÂDET VE İNANMALAR

Organizmanın biyolojik ve fizyolojik fonksiyonlarını yitirmesi olarak tanımlayabileceğimiz ölüm, ülkemizde genel olarak bir son değil, yaşama biçimi ve şartların değiştiği yeni bir başlangıç, yeni bir dünya olarak yorumlanmaktadır. Yeryüzündeki pek çok toplumda, bu yeni başlangıç, yani -öte dünya, ahiret- inancı yaygındır. Bu nedenle doğum ve evlenmede olduğu gibi ölüm de, insan hayatında bir geçiş dönemi olarak görülmektedir. Dolayısıyla ölüm ve ölü ile ilgili pek çok âdet, inanç, uygulama ölümü biyolojik, fizyolojik, bir olay olmaktan çıkartıp, sosyal kültürel bir olay haline getirmektedir.

Ölüm ve ölü ile ilgili âdet ve uygulamalar ölüm öncesinden başlayarak ölüm sonrasında da devam etmekte ve üç temel amaca, hizmet etmektedir. Bunların ilki, ölenin -öte dünyaya- gidişini kolaylaştırmak, gerek geride kalanların gözünde, gerekse öte dünya da saygın ve mutlu bir kişi olmasını sağlamaya yöneliktir. İkincisi ölenin geri dönüşünü engellemek, böylece geride kalanları ve malın mülkün zararlarından korumaya çalışmaktır. Üçüncüsü ise; ölenin yakınlarının psikolojik ve sosyal durumlarını iyileştirmek, sarsılan toplumsal ilişkilerini düzeltmek ve yeniden topluma katılmalarını sağlamaya yönelik uygulamalardır (Örnek, 1977, s. 207).

Yukarıda sıralamaya çalıştığımız özellikler hemen hemen evrensel nitelikli amaçlardır. Ancak amacın gerçekleştirilmesi için başvurulan âdet ve uygulamalar özellikleri bakımından yörelere, toplumlara, kültürlere göre değişiklik göstermektedir.

Toplumdaki ölümle ilgili âdet ve uygulamalar, ölüm öncesi, ölüm sırası ve ölüm sonrası olmak üzere başlıca üç aşamada ele alınıp incelenecektir.

1– *Ölüm Öncesi:* Alışılmışın dışındaki bir takım davranışlar, araç-gereçlerin kullanımı, meteorolojik olaylar hayvanlar, insandaki bir takım psikolojik ve fizyolojik değişiklikler, ölümün ön belirtisi veya habercisi olarak kabul edilmekte, dolayısıyla da insanı ölüme hazırlayıcı ya da koruyucu bir takım önlemler alınmaktadır.

Örneğin: Evcil ve yabani hayvanların bazı davranışları ve çıkardıkları sesler, ölümün en yaygın habercileri olarak kabul edilmektedir.

Köpeğin sürekli ve acı acı uluması,

Sabaha karşı veya gece uluması,

Ağzını gökyüzüne kaldırarak veya bir eve çevirerek uluması vb. durumlarda birisinin öleceğine inanılmaktadır.

Bu durumda köpek, kovalanır, taşlanır, veya ekmek verilerek "başını ye" denir. İnanca göre, köpek uluduğu zaman Azrail'i görüp haber vermek istermiş.

Öte yandan; öküz, inek, koyun gibi hayvanların sahibinden uzaklaşması, bir insan önüne geçerek böğürmeleri, atın ön ayaklarıyla yeri kazıp, kişnemesi, gereksiz yere tepinip huysuzlaşması, ölüme yorulmaktadır. Hayvanların kovalanması veya kıl koparılması ölümü uzaklaştırmak için başvurulan uygulamalardır. Akşamdan sonra horoz ötmesi, çatıya , bacaya pencereye baykuş konması ve ötmesi, leyleğin mevsimsiz dönmesi ve gagasıyla, ayaklarında, kara bez (çaput) veya beyaz şeyler getirmesi ölümün öteki habercileri olarak yorulmaktadır.

Evde ve ev eşyalarında nedeni anlaşılamayan veya bilinemeyen gıcırdama, kırılma, çatlama, kapı ve pencere çalınması, geceleyin beklenmedik anda kapı çalınması geceleyin evden birşey verme (hamur, tuz, süt, yoğurt, turşu, soğan, sarımsak vb.) iyi sayılmaz. Boş testi ile bir eve girmek, sandalye-

nin ters dönmesi, birisinin öleceğine yorulur.

Güneş tutulması (birkaç büyük adamın öleceği veya kıyametin kopacağına yorulur), ay ve güneşin kızıl görünmesi kan dökülmesi ve savaşın belirtisi, yıldız kayması, kuyruklu yıldız görülmesi vb. meteorolojik olaylarla ölüm arasında ilişki kurulmaktadır.

Rüya da; manda veya kazan görmek, fidan sökülmesi ağaç devrilmesi, sarı renkli meyve, soğan, sarımsak görmek ya da yemek, diş çektirmek ya da diş kırılması, Azrail görmek, ölmüş birinin rüyasını göreni yanına çağırması ya da bir yere götürmesi, ölü görmek, kara kazan, ip yumağı görmek, duvarın ya da evin yıkılması, bulanık su görmek, selden ya da sudan geçememek, yeniden gelinlik giymek, gelin halayı görmek, evin kalabalık olması, kasapta asılı et görmek, ağlayan çocuk görmek, bir organını kaybetmek, kazılmış çukur görmek vb. de ölümün habercileri olarak kabul edilmektedir.

Hasta, ayağa kalkmayı deneyerek -gitmem gerek, beni çağırıyorlar vb. -derse, güvendiği veya sevdiği birini görmek isterse, ölümden söz açarsa, din adamları çağırtırsa, borçlarını ödemek isterse, evine ya da doğduğu yere gitmek isterse, gaipten sesler duyarsa, gözünü tavana veya aynı noktaya dikerse, cenneti-melekleri gördüğünü söylerse öleceğine yorulur. Öte yandan, hastanın bedeninin soğumaya başlaması ellerin, ayakların, tırmakların beyazlaşması, birden bire iştah açılması veya kesilmesi, dalgınlaşması, solunum zorluğu, bedenin şişmesi veya sararması, dil tutulması, gözlerin solması, ensedeki damarların kalınlaşması, çırpınma, garip kokular ölümün fizyolojik ve biyolojik belirtileri olarak görülmektedir.

Tabut, taşınırken sallanırsa, geri geri gelirse, gıcırdarsa eğri giderse, taşıyanlara ağır gelirse, definden sonra tabut sürüklenirse, tabutun üzerine oturulursa, mezar eşilen kazma, kürekle eve girilirse, ölü yıkamak için su ısıtılan kazan devrilirse, altındaki ateş ses çıkarırsa, teneşir (ölünün, üzerinde yıkandığı masa vb. araç-gereç) cenazeden sonra evden çıkarılırsa, tabut içerisindeki ceset sallanırsa yıkanırken eti yumuşarsa, ceset evde uzun süre bırakılırsa vs. bu durumlarda birisinin daha öleceğine inanılır.

Tabut içindeki ceset ağırsa, günahkâr, hafifse sevabı çok, yüzünde tebessüm varsa cennetlik, sağ tarafa dönerek ölmüş ve sağ eli göğsündeyse, yüzü nurlanmışsa cennetlik, morarmışsa, suratı asıksa cehennemlik olduğuna inanılır.

Yine; gözleri açıksa-hasreti vardır denilir.

Ölümü uzaklaştırmak veya önlemek amacıyla gerçekleştirilen âdet ve inanmaları ise şöyle sırayalabiliriz.

Ölü evindeki yemekler boşaltılır, mahalledeki evlerde su dolu kaplar boşaltılır, yedi evdeki sular boşaltılır, ölü yıkanırken uyuyan kimseler uyandırılır, cenaze evden çıkarken veya kapı önlerinden geçerken arkasından su dökülür, toprak atılır, ölünün yatağı toplanır, yatağın yerine taş konur ya da su serpilir, ölü yıkandıktan sonra su ısıtılan kazan ters çevrilir, su ısıtılan ateş söndürülür ve başka bir amaçla kullanılmaz, ölü evinden ve mezardan dönenler önce tuvalete girerek kırk dökerler (ölü baskını), ellerini yıkamadan eve girmezler, mezardan dönerken arkaya bakılmaz, sabun başkasına el üstünde verilir.

2- *Ölüm Sırası:* Ölüm olayın duyurulmasının en yaygın biçimi ağlamadır. Ağıt üzerine, duyan komşular ve akrabalar ölü evine gelir ve ağlamaya başlarlar. Bu arada ilk hazırlıklarda yardımcı olurlar.

ÖÜM ŞİİRLERİNDE AİLE

MUSTAFA İSEN

İnsan varlığının karşılaşabileceği en dramatik sahnelerden birisi olan ölüm gerçeği karşısında kişiler tepkisiz kalamamış ve olumlu ya da olumsuz bir tavır alarak bazı sorular sorma ihtiyacı duymuş, bunlara cevaplar aramıştır. En ilkel topluluklardan en gelişmiş olanına kadar, yaşayan bir varlığın bir anda hayatını kaybetmesi hadisesi, insan düşüncesinin kolay kabul edebileceği bir iş değildir. İşte bu tavır, mersiyeleri, tazarruları ve ağıtları doğurmuştur.

Çeşitli Türk boylarında sagu, ağı, sızlamag, tavşa; klasik edebiyatta ise mersiye adını alan bu tür, ölen birinin ardından duyulan üzüntüyü dile getirmek, o kişinin iyi taraflarını anlatmak ve ölene karşı şairin ilgisini ifade etmek üzere yazılan lirik şiirler anlamına gelmektedir.

Dilimizde "Ağlarsa anam ağlar, gerisi yalan ağlar" veya "Ateş düştüğü yeri yakar" atasözlerinde en veciz şekliyle ifade edildiği gibi edebiyatımızın en içli ve lirik ölüm şiirleri aile fertleri için söylenmiştir. Aynı şekilde özellikle halk edebiyatında ağıt yakanların büyük bölümü yine aile bireylerinden meydana gelmektedir. Anne, baba, karı, koca, kardeş, sevgili, nişanlı ve yakın akrabalar ya kendileri için ağıt söylenmiş olarak ya da kendileri ağıt yakarak bu kadro içinde yer alırlar. Bu alanda yapılmış bir çalışmaya

Tellal ve okuyucu çıkarma, belediye veya muhtarlık hoparlörlerinde ilan, gazete ilanları, radyo, telefon, telgraf vb. iletişim araçlarının yanısıra salâ verdirme bilinen belli başlı yöntemlerdir.

Dinî gereklilikler ve vakitler dışında verilen salâ, birisinin öldüğünün işaretidir. Bu nedenle salâyı duyan kişiler pür-dikkat dinler. Çünkü salâ veren kişi (imam, müezzin, vb.) salâ'nın sonunda ölen kişinin kimliğini, defin zamanını bildirir.

3- *Ölümden Hemen Sonra Yapılan İşlemler:*

Ölenin gözleri kapatılır (gözüne toprak kaçmasın, bu dünyada gözü kalmasın, mezara gözü açık gitmesin, çirkin ve korkunç görünmesin, içine şeytan girmesin, geride kalanlara özlem duymasın, ardından birini götürmesin, yıkanılan canlıymış gibi bakmasın, sinek girmesin, su kaçmasın vb. nedenlerle)

Ölünün çenesi bağlanır (Korkunç ve çirkin görünmesin, su ve sabun kaçmasın, çenesi sarkmasın, ağzı açık kalmasın, ruhu yarılmasın (ayrılmasın) toprak dolmasın, şeytana ifade vermesin, içine şeytan girmesin, kan köpük vb. boşalmasın diye)

Başı kıbleye çevrilir; ayakları yanyana getirilir ve baş parmakları birbirine bağlanır, elleri yanlara getirilir veya göğsüne konur. (Tabuta kolay girsin, kabirde yatacağı şekli alsın, Tanrı'nın huzuruna düzgün gitsin vb. inançlarla).

Ölünün üzerindekiler çıkarılır. Temiz ve yenileri giydirilir. Ya da sadece gömlekle bırakılır. Giysileri temizse bazan da olduğu gibi bırakılır. Yatağı yenilenir (Buna huzur döşeği, rahat döşeği denilmektedir).

Ölünün üzerine bıçak, makas, maşa, çakmak, kayış vb. metal eşyalar konur (şişmesin, şeytan gelmesin, günahı azalsın, hortlamasın vb. düşüncelerle)

Ölünün bulunduğu odanın pencereleri açılır. (Ruh çıksın, ölüm kokusu çıksın, kabir kokusu gitsin, temiz hava gelsin, Azrail çıksın, melekler gelsin vb. inançlarla)

Ölünün bulunduğu oda aydınlatılır (öte dünyası aydınlık olsun, kabri nurlu olsun, ruhu rahatça dolaşsın, ruh cesedini ararken güçlük çekmesin vb. inançlarla, ölü evden çıkıncaya kadar aydınlatma olduğu gibi, ölü çıktıktan sonra, üç gün, yedi gün, kırk gün süreyle aydınlatıldığı da olmaktadır.)

Ölüm sırasında (can çekişirken) Kur'an okumak, Kelime-i Tevhid getirmek, sessiz olmak başında bulunanların görevleri arasındadır. Ayrıca canın kolay çıkmasını sağlamak amacıyla gömleğinin veya pijamanın yırtılması, ya da düğmelerin çözülmesi, ağzına zemzem damlatılması, ölen kimse üzerinde hakkı olanların çağrılarak helalleşmelerinin sağlanması, gurbetteki yakınlarının çağırılması, üzerine mezar toprağı serpilmesi vb. inanç ve uygulamalar vardır.

Toplumda ölen birisi mümkün olduğunca kısa sürede defnedilmeye çalışılmaktadır. Ancak uzaktan gelecek yakınları varsa bekletilmektedir. Bu istisna

göre (Bali, Ağıtlar Üzerine Bir Araştırma, s. 212) üzerine en çok ağıt yakılan aile fertleri çocuk ve kocadır (% 14). Bunu % 13'lük bir oranla gelin ağıtları izler. Daha sonra ise kardeş üzerine söylenmiş ağıtlar gelir (% 12.1). Sevgili-nişanlı ölümlerine söylenmiş ağıtlar ise bu tablo içinde % 3.6 ile temsil edilir. Baba ölümlerine yakılan ağıtlar bu sıralamada daha küçük bir rakamla temsil edilmiştir (% 1.8). Asıl şaşırtıcı olan ise kocaların eşlerine söyledikleri ağıt miktarı ya da oranıdır. Hanımlar kocalarına en büyük oranı teşkil edecek sayıda ağıt yakarken kocaların onlar için söyledikleri ağıt oranı sadece % 0.9 'dur. Bunu rakamla ifade edecek olursak 107 ağıt içinde hanım için sadece bir ağıt tesbit edilmiştir.

Klasik mersiyelerde bu tablo biraz değişmekle birlikte orada da hem söyleyen hem de söylenen olarak aile fertleri ağırlıktadır. Bahtî mahlaslı Sultan I. Ahmed'in babası III. Mehmed'e yazdığı mersiye, Cem Sultan'ın çok küçük yaşta siyasî emeller uğruna öldürülen oğlu Oğuzhan'a ait manzume, Cinânî (ö. 1596) ve Hâletî'nin (ö. 1631) çocukları için, Nâilî'nin (ö. 1667), Râmî'nin (ö. 1708) ve Leylâ Hanım'ın (ö. 1848) kardeşleri için , yine Leylâ Hanım'ın babası için söylediği ölüm şiirleri bu mealde zikredilebilir.

Tanzimat sonrası ve günümüz Türk edebiyatında da şairlerimiz yakınlarını kaybedince acılarını dile getirmek üzere şiirler yazmışlardır. Âkif Paşa'nın torunu için yazdığı,

Tıfl-ı nâzeninim unutmam seni
Aylar günler değil geçse de yıllar

şeklinde başlayan şiiri bunlardan biridir. Fakat bu dönem şiirinde ölüm söz konusu olunca ilk akla gelen Abdülhâk Hamid'in eşi Fatma Hanım'ın ölümü üzerine yazdığı "Makber"dir.

Ölüm şiirleri şekilleri ve ilham ettikleri heyecanlar devirlere, toplumlara göre değişmekle birlikte bütün dünya milletlerinde hep var olagelmişlerdir. İnsan ve ölüm var olduğu sürece bu tarz şiirler de var olacak, bunları da acıyı en

dışında, gece ölen birisi sabah namazından sonra, sabah ölen birisi, öğle namazından sonra, öğlen saatlerde ölen birisi de ikinde manazını müteakip defnedilmektedir. Ancak hazırlıkların uzun sürmesi, cemaatın çok olmasını isteme vb. nedenlerle gece ölen birisi öğle, namazından sonra, defnedilebilmektedir.

Öleni bir an önce defnetmeye çalışmanın gerekçeleri ise; kokmasını önlemek, öte dünyaya gidip bir an önce hesap vermesini sağlamak, beyninin soğumasını önlemek daha fazla çile çektirmemek, şişmesini önlemek, acısının bir an önce unutulmasını sağlamak, bir an önce toprağına kavuşmasını sağlamak vb. şekillerde açıklanmaktadır.

Ölü definden önce üç temel işlemden geçirilir. Bunlar yıkama, kefenleme ve cenaze namazının kılınmasıdır.

Yıkama işlemi din adamları, meslekten yıkayıcılar, komşu veya akrabalardan birisi tarafından yapılmaktadır. Kadınları, kadınlar erkekleri erkekler yıkar ve ölü erkekse, yıkanırken ölünün ve yıkayıcıların yanına kadınlar varmaz, ölü kadınsa; erkekler varmaz. Ölü genellikle ılık su ile yıkanır. Gusül abdesti aldırılır. Cesedin burnuna, kulaklarına vb. pamuk tıkanır (şeytan girmesin, pislik, akıntı çıkmasın, su kaçmasın, abdesti bozulmasın vb. düşüncelerle).

Evlerin avluları, siperlik bir yer, üzeri kapalı bir bölme, camiler, mezarlık ve hastahane gasilhaneleri başlıca ölü yıkanan yerlerdir. Ölenin yakınlarının yıkamaya yardım etmesi ve biraz su dökmeleri sevap ve iyi sayılır.

Ölü suyu temiz olmak şartıyla her yerden alınır. Komşular su taşımaya ve ateş yakmaya yardım ederler. Ölüden artan su dökülür. Bazan da ve halkı elini yüzünü yıkar, şifa niyetine hastalar ve kırklı çocuklar yıkanır, ölünün çamaşırları (soyka) yıkanır, abdest alınır. Hocalar veya ölü yıkayanlar, ellerini yıkarlar. Ölünün yıkanışı ve kefenlenmesi sırasında tütsü ve kokulu maddeler sürme geleneği vardır. Bunların temelinde kokuya şeytan gelmez, melekler kokuyu sever ve ölünün etrafında toplanır, ölü kokusunu bastırır, mezarda cesede yılan, çıyan yaklaşmaz vb. inançlar vardır. Gülsuyu, gülhatmi, gülyağı, kına (kadınlar için; rahat döşeğine alınmada ellerine ayaklarına bazan saçına yakılır) esans, zemzem, çörekotu, karanfil vb. bu amaçla kullanılan en yaygın maddelerdir.

Kefenleme işlemi ise; İslâm inancına göre yapılmakta ve beyaz bez kullanılmaktadır. Erkek kefeni, gömlek (omuzdan ayağa kadar örtülen bez) , izar (baştanayağa kadar örtülen bez), lifâfe (yine baştan ayağa kadar örtülen bez) denilen üç parça bezden, kadın kefeni ise; himâr (başa örtülen bez), dir. (göğüse konulan bez), hırka (göğüsten göbeğe ya da diz kapağına kadar örtülen genişçe bez), izar ve lifâfe denilen, beş parça bezden yapılmaktadır.

Erkek ölünün önce lifâfesi temiz bir yere döşenerek, güzel kokulu şeyler serpilir. Lifâfenin üzerine izar döşenir tekrar koku serpilir onun üzerine de gömlek döşenir. Ölü önce gömleğe sarılır, izar ve lifâfe ile vücudu kapatılır. Başı ayakları bağlanır beline kuşak yapılır. Kadında da aynı işlem yapılır ancak; önce göğüsleri kapatılır, üzerine gömleği sarılır. Saçları gömlek üzerine çıkarılır. Sonra başörtüsü, izarı, lifâfesi ve hırkası ile sarılıp üzeri bir kuşakla bağlar, varsa kilim veya seccade ile yoksa sadece kefenle tabuta konur ve musallaya (cenaze ve namaz kılınan yer) taşınır.

Cenaze namazı, üçüncü sırada yer alan önemli işlemlerden birisidir. İslâm inancına göre birisinin cenaze namazının kılınabilmesi için, ölünün müs-

derinden hisseden aile fertleri meydana getirecektir.

KAYNAKLAR

Muhan Bali: *Ağıtlar Üzerinde Bir Araştırma* (Basılmamış Doçentlik Tezi.) Erzurum, 1974.

Pertev Naili Boratav: "Türk Ağıtlarının İşlevleri, Konuları ve Biçimleri.", *Sinan Yıllığı*, 1973.

Şükrü Elçin: *Türkiye Türkçesinde Ağıtlar*. Ankara, 1990.

Ahmet Şükrü Esen: *Anadolu Ağıtları*, Ankara, 1982.

Mustafa İsen: " Mersiye", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C.6, s.272.

Süleyman Uludağ: Süleyman Şenel: "Ağıt", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C.I; s.470.

TÜRKÜ

Mızıka çalındı düğün mü sandın
Al beyaz bayrağı gelin mi sandın
Yemen'e gideni gelir mi sandın
Dön gel ağam dön gel dayanamiram
Uyku gaflet basmış uyanamiram
Ağam öldüğüne inanamiram

Ağamı yolladım Yemen iline
Çifte tabancalar takmış beline
Ayrılmak olur mu taze geline
Dön gel ağam dön gel dayanamiram
Uyku gaflet basmış uyanamiram
Ağam öldüğüne inanamiram

Akşam olur mumlar yanar karşımda
Bu ayrılık cümle âlem başında
Gündüz hayalimde gece düşümde
Dön gel ağam dön gel dayanamiram
Uyku gaflet basmış uyanamiram
Ağam öldüğüne inanamiram

Koyun gelir kuzusunun adı yok
Sıralanmış küleklerin südü yok
Ağamsız da bu yerlerin tadı yok

lüman olması, ta'rifat veçhile yıkanmış olması, tabutun cemaat önünde olması, ölünün bütün vücudunun veya başı ile beraber vücudunun en az yarısının tabut içinde olması, cemaatin ayakta olması, ölünün cemaatin toplandığı yer de olması, namaz kıldıracak dinî liderin kıbleye karşı, yere yakın bir yere konmuş olan tabut içindeki ölünün göğsü hizasında durması gerekmektedir.

Cenaze namazı dört tekbirden meydana gelir. Er kişi ve hatun kişi niyetine kılınan cenaze namazından sonra imam, cemaatten merhum veya merhumeye haklarını helal etmelerini ister.

Ölünün kefenlendikten sonra içine konarak musalla'ya oradanda mezara taşındığı sandığa tabut, salaca, sal vb. adlar verilmektedir. Bazı yörelerde ölü, tabutla birlikte gömülürken, bazı yörelerde de tabutsuz gömülmektedir. Yine bazı yörelerde bir mezarda bir kişi defnedilirken bazı yörelerde aile mezarlığı veya sülale mezarlığı vardır. Ve aile, akraba üyeleri aynı mezara gömülmektedir. Kadın ve erkekler için ayrı mezarlar vardır. Yine ölen kişinin çok şişman, çok uzun boylu olması halinde tabuta sığmayacağı için ahşap merdiven vb. tabut olarak kullanılmaktadır. Tabut, genellikle alışılagelen ve ortalama ölçüleri; uzunluk 2-2,25m. en 50-75 cm. derinlik 40-50cm.dir. Ağaç renginde olabileceği gibi yeşile boyanmışları da yaygındır.

Tabut üzerine örtü örtme geleneği oldukça yaygındır. Yeşil renkli tabut örtülerinin üzerinde çeşitli ayet ve dualar yazılıdır. Tabut örtüsü dışında ölünün cinsiyetini ve sosyal durumunu belirten eşyalar da konulmaktadır. Örneğin; Kadın tabutlarına yemeni, yazma, krep, tülbent, manto, hırka, bohça, yaşmak vb. konulmaktadır. Erkek tabutlarına ise şapka, palto, ceket, sarık, kavuk, havlu vb. konulmaktadır. Şehitler ve resmî kişilerin tabutlarına bayrak sarma geleneği de oldukça yaygındır.

Genç kız ve gelinlerin tabutlarına da; tel-duvak, çiçek birkaç parça çeyiz eşyası vb. konulmaktadır. Bazan söğüt, elma, kavak dalı konur veya cenaze alayından bir kişi bunları taşır. Bazan bu dallar, mezarın başına dikilmektedir.

Cenaze, mezara cemaatin omuzlarında veya cenaze arabasıyla taşınmaktadır. Daha önceden hazırlanan mezara ölü, kıble doğrultusunda konur ve sağ tarafı üzerine hafifçe kıbleye döndürülür. Kefenin baş ve ayak tarafındaki bağları görülür. Mezar, kapatılır. Mezar üzerine biraz toprak atmak sevap sayılır. Bu nedenle cemaat sanki yarış havası içinde mezarı kapatır. Bazı yörelerde kapatılan mezar üzerine biraz su dökme geleneği vardır. Daha sonra cemaat ve imam oturur. Yâsin, Tebâreke, İhlâs, Muavvizeteyn ve Fatiha sureleri okunarak ölenin ruhuna hediye edilir. Bu işlemlerden sonra cemaat mezarın başından uzaklaşır. İmam, mezar başında tek başına kalır ve -telkin- ya da halk arasındaki adıyla -tövbe talkını- verir. Telkin'in Türkçesi şöyledir. "Ey Abdullah! Ey Zeynep oğlu! Hayatında mütedey ve muttaki olduğun veçhile "Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resuluh" kelime-i şehadetini zikret, şüphesiz Cennet haktır, Cehennem haktır, ba's haktır, kıyamet haktır, bundan şüphe yoktur. Allah Teala kabirlerde bulunanları muhakkak diriltip mahşer yerinde toplayacaktır. Ve sen yâd et ki Allah Teala'nın rububiyetine, İslâm'ın din oluşuna, Muhammed aleyhisselâtü vesselâmın nübüvvetine, Kur'an'ın imam, Kabe'nin kıble ve mü'minlerin kardeş oluşuna razı bulunmuş idin.

Ey Abdullah! de ki: Allah'tan başka ilah yoktur. Deki:Rabbim Allah'tır, Dinim İslâm'dır, Peygamberim Muhammed aleyhisselatü vesselâm'dır. Yarabbi! Bu ölüyü yalnız bırakma. Sen vasilerin hayırlısısın".

Dön gel ağam dön gel dayanamiram
Uyku gaflet basmış uyanamiram
Ağam öldüğüne inanamiram

EFKÂRİ

Karısının ölümü üzerine söylediği ağıt

Ya Rab bu ne ölüm bu nasıl zulüm
Sığmaz yüreklere içler ağlıyor
Çiçeği burnunda giden bu gülüm
Toprağa karışan saçlar ağlıyor

Hiçbir can dayanmaz böyle bir zâra
Mahşere kalmıştır bendeki yara
Hey mezarcı kazma vurma mezara
Sen göremezsin toprak taşlar ağlıyor

Ötme bülbül ötme bağlar yaslıdır
Bu gün Ardanuç'ta çağlar yaslıdır
Kalan bir Kerem'dir giden Aslı'dır
Ovalar yaylalar göçler ağlıyor

Efkârî sen gamsız kalmazsın bir gün
Ortada bir tabut bu nasıl düğün
Her kimin yüzüne bakarsan bu gün
Çekilip yürekler içler ağlıyor.

Cem Sultan'ın Oğlu Oğuz Han'ın Öldürülüşüne Söylediği Mersiye

Ey vefasız hâin ü bî-emn ü bî- âmân felek
Vey hatâ-perver belâ-bahş u kazâ gerdân felek

Husrev-i sâhib-zamânlar kanın içen zulm ile
Pür-sitem pür-mihnet ü pür-derd ü pür-efgân felek

Sensin âhir tahtını veren Süleyman'ın yele
Mülk-i âbâdın mülûkun eyleyen vîrân felek

Böylece defin işlemi tamamlanmış olur. Daha sonra ölenin yakınları ve cemaat eve dönerler. Yemek yenir. Buna ölü yemeği ya da can aşı denilmektedir. Yemekten sonra ölenin çeşitli nedenlerle yapmadığı veya yapamadığı (oruç,namaz vb.) ibadetlerini tamamlamak amacı ile fakirlere fidye verilir. Bu fidye; ölen kişi tarafından hazırlanabildiği gibi bazan da mirasçıları ve yakınları tarafından ödenir. Bu işleme -devir- ya da -ıskat- denilmektedir.

Ülkemizde çoğu kez ölüm; ruhun teslim edilmesi, canın çıkması vb. deyimlerle ifade edilmektedir. Yine ruh; nefese, rüyaya, arıya, güvercine, kelebeğe, kabe böceğine, kuşa benzetildiği gibi, şekilsiz, elle tutulmaz, havaya benzer, açık renkte uçucu, manevî bir varlık olarak tasarlanmaktadır. Yine inanca göre ruh; uyku ve ölüm halinde bedeni terk etmektedir. Bedeni terk yolu ise, ağız ve burun olarak düşünülmektedir. Yine ruhun, evini ve geride kalanları ziyaret için evin etrafında doluştuğu, evinde ışık ve sağlık görürse mutlu olduğu tasarımı vardır. Ruhların kutsal günlerde (üç aylar, Perşembe akşamları,bayramlar vs.) evlerini ziyaret ettiklerine inanılır. Bu nedenle onları memnun etmek için dua etme, Kur'an okuma, helva dağıtma, sadaka , ruh sahibinin sağlığında banyo yaptığı yere su koyma, ışık yakma, adetleri vardır. Ruhun kişinin sağlığında, kalpte, göğüste, karında, kafada, omuriliğin kalça ile birleştiği yerde eğleştiğine inanılmaktadır.

Mezarlıkların ağaçlandırılması ve temizliğine dikkat edilir. Mezarlıklarda, en çok selvi, akasya, çam, asma, iğde vb. ağaçlar görülmektedir.

Bu arada mezarın mimarî yapısı, mezar taşı üzerindeki yazılar da ölümle ilgili önemli konular ve uygulamalar arasında yer almaktadır. Bu yazılarda genellikle ölenin kimliği, doğum ve ölüm tarihleri, ölüm şekli ve yazgısı, mesleği, bu dünyayla ilgili görüşler ve sağ olanlara nasihatler yer almaktadır. Örneğin:

"Dur yolcu
Ben de senin gibiydim
Sen de benim gibi olacaksın
Bir fatiha okursan bu topraktan bulacaksın
Bilal Aköz
D. 1319 - Ö.31. 8. 1963"

"Evladına misafir gelipte ani ebediyete kavuşan ve evlatlarının kalbinden silinmeyen Düzce sabık evkaf memuru Hasan Tok ruhuna fatiha
D.1387 - Ö. 1. 7. 1954."

"Emine Ersan
Altı senede 5 defa ameliyat oldum. Zalim doktorun elinde öldüm.
D. 1319 - Ö.1962."

"15 yaşında beklemezdim feci ölümü
Bir taktir ilahidir olamaz dönümü
Bu kaza, eceli düşünmezdim ben
Al kanlar içinde kaldı o nazik ten
Gözüm yumdum hayata bir an içinde
Ana baba kardeşlerim kaldı hüzün keder içinde"

"Erzurum eşrafından şah
İsmail oğlu Şamil Kapu
Dört aile reisi, 60 nüfus babası ruhuna fatiha
D. 303, Ö.1961."

Yukarıdaki örneklerin dışında; bazı yörelerde mezarın kadına ait olduğunu belli etmek için beş kol-

Yedi yıl Eyyûb'a der ü renc ü gam yoldaş edip	Eyledin mesken bize şimdi Frengistan felek	Bir kılına virseler virmezdim Oğuz Hân'ımın
Nuh'a öz kendü tenûrından veren Tûfân felek	Yakamı yırtıp elinden nicesi âhetmiyen	Genc-i Kârun ile bin bin mülket-i Osman felek
Gözlerinden Ya'kûb'un kan etdürüben Yûsuf'ı	Cânumı odlara attı derd-i Oğuz Hân felek	Sînemî çâk eyle cânım hâk ü gönlüm derd-nâk
Geh kuyuya bıragup geh atdıran zindân felek	Ağlamaktan ol ciğer-gûşem firâkından müdâm	Çünki Oğuz Hân'ım oldı hâk-ile yek- sân felek
Matbahında zulmünün bişse ne tan yüz bin ciger	Kara kara kanlara boyandı bahristân felek	Âh ü vâ-veylâ dirîg ü hasret ü sad derd âh
Pâyesinde kahrının çün çarhdur kazgan felek	Başuma karanulık ettin cihân aydınlığın	Kim Oğuz Hân'ım dahı görmeğe yok imkân felek
Mülk-i Yûnân'a ser-â-ser hükmederken âh kim	Kara yüzlü kara bulutlu per-i bârân felek	Kimseyi âlemde hergiz kılmamışsın şâd-mân

lu, çatala benzer bir ağaç dikilir, bazan bir tutam saç konur. Erkek mezarlarına serpuş kavuk, tüfek resmi yapılır, genç mezarlarına allı morlu mendil bağlama geleneği vardır.

Ölenin, ölümünün, 3, 7, 40, 52. günlerinde ve ölüm yıldönümlerinde çeşitli törenlerle anılması ve bununla ilgili inanmalar da vardır. Kırkıncı günde; yemek verilir, halka dağıtılır, mevlid okutulur, hatim indirilir, Yâsin okunur, kırk duası okutulur.

Ellinci günde ise etin kemiklerden ayrıldığı varsayılır. Özellikle burun kemiğinin düşmesinin ölüye büyük acı verdiğine inanılır. 52.sinde de mevlit okutulur, Kur'an okunur. 52. gece duası okunur. Yemek verilir, helva dağıtılır.Arife, bayram, kandil vb. kutsal günlerde de mezar ziyaretleri ve Kur'an okuma, dua etme geleneği oldukça yaygındır.

Toplumsal, ekonomik, biyolojik , duygusal bağlar bir insanın ölümüyle; acı, üzüntü ve yası da beraberinde getirmektedir. Yas; acı ve üzüntünün toplumsal kalıplar içinde ifade edilmesi olayıdır. Toplumda da ölenin arkasından yas tutma konusunda çeşitli âdet ve kalıp davranışlar vardır. Yasin suresi yörelere ve kişilerin ölene yakınlığına göre değişmektedir. Ölenin genç veya yaşlı oluşu, erkek veya kadın oluşu, kişiliği, toplumsal statüsü, çevresi, ölüm biçimi, başsağlığına gelenlerin azlığı veya çokluğu, ölenin sağlıklı veya uzun süredir hasta olması vb. etkenler yas süresini etkilemektedir. Yas süresince renkli ve süslü şeyler giyilmez, tıraş olunmaz, banyo yapılmaz, eğlence Radyo, TV. izleme gibi faaliyetlere ara verilir. Nişan, düğün, sünnet vb. törenler ertelenir. Akraba ve komşularda yakınlık derecelerine göre yasa katılırlar. Kara ya da koyu renk giysiler, elbiseyi ters giyme en yaygın yas davranışlarıdır. Kadınların saçlarını kesmesi ve örgülerini çözmeleri âdeti de vardır.

En yaygın süre 40 veya 52 gündür. Bazı durumlar bir veya birkaç bayram geçirdikten sonra yasa son verme davranışları da görülmektedir. Bu bayrama, yas bayramı, kederli bayram, acılı bayram, karalı bayram vb. adlar verilmektedir. Yas kaldırmada, elbiseleri değiştirme, tıraş olma ve banyo yapma (kırklanma) en yaygın davranışlardır. Bazan yaslı aileler akraba ve komşuları yas kaldırma hamamına çağırmaları gibi, bazan da akraba ve komşular bu hamamı düzenlerler. Bazan -ölü hamamı- da denilen hamamlarda, ağıt yakılır, ölenin anısı yâd edilir. Hamamın sonunda tekrar başsağlığı dilenir ve normal hayata geçilir. Yas süresince ölü evinde yemek yapılmaması ve komşuların sırayla yemek göndermeleri diğer bir uygulamadır.

Ölenin yakınlarına başsağlığına veya taziyeye gitme komşuluk ve akrabalık görevleri arasında yer alır. En yaygın biçimi ölü evini ziyaret ederek söylenen üzüntü belirtici ve teselli edici sözlerdir. Ancak uzakta olanlar da telefon, telgraf, mektup vb. yollarla bu görevi yerine getirmeye çalışmaktadır.

Başınız sağolsun, Allah başka acı vermesin, Allah sizlere uzun ömür versin, Allah ecir-sabır versin, mekanı cennet olsun, Allah iman-Kur'an nasip etsin, Allah o yattıkça sizi yaşatsın, Toprağı bol olsun, Allah taksiratını affetsin, Hüküm Allah'tan başınız sağolsun, Allah beterinden saklasın, Emir büyük yerden, Yattığı yer nur olsun, Allah korktuğundan kurtarsın, Allah rahmet eylesin vb. en yaygın taziye sözleridir.

Bunların yanında ölenin yakınlarını teselli için söylenen en yaygın deyimleri ise şöyle sıralayabiliriz : Ölenle ölünmez, hepimizin gideceği yer orası, bu dünya kime kalmışki, ölüm-kalım bizim için, dünyanın hali giden gelmez, hepimiz o yolun yolcusuyuz. Konan göçer, Tanrı'nın emrine karşı gelinmez, Allah genç ölüsü göstermesin, Az yaşa çok

Âh edip ağlar elinden bende vü sultân felek

Ey felek nâ-mihrsin bî-emn ü bî-amânsın

Kej-rev ü kej-şekl ü kej-âyîn ü kej-devrân felek.

yaşa akibet mevt, kurtuldu, Allah'ın sevgili kulu imiş mübarek günde öldü, Allah'tan gelene ne denir, Mukadderat, ölüyü gömerler deliye gülerler, aklınızı başınıza toplayın da deli olmayın, ölenin ardından ölmüş var mı, Aklını başına al akıllıca yan, ölü dirinin düşmanı akıllıca yan, Ne yapalım, elden ne gelir vb.

Uzun süre hasta yatan ve pek kurtuluş ümidi olmayan hastalar için -iki iyiliğin biri- yani ya sağlık ya ölüm dilenir. Bu durumdaki kişiler için ölüm nimet olarak görülür. Çoğu zaman da -kurtuldudenir. Yani üzüntü ile karışık ölümü kabullenme söz konusu olabilmektedir. Yine uzun süre hastalık çeken insanların cefasını bu dünyada çektiğine ve doğrudan Cennete gideceğine inanılmaktadır.

Ölüm; ağıt, destan, atasözü, deyim, beddua vb. edebî ürünleri de beraberinde getirmektedir. Bazı yörelerimizde profesyonel -ağıtçı- kadınlar vardır. Ölenin toplumsal özelliklerini dile getirerek hem ağlar, hem de ağlatırlar. Bu kişiler bir taraftan ölenin kişiliğine değer katarken, bir taraftan da yakınlarının deşarj olmalarını sağlarlar.

Ölümle İlgili Atasözleri ;

Kefen alıcı gözünün yaşından belli olur,

Küsen barışır, ölen toprağa karışır,

Hasta yatan ölmez, vadesi gelen ölür,

Gelin görmedik ev olur, ölüm görmedik ev olmaz,

Düğüne giden oynar, ölüye giden ağlar.

El elin ölüsüne ağlamaz,

Deliyle ölü sahibinindir,

Bey de ölür aptal da,

Ölü yıkayanın ölüsü ortada kalır,

Ölümle misafir habersiz gelir,

Ölümden öte köy yok,

Ölüm bir gün, figan iki gün,

Ölü ile dirinin hatırı sayılmaz,

Ölüler dirilerin hep helva yediğini sanır,

Ölü aşı neylesin, türbe taşı neylesin,

Ölü de, diri de komşuyla,

Kimse kimsenin çukurunu doldurmaz,

Ölüm ile öç alınmaz,

Vasiyet ölümü getirmez,

Mezar taşı ile öğünülmez vb.

Ölümle ilgili deyimler ;

Kefeni yırtmak, eceline susamak, ayağı çukurda olmak, taşlı köye gitmek, helva tavası omuzunda, mezar kaçkınına dönmek, gelmez yola gitmek, dört kolluya (tabut) binmek, taşlı köye muhtar olmak, imamın kayığına binmek, ölem ki ağlayasın item ki arayasın, ölse ölüsü dursa dirisi yakar, evden ölü çıkacak demişler herkes hizmetçinin gözüne bakmış, ecel teri dökmek, eceli kişnemek, kafa kağıdı (nüfus cüzdanı) değişmek, vs.

Ölümle ilgili beddualar ;

Yakasız gömlek giyesin, boyun bosun devrilsin, ömrü tükenesice, teneşire gelesice, teneşir paklayasıca, ocağına baykuşlar tünesin, kara haberin gelsin, ciğerinden tutulasıca, can aşın yensin, kapına kara kazan kurulsun, sual verene inşallah, yedi kat yerin dibine geçesice, ölme sürün inşallah, imansız gidesice, kayıplara karışasıca, vb.

"Yareleyim yareleyim
Sormadılar nereliyim
Kuru ağaçlar yaprak açtı
Daha ben kareliyim.

Mezarımı derin edin,
Su serpin serin edin
Dünyada genç ölenlerin
Ahiretini mamur edin.
Yuyun hocalar yuyun
Suyunu serin koyun
Dünyada küçük yavruların
İsmini yetim koyun"

"Ali baba derdi, bu dünya fâni
Veren alır imiş tatlı canı
Hıfz edebilirsem eğer imanı
Dünyayı bir pula satıp gidiyom.

Ruh çıkınca ceset ortada kalır
Bütün insanları bir gayret alır
Kurulur bir kazan çabucak yanır
Dedim sukûtuma düştüm gidiyom.

Rahat döşeğine hemen koyarlar
Gömleği yırtarak hemen soyarlar
Kavum hısım öldüğümü duyarlar
Yumdum gözlerimi sukût ediyom.

Bağlarlar çeneni örterler yüzün
Parmaklar bağlanır uzanır dizin
Eğer açık ise yumarlar gözün
Güzelce ruhumu teslim ediyom.

Çabukça boyuna bir ip ölçerler
Güzelce üstüne kefen biçerler
Öd tütütüp zemzemini saçarlar
Onları ben geriden seyrediyom.

Dört kişi dört yanda tutarlar hele
Korlar teneşirin üstüne bile

Hocalar peştemal savarlar bile
Büyük muradına erip gidiyom.

Birisi yur, birisi suyuna koyar
Ağzına, burnuna köpükler yığar
Bir yanda ufalar, bir yandan sığar,
Büyük abdestimi alıp gidiyom.

Bir yanda teneşir salaca hemen
Yakasız gömleği giyen o zaman
Dört kişi dört kola girdiği zaman
Evlat ayâlimi koyup gidiyom.

Toplanır hocalar hemen her bir yere
Derlerki oturun hemen devire
Verirler "kabultu ve heptu" diye
Borcumu edâ edip gidiyom.

Sağlam yere koydu ise temelin
Eğer ki var ise hayır amelin
Bülbül gibi söyler güzelce dilin
Kolayca sualim verip gidiyom.

Tabutu içine seni koyarlar
Salacaya kolan ile sararlar
Çoluk çocuk nerede diye ararlar
Omuzdan omuza uçup gidiyom.

Götürürler musallaya koyarlar
Er kişiye niyet edip uyarlar
Duymayanlar "bu kim" diye sorarlar
Bütün ahbaplara sûkut ediyom.

Ali baba nere koydun malını
Hiçbirisi sorma oldu halimi
Koparlar ağzına yedi salını
Kaba yeller gibi esip gidiyom.

Açarlar mezarı beklerler seni
İçine koyarlar tabutla teni
Okurlar bir Yâsin dönerler geri
Dünyada alakâm kestim gidiyom.

Cenazeyi gömüp dönerler geri
Toplanırlar hep eve ufak iri
Orda Kur'an okur hocanın biri
Başın sağolsun diyen gidiyor.

Yakın akrabalar kalır orada
Kimi ağlar kimi güler orada
Kimisi mal saklar o sırada
Her biri bir yanda gayret ediyor.

Derler ki yalayalım bir parmak balı
Getirin ortaya bölelim malı
Kimi kilim ister kimisi halı
Sehmine düşeni alan gidiyor.

Unuturlar seni üç gün geçmeden
Ruhu iyi biraz helva pişmeden
Kimi gider su getirir çeşmeden
Bunları cümlesini ben seyrediyom."

Bunlar da toplumumuzda ölümle ilgili ağıt ve destanlardan örnektir.
(Örnek, 1977, s. 213-233)
(Örnek, 1971, s. 15-109)
(Örnek, 1966, s. 90-92)
(Erdentuğ, 1971, s. 55)
(Erdentuğ, 1968, s. 105)

KAYNAKLAR

Nermin Erdentuğ: *Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki*, A.Ü. D.T.C.F. Yayınları, No: 109, Ankara.

Nermin Erdentuğ: *Sün Köyü'nün Etnolojik Tetkiki*, A.Ü. Eğitim Fak. Y.: 16, Ankara.

Sedat Veyis Örnek: *Türk Halkbilimi*, İş Bankası Kültür Y.: 180, Ankara.

Sedat Veyis Örnek: *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, A.Ü. D.T.C.F. Y., Sayı: 174, Ankara.

Sedat Veyis Örnek: *Anadolu Folklorunda Ölüm*, A.Ü. D.T.C.F. Y.:218, Ankara.

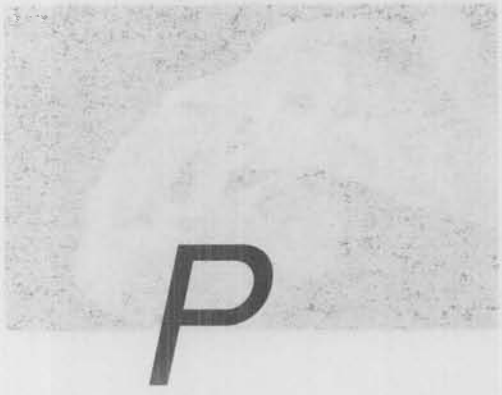

SALDIRGANLIK *ÜSTÜN DÖKMEN*
EMPATİ (EŞDUYUM) *ÜSTÜN DÖKMEN*

ÜSTÜN DÖKMEN

SALDIRGANLIK

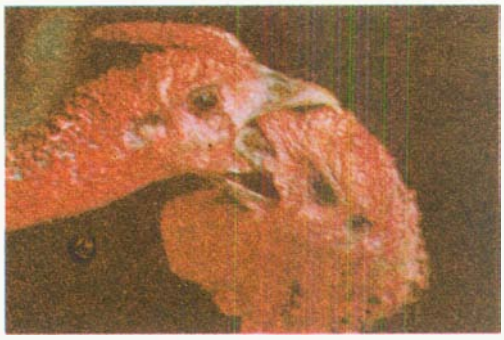

SALDIRGANLIĞIN KÖKENİ

Canlılardaki saldırganlığın nasıl ortaya çıktığı konusunda çeşitli kuramsal görüşler vardır. Bu görüşler üç ana başlıkta toplanabilir :

1. Saldırganlık Doğuştandır

Saldırganlığın doğuştan geldiği görüşünün en tanınmış savunucuları Freud (1) ve Lorenz'dir (2). Bunlardan, psikanalizin kurucusu olan Freud'a göre, insanların kişilikleri id, ego ve superego olmak üzere üç unsurdan oluşur. İnsanlar doğduklarında, kişilikleri id'den ibarettir; bütün psişik (ruhsal) enerjileri id'de depolanmıştır; zamanla ego ve superego ortaya çıkar. İd'de cinsel ve saldırgan dürtüler bulunur. Freud yaptığı bu açıklamalarla, saldırganlığın insanın doğasında bulunduğunu, doğuştan geldiğini savunmaktadır. 1932 yılında Einstein, Freud'a bir mektup yazarak, insanlığın savaşlardan nasıl kurtarılabileceğini sormuştur. Freud ise, bu mektuba cevaben yazdığı "Niçin Savaş (Why War)" adlı mektubunda, insanlardaki saldırganlığın, "ölüm içgüdüleri" olarak adlandırdığı biyolojik ve kalıtımsal bir temele dayandığını ileri sürmüştür. Bu görüşlerinin yanı sıra Freud, insanlardaki saldırganlığın, toplumsallaşma yoluyla denetim altına alınabileceğini de belirtmiştir.

Freud'a göre, insanlar birtakım psikolojik savunma mekanizmaları kullanarak, sahip oldukları saldırgan dürtüleri toplumun yararlanabileceği birtakım ürünlere dönüştürebilirler. İnsanlar yüceltme (sublimation) adı verilen bir savunma mekanizmasını kullanarak, saldırgan dürtülerini, saldırgan olmayan yollarla doyuma ulaştırabilirler. Örneğin yüceltme mekanizmasını kullanan bir kişi, boks ve benzeri sporlar yaparak ya da sanata yönelerek saldırgan dürtülerini doyuma ulaştırabilir. Boksla uğraşanların, sokakta kendilerin korumak dışında döğüşmedikleri bilinir. Bu durumun bir nedeni spor disipliniyse, bir nedeni de saldırgan dürtülerin, toplumun kabul edebileceği şekilde boks yoluyla doyuma ulaşıyor olmasıdır.

Nobel kazanmış bir bilim adamı olan Lorenz de, insanlarda ve diğer canlı türlerinde saldırganlığın içgüdüsel olduğunu savunmuştur (2). Saldırganlık konusunda çeşitli araştırmalar yapmış olan Lorenz'e göre, saldırganlığın temel fonksiyonu, canlıların doğal kaynaklardan yararlanmalarını, hayatlarını sürdürmelerini ve nesillerini devam ettirmelerini sağlamaktır.

2. Saldırganlık Öğrenilir

Bazı bilim adamları, saldırganlığın doğuştan getirilen bir özellik olmadığını, öğrenme yoluyla kazanıldığını savunurlar. Bir antropolog olan *Mead,* savaşın biyolojik bir zorunluluk değil, kültürel bir buluş olduğunu belirtmiştir (3).

Bandura ve bazı diğer sosyal psikologlar da, saldırganlığın öğrenilmiş bir sosyal davranış olduğunu belirtmişlerdir (4,5). Bu görüşe göre, insanlar saldırgan bir modeli izleyerek, onu taklit ederek saldırganlığı öğrenirler. Özellikle saldırgan bir model, saldırganlıktan ötürü bir kazanç sağlıyorsa, bu durumu izleyenlerin modeli taklit etmeleri ihtimali artar. Yine benzer şekilde, saldırgan bir kişi çevreden ödül aldığı sürece, yani şu ya da bu şekilde saldırganlığı işe yaradığı sürece, saldırganlığını sürdürecektir.

Saldırganlığın modelden öğrenildiği yolundaki görüşe günlük hayattan şöyle bir örnek verebiliriz : On yaşındaki bir çocuk beş yaşındaki kardeşini dövse, babaları ise, "niçin kendinden küçüğü dövüyorsun?" diyerek on yaşındaki çocuğu dövse, bu baba çocuklarına, "kendinden küçüğünü döven

saldırgan bir model" sergilemiş olur. Çocukların, babalarının bu davranışını taklit etmeleri ihtimali yüksektir.

3. Saldırganlık Çevreden Gelen Uyarıcılara Bir Tepkidir

Bu yaklaşıma göre çevreden organizmaya yönelen çeşitli şartlar, organizmayı saldırganlığa güdüleyebilir. Bu konudaki en tanınmış açıklama "engellenme- saldırganlık hipotezi"dir (6). Bu hipoteze göre, belli bir hedefe yönelmiş insanlar ve hayvanlar bir engelle karşılaşınca saldırgan davranışta bulunurlar. Örneğin, sevdiği bir oyuncağa yönelen bir çocuk, bu oyuncağa ulaşması engellenince öfkelenebilir.

Diğer davranışlar gibi saldırganlık konusunda da, görüldüğü üzere farklı kuramsal açıklamalar vardır. Bu açıklamalardan bir tanesinin doğru olduğunu kabul etmek yerine, pratikte üçünü de dikkate almakta yarar vardır. Çünkü, bu konuda çeşitli yaklaşımlara açık olduğumuzda, gerek insanların eğitiminde, gerekse ruhsal sorunların tedavisinde başarı şansımız artacaktır. Bu durumda yukarıdaki üç kuramsal açıklamayı birleştirerek günlük hayat için şöyle bir öneri ortaya atabiliriz : İnsanlarda doğuştan saldırganlık eğilimi bulunabilir; fakat bu eğilimin gözlenebilir bir saldırganlığa, bir yıkıcılığa dönüşüp dönüşmemesi, çevre tarafından kontrol edilebilir. Diyelim ki, birbirlerine çeşitli yönlerden benzeyen ve bu arada eşit miktarda saldırganlık eğilimiyle dünyaya gelmiş olan iki çocuk bulunsun. Bu çocuklardan birincisini saldırganlığın yaygın olduğu bir ortamda büyütür, ona saldırgan modeller sunarsak ve onun birtakım isteklerini sıklıkla engellersek, bu çocuğun doğuştan getirdiği saldırganlık eğilimlerini gözlenebilir bir saldırganlığa dönüştürmesi ihtimali yüksek olur. İkinci çocuğu ise, saldırganlığın ve engellenmelerin az olduğu bir ortamda büyütür, ona saldırganlığın ödüllendirilmediği mesajını verirsek, bu çocuk birinciye oranla daha az saldırgan olacaktır.

Günümüzde giderek yaygınlaşmakta olan görüş. yukarıda da belirtildiği üzere, saldırganlık eğiliminin doğuştan geldiği, fakat uygun çevresel şartlar altında olumlu yönlere kanalize edilebileceği yolundadır. Davranışçı yaklaşıma göre, insanlarda ve hayvanlarda saldırganlık başlangıçta bir "tepki"dir; yani belli uyarıcılar saldırganlık tepkisini ortaya çıkarır (7). Eğer, saldırganlık çevreden gelen teşviklerle pekiştirilirse (örneğin kişi saldırganlığından ötürü "aferin" alırsa), saldırganlık, tepki olmaktan çıkar, olağan davranışa dönüşür; yani artık saldırgan davranışı organizma dış uyarıcıların etkisiyle değil, kendi isteği ile ortaya koyar. Davranışların bu açıklamaları, insanların saldırganlıktan nasıl uzak tutulacakları konusunda kuramsal bir temel oluşturmaktadır.

Yukarıda, saldırgan bir modeli izleyen çocukların bu modeli taklit edebileceklerinden söz etmiştik. Televizyon programlarındaki saldırgan modellerin çocuklar üzerindeki etkisiyle ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır (8).

Bu araştırmalarda, televizyonda saldırgan görüntü izleyen çocukların, bu saldırganlığı taklit ettikleri tesbit edilmiştir. Fakat bunun yanı sıra yine araştırmalara göre, saldırgan bir çocuk filmini izleyen çocuklara bir yetişkin "filmdeki saldırganlığın doğru olmadığını" söyleyerek bir tartışma açtığında, çocuklar bu saldırganlığı taklit etmemektedirler. Bu durumda, televizyondaki çizgi filmlerindeki saldırgan sahnelerin tamamen zararlı olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Öyle gözükmektedir ki, bir filmdeki saldırganlığın çocuğun davranışlarını etkileyip etkilememesi daha çok, çocuğun yanındaki yetişkinin tavrına bağlıdır. Bu noktada şöyle bir sonuç çıkarabiliriz : Korku filmleri gibi sadece yetişkinleri hedef alan filmleri, şüphesiz ki, çocuklar seyretmemelidir. Çocuklara yönelik her türlü çizgi filmlerini ve benzerlerini ise, çocuklar yanlarında bir yetişkinin bulunması kaydıyla seyredebilirler. Bu yetişkin, hem çocuğun sorularına cevap verebilir, hem de birtakım saldırgan sahnelerin eleştirisini yapabilir. Böylelikle de bir yandan çocukların çeşitli filmler seyretmeleri sağlanırken, bir yandan da bazı olumsuz davranışları taklit etmeleri önlenmiş olur.

SALDIRGANLIK GEREKLİ Mİ ? ÇEKİNGENLİK, ATILGANLIK VE SALDIRGANLIK

Bu noktaya kadar saldırganlığı, denetim altına alınması gereken bir davranış olarak ele aldık. Gerçekten de insanlardaki saldırganlığın frenlenmesi, toplumsal huzur açısından önemlidir. Fakat "saldırganlığın frenlenmesi gerekir" derken, "insanların tüm öfkelerini bastırmaları" gerektiğini söylemek istemiyoruz. Çünkü insanların, zaman zaman kendilerini korumaya ve özellikle öfkelerini ifade et-

meye de ihtiyaçları vardır; öfkenin uzun süre bastırılması, birtakım ruhsal sorunlara, sözgelişi psikosomatik hastalıklara yol açabilir. Öyleyse insanlar, "saldırgan olmamak" ile "öfkelerini ifade etmek" arasında hassas ve sağlıklı bir denge kurmak zorundadırlar. Bu ikisini aynı anda gerçekleştirmek zor hatta çelişkili görülebilir. Oysa değildir; aynı zamanda hem "barışçı" olmayı, hem de "öfkemizi ifade etmeyi" becerebiliriz. Bu ise "atılgan (assertive)" davranışta bulunmakla mümkündür.

Atılganlık, bir insanın duygu ve düşüncelerini rahatlıkla belirtebilmesi, gerektiğinde hakkını araması, kısacası iradesini ortaya koyabilmesi demektir (9). Atılganlığın bulunmadığı durumu "çekingenlik" olarak adlandırabiliriz. Atılganlık istenen bir şeydir; fakat bazan atılganlıkta ileri gidilmesi halinde atılganlığın saldırganlığa dönüşmesi de söz konusudur. Çekingenlik, atılganlık ve saldırganlık arasındaki ilişkiyi şu örnekle açıklayabiliriz : Diyelim ki, bir kuyrukta sıra bekliyorsunuz ve sizden sonra gelen birisi önünüze geçti. Eğer kızdığınız halde sesinizi çıkarmazsanız "çekingen" davranmış olursunuz; uygun bir dille o kişiyi sırasına geçmesi için ikaz ederseniz "atılgan" davranmış olursunuz; eğer onunla kavga ederseniz "saldırganca" davranmış olursunuz. Bu örnekte de görüldüğü üzere, çekingen kişi karşısındakinin iradesini kabul eder; atılgan kişi kendi iradesine göre davranır; saldıgan kişi ise, iradesini karşısındakine zorla kabul ettirmeye çalışır. Bu durumda çekingenliğin ve saldırganlığın gerek bireyleri, gerekse toplumu rahatsız edeceği bir gerçektir. Atılgan davrandıkları taktirde ise, kişiler hem barışçı davranmış olacaklar, hem de öfkelerini bastırmak zorunda kalmayacaklardır.

Atılganlık, öğretilebilir bir beceridir. Konunun uzmanlarınca verilen atılganlık eğitimlerinin yararlı olduğu gözlenmektedir (10).

KAYNAKLAR

1. S. Freud: Why War ? E. Jones (Ed.) *The collected papers of Sigmund Freud.* Vol. 5, New York : Basic Books, 1959.

2. K. Lorenz: *On aggression.* New York: Harcourt, Brace and World. 1966.

3. M. Mead: "Warfare is only an invention-not a biological necessity". *Asia*, 40 (8), 402-405. 1940.

4. A. Bandura: *Aggression: A social learning analysis. Englewood Cliffs*, NJ: Prentice-Hall. 1973.

5. R. A. Baron: The aggression-inhibiting influece of heightened sexual arousal. *Journal of Personality and Social Psyhology*, 29, 117-124. 1974.

6. J. Dollard, L. Doob, N. Miller, O.H. Mowrer and R.R. Sears: *Frustration and aggression.* New Haven: Yale University Press. 1939.

7. G.S. Reynolds: *Edimsel (Operant) Şartlamaya Giriş.* (Çev. İ. Dinç), Ankara: Hacettepe Üni. Y., 1977.

8. R. M. Liebert, and R. A. Baron: "Some immediate effects of televised violence on children's behavior". Developmental Psychology, 6, 469-475. 1972.

9. A.E. Ivey, M.B. Ivey and L. Simek-Downing: *Counseling and psychotherapy: Integratig skills, theory and practice.* New Jersey: Prentice-Hall Int. 1987.

10. N. Voltan-Acar: *Grupla Atılganlık Eğitiminin Bireyin Atılganlık Düzeyine Etkisi.* (Yayınlanmamış doktora tezi.) Ankara : Hacettepe Üniversitesi. 1980.

ÜSTÜN DÖKMEN

EMPATİ (EŞDUYUM)

Empati, kişilerarası iletişimden söz edildiğinde, özellikle ruhsal sorunları olan kişilerle terapistler arasındaki iletişim incelendiğinde adı sıklıkla geçen bir kavramdır. İlk olarak 1897'de *Lipps* , dışardaki bir objeyi, örneğin bir sanat eserini izleyicinin kendisine maletme süresince "einfühlung" adını vermiştir. (1, s.28, 91-100)*Titchener* , "einfühlung" kelimesini İngilizceye "empathy" olarak tercüme etmiştir. Dilimize ise, bu kavrama *empati* veya *eşduyum* karşılığı verilmektedir.

Bugün psikoloji/psikiyatri literatüründeki temel kavramlardan birisi haline gelmiş olan empatinin ne olduğu konusunda, günümüze kadar oldukça değişik tanımlar yapılmıştır. Günümüzde, genelde kabul edilen empati tanımı ise şöyledir: Bir insanın belli bir konuya ilişkin olarak, kendisini karşısındaki insanın yerine koyması, onun duygu ve düşüncelerini doğru olarak hissetmesi, anlaması ve bu durumu ona iletmesi sürecine "empati (eşduyum)" adı verilir. (2, s.155-190; 3, s.19-39; 4; 5, s.103-124) Bu tanım doğrultusunda, karşısındaki ile empati kuran bir kişinin, onun fenomenolojik dünyasına girmesi söz konusudur.

Bir insanın karşısındaki ile empati kurabilmesi için öncelikle iki şey gereklidir. Bunlardan birincisi şudur: Empati kuracak kişi ben-merkezci (ego-santrik) olmamalıdır. Fiziksel ya da sosyal açıdan ben-merkezci olan kişi, kendisini karşısındakinin yerine koymakta güçlük çekeceğinden, onunla sağlıklı empati kuramaz. Empati kurabilmenin ikinci şartı ise, empati kuracak kişinin o anda, çevresindekilerle yeterli iletişimde bulunabilecek durumda olmasıdır. Söz gelişi, yoğun kaygı (anxiety) içinde bulunan bir kişinin, dikkatini başkalarının duyguları üzerinde yoğunlaştırması beklenemez. Ben-merkezcilikten yeterince uzak olan ve sağlıklı iletişime açık bulunan kişiler başka insanlarla empati kurabilirler.

EMPATİK İLETİŞİME ÖRNEKLER

Bir sorununu dile getiren kişiye yöneltilebilecek empatik tepkiler çeşitli kalitelerde olabilir. Bu düşünceden hareketle, empatik tepkilerin hangi kalitede olduğunu belirleyebilmek amacıyla, bir takım empati sınıflamaları yapılmıştır.(2, s.155-190) Bu sınıflamalardan yararlanılarak, kişiler arasındaki iletişimlerin değerlendirilmesi ve kişilere empatik beceri eğitimi verilmesi mümkündür.

Burada, ayrıntıya girmeksizin, empatik tepkileri üç ana grupta toplayabiliriz: Şöyle ki; a) Kalitesi düşük empatik tepkiler. b) Orta düzeyde empatik tepkiler ve c) Üst düzeyde empatik tepkiler. Bu üç grup empatiyi şöyle örnekleyebiliriz:

KALİTESİ DÜŞÜK EMPATİ

Birinci Kişi: Moralim bozuk, sebepsiz yere canım sıkılıyor; hiç bir işe elimi atamıyorum.

İkinci Kişi: Takma kafanı, geçer. Kendini meşgul edecek şeyler bul; meselâ sinemaya git. Sonra da bir plân yap, işlerini ona göre hallet.

Şimdi kendinizi, sorununu dile getiren birinci kişinin yerine koyunuz. İkinci kişinin sözleri sizi ne kadar rahatlatır? Her halde çok fazla rahatlatmaz; üstelik ikinci kişinin bilgiç tavrı sizi kızdırabilir de. Çünkü sinemaya gitmeyi ya da plân yapmayı kendiniz de akıl edebilirsiniz. Böylesine bir sıkıntınızı dile getirdiğinizde, herhalde karşınızdakinden asıl beklediğiniz, size akıl vermesi değil, sizin sıkıntınızı paylaşmasıdır.

Yukardaki örnekte de görüldüğü üzere, bir duygusal sorun dile getiren kişiye akıl vermek ya da ayaküstü teşhiste bulunmak, kalitesi düşük bir empatidir ve pratikte fazla işe yaramaz.

Orta Düzeyde Empati

Orta düzeyde empatik tepkide bulunan kişi, kendisini karşısındakinin yerine koyar, onun duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışır ve onu anladığını bir kaç kelime ile ifade eder. (2, s.155-190) Bu empatik yaklaşıma "açıklayıcı iletişim" adını veren bilim adamları da vardır. (6) Yukarda dile getirilen sorun karşısında ikinci kişinin şöyle bir empatik tepkide bulunduğunu düşünelim:

İkinci Kişi: Son günlerde moralin bozuk, kendini sıkıntılı hissediyorsun.

İkinci kişi burada, birinci kişiye akıl vermemiş bilgiçlik taslamamıştır; sadece, birincinin ifade ettiği duyguları, kendi üslubuyla tekrarlamıştır. İkinci kişi burada, adeta bir ayna rolü oynamakta, birinci kişinin sorunlarını daha iyi görmesine yardımcı olmaktadır. Karşısındakinin bu anlayışlı tavrı karşısında, birinci kişi, sorunlarını daha fazla açmaya, onunla paylaşmaya yönelebilir.

Üst Düzeyde Empati

Bir sorununu dile getiren kişinin, açıkça ifade etmediği, hatta farkında bile olmadığı birtakım derin duygularını fark ederek ona ifade eden kişi, üst düzeyde empati kurmuş olur. Bu tür empatik tepkiler ise, kanımızca, psikolog, psikolojik danışman ya da psikiyatrist gibi bu konuda özel eğitim almış kişilerden beklenmelidir. Konunun uzmanı olmayanların, günlük hayatta orta düzeyde empati kurmaları ya da diğer bir deyişle açımlayıcı iletişimde bulunmaları yeterlidir.

Bu noktada akla şu soru gelebilir: "Madem ki akıl vermek, kalitesi düşük bir empati şeklidir, o halde günlük hayatta başkalarına akıl vermeyecek, tavsiyede bulunmayacak mıyız?" Elbette ki tavsiye de bulunabiliriz; karşımızdaki bize akıl danışıyorsa, akıl verebiliriz. Fakat karşımızdaki bize akıl danışmıyor, sadece bir sıkıntısını paylaşmak istiyorsa, ona tavsiyede bulunmamalı, orta düzeyde empati kurarak duygularını anlamaya çalışmalıyız. Kişiler arasındaki pek çok çatışma, birbirini anlamamaktan ya da yanlış anlamaktan kaynaklanmaktadır. Eğer, her türlü iletişim ortamında, özellikle ailede, insanlar birbirleriyle empati kurmaya çalışırlar, birbirlerinin duygu ve düşüncelerini doğru anlamaya gayret ederlerse çatışmalar büyük ölçüde azalır. Bunun yanısıra, insanlar birbirleriyle daha kaliteli empatiler kurmaya çalıştıklarında, toplumda kendini yanlız hissedenlerin sayısı da azalacaktır.

Kaynaklar

1. G.T. Barett-Lennard· "The empathy cycle: Refinement of a nuclear concept". *Journal of Counseling Psychology, 1981.*

2. Ü. Dökmen: "Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi". *A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 21 (1-2), 1988.

3. C. D. Batson, J. Faltzand P. A. Schoenrade: Distress and empathy: Two qualitatively distinct vicarious emotions with different motivational consequences. *Journal of Personelity.* 1987.

4. C.R. Rogers: *Carl Rogers on encounter groups*. New York: Harper and Row Publishers, 1970.

5. C. R. Rogers: "Empatik olmak, değeri anlaşılmamış bir varoluş şeklidir". (Çev. F. Akkoyun) *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi.*

6. D. Cüceloğlu: *İnsan İnsana*. İstanbul: Altın Kitaplar Basımevi, 1979.

R

Aile İçinde Kadın ve Erkek Rolleri *E. Olcay İmamoğlu*

E. OLCAY İMAMOĞLU

AİLE İÇİNDE KADIN-ERKEK ROLLERİ

Aile içinde gözlenen kadın ve erkek rolleri toplumların kadın ve erkeklerle ilgili beklentilerini yansıtan sosyal olgulardır. İnsanlar kadın veya erkek olmayı belirleyen biyolojik farklılığın dışında, kişilik, akıl, ilgi, yetenek, eğitim ve beceriler gibi çeşitli özellikler yönünden farklılık gösterir. Gerçekte pek çok yönden gerek kadınlararası ve gerekse erkeklerarası farklılıklar kadınlarla erkekler arasında olandan daha fazladır (Matlin, 1987). Tüm bu farklılıklara karşın, geleneksel ailede karı-koca rolleri doğrudan toplumun kadına ve erkeğe yüklediği özelliklere göre yapılanmıştır. Belirli bir toplumda kadın ve erkeklerin özelliklerini yansıttığı varsayılan bu beklentilere "cinsiyete ilişkin toplumsal kalıpyargılar" ("gender streotypes") diyoruz.

Söz konusu toplumsal kalıpyargılara göre herhangi bir insanla ilgili beklentilerin neler olacağı doğrudan cinsiyete bağlıdır. Buna göre erkeklerden güçlü olmaları, ailelerini geçindirmeleri, çevre üzerinde belirli bir etkinlik ve kontrol sağlamaları; kadınlardan ise sabırlı, anlayışlı olmaları, evi çekip çevirmeleri, insan ilişkilerini düzenlemeleri beklenmektedir. Geleneksel aile düzeninde kadın ve erkek rolleri bu beklentilere göre ayrışmış; ekonomik gücü temsil eden erkeğe aktif ve belirleyici, kadına ise erkeğe bağımlı ve düzenleyici bir rol yüklemiştir.

Bu yazıda ilgili araştırma bulgularına dayanarak önce kent ailelerinde gözlenen aile içi kadın erkek rolleri ve sosyal psikolojik doğurguları ele alınmakta; ardından bu genel tabloda gözlenen bazı değişmeler üzerinde durulmaktadır. Sözü edilen inceleme, 1989-90 yılları arasında 12 kent merkezinden kartopu örnekleme yöntemiyle seçilmiş 456 evli çiftin katıldığı araştırma bulgularına dayanarak yapılmaktadır (İmamoğlu, 1989). Anılan çalışmada kullanılan anket kitapçığında kişilerin kendileri, eşleri, evlilikleri ve çocuklarıyla ilgili çeşitli konularda 225 soru ve cevaplama ölçekleri yer almaktaydı. Araştırmanın evli çiftlere ayrı ayrı uygulanması sonucu kadın ve erkeklerin konu ile ilgili görüşlerini kontrollü olarak karşılaştırmak mümkün olmuştur.

Metinde konu ile ilgili tüm ifade ve değerlendirmeler istatistiksel olarak anlamlı araştırma sonuçlarına dayanmaktadır. Ancak ilgili sayısal değerler metnin akışını bozmamak amacıyla rapor edilmemiştir.

AİLE İÇİ KADIN VE ERKEK ROLLERİNE GENEL BAKIŞ

Bulgularımız, bekleneceği gibi aile gelirinin çoğunluğunu erkeklerin kazandığını, önemli kararları daha sıklıkla erkeklerin verdiğini, ev işlerinin çoğunluğunu ise kadınların yaptığını göstermektedir. Cinsiyet rollerine ilişkin toplumsal kalıpyargılara uygun olan bu rol dağılımına dayalı evliliklerden, kadınların eşlerine kıyasla daha az memnun olduğu anlaşılmaktadır. Kadınlar erkeklere kıyasla eşleriyle istedikleri gibi bir ilişkilerinin olmadığını; eşleriyle geçinmenin daha güç olduğunu; eşlerinin kendilerini daha az anladığını; daha az iletişim kurduklarını; eşlerinin dünyasından daha az haberdar olduklarını; eşlerinin kendilerine daha az saygı duyduğunu; rahatsız edici davranışları olduğunu ve hatta kendilerine karşı daha sıklıkla kaba

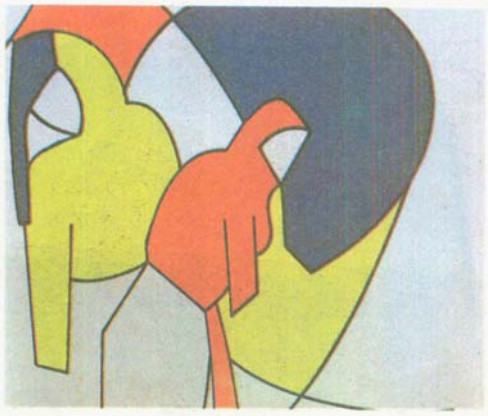

kuvvete başvurduklarını belirtmektedirler. Nitekim 17 maddeden oluşan "evlilik kalitesi" endeksi ile yapılan analiz sonuçlarına göre kadınlar kocalarına kıyasla evliliklerini daha olumsuz değerlendirmektedirler. Ayrıca kadınlar kocalarına kıyasla kendilerini daha yalnız ve mutsuz hissetmekte, sağlıklarını daha olumsuz değerlendirmekte ve yaşamdaki rollerinden daha az memnun olduklarını ifade etmektedirler.

Eşlerine kıyasla evliliklerinden daha memnun gözüken erkekler, daha bağımlı olarak algılandıkları karılarının kendilerine daha sıklıkla söylendiğini belirtmekle birlikte; eşleriyle evlendikleri için daha şanslı olduklarını düşünmekte; evliliklerinde çıkan herhangi bir problemde eşlerinin hatasının daha az olduğunu düşünmekte ve ilk barışma girişiminde bulunan kişi olmaktadırlar.

İlgili bulgular çerçevesinde kısaca özetlendiği gibi kadın ve erkek rollerinin toplumsal cinsiyet kalıpyargılarına göre ayrıştığı aile düzeninde özellikle kadınlar açısından bazı sorunlar olduğu göze çarpmaktadır. Zaman içinde bu genel evlilik tablosunda ne gibi değişmeler gözlenmektedir ? Bulgularımıza göre aile yapısının ve rollerin belirlenmesinde kadının eğitim düzeyi önemli rol oynamaktadır. Zaman içinde örneklememizi oluşturan kentli kadınların evliliklerine daha iyi eğitim görerek başlama olasılıkları artmıştır. Eğitim düzeyi yükselen kadının eşini anlaşarak seçme ve tam günlük bir işte çalışma olasılığı da yükselmektedir. Çalışan kadının ailenin ortak gelirine katkısı ve aile içi kararlara katılımı artmaktadır. Ayrıca bekleneceği gibi meslek sahibi olan kadınların büyük çoğunluğu anlaşarak evlenmiş iken, olmayanların çoğunluğu görücü usulüyle evlenmişlerdi. Demek ki, kadının eğitim düzeyi ve meslek sahibi olması evlilik tipinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Zaman içinde evliliklerle ve kadın-erkek rolleriyle ilgili olarak gözlenen değişikliklerin etkileri ne yönde olmaktadır? Bu soruyu irdelemek amacıyla aşağıda anlaşarak veya görücü usulüyle evlenmeye ve kadının tama zamanlı bir işte çalışıp çalışmamasına bağlı farkları ele alalım.

Görücü Usulü veya Anlaşarak Evlenmeye Bağlı Farklar

Örneklememizi oluşturan çiftlerin % 33'ü görücü usulüyle, % 67'si ise anlaşarak evlenmişlerdi. Bu iki grubu karşılaştırdığımızda gözlenen tüm farklar anlaşarak evlenenlerin lehine olmaktadır (İmamoğlu, 1991-a). Anlaşarak evlenmiş çiftler genel evlilik kalitesi endeksine göre evliliklerini daha olumlu olarak değerlendirmekte; evliliklerinde dostluğun, paylaşmanın iletişimin, sevgi, saygı ve takdir hislerinin daha çok olduğunu ifade etmektedirler.

Evlilikleriyle ve eşleriyle ilgili değerlendirmeleri genellikle daha olumsuz olan görücü usulüyle evlenmiş çiftler, anlaşarak evlenenlere kıyasla, eşleriyle evlendikleri için kendilerini daha az şanslı görmekte, seçme şansı olsaydı, tekrar aynı kişiyle evlenmeyi daha az düşünmektedirler. Ayrıca görücü usulüyle evlenmiş çiftlerin, çocuklarının evliliğinin kendilerininkine benzemesini daha az arzulamaları, eş seçiminde çocukların tercihine yer verilmesini istemeleri kentlerimizde bu konudaki değişmenin giderek hızlanmakta olduğuna işaret etmektedir.

Kadının Tam-Zamanlı Çalışmasına Bağlı Farklar

Örneklememizdeki kadınların yüzde 43'ü ev dışında tam zamanlı bir işte çalışmaktaydı. Kadının çalışma hayatına girmesi aile içi rolleri ne yönde değiştirmektedir? Kadının para kazanma işlevine katılmasıyla geleneksel aile düzeninin dayandığı ayrışmış kadın-erkek rolleri yerine paylaşmaya dayalı cinsiyet rolleri anlayışına geçmiş oluyoruz. Zaman içinde gözlenen ekonomik gelişmeler, bu tür bir rol paylaşımını hem mümkün, hem de zorunlu kılmaktadır. Teknolojik gelişmeler yaşamı bir yandan daha kolaylaştırırken, diğer yandan gereksinimleri arttırmakta, beklentileri yükseltmektedir. Böylece daha karmaşıklaşan yaşam koşulları iyi yetişmiş, ev içinde ve dışında çeşitli becerilere sahip, çok yönlü bireyler gerektirmektedir. Çağın gereklerine uygun bilgi ve becerilerle donatılmış kadın ve erkek, ev ve aileleriyle ilgili her türlü işi paylaşmak durumundadır.

Nitekim kadının para kazanma işlevini paylaştığı ailelerde çiftler ev işlerinin de paylaşmasına oldukça taraftar görünmektedir. Bununla birlikte ev işlerinin paylaşılamasına ilişkin bu olumlu tavrın davranışa pek dönüşmediği anlaşılmaktadır. Kadının ailelerde kadının ortak gelire katkısının önemli öl-

çüde artmasına karşın, ev işlerine katılımının çok az arttığını gözlemekteyiz. Diğer bir deyişle, ev işlerinin paylaşımında gözlenen değişme, para kazanma rolünün paylaşımında gözlenenin çok gerisinde kalmaktadır. Yurt dışındaki diğer araştırma bulgularıyla da paralellik gösteren bu bulgunun temelinde ev işlerinin, kadınlık ve erkekliğin algılanışına ilişkin toplumsal kalıpyargıların yattığı söylenebilir. Ancak asıl ilginç olan, para kazanma işlevine ilişkin kalıpyargılara kıyasla, evbakımcılığı işlevine ilişkin kalıpyargıların daha çok direnç göstermesidir. İlgili literatüre göre çoğu insan iş dünyasında kadın-erkek eşitliğini kabule, ev içindekinden daha yatkın görünmektedir (Osmond ve Martin, 1975). Nitekim ülkemizde de üniversite öğrencisi kız ve erkeklerin para kazanma rolünde başarılı ve başarısız olmuş kadın ve erkekleri aynı

ölçütlere göre değerlendirdikleri, oysa ev işlerine ilişkin değerlendirmelerinde çifte standartlı davrandıkları saptanmıştır (İmamoğlu, 1991-b).

Görüldüğü gibi, kadının ev dışında tam zamanlı çalışmasıyla, bir yandan ekonomik gücün paylaşılması, önemli kararların ortaklaşa alınması gibi konularda aileler daha eşitlikçi bir yönde değişmekte; diğer yandan erkek rolünün kadın rolüne paralel olarak değişmemesi nedeniyle ev-içi ve ev-dışı toplam iş yükünün çoğunluğu kadının üstünde kalmakta, paylaşımcı rol dağılımında dengesizlik gözlenmektedir. Çalışan kadınlar ev işlerine ev bakımcısı kadınlardan ("ev kadını") daha az zaman harcamakla birlikte, ev içinde ve dışında çalışarak geçindirdikleri toplam zaman açısından gerek erkeklerden, gerekse ev bakımcısı kadınlardan haftada 10 ila 15 saat daha fazla çalışmaktadırlar (Newland, 1980).

Söz konusu dengesizlikten kaynaklanan tüm güçlüklere karşın dünya literatürü ile tutarlı olarak, ülkemizde de kadının çalıştığı ailelerde eşler sağlıklarını kadının çalışmadığı ailelere kıyasla daha olumlu değerlendirmişlerdi. Eşlerin "evlilik kalitesi"ne ilişikin yargıları açısından ise kadının çalışmasına bağlı farklılık gözlenmiştir.

Aile ile İlgili Değişmelerin Değerlendirilmesi

Yukarıda özetlendiği gibi zaman içinde kent aileleriyle ilgili gözlenen değişmelerden, gerek eşlerin anlaşarak evlenmesinin, gerekse kadının tam zamanlı çalışmasının olumsuz sonuçlarına rastlanma-

mıştır. Aksine anlaşarak evlenmiş çiftlerin "evlilik kalitesi"nin görücü usulüyle evlenmiş olanlarınkinden daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca kadının tam zamanlı bir işte çalışmasının "evlilik kalitesi"ni düşürmediği; erkeklerin evle ilgili sorumluluğu paylaşmaları yönündeki değişmenin çok yavaş olması nedeniyle aşırı yüklenmelerine karşın, çalışan kadınların kendilerini çalışmayanlardan daha sağlıklı hissettiği saptanmıştır.

Ailenin sosyo-ekonomik düzeyinin ve karı-kocanın eğitim düzeylerinin yükselmesi, anlaşarak evlenmiş olmaları, kadının çalışması ve ortak gelire katkısının artması gibi özellikler gösteren daha modern yapıdaki ailelerde kadın-erkek rollerinin daha eşitlikçi yönde değişmekte olduğu gözlenmektedir (İmamoğlu, 1991). Örneğin, daha modern yapıdaki ailelerde kararların alınışı, eşlerin birbirini desteklemesi, bağımlılık hisleri gibi konularda, geleneksel düzende kadınlar aleyhine gözlenen dengesizliğin, eşlerarası eşitliğe dayalı bir dengeye doğru değişmekte olduğu saptanmıştır. Önemli bir değişme de eşlerarası iletişim konusunda dikkati çekmektedir. Geleneksel aile düzeninde eşlerin âdeta ayrı dünyalarda yaşadığı; çocukların yetişmesi, özel duygu ve düşünceler, cinsel yaşam, sağlık sorunları, sosyal ilişkiler ve politika gibi konularda pek görüşmedikleri anlaşılmaktadır. Daha modern yapıdaki ailelerde eşlerarası iletişim göreli olarak artmakta; eşler birbirlerinin duygu ve düşüncelerini daha çok bilmekte; arkadaş çevresini daha çok tanımaktadır. Dolayısıyla, ayrı dünyalardan ortak bir dünyayı paylaşmaya doğru bir değişme gözlenmektedir. Geleneksel ailelerde eşlerin, çocuklarının evliliğinin kendilerininkine benzemesini daha modern yapıdakilere göre daha az istemeleri, gözlenen değişmelerin olumlu yönde olduğu görüşünü desteklemektedir.

Söz konusu değişmelerin yetişkinler için olduğu gibi çocuklar için de olumlu sonuçlar verdiği anlaşılmaktadır. Bulgular gerek eşlerin anlaşarak evlendiği, gerekse kadının çalıştığı ailelerde anne-babanın çocuklarına daha seyrek sinirlendiğine ve daha sevecen davrandığına işaret etmektedir. Geleneksel ailelerde çocuk, anneye daha yakın iken, modern ailelerde anneye olduğu kadar babaya da yakınlaşmaktadır.

Sonuç olarak, araştırma bulgularımıza göre kent aileleri, evliliklerin büyüklerce ayarlandığı, kadın-erkek rollerinin toplumsal cinsiyet kalıpyargılarına göre ayrıştığı, toplumsal yükümlülüklerin ön planda tutulduğu, eşler-arası iletişim ve paylaşımın daha az olduğu, erkek kontrolündeki hiyerarşik düzenden, eşlerin anlaşarak evlendiği, bireysel ve toplumsal yükümlülüklerin dengelendiği, daha eşitlikçi ve paylaşımcı bir düzene doğru değişmektedir (İmamoğlu, 1991). Bulgularımız sözkonusu değişmenin aileler için bir tehlike oluşturmadığını; bilakis gerek eşler gerekse çocuklar açısından daha sağlıklı aile ortamlarının oluşması yönünde olduğuna işaret etmektedir. Ev içi sorumlulukların erkeklerce daha çok paylaşılması ve aileye yönelik sosyal destek hizmetlerinin, özellikle çocuk ve yaşlılarla ilgili olarak, çağın gereklerine uygun hale getirilmesi gibi gelişmelere sözkonusu olumlu değişmeler daha da güçlendirilebilir.

KAYNAKLAR

E. O. İmamoğlu: *Evlilikte Doyum ve Çatışma:* Kültürlerarası Bir Araştırma ODTÜ AFP Fonunca Desteklenen Araştırma, 1989.

E. O. İmamoğlu: "Değişen Dünyada Değişen Aile-İçi Roller". *Değişen Dünyada Birey, Aile, Toplum Semineri,* İstanbul, (1991-a).

E. O. İmamoğlu: "Evaluating his/her success/failure at breadwinning/ homemaking : A case of double standards". *Journal of Human Sciences* (baskıda), (1991-b).

M. W. Matlin: *The Psychology of Women.* New York Holt, Rinehart and Winston, 1987.

K. Newland: Women, men and the division of labor. *Worldwatch Paper 37.* Washington D.C. : Worldwatch Institute, 1980.

M. W. Osmond ve P. Y. Martin: Sex and sexism: A comparison of male and female sex-role attitudes. *Journal of Marriage and the Family,* 37, 744-758, 1975.

S

Saglık kavramı ve Sağlık Hizmetleri	*Said Bodur*
Aile ve Sağlık (Çerçeve)	*Sevcihan Mert*
Türkiye'de Aile Sağlığı	*Said Bodur*
Aile Hekimliği	*Fatih Özcan*
Cekap (Check Up) (Çerçeve)	*Cumhur Kılınç*
Ağız ve Diş Sağlığı	*Mehmet Dalkız*
Koruyucu Göz Sağlığı	*Mehmet Balcı*
Halk Hekimliği	*Nevzat Eren*
Ev Kazaları ve Korunma	*Said Bodur*
Yorgunluk ve Dinlenme	*Sami Sayer*
Stret ve Stresi Yenme Usulleri (Çerçeve)	*Mesut Çetin*
Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi	*Nevzat Eren*
Sakatlık	*Teslime Melan*
Sanayileşme ve Kentleşmenin Ailenin Değişmesinde Etkileri	*Beşir Atalay*
Sanayi Toplumlarında Ailenin Yapısı ve Fonksiyonları (Çerçeve)	*Ümit Meriç Yazan*
Semt	*Ahmet Alkan*
Eğitim ve Sevgi	*Salfet Bilhan*
Sigorta	*İbrahim Arslan*
Türk Sinemasında Aile	*Necip Tosun*
Aile Filmleri (Çerçeve)	*Necip Tosun*
Aile ve Sosyal Güvenlik	*Yusuf Alper*
Kalkınma Planları ve Yıllık Programlarda Aile (Çerçeve)	*Beşir Atalay*
Türkiye'de Ailenin Sosyal Güvenliği	*Yusuf Alper*
Aile Yardımları (Çerçeve)	*Yusuf Alper*
Korunmaya Muhtaç Kimsesiz ve Sakat Çocuklarla Yaşlıların Sosyal Güvenliği:	
Sosyal Refah Hizmetleri (Çerçeve)	*Yusuf Alper*
Türkiye'de Sosyal Hizmetler	*M. Niyazi Yılmaz*
Sünnet ve Sünnet Adetleri	*H. Ahmet Aladan*
Tıp ve Sünnet (Çerçeve)	*Remzi Sağlam*
Sünnet (Hitan)	*Ekrem Buğra Ekinci*

SAİD BODUR

SAĞLIK

HASTALIK VE SAĞLIK KAVRAMI

Sağlık, hastalığın olmayışından ibaret olmadığı için hastalığın tanımlanması, sağlığın daha iyi anlaşılmasını sağlar. Kişiler, yanlış olarak kendilerini günlük faaliyetlerinden veya iş-güçlerinden alıkoymayan rahatsızlıklara, hastalık nazarıyla bakmayabilirler. Tıbbî açıdan hastalık, "Doku ve hücrelerde yapı ve fonksiyon yönünden normal olmayan değişikliklerin ortaya çıkardığı bir durum"dur.

Sağlığın teknik olarak çeşitli tanımları yapılmaktadır. Ancak bütün Dünya'da kabul gören sağlık tanımı, Dünya Sağlık Teşkilatı'(WHO)nın anayasasında ifade edilen, bizde de kanunda yer alan şekliyle şöyledir: "Sağlık, yalnız hastalık ve sakatlığın olmayışı değil; bedenen, ruhen ve sosyal tam bir iyilik halidir" (1). Bu tanımda, farklı olarak sosyal iyilik veya huzur faktörünün öne çıktığı görülmektedir. Nitekim sosyal sıkıntılar (stress) sağlığın yitirilmesinde önemli bir etkendir.

SAĞLIK HAKKI VE KORUNMASI

Sağlıklı hayat, 1943 İnsan Hakları Bildirgesi'nde bir "hak" olarak ele alınmış ve bu hakkın yeterli yiyecek, elbise, barınak, sağlık bakımı, işsizliğe karşı güvence, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kişinin elinde olmayan diğer sağlıksız yaşama durumlarında yeterli desteği görmeyi kapsaması öngörülmüştür. Analı ve çocukluğun özel bakım ve yardım gerektiren durumlar olduğu, bütün çocukların eşit toplumsal korunmadan yararlandırılması gerektiği belirtilerek bu hakkın korunması ve haktan yararlandırma görevi hükümetlere verilmiştir. Dünya Sağlık Teşkilatı 1970 Asamblesi'nde, sağlık hakkının "doğuştan kazanılmış bir hak" olduğu yaklaşımını getirmiştir (2).

Herkes sağlıklı olmayı ister, ancak herkesin sağlığına değer verdiği söylenemez. Kişi ve toplum olarak sağlığın değeri, yiyecek sağlama, barınak bulma ve zevk almadan sonra gelir (3). Birçok kişi çalışabildiği sürece işini bırakıp hekime gitmediği gibi, akciğer kanseri olup hâlâ sigara içmeyi devam ettiren hastalar vardır. Bazı kişilerse, yalnızca ıztırabı olduğu sürece sağlığına, daha doğrusu hastalığına önem verir. Oysa sağlığın korunması kişiler ve yönetimler için bir fırsat, hem de sosyal huzuru yükselten bir faktördür. Ancak genel eğitim ve sağlık eğitimi yoluyla toplum katılımı sağlanmadan hükümetler toplumlarının sağlık düzeylerini yükseltemezler. Bu husus 1982 Anayasamızda özellikle vurgulanmıştır. Şöyle ki, 56. maddede, herkesin sağlıklı yaşama hakkından bahsedilirken, örneğin çevre sağlığını korumada vatandaşlara da görev yüklenmektedir.

SAĞLIK HİZMETLERİNİN GELİŞİMİ

(Bkz: Türkiye'de Aile Sağlığı)

Hekimlik ve Sağlık bilimlerinin tarih içindeki gelişimi kabaca dört safhada olmuştur (4).

1. Eski Mezopotamya, Mısır, Hint, Çin uygarlıklarına özgü göreneğe dayalı dönem,
2. Eski Yunanlıların insan bedeni ve hastalıkları açıklamak için akılcı yaklaşımları,
3. Ortaçağ İslâm tıbbındaki gelişmeler,
4. Rönesans sonrası gelişmeler,

Hastaların ihtiyacından kaynaklanan tedavi hekimliği, M.Ö.4000 lerde yaşayan Sümerliler'de başlamıştır. Bu dönemde otlar ve madenler (5), bitkiler

ilaç yapmada kullanılmış, bu uygulama günümüze kadar gelişerek devam etmiştir. Hastane kuran ilk topluluk M.Ö.2000 lerde yaşayan Babillilerdir (6, s.19-28). Eski Mısırlılarda ise, ilaçta ölçü-tartı geliştirilmiş, hekimlerde branşlaşma olmuş, günümüze kadar gelen papiruslarda (kağıtlarda) 50 kadar hastalığın teşhisi ve 800 ü aşkın reçete yer almıştır, (5) . Eski Çin'de (M.Ö. 3000) iğne ile tedavi (acupunctur) geliştirilmiştir ki, bugün çiçek, zatürre ve kolerayı ilk kez Çinlilerin tanımlayıp, tedaviye çalıştıkları bilinir (6).

Eski Hind hekimleri milattan 10 asır önce otopsiyi geliştirmiş, idrarın tadına bakarak şeker hastalığına teşhis koymuş, veremi tanımlamış, kan alma, lavman, kusturmayı uygulamış, katarakt ve bademcik ameliyatları yapmış, deri transplantasyonu yaparak plastik ameliyatlar yapmışlardır (6). Eski Yunanlılar beden eğitimine dayalı jimnastik salonları, soğuksıcak hamamları ve terleme odalarını tedavide kullandılar. O dönemin ünlü hekimi, tıpta klinik gözlemin öncüsü olan *Hipokrat* 'tır (M.Ö. 460-377) (7).

Sağlığın korunması veya koruyucu hekimlik yönünden tarihi gelişme, toplumlara daha geniş oranda yerleşegelmiş uygulamaları içine alır. M.Ö. 4000 lerde Sümerler vücut ve besin temizliğine önem vermişler, M.Ö. 3000 lerde Eski Hind'de evlerde yıkanma yerleri ve her eve bağlı kanalizasyon sistemi yapmışlar, diş fırçalamayı geliştirmişlerdir (8). Eski Mısır'da dinin etkisi altında koruyucu hekimlik çok gelişti. Yıkama, saç-sakal kesme, sünnet olma, etlerin muayenesi, perhiz, beden eğitimi, çöp ve pisliklerin giderilmesi alkolün yasaklanması, aile hayatının korunması buna örnektir (3, 8).

Ortaçağ'da Avrupa'da taassup, savaşlar, salgın hastalıklar sebebiyle tıp geriledi, ilk çağlardaki sağlık kavramları, sağlık ve temizlik kuralları unutuldu. Kimse yıkanmazdı. Pislik ve çöplerin evlerin etrafını kaplaması normaldi . Bu hal 18. yüzyıla kadar sürdü. Örneğin 18.yy. da Londra akıl almayacak kadar pis bir şehirdi. Sokaklardan pislikten geçilmezdi (3). Oysa 7. yüzyılda İslâmiyet'in ortaya çıkması temizlik ve koruyucu hekimlik için büyük bir gelişme, bir devrim yaratmıştır (16). İslâmiyet'te, sağlık kurallarının uygulanmasında Musevi'likte olmayan yeni hükümler de vardı. İslâmiyet'in uzmanlığı öngörerek hekimliğe verdiği değer sebebiyledir ki, Avrupa cehaletin karanlığında yüzerken, Araplar, Türkler, İranlılar eski Yunan tıbbına da etkili olmuşlar ve Avrupa rönesansına malzeme hazırlamışlardır.

Bu dönemin ünlü hekimleri *Ebubekir Razî* (850-932), *Farabî* (870-950), *İbn-i Sina* (980-1037) dır. İslâm tıbbında temizlikle ilgili bazı kurallar şunlardır: Gusletmek,abdest almak, yemekten önce elleri yıkamak, ağız ve diş temizliği, bazı beslenme kuralları, oruç, perhiz, domuz eti, alkol ve uyuşturucularla evlere köpek alınmasının yasaklanması, bulaşıcı hastalıklara karşı tecrit ve karantina uygulaması, sünnet olma, zinanın yasaklanması, deniz ürünlerinin taze yenmesi.

19.yy. da hastalık etkeni olarak mikropların keşfi ile tıpta hızlı gelişmeler olmuştur. Tedavi hekimliği ve cerrahide asıl gelişmeler ise, 1940 larda A.B.D.nde Penicillin'in yoğun olarak üretilmesini takiben olmuştur.

Ülkemizdeki gelişmeler, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde vakıfların önderliğinde genel hastane hizmetleri, çevre sağlığı hizmetleri, toplum beslenmesine katkı, cüzzam ve akıl hastaneleri kurma, besin denetimi, içme suları, kanalizasyon, ölülerin gömülmesi, hekimlerin merkezi yönetimce örgütlenmesi şeklinde (7) gerileme dönemine kadar, i-

AİLE VE SAĞLIK

SEVCİHAN MERT

1. Aile - Sağlık İlişkisi

Günümüze gelinceye kadar sosyal yapısında pek çok değişiklik gösteren aile, çeşitli tipler sergilemektedir. Endüstrileşme, kentleşme, aile yapısında ve aile sağlığında önemli değişmelere yol açmıştır.

Çekirdek ailenin fonksiyonları arasında psikolojik ihtiyaçların karşılanması, üreme, çocukların sosyalleşmesi görevleri başta gelmektedir. Aile içerisinde aile bireylerinin psikolojik ihtiyaçları da karşılanmaktadır. Bazı çalışmalar yalnız yaşayan, boşanmış ya da dul kişilerin evlilere nazaran daha fazla hastalandıklarını göstermektedir.

İnsanlar ait oldukları toplumların örf, adet, sosyal ve millî değerlerini ailerinden almaktadır. Aile içerisinde yaşanan kültürel değerler, ailenin sağlığında da önemli rol oynamaktadır. Bu beslenme alışkanlığından, sağlıklı tutum ve davranışlara kadar etkili olmaktadır. Ailenin sağlıklı olmasında annenin tartışılmaz derecede önemli rolü vardır. Çocuk sağlığı konusunda yapılan pek çok araştırma da, annenin kapasitesinin çocuk sağlığı konusunda etkili olduğunu göstermiştir. Annenin bilinçli ve sağlıklı olması, ailede yaşanabilecek pek çok olumsuzlukların giderilmesinde gereken başarının gösterilmesini sağlamaktadır. Anne ve çocuk sağlığı birbirinden etkilenen bir özellik göster-

leri düzeyde devam etmiştir. Osmanlı'da, herşeyle birlikte sağlık hizmetleri de geriledi. Özellikle son dönemde sağlık hizmetlerindeki gelişmelerin takipçisi durumunda kaldık ve sağlık düzeyini gelişmiş ülkeler düzeyine henüz çıkaramadık. Cumhuriyet döneminde sağlık hizmetlerini düzenleyen iki önemli kanun; 1593 sayılı Umumi Hıfsızsıhha Kanunu (1930) ve 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun (1961) dur.

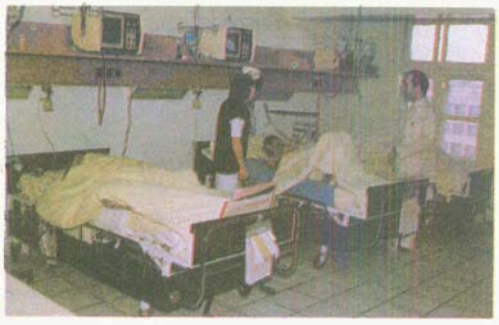

Halen dünyada geliştirilen her türlü tıbbî teknik ülkemizde de uygulamakta, ancak koruyucu ve tedavi edici hizmetlerden yaygın olarak yararlanmada aksamalar mevcuttur. Ülkemizde 24 adet Tıp Fakültesi ve hastanesi, Sağlık Bakanlığı'na bağlı 589 hastane, diğer kurum ve kuruluşlara ait 282 hastane ve sağlık personeli yetiştiren 265 den fazla okul mevcuttur.

Sağlık Hizmeti Veren Kurumlar

Sağlık Bakanlığı 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 nolu kanunla kurulan bakanlık, sağlık politikalarının geliştirilip uygulamasından sorumlu resmî kuruluştur. Sağlık Bakanlığı sağladığı hizmetler bakımından sağlık alanında oldukça önemli yer tutar. Ülkede koruyucu ya da temel sağlık hizmetlerinin hemen tamamı, Bakanlığa ait 3444 Sağlık Ocağı, 11.062 Sağlık Evi, 252 Verem Savaş Dispanseri, 220 Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezi, 72 Halk Sağlığı ve 10 Hıfzıssıhha Bölge Laboratuarı, 12 Lepra Savaş Dispanseri ve 4 Ruh Sağlığı Dispanseri tarafından verilmektedir. Bakanlığa bağlı 235 adet Sağlık Meslek Lisesi de sağlık personeli yetiştirmektedir.

Sağlık Bakanlığı, yataklı tedavi hizmetlerinin de % 60 ını 70.923 yatak kapasitesi 589 hastanesi ile vermektedir. Hekimlerin % 38 i, hemşirelerin % 67 si, ebelerin % 31 Sağlık Bakanlığı'nda istihdam edilmektedir.

Sağlık Bakanlığı'na bağlı kuruluşlarda temel sağlık hizmetleri herkese ücretsiz olarak verilirken, hastanelerde, yalnızca ödeme gücü olmayan vatandaşlara ücretsiz hizmet vemektedir.

Sosyal Sigortalar Kurumu 1945'de kurulan Kurum, işçileri sigortalanması gereken hususlarda sigortalarken, sağlık alanında hem sigortalayıcı, hem sağlık hizmeti verici konumdadır. Bu sebeple sigortalı ve yakınlarının gerek duyduğunda olmak istedikleri tedavi edici ağırlıklı sağlık hizmetleri SSK na bağlı hastaneler ve bazı dispanserlerde karşılanır. SSK 24.004 yatak kapasiteli 92 hastaneye sahiptir.

Üniversiteler Üniversiteler, Yüksek Öğrenim Kurumu'na bağlı olarak Tıp Fakülteleri hastaneleri aracılığıyla, sağlık sistemi içinde oldukça özerk olarak hizmet veren kurumlardır. Tıp Fakülteleri 24 hastanede 18.068 yatakla toplam yatak kapasitesinin, MSB hariç % 15 ine sahiptir. Üniversite hastaneleri,

mektedir.

Bozulan bir yuvanın en mutsuz üyeleri, hiç kuşkusuz çocuklardır. Çocukların küçük dünyasında ruhsal ve bedensel sağlıklarının sürdürülebilmesi için aile sağlığının gerekliliği tartışılmaz . Aile çocuğun zekasının ve yeteneklerinin gelişmesinde de etkili olmaktadır.

Aile, çocuğun sosyalleşmesinde ve yetiştirilmesinde etkili faktörlerin başında gelir. Çocuğun kişiliğinin temelleri ailede atılır. Toplumsal ve kültürel normları ailesinde öğrenir. Annenin çocuk yetiştirilmesindeki etkin rolü ile çocuk, sağlıklı olarak yetiştirilmekte ve ruhsal açıdan sağlıklı bir birey olmasına yardımcı olunmaktadır. Bir toplumdaki sağlıklı bireylerin artması, o toplumun da sağlıklı olacağı gerçeğini getirir. Bu nedenle çocuk yetiştirme ihtiyacını karşılayan ailenin sağlığında oldukça önem kazanmaktadır.

Özellikle annelerin sağlığı anneliklerinden çok önce başlamaktadır. Hatta kendi annelerinin yaşadığı sağlık ve çevre şartları onların hangi şartlarda doğup büyüyebileceklerinde etkin rol oynamaktadır.

Türkiye, hızla gelişmekte olan ülkelerden biridir. Bu hızlı gelişim pek çok sorunu beraberinde getirmektedir ki, bu da toplumun temelini oluşturan ailelerin çeşitli sorunları yaşamalarına neden olmaktadır. Bu sorunların en önemlileri ana ve çocuk sağlığı ile ilgili sorunlardır.

***2. Ana Sağlığı İle İlgili Bazı Sorunlar** (bkz. Ana Sağlığı, Aile Plânlaması, Beslenme, Çocuk Düşürme)*

İsteyerek düşükler,

Erken yaşta evlenme,

Eğitim düzeyinin düşüklüğü,

Anne ölümlerinin yüksekliği,

Çok erken ve geç yaştaki doğumlar,

Sık doğumlar,

5 ve daha fazla sayıdaki doğumlar,

Beslenme sorunları.

***3. Ana Sağlığı İle İlgili Sorunlar** (bkz. Ana Sağlığı, Aile Plân-*

hasta sevk zincirinin son halkası olan 3. basamakta yer alır. Buralarda çoğunlukla daha problemli, ileri tetkik ve tedavi gerektiren hastalar yatar. Bu da maliyeti arttırır. Örneğin Sağlık Bakanlığı hastanelerinde bir hastanın günlük maliyeti 19.2 dolarken, üniversite hastanelerinde ortalama 55.0 dolardır (9).

Diğer Resmi Kuruluşlar Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı 42 hastane ordu mensupları ve yakınlarına hizmet vermektedir. Bunun dışında İçişleri Bakanlığı, bazı belediye ve bankalar, Devlet Demiryolları'na ait 23 hastane 4.086 yataklа mensuplarına hizmet vermektedir.

Özel Sektör Toplam yatak kapasitesinin % 4,4 ünü özel sektördeki, dernek, azınlık, yabancı ve diğer özel hastanelerdeki toplam 6.049 yataklı 125 hastane oluşturur.

Ayrıca uzman hekimlerin % 40 ının özel sektörde çalışması ve bir çoğunun da part-time özel hizmet vermesiyle ülke çapında geniş bir poliklinik ağı oluşmaktadır.

SAĞLIK PERSONELİ (Bkz.: Ebe, hemşire)

Sağlık hizmeti, hekime dayalı hizmet olmaktan, hizmetin kapsamının giderek sosyalleşmesi ve hızla gelişen teknolojinin sağlık hizmetlerinde kullanılması ile giderek ekip hizmeti olması sonucu, gördüğü eğitim itibariyle çok çeşitli melek mensupları sağlık hizmetinde yer almaktadır. Bu meslek mensuplarının eğitim düzeyleri de çok farklıdır. Dünya Sağlık Teşkilatı sağlık personelini 29 başlıkta toplar (3). Bunlar arasında fizyoterapistler, laboratuvar teknisyenleri, radyoloji teknisyenleri, sağlık mühendisleri, dietçiler, biyologlar, ortopedi ve işitme cihazı teknisyenleri de vardır. Ancak mevzuatımızda doğrudan kişiye yönelik hizmet veren sağlık personeli hekim, diş hekimi ve eczacıdır. Yardımcı sağlık personeli ise, hemşire, ebe, sağlık memuru, tıbbî sekreterdir (7).

SAĞLIK VE EKONOMİ İLİŞKİSİ

Sağlık ve ekonomi ilişkisi çok eskilerle dayanır. Örneğin, Hammurabi kanunlarında hekime ödenecek ücret ve gerektiğinde hekimden alınacak tazminat kurallara bağlanmıştı (10).

İnsanlarda sağlığı koruma güdüsü, ekonomik ihtiyaçları teminden sonra gelmektedir. Sağlığını yitirme pahasına işini yarım bırakmamak gibi. Gelir düzeyi yükseldikçe sağlığa ayrılan pay da artmakta ve kişilerin sağlık düzeyi yükselmektedir. Diğer taraftan, sağlığa verilen önemin derecesi, geleneklerin etkisi ve eğitim düzeyi ile de değişmektedir. Sonuç olarak bir toplumda sağlık göstergelerinin elde edilmesinin güç ve sınırlı olduğu durumlarda, ülkelerin millî gelir düzeylerine bakarak sağlık düzeyleri konusunda genel bir yargıya varılabileceği söylenebilir. Geliri yalnızca petrole dayalı birkaç ülke hariç, hemen bütün ülkeler bu yaklaşımı doğrulamaktadır (11).

Genel olarak Dünya'da gelir ve eğitim düzeyi yüksek olan ülkelerde sağlık düzeyi de yüksektir. Örneğin 1982 rakamlarıyla Dünya ülkeleri için yapılan bir hesaplama sonuçları şöyledir: Kişi başına millî geliri ortalama 6230$ olan ülkelerde okur-yazarlık oranı % 96 ve bebek ölüm hızı binde19 iken, millî geliri ortalama 520 olan ülkelerde okur-yazarlık oranı % 55 ve bebek ölüm hızı binde 94 dür (12).

Bir de Sağlık hizmetlerinin ekonomik yönü vardır. Sağlık hizmeti hastalık süresini kısaltarak, üretken

laması, Beslenme, Çocuk Düşürme)

Türkiye'de bebek ölüm hızı binde 59, beş yaşın altındaki ölüm hızı ise 90'dır. Bebek ölümleri toplam ölümler içinde % 33.7'lik bir paya sahiptir. Metropollerde bu oran % 23.3'e inerken, nüfusu 1.000'in altındaki yerleşim yerlerinde % 49.5'e yükselmektedir.

Çocuk ve Bebek Ölümlerini Etkileyen Faktörler

Genel olarak sosyo-ekonomik ve fiziksel ortam başlığı altında toplanabilen bu değişkenler aşağıda özetlenmiştir.

Sosyo-ekonomik durum Aile bireylerinin çalışması, davranışlar, gelenekler, ailenin geliri, sağlık sistemi gibi durumlar önemli olmaktadır. Aileye ait faktörler arasında ise annenin yaşı, doğum sayısı ve aralığı, annenin beslenme durumu, sağlıklı olup olmaması, gebelik süresince bakım alıp almaması, gebelikte tetanoz aşısının uygulanıp uygulanmaması, doğumun olduğu yer ve sağlık personeli ile olup olmaması, anne ve babanın eğitim durumu etkili olmaktadır.

Çevre kirlenmesi (Hava, toprak, su ve besinlerin kirlenmesi) ve beslenme bozukluğu (çeşitli nedenlerden kaynaklanan kalori, protein, vitamin ve minerallerin yetersiz alınması) da bebek ölümlerinde etkili faktörlerdir.

KAYNAKLAR

Ayşen Bulut: "Ana Sağlığında Temel Sağlık Hizmetlerinin Yeri". *Optimal Tıp Dergisi*, Cilt : 3, Sayı 1. 1990.

Ayşe Dervişoğlu: "Türkiye'de Anne Ölümleri", *Toplum ve Hekim Dergisi*, Sayı 42, T.T.B. Y., Ankara. 1987.

Sebahat Tezcan: *Türkiye'de Bebek ve Çocuk Ölümleri*. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı Yayın No: 26, Ankara. 1985.

UNICEF, *The Situation A-*

çağ ölümlerini ve sakatlıkları önleyerek üretime ve ulusal gelire katkı sağlar. Bunu sağlamak için her ülkede kullanılabilir kaynakların büyük bir kısmı sağlık, bakım hizmetlerince tüketilmektedir. Koruyucu sağlık hizmetleri ömrü uzatma ve ölümleri önlemede tedavi hizmetlerinden önce gelmektedir. Çünkü koruyucu hizmetler kadar topluma yaygınlaştırılamamaktadır (10, s.7).

2000 Yılında Herkese Sağlık Hedefleri

Uluslararası sağlık sorunları konusunda gerekli tedbirleri almak, yardım ve işbirliğini sağlamak için kurulan bir BM kuruluşu olan Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO), 2000 li yıllar için hedeflerin felsefe ve stratejisini 1978'de Alma-Ata Bildirgesi'nde belirledi. Bunun ardından 1979 da BM, Sağlık konusunun ülke kalkınmasının temel unsurlarından biri olduğu kararını aldı. Yine 1979 da WHO Genel Kurulu "2000 Yılında Herkes İçin Sağlık Genel Plânı"nı kabul etti.

2000 Yılında Herkese Sağlık Avrupa Bölgesi Hedefleri'nin bazıları şunlardır:

Ülkeler ve ülke içinde gruplar arasındaki sağlık düzeyi farklılıkları en az % 25 oranında azaltılmalıdır.

2000 yılında bölgede yerli kızamık, difteri, çocuk felci, yeni doğan tetanozu, sıtma vakası bulunmamalıdır.

2000 yılında bölgede bebek ölüm hızı binde 20'nin, ana ölüm hızı da yüzbinde 15'in altında olmalıdır.

Tüm kazalara bağlı ölümler en az % 25 oranında azaltılmalıdır.

Herkes için sağlık eşitlik demektir ve hedefe ulaşmada en önemli unsur, yeterli bilgiyle donatılmış, gereğince yönlendirilmiş ve faal katılımı sağlanmış bir insan topluluğudur (13).

Türkiye'de ise Ana ve Çocuk Sağlığı alanında bazı 2000 yılı hedefleri şöyledir:

Bebek ölüm hızını binde 60'dan 20'ye,

Beş yaş altı ölüm hızını binde 97 'den 35'e,

Ana ölüm hızını yüzbinde 134'den 40'a düşürmek;

Gebelerin % 80'ini en az 5 kez izlemek,

Aile plânlamasının etkinliğini % 38'den % 77"ye çıkarmak (14).

Sağlık İçin Toplum Katılımı

WHO nun "Halk Tarafından Sağlık" olarak da adlandırdığı, sağlık alanında toplum katılım, toplumun sağlık hizmetlerini plânlama, yönetim, işletme ve karar verme süreçlerinde görev almayı benimsemesi, kaynakların sağlanması ve kullanımında yardımcı olmasıdır (15). Katkı ve bağış kavramlarında ise yalnızca kolaylaştırıcı yardım etme vardır ama toplumun denetimi söz konusu değildir.

Günümüzde sağlıklı olmanın dışarıdan verilemeyeceği, bunun ancak bireylerin ve toplumların kendi çaba ve istekleriyle kazanılabileceği anlaşılmıştır. Toplum katılımı olmadan sağlık kuruluşları ile toplum arasındaki coğrafî, ekonomik ve psikolojik engeller aşılamaz.

Toplum sağlığına halkın katılımı bir biçimiyle kısmen de olsa Selçuklular ve Osmanlılar döneminde vakıflar marifetiyle uygulanmıştır (15). Cumhuriyet döneminde de Verem Savaşı Derneklerinin yapımı ve diğer sağlık kuruluşlarına toplum tarafından nakdî-aynî katkılar yapılmış ve yapılmakta ise de

nalysis of mothers and children in Turkey, Yeni Çağ Printing Hause I-II. Mother and Child Chapter 6-7, 1991.

hizmetten yeterince yararlanma ve hizmetin etkinliğini yönlendirici anlamda katılımdan söz etmek güçtür.

Dört basit ve ucuz tedbirle: Dünya'da ağızdan sıvı vererek 4 milyon çocuk ishal ölümünden, 5 dolarlık aşılarla 3 milyon çocuk bulaşıcı hastalık ölümünden korunabildiği gibi, anne sütü emzirerek ve büyümeyi takip ederek, beslenmeyle ilgili risklerin birkaç kat azaltılabildiği gözönüne alınırsa,toplumların sağlık seviyelerini yükseltmek için, tıp bilimlerinin gelişmesini tamamlayan en önemli halka: Kendi sağlığının sorumluluğunu daha çok üstlenen toplum bireylerinin varlığıdır.

KAYNAKLAR

1. Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun, Kanun No: 224, Kabul Tarihi 5.1.1961.

2. WHO: *Health Aspects of Human Rights,* 1976.

3. N. Hb. Fişek: *Halk Sağlığına Giriş,* Çağ Matbaası, Ankara, 1985.

4. C. Yıldırım: *Bilim Tarihi,* Gerçek Y., İstanbul, 1974.

5. A. Sayılı: *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.

6. S. Ünver: *Tıp Tarihi,* İstanbul Üniversitesi Yayın No: 190, 1943.

7. N. Eren, G. Uyer: *Sağlık Meslek Tarihi ve Ahlâkı,* Hatipoğlu Y., 1987.

8. S. Yumuturuğ, T. Sungur: *Hijyen Koruyucu Hekimlik,* Ankara Üniveristesi Tıp Fakültesi Yayın No 393, 1980.

9. Dünya Bankası: *Turkey Health Sector Financing Memorandum,* Washington, 1989.

10. N. Çilingioğlu: Ekonomi Bilimi Açısından Koruyucu Hekimlik Hizmetleri, Hacettepe Toplum Hekimliği Bülteni, 1990, 11 (4): 7.

16 10. UNICEF ,Dünya Çocuklarının Durumu 1986, Unicef Türkiye Temsilciliği, 1986.

11. R. Alper ve Ark.: "Kişi Başına Düşen Milli Gelirin Sağlık Düzeyini Gösteren G e n e l Bir Kriter Olup Olmadığının İstatistiksel Açıdan İncelemesi", *Sağlık Dergisi,* 1989, 61 (47): 19-28.

12. WHO: *Chronicle,* 1985, 39 (5):164.

13. WHO Avrupa Bölge Ofisi: *Herkes için Sağlık Hedefleri 2000,* Meteksan Ltd. Şti., Ankara.

14. Sağlık Bakanlığı: *Türkiye'de Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Çalışmaları,* Ankara, 1990.

15. U. Gönül: *Temel Sağlık Hizmetlerinde Toplum Katılımı,* Çağ Matbaası, Ankara, 1982.

SAİD BODUR

TÜRKİYE'DE AİLE SAĞLIĞI

TOPLUM SAĞLIĞINA YÖNELİŞ

Geleneksel olarak tıp bilimleri, sosyal bilimler arasında değil, biyolojik bilimler arasında gelişmiş ve ilgi alanını hasta insan ile sınırlı tutagelmiştir. 19. yy. ortalarına kadar bazı istisnalar hariç, hastalıkların teşhis ve tedavileri bilimsel esaslara dayanmadığı için tıp *geleneksel ve semptomatik bir dönem* yaşamıştır.

Hastalık sebebi olarak mikroorganizmaların keşfi, tıpta *laboratuvar dönemini* başlattı. Hastalar klinik durumlarına göre değil, mikrobiyoloji laboratuvarlarından çıkacak sonuçlara göre değerlendiriliyordu. Artık hasta değil, hastalık var yaklaşımı hâkimdi. Bütün hekimler laboratuvarlara gömül-

müşlerdi. Enfeksiyon hastalıkları için fevkalâde başarılar sağlandı, aşılar bulundu. 19. yüzyılın son yirmi yılı bu dönemin altın çağı idi. Ancak bu yaklaşım hastaları tedavi etmeye yetmiyordu. Mikrobik kökenli olmayan hastalar, bu gelişmelerden yararlanamadı. Üstelik aynı mikrobu taşıyan hastaların sonuçları da birbirlerinin aynı olmuyordu.

Geleneksel tedavi hekimliği, 20. yüzyılın başlarında yeniden hastaya; dönerek bu kez laboratuvar birikimiyle ve klinik yoruma ağırlık vererek *klinik dönemi* başlattı. Çünkü her hastanın durumu, aynı hastalığı taşısalar bile, farklı oluyordu. Laboratuvar sonucu değil, hastanın klinik durumu önemliydi, yani, hastalık yok hasta var yaklaşımı hakimdi (1). Tıp bilimlerinde ve hastane hizmetlerinde önemli gelişmeler sağlandı.

Bu genel yönelişlerin istisnaları da vardır. Tıp hizmetinin yalnızca hekime müracaat eden hastalarla sınırlı kalmaması, herkesin sağlık hizmetinden yararlanması rüyası , 16. yy. da *Thomas More* 'un "Ütopia"sında yer almadan daha önce, *Fatih Sultan Mehmed* 'in kurduğu vakfın hizmetleri arasında, görevlilerce ayın belli günlerinde İstanbul'un istisnasız bütün evleri dolaşılıp, hastaların bulunup tedavisi, mümkün değilse ücretsiz olarak Darülaceze'ye nakli, uygulamaya konmuştu (2, s.12).

Yine 19. yy. da *Guerin, Neumann, Vinchow* gibi ünlü hekimler, hekimliğin sosyal bir bilim olduğunu, hekimliğin temel amacının, yaşadıkları çevre ve toplumla uyumunu kaybeden hastaların çevrelerine uyum sağlamak olduğunu, herkesin sağlığını korumanın toplumun ve hükümetin görevi olduğunu, sağlık ile sosyo-ekonomi arasında ilişki olduğunu, en önemli hastalıkların bir toplumda en çok görülen, en çok öldüren ve sakat bırakan hastalıklar olduğunu, yani bugün de kabul gören gerçekleri ifade etmişlerdir (3).

Sosyal hekimlik ya da halk sağlığı görüşü ile yapılan ve ana ilkelerine yukarıda kısaca değinilen çalışmalar, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli başarılar sağlayarak, İkinci Savaş sonrasında fizik ve aklî yönden sarsılan kitlelerin tedavisi sırasında, gelişmiş hastane hizmetlerine rağmen, yapılan sağlık hizmetleri tatmin edici değildi. Çok iyi tedavi edilen, örneğin beslenmesi bozuk ya da ishalli çocuklar, kısa zaman sonra aynı durumda yeniden hastanelere getiriliyordu. Anlaşıldı ki, hastalığı etkileyen asıl sebep onların çevreleri, aileleriydi. Dahası toplumlarıydı. Yine anlaşıldı ki, fertleri ya da toplumu hastalıklardan korumadıkça, tedavi hizmeti de yetersiz kalacaktı. Topluma temiz su verilmemiyorsa, ishallerle tedavi ile baş olmazdı. Aynı anlayıştan hareketle Düya Sağlık Teşkilatının (WHO) da kurulduğu (1948) yıllardan itibaren, sağlık hizmetlerinde *Halk Sağlığı dönemi* başlamış oldu. Bunun temelinde, herkese ulaşan yaygın sağlık hizmeti ve koruyucu hizmetlere öncelik verilmesi vardı.

Bir kimsenin hasta oluşu, sadece o kişinin sorunu değil, ailesinden başlayarak bütün toplumun sorunudur (3). Sosyal güvencesi olmayan bir aile reisinin hastalanması, aile fertlerinin birinde bulaşıcı hastalık olduğunda diğerlerine kolayca bulaşması, bir ailede hastalık olduğunda diğerlerine kolayca bulaşması, bir ailede hasta bireyle diğerlerinin ilgilenme zorunluluğu, hastalığın başlangıç sebebinin veya tedavi etkinliğinin ailenin sosyo-ekonomik durumundan etkilenmesi bunun örneklerindendir.

Koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin aile birimini esas alarak toplumda yaygınlaştırılması, tüm dünyada giderek benimsenen bir uygulamadır. Artık Sağlık Sektörü, hasta bekleyen kurumlar değil, salgın hastalıklar ve istatistikî olarak toplumun sağlık risklerini belirleyip, hedef gruplara sağlık ve sosyal iyilik götürmeyi hedef almıştır. Kaldı ki, ailenin ayağına kadar götürülen özellikle koruyucu hizmetlerin, toplumun sağlık seviyesini yükseltmede ek masraf gerektirmeden ve daha başarılı olduğu görülmüştür (4, s.6).

Ülkemizde de sağlık hizmet yaklaşımlarının gelişimi Dünya'daki gelişmelere benzerlik göstermiştir. Koruyucu sağlık hizmetlerinin ağırlıkta olduğu Temel Sağlık Hizmetlerinin ağırlıkta olduğu Temel Sağlık Hizmetleri yaklaşımı Dünya devletlerinin çoğu tarafından 1978'de Alma-Ata'da benimsenirken, ülkemizde bu tür yaklaşım 1961 de kanunlaşmış ve 1963'de uygulamaya konmuştur. Halen Devletimiz aileye pekçok sağlık hizmetleri sunmaktadır.

Aileye Devletin Götürdüğü Sağlık Hizmetleri

Türk toplumunun bütün fertlerin temel ve koruyucu sağlık hizmetlerinden eşit olarak yararlanmasını sağlamak, genel sağlık seviyesini yükseltmek ve yeterli düzeyde tedavi edici hizmetlerden yararlanma imkânını sağlamak devletin ana görevlerinden biridir (5, s. 24, 26). Esasını koruyucu ve ayakta tedavi hizmetlerinin oluşturduğu "Temel Sağlık Hizmetleri", içinde yaşanan ortamı sürekli sağlıklı du-

ruma getirmek için alınan tedbirlerin tamamını kapsar.

Sağlık Hizmetleri: 224 Sayılı Kanunda sağlık hizmetleri "insan sağlığına zarar veren çeşitli faktörlerin yok edilmesi ve toplumun bu faktörlerin etkisinden korunması, hastaların tedavi edilmesi, bedenî ve aklî yetenek ve becerileri azalmış olanların işe alıştırılması (Rehabilitasyon) için yapılan tıbbî faaliyetler" olarak tanımlamıştır (6). Bu tanımdan anlaşılacağı gibi sağlık hizmetleri koruyucu, tedavi edici ve rehabilite edici olmak üzere üç kademede verilmektedir.

Koruyucu Sağlık Hizmetleri Toplum fertlerinin hasta olmalarını önlemek ve erken dönemde hastalıklarını teşhis etmek için yapılan çalışmalardır. Devlet Koruyucu Sağlık hizmetlerini ücretsiz olarak tüm topluma ulaştırır. Doğrudan kişilere yönelik olarak yapılanlarının hemen tamamı Sağlık Bakanlığına bağlı mahallî ve hizmet birimlerince yürütülür. Çevreye yönelik koruyucu hizmetler ise, koordineli bir uğraş gerektirir. Örneğin, içme ve kullanma suyunu DSİ temin eder, bu suyun sağlık personelince sürekli sağlığa uygun olup olmadığı kontrol edilir, klorlaması ise, belediye tarafından yapılır.

Kişiye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri

Bağışıklama çalışmaları, (bkz: Aşı)

Erken teşhis,

Sağlık eğitimi,

İlaçla koruma,

Dengeli ve yeterli beslenme, (bkz: Beslenme)

Aile plânlaması, (bkz: Aile plânlaması)

Çevreye Yönelik Koruyucu Hizmetler

Suların kontrolü,

Besin hijyeni,

Atıkların kontrolü,

Kemirici ve haşere mücadelesi,

Hava kirliliği ve gürültü ile mücadele,

Endüstri hijyeni,

Konut sağlığı,

Başıboş hayvanlarla mücadele,

Radyasyon ve kazalardan koruma.

Tedavi Edici Sağlık Hizmetleri Hasta olmaları önlenemeyen toplum fertleri, hasta kabul eden sağlık kurumlarında teşhis ve tedavi edilir.Devlet bu tedavi hizmetini ülke insanın ulaşabileceği her yere götürmekte, Sağlık Bakanlığı kuruluşlarında sosyal güvencesi olmayan ve ekonomik durumu zayıf kişilere doğrudan veya sosyal yardım kuruluşları desteği ile ücretsiz tedavi hizmeti vermektedir. En yaygın hizmet birimi olan Sağlık Ocaklarında ayakta ve evde mümkün olan tedaviler herkes için ücretsizdir. Hastaneler ise, ayakta ve yatarak teşhis-tedavi kurumlarıdır.

İyileştirici sağlık hizmetleri özetle şunlardır

Poliklinik hizmetleri,

Yatarak tedavi hizmetleri,

Doğum hizmetleri,

Ağız ve diş sağlığı hizmeti,

Kontrol muayeneleri,

Laboratuvar hizmetleri.

Sağlık Hizmeti Veren Kurumlar (bkz: SAĞLIK)

Sağlık Hizmetlerinden Yararlanma

Ülkemizde sağlık mevzuatı, sağlık hizmetinden yararlanma talebinde bulunan hasta ve sağlam kişilerin önce "birinci basamak" dediğimiz sağlık ocağı, dispanser, kurum tabibi gibi uç hizmet birimlerine, sonra da gerekli görülürse daha ileri düzeydeki sağlık kuruluşlarına sevkini ve müracaatını öngörmektedir. Birinci basamaktan yeterince yararlanıldığında, tüm hastalanmalar içinde hastaneye sevk oranı % 10 un altındadır. (7, 8). Ancak ülke genelinde bu yasal, ekonomik ve pratik öngörüme rağmen, 1. basamak kuruluşlardaki poliklinik hizmeti tüm polikliniklerin % 25 ini geçmemektedir (9).

Toplumumuzda 1. basamak kuruluşların yeterince kullanılmamaları, buna bağlı olarak hastane polikliniklerinde yığılmalar, sonuçta hastanelerden hizmet seviyesine uygun olarak yararlanamama, süregelen problemler arasında yer almaktadır.

Sağlık ocağı ve dispanserler öncelikle koruyucu hizmet vermeleri yanında tedavi hizmetlerinin ilk basamağını oluştururlar. Hizmete ulaşma, kolayca hizmetten yararlanma ve hizmetlerin koordinesi bakımından, Sağlık hizmetleri şu basamaklardan oluşur:

1. basamak: Sağlık ocağı, AÇSAP merkezi ve dispanserler,

2. basamak: İlçe ve il hastaneleri,

3. basamak: Üniversite, eğitim ve dal hastaneleri.

İlk müracaat daima 1. basamağa olmalıdır. Birinci basamak hizmetlerden en çok çocuklar ve anneler yararlanmaktadır. Gebe ve bebeklilerin evde ve kurumda periodik izlenmeleri, çocuk ve gebelerin aşılanmaları, sağlık eğitimi, beslenme eğitimi, aile plânlaması, poliklinik uygulamaları bu hizmetler arasındadır.

Hizmetlerin eşit sunulması yetmez, eşit olarak alınması da gerekir (10, s.63-73). Köylere kadar sağlık hizmetlerinin götürülmesine ve talepten fazla hastane yatak kapasitesi olmasına rağmen, sağlık hizmetlerinden yararlanmayı etkileyen faktörler vardır.

Ekonomi Hizmetten yararlanmada en fazla güçlük çeken grup, sosyal güvencesi olmayan ve malî durumu elverişsiz ailelerdir. Ülkemizde halen ailelerin % 42'si herhangi bir sosyal güvenceye sahip değildir. Bunların da % 60'ının sağlık harcamaları için kısmen veya tamamen ödeme gücünün olmadığı hesaplanmıştır (11, 12).

Ulaşım Faktörü Ulaşım kolaylığı olan ve sağlık kuruluşuna uzaklığı 6-10 km yi geçmeyen yerlerdeki ailelerin hizmetten yararlanması daha yüksek oranda olmaktadır (12, 13). Buradan anlaşılacağı gibi başka faktörlerinde etkisiyle kent merkezlerinde hastaneye müracaat ve son hastalığında ölmeden önce hekime görünme oranı kırsal kesimden 2-3 kat fazladır.

Sunulan Sağlık hizmetinin yaygınlığı ve kalitesi ile yerel Sağlık kuruluşlarının verdiği güven,

Sağlık personelinin davranışı ve gezici sağlık personelinin hedef gruplara ulaşmadaki başarısı (14),

Aile velisinin eğitim düzeyi, köyde ebe bulunması ve çocuk sayısının az olması da (4, 12) hizmetten yararlanmayı olumlu etkileyen faktörlerdendir.

Türk Ailesinin Sağlık Durumu

Birey ve toplumun sağlık düzeyini, hastane yatak sayıları ya da hekim-hemşire sayılarından daha çok; kişi başına düşen gelir, eğitim düzeyi, beslenme ve sağlıklı su temini etkilemektedir (15, s.358-363).

Bütün dünyada toplumların sağlık düzeyini belirlemek için kullanılan kıstaslar vardır. Bu kıstaslar, toplum bireylerinin değişik yaş ve cinsiyette ölüm veya hastalanma oranları ile bunların en sık görülen sebepleri belirlenerek ifade edilir. Bu kıstaslar kullanılarak Türk ailesi fertlerinin sağlık düzeyi göstergeleri özetle şöyledir:

1. Ana Sağlığı (bkz. ANA SAĞLIĞI)

Kadınlar her yaşta erkeklerden daha fazla hastalanmakta, analık söz konusu olduğu 15-49 yaşlarında bu fazlalık, 3-4 katı bulmaktadır. Ülkemizde ana ölüm hızı, gelişmiş ülkelerden en az on kat daha yüksektir ve çoğunluğu önlenebilen sebeplerle ölmektedirler. Doğumların % 25'i sağlık personeline ulaşamamakta, isteyerek düşükler sebebiyle milyona yakın kadın, önemli sağlık riskleriyle karşılaşmaktadır (bkz. Çocuk düşürme). Aile plânlamasında ise hedef nüfusun % 70'ine ulaşılamamaktadır (7, 11, 14, 16, 24).

2. Bebek Sağlığı

Toplumda söz sahibi olmayan, kendi gücü ve kazancı bulunmayan, tamamen yetişkin fertlerin bakım ve korumasıyla hayata hazırlanan bebeklerin sağlık durumu, ekonomik, sosyal, kültürel birçok faktörden etkilenmesi sebebiyle tek başına adeta, toplumların genel sağlık ve gelişmişlik düzeyinin göstergesidir. Bütün dünyada en sık kullanılan sağlık göstergesi de Bebek Ölüm Hızı'dır.

Bebek Ölüm Hızı (BÖH) : Canlı olarak doğan her 1000 bebekten ne kadarının 365 gününü doldurmadan öldüğünü gösterir. Ülkemizde BÖH 1950'lerde binde 250 iken, 1990'da binde 60'a düşürülmüştür. Bu haliyle bile yılda 100 bine yakın bebek ölmektedir. Ne var ki, gelişmiş ülkelerde BÖH binde 20'nin altındadır. Hindistan, Afganistan, Kamboçya gibi ülkelerde ise, binde 100-150 dolayındadır (24). Ülkemizde de bölgeler arasında farklılıklar vardır. Kentsel bölgeler ve Batı Anadolu'daki bebek ölümleri ile kırsal bölgeler ve Doğu Anadolu'daki bebek ölüm oranları arasında iki kata varan fark mevcuttur (11). Bebek ölümünü etkileyen diğer bazı faktörler şunlardır : Sosyo-ekonomik ortam, annenin yaşı, çevrenin sağlık durumu, beslenme durumu, anne-babanın eğitim durumu ve doğumlar arası süre. Bebek ölümlerinin önlenebilir sebeplerinin başında zatürre, ishal ve diğer enfeksiyonlar gelir (17, s.5-18).

Bebeklik Dönemi Hastalıkları : Toplumumuzda bebeklerin maruz kaldığı hastalıkların en önemli ortak özelliği, çoğunluğunun önlenebilir, özellikle tedavi edilebilir hastalıklar olduğudur. Bebeklerde en sık görülen ilk beş hastalık grubu şunlardır (7, 18): Solunum sisteminin akut hastalıkları, beslenme bozuklukları, kulak enfeksiyonları. Bu hastalıkların çoğu çevre şartlarından etkilenmektedir. Örneğin, bebek ölümlerinde üçüncü sırayı alan ishalin önlenmesinde, atıkların uygun uzaklaştırımı, temiz ve yeterli su temini, el-beden temizliği ve anne sütü ile beslenme birlikte uygulandığında % 88 etkili olduğu gösterilmiştir (19).

Bebek Beslenmesi : Anne sütü ile beslenmede ülkemiz için bir problem yoktur. Annelerin % 95'i bebeklerini yeterince emzirmektedirler (11). Ancak ilk aydan itibaren ya da daha sonra ek gıdaya geçişte ishal sebebi olabilecek davranışlar ile yeterli ve dengeli beslenmede bazı sorunlar vardır.

Çocuk Sağlığı

Çocukluk dönemini 14 yaşla sınırlandırırsak, ülkemiz nüfusunun % 35-6'sı 15 yaş altı çocuklardır ve 20 milyonluk yekûn tutar. Çocukluk dönemi sağlık sorunlarında, çevrenin etkisi giderek artmaktadır. Bunun yanında bebeklikteki beslenme ve bağışıklamanın da etkisi sürmektedir. Çocuk sağlığı da bebek sağlığının devamı olarak toplumların sağlık düzeyi göstergelerinden biridir.

Çocuk Ölümleri : Ölüm kayıtlarının daha güvenilir olması, çocuk sağlığı konusunda, çocuk ölümlerinin bir gösterge olarak kullanılmasını gerektirir. Ülkeler arası karşılatırmalarda sık kullanılan bir ölçüt 5 Yaş Altı Ölüm Hızı'dır. 1000 canlı doğuma

karşılık 5 yaş altındaki çocuklardan ölenlerin sayısını verir (24). Ülkemizde 5 Yaş altı Ölüm Hızı 1990 için binde 97 olarak hesaplanmıştır. Bu hız gelişmiş ülkelerde binde 20'nin altında, Mısır, Hindistan, Sudan gibi ülkelerde binde 130-200 arasındadır (24). Çocuk ölümlerinin başka bir ölçümü de 5 yaş altı ölümlerinin tüm ölümlere oranıdır. Ülkemizde bu oran % 21'dir. Yani her 5 ölüden birinin yaşı 5 ten küçüktür (18). 1-4 yaş çocuk ölüm sebeplerinin başında zatürre, kazalar, ishal ve diğer enfeksiyonlar, anomiler, menenjitler (17, 18) gelmektedir. Bu sıralama bazı araştırmalarda değişebilmektedir. 5-14 yaştaki çocuklarda ölüm hızı düşük olup, ölüm sebeplerinin başında kazalar, doğuştan ve romatizmal kalp hastalıkları, kanserler ve solunum yolu hastalıkları gelmektedir (7, 18).

Çocukluk Dönemi Hastalıkları : 1-4 yaşındaki çocukların hekime müracaat sebeplerinin başında solunum yolu enfeksiyonları, ishalli hastalıklar, paraziter enfeksiyonlar, beslenme bozuklukları gelmektedir. 5-14 yaşta, bunlara kazalar ve deri hastalıkları da eklenir. Okul çağında ortaya çıkan diğer önemli sorunlar, görme-işitme kusurları ve diş sağlığı problemleridir.

Baba Sağlığı

Ülkemizde erkekler sosyal statülerindeki avantajı kullanarak hastalanma halinde daha kolay sağlık hizmetine ulaşabilmekte ve yararlanabilmektedirler. Diğer taraftan baba ya da annenin rahatsızlığının aileyi, çocuk rahatsızlığından daha çok etkilendiği söylenebilir. Erkekler daha fazla olarak bedenî riski yüksek olan iş kollarında çalıştıklarından, onları en çok etkileyen sağlık problemlerinin başında, iş kazaları ve meslek hastalıkları gelir.

İşsizlik, geçim sıkıntısı, ticarî başarısızlık gibi durumların oluşturduğu stress (sosyal zor), erkeklerde ölümcül intiharlarla sonuçlanabilmektedir. Ailenin diğer fertleri, problemlerini aile reisi ile çözüm yoluna gidebilirken, aile reisinin problemlerini çözmede sosyal kurumların ona yeterince yardımcı olmaması, çözümü zor problemleri arttırmaktadır. Psikiyatrik tedavi gören erkeklerin, kadınlardan 2,5 kat fazla olması ve çoğunun 25-44 yaşta olması böyle bir sonucu düşündürmektedir.

Erkekler ölümle sonuçlanan kazalara, kadınlardan 3-5 kat fazla maruz kalmaktadırlar. Yalnız trafik kazalarında yılda 50 bin dolayında erkek, yaralanmakta ve 4500 kadarı da ölmektedir. İş kazalarında ise, ölüm oranı erkeklerde, kadınlardan 20 kat fazladır. Solunumla ilgili kanserler, tüberkülöz ve diğer göğüs hastalıkları yine erkeklerde 3-4 kat fazladır (18, 20). Kalp hastalıkları, mide ülserleri, idrar yolu taşları da erkeklerde daha fazla görülür.

Ailede Ruh Sağlığı (bkz. AİLEDE RUH SAĞLIĞI)

Ailenin Beslenme Sorunları (bkz. BESLENME)

Bulaşıcı Hastalıklar

Bulaşıcı hastalıklar ilk yayılımları aile içinde yaparlar. Bu sebeple aile fertlerinden birinde bulaşıcı hastalık görüldüğünde genellikle bütün aile fertlerinin tedavisi gerekmektedir. Aşı ile korunabilen çocukluk dönemi enfeksiyonlarında son yıllarda önemli azalma olmuş, bazılarında ölüm oranı sıfıra indirilmiştir (9). Ancak etkili aşısı olmayan ve çevre şartlarından etkilenen, su ve besinle bulaşan hastalıklar, toplumumuz için önemli sağlık riski olmaya devam etmektedir. Bulaşıcı sarılık ve tifo buna örnektir.

Paraziter enfeksiyonlar, hem bir aile içi enfeksiyon hastalığı, hem de beslenme bozukluğu gibi sonuçları bakımından önemlidirler. Ülke genelinde her iki-üç kişiden birinde herhangi bir parazitin olduğu bilinmektedir (20).

Kanser

Kısaca kanser, vücudun yapıtaşı olan hücrenin anormal çoğalması ve dokuları istila etmesidir. Dünya Sağlık Teşkilatının verilerine göre, Dünya'da her yıl 6 milyondan fazla insan kansere yakalanmaktadır. 5 milyon dolayında kişi de kanserden ölmektedir. Gelişmiş ülkelerin çoğunda kanser, kalp-damar hastalıklarından sonra en çok ölüme yol açan ikinci hastalık olarak gözükmektedir.

Ülkemizde bebekler hariç, kanserden ölümler kalp ve damar hastalıklarından sonra ikinci sırayı almakta ve her ölümden birisi kanserden olmaktadır. Kanserle ilgili istatistikler yeterince tüm vakaları göstermemekle birlikte, toplumumuzda yılda 80.000 kişinin kansere yakalandığı ve bunun yarısı kadarının da kanserden öldüğünü söylemek müm-

kündür (21). Kanser, diğer taraftan bir toplum sorunudur. Çünkü hem kişilerin en aktif ve verimli zamanları olan 45 yaş dolayında daha çok görülür, kişi ve ailesinde önemli psikolojik yıkım yapar, hem de masraflı bir hastalıktır. Ülkemizde her yıl 100 bin dolayında yeni, 100 bin dolayında da eski vakanın teşhis, tedavi, bakım ve iş gücü kaybının aile ve yurt ekonomisine yılda 1 milyar dolara yakın yük getirdiği söylenebilir (21).

Kanser oluşumunda radyasyon,sanayi ürünü bazı kimyasal maddeler yanında sigara ve alkol kullanımı da önemlidir. Erkeklerde akciğer, mide, lenfbezi, deri, gırtlak kanserleri daha çok görülürken, kadınlarda meme, rahim, rahim başı, mide, lenf kanseri daha çok görülür. Kanserde erken teşhis çok önemlidir. Erken teşhis ile kanserlerin yarısı tedavi edilebilmektedir. Erken teşhiste yardımcı olacak ve herkesin bilmesi gereken yedi husus şunlardır (21):

1- Vücudun herhangi bir yerinde ortaya çıkan şişlik,

2- İyileşmesi geciken yaralar,

3- Ben ve siğillerdeki değişmeler,

4-Anormal kanamalar,

5- Ses kısıklığı ve yutma güçlüğü,

6- Dışkılama alışkanlığında değişmeler,

7- Sebebi açıklanamayan ateş ve zayıflıklar.

Ailede Sağlık Eğitimi

Çocukların kültürlenme ortamı aile olduğu için, sosyal bir birim olarak aile, sağlık eğitimi yönünden çok önemlidir. Kişinin, her konuda olduğu gibi,sağlık konusunda da bilgi, alışkanlık ve davranış kazanması, bebeklikle birlikte aile içinde başlar ve yerleşir (22). Aile bireylerinin davranışları bir ölçüde birbirine bağımlıdır. Büyük ailelerde davranışları yaşlı kuşak kontrol eder. Çekirdek ailelerde ise kararlar, genelde eşlerce ortak olarak alındığından, sağlık eğitimcisi, eğitim yaparken, ailedeki karar mekanizmasını gözardı etmemelidir.

Aile Sağlığının Maliyeti

Toplumda sağlık olaylarının maliyet-yararı analiz edildiğinde kısaca maliyet, hastalığın toplum maliyeti, yarar ise, hastalığın önlenmesi veya tedavi edilmesiyle türeyen bütün yararlardır. Maliyet tarafında hastalık, sakatlık, erken ölüm sebebiyle üretim kaybı, kamu, özel ve sosyal kurumlarla, kişilerin tıbbî bakım için harcamaları, rahatsızlık ve acı duygusu yanında, sağlık kuruluşlarının inşa ve işletme giderleri ile sağlık personeli yetiştirmek için yapılan harcamalar da eklenebilir.

Kamu kurumlarının sağlıkla ilgili harcamaları kısmen belirnebilirse de, özel sektör ve özellikle kişilerin yaptığı harcamaları belirlemek güçtür. Genel olarak Sağlık Bakanlığı bütçeleri, o ülkenin sağlığa ayırdığı pay gibi değerlendirilir. Ülkemizde Sağlık Bakanlığı bütçesinin genel bütçedeki payı % 3 dolayında olmuş, % 2-6 arasında değişmiştir. En yüksek paya % 5 ile 1950-60 döneminde ulaşılmıştır. 1990'da bu pay % 4,1'di. Gelişmiş ülkelerde ise, bütçeden sağlığa ayrılan pay oldukça yüksektir. Örneğin F. Almanya'da % 19, Fransa'da % 15 ve ABD'de % 11'dir (23).

Sağlık harcamasının bir diğer göstergesi,kişi başına yapılan sağlık harcaması miktarıdır. Ülkemizde sağlık için yapılan tüm kamu harcamaları kişi başına 19.8 ABD doları olarak hesaplanmıştır. Bunun % 44'ü Sağlık Bakanlığı bütçesidir. Özel sektör ve kişisel sağlık harcamaları ise, kişi başına 24 dolar olarak hesaplanmıştır. Buna göre ülkemizde kişi başına sağlık harcaması 44 dolardır ve millî gelirin % 3,4'üne tekabül eder. Sağlık harcamalarının % 65'i ilaç giderleridir. Gelişmiş ülkelerde ise, kişi başına sağlık harcamalarının millî gelire oranı % 5-10 arasında olup, bu tutar kişi başına ABD' de 1500, F. Almanya'da 1100, Fransa'da 850 doları bulmaktadır (23, 25).

Ülkemizde toplam nüfusun % 42'sinin herhangi bir sosyal güvencesi olmadığı ve bu kısım içinde de 14 milyon kadarının sağlık harcamaları yönünden kısmen veya tamamen ödeme gücünden yoksun olduğu hesaplanmıştır. Toplumda herkese eşit hizmet vermenin malî bakımdan imkansızlığı, Genel Sağlık Sigortası çalışmaları ile çözüme kavuşturulmak istenmektedir.

Kaynaklar

1. N. Eren, G. Uyar: *Sağlık Meslek Tarihi ve Ahlâkı*, Hatiboğlu Y., Ankara, 1990.

2. "Fatih Sultan Mehmed'in Tababetle ilgili Vasiyetnamesi", *Hacettepe Toplum Hekimliği Bülteni*, 1989, 10 (1).

3. N. H. Fişek: *Halk Sağlığına Giriş*, Çağ Matbaası, Ankara, 1985.

4. F. Saçakoğlu ve Ark.: "Evde Bağışıklama Hizmetin Verimliliğini Artırıyor", *Hacettepe Toplum Hekimliği Bülteni*, 1988, 9 (2).

5. K. Madenoğlu: "Aileye Devletin Götürdüğü Hizmetler", *I. Aile Şûrası Bildirileri*: Başbakanlık AAK Yayını No: 9, 1990.

6. Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun, Kanun No: 224, *Resmi Gazete*, 12 Ocak 1961.

7. D. Benli ve Ark.: *Etimesgut Sağlık Bölgesi 1980-1984 Yılları Çalışmalarının Değerlendirilmesi*", HÜTF-HSABD Yayın No: 85/59, Anıl Ofset, 1985.

8. S. Bodur: "Abidinpaşa Eğitim ve Araştırma Sağlık Grubu Başkanlığının 1981- 1985 Yıllarındaki Çalışmalarının Değerlendirilmesi", *A.Ü.T.F., Uz. Tezi*, Ankara, 1987.

9. Sağlık Bakanlığı: *İstatistik Kayıtları*, 1990.

10. WHO: *World Health Forum,* 3 (1): 1984.

11. Hacettepe Nüfus Etüdleri Enstitüsü: *1988 Turkish Population and Health Survey,* Ankara, 1989.

12. Y. Öztürk, N. Bilir: "Sağlık Hizmetlerinden Yararlanmayı Etkileyen Bazı Etmenler", *Sağlık Dergisi,* 1981, 55 (4-12).

13. M. Türedi: "Kırsal Alanda Birinci Basamak İyileştirici Hekimlik Hizmetleri ve İlgili Etkenler", *Hacettepe Toplum Hekimliği Bülteni,* 1984, 5(4): 11.

14. Sağlık Bakanlığı: *Türkiye'de Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Plânlaması Çalışmaları,* Ankara, 1990.

15. WHO: *World Health Forum,* 2 (3): 1981.

16. A. Akın: "Maternal Mortality in Turkey", *WHO Paper,* November, 1985.

17. A. Bulut ve Ark.: "İstanbul'da Bebek ve Çocuk Ölümleri", *Nüfusbilim Dergisi,* 1990, 12 : 5-18.

18. Sağlık Bakanlığı: *Türkiye Sağlık İstatistik Yıllığı 1982-1986,* Yayın No: 526, Yeniçağ Matbaası.

19. N. Akman: "Aile Hayatı ve Sağlık", *Türkiye Aile Yıllığı 1990.*

20. Sağlık Bakanlığı: *Türkiye Millî Sağlık Politikası,* Ankara, Nisan-1990.

21. D. Fırat, N. Küçüksu: "Kanser Konusunda Genel Bilgiler", *Türk Kanser Araştırma ve Savaş Kurumu Yayını,* Ankara, 1987.

22. N. N. Fişek: *Sağlık Eğitimi,* HÜTF-HSABD Yayın No: 86/40, 1986.

23. U. Cilasun: *Türkiye'de Sağlık Harcamaları,* Meltem Matbaası, 1987.

24. UNICEF: *"The State of the World's Children 1989", Oxford University Press,* U. K.

25. DPT: *Health Sector Master Plan, Report on the Current Situation,* Ankara, 1990.

26. *T.C. Anayasası,* Kabul Tarihi : 11 Kasım 1982, Yeni Emek Kitabevi, 1983.

FATİH ÖZCAN

AİLE HEKİMLİĞİ

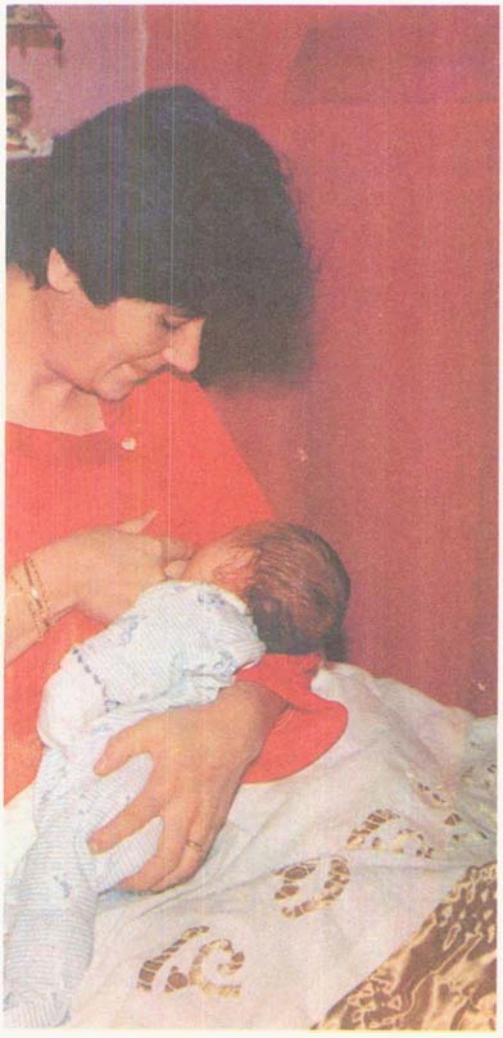

Dünyanın her yerinde insanlar, kendilerinin kolayca ve istedikleri her zaman başvurabilecekleri ve danışabilecekleri bir hekimleri olsun isterler.

İngilizce'de "Family Physician" veya "Family Doctor" diye bilinen, Türkçe'de "Aile Hekimi" olarak anılan bu tıp branşı, sağlık hizmetlerinde bir birinci basamak hekimidir.

A.B.D., İngiltere, Almanya gibi gelişmiş ülkelerde yerleşmiş bir kurum olan aile hekimliği, ülkemizde seksenli yıllarda gündeme gelmiştir. Aile hekimlerinin, özellikle ABD'deki statüleri belirgin ve iyi düzeydedir. Kısa adı AAFP olan Amerikan Aile Hekimleri Birliği, her yıl düzenli olarak kongrelerini yapmakta, aile hekimlerine hizmet içi eğitimler düzenlemekte ve aile hekimlerini organize etmektedir.

850 Türkiye'de Sağlık Bakanlığı'na bağlı eğitim hastanelerinde Aile Hekimliği ihtisası verilmeye 1986 yılında başlanmıştır. Henüz tıp fakültelerinde olmayan bu branş, tıp fakültesi mezunları için 3 yıllık bir eğitimi içerir. ABD'deki aile hekimliği ihtisasına benzeyen bu eğitim, uygulamada bazı farklılıklar olmakla birlikte, iç hastalıkları, çocuk sağlığı ve hastalıkları, genel cerrahi, kadın hastalıkları ve doğum ile psikiyatri kliniklerindeki rotasyonlardan oluşmaktadır.

Aile Hekimi Uzmanlarının sağlık örgütlenmesindeki yeri, bazı Batı ülkelerinde belirlenmişken, ülkemizde bu konuda bir belirsizlik söz konusudur.

Aile Hekimliği Uzmanları ve uzmanlık öğrencilerini temsil eden bir meslekî kuruluşları vardır : *Aile Hekimleri Uzmanlık Derneği.* 1990'da kurulan bu dernek, aile hekimliğiyle ilgili projelerin hazırlanması ve politikaların belirlenmesi konularında da çalışmalar yapar..

ÇEKAP (CHECK UP)

CUMHUR KILINÇ

Genel sağlık muayenesi ya da daha yaygın söylenişi ile çekap, vücudun çeşitli organ sistemlerinin durumunu ve işleyişini değerlendirmeye yarayan tıbbî muayenelerin tümüne birden verilen genel bir isimdir (3). Bu muayeneler uzman hekimler tarafından yapılan tıbbî sorgulama ve fizik muayeneler yanında birtakım biyokimya, mikrobiyolojik, radyolojik ve diğer grup laboratuar incelemeleri kapsar. Pratikte kan ve idrar örneklerinde yapılan biyokimya incelemeleri, çekapın ağırlığını oluşturur.

Çekap, sağlıklı görülen ve kendini sağlıklı hisseden kişilere uygulandığı gibi, herhangi bir yakınma ve hastalığı olan kişilere de uygulanabilir. Bundan amaç kişinin tesbit edilmemiş bir hastalığı ya da gelişmekte olan bir anormalliği varsa, klinik olarak belirgin hale gelmeden "erken teşhis" koymak, hastalığın seyrinde tedavi açısından, kişinin lehine avantaj sağlamaktır. Aynı zamanda çekap, normal, sağlıklı sonuçlara sahip olan kişiler için, moral kaynağı olmaktadır (4).

Çeşitli riskler altında görev alacak kişilerin bedenî kapasitelerini ve işe uygunluklarını belirlemede yapılan muayene ve tetkikler de çekap örnekleridir. Bunlar kısaca işe giriş, öğrenci ve askerliğe kabul, askerî personelin sınıf ayrımı, -uçucu, dalıcı vb.- önemli sağlık riski taşıyan iş kollarındaki görev-

lilere yapılan periodik muayenelerdir (1).

Çekap muayeneleri ile elde edilen sonuçlar, muayenenin yapıldığı an için önem taşır. Fakat hiçbir zaman gelecek, hatta en yakın gelecek hakkında kesin bir bilgi kıymeti taşımaz. Klinik laboratuarlar pek çok testi tıbbın hizmetine sunmuştur. Ancak, bunların hepsinin bir çekap programı içinde yer alması süre ve maliyet yönünden mümkün değildir. Bu sebeple çekapta yer alacak testler için bazı kriterlerin göz önünde tutulması gereklidir (5).

1. Çekapta, görülme sıklığı yüksek olan hastalıkları bulmaya yönelik testler yer almalıdır. Örneğin, milyonda bir rastlanan bir hastalığın teşhisinde kullanilan bir test çekapta yer almaz.

2. Tedavisi mümkün olmayan hastalıklarla ilgili testler çekap programına alınmamalıdır.

3. Testlerin hastalık teşhisi koydurucu sınırları iyi belirlenmelidir.

4. Kullanılan testler, kolay uygulanabilir, ahlâkî sorun çıkarmayan, tutarlı, tekrarlanabilir, ekonomik, duyarlı ve seçici olmalıdır.

Sanılanın aksine çekap muayeneleri, risk gruplarında bir hastalık ya da hastalık grubu hedeflenerek dizayn edilmiş testlere göre daha az tatmin edicidir. Yani çekap ile yeni bir teşhisi elde etmek, diğer uygulamaya göre, daha az sıklıkla mümkün olmaktadır.

Bu sebeple, her ne kadar klinik labaratuarlarda otomasyon ve bilgisayar uygulamaları ile hız ve güvenilirlik kazanılmışsa da, çekap gibi çok testli muayenelere ilgi giderek azalmaktadır. Bunun yerine ön teşhise dayalı ya da kişinin bulunduğu ortam itibariyle risk oluşturan hastalık ya da hastalık gruplarına yönelik test uygulamaları (case - finding, tarama) ağırlık kazanmaktadır (2, 4).

KAYNAKLAR

1. S. A. Cullen: "Place of Biochemical Tests in Aircrew Medical Examinations; Aviation". *Space and Environmental Medicine*, July 1989 : 48-49.

2. R. S. Galen, T. Teters: "Analitical Goals and Clinical Relevance of Laboratory", *Procedures, Textbook of Clinical Chemistry* (ed. Tietz, NW) : 387-409, W.B. Saunders Co. London, 1986.

3. *Meydan-Larousse*, "Çekap mad.", c. 3, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1985.

4. L. G. Whitby: *at al, Lecture Notes on Clinical Chemistry* : 1-9, 4 th ed., Blackwell Scientific Pubications Ltd., London, 1988.

5. J. M. G. Wilson, G. Junger: *The Principles And Practice of Screening for Diseases*, WHO, Public Health Papers No : 34, Ceneva. 1968.

MEHMET DALKIZ

DİŞ SAĞLIĞI

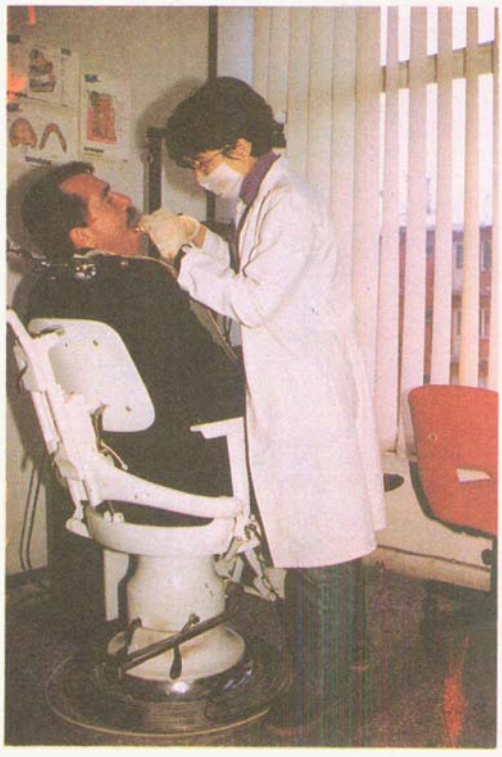

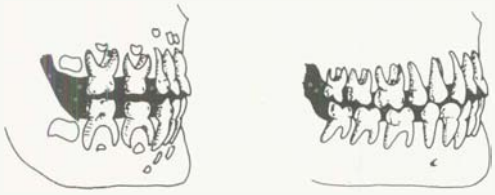

(Şekil - 1)

Şekil : Yaşa göre dişlerin durumu.

a- 3 yaşında süt ve sürekli dişlerin durumu.

b- 18-20 yaşından sonra dişlerin durumu ve oklüzal ilişkileri.

Dişin gözle görülen 1/3 kısmına kuron denilir. Kuron kısmı rengi açık sarıdan beyaza kadar değişen mine tabakası ile örtülüdür. Sıcak, soğuk ve ekşi gibi uyaranları iletmez, ancak asitlerden etkilenir. Dişin gözle görülmeyen ve 2/3'i oluşturan bölümüne kök denilir. Kökün yüzeyini örten ve dişin çene kemiğine tutunmasını ve beslenmesini sağlayan tabakasına sement denir. Mine ve sement dokusunun altında sıcak soğuk ve tatlı gibi uyaranlara karşı oldukça duyarlı ve hücrelerden oluşan zengin dentin tabakası bulunur. Dentin tabakasının içinde damar, sinirden zengin pulpa odası ismi verilen bir tabaka mevcuttur. Diş, bu tabakaya kök ucundan giren damarlarla beslenir. Diş köklerinin etrafında dişin çene kemiğine tutunmasını sağlayan ve dişe soketinde bir milimetre imkânı veren lifleri de içeren yaklaşık 0.025 mm kalınlığında periodontal dokular bulunur (5,8).

DİŞLERİN GELİŞİMİ VE YAPISI

Dişler; kalsiyum bileşiklerinden son derece zengin ve sertliği elmasa yakın olan en önemli organlarımızdandır. Bu organlarımızın ömür boyu ağızda muhafazası malî açıdan olduğu kadar, gördüğü fonksiyon ve sağladığı estetik açısından oldukça büyük önem arzeder.

Dişleri daha yakından inceleyecek olursak ; süt dişleri hayatımızın 6-7 aylarında sürmeye başlar ve 3 yaşına gelindiğinde sayıları 20 ye ulaşarak sürmeleri tamamlanır. 6-7 yaşında ön bölgeden başlayarak süt dişlerin sayısı 28'e, 18,20 yaşında da 32'e ulaşır.

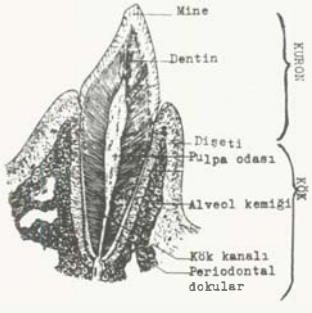

(Şekil - 2)

Şekil : Bir dişin ve destek dokularının kesiti.

Diş Problemleri ve Boyutu

Bütün toplumlarda en yaygın hastalık diş ve diş eti sorunlarıdır. Burada en önemli rolü, yemek artıkları ve mikroplardan ibaret olan diş kiri veya "bakteri plağı" olarak da adlandırılan yumuşak eklentiler oynar. Bir diş çürüğü ve periodondal hastalığında etkili faktörleri şöyle formüle etmek mümkündür :

DİŞ + ŞEKERLİ GIDALAR + BAKTERİ + SÜRE = ÇÜRÜK veya PERİODONTAL HASTALIK

Şeker ve şekerli gıdaların tüketimi arttıkça problemde büyüyecektir. Bir de buna ağız bakımının ihmali eklenirse, sorunla mücadele mümkün olamaz hale gelecektir. Diş fırçalanması esnasında kanama, ekşi, tatlı, sıcak ve soğuk gıdalarda hassasiyet hastalığın ilk habercileridir. Bu safhada gerekli tedbirler alınmaz yani diş hekimine gidilmezse ; diş eti gül pembesi renginden koyu kırmızıya dönecek, diş eti kanamaları, ağız kokusu, diş etlerinin dişlerinden ayrılması ve en nihayet tedavi yine ihmal ediliyorsa dişlerde sallanmalar artacak ve başta hiç hatıra getirilmeyen diş kaybı ortaya çıkacaktır. Ayrıca oluşmuş olan çürükler zamanında tedavi edilmezlerse, derin dokulara yayılarak dişin kaybedilmesine yol açacaktır. Diş ve diş etini ilgilendiren sorunlar başta sindirim sistemi olmak üzere, kalp, böbrekler ve bütün sistemlerimizi etkileyecektir (5,8). İnsanoğlunun en yaygın hastalığı olarak tanımladığımız diş ve diş eti hastalıklarından korunma ucuz ve kolaydır, tedavi ise pahalı olduğu kadar zor ve uzundur.

Ülkemizde koruyucu diş hekimliği hizmetleri ciddi olarak uygulanamadığı için periodontal hastalık ve çürüğe bağlı diş kayıpları oldukça yaygındır. İnsanlarda 32 diş vardır, ancak üzülerek belirtelim ki, çok az insanda hayat boyu bu sayı muhafaza edilir. Usmen (6) Ankara köylerinde yaptığı çalışmalarda, 5-9 yaş grubunda, kişi başına 0.8 çürük düştüğünü bildirmiştir. Baloş ve arkadaşları (1) ise, diş kaybı, 0.98 periodontal hastalık ve ortodontik anomali bulunduğunu bildirmişlerdir.

Ülkemizde 15 yaş grubunda yaklaşık 1.250.000 fert bulunduğuna göre, yalnız bu yaştaki çocuklarda toplam 6 milyon çürük diş, 2.250.000 eksik diş ve 1.225.000 kişide periodontal ve ortodontik sorun olduğu ortaya çıkacaktır. Rakamlar, ülke nüfusuyla oranlandığında problemin boyutu daha iyi anlaşılır. Eksik bir dişin en az üç üyeli köprü ile telafi edildiği düşünülürse, yine yalnız 15 yaştakiler için, 6 milyon dolgu, 6.750.000 üye köprü ve 1.225.000 periodontal tedavisi gereken diş vardır. Bu olgular, asgari tedavi ücretiyle dahi düzeltilse, tüm toplumdaki diş tedavi giderinin, bir defada ülke bütçesinden fazla olduğu hesaplanabilir. Yapılan çalışmalar diş hekimliği sarf malzemelerini karşılayabilmek için yıllık 6.5 - 7.5 milyon dolarlık dış alım yapıldığını ortaya çıkarmıştır. Bir bu kadar da iç piyasadan alım yapıldığı unutulmamalıdır. Bu rakamlar resmî yollardan alınan malzemeler için geçerlidir (3).

Sağlık Bakanlığı'nca ülke genelinde ve okullarda yapılan tarama sonuçlarına göre, çürük kalıcı dişi olan öğrenci oranı % 27, çürük süt dişi olan % 32 ve diş fırçası kullanmama oranı % 67 olarak bulunmuştur (4).

Koruyucu önlemlerin alınmaması sonucu kaybedilecek bir diş, sebep olacağı ekonomik kayıplar kadar insan organizmasını da etkileyecektir. Çekilen dişin boşluğuna komşu dişler eğilir, karşı diş uzar ve bu bölgede etkili çiğneme olamadığı için tek taraflı çiğneme başlar. Tek taraflı çiğnemeye bağlı temporamandibular eklem problemleri ve kullanılmayan tarafta periodontal sorunlar ortaya çıkacaktır (5,7).

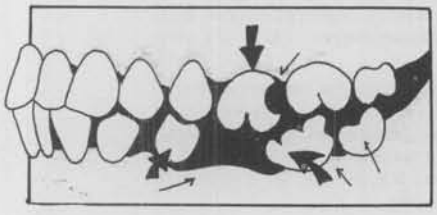

(Şekil - 3)

Şekil : Bir diş kaybının ortaya çıkardığı sorunlar.

Koruyucu Diş Sağlığı

Diş kayıpları, dişler sürmeye başladığı andan itibaren fırçalama, ağız bakımı ve en az yılda iki kez de diş hekimi kontrolü ile önlenebilir. Diş temizliğinde kullanılan fırçalar naylon malzemeden yapılmış olmalı ve kurallara uygun olarak kullanılmalıdır. Normal diş fırçalarının ulaşamadığı bölgeler (dişler arası ve köprü gövdelerinin altı) diş ipi (Dental Floss), interdental fırçalar (interproximal brushes) ve basınçlı su (Water Pic) ile temizlenmelidir. Bedensel özürü olanlar için geliştirilen elektrikli diş fırçaları da ağız diş sağlığında başarıyla kullanılabilecek apereylerdir. Başarılı bir sonuç elde edebilmek için çocukluktan itibaren alınan gıdalar da kontrol altına alınmalıdır. Alınan şeker ve şekerli gıdalar en aza indirilmelidir. Her yemekten sonra üç dakika dişler fırçalanmalıdır. Diş fırçaları 3-4 ayda bir değiştirilmelidir.

Ağız ve diş sağlığında şahısların beslenme ve ağız bakımı kadar diş hekimleri de koruyucu hekimlik tedbirlerini yaygınlaştırmalıdır. Diş hekimleri ; PIT ve fissür örtücü kullanımı ve periyodik kitle taramalarını arttırmalı, bu taramalarda yakaladıkları

çürük, periodontal hastalıklar ve ortodontik anomalilerin en kısa zamanda tedavisi yoluna gitmeliler, diş taşlarını temizlemeli, çekimi gereken dişler en kısa zamanda çekilip yerleri sabit veya hareketli protezlerle telafi edilmelidir. Ayrıca yerleşim birimlerinin içme suları florlanarak çürükle mücadele edilmelidir. Kitleler ağız ve diş sağlığının korunmasında odio vizüel araçlar ve kitle iletişim araçları kullanılarak eğitilmelidir (5,7,8).

Fert ve toplum sağlığındaki önemi kadar ülke ekonomisine büyük katkılar sağlayacağına inandığımız koruyucu önlemler plânlı ve yaygın olarak uygulanmadığında; diş hekimlerinin tümü ve bütçenin tamamı diş tedavi hizmetlerine ayrılmış olsa bile, sorunla başa çıkmak mümkün olmayacaktır.

KAYNAKLAR

1. K. Baloş, H. Bostancı, N. Arpak, G. Özcan: 15 Yaş Grubunda Diş Kayıplarının Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi. *A.Ü. Diş Hek. Fakültesi Dergisi*. 7 (4) : 131-140, 1980.

2. F. Çokpekin: "Çocuk Diş Hekimliğinde Koruyucu Önlemler ile İlgili Giderler." *İlkokul Çağı Çocuklarının Ağız ve Diş Sağlığı Sorunları Simpozyumu* 7-8 Nisan 1983, M.E.G.S.B.Y. Bil. Kül. Diz. 244 (9) : 7-11, Ankara, 1983.

3. D. Sağdıç: "Diş Hekimliğiyle İlgili Dış Harcamalar". *İlkokul Çağı Çocuklarının Ağız ve Diş Sağlığı Sorunları Simpozyumu* 7-8 Nisan 1983, M.E.G.S.B. Y. Bil. Kül. Diz. 244 (9) : 3-4, Ankara, 1983.

4. Sağlık Bakanlığı: *Türkiye 1. Sağlık Taraması, Ara Değerlendirme Toplantısı Dökümanı*, 19-22 Nisan 1990, Ankara.

5. P. Sandallı: *Periodontoloji*. Erler Matbaası, İstanbul, 1981.

6. E. Usmen: Ankara Köylerindeki İlkokul Çağı Çocuklarında Diş Çürüğü Sıklığı ve Bunu Etkileyen Faktörler. *İ.Ü. Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*. 5 : 84-103, 1971.

7. İ. Uzel: *Ailenin Diş Sağlığı*. 2. Baskı, Gelişim Matbaası, Ankara, 1991.

8. S. Yılmaz: *Çocuklarda Ağız Sağlığı*. Türk Periodontoloji Derneği Y. İstanbul, 1982.

MEHMET BALCI

KORUYUCU GÖZ SAĞLIĞI

GÖZÜN YAPISI (1, 4)

İnsanın dış dünyayı tanımasında en önemli görevi göz üstlenmiştir. Çift olması derinlik ve mesafe hissinin oluşmasına hizmet eder. Orbita denen kemik boşluğa yerleşen gözün yapısı esas olarak ışığın geçişine imkân verecek şekilde düzenlenmiştir. Yani eşyadan yansıyan ışık, görme hücrelerine ulaşıncaya kadar, saydam tabakalardan geçer. Bunlar, önden arkaya kornea (saydam tabaka) ön kamara, lens, vitre (lensin gerisini dolduran özel yapı) ve görme hücrelerinin de içinde bulunduğu retina (ağ tabaka)dır.

Gözde bulunan diğer unsurlar ise, göz küresinin göz boşluğundaki yerinin çevre dokulara tesbitini

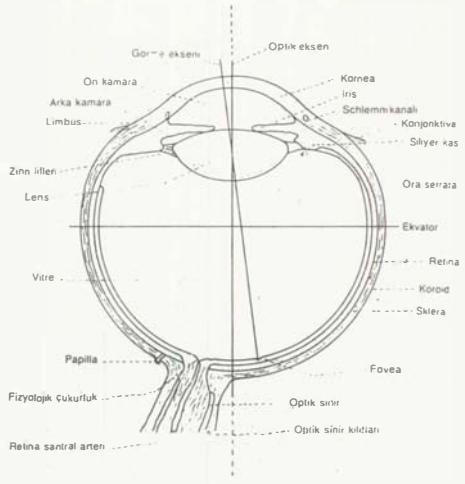

sağlayan konjonktiva, gözün şeklini verip bütünlüğünü koruyan sklera, gözün beslenmesini sağlayan koroid (ağ tabaka), uzak ve yakın görme ile ilgili değişiklikleri ve göze giren ışığın miktarını ayarlayan iris ile silier cisimdir.

Koruyucu Göz Sağlığı

Gözde sıkça görülen hastalıklar sonradan kazanılmış ya da doğumla gelenlerdir. Koruyucu göz sağlığının temeli, bazı göz hastalıklarının oluşumunu hazırlayan sebepleri ortadan kaldırma ve özellikle erken teşhise dayanır. Göz sağlığı, anne-babanın sahip olduğu ailevî göz hastalıkları, annenin gebeliğindeki sağlık durumu, doğum sonu bakımın hijyenik olup olmaması, hayatın ilk yıllarından itibaren geçirilen enfeksiyonlar ve beslenme yetersizliklerinden etkilenmektedir.

Kalıtsal olan hastalıklardan korunmada 'genetik danışmanlığı' önemli yararlar sağlayabilir. Toxoplazma, kızamıkçık gibi hastalıkları aktif olarak geçiren kadınlarda gebeliğin önlenmesi ya da tıbbî abortusa karar verilmesi gerekmektedir. Gebelerde geçirilen diğer enfeksiyonlar izlenip, ilaç alımı, beslenme yetersizliği, röntgen ışınlarına maruz kalma vb. konularda annelerin eğitimi esastır.

Doğumdan hemen sonra yapılacak göz muayenesi ile de erken teşhis koymak suretiyle gözle ilgili ileride oluşabilecek ağır durumlar önlenecektir. Dünyada en yaygın körlük sebeplerinden A vitamini yetersizliği ve kızamıktan korunma, yeterli-dengeli beslenme ve kızamık aşısı yaptırma ile olur. Ülkemizde kataraktan sonra körlük sebeplerinin ikincisi olan ve Güneydoğu bölgemizde çok görülen trahomda toplumsal çözüm, temizlik alışkanlıkları ve erken tedavi gerektirmektedir. Kataraktın azaltılmasında ise, ishallerin önlenmesi gibi basit önlemlerin rolü vardır (3).

Sık görülen bazı doğuma bağlı göz hastalıkları şunlardır (2):

Doğuma bağlı glokom: Hasta gözün daha büyük ve sert, ışığa duyarlı, kızarık olması ve sulanmasıyla belirir, tedavi edilmezse körlükle sonuçlanır.

Erken doğanlarda; retinopatiler oluşabilir.

Doğuma bağlı katarakt: Göz merceğinin saydamlığını kaybederek boz bir renk almasıdır. Kalıtsal ya da gebelikte geçirilen enfeksiyon, beslenme yetersizliği veya ilaç alımına bağlı olabilir. En kısa sürede tedavi edilmezse, o gözde görmeyi oldukça azaltabileceği gibi, şaşılık da yapabilir.

Gözyaşı kanalı tıkanıklığı: Gözde sürekli sulanma olup, zamanla enfekte olması ve komplikasyonların eklenmesiyle görmeyi etkileyebilir.

Doğuştan göz kapağı düşüklüğü: Görmeyi etkileyecek derecede ise, cerrahî tedavi uygulanmalıdır.

Yeni doğan konjonktiviti: Yeni doğan bebeklerde en önemli göz enfeksiyonudur. Bel soğukluğu veya herpes gibi annenin doğum yolu enfeksiyonlarının doğum sırasında bulaşmasıyla da oluşabilir. Gümüş nitrat damlası veya tekrasiklin pomad ile göz korunur veya tedavi edilir. Uygun şartlarda saklanmamış gümüş nitrat da kimyasal konjonktivite sebep olabilir.

Belirtileri bariz olmayan birçok göz hastalığının teşhisi ileri yaşlarda konabilmekte ve tedavileri güç olmaktadır. Bunlardan en önemlileri, çocukluk ve gençlik dönemlerinde kendini gösteren ve görmeyi etkileyen miyopi, hipermetropi, astigmatizm ve şaşılıktır (4).

Çocukların doğuşta % 80'inin hipermetrop olduğu ve bunun 19-20 yaşına kadar yavaş yavaş azaldığı bilinmektedir. Ancak, bunların % 10'unun 7-8 yaşından evvel düzeltilmesi gerekmektedir (1).

Miyopi ise, 6-9 yaşlarda başlayıp, ergenlik çağında hızla ilerleyerek 20-25 yaşına kadar artar. Kırma kusurları büyük ve gözlükle düzeltmenin geciktiği durumlarda asimetri de varsa görme, geri gelmez şekilde kaybedilebilir. Bu sebeple düzeltme gecik-

memilidir. Çocuklarda başağrısı, gözde ağrı ve yorulma ilk şikâyetler olabilir. Bu durum, çocukta başarısızlık sebebi olduğu gibi, sık kaza ve sakarlık yapan çocuklar da görme yönünden incelenmelidir (4).

Şaşılık: Eğer kırma kusuruna bağlıysa, kırma kusurunun düzeltilmesiyle düzelir. Bunun dışındakiler, en kısa zamanda cerrahî olarak tedavi edilmelidir.

İlk ve ileri yaşlarda gözde kızarıklık dahil, gözle ilgili belirti ve şikâyetlerde hekime erken müracaat, tedavisi zorlaşan durumları azaltacaktır.

KAYNAKLAR:

1. Ü. Bengisu: *Göz Hastalıkları*, Beta Basım Dağıtım, 1985, İstanbul.

2. J. Kansky: *Clinical Ophtalmology*, Butterworth, London, 1989.

3. Sağlık Bakanlığı, *2000 Yılında Herkese Sağlık: Türkiye Millî Sağlık Politikası*, Ankara, 1990.

4. D. Vaughan, T. Asbury: *General Ophtalmology Lange Medical Publication*, 1977.

NEVZAT EREN

HALK HEKİMLİĞİ

Halk hekimliği terimi gerek bilimsel yazılarda gerekse günlük konuşmada iki anlamda kullanılmaktadır. (1)

Birinci anlamda halk hekimliği, doğada bulunan maddeler ve özellikle otlardan yapılan ilaçları ve bu ilaçlarla yapılmaya çalışılan hekimliği tanımlamaktadır. Aşağıda açıklanacağı gibi, bu uygulamanın belli ölçüde bilimsel yanı vardır.

İkinci anlamda ise, halk hekimliği önemli ölçüde büyüsel, belli oranda dinî ögeler etkisinde kalmış, bir tür akıl ötesi-fizik ötesi (metafizik) uygulamaları anlatmakta kullanılmaktadır.

Ot Hekimliği Doğada, işlenmemiş olarak bulunan maddelerden, en çok da otlardan ilaçlar yapmak insanlık tarihi kadar eski bir uygulamadır (2). Bu

bağlamda hekimliğin insanlık ile birlikte başladığı ileri sürülmektedir. Yeryüzünde ne zaman insan bulunmuşsa, bu insanın yarası, ağrısı-sızısı da bulunmuştur. İlk insanlar ağrılarını dindirmek için birşeyler yapmış, yarasını kapatmak için çamur sürmüş, yaranın üstüne yaprak kapatmış olabilirler. Her ne yapılmış ise, yapılan bir iyileştirme, bir tür hekimlik uygulamasıdır. Bu tür uygulamalar insanoğlunun gelişmesine paralel bir gelişme göstermiş, zaman içinde türleri artıp karmaşıklaşmıştır. Böylece günümüzdeki, tüm topluluk ve toplumlarda gözlenen, uçsuz bucaksız denebilecek çeşitlilikte pratikler ortaya çıkmıştır.

Bu uygulamanın deney öncesi (a priori), deneyime dayanan bir güvenirlik sınırından da söz etmek mümkündür. Buradaki güvenirlik, iyileştirme alanındaki bir güvenirlik değil, belli ölçüde zararsızlık alanındaki güvenirliktir (1). Ancak, bu tür uygulamalardan özenle kaçınmayı gerektiren haklı nedenlerden de söz edilebilir. Günümüz bilimsel hekimliğinin ulaştığı göz kamaştırıcı gelişmenin yanında, bu tür uygulamalara başvurmanın haklı bir gerekçesi olamaz.

*Halk Hekimliği*nin ikinci bölümü, büyüye, bazı dinî etkilere açık olan uygulamalardır. Bu pratiklerin açıklamasına geçmeden önce, açıklamaların iyi anlaşılması için, konuya bir örnek sunarak girmekte yarar vardır :

"Türkiye'de yaygın bir uygulamaya göre, yeni bebeğin düşen göbek kordonu, bebeği tüm hayatı boyunca etkiler. Hayat boyu süren bu etkiden yararlanmak gerekir diye düşünülmektedir. Bu yararı sağlamak için bazı uygulamalara başvurulur. Söz gelişi, eğer bebeğin büyüdüğünde "din adamı-dini bütün bir insan" olması isteniyor ise, düşen göbek bağı (kordon) bir caminin duvarının kovuğuna yerleştirilir (3). Böylece, camideki dinî faaliyetin kovuktaki göbek bağını, göbek bağının da, bir zamanlar bir parçası olduğu bebeği, daha sonraları çocuk ve insanı etkileyerek, onun din adamı olmasını sağlayacağına inanılmaktadır.

Bu tür uygulamaların temelinde insan aklının temel çalışma yasalarından birkaçının, ilkel insan aklınca kaydırılması, bu kuralların gerek zaman ve gerekse mekan açısından genişletilmesi yatmaktadır. Bu genişletme-kaymalar şöyledir :

a. Bir arada bulunan canlılar ve cansız maddeler birbirlerini etkilerler. Bu kural- yasa, insan aklının evrensel bir işleyiş biçimidir. Bu kuralın kaymış biçimi ise şöyledir:

"Bir arada bulunan canlılar ve cansız maddeler birbirlerini etkilerler. Ancak bu etkileşim, bir arada bulunanların ayrıldıklarından sonra da sürer. İşte,kaymış olan bu inancın etkisi ile, doğan kız çocuğun evcimen, hamarat bir ev kadını olması isteniyorsa, düşen göbek bağı evin çatısında bir yere konulur. Ev göbek bağını, göbek bağı da yıllar önce ayrılmış bulunduğu genç kızı etkileyerek, onun iyi bir ev hanımı olmasını sağlar.

b. Kayan ikinci evrensel akıl kuralı "nedensellik (causality)" kuralıdır. Bu kuralın söylenişi şöyledir :

"Belli nedenler, şartlar aynı olmak üzere, aynı sonuçları doğururlar. Ya da tersinden söylenirse, belli sonuçları, şartlar aynı olmak üzere, aynı nedenler ortaya çıkarırlar."

Bu kural- aklın işleme yasası da kayarak şu biçimi almıştır :

"Belli nedenler, şartlar aynı olmak üzere, ayın sonuçları doğururlar. Ancak, bu nedenler aynı şartlarda taklit edilirlerse gene aynı sonuçlar ortaya çıkar."

Bu, son düşünce biçiminin uygulamaya yansıyan durumu örnekle daha iyi kavranabilir. Varsayalım ki, bir kişi bir düşmanının ölmesini istemektedir. Olağan şartlarda bir insan, birçok yerinden bıçaklanır ve kuyuya atılırsa, bir süre sonra ölür. Büyüsel halk hekimliği uygulamasında ölmesi istenen kişiyi simgeleyen hamurdan bir heykelcik yapılır. Sonra, bu heykelcik, bıçaklanır gibi, birçok yerinden iğne ya da sivri uçlu bir bıçakla delinir. Daha sonra bu heykelcik kuyuya atılır. Kuyuda heykelcik, suyun etkisi ile eriyip dağıldıkça, onun simgelediği insanın da eriyip-dağılıp-öleceğine inanılır. Bu uygulamada sonucu (düşmanın ölmesini) doğuran nedenin (bıçaklanıp kuyuya atılma) taklit edildiği ortadadır (4). Büyüsel halk hekimliği uygulamaları, büyü yapmada gözetilen amaçlar yönünden iki bölümde toplanabilir. Bunlar "akbüyü" ve "karabüyü" dür. Ak büyü iyi, arzu edilen amaçlar için yapılan büyüdür. Koca-eş bulmakta güçlüğü olan bir genç kıza, bahtının açılması ve bir eş bulması için yapılan büyü, ak büyüdür. Kara büyü ise, büyünün yöneltildiği kişiye kötülük getiren büyü türüdür. Ölmesi istenen (yukarıdaki örnekte) insana uygulanan büyü, bir karabüyü örneğidir (5).

Bu tür büyülerin etki derecesi nedir diye bir soru akla gelebilir. Bu konuda antropoloji bilginlerinin ortaklaşa inançları şudur : "Kişi büyünün etkisine inanıyorsa ve kendisine de büyü yapıldığını biliyorsa" büyünün etkisi şu ya da bu ölçüde ortaya çıkacaktır (6).

Birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de, gerek ot hekimliği, gerekse büyü biçiminde, halk hekimliğinin yaygın bir uygulama alanı vardır. Ancak, araştırmalar sonucu, bu tür uygulamalara çoğunlukla çağdaş hekimlik uygulamalarından sonuç alamayan kişilerin başvurdukları ortaya çıkmıştır. Özellikle büyüsel uygulamalar başta olmak üzere, halk hekimliği uygulamalarından, çağdaş hekimliğin ulaştığı büyük gelişme göz önünde tutularak, uzak durulması önerilmektedir.

Halk hekimliği uygulamalarının incelenmesinin or-

taya çıkardığı bir başka kazanım alanı da, bu tür incelemelerin topluluk ve toplumların kültür yapısını anlamakta büyük kolaylıklar sağlamalarıdır. Toplumların, değer yargılarını nasıl oluşturdukları konusunda da , önemli ipuçları elde edilebilmektedir.

KAYNAKLAR

1. G.M. Foster, B.G. Anderson: *Medical Antropology.* John Wiley and Sons, New York, 1978.

2. M. W. Susser, W. Watson: *Sociology In Medicine.* Oxford Medical Publication, 1971.

3. A. Osman: *Balıkesir Doğum Gelenekleri.* Vilayet Matbaası, Balıkesir, 1935.

4. S. V. Örnek: *Anadolu Folklorunda Ölüm.* A.Ü. DTCF Yayın No : 218, Ankara, 1971.

5. O. Acıpayamlı: *Türkiye'de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü.* Atatürk Ü. Y., No: 15, Erzurum, 1961.

6. S. Şakir: "Gaziantep'te Doğum ve Ölüm". *Halk Bilgisi Haberleri,* (88) 1938.

SAİD BODUR

EV KAZALARI VE KORUNMA

TANIM

Kaza; beklenilmeyen önceden plânlanmamış, birden ortaya çıkan ve vukuu anında önlenemeyen insan incinmesi veya mal kaybı ile sonuçlanan olaydır. Tıbben yaralanma yönü önemlidir. WHO'nun tanımına göre de kaza, "insan iradesi dışında bir etki ile ortaya çıkarak, fizik ve aklî zedelenmeye yol açan ani olaydır"dır(10).

ÖNEMİ

Kazalar insan sağlığı için 20. yüzyılın ikinci yarısında önem kazanmaya başlamıştır. Çünki ondan ön-

ce en yaygın ve en önemli sağlık sorunu, bulaşıcı hastalıklardı. Bulaşıcı hastalıklar önlenebilir ve tedavi edilebilir hale gelince, diğer sağlık sorunlarıyla birlikte kazalar da ön plâna çıktı. Nitekim gelişmekte olan ülkelerde kazalarla ilgili yeterli araştırma ve bilgiye sahip değiliz.

Kazaların yarısı 15-64 yaş üretken grupta meydana gelirken, 15-25 yaş genç ölümlerinin yarısı kaza ile olmaktadır (19). Örneğin, ABD'nde kazalar genelde dördüncü sıradaki ölüm sebebi iken, 1-44 yaşlardaki çocuk ve gençlerde ölüm sebeplerinin birincisidir ve kazaya bağlı ölenlerin % 70'i erkeklerdir. Ekonomik kayıpsa yılda 90 milyar dolar hesaplanmıştır. Yine Amerika Birleşik Devletleri'ne yılda her 100 kişiden 31'i kaza ya da yaralanma geçirmekte, bu oran erkekler arasında % 40'ı bulmaktadır. Kaza ölümleri kırsal kesimde daha yüksek oranda olup, kanserlerden iki kat daha fazla can kaybına sebep olmaktadır (4).

Ülkemizde de yıllık kaza görülme hızı kırsal kesim için kişi başına 0,13-0,17/yıl olarak hesaplanmıştır. Bu genel olarak her 6-7 kişiden birinin her yıl kaza geçirdiğini gösterir. Ancak kazalar her yaşta aynı sıklıkta olmadığından, örneğin korunma ve tedavide riskli gruplar olan çocukların ve yaşlıların üçte biri her yıl kaza geçirmektedir (2,18). Ve 1-44 yaş arasındaki ölümlerin birinci sebebi kazalardır (1,5). Yalnız trafik kazalarından yılda 70-80 bin tedavi gerektiren yaralanma olmaktadır (16). Ne varki kayıtlar, toplumda ev kazalarının gerçek sıklığını yansıtmamaktadır.

Ev Kazaları ve Sebepleri

Ev kazalarının tüm kazalar içindeki insan sağlığına etki payı oldukça yüksektir. Kaza sıklığı yönünden tüm kazaların % 40'ı, kaza ölümlerinin de % 30'unun sebebi ev kazalarıdır (1,8,15). Kaza istatistiklerinin iyi tutulduğu ABD'nde yılda 5 milyon kişi motorlu araç kazalarından etkilenirken, 25 milyon kişi ev kazalarına maruz kalmakta, bunun sonucunda da 3.2 milyon geçici, 80.000 kalıcı sakatlık oluşmaktadır (4). Bu rakamlar bizde de trafik kazalarının çoğu kayıtlara geçtiğine göre, ev kazalarının boyutunu tahminde kullanılabilir.

Ev kazalarının önemlileri ve bunların bazı sebepleri şunlardır:

1- **Yanıklar** Ev kazalarının başında % 35-40 oranı ile yanma ve haşlanmalar gelir. Öldürücü olmayan yanıkların sebebi en çok sıcak sularla haşlanmalardır ve % 60'ı mutfak kökenlidir. Yanmalar da en riskli grup 5 yaş altındaki çocuklardır ve bu riskler kış aylarında artar. Yanma ile ev kazalarının önemli bir sebebi sigaradır. Diğer sebepler, küçük çocukların kibrit ve çakmakla oynamaları, ısınma ekipmanları, elektrikli ev aletleri, sıcak cisimlere temas, kimyasal yanık, sıcak sıvılara çocukların uzanması, geniş elbise ve eteklerin çaydanlığa takılması gibi sebeplerle olan haşlanmalar (1,13,14,15).

2- **Düşmeler** Çocuk ve yaşlılar için en önemli ev kazalarından biri düşmelerdir ki, yaşlılar için önemli bir ölüm sebebidir. Düşme sonucu kırık, çıkık, burkulma ve en önemlisi kafa travması oluşmaktadır. ABD'nde yılda 40 bin bebek ve çocuk yalnızca bakım ekipmanlarına bağlı olarak yaralanmakta, 100 den fazlası da ölmektedir. Yaşlıların üçte biri her yıl düşme sonucu yaralanmaktadır (13,18). Düşme sebeplerinin bazıları, çocuklar için bebek karyolaları, yüksek sandalyeler, sabit olmayan yüksek eşyalar, merdivenler, yaşlılar için ise, kapı eşikleri, altı kaygan halılar, kaygan muşambalar, yere dökülmüş herhangi birşeydir. Yaşlılarda düşmeyi arttıran sebep görme-işitme kaybı, güçsüzlük, deforme olmuş ayaklar ve algılama zayıflığıdır (7).

3. Zehirlenmeler Daha ciddî kazalardır. Evde sık görülen zehirlenme sebepleri; ilaçlar başta olmak üzere besinler, böcek ilaçları (insektisitler), tarım ilaçları, karbon monoksit, ocak gazı, çeşitli otları yemedir. Gelişen teknoloji ve imkânlarla evlere daha çok ilaç, trankilizan, çamaşır suyu, yer cilası, böcek ilacı ve belgesiz satılan tarım ilaçları girmektedir. Yaşlılarda ise, koku almanın zayıflaması ile ocak gazı, kömür zehirlenmeleri, kaza ile yüksek doz ilaç alma, ilaçların renk ve şeklini karıştırma sonucu zehirlenmeler görülebilmektedir (7,14,15).

Binlerce madde zehirleyici olabileceği için hekimler için de zor bir acil yardım konusu oluşmaktadır. ABD'nde 450 den fazla zehir danışma merkezi olduğu bilinmektedir. Ülkemizde de *Hıfzıssıhha* bünyesinde 24 saat hizmet veren bir zehir danışma merkezi kurulmuştur.

4- Yaralanmalar Bazı istatistiklere göre evde olan kazaların üçte biri yara, bere, çizik, kesik, sıyrık, batma tarzındaki yaralanmalardır (20). Sayıca çokluğuna rağmen bu tür kazalara maruz kalanların yarısı hekime başvurmaz. Oysa kırık ve çıkıklarda hekime başvurma % 85 dir (1).

5- Yabancı cisim yutmaları Kazalar içinde sayıca önemli bir oran tutmamakla birlikte acil müdahele gerektiren ve kolayca öldüren bir kaza şeklidir. Bebek ve küçük çocuklar için önemlidir. Bebeklerde kaza sonucu ölümlerin ilk sırasını, yabancı cisim yutarak hava yolunun tıkanması oluşturur. En çok hava yoluna yutulan şeyler toplu iğne, madenî para, fıstık, fındık, sosis, üzüm, balon, hap şeklindeki ilaçlar fasülye ve gıda çekirdekleridir (12).

Daha az sayıda görülen ateşli silah yaralanması, boğulma gibi bazı ev kazaları da vardır.

Ev kazalarının sebepleri arasındaki ev ve eşyanın yapım ve kullanımından doğan emniyetsiz fizik sebepler yanında, kazayı yapan kişi açısından da se-

bepler vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: kişinin yaşı, cinsiyeti, alkol veya ilaç kullanımı, kronik hastalığının olması ve fizyolojik durumu (4). Ayrıca, özellikle çocuklarda kazanın psikolojik etkenleri vardır; isyankâr, topluma zıt, aşırı hareketli, saldırgan, annesi çalışan erkek, stresli, yaşıtlarıyla geçimsiz, zayıf disiplinli ve anne-çocuk ilişkisi bozuk olan çocuklar daha fazla kaza yapmaktadırlar (11,17).

Ev kazalarının en çok saat 07-11 arasında ve yatak odasında olduğu da dikkati çekmiştir (7,8).

Kazalardan Korunma

Kazaları önleme, teknik ve sosyal yönden uzun süreli ve masraf gerektiren tedbirleri gerektirir. Ancak bu masraf, kaza sonuçlarının maliyetine göre çok ucuz düşer. ABD'nde kazalar her Amerika vatandaşına yılda 450 dolarlık bir yük getirmektedir (4,9).

Sağlığı koruma ile ilgili oldukça ayrıntılı önerileri içeren Umumi Hıfzıssıha Kanunun da kazaları önleme ile ilgili hususlar yer almamaktadır. WHO Avrupa Bölgesi, kaza sebepli ölümler çocuklar ve yaşlılarda yoğunlaştığından, çocukları kazadan koruma adlı çalışmalarına 1956'dan itibaren başlamıştır (3).

Kazalardan korunmada birinci husus, kazaların sebeplerinin, en çok tehdit altında olan kişilerin belirlenmesini sağlayarak müdahele programlarını da içeren araştırmalar ve bilgi akışının sağlanmasıdır.

İkinci husus, konuların önceliğine uygun olarak, kazaların önemi, önlenebilirliği ve korunma yolları hakkında ailelerin eğitimidir. Ailelerin ve ebelerin kazalar konusunda bilgilerinin yeterli olmadığı bilinmektedir (15). Başta sağlık personeli, anne-baba, öğretmenler, çocuğun emniyeti için eğitilirken, koruyucu tedbirler kanunla güçlendirilmelidir.

Üçüncü korunma yolu ise, teknik tedbir ve tavsiyelerdir. Bu tedbirlerin bir kısmı devlet tarafından alınmalıdır. İnşaatların bahçe düzeninin, merdiven, kapı, pencere, döşeme vb. nin kazaya meydan vermeyecek şekilde dizaynı devlet kontrolünde olduğu gibi, kullanılan eşyaların emniyetliliğinin de standartları devlet tarafından belirlenip, kontrol edilmelidir.

0-3 yaşındaki çocuklar yaralanma, zehirlenme ve yanıktan, 3-6 yaştakiler yaralanma ve düşmeden özellikle korunmalıdır (9).

Korunma tedbirlerinin bir kısmı da ailelerin yetişkin ve sorumlu fertleri tarafından alınacak tedbirlerdir. Bunlar genel olarak kaza ve zehirlenme sebebi olabilecek eşya, oyuncak ve malzemenin düzenlenmesi, koruma altında olmasının sağlanması gibi tedbirlerdir.

Ev kazalarini önlemede uyulmasi gereken bazi hususlar

1. Düşme ve yaralanları önlemede;

Balkon teras, merdiven korkulukları yeterli sıklı ve yükseklikte olmalı,

Merdivenler aydınlık olmalı, aşırı dik olmamalı,

Çocuklar, penceresi açık odada bırakılmamalı ve pencere kilitleri çocukların açamayacağı türden olmalı,

Asansör kapı kilitleri güvenli olmalı,

Kesici-delici araçlar çocuktan uzak tutulmalı,

Çocuk oyuncakları yaralayıcı tipte keskin kenarlı, sert, sivri olmamalı,

Çocukların süt şişesi, cam bardak, porselen tabakla gezmelerine izin vermemeli,

Bebek ve küçük çocukların ulaşabileceği yerde cam, porselen eşya olmamalı,

Döşemeler, halı, paspas, muşamba kaygan olmamalı, ev içindeki kapılar eşiksiz olmalıdır.

2. Zehirlenmeleri önlemede:

Doğalgaz, bütangazı emniyeti sağlanmalı, oda içinde mangal yakılmamalı, iyice yanmamış sobanın duman çıkışı kapatılmamalı,

İlaçlar, çocukların yetişemeyeceği yerde olmalı ve ilaç kutuları oyuncak olarak verilmemeli,

İlaç kutuları çocukların açamayacağı şekilde yapılmalı,

İlaçlar gerektiğinde çocuğa verirken şeker, çikolota diyerek verilmemeli ve ilaca benzetilen şeker vb. nin üretimi durdurulmalı,

Yaşlıların kullandığı ilaçlar sürekli kontrol edilmeli,

Evlerde gereken ilaçlarda süresi geçmiş ilaçlar bulundurulmamalıdır. Evlerde bulunan ilaçların % 40'ının miadının geçtiği halde ve toplam % 80'inin gereksiz olarak bulunduğu tesbit edilmiştir. Yine evlerimizin üçte birinde ilaçların elverişsiz ortamlarda bulundurulduğu bilinmektedir (6).

3. Yanık ve haşlanmaları önlemede:

Elektrikli aletlerin kordonu ayağa dolanacak şekil-

de bırakılmamalı,

Elektrikli ısıtıcıların önünde koruyucu olmalı,

Sobaların etrafında güvenli bir alan yanmayan malzeme ile kaplanmalı, küçük çocuk, saralı, görme özürlü kişilerin olduğu evlerde soba ve şömineler koruyuculuğu olmalı,

Benzinli soba kullanmamalı, sobalar benzinle veya çok miktarda gaz ile tutuşturulmamalı,

Yatakta ve aşırı yorgunken sigara içmemeli, yaşlılar sigara içiyorsa göz-kulak olunmalı,

Çocuklara tutuşmayan pijama-gecelik giydirilmesi düşünülebilir.

İçinde sıcak su bulunan kaplara daima dikkat etmelidir.

Çocukların banyolarına önce soğuk, sonra sıcak konmalıdır.

Üzerinde örtü bulunan sehpa ve masalara çay vb. sıcak gıda kapları konmamalı. Çocuklar örtüyü kolayca çekerler.

4. Yabancı cisim aspirasyonları (emicileri) için:

Oyuncak parçaların çapı 3 cm'den büyük olmalı,

Küçük çocuklara çerez verilmemeli,

Çocuklara gezinirken birşey yedirilmemeli,

Küçük çaplı iğne, çivi, vida, pil, çekirdek gibi maddeler, çocuk odasında ve erşişebileceği yerlerde bulundurulmamalıdır.

Nefes yoluna birşey kaçan çocuğun sırtına vurulmamalı, ağzına parmak sokmamalı ve baş aşağı çevirmemelidir.

KAYNAKLAR

1. E. Balkan: *Kırsal Yörede Kaza İnsidans Çalışmaları*, H.Ü.Tıp Fakültesi, Uz.Tezi, 1983.

2. M. Başaran: *8-11 Yaş Grubu İlkokul Çocuklarında Psikososyal Açıdan Kaza Sıklığının Değerlendirilmesi*, H.Ü.Doç. Tezi, 1981.

3. F. Bauhofer: "At all, Accident in Childhood As a Public Health Problem", *Report, Concil of Europe*, 1972.

4. L. D. Budnick: "Injuries, Preventive Medicine and Public Health" (ed: Cassens, B.J): 165-173, Pennsylvania, 1987.

5. A. Bulut ve Ark.: "İstanbul'da Bebek ve Çocuk Ölümleri". *Nüfusbilim Dergisi*, 1990, 12:5-18.

6. D. Çakmak ve Ark.: "Evlerde Bulunan İlaçlarla İlgili Bir Araştırma", *Hacettepe Toplum Hekimliği Bülteni*, 1989, 10 (3): 2-4.

7. R. Erdal: *Halk Sağlığı Yönünden Yaşlılık*, H.Ü.Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Y. No: 89/50, 1989.

8. M. Grant: *Handbook of Community Health*, Lea and Febiger, Philadelphia, 1981.

9. H. Gümüş: *Çocukluk Çağı Kazaları*, H.Ü. Çocuk Sağlığı Enstitüsü, Uz.Tezi, 1979

10. M. Manciaux: *Children and Accidents*, Children in Tropics, No: 123, 1980.

11. A. P. Matheny: "At all, Assesment of Children's Behavioral Characteristics", *Clinical Pediatrics*, 1976: 11(8): 437-439.

12. M. S. McIntyre: (ed), *Injury Control for Children and Youth*, American Academy of Pediatrics, Elk Groue Village, 1987.

13. F. Mc Loughlin, J. D. Crawford: *Burns, Pediatr. Clin.* North Am., 1985, 32:61-75.

14. Y. Müftü: *Çocukluk Çağı Kazaları*, Çocuk Sağlığı ve Kazaları Dergisi, 18,1975.

15. C. Özcan: *Kazalar-Halkın ve Ebelerin İlk Yardıma İlişkin Bilgileri, H.Ü. Tıp Fakültesi Uz. Tezi*, 1976.

16. *Sağlık Bakanlığı, 2000 Yılında Herkese Sağlık Milli Sağlık Politikası*, Ankara 1990.

17. R. Sobel, J. Margolis: *Repetitive Poisoning in Childen; a Psychological Study, Pediatrics*, 1965, 30 (10): 641-651.

18. *The New England J. Medicine*, 319 (26): 1701

19. WHO Avrupa Bölgesi Ofisi: *Herkes İçin Sağlık Hedefleri 2000*, Meteksan Ltd.Şti, Ankara.

20. WHO, *The Epidemyology of Accident Traums and Resulting Disabilities*, Copenhagen, 1982.

SAMİ SAYER

YORGUNLUK VE DİNLENME

TANIM VE FİZYOLOJİ

Yorgunluk olgusunun geniş bir biçimde tanımlanması, bu olayın gerek bedenî, gerekse psişik ve fonksiyonel faktörlerinin günümüzde tam olarak bilinmemesi nedeni ile kolay değildir. Gerçek olan, yorgunluğun psişik faktörlerden açık bir şekilde etkilendiği ve ileri derecede subjektif bir olay olduğudur. Herşeyden önce bir işte çalışmayan insanda da fizyolojik ve ritmik bir şekilde akşama doğru meydana gelen ve bir bakıma doğal olan yorgunluk ile iş veya diğer sportif zorlamalar nedeniyle meydana çıkan ve çalışma hayatı bakımından çok önemli olan yorgunluğun birbirinden iyice ayrılması gerekir (6, S.17-25).

Fizikî faaliyetlerin vücut kuvvetinin üstüne çıkması sonucunda "Yorgunluk" meydana gelir. Fizik faaliyetler, vücudun kuvvetini geçerse kendisine kuvvet veren dinamojen maddeleri azalır ve çok çalışmanın sonucu, artan metabolitlerin, kasın iş yapma kabiliyeti ve sinir sistemi çalışmalarını bozması sonucu, kasların uyarılabilme ve kasılma seviyeleri düşer, vücudun fizyolojik fonksiyonları yavaşlar. Bu bozulmaların tümü birden "Yorgunluk" olarak tanımlanır. Yorgunluk, fizik ve aklî aktivitenin fazlalığı karşısında, organizmada oluşan doğal bir korunma, fizyolojik bir alarmdır (7, s.49-52).

Yorgunlukta işi yapan kas kadar, bunları harekete geçiren sinir sisteminin yorgunluğunun da rolü vardır. Günümüzde modern iş hayatı adale faaliyetlerinden önce, beyin çalışmasına göre düzenlenmiştir. İş düzeni ve verimi kontrol etmek gibi nedenlerle sinir sistemi aşırı seviyede yorulmaktadır. Adale yorgunluğu yanı sıra, entellektüel güçte azalıp, tükenmesi ve iş yapmada görev almış organlarla dolaşım ve solunum sistemlerinin çalışmalarında yetersizlik meydana gelmektedir (1, s.426; 7, s.49-52).

Bu yönü ile yorgunluk, günümüzün en yaygın ve ihmal edilmiş bir "Meslek Hastalığı"dır.

Akut (ani) Yorgunluk : Hafif ve doğal yorgunluk dinlenme ile hemen geçebilir veya nabız ve tansiyonun düşme veya yükselmesiyle zehirli ve ağır bir tablo oluşturabilir.

Kronik (yavaş gelişen) Yorgunluk, ise kırıklık, baş ağrısı, sebepsiz ateş, uykusuzluk, iştahsızlık gibi belirtilerle gizli olarak seyreder. Kronik yorgunluğun sebep ve bileşenleri şöyle özetlenebilir (2,s. 13-18; 6, s.17-25; 7, 49-52) :

KRONİK YORGUNLUK	=	Monotoni	+	Uzun süren beden ve zihin çalışması	+	Olumsuz çevre (kötü aydınlatma, gürültü, titreşim, konforsuz klima)	+	Ruhî Sebepler (sorumluluk, titizlik, endişe, çatışmalar)	+	Hastalıklar	+	Beslenme Bozuklukları

YORGUNLUĞA SEBEP OLAN FAKTÖRLER

Yorgunluk nedenleri asıl ve kolaylaştırıcı faktörler olarak ikiye ayrılır :

A. Asıl Faktörler ;

1. Biokimyasal Faktörler ;

a) Kanda asit metabolitlerinin (Ürik asit, Oksibütirik asit, Laktik asit, Monofosfat, Kreatin) birikimi,

b) ATP sentezi için gerekli O2'nin sağlanamaması,

c) Kan şekerinin düşmesi,

2. Fizyolojik Faktörler ; a) Sinir-Kas geçiş noktaları ve sinapslarda, gereksiz asetilkolin sentezi,

b) Lokal olarak kas ve sinir sisteminde ısı artması,

c) Vücutta fazla su ve tuz kaybı,

B. Kolaylaştırıcı Faktörler ;

1. Şahsî Faktörler ;

a) Yaş,

b) Bünye (Vücut Yapısı)

c) Beslenme durumu,

d) Uykusuzluk,

e) Giyim bozukluğu,

f) Hastalık hali,

g) Antrenmansızlık,

2. Psikolojik Faktörler;

a) Korku hissi,

b) Heyacanlanma,

c) İsteksizlik,

d) Üzüntü,

e) Bezginlik duyma.

3. Kazanç Yetersizliği;

4. İş yapma tekniğinin iyi bilinmemesi ; Çalışma düzenindeki bozukluklar (Cebrî hareketler, statik kasılmalar).

5. Çevre Faktörleri ;

a) Sosyal ve Ekonomik (Geçimsizlik, Kazançsızlık)

b) Fizik ve Kimyasal (Soğuk, Sıcak, Nem, Basınç, Gaz, Gürültü, Toz.)

Çevremizi saran havada Oksijen, Azot ve Karbondioksit atomları mevcuttur. Bu atomlar bir elektron kaybederse pozitif (+) yüklü iyonlara, bir elektron kazanırsa negatif (-) yüklü iyonlara dönüşürler.

Pozitif iyonlar, kendimizi halsiz, güçsüz hissetmemize, negatif iyonlar ise zindeliğe neden olur. Havada negatif (-) iyonların azaldığı, pozitif (+) iyonların arttığı durumlar :

İskeleti madenî olmayan binalar, televizyonların, fluoresan lambaların, elektronik araçların çevresi, sentetik materyalden yapılmış halılar, koltuklar, perdeler, klimalar ve havalandırma boruları, sigara ve her türlü duman, tozlu yerler, çölden gelen kuru hava, lodos rüzgârı vb. Dağlarda her santimetre küp havada 1500 negatif iyon mevcut olduğu halde, şehir içlerinde, kapalı yerlerde bu rakam 50 negatif iyona kadar düşmektedir. Bunun sonucunda da; Halsizlik, Yorgunluk, Gerginlik, Baş Ağrıları, Unutkanlık şeklinde belirtiler ortaya çıkmaktadır (4).

Yorgunluk Belirtileri

A. Subjektif belirtiler;

1. Yorgunluk duygusu (Çalıştırılan organda iş görme kabiliyetinin azalması, isteksizlik, ağrı ve çekilme hissi).

2. Dikkat ve Kontrol azalması.

B. Objektif belirtiler, metabolizmadaki değişikliklerle ortaya çıkar;

1) İdrar ; Miktarı azalır, yoğunluğu-asiditesi ve toksititesi artar, Fosfat, Sülfat ve Total N (Üre, Ürik asit, Amino asitler, Amonyak) miktarı artar.

İleri derecedeki yorgunluklarda; İdrarda Laktik asit, Albumin, Glikoz, Aseton, Silendirler ve Kan görülebilir.

2) Kan ; Eritrosit ve Hemoglobin seviyesi düşer, Lenfositer bi lökositoz görülür.

Ağır çalışmalarda ; Eozinofili, lökopeni, Alkalen azalması, Vizkozite artması, Pıhtılaşma zamanında kısalma gözlenir. Vücudu koruma maddelerinde (Antitoksin, Aplutinin, Opsonin ve Kompleman) azalma ile Enzim seviyelerinde değişiklikler saptanır.

Stres ve Stresi Yenme Usülleri

Mesut Çetin

Stres Kavram ve Tarihçesi

"Çok stresli bir işim var", "Bende stres var", "Bir türlü stresimi yenemiyorum" gibi cümlelerde ifade edildiği gibi stres, günümüzde büyük-küçük, aydın-cahil, ilgili-ilgisiz, yerli-yersiz; bedensel - çevresel - ruhsal vb. anlamda çok sık kullanılan bir sözcüktür.

Bazı yayınlar, bu sözcüğün Hipokrat zamanından beri hastalıkların iyileşmediği durumlarda insanların içine düştükleri acı ve sıkıntıyı belirtir "distress" şeklinde kullanıldığını belirtmektedir. "Distress", Latince "distrinngere" sözcüğünden gelmekte olup, aşırı çekme, germe anlamındadır. Hekimlikte ise, Hipokrat'ın kullandığı anlamda hastalıklar sonucu ortaya çıkan aşırı acı ve ağrıyı anlatmak için kullanılmaktadır (1).

"Stress" sözcüğü ise, Latince "estrictia" fiilinden türetilmiştir. Baskı yapmak, bastırmak, germek, zorlamak gibi anlamları vardır. İngilizce Webster Sözlüğünde, isim olarak 4 farklı anlamı vardır. İsim olarak birinci anlamı zorlanma, gerilme ve baskıdır. 17. yy. da felâket, belâ, musibet, dert, keder, elem gibi anlamlarda kullanılmış, 18 ve 19. yy'larda anlamı biraz farklılaşarak güç, baskı, zor anlamlarında kullanılmıştır. Burada, stres, kişi veya nesnenin bu tür güçlerin etkilerine karşı bir direnç anlamında kullanılmıştır.

3) Ter ; Miktarı azalır, Asiditesi ve Toksititesi artar.

4) Solunum Gazları ; CO2/O2 oranı, Co2 lehine değişir.

5) Isı ; Egzersizler sırasında vücut ısısı 0,5-1'C yükselmektedir (4, 7, s.49-52).

YORGUNLUĞUN ÖNLENMESİ VE GİDERİLMESİ (DİNLENME)

Yorgunluğun önlenmesi ve giderilmesinde şu iki noktanın gözönünde bulundurulması gerekir :

1. İşten ileri gelebilecek türlü yorgunluk şekillerinin giderilmesinde yalnızca "iş arasına dinlenme aralıkları (molalar) konulması" yeterli değildir.

2. Yorgunluğun tamamen giderilmesi bakımından yeter süreli bir uyku ile uygun tatil ve izin sürelerinin düzenlenmesine önem verilmelidir (6, s. 17-25).

Yapılan işin tekniğinin iyi bilinmesi, gereksiz hareketler ve statik kasılamalardan kaçınılarak çalışmanın otomatize edilmesi yanında, fizik egzersizlerin başarı ile yapılmasında görev alan sistemlerin kabiliyetlerinin yükselmesi, hareketleri daha yüksek düzeyde ve az enerji sarfıyla yapabilmeyi sağlayan antrenman, yorgunluğun önlenmesinde en etkili yöntemdir (7, s.49-52).

Dinlenme, yeterli istirahat süresi, hafif vücut aktivitesi, uygun bir beslenme ve fizyoterapi ile uygun bir şekilde sağlanabilir.

Dinlenme (mola), iş fizyolojisi esaslarına göre işe ara verme süresine bağlı olarak "Çok Kısa Süreli Dinlenme" (süresi 30-60 saniye arasında değişir), "Kısa Süreli Dinlenme" (süresi 30 sn-5 dak.) ve "Uzun Süreli Dinlenme" (süresi 5 dakikadan uzun) olmak üzere değişik şekillerde olur. İş kurallarına göre, dinlenme denilince en az toplam 15 dakika için işin bırakılması anlaşılır.

Bundan başka dinlenmenin ; 1) Organize dinlenme (kanunî dinlenme, işletme tarafından işin gereklerine göre önceden belirlenmiş olan dinlenme), 2) Organize olmayan dinlenme (Maskelenmiş dinlenme) şeklinde ikiye ayrılması da mümkündür (6, s.17-25).

Her iş saati başında bir kısa süreli dinlenme (örneğin 5 dakikalık bir dinlenme) hakkının tanınması, özellikle koordinasyon mekanizması üzerinde zorlamalar yapabilecek iş şekillerinde, çok olumlu bir etki gösterir. Bazı iş analizlerinde, birçok işçinin kendiliklerinden kısa süreli, gizli (maskelenmiş) dinlenmelere (İşe hazırlanmayı uzatma, zorunlu olmayan yan işlerle uğraşma, küçük tamirlere kaçma vb.) başvurmakta oldukları tespit edilmiştir. Bu gibi dinlenmeler -eğer kişinin tembelliğinden ileri gelmiyorsa- yorgunluğun önlenmesi ve giderilmesi bakımından doğal olarak kabul edilmesi ve hesaba alınması gerekir. Fakat, gerçekte bu tür gizli dinlenmelerin yorgunluğu önleyici ve giderici etkisi yasal dinlenmelerden çok düşüktür. Çünkü, bu gibi dinlenmelerde hiçbir zaman tam bir gevşeme meydana gelemez.

İleri derecede statik kas çalışmalarının hakim olduğu iş kollarında da, sık sık kısa süreli dinlenmelerin verilmesi (gerektiğinde bu aralıklar içinde denkleştirici hareketlerin yaptırılması) faydalıdır (7, s.49-52).

Sportif antrenman sonrası, dinlenme ve kendini yenilemede sauna değerli bir yere sahiptir. Burada sözkonusu olan, oldukça kuru bir 65'-90'C arası sıcak hava banyosu ve değişken sıcaklıktaki uyaranlardır (soğuk duş, soğuk hava vb.). Bu şekilde o-

Stres kelimesinin ayrıca, bütünlüğü koruma ve esas duruma dönmek için çaba harcama anlamları da vardır (1, 2).

Tıp alanında stres sözcüğü ilk kez 19. yy. ortalarında "stress" veya "strain" şeklinde bedensel ve ruhsal hastalıkların sebebi olarak düşünülmesi ile göze çarpar (2).

1878'de Fransız fizyoloğu Claude Bernard, bugünkü anlamda ilk defa stres kavramını kullanmıştır. Bernard, bütün hayatî fonksiyonların, dış çevrenin değişen şartları karşısında canlının iç dünyasının belirli sınırlar içerisinde sabit tutulması amacına yönelik olduğunu söylüyordu. Daha sonraları (1925'lerde) ABD'li fizyolog Walter Cannon bu "fizyolojik denge-ye" "homeostasis"adını verdi (3).

1910'da Sir William Osler koroner kalp hastalıklarının daha çok işkolik, gergin, işadamı Yahudiler arasında görüldüğünü belirterek bu kişilerin "endişeli kimseler" olduğunu belirtmiştir (2).

Stres alanındaki en fazla çalışmayı 1950'li yıllarda Hans Selye yapmıştır. Selye stresi "organizmaya zarar veren uyaran" olarak tanımlamış, daha sonra "organizmada zorlama sonucu ortaya çıkan tepki" olarak kabul etmiştir. 1956 yılında "özgül olmayan genel uyum belirtileri" üzerinde durmuş ve stresin "organizmanın zararlı etkenler karşısında hastalık belirtileri göstermesi" olduğunu ileri sürmüştür.

Başta Selye olmak üzere, stres alanında araştırma ve çalışma yapan tüm araştırmacılar, bu kavram önce "organizmaya zarar veren etken", daha sonra "dış ve iç ortamdan kaynaklanan zararlı etkenlerin organizmada yarattığı değişiklik" olarak nitelemişlerdir. Günümüzde ikinci yaklaşım biçimi benimsenmiştir.

1960'lı yıllardan günümüze dek stres kavramı, zararlı etkenlere karşı organizmanın tepkisi olarak kabul edilmiştir. Başka bir deyişle, stres kavramı, zararlı etken karşısında organizmanın dengesinin, düzeninin, uyumunun bozulduğunu gösteren durumu anlatmak için kullanılmaktadır. Örnek olarak aşırı sıcakta insanın bayılma-

tonom sinir sistemi uygun uyaranlarla etkilenmeye çalışılır. Ön plânda parasempatik sistem etkilenmek istenir. Sauna safhasında sempatik bir uyaran söz konusudur, kalp atış sayısı artmıştır. Sauna havası ne kadar fazla nemli ise, dolaşım sistemi de o kadar etkilenir. Bu yönde en fazla etkili olan buhar banyolarıdır ve hekim tavsiyesi olmadan yapılmamalıdır.

Uygun şartlarda, kuru havalı bir saunada vücut kılları ve saçlar arasında bir hava tabakası oluşur ve bu organizmayı aşırı sıcaktan korur. Bu hava tabakası sayesinde ter, istenen bir şekilde soğuyabilir ve vücudu serinletebilir. Böylece vücudun aşırı ısınması engellenebilir. Vücut çekirdek ısısı, 1'-2'C yükselir. Bu şekilde uygun çalışma ve verimlilik ısısı olan 38,5' ye erişilir. Bu ısı, sindirim faaliyetinin en yüksek sınırlarda seyrettiği ısıdır ; aynı şekilde yenileşme ve direnç artması için de bu ısı çok uygundur.

Sporcu da, diğer kişiler gibi sauna için iki saatlık bir zamanını harcamalıdır. Aşırı yorgunluk ve düşük tansiyonda, ayakları 35'C suya sokmak ve bunu 42'C ye çıkarmak yararlıdır (3, s.139-141).

Sauna'da genel kurallara uyulmalıdır. Sauna'dan sonra bir rahatlık hissi duyulur. Buna sıklıkla, hafif bir yorgunluk hissi eşlik eder. Sportif yarışmalar ya da ileri derecede güç sarfedilmesi gereken durumlar öncesi sauna sadece, o zamana kadar düzenli olarak saunaya gidenlere tavsiye edilir. Bu bilhassa, saunada "kilo atmak" isteyen atletler için söz konusudur. Hızlı su ve tuz kaybı ile bilhassa sportif verimde düşüş göslenebilir. Mesaj ve Oksijen tedavisi,sauna ile birlikte çok yararlı olabilir.

Yorgunluğun giderilmesinde önemli bir faktör de uykudur. İşyerlerinde yapılan geniş araştırmalarda gece iyi uyumayan işçilerde dikkatin azaldığı, iş veriminin düştüğü tespit edilmiştir.

Normal hallerde (doğal yorgunlukta ve ileri derecede olmayan iş yorgunluklarında) süre ve nitelik bakımından yeterli derecede iyi uykunun, hiçbir artık bırakmaksızın yorgunluğu giderdiği gözlenmiştir. Uyku ihtiyacı yaşlara göre değişir. Erişkin için genellikle tavsiye edilen 8 saatlik bir uyku süresi kaba bir normdur. Değişik yaşlar ve çalışma şekilleri için şu süreler uygun olmalıdır :

Süt çocukluk döneminde ; 18 - 20 Saat,

Küçük çocukluk döneminde ; 12 - 14 Saat,

Okul çocukluğu döneminde ; 10 - 11 Saat,

Erişkin (Kas çalışmaları) ; 8 Saat

Erişkin (Daha çok fikrî çalışma) ; 6 - 8 Saat,

Yaşlı (ve çalışmayan kişiler ; 6 Saat.

Tam (yeter) bir şekilde uyuyan (uykusunu almış olan) bir kişide, uyandıktan sonra en çok 15 dakika sonra artık yorgunluk duygusundan eser kalmamalıdır.

Ayrıca yorgunluğu gidermede uygun tatil ve izin sürelerinin düzenlenmesi de önemlidir. Yılın yorgunluğunu tamamen giderebilecek bir izin süresi en az 3 hafta (daha uygunu 4 hafta) olmalıdır, bu da devamlı olarak kullanılmalıdır (5,6, s.17-25).

KAYNAKLAR

1. Ana Britannica: Ana Yayıncılık, 22 Cilt, 1991.

2. E. Grandjean: *Z. Praventivmot*, 14., 1969.

3. W. Heipertz, D. Böhmer: (Çev. İ. M. Arman). *Spor Hekimliği*, Kırklareli-Vize, 1985.

4. G. Tezmen: *Hürriyet Sağlık Danışmanlığı*. Makale Yazıları, 1991.

sı, kavga sırasında kan basıncının yükselmesi, kalp vurum sayısının artması insanın uyumunu bozar, stres durumu yaratır. Bu durumdan kurtulmak, yeniden uyum sağlamak için bedensel ve ruhsal çaba gerekir.

Stres sözcüğünün kullanıldığı yerler ve stresle ilgili kaynaklar incelendiğinde, bugün stres kavramının birbirinden farklı iki anlamda kullanıldığı söylenebilir :

1- Stres kavramını organizmaya zarar veren etkenleri anlatmak için kullananlar,

2- Stres kavramını zarar veren etkenlere karşı organizmada ortaya çıkan olumsuz değişiklikleri ve tepkileri anlatmak için kullananlar.

Günümüzde stres kavramı birinci anlamda kulanılmaktan çok, ikinci anlamda kullanılmaktadır. Ancak biyokimyacılar, fizyologlar, stresle ilgili konularda deneysel araştırma yapanlar, stres kavramını hâlâ birinci anlamda kullanmaktadırlar (1).

1974 yılında Selye, belirli ölçüler içinde olumlu ve yararlı olan uyumun sürdürülmesine yarayan stresi belirten ve "eustress" olarak adlandırdığı yeni bir kavram ortaya atmıştır. Selye'ye göre, belirli ölçüler içinde organizmanın çalışması, davranışta bulunması, gelişmesi için stres gereklidir. Havalar soğudukça insanın kalın ve sıkı giyinmesi, kalorifer, soba yakması, terleyince soyunması, çevreye uyum sağlamak için zorlanan öğrenci, bu durumu iyi kullanır ve uyum sağlarsa başarılı olur, sınıfını geçer. Romanı, öyküsü, oyunu üzerinde çalışırken zorlanan yazar, zorlanmadan kaynaklanan açık ve duru bilinç, odaklaşan dikkat, seçici algı ve doğru işleyen düşünce süreciyle daha yaratıcı olur, güçlü ve kalıcı ürünler verir.

Belirli ölçüler içinde organizma için uyarıcı olan kimi etken, bu ölçülerin dışına çıkıldığında zararlı etken niteliğini alır. Kimi etken de niceliği ve niteliği nedeniyle organizma için zararlı etken olarak kabul edilir. Fizyolojik, ruhsal, toplumsal kaynaklı tüm etkenler için bu durum söz konusu-

866 5. İ. Topuzoğlu: *Çevre Sağlığı ve İş Sağlığı*, HÜTF Y., Ankara, 1979.

6. S. Velicangil, Ö. Velicangil: *Endüstri Sağlığı* (İşçi Sağlığı - İş Hijyeni) *ve Meslek Hastalıkları*, Yakın ve Ortadoğu Çalışma Eğitim Merkezi Y., Ankara, 1987/3.

7. S. Yumuturuğ, T. Sungur: *Hijyen Koruyucu Hekimlik*, I. Baskı, Ankara, 1980.

dur (1).

Stres, pek çok hastalıklara zemin hazırlayan bir faktör olarak önemini her geçen gün arttırmaktadır. Stres tek başına hastalık yapmaz. Çevre faktörleri (kötü beslenme, sigara içme, hava kirliliği), kalıtsal faktörler ve stres, hepsi birden bir hastalığın oluşumunda rol oynarlar. Stres hastalığa karşı yeşil ışık yakan ve insan vücudunun direncini kırabilen bedensel bir zorlanma durumudur (4).

STRESİ TANIMAK

Stresi kontrol edebilmek ve giderebilmek için önce tanımak, tanımak için de varlığından haberdar olmak gerekir. Stres belirtileri birden başlayacağı gibi, yavaş yavaş da başlayabilir. Yavaş gelişen stresin sonuçları kolayca tanımlanabilir. Tablodaki belirtilerin bir kısmını kendinde gören kişinin stresle başedebilmek için çalışması gerekir (3):

Kendinizdeki Stres Belirtileri

Saldırganlık veya kayıtsızlık,

Sıkıntı, gerilim hâli,

Sinirlilik,

Neşesizleşme, durgunlaşma, çökkünlük hâli,

Dinlenmekle geçmeyen yorgunluk,

Unutkanlık,

İrritabilite, korkulu rüyalar,

Karamsarlık, kendini küçük görme, yalnızlık hissi,

Yersiz suçluluk hissetme.

Organik açıklaması olmayan

Ağız kuruluğu,

Üşüme, titreme,

Vücutta uyuşukluk, karıncalanma hissi,

Sebepsiz çarpıntı,

Yersiz soğukluk, sıcaklık hissi,

Baş ağrıları, baş dönmeleri,

İdrar sıklığı,

Mide bulantısı, kusma, ishal,

Uyku, iştah bozukluğu,

Konuşma güçlükleri,

Uykuda diş gıcırdatma, konuşma,

Gürültüye ve sese karşı duyarlılık.

Stresi gidermede başkalarına yardım etmek gerekebilir. Bunun için de başkalarındaki stres belirtilerini bilmek gerekir :

***Başkalarındaki Stres Belirtileri** (3)*

Gittikçe artan alkol, sigara, psikoaktif madde kullanımı,

Stres vericiyi inkar,

Hissî patlamalar,

Kolay heyecana kapılma,

Âni davranışlar,

Yetersiz yeme, içme,

Menfî tutum başlaması,

Çocuksu tepkiler,

Huzursuzluk,

Gereksiz riske girme.

Gruplarda (bir işyeri, okul, askerî birlik gibi) stres etkisi olduğunda aşağıdaki davranış şekilleri görülür. Grup liderinin bu durumu bilmesi faydalıdır :

***Grup İçinde Stres İşaretleri** (3)*

Tartışmaların artması,

Şikâyetlerin artması,

Çalışma ahenginin bozulması,

Kurallara önem vermemek,

Üretkenliğin düşmesi,

Eleştiriye karşı duyarlılık,

Hastalık için başvurunun artması,

Otoriteye saygısızlık, itaatsizlik.

STRESLE MÜCADELENİN İLKELERİ

1. Fizik, sosyal veya psikolojik bir stresörle karşılaşıldığında ; kişinin ona verdiği anlam, algılama biçimi ve beklentileri stresi değiştirebilir.

2. Strese bireysel reaksiyon şunlar tarafından düzenlenebilir :

a- Bireyin kendisindeki zedelenebilirlik duygusu,

b- Bireyin kendisindeki problemin kaynağını bulabilme, dengeleyebilme ve üstesinden gelebilme yetenekleri ve çabası.

3. Stresi gidermede; benzer stres durumunda geçmişte başarılı olmak olumlu, başarısız olmak ise olumsuz etkendir.

4. Bireyin stresöre dereceli maruz kalması stres reaksiyonunu azaltır. Stresörün etkisi, duyarsızlaştırma ve bazı davranış kalıpları geliştirme yoluyla birey daha dayanıklı olur.

5. Bir stresin üstesinden gelme konusundaki başarısızlığa bağlı stres reaksiyonları zincirleme olarak çöküntüyü hızlandırır.

6. Birisinin duygularını anlatabilmesi ve güvendiği insanların varlığı stresi hafifletir ve stres reaksiyonunun doğurduğu rahatsızlıkları geriletir.

7. Yapısal etkenler bilinmelidir: Bazen hipersensitif, biyokimyasal ve nörofizyolojik sistemler yoluyla başlayan; ağır psikosomatik hastalar olduğu bilinmelidir.

8. Kültürel elementler : Uğursuzluk anlamı ile irtibatlandırılan belirli olayları farklı yorumlama tarzındaki kültür birikimi stres arttırıcı etki yapar.

9. Kişilik yapısının önemi : Tip A olarak tanımlanan, sert araba süren, her zaman sıkışıklık çeken, rekabetçi, hırslı kimselerde tip B'ye göre koroner hastalıklarına yatkınlık olduğu söylenmektedir. Tip B kişilik yapısında olanlar sakin, soğukkanlı, ılımlı ve tedbirli araba sürücüleridir (5).

10. Hafif derecede korkunun ve stresin faydalı olduğu unutulmamalıdır.

KENDİ STRESİNİ YENMEDE TEKNİKLER

Uzun süren streslerde bireylerin ahlâkî değerlerinin bozulmasına sık rastlanır. Kişilerin sakinleştirici, uyku verici ilaçlara, alkol ve sigaraya sık başvurmalarını önlemek hekimin görevidir. Bireylere bu yanlış alışkanlıklar yerine, düzenli relaksasyon egzersizleri, meditasyon, tabiî uyuma gibi teknik ve aklî stratejiler öğretilmelidir (6, 7).

Tekniklere geçmeden önce bütün tekniklerde ortak olan 4 özelliği belirtmek uygun olur (8, 9):

Rahatlama: Solunum egzersizlerinden faydalanılır, bol rahat elbiseler giyilir, loş, sakin yer seçilir. Çevreyle ilgi tamamen kesilmelidir.

Kendi kendine telkin: Her metodda farkı olan çeşitli türdeki tabirlerin tekrarı yapılır. Gevşeme egzersizleri ön plândadır.

Düşünce konsantrasyonu: Dikkat hâli dış dünyadan kişinin kendi içine yönelir. Dikkat sık sık bir kelime veya bir sesin üzerine toplanır. Gerekirse ilginin dağılmaması için gözler kapatılır.

Fikir aşılama: Stres aşısında hayalî stresli durumlar zihne sokulur. Sağlıklı tepki yolları kazanılır. Gerçek stresle karşılaşıldığında hazırlıklı olunur. Örnek vermek gerekirse; kişi ölümün mahiyetini hayal ederek sağlıklı tepki yolları öğrenirse böyle bir stresle karşılaştığında o kişi hazırlıklı ve eğitilmiş demektir (3).

SOLUNUM EGZERSİZLERİ

***Bir Solunum Egzersizi Örneği** (3);*

Rahat bir şekilde oturun,

Gözlerinizi kapayın sadece aldığınız nefesi düşünün,

Nefes alırken burnunuzu, verirken ağzınızı kullanın,

Nefes alırken şu kelimeleri defalarca düşünün ; "gevşiyorum, düzenli ve düzgün nefes alıyorum, taze hava ciğerlerime doluyor ve çıkıyor, sakinlik, tazelik hissediyorum."

1,2 sayı kadar nefes alın 3-5 saniye bekleyin, 3,4,5,6 sayısı kadar sürede nefesinizi yavaşça verin. Her nefes egzersizi böyle yapılır.

5 dk. sonra yavaşça ayağa kalkın, egzersizden önce yaptığınız işe dönebilirsiniz.

Solunum egzersizlerini alışkanlık hâline getirdikten sonra gözleri kapamak, elleri göğüs ve karına koymak gerekmeyebilir. Günde 40-50 arası derin nefes egzersizi genellikle yeterlidir. Üst üste yarış şeklinde yapılmamalıdır. Arada normal nefes almak gerekir.

Herhangi bir şeyi beklerken,

Birşeye sinirlendiğinizde,

Ayrıca hergün 5 dk'nızı solunum egzersizlerine ayırırsanız, 2-3 hafta sonra kendinizi artık gevşemiş ve rahat bulabilirsiniz.

GEVŞEME TEKNİKLERİ

Gevşeme teknikleri önce çizgili kaslardaki gerginliği azaltırken, dolaylı olarak ta iç salgı, kalp, kan basıncı ve solunumda düzelme sağlar. Gevşeme tekniklerinden gaye bedeni denetim altına almaktır. Bütün teknikler bu yolla gevşemeyi sağlar.Teknikler zor değildir. Herkes üstesinden gelebilir. Bununla beraber otomatikleşmeye kadar hangi teknik uygunsa onu uygulamak gerekir. Teknikler o kadar otomatik hale gelmelidir ki uygulamak isteyen kişi rahatlamak istediği zaman öğrenmeye gerek duymamalıdır. İnsan bu düzeye ulaştığı zaman midesindeki rahatsızlığı durdurabilir. Kalp atışını azaltabilir, kan basıncını düşürebilir ve kendini daha iyi ve rahat hissedebilir.

Eğer stresin zarar verici etkisi daha çok çeşitli sırt, bel, baş, boyun ağrıları şeklinde ise bu teknik kullanılabilir. Sinirlendiğinizi,engellendiğinizi düşünün, bir haksızlığa uğradınız, kuyrukta bekliyorsunuz sinirlendiniz. Böyle durumda ne halde olduğunuzu düşünün : Kaşlarınız çatılmış, karnınız ve kalçalarınız kasılmış, dişleriniz kitlenmiş, el ve ayaklarınız soğuk ve nemli. Bunun arkasından baş ağrısı gelebilir ve günün kalan kısmı zehir olabilir.

Böyle durumlarda gevşeme tekniği kullanmak isterseniz nefes alma egzersizleri yetmeyebilir. Gevşeme tekniği eğitimine sahipseniz işiniz kolaydır. Böyle bir stres durumunu en az zararla atlatabilirsiniz (3).

Gevşeme Çalışmasında Ön İlkeler

İlk prensip işi ciddiye almaktır.

Tekniği öğreninceye kadar hergün 20 dakika uygulamalısınız.

Hemen başarı beklemeyin.

Tekniği uygulama otomatikleşmelidir.

Rahat, loş bir oda seçin.

Rahat bir sandalyeye eller dizlerde otururak yahut eller ve kollar vücuttan biraz ayrı, uzanarak yapın.

Başlangıçta gözler kapalı olmalıdır.

Nefes alma egzersizi ile başlamalısınız.

Sizin en çok hoşunuza giden sakin bir yeri düşünün (sahil, göl, orman, dalgaların sesi, ılık kum, güneş, meltemin kokusunu hissedin, kuşları dinleyin orda olun).

***Bir Gevşeme Seansı** (3)*

Gevşeme cümleleri : Kelimelerin aynı olması önemli değil anlam önemlidir. Söyleneni hissetmek gerekir. Cümleleri çok yavaş söyleyin, her cümleyi üç kere tekrar edin, cümleler arasına üçer saniye bırakın, başlangıçta teypten faydalanabilirsiniz.

Gevşeme cümleleri : (3 dakika, her birini üç defa tekrarlayın)

Kendimi sakin hissediyorum

Kendimi gevşemiş hissetmeye başlıyorum

Ayaklarımı ağırlaşmış ve gevşemiş hissediyorum

Dizlerimi ve ayak bileklerimi ağırlaşmış ve gevşemiş hissediyorum

Kalçalarımı ağırlaşmış ve gevşemiş hissediyorum

Midemi ve göğsümü ağırlaşmış ve gevşemiş hissediyorum

Omuzlarımı ağırlaşmış ve gevşemiş hissediyorum

Boynumu, çenemi ve alnımı ağırlaşmış ve gevşemiş hissediyorum

Herşey rahat ve problem yok

Tüm vücudumu sakin, ağırlaşmış, gevşemiş ve rahat hissediyorum

Isınma cümleleri : (2 dakika söylediklerinize konsantre olmaya devam edin, her bir cümleyi üç defa tekrarlayın)

Sakin ve gevşemiş vaziyetteyim

Ayaklarım ve bacaklarım ağırlaşmış ve sıcak

Bütün vücudumu gevşemiş, sakin ve sıcak hissediyorum

Sıcaklık bütün vücuduma akıyor.

Hayal kurma cümleleri : (3 dakika aynı durumda kalın, gözlerinizi kapatın, her cümleyi hissedin ve konsantre olun. Her bir cümleyi üç defa tekrar edin)

Tüm vücudum sakin, rahat ve gevşemiş durumda

Zihnim sakin,

Düşüncelerim sakin ve rahat

Dünya ile ilişkimi kesiyorum, sakinim

İçim tamamen huzur doldu.

Etkin hale gelme cümleleri : (2 dakika)

Denemeden sonra aynı etkiyi gözleriniz açıkken elde etmeye çalışın. Seansa gezinerek son verin. 3 defa derin nefes alın. Aşağıdaki cümleleri 3'er defa tekrar edin.

Hayat ve enerjinin ayak ve bacaklarıma aktığını hissediyorum

Hayat ve enerjinin kalça, göğüs ve mideme aktığını hissediyorum

Hayat ve enerjinin ellerim ve kollarıma aktığını hissediyorum

Hayat ve enerjinin omuz, boyun, baş ve yüzüme aktığını hissediyorum.

Hayat ve enerji kendimi hafif ve canlı hissetmeme yol açıyor.

BİOFEEDBACK

Bu teknikle insanın bilinçli olarak anlamadığı, fark etmediği normal ve normal dışı fizyolojik tepkiler bir araç yardımı ile bilinçli duruma getirilir. Bir eğitim programı içinde cilt sıcaklığı, terleme, kalp atışı, kalp gerilimi gibi fizyolojik tepkiler görünür, işitilir duruma getirilir. Deriye bağlı elektrotlarda bu durum sağlanır. Böylece kişi hangi duygu ve düşünceleri ile bedeninde ne değişiklik olduğunu fark eder ve bedenini denetlemeye çalışır (3).

SELF-HİPNOZ

Kişinin kendi kendini uyutmayı öğrenmesi ve uyku durumu içerisinde kendisini düzeltmeye çalışmasıdır.

Kişi eğitimi programı sonucu bir anahtar kelime veya işaretle uykuya girip gevşemeyi sağlar, faydalı telkinlerde bulunur, rahatlamış ve güçlenmiş olarak uyanır. Uyku çalışmalarında başarı bireyin uyuma isteği ölçüsünde yükselir. Şimdi Soskis'den (1986) bir self-hipnoz örneği görelim (3, 10):

Self-Hipnoz Örneği :

Hipnoz ve self-hipnoz hakkında gerekli ön bilgiyi alan ve terapist

rehberliğinde eğitilen bir kişi; stres, gerginlik, gerilim oluşturan durumlarda veya hergün aşağıda belirtilen örneğe uygun bir programı kendine uygulayabilir.

Günün sakin ve boş olan 10 dakikasını seçin.

Gürültü ve dikkat dağıtıcı olmayan, rahat bir pozisyona girin. Eğer saat kullanmak istiyorsanız 10 dk'ya kurun.

Gözlerinizi kapayın ve uyku hissini hatırlayın.

Dikkatinizi sol elinize verin ve onun yukarı doğru süzüldüğünü ve hafifliediği hissini düşünün.

Kendinize söyleyin ; "üç derin nefes alıyorum ve hafifleme hissinin bütün vücuduma yayıldığını hissediyorum".

Devam edin : "Şimdi birden ona kadar sayarak uykunun daha da derinleştiğini hissediyorum. Bir derken ellerim ve kollarım gevşiyor. İki, gevşeme kollarımdan yukarı doğru yayılıyor... Üç, daha sonra omuz ve boynum gevşiyor... Dört; kafa, alın, ense, bütün boynum gevşiyor... Beş; şimdi ağız, çene, göz çevresi ve bütün yüz kaslarıma gevşeme yayılıyor... Altı; sırtımın yukarısı, göğsüm adım adım denk ve rahat olarak gevşiyor... yedi; belim ve karnım gevşiyor... Sekiz; gevşemenin uyluk, kalça ve dizlere yayılmasını istiyorum... Dokuz; baldırlarım ve ayaklarım gevşiyor... On; şimdi bütün bedenim tam, derin ve rahat bir şekilde gevşedi.

Kendinize söyleyin : "Şimdi huzurlu, mutlu, sakin bir an yaşıyorum. Tıpkı deniz kenarındaki gibi masmavi gökyüzü, tüy gibi bulutları görebiliyorum. Dalgaların sakinleştiren sesini işitebiliyorum. Güneşin sıcaklığını hissedebiliyorum. Mutlu ve sakinim, huzur içindeyim."

Saatin sesine veya istediğimiz zamana kadar kendinizi gevşemiş vaziyette bırakın.

Kendinize söyleyin : "Birden beşe kadar sayarak egzersizleri bitiriyorum. Beş derken uyanık olacağım... Dört, şimdi daha uyanığım... Üç, daha iyiyim... İki, gözlerimi açıyorum. Bir, uyanık ve zindeyim."

Kalkmadan önce birkaç defa adalelerinizi gevşetin, esnetin ve genleştirin.

YOGA - ZEN

Uzakdoğu felsefesinin ürünlerindendir. Budizmin farklı mezheplerinin kullandıkları metodlardır. Hepsinin ortak noktaları, düşüncelere parlaklık vermek, dünya görüşlerini yenilemek, insanı kötü arzularından uzaklaştırmak, bencillikten vazgeçirmektir. Uzun süreli düşünüş ve trans oluşturarak kişiyi huzur ve sükûnete kavuştururlar. Beden üzerinde kontrol sağlamayı amaçlarlar (11).

MEDİTASYON

Meditasyonda kişi, özel ve rahat oturma pozisyonuna girer ve "menta" adı verilen belirli kelimeleri tekrarlayarak düşüncesini bir noktada toplama, zihnini tamamen boşaltma ve ilham denilen kendiliğinden gelen fikirleri bekleme ve uygulama tarzında bir program uygular. Bu programda 4 temel element vardır :

Zihni odaklaştırma : Bir kelime, ses veya uyaran ; sesli veya sessiz tekrar edilir, gözler uygun bir nesneye sabit olarak bakılır.

Pasif tutum : Araya giren düşüncelerle hiç ilgilenmeden anahtar kelime tekrar edilmelidir. Hata yapıldığında sabırla "manta" ya dönülmelidir.

Adele gerilmesinde azalma : Denek rahat pozisyonda olmalıdır.

Sessiz çevre :
palı ve uyarıcı olmayan çevre seçilir (12).

STRESİ AZALTMADA DİĞER YARDIMCI YOLLAR

I- Fizik egzersizleri (spor) : Düzenli ve ölçülü yapılan spor beden sağlığı yanında duygusal boşalma, sükûnet, rahatlık, zihnî gevşetme sağlar.

Spor veya fizik egzersizler, bir kimse ile veya kendisi ile yarışmadan, zevkle yapılırsa ruh sağlığına katkısı fazladır. Neticede zindelik ve dinçlik sporun fayda verdiğini gösterir (3).

II- Müzik : Stresi azaltmada hedef, huzur ve sakinlik kazandırmak olduğuna göre bunu sağlayan müzik çeşitleri yararlıdır (3).

III- İçini dökme ve danışma.

IV- Dua : Dinî inançların huzur, sükûnet ve dayanıklılık getirdiği bilinmektedir. Stres etkisinde bunlar aranan, istenen hedeflerdir.

Duanın 2 önemli faydası vardır ;

1. Problemleri kelimelerle ifade etmeye imkân verir. Problemin karışıklık ve belirsizlikten kurtulmasına yardım eder.

2. Dua kişiye yükünün paylaşıldığı ve yalnız olmadığı duygusunu verir. En çaresiz ve ümitsiz durumlarda herşeyi duyan, herşeyi bilen ve gücü yeten bir kudrete inanmak, sığınmak ve güvenmek o kişiye sakinlik ve huzur verir, "Ben yalnız değilim" diyerek güven duygusu gelişir ve daha dayanıklı olur (5, 13).

V- Aile ve toplum dayanakları - grup desteği : Stres altındaki kişi kendini yalnız hissetmektedir. Kişinin ekonomik gücünün yerinde olması, hastalık, sakatlık anında ailesinin, arkadaşlarının veya sigorta şirketinin yahut devlet kurumlarının kendisine sahip çıkacağını bilmesi, güven duygusunu güçlendirerek stresi kontrol etmesinde faydalı olur.

VI- Stres durumunun iyi ve doğru tahlili : Endişe ve sıkıntı varsa ortada bir problem var demektir.

Problem nedir ?

Problemi doğuran sebepler nelerdir ?

Muhtemel çözüm yolları nelerdir ?

En iyi çözüm yolu hangisidir ?

Bu dört soruya cevap verilirse stres vericinin zararını karşılamak, en aza indirgemek mümkün olur (3).

VII- Boş kalmamak : Okuyan, araştıran insanlar meşguldür. Üzülmeye zamanı yoktur. İstek ve gayret içinde bir "uğraşı tedavisi" ni kendisine uyguluyor demektir. Bu nedenle stresi azaltmada iyi bir yol olarak "meşguliyet" tavsiye edilebilir.

***Daha Az Stres İçin Kendinize Emirler** (3)*

Aynı zamanda tek bir iş yap !

Problemi kavra !

Dinlenmeyi öğren !

Soru sormayı öğren !

Anlamlıyı, anlamsızı ayır!

"Güzel gören güzel düşünür, güzel düşünen hayatından lezzet alır" kuralını unutma!

Esnek ol !

Hataları kabul et !

Basitçe ifade et.

Sakin ol, gülümse !

Zamanlamayı iyi yap !

KAYNAKLAR

1. Ö. Köknel: *Genel ve Klinik Psikiyatri,* Nobel Kitabevi, 1989.

2. A. Baltaş, ve Z. Baltaş: *Stres ve Başa Çıkma Yolları,* Remzi Kitabevi, 1990.

3. N. Tarhan (Ed.): GATA H. Paşa Eğt. Hst. Psikiyatri Kliniği I.Stres Semyozyumu: *Stres ve Hastalıklar Kitabı,* Gri Ajans, İstanbul, 1990.

4. P. Miller, C. Mc, N.B. Kreitman, J.G. Ingham and S. P. Sashidharan: *Self- esteem, life stress and psychiatric disorder.* J. Affect. Disorders 17, 1989.

5. L. R. Wolberg: "The tecnique of Psychoterapy, Vol II", *Furth Edition Grune and stratton,* Inc, Philadelphia 1988.

6. Ö. Köknel: *Zorlanan İnsan.* Altın Kitaplar. Bilimsel Sorunlar Dizisi, İstanbul, 1987.

7. L. R. Wolberg: "The technigue of Psychoteraphy, vol 1.", *Fourth Edition grune and stratton.* Inc. Philadelphia 1988.

8. A. C. Mc Farlane: "The treatment of Post - Traumatic stress disorder". Br. J. *Med. Psychol* Vol : 62 (pt 1) 81-90. 1989 Mar,

9. N. L. Schutt, D. A. Bernstein: *Relaxation Skillis for the patient, dendist and auxilliaries.* Dent. Clin. North. Am, 1986 Oct. Vol : 30 (4 Suppl).

10. D.A. Soskis: *Teaching Self-hypnosis and Introducdory Guide for clincians.* W.W. Norton and Company. New York 1986.

11. İ. Öztek: *Mücadele Sporları Sağlığı Kuatsu ve Zen,* Millî Eğitim Basımevi Ankara, 1988.

12. R. J. Goldberg: *Anxiety in the medically III. Principles of Medical Psychiatry,* (Eds. Stoudemire A., Fogel B. S.), Grune and Startton LTD. London, 1987.

13. J. Rudin: *Psychoteraphy and Religion, University of Notre Dame Press,* London 1968.

NEVZAT EREN

SAĞLIK HİZMETLERİNİN SOSYALLEŞTİRİLMESİ

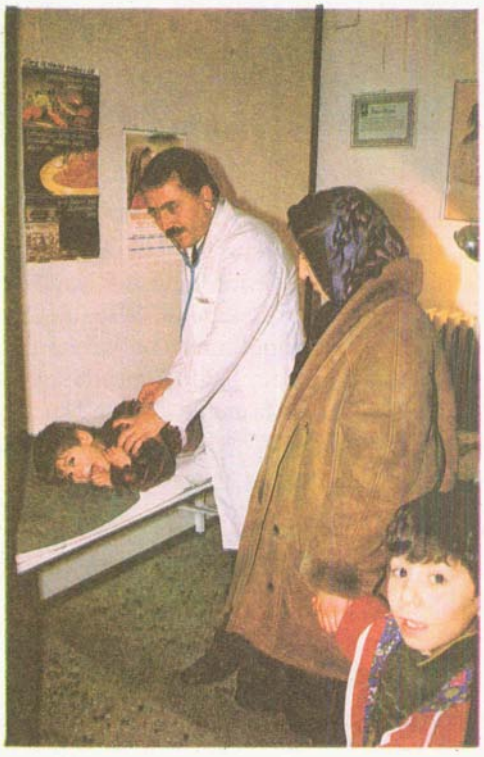

TANIM

"Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi", 1961 yılında, ülkenin kötü düzeyde bulunan sağlık durumunu iyileştirmek, sağlık sorunlarına çözümler bulmak-üretmek amacıyla geliştirilmiş "bir sağlık örgütlenme modeli"dir.

Sağlık hizmetinin başarıya ulaşması pek çok nedenin hem iyi, hem de uygun olmasına bağlıdır. Pek çok olan bu nedenleri üç başlık altında toplamak kural haline gelmiştir. Bu üç ana neden şunlardır (1) :

1. Örgütlenme modeli,
2. Sağlık insangücünün özellikleri,
3. Yeterli finansmanın sağlanması.

Belirtildiği gibi "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi (Sosyalleştirme)" sağlık hizmetinin başarılı olması sonucunu doğuracak yukarıdaki önemli ögeden yalnız birisidir.

Bu üç ögeden hiçbiri diğerinin yerini alamaz, ancak üçü bir bütün oluşturur.

Sosyalleştirme 5 Ocak 1961 yılında kabul edilen "224 Sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun" ile uygulamaya konmuştur. Bu örgütlenme modelini iyi kavrayabilmek için, anılan yasadan iki tanımlamayı şu şekilde belirtmek gerekmektedir (2) :

Yasanın 1'inci maddesi yeni modeli uygulamaya koyma düşüncesinin özünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu madde, aslına bağlı kalarak ve günümüz Türkçesine çevrilerek aşağıda verilmiştir (2) :

"224 Sayılı Yasa, Madde, 1 : İnsan hakları evrensel bildirgesinde bir hak olarak tanınan sağlık hizmetlerinden yararlanmanın toplumsal adalete uygun bir biçimde karşılanmasını sağlamak amacıyla hekimlik ve hekimlikle ilgili hizmetler bu yasa çerçevesinde hazırlanacak bir program uyarınca sosyalleştirilecektir."

Görüldüğü ve Yasa'nın da, açıkca ortaya koyduğu gibi "sağlık hizmetlerinden yararlanmak bir insan hakkıdır." Yasa, bu hakkın insanlarca kullanılabilmesini sağlamaya yöneliktir.

Sağlık hizmeti gündeme geldiğinde, çağdaş anlamda "sağlık" teriminin ne anlama geldiğinin de belirtilmesi gerekmektedir. Yasa 2. maddesinde bunu, Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımlamasını aynen alarak açıklamaktadır :

"224 Sayılı Yasa, Madde 2 : Sağlık, yalnız hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, (bunun yanısıra) bedensel, ruhsal ve toplumsal yönden (de) tam bir iyilik durumunda bulunmaktadır."

Sağlık hizmetinden yararlanmanın bir insan hakkı olduğunu vurgulayan yasa, sağlığın ne olduğunu da (çağdaş anlayışa uygun olarak) açıkladıktan sonra, bu hakkı "Türkiye'de yaşayan tüm insanlara", "sosyal adalet ilkelerine uygun" olarak ulaştırmak- vermek amacıyla hazırlanmıştır.

Yasa, hemen önce belirtilen iki önemli ilkeyi karşılayabilmek, yerine getirmek amacıyla hem örgütlenme modelini hem de bu modelin iyi işlemesi için uyulması gereken kuralları içermektedir. Bu kurallar yurttaşların, hizmetten etkin olarak yararlanabilmeleri açısından önemlidir. Kuralların önemlileri şunlardır :

1. Sağlık hizmeti ihtiyaçlarına göre herkese eşit verilecektir.

2. Herkes belli kurallara uymak şartı ile sağlık hizmetinden para ödemeden yararlanacaktır. Sağlık Bakanlığı bazı hizmetler için kişinin doğrudan ödeme yapmasını isteyebilir.

3. Gerekli ödemeleri yapmak şartı ile, kişi hekimini seçmekte özgürdür.

4. Hekimler özel ya da kamuda çalışmakta özgürdür. (Ancak hem kamuda çalışıp, hem de özel muayenehane açmak mümkün değildir.)

5. Birey ve ailelere, işyerlerine "temel sağlık hizmetlerini" sunmak üzere kırsal alanda ve kentlerde sağlık ocakları kurulmuştur.

6. Sağlık hizmeti, sağlık ocaklarında kurulan küçük ekiplerin hizmetinden oluşacak, bu ekiplerle yataklı tedavi kurumları arasında yakın işbirliği kurulacak, bu ekiplerin hizmetlerinin toplamı, tüm ülkenin sağlık hizmetlerini oluşturacaktır.

7. Sağlık hizmetlerine "plânlamadan denetime - değerlendirmeye kadar" halkın katılımı sağlanacaktır.

8. Gerek tıp fakülteleri, gerekse diğer sağlık personeli yetiştiren okulların bu modelin başarılı olabilmesine katkıda bulanacak nicelik ve nitelikte personel yetiştirmesi sağlanacaktır.

ÖRGÜTLENME

Belirtilen ilkeler ışığında amaca varmak için kurulan örgütlenmenin temeli "sağlık ocağı"dır. Sağlık ocakları kırsal bölgelerde 5-15 bin kişiye, kentsel bölgelerde 50 bin ya da (yerleşim - ulaşım durumuna göre) daha çok nüfusa bir tane olmak üzere kurulur. Yasa'dan ve açıklamalardan anlaşılacağı üzere, sağlık ocaklarının görevleri, sorumlu oldukları nüfusa "Temel Sağlık Hizmetleri" ni götürmektir. Bu hizmetler (Türkiye şartlarına uyarlanmış biçimi ile) şunlardır (3,4) :

1. Koruyucu Hekimlik Hizmetleri

1.1. Kişiye Yönelik Koruyucu Hekimlik Hizmetleri

a. Bağışıklama (bulaşıcı hastalıklara karşı aşılama) Hizmetleri,

b. Erken Teşhis Hizmetleri,

c. Beslenmenin Düzeltilmesi İçin Eğitim Hizmetleri,

d. Aile Plânlaması Hizmetleri,

e. Sağlık Eğitimi Hizmetleri,

f. İlaçla ve Serumlarla Hastalıklardan Koruma Hizmetleri.

(Bu hizmetlerin tümü sağlık ocağındaki ekibin doğrudan hizmetidir ve gene tümü yurttaşlara parasız verilir).

1.2. Çevreye Yönelik Koruyucu Hekimlik Hizmetleri

a. Yeterli ve Temiz İçme ve Kullanma Suyu Sağlanması,

b. İnsan Dışkı ve İdrarının Sağlık Kurallarına Uygun Olarak Yok Edilmesi, Uzaklaştırılması,

c. Hastalık Taşıyan Böceklerle Savaş,

d. Sağlık Kurallarına Uygun Barınak (ev) Sağlanması,

e. Besinlerin Hastalık Taşıma ve Zehirlenme Yapmalarına Karşı Savaş,

f. Doğanın ve Çevrenin Korunması, vb.

(1.2.de açıklanan "Çevreye Yönelik Koruyucu Hekimlik Hizmetleri" ni yerine getirmek sağlık örgütünün değil, Köy İşleri Bakanlığı, Belediyeler, İl Özel İdareleri, Köy Yönetimleri ve benzeri Kamu Kuruluşları'nın görevidir. Sağlık ekibi bu görevleri denetlemek ve yönlendirmekle görevlidir.)

2. İlk yardım Hizmetleri,

3. Âcil Tedavi Hizmetleri,

4. Poliklinik Hizmetleri,

5. Daha Üst Sağlık Kurumlarına Hasta Gönderme Hizmetleri,

6. Adlî Hizmetler,

7. Yönetsel Sağlık Hizmetleri.

Belirtilen bu "Temel Sağlık Hizmetleri"ni yurttaşlar, kırda ve kentte sağlık ocaklarından alacaklardır. Doğrudan hastanelere ya da başka kurumlara başvurmak, yurttaşların zaman ve para yitirmesine yol açmaktadır.

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere, sosyalleştirmenin temel birimi olan sağlık ocaklarının görevi hem koruyucu, hem de tedavi edicidir (5). Ancak ağırlık koruyucu hizmetlerdedir. Bunun böyle olması doğrudur da. Ancak, sağlık ocaklarının tedavi hizmetleri de küçümsenmemelidir. Eğer, daha ileri inceleme, imkan ve uzmanlık bilgisi isteyen hastalar olursa (ki olması doğaldır) bu hastalar bir üst basamaktaki, ilçe merkezlerinde bulunan "Sağlık Grup Hastaneleri"ne gönderilirler. Bu hastanelerin de üstünde "tam teşekküllü" il Hastaneleri vardır. İl hastaneleri ise, bazı hastalarını bağlı bulundukları üniversite hastanelerine gönderebilirler.

İşte, hastaların en uçtaki sağlık birimindan (sağlık ocaklarından) en yukarıdaki sağlık birimine (üniversite hastanelerine) gönderilmelerine "sevk sistemi (hasta gönderme)" adı verilir. Bu göndermede, hastanın durumuna göre hekim, sıra izlemeyebilir.

Sözgelişi, sağlık ocağı hekimi hastasını doğrudan üniversite hastanesine göndererek, hasta için çok önemli olan, zaman kazanmayı sağlayabilir.

Para Ödeme

Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun (224 Sayılı Yasa) yukarıda açıklanan hizmetleri yurttaşlara sunarken "her hangi bir ücret alma" konusunda bir kural, zorunluk getirmemiştir. Ancak, Yasa'da şöyle bir fıkra vardır (2).

"Sosyalleştirme : Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi, vatandaşların sağlık hizmetleri için ödedikleri prim ve kamu sektörü kurumlarının bütçelerinden ayrılan ödenek karşılığı her tür sağlık hizmetlerinin ücretsiz ya da kendilerine yapılan harcamanın bir bölümüne katılması ile, eşit olarak yararlanmasıdır.".

Modelin finansmanı için getirilen "vatandaşların ödemesi gereken prim" yasanın kabul edilmesinden bu yana tespit edilmemiş, harcamalar kamu bütçesinden karşılanmaya çalışılmıştır. Günümüzde de, yukarıda belirtilen hizmetler için yurttaşlardan para alınmasını gerektiren bir Yasa hükmü yoktur.

Başarı Durumu

Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Modeli, aşağıda özetlenen nedenlerden, istenen başarıyı sağlayamamaktadır :

1. Modeli başarıyla uygulayabilecek "yetişmiş sağlık yöneticileri" yetiştirilememektedir.

2. Başta tıp fakülteleri olmak üzere, sağlık personeli yetiştiren tüm yüksek okul ve okullar, modele uyum sağlayacak bilgi ve becerilerle donatılmış personel yetiştirmekte başarılı olamamaktadırlar. Bunun en önemli nedeni bu konuda yeterli eğitici kadrolarının kurulamamış olmasıdır.

3. Halk, örgütten nasıl yaralanabileceği konusunda eğitilmemektedir.

4. Model gereği kurulan örgütün yeterli finansmanı sağlanamamaktadır. Siyasal iktidarlar (belki) siyasal nedenlerle, hem yeterli finansman kaynağı ayıramamakta, hem de alternatif gelir kaynağı olarak "Genel Sağlık Sigortası" uygulamasını hayata geçirememektedirler.

5. Sevk sistemi (hasta gönderme), yataklı tedavi kurumlarında paralı hasta bakılması nedeni ile işlememektedir.

6. Uzman hekimlerin özellikle de hastane hekimlerinin tam süre konu sağlık kurumlarında çalıştırılması, bu uzmanların önemlice bir bölümünün sisteme direnmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu da başarısızlığın bir diğer önemli nedenidir.

Sonuç

Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Modeli, ülke şartlarına uygun ve işlerliği olan bir model olarak birçok kez ve birçok yerde başarılı olmuştur.

Buna rağmen, yukarıda sıralanan nedenlerden, başarısı yerel kalmış ve sürekli olmamıştır.

Kaynaklar

1. Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirildiği Bölgelerde Hizmetin Yürütülmesi Hakkında 154 Sayılı Yönerge.

2. 5 Ocak 1961 Tarih ve 224 Sayılı "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun."

3. N. Eren: *Sağlık Yönetimi ve Mevzuatı*, Beta, Basım-Yayım-Dağıtım, İstanbul, 1984.

4. N. Eren, Z. Öztek: *Sağlık Ocağı Yönetimi*, 4. Baskı, Palme Y., Ankara, 1990.

5. Sosyalleştirilmiş Sağlık Hizmetlerinin Sağlık Kurulları Yönetmeliği (15 Mart 1969 tarihli).

TESLİME MELAN

SAKATLIK

TANIM VE TARİHÇE

Yasalarımızda uygulama alanlarına yönelik çeşitli tanımlar yer almakla birlikte sakatlık genel anlamda şu şekilde tanımlanmaktadır :

Bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal özelliklerinde belirli bir oranda fonksiyon kaybına neden olan organ yokluğu veya bozukluğu sonucu normal hayatın gereklerine uyamıyacak düzeyde özürlenmiş kişiye sakat, özürlenme durumuna da sakatlık denir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ise, "Sakat Kişilerin Hakları" adlı bildiride sakatlığı şöyle tanımlamıştır :

Normal kişilerin kişisel ya da sosyal hayatında kendi kendine yapması gereken işleri, bedensel veya ruhsal kabiliyetlerindeki kalıtımsal ya da sonradan olma herhangi bir noksanlık sonucu yapamıyanlara sakat denir.

Sakatlık tarihin her döneminde toplumların kaçınılmaz bir sorun alanı olarak varlığını sürdüregelmiştir. Bu toplumsal soruna yaklaşımlar değişik zamanlarda farklı farklı olmuştur.

Bazı toplumların yüzyıllar boyunca sakata karşı olumsuz tutum ve davranışlar içerisinde olduğu ve toplumdan dışladığı görülmektedir. Bu toplumlarda, sakata insanca, insan haysiyetine yaraşır yaklaşımlarda bulunulması zorunluluğunun kabullenilmesi yıllar almıştır. Üzerinde önemle durulması ve etkili önlemlerin alınması ise, ancak yüzyılımızda mümkün olabilmiştir.

Oysa Türk toplumu geleneksel insancıl yaklaşımını bu alanda da ortaya koymuş ve sakata her dönemde ve her ortamda sahip çıkmıştır. Ülkemizde sakatlara yönelik hizmetler kaynağını dinden alarak Selçuklular devrinde gönüllü ve hayırsever yardımlar olarak başlatılmış, yüzyılımızda batılı ülkelerdeki gelişmelere paralel olarak ülkemizde de konu, değişik boyutları ile ele alınmıştır. Özellikle 1981 yılının *Sakatlar Yılı* olarak kabul edilmesinden sonra konu güncelleşmiştir. Bu doğrultuda ülkemizde bazı yasaların çıktığı, çeşitli önlemlerin alındığı görülmüştür.

Ülkemizde sakatlara yönelik hizmetler değişik kamu kuruluşları, üniversiteler ve gönüllü kuruluşlarca yürütülmektedir. Ancak bu alandaki hizmetlerin ve politikaların istenilen boyutlarda olmadığı, ihtiyacı karşılamaktan çok uzak olduğunu da vurgulamak gerekmektedir.

SAKATLIĞIN OLUŞUMU

Sakatlıklar doğum öncesi, doğum ânı ya da doğum sonrasında herhangi bir sebeple oluşabilmektedirler.

Doğum öncesine ilişkin sebepler Akraba evliliklerinin özellikle kırsal kesimde yaygın olduğu ülkemizde kalıtsal sebepler önemli olmaktadır. Diğer sebepler annenin yaşı, aşırı doğurganlığı, geçirdiği bulaşıcı hastalıklar, çocuk düşürme çabaları, bozuk ve yetersiz beslenme, kan uyuşmazlığı, içki, sigara, keyif verici maddelerin alınması, kontrolsüz ilaç kullanımı, çeşitli nedenlerle oluşabilecek zehirlenmeler, sindirim bozuklukları, röntgen ışınları gibi sebepler sakatlıklara yol açmaktadır.

Doğum ânına ilişkin sebepler Doğumun uzaması, erken-geç doğum, doğum yaralanmaları, doğum olayının ehliyetli kişilerce yapılamaması, elverişsiz şartlarda yapılması, annenin pelvis kemiğinin gereğince gelişmemiş olması, bebeğin boynuna kordon dolanması, gebelik süresince kötü bes-

lenme gibi sebeplerle sakatlık oluşabilmektedir.

Doğum sonrası sebepler Geçirilen hastalıklar, yetersiz ve dengesiz beslenme, kaza (iş,trafik, ev, kitle) ve yaralanmalar önemli sakatlık sebepleridir.

Sakat Nüfus

Bugün Dünya Sağlık Teşkilatı'nca nüfusun % 10 unu sakatların oluşturduğu kabul edilmekte, hatta bu oranın daha da yükseldiği ifade edilmektedir.

Sakatlara götürülecek hizmetler plânlanırken toplumdaki sayıları, sakatlık gruplarına göre dağılımları ve sakatlık nedenlerini bilmek gerekir.

Türkiye'de henüz sakatların sayımı, bunların sakatlık gruplarına göre dağılımı ve ne kadarının rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanabileceği konuları, ne nüfus sayımı sonuçlarına göre, ne de yapılmış kapsamlı araştırmalarla belirlenebilmiştir.

Ülkemizde nüfus sayımı ile ilgili değerlendirmeler her beş yılda bir sistematik bir biçimde yapıldığı halde, sakatlığın belirlenmesine ilişkin bilgiler her on yılda bir alınmakta, ancak bugüne kadar bu konuda kesin verilerin elde edilmediği görülmektedir.

Konuya 1985 yılı nüfus sayımı ile açıklık getirilmek istenmişse de bazı sebeplerle bunda başarılı olunamadığı görülmüştür.

Öte yandan Türkiye'de sakatlık sorununun tüm boyutları hakkında ülke bazında yapılmış kapsamlı bir araştırma da mevcut değildir. Bu konuda çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarınca konuya kısmî bir açıklık getirilmek ise de, kesin bir değerlendirme elde edilememektedir.

Bu nedenle konuya gelişmiş ülkelerdeki oranlar baz alınarak açıklık getirilmeye çalışılmaktadır.

Bu durumda 1990 yılı nüfus sayımı sonucu Türkiye nüfusunun yaklaşık 57.000.000, bunun da % 10 unun sakat olduğu varsayılırsa, ülkemizde 5.700.000 civarında sakatın olduğu söylenebilmektedir.

Sakatlar ve Aileleri

Özürlülerin kendilerinde olduğu kadar, yakın çevrelerinde de ruhsal gerginlik olması kaçınılmazdır.

Özürlü çocuğu olan aile ekonomik ve psikolojik yönden yıkıntı içindedir. Bu ailelerin toplumsal ilişkilerini hemen hemen kaybetmiş oldukları ve hayatlarını bu tür özürlü çocukların sorunlarının kapladığı bilinmektedir.

Özrün farkedildiği andan itibaren önce anne ve baba, daha sonra yakın ilişkide bulunulan diğer bireylerde ve elbette zaman içinde özürlüde farklı oluşunun getirdiği karmaşık duygular ortaya çıkar.

Ana-baba durumdan dolayı utanma, isyan,bıkkınlık, düş kırıklığı, haklı ya da haksız birbirlerini, bazen de kendilerini veya birbirlerini suçlama gibi duygulara kapılarak çocuklara karşı dengeli ve tutarlı davranmakta güçlük çekebilirler.

Bu nedenle ortaya çıkabilecek olan aşırı koruyup, kollama, bedensel özürü dışında hiçbir sorunu olmayan çocuğa ciddi ruhsal sorunlar ekleyebilir ya da çocuğa özrü yokmuş gibi davranıp ondan fazlaca şey beklenmesi de onu büyük bir yük altına sokup gerginliğini arttırabilir.

Özürlüye sahip olup ta aile içinde oluşan yeni düzeni dengeli bir şekilde yürütebilmek gerçekten zordur.

Özürlü çocuğa sahip ailede çaresizlik,kendine güvensizlik ve özrü kabulde güçlük doğal tepkiler olarak görülmektedir.

Bu durumda sakatların ve ailelerinin yalnızlığa sürüklenmemeleri, toplumla bütünleşmeleri ve çevresiyle olan ilişkilerini sağlıklı bir biçimde sürdürmeleri esastır.

Özürlü hayatının başından ya da belli bir döneminden sonra pek çok sorunla karşı karşıyadır. Bu sebeple özürlülere de içinde yaşadıkları aile ve toplum hakkında belli bir anlayış kazandırmaya, onun ailesi ve diğer insanlarla anlamlı ilişkiler kurmasına ve topluma kazandırılmaya çalışılması önemlidir.

Sonuçta özürlü ve ailesi için sosyal bir gelişim, sosyal bir uyum sağlanarak kişilerin kendi kendilerine yardımcı olması esası önem kazanmaktadır.

Özürlü çocuk sosyal bir grubun ve ailenin bir ferdidir. En küçük sosyal grup olan ailede anne-baba ve çocuk yakın ilişki ve etkileşim içindedirler. Onların bu etkileşimi çok yoğun ve içtendir. Dolayısıyla özürlü çocukların gelişimlerinde ailenin rolü son derece önemlidir.

Günümüzde özürlü çocukların ailelerinin eğitimi önem kazanmaktadır ve bu hizmet, ailenin de dahil edildiği çeşitli disiplinler arası işbirliği halinde bir bütün olarak verilme durumundadır.

SAKATLIĞIN ÖNLENMESİ VE SORUNUN ÇÖZÜMÜ

Sakatlık insanların kendi ellerinde olmayan nedenlerle ortaya çıkan ve çeşitli ekonomik ve toplumsal sorunlara yol açan bir engellilik durumudur. İnsanların kendi ellerinde olmayan bu engellerin toplum tarafından alınacak önlemlerle giderilmesi bir insanlık görevidir.

Bireyin sakat kalmaması, sakatın eğitimi, kendi kendine yetebilir, toplum içinde yaşayabilir ve üretken hale gelebilmesi toplumun ve devletin görevi olmanın yanısıra ihtiyaç haline gelmiştir.

Sakatlığı önleme konusunda ne kadar önlem alınırsa alınsın, mutlaka bir sakat grubunun olacağı kaçınılmazdır. Onun yaşama hakkını elinden almaya kimsenin hakkı olmadığına göre, sakata karşı olan tutum ve davranışların değişmesi, onun da insanca yaşama hakkının olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir.

Günümüzde kalkınma, sosyal boyutu ile bütünleşmedikçe insan refahının gerçekleşmesi söz konusu olmamakta, bu nedenle insan unsuru giderek önem kazanmaktadır. Ekonomik kalkınmanın, teknolojik gelişmenin yararları insanın sosyal hayatına indirgenmedikçe ve sosyal terimlerle ifade edilmedikçe etkisiz kalmaktadır. İnsan unsuru her zaman, her şeyin üstünde tutulma durumundadır.

Bir toplumda özürlülerin görülme sıklığı, o toplumun sosyal yapısına ve organizasyonuna, özet olarak toplumun onu kabul edişine kuvvetle bağlıdır.

Toplumun bu konudaki eğitimi ve organizasyonu önemli olmaktadır. Özürlünün özürlenme ânından itibaren toplumun içine alınması, en iyi bir şekilde bakılması, yetiştirilmesi ve eğitilmesi gereklidir.

Esasen sakatlıkların bir kısmının önlenmesi mümkün olamamaktadır. Kuşkusuz bu konu çok yönlü, karmaşık ve ekonomik açıdan önemli boyutlara sahip bir konudur. Ancak bu soruna ;

Ana-Çocuk Sağlığı ve Genel Sağlık Hizmetlerinin yaygın ve kaliteli olması,

Kazaları önleyici tedbirlerin alınması,

Toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik düzeyinin yükseltilmesi,

Uygun şehirleşme ve mimarî yapılarla uzun dönemde çözüm getirilebilecektir.

Sakatlık sorununa sağlıklı ve tam olarak çözüm getirmek elbette maddî imkânlara, zamana ve tutarlı uygulamalara bağlıdır.

Sakatlık sorununun çözümü iki aşamalı olarak düşünülmektedir. Bunlardan ilki özürlü çocuk doğumunu önlemektir ki, bu da tıbbî ve eğitsel çalışmalarla mümkün olmaktadır. Toplumun özellikle anne adayının, eğitimi gerçekçi ve geçerli bir çözüm yolu olacaktır. Burada hedef yukarıda sayılan doğum öncesi ve doğum ânındaki sakatlık sebeplerinin önlenmesidir.

Sorunun çözümünde ikinci aşama ise, bütün tedbirlere rağmen sakat olarak doğan çocuğun tedavisinden başlayarak rahabilitasyonunu sağlamak ve sonradan oluşmuş sakatlıkları fonksiyonel hale getirme çalışmalarıdır.

Sakatların hayatları boyunca toplumla bütünleşebilmelerinde tıbbî ve meslekî rehabilitasyonları, eğitimleri, iş ve meslek edinmeleri önem kazanmaktadır. Unutulmamalıdır ki, onların yaşama sevinçlerini arttıran en büyük etken, işe yaradıklarını hissetmeleri ve tüketici durumdan üretici duruma geçmeleridir.

BEŞİR ATALAY

SANAYİLEŞME VE KENTLEŞMENİN AİLENİN DEĞİŞMESİNDE ETKİLERİ

GİRİŞ

Sosyal Değişmeyi tekli faktörel yaklaşımla açıklamaktan kaçınmak gerekir. Aksine sosyal değişmeyi çoklu etkileşim ve karmaşık bir süreç olarak ele almak en isabetli metoddur. Belirli bazı bağımsız değişkeni ön plâna çıkararak, sosyal yapıdaki değişmeleri tek boyutlu izaha kalkışmak yanılgılara götürebilmektedir.

Ancak, toplumsal tahlillerde bazı ipuçlarını yakalamak, bazı genel prensiplere gidebilmek için yalınlamalar da kaçınılmaz olmaktadır. İnsan zihni buna muhtaç olduğu gibi, metodoloji de bunu gerektirmektedir. Bu sebeple, sosyal değişmeyi veya bazı sosyal kurumlardaki değişmeyi incelerken bağımsız değişkenler tesbiti veya çok belirgin faktörlerin belirlenmesi veya bazı faktörlerin temel değiştirenler olarak mütalaa edilmesi yolu seçilmektedir.

Yalnız, bu birkaç faktörü sadece ve tek değiştiren olarak değerlendirmemek ve anlamamak gerekir. Aksine bu sosyal yapıyı anlamak için bir netleştirme metodudur.

İşte, bu konuda da, aile gibi toplumun en köklü ve uzun ömürlü bir sosyal kurumundaki değişmeleri sadece sanayileşme ve kentleşmeye bağlamak doğru değildir. Pekçok faktörün etkileşim içinde olduğunu bilmek gerekir. Ancak, toplumsal değişmenin en hızlı, başdöndürücü şekilde seyrettiği son iki yüzyılın en önemli gelişmeleri kabul edilen sanayileşme ve kentleşmenin değişmedeki büyük rolünü yadsımak mümkün değildir. İşte, bu sebeple, burada iki önemli gelişmenin ailenin değişmesi üzerindeki etkisi incelenecektir.

Bir noktayı da önemle zikretmek gerekir, "değişme" kavramı anlam olarak nötrdür. Değer yargısı taşımaz. Yani, olumlu veya olumsuz çağrışımla algılanmaz. Bu sadece bir farklılaşmayı ifade eder. Gelişme, ilerleme veya gerileme anlamında kullanılmamaktadır.

Konuya girerken şunu da ifade etmek gerekir, burada önce bazı kavram açıklamaları yapılacaktır. Daha doğrusu, sanayileşme ve kentleşme'yi anlaşılan, iyi bilinen veriler olarak almak yerine, önce Batıda ve Dünyada sanayileşme ve kentleşmenin etkileşim içinde gelişmesi açıklanacaktır. Esasen kentleşme, sanayileşmenin getirdiği sosyal hareketliliğin, yani nüfus hareketinin bir sonucudur. Ailedeki değişme ise önce bu nüfus hareketinden kaynaklanmış, sonra da kent hayatının kendine has ortamından etkilenmiştir. Bu sebeple, sanayileşme, nüfus hareketi, kentleşmenin gelişmesi ve ailenin bunlardan etkilenmesine hem bir tarihsel gelişim içinde, hem de kavram açıklaması olarak açıklık getirmek konuyu anlaşılır kılacaktır. Bu genel belirlemeden sonra, Türkiye'de sanayileşme, kentleşmenin gelişmesi ile ailedeki değişme incelenecektir.

2- SANAYİLEŞMENİN GELİŞMESİ

Sanayileşme yaygın ve genel bir terimdir, ayrıntılı tanımı ve açıklamasına dahi gerek yoktur. Sanayileşme ile kastedilen, yoğun teknolojiye dayalı ve geniş çapta üretimdir. Yani, fabrikalaşma bunun belirgin görüntüsüdür. Ağır teknolojiye dayalı fabrikalaşma, çalışanların fazlalığı, işbölümünün gelişmesi, üretimin büyüklüğü gibi ölçüler kullanılmaktadır (1, s. 155). Toplumsal sonuçlarını tesbite çalıştığımız bu tür sanayi kuruluşlarıdır. Çok sayıda işçi çalıştıran fabrikalardır.

878

Bilindiği gibi, bugünkü anlamda bir sanayinin doğuşu ve etkinlik göstermesi 19. yüzyıl Avrupa'sının ürünüdür. Sanayinin gelişmesine temel teşkil eden buluşlar bu yıllarda olmuştur. Bu sebeple, sanayi çağı 18. yüzyıl ile başlatılır. İngiltere'de dokuma sanayiindeki fabrikalaşma ve kütle üretimi ilk örnek olarak gösterilir.

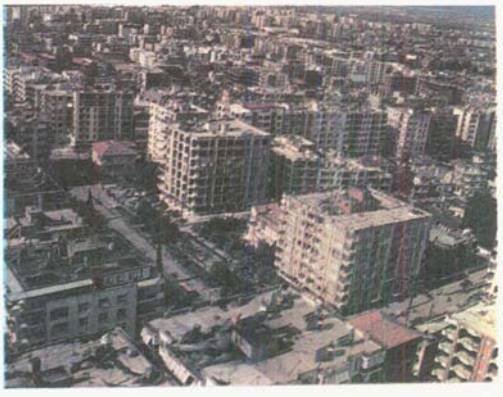

Freyer bu tarihi 1792 yılı olarak vermektedir (2, s. 4). Fakat, teknolojinin o çağda gelişmesi daha önceki yıllarda meydana gelen ilim ve zihniyet değişimlerine bağlanmaktadır. Bu tür bir birikimle geniş çapta somut buluşlara ve uygulamalara gidebilmiştir. Şüphesiz, bu anlamda bir birikim insanlık tarihi boyunca olmuştur. İlk insandan itibaren insanlık bir değişim ve tekamül içinde gelişmiştir. Ancak, sözkonusu yoğun teknolojiye kaynak olan bilimsel gelişmeler Avrupa'da 15. asırdan itibaren görülmüştür. Nef, önemli teknolojik gelişmelerin kaynağını 1570-1660 yılları arasındaki bilimsel gelişmeler ve zihniyet değişmelerine bağlar (3, s. 81-82). Hatta, "16. ve 17. asırları bir ticarî inkılâp, fiyat inkılâbı, sınaî inkılap çağı olarak tasvir edebiliriz" demektedir. Teknolojinin ve değişimin temeli bilgiye, bilgi patlamasına bağlanmaktadır. "Bilgi patlaması teknoloji patlamasına yol açar, bu ise sosyal değişmeyi körükler. Bu sebeple, Alvin Toffler, "bilgi değişimdir" der" (4, s. 27).

Hürriyet, teknolojinin gelişmesinde diğer önemli etkendir. Avrupa'da rönesans ve reform dönemi ile zihinlerdeki katılık kırılmış, bilime zemin hazırlanmıştır. "İlimdeki inkılabın arkasında bulanan başlıca kuvvet zaruretten ziyade hürriyet idi" (3, s. 83). Sözü ile kastedilen reformlarla kilisenin baskısının yıkılması ve rönesansın getirdiği düşünce ortamıdır. Ortaçağın sona ermesi bir başlangıç noktasıdır. Özellikle İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinde Protestanlığın doğuşu sınaî çağının gelişmesinde en önemli faktorlerden kabul edilmektedir (5, s. 17). Siyasî hürriyetlerin gelişmesi de burada belirtilmelidir. Hem modern ilmin gelişmesinde, hem sanayileşmenin toplumsal sonuçlarının yaygınlaşmasında monarşilerin zayıflaması ve yıkılmasının rolü büyüktür (5, s. 17). Sanayi çağının başlaması olayı da Fransız ihtilalinden hemen sonradır. Siyasî devrim ile sanayi devrimi birbirine bağlanır (2, s. 3-9). Bu iki devrim Avrupa'da kitleleri harekete geçirmiştir. Derebeylik yıkılmış, kölelik sarsılmış, liberal düşünceler yayılmış, nüfus hareketleri hızlanmıştır. Derebeyliğin yıkılması ile köylülerin göçü ve sanayileşmenin gelişmesi birbirini hızlandırmıştır.

Karmaşık bir etkileşim sistemi ile, ilim anlayışında değişme, zihniyette değişme, teknik buluşlar ve geniş boyutlu teknolojiye dayalı üretim meydana gelmiştir. Sanayinin başlangıç sonuçları söz konusu olunca mutlaka fabrika sisteminin kuruluşu, işçi yığınlarının oluşması, sanayi kentlerinin ortaya çıkması, geniş nüfus hareketi akla gelmektedir. Bunlar ise 19. yüzyılın olgularıdır. Bu anlamda sanayileşmeyi 19. yüzyıl Avrupa'sında görüyoruz. Bu, her devrin kendine has teknik buluşu olduğunu

SANAYİ TOPLUMLARINDA AİLENİN YAPISI VE FONSİYONLARI

ÜMİD MERİÇ YAZAN

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Morgan, Engels ve Bachefon aileyi tarihden gelen sosyal bir kurum olarak değerlendirdiler. Bu yazarlara göre ailenin yapısı ve fonksiyonu, içinde bulunduğu topyekün toplumun gelişme derecesine bağlı idi. Aynı düşünce çizgisini Durkheim Okulundan yazarlar da sürdürdüler.

Daha sonraki dönemlerde aile sosyologları, çalışmalarında yeni kavramlar kullanmağa, yeni metodlar bulmağa, eski metodları derinleştirmeğe, bulunan sonuçları bütün dünyada yapılan araştırma sonuçlarıyla karşılaştırıp, kıyaslamalara gitmeğe başladılar. Evlilik ve aile yapısı üzerine teorik açıdan derinleşmeler oldu, tarihi çalışmalar yapıldı. ("Journal of Family History" bunun bir delilidir.)

Bu noktalardan hareketle sanayi toplumlarında ailenin yapısı ve fonksiyonları iki ayrı başlık altında incelenebilir.

AİLENİN YAPISI

Parsons'a göre endüstri toplumlarındaki nükleer aile, geniş bir akraba ağından mahrumdur, aile içi davranışlar rasyoneldir, kadın ve erkeğin rolleri farklılaştırıldığı gibi, kız ve erkek çocuklarının statüsü de farklı kılınmıştır. A.B.D.'deki beyaz ailenin (ve oradan hareketle ileri endüstri ülkelerindeki ailenin) bu nitelikleri, endüstri sisteminin aileden ve kişiden beklediklerine uygundur.

red anlamına gelmez. Eski çağlarda da teknik olmuştur, onlar belirli küçük ihtiyaçları karşılar durumda kalmıştır. Eski tekniğin etkisi sınırlı idi. İnsan, ihtiyacını karşılamak için çözüm arar ve bir alet bulurdu. Yeni teknik bir güçtür. İnsanoğlu bu gücü bulmuş, bununla neler yapabileceğini araştırmaktadır. Yeni teknik bulmuş, bununla neler yapabileceğini araştırmaktadır. Yeni teknik bütün hayatı kapsar, hayatın her çizgisinde tekniğin izi vardır (2, s. 10-12).

Bu anlamdaki tekniğin tarihi 1800 lerde başlar. İlki dokuma endüstrisi dalgasıdır. Pamuk eğirme makinesi ve dokuma tezgâhının icadına buhar makinesinin gücü de karışınca dokuma fabrikası çıktı ortaya. Avrupa ve özellikle İngiltere piyasasını etkileyen ilk önemli olay budur. Yine, dokuma sanayii gibi el işçiliğine dayanan demir çelik dökme sanayii de bu yıllarda fabrikasyon metal üretimi arttı. Gelecekteki teknoloji bu dayanıklı metal üzerine kuruldu. Ulaştırma alanındaki gelişmeler (1820-1825) yığın halindeki üretimi uzaklara taşıyor ve uzaklardan hammadde getiriyordu. Tren, buharlı gemi yaygın kitle ulaşım araçları, yol şebekeleri dünyayı hareketlendirmişti. Sanayileşmeye süreklilik kazandıran bu ulaşım olmuştur. Dördüncü dalga olan kimya sanayi ile bilim adamları sanayiye aktif olarak girmiş olur, sanayinin eğitimle ilgisi kurulur. Bunun peşinden 19. yüzyılın son çeyreğinde gelen elektrik bütün güç dengelerini değiştirir, makineye yeni bir güç kazandırır. İnsanlığı çok etkileyecek olan benzin motoru 19. yüzyılın son önemli olayıdır. 20. yüzyıl otomobil fabrikaları ile başlıyordu. Son dalga ise bir atom gücüdür (2, s. 14-17).

Bütün bunlar insanlığı sarsan, büyük boyutlu, geniş etkili teknolojik gelişmelerin en belirginleridir. Sanayi dediğimiz, makinenin güç kazanması, fabrikasyon usulü kütle üretiminin doğması bunlarla mümkün olmuştur. Her topluma, her eve ve her insana teknolojinin etkilerinin uzanması da bu gelişmelerin sonucudur. Bu yıllardan sonra toplumlar ve insanlar teknoloji ve sanayileşmenin yörüngesinde dönmek zorunda kalmıştır. Gelişen sanayileşme dünya çapında toplumsal sonuçlar doğurmaya da başlamıştır.

Sanayileşme İle Doğan Nüfus Hareketleri ve Kentleşme

Belirli teknik buluşlarla birlikte Batı Avrupa'da hemen sanayi kuruluşları da ortaya çıkmıştır. Fabrikaların kuruluşu ve derebeylikten hürriyete kavuşması birleşince sosyal hareketlilik de artmıştır. Avrupa'da sanayileşmenin bu ilk devresinde en belirgin olay nüfus hareketleridir. Köylerden sanayi merkezlerine kitleler halinde insanlar gider. Büyük bir göç olayı başlar. Freyer der ki; "şimdiye kadarki dünya tarihinin hiçbir kavimler göçünde böyle bir insan yığınının harekete geçmemiş olduğu güvenle söylenebilir; şüphesiz "endüstri ile ilgili bu kavimler göçü" kapalı gruplar, kümeler, halk yığınları halinde ortaya çıkmaz, ayrı ayrı birçok insanın göç kaderi olarak meydana gelirler; bir ırmak olmaktan çok derecikler halindedirler" (2, s. 19). Böylece belirli sanayi kentleri gelişmiştir. Mevcut kentler büyürken, aniden mantar gibi biten bazı kentler de ortaya çıkar. Sanayi merkezleri "mıknatıs gibi" çekim merkezleri olmuştur, çünkü iş kaynağıdır. Bu yeni kentlerin birçoğuna "işçi kentleri" de demek mümkündür. Bu kentlerin bazılarının nüfusu karmaşık, ortamı kozmopolit, evleri gecekondu tipidir. Sadece köylüler işçi olarak buralara gitmemiş, lonca sistemi çöküp, el sanatları önemi-

Şimdi de Parsons'un bu görüşleriyle Avrupa ve A.B.D. deki ampirik araştırma sonuçlarını karşılaştıralım.

Çağdaş çekirdek ailenin yalnızlığı (tek başınalığı).

Parsons'un çağdaş Amerikan ailesinin ve oradan hareketle ileri endüstri ülkelerinde ailenin geniş bir akrabalık ağından mahrum olduğu görüşü, çeşitli yazarlarca eleştirilmiştir. Parsons'un yalnızlıktan kastettiği önce coğrafî yalnızlıktır: Çekirdek aile ya bir apartman dairesinde, yahut da yakın akrabalardan uzak, tek başına bir evde oturmaktadır. Sonra yine Parsons'a göre kocanın meslekî hayatında geniş akraba çevresi ile ilgili değerler (nepotizm) geçerli değildir.

M. Sussman ve L. Burchival, Amerika'daki aile idealinde, akrabalar reddedilse de, aslında ebeveyn ve evlenen çocuklar arasında -özellikle genç evliler için- karşılıklı bir yardımlaşma ağı olması gerektiği görüşünü tesbit etmiştir. Protestan orta-sınıftan Amerikalı ebeveynin büyük çoğunluğu, evlenen çocuklarına, tek yönlü olarak, yardım etmektedirler. Devamlı bir para verme biçiminden çok, çeşitli vesilelerle (ev alımı, çocuk doğması v.s.) yapılan bu yardım, kuşakları birbirine bağlayan duygusal ve ekonomik bağları kuvvetlendirmekte ve ilişkilere belli bir düzenlilik kazandırmaktadır (1, s.22-28).

Parsons, tek başına yaşayan nükleer ailenin endüstri sistemine en uygun aile olduğu görüşündedir. Çünkü bu ailenin yapısı hem coğrafî hem meslekî hareketliliğe izin vermektedir. E. Litak bu görüşün endüstrileşmenin ilk devirleri için çok doğru olduğunu ama bugün geçerliliğini kaybettiğini öne sürmektedir. Akrabalık ilişkileri, şehirde yaşayan ve statüsünü yükselten diğer aile fertlerinin yanına giderek, aynı aileden birçok ferdin kendi statülerini yükseltmelerini sağlamaktadır. Ayrıca aynı yazara göre teknoloji birincil grupların (arkadaş, komşu gibi) varlığını katiyyen ortadan kaldırmamıştır. Ancak geniş ailede maruz kalınan insan ilişkilerini şehirde yaşayan insan seçerek sür-

ni yitirince esnaflar da bu fabrikalara işçi olmuşlardır (2, s. 20-21). Devamlı tarımla uğraşan nüfus oranı düşüyor, sanayi de çalışan oranı artıyordu (2, s. 65). Halbuki, sanayi devrimine kadar nüfusun ve işgücünün büyük kesimini köylüler oluşturuyordu. Bu devrimle köylüler "endüstri bölgelerinde yeni yaşama ve çalışma koşulları içine" girmişlerdir (6, s. 2).

Nüfus hareketlerinde ve büyük sanayi kentleri oluşmasında tabii nüfus artışının da rolü olmuştur. Bu olay sadece köydeki nüfusun kentlere akması değildir; sanayi devrimi ile nüfus artışında büyük fark doğmuştur. Nüfus artışına yol açan en önemli olay ölüm oranındaki düşüştür. Önceki devirlerde doğum oranı yüksekti. Salgın halindeki ölümler ortadan kalkmış, özellikle çocuk ölümlerindeki oran düşmüştür. Bunların sebepleri olarak; tıp sahasındaki yeni buluşlar, ilimde gelişme, ulaşım kolaylığı, hijyen alanındaki gelişmeler, kıtlık ve salgın hastalıklar için alınan tedbirler, iyi beslenme sayılabilir (7, s. 65). Bir DDT nin bulunuşu dahi ölüm oranını düşürmüştür (5, s. 116). Oysa, eskiden nüfusu denge halinde tutan ölüm oranının yüksek oluşu idi.

Bu fazla nüfus artışı da sanayi merkezlerine yığılır. Sanayiye işgücü temin eder. Sanayileşme nüfusu artırdığı gibi, nüfus artışı da sanayileşmeyi hızlandırır; bu ikisi arasında tabii bir illiyet bağı görülmektedir (8, s. 144). Bu devrede Avrupa'da o kadar büyük "nüfus patlaması" olmuştur ki, Cipolla'ya göre, bu sebeple dünyaya yayılmışlardır. Çünkü sömürge edinmek için teknolojik güce de sahiplerdi. Ulaşım da kolaylaşmıştı. 1850 lerde her yıl yarım milyona yakın insan deniz aşırı ülkelere gitmekteydi. (7, s. 111). Sömürgeciliğin temeli de o devredeki gelişmelerle ilgili olmaktadır. Bir süre sonra göçle de çözümlenemeyen nüfus artışı, daha sonra ciddi doğum kontrolü ile önlenecektir.

İlk devrede sanayileşmenin getirdiği nüfus artışı ve göç olayının önemle ve öncelikle belirtilmesinin sebebi, diğer gelişmelerin de büyük oranda bunlara bağlı olmasındandır. Peşinden kentleşme, sosyal değişme gelmiştir. Kentleşme yeni şartları ve sorunları ile önemli bir olgudur. Daha önce ticaret ve idare merkezi olarak mevcut olan kentlere şimdi sanayi kentleri eklenmiştir. Yeni kentlerin yapısı ve nüfus özellikleri de çok farklıdır. Daha çok nüfus çeken iş imkânları vardır. Nitekim, sanayileşme ile kentleşme birlikte incelenmeye başlanmıştır.

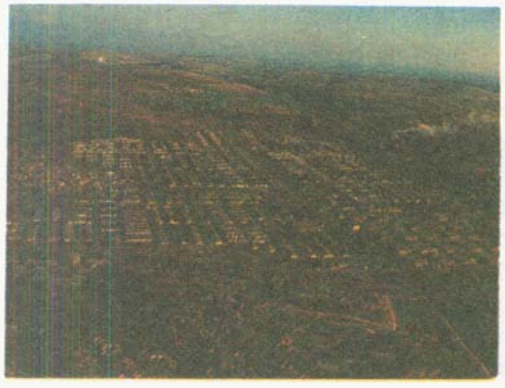

İlk devrede sanayileşmenin en önemli sonuçlarından biri toplumdaki sosyal hareketliliğin artmasıdır. Bu hareketlilik de ayrıca sanayileşmeyi hızlandırmıştır. Nüfus hareketleri ve kentleşme diğer bütün sosyal kurumları da etkilemiş, değiştirmiştir. Göçün sebeplerinden biri nüfus artışı, diğeri de sanayi merkezlerindeki iş imkânıdır. Yaygınlaşan sanayileşmenin sonuçlarında da ilk incelenmesi gereken aynı olgudur. Göç oranları değişse de, göçün sebepleri çeşitli toplumlarda benzerlikler göstermektedir. 19. yüzyıl Avrupa'sındaki gelişme-

dürebilmektedir (2, s.126).

Çeşitli sosyologların üzerinde durdukları yapı özelliklerini üç noktada toplayabiliriz:

1- Goode'a göre üst sınıflar akrabalık ilişkilerine daha çok ehemmiyet vermekte, evlilik öncesi ilişkileri daha dikkatle izlemekte ve eş seçiminde daha etkili olmaktadırlar. Akrabalık bağları daha zayıf olan alt sınıflar meslekî hiyerarşide daha çok ilerleme imkânına sahiptirler ama yükselme konusunda ailelerinden daha az yardım görmektedirler. (3)

Kaldı ki Fransa ve İngiltere'de çekirdek ailenin akrabalık ilişkilerini sürdürdüğü yani Parsons'un Amerikan ailesinden hareketle yaptığı genellemelerin her yer için doğru olmadığı ortaya çıkmıştır.

2- Çağdaş çekirdek ailenin akılcılığı. Spock'un ünlü eserinde (Çocuğunuzu nasıl yetiştireceksiniz?) küçük çocuğu olan bir annenin evde kalması gerektiği tezi öne sürülür. Oysa genç annelerin, özellikle eğitim görmüşlerse, evde oturmalarının bu annelerde ciddi psişik rahatsızlıklara yol açtığı tesbit edilmiştir. Ayrıca bu durum çocukta da, anneye karşı nevrotik bir fiksasyon yaratmaktadır. Bugün ABD'de orta sınıftan ailelerin uzak banliyölerde oturması, Amerikan toplumunu sosyal ve ırksal açıdan parçalamaktadır. Gerçi Suburb'lara bu akın banliyö belediyelerini zenginleştirmekte, vergiler sayesinde okullar ve en modern spor tesisleri kurulabilmektedir. Bu harekete paralel olarak, şehire merkezleri de, özellikle, güneyden gelen zenciler tarafından doldurulmaktadır. Büyük şehir belediyeleri aynı imkânları siyah nüfusa sunamamaktadır. Coğrafî bölgeler arasındaki mesafe çok defa karı ile kocanın çok az müddet bir arada bulunmalarına sebep olmaktadır. Bu da B. Friedan'ın dikkati çektiği gibi, banliyöde her türlü şehir hayatından ve sosyal bütünleşmelerden mahrum kalan kadınların nörasteniye ve boşluk duygusuna düşmelerine yol açmaktadır. Eşler arasında çatışmalar doğmakta, yani banliyödeki villa, sanıldığı gibi aile için bir cennet hayatı sağlamamaktadır.

lerin benzeri 20. yüzyılda diğer toplumlarda da gözlenmektedir.

Asya, Afrika ve Güney Amerika'da sağlık şartları daha geç iyileştirildiği için, nüfus artışının bir "patlama" durumuna gelmesi de 20. yüzyılda görülmüştür. Bu toplumlarda iş sahası sınırlı olduğu için kurulan sanayi bölgelerine akım fazla olmuştur. Nüfus artışı bütün toplumları sosyal hareketliliğe hazır hale getirmiştir. Ayrıca, nüfus arttıkça kırsal kesimde toprak yetersizliği başlamış, arazi küçük parçalara bölünmüş, nüfusu geçindiremez duruma gelmiştir. Tarımda makineleşme ve daha az işgücüne ihtiyaç duyulması nüfus fazlalığını belirginleştirmiştir. "Her yeni traktör köylerde daha az işgücünü gerektirmiştir" (9, s. 405). Fazla nüfus iş sahalarına göç imkânını aramaya başlamışlardır. Genellikle ailelerdeki işgücü fazlası çoğunlukla da erkek çocukları kentlerde, sanayi merkezlerinde iş bulmaya gitmektedirler. Bir süre sonra da eş ve çocuklarını getirerek o bölgelere yerleşmektedirler. Önce aile bütçesine yardım için çalışmaya gidilirse de, sonra kendi hayatlarını yaşamaya başlarlar. Orta ve Güney Afrika toplumlarında sömürgeciler maden ocaklarında çalıştıracak işçi bulamadıkları için ağır vergiler koyarak köylü nüfusu göçe zorlamışlardır. Tamamen kapalı toplum hayatı yaşayan Afrika gençleri, ailelerinin ödemesi gereken peşin paraya dayalı vergileri ödeyecek kazanç elde etmek için çalışmaya giderler. Bu geçici gidiştir, fakat sanayi merkezlerinde yeni Avrupa mallarını da tanırlar, onlara alışırlar, bu defa o malları elde etmek için çalışırlar. Sonra da o bölgelere yerleşirler. Böylece göç süreci tamamlanır (10, s. 32). Doğu Pakistan'da (şimdi Bengaldeş) önce genç erkeklerin iş bulmak için köyden ayrıldığı, sonra evlerini getirdikleri tesbit edilmiştir. Orada da işçilerin çoğu köyden gelmiştir, toprakları azdır (Dacca Üniversitesi öğretim üyesi A.F.A. Hüseyin'in yönettiği bir ekip tarafından yapılan "Pakistan'da Teknolojik Değişmenin Sosyal ve Beşeri Etkisi" isimli araştırmadan alınmış bilgidir. 19 ayrı fabrikada çalışan işçiler Dacca'daki fayton sürücüleri örneklenerek araştırma yapılmıştır. Kahl adı geçen makalesinde bu araştırmayı özetlemiştir). Çeşitli toplumlardan benzer örnekler verilebilir.

Bütün bu toplumlarda göç merkezleri sanayi kuruluşlarının bulunduğu bölgeler olmuştur. Bu merkezler ise ilk devirlerde büyük kentlerdir. Daha sonraları, özellikle 20. yüzyılda fabrikaların kurulduğu merkezlerdir. Bu sebeple, sanayi toplumunun yapısını incelerken, kent toplumunun yapısı ile birlikte ele almak gerekmektedir.

Eski büyük kentler ticarî, idarî ve dinî merkezlerdi. Kent bu merkezlerde gelişme gösterirdi (11, s.21). Özellikle de ticaret büyük kentlerin temeli idi. Kentleşmeyi ticarî hayatın canlılığı, bir ticarî merkezde kurulması sağlıyordu. Teknolojinin gelişmesi ile önceleri bu yaşlı kentlerin çevresine fabrikalar kuruldu, bu bölgeler nüfus çekim merkezleri oldu. 19. yüzyılın başlarından itibaren sadece sanayiye bağlı yeni kentler de ortaya çıkar. Bu yeni kentlere yerden bitme, ani doğan kentler "the mashrooming community", "boom towns" gibi isimler verildi (12, s.405).

Yeni kurulan veya sanayi ile büyüyen kentlerdeki diğer bir ortak özellik de kozmopolitliğin ve çok renkliliğin oluşudur. Bu kentler her bölgeden, her kültürden, çeşitli ırk ve dinlerden gelen insanların bir karmaşasıdır. Eski yerleşik aileden ziyade ilk defa bir araya gelmiş insanlardan oluşur. Kırsal kesimden endişeli olurlar. Bunların hepsi çepçevre kuşatıldığı cemaatin içinden çıkışın, bir sanayi-kent, toplumuna gelişin sonuçlarıdır (12, s.406-413). Genellikle köyden kente gelenler böyle bir

3- Çağdaş çekirdek ailede kadın ve erkeğin rolleri. Parsons'cu ailede aile grubunda roller kadın ve erkek rolleri olarak sınıflandırılıp bir kutuplaşma içine sokulmuştur. Erkek, çiftin ilişkilerinde otoriteyi temsil eder, kadınsa meslekî hayattan yoksunluğunu bir takım sosyal faaliyetlerle, gönüllü hizmetler ile telafi etmeğe çalışır. Ekmek parasını kazanan erkek ve evde oturan kadın şeklinde özetleyebileceğimiz Parsons'cu teoride bir ideal olarak takdim edilen burjuva aile tipi, üyelerinin, karı ve kocanın kişiliklerinin gelişmesine engeldir. S. Kotlar'ın çiftler üzerinde yürüttüğü anket eşitlikçi çiftlerin, kocanın otoritesinin baskın olduğu çiftlere oranla çok daha mutlu olduğunu ispatlamıştır. Batı'daki ileri endüstri toplumlarında yapılan çeşitli aile biçimi deneyleri, Parsons'cı ailenin temelinde derin bir rahatsızlığın bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Parsons'cı aile Batı toplumlarının orta sınıflarındaki yaşlı kuşaklar arasında en yaygın aile biçimidir. En büyük kusuru, cinsiyetleri ve kuşakları birbirinden koparmış olmasıdır. Sosyal bir yalnızlığa yol açan bu aile için mimarlar da onun yalnızlığını artırıcı bir çalışma yapmışlardır. Bugün batı ülkelerinde bir çok çiftin, daireler arasındaki duvarları yıktıklarına ve bir komün kurduklarına şahit oluyoruz. Bu davranış çekirdek ailenin yarattığı yalnızlıktan doğan tatminsizliğin ve cinsiyet rollerinin birbirinden kesinlikle ayrılmış olmasının yol açtığı sıkıntının bir ifadesidir. Artık sadece erkeğin dışarda, kadının içerde çalışması istenmemektedir. Bu tip deneylerin devam edebileceği ve yakın bir gelecekte de yalnız kuşakları değil, çiftleri ve cinsiyetleri de birbirinden ayıran parçalanmaların yeni tepkilere yol açabileceği düşünülebilir. Belki de Cornell Üniversitesinden V. Bronfenbrenner'in telkin ettiği gibi arkabaların, çocukların ve yaşlıların birbirine karışacağı, her grubun kendi tecrübesini, kendi bilgisini ve kendi dayanışmasını getireceği "komünote"lerin kurulması yakın bir tarihte gerçek olacaktır (4, s.11, 27).

uyum devresi geçirirler.

Bu kentlerde basit, sağlıklı olmayan yerleşim ve konut yapımı gelişir. Çünkü anî bir nüfus akımı vardır, gelenler bir konut sahibi olma yarışına girerler. Okul, hastane, park gibi kamu hizmetleri, alt yapı tesisleri gibi belediye hizmetleri yetersiz kalır (13, s.38). Gecekondu tipi evler veya araba evler türer. Statüler, asaletler, farklılıklar yeni şekiller alır. Kente oldukça fazla para girer, harcayacak yer azdır. Hemen ticaret gelişir, eğlence yerleri açılır, giderek kasaba bir açık kent halini alır (12, s.406).

Esasen, İbn-i Haldun'dan itibaren köy ve kent toplumları birbirinden farklı özellikler taşıyan birimler olarak ele alınmış veya kapalı toplum-açık toplum tasnifi yapılmıştır. Tönnies'in "community" ve "society" tasnifi ilgi görmüştür. Durkheim'in "mekanik ve organik dayanışma" ikilemi de aynı düşünceden kaynaklanmıştır. Redfield, köy toplumu veya cemaatçi toplum yerine "folk society" terimini kullanmıştır, karşıtı ise "urban society"dir (14, s.93, 308). Birinci tip toplumda sıkı grup dayanışması vardır, dışa kapalıdır, üretim ve tüketim içtedir. Akrabalık sistemi önemli, benzerlikler hakim, işbölümü gelişmemiştir. Homojenlik ağır basar, herkes birbirini tanır, gelenekler yaşar, fert kendini yalnız hissetmez, belirli dayanaklara sahiptir, fert her yönü ile çevrelenmiştir (14, s.296). İkinci toplum tipinde akrabalık bağları ve benzerlik azalmış, toplum kozmopolitleşmiş, işbölümü gelişmiştir. Akrabalık bağları yerine kurumlaşma geçmiştir. Toplumda giriftlik ve ferdiyetçilik gelişmiştir. Nüfus yoğunluğu artmış, homojenlik yerini heterojenliğe bırakmıştır. Geleneklerden çok sosyal organizasyonlar ve normlar önde gelir (13, s.38). Şüphesiz bu ikisi de uç tiplerdir. İkisi arası geçiş tipleri olabilir. Bunların içiçe girdiği kasaba hayatı ara tip olarak belirtilebilir.

Sanayi toplumu olarak belirlenen de bu *ikinci tip* toplumdur. Kentleşmenin temelinde sanayileşmenin rolü önemlidir. Kentleşme olgusundan sonra bu ikisi birlikte fonksiyon görmektedir. Sanayi toplumunun yapısı ve sorunları incelenirken kent toplumu esas alınmaktadır. Çünkü, "sanayi toplumunun sorunları kentin sorunları olarak kabul ediliyor" (15, s.276). Galbraith'e göre, "sanayi sistemini anlamak için kent yaşamını anlamanın büyük önemi vardır". Sanayi sonrası kentin başlıca varlık nedenini sanayi kabul ederek, "metropol çağdaş sanayi toplumlarının gözle görülür, elle tutulur ifadesidir" (15, s.290) demektedir. Esasen, çalışmalarda da bu görülmektedir, daima "the urban-industrial community" deyimi kullanılır. Sanayileşme kentlerin büyümesi ile birlikte gitmekte, "ve genellikle bu iki sürecin birbirine çok yakın olduğu kabul edilmektedir. Hatta bazı yazarlar sanayileşme ve kentleşmeden bir şeyin iki yüzü ve aynı süreçler olarak bahsetmektedirler" (16, s.72). Toplum ne kadar sanayileşirse kentleşme de o derece gelişmektedir.

Böylece, nüfus hareketleri ve kentleşme sanayileşmenin ilk önemli sonuçları olmaktadır. Bir defa kapalı toplum çözüldükten ve sanayiye bağlı kent toplumu oluştuktan sonra diğer pek çok konuda değişim ve sonuç fonksiyonel etkileşim içinde gelişmektedir.

Bu Gelişmelerin Aile Üzerindeki Etkileri

Aile Kurumundaki değişmeleri iki genel çerçevede değerlendirmek gerekir; Birincisi, nüfus hareketleri ve yoğun göçlerle ailenin par¸alanması yeni şekil almasıdır. Bu yolla, belirli bir süreç içinde aile ve

AİLENİN FONKSİYONLARI

Parsons'ın Amerikan ailesi ile ilgili teorisinde aile tek ve küçük bir grup olarak değil, öbür alt sistemlerle ve sosyal sistemin bütünü ile ilişkileri içinde incelenir. Parsons'un aile sosyolojisi, ilhamını Spencer'in farklılaşma kavramından alan sosyal değişme görüşünün içinde bir yer alır. İktisadî farklılaşma olmuş ve aile küçülerek, bir üretim yeri olmaktan çıkmıştır. Üretimi büyük endüstri yapmaktadır. Yine aile eğitim görevini değiştirmiş veya başka sosyal kurumlarla paylaşmıştır. Sosyal hizmetler, okullar, arkadaş grupları, hastahaneler, boş vakit grupları, massmedia'lar vs. bugün geçmiş ailenin kısmen veya tamamen karşıladığı görevleri yerine getirmektedir. Ancak her kayıp, beraberinde bir kazanç getirir. Aile bazı fonksiyonlarından uzaklaşmış ama, esas fonksiyonunu yerine getirme yolunda hızla ilerlemeğe başlamıştır. Ailenin ana fonksiyonunun ne olduğunu tayin etmek zordur. Ama bugün, ailenin çocukların doğması ve yetiştirilmesi görevini sürdürdüğü kesindir. Aile çağımızda belki iltisadî veya siyasî görevlerini kaybetmiştir. Fakat kişiliğin mikro sosyolojik seviyesinde çok önemli 2 fonksiyonu yerine getirmektedir.

1. Çocuğun bir gün üyesi olacağı toplum içinde ilk sosyalleştirilmesi aile sayesinde olmaktadır.

2. Nüfusun erişkin kesiminin istikrara kavuşması da aile içinde olmaktadır.

Zaten bu iki fonksiyon birbirinden kopuk olarak ele alınmaz.

Parsons'cı ailede çocuğun ve gencin ailesi tarafından sosyalleştirilmesi.

Aile çocuklara ve gençlere içinde yaşadıkları topyekun toplumun değerlerini aşılar. Parsons'a göre içinde yaşadığımız modern endüstri toplumunun başlıca değerleri: kişiliğin bütünlüğe kavuşturulması, eşitlik ve demokratlık kavramlarıdır. Parsons'cı ailede erkek çocuk, babalık rolünü, kız çocuk annelik rolünü, kadın ve kız ev-işi yapan kadın rolünü, erkek çocuk meslek sahibi erkek olma rolünü ve yine her ikisi de

akraba bağları da zayıflamakta, çekirdek aile yaygınlaşmaktadır. Sanayileşme ve kentleşmenin sonucu bu gelişme yoğun şekilde görülmüştür.

İkincisi ise, kent ortamının getirdiği değişimlerdir. Kişiler ve aileler kendi ortamından ayrılmakta, kozmopolit denilebilecek, çok farklı çevrelerden, farklı kültür ortamlarından gelen kişi ve ailelerle yüzyüze gelmekte, aynı mahalle ve işyerinde yaşamaktadırlar. Bunun sonucu, karşılıklı etkileşim olmaktadır. Ayrıca, kozmopolit kent ortamının getirdiği kültür hayatı, basın-yayın hayatı, eğlence hayatı vb. normal olarak sosyal değişmeyi hızlandırmaktadır. Buna bir de kentteki cemaat tipi denetimin kalkması eklendiğinde, hem ferdî hem de ailevî değişmeler hızlanmaktadır. Küçük yerleşim birimlerinde muhit insanı denetler, hatta baskı yapar. Dar çerçeveden kurtulan insan değişime daha açık olur.

İşte, sanayileşme ve kentleşmenin aile üzerinde etkileri denildiğinde bu iki boyutta mütalaa etmek gerekir. Ancak, ilk başlatan olarak göçün rolü büyüktür.

Göç olayı kapalı toplumların çözülmesinin ve dağıtılmasının hem nedeni, hem de sonucudur. Ulaşımın yaygınlaşması, haber araçlarının gelişmesi toplumlarda sosyal hareketlilik doğurmuş, eski yapılar değişime uğramıştır. Bu sebeple, ailede değişme ilk önce göçlerle başlamıştır. Bu sebeple, ailede değişme ilk önce göçlerle başlamıştır. Köylerden sanayi bölgelerine iş bulmaya giden genç erkekler büyük oranda geri dönmemişler, evlilerse eş ve çocuklarını da geniş aileden parçalayarak kente götürmüşlerdir. Bu olguyu Asya, Afrika ve Güney Amerika için benzer şekilde Kahl örneklemektedir (10). Ana-baba, kardeşler, eş ve çocuklar veya daha başka yakın akrabaların da katılabileceği geniş ailenin ilk defa parçalanması bu şekilde başlamıştır. Bu ve diğer değişimler yeni toplum tipinin özellikleri içinde şekillenmiştir.

Goode, çeşitli ülke örneklerine dayalı olarak yaptığı çalışmada, yeni toplumda ailenin her açıdan değiştiğini, bunda teknoloji ve kentleşmenin en önemli rolü oynadığını ancak sadece bunlar değil, diğer etkenlerin de bulunduğunu belirtir (17, s.2-3). Sanayi "çekirdek aile"nin gelişmesinde büyük faktördür, sanayi toplumu ile eş ve çocuklardan oluşan çekirdek aile bir çok yönden birbirine uygundur (17, s.18). Çeşitli ülkelerde ailede değişimin mahiyetinde farklılıklar olmakla beraber, Batı anlamında sanayi toplumu için aşağıdaki değişimler tesbit edilir: Akrabalık sistemine bağlı kapalı toplum dağıldığı için, akraba çevresinden veya dar çevreden evlilik oranı düşmüştür. Geniş ve kozmopolit cemiyette farklı bölgelerden hatta ülkelerden gelenler arası evlilik artar. Eş seçiminde ailelerin rolü azalmıştır. Genç kız ve Erkekler evlilik öncesi anlaşarak karar verirler. Batı toplumlarında evlilik öncesi ilişki oldukça artmıştır. Eşler arası yaş farklılığı önemini yitirmektedir. Evlilik yaşı yükselmektedir; herkes kendi mesleğine sahip olana kadar evlenmez, evlilik dışı ilişkilerin de ser-

"tüketiciler şahı" (consommateur-roi) rolünü öğrenirler. Amerika'da 2327 kız öğrenci üzerinde yapılan bir anket çalışması, gençlerin eğitimleri ile ilgili konularda ailelerin, arkadaş çevrelerinden çok daha etkili olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla "büyüklerin etkilerinden soyutlanmış bir gençlik kültürü"nden söz etmek mümkün değildir. ABD'de olduğu gibi Batı-Avrupa'da da genç kızlar, ana görevleri olarak kabul edilen evliliğe ve aile kurmağa yönelik bir şekilde hazırlanmaktadırlar. Ancak babanın olmadığı, annenin baba rolünü de üstlendiği ailelerin, bu rolün asıl baba tarafından oynandığı ailelere kıyasla, genç kızları hayata daha hazırlıklı yetiştirdiği sonucuna varılabilir. Çünkü kızlar, kendilerini çalışan annelerle özdeşleştirmekte ve daha kaliteli, daha realist bir eğitimden geçerek kendilerini meslek hayatına hazırlamaktadırlar. (Aynı durum Türkiye için de geçerlidir. Genç kızların babanın olmadığı ailelerde, otoriter bir ailedekine kıyasla, daha çok meslekî ve sosyal yükselmeyi istedikleri tesbit edilmiştir). Bkz. D. Mc Clelland, The Achieving Society, A free Press Paperback, 1961, s. 1960). Ayrıca annelerin mesleki hayata sahip olduğu ailelerde erkek çocukların da, eğitimli bir anneden, kendine güven ve hakimiyet duygusu alarak, meslekî ve sosyal hayata daha ciddiyetle hazırlandıkları gözlemlenmiştir.

Sosyal sınıfların eşitliği ve Parsons ailesi: A. Daumard XIX. yüzyıl Fransız burjuva ailelerinin meslek hayatında nasıl gerçek "hanedan"lar kurduğunu tesbit etmiştir. Bu davranış burjuvazinin alt-orta ve büyük bütün kesimlerinde ve bütün mesleklerde (tüccar, zanaatkar, memur, sanayici ve serbest meslekler), bürokraside ilk kuşakta % 25, ikinci kuşakta% 50 olan bu oran, üçüncü kuşakta % 70'dir (5, s.286).

Yine liberal mesleklerde ve üniversite hocalarında (hukuk, tıp) gerçek "aile boyu hanedan"lar kurulmaktadır. Meselâ Fransa'da XIX. yüzyılın başında doktorların % 55'inin oğlu doktordur.

Kapitalist toplumlarda sınıf ayrı-

bestliği sebebi ile geç evlenilir. Bunlar birbirine bağlı olarak gelişmektedir. Evlilikte ailenin rolü azaldığı, dışardan evlenildiği için ve diğer birçok sebeple artık eş geniş aile içine getirilmez, yeni ev açılır. İş ve çocuklardan oluşan çekirdek aile bugünün aile tipidir. Çekirdek ailede fert sayısı azdır, çok çocuk istenmez. Zaten zahmet, hem de masraf göze alınmaz. Toplumda ve ailede kadın-erkek arası eşitlik gelişmektedir. Böylece aile fertlerinin fonksiyonları da yeniden şekillenmektedir. Çekirdek ailenin dengesini sağlayan akraba çevresi yoktur, eş değiştirme için imkânlar mevcuttur (17, s.81). Ogburn ve Nimkoff, Amerikan ailesinde temel olarak yirmibir farklı değişiklik belirtirler (18, s.5). Önemlileri yukarda belirtilenlerdir.

Özellikle aile büyüklüğü açısından, pek çok etkenle birlikte, sanayileşmenin ve kentleşmenin rolü en başta gelir. Ailenin ekonomik birlik olmaktan çıkması, ücretli iş gibi faktörler, çekirdek aileyi zorlamıştır. (19, s.347-364). Bu gelişmede sosyal hareketlilik temel faktördür. Sosyal hareketlilik ise sanayileşme ve kentleşmeye bağlı görülür. Aileyi parçalayan bu hareketlilik hem coğrafî, hem de meslekîdir (20, s.177-210). Coğrafi bağlılık yok, akraba çalışmaktadır, kreş sistemi gelişmiştir.. Bütün bu sebeplerle yeni ailede "iç harmony" en önemli hedeftir (21, s.17-61). Kocanın işinin evden fabrikaya taşınması, evdeki otoritesini azaltmış, kadın da çalışıyorsa otorite daha da zayıflamıştır. Büyük aile dayanışmasına dayalı hizmetlerin bir kısmı (sağlık, emniyet, çocuk bakımı için tesis, işsizlik sigortası gibi) devlete geçmiştir (22, s.312). Büyük kentlerde ailenin dinî, eğitim ve koruma görevleri evden tamamen uzaklaşmıştır.

Ailedeki bu değişmeler hemen bir kesit halinde meydana gelmez. Böyle uç aile örnekleri yanında mutlaka bir "geçiş aile tipi"ne yer vermek gerekir. Genç kente çalışmaya gitse de bir süre ailesi ile ilişkileri devam etmektedir. Hatta, yardımlaşma uzun süre devam edebilmektedir. Kendisi ihtiyaçlarının bir kısmını köyünden temin etmekte, köydekiler de kendisinden maddî yardım görmektedirler. Batı toplumuna has olarak belirtilen kent ailesi örneğine oranla, diğer toplumlarda bu geçiş döneminin oldukça uzun sürdüğü gözlenmektedir. Kente göçen genç, uzun süre geniş aile dayanağına ihtiyaç hisseder (10, s.55). Ancak, "zaman geçtikçe arkabalık sorumlulukları daha fazla yıpranır. Bunlar bütün kurumları aktif bir denge içinde bütünleştiren köy hayatı tarzından doğmuşlardır. Ücretli iş ferdî bir mesele olduğundan ve akraba üyeleri artık birbirine yakın yaşamadığından kentte ve bütünlük zayıflar. İnsan, eninde sonunda, bu ücret gelirinin kendine, eş ve çocuklarına ait olduğu kararına varır ve arkabalarının taleplerine karşı koyar" (10, s.56-57). Netlik göstermeyen başka tür geçiş özellikleri de taşıyabilir. Bazan, kente akrabalardan, aile fertlerinden bazıları da götürülür ve orada da birlikte yaşanır.

Aile üzerindeki incelemeler daha da ayrıntıya inerler, ancak burada, sanayileşme ve kentleşme i-

calıklarını sürdürmenin en emin yollarından biri "homogam" evliliktir. Bu evlilik tipi, Batı toplumunun imtiyazlı ve ortanın üstündeki sınıflarında bugün de geçerlidir.

Parsons'cu aile ve cinsiyetler arasında eşitlik: Parsons'ın tanımladığı şekildeki (nükleer) aile ebeveynin oynadığı roller arasındaki farklılığa dayanır ve kız ve erkek çocukları da bu farklılığı sürdürmek üzere eğitilirler. Kadının ev dışında görevi olduğu durumlarda da ABD, Fransa, Polonya, Rusya, İsveç'de yürütülen anketler, kadının aile içi görevlerinde bir azalma olmadığını ve eşi ile ev işlerini eşitlikçi bir biçimde paylaşmadığını göstermiştir. Çocuk da bunu doğal karşılamaktadır. Çocukların hassas ve alıcı oldukları düşünülürse, çocuğun olaylara bakış ve değerlendirişi daha sonra kendisine telkin edilecek olan ahlak doktrinlerince değil, aile içinde adültlerin oynadıkları ve yaşadıkları roller tarafından şekillenecektir. Ev işinde de kız çocuğa verilen görevler, erkek çocuğa verilmeyecektir.

Parsons'cu aile ve milletlerin eşitliği: Parsons'cu nükleer ailede çocuklara aktarılan değerler de tutuculuğu destekler mahiyettedirler. Nitekim endüstriyel toplumlarda nükleer aileler kendi çocuklarına maksimum derecede mal ve oyuncak vermeği, nerdeyse bir mecburiyet kabul ederlerken, 3. Dünya ülkelerinde çocuklar, her gün daha büyük bir mahrumiyetin içine itilmektedirler. Nükleer Batı ailesi, adalet ve eşitlik gibi değerlerin bir sonraki kuşağa intikalinde de önemli bir rol oynamamaktadırlar. Karma bir izdivaç söz konusu olunca (Meselâ bir zenci bir Asyalı ile izdivaç) aile çocuğunun davranış ve değerlerini kendi istediği yöne çekebilmektedir.

Endüstriyel toplumlar, cinsiyetler, ırklar, sosyal sınıflar ve milletler arasında eşitlik ve adalet olmasını istediğini bütün vasıtalara başvurarak ilan etmektedir. Ama Parsons'cu ailenin geleneksel davranışı ile eşitlik ve adalet gibi değerler arasındaki mesafe o kadar bü-

le, toplumun en önemli sosyal kurumu olan ailenin büyük sarsıntı geçirdiğini, değiştiğini belirlemek yeterlidir. Bu değişim köyden göçlerle başlamakta, yeni toplum hayatına uyuncaya kadar geçiş dönemi yaşamakta, sonra da yeni şartlara uyum göstermektedir. Değişim sadece sanayiye de bağlı değildir, değişen bütün kurum ve değerler içinde aile de sanayiyi etkilemiştir. Meselâ, Japonya'nın sanayileşmesinde aileye dayalı birimlerin, tutarlı iş ekibi oluşturmanın yeri önemlidir. Kadınların işgücüne katılmasının ve sanayiye katkısı olmuş, hatta kadınlar için özel teknoloji ve üretim tarzları geliştirilmiştir (23, s.51-52).

Yeni toplumda ailenin bütün farklılaşmalarına rağmen, ailenin ferde sıcaklık veren, güven veren özelliği çağımızın karmaşık toplumlarında daha bir önem kazanmıştır. Çağdaş toplumdaki ferdiyetçiliğe, belirsizliğe ve katılığa karşı aile hayatı fert için bir sıcaklık ve şevkat yuvasıdır (12, s.484). Bu sebepledir ki, aile değişimler geçirerek varlığını sürdürmektedir.

Türkiye'de Sanayileşme-kentleşme Süreci ve Aile Üzerindeki Etkileri

Türkiye'nin sanayileşme süreci Afrika veya Güney Amerika ile karşılaştırılmayacak kadar farklıdır. Herşeyden önce zengin bir tarih, uzun bir birikim vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine göre bir sanayi birikimi mevcuttu. Büyük sanayi ve işçi sınıfını oluşturacak çapta olmasa da, özellikle dokuma, gıda, ağaç, deri, kırtasiye, kısmen maden sanayinin geliştiği bu ve benzeri dallarda sanayi kuruluşlarının olduğu bilinmektedir (24, s.13-17). Ancak, sanayileşmenin geniş boyutlu toplumsal sonuçları söz konusu olduğunda, Türkiye'de 1950'lere kadar gelmek gerekmektedir. Bu sebeple, Cumhuriyet dönemi kısaca incelenecektir.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, biraz da siyasî güçlenmenin kaynağı olarak görülen sanayileşmeye ağırlık verilmek istenmiştir. Ulusal sanayinin korunması için tedbirler düşünülmüş, 1927 de "Teşvik-i Sanayi" yasası çıkarılmıştır. Özel teşebbüs yanlısı bir politika izlenmiştir. 1933 den sonra ise "devletçilik" politikası ağırlık kazanmıştır. İkinci dönemde devletin sanayii geliştirmesi için "Sanayi Ofisi", "Sanayi ve Maden Bankası", "Sümerbank" gibi bazı kuruluşlar da ortaya çıkmıştır. 1934 de ilk defa "I. Sanayi Planı" yapılır, bazı bankalar ve Etibank kurulur. Ayrıntıya girmeden belitmek gerekir ki, Cumhuriyet döneminde fabrikalaşmaya, teknolojiye ağırlık verme anlamında sanayileşme 1934 yıllarından başlatılabilir. II. Beş Yıllık Sanayi Planı madenciliğe ağırlık verir. Yatırım malları üretimi de hedef alınmıştır. Bu yıllarda yurtiçi kaynakları değerlendirmeye yönelik tarım ve maden sanayii gelişmiştir (25, s.36). Çeşitli tedbirler alınmaya çalışılırsa da, İkinci Dünya Savaşının geliştirdiği olumsuz şartlar istenilen hareketliliği önlemiş, sanayileşme büyük bir gelişme gösterememiştir. Belirtilen devrede sanayii körükleyecek nüfus patlaması da görülmemiştir. Geniş sosyal hareketlilik doğuracak türde bir fabrikalaşma gelişmemiştir.

1950'lere kadar olan devrede sanayileşme politikası, niçin gelişemediği, hangi yönde gelişme olduğu konularında çeşitli tartışmalar yapılır. Bir açıdan, o devrede "devletçi" bir politika görünümü olduğu, fakat aslında "burjuvazi"nin güçlü olduğu savunulmaktadır. Bankalarda ve şirketleşmede de büyük paylar "bürokratlara" ve "büyük tüccara" aittir (26, s.320-328; 370). "İş Bankası" gibi bazı bankaları kuranlar da "nüfuzlu politikacı, tüccar ve eşraf"tır. Bir nevi "politikacılar bankası" doğmuştur.

yüktür ki genç kuşaklar zaman zaman bu duruma baş kaldırmışlardır. Bir "gençlik sosyologu" olan K.Keniston, "teen-agers"ların bir önceki kuşağın iki yüzlülüğüne isyan ettiklerini, söyledikleri ile yaptıklarının tutarsızlığına karşı çıktıklarını tesbit etmiştir. Ancak bir önceki kuşak kendi değerlerini aktarmak konusunda yine de oldukça başarılıdır. Meselâ ABD'de yapılan bir çalışmada, gençlerin 2/3'ü anne-babalarının cinsel normlarını aynen kabul etmektedirler. Nitekim Campbell çocuk-büyük çatışmasının, en esaslı meseleler ve değerler konusunda değil, sıradan, gündelik hayatla ilgili konularda olduğunu tesbit etmiştir (6, s.37). Yine Dovan ve Adelson, ABD'de yapılan bir anket-le anne ve babanın ideal adült olarak en çok zikredilen örnekler olduğunu belgelemişlerdir.

Annenin veya babanın olmadığı durumlarda çocukların ne gibi bir psikolojik yapıya sahip oldukları çeşitli araştırmalarla aranmıştır. Sonuç, çocukların ya uyumsuzluğu, ya büyüklere aşırı bir bağımlılığı, ya da kişilerle ilişkilerinde intibaksızlık şeklinde olmuştur. Çağımızda TV., çocukların bakımı ile ilgili konularda uzman meslek sahiplerinin bulunuşu, gençlerle, büyüklerin ilişkilerini, mesela Orta-Çağ Avrupasına göre çok azaltmıştır. Ancak arkadaş grupları, çocuğun sosyalleşmesinde ana-babanın yerini tutamamaktadır. Çocukları "adültlere yönelik" (adult-oriented children) ve "arkadaşlara yönelik" (peer-oriented children) olarak 2 ye ayıran araştırıcılar, arkadaşlarına yönelik olan çocukların evde ilgi ve sevgi görmeyen çocuklar olduğunu tesbit etmişlerdir. Genellikle bu gruba giren çocuklar gelecekle ilgili karamsar görüşlere sahiptirler, anti-sosyal davranışlara (yalan söylemek, başka çocukları dövmek vs. gibi) yatkındırlar.

Yetişkin Bireyin Kişiliğinin İstikrar Kazanması.

Parsons nükleer ailede yetişkin bireyin kişiliğinin istikrara kavuştuğunu öne sürer. Persons'a kişiliğin istikrar kazanmasına neden bu kadar önem verdiğini sormak gerekir. Öyle ya niçin kişiliğin ge-

İşte bu grubun sanayileşmeyi önlemede veya belirli yönlere kaydırmada önemli rolüne işaret edilmektedir (27, s.248-267). I. ve II. Beş Yıllık Sanayi Planları önemli belgelerdir ve gerçekten bu dönemlerde önemli sanayi kuruluşları üzerinde düşünülmüştür. Bazı yabancı şirketler de bu dönemde millileştirilmiştir. Tarımda makineleşme de bu devrede başlamıştır, fakat fazla gelişememiştir. Bazı harb sanayi tesisleri kurulmuştur. Devletçilik düşüncesinin gelişmesinde önemli bir etken olarak, "lider bürokratlar subaylıktan gelmiş oldukları için savunma ihtiyacı için çeşitli tesisleri kurmak gerektiğini kabul ediyorlardı" (28, s.107) denmektedir. Gerçekten o yıllarda harb sanayi tesisleri kurulmuş, genişlemiştir. Silah sanayi fabrikaları da 1930 larda kurulmuştur. O dönemin değerlendirmesini yapan araştırmacılar devletçilik üzerinde anlaşamazlar. Genel olarak, harb sanayi ve madencilik gelişmiştir. 1946 dan sonra dışa açılma, dış yardım alınması bunu hızlandırmıştır.

Yukarıda belirtilen gelişmelere rağmen, sanayileşmenin çok yönlü toplumsal sonuçlar doğurması 1950 den sonra yaygınlık kazanmıştır. Savaş sonrasının sıkıntıları azalmış, nüfus artışı hızlanmış, alt yapı, ulaşım gelişmiş, köyler dışa açılmaya başlamıştır. 1950 den sonra, geniş oranda dış yardım ve borçlanmaya dayalı hızlı bir alt yapı geliştirme çalışmaları başlamıştır. Bunlar bu dönemin en önemli olaylarıdır. Esas hareketliliği alt yapı, yol, haberleşme, ulaşım gibi faktörler sağlamıştır. İnsanın çevre ile ilişkisi artmış, kentlerde iş imkânı doğmuş, göç olayı başlamıştır. Tarımda makineleşme oranı artmıştır. Traktör sayısı 1948 de 1759 iken, 1960 ta 40.000'i bulmuştur. Köy eski geleneksel liğinden bir oranda ayrılmıştır (26, s.404). "halkın uyanması" diyebileceğimiz bir olgu bu yıllarda gelişmiştir. Haberleşme, ulaşım, radyonun yayılması, politik hareketlilik ve katılma bundan başta gelen faktörlerdir. 1950-60 arası köyün kente açıldığı, kentlerde yüksek ücretle iş bulunduğu, göçlerin yaygınlaştığı devredir.

Bu sosyal hareketlilik 1960 sonrası da devam etmiştir. Planlı dönemle birlikte bütün planlarda sanayileşmeye öncelik verilmiştir. Çünkü, nüfus artışı ve göçler sonucu istihdam sorunu birinci sırayı alan bir sorun olmuştur. Planda da bu belirtilir, "geçmiş dönemlerde hızlı nüfus artışından doğan emek arzının istihdamı" yüksek kalkınma hızını sağlamayı ise hızlı kalkınmayı gerçekleştirmek için sanayileşme şart görülür. Yatırım ve ara mallar üreten sanayiye öncelik tanınır. Yeni stratejide daima istihdam sorunu ve sanayileşme önemle ele alınır.

Genel olarak bugün Türkiye'de bir sanayi birikimi mevcuttur. Temelde büyük kent merkezli olsa da, Anadolu'ya da yayılmaktadır. Büyük işçi kitlesi istihdam eden sanayi kuruluşları mevcuttur. İlk hamlesini 1930 larda kısmen başlattığı kabul edilen sanayi, önemli sınai tesisleri gerçekleştirmiştir. Harb sanayi, madencilik, demir-çelik bunlardandır. 1950-60 arası sanayi kuruluşları gelişirken, özel teşebbüs yatırımları artarken, bir yandan da sanayinin gelişmesi için su, elektrik, baraj, liman, yol gibi temel alt yapı tarımları yürütülmüştür. Bu tesisler 1960 sonrası hızlı sanayileşme sürecinin temel etkenleri olmuştur (29, s.527). 1963 te planlı dönemle yeni bir atılım başlar. 1950-1975 arasında sanayinin GSMH içindeki payı % 24.12 den % 38.89 a yükselir. 1973 sonlarında başlayan genel ekonomik krizden Türkiye de etkilenir, enflasyon ve işsizlik artar (30, s.11-15). Nüfus artışı yükselir, işsizlik çoğalır. 1977 de 2 milyon 175 bin işsiz vardır (31, s.26). İşte bi sanayi-nüfus artışı ikilemi nüfus hareketlerinin kaynağı olur. Kırdan kente göçler sonucu tarım sahasında çalışan nüfus 1960-

lişmesi değil de, istikrarı?

Bu sorunun cevabı Parsons'ın ana tasası olan dengedir. Parsons sosyal sistemin olduğu gibi, onu meydana getiren alt sistemlerin de denge içinde olmasını ister. Aile, Parsons'a göre yetişkin kişilerin itilimlerini ve duygusal hayatlarını bir dengeye kavuşturur. Parsons'un bu tezi başka araştırıcılarca ne ölçüde doğrulanmıştır, acaba?

Durkheim, evliliğin erkekleri intihardan koruduğunu, ama evli kadınları (çocuksuz) korumadığını tesbit etmiştir. Aynı yaş dilimindeki bekâr kadınların yaş dilimindeki evli kadınlara kıyasla intihar oranı % 50 azdır. Benzer sonuçlar Japonya'da da alınmıştır. Aynı şekilde evli kadınların ruhsal bunalımları, bekâr kadınlarınkinden çoktur.

Evliliklerinin 3. ve 20. yılında evlilikteki mutlulukları sorulan çiftler, evlilik süresi uzadıkça, beraberliklerinin anlamsızlaştığını belirtmişlerdir. Artan boşanmalar Parsons'cı ailede eşlerin umdukları tatmin ve mutluluğu bulamadıklarını göstermektedir.

Parsons'cu aile çocuğa değerlerin aktarıldığı ortamdır. Oysa bu aile tipinin çocuğa ve gence cinsiyetler, sosyal sınıflar, milletler ve ırklar arasındaki eşitlik gibi değerleri kazandırdığı söylenemez. Tersine gence ve çocuğa modernlik yerine gelenekselcilik aşılanmaktadır. Cinsiyetler eşitsizdir (kız çocuğun eğitimi, erkeğinkinden farklıdır), sosyal sınıflar arasında eşitsizlik vardır (mirascı, çocuğa servet ve ihtiyaçlar bırakır), kavimler, milletler ve ırklar farklıdır (bir başka kültürden olan biri ile çocuğunun evliliğine karşı çıkar, Parsons'cu aile). Bütün bunlara ilaveten yaşlı kişilerin statüsü Parsons'cu ailede adamakıllı tehdit altındadır. Cornell Üniversitesi'nden Urie Bronfenbrenner'in dediği gibi, "Bugün yalnız ırk ve sınıflarla değil, yaş gruplarıyla da birbirinden koparılmış olan bir dünyada yaşıyoruz" (7).

Henri Lefebvre'e göre çağımızda ihtiyaçlar dünya çapında genelleşmiştir. Bu devirde, kendi egoizmi içine kapalı olan Parsons'cu

1970 arası % 10 azalmıştır.

Türkiye'de köy ve kent nüfus artış oranlarına bakıldığında köy nüfusunun genel nüfus içindeki oranının daima düşüş gösterdiği görülmektedir. 1927 deki ilk sayımda köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı % 75.8, 1950 de % 75 iken, 1980 de % 56.1 dir. 1950 lere kadar büyük değişiklik olmamış, daha sonra düşüş göstermiştir. Buna karşılık, kent nüfus oranı 1927 de % 24.2 iken, 1980 de % 43.9 a yükselmiştir. Bu oranlar 1990 sayımına göre köy nüfusu % 40.99, kent nüfusu % 59.01 dir. Yani, kent nüfusu oldukça artmıştır. Tabii, bir noktayı açıklamak gerekir, son yıllarda küçük bazı yerleşim birimleri ilçe yapılmıştır, bunlar yapı olarak kent özelliği de göstermezler, ancak nüfus sayımında kent nüfusa dahil edilirler. Ancak DPT'nin kent nüfusu olarak esas aldığı 20 bin ve daha fazla nüfuslu yerleşim birimlerinin de nüfusu % 53 civarındadır (32). Her iki durumda da bugün kent nüfusu köy nüfusundan fazladır. 1950-1960 arası kent nüfusunun sürekli artış gösterdiği yıllardır. Görülüyor ki, 1950'den bugüne kentlerin nüfusu artmış yani köyden kente göç yoğunlaşmıştır. Kapalı köy yapısı çözülmüş, köylerdeki nüfus kentlere akın etmiştir. Yani kırsal kesimde nüfus artışı göçün "itici öğe" lerinden birini teşkil eder. Çünkü nüfus artışı göçün alanlarının yetersizliğini de ortaya çıkarır. 1960-1970 arası köyden kentlere göçlerin 3 milyon civarında olduğu hesaplanmıştır (33, s.112). Göçenlerin büyük çoğunluğu 15-25 yaş arasıdır ve erkek oranı kadınlardan fazladır (34, s.16-17). Böylece kentleşme olayı meydana gelir.

Türkiye'de göç ve kentleşmenin temelinde iki tür etken vardır; bunlar "itici faktörler" ve "çekici faktörler" olarak isimlendirilir. Kentleşme tamamen sanayileşmenin fonksiyonu değildir, başka faktörlerle birlikte, kırsal kesimdeki nüfus artışı ve toprak azlığının da fonksiyonudur. Ekilebilecek toprakların son sınırına gelinmiştir, toprak çok parçalanmıştır (35, s.369; Kıray, s.7). İstanbul Gecekondularında yapılan araştırmalar itici faktörler "geçim sıkıntısı ve işsizlik", "toprak yetersizliği ", "yeni bir iş bulma isteği" olarak sıralanır (36, s.150). Tarımda makineleşme ve insan emeğinin yerini makinenin alması da itici faktörlerdendir. Zaten arazi parçalanmış, küçülmüştür, makine de girince daha az kişiye ihtiyaç duyulur (37, s.150). Traktörün tarıma girmesi sonucu göçü 2-3 milyon arası tahmin edilir. Genellikle modern tarım usullerinin geliştirilmesinin büyük bir gizli işsizliğe sebep olacağı kabul edilir. Kırdan kente göçün tarım teknolojisindeki değişme ile ilgisi kesindir (38, s.36; Türk, s.2).

Göç sürecinde 1950 den sonra kolaylaşan ulaşımı önemle belitmek gerekir. Kitle haber araçlarının yaygınlaşması, radyonun köylere girmesi "iletici etkenler" olarak gösterilir.

"Çekici faktörler" ise en başta kentlerin istihdam

aile gerekli sosyalizasyon fonksiyonlarını yerine getirmekten aciz kalmaktadır. Beşeriyetin geleceği için, cinsiyetler arasında eşitlik, sosyal ve ekonomik demokrasi, 3. Dünya Ülkelerinin daha müreffeh bir hayata kavuşması, ırklar arasındaki katı sınırların kaldırılması, yaşlıların hayattan koparılmaması gibi önemli sorunları düzenleyen ve halleden bir sosyalleşme sürecinden kadınların ve erkeklerin geçirilmesi gerekmektedir. Günümüzün bazı toplumlarında rastlanan başka aile tipleri, belki de bu görevleri yerine getirmek konusunda daha uygun örnekler oluşturmaktadır. Bunlar arasında çifte kariyerle aile (the dual career family) üzerinde önemle durulması gereken bir örnektir. Bu aile tipinde hem karı hem koca çalışmakta ve ev işlerini de bölüşerek yerine getirmektedirler. Henüz yaygın olmadığı için bu aile tipinin çocuklarının sosyalleşmesi konusundaki başarısını ölçmek zordur. Ama bu aile tipinin kız ve erkek çocuklarını Parsons'cu aileden daha eşitlikçi bir biçimde sosyalleştirebilmesi ihtimali vardır. Çünkü bu aile tipinde, cinsiyeti ne olursa olsun, çocuk, statüsü aynı olan anne ve baba örneğini görerek yetişmektedir. Parsons'cu ailede olduğu gibi ebeveynden birinin statüsü, öbürünkinden yüksek değildir. Geniş aile tipinde de, çocuğun önünde kendini özdeşleştirebileceği bir örnekler yelpazesi mevcuttur. Parsons'cu ailenin cinsiyetlere göre belirlediği kadın ve erkek rolleri, diğer ailelerde yerini kişiliklerin ve arzuların daha rahat gelişip serpilebileceği bir roller zenginliğine bırakmaktadır. Serbest birleşmenin (the living together) özellikle kadının kişiliğini geleştirebilmesi ve kendini en rahat biçimde ifade edebilmesi için ideal biçim olduğu ileri sürülmüştür. Parsons'cu ailede kadın, kendi kendisini gerçekleştirememekte, ismini dahi, evlendiği erkekten almaktadır, madam X veya Mrs. Y olmaktadır. Kadının rolü çocuk doğurmak veya yetiştirmekle sınırlandırılmaktadır.

Görüldüğü gibi ileri endüstri ülkeleri bugün toplumun hücresi olan aile kurumu konusunda bü-

imkânları, kent imkânları gibi gerekçeler izler. Bazı araştırmalarda "eğitim yatırımları" "istihdam imkânları" ndan hemen sonra gelir (36, s.157-158).

Yapılan çeşitli araştırmalarda genellikle göç nedenlerinde "iş imkânı" "arazi azlığı" gibi faktörler en başta zikredilmektedir. Özellikle, konumuz olan köyden kente göçte bu daima önemli olmuştur. Tamamen sanayiye ve sanayi işçiliğine dayalı olarak doğan ve gelişen Kırıkkale tipik bir örnektir.Nüfusu büyük oranda köyden gelmiştir. Yapılan bir araştırmada kente geliş sebebi olarak % 70 civarında köyde arazi azlığı ve kentteki iş imkânı gösterilmiştir (39). İstanbul, Ankara ve İzmir gecekondularında yapılan bir araştırmada da benzer sonuç çıkmıştır (40, s.43).

Bütün araştırmalarda göçenlerin önemli kesiminin genç erkekler olduğu tesbit edilmiştir. Sonradan kadınlar eşlerine bağlı olarak gitmektedirler. Göç olayında yaş, cinsiyet, askerlik ve evlilik belirleyici unsurlardır. Öncelikle genc erkeklerin göçmesi sanayileşme-kentleşmeye ve istihdam imkânına bağlı göçlerde evrensellik göstermektedir. Önce köydeki geniş ailenin genç erkek çocuğunun kente iş bulmak için gitmesi yaygın görünümdür. Güney Amerika, Afrika ve Pakistan için de bu tesbit edilmişti. Türkiye'de göçenler içinde erkek nüfusun oranı %'65 tir (41, s.150). İstanbul'da bu oran % 51.5 bulunmuştur, % 71.8'inin yaşı 32'den aşağıdır (36, s.186-187). Adapazarı'na göçen işçilerin % 99.5'u genç erkeklerdir (42, s.23). Almanya'ya giden işçilerde erkek oranı % 90 dır. Özellikle, "1969'a kadar yurt dışına işçi olarak gitme sadece erkekleri ilgilendiren bir işti. Giden işçiler arasında, yanlarına eşlerini ve çocuklarını alan pek az olmaktaydı" (43, s.182).

Kentleşme, kentlerin sayısının artması, mevcut kentlerin büyümesi yanında, iktisadî ve sosyal değişmeyi de içine alan bir olgudur. İşbölümü, uzmanlaşma, eğitim kentleşmenin unsurlarıdır. Nüfusu 20 bini aşan yerleşim merkezlerinde hizmetler önemli istihdam gücüne sahiptir (38, s.22). 1960-1970 arası hizmet sektöründeki istihdam oranı diğer sektörlere oranla çok yüksektir (44, s.41; Tümertekin; s.6). Diğer bir çok iktisadî ve sosyal faktör belirtilebilir.

Değişik kent ve bölgeler için farklı faktörler de söz konusudur. Metropoliten kent durumundaki İstanbul, Ankara, İzmir farklı yorumlanmalıdır. Bunlar hem her açıdan nüfus çeken kentlerdir, hem de sanayi büyük oranda kentler çevresinde kümelenmiştir.

Diğer bir grup kent vardır ki, bunlar tamamen sanayiye bağlı olarak gelişmişlerdir. Başka ülke örneklerinde olduğu gibi, bu tür kentler Türkiye'de de mevcuttur. Metropoliten merkezlere sanayiyi de kendilerine çekseler dahi, kentleşme pek çok faktöre bağlıdır. İstanbul bunun en tipik örneğidir. Bazı kentler ise önce küçük bir köy ve kasabadır. Yeni bir sanayi kuruluşu ile ani patlama yaparak

yük tereddütler yaşamakta ve sorunun çözümü için çeşitli alternatiflere başvurmaktadırlar.

KAYNAKLAR

1. Sussman: "The Help pattern in the middle class family", *American Sociclogical Review*, 18 (1), 1953.

2. G. Balandier: *Sociologie des Bruzzavilles Noires*, Paris, A. Colin.

3. W. Goode: *L'Industrialisation et les Changements familiaux in Hoselitz et Moore*, Industrialisation et Societe, Paris, Unesco, 1963.

4. A. Michel: *Sociologie de la Famille et du Mariage*, PUF, 1986.

5. A. Daumard: *La bourgeoisie parisienne de 1815 a 1848*. Paris, EPHE,Sevpen, 1963.

6. K. Kenisten: *Youth, Change and Violene, Dialogue*, 2. cilt, 1969.

7. U. Bronfenbrenner: *Two Worlds of Childhood*, U.S.A. and U.S.S.R., N.Y. Russel Safe Foundation, 1970.

büyürler. "Boom town" denilen bu kentler son 50 yıl içinde Türkiye'de de doğmuştur. Karabük, Ereğli, Batman ve Kırıkkale de sanayinin şehirleştiği kasabalara örnektir. Bunların en belirgin özelliği, "nüfusunun memleketin çeşitli bölgelerinden gelenlerle büyümüş olması ve de sanayi fonksiyonunun diğer fonksiyonlarla karşılaştırılamayacak derecede yüksek orana sahip olmasıdır. Faal işgücünün büyük oranı sanayi de çalışır. Bazısı küçük bir köy ve kasaba üzerinde gelişirken, bazıları ise tamamen boş bir araziye kurulan sanayi çekirdeği ile doğar ve büyür. Karabük ve Kırıkkale son türe örneklerdir.

Türkiye'de de sanayilelşme-kentleşme ve göç olaylarından en fazla etkilenen sosyal kurum ailedir denilebilir. Bu sebeple araştırmalarda da aile üzerine ağırlık verilmektedir. İlk önce göç, köyden ayrılış, sonra kent toplumunun özellikleri ve sonra da zihniyet değişmeleri ailedeki değişmede etkin faktörlerdir. Göç sürecinde görüldüğü gibi, ilk önce köydeki geniş ailenin genç erkekleri kente çalışmaya gider, bir süre geniş ailesi ile ilişkileri sürer, fakat oraya yerleşince eş ve çocuklarını da götürür. Böylece geniş aile ilk parçalanmaya uğrar. Genel kültür değişmelerine paralel olarak köylerde de evlenince ayrı bir ev açmak isteyenlerin oranı artmaktadır. Yeni kuşaklarla bu yaygınlaşmaktadır (45, s.95). Geleneksel ailenin ekonomik birim olma özelliği azaldıkça parçalanma yaygınlaşıyor. Fakat her şeye rağmen kırsal kesimde esas aile tipi geniş ailedir. Bazı araştırmalardaki bulgulara göre çekirdek aile oranı son yıllarda köylerde de yükselmektedir.

Batı sanayi-kent toplumları ve diğer ülke örneklerinde olduğu gibi Türkiye'de de çekirdek aile oranında hızlı yükseliş görülmüştür. 1970'lerden bugüne kadar yapılan araştırmalarda, çeşitli kent veya köylerde bu yükseliş tesbit edilmektedir. Bu araştırmalardan bazılarının bulgularını şu şekilde özetleyebiliriz:

İzmir'de çekirdek aile oranı % 63.3, akraba çizgisinden bazılarının bulunduğu geniş aile tipi ise % 27'dir (46, s.64). Bir kasaba olan Ereğli'de çekirdek aile oranı % 61.1 (35, s.114), Ankara gecekondularında % 72'dir (47, s.104). Bu örneklerde de yanında akraba bulunduran aile ikinci sırayı, geniş aile üçüncü sırayı alır. Bu akraba anne-baba veya bunlardan biri veya kardeştir. İstanbul'da çekirdek aile oranı % 80 civarında bulunmuştur (36, s.390). Arı'nın sanayi işçileri üzerindeki araştırmasında da çekirdeki aileye doğru geçiş göstermektedir (48, s.73). Allan'da Ankara ve çevresinde yaptığı modernleşme araştırmasında kent doğumlu veya kentte yaşayan kadınların köydekilerden daha fazla çekirdek aileyi benimsediklerini tesbit etmiştir (49, s.80).

Çok daha yeni tarihli Ankara-İstanbul-İzmir gecekondu ağırlıklı mahallelerinde yapılan araştırmada ise çekirdek aile oranı % 85 civarında bulunmuştur (50, s.26). 1989 yılında yapılan, Türkiye Geneli Aile Araştırmasında ise bu oran % 70 civarında tesbit edilmiştir (51).

Tabii, bu göstergelerin anlamını biraz tartışmak gerekir. Bunlar, anne-baba ve çocuklardan oluşan aile türünün gittikçe yaygınlaştığını göstermektedir. Evlenenler çoğunlukla yeni ev açmakta, yakın akrabaların aynı hanede yaşama oranı azalmaktadır. Gençlerin de evlenince ayrı ev açma istekleri artmaktadır. Böylece, yaşlı anne-babalar ve ebeveyn hayatlarının son günlerini çocuklarından ve torunlarından ayrı geçirmektedir.Esasen sanayi-kent toplumu aile yapısında en trajik konumda bulunan yaşlılar ve çocuklardır. Ailenin bu iki kuşağı bir anlamda aile dışına atılmaktadır. Yaşlılar, ya evlerinde yalnızlık içinde veya huzurevinde yaşamaktadır. Kadın çalışıyorsa, çocuk da kreşe gönderilmektedir. Böylece, bu toplumlarda aileyi tamamlayan iki yeni kurum; huzurevi ve kreş doğmuş olmaktadır. Tabii, bu iki kuşağın sevgi boşluğu büyük psikolojik yaralar açmaktadır. Diğer taraftan, dede-nine ve torun ilişkisi de kesilmekte, birbirini en fazla tamamlayan bu bağ kopmaktadır. Yaşlıların "kültür aktarıcı, rolü" kaybolmakta, torun özlemi boşlukta kalmaktadır. Torun da bu sonsuz sıcaklıktan mahrum kalmaktadır. Bu gelişme çeşitli toplumlarda farklı oranlarda görülse de, sanayi-kent toplumunun kaçınılmaz olgusu olarak değerlendirilmektedir.

Toplumumuzda da, gerek çekirdek aile oranının artması, gerekse buna bağlı olarak akraba ilişkilerinin .kopması kentleşme ve genel kültür değişmesine bağlı olarak gelişmektedir. Rakama dayalı göstergeleri özellikle Batı sanayi-kent toplumlarındaki model şekli ile değerlendirmek yanlış olur. Her ne kadar evlenenlerin ayrı ev açması yaygınlaşsa da veya kentlerde apartman hayatının getirdiği bir anlamda zorunluluk olsa da, anne-baba ve akraba ile ilişkiler yoğun şekilde sürmektedir. Aile üzerinde yapılan araştırmalar da bunu göstermektedir. Bu konuda, din ve geleneğin yüklediği sorumluluk duyulmaktadır.

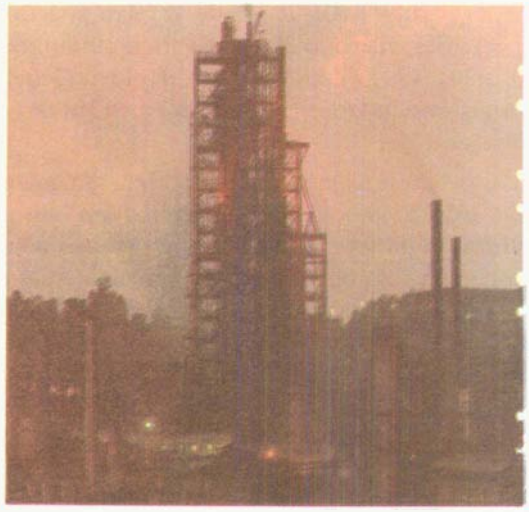

Ailenin yaşlılarının huzurevine verilmesi de çok yaygın değildir. Yaşlılar ayrı bir evde kalmakta veya çocuklarının birinin yanında yaşamaktadır. Ayrı yaşasalar dahi, sık sık ziyaret edilmekte, adeta birlikte yaşıyormuşcasına ilgi gösterilmektedir. Büyük kentlerde uç örnekler olsa dahi, genelde akraba ilişkilerinin yoğun şekilde yaşandığı söylenebilir. Mesela, DPT'nin Türkiye genelinde yaptığı Aile Araştırmasında, yaşlılara ilgi şu göstergelerle ifade edilmektedir:

"Ailenizdeki yaşlılar ayrı oturuyorsa ne kadar sıklıkla yüzyüze görüşüyorsunuz?" sorusuna aynı yerleşim biriminde oturanların yüzde 38'i hergün, yüzde 13'ü iki veya üç günde bir, yüzde 23'ü haftada bir görüşürüz cevabını vermiştir. Bu önemli bir göstergedir ve yaklaşık yüzde 40'ı hergün görüşmekte, % 75'i ise en fazla haftada bir görüşmektedir. Yani, yaşlılar ya yakın bir yerde oturmakta, sadece çatı ayrılığı olmakla birlikte ilişkiler aynı hanede oturuyormuşcasına sık görüşmektedir. Bu sebeple, araştırmalarda çekirdek aile oranının yüksek çıkması Batı Sanayi Toplumlarındaki anlamı ile yorumlanmamalıdır. Çatının ayrılığı hepten ailenin dağılışı, çözülüşü demek değildir. Toplumumuzda yeni evlenenlerin ayrı ev açması yaygınlaşmakla beraber akraba bağları ve ailenin yaşlılarına ilgi yoğun şekilde devam etmektedir.

Tabii, ayrı şehir veya köylerde oturanlarda yaşlıları ziyaret periodu daha seyrek olmaktadır. Ancak, bu durumda oa cevaplarda, ayda bir, altı ayda bir görürüz diyenlerin oranı oldukça yüksektir. En geç yılda bir görüşülmektedir (52). Göç olayının getirdiği bu durum ise kaçınılmaz gözüküyor. Esasen sanayileşme ve kentleşmenin ilk ve önemli sonucu olan nüfus hareketlerinin aileleri daha fazla ayıran bu rolünü başta önemle belirtmiştik.

Ailedeki diğer önemli değişimlerin yeni toplumun genel kültür değişmesi içinde ceryan ettiğini ve esas zihniyet değişiminin bu olduğunu ifade etmiştik. Bunlar ise, çocuğun aile anlayışından başlayarak, evliliğe hazırlık, eş seçme, evlilikte ailenin rolü, farklı çevrelerden gelen eşlerle oluşan yeni ailenin akraba grubuna bakışı, kadınların da ücretli bir işte çalışmasının aileye getirdiği problemler, medyanın aile hayatına sunduğu yeni modellerin etkileri, körüklenen serbest cinsî ilişkilerin aile mefhumunu tahribi gibi daha sayılabilecek pekçok değişim çizgisini gündeme getirmektedir. Belki de, çekirdek aile geniş aile tartışmasından çok bu zihniyet değişimi üzerinde dikkatlerin yoğunlaşması gerekir.

Meselâ, kentlerde, eş seçiminde ve evlilikte babanın veya ailenin otoritesi de azalmıştır. Kırsal kesimde, belirli sınır içinde de olsa bu devam eder. Çünkü köyde ekonomik birlik, evlilikte maddî yardım ve geleneklerin gücü vardır. Kentlerde dahi belirli oranda baskı vardır, ancak fertlerin düşünceleri ağırlık kazanmıştır. Akraba içi evlilik de azalmıştır. Ankara gecekondularında akraba dışı evlilik oranı % 72, İstanbul'da % 69 dur. Kentlerde cemiyet karmaşıklaşmış, büyümüştür, seçim sahası genişlemiştir. Zaten sanayi toplumunun bir özelliği, çok farklı bölgelerden insanların bir araya toplanmasıdır. Kentlerdeki evliliklerde başlık ödeme geleneğinin kalkması da evlilik için aileye bağlılığı azaltan unsurlardan biridir. Bu kentlerde akraba dayanışması tamamen ortadan kalkıyor anlamına da gelmiyor. İstanbul ve İzmir'de akrabaların evlilikte yardımlaşması devam ediyor. Bazan, beklenenin aksine, büyük bir kentte küçük bir dayanışma grubu oluşturarak da yaşıyorlar. Ziyaretleşme oranları yüksek bulunmaktadır demek mümkündür.

Kadınların eğitim hayatına katılımı arttıkça, çalışma oranı da artmaktadır. Türkiye'de kadınların iş hayatındaki oranı çok artacaktır. Bugün, Türkiye genelinde ücretli çalışanlar içinde kadınların oranı yüzde 15 civarındadır (53). Batı ülkelerinde bu oran yüzde 40 civarındadır (54). Ancak, eğitimde bu oran oldukça yüksektir. Yüksek öğretimdeki kız öğrenci oranı 1989-1990 öğretim yılında yüzde 34'lere ulaşmıştır (55). Bu durum iş hayatına geçişi de hızlandıracaktır. Bugün, köyden kente ilk göçen kuşakta, özellikle büyük kentlerin gecekondu kesimlerinde yapılan araştırmalarda kadınların % 95'inin ev kadını olduğu görülüyor. Ancak kentte oturma süresi uzadıkça yeni kuşaklarla iş hayatına geçiş artıyor. Ailedeki en önemli değişimi de eşle-

rin ikisinin çalışması getiriyor. Hane halkı nüfusunun azalması, yani az çocuk olması bunların başında geliyor. Eşler arası rol ve statü de geleneksel kalıplardan çıkıyor, erkeğin emredici ve belirleyici rolü kayboluyor. Ev bütçesine katkıda bulunan kadın daha fazla güç kazanıyor. Ekonomik imkâna sahip olan kadının boşanmayı daha kolay göze alışı da boşanma oranını artırıyor. Tabii, gelişmiş sanayi toplumlarında en uç şekilde görülen bu değişmeyi de toplumumuzda yine ihtiyatlı yaklaşmak, bu yönde bir gelişme trendi olduğu yorumu ile yetinmek gerekiyor. Özellikle geleneksel karı-koca rollerinin değişmesinin çok yavaş yürüyen bir süreç olduğunu önemli işaret etmek gerekir.

Gelişmiş sanayi kent toplumlarında görülen en önemli problemlerden birisi de boşanma oranının artması, ailenin öneminin azalması, evlilik dışı birliktelik yayılan bir olgudur. Türkiye'de de bu, TV ve bir kısım basınla model olarak sunulmaktadır. Etkili olduğu çevreler de vardır.

Türkiye'de boşanma oranı da diğer sanayi toplumlarına göre oldukça düşüktür. Bazı toplumlarda boşanma oranı binde 50'lere ulaşmıştır. Toplumumuzda kentlerde her yıl biraz artsa da, genelde düşüktür. Mesela, 1987 yılı boşanma istatistiklerine göre bu oran binde 3, 1989 yılında ise binde 4,6 olarak tesbit edilmektedir (57). Tabii, toplumumuza evlilik kurumuna saygı büyüktür. Evlenme önemli bir olay olarak algılanmakta, bütün akraba ve yakınların katılımı ile gerçekleşmektedir. Büyük törenler yapılmaktadır. Boşanma olayına ise pek sıcak bakılmamaktadır. Toplumun bu yargısı tesirli de olmaktadır. Boşanan kişilerin evlenmesi de daha zor olmaktadır. Özellikle köy ve ilçelerde veya dar muhitlerde boşanma sayısı daha da azdır. Toplum baskısının az olduğu büyük kentlerde oran daha yüksektir. Ayrıca, akraba ilişkilerinin yoğun olduğu kesimlerde aile itilaflarında önceden müdahale ile boşanma önlenebilmektedir. Aksine, akraba grubu ile çevrilmemiş, özellikle çocuğu da olmayan ailelerde "iki kişilik dünya" sanıldığı kadar romantizmle devam etmiyor, geçimsizlikler daha çabuk boşanmaya götürebiliyor. Çocuksuz evlilerde boşanma oranının yüksekliği istatistiklerde belirgin şekilde görülmektedir (57).

GENELLEME

Konuyu şöyle bir genelleme ile toparlarsak; Türkiye'de Cumhuriyet döneminde sistemin öngördüğü planlı kültür değiştirme ve bunun için yapılan uygulamalar her alandaki sosyal değişmenin esas sebebidir. Toplumumuzdaki sosyal değişme, zihniyet değişmesi, dinî geleneksel değerlerin yıpranması ve konumuz olan ailede değişmeyi incelerken bu ilk, temel belirlemeyi yapmak hiç ihmal edilmemesi gereken bir vakıadır. Devamla, örnek alınan Batı Sanayi Toplumları yönünde sanayileşme ve kentleşmenin alt fonksiyonları olarak bu değişim hızlanmıştır. Ancak, örnek alınan sanayi kent toplumlarındaki tablo da Türkiye'de gerçekleşememiştir. O yönde değişimler görülmekle beraber, esas görülen çelişkilerle dolu bir manzaradır. Toplum genelindeki kimliksizlik sancısı her sosyal kurama yansımaktadır. Yeni yayılmaya çalışılan kültür motifleri yaşlı anne-babayı huzurevine göndermenin de bir alternatif olduğunu işlerken, çok derinden bağlı olunan inançlar ve geleneklerin anne-baba hukukuna verdiği önem insanları sarsmaktadır. Boşanmanın da evlenme kadar normal bir olay olduğu, eş değiştirmenin sıkıntılı bir evliliğe tercih edilebileceği gibi anlayışlar gelişirken, diğer taraftan ailenin kudsiyeti, toplumun yargısı, insanın fedakârlık yapması gereği gibi faktörler daha ağırlıklı olabilmektedir. Bir yandan büyük kent hayatının getirdiği davranış bağımsızlığı insana özgür alanlar açarken diğer tarafta büyük toplumun getirdiği özgürlük çevresinin güven ve sıcaklık ortamının özlemi aranmaktadır. Ve bir gerçek kesinlikle vardır ki; aile zor değişen bir sosyal kurumdur. Türkiye'de de hızlı değişmeyi geçirmediği gibi, diğer alanlarda da bunu en fazla önleyen ailedir. Bu, ailenin hiç değişmediği anlamına gelmiyor, esasen bazı değişim alanları zaten tartışıldı, ancak değişim yavaş, belirsizlik taşıyor, çelişkiler taşıyor. Uç örnekler ve gelişmeler olsa da, kesin kimlik belirlemek zor oluyor. Bu Türkiye'de toplum tahlilinde de aynıdır; karmaşa, kimliksizlik, kesin hükümlere gidememe, giden değerler, şu veya bu şekilde yaşayan değerler. Ailede de aynı, "Geçiş dönemi" yaşanıyor gibi ifadeler yeterli olmuyor. Belki sanayi-kent toplum örnekleri yönünde kesin bir geçiş de olamayacak. Bu toplumun tarihi, birikimi, tekrar yeşeren inanç hayatı yeni boyutlarda getirebilir. Sanayileşme ve kentleşmenin Aile Kurumu'nda kaçınılmaz kıldığı mekan, şekil değişimleri yürüse de değerler sistemi boyutundaki değişmeler daha yavaş yürümektedir.

KAYNAKLAR

1. P. Fairchild Henry: *Dictionary of Sociology* , New Jersey: Littlefield, Adams and Co. 1977.

2. Freyer Hands: *İndüstri Çağı* İstanbul: 1954.

3. U. Nef John: *Sanayileşmenin Kültürel Temelleri* ,(Çev.: Erol Güngör), İstanbul: MEB 1000 Temel Eser Dizisi, 1970.

4. J. Victor Baldridge: *Sociology* , New York; John Wiley and Sons, 1975.

5. Bouldung Kenneth: *Yirminci Asrın Manası* ,(Çev.: Erol Güngör). İstanbul, Kalem Yayınevi, 1980.

Weber dinin etkisini geniş olarak işlemektedir, (Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalizm* ,(Çev.: Talcott Parsons), New York, Charles Scribner's Sons, 1958).

6. Nusret Ekin: *Endüstri İlişkileri* , İstanbul; İktisat Fak. Yayını, 1979.

7. Cipolla: *Tarih Boyunca Ekonomi ve Nüfus,* (Çev.: M.Sırrı Gezgin), İstanbul: Tur Y., 1980.

8. Orhan Türkdoğan: *Sanayi Sosyolojisi: Türkiye'nin Sanayileşmesi* ,Ankara: Töre-Devlet Y., 1981.

9. M.Rogers Everett and J. Burdge Rabel: *Social Change in Rural Societies* ,New Jersey: Prentice-Hall, 1972.

10. A. Kahl Joseph: "Some Social Concomitants of Industrialization and Urbanization" *Readings in Industrial Sociology,* (Ed. by W.A.Faunce): New Jersey: Prentice-Hall, 1967.

11. J. T. C.Kerr, F. Dunlop, Harbison, C.A. Myem: *Industrialism and ındustrial Man,* New York: Oxford University Press, 1964.

12. V. Schneider Eugene: *Industrial Sociology,* New York: McGrowHill, 1969.

13. Wirth Louis: "Urbanism as a Way of Life", *City Ways,* (Ed. by W. Friedel and N.J. Chrisman), New York: Crowell Co., 1975.

14. Redfield Robert: "The Folk Society", *The American Journal of Sociology* , Vol. LII, (January 1947).

15. J.K. Galbraith: *Kuşku Çağı,* (Çev.: N. Himmetoğlu, R. Aşçıoğlu), İstanbul: Altın Kitaplar, 1979.

16. *Comprative Perspectivec on Industrial Society,* (Ed. by W.A.Faunce and W.H. Form), Boston: Little, Brown and Company, 1969.

17. J. Goode William: *World Revolution and Family Patterns,* New York: Free Press, 1970.

18. W. F. Ogburn and M. F. Nimkoff: *Technology and The Changinh Family,* Boston: Houghton Mifflin Co., 1955.

19. Thomas K.Burch: "The Size and Structure of Families: A Comparative Analysis of Census Data" *American Sociological Rewiev* , Vol. 32, No.3 (June 1967).

20. Talcott Parsons: *Essays in Sociological Theory,* New York: Free Press, 1954.

21. J.Goode William: "Industrialization and Family Change" *Comparative Perspektives on Social Change,* (Ed. by S.N.Eisenstandt), Boston: Little-Brown Co., 1968.

22. M.F. Nimkoff: "Technology and The Family", *Technology and Social Change,* (Ed. by F.R. Allen ve diğ).

23. S.R. Parker, R.K. Brown, J.Child, M.A. Smith: *The Sociology of Industry,* London: G.Allen and Unwin Ltd., 1977.

24. A.Gündüz Ökçün: *Osmanlı Sanayi* , Ankara: SBF Y., 1970.

25. Ergül Han: *Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi* , Eskişehir: İTİA Y., 1978.

26. İsmail Cem: *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi,* İstanbul: Cem Y., 1973.

27. Doğan Avcıoğlu: *Türkiye'nin Düzeni* (T.C.) Ankara: Bilgi Y., 1973.

28. İdris Küçükömer: *Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma,* İstanbul: Ant Y., 1969.

29. DPT; *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,* Ankara: 1963.

30. Şaban Çavuşoğlu: "Türkiye'de Sanayileşme Stratejisi ve Sanayileşme Politikaları", *II. Türkiye İktisat Kongresi, Sanayi Komisyonu Tebliğleri* , Ankara: DPT, 1981.

31. Ergül Han: "Sanayileşme Sürecinde Zor Dönem", *II. Türkiye İktisat Kongresi Tebliği.*

32. DPT: 1991 Yılı Programı.

33. DPT: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı.

34. Samira Yener: *1960-1965 Döneminde Köyden Şehre Göçler* , Ankara: DPT Y., 1970.

35. Kongar: *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı.*

M.Kıray; "Sosyal Yapı ve Nüfus Artışı Etkileşimi", *Amme İdaresi Dergisi* , C.7, s.4, (Aralık 1974).

36. Yakut Sencer: *Türkiye'de Kentleşme,* Ankara: Kültür Bakanlığı Y., 1979.

37. Sunday Üner: *Türkiye'de Kentleşme* Ankara: Kültür Bakanlığı Y., 1979.

38. Yavuz, Keleş, Geray; a.g.e.

İsmail Türk: "Niçin ve Nasıl Sanayileşme" *Türkiye'nin Sanayileşme Sorunları Semireni* , Ankara: TEK İktisadi Araştırma Enstitüsü, 1970.

39. Beşir Atalay: Sanayileşme ve Sosyal Değişme, Kırıkkale Araştırması, DPT Yayını, Ankara, 1984.

40. İ. Alpar-S. Yener: *Gecekondu Araştırması,* DPT, 1991.

41. Ruşen Keleş: "Bölgesel Gelişme ve Yurtdışına Göç", *Göç ve Gelişme,* Ankara: SBF Y., 1975.

42. O. Arı, C.O. Tütengil: *Adapazarı'na Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması;* İstanbul: Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi.

43. R. Pennix, L.V.Velzen: "Boğazlıyan İlçesinde Yurt Dışına Gidenler" *Göç ve Gelişme.*

44. R. Keleş: "Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri", *SBF Dergisi* ,C.XXV.

Erol Tümertekin, *Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar* , İstanbul: İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü yayını, 1973.

45. Beşir Atalay: *Köy Gençliği Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma* , Erzurum: Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Y., 1979.

46. Emre Kongar: *İzmir'de Kentsel Aile,* Ankara: Türk Sos. Bil. Der. Y., 1972.

47. Yasa: *Ankara'da Gecekondu Aileleri.*

48. Oğuz Arı: *Ankara ve İstanbul'da İmalat Sanayi İşçilerinin Uyumu ve Sanayi ile Bütünleşmese,* İstanbul: Boğaziçi Ü. Y., 1978.

49. Allan Schnaiberg: *Some Dcterminants and Consequences of Modernizm in Turkey* , (Basılmamış doktora tezi), Üniversity of Michigan, 1968.

50. DPT: *Gecekondu Araştırması.*

51. DPT: *Türk Aile Yapısı Araştırması* (Yayına hazırlanıyor.)

52. DPT: *Türk Aile Yapısı Araştırması.*

53. DİE: *Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları,* 1990.

54. Eurostat: *Lobar Force Survey Pesults,* 1989.

55. ÖSYM.

56. -Yasa: *Ankara'da Gecekondu Aileleri.*

-Sencer; a.g.e., ss. 408-409.
57. DİE: *Boşanma İstatistikleri.*

MUSTAFA ERGÜN

SANAYİLEŞME VE AİLENİN GÖREVLERİNDE MEYDANA GELEN DEĞİŞMELER

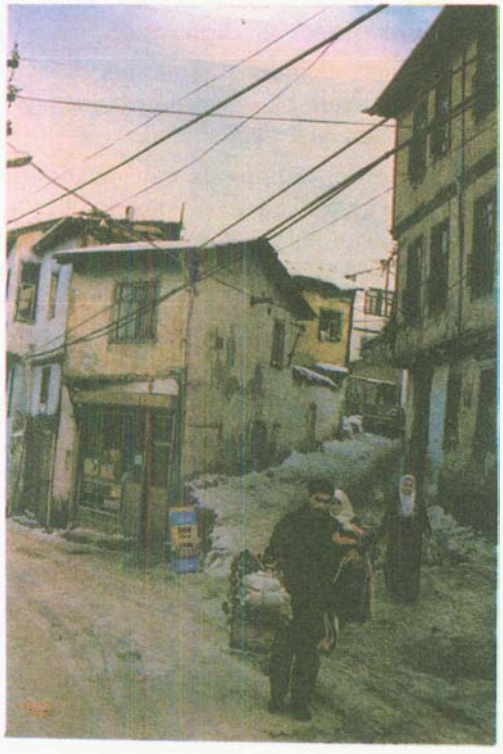

Aile tiplerinde en önemli fonksiyon değişiklikleri sanayileşme ile başlamıştır.

Sanayileşme, toplumdaki üretim ilişkilerini, üretim biçimlerini değiştirdi. Buna bağlı olarak bir dizi toplumsal değişme başladı. Bu değişmelerin en kökten olanlarından biri ailede olmuş, üretim tarzlarının değişmesi büyük aileyi parçalamıştır. Yeni aile yapısı da mecburen bazı fonksiyonlarını yitirmiş, buna karşılık bazı yeni fonksiyonlar kazanmıştır.

En az üç nesli bir arada bulunduran, hatta bazı yerlerde buna uşakların ve hizmetçilerin de eklendiği büyük aile bir üretim, tüketim ve hayat ortaklığı birimidir. Aile, bir "ev ekonomisi" düzenler, çocukların, yaşlıların ve hastaların bir sosyal bakım merkezi görevini görür. Meslekler de büyük ölçü-

de bu aile içinde belirlenir, uygulanır. çocuğun mensup olduğu aile, aynı zamanda onun daha sonraki hayatında gireceği mesleği, alacağı sosyal statüyü de belirler.

Sanayileşmenin başlaması, tarım alanına modern makinelerin ve üretim biçimlerinin girmesi, hızlı bir şehirleşmenin, iç göçün, yatay haraketliliğin başlaması, "sınaî üretim" tarzının yaygınlaşması aileyi parçaladı ve küçülttü. Sosyal hayatın diğer alanlarında meydana gelen birçok değişiklikler de ailenin görevlerinde birçok değişiklikler meydana getirdi. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

* Şehir toplumlarında işyeri ve ailenin oturduğu ev birbirinden ayrıldı ve uzaklaştı. Çocuklar artık babalarının ne yaptığını bilmiyor. Köy toplumlarında da üretimin makineleşmesi, aile fertlerinden bir çoğunu çalışma sisteminin dışına attı.

* Aile içi üretim biçimleri (ekonomik faaliyetler) giderek daraldı. Artık elbiseler dışardan alınıyor, âletler dışardan alınıyor, ekmek keza!

* Küçük ailelerde kadının da çalışmak zorunda kalması ile çocuk bakımı ve ilk eğitimi, kreş ve anaokulu gibi diğer sosyal kurumlara aktarıldı. Temel eğitim yaşından sonra aile çocuğun eğitimi ile pek ilgilenmediği gibi, her eve giren TV dolayısıyla artık küçük yaşlardaki çocukların eğitimi de kontrol edilemiyor. Ailenin en büyük fonksiyon kaybının bu alanda olduğu tahmin ediliyor.

* Yaşlıların bakımı ve korunması eskiden ailenin şeref ve övünç vesilesi görevlerinden biri iken, şimdi bu görev giderek Huzurevlerine bırakılmaktadır.

* Ailenin çocuk yapma aslî görevi görünüşte devam etmektedir, ama bu alanda da büyük hasar vardır ve tek çocuklu aileler çoğalmaktadır.

* Modern aile, akraba ve dostlara karşı misafirperverlik duygularını büyük ölçüde kaybetmiş, onları arayıp sormamakta, kendi evinde yedirip yatıramamakta, ama günün her saatinde TV adlı bir misafiri evin "baş köşesinde" oturtmakta, bütün ilgiyi ona göstermektedir. Burada karşılaşılan bizim geleneklerimize aykırı bazı davranış ilişkileri de aile içinde taklit edilmeye başlanmakta, hoş olmayan durumlar ortaya çıkmaktadır. Büyük ve küçük aile içi sosyal statüler ve akrabalık bağları altüst olmaktadır.

* Bazı gelişmeler ve değişmeler önlenemez ve önlenmemelidir de! Meselâ üretim ilişkileri, ev ile işyerinin birbirinden uzaklaşması, bir takım yeni mesleklerin gelişmesi v.s... Ama aile fertleri, babanın ve annenin yaptığı iş hakkında bilgi sahibi olmalıdırlar. Ev içinde aile fertlerini kaynaştıracak basit işler, tamirler, örgüler vs. yapılmalıdır.

* Ailenin sıcaklığına ve gerekliliğine ait duyguların kaybolmaması için kadın ve erkeğin birbirine karşılıklı saygı ve sevgi ortamları içinde tanıtılması gerekir. Bugünkü yaygın tanıtım ve gösterim biçimleri (filmlerde ve gerçek hayatta) cinsleri birbirinden soğutuyor ve onları aile kurmaktan uzaklaştırıyor.

* Aile içinde davetsiz ve "patavatsız" bir misafir olan TV, artık baş köşeden kaldırılmalı, oturma odasından çıkartılmalı, evin belli bir yerinde, belli saatlerde onunla ilgilenmelidir. Evde gerçek, saygıdeğer dost ve akrabalarla yapılan karşılıklı ziyaretler arttırılmalıdır.

AHMET ALKAN

SEMT

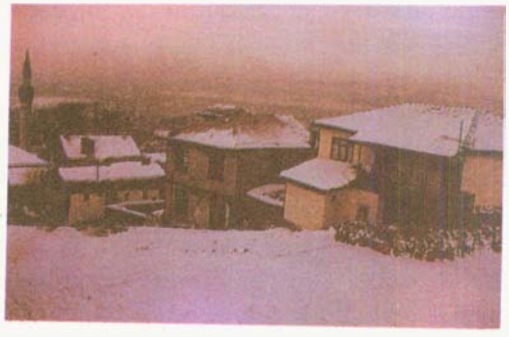

Kelime anlamı olarak, taraf, yan, cihet ifade eden semt, birden çok mahalleden oluşan, yerleşme birimine tekabül eder. Geleneksel şehir formu içinde, mahallenin etkin yapısına karşılık, daha çekinik bir değer ifade eder. Bunda, Türk şehirlerinin geçmişte bir bütün olarak ele alınıp plânlanmamış olması etkilidir. Böyle bir plânlama hiyerarşisinin olmayışı, şehri oluşturan birim olarak Semt'i belirgin tanımlamalardan da uzaklaştırmıştır. Bu itibarla semt ile ilgili kültürümüzde kavramların da çok önemli yer tutmadığını (mahalleye nisbetle) söylemek yanlış olmayacaktır.

Modern şehircilikte, kentlerin bir bütün olarak plânlanmaya başlanması, Semt kavramını, şehir plânlamasında ön plâna çıkarmıştır. Bir ilkokul çevresinde iskan edilen nüfus ve bu nüfusa hizmet verebilecek donatımlardan oluşan *"İlkokul Ünitesi"*, eski şehirlerimizdeki "Mahalle" kavramına alternatif olarak gelişirken, birkaç ilkokul ünitesinin bir araya gelmesi ile oluşan ve yerleşme merkezine, "Orta öğretim kurumu" ile, semt içinde yaşayan nüfusun teknik ve sosyal donatımları ile ticaret ihtiyacını karşılayacak tesisleri bulunan bir üst yerleşme birimine "SEMT" adı verilmiştir. Bu haliyle şehir plânlamasında, şehrin parçası olarak giden semt, bünyesinde birkaç mahalleyi (ünite) barındıran ara yerleşme bölgesi niteliğini kazanmıştır.

Donatım olarak, orta öğretim kurumları yanında, semt parkı, çocuk oyun yerleri, semt spor alanı gibi sosyal donatımların yanısıra, kültür yapıları, sağlık ocağı, kütüphane, ticaret yapıları (günlük ve periyodik ihtiyaçları karşılayacak ticaret merkezi), bellibaşlı diğer yapılar olarak gelişmiştir.

Kişisel bakımdan, mahalle ölçeğinin üzerine çıkmış olması, sahiplenme ve lokâl kültürleri geliştirme bakımından olumsuz etkilerdir. Bu bakımdan yöre insanı semti, mahalleyi sahiplendiği, benimsediği ölçülerde benimsememektedir. Bu olgu, modern sanayi şehirlerinde daha da olumsuz noktalara ulaşmıştır. Birbiri ile bağlanan semtleri birbirinden ayıran sınırlar ortadan kalkmış, şehir kompakt bir yerleşme dokusuna dönüşmüştür. Bu bütünleşme o kadar ileri gitmiştir ki, artık adreslerin bulunmasında, semt, mahalle ve sokak isimlerinin yerlerini bu birimlere ait numaralar almıştır.

SAFFET BİLHAN

EĞİTİM VE SEVGİ

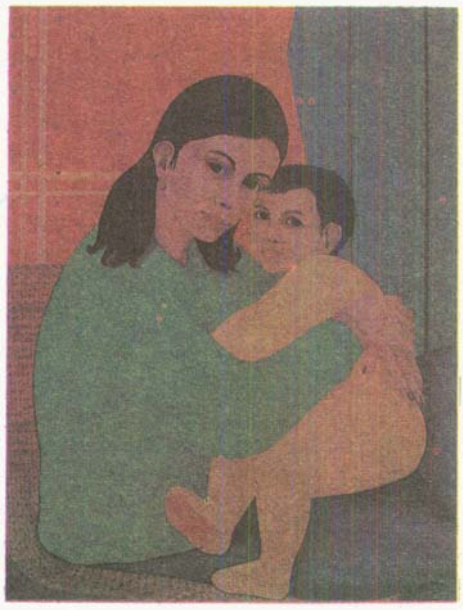

Sevgi başkalarına karşı insanda oluşan, insanı gereğinde büyük özverilere götürebilen, yakınlık, ilgi, beğeni gibi bağlarla ifadesini bulan duygusal bir hâldir. Bu duygusal durum; bazen insanın iradesini de egemenliğine alarak, onun bütün varlığının en üstün doyum kaynağı haline gelir ki, buna "aşk" diyoruz. *Yunus Emre* 'de bu aşkın ilahî cephesini, *Leyla ile Mecnun*'da ise, insanî cephesini bütün görkemliğiyle görmekteyiz.

Sevgi çok çeşitlidir: Allah sevgisi, anne-baba sevgisi, çocuk sevgisi, vatan sevgisi, doğa sevgisi, malmülk sevgisi vs. Bu sevgilerin bazıları toplumca uygun görülür, bazıları, özellikle mal sevgisi, aşırılığa kaçarsa yadırganır.

Burada bizi ilgilendiren bir boyut, sevginin eğitimdeki yeridir. Eğitimin temel konusu sevgiyle âdeta özdeşleşen, sevgi denilince çağrışımla gündeme gelen çocuktur. Çocuk, sanki sevilmek için yaratılmış bir varlıktır. Çocuğun ailede bulacağı veya bulması gereken sevgi, onun bütün hayatına yön verecek önemdedir, gelecekteki tutum ve davranışlarını belirler, özellikle toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan kişilik yapısı bu sevgiyle yakından bağlantılıdır.

Eğitim ve psikoloji araştırmaları, aile sevgisinden yoksun kalmış çocukların kişiliklerinde ve davranışlarında uyumsuzluklar görüldüğünü gözlem ve deneylerle ortaya koymuşlardır.Bu durumlar çocuğu suç işlemeğe itecek kadar olumsuz etkiler bırakabilir.

Çocuk çevreden gördüğü sevgiyi kişiliğinde besleyip geliştirir. Bu gelişme, anne bedeninin sıcaklığı, emzirme, okşama, kendisiyle konuşma, ninniler söyleme gibi eylemlerle hızlı olarak gerçekleşir.

Çocuğun sevgi ve şefkata olan ihtiyacı yoğun olarak ailede başlar, okul sıralarında devam eder, kendisine sürekli bir destek ve sahip olacak öğretmeni görmeğe başlar ve öğretmenle onun arasında kopmaz bir bağ oluşur. Bu bağ, dıştan gelecek bir etkiyle veya öğretmen tarafından koparılmadıkça devam eder.

Öğretmenle çocuk arasında sevgi bağı kurulduğu ölçüde, çocuğun, öğretmenin verdiği ders başta olmak üzere okula karşı olan sevgisi artar ve başarı şansı yükselir. Bu nedenle öğretmenin bilimsel gücüyle birlikte sevgi gücü, bu sevgiyi sergileme ve çocuğa duyurma sanatı olan pedagojik gücü büyük önem taşır. Öğretmenin sevgisi aşırılığa varmaz, disiplini bozmaz, çocuğun menfaatını ön plâna alır, onun bütün haklarını korur, yanılgılarını düzeltir, fakat kırıcı olmaz. Bu nedenle, öğretmenin sevgisi çocuğa güven vericidir, çocuğun sahip bulunduğu yeteneklerin önündeki engelleri kaldırır, kendini keşfetmesini kolaylaştırır ve yaratıcı olmaya teşvik eder. Öğretmen-öğrenci sevgisinde akılcılık ve karşılıklı saygı ağırlıktadır.

Sevginin kavram olarak eğitimle bağlantısına ilişkin yaklaşımlara akılsal ve duygusal olmak üzere iki açıdan bakabiliriz.

Sevginin aklı aştığı doğrudur, fakat bu sevgi akıl dışıdır demek değildir. Sevgi akıl işidir, aklı olmayanın sevgisi anlamsızlaşır. Burda aklın başlıca işlevi, neyi, ne derece sevmemiz gerektiğini ve sevilecek şeyin belirlenmesini bize sağlamasıdır. Ayrıca niçin seviyoruz sorusuna cevap verdiğimiz ölçüde sevgi bilinçli bir tavır kazanır. Böyle bir sorunun cevabı aklın güdümündedir. Bu tarzda oluşan sevginin en etkili vasıtası olan duyguları denetim altında tutarak zararlı yönde kanalize olmalarını engelleyebilmesidir. Bu bir bakıma eğitim ve düzeyli kültür işidir. Bunları söylerken, sevginin duygusal boyutunu inkâr etmiş olmuyoruz. Sevgi bir akıl işidir amma, akıldan daha çok duygunun ege-

menliği göze batmaktadır. Çünkü akıl, sınırlar çizerek abartmalı durumları frenler; duygularda bu fren son derece zayıftır.

Günümüzde insan sağlığını kemiren stres, sinirlilik, ruhsal bunalım gibi sıkıntıların en etkili ilacı kuşkusuz sevgidir; hem de hiç bir yan etkisi bulunmayan ve kaynağı insanın kendisinde olan bir ilaç. Sevginin bu bireysel boyutu, beraberinde toplumsal boyutu gündeme getirir. Çünkü, stresten, sinirlilikten, ruhsal bunalımdan arınmış bir bireyin oluşturduğu güven duygusu, kendi-kendisiyle barışık dengeli kişiliği, kişilerarası sevgi halkasını genişleterek böylelikle halk arasında güç alan bir toplumsal sistemi gerçekleştirmiş olacak. Tarihte bu tarz güçlü sistemlere, kısa dönemli de olsa rastlıyoruz. örneğin Hz. Musa, Hz.İsa ve Hz. Muhammed'in dinlerini yaymaya başladıkları zaman bu peygamberlerin çevresinde toplanan kitlelere, böyle bir sevgi halkası oluşturdukları için kurdukları sistemleri yaşama imkânı bulabilmişlerdir. Müslümanların Hz. Peygamber dönemine saadet dönemi demelerinin nedeni budur, yani bu sevgi halkasının gücüdür.

Sevginin temeli ahlâka dayalı olduğu için, arada samimiyet, hoşgörü ve iç huzur vardır. *Yunus Emre* 'ye, "ballar balını buldum kovanım yağma olsun" dizelerini dedirten duygu bu olsa gerek.

Sevgi, insanda gizil (Potansiyel) bir güçtür; bu gücün ortaya çıkarılıp işlerlik kazanması için bir çok ögeler devreye giriyor. Yetişme tarzı, aile okul gibi kurumların gelenekselleştirdikleri bireyler ve gruplar arası insan ilişkileri, bunlara dayalı olarak oluşturulan güven ortamı, tanık olabileceğimiz bu ögelerin başlıcalarıdır. Bunların olumlu işleyişi sevgiyi üretirken, olumsuz işleyişi ise, sevginin tam karşıtı olan nefreti doğurur. Çünkü, insanın ruhsal dünyasında boşluklar yoktur, şu veya bu şekilde orada doluluk vardır; sevginin boş bıraktığı yeri nefret doldurur, nefreti kaldırırsak yerine sevgi yerleşir. *Yunus* 'un "Kimseyi düşman tutmazuz / Ağyar dahi yardır bize" veya "Adumuz miskindür bizim / Düşmanımız kindir bizüm / Biz kimseye kin tutmazuz / Kamu alem birdür bize" dizeleri sevginin yerine hiç bir şeyi koymamanın ifadesidir. *Koca Yunus* çok iyi farketmiştir ki, bir yere kin yerleşirse, orada sevgiye yer kalmaz. Bunun için büyük veliler kalblerinde sevgiyi hiç eksiltmedikleri için, onların kalblerinde kinin yeri olmamıştır.

Bu durumda ne yapmak lazım? *Yunus* 'un cevabı şudur:

"Gelün tanışık idelüm / İşün kolayın tutalım / Sevelüm sevilelüm / Dünya kimseye kalmaz". Bilindiği gibi *Mevlana* 'nın çağrısı da bu yöndedir.

"Her ne isen gel, ister kâfir ol, ister putperest, ister bin defa tövbeni bozmuş ol, yine gel." Böylece sevgiyi geniş bir yelpazeye yayan *Mevlana* , hiç kimseyi bu sevgi çemberi dışında bırakmak istemiyor. Çünkü düşünür biliyor ki, görüş farklılıkları ne kadar fazla, ne kadar derin olursa olsun, bunlar çok renkli kültür mozaikleridir, toplumun değişik ürünleridir. İslâm peygamberinin görüş farklılıklarını müslümanlar için hayırlı bir iş olarak tanımlamasını da bu mantık çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

Sevginin bir özelliği vardır ki, oda kendinden kaynaklı olmasıdır. Şöyle ki, sevgi sevgiyi doğurur, kin, nefret sevgiyi doğurmaz. Sevgi doğal olarak insanda varolduğu gibi, insana aktarılabilir, ona kazandırılıp, onda geliştirilip zenginleştirilebilir. Bu işlemde, yani sevginin insana aktarılması, ona kazandırılması ve onda geliştirilmesi için en etkili yöntem yine sevginin kendisidir. Bu yöntemi kullanan sisteme eğitim diyoruz. Şu halde eğitimin en önemli desteği sevgi olmaktadır. Sevgiyle insana ulaştırılan her şey, insanda uyumlu ve dengeli olarak yerini bulur. Sevgiyle kötülük bir arada bulunamayacağına göre, bu yolla ancak iyi şeyler ulaştırılır. Sevgiye dayalı dostluk, sevgi bağıyla birbirlerine destek olan aile bireylerinin oluşturdukları geleneksle aile bütünlüğü, sevgiyle oluşan bir okul-öğretmen-öğrenci, yönetici-veli topluluğu, sevgiyi temel unsur edinmiş işyeri, işçi-işveren toplumun her kademesinde harcı sevgi ile yoğrulmuş bir sistem dengenin, uyumun, başarının ve en önemlisi olarak bireysel ve toplumsal refahın güvencesi olur.

Sevgi bir bütündür; insan sevgisi, doğa sevgisi, vatan sevgisi v.s. hepsi bir arada bulunur ve birbirlerini tamamlar. İnsan sevgisini taşımadan doğayı, doğa sevgisini taşımadan vatanı sevmek mümkün olamaz. Örneğin, doğayı seviyorum, ama hayvanları sevmiyorum demek, sevginin bütün anlamını yitirir. Sevgi bir bütündür, fakat bu bütün içerisinde bazı sevgiler çok daha belirgin ve çok daha şiddetli olarak kendisini duyurabilir. Bunlar hayat şartları ve hayat tarzlarına, toplumun kültür temeline göre değişim gösterebilir. Tabiatıyla verilen eğitimin etkisini de unutmamak gerekir.

İBRAHİM ARSLAN

SİGORTA

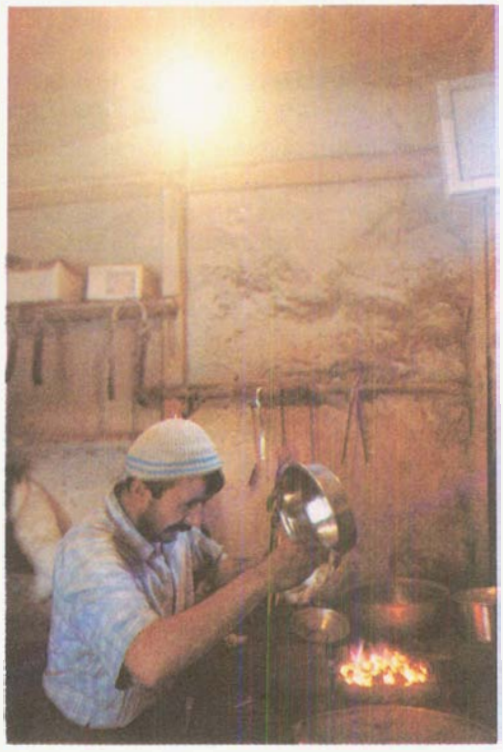

KAVRAM

İnsanların mallarına ve canlarına gelebilecek muhtemel tehlikelerden doğabilecek maddî zararların ve manevî üzüntülerin, önceden ödenen primler karşılığında kısmen veya tamamen giderilmesi amacıyla yapılan sözleşmeye sigorta sözleşmesi denir. Hukukî açıdan sigorta sözleşmesinin tanımı ise şöyle yapılabilir : Sigortacılık yapan birinin bir prim karşılığında diğer bir kimsenin parayla ölçülebilir bir menfaatini zarara uğratan bir tehlikenin (rizikonun) ortaya çıkması durumunda tazminat ödemeyi yahut bir veya birkaç kişinin hayatlarında meydana gelen belli birtakım olaylar veya onların ölümleri dolayısıyla para ödemeyi üstlenmesine sigorta sözleşmesi denir. Yani sigorta sözleşmesinde sigortacı; sigortalıdan aldığı primler karşılığında ve önceden belirlenen rizikoların gerçekleşmesi halinde sözleşmenin lehdârına tazminat ödemeyi taahhüt etmektedir.

VARLIK SEBEBİ

Esas olarak sigorta, insanların çeşitli tehlikelere karşı mücadele etmek için buldukları bir yoldur. Söz konusu tehlikelerle mücadele etmenin başka yolları da vardır. Örneğin bunlardan korunma veya insanların yardımlaşması suretiyle rizikonun zararlarından belirli bir düzeyde kurtulmak mümkündür veya tasarruf yapmakla da aynı sonuca ulaşılabilir. Ama bu yolların hiçbirinde tehlikenin sonuçlarıyla istikrarlı bir şekilde mücadele edilmiş olamaz. Çünkü bu tür mücadele yollarında garanti olmadığı gibi zararın ne ölçüde karşılanacağı da belli değildir.

Rizikolarla mücadele yollarından bir diğeri de sigortadır. Sigorta insanların karşılaşacakları muhtemel tehlikelerin sonuçlarından kendilerini korumak için önceden tedbir alma ihtiyacından doğmuştur. Böylece, meydana gelen zararlar, sigorta organizasyonunu oluşturan sigortacı tarafından sigortalılar grubuna dağıtılmakta, bunun karşılığında ise sigortalılardan primler alınmaktadır. Sigortanın gelişmesi medeniyet ve refah düzeyi ile doğru orantılı olmuştur. Bu sebeple, medeniyet ilerledikçe ve kültür düzeyi yükseldikçe insanların ekonomik varlıklarını tehdit eden tehlikeleri daha iyi görebilmişler ve bunlardan korunmak için çeşitli çareler aramışlardır. Bu sebeplerden biri de sigortadır. Bu özelliği ile sigorta, insanların, hayatta karşılaşacakları rizikolar için kendilerini emniyette hissetmelerini de sağlamaktadır.

ÖNEMİ

Bugünkü modern toplumların ekonomik ve sosyal hayatlarında sigorta büyük bir önem taşımaktadır. Zira sigorta sözleşmesi yapmakla, kişiler kısmen de olsa geleceklerini emniyet altına alırlar. Zira, sigorta sayesinde, rizikoya maruz kalan kişiler tazminat alma hakkına sahip olduklarından, çoğu kere yardımlaşma yoluna gitmeye gerek kalmayacak ve böylece topluma külfet yüklenmeyecektir. Gerçi, yardımlaşmanın hâlâ önemini koruduğu toplumlarda bu husus belki külfet olarak görülmeyebilir ama günümüzde maalesef bu tür toplumlara rastlamak pek mümkün değildir. Çağımız dünyasında toplumsal yardımlaşma daha çok dinî kurumlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple sigorta müessesesi modern batı ülkelerinde, geleneksel toplum imajı taşıyan ülkelere nazaran çok

daha fazla gelişmiştir.

Sigorta bir bakıma tasarruf gibidir. Zira, sigorta yaptıran kimse (sigortalı), bugünkü kazancından bir kısmını (prim) ayırmakta ve ileride uğrayacağı her türlü zararını karşılayabilmektedir. Sigorta bu haliyle, belirli bir kültür düzeyini de gerektirir. Bundan dolayı sigorta kültür düzeyi yüksek toplumlarda daha kolay ve daha hızlı gelişir. Aynı şekilde, sigortanın gelişmesi için toplumun ve fertlerin belirli bir ekonomik düzeyin üzerinde olması gerekir. Aksi halde, sadece ve ancak günlük ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar kazanan insanlardan, sigorta için prim ayırmaları beklenemez.

Millî ekonomi bakımından da sigorta çok önemli bir yer teşkil eder. Çünkü sigorta sisteminin işlemesiyle fertlerin zararlardan düşük miktarda sigorta primlerinin toplanarak büyük miktarlara ulaşması ve verimli yatırım alanlarına kanalize edilmeleri sağlanmaktadır.

Tarihî Gelişim

Bugünkü anlamda modern sigorta anlayışının çok önceleri sigorta ihtiyacı çeşitli müessese ve usullerle giderilmeye çalışılmıştır. Sigortanın temelini oluşturan çeşitli uygulamalara M.Ö. 1000 yıllarında Mezopotamya uygarlıklarında dahi rastlamak mümkündür. O devirlerde, haydutlara gasp ve soygunlarına karşı rizikoların paylaşıldığı görülmektedir. Benzer uygulamalara Roma ve Yunan uygarlıklarında ve daha sonra ortaçağ lonca teşkilatlarında rastlanmaktadır.

Avrupa'da ticaret hayatının büyük canlanma gösterdiği 14. yüzyıldan itibaren özellikle büyük paraların yatırıldığı ve büyük tehlikelerin muhtemel olduğu deniz taşımacılığında sigortaya duyulan ihtiyaç artmıştır. Bunun sonucu olarak, zamanının en ileri deniz filosuna sahip olan İtalya'da deniz sigortaları gelişmeye başlamıştır. Sigortayla ilgili ilk kanun 1369 yılında Cenova'da çıkarılmıştır. Daha sonra, önemli bir kodifikasyon çalışması olan 1435 tarihli Barcelona ordonası hazırlanmıştır. İtalya'da doğan sigorta faaliyetleri deniz ticareti alanında kalarak İspanya vasıtasıyla Hollanda ve İngiltere'ye yayılmıştır.

Deniz sigortalarındaki bu gelişmeler çok sonraları 17. ve 18. yüzyıllarda kara sigortalarına yansımıştır. Kara sigortaları ilk olarak İngiltere'de uygulamaya konulmuştur. Sonraları Avrupa ve Amerika'ya yayılmıştır. Kara sigortalarının doğuşu yangın ve hayat sigortaları ile başlamıştır. Özellikle yangın sigortasının gelişmesinde 1666 yılında Londra'da meydana gelen ve 13.000 dolayında binayı yok eden yangının büyük rolü olmuştur.

Bugünkü modern anlamda sigortacılık esas olarak 19. yüzyılda gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde hem önceden mevcut olan hayat ve yangın sigortaları geliştirilmiş hem de yeni sigorta türleri üretilmiştir. Örneğin kaza ve sorumluluk sigortaları bu dönemde geliştirilmiştir.

Sigortacılığın esas gelişmesi hemen tüm alanda olduğu gibi 20. yüzyıla rastlamaktadır. Bu dönemde de yeni sigorta türleri üretilmiştir. Ayrıca, mükerrer sigorta (reasürans) sistemi kurulmuştur. 20. yüzyılda sigorta hukukundaki önemli gelişmelerden bir diğeri ilmî gelişmelere yer vermek olmuştur. Gerçekten bu dönemde özellikle istatistik ilmine büyük önem verilmiş ve bu ilmin verilerinden yararlanılarak hayat sigortalarında yeniliklere gidilmiştir.

Sigortacılık alanındaki en önemli yeniliklerden biri olan sosyal sigortalar da 20. yüzyılın ürünlerinden biridir. Bu dönemde teknolojik gelişmeler büyük bir aşama kaydetmiştir. Buna paralel olarak, teknik ve sanayi hayatının temelini oluşturan işçilerin sosyal güvenliklerinin sağlanması amacıyla sosyal sigortalar düzenlenmiştir. Zamanla sosyal güvenlik sisteminin şemsiyesi gittikçe genişlemiştir.

Bugün tüm dünyada özel sigortalarla sosyal sigortalar birarada varlıklarını sürdürmektedirler. Ayrıca, ekonomik, siyasî ve sosyal hayatın gelişmesine uygun olarak sigorta hukuku da gelişmekte ve artık sigortaya milletlerarası nitelik kazandırılmaktadır.

Türkiye'deki Gelişimi

Dünyadaki gelişmelerin aksine, sigortanın ülkemizdeki yerleşimi çok geç olmuştur. Bunun sebebi, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde ticaret hayatının yeterince gelişmemiş olması ve sigortanın dinimizde şüpheyle karşılanmasıdır. Hukukumuzda kanunlarda sigortaya ilk olarak 1864 tarihli Deniz Ticareti Kanunu ile yer verilmiştir. Ancak ilk uygulama 1870 yılında gerçekleşmiştir.

Ülkemizde sigortanın yerleşmesi yabancı şirketlerle başlamıştır. Bu durum, bazı istisnalarla birlikte Cumhuriyet dönemine kadar bu şekilde devam etmiştir.

İlk Türk sigorta şirketi 1893 yılında kurulan Osmanlı Umum Sigorta Şirketi'dir. Cumhuriyet döneminde ilk kurulan şirketlerden diğerleri ise Anadolu Sigorta Şirketi ile Millî Reasürans Türk Anonim Şirketi'dir. Günümüzde ise özel ve devlet sektörüne ait birçok sigorta şirketi bulunmaktadır. Zaten başlangıçta özel kişiler tarafından yürütülen sigortacılık, zamanla büyük sermaye şirketlerinin kurulması ve ekonomik gelişmeler sonucu yerini bunlara bırakmıştır. Nitekim, Sigorta Murakabe Kanunu gereğince, Türkiye'de sigortacılık faaliyeti ile iştigal edebilmek için mutlaka anonim şirket veya kooperatif şeklinde kurulmuş olmak gerekir. Bunların dışındaki kişi, kurum veya şirketlerin sigortacılık yapmaları mümkün değildir.

900

Özel Sigorta - Sosyal Sigorta Ayırımı

Türk hukukunda özel sigorta ile sosyal sigortaları birbirlerinden tamamen ayırdırlar. Bu farklılıkları belirleyen kıstaslar vardır.

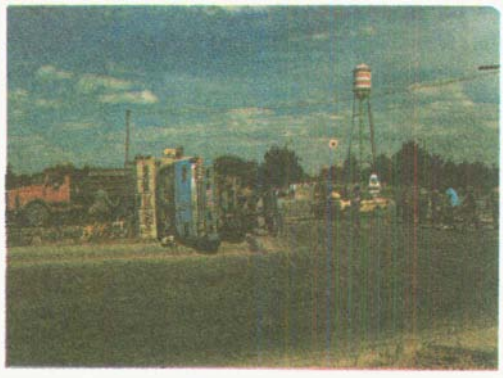

1. Kural olarak özel sigortalar isteğe bağlı, sosyal sigortalar zorunludur. Yani hiç kimse özel sigorta sözleşmesi yapmaya zorlanamaz. Aynı şekilde, sigorta sözleşmesi yapacak olan kişi sigorta şirketini seçme hakkına da sahiptir. Ancak ülkemiz açısından trafik sorumluluk sigortası özel sigorta olmasına rağmen zorunlu hale getirilmiştir.

Özel sigortanın tersine, sosyal sigortalar zorunludur. Kişi belirli bir statüyü kazanmakla, doğrudan doğruya sosyal sigorta kapsamına girer. Örneğin kişi memur olmakla doğrudan doğruya Emekli Sandığı; işçi olmakla, Sosyal Sigortalar Kurumu, esnaf ve sanatkar olmakla BAĞ-KUR kapsamına dahil olur. Burada kişiye tanınan bir serbestlik sözkonusu değildir.

2. Özel sigorta kuruluşları Sigorta Murakabe Kanunu'na uygun olarak Anonim Şirketi veya Kooperatif şeklinde kurulabilirken, sosyal sigorta kuruluşları kanunlarla kurulurlar. Dolayısıyla, özel sigorta şirketleri Sigorta Murakabe Kanunu'na tabi iken sosyal sigorta kuruluşları haklarındaki özel kanunlara tabidirler.

3. Sigortanın lehdârına sağlanan menfaat bakımından da iki sigorta türü arasında fark vardır. Sosyal sigortalar da, sağlanacak menfaatler önceden belirlidir. Yani aynı statüye sahip olanlar aynı miktar menfaat alabilirler. Bunlar isteğe bağlı olarak değiştirilemez. Çünkü önceden belirlenmiş temel prensipler vardır ve buna göre primler kesilmektedir.

Özel sigortalarda ise kural olarak serbestlik vardır. Sözleşmenin tarafları aşkın sigorta hükümlerine de uymak şartıyla prim ve tazminat miktarını diledikleri şekilde ayarlayarak sözleşme yapabilirler.

4. Son olarak, rizikoların çeşitliliği bakımından da özel ve sosyal sigortalar birbirlerinden ayrılmaktadır.

Sosyal sigorta rizikoları, daha çok, ekonomik gücü fazla olmayan kimseleri tehdit etmektedir. Bunlar, sosyal sigortaya tabi olanların çalışma yeteneklerine etki eden ölüm, hastalık, iş kazası, meslek hastalığı, ihtiyarlık gibi risklerdir. Görüldüğü gibi, sosyal sigorta rizikoları daha çok, çalışma gücüne yönelmektedir. Buna karşılık, özel sigortalara konu olan riskler genellikle malvarlığına yöneliktir. Gerçi hayat ve hastalık sigortaları da özel sigortaya konu olabilir ama daha çok mal varlığı ile ilgili rizikolar özel sözleşmesine konu olmaktadır.

Özel Sigorta Sözleşmesinin Unsurları

Sigortacı Sigorta sözleşmesi ile sağlanan himayeyi veren taraf sigortacıdır. Sigortacıları özelliklerine göre ikiye ayırabiliriz. Bunlar anonim şirketler ve kooperatif teşekkülleridir.

Anonim şirketler kâr gayesi güden bir ticaret şirketidir. Ticaret Kanunu'nun anonim şirketlerin kuruluş, işleyiş ve sona ermesine ve anonim şirketlerde devlet kontrolüne dair bütün hükümlerine sigorta şirketleri de tabidir.

Kooperatif teşekküllerde ise ancak karşılıklı (mütüel) sigorta işlemleri yapılabilir. Karşılıklı sigorta aynı tehlikeye maruz kalan şahısların bu tehlikeyi ortaklaşa taşımaları esasına dayanır. Kendini sigorta ettirmek isteyen kişi karşılıklı sigorta şirketine yani kooperatife üye olmalıdır. Bu suretle bir üyenin zararı bütün üyeler arasında dağılır. Kooperatife üyeler tarafından ödenen iştirak payı gerçekte sigorta ücretidir. Karşılıklı sigorta yapan kooperatif şirkette amaç, kâr değil üyelerine maliyetine sigorta himayesi temin etmektir.

Yerli şirketler gibi, yabancı şirketler de Türkiye dahilinde sigortacılık yapabilirler. Yabancı şirketlerin, Türkiye'de faaliyette bulunabilmeleri için, tabiyetini taşıdıkları ülke kanununa göre anonim şirket veya kooperatif dengi bir statüye sahip olmaları gerekir. Yerli ve yabancı sigorta şirketlerinin faaliyette bulunabilmeleri için, Ticaret Bakanlığından ruhsatname almaları şarttır. Yabancı şirketlere ruhsatname verilmesinde ayrıca özel bazı şartlar aranmıştır.

Sigorta Ettiren ve Sigortalı Sigorta ettiren, sigortacı ile akid yapan, akde taraf olan kimsedir. Sigorta akdine taraf ve prim borçlusu olmaksızın bu akidden doğan hakları elde eden kimseye sigortalı denir. Genellikle sigorta ettiren ile sigortalı sıfatı aynı şahısta birleşmektedir. Sigorta ettiren ile sigortalı sıfatı, bazan aynı şahısta birleşmeyip, başkası hesabına sigortada olduğu gibi, ayrı kişilerin üzerinde bulunabilir. Başkası hesabına sigorta da sigortacı ile akid kuran şahıs (sigorta ettiren) dışında, riziko gerçekleşince zarar görecek, dolayısıyla, sigortalıdan tazminat talep edebilecek bir üçüncü kişi mevcuttur. Bu kişiye de sigortalı denir. Hayat sigortalarında, rizikonun gerçekleştiği şahsa da, si-

gortalı denmektedir.

Görüldüğü gibi bazen sigortalı ile sigorta ettiren aynı kişilerdir. Sigorta ettiren, sözleşmeyi yapan kimsedir. Sigortalı ise, sigorta konusu üzerindeki menfaati teminat altına alınan kimsedir. Yani, sözleşmeden doğan bütün yükümlülükleri sigorta ettiren yerine getirmekte fakat tazminatı talep hakkı sigortalıya ait olmaktadır.

Sigorta Menfaati Sigorta sözleşmesinin diğer bir unsuru da sigorta menfaatidir. Para ile ölçülebilir nitelikte olması gereken menfaat kavramı mal kavramından daha geniş kapsamlıdır. Zira, menfaat kavramı, maldan başka, uğranılan sair zararların da tazminini içermektedir.

Menfaat, parayla ölçülebilir olmaktan başka, belirli veya belirlenebilir olmalıdır. Ayrıca tüm sözleşmelerde olduğu gibi sigorta sözleşmesinde de menfaat meşru, yani ahlâk ve adaba aykırı olmamalıdır.

Tehlike (Riziko) Hayat sigortalarında "hadise" olarak adlandırılan tehlike, sigorta sözleşmesinin en esaslı unsurlarından biridir. Tehlike kural olarak ileride meydana gelebilecek ve genellikle insanın şahsını veya malvarlığını tehdit eden bir olaydır. Mal sigortalarında gerçekleşmesi şüpheli olan tehlike hayat sigortalarında mutlaka gerçekleşecektir. Tehlikenin gerçekleşmesi üzerine sigorta sözleşmesinin lehtarı tazminat almaya hak kazanacaktır. Bu sebeple tehlike, sözleşme yapıldığı sırada mevut olmamalıdır. Aynı zamanda ahlâk ve adaba da aykırı olmaması gerekir. Sigortacının tazminat borcunun doğması için tehlike dışında gerçekleşmelidir.

Sigorta Bedeli (Sigorta Tazminatı) Sigorta poliçesinde gösterilen ve tehlikenin gerçekleşmesi durumunda sigorta değerini aşmamak şartıyla sigortalıya ödenecek olan azamî meblağa sigorta tazminatı denir. Sigorta tazminatını taraflar kararlaştırırlar ve poliçede gösterirler. Sigortanın tanzim usulü nakden veya aynî olarak belirlenebilir. Sigorta tazminatı hiçbir zaman uğranılan zararı ve sigorta değerini aşamaz.

Sigorta Primi (Sigorta Ücreti) Tehlikenin gerçekleşmesi durumunda ödenecek olan sigorta tazminatını karşılamak üzere sigorta ettirenden alınan ücrete sigorta primi denir. Primin para olarak ödenmesi gerekir. Primin miktarını taraflar sözleşmenin şartlarına göre belirleyebilirler. Bu arada, tehlikenin gerçekleşme ihtimali büyük önem taşır. Çünkü, tehlikenin gerçekleşme oranı arttıkça ödenecek prim de artacaktır. Tehlikenin gerçekleşme ihtimalinin tespitinde istatistik ilminin kurallarından istifade edilir.

Süre Sigorta sözleşmesinin diğer bir unsurudur. Sözleşmenin kuruluş anından itibaren bu süre işlemeye başlar. Süre sigorta sözleşmesinde açıkça belirtilmişse mesele yoktur. Sözleşmede böyle bir süre öngörülmüşse bunun tesbiti mahkemeye aittir veya işin mahiyetinden çıkartılır. Sözleşmenin süresi hem sigortacı hem sigorta ettiren bakımından bağlayıcıdır. Yani, her iki taraf da süreye uymak zorundadır.

Sigorta Sözleşmesinin Sona Ermesi

Sigorta sözleşmesi çeşitli sebeplerle sona erebilir. Sözleşmede gösterilen sürenin sona ermesiyle sigorta sözleşmesi de biteceği gibi tarafların anlaşmasıyla da sözleşme sona erebilir. Ayrıca, sigorta sözleşmesi, öngörülen rizikonun gerçekleşmesiyle veya herhangi bir sebeple sigortaya konu olan malın telef olmasıyla da sona erer. Sigorta konusu mal, kısmen hasara uğrarsa sözleşmesi gene devam eder, ancak, taraflar isterlerse, devam etmekte olan sigorta sözleşmesini sona erdirebilirler.

NECİP TOSUN

TÜRK SİNEMASINDA AİLE

Ülke insanının yaşadığı/yaşatıldığı güncelle, o ülkede üretilen sanat-edebiyat eserleri arasındaki neredeyse karşı konamaz ilişkiyi artık hiç kimse inkâr etmiyor. Hatta bu eserleri belli bir yere oturtmada, onu değerlendirmede, incelemede, o eserin ortaya çıktığı dönemin politik, ekonomik, teknolojik, kültürel yapısı önemli bir veri olarak kabul edilip bunların ışığında eserlere yaklaşılıyor. Gerçekten de o meşhur deyişle 'çağın tanıklığını yapan sanatçı' ülkedeki toplumsal, politik çalkantılardan, bunalımlardan, yönelimlerden etkilenirken, bu da şöyle ya da böyle eserine yansıyor. Ülkemizdeki sanat-edebiyat tarihine baktığımızda güncelin sanat-edebiyat eserleri üzerindeki bu fonksiyonelliğini giderek de belirleyiciliğini net bir şekilde görebiliyoruz. Hele ülkemiz gibi uygarlık ve kültür değişimlerinin çok keskin gerçekleştiği ülkelerde bu ilişkinin çok daha yoğun olduğunu söylemek mümkün. Bu anlamda ülkenin geçirdiği bu değişimleri, çalkantıları, ülkedeki hukukî ve politik tavırları hesaba katmadan, sinemanın çeşitli yönelimlerini anlamlandırmak, değerledirmek bilimsel bir yaklaşım olmadığı gibi bizi kimi yanılgılara da sürükleyebilir. Hatta bu olaylardan, yedinci sanat sinemanın diğer sanatlara nazaran çok daha fazla etkilendiğini ve yaşanan güncelle sinemanın daha hassas bir konumda bulunduğunu söylemek mümkün. Sinema ekonomik bir yatırım olduğu için, ülkenin siyasal yapısı, hukukî düzenlemeleri, teknolojik imkânları neredeyse onu daha baştan belli bir kalıba sokar. Sinema da ancak ülkede var olan bu çerçeve içerisinde varlığını sürdürebildiği için bu mevcut çerçeveye uyar.

Türkiye'de sinema, elit tabakalarda ve aydınlarda Batılılaşma olgusunun başat bir ideoloji olduğu ve ülkede baştan başa bir uygarlık ve kültür değişiminin yaşandığı bir zaman diliminde doğmuştur. Bu dönemde hemen hemen her alanda oylar Batıdan yana kullanılmaktadır. İşte bu değişimin sarsıntıları içerisinde sinema ülkenin bir semtine, Pera'ya sessiz sedasız girer. Tabii sinemaya önce Pera'nın (Beyoğlu) sahip çıkması oldukça anlamlı ve doğaldır. Çünkü Pera, imparatorluğa bütün yenilikleri sokan ve azınlıkların yaşadığı tipik bir Batılı kentidir. İmparatorluk içinde ayrıcalıklı bir öneme sahip olan Pera, aynı zamanda bir zevk, sefa, eğlence merkezidir. Pera bu haliyle ülkedeki Batılılaşma hareketlerinin varacağı yeri de temsil etmektedir. İşte sinema ülkede bu ruhtan doğmuştur. Özellikle de genç Cumhuriyetin ideolojik görüş olarak Batıya yönelmesi, Pera'yı, dolayısıyla sinemadaki Pera ruhunu legalleştirmiştir. Genç Cumhuriyet ülkede kültür taşıyıcısı olan hemen hemen herşeye el atarken (müzik, tiyatro, opera) kültür yayıcılığı çok daha etkin ve kullanımlı olan sinemaya doğrudan müdahalede bulunmaz. Çünkü, o zaten Batılılaşma çizgisindeki insanların elindedir. Sinema, doğrusu tarihi boyunca küçük sapmalar dışında hep Pera ruhuna, yani Batılılaşma çizgisine sadık kalmış, resmi ideolojinin ülkedeki Batılılaşma çizgisine sadık kalmış, resmi ideolojinin ülkedeki Batılılaşma serüveni ile paralel bir gelişme izlemiştir.

Türk sineması aile olayına da cumhuriyet ideolojisinin bakış açısıyla yaklaşmış ve ailenin geçirdiği değişimleri, yaşadığı tecrübe ve serüvenleri bu gözle sinemaya taşımıştır. Sinema Batılılaşma çizgisi ile ülke insanına yaşatılan kültür değişimlerinin yansımalarını, açmazlarını, trajedilerini, gülünçlüklerini beyazperdeye aktarmıştır. Türk sinemasında Avrupaî düşünüş, duyuş, hissediş, hal ve hareketler olduğu gibi filmlerdeki tiplere "giydirilmiş", zaman zaman da örnek Batılı aile tipleri üretilerek ülkenin Batılılaşma gayretlerine paralel bir misyon da yürütmüştür. Elbette bu zaman diliminde ülke-

de Batılılaşma çizgisini baltalayacak herhangi bir görüşün sinemada varlığını sürdürebilmesi düşünülemezdi bile. Ve sinema ülkede yürütülen Batılı hamlelere yaptığı filmlerle destek verdi. ABD filmlerinde gördüğü aile yapısındaki bütün özellikleri İstanbullu bir aileye adapte etti. Karı-koca, çocuk-ebeveyn ilişkileri, hatta davranışları bile aynen bu filmlerdeki gibidir. Sabah karısını öpüp işine giden koca, kocasına sadık ama özgür kadın, motorsikletli hızlı genç oğul. *Clark Gable* bakışlar, *Elizabeth Taylor* saçlar, *Humphrey Bogart* sigara içişler... Tabii herşey çağdaş aile bireylerini yakalayabilmek içindir.

Türk sinemasının doğuşundan bugüne değin aile olayını öne çıkardığı filmleri şöyle tasniflemek mümkün. Batılılaşma olgusunu güçlendirici, bir anlamda misyon filmleri; taşraya yönelik geleneksel aile anlayışını az çok savunan filmler; gecekondulaşmanın aile üzerindeki etkilerini ele alan filmler; Batılılaşma olgusunun özelde bireyler, genelde de aile üzerindeki olumsuz etkilerini anlatan filmler; 1980 sonrası geleneksel aile kurumunu neredeyse yok sayan marjinal çıkışlı filmler. Bu filmlerde gelenek ile Batılılaşmanın karşılaştırılması yapılarak, bu iki ayrı kültürün aile üzerindeki etkileri tartışılır.

Türk sinemasının ilk konulu filmlerinden olan *Sedat Simavi* 'nin yönettiği *Pençe*'de bir kurum olarak "evliliğin" insan hayatında neler götürüp, neler getirdiği enine boyuna tartışılır. Hiç şüphe yok ki, 1917'de Türk toplumunun tamamına yakınının böylesine marjinal bir problemi, gündemi yoktur. Kuşkusuz bu tavır ülke aydın ve seçkinlerinde, o günlerde yoğun bir şekilde gözlenen Batılı eğilimlerin sinemaya yansımasından başka birşey değildir. Zaten filmin ana problematiği de bir Fransız tiyatrosundan uyarlamadır. Bu anlamda *Pençe* , Batılı aile problemlerinin Doğulu bir ülkede, İstanbul'da tartışıldığı bir film olur. *Pençe* filminde iki karşıt görüş çarpışır:

Evlilik kurumunun gerekliliğine inananlar ile inanmayanlar. Filmin kahramanlarından *Ferit* yerleşik toplumsal kurumlardan olan aile olgusunu savunurken, bunu insan hayatının vazgeçilmez bir olgusu olarak kabul eder. O'na göre pençe evlilik dışı aşktır, aile olgusuna ihanettir. Filmin diğer kahramanı *Pertev* 'e göre ise, evlilik, insanın kendi duygusal fonksiyonlarını sınırlayan, onu körelten, sindiren bir "pençe"dir. Film bu iki ayrı görüş üzerine temellendirilir.

Bu dönemde aile kurumunu ana tema olarak işleyen bir başka film de *Ahmet Fehim* 'in yönettiği *Mürebbiye* 'dir (1919). *Hüseyin Rahmi Gürpınar* 'ın 1897'de yazdığı bir romandan uyarlanan film, Batı hayranı bir Türk ailesine mürebbiye olarak giren ve aile bireylerini birbirine düşüren bir Fransız kızının öyküsünü anlatır. *Mürebbiye* ruh olarak bir başka iklimi ülkeye taşımaya çalışan insanlara önemli mesajlar aktarırken, daha sonra Türk sine-

AİLE FİLMLERİ

NECİP TOSUN

Sinema sanatının uzun süre homojen, katışıksız bir seyirci kitlesine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü sinema, yakın zamanlara kadar geniş halk kesimleri için alternatifsiz tek "görüntülü hikâye" sanatı olma özelliğini korumuştur. Bu nedenle insanlar bu dönemlerde, sinamanın sunduğu bütün ürünleri seçeneksiz kabullenmişlerdir. Zaten bu ilgiyi duyanlar için başkaca seçenek de yok gibidir. Özellikle TV rekabetinin olmadığı sinemanın ilk dönemlerine, sinema çok geniş bir seyirci kitlesine, âdeta her ürettiğini seyrettirmiştir. Ama TV'nin yayına başlaması ve özellikle renklenip çok kanala geçmesiyle birlikte, sinema seyircileri arasında da belli kategorilerin oluştuğunu söyleyebiliriz. Çünkü artık insanlar sinemada karşılayabilecekleri kimi ihtiyaçlarını, benzer yerlerde (TV, video) giderebilmektedir. Ve böylece sinemada da ihtisaslaşma başlar ve film üretiminde belli bir hedef kitle hesaba katılarak filmler oluşturulur. Romantik filmler, müzikal filmler, seks filmleri, avantür filmler, aile filmleri, komedi filmleri gibi.

Sinemanın bu eğilimlerinden olan ve "aile filmleri" olarak adlandırdığımız sinemasal sınıflanmanın sinema sanatının yaygın ve kullanışlı bir yönelimi olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle sinemanın tek eğlence aracı olduğu dönemlerde bu filmlerin çok mikarda örnekleri verilmiştir. Ör-

masında yaşanacak olan Doğu-Batı çatışmalarını da önceden haber verir. Ama film o zamanlar İstanbul'da bulunan Fransız işgal kuvvetleri komutanı *Franchet d'Esperey* tarafından Fransız kızını ahlâk düşkünü olarak gösterdiği gerekçesiyle yasaklanır.

Sonra, Türkiye'deki sinema serüvenine, Türk sinemasını uzun yıllar (1922-1939) tekelinde tutacak olan tiyatro adamı *Muhsin Ertuğrul* girer. *Ertuğrul* sinema öğrenimini Batıda yapmış, Batılı hassasiyet ve donanımla yetişmiş bir sinema adamıdır. Bunun bir yansıması olarak da *Ertuğrul* 'un 1922-1953 yılları arasında yönettiği 30 filmin büyük bir çoğunluğu Batılı kaynaklardan ülkeye uyarlanan filmler olmuştur. *Muhsin Ertuğrul* Türk sinemasında tek adam olduğu bu dönemlerde aileyi ana eksen aldığı filmlerin sayısı azımsanamayacak kadar çoktur. Hatta Türk sinemasında aile olgusuna kafa yoran sinemacıların başında gelir bile denebilir. Ama ne var ki, *Muhsin Ertuğrul* 'un gündeme getirdiği aile eksenli filmlerin pek çoğu Batılı kaynaklardan uyarlama olduğu için, burada ortaya konan aile örneği, geleneksel, ortalama aile yapısının oldukça uzaklarındadır. *Ertuğrul* bu filmlerinde, Batıdaki aile problemlerini, kendi sezgisi, bilgisi ve tecrübesiyle "yerleştirmeye" çalışır. *Ertuğrul* aileyi ana eksen aldığı bu filmlerde, bozulan, yıkılan aile düzeninin, aile bireyleri üzerindeki tahrip edici etkisini anlatır.

Muhsin Ertuğrul 'un aile dramlarını, çözülmelerini anlattığı filmlerin başında *İstanbul'da Bir Fâcia-i Aşk* (1922) gelir. *Ertuğrul* bu filmde, annesini, eşini ve çocuklarını zevk düşkünü bir kadın uğruna terk eden bir kahramanın gözünden, mutlu ailenin nasıl sarsıntılar geçirdiğini anlatır. *Ertuğrul* benzer yaklaşımlarla birçok filminde tertemiz aile yuvalarını yıkan isterik, kötü ama güzel bar kadınlarını gündeme getirmiştir. *Ertuğrul , İstanbul Sokakların'da* (1931) filminde bir aileyi çökerten kötü bar kadınını anlatırken, *Şehvet Kurbanı* (1940) filminde karısı ve iki çocuğu ile düzenli ve mutlu bir aile yaşantısı süren *Ahmet* adlı kahramanın hayatına giren bir kadının bir ailenin düzenini nasıl bozduğunu ve *Ahmet* 'in hayatı boyunca bu sıcak ve pırıl pırıl aile yaşantısını nasıl özlediğini anlatır. *Muhsin Ertuğrul* diğer filmleri olan *Karım Beni Aldatırsa* (1933), *Söz Bir Allah Bir* (1933), *Cici Berber* (1933), *Bataklı Damın Kızı Aysel* (1935), *Kıskanç* (1942) gibi filmlerinde de aile kurumunu gündeme getirmiş, özellikle aile dışı gayri meşru ilişkileri işleyerek aile olgusuna çeşitli yorumlar getirmiştir. Bu tür filmlerde kocasını yakışıklı erkeklerle aldatan kadınlar, karısını güzel kızlarla aldatan erkekler ve yuva bozan isterik kadınlar imajı bol bol kullanılmışır.

1940'lara gelindiğinde ise, dünyada ikinci büyük savaş yaşanmaktadır. Türkiye bu savaşa katılmamış ama, savaşın yarattığı bütün sıkıntıları yaşamıştır. Bu arada sinema da bu bunalımdan etki-

nekleri böylesine bol verilmesine ve yaygınlığına karşın, aile filmlerinin çerçevesini net bir şekilde çizmek mümkün değildir. Yani şu özellikleri taşıyan filmler aile filmidir diyebileceğimiz genel-geçer bir ölçütümüz yok elimizde. Ama bu tür filmlerin hedef seyirci kitlesi olarak aileyi amaçladıklarını söyleyebiliriz. Bu anlamda aile filmlerinin en önemli özelliği, aile bireylerinin tümünün birden ilgisini çekebilecek, onları kuşatan konuları gündeme getirmesidir. Bu tür filmler konu olarak da aile odaklı filmlerdir. Aile filmlerinin konusu çok değişik olabilir. Bunlardan belli başlılarını şöyle sıralamak mümkün; Aile dramları, anne-baba sevgisi, çocuk sevgisi, yoksulluk, kimsesizlik, üvey ana, yetim çocuk, kavuşamamış sevgililer, ayrılık gibi.

Aile filmlerinin özellikle ülkemizdeki gelişimini ele alırsak, bu eğilimin sinemamızda azımsanamayacak bir ağırlığa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

1950 DP iktidarı ile birlikte sinemanın bir halk eğlencesi olarak hitap ettiği alan da genişlemeye başlar. Taşranın sinemayla tanışması kısmî de olsa Türk sinemasını bir içerik değişimine zorlar. Böylece Türk sineması ürettiği filmlerde taşrayı da hesaba katmaya başlar. Sinemadaki bu davranış, aile filmlerinde bir canlanmaya neden olur. Hatta bu dönemde film gösterimi sırasında aile için kimi düzenlemeler göze çarpar: Kadın matinaları, balkonların aileye tahsis edilmesi gibi. Ama TV'nin yaygınlaşmasıyla birlikte aile sinemadan çekilir. Sinemada aile filmlerini terkederek yeni yönelimler içerisine girer: Seks, avantür, arabesk gibi. Aile filmleri de zamanla bir başka çehrede ve ortamda (TV) varlığını sürdürür.

Ülkemizde aile filmleri, sinemanın çeşitli eğilimleri bünyesinde barındırmakla birlikte daha çok starların kullanıldığı melodramlarla kendisini ortaya koyar. Kent melodramları, köy melodramları, şarkılı-türkülü filmler, dinî filmler gibi.

Aile filmlerinin genel karakteristiği olarak, bir iyi aile ve onun et-

lenmiş ve film üretimi önemli ölçüde düşerken ülke Hoolywood ve Mısır filmlerinin istilasına uğrar. Bunlardan kültürel yakınlık nedeniyle halkın büyük kısmı Mısır filmlerine sahip çıkar. Bu dönemde halk Mısır filmlerini büyük bir beğeniyle izlemektedir. Bu furya *Muhammet Kerim* 'in "Aşkın Gözyaşları" filmiyle başlar. Ancak hükümet Mısır filmlerinin ithalini 1942'de yasaklar. Ne varki bu yasaklama en çok yerli filmcilerin işine yarar. Mısır filmlerinin oluşturduğu izleyicileri hazır bir pazar olarak algılayan yerli sinemacılar birbiri ardına Mısır filmlerinin taklitlerini çekmeye başlarlar. *Faruk Kenç* 'in bu dönemde yönettiği *Taş Parçası* (1940) iyi işlemeyen karı-koca ilişkilerinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkisini gündeme getirirken, yine aynı yönetmen *Dertli Pınar* 'da (1943), *Aysel Bataklı Damın Kızı'* ndan sonra ikinci defa köye yönelerek kan davasını sinemaya taşır. Bu dönemde ayrıca yine *Kenç* 'in *Hasret* (1944) , *Baha Gelenbevi* 'nin yönettiği *Yanık Kaval* (1947) ve *Tuğrul Demirağ* 'ın yönettiği *Bir Dağ Masalı* (1947) filmleri aile olgusunu şöyle ya da böyle gündeme getiren filmler olurlar.

1950 Demokrat Parti iktidarı ile birlikte gerek ekonomi alanında, gerekse düşünce alanında bir liberalleşme, serbestleşme göze çarpar. Savaş sonrası dış ticaretin açılması ve Marshall yardımı ile ülke genelinde bir ekonomik canlılık ve gelişme gözlenir. Mevcut liberal iktidarın ekonomik hamleleri çerçevesinde köylere ve kasabalara alt yapı hizmetlerinin (yol, su elektirik) götürülmesiyle birlikte, bu yerlerde yaşayan insanlar da büyük şehirlerin kimi imkânlarından yararlanmaya başlarlar. Tabii bu gelişmelerden ülke sinemacılığı da etkilenir. Önce büyük şehirler dışında da özellikle Anadolu'da sinema salonlarının sayısı hızla artar. Ve buna paralel olarak da film şirketlerinin sayısında çoğalma gözlenir. Bir-kaç yıl öncesine kadar Beş-altı olan film şirketi sayısı 1952'ye gelindiğinde 50 rakamına ulaşır. Bu dönemde film üretimi de rekor sayılara ulaşır. 1917 ile 1947 yılları arasında 58 film çevrilmişken, 1947-1957 arası çevrilen filmlerin sayısı 359 olur. 1950'lere kadar Türk sineması sadece büyük şehirlerde sıkışıp kaldığı için çok az bir sinema seyircisine ulaşırken, kelimenin tam anlamıyla kendisi çekip, kendisi seyretmiştir. Ancak DP iktidarının sağladığı ortamla, sinemanın bir halk eğlencesi olarak hitap ettiği alan da genişlemeye başlar.

Sinemanın büyük şehirlerden Anadolu'ya taşınması, sinemacıların aile olgusuna bakışlarını kısmen de olsa "yerlileştirmiştir" denilebilir. Filmler artık sadece büyük şehir insanlarını düşünerek değil, Anadolu insanı da hesaba katılarak oluşturulmaya başlanır. Ve bu tavır da aynı zamanda kendi "özel" sinemacılarını yetiştirir.

Lütfi Ö. Akad 1952'de gerçek hayattan alınan ve gazetelerde geniş yankılar bulan bir aile yuvasına uzanan kötü elleri gündeme getirir. Yine *Akad* ,

rafındaki kötüler ve olumsuzluklar gündeme getirilir. Herşeye rağmen kocasını seven kadın, karısını seven erkek ve bunların ölesiye sevdikleri çocuk ile yuva yıkan kötü kadın temaları sıklıkla işlenir.

Altı Ölü Var 'da (1953) aile dışı gayrı meşru ilişkinin neden olduğu bir başka aile trajedisini sinemaya taşır. Film, karısının başka bir erkekten çocuk yaptığını öğrenen kocanın, eşini, çocuklarını öldürdükten sonra kendisinin de intihar edişini anlatır. *Baba Gelenbevi , Boş Beşik* (1952) filminde kısırlık ve evlat sevgisini gündeme getirirken, *Süavi Tedü* 1958'de Reşat Nuri'den *Yaprak Dökümü* 'nü sinemaya uyarlar. Bu filmde Türk insanının Batılılaşma macerasında, bu Batılılaşma, modernleşme rüzgârlarının bir aileyi nasıl çözülüşe ve yokoluşa sürüklediği anlatılır. Ve bu dönemde bol bol piyasa romanları sinemaya aktarılırken, bu romanların aileye bakışı sinema diliyle ifade edilir. Bu bağlamda *Atıf Yılmaz Hıçkırık* (1953), *Aşk Izdıraptır* (1956), *Kadın Severse* 'yi (1955) sinemalaştırır. Bu dönemde aile olgusuna değinen ve daha çok Anadolu insanını hesaba katarak film çeken diğer bir yönetmen de *Muharrem Gürses* olur. *Gürses* daha çok "acıklı" diyebileceğimiz aile dramlarını işler: *Zeynep'in Gözyaşları* (1952), *Yetimler Ahı* (1956), *Yavrum İçin* (1958), *Talihsiz Yavru* (1960).

Bu dönemde, adaptasyon eğilimi bütün hızıyla sürer. Tutulan, beğenilen Batı filmlerinin karşısına geçen sinemacılar, onları neredeyse plân plân zaptedip sadece isimlerini değiştirdikleri kahramanların arkasına bir Anadolu köyünü fon olarak kullanıp, film üretiyorlardı. Ayakları yere basmayan, Batılı gibi davranıp Doğulu gibi bir olayı yaşayan ve ne ruh, ne de davranış olarak Anadolu insanına benzemeyen bu "garip" ve "tuhaf" tipler elbette halkı yakalayamıyordu. Böylece *Muhsin Ertuğrul* ile başlayan adaptasyon süreci hızını hiç kaybetmeden bu dönemde de varlığını sürdürüyordu. Anadolu seyircisi için Anadolu fon olarak kullanılıp filmler yapılıyor, ama ortaya çıkan filmler Anadolu insanının oldukça uzaklarına düşüyordu. Bu tür-adaptasyon filmlerinde köy ailesi gerçekçi bir şekilde yansıtılamadığı gibi, metropol ailesi de gerçekçibir şekilde beyazperdeye aktarılamıyordu. Kaybedilen hafızalar, kör olan gözler, gangasterler... Bu arada Türk toplumunda pek de yaygınlığı olmayan, ama Batıda az çok anlamı olan erkeksi kadınlar bu dönemde furya halinde sinemaya taşınır: *Şöför Nebahat, Erkek Fatma, Rüzgâr Zehra, Fosforlu Cevriye* .

1950'de Demokrat Parti'nin yarattığı ekonomik canlılık ve gerçekleştirdiği alt yapı hizmetleri kırsal kesim ile kent arasındaki iletişimi kuvvetlendirirken, gerek kentteki refahdan haberdar olan insanların bu pastadan pay almak düşüncesi, gerekse kır kesiminde makinalaşmanın artışı ile oluşan işsizlik sonucu, 1950'den itibaren köyden kente göç hızlanır. Özellikle 1960'lara gelindiğinde, bu son on yılın kentteki nüfus artışı oranı yüzde seksen dolaylarına ulaşır. Ve bu göç günümüze değin artarak sürer. Ama bu olay beraberinde bir çok sorunları da doğurur. Kırsal kesimden büyük şehire gelenlerin büyük çoğunluğu okuması-yazması olmayan, vasıfsız işçilerdir. Bu nitelikleriyle kentin sanayi sektöründe istihdamları güçtür. Bu nedenle aileler önce bir işsizlik problemi ile karşı karşıya gelirler. Tabii barınma sorunu ile de... Ama bunların yanında sosyal problemler de baş gösterir. Çünkü, kır kesimi ailesi bir geniş aile olarak aile içi ilişkileri oldukça sıkı ve bunun yanında inanç ve geleneklerine bağlı bir değerler, ilkeler manzumesini bünyesinde taşımaktadır. Yani böylece aile göç sonucu sosyal, ekonomik ve kültürel bir değişim, başkalaşım ile karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle aile bir bilgi ve tecrübe olarak hafızasına kazınmış olan geleneksel değerlerle, hayatla; metropol'ün dayattığı ve geleneksel değerlerle neredeyse taban tabana zıt yeni bir anlayışın, değerin arasında sıkışıp kalır. İki farklı değer arasında uyumu sağlayamayan aile, sonunda büyük açmazlar, acılar yaşarken, bu çelişkide zaman zaman ailede de çözülmeye, yok olmaya neden olacaktır. Bu anlamıyla göç olgusu Türk ailesinin yaşadığı en büyük tecrübelerden biridir. Türk sineması da bu olaya ilgisiz kalmamış, göç olgusunun Türk ailesinde meydana getirdiği değişimleri, çelişkileri, acıları sinemaya taşımıştır.

Göç olgusunun Türk ailesinde meydana getirdiği değişimleri başarılı bir şekilde anlatan filmlerden biri yönetmenliğini *Halit Refiğ* 'in yaptığı *Gurbet Kuşları* (1964) filmidir. *Refiğ* bu filmde, Maraş'dan çeşitli nedenlerle İstanbul'a gelen 7 kişilik bir ailenin büyük şehir gerçekleri karşısında nasıl dağılıp, çözüldüğünü anlatır. Aile fertlerinin her biri, kentin dayattığı yeni hayat biçimleri içerisinde kaybolup giderler. Çocuklardan biri işi serseriliğe dökerken, kız olanı fahişeliğe kadar sürüklenir. *Duygu Sağıroğlu* da *Bitmeyen Yol* (1966) filminde iş bulmak amacıyla köylerinden kopup büyük şehire gelen insanların sefaletlerini ve bu olayın aileye yansımalarını anlatır. *Metin Erksan Acı Hayat* 'ta (1963) aile üzerinde baskıcı etkisi günümüzde de süren ev kiralama, konut sorununu gündeme getirir. *Halit Refiğ* 1965'te, *Halit Ziya* 'dan uyarladığı *Kırık Hayatlar* filmiyle aile olayını

enine-boyuna tartışırken, *Atıf Yılmaz Pembe Kadın* (1966) filminde, Türk kadınını küçümsenemeyecek bir gerçeklik ve başarıyla sinemaya taşır. *Memduh Ün* 'ün sakat dedenin öne çıkarılarak aile dramını ortaya koyduğu *Kırık Çanaklar* (1960) filmi oldukça başarılıdır. *Halit Refiğ* yine benzer yaklaşımlarla köyden kente göç olgusunun aileye etkilerini *Fatma Bacı* 'da (1972) bir kez daha, ama çok daha başarılı bir şekilde sinemalaştırır. *Refiğ* bu filmde kocası öldürüldükten sonra çocukları ile birlikte kente göçmek zorunda kalmış Fatma Bacı'nın trajik öyküsünü anlatır. Geleneksel inançlarına bağlı olan Fatma Bacı'nın kente geldikten sonra çocukları ile aralarında derin bir uçurum oluşur. Büyük kızı Halime ailesinin yaşantısı beğenmediği için bir fabrikatöre metres olur. Küçük kızı Ayşe'nin ise, üniversitede okumakta iken edindiği arkadaşları sayesinde herşeye bakışı değişmiştir. Hatta annesinin bir kapıcı olmasından bile utanmaktadır.

Lütfi Ö. Akad meşhur üçlemesi *Gelin* (1973), *Düğün* (1973), *Diyet* (1974) filmlerinde, kentleşmenin, göç olgusunun Türk ailesinde meydana getirdiği değişimleri akademik düzeyde, bilinçli bir hazırlıkla gündeme getirir.

Gelin filminde geniş bir ailenin tümünün kente göçüşü ve buradaki kapitalistleşme süreci anlatılır. Yozgat-Sorgun'dan İstanbul'a göç eden bir ailenin (ana-baba-oğul-gelin-torun) öyküsünü anlatır *Akad* . Ama bu örnek aile geçim sıkıntısı yüzünden iş aramak için İstanbul'a göç etmiş bir aile değildir. Az çok varlıklı, ama daha da büyümek için İstanbul'a gelmiş, pastadan daha büyük pay almak isteyen bir ailedir. Yani herşey zengin olmak, refahı arttırmak içindir. Filmde bu para tutkusunun aileye olumsuz yansıması başarılı bir şekilde verilir. Aslında aile geleneksel değerleri (oruç tutmak, iftar açmak, teravih namazı, bayram v.s.) bünyesinde tuttuğu gibi korumaya da çalışır. Ama yeni hayat biçimi onları tekbaşına bırakmaz. Birçok güzel duyguları, hasletleri âdeta yerle bir eder. Bu yeni hayat biçimi, aile bireylerinin eşyaya, nesneye bakışlarına kendi zorunluluklarını dayatırken, bu da kaçınılmaz olarak aile kurumuna yansır. Sanki "para" herşeyi kırıp dökmektedir.

Lütfi Ö. Akad 'ın *Düğün* filmi ise, Urfa'dan İstanbul'a göç eden ve üç erkek, üç kızdan oluşan altı kardeşin hikâyesini anlatır. Bu altı kardeş İstanbul'a geldikten sonra herbiri bir iş tutar. Halil elden düşme giysiler satar, İbrahim seyyar satıcılık yapar. Bu altı kardeşi yönlendiren, onlar hakkında karar veren en büyükleri olan Halil'dir. Halil'de bir sorumluluk bilinci içerisinde kardeşleri ile ilgili her olayda ailenin çıkarlarını düşünmek zorunda hisseder kendini. Bu nedenle büyük şehirde herşeyin başının para olduğunu kavrayan Halil, kız kardeşlerden biri kaza sonucu bir adamı öldürür. Ama çalışan birinin hapse düşmesi aile gelirlerinde bir düşüşe neden olacağından doğru çözümün suçu, küçük kardeşin üstlenmesi olduğu sonucuna varılır. Ne var ki, ailedeki tüm bu yanlışlıklara büyük kız kardeş tavır alacaktır.

Akad, Diyet filminde de yine göç olgusunu ve beraberindeki işçi sorunlarını gündeme getirerek, bunların özelde birey üzerinde, genelde de aile yapısı üzerindeki etkilerini anlatır. Burada da özellikle Yunus Dede'nin gözünden çağdaş metropol ahlâkına, hayatına eleştiriler getirilirken, köy yaşantısı ve oradaki karşılıklı sevgi ve saygı, bir özlem olarak vurgulanır.

Köyden kente göç olgusunu ve bu değişimin bireye, aileye yansımalarını işleyen diğer filmler arasındadır:*At* (Ali Özgentürk, 1982), *Bir Avuç Cennet* (Muammer Özer, 1985), *Altın Şehir* (Orhan Aksoy, 1979), *Sultan* (Kartal Tibet, 1978) sayılabilir.

Ülkemizde yaşanan bir başka göç de dış göç olgusudur. Türk sineması zaman zaman bu dış göç olgusunu da gündeme getirmiş, iç göç konusundaki kadar başarılı olmasa da kısmî de olsa kimi gerçekleri yakalamıştır. Yönetmenliğini *Türkan Şoray* 'ın yaptığı *Dönüş* (1972) filminde, Almanya'ya işçi olarak giden İbrahim'in orada geçirdiği değişimin neden olduğu bir aile dramı anlatılır. Gülcan ile İbrahim köyde mutlu bir aile yaşantısı sürerlerken günün birinde İbrahim çalışmak için Almanya'ya işçi olarak gider. Tekrar köyüne döndüğünde, Almanya'da bir sarışın ile evlenmiş, karısını acımasız ağanın eline terk etmiştir.

Dış göç olayını gündeme getiren diğer filmlerin bazıları ise şunlardır: *Almanyalı Yarim* (Orhan Aksoy, 1974), *Almanya Acı Vatan* (Şerif Gören, 1979), *Ölmez Ağacı* (Yusuf Kurçenli, 1984).

1970'lerin başında geleneğe, kültür birikimine ağırlık veren bir sinema anlayışının ilk ürünleri ortaya konulmaya başlanır. Doğu ile Batı arasına sıkışmış, ne Batılı olabilmiş, ne de Doğulu kalabilmiş, adeta iki arada bir derede bir kimlik sahibi ülke insanı, sinemadaki bu yeni anlayışının ilk ürünlerinin yönetmeni *Yücel Çakmaklı* bu filmlerinde, halkının kültür birikimi ve öz değerlerine

sahip çıkarken, yıllardır yok sayılan, atlanılan manevî değerleri, moral unsurlarını gündeme getirir. Çakmaklı Türk toplumunun bünyesine uymayan ithal beğeni ve ilkelerin, özden kopuşun aileyi, toplumu kişiliksizleştireceğini, kimliksizleştireceğini savunur.

Yücel Çakmaklı 'nın ilk filmi *Birleşen Yollar* (1970) kültür ve inanç farklılıklarının aile kurumu üzerine etkilerini tartışır. İki ayrı inanç ve kültüre sahip, ama birbirini seven iki sevgili çeşitli nedenlerle kavuşamazlar. Gelenek ve inançlardan uzak Feyza, istemeye istemeye de olsa çağdaş yaşantılar içerisinde olan İsmet ile evlenir. Ne var ki, Feyza'nın evlilikten sonra dünyaya, eşyaya bakışı değişir. Zamanla Batılı özentilerden uzak, inancına, geleneklerine bağlı biri olup çıkar. Oysa kocası İsmet, çağdaş, ama yanlış yaşantılar içerisindedir. İçki, kumar düşkünü aynı zamanda kirli işlerde de parmağı olan aile birliği, bu zıtlıklarla iyice derinleşir. Ve bir süre sonra da çözülür. *Çakmaklı* bu filmle aile olgusuna "bir başka açıdan bakan" ilk yönetmen olur.

Çakmaklı Kızım Ayşe 'de (1973) kentte ailesine yabancılaşan ve kötü yollara düşen iki kızını bu kötülüklerden korumaya çalışan Huriye Ana'nın hikâyesini anlatır. Huriye Ana çözümü, kötülüğü temsil eden kent, iyiliği, bozulmamışlığı temsil eden köye dönmekte bulur.

Diriliş 'te (1974) ise, *Çakmaklı* aile kurumunu yıkan kumar tutkusunu ele alır. Filmde hem kumar tutkunu, hem de eroinman olan kocasını bu kötü alışkanlıklardan kurtarmaya çalışan genç kadının öyküsü anlatılır.

Oğlum Osman 'da da (1973) Avrupa'ya okumaya giden bir gencin, yabancı kültür bilinciyle dönüp, ailesine, topluma yabancılaşması anlatılır.

Yücel Çakmaklı diğer bir filmi *Zehra* 'da (1972) Amerikan Kız Koleji'nden mezun bir genç kızın, zamanla bilinçlenerek içinde yaşadığı toplumla çatışmasını, giderek onlara yabancılaşmasını anlatır. Ailesi ile birlikte kısa bir süre köye gelen Zehra'nın köy gerçekliği ile tanışması bir de köyde birine aşık olması, bütün yaşantısını sorgulamasına, gözden geçirmesine neden olur. Köydeki yapmacıktan uzak, içten sımsıcak insanî ilişkiler Zehra'yı adeta çarpar. İstanbul'a geldiğinde İstanbul ona dar gelir. Zehra sonunda tekrar köye dönecektir.

1980'lerde ise Türk sineması, geleneksel aile anlayışını hepten yok sayan marjinal bir eğilim içerisine girer. Sinemadaki bu eğilimi *Hale Soygazi* bir dergide şöyle ifade eder: Eski 'aile filmleri'nde kadın öpüşmez ve doğru-dürüst sevişmezdi. Çünkü kadının cinselliği denen bir şey sözkonusu değildi. Ama şimdi görüyoruz ki, kadınlar cinselliklerini yaşamak istiyorlar. Bu açıdan "Bir Yudum Sevgi" cesur bir filmdi. Dört çocuklu bir kadın evlilik dışı bir ilişkiye girebiliyor. Eskiden bu düşünülmezdi..." Sinemadaki bu eğilimi *Atıf Yılmaz* , *Mine* (1982) filmiyle başlatır. Bu filmde *Yılmaz* , pek bir şey paylaşmadığı kocasını aldatarak bir başka erkekle sevişen ve kurtuluşu kocasını aldatmada bulan bir kadını sinemalaştırır. Kadının kimlik arayışı ve cinsel özgürlüğü adlarıyla sloganlaştırılan bu akım, 80'lerdeki Türk sinemasına damgasını vurur. Bu filmlerde aile dışı ilişkilerin meşruluğu ispatlanmaya çalışılırken, toplumun en uç noktalarına el atılır. *Atıf Yılmaz* 'dan sonra *Başar Sabuncu, Şerif Gören, Selim İleri , Yavuz Özkan, Süreyya Duru, İrfan Tözüm* benzeri filmler çevirirken, *Müjde Ar'* la birlikte *Zuhal Olcay, Hale Soygazi, Nur Sürer, Hülya Avşar* isimleri bu tür filmlerin aranan kadın oyuncuları olurlar. Bu filmlerle yatak odasının kapısının sonuna kadar açılması ve iki kişi arasında paylaşılan bir giz'in toplumun paylaşımına sunulması, Türk ailesinin sinemadan tamamen çekilmesi sonucunu doğurur. Türk sineması da zaten filmlerinde "aile"yi çoktan dışlamıştır.

YUSUF ALPER

AİLE VE SOSYAL GÜVENLİK

İnsanlık tarihinin bütün dönemlerinde ve bütün toplumlarda, gösterdiği değişiklikler ve farklılıklara rağmen, "Ailenin toplumların temelini oluşturduğu" gerçeği, hiçbir zaman değişmemiştir. Bütün sosyal sistemlerin temeli, şu veya bu şekilde aile müessesine dayandırılmıştır.

Toplumun temel ve vazgeçilmez müessesi olarak aile, çok çeşitli fonksiyonları yerine getirmektedir. Bu fonksiyonlardan bir tanesi de, aileyi oluşturan fertlerden herhangi birinin veya ailenin maruz kaldığı tehlikelerin zararlarından kurtarılması, bir başka ifade ile "sosyal güvenlik garantilerinin" sağlanmasıdır. Bu bakımdan aile, insanın temel ihtiyaçlarından biri olan "yarınından emin olma" ve "güven içinde yaşama" duygusunun tatmini anlamına gelen emniyet ihtiyacının karşılandığı ilk ve temel müessese olma vasfı taşımaktadır.

Aile müesesesi ile sosyal güvenlik arasında, karşılıklı ve çok yönlü bir ilişki mevcuttur. Aile bir sosyal güvenlik müessesi olduğu kadar, sosyal güvenlik ihtiyacının da kaynağını oluşturmaktadır. Öte yandan, çeşitli faktörlere bağlı olarak aile yapısında meydana gelen farklılıklar ve değişiklikler aileye yönelik olarak geliştirilen sosyal güvenlik uygulamalarını etkilerken, sosyal güvenlik politikaları ile aile yapısının güçlendirilmesi, muhafazası ve yeniden şekillendirilmesi de söz konusu olabilmektedir. Aile müessesesi ile sosyal güvenlik arasındaki çok yönlü ilişkinin isabetli şekilde teşhisi ve değerlendirilmesi bir yandan "ailenin güçlendirilmesine ve bütünlüğü bozulmadan devamına imkân sağlarken", diğer taraftan "sosyal güvenlik politikalarından arzu edilen sonuçların elde edilmesini" temin edecektir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle gelişmiş ülkelerde, refah seviyesinin yükselmesine rağmen toplumsal huzursuzlukların artışının ailenin çözülmesinden kaynaklandığının anlaşılması, ailenin güçlendirilmesinin resmî politika olarak benimsenmesine yol açmıştır. Ailenin güçlendirilmesi ve bütünlüğünün korunması gayesiyle kullanılan aktif politikalar içinde en yaygın ve etkin şekilde kullanılan vasıtanın sosyal güvenlik uygulamaları olması, aile ve sosyal güvenlik ilişkisini, önümüzdeki yıllarda üzerinde en fazla durulan konulardan biri haline getirecektir.

AİLE

Tarifi, Fonksiyonları ve Önemi

Değişik açılardan yaklaşılarak ailenin çok çeşitli tariflerini yapmak mümkündür. Bunlardan en fazla kullanılanları :

Cemiyetin küçük bir modelidir,

Ferdin sosyal münasebetlere girdiği ilk topluluktur,

Toplumun çekirdeği ve sosyal yapının en önemli unsurudur,

Sosyal sistemlerin temelini oluşturan organizasyondur,

Eşlerin birleştiği ve insan neslinin devam ettirildiği birimdir.

Aile müessesesine ideolojik açıdan yaklaşılarak yapılan, çoğunluğu kötümser tarifleri de bunlara eklemek mümkündür. Ancak, genel olarak benimsenen, ailenin vazgeçilmez ve alternatifsiz bir müessese olduğu noktasından hareketle yapılan tariflerdir.

Ailenin gerçek tarifi, yerine getirdiği fonksiyonlardan hareketle yapılabilir. Bu bakımdan aile;

İnsan topluluğunun devamını sağlama ve nüfusu yenileme,

Üretim ve tüketim birliği olarak ailenin iktisadî varlığını devam ettirme,

Çocukları sosyalleştirme,

Aile fertlerinin karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma duygularını yaşamasına imkân vererek psikolojik ve sosyolojik tatmini sağlama,

Millî kültürü taşıma ve sosyal mirası nakletme,

fonksiyonlarını yerine getirmektedir ve tarifinde de bu unsurların yer alması gerekir. Ailenin bu fonksiyonlarına, konumuz açısından ilave edilecek bir önemli husus da, ailenin kendisini oluşturan üyelerinin "sosyal güvenlik garantisi sağlama" fonksiyonudur. En güçsüz varlıklardan biri olarak yaratılan insanın tehlikelerden korunabilecek ve kendi varlığını devam ettirebilecek bir yetişkinliğe erişebilmesi, başka hiçbir canlıda görülmeyecek şekilde, çok uzun bir süreyi ve ihtimamlı bakım ve korumayı gerektirmektedir. Bu da sosyal güvenlikle yakından ilgilidir ve bu bakımdan aile, insanoğlunun sosyal güvenlik ihtiyacını karşıladığı ilk ve temel müessesedir.

Vazgeçilmez ve alternatifi olmayan "tabii" bir müessese olarak değerlendirilen aile, kendisini oluşturan unsurlardaki farklılıklar dolayısıyla çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Ailenin temelini oluşturan eşlerin seçimi, aile birliğinin kurulma şekilleri, ikamet yeri, çocukların yetiştirilmesi, aile ve aile fertlerinin karşılıklı ilişkileri ve bu ilişkilerin şekli ve süresi bu farklılıkları yaratan temel unsurlar olmaktadır. Ancak, bütün bu çeşitliliklere rağmen bütün dünyada yaygın olan aile müessesesi, tek eşliliğin esas olduğu, aile birliğinin evlenme töreni ile kurulduğu, anne, baba ve çocukların bir çatı altında yaşadığı ve bu şekilde oluşturulan ailenin haklarının kanunlarla düzenlendiği ve garanti altına alındığı aile şeklidir.

Ailenin önemi, fert ve toplum için taşıdığı önemden kaynaklanmaktadır. Yaratılışı gereği insan için gerek fizikî gerekse ruhî bakımdan en uygun yetişme ortamı aile müessesesidir. Aile, onu oluşturan fertler açısından, birbirlerini tamamlayarak bir bütün halinde varlıklarını sürdürmelerine ve bütün ihtiyaçlarını karşılamalarına imkân veren alternatifi olmayan bir müessese olma vasfı taşımaktadır. Toplum olarak yaşama insan için bir zorunluluktur. Toplum hayatının kesintisiz, problemsiz ve huzur içinde devamının sağlanması, temelini oluşturan aile müessesesinin problemsiz şekilde varlığını sürdürmesi ile mümkündür. Huzurlu bir toplum hayatının temeli de, huzurlu ailelerin varlığına dayanmaktadır. Aile müessesinin çözüldüğü bütün durumlarda bu çözülmenin yükünü bütün toplum çekmektedir. Güvenlik, adalet, eğitim sağlık başta olmak üzere bütün toplumsal müesseseler, aile çözülmesinin getirdiği problemleri taşımak zorunda kalmaktadır.

SOSYAL GÜVENLİK

Tarifi, Fonksiyonları ve Önemi

Toplumu oluşturan bütün fertleri, doğumlarından ölümlerine, bütün hayatları süresince yakından ilgilendiren sosyal güvenlik, bu özelliği ile sosyal politikanın en geniş kapsamlı vasıtasını oluşturmaktadır. Her fert ve toplum için mutlaka karşılanması gereken bir ihtiyaç olarak sosyal güvenlik, tehlikelerin zararları ile ilgilidir. Tehlike, insan istek ve iradesinin dışında meydana gelen ve fertlerin beden ve ruh bütünlüğüne ve/veya gelirlerine zarar vererek varlıklarını sürdürmelerini zorlaştıran hadiseler olarak tarif edilebilir. İnsanlık tarihi bir anlamda tehlikelerle mücadele tarihidir. Bu müca-

KALKINMA PLÂNLARI VE YILLIK PROGRAMLARDA AİLE

BEŞİR ATALAY

Beş Yıllık Kalkınma Plânlarını ve Yıllık Programları hazırlayan Devlet Plânlama Teşkilatı'nda konular, iktisadî ve sosyal sektörler bazında değerlendirilmektedir. 1986 yılına kadar aile konusu müstakil bir sektör olarak ele alınmamakla birlikte, dağınık şekilde çeşitli sosyal sektörlerde ele alınmaktaydı. Esasen, aile konusu kesit bir sektördür ve eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, çalışma hayatı, konut gibi pek çok sektörü ilgilendirmektedir. Ancak, konuya bütün olarak bakacak ve koordineyi sağlayacak bir birim yoktu.

Son yıllarda, dünyada ve toplumumuzda meydana gelen değişmeler etkisini aile kurumu üzerinde de göstermiştir. Hatta denilebilir ki, sosyal değişmenin en belirgin göstergeleri ilk önce nüfus hareketleri ve kentleşme şeklinde tezahür etmiştir. Bu da en fazla aile üzerinde etkili olmuş, ailenin küçülmesi veya çekirdek aileye geçişi hızlandırmıştır. Batı dünyasında sanayileşmeye dayalı olarak 19. Yüzyılda yaşanan bu olay, Türkiye'de 1950'lerde gelişme kaydetmiştir. Öyle ki, 1950 sonrası çeşitli sosyal-iktisadî faktörlerin etkisi ile köyler dışa açılmış ve kentli nüfus oranı artmaya başlamıştır. Köyden kente göç olayı hızla devam etmiş ve bugün köy nüfusu % 41'e kadar düşmüştür. Tabii bu nüfus hareketi ve kent hayat tarzı geniş ailenin çözülmesini ve çekirdek aile denilen, anne-baba ve çocukların teş-

delede bir kısım tehlikeler tamamen ortadan kaldırılırken, bir kısım tehlikelerin zararları azaltılmış, fakat yeni tehlikeler de ortaya çıkmıştır. Yürütülen mücadele sağlanan başarı ne olursa olsun, bütün insanlar hayatlarının belirli dönemlerinde mutlaka tehlike ile karşılaşacaklar ve zarar göreceklerdir. İşte sosyal güvenlik, kaçınılmaz olarak ortaya çıkan tehlikelerin zararlarından kurtarılma garantisi anlamına gelmektedir.

Bugün gelinen noktada sosyal güvenlik, temel insan haklarından biri olarak kabul edilmekte ve bu hakkı sağlama görevi de en azından asgarî seviyede olmak üzere devlete verilmiş bulunmaktadır. Sosyal güvenlik, tehlikeye maruz kalmadan önce yarınından emin olma geleceğe güvenle bakma duygusu ve duygunun sağladığı tatmin anlamına gelirken, tehlikeye maruz kaldıktan sonra tehlikenin zararından kurtarılma garantisi anlamına gelmektedir. Burada amaç, ferdi ve ailesini yaşadıkları toplum içinde, başkasına muhtaç olmadan insan haysiyetine yaraşır seviyede bir hayat standardına kavuşturmak ve bunun devamlılığını sağlamaktır.

Sosyal güvenlik tehlikeleri meydana geldiği zaman :

Beden ve ruh bütünlüğüne zarar vererek çalışma gücünün kaybolmasına ve buna bağlı olarak da gelir kesilmesine,

Gelir kesilmesine ve/veya,

Gelir artışına,

yol açarlar. Bu bakımdan hastalık, analık, iş kazaları ve meslek hastalıkları, yaşlılık, malûllük, ölüm, işsizlik ve aile gelirinin yetersizliği Uluslararası Çalışma Teşkilatı'nın 1952 tarih ve 102 sayılı " Sosyal Güvenliğin Asgarî Normları" sözleşmesinde sosyal güvenlik tehlikeleri olarak belirtilmiştir.

Sosyal güvenliğin en önemli özelliği, koruma birimi olarak aileyi esas almasıdır. Bütün sosyal sigorta programları sosyal güvenlik primlerinin tahsili için yalnızca çalışan ferdi ve gelirini temel alırken, sosyal güvenlik garantisi sağlama bakımından aileyi dikkate almaktadır. Çünkü, özellikle çalışan ferdin tehlikeye maruz kalması halinde ailesi de muhtaç duruma düşmektedir. Değişik ülkelerde, geçindirmekle, bakmakla yükümlü olunan kişiler veya hak sahipleri çerçevesinde tarif edilen ailenin genişliği değişebilmektedir. Sosyal güvenlik kapsamına alınan aile, bir toplumdan diğerine aile yapısındaki farklılıklar dolayısıyla da değişmekte, ancak öz olarak ailenin sosyal güvenlik kapsamına alınması gerçeği değişmemektedir.

Diğer sosyal politika tedbirlerinden farklı olarak, sosyal güvenlik programlarının yaygınlığı ve sosyal güvenlik harcamalarının gayrisafi millî hasılanın % 30 lara ulaşan seviyesi sosyal bakımdan olduğu kadar iktisadî açıdan da sosyal güvenliği önemli hale getirmektedir. Sosyal güvenlik garantisinin seviyesi, ülkeler arasındaki karşılaştırmalarda önemli

kil ettiği türü yaygınlaştırmıştır. Her ne kadar Türkiye'de bu şeklî bir ayrılış olsa da, yani akraba ilişkileri yoğunluğunu korusa da, mekanların ve mesafelerin uzaklığı, gelirin ayrılması, kent hayatının kendine özgü stili, gelişen ferdiyetçilik, özellikle yoğun dışa açılma ve değişme ile gelişen inanç ve geleneksel değerlerin yıpranması, giderek akraba ilişkilerini de törpülemiştir. Daha da ötesi, özellikle sanayii toplumlarında evlilik ve aile kurumunun yıpranması, boşanma oranının çok artması (% 50'ler), evlilik dışı ilişkilerin çoğalması gibi gelişmeler toplumun temel birimi olan aile üzerindeki endişeleri arttırmıştır.

Halen sanayileşme ve kentleşmenin batıdaki sonuçlarının tam yaşanmadığı Türkiye'de şimdiden bazı tedbirler alınabileceği, bu temel kurumun desteklenmesinin gerekliliği, köklü ailenin her toplumda temel değerler koruyucusu görevini gördüğü üzerinde düşünülmüş ve daha ciddi bazı tedbirler alınması gereğine inanılmıştır. Yani, devletin hızlı sosyal değişme sürecinde aileye çeşitli şekillerde destek vermesi ihtiyacı kendisini daha bir hissettirmiştir. Veya, esasen dağınık şekilde yürüyen bazı hizmetlerin koordine edilerek daha etkili hale getirilmesi üzerinde de durulmuştur.

Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DPT), daha önce çeşitli daire ve sektörlerde dolaylı olarak aileye yönelik politikalar geliştirilirken, 1986 yılında bu ve benzer mülahazalarla, Sosyal Planlama Başkanlığı Araştırma Dairesi bünyesinde aile sektörü oluşturulmuştur. Gelişen şartlar, aileye yönelik çalışmalarda koordinasyonu zorunlu kılmış ve aile, DPT'de ayrı bir sektör olarak yer almıştır. İlk defa 1987 Yılı Programı'nda aile konusu bir müstakil başlık altında yer almıştır. 1987 ve devam eden yıllarda programlarda;

Aile müessesinin sanayileşme ve kentleşme süreci içinde bir değişim geçirdiğine dikkat çekilmiş, toplumumuzda ailenin bir takım sosyal desteklerle güçlendirilmesi ihtiyacını ortaya çıkardığı ifade edilmiştir.

bir sosyal gelişme göstergesi olarak kabul edilmekte, bu da sosyal güvenliğin önemini vurgulayan bir başka faktör olmaktadır.

Aile ve Sosyal Güvenlik

Aile müessesesi ile sosyal güvenlik sistemi arasında çok yönlü bir ilişki vardır. Nitekim ;

Aile, esas olarak kendisi bir sosyal güvenlik müessesesidir.

Sosyal güvenlik programları, koruma birimi olarak aileyi kapsamına alırlar.

Aile, aynı zamanda sosyal güvenlik açısından bir risk kaynağını oluşturur.

Aile yapısında meydana gelen değişiklikler, sosyal güvenlik uygulamalarını etkiler.

Sosyal güvenlik programları, aile yapısının şekillendirilmesinde etkin olarak kullanılan bir vasıtadır.

Sosyal Güvenlik Müessesesi Olarak Aile

Aile "tabii" bir sosyal güvenlik müessesi olarak kurulmaktadır. Aile müessessini kuran taraflar, iyi günde olduğu kadar, kötü günde de birlikte olma, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma içinde hayatlarını sürdürme kararını vermektedirler. Bir anlamda aile üyeleri, içlerinden birinin veya hepsinin maruz kaldığı tehlikelerin zararlarını telafi ve tazmin etmede birlikte mücadele etme aktinde bulunmaktadırlar. Bu yönüyle aile, fertlerin kendilerinin oluşturduğu ilk ve temel sosyal güvenlik müessesi olmaktadır.

Ailenin sosyal güvenlik müessesesi olma vasfı, aileyi oluşturan fertler açısından ayrı mana ve öneme sahiptir. Aileyi kuran eşler, birbirlerini tamamlamakta ve bütünlemekte, karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği duygusu ile tehlikelere karşı mücadele ederek, yaşadıkları toplum içinde varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Gelirin elde edilmesi ve kullanılması ile temel hayatî fonksiyonların yerine getirilmesinde bir işbirliği içinde hareket edilmektedir. Eşlerden birinin tehlikeye maruz kalması halinde, ortak müessese ailenin kaynakları bu ferdin sosyal güvenliği için harekete geçirilmekte, ferdin ilk bakımı ailenin diğer üyesi tarafından yapılmaktadır. Aile içindeki bu bakım, fizikî bakımın ötesinde karşılıklı sevgi, güven ve dayanışmanın gereği olarak yapıldığı için manevî tatmin unsurları da ihtiva etmektedir. Aile dışındaki hiçbir müessesenin bu manevî tatmini sağlaması söz konusu değildir.

Ailenin sonraki üyelerini oluşturan çocuklar için aile vazgeçilmez ve alternatifi olmayan bir sosyal güvenlik müessesesidir. Canlılar arasında en güçsüz varlık olarak dünyaya gelen ve kendi kendine yeter hale gelinceye kadar hem fizikî ve hem de ruhî bakımdan çok uzun süreli bir bakıma muhtaç olan insanoğlu için aile temel sosyal güvenlik mü-

Sağlık, eğitim, konut gibi problemler üzerinde durulmuş, tedbirler kısmında birtakım politika teklifleri getirilmiştir.

Ailelere ve aile fertlerine, evlilik, aile hayatının her safhası ile ilgili sosyal, ekonomik, hukukî problemlerin hallinde rehberlik yapmak üzere "Aile Danışma Büroları"nın kurulması tedbiri yer almıştır.

Sosyal güvenlik ve gelir güvenliği konusunda çaba sarfedilmesi yer almıştır.

Aile üyelerinden, başta çocukları olmak üzere, bakım ve korunması gereken fertlerin, mümkün olduğu takdirde ailesi içinde bakımı esas alınmıştır. Bu amaçla aile için maddî destek gerekmektedir.

DPT, aileye hizmet götürmeyi hedef almış, gönüllü kuruluşların desteklenmesini de prensip olarak kabul etmiş, program tedbirleri arasında yer vermiştir.

DPT, aile müessesesi konusundaki çalışmalarına, sektör oluşturulmasından sonra, 1987 yılında ilk olarak konu ile ilgili bilim adamı, uzman ve yetkililerden oluşan bir "Özel İhtisas Komisyonu" kurmak suretiyle başlamıştır.

Özel İhtisas Komisyonlarında üye olarak görevlendirilenler konu ile ilgili olarak bilgi ve tecrübe birikimi bakımından temayüz etmiş ilim adamı, uzman ve yetkili kişiler arasından seçilmektedir. Özel İhtisas Komisyonu raporları Beş Yıllık Plânın hazırlanmasında kaynak ve yardımcı dokümanlar olarak değerlendirilmektedir. Ancak, rapordaki teklif ve ifadelerin plâna dahil edilmesi mecburiyeti söz konusu değildir.

Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu ilk defa Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Plânı'na hazırlık çalışmaları çerçevesinde 1986 yılında toplanmıştır. Beş adet alt komisyon oluşturulmuştur.

Bu alt komisyonlar şunlardır:

1- Sosyal Yapı

2- Konut

3- Hukuk

4- Eğitim

5- Sağlık, Refah ve Sosyal Güvenlik

Alt komisyonlar tarafından hazır-

essesesidir. Aile müessesesi dışındaki bakımların, ailenin sağladığı garantiyi sağlayamadığı açık olarak görülmüştür.

Çeşitli sebeplerle aile müessesesi dışında kalmış çocukların yetiştirildikleri ortam, fizikî açıdan ne kadar rahat ve geniş imkânlar sağlarsa sağlasın, çocukların sosyalleştirilmesini teminde büyük eksiklikleri olduğu ve toplum hayatına hazırlamada başarısız kaldığı görülmüştür. Bu bakımdan, yetiştirme yurtları gibi müesseselerde bulunan çocukların evlatlık müessesesi ile tekrar aile ortamına döndürülmeye çalışıldığı veya bu mümkün değilse, yetiştirme yurtlarının aile ortamına yakınlaştırıldığı görülmüştür. Gönüllü annelik, ağabeylik ve ablalık müesseseleri ile, çok sayıda kişinin aynı çatı altında yaşadığı yerleşme birimlerini küçük ünitelere dönüştürme gayretleri bu eğilimin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Çekirdek aileyi oluşturan anne-baba ve çocuklar dışında, büyük anne ve büyük babanın da aynı çatı altında yaşadığı geniş aile, yaşlılar için bir sosyal güvenlik müessesesi vasfı taşımaktadır. Yaşlanmanın getirdiği güç yetersizliği geniş ailede, ailenin genç üyeleri tarafından telafi edilmekte ve yaşlıların ihtiyaçları aile içinde karşılanmaktadır. Yaşlıların aile içinde, kendi çocukları tarafından bakılmaları, çocuklarda olduğu gibi fizikî ihtiyaçlarının karşılanmasından öte, yalnızlık duygusunu yaşamadan, hayatlarının son dönemlerini sevgi ve huzur ortamında geçirmelerine imkân vermektedir. Bugün, huzurevleri gibi fizikî imkânları oldukça iyi mekanlarda yaşayan yaşlıların en büyük problemi, kendilerini yalnız hissetmeleri ve sevgi-saygı eksikliğidir. Kimsesiz çocuklar gibi bu kimseler için de gelir garantisinin sağlanmış olmasının çok fazla anlamı yoktur ve onlar için de aile en uygun korumayı sağlayan sosyal güvenlik müessesesidir.

Aileyi oluşturan bütün fertler bakımından ailenin sağladığı sosyal güvenlik garantisinin bir değerlendirmesi yapıldığı zaman, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmaya dayalı olarak kurulan, sevgi ve huzur ortamına sahip bir ailenin, bütün üyeleri için ilk, temel ve alternatifi olmayan vazgeçilmez bir sosyal güvenlik müessesesi olduğu görülür.

Ailenin Sosyal Güvenlik Garantisi Sağlama Fonksiyonunu Etkileyen Faktörler

Ailenin, belirtilen sosyal güvenlik garantisi sağlama fonksiyonlarını yerine getirebilmesi çeşitli faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Bu faktörler ailenin sosyal güvenlik müessesesi sağlama fonksiyonunu güçlendirebileceği gibi, ters yönde işleyerek zayıflatıcı bir rol de oynayabilmektedirler. Bu faktörler özetle şunlardır :

Ailenin gelir kaynaklarının yeterliliği: Bütün sosyal güvenlik tehlikeleri gelir kesilmesine ve mutlaka gider artışına yol açar. Her iki sonuç için de ai-

lanan raporlar redaksiyon komitesince gözden geçirilmiş ve Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu Raporu 1989 yılında yayınlanmıştır. Raporda üretilen bilgi ve teklifler Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Plânı metninin hazırlanmasında ciddî sayılabilecek faydalar sağlamıştır.

Bu komisyon, Türkiye'de bu konuda yapılmış tüm çalışmaların adeta envanteri niteliğinde sayılabilecek ve ailenin yapısı, hukukî durumu, konut, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal refahı ile ilgili hususları inceleyen ve birtakım öneriler sunan bir rapor hazırlamıştır.

Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Türkiye'de bu konuda yapılan en kapsamlı çalışmalardan birisidir. Hem teorik, hem de tarihî ve dinî boyutu ve resmî göstergeleri içine alan önemli bir belge niteliğindedir. Bu alanda temel dokümanlardan birisi olarak kabul edilebilir.

Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu çalışmaları ve nihaî raporu, Türkiye'de aile yapısının yeterince incelenmediği sonucuna varmıştır. Gerçekten de aile müessesesi konusunda Türkiye'de yapılmış amelî araştırmalar ya çok sınırlı veya çok eski çalışmalar olma durumundadır. Araştırmaların sonuçları da birbirinden oldukça farklıdır ve bu konuda geliştirilecek politikalar için yeterli bir baz teşkil etmemektedir.

Bu hususu göz önünde tutan DPT'de ilgili daire, geliştirilecek politikalara baz teşkil etmek üzere, toplumumuzdaki aile yapısının temel özelliklerinin belirlenmesine yönelik olarak, bir araştırma yapmak üzere çalışmalara başlamıştır. Araştırmanın çok amaçlı olabilmesi için hazırlık çalışmalarında farklı sektörlerin ihtiyaç ve görüşleri tesbit edilmiş, bilgi eksikliklerinin bulunduğu konular belirlenmiş, araştırma soru kağıdı bu doğrultuda oluşturulmuştur. Bu safhada soruların işlerliği ve uygulama açısından karşılaşılabilecek muhtemel sorunlarla ilgili olarak Devlet İstatistik Enstitüsü ile de ortak bir çalışma yürütülmüştür. Uygulaması DİE tarafından yapılan araştırma

le gelirinin tehlike dönemlerindeki ihtiyacı karşılayacak yeterlilikte olması gerekmektedir. İktisadî faktör olarak da nitelendirilebilecek bu unsurun yeterli olmaması, ailenin sosyal güvenlik fonksiyonunu zayıflatır veya tamamen ortadan kaldırır. Çünkü sosyal güvenlik, bir gelir transferi meselesidir. Eşlerin çalışıp-çalışmama durumları, gelirlerinin seviyesi, tasarruf eğilimleri, başka gelir kaynaklarının varlığı ve servet olarak sahip oldukları iktisadî kıymetler bu faktörün etkisini tayin eder.

Demografik faktör: Aile fertlerinin sayısı ve buna bağlı olarak ailenin büyüklüğü, ailenin çekirdek veya geniş aile olması ailenin sosyal güvenlik prensibine de uygun olarak, geniş aile riskin dağılımına bağlı olarak daha etkin bir sosyal güvenlik garantisi sağlayabilirken, küçük ailenin bu özelliği zayıflamaktadır. Bu sebeple, geniş aileden çekirdek aileye geçişin, ailenin sosyal güvenlik garantisi sağlama fonksiyonunu zayıflattığı görülmektedir.

Sosyolojik faktör: Burada söz konusu olan, aynı çatı altında yaşayan insanların birlikte yaşama konusundaki davranışlarıdır. Birbirine çok sıkı olarak bağlı olan insan topluluğu olarak aile çok etkin bir sosyal güvenlik müessesesi olabilmektedir. Anne-baba ve çocuk ilişkisi, bu ilişkinin şekli ve süresi bu faktör içinde değerlendirilmektedir. Kan bağına, güçlü akrabalık duygusuna veya örf ve adetlere bağlı olarak çocuklarına güvenli bir gelecek sağlamak isteyen ebeveynlerle, aile büyüklerine bakmanın çok önemli olduğuna inanan çocukların varlığı veya yokluğu, ailenin sosyal güvenlik fonksiyonunu belirleyen bir başka faktör olmaktadır. Aynı şekilde, aile üyelerinin bir arada yaşama konusundaki düşünce ve eğilimleri de ailenin sosyal güvenlik garantisi sağlama fonksiyonunu etkilemektedir. Yeni evlenen çocukların yeterli tecrübe ve iktisadî güce erişinceye kadar büyükleri ile birlikte kalmaya razı olmaları, bunların ebeveynlerinin de bu süre içinde gençlerin aynı çatı altında yaşamalarını kabullenmeleri örf ve adetlerin beraberinde getirdiği bir dayanışma türüdür ve ailenin güvenlik fonksiyonunu arttırmaktadır.

Müessesevî faktör: Ailenin sosyal güvenlik garantisi sağlama fonksiyonunu tayin eden bir başka faktör de aileyi güçlendiren geleneksel veya modern sosyal güvenlik müesseselerinin varlığı ve bunların sağladığı sosyal güvenlik garantisinin şekli ve seviyesidir. Geleneksel olarak güçlü akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin olduğu, cemaat tarzı sosyal ilişkilerin geçerli olduğu toplumlarda ailenin sosyal güvenlik fonksiyonu güçlenmektedir. Aynı şekilde, aile fertlerine tek tek veya bir bütün olarak, en azından asgarî seviyede sosyal güvenlik garantisi sağlayan modern sosyal güvenlik müesseselerinin de varlığı veya yokluğu ailenin sosyal güvenlik müessesi olma vasfını etkilemektedir.

Tehlike faktörü: Ailenin sosyal güvenlik fonksiyonunu etkileyen önemli faktörlerden biri de şüphesiz aile fertlerinin tek veya bir bütün olarak tehli-

öncesinde DİE elemanlarından oluşan tecrübeli anketörler bir hafta süren bir eğitime tabi tutulmuş, anketin örnek uygulamaları yapılmış, bu aşamaya konu ile ilgili DPT uzmanları da bizzat katılmışlardır. Anketörlerin sağlıklı bilgi derlemesi amacıyla, soruları tek tek açıklayan geniş bir el kitabı da hazırlanmıştır. Anketin uygulaması 1988 yılı Haziran ayında D.İ.E. tarafından yapılmış ve uygulama yaklaşık 1 ay sürmüştür. Kır ve kent ayrımı içinde tüm Türkiye'yi temsil eden 18.210 hanenin örneklem olarak alındığı Türk Aile Yapısı Araştırması, Türkiye'de aile üzerine yapılmış en kapsamlı araştırma olup, sonuçları aileye yönelik temel politikaların geliştirilmesinde kullanılacaktır. Düşünce ve davranışa kadar inen bu araştırma sosyolojik anlamda karşılaştırma yapabilme ve değişmenin boyutlarını tesbit açısından da önem arzetmektedir.

Bu gelişmelerin peşinden, aile konusu, daha da güçlü olarak VI.Beş Yıllık Kalkınma Plânı'nda (VI. BYKP) 'da yer almıştır. İlk defa bir kalkınma plânında, TBMM'de kabul edilerek 1990 yılı başında yürürlüğe giren VI. BYKP'de, aile, müstakil bir başlıkla yer almış ve ilgili kamu kuruluşları için emredici hükümler getirmiştir. VI. BYKP'de yer alan aileye yönelik ilke ve politikalardan bazıları şunlardır:

Millî ve manevî değerlerin korunmasında ve geliştirilmesinde, dolayısıyla millî bütünlüğün ve dayanışmanın pekiştirilmesinde temel unsur olan aile müessesesinin her bakımdan güçlendirilmesi, kalkınmaya paralel olarak ekonomik ve sosyal yapıdaki değişme ve gelişmelere uyum sağlamasına yardımcı olacak tedbirlerin alınması ve ailelerin sosyal refahtan aldıkları payın dengeli olarak arttırılması esastır.

Aile fertleri arasında bağlılık ve dayanışmayı geliştirici ve özendirici politikalara ağırlık verilecektir.

Ailenin artan sosyal hizmet ve yardım ihtiyaçlarının karşılanmasında standardizasyona önem verilecek ve bu alanda gönüllü

keye maruz kalma sıklığı, maruz kaldıkları tehlikenin süresi ve şiddetidir. Bunlar ailenin sosyal güvenlik garantisi sağlama fonksiyonların zayıflatıcı unsurlardır. Çok sık olarak, şiddetli ve uzun süreli tehlikelerle karşılaşan aileler sosyal güvenlik garantisi sağlamada yetersiz kalırlar. Nihayet, daha sonraki kısımda da belirtileceği gibi, ailenin karşılaştığı en büyük sosyal güvenlik tehlikesi ailenin çözülmesi veya sona ermesidir ki, sosyal güvenlik fonksiyonunu ortadan kaldırdığı gibi, sosyal güvenlik ihtiyacının da kaynağını oluşturmaktadır.

Diğer faktörler. Yukarıda sayılan faktörlerin dışında aile müessesesini düzenleyen hukukî düzenlemeler, sanayileşme ve şehirleşmeye bağlı olarak yer değiştiren ve küçülen aile yapıları, kadınların çalışma hayatına girmesi ve bunun aile yapısına etkileri ailenin sosyal güvenlik fonksiyonunu etkileyen diğer önemli faktörler olmaktadır.

Sosyal Güvenlik İhtiyacı Doğuran Risk Kaynağı Olarak Aile

Aile bir sosyal güvenlik müessesesini olduğu kadar, sosyal güvenlik ihtiyacının da kaynağını oluşturmaktadır. Ailenin kurulması ve devamlılığının sağlanması ile aile fertlerinden birine veya bütününe yönelik olarak zarar veren tehlikeler ailenin sosyal güvenlik ihtiyacının kaynağını oluşturmaktadır.

Bir arada yaşamaya karar veren fertlerin evlenmesi, yani aile müessesesinin kurulması başlangıçta önemli gider artışlarına yol açmaktadır ki, bu bir sosyal güvenlik tehlikesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüketim kalıplarının değişmesi, yeni ailenin fertlerine veya kuruluşa yardımcı olan ailelere büyük borç yükleri getirmekte, evlilik gibi mutlu bir hadiseyi bir borç kaynağı ve sosyal güvenlik tehlikesi haline getirmektedir.

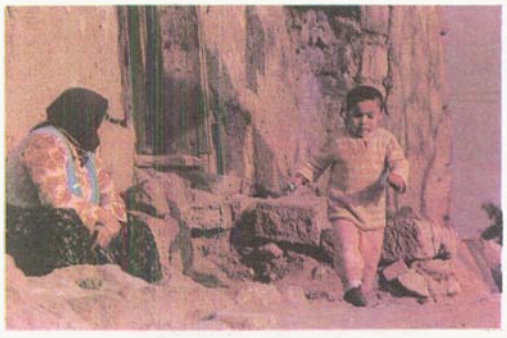

Aile müessesesi kurulduktan sonra, ailenin yeni üyeleri olan çocuklar, yine insanı çok mutlu eden hadiseler olmasına rağmen önemli bir harcama artışını da beraberinde getirmektedirler. Günümüz toplumlarında çocuk yetiştirmenin ailelere maliyeti çok artmıştır. Çocukların fizikî bakım ve yetiştirilmeleri için gerekli olan harcamalardan çok daha fazlası, giderek daha uzun süreleri gerektiren eğitim için harcanmaktadır. Bu yönüyle çocuk aile için önemli bir iktisadî yük ve sosyal güvenlik riskinin kaynağı haline gelmektedir. Bu sebeple, bugün gelinen noktada, çocuk yetiştirmenin yalnızca ailelerin sorumluluğuna bırakılamayacağı, bu yükü toplumun da paylaşması gerektiği düşüncesi hakim olmuş, ailenin çocuk için katlandığı külfet toplum tarafından üstlenilmeye başlanmıştır.

Çocukların doğum esnasında veya sonradan uzun süreli sakatlıklara maruz kalmaları ve bütün hayatları boyunca başkalarının bakımına muhtaç olarak yaşamak zorunda kalmaları, aile için kesinlikle tek

dayanışma teşvik edilecektir.

Ailelerin çocuk yetiştirme, sağlıklı ve dengeli beslenme konularında bilgilendirmeleri üzerinde önemle durulacaktır.

Kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi ve mesleki eğitim imkânlarından daha fazla yararlanmaları suretiyle tarım dışı sektörlerde istihdamının yaygınlaştırılması için gerekli ortam oluşturulacaktır.

Çalışan kadınların çalışma hayatı, sosyal güvenlik, sağlık, meslekî eğitim, yeniden işe alınma gibi konularda karşılaştıkları uygulamadan kaynaklanan güçlüklerin giderilmesi için tedbirler geliştirilerek, çocukların bakım imkânlarının arttırılması teşvik edilecektir.

Geleceğin güvencesi olan çocukların yaşatılması, bedenen ve fikren sağlıklı bir biçimde yetiştirilmesi temel ilkedir.

Çalışan çocukların çalışma şartları ve sağlık, sosyal güvenlik ve meslekî eğitim konularındaki sorunları üzerinde önemle durulacak ve uzun dönemde çalışma hayatından çıkarılmalarını sağlayacak ortamın oluşturulmasına çalışılacaktır.

Çocukları kötü alışkanlıklardan koruyucu ve suça itilmelerini engelleyici önlemler bir bütün olarak ele alınacaktır.

Çocukların oyun ve spor alanları arttırılacak, okuma alışkanlığı ve beceriler kazandırmaya yönelik kültürel faaliyetlere ağırlık verilecek, bu alanda eğitici ve öğretici, yazılı ve görüntülü yayın araçlarından etkin şekilde yararlanılacaktır.

Korunmaya ve bakıma ihtiyacı olan daha çok sayıda çocuğun kurum bakımı ve koruyucu aile uygulamasından yararlanması sağlanacaktır.

Özel eğitime ihtiyacı olan daha çok sayıda çocuğun bu imkânlardan yararlanması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Yukarıda sıralanan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planının ilke ve politikaları ışığında 1990 ve 1991 yılı Programları hazırlanmış ve 1990 yılında 9, 1991 yılında ise 11 tedbir maddesi konmuştur.

Sonuç olarak, Devlet Plânlama

başına altından kalkamayacağı, maliyeti çok yüksek bir sosyal güvenlik tehlikesi olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde, diğer aile fertlerinin de uzun süreli olarak başkasının bakımına muhtaç bırakan sakatlık veya rahatsızlıklara maruz kalmaları sosyal güvenlik açısından aynı olumsuz sonucu doğurmaktadır.

Doğum, yalnızca çocuk için yapılan harcamaları gündeme getirmekle kalmamakta, çocukla birlikte doğum yapan kadının da fizikî olarak bakım ihtiyacını ve eğer çalışıyorsa işinden uzun bir süre ayrılmasını gerektirmektedir. Çocuğun aile içinde bakılması işten ayrı kalma süresini de arttırmaktadır. Bu açıdan analık hali, kadının bakımı ve tedavisi dolayısıyla gider artışı ve eğer çalışıyorsa gelir kesilmesine yol açtığı için, sosyal güvenlik garantisi sağlanması gereken tehlike olarak ortaya çıkmaktadır.

Aile reisinin, bir diğer ifade ile ekmeği kazananın hastalanması, iş kazaları veya meslek hastalıkları sonucu çalışma gücünü geçici veya sürekli olarak kaybetmesi, bir yandan gider artışına yol açtığı, diğer taraftan da gelir kesilmesine sebep olduğundan aile için önemli bir sosyal güvenlik tehlikesidir. Aynı şekilde, aile reisinin işsiz kalması da, ailenin varlığını sürdürmesini tehlikeye sokan bir risk olarak ortaya çıkmaktadır.

Yaşlılık, bütün fertler için mutlaka maruz kalınacak bir tehlikedir. Yaşlılık, aile fertlerinin bir kısmının çalışma hayatından ayrılarak gelir kesilmesine yol açma yanında, yaşlı insanın bakımı dolayısıyla da gider arttırıcı bir risk olmaktadır.

Aile fertlerinden birinin, özellikle de aile reisinin ölümü, bu hadiseyi geride kalan ve geçimleri ölen kişi tarafından sağlanan diğer aile fertleri için çok ciddi bir sosyal güvenlik ihtiyacı içinde bırakmaktadır. Gelir elde edenin ölümü, ailenin sosyal güvenlik şemsiyesini kırmaktadır. Çalışamayacak durumdaki bir eş ve henüz yetişmemiş, toplum hayatına girmeye hazır olmayan çocuklar bu tehlikeden birinci derecede etkilenen aile fertlerini oluşturmaktadır.

Açık olarak görülen husus, aile fertlerinden herhangi birinin maruz kaldığı tehlikenin, yalnız kendisini değil, bütün aile fertlerini yakından ilgilendiren bir sosyal güvenlik ihtiyacının doğmasına yol açtığıdır. Bu gerçekten hareketle, bütün dünyada sosyal güvenlik sistemleri şu veya bu şekilde temel koruma birimi olarak aileyi esas almıştır.

Tek tek aile fertlerinin maruz kaldığı tehlikeler yanında, bütün aile fertlerini birden etkileyen tehlikeler de vardır. Bu durumda ailenin bütününe yönelik sosyal güvenlik tedbirlerinin alınması gerekmektedir. Ailenin birlikte yaşadığı mekanı yok eden bütün tabiî felaketler, toplum ve aile düzenini bozan savaş ve benzeri önemli toplumsal hadiseler ile aile düzeninin yeniden ve bir başka yerde kurulmasını gerektiren göç gibi gelişmeler de tek

Teşkilatı bünyesinde yapılan bu çalışmaların, tabii olarak Kalkınma Plânları ve Programlarında önemle yer alması, Aile konusunu daha bir önemle gündeme getirmiştir.

başına ailenin altından kalkamayacağı harcamaları gündeme getirdiği için sosyal güvenlik açısından risk kaynağı haline gelmektedirler. Göçün beraberinde getirdiği geniş aileden çekirdek aileye geçiş, bütün dünyada kentleşme ile birlikte ortaya çıkan çok yaygın bir sosyal güvenlik tehlikesidir.

Ailenin Çözülmesi ve Sosyal Güvenlik

Yukarıda belirtilen faktörler, aile birliği devam ettirilirken karşılaşılan sosyal güvenlik tehlikeleridir. Sosyal güvenlik bakımından aileden kaynaklanan en büyük tehlike kaynağı, ailenin çözülmesi veya sona ermesidir. Çünkü, çözülme ve sona erme, bir yandan ailenin sosyal güvenlik müessesesi olma vasfını ortadan kaldırırken, diğer taraftan yeni tehlikelerin kaynağını oluşturmakta ve ailenin sosyal güvenlik ihtiyacını arttırmaktadır.

Ailenin çözülmesi ve sona ermesi, eşlerden her biri için, fakat özellikle de çalışmayan ve başka güvence kaynağı olmayan kadın için önemli bir sosyal güvenlik tehlikesidir. Ancak, aile birliğinin bozulmasının sosyal güvenlik açısından en olumsuz etkisi çocuklar üzerinde olmaktadır. Sebebi ne olursa olsun, aile müessesesinin çözülmesi ve sona ermesinden en fazla zarar gören grubu çocuklar oluşturmaktadır. Kimsesiz duruma düşen bu çocuklar için gelir garantisinin sağlanması ve fizikî ortamın çok iyi olduğu yetiştirme yurtlarının açılması yeterli olmamakta, aile ortamının sağladığı sevgi, saygı ve güven duygularından mahrum bir sosyalleşme tecrübesi yaşamaktadırlar.

Aile birliğinin bozulmasından en fazla etkilenen diğer bir grubu yaşlılar oluşturmaktadır. Çocuklar gibi, gelir garantisinin sağlanmış olmasının çok zaman fazla bir anlam ifade etmediği bu grup da huzur ortamından uzak bir hayat tarzına mahkum kalmaktadırlar. Gelir garantisi olmayanlar ise, tamamen muhtaç duruma düşmekte ve sefalet içinde yaşamaya tâbi olmaktadırlar.

Sosyal Güvenlik Bakımından Koruma Birimi Olarak Aile

Sosyal güvenlik sistemleri, toplumun temel biriminin aile olduğu ve aile üyelerinden birinin, özellikle gelir elde eden aile reisinin tehlikeye maruz halinde, diğer aile üyelerinin de muhtaç duruma düşeceği noktasından hareketle, sosyal güvenlik garantisi sağlama bakımından koruma ünitesi olarak aileyi esas almaktadır. Sosyal güvenlik ivazlarının ve hizmete çevrilerek verilen yardımların verilme şartları ve seviyesi belirlenirken genellikle aile bir bütün olarak değerlendirilmektedir.

İstisnaî uygulamalar bir yana bırakılırsa, bütün dünyada sosyal güvenlik sistemleri resmî evlilikle kurulan, aralarında kan bağına dayanan akrabalık ilişkisi bulunan ve bir arada yaşayan fertler aile olarak tanımlanmakta ve koruma kapsamına alınmaktadır. Kapsama alınan aile fertlerinin durumu ve sayısı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, esas olarak anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile, bazı durumlarda da geçindirmekle yükümlü olunan ebeveynler aile tanımı içinde değerlendirilmektedir. Primli rejimler olarak adlandırılan sosyal sigortalarda primler yalnızca ailenin çalışan üyesinden alınmakta, ancak ödenen prim miktarına bakılmaksızın ailenin genişliğine bağlı ivazlar verilmektedir. Bu yaklaşım, sosyal güvenlik sistemlerinin gelirin yeniden dağılımını sağlamasına imkân vermektedir.

Hizmete dönüştürülerek verilen bütün sosyal güvenlik ivazlarında ailenin bütün fertleri ve hatta geniş aile dikkate alınmaktadır. Nitekim, hastalık sigortasında sigortalının yanısıra eşi, çocukları ve geçindirmekle yükümlü olduğu anne-babası da kapsama alınmaktadır. Aynı durum, pasif sigortalılar ve aileleri için de geçerlidir.

Aile reisinin tehlikeye maruz kalması halinde gelir kesilmesi söz konusu ise, tehlikeye maruz kalınan dönemde verilen ivazlarda aile fertlerinin sayısı çok zaman gözönünde bulundurulmaktadır. İşsizlik sigortası ivazları bu uygulamaya örnek teşkil etmektedir.

Analık sigortasından yapılan yardımlar, sigortalı erkek ise, eşine ve çocuklarına yapılmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde, çocuk sayısı analık sigortasından yapılan yardımları artan oranlı olarak etkilemektedir.

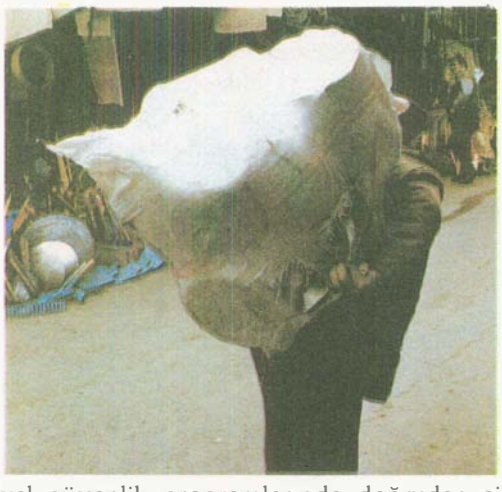

Sosyal güvenlik programlarında doğrudan aileye yönelik olarak oluşturulan sigorta kolu, aile ödenekleri sigortasıdır. Ailenin bir bütün olarak dikkate alındığı bu sigorta kolundan yapılan yardımlar aile fertlerinin sayısına bağlı olarak artmakta, toplum çocuk yetiştirmenin külfetine katlanan ailenin yükünü paylaşmaktadır. Bu sigorta kolundan, yalnızca çocukların doğumu dolayısıyla değil, sebebi ne olursa olsun, aileyi güçsüz duruma dü-

şüren bütün tehlikeler için sosyal güvenlik garantisi sağlama eğilimi hızla gelişmektedir.

Sosyal güvenlik programları sigortalının ölümü halinde sigortalı ile ilişkisini sona erdirmemekte, sigortalının ivazlarını ailesine vermeye devam etmektedir. Ölüm sigortasından sağlanan yardımlarda sigortalının eşi, çocukları ve geçindirmekle yükümlü olduğu anne ve babası dikkate alınmaktadır.

Sosyal güvenlik kurumları, aileyi esas almakla birlikte, bazı sosyal güvenlik haklarının verilmesinde aile kavramının kapsamını yaş, medenî durum, cinsiyet, eğitim durumu ve çalışıp-çalışmama kriterlerine göre sınırlandırmaktadır. Bu açıdan, çocuklara verilen ivazlarda kız çocuk - erkek çocuk ayırımı yapılmakta ve kızlar daha fazla korunmakta eğitim durumuna göre çocuklara ivaz verme yaşı ve süresi uzatılmakta, kız çocuğunun veya sigortalının evlenmesi halinde ivazlar kesilmekte, çalışan veya başka bir sosyal güvenlik kurumuna tâbi olanlar kapsam dışında bırakılmaktadır. Bu tür sınırlamalarda ülkelerin gelişmişlik seviyesinin yanısıra gelenekleri ve sosyal yapıları rol oynamaktadır. Aile kavramını, hak sahibi, geçindirmekle veya bakmakla yükümlü olunan kişiler olarak sınırlandıran bu uygulamalar, sosyal güvenliğin temel prensiplerine de uygun düşmektedir.

Sosyal güvenlik programlarının aileyi kapsama alma bakımından gösterdikleri temel özelliklerden birini de, erkeği çalışan, kadını evde bulunan ve çocukları yetiştiren geleneksel aile yapısını esas almasıdır. Bu yaklaşımın sonucu olarak sosyal güvenlik hakları bakımından kadını daha fazla korunması gereken aile üyesi olarak değerlendirmiş, ivazların verilme şartları ile seviyesinde sosyal güvenlik haklarının devrinde kadına öncelik ve üstünlükler sağlamıştır. Yaşlılık sigorta kollarında kadınların erkeklere göre daha genç yaşlarda emekli olabilmesi, kadınlar lehine olan düzenlemelerin en yaygın olanıdır.

Sosyal güvenlik sistemleri, sigortalıya sosyal güvenlik garantisi sağlarken, eğer sigortalı başkasının bakımına muhtaç ise, bu bakımı sağlayan aile üyelerini de dikkate almış ve ivaz seviyelerini yükselterek veya bakımı sağlayan diğer aile fertlerinin ilave giderlerini karşılayarak sistemi aile içinde bakımı teşvik edecek şekilde adapte etmiştir. Hastalanan sigortalının refakatçısının masraflarının karşılanması bu yaklaşımın sonucudur.

Görüldüğü gibi, bir bütün olarak değerlendirildiği zaman sosyal güvenlik sistemleri koruma birimi olarak, geçimi aynı birlik içinde sağlanan üyelerden oluşan aileyi esas almaktadır.

Değişen Aile Yapısı ve Sosyal Güvenlik

Toplumsal bir müessese olarak ailenin de zaman içinde bir toplumdan diğerine bazı değişmeler göstermesi kaçınılmazdır. Bu durumda, sosyal güvenlik programlarının sağladığı sosyal güvenlik garantisinin etkinliğini devam ettirebilmesi, değişen aile yapısına bağlı olarak sosyal güvenlik uygulamalarının da bu değişmeye cevap verebilecek şekilde adapte edilmesi ile mümkün olabilecektir.

Aile yapısındaki değişiklik, gelişmiş batılı toplumlar ile, yeni gelişmekte olan ve hızlı bir sosyal değişmenin yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde farklı motiflerden kaynaklanmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki değişiklik aile müessesesinin kurulmasında ve aile fertlerinin aralarındaki ilişkilerde meydana gelirken, gelişmekte olan ülkelerde göç ve değişen iktisadî ve sosyal münasebetlerden kaynaklanmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde, sosyal güvenlik sistemlerinin en büyük zaafının, aile müessesesinin bir erkek ile kadın arasındaki evlilik ilişkisini çözülmeyecek sürekli bir birlik olarak ele alması olduğu belirtilmektedir. Sanayileşme, artan refah ve bunlarla birlikte ortaya çıkan sosyal değişmenin, batıdaki klasik aile yapısında önemli değişikliklere yol açtığı belirtilmektedir. Bu değişiklikler ana hatları ile şunlardır :

Evlilik müessesesi daha sık bozulan bir birlik haline gelmiştir.

Resmî evlilik bağı kurulmadan birlikte yaşayan fertlerin sayısı artmaktadır.

Aile müessesesi dışında, evlilik bağı olmaksızın doğan çocukların sayısı artmıştır.

Kadın, daha yüksek oranda çalışma hayatına girmiş, bu da kadının aile içindeki rolünü değiştirmiştir.

Kadının çalışma hayatına girmesi aile üyelerini dağıtmış, karı ve koca işe çocuklar kreş veya ana okullarına, yaşlılar ise huzur evlerine gitmiştir. Yani aynı çatı altında yaşama unsuru zayıflamıştır.

Çocuklar, daha erken yaşlarda aileden ayrılmaya başlamış, yüksek gelirli iş bulma imkânlarının artması bunu teşvik etmiştir.

Eşlerden birinin ölümü veya evlilik müessesesinin bozulması sonucunda ayrılan eşler, yeniden evlenmekte, tek aile reisinin olduğu ailelerin sayısı hızla artmaktadır.

Bir kadın veya erkek, hayatı boyunca birden fazla evlilik tecrübesi yaşayabilmektedir.

Cinsiyet ayrımına dayanan uygulamaların insan haklarına aykırı olduğu düşüncesinden hareketle birçok müessesevî değişiklik olmuştur.

Kadın ve erkek arasındaki eşitlik anlayışının yaygınlaşması, kadının evde kalmasının, çocuklara ve ailenin diğer üyelerine bakmasının haksızlık olduğu, eşitlik prensibine ters düştüğü ileri sürülmeye ve bunu ortadan kaldıracak düzenlemelerin yapılması taleplerini doğurmaya başlamıştır.

Aile müssesesi ve kadın-erkek arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan bu değişiklikler karşısında özellikle gelişmiş ülkelerde sosyal güvenlik sistemlerinin uyum sağlayıcı tedbirleri almada yetersiz kaldığı ileri sürülmektedir. Aile müessesinin önemli olmakla birlikte insanların bir arada yaşamaya zorlanamayacakları ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre, evlilik bağı olmaksızın bir arada yaşayan insanlar ve bunların çocukları sosyal güvenlik müesseseleri tarafından, evlilik şartı aranmaksızın dikkate alınmalıdır. Aynı şekilde, eşlerin sahip olduğu sosyal güvenlik hakları, kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın ve evlilik şartı aranmaksızın devredilebilmelidir. Bu yöndeki düzenlemelerin esası, insanları istemedikleri bir bağımlılık münasebetine zorlamamaktadır, görüşüne dayandırılmaktadır. Aynı şekilde, doğum veya diğer aile fertlerinin bakımı dolayısıyla evde kalan kadının sosyal güvenlik hakları bakımından kayba uğramaması için bu dönemlerin sigortalılık süresine dahil edilmesi, insanların birden fazla evlilik tecrübesi yaşayabileceği düşüncesinden hareketle, ölen eşin sosyal güvenlik haklarının yalnızca son eşe değil, önceki eşlerine de verilmesi gerektiği yönünde değişikliklerin yapılması gerektiği belirtilmektedir.

Gelişmiş ülkelerdeki bu gelişmelerin aksine, gelişmekte olan ülkelerde aile yapısındaki değişiklikler aile dışındaki zorlayıcı faktörlerden kaynaklanmaktadır. Geniş aile, çeşitli sebeplerle göç edilmesi dolayısı ile parçalanmaktadır. Göç eden ailenin tasarruf yetersizliği, eğitim seviyesinin düşüklüğü, yeni yerleşim yerinde tatmin edici bir gelirle iş bulmasının zorlukları ve daha önce kendisine koruma sağlayan bir çevreden mahrum kalması, aileyi sosyal güvenlik bakımından mutlaka koruma kapsamına alınması gereken çok zayıf bir konuma getirmektedir. İhtiyaçların karşılanmasında kendi kendine yeten otonom ve aynı bir ekonomik ilişki düzeninden dışa bağımlı para ekonomisine geçişte bu güçsüzlüğü, en azından belirli bir süre arttırmaktadır. Konut ve çocukların eğitim harcamalarının artması da söz konusu olunca, göç eden aile, yalnızca bu faktöre bağlı olarak sosyal güvenlik kapsamına alınması gereken bir müessese olarak karşımıza çıkmaktadır.

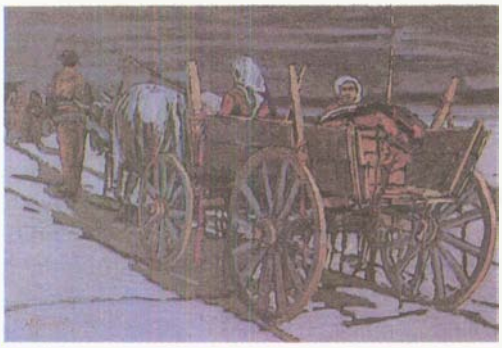

Alınan bütün tedbirlere rağmen, bazı ailelerin çözülmesi veya sona ermesi mutlaka söz konusu olacak, özellikle kadınlar, çocuklar ve yaşlılar bu çözülmenin olumsuz sonuçlarını yaşayacaktır. Sosyal güvenlik sistemlerinin bu yöndeki gelişmeleri de yakından takip ederek gerekli tedbirleri alacak bir yapıya kavuşturulması ve yeniden düzenlenmesi gerekecektir.

Sosyal güvenlik sistemlerinin başarısı, yeterli koruma garantisi sağlama yanında, zamanında değişikliklere uyum gösterebilmesine de bağlıdır. Burada üzerinde önemle durulması gereken husus, sistemin bu değişikliğe uyum gösterici tedbirleri alırken, aile müessesesinin zayıflamasına, çözülmesine ve dağılmasına yol açabilecek uygulamalardan kaçınması, toplumsal açıdan arzu edilmeyen ilişkileri teşvik etmemesidir. Bu yanlışlıktan kaçınabilmek de şüphesiz, sosyal yapı ile sistem arasındaki uyumu iyi bir şekilde sağlayacak politika tercihlerinin isabetli şekilde yapılması ile mümkün olabilecektir. Gelişmekte olan birçok ülkede ve ülkemizde de bazı uygulamalarda açık olarak görüldüğü gibi, batılı ülkelerin sosyal yapılarından kaynaklanan farklar dikkate alınmadan, transfer edilen politikalar bu bakımdan olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Aile Yapısının Güçlendirilmesinde ve Yeniden Şekillendirilmesinde Sosyal Güvenlik

Aile ile sosyal güvenlik arasındaki ilişkinin bir başka önemli yönünü de sosyal güvenlik politikalarının ailenin güçlendirilmesinde ve ailenin yapısının yeniden şekillendirilmesinde kullanılması oluşturmaktadır. Aileye yönelik politikalar içinde en etkin vasıta olma özelliği taşıması, sosyal güvenliğin gün geçtikçe bu amaçla daha yaygın olarak kullanılmasına yol açmaktadır.

Bütün toplumlar aileye büyük önem vermişlerdir.

Bu yalnızca iktisadî bakımdan geri kalmış ve hâlâ geleneksel yapının hâkim olduğu toplumlar için geçerli durum değildir. İktisadî gelişme seviyesinin çok yüksek olduğu batılı ülkelerde de aile çok önemlidir. 1960'lı yıllardan itibaren batılı toplumlarda görülen gelişmeler ve kadın-erkek ilişkilerindeki değişiklikler de görünüşün aksine, bu önemi azaltmamıştır. Hatta, bu tecrübenin batılı toplumlarda ailenin öneminin anlaşılmasına yardımcı olduğu da söylenebilir. Bütün gelişmiş ülkelerde resmî politika ailenin güçlendirilmesi, korunması ve sürekliliğinin sağlanması yönünde gelişmektedir. Çünkü, aile birliğinin bozulmasını ve ailenin çözülmesinin beraberinde getirdiği problem, genç nesillerin uyuşturucu ve alkol bağımlısı olmaları ve daha saldırganlaşmaları şeklinde kendini göstermiştir. Öte yandan, özellikle aile dışı ilişkilerin önemli rolü olduğu belirtilen AİDS gibi hastalıklar da aile müessesesinin toplum hayatı için önemini tekrar vurgulayan gelişmeler olarak değerlendirilmiştir.

Batılı ülkelerde görülen bir başka önemli gelişme de artan refah seviyesi ile birlikte bencilliğe dönüşen ferdiyetçiliğin fertlerdeki çocuk sahibi olma ve çocuk yetiştirme arzusunu zayıflatması ve birçok batılı ülkenin kendi nüfusunu yenilemekten çok uzak bir nüfus artışı ve hatta azalması ile karşılaşmasıdır. Bu durum, başka ülkeler için önerilen bütün politikaların aksine olarak bu ülkelerdeki aktif nüfus artışı politikalarının takip edilmesine yol açmıştır.

Yukarıda belirtilen bu gelişmeler, gelişmiş ülkelerde ailenin korunmasını, desteklenmesini ve varlığını kesintisiz olarak sürdürmesini sağlayacak politikaların benimsenmesine yol açmıştır. Bunu sağlayacak politikalar da özelde sosyal güvenlik politikaları olmuştur. Çünkü, aile birliğinin korunması, bu birliğin bozulmasına yol açan faktörlerin ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Öte yandan, nüfus artışını sağlamaya yönelik politikalar da sosyal güvenlik uygulamaları içinde değerlendirilmiştir. Çocuk sahibi olmanın ve çocuk yetiştirmenin maliyetini ortadan kaldıran ve hatta avantajlı hale getiren gelir destekleyici uygulamalar sosyal güvenlik politikaları çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Bu anlayışın bir uzantısı olarak batılı ülkelerde ailenin güçlendirilmesine yönelik olarak geliştirilen sosyal güvenlik uygulamalarından bazıları şunlardır :

Kadının evde daha fazla kalmasını teşvik edici ödemelerin arttırılması,

Çocukların ve ailenin diğer fertlerinin bakımı için evde kalan kadının malî bakımdan desteklenmesi, eğer çalışıyorsa izin sürelerinin arttırılması ve bu sürede de sosyal sigorta kurumlarınca prim ödemiş gibi değerlendirilerek emeklilik haklarındaki kayıpların önlenmesi.

Sakat ve yaşlı aile üyelerinin bakımlarının evde yapılmasını sağlayacak tedbirlerin alınması ve teşvik edilmesi,

Doğum oranlarını teşvik edecek şekilde çocuklar için yapılan ödemelerin arttırılması,

Çocukların gelişmelerini sağlayacak her türlü eğitim harcamalarının desteklenmesi,

Aile fertlerinden birinin, özellikle de aile reisinin işsiz kalması halinde, iş bulma ve meslekî eğitimini finanse etme dahil, her türlü yardımın yapılması,

İstihdam politikalarının gereği olarak yer değiştirmek zorunda kalan ailelerin desteklenmesi,

Evlilik müessesesinin sona ermesi halinde eşleri ve çocukları koruyacak tedbirlerin alınması.

Yalnız gelişmiş ülkeler değil, sanayileşme ve şehirleşme ile birlikte aile yapısı çözülme tehlikesi gösteren gelişmekte olan ülkeler de, kendi örf ve adetlerine uygun aile müessesesinin varlığını devam ettirebilmesi için sosyal güvenlik politikalarını uygulayabilmektedirler. Aile büyüğüne bakmanın önemli bir toplumsal örf olduğu uzakdoğu ülkelerinde, şehirleşmenin ortaya çıkardığı çekirdek ailenin bu örfü ortadan kaldırmasını önlemek için yaşlı insanlara verilecek sosyal güvenlik yardımlarının aynı çatı altında yaşamak şartıyla ona bakan çocuklarına verilmesini gündeme getirmiştir. Benzer bir uygulama, daha önceki kısımda da belirtildiği gibi, ülkemizde kız çocukları için benimsenmiştir. Sosyal güvenlik sistemimiz, kadını ve kız çocuklarını sosyal güvenlik açısından daha fazla korunması gereken aile üyeleri olarak değerlendirmektedir. Modern sosyal güvenlik müesseselerinin bütün nüfusa sosyal güvenlik garantisi sağlamaktan çok uzak olduğu gelişmekte olan ülkelerde, köyden şehire göç esnasında büyük sarsıntılar geçiren ailenin "tampon" müessese olarak sosyal fonksiyon görebilmesi, yeni yerleşim birimi şehirlerde daha fazla korunmalarını gerektirmektedir. Şehire gelmenin mesken kiraları, eğitim harcamaları ve gelir kesilmesi dolayısıyla aileye getirdiği yükler, aile müessesesinin çözülmesine imkân vermeden sos-

yal güvenlik sistemleri tarafından karşılanmalıdır. İktisadî gelişme seviyesinin bu tedbirlerin alınmasında önemli olduğu açıktır. Ancak, gelişme seviyesi ne olursa olsun, doğru politikalar takip etmek şartıyla çok şeyler yapılabileceği de bir gerçektir.

Sosyal güvenlik politikaları aile yapısının şekillendirilmesinde negatif bir vasıta olarak da kullanılabilir. Nitekim, ülkemizde bu yönde bir uygulama açık olarak görülmektedir. Analık sigortasından sağlanan hakların en yetersiz olduğu ülkelerden birisi bizim ülkemizdir. Gerek analık halindeki kadın için verilen haklar, gerekse doğan çocuklar için yapılan yardımlar bunun açık birer delilidir. Öte yandan, aile yardımlarında ikiden fazla çocuğun dikkate alınmaması, verilen yardımların son derecede yetersiz olması ülkemizde sosyal güvenliğin nüfus artışını önlemede açık olarak kullanılan bir vasıta olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumu değiştirecek politikaları uygulama eğilimi göstermekten de oldukça uzak bir noktada bulunmaktayız.

SONUÇ

Açık olarak görülen aile müessesesi ile sosyal güvenlik sistemi arasında çok yönlü ilişkiler vardır ve aralarındaki etkileşme oldukça fazladır. Bu gerçekten hareketle, sosyal güvenlik politikaları ile ilgili karar verenlerin, "ailenin temel sosyal müessese" olduğunun bilincinde olarak, aileyi güçlendiren, bozulmadan ve sona ermeden devamına imkân veren isabetli uygulamaları hayata geçirmeleri gerekmektedir. Ailenin güçlendirilmesi, sosyal güvenlik sistemlerinin yükünü arttıran değil, azaltan bir politikadır. Aile istikrarının bozulmasının getireceği yük daha fazladır.

Uluslararası Çalışma Teşkilatı, 21. yüzyıla yönelik sosyal güvenlik sistemlerinin temel esaslarını belirlemeye yönelik olarak hazırlattırdığı raporunda, *"Sosyal Güvenlik Sistemlerinin ailenin istikrarını sağlamaya yönelik olarak geliştirilmesi gerektiğini ve bir Sosyal Güvenlik Sisteminin başarısını ailenin istikrarını sağlamadaki etkinliğinin belirleyemeceğini"* açık olarak belirtmiştir. Bu bakımdan, aileye yönelik tercihler, bugün gelinen noktada, gelişme seviyesi ne olursa olsun bütün ülkelerin ortak tercihidir. Bütün faaliyetlerin nihaî amacının insan olduğu göz önüne alınınca, insanın en rahat ettiği ve huzur bulduğu müessese olan ailenin desteklenmesi ve korunmasına yönelik tercihler isabetli tercihlerdir.

TÜRKİYE'DE AİLENİN SOSYAL GÜVENLİĞİ

Türk sosyal güvenlik sistemi, çeşitli çalışan kesimlerine yönelik olarak oluşturulan sosyal sigorta programları ile sosyal yardımlar ve hizmetler ağından oluşan kamu sosyal güvenlik harcamalarından müteşekkildir. Türk sosyal güvenlik sisteminin en belirgin özelliklerinden birini, bütün dünyada olduğu gibi, sosyal güvenlik garantisinin sağlanmasında sosyal sigorta programlarının temel müessese olarak benimsenmesi oluşturmaktadır.

"Herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu ve bunu sağlamanın devletin görevleri arasında yer aldığı" 1982 Anayasası'nda belirtilen ülkemizde, 1990 yılı itibariyle, toplam nüfusumuzun % 69'u, sosyal sigorta programları ile koruma kapsamına alınmıştır. Sosyal sigorta programlarının boşluklarını doldurmak üzere oluşturulan ve finans-

manı devlet bütçesinden karşılanan kamu sosyal güvenlik harcamalarının yeterince gelişmemiş olması dolayısıyla, özellikle iktisaden zayıf durumda olan kesimlerin çoğunlukta olduğu % 30'luk önemli bir nüfus kesimi hâlâ sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınamamıştır.

Türkiye'de ailenin sosyal güvenliği, doğrudan veya dolaylı şekilde aile müessesini koruma kapsamına alan sosyal sigortalar ve yetersiz şekilde de olsa kamu sosyal güvenlik harcamaları ile geleneksel sosyal güvenlik müesseselerince karşılanmaktadır.

Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Ailenin Sosyel Güvenliğine Yönelik Düzenlemeler

Sosyal Sigorta Programlarında Ailenin Sosyal Güvenliği

Sosyal güvenlik sistemimizin temel müessesesi sosyal sigorta programlarıdır. Çeşitli kesimlere yönelik olarak oluşturulan sosyal sigorta programları ve sosyal güvenlik kapsamına aldıkları kesimler şunlardır :

Esas olarak sanayi ve hizmetler kesiminde bağımlı olarak çalışanları kapsamına alan Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK),

Kamu kesiminde çalışan memur statüsündeki sivil ve askerî personelin sosyal güvenliğini sağlayan T.C. Emekli Sandığı.

Sanayi ve hizmetler kesiminde kendi adına bağımsız olarak çalışan esnaf ve sanatkarları kapsamına alan Bağ-Kur,

Tarım kesiminde kendi adına bağımsız çalışan çiftçileri kapsamına alan Tarım Bağ-Kur'u,

Tarım kesiminde süreksiz çalışan işçileri kapsamına alan Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu.

Banka ve Sigorta şirketlerinde çalışanların sosyal güvenliğini sağlayan vakıf ve sandıklar.

Primli rejimler olarak da adlandırılan sosyal sigortalar, kurum sigortaları ilişkisinde pirim ödeme yükümlüğü bakımından yalnızca çalışan sigortalının durumunu ve gelirini dikkate alırken, sosyal güvenlik garantisi sağlarken, özellikle hizmete dönüştürülerek verilen ivazlarda, sigortalının ailesini dikkate alırlar. Sosyal sigortaların bünyesi içindeki sigorta kolları içinde, aile ödenekleri sigortası doğrudan sigortalının ailesini göz önüne alarak sosyal güvenlik garantisi sağlamaktadır. Özellikle, iktisadî gelişme seviyesinin belirli bir seviyeye ulaştığı ülkelerde oluşturulan bu sigorta kolu, sosyal sigorta müesseselerimizin hiçbirinde yoktur. Sosyal sigorta müesseselerimizin sağladığı sosyal güvenlik garantisi, sigorta kolları itibarıyla aşağıdaki gibidir.

SOSYAL SİGORTALARIN SİGORTA KOLLARI

SİGORTA KOLU	SOS. SİG. KUR. SSK	T.C.E.S. BAĞ-KUR	TAR.BAĞ-K.	TAR. SSK
Hastalık Sig.	X	X	X	X	–
İşkaz. Mes. Has.	X	–	–	–	X
Analık	X	–	–	–	–
Yaşlılık	X	X	X	X	X
Malûllük	X	X	X	X	X
Ölüm	X	X	X	X	X
İşsizlik	–	–	–	–	–
Aile Ödenekleri	–	–	–	–	–

Ailenin sosyal güvenliği bakımından Türk sosyal güvenlik sistemi değerlendirildiği zaman, aile ödenekleri sigorta kolunun olmaması önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Aile ödenekleri sigorta kolunun olmaması, sosyal sigorta programlarının kesinlikle aileyi dikkate al-

Aile Yardımları

Yusuf Alper

Aile, kendisini oluşturan karı-koca eşler ile çocuklar ve ebeveynler için tabii bir sosyal güvenlik müessesesidir. Sebebi ne olursa olsun ailenin çözülmesi veya sona ermesi, çocuklar, yaşlılar çok zaman da dul eş için ciddi bir sosyal güvenlik tehlikesidir. Bu sebeple sosyal güvenlik sistemleri ailenin çözülmesi ile korumasız kalan çocukları ve yaşlıları sosyal refah hizmetleri ile koruma kapsamına alır. Onlara, yaşlıların ve durumlarının gerektirdiği özel bakım ve eğitimi, ihtiyaçları olduğu müddetçe temin eder. Bu, esas olarak tehlikenin zararları ile mücadele anlamına gelen sosyal güvenliğin temel prensiplerine uygun bir korumadır.

Aileyi oluşturan fertler için tehlike yalnızca ailenin sona ermesi ile ortaya çıkmaz. Ailenin çalışan üyesinin ve üyelerinin aldığı gelirin ailenin bütününü geçindirmek için yeterli olmaması, ailenin varlığını sürdürürken karşılaştığı bir tehlikedir. Bütün toplumlarda çok yaygın şekilde karşılaşılan bu tehlike, "gelir yetersizliği" problemidir ve "fakirlik" olarak adlandırılmaktadır. Fakirlik problemi, ailenin hiçbir gelir kaynağı olmamasından kaynaklanabileceği gibi aile üyelerinin çalışarak elde ettikleri gelirin düşük olmasıdan veya elde edilen gelirle geçindirilmek istenen aile fertlerin sayısının fazlalığı dolayısıyla da ortaya çıkabilir. Sosyal güvenlik sistemlerinin temel gaye-

madığı anlamına gelmez. Çünkü, kişi itibariyle sosyal sigorta programlarının kapsamına alındığı açık olarak görülmektedir. Ancak, sosyal sigortaların sosyal güvenlik açısından korunma kapsamına aldıkları aile, sosyolojik aile tarifine yakın olmakla birlikte belirli açılardan farklılıklar göstermektedir. Nitekim, sosyal sigorta mevzuatımızda hiçbir zaman sigortalının ailesi ifadesi kullanılmamakta, bunun yerine hukukî yönü ağır basan, *sigortalı hayatta iken geçindirmekle yükümlü olduğu kişiler, ölümü halinde ise hak sahipleri* tabirleri kullanılmakta, sigortalıya bağlı olarak bu kişilerin de sosyal güvenlik şemsiyesi altında oldukları belirtilmektedir.

Sigortalının sağlığında sosyal güvenlik garantisine kavuşturlan geçindirmekle yükümlü olunan kişiler, eş, çocuklar ve belirli hallerde de sigortalının ana ve babasıdır. Sigortalının ölümü halinde ise, hak sahibi olarak tanımlanan aile üyeleri, sigortalının dul eşi, çocukları ve belirli şartlarda ana ve babasıdır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus, bütün sosyal sigorta kurumlarımızda, sigortalıya bağlı olarak sosyal güvenlik kapsamına alınan geçindirmekle yükümlü olunan ve hak sahibi aile üyelerinin tanımı konusunda paralellik vardır.

Türk sosyal güvenlik sistemi, geçindirmekle yükümlü olunan eş, Medenî Kanun hükümlerine göre resmî evlilik bağı bulunan eştir. Eşler arasındaki ayırım 1985 yılında kaldırılmış, kadın ve erkek eşler arasında sosyal güvenlik haklarının devri bakımından eşitlik sağlanmıştır (20.3.1985 tarih ve 3165 sayılı Kanun). Karı - koca gibi bir arada yaşama evli olmak için yeterli sayılmamıştır. Eğer sigortalı, Medenî Kanunun yürürlük tarihinden önce birden fazla kadınla evlenmişse, sigortalının ölümü halinde ölüm aylığının eşler arasında eşit olarak paylaştırılması esası kabul edilmiştir. Sigortalının boşanması halinde eşi sigorta yardımlarından faydalanamamaktadır. Aynı şekilde, ölen sigortalının dul eşinin evlenmesi halinde kendisine bağlanan ölüm aylığı kesilmekte, evlenme sona erince tekrar bağlanmaktadır. Eşlerin diğer sosyal güvenlik kurumlarına tâbi olması, bu kurumlardan gelir veya aylık alması hak sahibi olmasını engellemektedir. Aktif sigortalının eşi gibi pasif sigortalıların da eşleri aynı şekilde sigortalının sağlığında veya ölümünde hak sahibi olarak sosyal güvenlik garantisinden faydalandırılmaktadır. Bu açıdan aktif sigortalılarla pasif sigortalılar arasında fark yoktur. Eş ile ilgili düzenlemelerin evlilik müessesini esas aldığı ve aileyi ahlâkî açıdan koruma yoluna gittiği dikkati çekmektedir.

Aktif ve pasif sigortalının geçindirmekle yükümlü oldukları çocukları da kapsama alınmıştır. Çocuk sayısı konusunda bir sınırlama yoktur. Evlat edinilmiş, nesebi düzeltilmiş yahut babalığı hükme bağlanmış çocular da sigortalı tarafından geçimleri sağlanmak şartıyla sağlık sigortasının kapsamına alınmıştır. Çocuklar, ancak sigortalı olarak çalıştıkları zaman kapsam dışında kalmaktadırlar. SSK'da analık sigorta kolundan çocuklar için yapılan yar-

si, insanları kendi ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz hale geldikleri zaman bu ihtiyaçların esaretinden kurtarmak olduğu için, kazancın yetmediği durumlarda da ailenin asgari geçim seviyesini temin edecek desteği sağlamak sosyal güvenliğin görevleri arasında yer almaktadır.

Gelir yetersizliği tehlikesi, yani fakirlikle karşılaşan aileye yardım etmek, bir anlamda ailenin güçlendirilmesine de hizmet etmekte ve tehlikenin kendisi ile mücadele fonksiyonu görmektedir. Aile yardımları, ailenin çözülmesi ile ortaya çıkabilecek sosyal güvenlik problemlerinin kaynağında halledilmesini sağlamaktadır. Toplum, ailenin yükünü, özellikle bu yük fazla çocuk sahibi olmadan dolayı ortaya çıkmışsa, aile yardımları ile paylaşmaktadır.

Bu bölümde, aile yardımlarının sosyal güvenlik sistemi içindeki yeri ile gelişme gerekçeleri ve seyri üzerinde durulacaktır. Ayrıca çeşitli ülkelerdeki uygulamalardan örnekler verilmeye çalışılacaktır. Daha sonra ülkemizdeki aile yardımları ile ilgili durumun bir değerlendirmesi yapılarak bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır.

BİR SOSYAL GÜVENLİK VASITASI OLARAK AİLE YARDIMLARI

Aile Yardımlarının Anlamı

Sosyal güvenliğin karşıladığı riskler çeşitli sınıflandırmalar altında incelenebilir. Bir tasnife göre sosyal güvenlik risklerini; gelir kayıplarına yol açan ve gider artışlarına yol açan riskler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Hastalık, kazalar, işsizlik, malûllük, yaşlılık ve ölüm gelir kayıplarına yol açan riskler arasında yer alırken, hastalık, kazalar, analık hali, çocuk yetiştirme ve ölüm de gider artışına yol açan riskler olarak gruplandırılmaktadır.

Çocuk sahibi olma insanoğlunun hayatında karşılaştığı en mutlu hadiselerden biri olmakla birlikte, aynı zamanda da ailenin yükünü arttıran bir faktördür. Çocuk yetiştirme, ailenin geçinmesi için gerekli olan gelir ihtiyacını arttırır veya bir başka ifade ile aynı gelirle daha fazla sayıda kişi ge-

dımlarda, kadın sigortalının çocuğunun mutlaka olması şartı aranmazken, erkek sigortalının çocuğunun mutlaka resmî evlilik müessesesi içinde olması şart koşulmaktadır.

Sigortalının ölümü halinde hak sahibi olarak aylık bağlanacak çocuklarla ilgili düzenlemeler ayrıntılı şekilde belirtilmiştir. Türk toplumunda aile müessesesinin özellikleri dikkate alınarak kız ve erkek çocuk ayırımı yapılmış, kız çocuklar evlenmedikleri ve sigortalı olarak çalışmadıkları ve gelir almadıkları müddetçe aylık alabilme hakkına sahip olmuşlardır. Evlenmeleri halinde iki yıllık gelirlerinin toptan "çeyiz" parası olarak kendilerine verileceği, evliliklerinin sona ermesi halinde aylığın tekrar bağlanacağı belirtilmiştir. Burada, iki yıllık sürenin geçmesi, kadının kocasından da aylık almaya hak kazanması halinde en yüksek gelirin verilmesi yönündeki hükümlerin de varlığını ayrıca belirtmek gerekir.

Erkek çocuklar sigortalının sağlığında yaş şartı aranmaksızın sağlık sigortası yardımlarından faydalanırken, sigortalının ölümü halinde hak sahibi olarak aylık almaları yaş ve eğitim şartlarına bağlanmıştır. Buna göre, esas olarak 18 yaşına kadar aylık alma hakkı olan erkek çocuklar, eğer orta öğretimde iseler 29, yüksek öğretimde iseler 25 yaşına kadar aylık alabilmektedirler. Bu düzenlemenin oldukça isabetli olduğu ve çocukları hayata hazırlamada yardımcı olduğu açıktır. Öte yandan, erkek çocuklardan çalışamayacak kadar malûl olanlar, yaş şartına bağlı olmaksızın sürekli şekilde aylık alma hakkına sahiptirler.

Çekirdek ailenin üyelerini oluşturan eş ve çocuklar dışındaki kişilere de sosyal güvenlik garantisi sağlanmaktadır. Bunlar, sigortalının geçindirmekle yükümlü olduğu, muhtaç durumdaki ana ve babasıdır. Muhtaçlık durumları belgelenmek şartıyla sigortalının sağlığında hastalık sigortası yardımlarından ,ölümünde ise dul eş ve çocukların durumuna göre ölüm aylığından faydalanabilmektedirler.

Aktif ve pasif sigortalının sağlığında, geçindirmekle yükümlü olunan kişiler olarak eş, çocuklar ve ana-babaya yönelik hastalık sigortası, yardımlarla sigortalıya sağlanan haklar arasında bazı istisnalar dışında önemli farklar yoktur. Bu durum bütün sosyal sigorta müesseseleri için aynıdır. Ancak, sigortalının ölümü halinde bağlanan aylıklar konusunda hak sahibi kişiler arasında ayırım yapılmamaktadır. Dul eş, iki hak sahibi oranında aylık alırken çocuklar bir pay almaktadır. Sigortalının ölümü ile öksüz ve yetim kalan çocuklar da dul eş gibi iki payla aylık alabilmektedirler.

Türk sosyal sigorta programlarının aileye yönelik düzenlemelerindeki önemli özelliklerden birini de aile fertlerinin sayısının dikkate alınmamasıdır. Nitekim, sigortalının sağlığında kendisine sağlanan geçici veya sürekli gelir ödemelerinde, meselâ yaşlılık ve malûllü aylıklarında geçindirmekle yükümlü olduğu kişi sayısı dikkate alınmamakta, ailenin fert sayısı ne olursa olsun, aynı oranda aylık öden-

çinmek zorunda olduğu için refah seviyesi düşer. Bu da fakirleşme anlamına gelir.

Günümüz toplumlarında çocuk yetiştirmenin maliyeti çok fazla artmıştır. Bu artış bir yandan çocuğun küçük yaşlarda çalıştırılmasını engelleyen ve onu üretici hale gelmekten alıkoyan eğitim görmesi ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Çocuk, yalnızca giderleri arttıran bir faktör olmamakta, ailede çalışan fert sayısını da azaltmaktadır. Çünkü, özellikle anne, çocuğun bakımı için çalışma hayatı dışında kalmakta, aile gelir kaynaklarından birinden mahrum kalmaktadır. Bu durum da çocuk sahibi olan ailelerin refah seviyesini, çocuk sahibi olmayan ailelere göre düşürmektedir.

Aile yardımları veya ödenekleri, çocuk sayısının fazlalığından dolayı geçim zorluğu çeken ailelere, yaşadıkları toplum içinde asgari bir hayat standardı kazandırmak için yapılan bu yardımlardır ve amacı, çocuk sahibi olmanın fakirleşmeye yol açmasını önlemektir. Aile yardımlarının en büyük özelliği, aile reisi çalışırken ve belirli bir gelir elde edilirken bu yardımların yapılmasıdır. Sosyal sigorta sistemi içinde aileye yönelik yardımlar sigortalının tehlikeye maruz kalması sonucu ihtiyaç içine düşen diğer aile fertleri de dikkate alınarak yapılırken, aile yardımları sigortalı çalışırken elde edilen gelirin yetersiz olması dolayısıyla ailenin geçim güçlüğü içine düştüğü varsayılarak yapılmaktadır. Ücret ve maaşlar devam ettiği sürece yapılan bu yardımlar kazancın ailenin asgari geçim seviyesine yetmediği anlamına gelmektedir.

Aile yardımları, çocuk sahibi olmaya bağlı olarak yapılan yardımlardır. Genellikle sahip olunan çocuk sayısı arttıkça yapılan yardımların da miktarı artar. Yardımlar genellikle nakdî olarak yapılmakla birlikte hizmete çevrilerek verilen yardımlarda vardır. Aile yardımları, bugün gelinen noktada daha çok gelişmiş ülkelerde mevcut olan bir sosyal güvenlik garantisi olarak görülmektedir. Nitekim, bütün ülkelerde

mektedir. Sigortalının ölümü halinde de aynı husus geçerlidir. Hak sahiplerine ödenecek olan aylık oranları % 50 ve 25 gibi oranlar şeklinde belirtilmesine rağmen, "eğer hak sahibi fazla ise, sigortalının alacağı geliri geçmeyecek şekilde hak sahiplerinin paylarında indirim yapılır" denilmektedir. Anne ve babanın aylık alabilmesi de ancak eş ve çocuklardan pay kalırsa söz konusu olmaktadır. Türk sosyal güvenlik sisteminin bu özelliği ile gelirin yatay dağılımını sağlamaktan oldukça uzak bir noktada olduğu rahatlıkla söylenebilir. Şüphesiz, sosyal sigorta kurumlarımızın bu konudaki eksikliğini telafi edecek olan, doğrudan bu amaç için oluşturulan aile ödenekleri sigorta kolunun oluşturulmasıdır.

Yukarıda belirtilen ve bütün sosyal sigorta programlarında genellikle aynı olan hükümler dışında aile ile ilgili farklılık arzeden düzenlemeler kısaca aşağıdaki gibidir :

Türk sosyal sigorta programlarında önceleri yakacak yardımı, daha sonra ise, sosyal yardım adı altında pasif sigortalılara ödemeler yapılmaktadır. Bu ödemeler bir anlamda, sigortaların aktüarya hesaplarına göre hesaplayıp ödedikleri aylıklara aileyi dikkate alınarak yapılan bir ödeme niteliği kazanmıştır. Sigortalı öldüğü zaman sosyal yardım zammı hak sahipleri arasında eşit olarak dağıtılmaktadır.

Analık sigorta kolundan yapılan gebelik, emzirme ve süt yardımı olarak verilen maktu ödemeleri, kesin olarak aileyi koruyucu nitelikte değildir ve bir sosyal güvenlik ödemesi olarak da değerlendirmek zordur. Bu uygulamanın nüfus politikası ile bağdaştırılması ise son derece yanlıştır.

Pasif sigortalılar ile aile fertlerinin sağlık sigortasından faydalanmaları söz konusu olduğunda, ilaç giderlerinin yalnızca % 10'u alınmakta, bir anlamda bu gruptakiler desteklenmektedirler.

Hastalık dolayısıyla yurt içinde bir başka yere gönderilen sigortalı ve aile fertleri ile eğer gerekiyorsa refakatçılarının giderleri sosyal sigorta programlarınca karşılanmaktadır.

Türk sosyal sigorta programlarının sosyal güvenlik garantisi sağlamaya yönelik yapısı ailenin sosyal güvenliği bakımından değerlendirildiği zaman; doğrudan aileyi koruma birimi ivazlarında ise, aile fertlerinin sayısına bakılmaksızın kapsama alındıkları, ancak sigortalının sağlığında kendisine yapılan nakdî ivaz ödemelerinde aile genişliğinin dikkate alınmadığı, ölümü halinde de sigortalıya ödenecek payın hak sahipleri arasında paylaştırıldığı ve aylık miktarında bir değişiklik yapılmadığı görülmektedir. Sosyal sigorta programlarımızla ilgili olarak söylenebilecek bir başka önemli husus ta, Türk toplumundaki aile anlayışının uzantısı olan düzenlemeler ihtiva etmesi, sosyal güvenlik hakları bakımından evlilik müessesesinin esas alması, kadın ve kızların sosyal güvenlik hakları bakımından korunmasıdır.

Kamu Sosyal Güvenlik Harcamalarında Ailenin Sosyal Güvenliği

Karşılıksız olarak sosyal güvenlik garantisi sağlayan kamu sosyal güvenlik harcamaları, durumları gereği sosyal sigorta programlarınca kapsama alınamayan fertleri ve grupları kapsama alır. Öncelikle belirtilmesi gereken, Türk sosyal güvenlik sisteminde kamu sosyal güvenlik harcamalarının yeterince gelişmemiş olduğu hususudur. Bunda, iktisadî, imkânların yetersizliği yanında, yanlış politika ve tercihlerin de büyük rolü vardır.

aynı yönde uygulamalar niteliğinde olmamakla birlikte, 1986 yılı verilerine göre uluslararası istatistiklere geçen 216 ülkeden yalnızca 74'ünde aile yardımları programı vardır. ILO tarafından belirlenen 9 sigorta kolu arasında, işsizlik sigortasından sonra en az sayıda kurulan sigorta koludur. Mevcut olduğu ülkeler de bir kaç istisna hariç olmak üzere, belirli bir gelişme seviyesine ulaşmış ülkelerdir.

Aile Yardımlarının Gerekçeleri

Ailenin gelir düşüklüğünün bir tehlike olarak kabul edilerek sosyal güvenlik kapsamına alınmasının ve aile yardımlarının yapılmasının gerekçelerini ana hatları ile aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

Toplumda temel "tüketim birimi" hâne halkıdır, bir ifade ile ailedir. Ancak, ailede çalışan üyeye ücret veya maaş verilirken ihtiyaç faktörü değil, verimlilik, vasıf ve kıdem gibi faktörler dikkate alınır. Bu durumda ihtiyaçları birbirinden çok farklı olan bekâr ve evli, tek çocuklu veya çok çocuklu aile reislerine aynı ücret verilir. Sonuçta, aynı geliri alan, fakat ailesi kalabalık olan, yani çok çocuğu olan kişiler fakirlik tehlikesi ile karşılaşırlar. Zaman zaman çalışan kişinin ailevî durumuna bağlı olarak ücret farklılaştırmalarına gidilmekte ise de, bu farklılaştırma fakirlik problemini çözmede yeterli olmamaktadır. Kamu kesiminde iktisadî kriterlerin dışındaki değerlendirmelerle yapılan farklı ödemeler ve toplu iş sözleşmeleri ile sağlanan bazı yardımlar da ailenin geçim seviyesini belirli bir düzeye getirmede yeterli olmamakta veya uygulama alanı sınırlı tecrübeler olarak kalmaktadırlar. Bu gerekçelerden hareketle, ücretin yalnızca vasıf ve verimliliğe bağlı olması, çeşitli büyüklükteki ailelerin değişik olan ihtiyaçlarını dikkate almaması, aile yardımları müessesesinin

Ülkemizde kamu sosyal güvenlik harcamaları vasıtasıyla aileye yönelik olarak sağlanan sosyal güvenlik garantisi ana hatları ile aşağıdaki uygulamalarla gerçekleştirilebilmektedir :

Muhtaç asker ailelerine yapılan yardımlar : 11.8. 1941 tarih ve 4109 sayılı kanunla, savaş veya barış dönemlerinde kanunî mecburiyet sonucu askerlik görevini yapmakta olanların, bu görevlerini yerine getirmeleri esnasında ailelerin muhtaç duruma düşmeleri söz konusu ise, yaşadıkları yöre şartları da dikkate alınarak asgari seviyede geçimlerini sağlayacak yardımlar yapılmaktadır.

3.6.1986 tarih ve 3292 sayılı Kanunla, üstün hizmet gören ve Türk vatanına hizmet edenlerin kendilerine veya bunların muhtaç durumdaki ailelerine, gösterge X katsayı hesabına bağlı olarak aylık verilmektedir. Aylığı alanın ölümü halinde, aylıklar geride kalan eş ve çocuklara verilmektedir.

Ülkemizde en geniş kapsamlı kamu sosyal güvenlik harcamasını, 10.7.1976 tarih ve 2022 sayılı Kanunla uygulamaya konulan ve "65 yaş aylığı" olarak da bilinen, muhtaç ve kimsesiz yaşlılara yardım yapma oluşturmaktadır. 65 yaşını geçen, hiçbir sosyal güvenlik garantisi olmayan ve bakacak kimsesi bulunmayan herkese aylık bağlanmasını öngören bu uygulama, başvuranların çokluğu, yanlış uygulama ve yeterli kaynak ayırılmaması sonucu bir sosyal güvenlik uygulaması olmaktan çıkmıştır.

Aile ortamından mahrum olanlara götürülen sosyal refah hizmetleri, ülkemizde çözülmüş ailelere yönelik en geniş kapsamlı kamu sosyal güvenlik harcamasını oluşturmaktadır. Daha önce Millî Eğitim ve SSYB gibi değişik bakanlıklar ve bunlara bağlı kurumlar tarafından yürütülen bu hizmetler, 24.5, 1983 tarih ve 2828 sayılı "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu" ile birleştirilmiştir. Kanuna göre, "kişi ve ailelerin kendi bünye ve çevre şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan maddî, manevî ve sosyal yoksunluklarının giderilmesine ve ihtiyaçlarının karışlanmasına, sosyal sorunlarının önlenmesi ve çözümlenmesi ve yükseltilmesini amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütünü" sosyal hizmetler olarak tarif edilmiş, temel koruma birimi olarak aile ve çözülmesi sonucu ortada kalan fertler şeklinde belirtilmiştir. Kanun, korunmaya muhtaç çocukları, muhtaç sakatları ve muhtaç yaşlıları huzur evleri, yetiştirme yurtları ile kreş ve gündüz bakımevlerinde koruma kapsamına alacağını belirtmektedir. Burada önemli olan husus, ailesi olmayanlar veya çözülenler yanında, ana ve babası olmakla birlikte ihmal edilen ve her türlü sosyal tehlikeye maruz kalma durumunda olanlanların da kapsama alınmasıdır.

Bütün dünyada olduğu gibi, ülkemizde de sosyal hizmetler, mümkün olduğu kadar aile ortamından veya aile ortamında benzer atmosferlerde verilmeye çalışılmaktadır. Kurum tesisleri, aile ortamına yakınlaştırmaya çalışılmakta, bu kurumların burada kalan çocuklar ve yaşlılar için toplumdan tecrit edilmelerine yol açması sağlanmaktadır.

Doğrudan sosyal güvenlik amacı ile oluşturulmamış, fakat faaliyetleri itibarıyla ailenin bütünlüğüne yönelik zengin bir hizmet ağını gerçekleştirmeye çalışan Aile Araştırma Kurumu da (29. 12. 1989 tarih ve 396 sayılı Kanunla Kuruldu), ülkemiz sosyal güvenlik sistemi içindeki yerini almıştır.

Aileye yönelik olarak oluşturulan , fakat Türk sosyal güvenlik sistemi içindeki yerinin ne olduğu tam olarak belirginleşmeyen bir başka sosyal güvenlik kurumu da 24. 5. 1986 tarih ve 3294 sayılı "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanu-

ortaya çıkmasındaki en büyük etken olduğu belirtilmektedir.

Tarım kesiminde çocuk bir üretim unsuru ve sosyal güvenlik garantisidir. Çünkü, tarım kesimindeki işlerin özellikleri çocukların küçük yaşlarda üretici hale gelmesine imkân vermektedir. Çocuklar yaşlarına uygun işleri yaparak ailenin üretim gücüne destek olabilmektedirler. Sanayileşme ve şehirleşme bu durumu değiştirmiştir. Başlangıçta sanayi kesiminde de küçük çocukların çalışması söz konusu iken, gelişen sosyal politika tedbirleri ile çocukların çalışması yasaklanmıştır. Zamanla, çocukların zorunlu eğitim süreleri de uzatılmıştır. Kaldı ki, gelişen teknoloji insanların daha uzun sürelerle eğitimlerini zorunlu hâle getirmiştir. Bu gelişmeler, çocuğu bir yandan üretimden alıkoyarken diğer yandan da çocuk yetiştirmenin maliyetini önemli ölçüde arttırmıştır. Sonuçta çocuk sahibi olmak ve çocuk yetiştirmek sosyal bir risk kaynağı haline gelmiş ve ailenin desteklenmesini gerektirmiştir.

Hiçbir sosyal güvenlik garantisi olmayan kırsal kesim insanı yaşlılık ve benzeri tehlike dönemlerinde kendi bakımını garanti altına almak için de çok çocuk sahibi olmaktadır. "Çocuklardan biri bakmazsa diğeri bana bakar" düşüncesi çok çocuk sahibi olmanın temel sebepleri arasındadır. Sanayileşme ve şehirleşme ailenin yapısını küçülttüğü ve çekirdek aileye dönüştürdüğü için çocukların sosyal güvenlik garantisi olma fonksiyonu da ortadan kalkmıştır.

Şehirleşme, aile yapısını küçülterek çekirdek aileye dönüştürmüştür. Çalışmak zorunda olan kadın, çocuk sahibi olduktan sonra çocuğun bakımı dolayısıyla çalışma hayatının dışında kalmakta, ailenin giderlerinin artması bir yana, gelir kaynaklarından birinden de mahrum kalmaktadırlar.

nu" ile oluşturulan Vakıflardır. Esas olarak fakr ü zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlara yardım etme gayesiyle oluşturulan bu müessese, nakdî veya aynî yardımlarda bulunmaktadır. Bugünkü şekliyle, mülkî idare amirlerinin en kolay ve en çabuk ulaşabildiği kaynaklara sahip olarak, tabiî afetlerden terörist saldırılara ve yurtdışından zorunlu göçe kadar çok geniş bir tehlike çeşidine karşı yardım vasıtası vasfı taşımaktadır. Zaman içinde sosyal güvenlik sistemimiz içindeki yeri daha belirginleşecek olan bu vakıflar, eğer istenirse, modern sosyal güvenlik müesseselerin herkesi kapsama alıncaya kadar çok yönlü fonksiyonları yerine getiren geçici ve tamamlayıcı bir müessese olabilir.

Sosyal güvenlik kapsamında olmayan ailelere hizmet olarak sağlanan ücretsiz sağlık hizmetleri de sosyal hizmetler arasında yer almaktadır. 1961 yılında çıkarılan 224 sayılı "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi" hakkındaki kanun ile, daha çok kırsal kesimde yaşayan ve sosyal güvenlik kurumlarının kapsamında olmayan fertler ve aileleri, muhtaçlık belgesi ile sağlık hizmetlerinden karşılıksız olarak faydalanabilmektedir. Kime, ne kadar ve hangi sağlık hizmetlerinin götürüldüğü bilinmeyen bu uygulama, sağlık sigortasının yürürlüğe girmesi ile ortadan kalkacaktır.

Ailenin Sosyal Güvenliği İle İlgili Diğer Sosyal Güvenlik Uygulamaları

Aileye yönelik sosyal güvenlik hizmetleri arasında şu uygulamaları ve müesseseleri de saymak mümkündür :

Özellikle tabii âfetler sonucu zor durumda kalan ailelere yönelik maddî yardım sağlayan Kızılay Kurumu'nca sağlanan her türlü yardımlar.

Belediyeler tarafından kurulan çocuklar ve kadınlara yönelik barınma yerleri ile buralara verilen hizmetler.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından işletilen yurtlarda çeşitli seviyelerdeki öğrencilere sağlanan hizmetler.

Çeşitli kesimlerce oluşturulan gönüllü yardım kuruluşlarınca, özellikle özürlü çocuklara sağlanan hizmetler.

1989 yılından itibaren evli yüksekokul öğrencilerine verilmeye başlanan nakdî yardımlar ve bunlar için açılmaya başlanan özel öğrenci yurtları.

Henüz nasıl uygulanacağı tam olarak belli olmayan ve ev sahibi olmayanları ev sahibi yapmaya yönelik konut edindirme yardımı uygulaması.

Yukarıda belirtilen müesseseler ve uygulamalar dışında, geleneksel müesseseler vasıtasıyla fertlerden ailelere çeşitli yollarla önemli miktarda gelir transferinin de sağlandığı bir gerçektir. Çoğunluğu fitre ve zekat gibi dinî sosyal yardım müesseselerince gerçekleştirilen bu gelir transferinin yönü ve mik-

Çocuğun aile dışında, kreşler ve gündüz bakımevlerinde bakılması halinde ise, hem ailenin giderleri artmakta, hem de anne sevgisi ve bakımından uzak olan çocuğun ciddi yetişme problemleri olmaktadır. Kadının evde kalmasını sağlayarak çocuğun evde, aile atmosferi içinde bakım ve yetişmesini temin etmek için çocuk sahibi aileye yardım edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde hem kadının ev ve çalışma hayatını bir arada yürütmek zorunda kalması dolayısıyla aşırı yıpranması söz konusu olacak, hem de çocukların sağlıklı yetişmeleri mümkün olmayacaktır. Bu sebeplerle de çocuk sahibi olan ailenin aile yardımları ile desteklenmesi zorunlu olmaktadır.

Aile yardımları bir anlamda tehlikenin kendisi ile mücadele fonksiyonu görmektedir. Ailenin çözülmesi, başta çocuklar olmak üzere aile fertlerini sosyal güvenlik kapsamına alınması gereken ihtiyaç grupları haline getirecektir. Bunun da yükünü başta eğitim, sağlık ve adalet müesseseleri olmak üzere bütün toplum çekecek ve toplum huzuru bozulacaktır. Aile yardımları, ailenin çözülmesini önleyerek tehlikenin kendisini yok etmekte, sosyal güvenlik garantisini aile içinde sosyal ve iktisadî açıdan daha uygun bir ortamda temin etmiş olmaktadır.

Aile yardımlarının yapılmasının bir gerekçesini de iktisadî sebepler oluşturmaktadır. Çocuk, işgücü olarak sahip olunan kaynakların değerlendirilebilmesini ve millî gelirin yükseltilmesini sağlamaktadır. Bu da yaşlıların ve çalışamayanların gelecekteki geçimlerinin temini için zorunludur. Dolayısıyla çocuk yetiştiren aileler, bir bakıma kendileri ile birlikte evli olmayanların ve çocuk sahibi olmayan ailelerin yaşlılıklarındaki geçimlerinin sağlanmasını mümkün kılmakta veya kolaylaştırmaktadır. Bu yönüyle çocuk toplum için geleceğe yönelik bir yatırım anlamına gelmektedir. Çocuk sahibi olmayanlar, çocuk yetiştirerek külfete katlanan ailelere kendi geleceklerini de düşünerek yardım etmektedirler. Aile yardımlarının bir gerekçesini de bu oluşturmaktadır. Özellikle nüfus

tarı konusunda, gözlemlerin ötesinde hiçbir bilgi yoktur. Ülkemizde yaşanan hızlı kentleşme ve beraberinde getirdiği işsizlik gibi problemlere rağmen, sokaklarda binlerce aç ve sefalet içinde yaşayan insanın olmaması *Tampon* fonksiyonu gören bu müesseselerin varlığı ile açıklanmaktadır. Aynı şekilde, göçe rağmen, hâlâ birlik ve beraberliğini koruyan aile yapısının da bunda rolü olduğunu ayrıca belirtmek gerekir. Bu gerçekten hareketle, modern müesseselerin geliştirilmesine yönelik gayretler yanında, geleneksel müesseselerin ve özellikle de ailenin güçlendirilmesine önem vermek gerekir.

Sayılarla Ailenin Sosyal Güvenliği

1990 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfusumuz 56.473.000'e ulaşmıştır. Temel sosyal güvenlik kuruluşlarımız olan sosyal sigorta kurumları tarafından kapsama alınan nüfus ise, 1990 yılı verilerine göre 38.966.000 dır. Bu, bir başka ifade ile ülkemizde yaşayan her 100 kişiden 69 unun sosyal sigortaların kapsamında olduğunu ortaya koymaktadır.

1990 yılı verilerine göre, prim ödeyen aktif sigortalı sayısı 7.951.000 dir. Bunun % 43'ü SSK, % 27'si Bağ-Kur, % 19'u T.C. Emekli Sandığı, % 10'u Tarım Bağ-Kur'u ve % 1 kadarı da özel sandıklarda sigortalı bulunmaktadır. Bu görüntü aile fertlerinin dağılımına da yansımaktadır. Nitekim, 1988 yılı verilerine göre, SSK kapsamındaki aile fertlerinin oranı % 46.70. Tarım kesimi de dahil olmak üzere Bağ-Kur kapsamındakilerin oranı % 36.60 ve T. C. Emekli Sandığı'ndaki ailelerin oranı ise % 21. 71 dir. Özel sandıklardaki aile fertlerinin oranı ise, yalnızca % 0.9 dur. Aktif sigortalıların, toplam istihdama oranı ise % 42.9 dur ki, çalışanların ve sosyal sigorta kurumlarının kapsamında olması gerekenlerin yarıdan fazlasının henüz kapsama alınamadıklarını ortaya koymaktadır.

Sosyal sigortaların kapsamı ile ilgili dikkat çekici bir husus ta 7.951.000 aktif sigortalının kendileri ile birlikte 31.015.000 kişiyi de sosyal güvenlik kapsamına dahil etmeleridir. Aktif sigortalıların bağımlıları, pasif sigortalılar ve bağımlılarından oluşan bu kitle dolayısıyla ülkemizde sigortalı bağımlılık oranı 3.90 dır. Bir başka ifade ile prim ödeyen bir aktif sigortalıya karşılık aylık alan veya bağımlı statüsünde bulunan 3.9 kişi daha sonra güvenlik kapsamında bulunmaktadır.

Meseleyi ailenin sosyal güvenliği açısından ele aldığımız zaman, veri eksikliğinden kaynaklanan hatalara rağmen şu değerlendirmelerde bulunulabilir:

1985 yılı verilerine göre ülkemizde ortalama aile büyüklüğü 5.22 dir. Yine 1985 verilerine göre, Türkiye'de % 53.73'ü çekirdek aile, % 20.35'i ise, geniş aile olan 10 milyona yakın aile vardır. Sigortalı ve bağımlılarından hareketle sigorta kapsamındaki aile sayısı 1990 yılı itibariyle 8 milyon civarına çık-

artış hızının çok düşük olduğu ülkelerde aile yardımlarının en güçlü gerekçesini iktisadî sebepler oluşturmaktadır. Nitekim, gelişmiş ülkelerdeki aile yardımları uygulaması bu gerekçeyi doğrulamaktadır. Bu ülkeler, nüfus artış hızının düşmesinin, hatta negatif olmasının sonuçlarını bertaraf etmek üzere, sosyal güvenlik sistemleri çocuk yetiştirmenin maliyetini asgari seviyeye getirecek ve hatta çocuk yetiştirmeyi cazip kılacak ve teşvik edecek uygulamalar getirmişlerdir. Fransız ve İsveç sosyal güvenlik sistemleri bu yöndeki uygulamaları gerçekleştiren örnek sistemler olarak gösterilmektedir. Ancak, alınan bütün tedbirlere rağmen, batılı insanın bencilliğe dönüşen ferdiyetcilik anlayışı istenilen sonuçların elde edilmesini engellemektedir.

Çocuklara yapılan yardımların onların iyi yetişmelerine ve eğitimlerine imkân verdiği ölçüde verimliliklerini arttırdığı da ileri sürülmektedir. İşgücünün verimlilik artışı da uzun vadede ekonominin genel verimlilik seviyesini arttıracaktır. Aile yardımlarının tüketim harcamalarını teşvik ettiği için ekonomideki toplam talebi ve buna bağlı olarak da yatırımları arttırdığı belirtilmekte ve millî gelirin artış hızını yükselttiği ileri sürülmektedir.

Aile yardımlarının gelişmesinde yukarıda sayılan faktörlerin hepsinin rolü olduğu açıktır. Ancak, bugün gelinen noktada ağırlıklı olarak geçerli olan sebep insanî ve ahlaki sebeplerdir. İnsan hayatı, bütün iktisadî gerekçelerin ve endişelerin ötesinde bir kudsiyete sahiptir. Kaldı ki, bütün faaliyetlerin hedefi de insandır.

Sanayileşmenin ve şehirleşmenin olumsuz sonuçlarını yeni yeni yaşamakta olan gelişmekte olan ülkelerde aile yardımları, gelişmiş ülkelerin büyük maliyetlere katlanarak yaşadığı acı tecrübeleri

maktadır. Bu durumda, 2 milyondan fazla ailenin hiçbir sosyal güvenlik garantisi olmadığı ortaya çıkmaktadır ki, bu 15 milyonluk bir nüfus kitlesine denk düşmektedir.

Ailenin sosyal güvenliği bakımından negatif yönde tesir eden iki faktör vardır. Bunlar :

1. Sosyal güvenlik programlarının gelişmiş olduğu bölgelerde ve illerde aile büyüklükleri Türkiye ortalamasının altındadır. Kapsama alınmayanların çoğunlukta olduğu Güneydoğu Doğu Anadolu bölgelerinde ise, aile büyüklükleri 7 ve daha fazla sayıda fertten oluşmaktadır. Nitekim, en az sigortalının bulunduğu Hakkari ve Muş illerinde aile büyüklüğü sayısı 9 ve daha fazla iken, SSK kapsamında olanların % 25'inden fazlasının bulunduğu İstanbul'da aile büyüklüğü 4.52 dir. İzmir, Ankara, Adana ve Bursa gibi iller de dahil edilirse bu durum daha çarpıcı olarak ortaya çıkar. Bu verilerin ışığında küçük ailelerin sosyal güvenlik kapsamında bulunurken, esas korunması gereken geniş ailelerin kapsam dışında kaldıklarını söylemek mümkün görülmektedir.

2. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de istihdamın önemli bir yüzdesi hâlâ tarım kesiminde bulunmaktadır. 1990 yılı verilerine göre, toplam istihdamın % 46'sı (9.446.000 kişi) tarım kesiminde istihdam edilmektedir. 1983 yılında tarım kesimine yönelik 2925 ve 2926 sayılı kanunlarla sosyal güvenlik kapsamına alınanların oranı ise, ancak % 10 civarındadır. 1990 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre, kırsal kesimde yaşayanların toplam nüfusa oranı % 41 dir. Aile ile ilgili araştırmalar, ülkemizde geniş ailelerin % 59.68'inin köylerde yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu iki faktörü birlikte değerlendirdiğimiz zaman tarım kesiminde çalışan ve kırsal kesimde yaşayan önemli bir nüfus kesiminin sosyal güvenlik garantisinden mahrum bulunduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

Ülkemizde ailenin sosyal güvenliği bakımından olumsuz gelişme yaratan faktörlerden birini de, sosyal güvenlik kapsamının en yetersiz olduğu köylerde tek ebeveynli ailelerin sayısının çok olmasıdır. Sosyal güvenlik bakımından öncelikli olarak kapsama alınması gereken tek ebeveynli aileler, sosyal güvenlik kapsamının en yetersiz olduğu kırsal kesimde ve özellikle de köylerde yaşamaktadır.

Hızlı göçün, şehirlerimizde bir köyleşme yarattığı açıktır. Bu bakımdan, çok değişik tarifleri olan gecekondu kesimleri doğmuştur. Gecekondu bölgeleri, göçe rağmen geniş aile yapısının hakim olduğu yerleşme yerleridir ve bu kesimde yaşayanların güvenlik kapsamında da değildirler. Bu konuda bir araştırma olmamakla beraber, gözlemlerden hareketle, öncelikli olarak sosyal güvenlik kapsamına alınması gereken gecekondu aileleri de sosyal güvenlik garantisinden mahrum bulunmaktadır.

Kamu sosyal güvenlik harcamaları ile sağlanan sosyal güvenlik garantisinin sayısal görünümü ise şu şekildedir :

En geniş kapsamlı kamu sosyal güvenlik harcaması olan 65 yaş aylığından faydalananların sayısı 1989 yıl itibarıyla 623.786 kişidir ve sayıları giderek azalmaktadır. Bunlara sağlanan ödemeler de 60 x katsayı hesabı ile belirlenmektedir ki, bu miktarı sosyal güvenlik ödemesi olarak kabul etmek mümkün değildir.

Sosyal refah hizmetlerinin organize edildiği Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu teşkilatlarınca 10642 çocuğa yetiştirme yurtlarında, 7058 çocuğa çocuk yuvalarında, 3429 yaşlıya huzur evlerinde hizmet verilmektedir. Bu arada, 24.433 çocuk da gündüz bakımevi ve kreşlerde

yaşamadan geçirme şansı anlamına gelmektedir. Henüz cemaatvarî bir hayat tarzını tamamen terketmemiş olan bu ülkeler zaten var olan güçlü aile bağlarını ve bir arada yaşama arzusunu aile yardımları ile iktisadî olarak desteklemekte ve ailenin çözülmesini önlemektedir. Böylece, sanayileşme ve şehirleşmenin getireceği maliyetlerin bir kısmından kurtulabilmektedirler.

Aile yardımlarının yapılmasına, nüfus artış hızını teşvik ettiği için karşı çıkanlar da vardır. Bunlara göre, özellikle gelişmekte olan ülkelerde zaten nüfus artış hızı yüksektir. Bu ülkelerde oluşturulacak bir aile yardımları uygulaması nüfus artış hızını daha da yükseltecektir. Geri kalmışlığın en önemli sebebini nüfusun fazlalığında gören bu görüş taraftarlarına göre, aile yardımları tüketime yönelik harcamalar olarak zaten yetersiz olan tasarrufları, sermaye birikimini ve yatırımları azaltacak, iktisadî gelişmeyi düşürecektir. Sonuç, refah seviyesinin düşmesi ve yaygın fakirlik olarak ortaya çıkacaktır. Karşı görüş ise, aile yardımlarının nüfus artırıcı etkisi dikkate alınarak bu uygulamaya geçilmesinin engellenmesinin gayri insanî ve adaletsiz bir tavır olduğunu ve bunun yükünü de zaten düşük gelirli olan ailelerin çektiğini ileri sürmektedir. Gelir seviyesi yüksek olanların daha az sayıda çocuk sahibi olması da bu görüş sahiplerini desteklemekte, çocuk sayısının gelir seviyesinin dışında faktörlere bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Yalnızca, yukarıdaki gerekçelere bağlı olarak aile yardımlarının yapılmamasının maliyetinin gelecekte bütün toplum tarafından daha yüksek ve acı şekilde ödeneceği belirtilmektedir.

Aile yardımları, bir çok sosyal güvenlik sisteminin temel yapı taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Aile yardımları, sosyal bakımdan olduğu kadar, iktisadî bakımdan da büyük öneme sahiptir. İktisadî verimliliğe ve millî gelirin yükselmesine katkıda bulunur. Uygalamada, aile yardımlarının eğitim seviyesinin yüksel-

bakılmaktadır. Kurum, kendine bağlı 62 çocuk yuvası, 85 yetiştirme yurdu, 24 huzur evi ile 27 kreş ve gündüz bakımevinde bu hizmetleri yürütmektedir.

Aralarında SHÇEK, bakanlıklar, belediyeler ve çeşitli vakıfların da bulunduğu kurumların sahip olduğu 61 huzur evi tarafından 7 binden fazla yaşlıya koruma sağlanmaktadır.

1986 yılında kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Vakıflarınca 1989 yılında 235 milyar TL'lık yardım yapılmıştır. Bu yardımlar arasında tedavi yardımları, yükseköğrenim öğrencilerine burs ve kahvaltı yardımı, fakir öğrencilere giyecek yardımı, barınma, iş kurma yardımları ve tabiî âfetlerde ortaya çıkan zararları karşılama için yapılan yardımlar vardır.

Kızılay vasıtası ile tabiî âfetlere maruz kalanlara, göçmenlere, yoksullara, aş ocaklarına ve benzeri yerlere 1988 yılında yardım olarak 12 milyon TL'lık harcama yapılmıştır.

54 il ve 68 ilçede teşkilatlanmış yardım sevenler derneklerince çeşitli seviyelerde fakir çocuklara ve felaketzedelere yardımlar yapılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Ailenin sosyal güvenliği açısından Türk sosyal güvenlik sisteminin genel bir değerlendirmesi yapıldığı zaman :

Bilinçli olarak aileye yönelik bir sosyal güvenlik garantisi sağlama politikası olmamasına rağmen, sosyal sigortaların normal işleyiş şartları içinde ailenin sosyal güvenlik garantisini sağlayıcı düzenlemeler mevcuttur.

Türk sosyal güvenlik sistemi içinde Türk aile yapısını dikkate alan düzenlemeler mevcut olmakla birlikte yetersizdir.

Aile sigortası kolunun olmaması aileye yönelik sosyal güvenlik düzenlemelerindeki en büyük eksikliği oluşturmaktadır.

Ailenin sosyal güvenliği açısından Türk sosyal güvenlik sistemine getirilebilecek en büyük eleştiri, nüfus artışını teşvik edeceği düşüncesi ile aile yardımlarının hiç yapılmaması veya son derece de düşük olmasıdır. Nitekim, benzer düşüncelerin analık sigortası yardımlarına da yansıdığı, ana ve çocuk sağlığı bakımından hiç de gerçekçi olmayan yardımların yapıldığı görülmektedir.

Nüfusumuzun önemli bir kesimi, sosyal güvenlik garantisine kavuşmuştur. Ancak, aile bazında kapsam incelendiği zaman, en çok sosyal güvenlik ihtiyacı duyan ve genellikle kırsal kesimde yaşayan geniş ailenin kapsam dışında kaldığı hemen dikkati çekmektedir.

Aile müessesesinin çözülmesi ile açıkta kalan çocuklar ve yaşlılara götürülen hizmetler yetersizdir. Birkaç bin ile ifade edilen grupların, ihtiyacı olan grupların ancak çok küçük bir yüzdesini teşkil ettiği söylenebilir.

Yeri ve önemi konusunda kesin bilgiler olmamakla beraber geleneksel müesseselerin hâlâ hem kırsal kesimde, hem de kentlerde etkisini devam et-

mesine de yardımcı olduğu görülmüştür. Bütün bu noktalardan hareketle, "şartların müsait olduğu bütün ülkelerde aile yardımlarının sosyal güvenlik masrafları içinde en yüksek harcama kalemini oluşturması gerektiği" ileri sürülmektedir. Aile yardımları bakımından en başarılı uygulama örneğini oluşturan Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde gelişmelerin bu yönde olduğu görülmektedir.

Aile Yardımlarının Gelişimi

Aile yardımları uygulamasının gelişimi oldukça yenidir ve işsizlik sigortası ile birlikte iktisaden belirli bir gelişme seviyesine ulaşmış ülkelerde vardır. Aileye yönelik yardımlar, bir anda bugünkü şekliyle ortaya çıkmamıştır. Zaman içinde aileyi deteklemeye yönelik çeşitli tedbirler uygulanmıştır.

Bu alandaki ilk uygulama gelir vergisinde yapılan indirimlerdir. Çalışan kişinin eş ve çalışmayan çocukları için gelir vergisi muafiyeti tanınarak, aynı gelire sahip olan ailelerden çok çocuklu olanların eline daha yüksek gelir geçmesi sağlanmıştır. Bu uygulamanın en büyük eksikliği vergilendirilecek geliri dahi olmayan ailelere ulaşma imkânı olmaması, yani fakir ailelerin tamamen kapsam dışında kalmasıdır. Kaldı ki, vergi indirimi gelir üzerinden yapılacağından, en çok desteğe ihtiyacı olan düşük gelirli aileler bu yolla sağlanmak istenen destekten en az faydalanan grup içinde kalmaktadırlar.

Aileye nakdî yardımlar yapılması I. Dünya Harbi'ni takip eden yıllarda başlamıştır. Harbin getirdiği iktisadî dengesizlikler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan fakirlik problemini çözmek için enflasyona yol açacağı düşüncesi ile ücretleri arttırmak yerine, hayat pahalılığını karşılıyacak bonolar verilmiştir. Bu amaçla verilen bonolar, daha sonraları geniş ailelerin hayat pahalılığından daha fazla zarar gördükleri düşüncesi ile kalabalık ailelere, ailedeki fert sayısına bağlı olarak da verilmeye başlanmıştır. Bu da aile yardımları uygulamasının temelini oluş-

tirdiğini söylemek mümkün görülmektedir. Bu bakımdan en büyük eksiklik, bu müesseselerin varlığının modern sosyal güvenlik müesseselerince dikkate alınmaması, gözardı edilmesidir.

Aileye yönelik politikalar için en etkin vasıtanın sosyal güvenlik uygulamaları olduğu noktasından hareketle, Türk toplumunun temel tercihleri doğrultusunda, Türk aile yapısını esas alacak ve onu güçlendirecek politikaları harekete geçirmek ihtiyacı vardır. Bu konuda temel mevcuttur. İlmî gerçeklere de uygun olarak Türk toplumunun temel biriminin aile olduğu Anayasada açık olarak belirtilmiştir. Türk toplumunun değer yargıları, aile müessesine bakış açısı, geleneksel olarak mevcut olan güçlü aile bağları ve komşuluk-hısımlığa bağlı yardımlaşma, dinî inançları bu alanda takip edilecek politikaların kolaylıkla başarıya ulaşmasını sağlayıcı faktörlerdir. Önemli boyutlara ulaşan harcamaları yapmaya gerek kalmadan ve bir çocuğun ileri sürdüğü gibi ancak iktisadî gelişme seviyesinin belirli bir seviyeye ulaşması ile yapılabileceği belirtilen miktarlardaki gelir transferini yapmaya gerek kalmadan bu sonuca ulaşılabilecektir. Bu noktada yapılması gereken doğru politikaları bu temelin üzerine inşa etmek ve bu temel prensibi hayata geçirmektir. Ancak, öncelikle belirlenmesi gereken, hangi aile yapısının esas alınacağı ve hangi güçlendirici politikaların uygulanacağı hususudur. Sanayileşme ve şehirleşmenin aile yapısında meydana getirdiği değişikliklerin, gelişmiş ülkelerde yol açtığı problemlere yol açmadan yaşanması, bu konudaki politikaların isabetli şekilde belirlenmesi ile mümkün olacaktır.

turmuştur.

İlk aile yardımı uygulaması 1920'li yıllarda Fransa, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda ile Almanya gibi ülkelerde başladı. Uygulamanın başlama sebepleri arasında ücret artışına yol açmadan ailenin satın alma gücünün yükseltilmesi yanında, düşmekte olan doğum oranını yükseltmek ve hatta Kanada ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde nüfus artışını teşvik etmek gibi gerekçeler de vardır.

Aile yardımları konusunda çok çeşitli tedbirler uygulanmıştır. Eş ve çocuklardan her birine yardım yapan uygulamalar yanında, yalnızca çocuklara yardımı öngören tedbirler de devreye sokulmuştur. Bazı ülkelerde her çocuk için yardım yapılırken, bazılarında belirli sayıda çocuğa yardım yapılması ve diğerlerinin hariç tutulması yoluna gidildi.

Çocuk başına verilen aile yardımlarını her çocuk için sabit olarak belirleyen sistemler yanında, artan çocuk sayısına bağlı olarak yapılan ödemeleri arttıran uygulamalar da ortaya çıktı. Öte yandan, artan çocuk sayısına bağlı olarak, ilave çocukların masrafının daha az olacağı düşüncesinden hareketle, sonraki çocuklara yapılan ödemeleri azaltan sosyal güvenlik uygulamaları da görüldü.

Başlangıçta ücretle yakın bağlantı kurularak yapılan aile yardımları problem yaratmadı. Ancak istihdam seviyesi düşüp işsizlik arttığı zaman, maliyeti düşürmek isteyen işverenler bunu daha fazla aile yardımı yaptıkları işçileri işten çıkararak çözme yoluna gittiler. Bu, en çok ihtiyacı olanın en önce tehlikeye atılması sonucunu getirdi.

Aile yardımları konusundaki bu gelişme, başlangıcı Fransa'da olmak üzere işverenler arasında bu amaçla fonlar oluşturulması sonucunu doğurdu. Belirli işko-

lundaki veya bölgelerdeki işverenler, çalıştırılan işçiler ve bunların çocuk sayısına bağlı olarak bu fonlara ödeme yapmaya başladılar. Bazı fonlarda işverenlerin ödeyeceği miktar için işletme büyüklüğüne bağlı bazı kriterler belirlendiyse de, en yaygın kriter çocuk sayısı oldu. Eşitleme fonları adını alan bu fonlar, işverenler arasında ödenen aile yardımları yükünü eşit olarak dağıtma fonksiyonu görmekteydi.

Zaman içinde eşitleme fonlarının ülke çapında oluşturulması ve aynı prensiplerle çalışması yoluna gidildi. Fonların işletilmesinde uygulanacak olan metod ve prensipler belirlendi. Fransa ve Belçika gibi Kıta Avrupası ülkelerinde aile yardımları konusunda görülen bu gelişme dünyanın diğer yörelerinde de büyük ilgi gördü. Sendikal hareket bu konu ile yakından ilgilendi. Ancak bu ilginin kaynağını, toplu iş sözleşmelerinde işçilerin pazarlık gücünü azaltacağı endişesi oluşturdu. Özellikle iktisadî buhran önemlerinde haklılık kazanan bu endişe yeni bir yaklaşımın benimsenmesiyle ortadan kaldırıldı. Bu yeni yaklaşım ilk önce Avustralya ve Yeni Zelanda'da görüldü ve uygulamanın özünü, "aileye yönelik yardımların ücret dışında devlet yardımları ile yapılması" ve bu yardımların ücret dışında devlet yardımları ile yapılması oluşturmaktaydı. Böylece, ücretler kesilse bile yardım yapılması söz konusu olacaktı. Bazı ülkelerde aile yardımlarının sosyal sigorta programları içinde karşılanması yoluna gidildi.

Aile yardımları uygulaması gelişirken, beraberinde cevaplandırılması gereken soruları da getirmiştir. Yardımların kimler ve nasıl ödeneceği, bütün ailelere mi, yoksa yalnızca belirli gelir seviyesinin altında olan ailelere mi ödeme yapılacağı, eş ve çocuklara yapılacak ödemelerde kriterin ne olacağı, her çocuk için aynı mı, yoksa artan veya azalan oranlı ödemeler mi yapılacağı, fonlara devlet yardımı yapılacaksa bu yardımların nasıl karşılanacağı gibi çok sayıda soru gündeme gelmiştir.

Her ülke, kendi ekonomik ve sosyal yapısını ve geleceğe yönelik hedeflerini gözönüne alarak aile yardımları konusunda oldukça zengin bir uygulama örneği oluşturmuştur. Burada esas olan, her ülkenin kendi gerçeklerine en uygun olan politikaları uygulayarak aile yardımlarının yapılması ile ilgili yöntemi tercih etmesidir. Sosyal güvenliğin temel prensipleri arasında insanları çalışmadan ve tasarruf etmeden alıkoymamaktır. Uygulanacak olan aile yardımları, o toplumun sosyal yapısına ve kültürel değerlerine ters düşmediği müddetçe bu olumsuz tesirler ortaya çıkmaz. Yukarıda, aile yardımlarının yapılma şekilleri ile ilgili olarak ortaya çıkan sorulara verilecek cevapları bu unsurlar tayin eder.

Aile Yardımlarının Bugünkü Durumu

Toplum hayatının huzur ve istikrarı için aile bütünlüğünün öneminin anlaşılması, gelişmiş ülkelerde aileyi güçlendirici politikaların resmî devlet politikası olarak benimsenmesine yol açmıştır. Aynı şekilde, çocuklar için en sağlıklı yetişme ortamının aile ortamı olduğunun anlaşılması da çocukların mümkün olduğu kadar aile içinde yetiştirme eğilimini de beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler sosyal güvenlik sistemine yansımış, aile yardımlarının çeşitlendirilmesi ve arttırılması sonucunu doğurmuştur. Bugün, daha çok gelişmiş ülkelerde var olan aile yardımları uygulamasının genel esasları ana hatları ile şu şekildedir:

Aile yardımlarının organizasyonu konusunda değişik yöntemler benimsenmiştir, fakat ağırlık sosyal sigortaların bünyesi içinde teşkilatlanmaları şeklinde olmuştur.Burada daha çok bir sigorta kolu olarak değerlendirilmiştir. Bazı ülkelerde ise yalnızca aile yardımlarının yapılmasına yönelik ofisler veya merkezler oluşturulduğu görülmektedir. Bunun yanında ulusal sosyal refah enstitüleri veya istihdam ofisleri içinde organize edilen aile yardımları sistemleri de vardır. Aynı şekilde çalışma ve sosyal güvenlik bakanlıklarının bünyesi içinde merkeze veya bölgesel kuruluşlarına bağlı olarak faaliyet gösteren uygulamalar da vardır. Aile yardımlarının organizasyonu bütün bir ülkeye yönelik olarak düzenlendiği gibi, işkolları veya belirli meslekleri dikkate alacak şekilde ve bir ülkede birden fazla müessese ile de yürütülebilmektedir.

Aile yardımlarının finansmanı konusunda ağırlıklı olarak devlet finansmanının benimsendiği görülmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde sosyal sigorta sistemi dışında genel bütçe gelirleri ile finansman yaygındır. Devlet yardımları bütün harcamaları karşılayacak boyutta olduğu gibi giderlerin belirli bir yüzdesini karşılayacak bir oranda da olabilmektedir. Bu durumda primle finansman yönteminden de faydalanılmaktadır. Primle finansman yönteminin benimsendiği durumlarda devlet sistemin açıklarını kapamaya yönelik destekleyici ve sübvanse edici ödemeler yapmaktadır. Primle finansman söz konusu olduğunda, primler bütün sigorta kolları için alınan primler içinde değerlendirildiği gibi, yalnızca aile yardımları için prim alma da söz konusu olmaktadır. Aile yardımları primleri maktu olarak veya ücretin belirli bir yüzdesi olarak tahsil edilmektedir. İşçiden aile yardımları için prim alma çok yaygın değildir. Sigorta kolu olarak düzenlendiği durumlarda finansman yükü ağırlıklı olarak işveren üzerindedir.

Aile yardımları uygulamasında yardım yapılırken dikkati çeken özellikler kısaca şunlardır:

Aile yardımları esas olarak çocuk yetiştirme faktörüne bağlı olarak verilmektedir. Ancak, çocuğun yetişmesinde ağırlıklı rolü olan anneye yönelik yardımlar da vardır. Bu yardımlar daha çok, annenin çocuk bakımı dolayısıyla çalışma hayatından ayrılmasının ve evde kalmasının maliyetini karşılamaya yöneliktiir. Anneye yönelik yardımlar maktu olabileceği gibi izin süresinin uzatılması ve evde

çocuk bakımı için kaldığı sürece sigortalılık hakkının sürmesi gibi kolaylıklar şeklinde de olabilmektedir. Nüfus artış hızının teşvik edilmek istendiği gelişmiş ülkelerde bu yöndeki tedbirler giderek artmaktadır.

Aile yardımları doğum yardımları ile başlamaktadır. Bu yardımlar daha çok maktu yardımlar şeklinde yapılmaktadır.

Aile yardımlarının konusu olan çocukların sayısı konusunda değişik uygulamalar vardır. Aile yardımı yapılacak çocuk sayısında genellikle bir sınır konulmamakta, kaç çocuk olursa olsun yardım yapılmaktadır. Ancak, çocuk sayısını 3,5 veya 8 sayısı ile sınırlayan ülkelerde vardır.

Çocuklara yapılan yardım süresi sistemler arasında farklılıklar göstermektedir. Ancak, genel olarak zorunlu eğitim yaşına kadar bu yardımlar sürdürülmektedir. Çocuğun eğitimine devam etmesi halinde, eğitimin orta veya yüksek eğitim olmasına bağlı olarak yardım süresi uzatılmaktadır. Bu bakımdan eğitim unsuru önemli bir tayin edici unsur olmaktadır.

Aile yardımı yapılan çocuk özürlü bir çocuk ise, bu durumda olanlara yapılan yardımlarda yaş limiti kaldırılmakta ve yardımlar hayatta oldukları sürece devam ettirilmektedir.

Aile yardımlarının miktarı, çocuk sayısı, çocukların yaşı ve bulundukları özel durumlara göre farklılıklar gösterebilmektedir. Yetim ve öksüz çocuklara daha fazla yardım yapılmaktadır. Yardım miktarı özürlü çocuklarda daha da artmaktadır. Özellikle özel bakım ve eğitime muhtaç olan çocuklara yapılan yardımların miktarı oldukça yüksek olmaktadır.

Bazı ülkelerde çocuk sayısı, arttıkça, çocuk başına yapılan aile yardımı da artmaktadır. Bunun yanında çocuk sayısı ne olursa olsun, aynı miktarda yardım veren sistemler de vardır. Bu konuda karma yöntemler uygulandığı da görülmektedir. Belirli sayıda çocuğa kadar artan oranlı bir yardım yapılmakta, bu sayı aşıldıktan sonra sabit miktarlarda ödeme yapılma yoluna gidilmektedir.

Çok az rastlanmakla birlikte ailenin gelir seviyesini dikkate alarak yardımların miktarını değiştiren sosyal güvenlik sistemleri de vardır. Ailenin gelir seviyesi yükseldikçe, yapılan yardım miktarı da azalmaktadır.

Yapılan yardımların miktarı, gelişmiş ülkelerde daha yüksektir. Bu yardımların miktarı özellikle Fransa gibi nüfus artış hızının teşvik edildiği ülkelerde belli sayıda çocuktan sonra oldukça yüksek bir seviyeye ulaşabilmektedir. Çok zaman çalışarak elde edilecek gelirden daha fazla yardım alınabilmektedir.

Gelişmiş ülkeler, insanî ve ahlâkî unsurlarla iktisadî faktörleri bir çerçeve içinde değerlendirerek sosyal güvenlik sistemlerini düzenlemektedirler. Bu düzenlemeler, her geçen gün hem daha istikrarlı ve huzurlu bir toplum hayatının kurulmasına, hem de iktisadî refahın süreklilik kazanmasına yardımcı olacak niteliktedir. Sosyal güvenlik programları ve özellikle aile yardımları bu çerçeve de aile yapısının ve toplumun şekillendirilmesinde en yaygın olarak kullanılan vasıtaların başında yer almaktadır. Bu bakımdan, mevcut aile yardımları uygulamalarının daha da gelişeceği ve giderek artan sayıda ülkede bu sosyal güvenlik uygulamasının yaygınlaştırılacağı beklenmektedir.

TÜRKİYE'DE AİLE YARDIMLARI

Aile Yardımlarına Genel Bir Bakış

Uluslararası Çalışma Teşkilatının 1952 tarih ve 102 sayılı "Sosyal Güvenliğin Asgari Normları" sözleşmesinde belirtilen 9 sosyal sigorta dalından henüz ülkemizde oluşturulmamış olan iki sigorta kolu işsizlik sigortası ve aile yardımları veya ödenekleri sigortasıdır. İşsizlik sigortası 30 yıldan fazla bir süredir ülkemizin gündemindedir ve konu ile ilgili olarak 30 dan fazla teklif ve tasarı hazırlanmıştır. 1990 lı yıllarda işsizlik sigortası yine Türkiye'nin gündemindedir ve oluşturulması ile ilgili hazırlıklar devam ettirilmektedir.

Aile yardımları sigortası sosyal güvenlik alanında en az üzerinde durulan ve tartışılan konuların başında gelmektedir. Bunu, ülkemizin iktisadî gelişme seviyesinin henüz bu sigorta kolunun oluşturulmasına imkân verecek düzeyde olduğunu söyleyerek açıklamak mümkün görülebilir. Çünkü, kuruluşu iktisadî gelişme seviyesi ile en yakından ilgili sigorta kollarından birini işsizlik, diğerini de aile ödenekleri sigorta kolu oluşturmaktadır. Ancak, ülkemizde aile yardımları sigorta kolunun oluşturulmaması ile ilgili gerekçeler iktisadî kaynakların yetersizliğinden öte faktörlere bağlanmaktadır. Bu faktörlerin başında da nüfus artış hızının yüksek olduğu iddiası gelmektedir.

Bu görüşe göre, "Türkiye'de nüfus artış hızı ve doğum oranı yüksek, genç nüfusun ise, toplam nüfus içindeki payı fazladır. Türkiye'deki şartlar aile yardımlarının yapılabilmesi için uygun değildir. Kaldı ki, aile yardımlarının yapılması nüfus plânlaması üzerinde olumsuz etki yapacaktır." Bu görüş siyasî karar merkezlerinde de hâkim olmuş, aile yardımları sigorta kolunun oluşturulması bir yana ciddî olarak Türkiye'nin gündemine dahi girmemiştir. Bu konudaki en ileri teşebbüs, 6.BYKP'da görülmüştür. Plânın Sosyal Güvenlikle ilgili "İlkeler ve Politikalar" kısmında, "prim karşılığı alınmadan verilen sosyal transfer ödemelerinin aile yardımı sosyal sigorta programı esasları çerçevesinde düzenlenmesi sağlanacaktır" ifadesi yer almış, ancak bu konuda bugüne kadar herhangi bir teşebbüs yapılmamıştır.

Aile Yardımı Uygulamaları

Aile ödenekleri sigorta kolu olmamasına rağmen, ülkemizdeki bazı uygulamalar bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu uygulamalar şunlardır:

506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanu-

nu çerçevesinde oluşturulan analık sigortasından sigortalı kadına ve sigortalı erkeğin eşine gebelik ve doğum yardımları yapılmaktadır. Yine aynı sigorta kolundan çocuklar için emzirme parası verilmektedir. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki maktu olarak verilen bu yardımlar miktar olarak son derecede yetersizdir. Meselâ, emzirme veya süt parası olarak verilen miktar ancak 10-20 litre süt almaya yetecek bir seviyededir. Yine doğum yapan kadına doğum öncesi ve sonrasında verilen 42 günlük geçici işgöremezlik ödeneği herhalde dünyada en az süre ile verilen ödenektir. Doğumdan sonraki 6 aylık ücretsiz izin ise, aile yardımlarının temel felsefesine terstir.

Aile yardımları konusundaki en olumlu gelişme şüphesiz toplu iş sözleşmeleri ile sağlanmıştır. İşkollarına ve iş yerlerine göre değişmekle birlikte, toplu iş sözleşmelerinde aileye yönelik çok çeşitli hükümler bulunmaktadır. Çocuk paraları ve eğitim paraları bunların başında gelmektedir. Aynı şekilde evlenme yardımı sünnet yardımı gibi aile yardımları çerçevesinde değerlendirilebilecek ödemeler de yapılmaktadır.

657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'na göre de aile yardımları yapılmaktadır. İki çocuğa kadar; her çocuk için 50 x MMK çarpımı kadar yardım yapılmaktadır. Burada dikkati çeken yardımın çok az olması yanında, iki çocuktan fazlasını dikkate almamasıdır. Yine aynı Kanun hükümlerine göre yakın zamanda çalışmayan MMK 'na denk bir miktar olan bu yardım yetersiz olmakla birlikte bu alanda atılmış olumlu bir adımdır.

Vergi kanunlarına göre çalışmayan eşler ve çocuklar için yapılan gelir vergisi indirimi, söz konusu miktarların çok düşük olması sebebiyle kaldırılmış, evli, bekâr veya çocuklu olup olmamasına bakılmaksızın, herkese aynı miktarda yapılmaya başlanmıştır. Bu da aile yardımları konusunda bir geri adımdır.

Bunların dışında kalan ancak aile yardımları çerçevesinde değerlendirilebilecek uygulamalar arasında ise, konut edindirme yardımı, zorunlu tasarruf uygulaması, evlilik kredileri, kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklara özürlülere götürülen her türlü bakım ve eğitim hizmetleri ile her seviyedeki eğitim yardımları ile aileye yönelik olarak ücretsiz veya düşük ücretli yardımlar sayılmaktadır. Bütün bunların ışığında aileye yönelik yardımların yetersiz ve dağınık bir görünüm gösterdiği de ayrıca belirtilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Toplum hayatının huzur ve istikrarının sağlanmasının yolunun ailenin bütünlüğünden geçtiğinin anlaşılması, özellikle gelişmiş ülkelerde aileyi güçlendiren politikaların benimsenmesine yol açmıştır. Ailenin güçlendirilmesine yönelik politikalar arasında en yaygın olarak kullanılan vasıta sosyal güvenlik ve aile yardımlarıdır. Bu şekilde tehlikenin kendisi ile mücadele edilmekte, dağılmış, çözülmüş ve parçalanmış aile problemlerinden kaçınılmaktadır.

Türkiye'de sosyal güvenlik sistemi içinde organize edilmiş bir aile ödenekleri veya yardımları uygulaması yoktur. Ancak, değişik mevzuat ve uygulamadan kaynaklanan yetersiz ve dağınık aile yardımları vardır. Son planda yer alan ifadeler hariç bırakılırsa, henüz aile yardımları müessesesinin oluşturulması konusunda herhangi bir teşebbüs yoktur.

Ülkemizde aile yardımlarının oluşturulmaması iki temel gerekçe ile açıklanmaktadır. Bunlar:

1. Aile yardımları uygulaması ile iktisadî gelişmişlik seviyesi arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Türkiye henüz aile yardımlarını devreye sokacak gelişme seviyesinden çok uzaktır.

2. Türkiye, zaten nüfusu hem mutlak olarak, hem de artış hızı olarak yüksek bir ülkedir. Aile yardımlarının başlatılması bu artış hızını daha da artıracaktır.

Dünyada aile yardımları uygulaması olan ülkelere bakıldığı zaman belirli bir gelişme seviyesine ulaşmış oldukları hemen dikkati çekmektedir. Bu açıdan Türkiye için henüz bu sigorta kolunun oluşturulmasının erken olduğu söylenebilir. Bu görüş kısmen doğrudur.Ancak, sosyal sigorta uygulamalarının başlatılması, bütün iktisadî endişelerin ötesinde bir tercih meselesidir. Aile yardımlarının oluşturulması için hangi gelişme seviyesinin yeterli olduğu konusunda somut bir bilgi yoktur. Her ülke kendi iktisadî ve sosyal şartlarını değerlendirerek bu programı başlatma konusunda karar alabilir. Ülkemizde eksik olan henüz bu konu ile ilgili kararın verilmemiş olmasıdır. Kaldı ki, uygulama kaynakların yeterli olduğu ölçüde kademeli olarak başlatılabilir. Zaten programın esasını oluşturacak uygulamalar yetersiz de olsa vardır.

Aile yardımlarının oluşturulmaması konusundaki en büyük engel nüfus artışı ile ilgili endişelerdir. Türkiye 1960'lı yıllardan sonra sürekli olarak nüfus fazlalığı problemini gündemine almış, geri kalmışlığın önemli sebepleri arasında bu faktör en çok kullanılan gerekçeyi oluşturmuştur. Nüfus fazlalığı nisbidir. Kilometre başına düşen nüfus yoğunluğu her sayıdaki nüfus fazla olur. 60 milyonluk nüfus, kaynakların değerlendirilmesine göre fazla da olabilir, normal de olabilir. Bir başka husus, doğum oranı ile gelir seviyesi arasındaki ters ilişkidir. Gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızı düşük olduğu gibi, gelir seviyesi yüksek olan ailelerde de çocuk sayısı azdır. Dolayısıyla çocuk sahibi olma gelir dışındaki faktörlere daha çok bağımlıdır. Ülkemizde de bu yönde gelişmeler vardır. Gelir seviyesinin düşük olduğu kırsal kesimlerde doğum oranı yüksek, şehirlerde düşüktür. Aynı durum farklı gelir seviyesindeki aileler için de geçerlidir. Bu sebeple nüfus artış hızının yüksekliği dolayısıyla aile yardımlarının başlatılmaması çok haklı bir gerekçe değildir. Türkiye, bu konuda çok ciddi bir çelişkinin de yaşandığı bir ülkedir. Her konuda gelir dağılımı adaletsizliğinden,

sosyal tedbirlerin yetersizliğinden ve insan haklarından bahsedenlerin aile yardımları konusunda insanı bir kenara atmaları ve bazı insanlara hayat hakkı tanımayan bir tutum içine girmeleri dikkat çekicidir.

1990 yılı verilerine göre, ülkemiz toplam nüfusunun % 40 ı henüz hiçbir sosyal güvenlik garantisine sahip değildir. Sosyal güvenlik programlarının kapsama aldığı nüfus kesimleri incelendiği zaman ihtiyaç faktörünün değil, idarî imkânlar ve baskı grubu faktörlerinin daha ağırlıklı rol oynadığı dikkati çeker. En çok ihtiyacı olan gruplar kapsam dışında kalmış, teşkilatlı gruplar kapsama alınmıştır. Türkiye'de aile büyüklüğü 5.2 dir. Bu rakam kırsal kesimde ve özellikle de ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde 8-10 arasında değişmektedir. Bu bakımdan en kalabalık olan ve en çok korunmaya ihtiyaç duyan aileler sosyal güvenlik kapsamı dışındadır. Aile yardımlarının oluşturulmaması, zaten kapsam dışında bulunan bu nüfus kesimlerini daha da korumasız bırakmakta, eğitim ve sağlıklı beslenme şartlarını ortadan kaldırmaktadır. Sonuç, gelir dağılımı dengesizliğinin ve adaletsizliğinin artmasıdır.

Nüfus artışına yol açacağı endişesi ile aile yardımlarının oluşturulmaması yanlıştır. Bu yanlışlığın bedelini, önce düşük gelirli aileler olmak üzere bütün toplum ödeyecektir. Türkiye, sahip olduğu imkânlar dikkate alınınca sosyal ve kültürel yapısını güçlendirecek bir aile yardımları uygulamasını başlatabilecek bir ülkedir. Bu ülkemiz için bir şanstır. Değişik sosyal gruplar arasındaki gelir dağılımı dengesizliğini giderebilecek vasıtaların başında gelmektedir. Özellikle, düşük gelirlilerin çocuklarına sağlanacak eğitim imkânları ile geçişli bir toplum yapısına sahip olunacak, sanayileşmenin ve şehirleşmenin getireceği problemler daha sancısız yaşanabilecektir. Batılı ülkelerde olduğu gibi önce aileyi zayıflatıp, sonra güçlendirmeye çalışmak yerine henüz bâlâ güçlü bağları olan aileyi korumak daha akılcıdır. Türkiye'de aile yardımlarının oluşturulması ve başlatılması hususunda eksik olan en önemli faktör, karar merkezlerinde bu konuda bir fikir birliğine varılmamış olmasıdır.

KAYNAKLAR

Aile Araştırma Kurumu: *I. Aile Şurası Kararları,* Tanıtım Serisi Yayınları: 3, Ankara, 1990.

_____ *I. Aile Şurası Bildirileri,* Tanıtım Serisi Yayınları: 4, Ankara, 1990.

_____ *Türkiye Aile Yıllığı,* Tanıtım Serisi Yayınları : 1, Ankara, 1990.

_____ *Aile Türk Toplumunun Temelidir,* Tanıtım Serisi Yayınları: 2, Ankara, 1990.

Yusuf Alper: *1990'lı yıllarda Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Karşılaştığı Problemler,* Çimento-İşveren, Kasım 1990.

Yusuf Alper: *Türkiye'de Sosyal Güvenlik,* (Teksir), Bursa, 1991.

Anabritannica: *Karşılaştırmalı Ulusal İstatistikler:* 1986, İstanbul, 1986.

Avrupa Konseyi: *Yeni Sosyal Gerçeklerin ve Aile Bünyelerinin Evriminin Sosyal Güvenlik Sistemleri Üzerindeki Etkileri,* (Çev: Güneri Arbak), SSK, APK, Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1990.

Sait Dilik; *Sosyal Güvenlik,* Kamu-iş, Ankara 1990

DPT; 6 BYKP, DPT, Yayın No: 2174, Ankara 1990

DPT: *Türk Aile Yapısı,* VI. BYKP Ö.I.K. Raporu DPT: 2165, ÖİK: 338 , Ankara 1989.

Seval Çamlık: "Avrupa Topluluğuna Üye ülkeler ve Türkiye'de Aile Yapıları", *SSK Bülteni,* Sayı 15, 16 ve 17, 1989-1990.

İKV: *Avrupa Topluluğunda Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik Sistemleri,* (Hazırlayan Şebnem Karauçak Oğuz), İstanbul, 1990.

ILO: Into. The Twenty First Century: The Development of Security, Geneva, 1984.

J.Henry Richardson: *İktisadî ve Malî Yönüyle Sosyal Güvenlik,* (Çev: Turan Yazgan), Fakülteler Matbaası İstanbul, 1970.

TİSK: *Sosyal Yönleriyle Avrupa Topluluğu,* Ankara 1989.

Turan Yazgan: *Gelir Dağılımı Açısınan Sosyal Güvenlik,* Fatih Gençlik Matbaası, İstanbul, 1975.

_____ *Türk Sosyal Güvenlik Sistemi ve Meseleleri,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Y. İstanbul 1981.

KORUNMAYA MUHTAÇ, KİMSESİZ VE SAKAT ÇOCUKLARLA YAŞLILARIN SOSYAL GÜVENLİĞİ: SOSYAL REFAH HİZMETLERİ

YUSUF ALPER

Esas olan, insanın hayatını toplumun temel müessesesi olan aile içinde sürdürmesidir. Ancak, aile müessesesinin de çeşitli sebeplere bağlı olarak çözüldüğü, sona erdiği veya varlığını sürdürmekle birlikte fonksiyonlarını yerine getiremediği bir gerçektir. Hatta, bu durum, nadir rastlanan istisnaî hadiseler olmaktan çıkarak, daha sık rastlanan ve giderek daha fazla sayıda insanı etkileyen bir boyutta karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal güvenliğin temel prensiplerine uygun olarak, ailenin varlığını koruması ve sürdürmesi için her şey yapılmasına rağmen, bazı ailelerin mutlaka sona ereceği ve bu sonuçtan da bütün aile fertleri ve özellikle de bazılarının fazlasıyla etkileneceği noktasından hareketle, ailenin sona ermesi veya çözülmesi ile zarara uğrayanların da sosyal güvenlik garantisine kavuşturulmaları gerekmektedir. Aile müesesesinin fonksiyonlarını yerine getiremeyecek şekilde sona ermesi veya çözülmesinden en fazla etkilenecek olan grup şüphesiz çocuklar ve yaşlılardır.

Sosyal güvenliğin bir diğer önemli ayağını oluşturan sosyal refah hizmetleri, aile müessesesinin dışında kalan kimsesiz, sakat, korunmaya muhtaç olan yaşlıların sosyal güvenlik garantisini sağlamaya yönelik sosyal güvenlik tedbirlerinden oluşur. Çocuklar ve yaşlıların en büyük özelliği, diğer aile fertlerinden farklı olarak, gelir garantilerinin sağlanmış olmasının bunlar için fazla bir anlam ifade etmemesi ve mutlaka yaşlarının ve durumlarının gerektirdiği özel bakım ve eğitimin verilmesi ihtiyacını şiddetle hissettmeleridir. Bu sebeple, toplumun geleceğini oluşturan çocuklarla, bugün ulaşılan refah seviyesinde önemli payları olan yaşlıların sosyal güvenliklerinin sağlanması, sosyal güvenlik sistemleri içinde özel bir önem ve yere sahiptir.

KİMSESİZ, MUHTAÇ VE SAKAT ÇOCUKLARIN SOSYAL GÜVENLİĞİ

Korunmaya Muhtaç Çocuklar Problemi

Sosyal güvenlikte temel koruma birimi ailedir. Sosyal güvenlik sistemlerinin sağladığı "gelir garantisi" ailenin bütün fertlerinin geçimini sağlayacak olan gelirdir. Karı-koca ve çocuklarla bazen de ebeveynlerin sosyal güvenliği bu müessese içinde karşılanır. Burada, ailenin bir bütün olduğu ve bir arada yaşadıkları gerçeğinden hareket edilmektedir.

Klasik sosyal güvenlik sistemlerine getirilen en büyük eleştirilerden birini, temel koruma birimi olarak aileyi alırken, "aileyi bozulmayan, sona ermeyen, sürekli ve çözülmez bir birlik olarak kabul etmesi" oluşturmaktadır. Çünkü batılı ülkelerdeki gelişmeler, bazı ülkelerde her bin evlilikten yarısına yakınının boşanma ile sona erdiğini (1980 yılı rakamlarına göre İsveç'te 422, Danimarka'da ve İngiltere'de 393 F. Almanya'da 285 gibi) ortaya konmuştur. 1980 li yıllardan sonra özellikle gelişmiş ülkelerde ailenin güçlendirilmesine çözülmesinden en fazla etkilenecek olan grubu da şüphesiz çocuklar oluşturacaktır. Bu durumdaki çocukların sosyal güvenlik garantilerinin sağlanması sosyal güvenlik sistemlerinin en başta gelen görevleri arasında yer almaktadır.

Aile müessesesinin çözülmesi yanında, evlilik dışı ilişkilerin artması ile de korunmaya muhtaç çocuk problemi ortaya çıkmıştır. Çünkü, resmî evlilik bağı kurulmaksızın birlikte yaşama sonucu sahip olunan çocukların önemli bir kısmının bu ilişkinin sona ermesi ile korunmasız kaldıkları görülmektedir. Resmî evlilik bağının olmaması, bu çocukların korunmalarına yönelik hukukî tedbirlerin alınmasını kısıtlamakta ve güçleştirmektedir. Kız-erkek ilişkilerindeki serbestlik ve "çocuk anneler", gelişmiş ülkelerde sosyal hayatın önemli problemleri arasında yer almakta, sonuçta koruma kapsamına alınması, gereken yeni grupları ortaya çıkarmaktadır.

Çocukların bir ailesinin olması, her zaman onların sağlıklı şekilde yetişmeleri ve sosyalleşerek topluma hazır olmaları için gerekli ortamın var olduğu anlamına gelmez. Aile ilişkilerinin sağlıklı olmadığı, anne ve babanın geçim problemlerinin veya kişisel problemlerinin aile ortamının huzurunu bozduğu durumlarda, aile devam etmekle birlikte çocukların yetişmesi için uygun bir ortam özelliği taşımamaktadır. Bu durumda, çocukların anne ve babalarının yanında kalmaları yetişmeleri bakımından daha büyük problemlerin kaynağını oluşturacaktır. Çocukların uyuşturucu ve alkol bağımlılığına düşme veya fuhuş ve suç işleme eğilimi içine girme tehlikesi olan bu durumdaki çocuklar ailelerin yanlarından alınarak sosyal güvenlik şemsiyesi altında korunması gereken bir diğer grubu oluşturmaktadır.

Doğuştan veya sonradan fizikî veya zihnî özürü olan çocuklar, sosyal, güvenlik sistemi tarafından öncelikle kapsama alınması gereken grubu oluşturmaktadır. Ailesinin olması veya olmamasının bazen çok fazla anlam ifade etmediği bu çocuklar, sürekli olarak başkalarının fizikî bakımına ihtiyaç duymakta veya durumlarının gerektirdiği özel eğitimi almak zorunda kalmaktadırlar. Ailenin gelir seviyesinin yeterli olması, özürlü çocukların eğitimi ve bakımı için yeterli olmamakta, mutlaka müessesevî bakım ve eğitim altına alınmaları gerekmektedir. Gelir seviyesi yetersiz olan ailelerde ise, zaten bu durum kesinlikle ailenin tek başına altından kalkamayacağı ve mutlaka desteklenmeleri gereken bir tehlike anlamına gelmektedir. Özürlü çocukların bakımları, eğitimleri ile eğer mümkünse üretici hale gelmeleri veya en azından kendi hayatlarını idame ettirebilecek bir duruma getirilebilmeleri sosyal re-

fah hizmetleri ile sağlanmalıdır.

Sosyal güvenlik sistemleri tarafından koruma kapsamına alınması gereken çocukları, yukarıdaki sebeplere de bağlı olarak sınıflandırmak gerekirse:

Hem aile ortamından mahrum olan, hem de gelir garantisi olmayan çocuklar,

Gelir garantisi olan, fakat aile ortamından mahrum olan çocuklar,

Aile ortamında olmakla birlikte, fizikî ve ruhî bakımdan sağlıklı bir atmosferde yetişme şansı olmayanlar,

Fizikî ve ruhî özürü dolayısıyla sürekli olarak başkasının bakım ve eğitimine ihtiyaç duyanlar; olarak sıralanabilirler.

Bu gruplarda bulunan çocukların yaşadıkları topluma uyumlarını sağlayacak, sosyalleşmelerini tamamlayacak bir bakım ve eğitime kavuşturulmaları sosyal güvenlik sistemlerinin temel görevleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır.

Kimsesiz ve muhtaç çocuklar problemi, yalnızca gelişmiş ülkelerde görülen bir problem değildir. Aile bağlarının güçlü olduğu, geleneksel cemaatvari hayat tarzının hâkim olduğu toplumlarda, hızlı şehirleşme ve göç aileyi bölmekte veya en azından aile yapısını zayıflatmakta veya çözmektedir. Yurt içinde kırsal bölgelerden kentlere olan göç yanında, belki ondan daha fazla olarak yurtdışına göç olayını çok boyutlu olarak yaşamış, 1970'li yıllardan itibaren de bu göçün sosyal problemlerini hissetmeye başlamıştır. Problemin boyutu o kadar büyük olmuştur ki, 1982 Anayasa'sında yurt dışındaki aileler ve çocukları için ayrı bir koruyucu maddenin konulması ihtiyacı duyulmuştur. Şüphesiz bu göçün aile üzerindeki olumsuz etkilerini en fazla hisseden grup çocuklar olmuştur. Geleneksel sosyal güvenlik müesseselerinin çözüldüğü, ancak modern müesseselerin kapsamının da yeterince gelişmediği bu ülkelerde aile geliri de yetersiz olduğu için giderek artan sayıda çocuk müessesevî bakım altında korunmaya muhtaç hâle gelmektedir. Öte yandan yine az gelişmiş ülkelerde, sağlık hizmetlerinin yetersiz olması dolayısıyla çok sayıda çocuk özürlü doğmakta veya gerekli müdahale ve tedavi yapılamadığı için küçük arızalardan sakat kalabilmektedir. Bu da, bu ülkelerde sosyal refah hizmetleri kapsamına alınması gereken çocuk sayısını arttırmaktadır. Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, üretime de hiçbir katkısı olmayan bu çocukların kaderlerine terkedildikleri görülmektedir.

Çocuklar toplum hayatının devamlılığının garantisidirler. Sağlıklı şekilde yetişmeyen ve toplum hayatına uyum sağlayacak bir sosyalleşme vetiresini tamamlamayan çocukların varlığı, toplumun devamlılığını tehlikeye sokar. Sağlıksız nesiller, üretim gücünü devam ettirecek insangücünün eksikliğinden öte, toplum hayatının huzur ve istikrarını da zayıflatırlar. Problemli çocukların maliyetini, başta eğitim, sağlık ve adalet müesseseleri olmak üzere bütün toplumsal mekanizmalar yüklenmek zorunda kalır. Bu külfetin taşınmaması ve maliyetten kaçınılması, problemi kaynağında çözmek ve bu durumda olanları sosyal güvenlik kapsamına almakla mümkün olur. Kaldı ki, bunu yerine getirmek bütün iktisadî endişelerden öte, insan olmanın bir gereğidir.

Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Sosyal Güvenlik Garantisinin Anlamı

Korunmaya muhtaç çocuklara götürülecek sosyal güvenlik garantisinin en önemli özelliğini gelir garantisinin sağlanmış olmasının çok zaman bu gruplar için fazla bir anlam ifade etmemesi dolayısıyla, mutlaka yaşlarının ve durumlarının gerektirdiği özel bakım ve eğitimin verilmesine yönelik olmasıdır. Bu sebeple korunmaya muhtaç çocukların bakım ve eğitimleri için müessesevî bakım gerekmiş ve yetiştirme yurtları yapılmıştır. Ancak daha sonra, fizikî bakımdan mükemmel tesisler yapmanın bu çocukların korunmaları için yeterli olmadığı, çocukların yetişmesinde maddî şartlar yanında, aile ortamının sağladığı karşılıklı sevgi ve saygıya dayanan dayanışma duygusunun da önemli olduğu görülmüştür. Öte yandan, koruma ve yetiştirme yurtlarının buralarda kalan çocukları toplumdan tecrit ettiği ve sosyal hayattan uzaklaştırdığı da dikkati çekmiştir. Bu sakıncalardan kaçınmak için çocuk yurtları, onları toplumdan tecrit eden yerler olmaktan çıkarılarak aile ortamına yakınlaştırılmaya çalışılmıştır. Evlatlık müesseseleri işletilmeye başlanmıştır. Çok sayıda çocuğun aynı fizikî yerde kaldığı kalabalık yurtlardan, az sayıda çocuğun bir arada, kendi kendilerine yeter hale gelmelerini sağlayacak küçük yerleşim birimlerine geçilmiştir.

Çocukların aile yanında kalmalarını teşvik etmek için, çocuklara kurumlarda yapılan harcamaların, onları bakma ve yetiştirme sorumluluğunu alan ailelere verilmesi uygulamasına geçilmiştir. Bu şekilde, hem çocuklara bakan ailelere maddî destek sağlanmış olmakta, hem de çocukların bakım ve eğitimleri aile müessesesi içinde gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Kimsesiz ve muhtaç çocukların fizikî bakımları yanında eğitimleir de sağlanarak üretici hale gelmeleri ve kendi ayakları üzerinde durabilmeleri sağlanmaktadır. Zorunlu temel eğitim yanında yüksek eğitime hazırlayacak klasik eğitim ve meslekî eğitim verilmektedir.

Yaşla sınırlanan kurum bakımının yeterli olmadığı, 18 yaşında hayata hazır olmadan kurumlardan ayrılan çocukların yeni problemlerin kaynağı olduğu görülmüş, yetiştirme yurtlarından ayrılmadan iş veya evlilik problemlerinin çözümlenmesi de sosyal güvenlik müeseselerinin ilgi alanı içine alınmaya başlanmıştır.Bütün bu gelişmeler sağlanan sosyal güvenlik garantisinin boyutlarını arttırmış, ancak sağlanan korumanın maliyetini de yükseltmiştir. Çünkü, bakım ve yetiştirme süreleri uzamıştır.

Sosyal güvenlik kapsamına alınan çocuklardan en problemli grubu özürlü çocuklar oluşturmaktadır. Bu grupta bulunan çocukların bakım ve eğitimlerinin maliyeti çok yüksektir. Bir kısmının hiç bir zaman üretici hale gelememesi bir yana, kendi hayatlarını sürdürebilecek güç ve yeteneğe de sahip değildirler. Bu durumda bulunanlar için tahsis edilen malî kaynaklar ve insan gücü diğer korunmaya muhtaç çocuklar için gerekli olandan çok fazladır. Daha çok rehabilite edici, onları yeniden hayata ve toplum içinde yaşamaya hazırlayan hizmetler verilmektedir. Bu grupta bulunanlara yönelik hizmetler bazen yıllarca sürebilmektedir.

Yukarıda sayılan durumlar ve bunlara yönelik sosyal güvenlik korumasının önemli malî kaynağı gerektirdiği açıktır. Gelişmiş ülkeler malî kaynak problemini daha kolay çözerken, bu kaynakların hiç olmadığı veya yetersiz olduğu ülkelerde kimsesiz, muhtaç ve sakat çocukların sosyal güvenlik kapsamına alınmaları büyük problem oluşturmaktadır. İhtiyaç ile sağlanan imkânlar arasında büyük uçurumlar doğmaktadır. Bununla birlikte, bu ülkelerde kaynakların yanlış kullanımından ve bu alanda çalışanların bilgisizliğinden kaynaklanan hatalı bakım ve eğitimden kaynaklanmaktadır. Koruma ve yetiştirme yurtları, problemleri çözmek bir yana, yeni problemler doğuran, topluma uyumsuz insanlar yetiştiren kurumlara dönüşmektedir. Bu bakımdan, gelişmekte olan ülkelerde kimsesiz, muhtaç ve sakat çocuklara yönelik sosyal güvenlik hizmetlerinin önemi daha da artmaktadır.

KİMSESİZ VE MUHTAÇ YAŞLILARLA SAKATLARIN SOSYAL GÜVENLİĞİ

Yaşlıların ve Sakatların Sosyal Güvenlik Problemi

Normal olarak hayatlarını sürdüren insanların mutlaka maruz kalacakları tehlike yaşlanmadır. Sosyal güvenlik açısından yaşlılık, fertlerin çalışma gücünü kaybetmeleri ve buna bağlı olarak gelirlerinden mahrum olmaları tehlikesini ifade etmektedir. Fizikî güç azalması anlamına gelen yaşlılığın bir diğer önemli sonucu da, çok zaman fertlerin kendi kendilerine hayatlarını idame ettirecek gücü kaybetmeleri ve mutlaka başkalarının bakımına muhtaç olmalarıdır. Gelirleri yeterli olsa bile, bu durumda bulunanların sosyal güvenlik programlarınca koruma kapsamına alınmaları gerekmektedir.

Bütün dünyada devlet korumasının istendiği sosyal güvenlik tehlikelerinin başında yaşlılık gelir. Uzun vadeli sosyal güvenlik tehlikeleri sınıfında yer alan yaşlılık, eğer yeterli geliri yoksa, kesinlikle ferdin tek başına mücadele edemeyeceği bir tehlikedir. Bu sebeple, öncelikle ve devlet desteğinde kurulan ilk sigorta kollarını yaşlılık sigortaları oluşturur.

Sosyal refah hizmetleri kapsamında olmak üzere sosyal güvenlik şemsiyesi altında korumaya alınacak yaşlılar şu şekilde gruplandırılabilir:

Teknik ve idarî boşluklar dolayısıyla sosyal sigorta programlarının kapsamı dışında kalan ve yeterli geliri olmayan yaşlılar. Bu grupta bulunan yaşlıların eğer bir de kendisine bakabilecek durumda olan eşi veya çocukları yoksa mutlaka devlet tarafından karşılıksız olarak koruma kapsamına alınmalıdırlar.

Kendi geçimini sağlayacak gelire sahip olmakla birlikte, kendine bakacak gücü olmayan ve mutlaka başkasının bakımına ihtiyacı olan yaşlıların da sosyal güvenlik müesseselerinde korunma altına alınmaları gerekir. Bu grupta olan yaşlılar, bir anlamda kendi gelirleri ile bakım garantisi satın almaktadırlar.

Kendisine bakacak aile fertleri olmakla birlikte, kendisinin ve ailesinin geliri yetersiz olan yaşlılar da sosyal refah hizmetleri ile koruma kapsamına alınırlar.

Bütün toplumlar, toplumun genel menfaatleri lehine, kendi kişisel menfaatlerinden vazgeçen ve fedakârlıkta bulunan fertlerin ödüllendirilmesine büyük önem vermiştir. Bu ödüllendirme veya onları düştükleri muhtaçlık durumundan kurtarma ile bir yandan kamu vicdanı rahatlatılırken, diğer yandan da benzer durumlarda diğer insanların da aynı fedakarlıkta bulunmaları teşvik edilmektedir. Harp malülü ve gaziler bu grupta olan yaşlıları oluşturmaktadır. Bütün cemiyetler, kendi gazilerini imkânlarının üzerinde bir refah seviyesi kavuşturmak yanında, onları toplumda ayrıcalıklı bir konuma getiren manevî ödüller ile desteklemişlerdir. Harp malülü ve gaziler hayatları boyunca ve özellikle de yaşlandıkları zaman onları başkalarının yardımlarına muhtaç etmeyecek şekilde devlet tarafından sosyal güvenlik korumasına kavuşturulmalıdırlar.

Çocuklar ve yaşlılar yanında kamu sosyal güvenlik programları ile kapsama alınması gereken bir diğer grupu sakatlar oluşturur. Doğuştan veya sonradan olan bir sakatlıkla özürlü hale gelen ve sürekli olarak başkasının bakımına ihtiyaç duyan sakatların sosyal güvenliklerinin sağlanmasının da malî külfeti yüksektir. Bu grupta bulunanların bir kısmı rehabilite edici faaliyetler sonucunda üretici veya kendi bakımını sağlayabilecek bir hale gelirken, bir kısmı da sürekli olarak başkasının bakımına muhtaç olmaktadır. Bu durumda olanların, ailesinin olması veya olmaması sağlanacak olan sosyal güvenlik hizmetinin şeklini tayin edici bir rol oynamaktadır.

Gelişmiş ülkelerde ortalama hayat süresinin de uzamasına bağlı olarak nüfusun yaşlanması söz konusu olmuş, toplam nüfusun % 10 ve daha fazla nisbeti 65+ yaş grubunda toplanmıştır. Gelişmiş ülkelerde yaşlılık, gelir garantisi sağlanmış olan, ancak yalnızlık probleminin yaşandığı bir hayat dönemi haline gelmiş, giderek daha fazla sayıda yaşlı insan tek başına hayatını sürdürmek zorunda kalmıştır. Yaşlılar, toplumdan tecrit edilmenin getirdiği problemleri yaşamaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşlıların sosyal güvenlik problemleri daha değişiktir. Aile bağlarının kuvvetli olduğu bu toplumlarda yaşlı insan çocuklarının yanında kalır. Zaten, çocuk ve buna bağlı olarak ortaya çıkan göç, aileleri parçalamış ve küçültmüştür. Küçülen ve dağılan aile, yaşlılar için bir gelir seviyesinin yetersizliği ilâve olunca, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşlılar açıkta ve korumasız kalma problemi ile karşı karşıya kalmışlardır. Sosyal sigortaların kapsama almada gösterdiği yetersizlikler de yaşlıların korunma ihtiyacını arttırmaktadır. Bu sebeple, gelişmekte olan ülkelerde sosyal hizmetler ile koruma kapsamına alınması gereken yaşlı nüfus hızla artmaktadır.

Her toplum ve onun en gelişmiş organizasyonu olan devlet, bir arada yaşamanın bir gereği olarak kendi ihtiyarını, kimsesiz çocuklarını ve sakatlarını elinden geldiği kadar korumaya çalışır. Bu her cemiyetin dinî, vicdanî ve insanî duygularla yaptığı bir koruma faaliyetidir. Bir arada yaşamanın, toplum hayatının vezgeçilmez bir unsuru bu tutum, bütün dinlerde ve bütün sosyal sistemlerde mutlaka yer almış ve teşvik edilmiştir. Toplum, bir bakıma, aynı tehlikenin kendi başına geleceğini düşünerek bu durumda olanlara kişisel olarak veya kurumlar vasıtası ile yardım etmektedir. Günümüzde, toplumlararası değerlendirmelerde, refah seviyesinin yüksekliğinden öte. yaşlısına, sakatlarına ve korunmaya muhtaç çocuklarına sahip çıkan toplumlar daha sağlıklı bir toplum yapısına sahip olarak değerlendirilmektedirler. Her toplum durumu ve şartları ne olursa olsun, her ferdini insan haysiyetine yaraşır asgari bir seviyeye kavuşturma gayesini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede, korunmaya muhtaç çocukları, yaşlıları ve sakatları da kendi sorumluluğuna almakta, fertlerin ve ailelerin yükünü paylaşmaktadır.

Yaşlılar ve Sakatlar İçin Sosyal Güvenlik Garantisinin Anlamı

Yaşlılar ve sakatlar için sağlanacak olan sosyal güvenlik garantisinin anlamı, bunların içinde bulundukları duruma bağlı olarak değişebilmektedir.

Gelir garantisi olan yaşlılar için yapılacak olan, kendi gelirleri ile hayatlarının son dönemini huzur içinde geçirebilecekleri bir ortamın sağlanmasıdır. Bir anlamda bu insanlara kendi gelirleri ile aile ortamına benzer bir ortamda sosyal güvenlik garantisi sağlanmakta, yalnızlık problemi yaşamadan ömürlerinin son dönemini huzur içinde geçirmeleri temin edilmektedir. Huzur evleri, bu amaca yönelik olarak oluşturulmuş müesseselerdir.

Hem gelir garantisi olmayan, hem de bakacak kimsesi olmayan yaşlılar için ise, giderlerinin tamamı devlet tarafından karşılanmak üzere yine huzurevlerinde sosyal güvenlik koruması temin edilmektedir. Gelir garantisi olmayan, fakat bakacak yakını bulunan yaşlılar; sosyal güvenlik sistemlerinin en az külfetle koruma kapsamına alacağı yaşlılar grubunu oluşturmaktadır. Bu durumda olanları sahip olduğu aile ortamından uzaklaştırmak yerine, orada kalmasını temin edecek gelir desteği ile sosyal güvenlik şemsiyesi altına almak en isabetli çözüm yolu olmaktadır. Çünkü, ilk iki durumda olan ve huzurevlerinde yaşamak durumunda kalan yaşlıların en büyük problemi, fizikî atmosferden memnun olmalarına rağmen derin bir yalnızlık içinde yaşadıklarını hissetmeleridir.

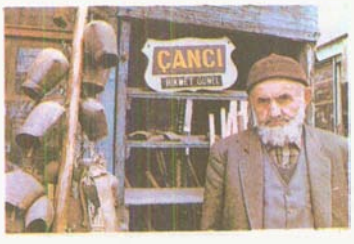

Yaşlıların kendi ailelerinin yanında bakımlarının en sağlıklı yol olduğu anlaşılınca, sosyal güvenlik programlarının bunu temin edecek şekilde düzenlenmesi söz konusu olmuştur. Yaşlıya bakan diğer aile fertleri maddî olarak desteklenmiştir. Kore gibi, ailenin yaşlı üyesine bakmanın önemli bir töre olduğu doğulu toplumlarda, yapılan lüks ve son derece de modern huzurevlerine yeteri kadar yaşlının gelmemesi üzerine, yaşlılara yönelik ailenin parçalansamı da önlenmek istenmiştir. Gelişmiş batılı ülkelerde ise, aile fertlerinden birini bakımı dolayısıyla evde kalan kişinin, ki bu daha çok kadındır, sosyal güvenlik bakımından kayba uğramaması için sigortalılığının devam ettirilmesi çabaları gündeme gelmiştir.

Sebebi ne olursa olsun sakatlık, insan hayatının devamlılığını zorlaştıran bir faktördür. Modern sosyal güvenlik sistemleri, sakatlığı dolayısı ile çalışma gücünü, gelirini veya her ikisini birden kaybeden ve önemli bir gider artışı ile karşılaşan grupları da sosyal güvenlik şemsiyesi altına alırlar. Sakatların sosyal güvenlik sağlanması, klasik sosyal güvenlik tedbirlerinden öte yeni düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılar. Evde bakımları, müesseselerde bakımları, rehabilitasyon faaliyetleri ile günlük hayatı daha kolay sürdürebilmelerini sağlayacak tedbirlerin alınması farklı çabaların gösterilmesini gerekli kılar. Ancak her hâlukârda bu grupta bulunanların sosyal güvenlik garantilerinin sağlanması önemli bir malî külfeti ve insan gücünü gerekli kılar. Yaşlılarda olduğu gibi sakatlarda da, evde bakılmaları halinde bakan aileye maddî yardım yapılması, yaşlıya ve sakat kişiye bakan kişinin sosyal güvenlik haklarının kaybolmaması için tıpkı çalışan bir insan gibi değerlendirilerek primlerinin ödenmesi gibi yeni tedbirler gündeme getirilmektedir.

Yaşlıların, özellikle sağlıklı yaşlıların müessese bakımı yerine aile ortamında kalmaları, aile yapıları üzerine olumlu tesirlerde bulunabilmektedir. Karı-kocanın birlikte çalıştığı çekirdek ailelerde evde bir yaşlının bulunması, çocukların bakım ve eğitimlerinde ailenin üzerinden büyük bir yükü kaldırmakta, kreş veya gündüz bakımevlerine gitmelerine gerek kalmamaktadır. Yaşlılarla çocukların bir arada kalması nesillerarası anlaşmayı ve dayanışmayı sağladığı gibi, anne ve babanın yoğun çalışma temposundan dolayı ilgilenemedikleri çocukları e-

ğitimlerine de yardımcı olmaktadırlar. Çocukların gözetimini sağlayan yaşlılar, geleneksel manevî kültür değerlerini aktarabilme şansını da elde etmektedirler. Bu sebeblerle, yaşlıların sosyal güvenliklerinin aile içinde sağlanması, hele hele bizim gibi büyüğe bakmanın bir örf olduğu toplumlarda çok müsbet sonuçların elde edilmesini sağlayacaktır.

Aile ortamında bakılmaları mümkün olmayan yaşlılar için müessese bakımı kaçınılmazdır. Burada önemli olan yaşlıların yalnızca fizikî ihtiyaçlarını karşılamak değildir. Yaşadıkları, refahına katkıda bulundukları toplumda hayatlarının son dönemlerini huzur içinde ve saygı duyularak yaşamak isterler. Bu bakımdan huzurevlerinde görevli olan personelin, davranış olarak sağlanan garantinin onlara verilen bir "ihsan" veya "lütuf" olduğunu hissettirecek veya ima edecek sözlerden ve tavırlardan mutlaka kaçınmalıdırlar. Öte yandan, kırımda yaşayanların sosyal faaliyetleri teşvik edilmesi toplumla temasları sürekli ve canlı tutulmalıdır. Ülkemizde olduğu gibi bayramdan bayrama hatırlanan, sorulduğu zaman gözleri yaş içinde, "Allah devletimizden razı olsun, iyi bakıyorlar, iyi giyiniyoruz, ancak arayanımız, soranımız yok" dedirtmemek gerekir. Bugün gelinen noktada, sosyal güvenlik garantisi sağlanırken maddî unsurların yanında, manevî tatmin unsurlarının da sağlanmasının çok önemli olduğu kabul edilmektedir.

ÜLKEMİZDE KİMSESİZ, KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARLA YAŞLILARIN VE SAKATLARIN SOSYAL GÜVENLİĞİ

Tarihi Gelişim

Ülkemizde 19. yüzyıldan itibaren, yaşlılara ve özellikle de kimsesiz çocuklara yönelik müessesevî sosyal güvenlik tedbirlerinin geliştirildiği görülmektedir. Geleneksel sosyal güvenlik müesseselerinin ve bilhassa vakıfların yetersiz kalması üzerine bizzat devlet tarafından bu kesimlere yönelik müesseseler oluşturulmaya başlanmıştır. Bu alandaki tedbirler, problemin şiddeti aynı olmamasına rağmen Batılı ülkelerden çok daha önce düşünülmüş ve alınmıştır. Çünkü sosyal hizmetler ve yardımlar konusunda İslâmiyetin sosyal adalet prensibinden kaynaklanan köklü bir tarihî miras söz konusudur.

Ülkenin bir çok yöresinde Vakıf müessesesi üzerine kurulan Darü'ş-şifâlar, sokaklarda dilencilik yapan kimsesiz çocukların, sakat erkek ve kadınların içinde bulundukları sefalet ortamından kurtarılmaları için kurulan acizler yurdu, **Dârü'l-aceze**, savaş sonrasında öksüz ve yetim kalan çocukların bakım ve eğitimleri için oluşturulan "Dârü'l-eytâmlar" ile **Müessesât-ı Hayriyye Vakıfları** Osmanlı Devleti'nin son döneminde kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklarla yaşlılara yönelik olarak oluşturduğu sosyal güvenlik müesseselerinden bazılarıdır. Eğitim amacı ağır basan ve bugüne kadar varlığını sürdüren **Dârü'ş-Şafaka** da bu müesseselerden bir diğerini oluşturmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet döneminde de çocuklara yönelik sosyal hizmet müesseseleri oluşturulmaya devam edilmiştir. Nitekim, Kurtuluş Savaşı yıllarında, savaşa katılanların çocuklarının bakım ve eğitim problemlerine yardımcı olmak için 1921 yılında **Himâye-i Etfâl** cemiyeti kurulmuştur. Daha sonra Çocuk Esirgeme Kurumu adını olan bu cemiyet, 1937 yılında kamu yararına çalışan bir kurum olarak kabul edilmiş ve her ilde teşkilatlanması sağlanmıştır. 1983 yılına kadar da bu adla faaliyet göstermiştir.

15. 5. 1957 tarih ve 6972 sayılı "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Kanunu" ile, il özel idarelerinin koruma birlikleri kurulması ve bu koruma birlikleri için Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinden pay ayrılması öngörülmüştür. 1959 yılında çıkarılan 7355 sayılı Kanunla ise SSYB'na bağlı "Sosyal Hizmetler Enstitüsü" kurulmuştur. 1963 yılında 225 sayılı kanunla aynı alanda faaliyet göstermek üzere oluşturulan Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü ile Sosyal Hizmetler Akademisi, sosyal refah hizmetlerini koordine etmiş ve bu alanda çalışacak elemanların eğitimini gerçekleştirmiştir. Bu mevzuat çerçevesinde 0-7 yaş grubu çocukların bakımı SSYB bütçesine konulan ödeneklerle çocuk bakım evlerinde gerçekleştirilmiştir. 7-18 yaşındaki çocukların bakım ve eğitimleri ise MEB bütçesinden yapılan tahsisatlarla, yurt sathında kurulan yetiştirme yurtlarında sağlanmıştır. Aynı şekilde, kamu kurumları, mahallî idareler ve gönüllü yardım derneklerinin faaliyetleri ile özürlülerin bakım ve eğitimlerine yönelik bakım ve eğitim kurumları oluşturulmuştur. Ancak, bunların koruma kapsamına aldıkları kesim, çok sınırlı olmuştur.

Türkiye, bütün toplumların öncelikle ve büyük bir titizlikle koruma kapsamına aldığı harp malülleri ve gazilerini unutmuş ve ihmal etmiştir.. Ömürleri savaş meydanlarında geçen, askerlikten başka yapacak bir mesleği olmayan binlerce savaş gazisi sefalet içinde ölmüştür. Kurtuluş Savaşı'ndan ancak 45 yıl sonra, 1968 yılında, 1005 sayılı Kanunla Madalya Aylıkları verilmeye başlanabilmiştir. İstiklal Madalyası sahibi olan herkese bu aylıklar ödenmiştir. Daha sonra Kore Savaşı'na katılanlarla Kıbrıs Barış Harekatı'na katılanlara da aynı ödemeler yapılmıştır.

Korunmaya muhtaç, aciz ihtiyarlara ve sakatlara yönelik en geniş kapsamlı kamu sosyal güvenlik harcaması, 1. 7. 1976 yılında kabul edilen 2022 sayılı "65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun" ile gerçekleştirilmiştir. 65 yaşını doldurmamış olan, ancak sakatlığı dolayısıyla başkasının bakımına muhtaç olan vatandaşlara da aynı şartlarla aylık bağlanması söz konusu olmuştur. Kanunla;

65 Yaşını geçen,

Kimsesiz olan ve kendisine bakacak kimsesi olmayan,

Çalışma gücünden mahrum olan.

Muhtaç durumda bulunan.

T.C. vatandaşları,

dilekçe ile başvurmaları halinde aylık alma hakkına sahip olmuşlardır.

400.000 kişinin başvurması beklenen bu uygulamadan ilk anda 800.000'e yakın kişi faydalanmak için başvurmuş, yoklama yapılmadığı için uygulama suistimal edilmiştir. Gerçekten ihtiyacı olanların faydalanamadığı, katsayı x gösterge bazından hesaplanan aylıkların da zamanla çok yetersiz olduğu bir uygulama haline dönüşen bu harcama kalemi kapsamında olanlar, devlet tarafından bile sosyal güvenlik kapsamında kabul edilmemekte, diğer sosyal güvenlik uygulamalarından faydalanmaktadırlar.

Sosyal refah hizmetleri alanındaki köklü mevzuat değişikliği 1982 Anayasası ile gerçekleştirilmiştir. Sosyal Haklar ve Ödevler bölümünde, 61. Madde ile "Sosyal Güvenlik Bakımından Özel Olarak Korunması Gerekenler" ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu maddede:

"Devlet, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malul ve gazileri korur ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlar,

Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır,

Yaşlılar devletçe korunur. Yaşlılara devlet yardımı ve sağlanacak diğer haklar ve kolaylıklar kanunla düzenlenir.

Devlet, korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır.

Bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar ve kurdurur."

denilmiş ve sosyal refah hizmetlerinin çerçevesi, yürütülme prensipleri genel hatları ile belirlenmiştir.

Nitekim, 27. 5. 1983 tarih ve 2828 sayılı "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kanunu" çıkartılarak, çeşitli kesimlere yönelik olarak yürütülen sosyal refah hizmetlerinin yürütülmesi bu teşkilata bırakılmış ve mevzuat birleştirilmiştir. Kanun, bu alanda yürütülen gayretleri bir çatı altında toplama ve daha etkin hizmet sağlama gayesi ile çıkarılmıştır.

Müessesevî Yapı ve Teşkilatlanma

24. 5. 1983 de kabul edilen ve 27. 5. 1983 te yürürlüğe giren 2828 sayılı "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu", daha önce yürürlükte olan 7355 sayılı Sosyal Hizmetler Enstitüsü Kurulmasına Dair Kanunu, 6972 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkındaki Kanunu ve 225 sayılı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Kanunu'nu kaldırmış, ayrıca sosyal hizmet alanında faaliyet gösteren bütün teşkilatı yeniden düzenleyerek kapsamına almıştır. Bu tarihten itibaren sosyal refah hizmetleri bu Kanun çerçevesinde yürütülmektedir.

Kanunun amacı 1. Maddede, "korunmaya ve bakıma veya yardıma muhtaç aile, çocuk, sakat, yaşlı ve diğer kişilere götürülen sosyal hizmetlere ve bu hizmetleri yürütmek üzere kurulan teşkilatın kuruluş, görev, yetki ve sorumlulukları ile faaliyet ve gelirlerine ait esas ve usülleri düzenlemektir" şeklinde belirtilmiştir. Bu kanun çevçevesinde yürütülecek sosyal hizmetlerin, sosyal hizmet programlarını tespit etmek, bunların uygulanmasına ait konuları inceleyip değerlendirmek, konu ile ilgili kanun tasarısı, tüzük ve yönetmelikler hakkında bakanlığa bilgi vermek gibi görevleri üstlenen "Sosyal Hizmetler Danışma Kurulu" ile, merkez ve taşra teşkilatından oluşan ve "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu"ndan oluşmaktadır. İcra organı olarak faaliyet gösteren SHÇEK'nun bütçesi, katma bütçeli bir kamu kurumu olarak genel bütçeden sağlanacak kaynaklar, kurumun gelirleri ve yardımlardan oluşmaktadır. Kurum, bu alanda faaliyet gösteren özel ve gönüllü kurumların faaliyetlerini desteklemek ve bunlar arasındaki işbirliğini geliştirmek görevlerini de üstlenmiştir.

2828 sayılı Kanun, sosyal güvenlik kapsamına alınacak grupları ve sağlayacağı hizmetleri şu şekilde belirlemiştir:

Korunmaya Muhtaç Çocuklar Kanun, korunmaya muhtaç çocukları, "beden, ruh ve ahlâk gelişimleri ve şahsî güvenlikleri tehlikede olup, ana veya babasız, ana ve babasız, ana veya babası veya her ikisi birden terkedilen, ana ve babası tarafından ihmal edilip, fuhuş, dilencilik, alkollü içkileri veya uyuşturucu maddeleri kullanma gibi her türlü sosyal tehlikelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başıboşluğa sürüklenenler" olarak tarif etmiştir. Bu durumda olan çocuklar reşit oluncaya kada, Kurum tesislerinde bakılacak ve yetiştirilecektir. Ayrıca bir meslek sahibi edilerek toplum içinde kendi hayatını koruma sonrası dönemde devam ettirmesi sağlanacaktır. Korunma altına alınan çocukların bakımı kurum tesislerinde yapılabileceği gibi, kurumun gözetiminde olmak şartıyla, kurumca belirlenecek bir ödenek karşılığında gönüllü koruyucu aileler tarafından da gerçekleştirilebilir. Okul çağındaki çocukların eğitimleri sağlanır. Beden, ruh ve zihin özellikleri dolayısıyla normal eğitimden faydalanamayan çocuklar, MEB tarafından kurulan özel amaçlı eğitim kurumlarında eğitilirler. Körler, sağırlar ve zekâ özürlülere yönelik okullar bu tür eğitime yöneliktir.

Muhtaç Sakatlar 2828 sayılı Kanun, "bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerinde belirli oranda fonksiyon kaybına neden olan organ yokluğu veya bozukluğu sonucu, normal yaşamın gereklerine uyamama durumunda olup korunmaya, yardıma, bakıma ve yetiştirilmeye muhtaç kişileri" kapsama aldığı muhtaç sakatlar olarak tarif etmiştir. Kurum, bu durumda olan kişilerin hayatlarını sağlık, huzur ve güven içinde sürdürebilmeleri, toplum içinde de üretken hale gelmeleri veya en azından kendi kendilerine yeter hale gelebilmeleri için rehabilite edici hizmetler sunmaktadır. İyileşme ihtimalleri olmayanlar ise,

sürekli olarak Kurum tarafından bakılacaktır. Kurum bu hizmetleri bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde veya huzur evlerinde verecek, ayrıca bu alanda faaliyet gösteren özel gönüllü dernek ve vakıflarla işbirliğine gidecek ve onları denetleyecektir.

Muhtaç Yaşlılar "Sosyal veya ekonomik yönden yoksunluk içinde olup, korunmaya, bakıma ve yardıma muhtaç yaşlı statüsündeki kişiler" 2828 Sayılı Kanunla, muhtaç yaşlı olarak tarif edilmiş ve koruma kapsamına alınmışlardır. Kurum, bu durumda olan kişilerin hayatlarının son dönemlerini sağlık ve huzur içinde geçirmeleri için gerekli tedbirleri almakla görevlendirilmiştir. Huzurevleri bu amaçla oluşturulmuştur.

2828 sayılı Kanunun bütünü değerlendirildiği zaman, sosyal hizmetlerin sunulması alanında önemli bir adım olduğu, Kanun çakmadan önceki dağınıklığı giderdiği, işleyiş ve teşkilatlanma esasları itibarıyla bütünleştirici ve toplayıcı bir nitelikte olduğu belirtilebilir.

Sosyal Refah Hizmetlerinde Bugünkü Durum

İstatistikî veri kaynaklarının yetersiz olması ve geç yayınlanması Türkiye'yi "istatistikî veri fakiri" bir ülke haline getirmiştir. Benzer sıkıntı sosyal hizmetlerle ilgili sayısal verilerin elde edilmesi konusunda da söz konusudur. 1991 yılının yarısı geçilmesine rağmen, hala 1990 yılı Türkiye İstatistik Yıllığı'nın hala yayınlanmamış olması bu alandaki sıkıntının en canlı örnegini oluşturmaktadır. Bu şartlar altında elde edilen verilere göre sosyal refah hizmetleri ile ilgili bilgiler kısaca aşağıdaki gibidir:

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumunun, 1988 yılı sonu itibarıyla; 66 il sosyal hizmetler müdürlüğüne bağlı, 62 çocuk yuvası, 85 yetiştirme yurdu, 24 huzur evi, 27 kreş ve gündüz bakım evi ile 5 rehabilitasyon merkezi bulunmaktadır. Yine 1988 yılı verilerine göre, çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları ve koruyucu aileler yanında 19. 203 çocuğun bakımı ve eğitimi gerçekleştirilmektedir. Kurumun huzurevlerinde kalan yaşlı sayısı 3429, kreş ve gündüz bakım evlerinde bakılan çocuk sayısı ise 3304 dür. Dolayısıyla Kurum tarafından 1988 yılı sonu itibarıyla 24.433 kişiye sosyal hizmet götürülmektedir. Kurumun 1988 yılı bütçesindeki veriler, toplam 41 milyar liralık kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki eğitim kurumlarında 1988-1989 eğitim-öğretim yılında, bedensel ve zihinsel engellilerin eğitimi ile ilgili olarak, 40 ilkokulda 1998 öğrenciye, 34 orta okulda 1535 öğrenciye ve 1 meslek lisesinde 48 öğrenciye sosyal hizmet götürülmüştür. Öte yandan, 1988-1989 eğitim-öğretim yılında 9 körler okulunda 711, ortopedik özürlü 763. 29 sağırlar okulunda 6178 öğrenciye eğitim verildiği, 711 özel alt sınıfta ise, 8885 zihin özürlü çocuğun okutulduğu belirtilmektedir.

Kurumun sağladığı sosyal hizmetler arasında evlat edinme ve koruyucu aileye çocuk verme uygulamaları da vardır. 1989 yılında Kurum vasıtasıyla evlat edinilen çocuk sayısı 55'dir. Koruyucu aileye verilen çocuk sayısı ise, 129' dur. 1990 yılı temmuz ayına kadar 102 çocuğun Kurum vasıtısayla evlat edinildiği, 254 çocuğun ise,koruyucu aileye verildiği belirtilmektedir. Bu gelişme, bu konuda artış olduğunu ortaya koymaktadır. öte yandan, Kurumda 84'ü kız. 192'si erkek çocuk olmak üzere 276 çocuğun evlat edinilebilecek durumda olduğu, evlatlık için yapılan müracaatın ise, 1424 olduğu belirtilmiştir. Yuva bekleyen ve koruma kararı alınmış çocuk sayısının 2920, koruma kararı alınmış ve yuvada korunan çocuk sayısının ise 7799 olduğu açıklanmıştır.

Kadının çalışma hayatına atılması ile ortaya çıkan çocuk bakım ihtiyacı, kreş ve gündüz bakımevlerinden gerçekleştirilmektedir. 1989 yılı başında, 26'sı Kuruma, 250'si kamu kurumları ve KİT'lere, 326'sı özel ve tüzel kişilere ve 12'si özel işyerlerine ait olmak üzere toplam 614 kreş ve gündüz bakımevinde 34.126 çocuğa hizmet verilmiştir. Bu sayının her geçen gün arttığı açıktır.

Sakat ve özürlüler için götürülen sosyal hizmetler çok sınırlıdır. Kurumun 3 rehabilitasyon merkezi vardır. Kurumun 1988 yılı itibarıyla, koruma kapsamına aldığı özürlülerin sayısı ise sadece 498'dir. Kurum'un yanısıra sakatların tedavisi, bakımı ve yetiştirilmeleri ile ilgilenen 30 civarında gönüllü dernek ve vakıf gibi kuruluşlar vardır. Türkiye Sağır, Dilsiz ve Körler Derneği bunlar içinde en etkin olan kuruluştur.

Türkiye'de yaşlılara yönelik olarak hizmet veren kurumların sayısı 61'dir. Bunlardan 24 tanesi SHÇE Kurumuna, 2'si Bakanlıklara, 16'sı Belediyelere, 11'i Dernek ve Vakıflara, 2'si gerçek kişilere ve 6 tanesi de azınlıklara aittir. Bu tesisler de kalan yaşlıların sayısı ise 7078'dir.

Sosyal refah hizmetleri bakımından ülkemizdeki en geniş kapsamlı uygulama, 2022 sayılı Kanuna göre, kimsesiz ve muhtaç yaşlılarla sakatlara yapılan nakdi ödemedir. 1989 yılı itibarıyla 623.786 kişiye bu uygulamanın başarısızlıkla sonuçlandığı söylenebilir. Sebebi ne olursa olsun, 1991 yılı itibarıyla verilen 21.000 TL. civarındaki aylığın sosyal güvenlik bakımından koruyucu olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim, 1977 yılı fiyatlarına göre, 1979 yılında 322 lira satın alma gücü olan aylık, 1988 yılında 57-58 TL'ye düşmüştür. Zaten, kamu sosyal güvenlik harcamaları ile karşılıksız olarak sağlanan sosyal güvenlik garantisinin en büyük sakıncası, siyasî tercihlere bağlı olarak bu alana ayrılan kaynakların zaman içinde azalması ve istikrarını koruyamamasıdır.

Sosyal refah hizmetleri bakımından en başarısız olunan alanlardan birini de harp malüllerine ve gazilerine verilen aylıklar konusu oluşturmaktadır. 1981 yılında

35.978 kişinin faydalandığı bu aylıktan, 1988 yılında sadece 4.735 kişi faydalanmaktadır. Artan hızlı enflasyona rağmen bu aylıklar için yapılan tahsisat da giderek azalmaktadır. 1991 yılı başında aylıklarda yapılan iyileştirmelerin de yeterli olduğunu söylemek mümkün görülmemektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sosyal refah hizmetleri, sosyal güvenlik sistemi içinde özel bir yere ve öneme sahiptir. Çünkü, diğerlerinden farklı olarak bu grupta bulunanlar gerçekten başkalarının bakımına muhtaç olanlardır ve kendi başlarına hayatlarını sürdürmeleri mümkün değildir. Bu grupta bulunan yaşlılar ve özellikle de çocuklar için gelir garantisinin sağlanmış olması da çok zaman bir anlam ifade etmez. Çünkü, mutlaka yaşlarının ve durumlarının gerektirdiği özel bakım ve eğitimi almaları gerekir. Sosyal refah hizmetleri, bütün diğer kriterlerin dışında bir toplumun insana verdiği değer açısından önemli bir göstergedir. Bu kesimlere sağlanan sosyal güvenlik garantisinin seviyesi ile toplum hayatının huzuru arasında yakın bir bağlantı vardır.

Türk insanı karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmaya önem verir. Türk ailesi de, her şeye rağmen güçlü bir birlik yapısına sahiptir. Ancak, bütün bu unsurlara rağmen, giderek artan sayıda kişi aile müessesesi dışında kalmakta ve muhtaçlık içine düşmektedir. Bu kimselerin sayısı konusundaki veriler ise tamamen spekülatifdir. Çünkü, milyonlarla bahsedilen çocuk, yaşlı ve sakat ihtiyaç sahibi olduğu ifade edilirken, koruma kapsamına alınanların sayısı, bütün gayretlere rağmen bir kaç on bini geçmemektedir. Bu konuda, daha önce de belirtilen istatistikî veri kargaşası içinde bulunulmaktadır.

Sosyal güvenlik sistemimiz içinde yer alan sosyal refah hizmetlerinin genel görüntüsü iki önemli sonuca götürmektedir. Bunlar:

1. Sağlanan sosyal güvenlik garantisi yetersiz ve çok sınırlıdır.

2. Özellikle çocuklara yönelik sosyal hizmetlerin verilmesinde yanlışlıklar vardır.

3. Son bir kaç yılda sosyal refah hizmetleri alanında sağlanan olumlu gelişmeler, eğer devamlı olursa bu konuda ümit vericidir şeklinde özetlenebilir. Sosyal refah hizmetlerinde istenilen sonuçlara ulaşılmasında neler yapılması gerektiği konusunda, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nun, 17-20 Aralık 1990 tarihinde yapılan I. AİLE ŞÛRASI kararları yol gösterici niteliktedir. Bu Şûrada, "Aile Sağlığı ve Sosyal Hizmetler Komisyonu"nun sosyal hizmetler konusundaki tesbit ve tavsiye kararları ile bunlara tarafımızdan eklenilebilecek hususlar ana hatlarıyla şunlardır:

Prensip olarak

Sosyal refah hizmetleri konusunda ilk ve temel prensip, bu hizmetlerin en azından asgari seviyede olmak üzere mutlaka devlet tarafından sağlanmasıdır. Halkın ve gönüllü kuruluşların desteğinden faydalanılmakla beraber bu görev kesinlikle devletin üzerinde olmalıdır.

Aileye yönelik olarak geliştirilecek politikalarda hareket noktasını Türk kültürü oluşturmalıdır.

Çocuklar ve yaşlıların bakımında, esas olarak, eğer varsa aile içinde bakım benimsenmelidir.

Sosyal hizmetlerin sunulacağı yaşlılar ve çocuklar ilmî metodlarla belirlenmeli, ihtiyacı olmayanların faydalanması önlenirken, ihtiyacı olana da durumuna uygun hizmet verilmelidir.

Bütün problemlerin kaynağını aile müessesesinin bozulması oluşturduğu için, aileyi güçlendirici ve aileyi destekleyici politikalara öncelik verilmelidir.

Genç nesiller sağlıklı aile müessesesi oluşturma ve devam ettirme hususunda eğtilmelidir.

Müessese ve metot olarak

Çocuk yuvaları ve huzurevleri ile benzeri sosyal hizmet kuruluşları. Türk değer yargılarına ters düşmeyecek şekilde yeniden düzenlenmelidir.

Sosyal hizmetler konusunda millet olarak geçmişte uyguladığımız metotlar araştırılmalı ve günün şartları da dikkate alınarak bu konuda öncelikler ve temel esaslar yeniden belirlenmelidir.

Vakıf ve dernek gibi kuruluşların sosyal hizmetlerin sunulmasını katılmaları teşvik edilmeli, SHÇEK bu kuruluşlarla işbirliğine gitmelidir.

Yetiştirme yurtları parasız yatılı okullar gibi kullanılmaktan kurtarılmalıdır.

Kötü muameleler dolayısıyla evden ayrılmak zorunda kalan kadınlar ve çocuklar için koruyucu kurumlar oluşturulmalıdır.

Koruma kapsamına alınanlardan üretici olabileceklere durumuna uygun yardım ve eğitim yapılmalı, hatta sermaye temin edilmelidir.

Sosyal hizmet veren kurumlar arasında koordinasyon ve işbirliği sağlanarak hizmette etkinlik sağlanmalıdır.

Sosyal hizmet veren kurumlara devlet yardım yapmalı, ancak bu yardım belirli kriterlere bağlı olarak yapılmalıdır.

Koruma kapsamı ve hizmet olarak

Çeşitli sebeplerle korumasız kalan çocuklar öncelikle koruma kapsamına alınmalıdır.

Çocuklara yönelik sosyal hizmetler kesinlikle fizikî bakım ihtiyaçlarının ötesinde düşünülmelidir. Çocuğun bir aile ortamında sahip olabileceği sevgi, saygı ve karşılıklı yardımlaşma duyguları güçlendirilmelidir.

Aile ve çocuk refahı açısından önemli olan evlat edinme müessesesi, gerekli hukukî düzenlemeler de yapılarak günün ihtiyaçlarına cevap verecek şekle getirilmelidir.

Evden kaçan çocuk ve tutuklu çocukların topluma yeniden kazandırılmalarını sağlayacak merkezler öncelikle büyük şehirlerde kurulmalıdır.

Çocuk ıslah evlerinde temel ve

meslekî eğitime ağırlık verilmelidir.

Bakıma muhtaç yaşlıya götürülecek hizmetlerde teke tek ilişkiye önem verilmelidir.

Yaşlıların kalacakları yerler, onları toplumdan soyutlamayacak ve aileleri ile ilişkilerini koparmayacak şekilde inşa edilmelidir.

Yaşlılara, eğer durumları uygunsa üretici olma imkânları sağlanmalı ve yaşadıkları toplum içinde işe yaramazlık duygusuna kapılmaları önlenmelidir.

Özürlü olanlarla, özellikle yatağa veya belirli bir mekâna bağlı olarak yaşamak durumunda olanların aileleri mutlaka desteklenmelidir. Sürekli bakım veren kişinin yıpranma durumu dikkate alınarak kolaylaştırıcı ve teşvik edici tedbirler alınmalıdır.

Sakatların bakımında rehabilite edici hizmetlere ağırlık verilmeli, yeniden üretici hale gelmeleri veya en azından kendi kendilerine bakabilme yeteneği kazandırılmaya çalışılmalıdır.

Hangi grup olursa olsun, verilen yardımın onun bir hakkı olduğu kesinlikle gözardı edilmemeli, bu hizmeti veren kurum personeli bu konuda eğitilmelidir.

KAYNAKLAR

Aile Araştırma Kurumu: *Türkiye Aile Yıllığı*: 1990 "Aile Raporları" Tanıtım Serisi 1, Ankara, 1990.

_____ *Aile, Tanıtım Serisi*, 2, Ankara, 1990.

_____ *I. Aile Şurası Bildirileri*, Tanıtım Serisi 3, Ankara, 1990.

_____ *I. Aile Şurası Kararları*, Tanıtım Serisi 4, Ankara, 1990.

Yusuf Alper: *Türkiyede Sosyal Güvenlik*, (Teksir), U.Ü.İ.İ.B.F. Bursa, 1991.

Kadir Arıcı: "Ailenin Sosyal Güvenlik Raporu" *Türkiye*.

Sait Dilik: *Sosyal Güvenlik Kamu-İş*, Ankara, 1991

DPT, *1989 Türkiye İstatistik Yıllığı*,

DPT, *Sosyal Göstergeler*, Ankara, 1990,

DPT, *V. BYKP da Sosyal Gelişmeler* II1.DPT. No:9 Ankara, 1985

DPT, *V. ve VI. BYK. Planları.*

Mustafa Erkal: *Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme*, Mayaş Y., Ankara, 1984.

A. Can Tuncay: *Sosyal Güvenlik Hukuku*, Beta, 2. Basım, İstanbul, 1984

Turan Yazgan: *Türk Sosyal Güvenlik Sistemi ve Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Y., İstanbul, 1981

_____ *Görüşler*, Kutsun Y., İstanbul, 1977.

M. NİYAZİ YILMAZ

TÜRKİYE'DE SOSYAL HİZMETLER

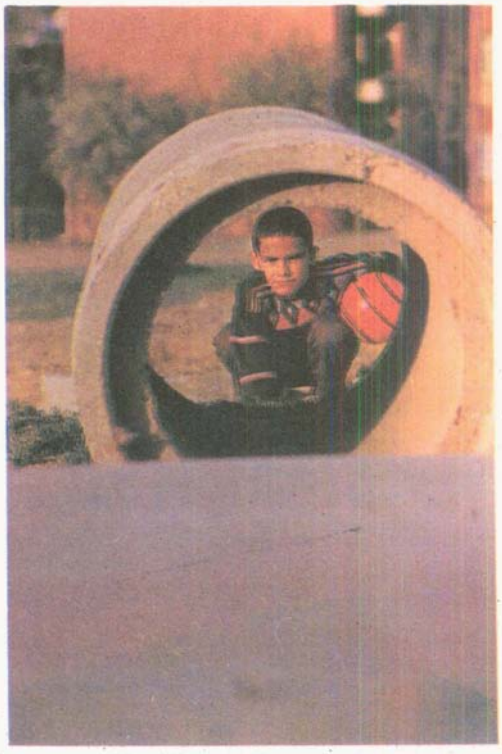

TANIM VE HUKUKÎ DURUM

Sosyal hizmetler kavramı, her ülkenin sosyal ve ekonomik özellikleri ve gelişmişlik derecesi ile bağlantılı bir çerçeve içinde farklı anlamlar taşımakta ve farklı bir muhtevaya sahip olmaktadır.

Ülkemizde "sosyal hizmet" kavramı sosyal veya ekonomik sebeplerle yoksunluk içinde bulunan kişilere sunulan "sosyal yardım" ve "sosyal refah" karakterli hizmetler anlamında kullanılmaktadır. Nitekim Türkiye'de sosyal hizmetlerle ilgili ilk hukukî tanım, 2828 sayılı Kanunun 3. maddesinin (a) fıkrasında açıkça görülmektedir.

Buna göre sosyal hizmetler; "kişi ve ailelerin kendi bünye ve çevre şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan maddî, manevî ve sosyal yoksunluklarının giderilmesine ve ihtiyaçlarının karşılanmasına, sosyal sorunlarının önlenmesi ve çözümlenmesine yardımcı olunmasını ve hayat standardının iyileştirilmesi ve yükseltilmesini amaçlayan ve programlı hizmetler bütünü" olarak ifade edilmektedir.

Dikkat edilirse, bu tanımın önemli özelliklerinden birisi, sosyal hizmetlerden faydalanacak kişileri sosyal veya ekonomik yoksunluk içinde bulunma esasına tâbi tutmasıdır.

Böyle bir tanımdan sonra sosyal hizmetlerin yönelik olduğu insan sayısının çokluğu da konunun önemini açıklayan bir başka gösterge olmaktadır.

Ülkemizde gerek sosyal ve gerekse ekonomik sebeplerle sosyal hizmet programlarına ihtiyaç duyan kişi ve aileler bulunmaktadır. Çok eski ve köklü bir sosyal hizmet geleneğine sahip olan Türkiye'de uzun yıllardan bu tarafa değişik kaynaklar tarafından sosyal hizmet verilerek, problemin başıboş kalması önlenmiştir. Özellikle dinî sebeplerle yardımlaşma ve muhtacın korunması ve bu amacın tahakkuku için vakıflarca yürütülen hizmetlerin zikredilmesi gerçeğe saygının ifadesi olacaktır.

Günümüzde ise konu Anayasa ve kanunlarla güvence altına alınmıştır. Yani sosyal hizmetler artık devletin görevi olmuştur. Bu düzenlemeler çerçevesinde 1959 yılında kabul edilen "Sosyal Hizmetler Enstitüsü" Kanunu gereği sosyal hizmetler alanında görev yapacak profesyonel elemanların yetiştirilmeye başlanması özel bir önem taşımaktadır. 1961 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Sosyal Hizmetler Akademesi, günümüzde Hacettepe Üniversitesine bağlı olarak eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmekte ve buradan yetişen elemanlar devletin sosyal hizmet politikasının yürütülmesinde aktif rol almaktadırlar.

Sosyal hizmetlerin, çağdaş eğitim-öğretim kuralları çerçevesinde ve meslekî bir disiplin anlayışı içinde icra edilmeye başlanmasının ardından Türkiye'de sosyal hizmet politika ve programlarında önemli gelişmelerin kaydedildiği de bilinen bir gerçektir.

Nitekim bu profesyonel yaklaşımın ve meslek anlayışının en belirgin örneğini 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nda görmek mümkündür. 2828 sayılı Kanun getirdiği hukukî, idarî ve malî birçok yeniliklerin yanında sosyal hizmetlerin değişen ve gelişen ihtiyaçlarla bağlantılı bir şekilde organize edilmesi imkânını sağlaması gibi özellikleriyle gerçekten bu alandaki en önemli belge olma özelliğini korumaktadır.

Bu Kanun ile korunmaya, bakıma ve yardıma muhtaç aile, çocuk, yaşlı, sakat ve diğer kişilere götürülen hizmetler yeni ve kalıcı esaslara bağlanmıştır. Buna göre;

Sosyal hizmetlere ait faaliyetlerin devletin denetim ve gözetiminde halkın gönüllü katkı ve katılımı da sağlanarak bir bütünlük içinde yürütülmesi,

Kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar arasında koordinasyon ve işbirliği tesis edilerek güç birliği sağlanması, mevcut kaynakların verimli bir şekilde kullanılaması,

Korunmaya muhtaç çocuklara, sakatlara ve yaşlılara öncelik tanınması,

Hizmet talebinin hizmet arzından fazla olması halinde önceliklerin muhtaç olma derecesi, başvuru veya tespit sırası esas alınmak suretiyle belirlenmesi,

Korunmaya muhtaç çocuk hizmetlerinin sadece Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından yürütülmesi,

Muhtaç sakatların toplum içinde kendi kendilerine idare edebilecek ve üretken hale gelebilecek şekilde bakım ve rehabilitasyonlarının yapılması, bunlardan tedavisi mümkün olmayanların sürekli bakım altına alınması,

Korunmaya muhtaç çocukların Türk örf, adet, inanç ve millî ahlâkına sahip kendisine güvenen, insan saygı ve sevgisiyle dolu, Atatürkçü düşünceye uygun olarak yetiştirilmeleri, bir iş ve meslek sahibi yapılmaları, koruma kararı kalktıktan sonra da toplum içinde izlenmeleri ve imkânlar ölçüsünde desteklenmeleri, devletin bu konuda uyması gereken esaslar olarak kanun metni içinde yer almıştır.

SOSYAL HİZMET ALANLARI

Türkiye'de sosyal hizmetlerin yürütülmesinde ağırlıklı bir sorumluluk taşıyan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü çalışmalarını 5 ayrı dalda sürdürmektedir :

Korunmaya muhtaç çocuklara yönelik sosyal hizmetler

Korunmaya muhtaç çocuk : Beden, ruh ve ahlâk gelişimleri veya şahsî güvenlikleri tehlikede olup,

Ana veya babasız, ana ve babasız,

Ana ve babası veya her ikisi birden belli olmayan,

Ana veya babası veya her ikisi tarafından terkedilen,

Ana veya babası tarafından ihmal edilip; fuhuş, dilencilik, alkollü içkiler veya uyuşturucu maddeleri kullanma gibi her türlü sosyal tehlikelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başıboşluğa sürüklenen çocuklardır.

Bu tanım kapsamına giren çocuklar, yetkili mahkemenin vereceği korunma kararından sonra durumlarına uygun bir kuruluşa yerleştirilmektedirler. Bu tür çocuklardın 0-12 yaş grubu çocuk yuvalarına, 13-18 yaş grubu ise yetiştirme yurtlarına tertip edilmektedirler.

Ülkemizde 2828 sayılı Kanunda zikredilen özellikleri taşıyan kaç korunmaya muhtaç çocuk bulunduğu maalesef bilinmemektedir. Bu konudaki rakkamlar sadece tahminlerden ibarettir. Devlete ait 150 ye yakın yuva ve yurtta korunma altında olan çocuk sayısı ise yaklaşık 20.000 civarındadır. Bu sayının büyük bir çoğunluğu kimsesi olmayan çocuklardan meydana gelmektedir. Yetiştirme yurtlarının yatılı okul olarak görülmesi, korunmaya muhtaç çocuklara iş konusunda öncelikler tanınması gibi hususlar bu kuruluşlara olan talebi arttırmaktadır.

Özürlülere yönelik sosyal hizmetler,

Yaşlılara yönelik sosyal hizmetler, (Bkz. Yaşlılık ve Huzurevleri).

Çalışan anne ve babaların çocuklarına yönelik gündüzlü bakım hizmeti

Genel müdürlükçe işletilen 27 kreş ve gündüzbakımevinde, 0-6 yaş grubundaki 3630 çocuğa ücretli gündüz bakım hizmeti verilmektedir.

Kurumun gündüzlü bakım hizmetlerinin ücretli olması sebebiyle bu gruptaki hizmetler ekonomik yoksunluk içinde olan ailelerden çok sosyal yoksunluk içinde bulunan aileleri hedeflemektedir. Genel müdürlük ayrıca, kamu kurum ve kuruluşlarıyla özel sektör tarafından açılan kreş ve gündüz bakımevlerinin teşvik edilmesi, açılış izinlerinin verilmesi ve denetlenmesiyle ilgili konularda da yetkilidir.

Aileye ve topluma yönelik hizmetler (Sosyal yardım hizmetleri).

Sosyal yardım konusu 2828 sayılı kanundan sonra yeni bir anlam kazanmıştır. 28.9.1986 tarihinde yürürlüğe konulan Aynî ve Nakdî Yardım Yönetmeliği ile Türk sosyal güvenlik sistemi içinde ve sosyal hizmet alanları bünyesinde yer almayan bir konu, hukuken düzenlenmiş ve "aile sosyal yardımları" ile ilgili boşluğun doldurulmasında önemli bir adım atılmıştır. Diğer taraftan yeni teşkilatlanmaya başlayan "Aile danışma merkezleri, çocuk ve kadın misafirhaneleri uygulamaları da aile ve toplumun beklentilerine cevap verme yolundaki çalışmaların ürünleri olma özelliğini taşımaktadır.

Ülkemizde sosyal hizmetlerin yürütülmesinde aslî ve ağırlıklı sorumluluk Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğüne ait olmakla birlikte 2022 sayılı Kanunu uygulayan Emekli Sandığı, 3294 sayılı kanunun uygulayan Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Kurulu ve il ve ilçe vakıfları, Belediyeler, Sosyal Sigortalar Kurumu, Bağ-kur, gönüllü kuruluşlar ve özel sektör tarafından açılan çeşitli sosyal hizmet kuruluşları da bu alanda faaliyet göstermektedir.

PROF. DR. EMİNE AKYÜZ

SOSYAL HİZMETLER VE ÇOCUK ESİRGEME KURUMU

I. KURUMUN KISA TARİHÇESİ VE GÖREVLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Çocuk Esirgeme kurumu, Atatürk'ün öncülüğü ile 30 Haziran 1921'de çocukların korunması amacıyla Ankara'da kurulmuş önemli bir sosyal yardım kuruluşudur.

Ancak Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kuruluş çalışmaları 1916'da başlamıştır. İstanbul'un işgal altında bulunduğu bu dönemde, vatan savunmasında görev alan veya şehit düşen babaların geride bıraktıkları çocukların içinde bulunduğu sefaleti önlemek isteyen bir grup gönüllü, Çocuk Esirgeme Kurumu'nu kurmuştur. Kurumun Kırklareli'de bir şubesi açılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla Ankara'ya geçen dernek kurucuları, savaşa katılan Türk askerlerinin arkada kalan çocuklarını korumak amacıyla, Çocuk Esirgeme Kurumu'nu, " Himaye-i Cemiyeti" adıyla Ankara'da yeniden kurmuşlardır.

Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1935 yılında Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu adını almış ve 1937 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla kamu yararına çalışan dernek statüsünü kazanmıştır.(1,S, 128)S

Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yönetim ve denetimi 1981 yılında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 51 sayılı kararı gereğince Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na verilmiş ve 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanununun yürürlüğe girdiği 27.5.1983 tarihine kadar dernek statüsü içerisinde faaliyetlerini sürdürmüştür. 2828 sayılı Kanun ile Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yanında, SSYB Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü" kurulmuştur. Kurum daha sonda 18.3.1989 tarih ve 256 sayılı Kanun Hükümünde Kararname ile Başbakanlığa bağlanmıştır(2)

Sosyal Hizmetler ve çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu korunmaya, bakıma ve yardıma muhtaç aile. çocuk, sakat yaşlı ve diğer kişilere götürülen sosyal yardım niteliğindeki uygulamaları şöyle belirmemiştir:

1- Sosyal yardım ve hizmetlerle ilgili esasları sosyal hizmetler politikası ve hedeflerine uygun olarak belirlemek, çalışma plan ve programlarını hazırlamak, uygulamak ve bu konuda ilgili Bakanlık, kurum ve kuruluşlar arasırda koordinasyon ve işbirliğini sağlamak;

2- Öncelikle korunmaya, bakıma, yardıma muhtaç çocuk, sakat ve yaşlıların tespiti, bunların korunması, bakımı, yetiştirilmesi ve rehabilitasyonlarını sağlamak üzere gerekli hizmetleri yürütmek;

3- Çalışan ana-babalar ile yurtdışındaki işçilerin çocuklarının bakımı ve korunması amacıyla, gündüzlü ve yatılı kuruluşlar kurmak ve işletmek;

4- Yoksul kişi ve ailelere aynı ve nakdi yardımlarda bulunmak üzere gerekli hizmet ve programları geliştirmek, uygulamak;

5- Kurum görevlerinin yerine getirilesinde yardımcı olmak amacıyla halkın gönüllü katılımını sağlamak;

6- Dernek ve Vakıfların sosyal hizmetler alanındaki faaliyetlerini yönlendirmek;

7- Kuruma bağlı olanlar dışında kurulacak sosyal hizmet kuruluşlarının açılış iznine, her türlü standartlarına ve işleyişlerine ilişkin esaslarını belirlemek, onaylamak, denetimini yapmak ve bu esaslara uymayanların faaliyetlerini durdurmak;

8- Uluslararası düzeyde sosyal hizmet uygulamalarını izlemek, değerlendirmek ve uluslarası kuruluşlarla işbirliğinde bulunmak;

9- Hizmet için gerekli personeli bu hizmete elve-

rişli kişiler arasından seçmek, yetiştirmek, çalışma esaslarını ve sorumluluklarını belirlemek ve ilgili alanlarda görevlendirmek;

10- Toplumun değişik ihtiyaçlarına göre sosyal hizmetler alanına giren veya kanunlarla verilen diğer görevleri yerine getirmek.

Bu görevleri gerçekleştirmekle yükümlü kılınan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu bir genel müdürün yönetiminde, merkez ve taşra teşkilatından oluşmaktadır. Merkez örgütü, Hukuk Müşavirliği, Teftiş Kurulu, Planlama Koordinasyon ve Etüd Dairesi, Aile ve Çocuk Hizmetleri Dairesi, Yaşlı Hizmetleri Dairesi, Sakatların Korunması, Rehabilitasyon Dairesi, Genel sosyal Hizmetler Dairesi, Destek Hizmetleri Dairesi, Sosyal Hizmetler ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü olmak üzere çeşitli birimlerden oluşturulmuştur. Taşrada ise her ilde Sosyal Hizmet Müdürlüğü ve gerekli görülen ilçelerde de Sosyal Hizmetler Şubeleri kurulması hükme bağlanmıştır. (SHÇEK Kan . m.12). Ayrıca, Merkezde bir Sosyal Hizmetler Danışma Kurulu ve illerde valilerin başkanlığında il sosyal Hizmetler Kurulu oluşturulması öngörülmüştür.

Hizmetin gereği olarak geniş bir mali imkana ihtiyacı bulunan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun gelirleri dört ana grupta toplanabilir:

1- Genel bütçeden yapılacak hazine yardımı,

2- Genel bütçe dışı kurumsal katkılar,

3- Gönüllü katkı ve katılımlar,

4- Kurumun kendi işletme ve döner sermaye gelirleri.

II. Kurumun korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Hizmetleri

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun en önemli görevlerinden birisi korunmaya muhtaç çocuklara ilişkin hizmetleridir.

Memleketimizda ana - babasının yardım ve korumasından yoksun veya onlar tarafından maddi ve manevi yoksulluğa terkedilmiş çocukların kurtarılmaları, beden, ruh, ahlak ve fikirce korunmaları amacıyla çıkarılmış ilk kapsamlı özel kanun 1946 tarih ve 5387 sayılı" Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkındaki Kanun"dur. Bu kanun daha sonra 1957 yılında,6972 sayılı "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkındaki Kanun" ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kanuna göre korunmaya muhtaç çocuklara yönelik hizmetler, her ilde veya birkaç ilde belediyeler ve il Özel İdareleri tarafından ortaklaşa kurulacak "Çocuk Koruma Birlikleri"nin doğrudan sorumluluğu, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı'nın dolaylı sorumluluğu altında yürütülmüştür. Uzun yıllar süren ve gerekli niteliklerden yoksun karışık bir uygulama döneminden sonra ortaya çıkan sorunlar sebebiyle, 6972 sayılı kanun, 2828 sayılı ve 1983 tarihli " Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme kurumu Kanunu" ile Yürürlükten kaldırılmıştır. Bu son yönetim denetimi altında "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu" bünyesinde birleştirilmiştir.

2828 sayılı kanun çocukların korunmasına yönelik olarak getirilen yenilikler şöyle özetlenebilir;

1. Korunmaya muhtaç çocuklara yönelik hizmetlerin tek ilden ve merkezden planlanması ve denetlenmesi mümkün hale gelmiştir.

2. Korunmaya muhtaç çocukların belirlenmesinde ve incelenmesinde Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu yetkili kılınmıştır. Böylece daha önce yeterince yapılma imkanı bulunamayan korunmaya muhtaçlık tesbitinin uzman elemanlarca yapılması ve gerçekten korunması gereken çocukların daha sağlıklı biçimde belirlenmesi hukuken mümkün hale gelmiştir.

3. Ekonomik yönden muhtaçlık içinde bulunan ailelerin parasal ve nesnel hizmetlerden (mal ve malzeme yardımı, rehberlik, yönlendirme vb) faydalanmasını sağlayabilecek bir sosyal yardım sisteminin oluşturulması için gerekli hukuki, idari ve mali yapı kurulmuştur. Böylece özellikle korunmaya muhtaç çocukların kurumlara yerleştirilmeleri yerine kendi aileleri yanında bakılmaları ve korunmaları imkanı doğmuştur.

4. Çocukların korunmalarına ayrılabilecek mali kaynaklar eskiye oranla çok daha sağlam ve geniş gelir alanlarına yayılmıştır (SHÇEK Kanunu, m. 18)

5. Kanun yeni bir korunmaya muhtaç çocuk tanımı getirmiştir. "Korunmaya muhtaç çocuk, beden, ruh ve ahlak gelişimleri veya şahsi güvenlikleri tehlikede olup,

a) Ana veya babasız, ana ve babasız, b) Ana veya babası veya her ikisi de belli olmayan, c) Ana veya babası veya her ikisi tarafından terkedilen, d) Ana veya babası tarafından ihmal edilip fuhuş, dilencilik, alkollü içkiler veya uyuşturucu maddelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başıboşluğa sürüklenen çocuk" olarak tanımlanmıştır (SHÇEK Kanunu, m. 3/b).

6. Çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları da yaş sınırlamalarında değişiklik yapılarak yeniden tanımlanmıştır. Eski kanuna göre, yuvalar için 0-6, yetiştirme yurtları için 7-18 olan yaş aralıkları, çocuğun psiko-sosyal güvenliğinin korunması dikkate alınarak 0-12 ve 13-18 olacak biçimde değiştirilmiştir.

7. Çocuk yuvaları tanımına getirilen bir istisna ile 12 yaşını doldurmuş olduğu halde gerektiğinde kız çocukların kuruluşlar bünyesinde korunmalarına devam edilmesi imkanı yaratılmıştır.

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunun korunmaya muhtaç çocukların tesbiti ve incelenmesi görevini *Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esir-*

geme Kurumu'na vermiştir. Mahalli mülki amirler, sağlık kuruluşları, köy muhtarları, genel kolluk kuvvetleri ve belediye zabıta memurları bu çocukları kuruma duyurmakla yükümlüdürler (SHÇEK Kanunu, m. 21). Bu kanuna dayanılarak çıkarılan Korunmaya Muhtaç Çocukların Tesbit, İnceleme, Korunma Kararlarının Alınması ve Kaldırılmasına İlişkin Yönetmelik", İl Sosyal Hizmet Müdürlükleri ile Sosyal Hizmet Şubelerinin, korunmaya muhtaç çocuklar hakkında basın yayın organlarında çıkan haberleri ihbar kabul ederek, ayrıca resmi bir duyuru gelmesini beklemeksizin araştırma yapmakla yükümlü tutmuştur (m. 8)

Korunmaya muhtaç çocuk ve ailesi hakkında gerekli bilgileri toplamakla yükümlü olan sosyal hizmet uzmanı veya bulunmadığı takdirde İl Müdürlüklerince uygun görülecek bir kişi çocuğun öz geçmişi, ana-babasının olup olmadığı, ailesinin ve çevresinin sosyo-ekonomik durumu, o ana kadar yaşadığı yer, yakın akrabalık ve komşuluk ilişkileri gibi konuları açıklığa kavuşturmak amacıyla derinlemesine bir inceleme yapar.

İl Müdürlüğü ve Sosyal Hizmet Şubeleri elde ettikleri bu bilgiler sonucunda çocuğun korunmaya muhtaç olduğu kanaatine varırlarsa dosyayı yetkili ve görevli mahkemeye gönderirler (m. 12).

Bu incelemelerden sonra çocuk hakkında üç tedbirden biri alınabilir:

A- Çocuğun Kendi Ailesi ve Akrabası Yanında Korunması

Bazı hallerde aile maddi destek ve rehberlikten yoksun olduğu için çocuğun ihtiyaçlarını karşılayamamakta ve ona güvenliğine uygun bir ortam sağlayamamaktadır. Fakirliğin ve yetiştirme yurtlarının yatılı okul gibi algılanmasından kaynaklanan bir düşünce tarzının etkisiyle, özellikle yoksul ana-babalar korunma kararı aldırtarak çocuklarını yetiştirme yurtlarına vermektedirler. Bu konuda değişik dönemlerde yapılan araştırmalar, bu yol ile yetiştirme yurtlarına önemli sayıda çocuk yerleştirildiğini göstermektedir (3)

Fakirlik gerekçesi ile çocukların ailelerinden alınarak kurumlara konulması çocuklar açısından çok sakıncalı bir koruma şeklidir. İşte, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu bunu dikkate alarak yoksulluk kökenli sebeplerle çocukların yatılı kuruluşlarda zedelenmesini önleyici ve ülkenin kaynaklarının daha rasyonel kullanılmasını temin edici bir sisteme geçilmesini sağlamıştır. Adı geçen Kanunun 9. maddesinin "d" fıkrasına dayanılarak çıkarılmış "SHÇEK Ayni ve Nakdi Yardım Yönetmeliği" ile çocuğun ailesi yanında korunmasını sağlayacak imkanlar getirilmiştir.

Anılan Yönetmelik, muhtaç oldukları için çocuklarını sosyal hizmet kuruluşlarının korumasına bırakan ailelere, desteklendikleri takdirde çocuklarına bakabilecek iseler, ayni ve nakdi yardım yapılmasını hükme bağlamıştır (m.6). Söz konusu yardımın yapılabilmesi için yukarıda sözü edilen inceleme sonunda ailenin yalnızca ekonomik zorluklar ve rehberlikten yoksun olması sebebiyle çocuklarına bakamayacak durumda olduklarının tesbiti gerekir.

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından yapılan incelemeler sonucu muhtaçlık içinde oldukları tesbit edilen kişi ve ailelere belirli oranlar dahilinde dört ayrı makam tarafından yardım sağlanır. Bunlar SSY Bakanı, SHÇEK Genel Müdürü, Vali ve İl Sosyal Hizmetler Müdürü'dür (m. 13). Aileye yapılacak yardım sürekli olabileceği gibi geçici de olabilir. (m. 14 v.d.) Söz konusu yardımdan yararlananlar kuruma bağlı sosyal araştırıcılar tarafından sürekli izlenir (m.24) Bu görevliler yardım alanlara rehberlik yaparlar ve bunların en kısa sürede kendi kendilerine yeterli hale gelmesine yardımcı olurlar (m. 25). Ayni ve nakdi yardım yalnız ana-babaya değil, çocuğun bakımını üstlenecek durumda olup da, maddi durumu buna uygun olmayan akrabalara da yapılabilir (m. 6ba).

B. Çocuğun Koruyucu Aile Yanına Yerleştirilmesi

Koruyucu aile, mahkemece hakkında korunma kararı alınan çocuğun, geçici veya sürekli, ücretli veya gönüllü olarak aile ortamında bakımını, eğitimini gerçekleştirecek ve öz ana-baba yerini tutacak bir ailedir.

Çocuğun aile ortamında yetişmesi sağlıklı gelişiminin temel şartıdır. Aile çocuğun duygusal, sosyal ve ahlak gelişimini sağlayan temel kurumdur. Bu nedenle çocuğun güvenliğinin korunmasında ailenin önemine inanmış gelişmiş ülkeler, kurum bakımını en az sayıya indirip, ağırlığı iyi örgütlenmiş koruyucu aile bakımına vermişlerdir. Koruyucu aile bakımı, ailesiz olup korunmaya muhtaç duruma düşmüş ya da ailesi yanında gerekli sevgi ve ilgiyi bulamayan küçük çocuklar için uygun bir yerleştirme yöntemidir. (4)

Koruyucu aile yanına yerleştirilecek çocuk tercihen, 13-14 yaşından büyük olmamalıdır. Bu yaşın üstündeki çocukların, ergenlik çağına girmiş olmaları dolayısıyla yabancı bir kişinin otoritesini kabul etmeleri güçtür. Özellikle 7 yaşından küçük olan ve o yaşa en uygun koruma biçimidir. Çünkü, bu çocukların aile ortamının sunduğu güven ve sevgiye daha çok ihtiyaçları vardır. Cinsiyet açısından bir ayrım sözkonusu olmamakla birlikte, kızların duygusal ihtiyaçlarının daha yoğun olması nedeni ile onların aile yanına yerleştirilmeleri ön plana alınabilir. Fakat her çocuğu aile yanına yerleştirmek uygun olmayabilir. Bu uygunluğu çocuğun yaşı, kişiliği, zihinsel ve bedensel durumu, cinsiyeti tayin eder.

Ancak koruyucu aile bakımından beklenen yararların sağlanabilmesi için koruyucu ailenin çok titiz bir çalışma ve değerlendirme sonucunda seçilmesi

gerekir. Çocuğun yaşı, cinsiyeti, ihtiyaçları, koruyucu aile olmak isteyen ailenin bunu niçin istediği, yapısı, sosyo-ekonomik ve kültürel durumu, çocuk yetiştirme yeteneği gibi hususlar hakkında gerekli incelemeler titizlikle yapılmalıdır.

Ülkemizde çocuğun başka bir ailede bakımı ile ilgili yasal düzenleme Medeni Kanunun 273. maddesinde yer almaktadır. Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nda da bu konuda hüküm vardır. Ancak, koruyucu aile kurumunun ayrıntılı biçimde düzenlenmesini sağlayan hukuksal metin Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nun 23. maddesine dayanılarak çıkarılan koruyucu Aile Yönetmeliğidir. Bu yönetmelik koruyucu aile hizmetlerini yürütme görevini İl Sosyal Hizmet Müdürlüklerine vermiştir (m. 6). Çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları her ay koruyucu aile yanına yerleştirilecek çocukların kimliklerine korunma kararı alınmasının nedenlerine, çocukların sağlık durumu, psikososyal ve fiziksel gelişimlerine ait bilgileri içeren raporları İl Sosyal Hizmet Müdürlüklerine gönderirler (m. 9).

Koruyucu aile çocuğun yeteneklerinin ve becerilerinin elverdiği noktaya kadar eğitimini, bakımını ve meslek sahibi olmasını, sağlığının korunmasını kendi öz çocukları gibi sağlamakla yükümlüdür (m. 20). Bu nedenle koruyucu aile olabilecek kişilerin tutarlı, dengeli, çocuğa sevgi verebilecek kişilik yapısına sahip olmaları, çocuksuz veya az çocuklu olmaları, orta yaşlı ve çocuğun bakım, eğitim ve yetiştirilmesini sağlayacak asgari gelir seviyesine sahip bulunmaları gerekir (m. 10).

Koruyucu aile olmak üzere İl Müdürlüklerine başvuran aileye, koruyucu ailenin işleyişi, ilkeleri, korunma kararı verilip bakım altına alınan çocukların özellikleri hakkında bilgi verilir ve ilk mülakat yapılır (m. 11). Bundan sonra çocuğun yerleştirilmesi için ailenin çevre şartları, kişilik özellikleri, evlilik ve sosyal ilişkileri, çocuk yetiştirme konusundaki yargıları ve diğer aile üyelerinin bu konudaki düşüncelerini almak amacıyla ev ziyaretleri yapılarak sosyal inceleme raporu hazırlanır (m. 12). Yapılan inceleme sonunda koruyucu aile olması uygun görülen aile ile bu aileye verilmesi düşünülen çocuklar arasında ilişki kurma çalışmalarına başlanır (m. 13). Burada amaç çocuğu ve aileyi koruyucu aile uygulamasına hazırlamaktır. Çocukla aile arasında uyum sağlandıktan sonra gerekli işlemler yapılıp valiliğin onayı alınarak çocuk bir tutanakla aileye teslim edilir (m. 15, 16). Haklarında henüz korunma kararı çıkartılmamış çocukların acilen bakıma alınmaları gerekiyorsa, bunlar valilik onayı ile işlemler daha sonra tamamlatılmak üzere koruyucu aile yanına yerleştirilir (m. 17).

Koruyucu aile, çocuğa kendi öz çocuğu gibi bakmak ve onu eğitmekle yükümlüdür (m. 20). Koruyucu aile, çocuğu şayet varsa ailesi ve akrabaları ile yetkililerin uygun gördüğü şekil ve zamanda görüştürmekle yükümlüdür (m. 22). Çocuk koruyucu aileye yerleştirildikten sonra, özellikle ilk aylarda sık sık olmak üzere ayda bir düzenli olarak izlenir. Bu ziyaretlerde çocuğun fiziksel, psikolojik ve sosyal ihtiyaçları, aile ile olan uyumunda ortaya çıkacak sorunların giderilmesine çalışılır (m. 19).

Koruyucu aile çocuğa bakmaktan vazgeçerse veya yükümlülüklerini yerine getirmezse çocuk aileden geri alınır (m. 28). Çocuğun koruyucu aileye yerleştirilmesinden sonra veli ve vasisinden çocuğun geri alınmasına dair istek gelirse konu İl Müdürlüğünce tüm yönleriyle incelenir. İncelemeden sonra çocuğun kendi ailesi yanında bulunursa, çocuk aileden alınarak veli veya vasisine teslim edilir ve korunma kararı kaldırılır (m. 29).

Koruyucu aileye bir ücret ödenmesi de yönetmelikte hükme bağlanmıştır (m. 31). Ancak bu ücret çok düşük olduğu için ülkemizde ücret karşılığı koruyucu aile uygulaması yoktur. Aileler daha çok evlat edinmek amacıyla koruyucu aile olmaktadırlar, bunun için de kimsesi olmayan çocukları tercih etmektedirler. Esasen koruyucu aile uygulaması ülkemizde yok denecek kadar azdır. İlgili yönetmelikte bu hizmet ayrıntılı biçimde düzenlenmiş olmakla beraber koruyucu aileler yanında çok az çocuk bulunmaktadır. Koruyucu aile uygulamasının başlatıldığı 1966 yılından 1987 yılına kadar aile yanına yerleştirilen 1707 çocuktan 930'u (% 54,48) bu aileler tarafından evlat edinilmiştir. Bu çocuklardan yalnızca 29'u (% 1,69) kendi ailesi yanına dönebilmiştir (5, s. 7). Bugün koruyucu aileler yanında 500 dolayında çocuk bulunmaktadır.

C. Çocuğun Kurumda Korunması

Çocuklar için kurum bakımı çocuk refahı alanında en eski ve önemli bir hizmet türüdür. Bu bakım tarzı, bir aile ortamında korunamayan çocukların yatılı olarak kendileriyle herhangi bir kan bağı olmayan diğer çocuklarla birlikte gruplar halinde ya da topluca yaşamaları ve biyolojik ebeveynlerinin yerini alan yetişkinlerce bakılmaları şeklinde tanımlanmaktadır.

Çocuklara, yönelik bakım ve koruma hizmetlerinin yatılı sosyal hizmet kurumları tarafından yürütülmesinin uygun olup olmadığı tartışmalıdır. Aileden alınarak kuruma konulan çocuk için kurum aile yerine geçer. Bu nedenle kurum, aile gibi çocuğun fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimini ve güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. Ancak Kurum, normal aile yaşantısı şartlarını sağlayamadığı için bu işlevlerini yerine getirememektedir. Kurum bakımı ideal ölçülere ulaşmış, çocuğun bütün fiziksel ihtiyaçlarını karşılamış olsa dahi, kışla havası çocuğu psikolojik yönden olumsuz etkilemektedir.

Kurumun çocuklar üzerinde olumsuz etkisi, küçük yaşlarda, özellikle de ilk beş yılda daha fazla ol-

maktadır. Yabancı ülkelerde yapılan araştırmalar, hayatının ilk beş yılını kurumlarda geçirmiş çocukların yetişkin olduklarında sosyal uyumsuzluklar gösterdiklerini ortaya koymuşlardır (6). Ülkemizde de kurumlarda bulunan çocukların psiko-sosyal özellikleri hakkında araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar da kurumda yaşayan çocukların zihinsel, psikolojik ve sosyal yönden aileleri yanında yetişen çocuklardan daha az gelişmiş oldukları ortaya konmuştur (7).

Bu sakıncalarına rağmen kurum bakımından tamamen vazgeçmek mümkün değildir. Çünkü aileye uyum gösteremeyen, davranışları ve eğilimleri nedeniyle uygun bir kurumda bu iş için yetiştirilmiş eğitimciler tarafından eğitilmesi gereken çocuklar vardır. Bu nedenle kurum bakımını bu tür çocuklara hasrederek, devletin imkânları elverdiği ölçüde, çocuğun kendi ailesi içinde koruması, bu mümkün olmazsa koruyucu aile bakımının tercih edilmesi daha uygundur.

1. Çocuk Yuvaları

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'na göre, çocuk yuvaları 0-12 yaşları arasındaki korunmaya muhtaç çocuklarla, gerektiğinde 12 yaşını dolduran kız çocuklarının bedensel ve psiko-sosyal yönden gelişimlerini sağlamak, onları eğitmek ve sağlıklı bir kişilik ve iyi alışkanlıklar kazandırmakla görevli ve yükümlü yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır. Çocukların bu yuvalara kabulü ve eğitimleri Çocuk Yuvaları Yönetmeliği'nde ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir.

Anılan yönetmeliğe göre, çocuk yuvalarında müdür ve memurlardan oluşan yönetim görevlileri, sosyal hizmet uzmanı, psikolog, çocuk eğitimcisi, öğretmen, doktor, hemşire ve diyetisyen bulunması gerekmektedir (m. 10, 11, 16 (9)). Yönetmelikte yuvaların fiziksel şartları ve çocuğa verilecek eğitim de ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir (m. 26-30). Bu hükümlere göre, çocuklar 20'şer kişilik gruplara ayrılacak ve her grubun başında bir öğretmen, sosyal hizmet uzmanı, psikolog, çocuk eğitimcisi ve hemşire bulunacaktır (m. 15). Çocuklar yuvaya geldiklerinde sağlık durumları, psiko-sosyal özellikleri ve eğitim durumları belirlenerek bir gruba konulurlar (m. 39). Çocuklar yuvalarda 12 yaşına kadar kalırlar ve bu yaştan sonra, eğer evlat edinilmemiş ya da ailelerine geri verilmemişlerse yetiştirme yurtlarına gönderilirler.

2. Yetiştirme Yurtları

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'na göre; yetiştirme yurtları, korunmaya muhtaç çocukları korumak, bakmak, bir iş ve meslek edinmelerini ve topluma yararlı kişiler olarak yetişmelerini sağlamakla görevli ve yükümlü yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır (m. 3/b.2).

Kurum, çocuğun genel akademik ve meslekî eğitimini sağlamakla yükümlüdür. Okul çağında bulunan çocukların eğitim ve öğrenimleri Milli Eğitim Bakanlığı ile diğer kamu kurumlarına ait okullarda gerçekleştirilir. Herhangi bir okula devam edemeyecek durumda olan ise, kamuya yahut özel kesime ait işyerlerinde ücret karşılığı çalıştırılarak bir meslek sahibi yapılırlar. Bunların aldığı ücretler, harçlık olarak bir miktarı kendilerine verildikten sonra adlarına bir bankaya yatırılır (SHÇEK Kanunu m. 25).

Çocuklar bu kurumlarda genellikle reşit oluncaya ya da korunma kararı alınmasına neden olan olaylar ortadan kalkıncaya kadar kalırlar. Bazı hallerde çocuk reşit olduktan sonra da rızası alınmak şartıyla, korunma kararı uzatılır ve kurumda kalmaya devam eder. Bu haller Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nun 24. maddesinde belirtilmiştir. Bu maddeye göre, orta öğretime devam eden çocuklar 20 yaşına, yükseköğretim kurumlarına devam eden çocuklar 25 yaşına kadar korunma kararı uzatılarak yetiştirme yurdunda kalabilirler. Ayrıca korunma kararı kaldırılan kız çocuklardan tek başlarına hayatlarını sürdüremeyecek olanların kurumca korunmaları devam eder. Bu çocukların hizmetlerinden kuruma bağlı işyerlerinde iâşe ve ibâte giderleri ile kendilerine verilen harçlıklar karşılığında yararlanılır (SHÇEK Kanunu m. 24). Bu hükümle çocukların kendi kendilerine yeterli olmaksızın topluma salıverilmeleri önlenmiş olmaktadır. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nda 25.2.1988 tarih ve 3412 sayılı Kanun ile getirilmiş bir yenilik ile çocukların Kurum dışındaki hayatla bütünleşmesinin sağlanması amaçlanmıştır. Bu hükme göre, kamu kurum ve kuruluşları serbest kadrolarının binde birini Kurumda bakılarak, 18 yaşını dolduran çocuklara ayıracaklardır (Ek. m. 1).

Yetiştirme Yurtları Yönetmeliği ile çocukların yurtlarda tabi oldukları kurallar ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Çocukların tüm eğitim, sağlık, ulaştırma ve benzeri masrafları *Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu* tarafından karşılanır. Ayrıca, çocuklara yönetmeliğe ekli listede yer alan giyecek eşyaları ve harçlık verilir. Çocuklar yılda bir aydan fazla olmamak üzere, izinli olarak ailelerinin yanına gidebilirler (m.15). Bu hüküm aileleri olan çocukların aileleri ile ilişkilerini sürdürmelerine imkân vermesi bakımından önemlidir. Çünkü, çocuk genellikle kurum veya koruyucu aile yanına geçici olarak yerleştirilir. Çocuk bu kurumlara devamlı olarak yerleştirilse bile, çocuk ile ailesi arasındaki ilişkiler zorunlu olmadıkça koparılmamalıdır. Bu nedenle korunma kararı ile sosyal bakım altına alınmış çocuk, koruyucu aile veya kurum ta-

rafından ana-babasına ve aile birliğine saygı gösterecek şekilde yetiştirilmelidir.

Çocuğun psiko-sosyal açıdan dengeli ve sağlıklı gelişiminin sağlanabilmesi için yurtlarda bir aile hayatının yaşatılmasına da çalışılmalıdır. Eğitimciler çocukların hayatı ile kendi hayatlarını birleştirmeli, akşamları yatma zamanına kadar onların arasında bulunmalı, yıldönümleri ve bayramlarını birlikte kutlamalıdırlar. Bunlara ilaveten gerçek bir aile çevresi şartlarının sağlanmasına dikkat edilmelidir. Böyle bir eğitim usulü ve böyle bir anlayış yapısı, zengin duygu imkânları yaratmakla kalmaz, gençlere gerçek ve hür bir çevre sağlar. Çocuklar kurum dışında serbestçe çalışır, okula gider, insanlarla çeşitli ilişkilerde bulunur, şehrin bütün gençlerine açık olan spor ve kültür hareketlerine katılırlarsa, ileride yaşayacakları hayat şartlarını daha o andan yaşamaya başlarlar.

Ancak, eğitimciler tedrici bir şekilde onları bu şartların bilincine vardırmalıdırlar. Kurumlardaki okula gitmeye gençler çoğunlukla çalıştıkları için para kazanırlar. Parayı kendilerini idare etmek, sonradan meydana çıkacak masrafları önceden kestirmek, alışveriş yapmak, hayat seviyesini düzeltmek için çalışmanın zorunlu olduğunu anlamak gibi değerli kavramları yaşayarak öğrenirler.

Öte yandan, kurumun içinde kendilerine düşen hizmetleri yapmak, sorumluluklar yüklenmek, herkesin yararına olarak fedakârlıklarda bulunmak, yurdun idaresi ile ilgili bir kurula katılmak, başkalarının fikirlerine hürmet etmeyi öğrenmek suretiyle dostluk veya birleştirici bir hava içinde yaşarlar. Atölyede, okulda, kulüpte karşılaştıkları bir çok durumlarda toplumun niçin bir takım disiplinler ve gerekler ortaya koyduğunu anlarlar.

Bundan başka gerek işlerinde, gerek eğlencelerinde her an seçme yapmak, bir şeyi kabul etmek veya etmemek, bir işe katılmak veya katılmamak zorunluluğunda kalarak yavaş yavaş bağımsız ve sosyal bir insan olma yoluna girerler.

(x) A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

KAYNAKLAR

1. Osman AKOL, *Kimsesiz Çocuklar,* Ankara 1950, s.52 vd.; SAPMAZLI, Hüseyin: *Çocuk Hakları ve Himaye Müesseseleri,* Ankara 1943.

2. RG. T. 2.3.1989, S. 20096 (mükerrer).

3. Şükrü TÜLAY: "Korunmaya Muhtaç Çocukların Müesseselerde Bakımı", *Sosyal Hizmet,* C. 3, Sayı 12, Ankara 1969; Müessede Bulunan Çocukların Durumlarıyla İlgili Araştırma, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sos. Hiz. Gn. Müdürlüğü Yayını, Ankara 1970, s. 14.

4. Dora SCHWEIZER: Die Versorgung vernashlassiger Kinder nach Art. 284 ZGB, Zürich 1948, s. 107; Sauvegerdede l'enfance, "Actualite du placement familial specialise, cean 1967; Ardjomond, M.R. II. Bambino problema e la Sua Rieducazione, Giunti-Barbero Frenze, 1972, s. 146.

5. T. ÖKTEM: *Aile ve Çocuk Hizmetleri Dairesinin Görev ve Çalışmaları, Sosyal Hizmet Bülteni,* N. 2, Ankara 1987.

6. John BOWLBY: Mutterlibe und Kindliche Entwicklung, Basel 1972, s.71; BANDİNİ, T.-Gatti, U.Dinamıca Famigliare e Delinquenze Giovanile, Giuffre, Milano 1972, s.56 vd.

7. Latife BIYIKLI: *Yetiştirme Yurduna Yuvadan Gelen 7-11 Yaş Çocuklarının Psiko-Sosyal Gelişimleri,* Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1982, s. 92 vd. Sema KUT, Gülten ÖZALTIN: "Bakırköy Çocuk Yuvasında 3-12 yaş Çocuklarının Davranış Sorunları Üzerinde Bir Araştırma", *Hacettepe Üni. Sos. Hiz. Yüksek Okulu Dergisi*

H. AHMET MADEN

SÜNNET

Sünnet, biyolojik olarak, penisin ucundaki kabuğun kesilmesi (Cirkumcision) veya siyeğin alt tarafının biraz yarılması (Subincision) şeklinde gerçekleştirilen cerrahî bir operasyondur. Çoğu zaman erkeklere özgü ve erkeklik uzvuyla ilgili bir uygulama olmasına karşın bazı toplumlarda seyrek te olsa kızlara da uygulanmaktadır (Örnek, 1971, s. 214).

Ülkemizde, sünnet operasyonu; sadece erkeklere uygulanan ve erkek üreme organının uç tarafını kaplayan derinin ustura, makas, neşter vb. keskin bir araçla çepeçevre kesilip atılmasından ibaret bir uygulamadır.

Sünnet sözcüğü Arapça kökenlidir ve ilk anlamıyla "işlek yol" demektir. Daha geniş anlamda ise Tanrı'nın yolunu ya da insanın âdet durumuna soktuğu iyi veya kötü davranışı anlatır. Diğer bir anlamı ise; İslâm dininde Hz. Peygamber'in yaptığı, uyguladığı veya yapmayı, uygulamayı öğütlediği şeylerdir. Örneğin, "Senne Resûlullah" sözü "Peygamber bu âdeti koydu" anlamına gelmektedir. Bu nedenle Arapça'da sünnet operasyonunun karşılığı sanıldığı gibi sünnet sözcüğü değil, -hıtan- sözcüğüdür. Bu sözcük Osmanlıca'da da aynen kullanılmıştır. Ancak halk arasında yaygın olan sünnet sözcüğüdür. Günümüzde sünnet operasyonunu ifade etmek için -sünnet- yerine -kestirme- sözcüğü de kullanılmaktadır (Örnek, 1977, s. 170-173).

Türkiye'de din ve töreler tarafından öngörülen sünnet geleneği, erkek çocuklarla ilgili en yaygın ve katı uygulamalardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle hemen hiçbir ana-baba ve çocuk bu uygulamanın dışında kalmak istememektedir.

Hiçbir karşı çıkışa ve tartışmaya meydan vermeyecek kadar güçlü yaptırımlara sahip olan sünnet geleneğinin kökeni Türk toplumunda çeşitli şekillerde açıklanmaktadır. Bunlardan birisi Hz. Peygamber'in sünnetli doğmuş olduğu inancıdır. Böylece, İslâm dininin peygamberinin bu bedensel özelliği müslüman olanlara kazandırılmak istenmektedir. Öte yandan sünnet zorunluluğu Kur'an-ı Kerim'de açıkça belirtilmemiş ve buyurulmamış olmasına rağmen "İbrahim Peygamber'in bu hususta şeriatına tâbi ol" meâlindeki ayet mesnet olarak kabul edilmiştir.

Sünnet geleneğinin yüzyıllar boyu sıkı bir şekilde uygulanmasında yukarıdaki inançların yanı sıra psikolojik, kültürel, hijyenik ve cinsel faktörler de rol oynamaktadır. Çocuk, sünnet yoluyla İslâm topluluğuna katılmakta böylece müslüman olmayanlardan ayrılmaktadır. Bu durumda sünnet, dinî bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan sünnetli olanın sünnetsiz olandan daha temiz olduğu, sünnetin çocuğun gelişimini kolaylaştırdığı, homoroid vb. hastalıkların sünnetsizlikten kaynaklandığı, sünnet olmayan birisinin erkek sayılmayacağı ve erkeklik işlevini yerine getiremeyeceği vb. görüş ve inançlar da sünnet geleneğini desteklemektedir. Halk arasında -kabuklu-, -gavur- vb. aşağılayıcı ve kınayıcı sıfat ve yakıştırmalar sünnet konusundaki tutum ve düşünceleri çok net olarak dile getiren ifadelerdir.

Sünnet çağı ve zamanı konusunda ülke genelinde geçerli bir kural yoktur. Ancak çocuğun 12-13 yaşına varmadan sünnet ettirilmesine özen gösterilmektedir. Çocuğun acı çekmesini ve korkmasını önlemek amacıyla, doğumdan hemen sonra sünnet ettirilmesi gibi, bazan da sünnet olayını bir törenle kutlamak, mürüvvetini görmek vb. düşüncelerle sünnet daha geç yaşlara bırakılmaktadır. Bununla birlikte sünnet operasyonlarının 6-10 yaş arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Sünnet zamanı ve mevsimi olarak en çok ilkbahar yaz ve sonba-

har mevsimleri tercih edilmektedir. Cumartesi, pazar, perşembe ve cuma günleri sünnet işlemi için uygun ve kutlu günler olarak kabul edilmektedir.

Çocuğunu sünnet ettirecek aile, sünnet gününü belirledikten sonra -okuyucu-, -elçi- çıkartarak veya matbû davetiyeler göndererek eş-dost, akraba ve komşularını sünnet düğününe (sünnet törenine) davet eder. Okuyucu çıkartma usulûnde, okuyucu kişi davetliler listesini alarak ev ev dolaşır ve her gittiği evde "X beyin selâmı var, filanca gün - saat çocuklarını kestirecekler -okuntulusunuz (çağırılısınız)"der. Bazı yörelerde okuyucuya gerek düğün sahibi gerekse davet edilen (okunan) kişiler tarafından yiyecek, para vb. hediye verme geleneği vardır. Davetiye gönderme usulü ise son 20 -25 yıldır yapılagelen bir uygulamadır. Davetiyeler bazan postayla gönderildiği gibi bazan da sünnet çocuğunun yakınları tarafından elden dağıtılmaktadır.

Öte yandan sünnet olacak çocuğa sünnet elbisesi alma veya yaptırma âdettendir. Sünnet elbisesi genellikle üzerinde -maşallah- yazılı kırmızı, mavi ya da beyaz renkli bir başlık (kep), beyaz pantolan ve ceketten, beyaz ya da mavi gömlek, gömlek üzerine çaprazlama atılmış kalın kırmızı kurdela, kırmızı ya da mavi renkte pelerinden ibarettir. Ayrıca sünnet sırasında ve yara iyileşinceye kadar çocuğa hareket kolaylığı sağlayan beyaz entari şeklinde gecelik benzeri giysi yaptırılır. Ekonomik durumu elvermeyen aileler sadece entari yaptırmakla yetinmektedirler.

Sünnetden bir-iki gün veya saat önce çocuğa sünnet elbisesi giydirilerek arkadaşları ile birlikte; traktör, fayton, at, taksi, kamyon vs. ile gezdirilir. Bu arada çocuğa; artık erkek olacağı, erkeklerin hiçbir şeyden korkmayacağı, daha çabuk büyüyeceği, boyunun uzayacağı, müslüman olacağı, temizleneceği, pipisine boncuk takılacağı, çok para ve hediye alacağı gibi telkinler yapılarak, heyacanı ve korkusu giderilmeye çalışılır. Sünnet öncesi veya sonrasında çocuğu camiye götürme, yatırları ziyaret mevlid okutma, tekbir getirme vb. uygulamalar da oldukça yaygındır.

Sünnet operasyonu hastahane veya polikliniklerde hekimler tarafından gerçekleştirilirken, hastahane dışında eve hekim getirme veya çekirdekten yetişme (mutatabip) sünnetçilere başvurma şeklinde olmaktadır. Hastahane dışındaki sünnetlerde çocuk varsa kirvesi, yoksa bir yakının çocuğu yüreklendirmek ve dikkatini başka yöne çekmek için; oldu da bitti maşallah, kuşa bak, boncuk takılıyor, yumurtanın sarısı - gitti pipinin yarısı, herrek herrek berbere yağlı çörek vb. deyimler sünnet sırasında söylenen en yaygın ifadelerdir.

Sünnet bazı yörelerde açıkta yapılırken, bazı yörelerde kesme işlemi örtü altında veya bu iş için hazırlanıp çadırlarda yapılmaktadır ve gizlilik, mahrem, nazar korkuları ile açıklanmaktadır.

TIP VE SÜNNET

REMZİ SAĞLAM

Sünnet, erkeklik organının baş kısmını örten derinin (uç deri) kesilerek çıkarılmasıdır. Arapça karşılığı "hitan", İngilizce karşılığı "circumcision" dur.

Müslümanlarda ve Yahudilerde, dinî sebeple her erkeğe uygulanan bu işlem, sağladığı faydalardan dolayı tıbbî sebeplerle de yapılmaktadır. Dünyada en çok yapılan ameliyattır. Dünyadaki bütün erkeklerin beşte biri sünnetlidir.

Sünnet İslâmiyetten önce de Mısırlılar, İbranîler ve başka toplumlarda uygulanmaktaydı. Sünnet peygamberler ve son peygamber Hz. Muhammed tarafından şu sözle tavsiye edilmiştir : "Dört şey peygamberlerin sünnetindendir. Sünnet olmak, misvak kullanmak, güzel koku sürünmek ve evlenmek."

Türklerde bu emir o kadar benimsenmiştir ki, farz olmamasına rağmen mutlaka yerine getirilmesi gereken bir emir kabul edilmiş ve bu ön derinin kesilmesi işlemine "sünnet" denilmiştir.

Neden Sünnet Yapılır ?

Mısırlılarda M.Ö. 5000 yıllarında sünnet yapıldığı ve bu toplumun temizliğe çok önem verdiği bilinmektedir. Sünnet konusunu araştırıp bir kitap yazan Prof. Dr. Asaf Arseven'in de belirttiği gibi Mısırlılar muhtemelen bir peygamberin tebliği üzerine sünnet yapmaktaydılar. Hz. İbrahim ve oğulları unutulmaya başlanan sünneti yeniden başlatmışlardı. Ya-

Salonlarda; orkestra, dans ve oyun sünnet düğününün vazgeçilmez unsurları iken evlerde; davul, zurna, tef, darbuka cümbüş, klarnet, keman vb. yaygın olarak kullanılan enstrümanlardır. Sünnet sonrasında çocuk, önceden hazırlanmış ve süslenmiş yatağa yatırılır. Beyaz çarşaflar, kırmızı veya mavi ipekli yorganların serilmesi, duvarlara kilim halı, çarşaf asma, krepon kağıtları, renkli lâmbalar, kurdelalar, fenerler, balonlar, peşkir ve çevreler, en çok kullanılan süsleme araçlarıdır.

Sünnet sonrasında akraba ve komşular çocuğu ve ailesini ziyarete gelir. Ziyaretler sırasında; geçmiş olsun, hayırlı uğurlu olsun, artık erkek oldun, adam oldun, büyüdün, Allah daha büyük mürüvvetini göstersin, Allah damatlığa erdirsin, darısı güveyliğine, Allah büyük düğününü de göstersin, darısı askerliğine, derneğiniz mübarek olsun vb. dilek ve deyimler yaygındır. Maşallah, altın, para, oyuncak, elbiselik kumaş, gömlek, iç çamaşırı, mendil, terlik, ayakkabı, kalem, bisiklet, tabanca, kitap, banka hesap cüzdanı, çiçek, kolonya, at, inek, öküz, koyun, kuzu, tarla, halı, kilim, battaniye, yorgan, havlu vb. ise çocuğa ve ailesine sünnet sırasında ve sonrasında sunulan hediyeler arasında yer almaktadır. Yine bazı yörelerde sünnet hamamı ve kına törenleri de düzenlenmektedir (Örnek, 1979, s. 170-183; Örnek, 1979, s. 205-215).

Bir geçiş dönemi olarak nitelendirebileceğimiz sünnet geleneği, kirvelik konusunu da beraberinde getirmektedir. Kirve, kırva, kivrelik, kirivlik, kirvalık vs. gibi değişik şekillerde adlandırılan kirvelik; bir erkek çocuğun sünnet töreninin külfet ve masraflarını başka bir aile büyüğünün üzerine alması ile iki aile grubu arasında kurulan tasavvurî (manevî) akrabalığa verilen addır. Sünnet masraflarını karşılamak ve sünnet sırasında çocuğu kucağına alarak çırpınmasına engel olmak kirvenin temel görevleri arasındadır. Aileler arasındaki ilişkileri geliştiren ve pekiştiren, bir tür sosyal sigorta mekanizması niteliği taşıyan kirvelik Kars, Sivas, Mersin hattının altında kalan yörelerde yoğunlaşmakta, bu hattın üstündeki yörelerimizde ya seyrek olarak uygulanmakta ya da hiç gerçekleştirilmeyen bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz : Akrabalık).

KAYNAKLAR

S.V. Örnek: *Etnoloji Sözlüğü*, A.Ü. D.T.C.F. Y.: 200, Ankara, 1971.

———— : *Türk Halkbilimi*, İş Bankası Kültür Y.: 180, Ankara, 1977.

———— : *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*, İş Bankası Kültür Y., Ankara, 1979.

Ayşe Kudat: *Kirvelik*, Ankara, 1974.

O. Öztürk: *Sünnetin Psikolojik Etkileri Üzerine Bir Araştırma.* (Basılmamış Doçentlik Tezi), H.Ü.T.F., Ankara, 1974.

O. Türkdoğan: "Türklerde Kirvelik ve Sünnet Geleneği", *TK*, Sayı : 225, Ankara, 1973.

Gündüz Artan: "Kirvelik", *TFA*. C; 5, s. 120, Sayı Temmuz, 1959.

Muzaffer Batur: "Gölpazarı'nda Sünnet Düğünü", *TFA*. C. 8 , 179, Sayı, Haziran, 3446. S. 1964.

Doç. Dr. İhsan Numanoğlu: "Sünnet" *EÜTEM*. 5. C, 4. Sayı, S. 542-551, 1966.

Cemal Yener: "XVI. Asırda Türk Düğünlerinden / Bir Sünnet Düğünü" *ULU* 47-48. Sayı; Mayıs-Haziran, S. 22-26. 1942.

hudi çocukları 8 günlük iken haham tarafından sünnet edilmekteydi, halen bu usül devam etmektedir.

İslâm Peygamberi de kendinden önceki birçok peygamber gibi sünneti müslümanlara faydalı, güzel bir iş olarak tavsiye etmiştir.

Sünnetin Tıbbî Sebepleri

Yirminci asırda sünnet, din dışı sebeplerle özellikle Amerika Birleşik Devletleri, Kanada gibi ülkelerde yaygın olarak yapılmaya başlanmıştır.

Avrupa ülkelerinde de isteyen herkese cerrahî bir işlem olarak hastanelerde uygulanmaktadır. Bu uygulama, mecburi ya da koruyucu sebeplerden dolayı yapılmaktadır.

Mecburî Yapılan Sünnet

Sünnet derisinin ucu çok dar ise, idrar yapmayı engelleyebilir. Fimozis denilen bu durumda sünnet yapılır. Aileler ilerde düğünlü sünnet yapmak isteseler bile bu tıbbî bir zarurettir.

Yine, sünnet derisinin geri sıyrılıp tekrar öne gelmemesi halinde bir ameliyatla düzeltilmesi gerekir. Bu durumda en iyi çözüm sünnettir.

Koruyucu Amaçla Yapılan Sünnet

Tıp'ta en gelişmiş ülke olarak bilinen Amerika Birleşik Devletleri'nde sünnetin yaygın olarak yapılmasının sebebi erkeklik organı (Penis) kanseridir. Müslümanlar ve Yahudilerde hiç görülmeyen bu kanser çok erken yakalanılırsa sünnet yapılır ve şua ile tedaviye devam edilir. Kesin çözüm erkeklik organını kesip çıkarmaktır. Sünnet yapılmayan Uganda, Kenya gibi ülkelerde bütün kanserlerin % 15'ini penis kanseri oluşturmaktadır.

Penis kanserinin sebebinin sünnet derisi altında biriken madde (smegma) olduğu sanılmaktadır.

Penis kanseri görülen erkeklerin hanımlarında serviks (rahim ağzı) kanserinin daha sık görüldüğü tesbit edilmiştir. Erkeğin sünnetli olması, eşini rahim kanserinden koruyucu nedendir.

Sünnet Ne Zaman Yapılmalıdır?

Doğumdan sonraki 20 gün içinde

çocuğun ağrı hissi tam gelişmemiştir. Ve dokuların iyileşmesi daha çabuk olmaktadır. Bundan dolayı doğumdan sonra hastanede sünnet yapılabilir. Daha sonra istenilen zamanda sünnet yapılabilir. Çocuk ile anlaşılabilecek yaşa kadar beklenmediği takdirde sünneti genel anestezi altında yapmak gerekir. Genellikle 7 yaşından sonra, bulûğdan önce yapılır. Ekonomik sebeplerle veya kirve bulamadığı için (Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çocuğun sünnetini üstlenen kişiye kirve denir) sünnet olamamış olanlar, askerlikleri sırasında sünnet olma fırsatı bulabilmektedirler.

Gittikçe yaygınlaşan bir şekilde müslümanlığı kabul eden Avrupalılar da 30-50 yaşlarında bile sünnet olmaktadırlar.

Sünnet, Türkler'de çocukluktan erkekliğe geçiş kabul edilmiştir. Bundan dolayı da sünnet sırasında eğlenceler düzenlenir, hediyeler verilir. Bu düğün veya eğlenceler sırasında dikkat edilecek en önemli husus, töreleşmiş bir sünneti, yani Peygamberin bir isteğini yerine getirirken diğer isteklerini ve Allah'ın emirlerini unutmamak ve onları da yerine getirmektir.

Sünnet Ehline Yaptırılmalıdır

Sünneti yapacak kişi doktor veya doktor kontrolündeki okullu sağlık personeli olmalıdır.

Geçmişte sünnet yapanların yanında yetişen kişiler ancak ustaların müsaadeleriyle sünnet yapmaya başlarlardı. Bugün yeterli tıbbî bilgisi ve tecrübesi olmayan kişilerin hiçbir yetkileri olmadan sünnetçi diye ortaya çıktıkları, bunun yanında doktorların bazılarının da hiç sünnet yapmadan mezun oldukları vâkidir.

Ehil olmayan kişilerce yapılan sünnetlerde bazı hatalar görülebilmektedir. Kanama, kısa kesme, iltihaplanma gibi istenmeyen durumlar ortaya çıkabilir.

Yarım sünnetli denilen çocuklar üroloji uzmanına göstermeden kesinlikle sünnet ettirilmemelidir. Çünkü bu çocukların idrar deliği penisin altındadır ve bu durumun düzeltilmesi için sünnet derisi kullanılır.

Sünnet bütün dünyanın özellikle müslüman ülkelerin olduğu kadar memleketimizin de gerçeği, bir halk sağlığı olayıdır. Küçük de olsa bir ameliyattır. Artık ülkemizde yeterli sayıda doktor vardır. Sünnet yapanların, kontrol altına alınması zamanı gelmiştir; mutlaka doktor nezaretinde ve doktorlarla birlikte çalışmaları sağlanmalıdır.

EKREM BUĞRA EKİNCİ

İSLÂM'DA HİTAN (SÜNNET OLMAK)

Hitan, kaynağı ilahî kanunlar olup, en eski cemiyetlerden bu yana intikal etmiş bulunan bir adettir. Aralarında Hz. Peygamber'in de bulunduğu onyedi peygamberin doğduklarında sünnetli oldukları görülmüştür. Hz. İbrahim oğlunu kurban etme korkusuyla imtihan edilince herkesin bir uzvunu kesip bu korkuyu yaşamaları istenmiştir. Kendisi de seksen veya bir rivayete göre yüzyirmi yaşında bulunduğu bir esnada kendi kendisini sünnet etmiştir. Bundan itibaren israiloğulları için uyulması zorunlu bir emir haline gelen sünneti, Hristiyanlar, "kalbi bürüyen perdeyi atmak" şeklinde yanlış bir tefsire tâbi tutmak suretiyle terketmişlerdir. Bundan hareketle hitanın yalnız müslümanlar arasında değil Yahudiler arasında da tatbik edilen bir müessese olduğunu söylemek yerinde olur. Yahudiler, erkek çocuklarını doğumlarının sekizinci gününde sünnet ederler. Nâdir de olsa Hristiyanlar arasında bu âdete rastlanmaktadır. Nitekim İngiliz Kraliyet Ailesi, erkek çocuklarını doğumlarının birkaç gün geçerek sünnet ettirirler. Sünnet olmanın bugün "affetiins du pirepuce" tasnifi altındaki pek çok hastalığa mani teşkil ettiği anlaşıldığından, Avrupalıların da rağbet ettiği bir âdet haline gelmiştir.

İslâm Hukuku'na göre hitan, ezan gibi İslâm dininin bir şiarı kabul edilir ve bir memleket ahalisinin tümü tarafından terk edilmesi halinde devletin onlarla mücadele etmesi mükellefiyeti getirilmiştir. İmam Şâfiî'ye göre hitan vâciptir. Buna göre çocuğu yedi günlük olmasından itibaren sünnet etmek câiz, çocuk yedi yaşına gelince müstehab, bulûğa erince vâcip hale gelir. Diğer alimlere göre ise hitan sünnettir. Bunun için en uygun yaşın yedi ile on yaş arası olduğu bildirilmiştir. Diğer zamanlarda da yapmak mümkündür.

Erkek, sünnet olmadan bulûğa ermiş veya bulûğdan sonra müslüman olmuşsa kendisi veya hanımı sünneti yapabiliyorsa yapar. Aksi halde sünnet olmasa da olur, çünkü avret yerinin başkası tarafından görülmesi yasaktır. Müslüman ve uzman bir tabibin sünnete dayanamaz dediği kimse de sünnet olmayabilir. Çocuk eğer sünnetli olarak dünyaya gelmişse artık birşey yapılmaz. Çift cinsiyet taşıyan şahıslar erkek veya kadın olduğu ayırt edilemeyecek durumdaysa (hünsâ-yı müşkil) bulûğuna kadar beklenir, yine bir tarafa karar verilemez ise sünnet etmeyi bilen bir kadın ile evlendirilir, bu kadın tarafından sünnet edilir, sonra bu kadını boşar. Çünkü hükmen sünnet olan hitanı yerine getirmek için haram olan başkasının avret yerine bakma fiili işlenemez.

Kadınların da sünnet olması mümkündür. Bunun kadınların sıhhatine faydalı olduğu bildirilmiştir. Rivayete göre Hz. İbrahim'in ilk hanımı Sârâ, bir sebepten kuması Hacer'i kıskanmış ve onun üç yerini kesmeye yemin etmiş fakat sonra pişman olunca yeminini yerine getirebilmek için Hacer'in kulak ve burnunu delmiş, hem de onu sünnet etmiştir (Burna hızma ve kulağa küpe takma adeti de buradan kalmıştır). Kadınların sünnet olması bugün Afrika ve Asya'da yaygın bir tatbikattir.

Osmanlılarda erkeğin ilk mürüvveti olarak vasıflandırılan sünnet âdetine çok ehemmiyet verilmiştir. Sünnet icra edilirken bayram tekbirleri getirilir, akabinde davetlilere tatlı ve yemek ikrâmında bulunulur, perde oyunu cinsinden eğlenceler tertiplenirdi. Bu cemiyetler umumiyetle yaz aylarında yapılır, çocuk en güzel ve ihtişamlı elbiseler içinde evvela o beldenin evliyasının türbelerine götürülerek dua ettirilirdi. Zenginler bu zamanlarda kendi çocukların sünnet ettirmekle kalmaz, Türk- İslâm cemiyetinin fazilet ve cömertliğinin bir timsali olarak mahalle veya beldenin fakir çocuklarını da aynı şekilde sünnet ettirirdi. Hanedana mensup ço-

cukların sünnet cemiyetleri de pek ihtişamlı olur, İstanbul günlerce bu vesileyle eğlenir, nice fakir kimseler bu münasebetle ihsanlara nail olurdu.

KAYNAKLAR

Fetavayı Hindiyye. C. 12-14.

Mülteka Tercümesi Mevkufat, C. 2, İstanbul, 1269

İbn Abidin, C. 17, İstanbul, 1988.

Zebidî, Tecridi Sarih Tercemesi, C. 9, İstanbul, 1987.

Şehir, Şehirleşme ve Aile — *Ahmet Alkan*

Şehirleşme Sürecinde Aile (Çerçeve) — *Ümit Meriç Yazan*

960

AHMET ALKAN

ŞEHİR, ŞEHİRLEŞME VE AİLE

İçinde yaşadığımız ve bütün faaliyetlerimizi sürdürdüğümüz mekânların toplamı olan şehri, çeşitli meslek grupları, kendi ilgi alanları açısından farklı tanımlamaktadırlar. Örneğin coğrafyacılar, şehri daha çok bölgeler ve sınırlar açısından, demograflar nüfus ve nüfus hareketleri bakımından; ekonomistler ise, üretim-tüketim ilişkileri bakımından inceleyip tanımlamaktadırlar. Şehir tek tek bu tanımların hiçbiri değil, belki bu tanımların hepsini içine alan bir faaliyet alanıdır.

Tarihte, tarıma dayalı ve savunma amaçlı olarak başlayan ilk yerleşmeler, onbinlerce yıl devam eden bir dönemde, şehir niteliklerini taşımadan, sadece insanların avcılık ve toplayıcılık ile geçimlerini temin ettikleri, tabiatın insanlara sunduğu doğal barınma mekânları olarak varlığını devam ettirmiştir.

Süresi, kesin olarak bilinmemekle beraber, M.Ö. 10.000 lerden itibaren, insanların;

Taş, toprak, ahşap vb. malzemenin kullanılarak, toplu iskân ünitelerinin oluşturulduğu,

İskân birimlerinin (ev) kendi içinde farklı bölümlerden meydana geldiği ve bunlardan bir bölümün tezyinat olarak diğer mekânlardan farklılaştığı (toplumsal nitelik kazanmış din),

Tarımsal faaliyetlerin yanısıra, tarım dışı faaliyetlerin de toplumsal hayatta yer aldığı (yönetenler, askerler, din adamları, kab yapımında çalışanlar, ulaştırma işlerinde çalışanlar vb.),

Tekerleğin ulaşımda kullanılarak, bir yerden bir yere insan ve mal naklinin gerçekleştirildiği,

İçinde yaşayanların %95'inin yine tarımda çalıştığı, organize olmuş yerleşmelerde yaşamaya başladıkları görülmüştür. İşte tarihte şehir olarak nitelenen ilk yerleşmeler, bu tür yerleşmelerdir. Sanayi devrimine kadar, genel karakteristikleri önemli değişime uğramadan devam eden bu yerleşmeler, "Tarım şehirleri" olarak kabul edilirler.

Sanayi Devrimi ile birlikte, toplumsal ve fiziksel sistemlerin bütününde olduğu gibi, şehir ve şehir hayatında da büyük değişiklikler yaşanmıştır.

Bu döneme kadar, yeryüzündeki değişik kültür kuşaklarında ve farklı çağlarda ortaya çıkan şehir yapıları, coğrafî ve kültürel faktörlerden maksimum ölçüde etkilenirken, Sanayi Devriminden sonra bu farklılıkları aşarak, benzer nitelikler göstermeye ve kendi benzerlikleri ile birlikte, kültürel yapıda anonimleşmeyi teşvik etmeye başlamıştır.

Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan şehirlerin temel karakteristikleri özetle şunlardır :

Aşırı nüfus yoğunlaşması,

Yapılarda yükselme, betonlaşma ve yeşil unsurunun kaybolması,

İş hayatına tarım dışı faaliyetlerin hâkim olması,

Sanayi tesislerinin mekânda geniş yer tutması ve sanayi artıkları ile çevrenin aşırı tahribi ve kirlenmesi,

Şehirlere başlayan hızlı göçe karşın, yetersiz konut stoku sebebi ile, gecekondulaşmanın başlaması, gecekondunun başlıbaşına çözümü zor bir şehirsel problem halini alması (Bugün Ankara ve İstanbul'da nüfusun % 70'ine yakın bölümü, altyapı tesislerinden yoksun, sağlıksız biçimde, plânsız yapılmış gecekondularda yaşamaktadır).

Artan hızlı şehirleşmeye karşılık, plânlama ve uygulamanın, şehirsel gelişmelerin gerisinde kalması ve şehirlerin hemen tamamında teknik ve sosyal altyapı problemlerinin ortaya çıkması,

Şehirlerde yoğunlaşan nüfusa paralel istihdam imkânlarının geliştirilememesi sonucu, kendi işini kendisi bulan bir kesimin (Marjinal kesim ve marji-

nal işler) ortaya çıkıp, örgütsüz, herhangi bir sosyal güvenliği olmayan, kentte yaşamakla birlikte, kentli gibi davranmayan ve kentli nüfus ile uyum sorunları bulunan bir sosyal grubun ortaya çıkması.

Sanayi şehirlerinde, toplumsal yapı yeni oluşumunu tamamlamış, modern sınıf ve tabakalar dengelenmiştir. Geçiş döneminde, sınıflar ve tabakalar arasında gözlenen geçişler (Mobility), sanayi şehrinde ender yaşanan olaylar haline gelmiştir. Bu yönüyle de sanayi şehri, fiziksel yapı bakımından olduğu kadar, sosyal yapı bakımından da statik bir yapıya kavuşmuştur. Yani değişim zordur. Ancak geçiş dönemini yaşayan toplumlarda, gerek şehrin fizikî yapısı, gerekse toplumsal yapısı, hızlı değişimlere uğramaktadır. Bu değişimi tesbit etmek ve yerleşmelerin, şehirleşme sürecinin hangi aşamasında bulunduğunu tesbit etmek, şehrin problemlerine çözüm bulabilmek bakımından son derece önemlidir. Bu amaçla, şehri belirleyen kriterler geliştirilmiştir. Sayıları 65'e kadar varan bu kriterlere göre, günümüz şehirleri test edilerek, karakteristiği, sorunları ve gelişme aşaması belirlenerek, sorunlarına çözüm aranmaktadır. Özetle, toplumsal sistemin gelişmesine ve karmaşıklaşmasına paralel olarak, şehirsel sistem de karmaşık bir yapıya kavuşmuştur. Politik, sosyal, ekonomik ve davranışsal sistemlerin belirleyici (makro düzeyde) olduğu şehirsel sistem, bir yandan bu sistemlerden etkilenirken, bir yandan da bu sistemlerin biçimlenmesine önemli katkılarda bulunmaktadır.

Bu değerlendirmelerin ışığı altında şehir :

"Belirleyici bir coğrafî bölge içinde, nüfus yoğunluğu belirli sınırların üzerinde olan, tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, tarımsal ve tarım dışı üretimin kontrol ve dağıtımının gerçekleştirildiği, aralarında belirli bir kültür birliği bulunan grupların barındığı, organize mekânlardır.

ŞEHİRLEŞME

Sanayi dönemine kadar, tarımsal ürünün ve tarımsal ürüne dayanan "Devlet" organizasyonlarının biçimlendirdiği kent, sanayi devriminden sonra, hızla biçim ve nitelik değiştirmeye başlamıştır. Adına kısaca "Şehirleşme" denilen bu değişim :

Fiziksel alanda,

Ekonomik alanda,

Toplumsal - davranışsal alanda

önemli değişimleri ifade etmektedir.

Fiziksel alanda Sorunun temelinde sanayileşme sonrasında toplumların yaşadıkları nüfus patlaması bulunmaktadır. Bir yandan ülke genelinde artan nüfusu, diğer taraftan da, kırdan şehirlere göçen nüfusu istihdam etmek zorunda kalan şehirler, 40-50 yıl gibi kısa bir zamana sığan hızlı bir değişimi yaşamışlardır. Bir baskın şeklinde gelen bu nüfusu

ŞEHİRLEŞME SÜRECİNDE AİLE

ÜMİD MERİÇ YAZAN

Hemen herkes bir aile içinde doğduğu ve bir aile kurduğu için, insanlar, aile hakkında yeterli bilgiye sahip oldukları inancındadırlar. Bu inanç, aileyi ideolojik plânda en yüklü konulardan biri haline getirmiştir.

Genellikle "Çağdaş aile" ile efsanevî bir "geniş aile" birbiriyle karşılaştırılır ve tartışmalar başlar; günümüzde aile parçalanmıştır; hayır, asıl geniş aile insanın kişiliğini ezer, zaten sonu da gelmiştir, vs.

Aile sosyolojisinde önce ABD'de, 1970'li yıllarda da Fransa'da geniş kabul gören ve sonra da "realitedeki çeşitliliği açıklamaktan uzak kaldığı için terk edilen "tekyönlü", "evrimci" model, bugün Türkiye'de sokaktaki adam için geçerliliğini sürdürüyor, yani inanılıyor ki, sanayileşme ve şehirleşme ile beraber geniş aileden, çekirdek aile yapısına geçilmiştir.

Oysa, ilim çevreleri konu ile ilgili birçok tesbitte ve ikazda bulundular. Çiğdem Kağıtçıbaşı'yı dinleyelim :

"Araştırmalar dünyanın çeşitli toplumlarında ve bu arada Türkiye'de, insanlararası ilişkilerin ve aile örüntülerinin çeşitliliğine işaret ediyor ve bunların modernleşme kuramının beklentisi yönünde, aynı doğrultuda (Batı Modeline doğru) değişmediğini gösteriyor. Böylece çeşitliliğin "geçici" değil, "sürekli" bir olgu olabileceği ortaya çıkıyor" (1, s.12).

karşılamak üzere hiçbir hazırlığı (Yapı ve işyeri stoku) bulunmayan şehirler, hazırlıksız yakalanmıştır. Üstelik, Dünya ilk sanayileşme dönemi ile beraber, böyle bir nüfus patlaması ve büyük göç olayı ile ilk kez karşı karşıya kalmıştır. Bu konuda yeterli tecrübenin olmaması, ilk sanayileşen şehirler için ciddi sorunlar oluşturmuştur. Bunun sonucu olarak şehirler :

Fiziksel olarak betonlaşmış, yüksek binalarla dolmuştur.

Altyapı yetersizlikleri ciddi sağlık sorunları ortaya çıkarmıştır.

Gecekondu ve çöküntü bölgeleri, çözümü zor alanlar olmuştur.

Şehirler yapı ölçeği olarak, insan boyutunu aşmış, insanı ezen ölçekler ortaya çıkmıştır.

Yeni şehrin fizikî biçimlenmesi, aile yapısında parçalanmaları teşvik eden, hatta zorlayan önemli faktörlerin başında yer almıştır.

Ekonomik alanda Klasik ekonomik yapı, sanayileşme ile birlikte ortadan kalkmış, bu değişim, insandan başlayarak, toplumun bütün katmanlarını içine almıştır. Geçmişin "emek kontrolu" ilkesine dayanan üretim biçiminin yerini, sanayi sonrasının "Üretim Kontrolu" na dayanan yeni ekonomik düzen anlayışı almıştır. Bu önemli değişim, teknolojinin gelişmesine ve üretim sürecinde insan gücünün yerini makinanın almasına paralel olarak, "İşsizlik" problemini ortaya çıkarmıştır. Giderek gelişen sanayileşme, şehirleşme olgusu ile birlikte değişen ekonomik yapı, ülkeler arasındaki ekonomik sınırları zorlamaya ve yer yer ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bu yeni ve dinamik ekonomik yapı, kendi dinamizmine uygun fertlere ihtiyaç göstermektedir. Bu dinamizme ayak uyduramayan toplumların, politik ve ekonomik olduğu kadar, kültürel bakımdan da ayakta kalamadıkları görülmüştür.

Toplumsal - Davranışsal değişim Şehirleşmenin belki biraz geç kavranabilen, ancak sonuçları bakımından önemli yönlerinden biridir. Kırdan kente göç ile, birbirinden oldukça farklı kültürel unsurlar karşı karşıya getirilmektedir. Kırsal üretim -tüketim ve yaşama biçimi içinde yetişen insanlar, bir anda kendilerini büyük şehirlerin sanayiye dayanan ilişkiler düzeni içinde bulmaktadır. Bu ilk karşılaşma çoğu zaman, şehirsel alanda daha önce yerleşmiş benzer unsurların yardımı ve aracılığı ile gerçekleştiği için, birinci kuşak, genelde köy kültürünü ve ortamını şehre taşımaktadır. Bu ortam içinde, referans ögesini kendi geldiği köy olarak seçen birinci nesil, belirli bir doyuma ulaşarak varlığını kapalı çevrede ve şehirsel unsurlardan büyük ölçüde kopuk olarak sürdürebilmektedir.

İkinci kuşağın ise, referans ögeleri değişmektedir. Şehrin cazibesi ve imkânlarını daha çok kavrayan bu nesil için, mukayeseler üst gelir gruplarına ve sanayi şehrinin nimetlerinden yararlanan kesime göre yapılmaktadır. Bu bir yandan alt gelir gruplarından yetişen dinamik unsurlar için teşvik olur-

Yine ülkemizde yapılan ilk Aile Şûrası'nda Aralık 1990'da sonuç bildirisi şu cümlelerle başlıyor :

"Aile araştırmalarına "ideolojik" olarak nitelendirilebilecek "evrensel", ve "tek doğrulu" tek yönlü "evrim modelleri" ile yaklaşmak hatalıdır. İzlenecek yöntem, "Parçalar-Bütün" bağıntısını gözden kaçırmayan, "çok-değişkenli", "bütüncül" yaklaşımla ailenin iç ve dış etkilenimlerini ve dinamiklerini, çeşitli araştırma metod ve teknikleriyle incelemektir" (2, s.13).

Türkiye"de aile konusu bazı değerli başlangıç çalışmalarına rağmen, zaman ve mekân boyutunun derinliği içinde, benüz bütünüyle incelenmemiştir. Aile, çok yönlü çalışmalarla üstesinden gelinebilceğine inandığımız karmaşık bir konudur. Tek yönlü ve tek faktörlü açıklamalarla aydınlatılamaz. Biz ülkemizde, bundan sonra girişilecek olan çalışmalar sonunda birçok yapısal eğilimi meydana çıkaran "orta-boy" bir teoriye, zamana ve mekâna yerleştirilerek tanımlanmış bazı Türk aile tiplerine erişmemiz imkânının doğacağı

genel tespitlerden sonra, şimdi kırdan kente geçiş sürecinde aile konusuna gelelim.

GECEKONDULAŞMA SÜRECİNDE TÜRKİYE

XIII. yüzyılda yaşayan Ercişli Emrah;

"Gönül, gurbet ile çıkma
Ya gelinir, ya gelinmez"

diyordu. Oysa 2000'li yıllara on kala, Türkiye'de sadece İstanbul'un değil, her büyük kentin "taşı, toprağı altın" kabul ediliyor ve büyük şehrin "tek sengi"ne, "yekpâre" ata-mülkünü fedâ eden insanlar, büyük şehirleri, içinde yeni dengelerin mayalandığı kocaman potalar haline getiriyorlar. "Ol büyük yerde, öl büyük yerde", "Doğduğum yerde değil, doyduğum yerde", "Fakir ol, kente yakın ol" gibi yeni atasözleri, yerinden yurdundan kopan kırsal toplulukları yalnız Türkiye'nin değil, dünyanın büyük kentlerinde, sanayi merkezlerine çekmeğe başlıyor (3, s. 1-10).

Konumuz, şehirleşme sürecinde

ken, diğer taraftan, tabakalar ve sınıflar arasında aşılmaz duvarların örülmesine de sebep olmaktadır. Gecekondu ve çöküntü bölgelerinin sanayi şehri için organize suç yuvalarına dönüşmesinin temel sebeplerinden biri de budur.

Bütün bu hususlar dikkate alındığı zaman, şehirleşmenin, sadece bir nüfus hareketi olarak gerçekleşmediği, belirli nüfus büyüklüklerinin üzerinde yerleşmelerde yaşayan insan sayısının artması ile, ülkenin şehirleşmiş olamayacağı ortaya çıkmaktadır. Problem, öncelikle şehirde yaşayan insanın "Şehirlileşmesi", "Kültürlüleşmesi" dir. Örneğin ; İstanbul 10.000.000 u (1991) aştığı söylenen nüfusu ile, görünürde dünyanın büyük metropollerinden biridir. Ancak, % 70'i gecekondulara sığınmış, eğitim, sağlık, eğlence vb. imkânları bakımından Anadolu'nun dağ köyleri ile benzer standartlara sahip olan İstanbul'un sağlıklı bir şehirleşme sürecini yaşadığı ve içinde yaşayan milyonlarca insanın da "Şehirli" olduğu söylenemez.

ŞEHİRLEŞME VE ŞEHİR AİLESİ

Şehirleşme, üretim teknolojileri ile birlikte, aile ve fert yapısında da önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Sanayileşme-şehirleşme ile birlikte ;

Toplumun büyük bir bölümü "Modern orta tabaka" denilen sanayi işçisi ve memurundan oluşmaya başlamaktadır.

Kadın evinin dışında, erkekle yanyana iş hayatındadır. Ev bir üretim mekânı olmaktan çıktığı gibi, aile fertleri için eğitim, yetiştirme, koruma gibi görevler de, evin dışına taşmaya başlamıştır.

Kırsal alandan kopan büyük kitleler, şehir nüfuslarını 30-40 yıl gibi kısa sürelerde birkaç katına çıkarmış, şehirlerin en büyük sorunu "Konut" olmuştur. Bu zorlama, konut mekânı ile birlikte aile yapısını da tehdit eden boyutlar kazanmıştır.

Üretilen konut büyüklükleri, yer yer 20 m²/aile'ye kadar düşmüştür. Mekân küçülmesinin kaçınılmaz sonucu, ailenin de küçülmesidir.

Aile tarım toplumunun herşeyidir. Toplum ölçeğinde verilemeyen sosyal güvenceler, aile içinde çözümlenmiştir. Mekan da bu sosyal organizasyon ile uyumlu biçimlenmiştir. Üstelik bu güvenceler, sevgi ve kan bağı ile donatılmıştır. Şehirleşme ile dağılan bu yapı sonucu ortaya ciddi boyutlarda "Sosyal Güvenlik" sorunu çıkmıştır.

Toplumsal hayatı tanzim eden sivil kurumların da yerini sanayi öncesinde aile doldurmaktadır. Yeni ortaya çıkan ekonomik yapı, yeni bir düşünceye de (individualism) güç kazandırmıştır. Yayın hayatı bu düşünce sisteminin gelişip güçlenmesi için ne gerekiyorsa yapmıştır.

Bu yeni yapılanmanın başlaması ile ortaya çıkan boşlukları, sanayileşme - şehirleşme sürecinin ikinci aşamasında devlet doldurmaya çalışmıştır. Bu a-

Türk ailesi olduğuna göre, başlangıç tarihimiz 1950'ler ve özel konumuz da "gecekondu ailesi" olacak.

Önce bazı genel tespitlere bakalım ;

1950'de Türkiye nüfusunun % 25'i kentte, %75'i kırsal bölgelerde,

1965'de Türkiye nüfusunun % 29.89'u kentte, % 70.11'i kırsal bölgelerde,

1980'de Türkiye nüfusunun % 43.9'u kette, % 56.1'i kırsal bölgelerde,

1985'de Türkiye nüfusunun % 53.78'i kentte, % 46.3'ü kırsal bölgelerde

yaşamaktadır. Yani Türkiye bugün "köylü bir toplum" değildir (4).

1950'den itibaren maksimum seviyede nüfus alan illerimiz, (nüfusunun % 20'den fazlası, diğer il doğumlu olan kişiler) İstanbul ve Ankara'dır. 1955'den itibaren, bu illere İzmir ve Kocaeli'nin de katıldığını görüyoruz. İstanbul Türkiye'de iç-göçe katılanların % 27.9'unu, bu 4 ilimize yönelmiş göçün % 53.9'unu kabul etmiştir (5, s.37).

Gecekondu aileleri ile ilgili ilk orijinal çalışmalardan biri olan, N. Saran'ın Zeytinburnu ile ilgili gecekondu araştırması bu ailelerin % 100'nün İstanbul dışından buraya gelip yerleştiğini ortaya çıkarmıştır (6, s.382-394). Yine gecekondu ailelerinin sosyo- ekonomik yapısını analiz eden B. Gökçe, Ankara Altındağ, Çankaya ve Yenimahalle gecekonduları üzerindeki araştırmalarında bu payın % 83 olduğunu tespit etmiştir (7, s.74-75).

Kırsal kesimden kente sessiz adımlarla gelip, şehrin etrafını kuşatan bu insanların Türkiye nüfusu genelindeki dağılımına bakarsak, gecekondularda barınan insanlar:

1955'de ülke nüfusunun % 5'ini,

1960'da ülke nüfusunun % 16'sını,

1970'de ülke nüfusunun % 23'ünü,

1980'de ülke nüfusunun %

maçla uzun yıllar "Sosyal Devlet" kavramının yerleşmesi, güçlenmesi için çabalar sarfedilmiştir. Geçtiğimiz 30 yılın özellikle Avrupa Devletleri için bu organizasyon içinde geçtiğini söylemek mümkündür. Ancak bu politikaların sonuçları alınmaya başladıktan sonra, aile yapısının önemli yaralar aldığı farkedilmiştir. Çünkü sosyal devlet güvencesinde, geleceğe kendi zaviyesinden ve başdöndürücü serbestlik hayalleri ile bakan yeni nesil, çok geçmeden, aile yapısının dağılmışlığında, kalabalıklar içinde yalnızlığa mahkum olmanın boşluğuna düşecektir. Bugün batı, aileyi yeniden güçlendirme programlarının peşindedir. "Sosyal Devlet" anlayışının ise, altından kalkılamaz faturalarını çıkarabilecek yeni kesimler ve yeni potansiyeller aranmakta, toplumsal hayatta "Devleti küçültme" hedefine doğru yönelmektedir.

Günümüz şehrinde biz, Batı ülkelerinin yaklaşık 150 yıl evvel yaptıkların yapma gayreti içindeyiz. Bir yandan küçük konut üretimi teşvik edilir ve hatta, bütün ailelerimiz için tek tip konutlar üretilirken, diğer taraftan, sosyal devlet ve onun gerektirdiği ölçüsüz güvenceler, politik hedeflerimizin temelini oluşturuyor. Ancak, bu uygulamaların, gerçek boyutları ile aile yapısı içinde çözülmelere katkıda bulunduğu da göz ardı ediliyor. Gelişme ve değişmelerin, yeni şartlarda gerçekçi tahliline muhtacız. Yeni yaşamaya başladığımız şehirleşme sürecinin başlangıcında, henüz gerçek mânâda şehirler kuramamışken, şehir ailesinin tanımının zorluğu ortadadır. Ancak, yaşanan bir Batı tecrübesinden yararlanma şansımız da yabana atılmamalıdır. Yeni şehirlerimizin, insanın doğal çevreden kopmadığı, nesiller arasında sürekliliği sağlayabilecek ve aynı ölçüde gelişmeye açık bir yapıda, aile organizasyonuna imkân vermesi esastır.

Aile, gerek tarım, gerek sanayi toplumunun temel taşıdır. Bu taşın sarsılması milletlere pahalıya malolmuştur. Bunu denemeden görmek ve şehirleşme sürecinde aile yapısını, şehirlileşmiş aileye, kültürlüleşmiş aileye dönüştürerek, sağlıklı bir geçişi temin etmek zorundayız.

23.5'ini oluşturmaktadır (8, s.257). Yani artık Türkiye'deki her 4 insandan 1'i gecekondu da yaşamaktadır. Üstelik gecekondu meseleleri yalnız büyük şehirlerimizin değil, küçük şehirlerimizin de sorunudur. Yine rakamları konuşturursak : Erzurumluların 1980 yılı itibarıyla % 49'u, Karslıların ise % 60'ı gecekondu formundaki konutlarda barınmaktadırlar. Demek ki, gecekondu olgusu Anadolu şehirlerimizin bazılarının da en önemli yerleşme meseleleri arasında bulunmakta ve güncelliğini korumaktadır (8, s.252).

GECEKONDUSUZ BİR ŞEHİRLEŞME MÜMKÜN MÜ ?

19. yüzyılda Avrupa'da ve Anglo-Amerika'da "Sanayi Devrimi", yani şehirlerde ard arda yükselen fabrikalar ve bunun desteğinde büyüyen istihdam alanlarının cezbettiği işgücünün şehirlere akması sonucu, kırlar boşalmaya başlamış, böylece "shantytown"lar (kulübe şehirler) veya "soutter-seltment" (cüce evler) doğmuştur (9, s.50-60). Ama şehir ekonomisinin büyümesinden kaynaklanan mesele, Avrupa ve Anglo- Amerika'da 20-30 yıl gibi kısa bir sürede çözümlenmiştir.

Başlangıçta şehir burjuvalarına tehlikeli olarak gözüken çalışan sınıf, sonunda şehrin içinde eriyerek, kapitalizmin çarklarını döndüren kocaman bir kol hâline gelmiştir (10, s.567).

Ancak 20. yüzyılda kentleşmekte olan bütün ülkelerde, Meksika'da, Panama'da, Brezilya'da, Arjantin'de, Peru'da, Tunus, Cezayir ve Mısır'da, Hindistan'da karşımıza çıkan sorundan farklıdır (11, s.81-89). "Kapitalistleştiremediklerimizden" diyebileceğimiz bu ülkelerde göç olgusu, 19. yüzyıldaki göç olgusundan farklıdır. Sebepleri açısından da, sonuçları açısından da ...

Biz her ülke tekelinde ayrı ayrı incelenmesi gerektiğine inandığımız bu olguyu bir kenara bırakırken, sadece şu soruları sormakla yetinelim :

Kırsal kesimden kente göç olgusu, Değişim Sosyolojisinin patolojik bir kesitini mi oluşturmaktadır ?

Yoksa kente akan insanlarda sosyal değişme bilinci, kişisel bir beklenti olarak mevcut mudur ? Büyük şehirlerin etrafındaki gecekondu kuşakları şehirle bütünleşme sürecinin bir örneği olarak değerlendirilebilir mi ? (12, s.332) Yeni gelenler topyekûn toplumda bir takım yapısal ve fonksiyonel değişmelere yol açıyorsa, onların marjinalliğinden söz edilebilir mi ? Siyasî katılımın söz konusu olduğu ülkelerde, bu yeni şehirlilerin siyasî tutumu nedir ve ülke kaderi üzerinde etkili olma gücü mevcut mudur ? Gecekondu insanı, siyasî, iktisadî, kültürel talepleriyle, şehirlilerin kapısının önünde "içeri gir" denmesini bekleyen utangaç bir çocuk mudur, yoksa ülke gelişmesinin yönünü çizerek, hedeflerini belirleyecek olan bir delikanlı mıdır ?

GENİŞ AİLE ÇEKİRDEKLEŞİYOR MU ?

Ayrı ayrı çalışmaların konusu olabilecek bu sorulardan sonra kendi ülkemize dönelim ve 1950'lerden sonraki gecekondulaşma sürecinin ortaya çıkardığı aile modelini tanıyalım.

1968'de Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nce geliştirilen ve Türkiye'de aile tipleri ve aile yapısı konusunda gerçekleştirilen geniş kapsamlı çalışmada varılan ilk önemli tespit ülkemizde endüstrileşme - şehirleşme ile çekirdek aileler arasında zorunlu bir ilişki bulunmadığı şeklindedir. Gerçi, ülkemizde en yaygın aile biçimi, "çekirdek aile"dir. Ancak bu aile biçimi yeni ortaya çıkmamıştır. Türk toplumunun yakın tarihinde de çekirdek aile, en az çekirdek olmayan aile kadar yaygın bir aile biçimidir. Ailelerin çekirdekleşme hızı, kentsel yörelerde kırsal yörelere göre, çok daha fazladır. Batı Anadolu Bölgesi, sosyo–ekonomik olarak, doğuya göre daha gelişmiş, daha çok nüfusu şehirlerde yaşayan ve kapalı ekonominin sona erdiği bir yapıya sahiptir. Batı Anadolu'da aile yapısında görülen değişmeler, normlara, değerlere bağlı aslî değişmeler, Doğu'daki değişmeler ise, demografik faktörlere bağlı değişmelerdir. Demografik literatür iş-gücü göçünü, çok genel olarak, önce orta ve genç-orta yaş kesiminin göçü, sonra bunların eşleri ve orta yaştaki çocuklarının göçü ve nihayet ailenin diğer (yaşlı) fertlerinin göçü olarak 3 ana safhada ele almaktadır. Burada ailenin parçalandığını söylemek doğru olmaz. Parçalanan hanedir. Memlekette (köyde-kasabada-büyük şehirde) bırakılan anne-baba (dede- nine) önceleri ailenin bir bireyi iken, geçiş döneminde ayrı bir aile olarak kabul edilmekte, son safhada büyük şehirdeki çocukları ile birleştiği zaman, yeniden ailenin bireyi olmakta ve aile de önce geniş, sonra çekirdek, sonra yine geniş aile olabilmektedir. Ülkemizdeki demografik süreçler, aile yapısının görünüşü üzerinde etkili olmaktadır. Bu etkilerin bir kısmı çekirdek ailelerin artması, bir kısmı da geniş ailelerin yaygınlaşması yönünde olmaktadır (13).

GECEKONDULAR

Bu genel tesbitten sonra, gecekondu ailesine biraz daha yaklaşalım. Gecekondu ailesinde ; a) erkek sanayi işçisi ise, veya b) erkek hizmetler sektöründe görevli ise, c) kadın çalışıyorsa, veya d) kadın çalışmıyorsa aile içi rol ve statüler değişmektedir. Kesin olan bu ailenin bir geçiş dönemi ailesi olduğu, henüz (ve daha uzunca bir süre de) istikrara kavuşamayacak bir oluşum içinde olduğudur (14, s.9-17). Sanayi işçisi şehre göç eden insanların genel yüzdesi içinde nasıl bir orana sahiptir acaba ? (15, s.284) 1960'lı yıllardan itibaren ülkemizdeki gecekondu bölgeleriyle ilgili sosyal araştırmalarda, nitelikli ve niteliksiz sanayi işçileri, gecekondu bölgeleri sakinleri arasında bir meslek grubu olarak dikkat çekmeye başlamıştır. Bu yerleşim birimlerindeki meslekler arasındaki oranı zamanla % 50'ye varmıştır (16, s.5-10; 133-149).

Bu bakımdan Türkiye'de sanayi işçi ailesi, bazı yönlerden gecekondu ailesinden farklı eğilimler göstermesine rağmen, yaşadığı ortamdaki ailelerin genel niteliklerini paylaşmaktadır. Örneğin bu ailede çeşitli işlerden geçim sağlayan diğer gecekondu aileleri gibi, kültürel yönden, temelde kent ile kırsal alan arasında kıyıda - marjinal kalmaktadır. Ayrıca kente geliş dönemine ve bulunma sürecine bağlı olarak, ancak kente özgü çeşitli tüketim malları edinme gibi maddî kültür elamanları bakımından kentle bütünleşme sağlamaktadır (17, s.27).

Gecekondu çalışmaları, bu yerleşim bölgelerinde karı-koca ve çocuklardan oluşan "çekirdek aile"nin yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Halbuki sanayi işçilerinin hanelerinde durum daha değişiktir. Düşük gelirli ve yeni göçen 1. kuşak işçinin hanesinde "geniş aile" oluşturma eğilimi güçlüdür. Memleketten gelen yaşlı anne-baba veya bunlardan birinin bekâr veya evli kardeşlerinin geçici veya sürekli barınması haline bağlı olarak "geçici geniş" ya da "ataerkil geniş" aile ortaya çıkmaktadır. Bu aile birleşimi sadece geçim şartlarının zorluğuna bir çözüm değildir. Bunun yanısıra evdeki kadının da ekonomik gerekçelerle çalışması halinde tek başına kalan çocukların olduğu kadar, evdeki yaşlıların bakımı sorununa da bir çözüm getirmektedir. Bu düzende çalışanların sayısı artarsa, hane geliri de artmakta, tasarrufta bulunma imkânı doğmaktadır. Ayrıca erkeğin ana-baba ailesi ve genç çiftin aynı mekânlarda yaşıyor görünmesi de bizi aldatmamalıdır. Bu hanelerin birbirlerine ya altlı-üstlü oldukları veya komşu ev veya aynı mahallede bulundukları gözlemlenmiştir. Böyle çiftler vakitlerinin önemli bir kısmını koca ailesi ile geçirmekte ve yatmadan yatmaya evlerine gitmektedir. Bunda kısıtlı işçi gelirini maksimize ederek birer prestij unsuru olan dayanıklı tüketim mallarına ya da ev yapımı için yapılan borçlanmanın ödenmesine para ayırmak amacının güdüldüğü açıktır. Birinci kuşak göçmen içşi ailelerinin önemli bir kısmı memleketlerinde ailelerinin kararıyla oluşmuştur. Oysa, göç edilen kentte büyümüş genç kuşakta durum farklıdır. Bu kuşak ya mahallede ya akraba veya tanıdık toplantısında ya da çalıştığı yerde karşılaştığı kişilerle anlaşarak evlenme eğilimindedir (18).

İşçi kadın, hâne gelirine ağır çalışma şartları altında ekonomik katkıda bulunmasına rağmen,

kendisi kaynana olmadıkça, hâne içindeki düşük statüsünü sürdürmektedir. Ama sanayi işçisi kadın, evlilik ve bebek bakımı için bir süre işten ayrılma dışında, ilk fırsatta fabrikaya dönüş yapmaktadır. Bunda sigortalı işçi statüsününde para kazanmanın, hanede ona sağladığı güvence, ekonomik rahatlık ve geleneksel olarak kocanın tekelinde bulunan karar alma sürecine belirli alanlarda katılımda bulunması önemli bir rol oynamaktadır. Kadın sanayi işçilerinde, iş akışı gereği, okuryazarlık şartı aranabileceği için, eğitim düzeyi gecekondu genelinden yüksek olabilmektedir.

Kadın sanayi işçileri, kızlarının kendilerinden daha yüksek statüdeki mesleklere erişmeleri için, onları okutmakta babadan daha ısrarlı olmaktadırlar. Ancak erkek çocuklarının okutulması için "mal-mülk satar, yine de okuturum" şeklinde daha da ısrarlı bir tutum içine girmektedirler. Bu durum kadın işçilerin kocalarına kıyasla kent hayatına ve değerlerine daha kolay açılmalarına rağmen, erkek çocuğun geleneksel kültürümüzdeki yüksek statüsünü korumaya istekli olduklarını göstermektedir.

Geleneksel baba otoritesine bağlı aile içi ilişkiler, sanayi işçisi olsun olmasın, gecekondu mahallelerinde yaşayan köy kökenli ailelerde çözülmektedir. Kentleşme sürecinde olan bu ailelerde erkek çocukların çoğu zaman babalarından daha çok para kazanmaları, daha çok kent tipi bir meslek sahibi olmaları, geleneksel aile içi rol ve statülerin değişime uğramasına yol açmaktadır. Geleneksel ilişkiler doğrultusunda bazı biçimsel davranışlar ve uygulamalar hala devam ediyorsa da, bu ilişkilerin özünü teşkil eden otorite sistemi erozyona uğramıştır. Batının ve medyaların taşıdıkları mesajların da etkisiyle aile reisi, çocuklarının nezninde uzak, herşeye kadir, korkulan ve hayranlık duyulan üstünlük imajını yitirmektedir. Yapılan araştırmalardan elde edilen verilerin tümü, aile reislerinin egemenliği altında olan eşlerin ve çocukların, eğitim ve iş hayatından ötürü belli bir ekonomik ve zihnî bağımsızlığa kavuştuklarını ve bu durumun da statülerinde değişime yol açtığını göstermektedir. Ama aile içinde oluşan bu yeni ikilemin Türkiye'de aileyi tümüyle yapısal bir değişime uğrattığını ve aile içinde bireyi özerk ve bağımsız bir statüye eriştirdiğini ileri sürmek de mümkün değildir (19).

... VE "ARABESK KÜLTÜRÜ"

Bu toplumsal değişme kendisini Türk toplumunda arabesk sorunsalı ile ifade etmiştir. Köyden, kasabadan gelen geleneksel kültürün, son 25 yılda çözülmesi ve kapitalizmin özgül bir ivme kazanarak gelişmesiyle, toplumun geçirdiği kimlik bunalımı arabesk çözümüne vardı. Arabesk çeşitli alt-kültürlerden oluşan şehir kültürü karşısında bocalayan ve yılgınlık psikolojisi içinde ayakta durmaya çalışırken başkaldıran gecekondu insanını ifadelendirdi.

Kasetleri 40 milyonun üstünde satan Orhan Gencebay, 60'ların sonunda kendini yepyeni bir hayat içinde bulan, bunun sarsıntısını yaşayan, kişilik arayan insanlara geleneksel kültürden süzdüğü mertlik, fedâkarlık, vefakârlık gibi değerleri sunmaya çalıştı.

70'lerde parlayıveren Ferdi Tayfur, daha acıklı, hıçkırıklı, feryatlı, figanlı idi. Tutunacağı geleneksel değeri kalmamış insanların hem özlemleri, hem yakınmaları ile doluydu..

İbrahim Tatlıses, geleneksel türkücülükten arabeske geçti. Onun efsanesi de inşaat humması içindeki Türkiye'de inşaat işçiliğinden yola çıkmış olmasıyla başlıyordu. Bu sıfırdan başlayıp "köşeyi dönme" başarısı, zamanın eğilimine de uyuyordu. Tatlıses, yontulmamışlığını neredeyse bilinçli sergileyerek ününü sürdürdü.

Sonunda arabesk, piyanist şantörlerle, az-çok kibar lokallere de girerek ehlileşti.

Bir fabrikanın işvereni Mercedes'inde, aynı fabrikanın işçisi "Sollamayı zevk edindim kendime, sağda neşe ne arar" ifadesi yazılı minibüsünde aynı parçaları dinlemeye başladılar.

Arabeski sevenler kaderci olupta birşey istemiyor değillerdi. Tersine istekleri çoktu. Ama istekleri yerine gelmeyince, yıkılmamak için kadere sarılıyorlardı. Gelir ve kültür düzeyi daha yüksek olan kesimlerde ise, arabesk müzik dinlemek, bir ferahlama, bir gevşeme, "topluma demokrat bir tavır içinde taviz verme" rahatlığını sağlıyordu (20).

SONUÇ

Farklı aile sistemlerini inceleyen W. Goode, "The Family" adlı çalışmasında bu farklı sistemlerin endüstriyel gelişmeye etkilerini göstermiştir. Sosyal ve iktisadî özellikleri Çin ve Japonya'yı birbirine yakınlaştırdığı halde, bu iki ülke, XIX. yüzyıl sonunda endüstrileşme imkânlarına birbirinden çok farklı şekillerde cevap vermişlerdir. Aile yapısı ve miras sistemi, Japonya'da endüstrinin gelişmesine, Çin'in ise durağan kalmasına yol açan faktörler arasındadır. Elbetteki aile yapısı tek başına endüstriyel gelişmeyi etkilemez ama, Türkiye'de 1960'lardan sonra ortaya çıkan gecekondu ailesinin iç ve dış etkilenimlerinin ve dinamiklerinin incelenmesinin, bizi insanlararası ilişkilerin ve aile örüntülerinin çeşitliliği konusunda aydınlatacağı ve Batı modeline doğru bir değişmenin mutlak olmayacağı noktasında uyarıcı olacağı kanısındayız.

KAYNAKLAR

1. Ç. Kağıtçıbaşı: *İnsan, Aile, Kültür,* Remzi Kitabevi, 1990.

2. 1. Aile Şûrası Kararları, Başbakanlık A.A.K. 17-20 Aralık 1990, Ankara, Tanıtım Serisi, IV.

3. İ. Yasa: "Evlilik ve Geniş Aile Kurumlarının Yazgısı" *AÜSBF Dergisi,* Sayı; 1-2, 1973.

4. *Ana Britanica,* 21. cilt.

5. T. Akkayar: *Göç ve Değişme,* İ.Ü.E.F. Y., 1979.

6. N. Saran: "İstanbul'un Gecekondu Problemi", *Türkiye: Coğrafî ve Sosyal Araştırmalar* İ.Ü.E.F. Y., 1971.

7. B. Gökçe: *Gecekondu Gençliği,* H.Ü. Sosyal ve İdarî Bilimler Fak. Y. Ankkara, 1971, Cilt 15.

8. Hayati Doğanay: 3Türkiye'de Gecekondu Meselesi ve Çözümü İçin İki Teklif", *Türkiye Aile Yıllığı,* A.A.K. Y. 1990.

9. T. Yücel: "Avrupa'nın Sanayi İnkılabından Önceki Çehresi ve Sanayi İnkılabı", *Türk Coğrafya Kurumu Dergisi,* Sayı:22-23, Ankara, 1964.

10. L. Chevalier: *Classes Laborieuses et classes dangereuses à Paris pendant la 1 ére motié du 19 e siécle,* Paris, Plon, 1958.

11. H. Karaboran: "Yeryüzünde Kontrol Altına Alınmayan Yerleşmeler", *D.T.C.F. Coğrafya Araştırma Dergisi,* Sayı 9, Ankara, 1980.

12. Peru'nun başkenti Lima'da Barriades'ler J. Matos Mar tarafından incelenmiş ve yöre, araştırıcı tarafından şehirle bütünleşme sürecinin bir örneği olarak değerlendirilmiştir. J. Matos Mar, Les *Barriades'de Lima un example d'integration a la vie urbaine,* in P. Hayser (sous la direction) L'urbainsation en Amerique Latine, Paris, UNESCO 1962.

13. S. Timur: *Türkiye'de Aile Yapısı,* 1972, Ankara, H.Ü.

14. İ. Yasa: "Gecekondu Ailesi Geçiş" Rolünde bir Aile tipolojisi. *AÜSBF Dergisi,* Cilt 23, 1970.

15. F. Bonilla: "The Urban Worker" in John and J. Jonhson (ed) *Continutyand Change in Latin America,* Stanford Üni. Press, Stanford, California, 1964.

16. D. Kondiyoti: "İstanbul-izmit Sanayi Kuşağındaki İşçilerin Sosyo-ekonomik Özellikleri", *Amme İdaresi Dergisi* 1977.

17. A. Erdentuğ: "Türkiye'de ve Yurt Dışında Sanayii Sektöründe Çalışan İşçilerimizde Aileye İlişkin Özellikler", *Türk Yurdu Dergisi,* Aile Özel Sayısı, 40. Aralık, 1990.

18. A. Erdentuğ: Bursa'da Pamuk İpliği Sanayiindeki Bir Fabrikada Çalışan Bir Grup Kadın İşçinin Fabrika İçi ve Aile İle Olan Sosyal İlişkileri, Yayınlanmamış Dr. Tezi HÜ. Ank. 1980.

19. N. Vergin: "Ekonomik Yapının Bir Yansıması Olarak Aile", *Türk Yurdu Dergisi,* Aile Özel Sayısı, S. 18. Aralık, 1990.

20. M. Devran Özer: *Türk Toplumunda Arabesk Sorunsalı,* İÜEF Sosyoloji Bölümü TSS. 1991.

T

Takı	*Emine Karpuz*
Takı ve Geleneksel Takılar	*Ayşe Duvarcı*
Eski Yüzükler (Çerçeve)	*H.Y. Sehsüvaroğlu*
Televizyon ve Aile	*Ömer Lütfi Mete*
Hamam	*Haşim Karpuz*
Konak Hamamı	*Haşim Karpuz*
Helal (Tuvalet)	*Doğan Benli*
Tuvalet	*Haşim Karpuz*
Terbiye alan ve Sınırları	*İsmail Doğan*
Türk Tiyatrosunda Aile	*Enver Töre*
Toplu Konut	*Ahmet Alkan*
Reklamlar ve Ailenin Tüketime Etkisi	*Oya Tokgöz*

970

EMİNE KARPUZ

TAKI

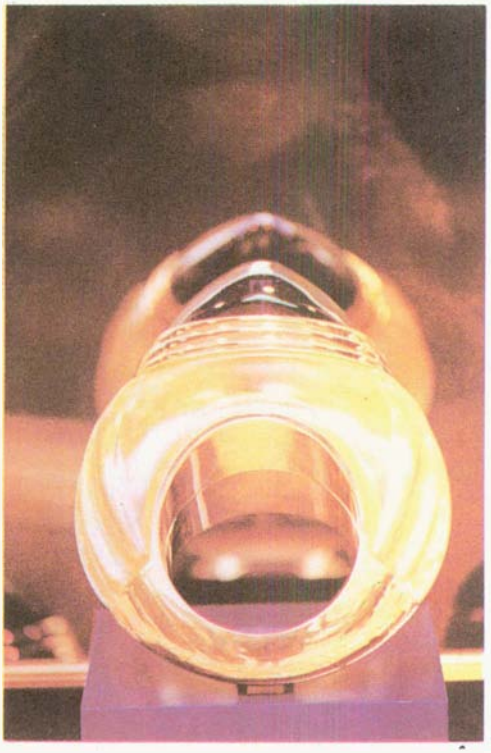

TANIMI VE TARİHÇESİ

Takı, malzemesine değişik teknikler uygulanarak elde edilen süslenme, güzellik ve kullanım eşyası olarak tanımlanabilir. Takının esas kullanım gayesi süslenme ve güzel görünmedir.

İnsanların özünde var olan güzellik duygusu ile süslenme içgüdüsü birleşince takılar ortaya çıkmıştır. İnsanoğlu kendine yakıştığına inandığı, beğendiği, güzel bulduğu her eşyayı güzel görünmek maksadıyla veya dinî maksatlarla takmaya çalışmıştır. Çeşitli milletlerde olduğu gibi Türk insanı da tarih boyunca takı yapmış ve kullanmıştır.

Takılar özellikle kadınların süslenme, dikkat çekme-beğenilme isteklerini karşılayabilmek için üretilmiştir. Günümüzde olduğu gibi eski devirlerde de takı yapımı başlı başına bir el sanatı dalı olmuştur. Takı tarih öncesi çağlardan bu yana severek kullanılmıştır. Bunu arkeolojik buluntulardan, günümüze ulaşan resim, heykel sanatı ürünlerinden anlıyoruz.

Yontma Taş Çağı kazılarında bazı kemik ve değerli taşların veya bazı bitki çekirdeklerinin diziler halinde süs ve kolye yapıldığı anlaşılmaktadır. Neolitik çağda süs eşya ve takıları çok zengin buluntular vermiştir. En önemli buluntu merkezi Çatalhöyük'tür. Çatalhöyük'te kemik ve renkli taş malzemeden yapılmış kolye, küpe gibi süs malzemeleri ele geçmiştir.

Takı yapımının başlı başına bir el sanatı olarak Tunç Çağı'nda ortaya çıktığını görüyoruz. Bu devirde başta bilezik, küpe, saç iğneleri gibi süs takıları tunç, demir ve değerli madenlerden yapılmaya başlanmıştır. Bu bakımdan Anadolu'da birçok önemli merkez ortaya çıkmıştır. Alacahöyük buluntularının büyük bir bölümünü takılar oluşturur. Truva'da yapılan kazılarda da altın kolyeler, küpeler, diademler, bilezikler bulunmuş ve bunlar dışarıya kaçırılmıştır. Anadolu'da ilk çağda boncuk takılar yaygındır.

TÜRK KÜLTÜRÜNDE TAKI

Türk Kültür çevrelerine bakacak olursak, Orta Asya Türk topluluklarında çok zengin takı geleneğinin var olduğu görülür. Hun kurganlarında yapılan kazılarda bazı takılar ortaya çıkmıştır. M. Ö. 3. yy. M.S. 1. yy. Pazırık, Noin Ula, Esik kurganları başta olmak üzere altın, gümüş koşum takılarının yanısıra, kemer tokaları ve bilezikte bulunmuştur (1, s.15). Erkeklerin bellerindeki kemerlerinin askıları ve tokaları altın levhalarla kaplı idi. Bunların üzerinde stilize hayvan tasvirleri yer almaktadır. Bu takılar dökme ajur tekniklerinde yapılmışlardı.

Göktürk dönemi balbalları üzerinde bazı takılara rastlanmıştır. Uygur dönemi fresklerinde yine kadın ve erkeklerin baş, kulak ve ellerinde bazı takıların bulunduğu görülmektedir (2). Bu fresklerde sadece kadınların değil, aynı zamanda erkeklerin de küpeler, pazubentler, kemer tokaları ile süslü oldukları görülür.

Selçuklu devrinde, başta *Divan-ı Lügat-it Türk* olmak üzere, kaynaklarda ve müzelerde günümüze gelen eserlerden kadınların zengin takılarla süslü oldukları anlaşılmaktadır.

Konya/Beyşehir yakınlarındaki Kubadâbad Sarayı kazılarında sarayın duvar çinileri üzerindeki kadın ve erkek figürleri giyim-kuşam, kadın başlıkları ve takıları hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

Tarih boyunca kadın her yerde, her zaman güzel görünmek için en iyi şekilde giyinmiş ve süslen-

miştir. Kadın başlarını süsleyen unsurlar arasında kulaklara takılan küpenin da ayrı bir yeri vardır. Türk erkek ve kadınlarının çok eskiden beri kulaklarına çeşitli biçimlerde küpeler taktıklarını biliyoruz. Yine Kubadâbad Sarayı kadın figürleri arasında dilimli tac şeklinde ve çevresi hilal motifleri ile süslü çeşitli biçimlerde başlıklar görülmektedir (3, s. 3).

Anadolu Selçukluları'nda çok zengin bir maden sanatı olduğu, şehirlerde bu takıları üretmek için zanaatkar çevresinin ahi teşkilâtına bağlı olarak çalıştıkları görülmektedir. Selçuklu Türklerinin Orta Asya Maden ve takı sanatına katkıları pek çoktur.

Osmanlılar döneminde el sanatları gelişmiş ve doruğa ulaşmıştır. Bu dönemde dökme, dövme ve oyma çeşitlemelerinin metal işlerinde kullanıldığı görülmektedir.

Takı yapımında dövme, döküm, tornada çekme, madenî parçaları perçin, lehim, kaynak ile birleştirme usulleri ile ; süslemesinde çalma, kazıma, kabartma, telkâri, kakma, altın yaldız kaplama, mine ile süsleme ve yaldızlama teknikleri uygulanmıştır(4, s.7194).

Türk Kadın ve Erkeklerinin Kullandığı Takılar

Geleneksel hayatta takılar yöreden yöreye bazı farklılıklar göstermekle birlikte şu şekilde özetlenebilir :

Alınlık (Alın Takısı): Fes üzerine veya doğrudan doğruya alna takılan, genellikle gümüşten yapılan takıdır. İki-üç parmak genişliğinde bir bez üzerine beşlik ve onluk altınlar bir sıra dizilerek fesin alın üstüne gelen kısmı üzerine dikilir. Bu kısmın üzerine de altın, elmas, inciden yapılan mücevherler takılır.

Bilezik: Kadınların kollarına taktıkları süs eşyasıdır. Bileklik, bezeklik kelimesi zamanla değişerek bilezik şeklini almıştır. Tarih boyunca kadınlarımızın kollarını altın, gümüş, altın veya gümüş üzerine elmas, zümrüt, yakut, inci gibi kıymetli taşlar süslemiş ve mücevher olarak takmışlardır. Bilezik yapılış şekillerine ve yapıldıkları yöreye göre değişik adlarla anılmaktadır. "Kayseri Burması", " Trabzon Hasırı" gibi bilezikleri örnek olarak gösterilebilir.

Gerdanlık: Kadınların boyunlarına veya gerdana taktıkları inci, altın, gümüş gibi ziynet eşyaları ile süslü bir takıdır. Bu takının boyna gelen kısmının arkasına bir bez dikilir, uç kısmında da genellikle para ve liralar sallanmaktadır.

Hamail: Boyna çapraz veya normal olarak asılan üçgen, kare, dikdörtgen veya yuvarlak, bazen yıldız şeklinde veya başka şekillerde yapılan, içerisinde birtakım dileklerin gerçekleşmesi için yazılmış yazı ve duaların muhafaza edildiği bir takıdır. Çeşitli maksatlarla yazılmış dualar, takan kişi tarafından büyük bir dikkat ve özenle muhafaza edilmiştir. Hamailler ya kare, dikdörtgen veya yuvarlak biçimlidir. Üzerlerine cami, çiçek demeti gibi motifler genellikle gümüş malzeme üzerine kakma tekniğiyle yapılmıştır. Kakmaların çeşitli yerlerine renkli taş veya mercandan mıhlamalar hamailine ayrı bir güzellik kazandırmaktadır.

Muska ve hamaillerin üst kısımlarında sürgülü kapakçıklar mevcuttur. Kapakçık açılarak içine yazı yerleştirildikten sonra tekrar sürgülenir. Sürgünün üstüne ve yan kenarlarındaki halkalara zincir takılarak boyna asılır. Zamanla hamail türkülerimize de girmiştir. Âşık sevgilisine :

" Hamaylı boynundayım

Orda değil burdayım

Aç gözün karşındayım " demiştir.

Kemer - Kemer Tokaları: Kemer, şerit şeklinde yapılan, giyilen giysinin belden sıkı tutmak için veya sadece süs olarak kullanılan ve bele yalnız bir defa dolanarak önden bir toka ile tutturulan kullanım ve süs eşyasıdır.

Kemer atalarımızın bize bıraktığı bir hediyedir. Kurganlarda yapılan kazılarda elde edilen birçok eserin yanısıra, değişik teknik ve üslûplarda, çeşitli madenlerden yapılmış kemer tokaları dikkati çekmektedir. Toka kelimesi Türkçe olup, eski manasıyla iki akar suyun birleştiği yer demektir. Zamanla dilde birçok şekillerde kullanılmıştır.

Kemerler kadın ve erkeklerimizin giyinme ve süslenme malzemesidir. Kemerler bir devirde çok rağbet görmüş, dervişler bile etrafı madenle çerçevelenmiş akik, yeşimden yapılmış tokalı kemerler takmışlar ve onları tarikatlarının alameti saymışlardır. Kemer tokası ile bir bütün olarak değerlendirilmeli ve sanat eseri gözüyle bakılmalıdır.

Kemerler hergün kullanılmayıp, sadece bayram, düğün gibi özel gün ve gecelerde elbiseler üzerine bağlanırlardı. Yeni evlenen geline kemer takmak günümüzde hala bir gelenek olarak devam etmektedir.

Osmanlı döneminde uygulanan kılıç kuşanma tö-

renleri, batıdaki, kralların taç giyme merasimine denktir. Bu törende kılıç kemerden sarkan zincirlere kılıcın kınındaki halkalardan asılırdı.

Gümüş, altın gibi farklı malzemelerden yapılan kemer ve tokaları, telkâri, hasır örgü, kalemişi tekniklerinde yapılmış olup, bazı örneklerde mercan, akik, yeşim gibi kıymetli taşlar kemer üzerine mıhlama tekniğiyle yerleştirilmiştir.

Küpe: Kulağa takılan süs eşyasıdır. Eski Türklerde küpe takmak, her çağda yaygın bir moda halinde görülmektedir. Türklerde küpeyi sadece kadınlar değil, erkekler de takmışlardır. Çin kaynakları ve eski Orta Asya Türklerini gösteren minyatürlerde erkeklerin de küpe takındıkları görülmektedir.

XIV. yüzyılda Anadolu'da esnaf tabakası ile zenaat erbabının çok yakın bağları olduğu Ahi zaviyelerinde şeyhler ve müridleri bir sanata sahip olduklarının bir alameti olarak sağ kulaklarına küpe takmışlardır. Osmanlı döneminde ise Yavuz Sultan Selim'in küpeli olarak yapılmış portresi güzel bir örnek olarak gösterilebilir.

Eski çağlarda olduğu gib günümüzde ve daha önceki dönemlerde küpe kadınların vazgeçilmez bir takısıdır. Osmanlı sarayında Valide Sultanlar, Haseki Sultanlar üzerlerindeki paha biçilmez müvevherler arasında kulaklarına en muhteşem küpeleri takmışlardır.

Yapılan küpenin cinsine, şekline göre kuyumculukta çeşitli adlarla anılmıştır. "Armud küpe, gül küpe, salkım küpe" gibi.

Küpeler günümüz kadınının da vazgeçilmez takısıdır. Bu gelenek zamanla değişmiş, kulağa delinerek takılan küpelerin yanısıra artık kulak memesine yaylı bir kıskaçla tutturularak takılanlarına da rastlanmaktadır.

Pazubent: Bir erkek takısıdır. Kolun dirsek ile omuz arasındaki kısma takılır. Pazubent içinde muska, kimlik nişanı veya altın-mücevher bulunan bir mahfaza olup, 2-4 parmak genişliğindedir.

Tepelik: Geleneksel bir kadın takısı olup, kadınların fesleri üzerine veya doğrudan saç üzerine oturtularak kullanılmıştır. Bu tepelikler altın, gümüş, bakır malzemden yapılmış olup, daire şeklinde oymalı, nakışlı, kenar kısımları ziynet altınları, inciler, altın ve gümüş paralar asılarak süslenmişlerdir. Tepelikler genellikle yapılıp kullanıldığı yörenin özelliklerini taşırlar.

Yüzük: Parmağa takılan üstü kıymetli taşlarla süslü halkadır. Kadın ve erkeğin kullandığı bir takıdır. Yüzükler üzerindeki kıymetli taşlara göre değişik adlarla anılmıştır : Elmas yüzük, zümrüt yüzük gibi.

Günümüzde olduğu gibi eski Türklerde de parmakların değeri türlü inanışlara göre değişiyordu. Öyle anlaşılıyor ki, eski Türkler yüzüğü, bugünde yaptığımız gibi serçe parmağın yanındaki parmağa takıyorlardı. Bu parmak, Uygur kaynaklarında yüzük parmağı olarak anılmaktadır. Bu deyim günümüzde de kullanılmaktadır.

Yapılan kazılar sonunda elde edilen buluntularda çok sayıda çeşitli şekil ve tiplerde yüzükler ele gelmiştir. Yüzüğün sade ve halka şeklinde olanları da vardı. Nişan hediyesi ve yüzük vermek Türklerin çok eski çağlardan beri yaptıkları yaygın bir âdet ve inanışları idi.

Yüzükler çeşitli maksatlarla kullanılmışlardır. Üzeri yazılı, güç verdiğine inanılan sihirli yüzükler olduğu gibi, üzeri mühür şeklinde düzenlenmiş ve kişiye ait mührü taşıyan yüzükler de bulunmaktadır.

Özellikle kadınlarımız eskiden olduğu gibi, günümüzde de takı takmaya büyük özen göstermektedirler. Günümüz modasına bağlı olarak takı takma modası da değişmiştir. Baş takılarından tepelik ve alınlık sadece geleneklerine bağlı topluluklarda çok az da olsa devam etmektedir.

Kolye, kemer, yüzük gibi takılar Batı modasına uygun olarak değişmiştir. Geleneksel takı türlerinin turistik amaçlarla yeniden üretilmeye başlanılmış olması sevindirici bir durum gibi görünmektedir.

KAYNAKLAR

1. Fulya Bodur: *Türk Maden Sanatı,* İstanbul, 1987.

2. Bahaeddin Ögel: *Türk Kültür Tarihine Giriş V.* Ankara, 1978.

3. Mehmet Önder: "Selçuklu Devri Kadın Başlıkları", *T.E.D.*, Sayı : XIII, 1973.

4. Gönül Tizer: "Giyim - Kuşam ve Türk Kadın Kıyafetleri", *Türk Folklor Araştırmaları,* Sayı : 306, 1974.

5. Reşat Ekrem Koçu: *Türk Giyim - Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* Ankara, 1967.

6. Wolfgang İbrahim Cremers: "Giyim - Kuşam Sözlüğü", *TFA,* Sayı : 336, 1977.

7. Zeki Kuşoğlu: "Osmanlı Kemer ve Tokaları " *İlgi,* Sayı : 50, 1987.

AYŞE DUVARCI

TAKI VE GELENEKSEL TAKILAR

Nişanlanan veya evlenen birine armağan olarak takılan bilezik, kolye, küpe, iğne gibi ziynet eşyasının tamamı "takı" olarak isimlendirilir. Geleneğimizde değerli madenlerden ve taşlardan yapılan takılar hem bir süs eşyası olarak kullanılmış hem de yeri gelince ailenin ekonomisine katkıda bulunacak bir tasarruf aracı olarak düşünülmüştür.

Süslenmek maksadıyla çeşitli maddelerden, çeşitli şekillerde yapılan takıların tarihini, insanlık tarihi kadar geriye götürmek mümkündür. İlkel insanların kemik, tahta parçası ve demir parçalarından yaptıkları çeşitli halkaları kulağa, buruna, boyunlarına ve saçlarına taktıklarını biliyoruz. Bugün bile dünyanın çeşitli yörelerinde hayvanların dişlerinden, boynuzlarından, kabuklarından yapılan çeşitli takılar kullanılmaktadır. İnsanların altın, gümüş gibi değerli madenlerden ziynet eşyaları yapmaları, bu madenlerin keşfedilmeleri ile başlar. Özellikle altın, kolay işlenmesinden dolayı ençok tercih edilen maddelerden biri olmuştur. Takı yapımında altının yanında platin, gümüş gibi değerli metaller; elmas, safir, zümrüt, inci, yakut, opal gibi değerli taşlar kullanılmaktadır. Her ülke kendi örf, âdet, yaşayış ve inanmalarına göre çeşitli modellerde takı yapma teknikleri de geliştirmiştir.

TÜRKLERDE TAKI MALZEMESİ OLARAK KULLANILAN KIYMETLİ MADEN VE TAŞLAR

Çeşitli süs eşyası, bilhassa takı yapımında Türklerin kullandıkları kıymetli madenlerin başında altın ve gümüş yer alır. Bunlar bazen tek başlarına kullanıldıkları gibi, bazen de üzerlerine inci, firuze, mercan, yeşim gibi değerli taşlarla süslenmiş olarak ta kullanılmaktaydılar. *Divan ü Lûğat-it Türk*'te, "o altun üze çeş kondırdı- o altının üzerine firuze kondurdu"sözü, bize bu kullanım şeklini açıkca göstermektedir. Türkler firuzeye "çeş" demekteydiler iri, büyük ve daha değerli bir cins firuzenin adı ise "but"tur bu cins firuzenin daha çok beylerin oğul ve kızlarının alınlarındaki kahküllere takıldığı da bilinmektedir. *Kaşgarlı* 'nın açıklamalarına göre, Türklerde takı malzemesi olarak en çok incinin kullanıldığını görmekteyiz. İnci ya tek başına veya diğer taşlarla birlikte dizilerek daha çok gerdanlık olarak kullanılmıştır. Türkler çok küçük incilere "kepek yinçü", iri incilere ise, "erdini" veya "tuwuz yinçü" demekteydi. Yeşim de çok kullanılan taştır. Bunun adı "ürüng"dür. Mercanın ismi "sata" yakut ve ona benzeyen maddelerin adı ise, "süzük"tür.

GELENEKSEL TAKILARIMIZ

KÜPELER

Kulağı süslemek maksadıyla kullanılan bir çeşit süs eşyası veya takıdır. Kulak memesine açılan bir delikten geçirilen halka veya kancaya bağlı olarak aşağı sarkar. Bazen de, bir klipsle kulağa tutturulur. Eski Türklerde küpe takmak her çağda yaygın bir moda halinde görülmektedir. Sadece kadınlar değil, erkeklerin de küpe taktıklarını Çin kaynakları ve Orta Asya Türklerini gösteren minyatürlerde açıkca görmekteyiz. Bilhassa Osmanlı döneminde bunun örnekleri çoktur. XIV. yüzyılda Ahi zaviyelerinde şeyhler ve müridleri bir sanata sahip olduklarının işareti olarak sağ kulaklarına küpe takarlardı. Şeyh ve dervişlerin küpe takmaya asrımız başlarına kadar devam ettikleri bilinmektedir. Ayrıca *Yavuz Sultan Selim* 'in kulağında bir küpe taşı-

dığı, küpeli muhayyel bir portresi yapılacak kadar meşhurdur. *Kanunî Sultan Süleyman* 'ın ise sağ kulağında fındık büyüklüğünde ve armut şeklinde tek inciden bir küpesi olduğu çeşitli eserlerde kayıtlıdır (Resat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 162). Ayrıca genç erkek dansçılar, sırf süslenmek maksadıyla küpe takarlardı. XVII. yüzyılda *Evliya Çelebi* , *Küpeli Ayvaz Şah* adında meşhur bir köçekten bahsetmektedir. Küpe, XI. yüzyılda da aynı adla anılmaktadır *(Divan ü Lûgat-it Türk)*. Fakat öyle anlışılıyor ki, bu küpeye verilen genel bir addır. Yapılışları itibariyle azçok biribirinden farklı küpeler için *Divan* 'da değişik kelimeler kaydedilmiştir. Mesela, altın ve gümüşten yapılan halka biçimindeki küpelere "ökmek" (C. I, s. 314), inci gibi kıymetli madenlerden yapılan ve kulaktan sarkan modellere "tolgag"(C.II. s. 288) denirdi. "Isırga" kelimesi de, eski Türkçede küpe manâsına geliyordu. Harzemşahlar döneminden itibaren kullanılan bu kelime, Anadolu'da da aynen mevcuttur (Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş V*, s. 244). Eski Türkçe'deki ve bugünkü "küpe" sözü Dede Korkut hikayelerinde de "altun küpeli" şeklinde sık sık geçmektedir.

Türk kuyumculuk sanatında çeşitli madenler ve kıymetli taşlardan yapılan küpeler şekillerine göre; "armut küpe", "gül küpe" "salkım küpe", "halka küpe","divanhane enseri" gibi isimler almışlardır.Bir kadının hayatında genç kızlığında takındığı ilk küpe ile gelinlik küpesi delindiği için, çocuklar da dahil olmak üzere hem askılı küpeler, hem halkalar ve klipsli küpeler çok yaygın olarak kullanılmaktadır.

Gerdanlık ve Kolyeler

Bunlar çeşitli kıymette madenler, taşlar, boncuk ve malzemelerden boyuna takılmak için yapılan takılardır. Göğüs ve boyun süsü oldukları için takıldıkları yerlere göre de isimler alırlar ki, Anadolu'da gerdanlık için söylenen "göğüslük" kelimesi bunlardan biridir. Ayrıca boğmak, sıkınduruk, sıkma, bağırdak, boğaz kıstı, boğazlık da gerdanlık manasına kullanılan çeşitli kelimelerdir (*Bahaeddin Ögel* , s. 253). Türk süslenme geleneğinde gerdanlık yapımında en çok altın, gümüş, inci, firuze ve boncukların kullanıldığını görüyoruz. *Kaşgarlı* 'nın verdiği bilgiye göre, "boğmak" altın ve gümüşten yapılıyor, üzerine değerli taşlar ve inciler oturtuluyordu. Bu cins gerdanlığın gerdek gecesi için süslenen geline takıldığı ayrıca kaydedilmektedir (D.L.T., C.I., s. 466). Türklerin kolye olarak en çok kullandıkları malzemeler arasında "yinçü" dedikleri inci gelmektedir. Bunları ya sadece inci dizileri olarak veya bir inci, bir firuze şeklinde dizerek kullanıyorlardı. Bu tip pahalı gerdanlıklara sahip olamayanlar ise, "monçuk" denilen çeşitli büyüklükteki boncukları dizip, takarlardı ki, günümüzde bunlar çocuk ve gençlerin takıları olarak çok kullanılmaktadır.

Eski Yüzükler

Halûk Y. Şehsuvaroğlu

Yüzük kadın ve erkeklerin müşterek bir ziynet eşyasıdır. Tarihin ilk devirlerinden zamanımıza kadar altından, gümüşten, bakırdan türlü şekillerde yüzükler yapılmış, bunlar kıymetlerine göre muhtelif sınıfa mensup insanların parmaklarında taşınmıştır.

Yüzük insanları birbirine bağlayan bir alamet olarak da kabul olunmuş ve nişanlanmaların yüzükle yapılması âdet haline gelmiştir.

Eski çağlarda bazı yüzüklerin içinde zehir taşınır, birçok yüzüklerin taşlarına tılsımlar yazılır; birtakım yüzüklerin taşlarına da mühürler hâkkolunurdu.

Bizim eski ziynet eşyamız arasında yüzüklerin büyük bir değeri vardır. Kafesli, taşlı, tırnaklı gömme şekillerde yapılmış yüzüklerimiz tek taşlı, muhtelif taşlı serapa taşlı, mineli olur, hükümdarlar, sultanlar, vezirler, devlet adamları ve halk çeşitli kıymetteki bu yüzükleri parmaklarında taşırlardı.

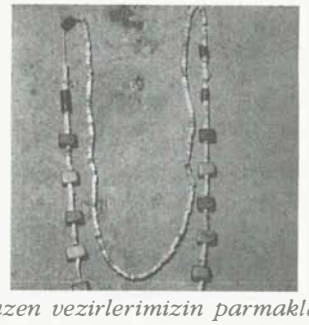

Bazen vezirlerimizin parmaklarında Avrupa hazinelerinden intikal etmiş, garb hükümdarla-

Anadolu'da altın ve özellikle gümüşten çeşitli şekil ve büyüklükte, bazen yarı değerli taşlarla süslü pulların, zincirlerin birbirine eklenmesiyle veya telkâri tekniğiyle yapılmış gerdanlıklar çok kullanılmıştır. Ayrıca "akarsu" adı verilen altın ve platin üzerine yalnız bir sıra pırlanta ile yapılan gerdanlıklar da bilhassa varlıklı ailelerin hanımlarının boyun süsü olarak çok gözdedir.

Bilezik

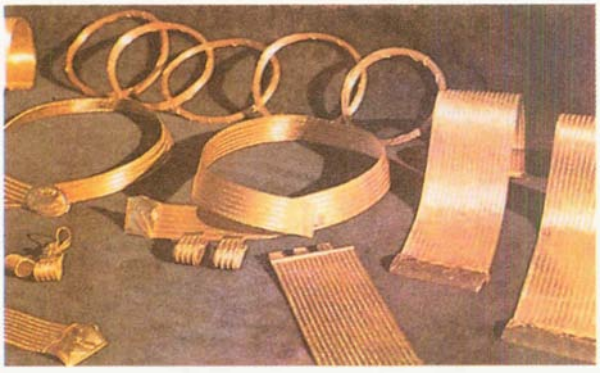

Kola, bilhassa el bileği ile dirsek arasına takılan halka şeklindeki takılardır. Tarih boyunca bakır, tunç, demir, gümüş veya altın gibi madenlerden ya da deri, cam, taş, ağaç gibi malzemeden yapılan bilezikler Türklerde kadın ve erkekler tarafından da kullanılmıştır. Bilek süsü manasına gelen bu Türkçe kelime, çeşitli Türk boylarında bilezük, bilerzük şekillerinde de görülür (*Bahaeddin Ögel* , s. 258).

Çağlar boyunca gösterdiği gelişmeye uygun olarak her dönemin modasına göre değişik şekilde bilezikler yapılmış ve kullanılmıştır. Saraylarda ve zengin hanımları arasında altın ve gümüş üzerine elmas, zümrüt, yakut ve inci kakmalı bilezikler ilgi görürken, Anadolu halkı arasında tellerin bükülmesi ile yapılan burmalar, örgü şeklinde olan Trabzon hasırları, telkâriler, akıtmalar ve düz kesme bilezikler çok sevilmiştir. Nişanda, düğünde, doğumlarda geline eşi ve yakınları tarafından altın bilezik takılması yaygın bir gelenektir. Bilhassa küçük şehirlerde ve köylerde kadının bilezik sayısı, sosyal statüsünün de bir işaretidir. Aynı zamanda ailenin gerektiğinde paraya çevrilebilecek bir tasarruf aracı olarak da görülen bilezik çok sevilen bir takıdır.

Yüzük

El parmaklarına takılan halka şeklindeki takı manasına gelen yüzük, Türk kültürünün çağlar boyunca hiç değişmemiş kültür unsurlarındandır. "Yüksük" ise, terzilerin kullandıkları, parmak ucuna takılan bir çeşit parmak koruyucusudur. Yüzük kelimesi, Anadolu'nun bazı bölgelerinde "üzük" diye söylenmektedir. Bu takının yeri, genel olarak yüzük parmağı diye adlandırılan serçe parmağının yanındaki parmak ise de, günümüzde bilhassa gençler, hemen her parmaklarına yüzük takmaktadırlar. Evlilikte birliği ve bağlılığı temsil eden nişan yüzüğü takma âdeti ise, Türklerin çok eski çağlardan beri uyguladıkları yaygın bir alışkanlıklarıdır. Dede Korkut Hikâyelerinde *Beyrek* , nişanlısı *Banı Çiçek* 'e altın bir nişan halkası takar. Hikayelerin değişik yerlerinde "altın yüzük" tabiri sık sık kullanılmaktadır. *Divan ü Lugat-it Türk* 'ten öğrendiğimize göre, Türkler yüzüğü kaşlı ve kaşsız olarak kullanıyorlardı. Bazı yüzük kaşları ise, uğurlu olarak düşünülüyor, onların yıldırımdan, şimşekten ve susuzluktan koruyucu bir etkisi

rının taktıkları yüzükler görülürdü.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Veziriâzamı Makbul İbrahim Paşa Avusturya sefirlerini kabul ettigi bir gün, parmağında tek taşlı elmas bir yüzük taşıyordu. İbrahim Paşa, sefaret heyetine parmağındaki bu göz kamaştırıcı yüzüğü göstererek (bu yüzüğün, bir zaman evvel Fransa Kralı'nın parmağında olduğunu, yüzük taşının Şarlken'in tacından alındığını ve kendisinin bu kıymetli ziyneti altmış bin dükaya satın almış bulunduğunu) söylemiştir.

Osmanlı hükümdarları ekseriya serçe parmaklarında tek kaşlı yakut, zümrüd ve diğer kıymetli taşlardan yüzükler taşırlardı. Bugün Topkapı Sarayı hazinesinde muhafaza edilen hükümdar yüzüklerinin en eskisi Yavuz Sultan Selim'in taşı mühür halinde kullanılan yüzüğüdür. Saltanatın kaldırıldığı tarihe kadar hazine kapısı bu mühürle mühürlendi.

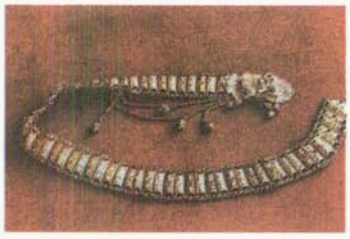

Hükümdarlar divan günlerinde parmaklarına gözalıcı, pek kıymetli yüzükler takarlardı. Bunlara (Divan yüzükleri) denilir.Bazen eski yüzükler bozulup yenileri yapılırdı. 1731 tarihli bir arşiv kaydına göre (istimali hümayuna mahsus altı adet divan yüzükleri bozulup parmak-ı hümayuna göre müceddeden nevzuhur) yüzükler yaptırılmıştı.

Yüzüklere meraklı hükümdarlardan biri olan I. Mahmud 1751 senesinde, kendisine mai roza elması, roza elması ve büyük yakuttan üç yüzük yaptırmıştır. Ayrıca (kebir roza elmastan) diğer bir yüzük için de 15 kuruş imaliye parası verilmiştir.

III. Osman'ın yaptırdığı yüzükler arasında (kebir limonî elmas yüzük), (kebir yakut yüzük) bulunuyordu. Hükümdar bir sene

olduğuna inanılıyordu (C.III, s.152). Uğurlu yüzük motifi hem dünya, hem de bizim edebiyatımızda sık işlenen konulardandır. Dede Korkut Hikâyelerinde *Tepegöz* 'ün bir peri olan annesi, ona sihirli bir yüzük vererek, "sana ok batmasın, tenini kılıç kesmesin" demiştir.

Yüzükler basit birer halka şeklinde olabildiği gibi, üzerlerine zümrüt, yakut, elmas, inci gibi değerli taşlardan değişik montürlerle (çerçeve örgü)de yapılmaktadır. Bazen montürü açılabilen yüzükler yapılmış, bunların içinde zor durumlarda kullanılmak üzere çeşitli zehirler saklanmıştır.

Çiçek, hayvan ve değişik desenlerden meydana gelen motiflerle süslenen yüzüklerin en değerlileri, kıymetli tek bir taşla yapılmış olanlarıdır. Toplumumuzda kadın ve erkeklerin severek kullandıkları bir takı olan yüzük, evlilik yüzüğü veya nişan yüzüğü adı altında herkesin hayatında önemli bir yer tutar.

Yaka İğnesi (Broş)

Süslenmek maksadıyla kıyafetin yakasına takılan, üstü kıymetli taşlarla ve değişik desenli işlemelerle süslü olan bu iğneler, Roma İmparatorluğu döneminde giyilen ağır pelerinleri tutturmaya yarayan kancaların gelişmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı hanımları bu iğneleri baş süsü olarak yaşmaklarının kenarına ve hotozlarına takarlardı. Elmaslarla süslü olan bu iğneler şekillerine göre "kuş iğne", "çiçek iğne" gibi adlar almıştır. Göğüse takılan büyük mücevherli iğnelere ise, "pençe" ismi veriliyordu. Mücevherlerle süslü yaka iğnelerinin en meşhur modellerinden biri de "kabak çiçeği" diye anılanıdır (R.E. Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 46) . Broş kelimesi dilimize Fransızca'dan, Tanzimattan sonra girmiş ve bizde "boroş" diye telaffuz edilmiş, bütün göğüs iğneleri yerine kullanılmıştır.

Tepelik

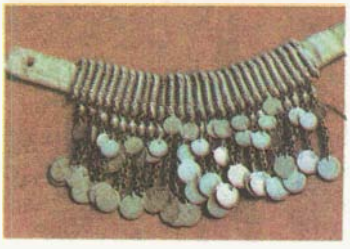

Anadolu kadınlarının süslenmek maksadıyla kullandıkları bir çeşit başlıktır. Geleneksel süslenme, kültürümüzde yaygın bir yeri olan tepelikler bugün de bazı köylerimizde kullanılmaktadır. Doğrudan saç üzerine oturtulduğu gibi, fes üzeri-

sonra da kendisine(sarı yakut), (kırmızı yakut), (zeytunî yakut)tan olmak üzere üç tek taşlı yüzük yaptırmıştı. Bir defasında da bektaş taşından yapılan yüzüğün de halkası dar gelmiş ve dışarıda genişlettirilmiştir.

Devrinde yapılmış portrelerinde serçe parmakları yakut ve zümrüd yüzüklerle süslü olarak görülen I. Abdülhamid de yüzüklere meraklı hükümdarlar arasındaydı.

1772 senesinde yeşim kabzalı elmaslı bir asa tepesinden çıkarılan kırmızı yakutla hükümdara bir yüzük yapılmıştı. Bu yüzük için (kuyumcu üstadiyesi) olarak 19 kuruş ödenmişti. Aynı sene padişahın gönderdiği yirmibir adet kırmızı yakuttan da yüzükler imal olunmuştu. Bu arada I. Abdülhamid'in (divan kutusunda) bulunan âteşi yakut yüzükleri, (müceddeden yaptırılıp) muhafaza edilmişti. Bunlar biri âteşi büyük yakut ve üçü şişhane işleme âteşi yakut yüzüklerdi.

Bazen hükümdar hediyeleri arasında yüzükler de yer alırdı. 1790 yılında III. Selim Azmi Efendi vasıtası ile Prusya Kralı'na bir de (kolları dokuz ve hurda pelpanta ile müzeyyen minakârî altınhane içre kebir pelpanta yüzük) göndermişti.

Sicilyateyn elçisi de aynı yıl III. Selim'e (renk ve resmi remmanî tâbir olunur yakut) bir yüzük getirmişti.

Yüzükseven son Osmanlı hükümdarlarından biri de II. Mahmud'du. Sultan Mahmud sağ ve sol ellerinin serçe parmaklarında ekseriya tektaş yakut ve zümrüd yüzükler taşırdı. Sultan Mahmud öldüğü vakit hazineye kaldırılan eşyası arasında daima parmaklarında taşıdığı iki yüzüğü de bulunuyordu. Bunlardan biri

ne takılanları da vardır. Her iki çeşidin de altın, gümüş veya bakırdan yapılma, yassı tas biçiminde bir tabla kısmı ve buradan sarkan süslemeleri bulunur. Alın ve yan taraflara gelen sarkıtmalar altın, gümüş paralar ve inci dizilerinden meydana gelir. Ayrıca, tabla kısmı çeşitli desenlerle işlendiği gibi, zümrüt, mercan ve seylan taşları ile süslenir. Tepelik genellikle üzerine krep veya yazma örtülerek kullanılır. bu örtüleri tepeliğe tutturmak için değerli taşlarla süslü iğnelerden faydalanılır.

(altın halkalı kebirce yakut yüzük) diğeri (firuze mine üzere vefki muharrer altın) halkaydı.

I. Abdülhamid ölümünden evvel oğlu II. Mahmud'a tek taşlı bir yakut yüzük hediye etmişti. Yıllar sonra Sultan Mahmud da bu baba yadigârı yüzüğü kızlarından Âdile Sultan'a vermişti. Beş padişah devri yaşamış ve (Hala Sultan) olarak İstanbul'da şaşaalı bir ömür sürmüş Âdile Sultan da son zamanlarda bu yüzüğü biraderzadesi II. Abdülhamid'e götürmüş ve yüzüğün aile yadigârı olarak muhafazasını istemişti. Fakat bu yüzük II. Abdülhamid hal'edildiği sırada ortadan kaybolmuştu.

II. Mahmud'un yüzük sevgisi ve merakı oğlu Sultan Aziz'e intikal etmişti. Sultan Aziz de serçe parmaklarında iri yakut ve zümrüd yüzükler taşırdı. Serçe parmağındaki lâ'l yüzük babasından kalmıştı.

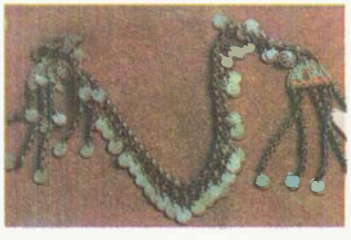

Abdülaziz bu yüzüğünü hem yadigâr hem de güzel oluşundan severdi. Bir gün huzurunda bulunan Ahmed Vesim Paşa'nın parmağında küçük bir yakut yüzük görmüş ve kendi yüzüğüyle bunun arasında bir mukayese yapmak istemişti. Ahmed Vesim Paşa bunun üzerine: (Aman efendimiz siz insanların padişahı olduğunuz gibi yüzüğünüz de yüzüklerin padişahıdır) diyerek meşhur lâ'l yüzüğün kıymetini belirtmek istemişti.

Bu lâ'l yüzük maceralı bir yüzüktü. Padişahın hizmetine alınan Mızıkai Hümayun'dan Kâmil Beyin mazhar olduğu iltifatları çekemeyen Kaptanı Derya Mehmed Ali Paşa ile diğer mukarribler Kâmil Beyi gözden düşürmek üzere bir çare aramışlardı.

(Padişah pederi merhumun yadigârı bir lâ'l hatemi daima takı-

nırdı ve yanından ayırmazdı. Bazen oturdukları mahalde ve çeşme başında ve hamamda unuttukları dahi olurdu. Bir gün İzmit'e gidişinde hatemi Mehmed Ali Paşa bir vasıta ile aldırıp nasılsa Kâmil Beyin çantasına attırır; sonra vapurda yüzük padişahın hatırına gelip arattırır ise de bulunamaz, güya Kâmil Beyin yol çantasında birinin görüp haber vermesi üzerine Mehmed Ali Paşa çantadan yüzüğü çıkartarak padişaha takdim ve macerayı tefhim eder). Bunun üzerine Kamil Bey hizmetten çıkarılmış ve Kıbrıs'a sürülmüştü.

Abdülaziz öldüğü vakit bu yüzük gene parmağında bulunuyordu. İkinci hazinedar o kargaşalıkta yüzüğü padişahı parmağından çıkarıp almıştı. II. Abdülhamid tahta çıktığı vakit bu yüzüğü Müşir Namık Paşa vasıtasile arattırmış, bütün eski hazinedarları sorguya çektirmişti. Neticede yüzüğün ikinci hazinedar tarafından Emsniyet Sandığı'na yatırıldığı anlaşılmış, yüzük sandıktan çıkarılmış ve ikinci hazinedar yüzüğü padişaha bizzat götürüp takdim etmişti.

Abdülaziz öldüğü vakitki kargaşalıkta Nazif isminde birinin Pertevniyal Valde Sultan'ın kulaklarındaki küpelerle, parmağındaki yüzüğü çekip aldığı Pertevniyal Sultan'ının Sergüzeştnâmesinde yazılıdır.

Abdülaziz ve II. Abdülhamid devirlerinde Benderyan'ın zümrüd, akik, elmas üzerine hakkettiği âyeti kerimeli, tuğralı yüzükler de görülmüştür. Bazı yüzüklerde doğrudan doğruya altın üzerine hâkler yapılırdı. Vefkli yüzüklere ise pek rağbet edilmekteydi.

II. Abdülhamid'e şehzadeliğinde Emin Efendi isminde bir zat arkası vefkli akik bir taş vermiş ve bunu daima üzerinde taşımasını tavsiye etmişti. Şehzade kuyumcu Sor'a altın bir halka yaptırtıp bu taşı taktırtmış ve ömrünün sonuna kadar bu sade yüzüğü sol elinin serçe parmağı yanındaki parmağında taşımıştı.

II. Abdülhamid hal'edildiği vakit Yıldız Sarayı'nda büyük bir hazine bırakmıştı. Eski hükümdar sarayı parmağında yalnız o sade yüzük ve bu iki parça ehemmiyetsiz mücevherle terk etmişti. Yıldıza girenler gerdanlıklar, taclar, yüzükler, bilezikler, murassa kutular ve daha nice göz kamaştırıcı mücevheratla karşılaşmışlardı. Paris'te satılığa çıkarılan II. Abdülhamid'e aid mücevherat arasında tek taşlı, kıymetli yüzükler de bulunuyordu.

Eski Türk Sanatları, 1954

Ö. LÜTFİ METE

TELEVİZYON VE AİLE

Almanya'da yapılan geniş çaplı bir araştırma, televizyonun aile üzerindeki etkileri konusunda oldukça sürpriz sonuçlar ortaya çıkarmış, bu çalışma belgesel olarak bizim ekranlarımızda da yer almıştı.

Aile fertlerinin bütün alışkanlıklarında önemli değişikliklere yol açtığı belgelenen televizyonla ilgili belki de en çarpıcı değerlendirme, birçok evde yapılan denemenin sonucuyla ifadesini buluyordu.

Bir süre televizyonsuz bırakılan aileler âdeta ortak bir tepkiyi dile getirmekteydi:

"Sanki aileden birini kaybetmiş gibi bir duygu içindeyiz.

Ülkemiz için durum, söz konusu araştırmanın sonuçlarını inkâr ettirecek farklılıklar arzetmiyor şüphesiz. Hatta gelişmemişlik ölçüsüyle paralel olarak ailelerin televizyondan etkilenme oranının bizde daha yüksek olduğunu söylemek mümkün. Ayrıca, televizyonlarda genellikle belli bir kültür ve medeniyet çevresine ait yayınların: -hem nitelik bakımından-münakaşasız üstünlüğü yüzünden Türk ailesinin yaşadığı etkilenme daha yoğun bir değişimi de ifade etmektedir. Zira batı toplumlarına televizyonların mevcut ailelerin yaşantılarını aksettirme oranı pek tabii olarak daha yüksek tecelli etmektedir. Buna karşılık, çok daha farklı bir aile yapısı ve yaşantısı olan Türk toplumunda, yabancı ağırlıklı yayınlar yüzünden televizyonun etkisi tabii sınırları zorlamakta ve mutlak anlamda başkalaşım sürecini hızlandırmaktadır. Bir değer hükmü belirtmeden pek rahatlıkla denilebilir ki, yaklaşık üçyüz yılı bulan batılılaşma macerası içindeki Türk toplumunun, televizyon sonrası bu yönde yaşadığı değişim, geçmişteki hiçbir zaman dilimiyle kıyaslanamayacak yoğunluktadır.

TEMEL DEĞİŞİMLER

Bu noktada televizyonun aile üzerindeki etkilerinin ölçümü konusu gündeme gelmektedir. Şüphesiz çeşitli kurumların akademik titizlikle veya amatörce yaptığı mevzii araştırma ve çalışmalar bu yönde sağlıklı değerlendirmeler yapmaya yetecek nitelikte değildir. Dolayısıyla matematik gerçeklik belirtebilecek verilerden söz etme imkânı bulunmamaktadır. Ancak, herşeye rağmen, televizyon ve aile arasındaki ililşkinin sonuçlarını değerlendirmeye çalışmak, umutsuz bir deneme olmayacaktır. Esasen bütün dünya toplumlarının tartıştığı temel şikâyet konuları, meselenin isabetli başlıklarını teşkil etmektedir.

Nitekim, genelde toplumlar, özelde aileler açısından olumsuz TV etkilerinin başında sayılan aşağıdaki hususlar için belki de "evrensel" bir ittifaktan söz edebiliriz:

1- Şiddetin yaygınlaşması,

2- Sigara ve içki gibi kötü alışkanlıkların tırmanışı,

3- Okuma-yazmanın gerilemesi,

4- Gezegenimizdeki değişik kültür dokularının tasfiyesi,

Türk ailesi açısından baktığımız zaman yukarıdaki ve benzeri olumsuz etkilenmelerin batı toplumlarına nazaran daha keskin olduğu yargısına varılabilir.

Her ne kadar televizyon eskidikçe aileler üzerindeki etkisi belli bir ölçüde azalıyorsa da bu tür bağımlılık yaşanmaya devam ediyor.

TEPKİLER VE ŞÜPHELER

Özellikle basılı yayın organlarında sık sık televizyonun aile ve çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerine dair uzman görüşlerine ve benzeri çeşitli tezlere yer verildiği bilinmektedir. Akademisyenlerin ve aydınların hemen tamamının bu iletişim arasını horlayıp küçümsemelerine karşılık geniş kitleler için televizyonun vazgeçilmezliği, zaman zaman fantastik sorgulamaları bile gündeme getirmektedir. Bazılarına göre televizyona karşı bu tepkinin temelinde yazılı yayın cephesinin rekabet duygusunu aramak bile mümkün. Daha açık bir söyleyişle, akademisyen ve aydınların televizyonu kendi ürünlerine karşı azalan ilginin birinci sebebi olarak gördükleri için psikolojiik bir tepkiyle olumsuzluk iddialarından abartmaya gittikleri yolunda tezler de üretiliyor.

Ancak, orta bir kanaat olarak televizyonun sınırlayıcı ve seçici bir yaklaşımla izlenmesi halinde aileler ve özelikle çocuklar için herhangi bir problemin doğmayacağı kaydedilebilir.

Kaldı ki, aile adına televizyonun bir endişe kaynağı olması pek tabii bir durum değildir. Özellikle de TV tekelinin söz konusu olduğu bir ortamda, toplumun resmi kurumunun aile ile ilgili hassasiyetlere kayıtsız bulunabilmesinin mantığı yoktur.

Öte yandan televizyonun bazı yayın türleri için aile kurumu adına herhangi bir sakınca ve kaygıdan söz edilmediği de ortadadır. Hemen hemen herkes için belgesel yapımlar, âdeta televizyonların tek yüzakı. Ne var ki, bu tür yapımların aile ortamında en az ilgi gören televizyon yayınları olduğu da bir gerçek. Belgesel adı altında çerçevelenecek her tür kültür yapımlarının izlenme oranının gelişmiş ülkelerde daha yüksek olduğu biliniyor.

Bu arada genel olarak spor yayınlarının aile üzerinde olumsuz etkiler yaptığı yolunda yakınmalara pek rastlanmamaktadır. En azından şiddet ihtiva etmeyen spor türleriyle ilgili yayınların kalıcı ve önemli bir biçimde olumsuz etki yaptığına dair tepkilerin sınırlı ve ayrıntılara dönük olduğu söylenebilir. Öte yandan televizyonun aileler üzerinde etkisi söz konusu edildiği zaman ilk akla gelen yayınların başında reklâmların geldiği de bilimektedir. Çoğunlukla da bu etkinin olumsuz yönde gerçekleştiği üzerinde durulur. Ancak, reklâm yayınları bir bakıma televizyon denen olgunun "yan etkisi" durumunda bulundukları için ayrı bir başlık altında değerlendirilmelidir.

TV TEKELİNİN FARKI

Televizyonun aileye etkilerinin bazı noktalarda tekel olgusu yüzünden önemli farklılıklar arzettiği, en azından etmesi gerektiği hususu oldukça mantıklı görünmektedir. Özellikle haber programları bakımından şiddet konusunda resmî televizyonların aileye olumsuz etkisinin daha az olacağını söylemek zor değildir. Söz gelimi resmî televizyonun sansasyonel habercilik açısından daha muhafazakar davranması tabiidir. Ancak, ailenin şiddetten en çok etkilenme durumunda bulunan küçük yaştaki fertlerinin zaten haber programlara ilgisizliği yüzünden bu olumlu farklılık çok önemli değerde sayılmayabilir.

Öte yandan kötü alışkanlıkları teşvik edici unsurları ayıklama yönünde denetim mekanizmalar hiç değilse nazari plânda ciddiye alınabilecek bir farklılık belirtmektedir.

ÖNCE DRAMA

Aile ortamlarında televizyonların en çok izlenen programlarının dramalardan oluştuğu açık bir gerçektir. Dolayısıyla, olumlu veya olumsuz anlamda etkilerin kaynağını daha çok bu tür yapımlarda aramak gerekmektedir. Sanırız böyle bir alan daraltma yoluyla konuyu daha kolay değerlendirmek mümkün olacaktır.

Bilindiği gibi televizyonun sunduğu dramaları birkaç açıdan tasnif etmek mümkündür. Burada televizyoncuların kavramlarından ziyade, aileyi meydana getiren temel unsurlarının belirleyici olduğu bir yaklaşımla başlıklandırmaya gitmek daha isabetli görülebilecektir.

A- YETİŞKİN OLMAYANLARA YÖNELİK DRAMALAR

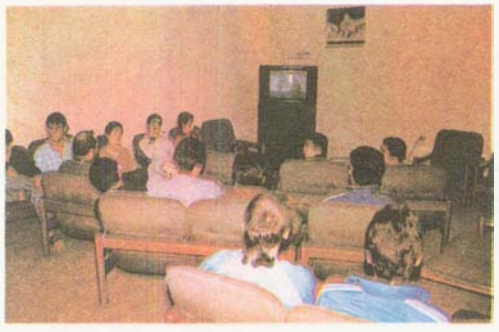

1- ÇİZGİ FİLMLER:

Eğitimciler açısından televizyonun aileye olumsuz etkilerinden söz edileceği zaman ilk kalem olarak çizgi filmler, özellikle de bu türün bilim kurgu fantezileri öne çıkmaktadır. Bilindiği gibi toplumumuzda da uzun süre bazı çizgi film kahramanlarının kendi geçmişlerinden ve kendi hayatlarından hikâyelerin yansıması konusunda ısrarlı olageldiler. Aslında toplumda genel bir kabul gören bu isteğin, teknik ve maddî sebeplerden (veya belki de siyasî-bürokratik irade yüzünden) çok düşük oranda karşılandığı bilinmektedir.

B- YETİŞKİNLERE YÖNELİK DRAMALAR

Televizyon yayınlarıyla ilgili eleştiri ve tepkilerin en yoğun olduğu alanı şüphesiz yetişkinlere yönelik drama dizileri teşkil etmektedir. Bu tür yapımların hangi açılardan olumsuz etkiler meydana getirdiği konusunda, özellikle ülkemiz ortamında yeterli araştırmalar yapıldığını ileri sürmek mümkün değildir. Zaman zaman kişi ve çevrelerin dünya görüşleri perspektifinden yaklaşarak eleştiri yönelttiği yabancı diziler bu hususta en yoğun tartışmalara konu oldular. 1970'li yıllarda Amerikan dizilerinin olumsuz etkisi başlıca tepki alanını oluştururken, 1980'li yıllarda ise Latin Amerika dizileri gündeme geldi. Bu yapımlarla birlikte yerli dizilere ağırlık verilmesi yönündeki genel arzu da ancak çok düşük oranda karşılanabildi. Bütün bu tartışmalarda, toplumun kendi hayatından kaynaklanan hikâyelerin ekrana daha büyük bir oranla yansımasına dönük istekler en önemli müşterek noktayı teşkil ettiği halde talebin karşılanması yönünde gerçekleştirilen ör-

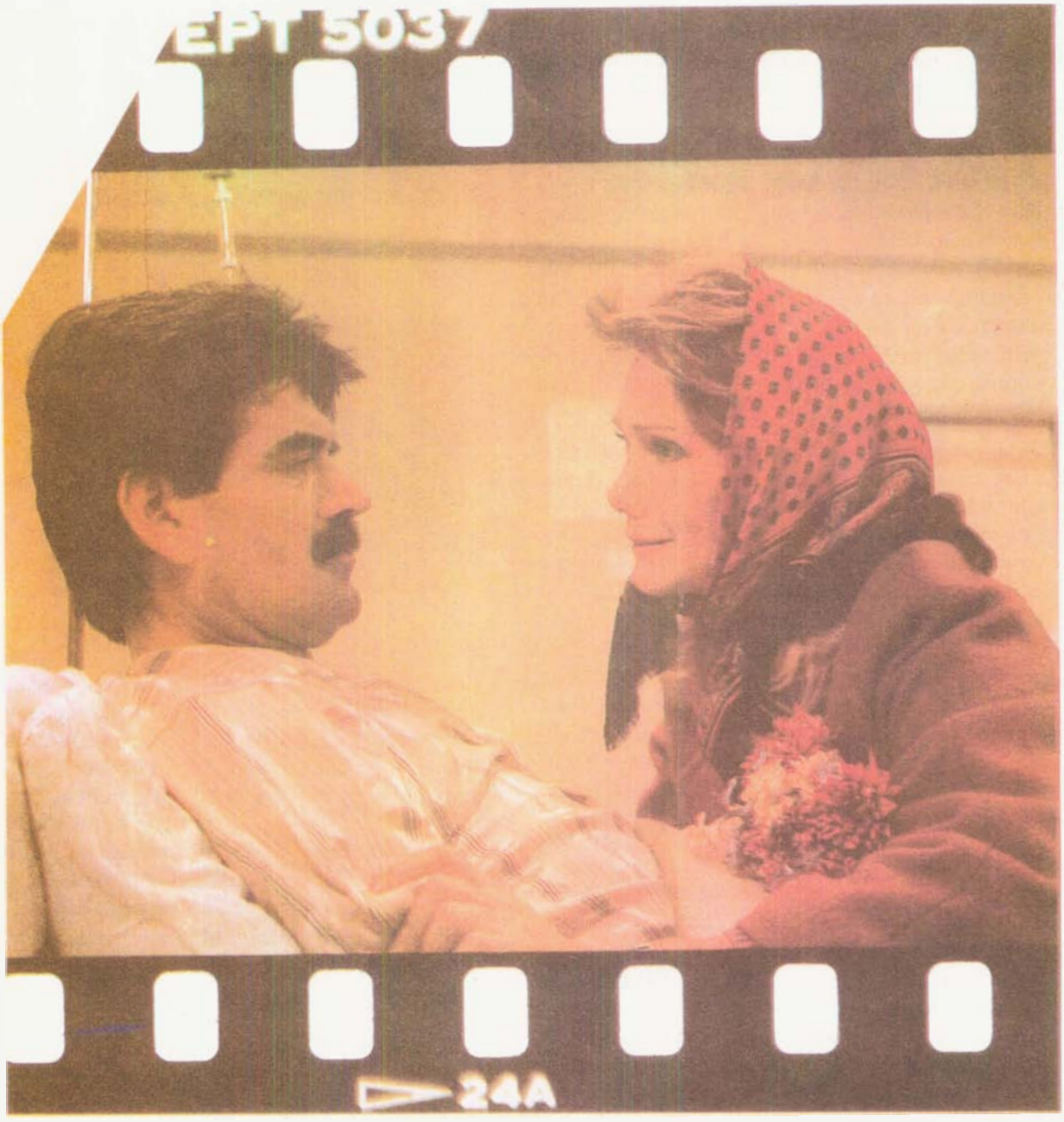

neklerin nitelik bakımından yetersizliği, nicelik bakımından yetersizliğin uyandırdığı şikayetlerden belki de daha fazlasını ortaya çıkardı. Böylece yabancı drama dizilerinin yoğunluğu, âdeta kaçınılmaz bir vakıa olarak kendini kabul ettirme noktasına ulaştı. Ayrıca, aydınların ve yazılı basının olanca alaycılığına ve hor görmesine rağmen Latin amerika dizileri halk tarafından büyük bir ilgiyle karşılandı. Bu gerçek bir yandan da ortamı, televizyon yayınlarından aile adına şikayetçi olanların aleyhine hazırladı. Hemen her alanda olduğu gibi halkın, alternatifsizlik veya kötü alternatif çıkmazından ötürü gösterdiği teveccüh; konumuzdaki malzeme itibariyle şu veya bu kaynaklı yabancı dizilerin merakla izlenir olması, kesin bir tercih ve tavır gibi yorumlanırcasına akademisyenlerin ve aydınların eleştirilerine karşı uygulamacılara; yapımcı ve yayıncılara, mevcut televizyonculuk anlayışını sürdürme yönünde gerekçe ve belki de cesaret sağladı.

Bütün bu durum değerlendirmesinden sonra televizyonun Türk ailesi üzerinde ne yönde olumlu veya olumsuz etkiler yaptığı hususuna geliyoruz.

DEĞER YARGILARININ DEĞİŞİMİ

Televizyon yayınlarının Türkiye'de bazı değer yargılarını değiştirdiği çok sık tartışılan konulardan biri durumundadır. Her ne kadar, bu yönde de objektif sonuçlar çıkarmaya yetecek araştırma

ve incelemelerden söz etmek mümkün değilse de, böyle bir değişimin olmadığını öne süren kimse hemen hemen yok gibidir. Mesele daha çok, böyle bir değişimin gerçekliğinden çok, olumlu veya olumsuz bulunup bulunmamasında görülmektedir. Bu bir bakıma muhafazakarlık-yenilikçilik tartışması boyutlarında ele alınabilecek bir problem sayılabilir. Bir kesime göre televizyonun Türk ailesine değer yargıları alanında yaptığı etkinin kültür kimliğini yitirme çizgisini zorladığı gerçeği ön plâna alınmalıdır. Dolayısıyla olumlu görülmesi mümkün değildir. Bir kesime göre böyle bir etkilenme genel anlamda çağdaşlaşma sürecinin tabii sonucudur, olumsuz görülmesi mümkün değildir. Bazı çevreler de televizyonun söz konusu etkisinin abartıldığı görüşündedir. Buna göre zaten gerçekleşecek olan değişim televizyonla birlikte ivme kazanmış olsa bile, böyle bir durumu doğrudan bir iletişim aracının, herhangi bir değer hükmüyle ifade edilebilecek etkisine hapsetmek objektif bir yaklaşım teşkil etmemektedir.

Her üç bakışın da kendi içinde tutarlılığını kabul etmek için sebep bulunabileceği açıktır. Ancak televizyon olgusunun Türk ailesinde değer yargılarını değiştirici etki yaptığı hususu ortak noktayı teşkil etmektedir. Bu ortak noktada ise, televizyonun bütün öteki kitle iletişim araçlarından farklı ve çaplı bir etkiyi gündeme getirdiği gerçeği gözlenecektir. Söz gelimi, "görücü usulü ile evlilik" kurumuna bakış açısındaki değişimin, televizyonun bu farkını ortaya koymada önemli bir ölçü teşkil edeceği muhakkaktır. Bilindiği gibi söz konusu evlilik usulünün Türk toplumu ve Türk ailesi içinde tartışılır hale gelişinin tarihini belki Tanzimat'a ve özellikle batı etkisindeki ilk edebiyat ürünlerimizin ortaya çıktığı dönemlere dayandırmak mümkündür. Ne var ki, ta o dönemden televizyonun yaygınlaşmaya başlayışına kadar geçen uzunca zaman zarfında bu usulün yıpranma oranı, televizyon sonrasıyla kıyaslanamayacak kadar düşüktür. Zira hemen hemen bütün yerli ve yabancı dramalarda, zaman zaman eğlence programlarında veya sanatçılarla yapılan röportajlarda, âdeta söz birliği halinde "görücü usulü"nün yanlışlığı, hatta ilkelliği, doğrudan veya dolaylı şekilde büyük bir yoğunlukta işlenip vurgulandığı için, aynı usulü Türk aile hayatından uzaklaştırmada başka hiçbir aracın yapamayacağı çapta ve hızda etkilemeyi televizyon gerçekleştirmiştir. Burada da yine, baştan beri yaptığımız gibi herhangi bir değer yargısına uzanmadan tesbite çalıştığımız nokta şüphesiz ki, televizyonun aile üzerindeki etkisinin boyutlarını yorumlamaya dönüktür. Denilebilir ki, çağımızda gelenek değiştirten, gelenek geliştiren, âdeta sosyal teamüller doğuran ve benimseten bir kurum olarak televizyon Türk ailesini töreden, folklörden hatta dinî inanışlardan daha yoğun ve geniş bir biçimde etkilemekte ve yönlendirebilmektedir.

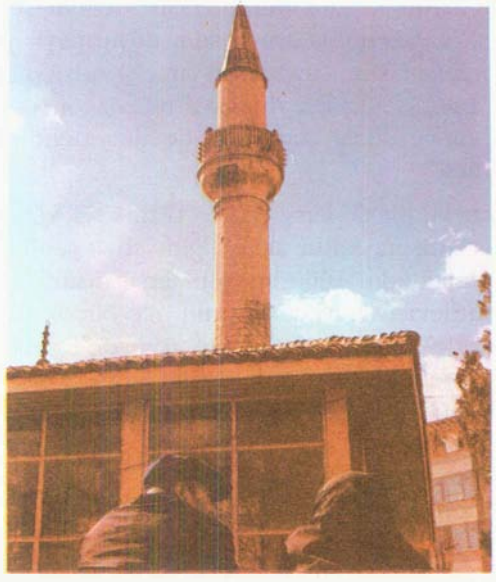

Bir başka nokta da, aile içi ve aileler arası ilişkiler ve alışkanlıklar bakımından da televizyonun gerçekleştirdiği etkide kendini göstermektedir. Söz gelimi kır kesiminde yaşayan insanların 24 saatlik zamanı dilimleme alışkanlıkları binlerce yıl sonra ilk defa olağanüstü bir değişime uğramaktadır. Genellikle erken yatan ve erken kalkan Türk kır ailesi, televizyonla birlikte binlerce yıllık bu alışkanlığını kısmen terkedebilmiştir. En azından kır kesimindeki Türk insanı televizyonlu dönemle birlikte daha geç yatmakta, belki üretim ve geçim şartları bakımından yine erken kalkmakta ama muhakkak daha az uyuma durumunda bulunmaktadır. Çeşitli tabii âfet, sosyal faaliyet gibi olağan dışı durumlarda eskiden de olabilen çalışma-uyuma düzeni değişikliğini, televizyon hariç başka hangi etki kaynağının kalıcı hale getirebileceği düşünülebilir.

Böyle bir yaklaşımla bakıldığı zaman yine varılan birinci derecede önemli gerçek, televizyon olgusunun, daha başta söylediğimiz gibi aileye, aileden biri gibi yerleştiğidir. Hatta bir bakıma Türk ailesinde şu günkü haliyle ikinci aile reisi gibi televizyonun fiilen iç yasalar koyucu konum kazandığı rahatlıkla kaydedilebilir.

NÜFUS ARTIŞINA FREN

Televizyon olgusuyla beraber Türk ailesinde çocuk sayısını sınırlı tutma eğiliminin de önemli bir yaygınlaşma gösterdiği bilinmektedir. Ancak bu gelişmede başlıca rolü televizyonun oynadığını söylemek için çok kesin bulgulara dayanmak imkânından mahrumuz. Kaldı ki, televizyonun "nüfus planlama politikaları"nı benimsemiş olarak bu yönde yayın üretmesi veya bu yönde üretilmiş yayınları sergilemesi; söz konusu gelişmede

birinci derecede pay sahibi bulunduğunu belgelemez. Ayrıca böyle bir etki, nihayet siyasî iradenin televizyonu kullanması, ile izah edilmek durumundadır ki, alanımıza ancak dolaylı şekilde girer. Yoksa "nüfus artış hızını düşürmeye yönelik politikalar"ın uygulama araçlarından biri olmak bile, doğrudan doğruya televizyon olgusunun aileye etkisi çerçevesinde değerlendirilmemelidir.

Ne var ki, bir de karşı görüş olarak televizyonun nüfus artışına katkı sağladığını söyleyenler de bulunmaktadır. Bilindiği gibi en sansürlü yayın yapan devlet televizyonlarının bile birçok film ve dizisinde erotik, en azından romantik sahneleri büyük yekün tutmaktadır. Böyle sahnelerin aile içinde eşleri uyarıcı nitelik taşıdığına çekenlere göre televizyon, genel görüşün aksine çitflerin özellikle istek dışı sahip oldukları çocukların birçoğunun "ilham babası" durumundadır.

Burada dikkat çekmek gereken en önemli noktanın söz konusu alanda bir televizyon etkisinin varlığında birleşme imkânıdır. Ancak bu etkinin ne yönde olduğunu sanıyoruz şimdilik hayli tartışma götürecektir. Kısacası televizyonun doğrudan veya dolaylı olarak "nüfus plânlaması" ndan yana tavır alması yanında başka yan faktörlerle ülkemizde nüfus artış hızını düşürmede rol oynadığı ilk bakışta daha doğru görünmektedir. Buna karşılık, erotik ve romantik bir uyarıcı olarak aile ortamında daha fazla çocuk sonucunu getirebilecek etkilere yol açtığı iddiası bir fantazi havası vermesine rağmen derhal reddedilememektedir.

REKLÂMLARIN ETKİSİ

Televizyon olgusunun tabii bir uzantısı olarak, ülkemizde animasyon veya reel flim şeklindeki reklâm yayınlarında bir patlama görüldüğünü biliyoruz. Şüphesiz, ürün olan bu reklam faaliyetlerinin, Türk ailesi üzerinde meydana getirdiği değişimler belki de en karmaşık alanlardan birini meydana getirmektedir. Bir kere Türk insanı ve Türk ailesi ve özellikle de Türk kadını televizyondan önce hayatında hiç yer almayan ve onlarsız da yapabildiği belki de sayısız ürünü şimdi vazgeçilmez ihtiyaç maddeleri olarak görebilmektedir. Bir bakıma milyonlarca insanımızda, daha doğrusu kadınımızda yeni alışkanlıklar yaratması bakımından televizyon reklamlarının muazzam bir değişime araç teşkil ettikleri muhakkaktır. Bu yanı sıra, yaygın eleştiriye göre reklamlar bütün denetleyici mekanizmalara rağmen haksız rekabet de yapabilmekte, böylece, aileler ve fertler üzerinde sahteciliğin, abartmacılığın geçerlilik kazanması gibi bir süreci tırmandırmaktadır. Ayrıca, bu tür reklamların gereksiz bir tüketim artışına yol açtığı, aile bütçelerini zorladığı, özellikle çocuklara yönelik mesajlarıyla ailenin başına çıkmazlar ördüğü yolunda iddialar da bilinmektedir.

Bütün bu iddiaların bir bakıma sinema veya animasyon tekniğiyle yapılmış reklam türünü hedef aldığı ve doğrudan televizyona sorumluluk yüklemeyeceği söylenebilir. Ancak, bu tür reklamların gelirleriyle ayakta durabilecek olan televizyonlar bizzat kendi varlıklarıyla böyle ürünlerin varlık sebebi durumundadırlar. Dolayısıyla olumlu veya olumsuz yönde aileye etki yapan bir televizyon reklamı söz konusu ise yine de televizyon olgusu içinde değerlendirmek haksızlık teşkil etmeyecektir.

SONUÇ

Televizyonla aile arasında son derece yoğun bir ilişkinin bulunduğu gerçeği dışında, konuyla ilgili bütün görüş ve karşı görüşlerin daha uzun bir süre çatışacağını söylemek kehânet olmasa gerektir. Dolayısıyla televizyonun aileye yaptığı etki üzerinde akademik yeterlikte eleştiriler için henüz ortamın hazır bulunmadığına işaret edebiliriz. Yalnız bizim sadece can alıcı bir noktaya, baştan bu yana yapılan değerlendirmelerin sonucu gözüyle bakma eğilimimiz vardır. Şöyle ki:

Televizyonla aile arasında son derece yoğun bir ilişkinin olduğunda kimsenin itirazının olması düşünülemez. Bu beylik bir gerçek.

Şimdi mesele şöyle konabilir mi?

Acaba ailelerin fertleri arasındaki ilişkiler, bu fertlerden herhangi birisinin televizyonla olan ilişkisi kadar yoğun mudur? Başka bir deyişle aile fertlerinden herhangi biri televizyona ayırdığı zaman kadar, en azından o kadar bir süreyi kendi evinden bir başkasına ayırabilmekte midir?

Bizim bu soruya genel anlamda vereceğimiz cevap olumsuzdur.

Şüphesiz biz bu sonucun bir felaket olduğunu söyleyebilecek durumda değiliz. Ama mutluluk olduğunu da iddia edemeyiz. Televizyonun âdeta ailenin en önemli ferdi konumunu almış olması gibi bir sonucu; kimi aile, tabii ve hoş karşılıyor, kimi de çözümü gereken bir mesele sayıyorsa, bir süre daha herkes sadece kendi gerçekleri ile yaşayacak demektir.

HAŞİM KARPUZ

HAMAM

Halkın yıkanması, dinlenmesi için yapılmış olan, özel bir tasarımı ve ısıtma sistemi bulunan yapılardır. Hamam, Türk-İslâm şehirlerinin önemli sosyal yapılarından birisidir. Toplumumuzun gelenekleri ve İslâm dininin hükümleri temizliği ön plânda tutmaktadır. Bunun için şehirlerde, kasaba ve köylerde hamamlar yapılmıştır. Türk toplumunun zengin bir hamam kültürü vardır. Özellikle hanımlar hamamlara topluca giderler. Düğünler sırasında gelin hamamı, güvey hamamı törenleri yapılırdı. Hamamda yenilir, içilir, eğlenceler düzenlenirdi.

Bilindiği gibi, antik mimaride Roma devrinde çok büyük hamam yapıları inşa edilmiştir. Hamam mimarisi, Bizans devrinde de devam etmiştir.

Türklerde ilk hamam yapıları Büyük Selçuklu devrine aittir. Selçuklu ordusunun hamam çadırları kullandığını tarihî kaynaklar belirtir. Anadolu'daki Selçuklu hamamlarının büyük bir kısmı günümüze gelmiştir. Hamamlar bulundukları yerlere ve kullanım amaçlarına, büyüklüklerine göre çeşitlere ayrılmaktadır. Kasaba ve köylerde tekli hamamlar, şehirlerde, çarşılarda ise, daha fazla insanın yıkanacağı çifte hamamlar inşa edilmiştir.

Osmanlı döneminde hamam mimarisi gelişmiş, plân ve mimarî özellikler bakımından yenilikler ortaya çıkmıştır.

Bir Türk hamamı şu bölümlerden meydana gelir: *Soyunmalık* (camekan), *soğukluk, sıcaklık, su deposu ve külhan, Soyunmalık* hamamın en geniş mekânlarından biridir. Ortasında fıskiyeli havuz(şadırvan) bulunur. Yanlarda soyunma sekileri vardır. Bazı Osmanlı hamamlarında sekilerin üzerinde bir merdivenle çıkılan fevkanî soyunma odaları da bulunur. Bu kısmın aydınlatılması yanlardaki pencereler ve kubbede yer alan aydınlık fenerinden sağlanmıştır. Bunun için halk buraya camekân adını vermiştir:

A gülüm seni camekânda görmüşler
Saçlarını sırma sırma örmüşler

(Sivas Türküsü)

Soğukluk : Yıkanılmayan, dinlenilen ve havlu değiştirilen bölümdür. Selçuklu hamamlarında soyunmalık ile soğukluk arasında *aralık* denen küçük bir geçit mekânı vardır. Soğukluğa helâ ve traşlık kısımları da açılır. Bazı sıcak bölgelerde bu kısımda yıkanmak için kurnalar da bulunur. Bunun için buraya bazı yerlerde *ılıklık* da denir. Bazı hamamlarda soğuklukla sıcaklık arasında ayrıca *ılıklık* bölümü vardır. Örtüsü kubbe veya tonozdur. Bu mekân ışık gözleri ile aydınlatılmıştır.

Sıcaklık : Hamamın yıkanılan en geniş mekânıdır. Bu bölümün ana unsurları *kubbeli yıkanma hücreleri* (havletler), *eyvanlar*, orta kısımdaki yüksek *göbek taşı* dır. Sıcaklık bölümün tasarımı hamamın plân tipini ortaya koyar. Genellikle sıcaklık merkezi kubbenin etrafında aksiyal ve radyal bir düzende tertiplenmiş eyvanlar, köşelerde müstakil hücreler ve ortadaki göbek taşı şemasına göre düzenlenmiştir. Eyvanlar ve hücrelerin kenarlarında oturma ve yatmak için *sekiler* ve yıkanmak için *kurna taşları* bulunur. Bu bölümün örtüsü de kubbe ve tonozlardan meydana gelmekte ve bu örtü elemanları üzerindeki ışık gözleri ile aydınlatılmaktadır.

Su deposu ve külhan sıcaklığın arkasında yer alan tonozlu, ince uzun bir mekândır. Sıcaklıktan bir pencere yardımı ile burada ki su kontrol edilir. Külhan üzerindeki su kazanını ısıtır. Buradan çıkan su buharı ve sıcak hava duvarlar içindeki pişmiş toprak borularla hamam içinde dolaşır, yapının ısınmasını sağlar.

Anadolu Selçuklu hamamları *Prof. Dr. Yılmaz Ön-*

ge tarafından araştırılmış ve üç plân tipi belirlenmiştir:

1. Radyal-dairevi sıcaklıklı olanlar (Kayseri Külük, Kastamonu Vakıf Hamamı gibi)

2. Haçvari dört eyvanlı tip (Ani, Divriği Bekir Çavuş, Konya Sahip Ata, Kayseri Hunat Hatun hamamları gibi)

3. Münferit tipler: Küçük hamamlardır. (Alanya Kale-Ağzıkara han hamamları gibi).

Osmanlı devri hamamlarının tipolojisi de *Prof. Dr. Semavi Eyice* tarafından yapılmıştır:

1. Haçvari dört eyvanlı tip (İstanbul Beyazıt, Edirne kapısı, Murat Paşa hamamları)

2. Yıldızvari Sıcaklıklı tip (Bursa Eski Kaplıca, Edirne Sokullu hamamları gibi).

3. Kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tip (Bursa Şengül Hamamı).

4. Çok kubbeli sıcaklıklı tip.

5 Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip.

6. Soğukluk-sıcaklık ve halvet eş odalar halinde olan tip.

Osmanlı döneminde şehirlerimiz hamam yapıları ile donatılmıştır. Özellikle İstanbul, Bursa, Edirne gibi şehirlerimizde Osmanlı Sultanları büyük ve çifte hamamlar yaptırmıştır. Klasik devirde en güzel hamamları ünlü Türk mimarı *Koca Sinan* yapmış ve hamam mimarisine birçok yenilikler getirmiştir. Yaptığı önemli hamamlardan bazıları şunlardır: İstanbul Edirnekapı Mihriman Sultan, İstanbul, Zeyrek Hayrettin Paşa, İstanbul Ayasofya Haseki Hürrem Sultan, İstanbul, Süleymaniye, İstanbul Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa; İzmit Hüsrev Kethüda, Payas Sokullu Mehmet Paşa, Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa, Edirne Sokullu Mehmet Paşa hamamı.

Hamamlar sadece fonksiyonlarından dolayı değil, aynı zamanda âdet ve geleneklerimiz, kültür tarihimiz bakımından da önemli yapılardır. Toplumumuzda gelişen teknoloji ve yeni hayat tarzı hamamların kullanımını azaltmıştır. Kültür, sanat ve mimarlık tarihi bakımından eşsiz eserler olan hamamlar müşterisiz kalınca terkediliyor ve sonunda yıkılıp yok oluyorlar.

KAYNAKLAR

A. K. Aru: *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul, 1949.

S. Eyice: "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, C. XI, Sayı :15. İstanbul, 1960.

Y. Önge: *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara, 1978. (Basılmamış Doktora Tezi)

Y. Önge: "Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar", *VI. Vakıf Haftası*. İstanbul, 1989.

Plân. 1

İstanbul, Edirnekapı Mihrimah Sultan Hamamı Plânı (Y. Öngeden)

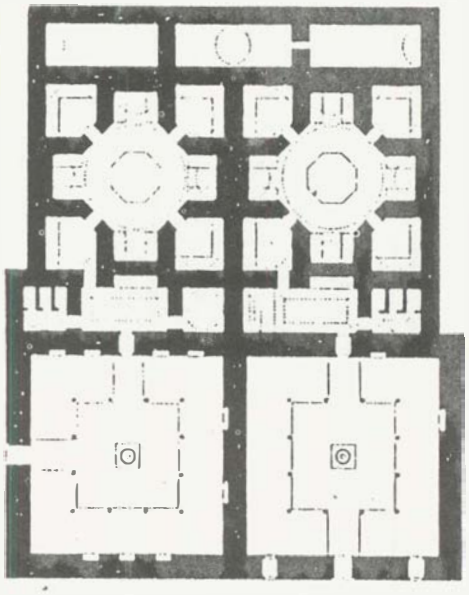

Plân.3

İzmit, Hüsrev Kethüda Hamamı plânı (Y. Öngeden)

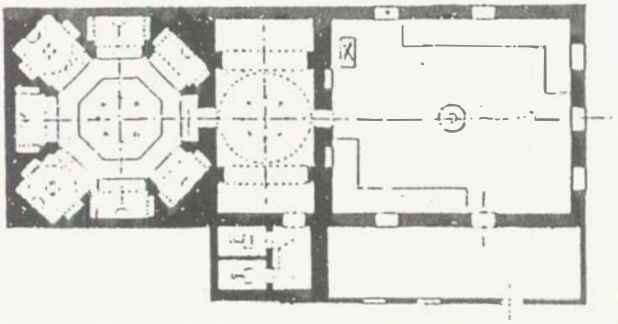

İzmit, Hüsrev Kethüda Hamamı

HAŞİM KARPUZ

KONAK HAMAMI

Trabzon'daki İskender Paşa Hamamı (16. Yüzyıl)

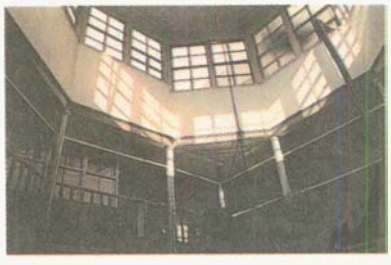

Trabzon Meydan Hamamı Soyunmalık feneri

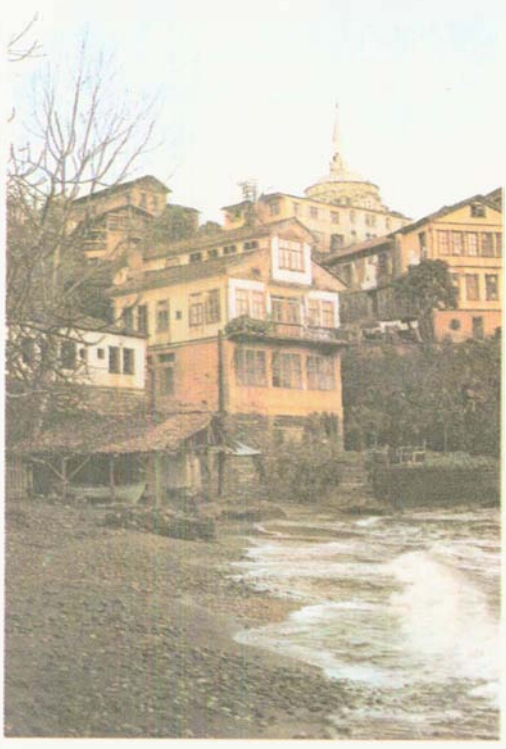

Eski Türk evlerinde ev içerisinde, bitişiğinde veya avluda yapılmış, aile fertlerince kullanılan yıkanma tesisidir. Konak hamamları genellikle soyunmalık ve sıcaklık (yıkanma) bölümlerinden meydana gelirler. Ayrıca suyun ısıtıldığı su deposu-külhan bölümleri de vardır.

İstanbul'da, Kayseri, Trabzon, Erzurum, Gümüşhane gibi muhtelif şehirlerimizde bazı konak hamamları günümüze gelmiştir. Anadolu'da bilinen en eski örnekler arasında Kayseri'deki Güpgüpoğlu Konağı (15. yüzyıl), Zennecioğulları Konağı (16. yüzyıl) hamamlarıdır.

Erzurum'da Söğütlü Köyündeki Ziya Beyin Konak hamamı son yıllara kadar çalışıyordu. Bir soyunmalık ve kubbeli sıcaklıktan ibarettir. Gümüşhane'de en eski Konak Hamamı Eski Gümüşhane

988 (Paşa Hamamı) olarak bilinen yapıdır(16.yüzyıl). Bugün sadece sıcaklığı ayakta kalmıştır. Karaçengellerin, Balyemezlerin konak hamamları evden ayrı yapılmış ve harap vaziyette günümüze gelmiş yapılardır (19.yüzyıl).

Evliya Çelebi her şehirde yüzlerce saray ve konak hamamının varlığını belirtmesine rağmen günümüze ulaşan örnekler azdır.

KAYNAK

M. Kartal: "Eski Kayseri'de Konak Hamamları" *İlgi*, Sayı: 51, İstanbul 1987, s. 14-17.

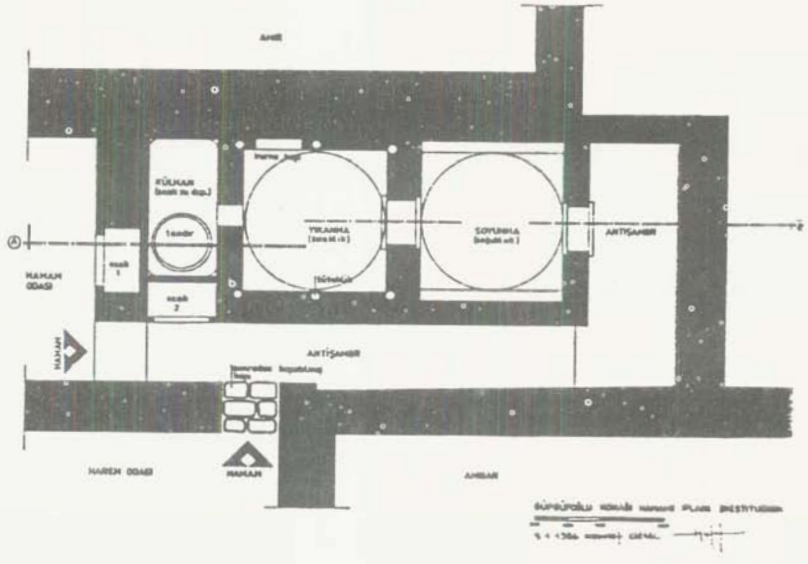

Kayseri Güpgüpoğlu Konağının Planı (M. Kartal'dan)

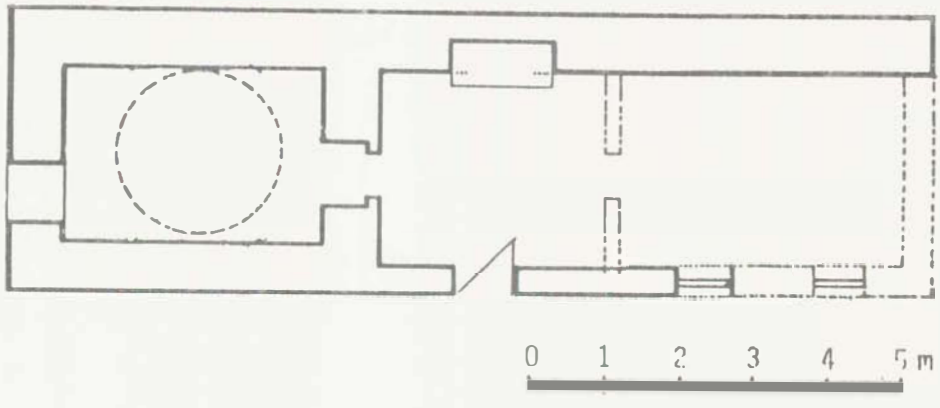

Gümüşhane Karaçengellerin Konak hamamı planı (H. Karpuz'dan)

DOĞAN BENLİ

HELÂ (TUVALET, APTESHANE, YÜZ NUMARA, AYAKYOLU)

Ülkemiz için başta gelen sağlık sorunlarından biridir.

Sağlıklı yapılan ve kullanılan bir helâ bir çok sağlık sorununu, özellikle tifo, paratifo, kolera, gastroenterit, hepatit, salmonellozis dizanteriler ve barsak kurtları gibi bakteri ve parazit etkenlerinin sağlam insanlara geçmesini önler.

İnsan gaitası ve idrarı ile hastalığın geçişi aşağıdaki şekilde şematize edilmiştir.

İnsan gaitası ve idrarı sağlıklı bir şekilde ortadan kaldırılmadığı takdirde, hastalık etkenleri suyu, elleri, kafadan bacaklıları ve toprağı kirletir, buradan da yiyeceklere geçerek insana ulaşır ve onun hasta olmasına neden olur. Gaita ve idrarda bulunan hastalık etkenleri yiyecekleri aracı etmeden de, doğrudan insana bulaşabilir. Bunları önlemenin tek yolu insan gaita ve idrarının sağlıklı bir şekilde ortadan kaldırılmasıdır. Bunun için köyde ve şehirde yapılacak işler ikiye ayrılır.

1.Yer seçimi:

a. Helâ yapılacak arazi eğimliyse kuyu üstte, helâ altta yapılmalı,

b. Helâ çukuru ile su kaynağı arasında en az 15 metre mesafe olmalı,

c. Helâ çukurunun zemini, yer altı su tabakasından en az 1.5 metre daha yukarıda olmalı ve

d. Kalkerli arazide helâ çukuru açılması tehlikelidir. Böyle durumlarda bu konunun uzmanlarına danışılmalıdır.

e. Helâlar, evlerden en az 6 metre uzaklıkta yapılmalıdır.

2. Yapılacak Helâlar:

a. Toprağı kirletmemeli,

b. Kaynak ve kuyu suyunu kirletmemeli,

c. Yüzeydeki sular kirletilmemeli,

d. Atıklar; hayvanlar, özellikle karasinekler tarafından kullanılmamalı,

e. Atıklara el sürülmemeli,

f. Atıklardan çıkan kokular insanları rahatsız etmemeli, yapılacak tesis, estetik olarak kötü görüntü vermemelidir.

3. Köyde yapılabilecek basit bir kuru tip helâ örneği:

a. Çukur açılması: 0.90 cm. x 0.90 cm. x 275 cm. boyutlarında açılacak bir çukur, 5 kişilik bir ailenin sekiz senelik ihtiyacını karşılar.

b. Subasmanı: Helâyı kullananlar için temel görevi yapacaktır. Değişik tipte sağlam malzeme kullanılır (taş, betonarme, tuğla v.b.) Çukurun etrafında, üst düzeyden itibaren 10 cm. kalınlığında dökülür ya da inşa edilir.

c. Döşeme: Helâyı kullananları taşır ve çukurun helâ kabiniyle olan irtibatını keser (koku çıkmasını önler). Döşeme, subasmanının boyutlarına uygun helâ taşı olabilir. Helâ taşları ortaya doğru akıntı

verecek şekilde eğimli olmalıdır.

d. Dolgu: Subasmanının üzerine yapılan döşeme ile toprak düzeyi arasında kalan boşluğun dolgu maddesiyle sıkıştırılmak sureti ile suların, özellikle yağmur sularının çukura girmesini önlemektir.

e. Kabin: Dolgunun üzerine inşa edilir. Kullanılan malzeme ekonomik duruma göre değişir(tahta, taş, tuğla, kerpiç, biriket v.b.) Kabinin üzeri çatı ile kapatılır. Kabinde, tel kafes geçirilmiş bir pencere bulunmalıdır. Kapı tam kapanmalı ve aralık kalmamalıdır. Kabinin içi badanalanmalı ve temiz tutulmalıdır. Su sifonlu döşeme kullanıldığı takdirde koku çıkması önlenir. Helâ taşında devamlı su bulunan bir boyun vardır ve boyunda bulunan suyu boşaltmak ve yenisini boyuna aktarmak için 1-3 litre su dökmek yeterlidir.

Şehirdeki helâlar

Helâların yapım ve bakımından sağlık kurallarında çok dikkat edilmelidir. Bunlar: 1) Helâ çukurunda meydana gelen gazın, helâ, kabininde kötü koku meydana getirmesinii önlemek amacı ile çukurla helâ arasındaki iştiraki önleyecek ve içi daima su dolu sifon bulunmalıdır. 2) Helâ kabinin içi, kabine konacak uygun bir pencere ile havalandırılmalıdır. 3) Helâ daima temiz tutulmalı ve ortamı kirletecek hiçbir eşya bulunmamalıdır.

Helâ küveti porselenden ya da daha iyisi pişmiş topraktan yapılı (seramik), üst tarafı oval alt tarafa doğru konikleşen ve daralan bir yapıda olmalıdır. Oturulacak yere vücudun temasını ve kirlenme ihtimalini en aza indirmek için açılıp kapanan, verniklenmiş ağaçtan veya plastikten yapılmış basit bir klozet bu küvetin üst kenarını kapatmalıdır. Birçok kişi tarafından sık sık kullanılan helâlardaki (umumî helâlar) klozetler, bulaşıcı hastalıklara engel olmak için önden açık olmalıdır.

Alaturka olarak isimlendirilen başka tip bir döşeme daha vardır. Bunlar daha çok genel helâlarda kullanılır. Bunun yararı döşeme ile vücut arasındaki temasın olmamasıdır. Çömelerek aptes etmek gerekir.

Kanalizasyona bağlı helâlardaki rezervuarların su biriktirme hacmi 10 litre olmalıdır. Rezervuar çıkış borusundan gelen su, küvetin iç yüzeyini tamamen temizleyebilmelidir. Küvetin hemen üzerine konan sifon sistemi de aynı işi görür. Rezervuarlardaki su şebekesinden gelmelidir.

Helâlarda akar su bulunmalıdır. Ayrıca her, helâ kullanımından sonra ellerin yıkanması için bir sabunlu lavabo bulundurulmalıdır.

Gerek köyde, gerekse şehir helâ yapımı kadar önemli olan husus, bunların temizliği ve temizliğin idamesidir.

Helâdan her çıkışta el yıkanması üzerinde de önemle durulmalıdır.

Özellikle çocukların, ellerinde birikebilecek hastalık etkenlerini ortadan kaldıracak şekilde el yıkama alışkanlığı kazanması gerekir.

Ülkemizde bir çok kanun, tüzük ve yönetmeliklerle evlerin fenne ve sağlık şartlarına uygun yapılmasına dair hükümler getirilmiştir. Bu şartlara uymayan evlere "oturma" ve "kullanma" izni verilmemesi gerekmektedir.

HAŞİM KARPUZ

TUVALET (APTESHANE, HELÂ)

İnsanların idrar ve sindirim artıklarını boşalttıkları küçük mekânlardır. Apteshane, "abdest almaya mahsus yer" mânasında da kullanılmaktadır. Gerçekte abdesthane, tuvaletin bitişiğinde bulunan el yıkamaya ve abdest almaya ayrılmış kısımdır. Halkımız genel olarak tuvalete de apteshane demektedir.

Tualetin ilk çağlarda Mısır, Eski Girit ve Mezopotamya saraylarında kullanıldığı bilinmektedir. Anadolu'da ise, Geç Hitit ve Urartu yapı kalıntıları arasında helâlara rastlanmıştır. Anadolu, Yunanistan ve İtalya'da tuvalet Romalılar zamanında yaygınlaşmıştır. Bu ilkçağ tuvaletleri klozet ve alaturka olarak iki ayrı yapıya sahipti.

Türkler'de Hun ve Göktürkler zamanında büyük bir ihtimalle helâ çadırları kullanılıyordu. Bilindiği gibi helâ çadırı ve hamam çadırı Osmanlı dönemine kadar varlığını sürdürmüş, Osmanlı ordusu tarafından kullanılmıştır. Uygur kaynaklarında helâ'dan "bataklık" olarak bahsedilmektedir. Seçuklular zamanında evlerin, sarayların han, hamam, medrese ve cami gibi sosyal ve dini yapıların muntazam helâları vardı. Hatta köprülerin içerisine de helâ yapılmıştı (Malabadi Köprüsü).

Avrupa'da helâ Romalılardan sonra unutulmuş ve 18. yüzyıl ortalarına kadar helâ yapılmamıştır. Büyük saraylarda, derebeyi şatolarında, şehir evlerinde lâzımlık kullanılıyor ve lavmanlar sokağa boşaltılıyordu. Büyük şehirlerin cadde ve sokaklarından kokudan geçilmiyor, evlerin içinde durulmuyordu. Hatta dini yapıların da çok koktuğu, bu yüzden kolonya ve parfüm imali yoluna gidildiği bilinmektedir.

Avrupalılar helâ yapımını müslüman Türkler'den öğrenmişler ve *alaturka* (Türk tarzı) helâlar yapmışlardır. Daha sonra Avrupa'da "Klozet tipi" helâlar yaygınlaşmıştır. İngilizce Su-water, kapalı yercloset kelimelerinin kısaltılışı (W.C.) günümüzde helâ, tualet karşılığı kullanılmaktadır. Alafranga denilen klozet tipi helâların sağlık bakımından ve bedendeki basınç düzenlenmesi açısından yeterli olmadığı anlaşılmıştır.

Alaturka, Türk tuvaletinin alt taşı yekparedir. İnsan üzerine pislik sıçramasını önleyecek şekilde tasarlanmıştır. Akarsuyla temizlenilir ve koku yayılmaz. Helânın bitişiğinde el yıkamak ve abdest almak için ayrı bir mahal bulunur.

Helâ Türk evlerinde koku ve temizlik sebebiyle evin dışında tutulmuştur. Önceleri avlu (bahçenin) nun uzak bir kenarında yapılmıştı. 19. yüzyılın sonlarına doğru evin içerisine alınmıştır. Zemin kat merdivenin altına, sofanın arkasına yerleştirilmiştir. Köy evlerimizde ise, helâ evin dışında yapılmıştır. Doğu Karadeniz'in bazı dağ köylerinde helâ evin cephesinde yer alan hayatın bir köşeside yer alır.

KAYNAKLAR

Ü. Altınok: "Temizlenme Tuvalet", *İlgi* , Sayı: 52 (İstanbul, 1988), s. 23-27.

S. Erdem: "Tarihte Abdesthane" *Sanat Tarihi Araştırmaları Yıllığı*, Sayı: 2, (İstanbul, 1988), s. 47-52.

Klozet ve Alaturka helânın kullanımı (Ü. Altınok'tan)

İSMAİL DOĞAN

TERBİYE (EĞİTİM) ALAN VE SINIRLARI

"Herşeyi yenide yapma imkânım olsaydı, işe eğitimle başlardım"
Jean Monnet

Eğitim yaygın bir kullanım alanı bulunan "eğitim", dil ve kültürün her zaman önemini korumuş kavramlarındandır. İnsan ve topluma yönelik doğrudan işlevler yüklenmesi bu önem verişin nedeni olarak düşünülebilir.

Eğitimin özellikle konuşma dilinde ifadesini bulan farklı kullanma biçimlerinden biri de "terbiye"dir.

"Terbiye" ise, "besleyip büyütme, beslenip büyütülme" anlamında Arapça kökenli Türkçeleşmiş bir kelimedir. "Rab" kelimesine "tedbir ve terbiye" anlamı verilmesi, böyle bir kullanımın yerleşip gelişme nedeni olarak düşünülebilir. Çünkü İslâmiyet'de 'terbiye' ya da 'eğitim' Tanrı'nın birincil işlevleri arasında kabul edilmektedir. "Rab (Tanrı)" kelimesinin anlamında, aynı zamanda "bir yetiştiricide bulunması gereken merhamet, şefkat, yakın ilgi ve doğru yola iletme anlamları da gizlidir. Peygamber de Tanrı'nın eğiticiliğine işaretle, "Rabbim beni ne güzel terbiye edip yetiştirdi" demektedir. Bu anlamda Peygamberlerin de, 'Tanrı'nın eğitim işlevini yüklenen kişiler' olarak nitelendiği görülmektedir (*Doğan*, 1984, s. 13-22).

Günlük hayattaki kullanımlar içinde geçen "ne kadar terbiyeli!", "aile terbiyesi almış", "terbiyesiz!" biçimindeki örneklerde, kişisel davranışlar sonuçları itibariyle değerlendirilmektedir. Cumhuriyet öncesi dönem ile Cumhuriyetin ilk yıllarında bir takım tamlamalarda kullanılan şekliyle günlük hayattaki anlamından biraz farklı olarak, 'metodik bir anlam' öne çıkarılmaktadır: "Terbiye-i âmme (halk eğitimi)", "terbiye-i sıbyân (çocuk eğitimi)", "ilm-i usul-i terbiye (eğitim biliminde yöntem)"...vs. Daha sonra "eğitim", "eğitim bilim = eğitbilim = pedagoji" ifadelerinde pekişecek olan bu anlam, kuşkusuz günlük kullanımlardan farklılık göstermektedir. Bu iki farklı (günlük ve metodik) niteleme arasında çok çeşitli ifade ve kullanım örnekleri görmek mümkündür. Bu örneklerde terbiyeden; toplum, kişi ve kurumlar tarafından öngörülen standartların (ölçüt) benimsenip hayata geçirilmesi anlaşılmaktadır. Oysa bir derse, bir bilimsel alana konu olan eğitim ele alınış ve algılanış olarak bundan biraz farklı bir husustur.

Bireye kazandırılmak istenen standartlar belirli ilkelere göre belirlendiğinden, günübirlik davranış ve standartlardan farklı olan değerler çevresinde eğitimin sistematize edilmesi söz konusudur. Ama bu hiç bir şekilde eğitimin günlük hayattan çok farklı bir 'olgu' olduğu anlamına gelmez, gelmemelidir. Bilinmektedir ki, eğitimin çıkış ve hareket noktası günlük hayat ve buradaki insan ve insana özgü davranış ve etkileşim biçimleridir. Açıkçası eğitim, hayata yetenek olarak hazır olan insan yavrusunun bir çok nedenlerle (organik, kültürel, psikolojik v.s.) bu yeteneklerini kullanamadığı bir dönemde (çocukluk, gençlik, öğrencilik, askerlik), yeteneklerini kullanma ve kullandırmak üzere ortaya çıkmaktadır.

Bazı ele alınış biçimlerinde insanın, belirli nitelikleri çevresinde tanımladığı görülür: "Alet yapan hayvan (canlı)", "düşünen canlı", "konuşan canlı"...v.s. Öyle görülüyor ki, bu nitelikler insan etkileşimlerinde çok belirgin olarak görünen tepkisel (reaksiyoner) davranışları ifade etmektedir. Ancak bunlar bütünüyle insan davranışlarını yansıtmamakta ve insanı bütünsel olarak temsil etmemektedirler. İnsan, alet yapan olduğu kadar, şiir üreten, duygulanan, hüzünlenen, şarkı söyleyen, dua eden, yani kültürel bir canlıdır. O halde, insa-

nın bireysel ve çevresel tepkileri yalınkat ve tek boyutlu değil, çok boyutludur. Dolayısıyla sorun bu denli geniş bir tepki yeteneğinden ortaya çıkan davranışların standartlara uygun hale getirilebilmesinin mümkün olup olmadığıdır.

Gerçekte eğitim kavramının çeşitli tanım denemelerinde öne çıkarılan husus, insan davranışlarında istenen yön ve doğrultuda değişmelerin meydana getirilmesi düşüncesidir. Bu durumu tanımlardan birkaç örnekle kolaylıkla gözlemek mümkündür:

"Eğitim, toplumsal hayata henüz hazır olmayanlara yetişkin kuşaklar tarafından uygulanan bir etkidir. Amacı, çocukta (ya da bireyde) hem bir bütün olarak siyasal toplumun, hem de bireyin bağlı olduğu iş çevresinin kendinden istediği belirli sayıda fiziksel, entellektüel ve moral (ahlakî) yetenekleri meydana getirmek ve geliştirmektir" (Durkheime, 1956, s. 71).

"Doğamızın gelişim hedefine ulaşmamız amacı ile gerek kendimizin yaptığı, gerek başkalarının bizim için yaptıklarını kapsar. Geniş anlamda eğitim, amacı başka başka olan şeylerin insanın karakteri ve meleke (yeti)leri üzerinde icra ettiği dolaylı izleri de içerir; yasalar, hükümetler, sanat eserleri, hatta insanın iradesi dışında olan iklim ve toprağın kanunu gibi fikir hadiseleri bu izleri icra eden etmenlerdir" (*H. Spencer* 'in bu tanımı için *bkz : Bilhan* , 1986, s. 11).

"Bireydeki fiziksel, entellektüel ve ahlâkî yetilerin geliştirilmesi eylemidir" (*Larousse*).

Bazı çağdaş Türk eğitimcilerinin tanımları da şöyledir:

"Belli bir toplumun varoluşunu ve ilerleyişini güvenceye bağlamak amacıyla üyelerine gerekli bilgi, beceri, düşünce ve davranış kalıplarını aktarması sürecidir" (Tan, 1979, s. 157).

"Bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir"(Ertürk, 1972, s. 12).

"Çocuğu veya ergeni bedensel, ruhsal, zihinsel, toplumsal, ahlâkî yönleri ile oluşturmak ve geliştirmek için onun varlığındaki değer kaynaklarını ortaya çıkarmağa yönelik yöntem ve tekniklerin eyleme dönüştürülmesidir" (*Bilhan* , 1986, s. 14).

Bütün bu tanımlarda yetişkin ve çocuğu merkez alan bir ortak özellik bulunmaktadır. Geniş anlamda doğal ortam içinde, dar anlamda ise, toplumsal ortam içinde eğitime konu olan çocuk ve onun belirtilen boyutlarda kendi dışındaki ortamlara uyumu, kavramın tanımında esas alınan noktadır. Uyumun sağlanması ise, yetişkinlere yüklenen bir görevdir. Bu durumda eğitim olayının bir ucunda hayata henüz bedensel, ruhsal, toplumsal ve moral olarak hazır olmayan çocuk yani yetişmekte olan kuşaklar, diğer ucunda ise yetişkinler bulunmaktadır. İşte *eğitim* , bir anlamda bu iki ucun birbirine karşı sorumlulukları çevresinde *yetişkinleri , yetişmekte olan kuşaklar karşısında yükümlü kılan toplumsal bir olaydır*. Bu anlamda eğitim, genç kuşaklara yetişkinlerin yaşayan ya da geçmişte kalan kültürleri aktarma süreci olarak ortaya çıkmaktadır. Kültürün yaşayan boyutu ise, mevcut değerler ve davranış biçimlerinin öğretilmesi, benimsetilmesi amacına yöneliktir.

Toplumun, bireyin önüne koyduğu standartlar (davranış ve etkileşim modelleri, değerler, normlar ve yaptırımlar) eğitimin amacı ve işlevini de belirlemektedir. Ama burada sorun insanın 'uyuma' (adaptasyon) zorlandığı bu toplumsal standartlar gerçekte insanda, insana özgü değişmeyi sağlayabilecek midir? Böyle bir soru aslında "insan eğitilebilir mi?" sorusu ise, çeşitli zamanlarda düşünce ve bilim adamlarınca tartışılagelen bir sorunsal (problematik) olmuştur.

Bu sorunsal karşısında üç ayrı görüş ve yaklaşımdan sözedilebilir:

1. Eğitimle insanın değişemeyeceğini öne süren -karamsar- yaklaşım.

2. Eğitimle insanın değişeceğini kabul eden -iyimser- yaklaşım.

3. Uzlaşmacı ve seçmeci yaklaşım.

Birinci görüşe sahip olan düşünürlerin daha çok eğitimin davranış değiştirme işleviyle ilgili oldukları görülmektedir. Buna göre insana ait ya da insan dışındaki ortam ve oluşumların kendi doğası içinde gelişen durumuna müdahele etmek mümkün değildir. Çünkü, tüm varlıklar amaç ve işlevleriyle 'tayin edilmiş sınırlara' sahiptir. Tek tek iradî talep ve tercihlerin bu sınırları aşmaları güçtür. O nedenle, başarı şansı olmayan bir konuda ısrar edilmesinin de bir yararı olmayacaktır. Herşeye rağmen ortaya konan ısrar ise, mutsuzluktan başka bir şey getirmeyecektir.

Eski Çin kültürünün önde gelen isimlerinden *Lao-Tseu* şöyle demektedir: "ihtirasları uyandıran şeyleri öğrenmektense, kendini dinlemeli ve bu şekilde içini okuma yolunu bulmalıdır. Ancak o zaman ezelî erginliğe varılır. Bunun için mümkün olduğu

kadar sükûnete ve huzura kavuşmaya çalışmalıdır. Bunun biricik çaresi de bir şey yapmamak (Wu–Wei) yani hareketsiz kalmaktır"(*Koçer* , 1980, s. 30).

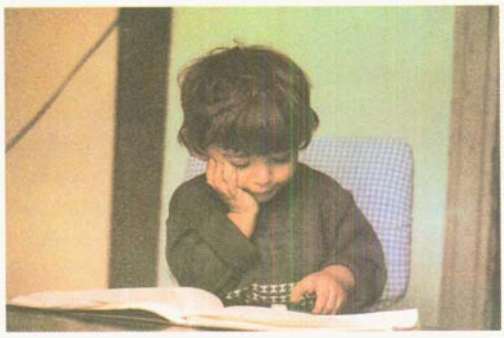

Huzuru ve mutluluğu mutlak hareketsizlikle özdeş hale getiren böyle bir düşüncenin öğrenmeğe karşı isteksizliğe yol açması tabiidir. Öğrenmenin, insandaki ihtirasları tahrik ettiği düşüncesi, bu ilk ve önemli basamağında eğitimden beklenen yarara karşı, aynı zamanda ilk septik(şüpheci) bakışı da getirmektedir. Yer yer bazı uzak doğu kültürlerinde görülebilen bu çeşit çileci eğitimin Ortaçağ Avrupa'sındaki fanatik örneklerinin önemli sosyal sonuçlara yöneldiği söylenebilir. "Fanatik çilecilik ve manastırlar bütün Hıristiyanlığı bozdu, uygarlığın temellerini sarsarak insanlığı karanlık bir döneme sürükledi. Avrupa'da nüfus hızla düştü, salgın hastalıklar, toplu ölümler, açlık kıtayı bir baştan bir başa sık sık harabeye çeviriyordu. *Bilim* ve *eğitim* kökten sarsılmış, şehirler terkedilmiş, en doğal iihtiyaçlar karşılanamaz olmuş ve bütün hıristiyan âlemi sonradan haklı olarak 'karanlık çağ' diye nitelenebilecek bir cehaletin, barbarlığın ve kötülüğün içine sürüklenmiştir" (Nedvî, 1976, s. 51). Kuşkusuz bu sosyal sonuçların temelinde toplumsal dinamizmi oluşturacak birey aktivitesinin aşağılanması ve insanların kendi içlerine yönelmeleriyle, pratikte yalnızlığa itilmeleri yatmaktadır. Ancak bundan da önemlisi, *eğitim* ve *bilime* karşı geliştirilen olumsuz tutum gelmektedir.

J.-J Rousseau (1712- 1778) bilgi ve bilime karşı söz konusu tutumu gösteren Batılı düşünürler içinde yer almaktadır. *Rousseau* , Fransız *Dijon Akademisi* 'nin "eğitim yararlı mı? zararlı mıdır?" konulu yarışması için kaleme aldığı "bilimler ve sanatlar hakkında konuşma" başlıklı metinde bu konudaki görüşlerini açıklamaktadır. Ona göre, bilim ve sanatları doğuran, insanoğlunun "kötü tarafları"dır. Eğer bilimler iyi taraflardan doğmuş olsaydı, insan daha az şüpheci olurdu. Bu çerçevede doğuşlarındaki kötülük amaçlarına bakıldığında büsbütün ortaya çıkmaktadır: "Lüks olmasaydı, hukuk bilimi ne işimize yarardı? Zalim hükümdarlar, savaşlar, isyanlar olmasaydı tarih ne olurdu? (.....)" (*Rousseau* , 1989, s. 29).

Rousseau , bilimsel araştırmaların sonuçlarına da karamsar bakmaktadır: "Bilimsel araştırmalarda ne tehlikeler, ne çıkmaz yollar vardır! Gerçeğe ulaşmak için ondan gelecek hayırdan bin kere daha zararlı nice hatalardan geçmek lazım gelir".

Bütün bu yaklaşımların içinde bilimlere karşı olumsuz tutum, bilimlerin etkileri üzerine temellendirilmektedir: "Amaçları bakımından boş olan bilimler, etkileri bakımından da çok daha zararlıdır. İşsizlikten doğdukları için, onlar da işsizliği besler (....) Siyasette de, ahlâkta olduğu gibi, iyilik etmemek, kötülük etmektir. Söyleyin bana ünlü bilginler! Siz ki, bize boşlukta cisimlerin niçin birbirini çektiğini, gezegenlerin devirlerinde eşit zamanlarda dolaşılan yüzeylerin oranlarını, birleşme, eğilme, gerileme noktalarının nasıl eğriler çizdiğini, (...) hangi yıldızlarda hayat olabileceğini, hangi böceklerin inanılmaz bir şekilde çoğaldığını öğrettiniz. Siz ki, bizi bu kadar yüksek bilgilere ulaştırdınız, şu sözüme cevap verin: Bütün bunların hiçbirini bize öğretmemiş olsaydınız, yeryüzünde daha az mı kalabalık olacaktık? Daha mı kötü idare edilecektik? Daha az kuvvetli, daha az sağlıklı, daha az mı ahlâklı olacaktık?" (*Rousseau* , 1989, s. 30)

Bilginin yol açtığı değişmelerin insan hayrına olmayacağına dair bu umutsuz sözlerin (geleneksel eğitim, skolastik düşünce) bir başkaldırı olmak üzere, eğitimin insanda gerçekleştirmek istediği değişmelerin insanın tabiatını bozacağına dair inancı, içinde kuşku ve eleştiri yönü ağır basan tutum geliştirmesine neden olmuştur. Ancak *Rousseau* , bir süre sonra tamamıyla geleneksel eğitime yönelecek olan bu kuşku ve tereddütlerinden sonra, "doğal insan = l'homme naturel" yetişmesine yönelik olarak eğitimden -bilgi ve bilimlere getirdiği eleştiriye rağmen önemli bir beklenti içine girmiştir.

Rousseau 'dan on yıl sonra doğan Alman *Schopenhauer* eğitimden elde edilecek sonuçlar hakkında oldukça karamsar görünmektedir. *Schopenhauer* , "varlıkların temelinde diğer filozofların ileri sürdüğü gibi *Tanrı* 'nın, evrensel bir ruhun. genel bir zihin ya da maddenin değil, evrensel bir iradenin bulunduğu " (*Schopenhauer* , s. 8) düşüncesine sahiptir. Gerçeğin temelinde kaynağında bulunan bu mutlak varlık, yani "sınırsız ve kör irade insanı bir araç gibi kullandığı için, *Schopenhauer* 'a göre bütün hayat bir hayal kırıklığı, bir doymazlık ve acıdan başka bir şey değildir. *Schopenhauer* 'in karamsarlığının ardında işte böyle bir düşünce yatmaktadır. Bu itibarla filozofa göre insan hiçbir şey değiştirmemeğe mahkûmdur. Çünkü insanoğluna acı ve hayal kırıklığından başka bir şey vermeyen bu iradeye engel olma ve o-

nu yoketme şansı zayıftır. *Sartre* 'ın varoluşçu (Existancialisme) felsefesini hatırlatan bu düşünceye göre, insan âdeta "yeryüzüne kendi iradesi dışında fırlatılmış çaresiz bir varlık" olarak düşünülmüştür. Rüzgârın önündeki bir çöp gibi, evrensel iradenin yön verdiği bir yaratığın, bu yönlendirme karşısında hiçbir şey yapma şansına sahip olmaması, insanın olumlu düzeyde hiçbir davranış geliştirmeme düşüncesini de beraberinde getirmektedir.

Bilgiyi (ma'rifeti) herşeyin ölçüsü kabul eden görüş içinde, insanlar çeşitli biçimlerde bilgiye sahip olup olmama durumuna göre sınıflanırlar. Bilgiyi insan erdemine de ölçü kabul eden bu anlayış, insanın gelişip erginleşmesinde eğitime önem ve ağırlık vererek, "eğitim"den büyük bir beklenti içine girmektedir. Bu beklentinin bilimin insan ve toplum üzerindeki doğrudan sonuçlarına inanan bütün olmak üzere; Konfüçyüs, Ptah-Hotep, Yusuf Has Hacip, Eflatun, Kant, Pestalozzi, John Locke ve Salzman gibi düşünürleri belirtmek mümkündür.

Socrates'a göre, "bilgisiz insanlar faziletli (erdemli) olamazlar. Erdemli olmak, doğru ve dürüst bir hayat yaşamak için, doğru ve güvenilir bir bilgiye ihtiyaç vardır" (*Kanad* , 1963, s. 138). *Devlet* adlı eseriyle tanınan *Eflatun(Platon)* , devlet icraatı içinde, en büyük ve en yararlı icraatın eğitim ve öğretim alanında olduğunu belirtir: "Devlet içinde en kutsal ve mükemmel etkinlik eğitim etkinliğidir. Çünkü, insanlar yaratılışlarında hayvanların en evcillerinden sayılırlar. Bununla beraber onlar eğitim aracılığıyla canlıların en iyisi olabilirler (.....) Buna karşılık sistemli bir eğitim görmezlerse, hayvanların en ilkeli olmak eğilimine sahiptirler?" (*Kanad* , s. 152).

Yusuf Has Hacip , "bilgiyi" farklılaştırma ölçütü olarak ele almakta ve bu ölçüt çevresinde değerlendirme anlayışının Türk Kültür ve Eğitim tarihindeki özgün örneklerinden biridir. Buna göre, insan hayatının, doğumundan ölümüne kadar geçen zamanının, bir bilgilenme sürecine dönüştürülmesi gerekir. "Bilgi kimde olursa, o büyüklük alır" diyen *Yusuf Has Hacip* , bilgiden uzak kalmayı da yoksulluk ve körlük olarak nitelemektedir: "Bilgisiz muhakkak ki, kördür, ey gözsüz kör, bilgiden hisseni al!" (*Hacip* , 1974, Fragman No: 154). Öyle görülüyor ki *Yusuf Has Hacip* bilginin insanın tutum ve davranışlarıyla, alışkanlıkları üzerinde doğrudan etkisine inanmaktadır. Davranışların istenen yönde değiştirileceği düşüncesinin bilgi ile hayata geçirilmesi anlamına gelebilecek sözleriyle, eğitimi insan ve toplum için gerekli bir bilgilenme süreci olarak kabul ettiği söylenebilir.

Batılılaşmanın eğitim kanadında yer alan Tanzimat aydınlarının bilginin insanda meydana getireceği olumlu değişmeler konusunda büyük bir duyarlığa sahip oldukları görülmektedir. "İlim ve fen", "ilim ve ma'rifet" kelimeleri Tanzimat ve sonrasındaki yenileşmeci aydınların yanyana getirmekten büyük bir haz duydukları, -âdeta- büyülü kelimelerdir. Adı bu çerçevede zikredilebilecek bir Tanzimat aydını olan *Ali Suavi* (1939-1878), ma'rifet ve maarif (bilgi ve eğitim) konusunda "dönemin bakışını"da özetleyebilecek görüşlere sahiptir. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için *Bkz: Doğan* , 1989, s. 396-399; 424-447). Ona göre, "bedenin gıdası yemek olduğu gibi, kalbin gıdası da ilimdir. Kalbin hayatı amel(eylem)ledir. Bu sebeple ilmi olmayan kişinin kalbi hastadır". Bu görüşteki nihaî yargı ise şöyle ortaya konmaktadır: "V'el-hasıl insanın insan olması hiçbir şeyle değil, ancak ilimledir. Belki yaratılması bile mücerred ilim içindir" (*A.Suavi* , 1967, s. 2). O bu konuda daha da ileri giderek eğitim ve bilimi insanın toplumsal farklılaşmasının odağına yerleştirmekte ve kendisi de böyle bir farklılaşmada taraf olduğu noktayı açıklamaktadır: Suavi'ye göre *tüm güzelliklerin kaynağı ilim ve ma'rifet* 'tir. Dolayısıyla memleketin iyiliğini ve esenliğini istemek, ilim ve marifeti candan, yürekten istemekle gerçekçi bir amaç olabilir. Bu noktada o, kendine has bir akıl yürütme (analoji) ile şu sonuca ulaşmaktadır:"Biz ki, memâlik-i Osmaniye (Osmanlı ülkesi)nin iyiliğini isteriz. Demek ki, iyiliklerin kaynağı olan ilim ve ma'rifeti isteriz" (*Suavi* , 1870, s. 17).

İnsan gelişmeye müsait özellikleriyle ve belli bir süreç içinde (aile, okul, sokak, hayat boyu) eğitime konu olmaktadır. Potansiyel olarak çok zeki bir yaratılışa sahip olan bir insanın, gerekli eğitimden geçmemesi halinde, bu yeteneğini istenen düzeyde kullanması mümkün değildir. Çünkü, zekâ, dikkat, ilgi ve beceri belli bir eğitim ile işlevsel hale getirilebilir. Aynı şekilde, geliştirilmeye elverişli olmayan nitelikleri de eğitim aracılığıyla insanlara kazandırmak mümkün görünmemektedir. Gerçi doğuştan kekeme (konuşma özürlü) olan *Çiçero* 'nun beşerî bir azim ve irade ile bu dil engelini yenerek, dünyanın ünlü hatipleri arasında yer aldığına dair tarih tanıklık etmektedir. Ancak, sınırlı örneklerle genellemelere ulaşılamaz. Bu yüzden u-

zun boyun, çok güzel bir sesin insanlara sonradan kazandırılması mümkün değildir. Bunun gibi güçlü bir hafızayı (belleği), sürekli bir dikkat ve duyarlığı, işlek bir zekâyı da kazandıramayız. Bu itibarla eğitim insanda olumlu donanımların geliştirilmesinde etkili olabildiği gibi, olumsuz eğilim ve yeteneklerin engellenmesinde, bütünüyle ortadan kaldırılmasa da, birey ve toplum açısından zararsız hale getirilmesinde etkili olmaktadır.

Eğitim karşısındaki bu *seçmeci yaklaşım* , eğitimin imkân ve sınırlarını da belirlemektedir. Bu aşama, eğitimde katedilen mesafenin günümüzdeki görüntüsüdür. Kuşkusuz eğitim, eski uzakdoğu kültürlerinden başlayarak, toplum olma serüvenlerinin tümünde dikkate alınarak, bireysel ve toplumsal gelişmelerin hareket noktası kabul edilmiştir. Bu anlamda tüm kültür ve toplumlar eğitimle ilgilidirler. Tek tek bireylerin beceri sahibi olmaları ve bütün insanların üstüne düşenleri gereği gibi yerine getirmeleri, kısacası topluma omuz verecek, onun yükünü taşıyacak "insan örneği" oluşumunda hemen her kültürün başvuru kaynağı eğitim olmuştur: İlkel insanda çevresel uyum eski Türklerde cesaret ve kahramanlık bilinci içinde oluşan ve Alp denilen insan tipi (İslâmiyetin kabulünden sonra Alperen), eski Yunan toplumlarından olan Isparta'da köleci anlayış ve egemenliğin sürdürülmesi çabasında ortaya çıkan "savaşçı insan" eğitimden beklenen toplumsal taleplerin bir ürünüdür.

Eski kültürlerden günümüze kadar toplumların kendine özgü talep ve eylemleri, kültür ve hedefler açısından oldukça farklı insan örnekleri doğurmuştur. Yaşama biçimlerinin belirlediği bu farklılık, yer yer Doğu-Batı, Kuzey-Güney karşıtlığı şeklindeki bir coğrafî bölünme bile, doğal ortama ve coğrafyaya özgü bir insan modeline yol açabilmektedir. Batılı insan, Doğulu insan, Kuzeyli, Güneyli, Asyalı, Afrikalı, Avrupalı gibi. Doğudaki heykellerin kendi içine dönük (mistik ve çileci anlayışa uygun) durağan bir görüntüye sahip oluşlarına karşılık, Batıdaki heykel örneklerinin bir aktiviteyi temsil eder görünmeleri bu şekilde anlaşılmalıdır. Doğu heykeline ruhunu ve anlamını veren mistik düşünce, heykelde ve insanda ışığı kendi içinde aramanın bir kesitidir âdeta. Ama Batıdaki heykel - belki de- *Francis Bacon* 'ın "bilmek egemen olmaktır" (*Gökberk* , 1979, s. 49) sözünde ifadesini bulan merakın dış dünyaya yönelik bir kesitidir.

Günümüzde ise eğitim, belli bir kültürde ya da toplumda ortak bir insan modeli çevresindeki farklılaşmalara yönelmemekte, bizzat bireyi, *bireydeki vasıf dokusunu geliştirici etkenler* üzerinde durmaktadır. Vasıf dokusu geliştirilmiş bir insan, mükemmel insandır. *Türk Bilim Politikası* böyle bir insana olan ihtiyacı şöyle dile getirmektedir: "Milletçe arzu edilen standartlarda yaşayabilmek, çağımızın imkânlarından istifade edebilmek ile bu imkânların gerektirdiği bilgi beceri, yaratıcılık yani vasıf dokusu arasında çok yakın bir ilişki vardır. Yeterli nitelikte olmayan bir doku ile ancak belirli seviyelerde yaşayabilmek mümkündür" (*Bilim ve Teknoloji Politikası* , 1987, s.1).

Dünyada, gelişmiş ülkelerin kalkınma plân ve programlarında insandaki vasıf dokusunun önemi vurgulanmaktadır. Eğitimde mükemmellik üzerine *ABD Ulusal Eğitim Komisyonu* 'nun tespitleri bu çerçevede ele alınabilir:

"ABD halkı şunu bilmelidir ki, bu çağa uygun bilgi, eğitim ve becerilere sahip olmayan bireyler yalnızca bu yeteneklerin eksikliği dolayısıyla refahtan pay almamakla kalmayacak, aynı zamanda ulusal hayatımıza tam katılma şansına da sahip olamayacaklardır" (A Nation at Risk, 1983; B ve T. P. , s.2).

İnsanda istenen dokuyu elde etmek "insan yetiştirme düzeni"nin çağın gerektirdiği bilimsel normlarla donanımı ile mümkündür. Bu ise, yani insan yetiştirme düzeninin bilimsel normlara sahip oluşu, gerçekte eğitimin bilimsel olarak ele alınışı ile mümkündür. Bu gelişme "eğitim bilim midir? eğitimin bilimi yapılabilir mi?" sorularını da beraberinde getirmektedir.

Bu metnin bir yerinde eğitim tanımlarının farklılığına dikkat çekilmişti. Eğitimcilerin, "farklı felsefî görüşlerden hareketle olanı değil, olması gerekeni tanımlama girişimleri" (*Tekin* ,1977, s.1) böyle bir farklılığın nedeni olarak düşünülmektedir. Ancak felsefî görüş ve beklentilere rağmen tüm eğitimci ve bilim adamlarının, eğitimin toplumsal bir olay olusu hususunda birleştikleri görülmektedir. Bu anlamda, "yetişkin kuşakların, yetişmekte olan kuşakları (çocuk ve gençleri) toplumsal hayata hazırlama süreci" olarak kabul edilen eğitime yüklenen bu işlev, gerçekte eğitimin toplumsal bir olgu oluşunu vurgulamaktadır.

Eğitimin toplumsal bir olgu olarak kabul edilmesi, bilimin ve bilimsel yöntemin, eğitimde birşeyler bulabileceği anlamına gelmektedir. Çünkü, doğa olaylarını problem olarak ele alan bilim, kendine özgü gelişimi içinde, zaman zaman yapılagelen,

"toplumsal olayların biliminin yapılıp yapılamayacağı" tartışması, bir toplumsal olgu olan eğitim için de geçerlidir.

Öte yandan toplumsal olayların kanuna bağlı olduğunu kanıtlamak, çalışmalarını bilimsel esaslara dayandırmağa çalışan sosyal bilimlere düşmez. Bu nedenle "a priori (denemeden) olarak kabul etmek zorundayız ki, fizik, biyoloji ve ruh olayları için doğru olan, toplum olayları için de doğrudur. Bu mantığa uygun bir karineyi ancak kesin bir başarısızlık çürütebilir" (*Mauus; Fauconnet* , 1968, s. 2). Kaldı ki, bu konuda benzeri sosyal bilimlerle birlikte eğitim ve eğitbilim (pedagoji) de önemli mesafeler katetmiş bulunmaktadır. Doğrusu, doğada herşey insan için olduğuna göre, eğitim gibi insana özgü ve kompleks bir "uğraşı alanının bilimsel bir inceleme konusu olması sözkonusu olamazsa, başka hangi alan bilimsel bir uğraşı alanı olabilir?" (*Kısakürek* , 1984, s. 2)

Bu aşamada toplumsal görüntü ve uygulama imkânları içinde incelenen pedagojik düşüncenin bir meslek adamının (düşünür, bilim adamı, eğitimci) doğrudan katkı ve özel ilgisine konu olan boyutuna gelinmektedir. Esasen bu durum bilimlerin tek tek bağımsızlık serüveni içinde gelişen ve dolayısıyla çok eski dönem ve kültürlere göre yeni sayılabilecek bir olaydır. Ancak bu tesbit pedagojik düşüncenin çok uzun yıllar insan merak ve düşüncesinin dışında kalmış bir olay olduğu anlamına gelmez. İşin bu yönden ele alınması ise, biraz da zorlama ile pedagojik düşünce konusunda eski çağlardan bugüne bir takım isimlerin öne çıkarılması sonucunu doğurabilecektir.

Bu bağlamda eski Türkler için söz konusu edilebilen pedagojik düşüncenin ağır basan didaktik boyutuyla Orhun Yazıtları'ndan başlatılması pekala mümkündür. Aynı şekilde didaktik ve yol gösterici işleviyle Dedekorkut Hikâyeleri'nin bu düşünce biçimi için son derece elverişli metinler sunduğu söylenebilir. *Kutadgubilig* ve *Divan-ı Lügat'it-Türk* 'ün pedagojik düşüncenin işleyiş ve ele alınışı bakımından bâkir birer mistik ürün olan *Tao, Konfüçyüs* ve *Budha* düşünceleri burada belirtilebilir. *Konfüçyüs* düşüncesinin hareket noktası olan çocuk eğitiminin çağdaş yaklaşımlarda öne çıkan özelliklere sahip oluşu şaşırtıcı bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bir *Konfüçyüs* yorumcusu olan *Chu-Hsi(Ksi)* (1131-1200)'nin çocuk eğitimine ilişkin sözleri bu çerçevede ele alınabilir. *Ksi* şöyle diyor: "Çocuktan anlayış ve kavrayış bakımından fazla bir şey istenmemelidir. Çocuğun yalnız kolayca anlayabileceği şeyi kendisinden istenmelidir" (*Lao-Tzu* 1963, s. 17) Öte yandan eski Mısır kültürü içinde ilk didaktik eserlerden biri olarak literatüre geçen Ptah-Hotep bu çerçevede zikredilebilir.

Eski uzakdoğu ve ortadoğu kültürleri içinde eğitim ve pedagoji adına hep ideal olan şeyler konu olmaktadır. Çünkü, insanın hayata ilişkin boyutu olan bir topluma ait olma duygusu mevcut toplum anlayışına paralel olarak biçimlenmektedir. Bu da ideal bir dünya tasavvuru içinde yalan ve yanlış bir dünyada yaşanıldığı düşüncesinde geliştiği için herşey simgesel bir dünya düzeni için öngörülmekteydi. Genel uyumlar birey için ayrıca ve çok özel yetenekler ve sorumluluklar geliştirilmesini engelliyordu. Bu nedenle söz konusu kültürlerde 'sosyal gerçeklik içindeki insana değil de, ideal insana (belki de öte dünya insanına) yönelik' motivasyon ve yaptırımlar yürürlükte idi. O nedenle pedagojik düşünce adına somut izler ve düşünceler geliştirilemedi.

Başta *Aristoteles* ve *Eflatun* olmak üzere, eski Yunan düşünürleri de doğunun ideal dünya tasavvurunun karşısında, ideal siteler düşündüler. Bu sistemde fildişi kuleler yaratma çabası egemendi. O yüzden bu dönemden zamanımıza kadar gelebilecek tutarlı ve sağlam pedagojik verileri bulup çıkarmak mümkün değildir. Çünkü, "Eski Yunan ve Roma şehirlerinde eğitim ferdi körü körüne siyasi otoriteye tâbi kılma hedefini" (*Kurtkan*, 1987, s. 15) benimsediği için, insanın toplumsal konumu, kendi iradesinin dışında gelişmişti. Bu da bireyin aslî yeteneklerinin ortaya çıkmasını engelleyici bir etkendi.

Pedagojik düşünceye ortaçağın da kayda değer bir katkısı yoktur. Bu devre özgü bir takım eğitim saplantılarından söz edilebilir (*Baltacıoğlu* , 1963, s. 59): "Çocuğun kafası bir vazo gibidir. Onun içini doldurabilirsiniz. Çocuğun ruhu bir tabula-rasa (kara tahta-boş bir levha) gibidir. Onun üzerine ne isterseniz yaşabilirsiniz. Çocuk kendini yetiştiren insanın tehdidi altındadır. Onu istediğiniz gibi yoğurabilirsiniz." Ancak Ortaçağ'da pedagojik düşüncede özgün bir isim olarak Kuzey Afrikalı bilgin *İbn Haldun* 'dan (1332-1406) söz edilebilir. *İbn Haldun*, döneminin bilimlerinin tümünde uğraş vermiş, özellikle sosyolojinin kuruculuğu ünvanı yakıştırılacak denli, bu yeni bilimsel alanda bugün de geçerliğini koruyan tezler üretmiştir.

İbn Haldun 'un pedagojik düşünce içinde değerlendirilebilecek olan görüşleri şöyle özetlenebilir:

O, çağında uygulanan eğitim ve öğretim yöntemlerine karşı çıkmış, yeniden düzenlenmesini istemiştir. Öğrencilere sert davranılmasını eleştirmiştir. Bunun öğrencide ruhsal tahribat yaparak öğrenmeyi engellediğine işaret etmektedir. Ona göre "baskıcı, sert ve otoriter baba, öğretmen ve ustanın terbiyesi altında yetişen çocukları, kendine güven duygusu ve teşebbüs kabiliyeti zayıf bir kişilik kazanırlar" (*Kozak* , 1984, 212).

Baskı ve otoritenin çocuk üzerinde olumsuz etkileri *İbn Haldun* 'dan sonra eğtimin (pedagojinin) en duyarlı konularından biri haline gelmiştir. Eğitim açısından böyle bir eylemin kabul edilemez yanı, dayanağın, şiddet ve baskının çocuk ruhunda yaptığı tahribattır. Bir tanzimat aydını olarak batılılaşmanın eğitim kanadında yer alan *Münif Paşa* (1830-1910)'nın baskı ve şiddete karşı geliştirdiği gerekçe, *İbn Haldun* düşüncesinin 19. yy. Türkiye'sinde bir devamı gibidir. *Münif Paşa* , "genellikle bu tahammül edilemez harekete reva görülen çocuklar, zamanla hakarete alışarak, gururlarını kaybederler" (*Münif* , 1279, s. 184) derken, dayak ve şiddetin çocuk bedenine zarardan çok yaptığı ruhsal tahribata dikkat çekmektedir.

Rönesans, diğer alanlarda olduğu gibi eğitim düşüncesinde de bir gelişme ve atılım olarak nitelenebilir. Ortaçağ skolastik anlayışına bir tepki hareketi olan rönesans, gerçekte antikite Eski Yunan ve Roma medeniyetinin yeni bir yorumla hayata geçirilmesi hareketi olarak da adlandırılabilir. Bu yüzden beklentilerin, rönesansta daha rasyonel ölçütlere kavuştuğu görülmektedir.

Rönesans, sosyal bilimlerin diğer örneklerinde olduğu gibi, eğitiminde de bilimsel yöntemin uygulama imkânlarına yol açan bir dönem olma özelliğine sahiptir. Pedagoji tarihinde ilk olarak tabiatı incelemekle işe başlanmasını isteyen, böylelikle "pedagoji düşüncelerine bilim katan" (*Baltacıoğlu* , 1963, 60) *J.-J. Rousseau* , böyle bir dönemin düşünürüdür. *Rousseau* 'ya bu özelliği kazandıran aynı zamanda çocuk eğitiminde ilk pedagojik çalışma kabul edilen *Emile* adlı eseridir.

Rousseau pedagojisi ile başlayan ve bu çerçevede insanı kendi donanımı ve potansiyeli içinde yetiştirmeyi amaçlayan bilimsel çabalar giderek önemli boyutlar kazanmıştı. Eğitim sistemlerindeki yetersizlik ve aksamalar, okullaşma oranları, öğrenci dağılımları, programlar, insan unsuru ile ilgili siyasal ve kültürel hedefler, eğitimde ve öğretimde yönlendirme yanlışları, meslekî ve entellaktüel eğitimin sorunları biçiminde doğrudan eğitimle ilgili sorunların giderek artması iş ve eğitim istatistiklerinin gereğini ortaya koyan gelişmelerdir. Eğitim sorunlarının büyük boyutlara ulaştığını gösteren bu gelişme, aynı zamanda sorunlara çözümler aranması gereğini de ortaya koymaktadır. Eğitimle bilimsel düzeyde yapılanlar, eğitim sorunlarına bilimsel yöntemin uygulanmasıdır. Bu yapılırken bilimsel yöntemin gereklerinden olarak, eğitim sorunlarının oluşturduğu veriler toplanmakta, daha sonra belli bir düzen (sistem) içinde değerlendirilerek sonuçlandırılmaktadır.

Bu gerekler doğrultusunda, "davranış, düşünce ve varlık plânında, teknoloji, sanat ve düşüncelerin bir iletişimi olarak kendi içinde çok önemli bir toplumsal olay" (*Jaccard* , 1962, s. 8) olan *eğitimin, bilime konu olan üç boyutu bulunmaktadır: Tarihî, felsefî ve toplumsal boyut.* Belirtilen üçüncü boyutuyla eğitim aynı zamanda uygulamalı incelemelere de konu olmaktadır. Günümüzde eğitimin insan ve toplum için ifade ettiği önemin bu noktada ortaya çıkıp gelişmesi, eğitim adına yapılanların sürekli toplumsal sonuçlara sahip oluşu ile ilgilidir. Bu yüzdendir ki, bir toplumun gelişmişliği veya geri kalmışlığı ile o toplumun eğitim sistemi arasındaki kaçınılmaz ilişki, kalkınma modellerinin de en duyarlı konuları arasında yer almaktadır. O nedenle, "insan davranışlarını, dolayısıyla insanı eğitim yolu ile değiştirmeden hiçbir sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmeyi, kısaca sağlıklı kalkınmayı başarmak mümkün değildir. "O halde, eğitim sadece, "eğitilen kişiyi değil, eğitilen kişinin ailesinden başlayarak bütün bir toplumu etkiler (*Kaya* , 1983, s. 1) Dolayısıyla, *istenen kalkınma hızının elde edilebilmesi için, kalkınma ihtiyacının gerektirdiği nitelik ve sayıda insan yetiştirmek eğitime ve eğitim kurumlarına düşen bir görev olmaktadır.*

Kalkınmanın gerektirdiği insan, belirli standartlara ulaşmış insandır. Bu insan şahsında, "beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı bir şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan, yapıcı ve verimli (.....)" (*Millî Eğitim Temel Kanunu* , Md. 2) olmayı gerçekleştiren bir

kişidir. *Türk Millî Eğitim Temel Kanunu* 'nda ifadesini bulan bu tanımlama gelişmeyi üç boyut içinde temellendirmekte ve her toplum için geçerli olan eğitim amaçları çerçevesinde biçimlendirmektedir. Söz konusu amaçlar, eğitimci *Bloom* 'un yaklaşımı ile şöyle sıralanabilir: "Entellektüel yeteneklere; ilgi, tutum ve değerlerle ilgili özellikler, fiziksel yetenekler" (*Bloom* , Handbook I. s. 78; *Bkz: Tezcan* , 1985, s. 52-53).

Eğitim sisteminin kişi ve toplum hayatını yukarıda belirlenen yaklaşımlar doğrultusunda değiştirmesi, kendinden beklenen işlevleri istenen düzeyde gerçekleştirmesine bağlıdır. Bunlar sırasıyla toplumsal, ekonomik ve siyasal işlevlerdir. Bu işlevlerle bireyin yaşadığı toplumun ve bu toplumun bağlı bulunduğu çağdaş dünyanın uyumlu bir üyesi haline getirilmesi, aynı zamanda demokrasinin temel ilkelerine saygılı, haklarını yasal yollarla almasını bilen, öte yandan maddî imkânlarının bilincinde olarak birer iyi üretici ve tüketici olması sağlanır.

İnsanda bu nitelikleri oluşturacak ve geliştirecek olan eğitimdir. Farklı bir deyişle bütün bu nitelikler eğitim yoluyla kazanılır. "Eğitimde devlet sorumluluğunu ve denetimini haklı kılan da bu durumdur"(*Kaya* ,1983, s. 4). Bu yüzden eğitim ve öğretim hakkından yararlanmayı önde gelen sosyal haklardan biri olarak gören devlet, kimsenin "eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamayacağını" anayasal bir teminat olarak öngörmektedir. Çağdaş sosyal devlet anlayışı bu teminatı gerekli kılmaktadır.

SONUÇ

Sosyal, siyasî ve ekonomik etkenler, eğitimin insan ve toplum hayatındaki önemini arttırıcı nitelikte gelişmektedir. Bireysel ve toplumsal kalıtım kişinin gördüğü eğitimin nitelik ve düzeyine göre biçimlenmektedir. Bu, aynı zamanda kalkınmanın en önemli girdisi kabul edilen insanın yöneldiği konu ve etkileşimlerindeki payını da belirleyici bir boyuttur. Açık bir ifade ile kişilerin toplumsal refahtan alacakları pay kadar, millî hayata katılma şansları da alınan eğitimle ölçülmektedir. Böyle bir kabul, söz konusu hususlarda bireyin şansını arttırıcı veya azaltıcı etmenler olarak düşünülmektedir.

Çağdaş eğitim bireyi yaşadığı dünya ve toplum hakkında duyarlı kılacak etkenler üzerinde durmaktadır. Bu etkenler nesne üretmek yerine, nesnenin kullanım bilincini öne çıkarmaktadır. O halde, "information (bilgi) toplumu" olma gereklerinden olan bu bilinci oluşturmada, olanca toplumsallığına rağmen, birey kendi özeli içinde ele alınmakta ve bu özelden başlayarak "sorunlarının çözümünü araştırmada arayan" bir insan oluşturma işlevi yüklenmektedir. Gerçekte çağdaş toplumlar adına sistemin ve devletin eğitimden beklediği de budur. *Prof. Jean Fourastie* 'nin 1858 yılında isabetle ortaya attığı şu önerme günümüz sosyal devlet politikasındaki yerini almıştır: "Kalkınan bir ülke demek, aynı zamanda eğitiminde de aynı atılımları gerçekleştiren bir ülke demektir" (*Jaccard* , 1962,7)

Eğitim, ideolojilerin yıkılıp, soğuk savaş döneminin geride kaldığı dünyanın bu yeni dönem ve düzeninde, herşeye rağmen sürüp gidecek olan yeni savaşların belirleyici ölçütü olarak önemini koruyacaktır. Eğitimci *Ali Suavi* 'nin Osmanlıdaki azınlıklar eğitimi dolayısıyla dile getirdiği düşünceler bu gelişmelere bağlı olarak günümüzde daha bir anlaşılır olmaktadır. *Suavi* 'ya göre, ülkede 'cemaatler' arasında bir savaş vardır. Herkes, her ulus (cemaat) kendi yolunu çizmiş, eğitim ve bilimde terakki etmektedir. Bu süreçte kazançlı çıkacak olan "daha çok çalışan, *eğitim* ve *bilimde* daha ileri giden taraf" (*Suavi* 1870,s. 1313) olacaktır. Unutulmamalıdır ki, sanayi toplumu ve onun da ötesinde bilgi toplumu "sadece işgücündeki bilgi techizatını sağlamak için değil, artan gelirle birlikte halkın merakının artması ve dikey hareketliliği sağlamada temel unsur olması bakımlarından da seviyesi gittikçe artan bir genel eğitimi sağlamak eğilim (*Keer ve Dunlop'tan Sezal* , 1983, s. 71) ve ihtiyacındadır.

KAYNAKLAR

Muhammed Abdusselam: *Güneyin Geşimesinde Bilim, Teknoloji ve Bilim Eğitimi Üzerine Notlar* , (Çev: Orhan Düzgüneş), Ankara, 1990,

Ali Suavi: "Mesail-i Müteferrika, İlan" Paris 1287 (1870) *Kamus'ul Ulum ve'l-Maarif*, S. 1 (21).

_____, "Ermenilerde Ulum ve Maarif" *Kamus'ul-Ulum v'el-Maarif*, s. 22, s. 1313 (25).

A Nation at Risk: The İmpeertive for Educational Reform National Commision on Excellence in Education , U.S. Dept. of Education, Washington D.C. 20208, 1983.

1000

Saffet Bilhan: *Eğitim Sosyolojisi* , Ankara, 1986.

Bilim ve Teknoloji Politikası , Ankara 1987 (Devlet Bakanlığı Çalışma Dökümanı)

İsmail Doğan: "Cumhuriyet Dönemi Yaygın Eğitim İçinde Diyanet İşlerinin Yeri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., E-PÖ Anabilim Dalı (Eğitim Bilimleri Fakültesi) Yayımlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, Şubat 1984.

_____ , *Türk Kültür ve Eğitimine Katkıları Açısından Mehmet T.Münif Paşa ve Ali Suavi Üzerinde Mukayeseli Bir Çalışma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü EPO Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Nisan 1989.

Emile Durkheime: *Education and Sociology* , The Free Press Glensoe, Illions, 1956.

Selahattin Ertürk: *Eğitimde Program Geliştirme* , Ankara, 1972.

Macit Gökberk: *Felsefenin Evrimi* , İstanbul, 1979.

Pierre Jaccard: *Sociologie de L'Education* , Paris, 1962.

H. Fikret Kanad: *Pedagoji Tarihi* , İstanbul, 1963.

Y. Kemal Kaya: *Eğitimde Model Arayışı ve X. Milli Eğitim Şurası Kararlarının Değerlendirmesi* , Ankara: DPT., Sosyal Planlama Dairesi, Şubat 1983.

M. Ali Kısakürek: "Eğitim Bilimlerinin Niteliği" *Eğitim Bilimleri Sempozyumu* , A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, Y., No: 136, 5-6, 1984.

H. Ali Koçer: *Eğitim Tarihi* , Ankara, 1980.

Erol Kozak: *İbn-i Haldun'a Göre İnsan, Toplum, İktisat;* İstanbul, 1984.

Amiran Kurtkan: *Eğitim Sosyolojisi* , İstanbul, 1987.

Lao-Tzu: *Taoizm* , (Çev; M. Özendim), Ankara MEB., 2. Bsm. 1963.

Larrousse de Poche : Paris Librairie Larousse, 1979.

Mauss Mauss; Paul Faconnet: *Sosyoloji* , (Çev: Ü. Meriç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Sosyoloji Dergisi* 'nden ayrı basım, S. 21-22, 1968.

Münif (Paşa):"Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan", İstanbul, *Mecmua-i Fünun* , 1279 (1862), C. 1, ,s. 176-185.

Hasan Nedvi: *Din Ve Medeniyet Üzerine* , (Çev: Enes Harman), İzmir, 1976.

J. J. Rousseau: *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk* , Ankara, 1989.

İhsan Sezal: *Sosyoloji Yazıları* , Bursa Uludağ Üniv. Yay., 1983.

"Suavi Efendinin Yazmış olduğu Varakadır", İstanbul *Muhbir*, 23 Şevval 1283, 16 Şubat Efrengi, 1867, S. 25, s. 1-2.

Schopenhauer: *Aşkın Metafiziği* , (Çev: Selahattin Hilav), Tarihsiz, İstanbul.

Mine Tan: *Kadın Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi* , Ankara, 1979.

Halil Tekin:*Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme* , Ankara, 1977.

Mahmut Tezcan:*Eğitim Sosyolojisi* , Ankara, 1985.

Türk Milli Eğitim Temel Kanunu , No: 1739.

Şahin Yanişehirlioğlu: "İnsan Nedir? Eğitilebilir mi?", Ankara Üniversitesi I. Ulusal Eğitim Kongresine Sunulan Bildiri, 24-28 Eylül 1990.

ENVER TÖRE

TÜRK TİYATROSUNDA AİLE

Aile konusu dramatik edebiyatta devirlere ve nesillere göre değerlendirilmiştir. Her devrin sosyal, siyasî hadiselerinin ailedeki tezahürü tiyatro yazarlarınca ele alınır. Bizim edebiyatımız ilk zamanlar sözlü gelenekte devam ettiği için dramatik edebiyatımızı fazla gerilere götüremiyoruz. Türk tiyatrosu dediğimiz zaman önce geleneksel tiyatromuz, daha sonra da Batılı manada Tanzimat'la başlayan tiyotromuz gelir. Geleneksel tiyatromuzu oluşturan gölge oyunu *Karagöz, Orta Oyunu ve Meddah* ' ta konular aile içinde cereyan etmez. Belli tipler vardır. Bu oyunlarda ailenin basit ve kendi içinde fertler arasındaki dayanışması söz konusudur. Günlük nafakasını temine çalışan dar gelirli Kavuklu, Pişekâr ve Karagöz'ün yanında Zenne'lerin istedikleri kişiler ile evlenemedikleri

zaman bir takım entrikalara başvurdukları görülür. Ev kadınları ise -Karagözün karısı- fakirliğin getirdiği eziklik içindedir. Geleneklerin erkeğe yüklediği ailenin geçimi söz konusu olduğundan, bu kadınların eşlerinden, daha çok para ve elbise istedikleri görülür.

Tanzimat Devri Türk Tiyatrosunda Aile

Tiyatro konularının gündelik insana inmesi ve aile hayatına yönelmesi 19.yüzyıldan sonradır. Türk tiyatrosu bu yüzyıldan sonra Batı tiyatrosunun tesirinde kalmış; Batıdaki meselelerin yanında cemiyetimizin meseleleri de piyeslerde aksettirilmiştir. Bu meselelerin başında sosyal hayatımızın temeli olan aile konusu gelir. Türk aile sistemi modeline göre daha katı kuralları ihtiva eeder. Bilhassa geleneklerin aile kurma aşamasında en ağır şekliyle kendini göstermesi, aile bireylerini mutsuz evliliklere sürüklemekte, bu tür evlilikler de cemiyetin gelişmesini engellemektedir. Tanzimat yazarları gelenekten kaynaklanan bir takım aksaklıkların giderilebilmesi; fert, aile ve cemiyet ideallerinin Batılı bir anlayışla yeniden düzenlenmesi için piyeslerinde bu konuya özel bir önem verirler. Mevcut aile sistemini iyileştirmeyi umarlar. İlk yaptıkları iş Türk aile sisteminin Batılı aile modeli ile mukayese etmektir. Bu mukayese sonunda görülür ki, gelenekler bu konuda fert hürriyetini ortadan kaldırdığı gibi, bilhassa kadına yetişme anında ve eş seçiminde hiçbir hak tanımamaktadır. Geleneklerimizi yeniden gözden geçiren yazarlar, aksamaları tespit ederler piyeslerinde bu aksaklıkları ortadan kaldırmak çabasıyla tezli konulara yönelirler. Tanzimat yazarlarına göre; evlilikler güdümlü ve isabetsiz yapılmakta, bu da aile fertlerine mutsuzluk getirmektedir. *Namık Kemal* 'in *Akif Bey* piyesi bunun en çarpıcı örneğidir. Bu piyesete denk olmayan kişilerin evliliğinin ailede yarattığı problemler anlatılır. Akif Bey iyice araştırmadan evlendiği karısının fahişe olduğunu bilmez. Kocası savaşa giden kadın erkeksiz kalmaya tahammül edemez. *Süleyman Vehbi* 'nin *Haşim Bey yahut Münasebetsiz İzdivaç* isimli piyesi, adından da anlaşılacağı gibi sevgiye dayanmayan ve denk olmayan bir evliliğin sıkıntılarını ortaya serer. Haşim bey, Afife adında dul, çirkin, kıskanç ve huysuz bir kadınla evlenmiştir. Evdeki çatışmaları ev halkını rahatsız eder. Haşim Bey, karısını boşamayı düşünür. Bunu öğrenen Afife hocalara başvurur, muska yazdırır. Haşim'i seven halayık bunu ona duyurur. Kocasını elinden kaçıracağını anlayan Afife anlaşma sonucu konağının yarısını ve halayığı ona verir.

Bâtıl inançlar, tutucu fikirler, gelenekler içinde komik gösterilen büyü, üfürük, falcılık ve kadere teslimiyet düşüncesi de aileleri huzursuz eder. *Ahmet Midhat* 'ın *Açık Baş* piyesinde aile içindeki yobaz kişilerin tutumları tenkid edilir. *Çengi* 'de ise batıl inanç ve itikatların, okunan hayal ürünü kitapların bir genci nasıl bozabileceği, komik hallere düşürebileceği anlatılır. Üfürükçü anne Saliha Molla'nın tesirinde büyü ve cin masallarıyla büyüyen yirmi yaşındaki Daniş Çelebi; annesinden sonra, evlendiği cariye Peri tarafından bu yönü kullanılarak aldatılır.

Tanzimat dönemi oyunlarının bir kısmında aile fertlerinin geleneklere, göreneklere körükörüne bağlılığının kusurları anlatılmıştır. Evlenme ve sünnet merasimi gibi göreneklerin aileye mali yük getirerek müşkül durumda bıraktığı ileri sürülmüştür. *Manastırlı Mehmet Rıfat'ın Görenek* isimli oyununda kıyafet yüzünden karı-koca kavgası vardır. Kadın bu düğünde giydiği elbiseyi bir başka düğünde giymek istemez. Naim Bey göreneklerin körükörüne uygulanmasına karşıdır. Tek oğlunu sünnet ettirirken bir çok masrafa girer. Bu masrafını düğünde gelen hediyelerin bir kısmını satarak karşılamayı düşünür. Bu iş duyulur adı, gazetelere geçer ve üzüntüsünden fenalaşır. Ölecek olursa mezarına "görenek şehidi" yazılmasını vasiyet eder. Öte yandan karısı Cevriye'nin kızkardeşi Nesibe de kocası ile bu düğün için yeni bir elbise üzerinde tartışırlar. Enis Bey yeni elbise almayınca Nesibe de elmas yüzüğünü rehine bırakarak elbiseyi alır. Yüzüğü rehincide gören Enis Bey karısını boşar. Göreneklerin rahatsız edici bir yanı da rastgele yapılan misafirliklerdir. Aileler haber bile vermeden çıkıp gelen misafirlerden bazan bîzar olurlar. *Misafiri İstiskal* piyesi bunun en çarpıcı örneğidir. Piyeste; vurdumduymaz, sorumsuz komşu Abdi Ağa'nın misafir olduğu evde ev halkını nasıl huzursuz ettiğini, buna karşılık kendi rahatını hiç bozmadığını görürüz.

Ailenin teşkili meselesinde geleneklerin gereği olan görücü usulü evlilik ve boşanma titizlikle ele alınan konulardandır. Evlenme konusunda çoğu zaman aileler beşik kertmesi denen bir uygulamaya başvururlar ve daha doğarken evlilik işlemi yapılır. Bu da aileler beşik kertmesi denen bir uygulamaya başvururlar ve daha doğarken evlilik işlemi yapılır. Bu da aileler içinde çatışmalara sebep olur. Bunun yanında evlenme merasimlerinin görücü gidilerek ve araya evlendirilmek isteyen gençlerin daha başlangıçta boyun eğmeye zorlanmaları, gelecek aile kurumu için en büyük çatışmanın kaynağını oluşturur. Çünkü nikâhta keramet var anlayışı bazan geri tepmekte, kadın kocasına sevmediği halde boyun eğmekte ve nefretini sürdürmektedir (*Fitne-i Şükrü, Iskat-ı Cenin*). Bu da bir süre sonra aile içinde akrabalar arasında gizli aşkları doğurur, gayrımeşru ilişkiler çoğalır. Bu yüzden yazarlar, evlilikte kadının özgür ve söz hakkının olmaması, erkeğin gerektiğinde birden fazla eş alabilmesi, çok boşanmanın kadın aleyhine olduğu

görüşleri üzerinde de ısrarla durmuşlardır. *Şinasi* 'nin *Şair Evlenmesi* piyesi görücü usulüyle yapılan evliliğe ilk tepkidir. Piyeste bilmeden ev bark sahibi olanların düşebilecekleri acıklı durum komedi şeklinde anlatılır. *Şinasi* 'ye göre sağlam bir yuva kurabilmek için evlenecek kadınla erkeğin birbirlerini bilip tanımaları birbirleri hakkında fikir sahibi olmaları gerekir. *Tanpınar* bu eserle "edebiyatımızın o zamana kadar semtine uğramadığı yeni bir realizmin kapısı" açıldığı görüşündedir *(19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* s. 206).

Şinasi 'den sonra devrin diğer yazarları da bu konuyu derinlemesine ele alırlar. Anne-babalarla çocuklar arasında, evlenme yüzünden çıkan pek çok anlaşmazlık ve mutsuzluk piyeslere yansır. Yazarlara göre, anne-babalar, çocuklarını, tahakküm kurarak istedikleri şahıslarla evlendirirler, söz hakkı tanımazlar. Gençler hayata hazırlanırken ilk engel olarak aykırı düştükleri ebeveynleri ile karşı karşıya gelirler. Aile büyükleri ile çocuklar arasında adeta gizli bir savaş hüküm sürer. Çocukların mutlak itaat etmesi fikri gelenekler, din ve aile flört ve evlilik usulleri bu yüzden tenkid edilir. *Namık Kemal* 'in *Zavallı Çocuk* piyesinde eş seçiminde kızlara hak tanımaması, aileye itaat düşüncesinin tenkidi önemlidir. Evlenmede ana-babanın değil, evlenecek olanların söz sahibi olması gerektiği işlenir. *Namık Kemal* 'in "Aile" isimli makalesi bu oyunların hareket noktasıdır. *Namık Kemal* , kadının hayatının baskı ve korumasız bir biçimde geçtiğini anlatır ve bunu tenkid eder. *(Aile, İbret,* 7 Teşrinsâni 1288). *Namık Kemal* 'in; ileri fikirli ve kültürlü kızlar ile kurulacak ailelerin vatan için de ideal olduğu düşüncesi bir tez olarak *Vatan yahut Silistre* piyesinde yer alır. *Finten* 'de ise, aristokrat bir İngiliz ailesinin Türk ailesine olan yabancılığı yanında, bu ailedeki nesil çatışması da önemlidir.

Örfün ağır baskısından kurtulamayan gençlerin istedikleri ile evlenmeleri çok zordur. Görücü usulüyle yapılan evliliklerde ailelerin tercihi asalet ve zenginliktir. Yaş farkı hiç dikkate alınmaz. Bu da büyük acılara sebep olur . Bu yüzden intiharlar çoğalmıştır. İntihar hadisesi ise, inancı aşan bir durum ve cemiyet değerlerine âdeta bir isyandır. Çaresizliğin ifadesidir. Çünkü ölüm, acıdır. Evlatlarını seven ana-babaların onların acılarına tahammül edemeyecekleri göz önüne getirilerek, bu konuda ciddi düşünmeye davet edilirler. İslâmî inanışın intiharı yasaklaması karşısında piyeslerde görülen bu durum çarpık Batılılaşmanın din üzerindeki olumsuz bir sonucudur. Çünkü din anlayışı, cehaletle birleşerek bir görenek halinde sürer. Batıdan gelen intihar ile ölüm fikri aile içinde son çare olarak kabul edilir. Bu yüzden devrin tiyatrosunda korku ve heyecan aile içinde hiç eksik olmaz. Bu konuda ilk piyes *Namık Kemal* 'in *Zavallı Çocuk* piyesidir. Ata ile Şefika kavuşamayacaklarını anlayınca ölüme koşarak giderler. *Süleyman Talat* 'ın *Feryat* isimli piyesinde 16 yaşındaki Şefik ile 14 yaşındaki Aliye birbirlerini severler. Aliye'nin ailesi onu bir paşanın oğlu olan Nedim'le nişanlarlar. Bu hadise iki gencin ölümünü hazırlar. Yazar, hayattan daha kıymetli olan töreler uğruna dünyaya doymadan ölüme koşan gençler için feryat eder. *Ahmet Muhtar* 'ın *Firkat yahut Gönül Ne Bela* isimli piyesinde Bedriye ile Ziya, "Hasret" isimli piyesde Münevver'le Aziz, *Arif* 'in *Kaza ve Kader* piyesinde Nadire ile amcasının oğlu Şekip; *Ahmet Muhtar* 'ın *Mesture-i Aşk yahut Muhabbetin Neticesi Cinayet* isimli piyesinde Refika ile Refik Bey sevdikleri ile evlenememenin sonucunda ya intihar ederler yahut da üzüntülerinden devrin çaresiz hastalığı olan vereme yakalanıp ölürler. Bu piyeslerden başka sevdikleri ile ailelerinin baskısı sonucu evlenemeyen gençlerin probleminin trajik veya komik sonuçları *Hamid* 'in *İçli Kız* ve *Sabr u Sebat* ; *Mehmet Şakir* 'in *İnatçı yahut Çöpçatan; Mehmet Şemsettin* 'in *Kendim Ettim Kendim Buldum* ve *Mücazat; Ahmet Muhtar* 'ın *Mihnet yahut İftirak-ı aşk, Ahmet Fahri* 'nin *Sevda Kurbanları; Mustafa Hilmi* 'nin *Tesiri aşk yahut Zahmet Ölümü;* ve son olarak da *Recaizade Mahmut Ekrem* 'in *Vuslat yahut Süreksiz Sevinç* isimli piyeslerinde ele alınmıştır.

Ailelerine ekonomik olarak da bağımlı olan baskı altındaki bu gençlerin anne ve babaları ölmeden bu bağdan kurtulmaları mümkün değildir. Âdeta büyüklerin gölgesinde yaşar, onların görüşleri dışına çıkamazlar. Gençlerin birbirlerini görerek, severek, anlaşarak evlenmelerine imkân yoktu. Genç bir kızın erkeğe görünmesi ahlâksızlık olarak nitelendirilirdi. Bu kaç-göç yüzünden ev içinde erkekler çoğu zaman görüşme rahatlığının getirdiği imkânlarla evdeki cariye ve halayıklarla aşk ilişkisi içine girerler. Bu ilişkiler çoğu zaman evlenme isteğine kadar giderdi. Aile büyükleri ise, buna tepkisi çok sert olur. Aileler cariyeyi hemen satma, alelacele genci bir başkasıyla evlendirme yoluna gittikleri gibi söz dinlemeyen evlatlarını red bile ederler. *Vuslat* piyesinde Muhsin ile cariye Vuslat birlikte büyürler ve birbirlerini severler. Cariye'yi

kocasından kıskanan Muhsin'in annesi oğlundan habersiz Vuslat'ı satar. İki sevgili buluştuklarında çok geçtir. İkisi de veremdir ve ölürler. *Hamid* 'in *Sabr u Sebat* piyesinde Cariye Raksever'i seven Mehmet'i babası ve amcası reddeder. Üzüntüsünden Fransa'ya giden Mehmet babasının hasta olduğunu öğrenince döner ve Raksever'i babasının odalığı olarak bulur. İki genç baba ölünce birleşirler. Bazen de sonuç olumludur. Cariyelerle güç de olsa evlenme mümkün olur. *Mehmet Şemsettin* 'in *Kendim Ettim Kendim Buldum* piyesinde Rıza cimri babasını oyuna getirerek sevdiği cariye ile evlenir. *Pak-dâmen* 'de Ali Bey cariyesi Dilfirib ile evlenir. Cariyeler bir kısım piyeslerde âşık oldukları kişiyi aile içinde dönen entrikalardan haberdar ederek kurtarırlar veya entrikaya kendileri bulaşırlar. *Eden Bulur* piyesinde Dilrübâ âşık olduğu evin beyi Cavit'i ölümden kurtarır, kendisi ölür. *Mesture-i Aşk* 'ta cariye Goncater evin beyi Ferit'in, Refika ile evlenmesini Refika'yı zehirleyerek engeller. *Ahmet Midhat* 'ın *Çengi* piyesinde de saf Daniş Çelebi ile evlenen cariye Peri, onu elinde oynatır. Bir kısım piyeslerde de cariyeler masum aşklarının kurbanıdırlar. *Biçare* piyesinde cariye Biçare evin beyi Behçet tarafından kandırılarak kullanılır. Behçet ona söz verdiği halde başkasıyla evlenir. *Afet-i Cehl yahut İnhimâk-ı Sefâhat* piyesinde Süheyl, cariyesini satar. Bütün bu oyunlar vasıtasıyla esaret ile kadının çaresizliği birleştirilir.

Ataerkil aile yapısı içinde büyüyen gençlerin pısırıklığı geleneksel aile baskısına ve eğitime bağlıdır. Kendilerinin de ana-baba olduklarında çocuklarında aynı davranış biçimini uyguladıkları görülüyor. Gençlerin bu yanlış eğitimi ve cehaleti kuracakları aileye felaketler getirir. *Mehmet Sadi* 'nin *Afet-i Cehl yahut İnhimak-ı Sefahat* isimli piyesinde zengin bir tacirin oğlu olan Süheyl'i babası zenginliğine güvenerek okutmamıştır. Baba ölünce Süheyl bütün servetini kadın ve kumarda yer bitirir. Odalığı Nigar'ın aşkına karşılık vermez. Nigar tahsilli ve kültürlü bir kızdır. Süheyl parasız kalınca kendini gizliden gizliye kollayan Nigar'ı da satar. *Ahmet Fahri* 'nin *İbret yahut Talihli Familya* piyesi, okuma-yazma öğrenemediği için çoluk çocuğunu aç ve sefil eden bir babanın hazin hikâyesidir. *Ali Haydar* 'ın *Sergüzeşt-i Perviz* isimli piyesi *Namık Kemal* 'in *İntibah* romanın konusu ile aynıdır. Toy ve cahil Perviz, fahişe ve fettan Hoşnüma'ya âşık olur ve bütün malını mülkünü ona kaptırır. *Mehmet Şemsettin* 'in *Tedbirde Kusur* piyesinde de sorumluluk yüklenmemiş cahil gençlerin düşecekleri trajik sonu anlatır. Naile ve Nail sevişirler. Nail, babası ölünce dolandırıcıların eline düşer. Bütün mallarını satar ve beş parasız sokaklarda kalır. Bu arada amcasının kızı Naile üzüntüsünden ölür. Naile intihar eder.

Ailenin kuruluş aşamasında fertlerin mutlaka kültürlü olması gerektiği; çünkü cehaletin hırsı körüklediği; hırsın da ailelere ölümden daha büyük acılar verdiği *Ahmet Necib* 'in *İdbar Ve İkbal*, *Mehmet Şakir* 'in *İcbar'ı Gurur yahut inkılab-ı Muhabbet ve Kırk Yalan Köse* piyeslerinde de cehaletin getirdiği zenğin olma hırsı aileleri perişan eder.

Kadının kapalı bir çevre içinde harem-selâm hayatını sürdürmesi; kaç-göç olayı da piyeslere yansır. Kadının ve erkeğin sadece yakın akraba arasında bir araya gelebilmesi masum aşkların bu çevrede doğduğunu gösterir. *Zavallı Çocuk* 'ta Ata ile Şefika, *Mehmet Şemsettin* 'in *Tedbirde Kusur* piyesinde Hayriye ile Nail, *Arif* 'in *Kaza ve Kader* piyesinde Nadire ile Şekip, *İzzet Nuri* 'nin *Hasret* piyesinde Münevver ile Aziz gibi daha pek çok piyeste âşık gençler daha ziyade amca çocuklarıdırlar. Ayrıca genç kadınla evlenen yaşlı erkeklerin eşinin aile içinden biriyle ilişkiye girmesi bu ailelerin yıkılmasına sebep olduğu gibi, yazarlar bu tür bir evliliğin de karşısındadırlar. Bir kısım gayrımeşrû münasebetler ise, devrin ahlâk anlayışı yüzünden başka ülkelerde geçer, başka milletlerin meseleleri gibi aktarılır. *Ahmet Mithat* 'ın *Açıkbaş* piyesinde genç karısına kendisini sevdirmeye çalışan ihtiyar koca, ihtiyar kocasını aldatma yollarını arayan genç bir kadın vardır. Piyes'te yaş farkının getirdiği düzensizliklerin, bâtıl inançların komikliği anlatılır. Evlilik müessesesi çarpık yönlerine temas edilir. *Mehmet Ziya* 'nın *Eden Bulur yahut Merhametsiz Valide* isimli piyesiyle *Süleyman Vehbi* 'nin *Haşim Bey yahut Münasebetsiz İzdivaç* isimli piyesiyle işler.

Bu dönem piyeslerinin önemli meselerinden bir diğeri de aileler ve fertler arasındaki ekonomik, sınıf ve kültür farklılığıdır. Birbirini seven gençler bu yüzden birleşemezler. *Mustafa Hilmi* 'nin *Bahtiyar yahut Son Günlüğü* isimli piyesinde hiçbir engel tanımayacak kadar güçlü olan aşkın önüne aile tarafından çıkarılan zorlukları anlatılır. Bir paşa kızı olan Münire ile fakir bir delikanlı Adil'in çektiği ızdırıplar Paşanın ölmesi ile biter ve sevgililer kavuşurlar. *Abdülhalim Memduh,*

Bedriye isimli piyesinde birbirlerine âşık gençlere engel çıkarmanın boş bir gayret olduğunu savunur. *Abdülhalim Memduh* 'ta *Hamid* etkisi fazladır. Köle Münir ile Bedriye sevişirler ama, birleşmelerine imkân yoktur. Bedriye'nin babası bu işe şiddetle karşı çıkar. Gençler hançerle intihar ederler. *Hamid* 'in *Cünûn-ı Aşk* isimli piyesinde ise, gururlu İngiliz kızı Florence, Hintli bir mihraceyi sever ve Hindistan'a gider. Fakat orada Mihrace ve Florence bu evliliğin kültür farkı yüzünden yürümeyeceğini anlarlar. *Ahmet Midhat* 'ın *Hükm-i Dil* piyesinde de sınıf farkından doğan trajik durum anlatılır. Bahçıvanı seven konağın kızını, baba oların peşine düşer ve yakalarlar. Yeni bir dünyada, Amerika'da sınıf farkı olmadığını öğrenen baba onların orada yerleşmelerine kendisi de katılarak kabul eder. Kavuşma ancak özgür memlekette olacaktır. *Naci* 'nin *Şefkatsiz Valide* 'siyle *Mıstafa Hilmi* 'nin *Tesir-i Aşk yahut Zahmet ölümü* 'nde de konu benzerdir. Zengin aileler kızlarını hor gördükleri fakir gence vermezler.

Gençlerin bir araya gelmemesi çoğu zaman da aileler arasındaki düşmanlıklar ve kan davalarıdır. Tanzimat piyes yazarları, kan davasının yanlışlığını, düşmanlığın zararlarını iki tarafa da anlatmak isterler. Bu tür piyeslerde *Shakespeare* 'in ve romantiklerin tesiri görülür. *Hasan Bedrettin- Mehmet Rifat* 'ın birlikte yazdıkları *Delile yahut Kanlı İntikam* isimli piyes bu konudu çarpıcıdır. Hüseyin Bey'in oğlu Nurettin (Canpolat) kandaktayken öldürdüğü düşmanı Cantimur'un karısı Delile tarafından intikam için kaçırılır. Delile onu bir eşkiya olarak yetiştirir. Bu arada Canpolat'ın kızkardeşi büyümüştür. Onu gören Canpolat kıza âşık olur ve onu kaçırır. Peşlerine düşen Hüseyin Bey bilmeden kendi oğlunu öldürür. Canpolat da ateş ederken Delile'yi öldürür. Yaralı kadın ölmeden önce durumu Hüseyin'e anlatır. Kız kurtulur ve Sait ile evlenir. *Şemsettin Sami* de *Besa yahut Ahde Vefa* piyesinde aile düşmanlığını işler. Bir kadını yardım etmeyi vaad eden, onu kardeşi sayan Fettah Ağa, kadına kötülük yapanın kendi öz oğlu olduğunu öğrenince sözünde durur ve oğlunu öldürür. *Ebüzziya Tevfik* 'in *Ecel-i Kaza* piyesinde Pertev'le Nimet birbirlerini severler. Fakat Nimet'in babası vilayet paşasıdır ve Pertev'in ailesine kan davalıdır. Halbuki Pertev, Paşa'yı ölümden kurtarmıştır. Nimet'i paşanın yeğeni Numan da sever. Pertev onun da hayatını kurtarmıştır. Bu yüzden Numan, Pertev'le Nimet'in kaçmasına yardım eder. Fakat yakalanma korkusuyla Nimet ölür, Pertev intihar eder. Sevgililer kan davası yüzünden evlenemezler.

Tanzimat yazarları erkeğin aile içindeki tutumunu ve davranışlarını da eleştirmişlerdir. Türk aile sisteminin özellikle şehir hayatında erkeğin hâkimiyetinde olması ve bu hâkimiyetin zaman zaman aşırı ölçülere ulaşması aile bireyleri üzerinde etkili olmakta, özellikle de kadınları mutsuz etmektedir. *Recaizade Mahmud Ekrem* 'in bir masal havası içinde gelişen *Afife Anjelik* isimli piyesinde yazar; kadınla erkeği ancak yabancı isimler kullanarak yan yana getirir. Kadının kapalı olması bu devir için bunu gerektirir. Bir kontes olan Afife kahyasının isteklerine boyun eğmeyince, atılan iftira sonucu ölüme mahkum edilir. Cellatlar kadını öldürmez ormana salarlar. Kont savaştan döner. Afife'nin bıraktığı mektup eline geçer ve gerçeği öğrenir. Kahya cezasını bulur. Kont vicdan azabı içinde onu arar. Bir av sırasında ona rastlar. Kızı Anna da büyümüştür. *Mehmet Şakir* 'in *Zavallı Gilbert* piyesi de benzer konuyu işler. Yabancı isimle yazılan piyeslerde o devirde pek mümkün olmayan şey yapılır. Akraba olmayan kadınla erkeği bu piyesler yanyana getirir, sonra da durumu ne olursa olsun bir kadının namuslu kalması gerektiği ve günün birinde mutlaka mükafatlandırılacağı fikri savunulur. *Mehmet Rıfat* 'ın *Pak-damen* piyesinde kadın, erkeğin karşısında mazlumdur. Ali bey cariyesi Dilfirib ile evlenmiştir. Ali Bey'i vali Davut paşa, eşkiya kovalamak için çağırır. O da karısını ve cariyeleri Emsal ve Gülter'i güvendiği Sait ağaya teslim eder. Sait ağa Dilfirib'e âşık olur ve onu elde etmek ister. Beceremeyince kocasına bir mektup yazarak karısının başkasından hamile kaldığını iddia eder. Ali Bey karısının zindana atılması emrini gönderir. Dilfirib oğlunu zindanda doğurur. Sait ona mektup göndererek kendisinin olması halinde onu kurtaracağını söyler. Dilfirib bu mektubu saklar. Bu sırada oğlunun ve kendisinin öldürülme emri gelir. Dilfirib kocasına verilmek üzere bir mektup bırakır. Cellatlar Dilfirib'in yalvarması sonucu onu ormana bırakırlar. Dilfirib'in mektubunu alan Ali Bey gerçeği anlar. Karısının vasiyeti üzerine Sait'i öldürmez sürgüne gönderir. İki yıl sonra ormanda avlanırken karısına ve çocuğuna rastlar. Konu Afife Anjelik ile aynıdır ve bu piyeslerde de *Shakespeare* 'in derin tesiri vardır *Namık Kemal* 'in *Kara Bela* isimli piyesinde de kadınların saraylarda nasıl baskı altında tutuldukları ve güvenilmeyecek kişilere emanet edildikleri anlatılır.

Tanzimat yazarlarının piyeslerinde kadının haklarını müdafaa eden, mevcut gelenek ve göreneklere yer yer isyan tavrını getiren yaklaşımları vardır. Erkeğin aile üzerinde tahakkümü yanında onun çok kadınla evlenmesi ve talak(boşanma) hadisesi de piyeslerde ele alınmıştır. Kadın ekonomik olarak kocaya bağlı olduğundan hizmette kusur edemez. Kadının tek korkusu üzerine o devir için normal sayılan kuma getirilmesidir. Bu korku erkeğin her türlü rahatının temin edilmesinin sebebi olur. Erkeklerin şikayeti ise, kadınların müsrif ve eğitimsiz oluşundandır. Bu konulara ilk temas eden *Ahmet Midhat* 'dır. *Eyvah* isimli piyesinde kadını bağımsızlığı ve söz hakkı olmaması, çok eşle evli-

lik ve boşanmanın kadın aleyhine olduğu üzerinde durulmuştur. *Ali Haydar* 'ın *İkinci Ersas* isimli oyununda da çok eşle evlilik tenkid edilir. İkinci Ersas, Şapur Şah'ı yener. Rum Kayser'inin kızı Olimpiyat ile evlendiği gün tekrar savaşa gider. Olimpiyat savaşı istemez ve lanet eder. Ersas, cephedeyken Peransim adında ikinci bir kadınla evlenir ve sarayına getirir. Olimpiyat acı içindedir. İki kadın çekişirler. Peransim Olimpiyat'ı öldürür. Savaştan dönen Ersas, Olimpiyat'ın ölümüne çok üzülür ve inzivaya çekilir. "İkinci Ersas"ta siyasî evliliklerin doğurduğu psikolojik buhranlar da işlenir. Yeni evlilerin uzun süren harpler sebebiyle birbirinden ayrı kalmaları *Akif Bey* 'de olduğu gibi eleştirilir.

Ailelerin çeşitli şekillerde hüsrana uğraması sadece babaların sert ve anlayışsız tutumundan kaynaklanmaz. Aile içinde huzursuzluğu çıkaran çoğu zaman kadınlar da olmaktadır. Bu kadınlar ya anlayışsız ve sabit düşünceli, şan, şöhret ve paraya önem veren zalim anneler, üvey anneler; yahut da entrika içinde olan kötü, eşini zor durumda bırakan kadınlardır. *Ruhsar* 'ın *Garip Çoban* isimli piyesinde; kızı Beria'nın sevdiği genç Baha ile evlenmesine zalim bir kadın olan anne karşı çıkar ve gençlerin ölümüne sebep olur. *Agah* 'ın *Nâmurad* piyesinde Mehcure'nin annesi Azize Hanım onu sevdiği genç yerine başkasına vermek ister. *Cafer* 'in *Şefkatsiz Valide* , *Y. Nuri* 'nin *Şöhrete Muhabbet ve Harabiyet* , *Recaizade Ekrem* 'in *Vuslat* piyesinde de sevgililerin arasına giren kötü kalpli annelerdir. Yazarı belli olmayan *Üvey Ana* piyesinde de yine böyle kötü kalpli, haşin ve üvey oğlunun mutluluğunu bozan zalim bir ana vardır. *Süleyman Vehbi* 'nin *Haşim Bey yahut Münasebetsiz İzdivaç* piyesinde ise, huysuzluğu yüzünden kocasını kuma ile paylaşmak zorunda kalan Afife'yi görürüz.

Bu dönem piyeslerinde kocasını aldatan kadınlara da yer verilir. *Hasan Bedrettin-Mehmet Rıfat* 'ın *Ebulûla yahut Mürüvvet* isimli piyesinde emir Ebulûla'nın karısı kaynı ile sevişir. Bu iki kötü şahıs, Ebulûla'ya kurdukları tuzağa kendileri düşer ve ölürler. *Mehmet Ziya* 'nın *Eden Bulur yahut Merhametsiz Valide* isimli piyesinde ise, huysuzluğu yüzünden kocasını kuma ile paylaşmak zorunda kalan Afife'yi görürüz.

Hasan Bedrettin , bu dönemde enteresan bir konuya daha temas etmiştir. *Iskat-ı Cenin* isimli piyesinde çocuk düşürmenin kötü sonuçları ve namus gibi konular, günlük hayattan kişilerle ve çevreyle ele alınmaktadır. Zengin bir adam olan Derviş'in kızı Afife, Hilmi Bey'i görünce âşık olur. Bunu öğrenen Derviş Bey onu hemen yeğeni Şevki'yle nikahlamak ister. Araya giren lala Hasan Ağa çevirdiği bir entrika ile Afife ile Hilmi'yi evlendirir. Şevki bunu hazmedemez. Çünkü çok borçludur ve ölen amcasın mirasına ihtiyacı vardır. Mirasa konabilmek için Afife'nin ölmesi gerektiğini öğrenir. Bu arada Afife hamiledir. Şevki bunu Afife'nin doktorunu para ile satın alarak ince ilaçla çocuğu düşürtmeye uğraşır. Bu arada Şevki borçlarından dolayı tutuklanır. Afife'ye gelen doktorlar çocuğun sakat doğacağını ve mutlaka alınması gerektiğini söylerler. Buna zorla ikna olan Afife, çocuğunu aldırırken ölür. Hilmi Bey bu ölüme dayanamaz ve tabancayla intihar eder. Bu konuda *Namık Kemal* 'in makalesi vardır.

Bilindiği gibi Tanzimat'ın ilânı ile Batı'nın asrî hayat tarzı da Türk ailesi içine nüfûz eder. Kadının ve erkeğin Batı'daki gibi bir hayat tarzını özlemeleri ve taklit etmeleri; Beyoğlu'nda oluşan eğlence hayatı ve ecnebi kadınlar yeni bir anlayışın doğmasına sebep olmuşlardır. Bu yeni durum aile kurumunu temelden sarsar. Türk yazarları Avrupa merakı olarak niteledikleri alafranga bir davranış içine giren ailelerin de sonunun iyi olmadığı üzerinde kanaat getirmişler; yer yer de bu durumu piyeslerinde alaya almışlardır. Mustafa Fahri'nin *İşte Alafranga* isimli piyesinde tütün ticaretinden servet yapmış, alafranga hayata özenen Mustafa Bey'in düştüğü garip ve gülünç durumlarla alay edilir. Mustafa Bey'in tek arzusu bir Fransız mösyöye benzemektir. Fakat geleneksel hayat tarzı onun bu isteğine engel olur. Çünkü, evdekileri terbiye etmek için getirdiği matmazel terbiyesizdir ve ev halkı onu ciddiye almaz. Mustafa Bey'in alafrangalık merakı uşaklar tarafından sömürülür. Ailede huzur kalmaz.

Geleneksel hayatın dışına, moda tutkusuyla taşan insanların, ev içinde huzursuzlukları *Görenek* te olduğu gibi *Karı - Koca Muarazası* isimli piyeste de anlatılır. Moda ve süs tutkusu, ailenin ekonomik gücünü alt üst eder ve acı durumlar çıkmasına sebep olur. Bu durum âdeta aileyi kemiren bir hastalıktır. Cevriye Hanım kocasından kendisine elbise ister. İsteği yerine gelmeyince de eski elbiselerini Arap Bacı'ya yırttırır. Durumu öğrenen kocası bunun Frenk modası ileri sürer. Cevriye hanım sonunda kocasını yumuşatır. *Fikri Paşazade Ömer Lütfi'* nin *Şimdiki İzdivaçlar* isimli piyesin-

de yazar kahramanı Hulusi'nin ağzından Batılılaşma evlenmelere yaptığı olumsuz tesirleri ve bunların düzelmesinin çok zor olduğunu söyletir. Bilgisiz ve bilinçsiz alafrangalığı, piyano modasını ve terbiyesini güldürü haline getiren Ahmet Hamdi'nin *Sanki Aşk* isimli komedisinde, eğitimsizliğin gençleri modaya ittiği ve yoldan çıkardığı ileri sürülür. *Nuri'* nin *Zamane Şıkları* isimli piyesinde ise, yozlaşan gençlerden şikayetçi olan aileler vardır. Parasız olmalarına rağmen her türlü imkanları varmış gibi hava atan bu gençlerden birinin levanten bir kadından çocuğu olur. Çocuğu, bakamadığı için emekli dedesine getirince, dede torununu evlatlıktan reddeder. Bu piyeste taklide dayanan bir hayatın insanlara mutsuzluk verdiği ve çaresiz bıraktığı anlatılır.

Devrin Batı'dan gelen ve züppelik sayılan davranış ve yaşama şekilleri pek çok piyesin konusudur. Bu sunî hayat tarzı komik durumlar yarattığı gibi, trajik sonuçlar da doğurur. Burada söz konusu olan piyesler Batıdan gelenleri eleştirirler. İnsanların, Batı kültürünü yeterince tanımadan ve hazmetmeden sırf gösteriş ve moda uğruna bulaştıkları bu hayat tarzında düştükleri komik durumlar anlatılır. Gösteriş merakı insanları olduğundan bilir görünmek bir heves halini alır. Batıdan gelen hayat tarzı ile yerli gelenek arasında sıkışıp kalan bu insanlar ve aileler "bulanık bir hayatın komik görüntüler de verse acısını ve yıkılmışlığını" yaşarlar.

Tanzimat dönemi piyeslerinde eğlence hayatı âdeta azınlıkların ya da yabancı kadınların varlığıyla yürür. Eğlence rüzgârına kapılan pek çok erkek ailesini ve çocuklarını ihmal ederek Beyoğlu'ndaki içki, fuhuş ve kumar hayatına dadanmakta, bu hayatın yıkıntılarına ise aile fertleri katlanmaktadır. Büyük tehlike addedilen eğlence hayatının piyeslere yansıması ibret verici olmuştur. *Yusuf Neyyir; Tasvir-i Sebat yahut Nesibe* isimli piyesinde Münim Bey sadakat konusunda karısı Nesibe'ye söz verir. Hatta Nesibe bu konuda taahhütname alır. Dört yıl sonra Münim Bey sözünde durmaz ve Beyoğlu'nda sefahata dadanır. Blanche adında yabancı bir kadınla sevişir. Karısına soğuk davranır. Nesibe üzüntüsünden verem olur ve ölür. Münim de pişmanlık duyar ve kendini öldürmek ister. Yazar; Türk erkekleri sefahatı uygarlık sanarak yahut da Fransızcalarını ilerletmek bahanesiyle bu kadınlara kanıp evliliklerini yıkmaktadırlar, görüşündedir.

Bu dönem piyeslerinde istibdat'a ve zulme karşı direnmelerinin sonucunda perişan olan aileler de çoğunluktadır. Yazarlar bu konu üzerine de eğilmişlerdir. *Namık Kemal'* in *Gülnihal* ve *Şemsettin Sami'* nin *Gave* isimli oyunları devlet otoritesinin baskı haline dönüşmesi karşısında bundan zarar gören aileleri ele alır. Baskılar aileyi yaralayınca isyan o zaman kaçınılmaz olur.

Aile fertlerinin cimriliği de piyeslere konu olur. *Molière* tesirinin de söz konusu olduğu bu piyeslerde cimriliğin aile saadetini yok ettiği görüşü ağırlık kazanmıştır. *Tevfik'* in *Ahmak Herif Hasis yahut Ölmediğime Ben de Şaşıyorum* isimli piyesinde cimri ve geçimsiz Esma Hanım'ın doktora para vermemek için kocasına yanlış ilaçlar vermesi sonucunda eşinin düştüğü zor durumlar komedi şeklinde anlatılır. *Mehmet Şemsettin'* in *Kendim Ettim Kendim Buldum* piyesinde ise, Zihni Efendi çok cimridir. Parasını kavanoz içinde saklar. Mesrur, Zihni Efendi'nin kızını sever. Zihni'nin oğlu Rıza'da bir cariyeye aşıktır. Zihni Efendi para harcamamak için kızını zengin berber kâhyasına vermek ister. Mesrur'la Rıza bir gün Zihni Efendi'nin parasının yerini keşfederler ve çalarlar. Zihni Efendi feryat eder ama iş işten geçmiştir. Gençler muradına ermiştir. *Hasan Bedrettin* ve *Mehmet Rıfat'* ın birlikte yazdıkları *Nedamet* isimli komedide de çıkarcı ve cimri Behlül, hizmetçisine ödeyemediği maaşı karşılığında verdiği demiryolu tahvillerine büyük ikramiye isabet edince onunla evlenir. Halbuki eşi tahvilleri teyzesine devretmiştir.

Kısaca özetleyecek olursak bu dönem piyeslerinde aileyi sarsan meseleler olarak; yanlış anlaşılmış ve sindirilmemiş Batıcılık, erkeğin eğlence dünyasına gidişi, düşmüş kadınlar aileler arasındaki ekonomik ve kültür farklılıkları, gençlerin ana-babaya itaatleri gibi konuların yanında kadının, doğumundan itibaren ailedeki yeri, yetişmesi, eğitimi, ahlâkı, örtünme, haremlik-selâmlık, yaş farkından doğan evlilik problemleri, çok eşle evlilik, aldatma, kıskançlık, süs ve moda düşkünlüğünün ailenin mutluluğuna gölge düşüren başlıca konular olduğu görülür. Tanzimat yazarlarının aile konusuna bu kadar ağırlıklı yaklaşmaları ve bu meseleleri politikanın uzağında tutmaları İstibdat'ın tesirine bağlanabileceği gibi ıslâhatın aileden, kadın eğitiminden başlaması gerektiği görüşü de rol oynar. Yazarlar zaman zaman konularını başka milletlere ve tarihe naklederek yerli konuları ayrı bir atmosferde gösterirler. Bu yüzden Tanzimat piyeslerinin bir kısmı yabancı memleketlerde ve yabancı isimler altında geçmektedir. Tabii bunda romantizm anlayışının da payı vardır. Ayrıca Osmanlı kadını kapalı bir çevre içinde kaldığından ona sahne e-

serlerinde yer vermek güçtü. Kadınla ilgili komik ögeler bulunsa bile, sahneye aktarma işi ahlâkî şartlar yüzünden sınırlı kalmaya mahkûmdu.

Bu dönem piyesleri daha çok aile içinde geçtiğinden, devrin hayat tarzıyla ilgili pek çok ayrıntı ve canlı tablo da vardır. Misafir kabulü, düğünler, kullanılan eşyalar, giyilen elbiseler, takılar, gelenekler görenekler ayrıntılı olarak anlatılır. Bu ayrıntılar da piyeslerin bir nevî belgesel nitelik taşımasına sebep olur.

Meşrutiyet Devri Türk Tiyatrosunda Aile

II. Meşrutiyet dönemi Türk tiyatrosunda aile konusu biraz daha derinliğine ele alınır. Geleneklerin ağır baskısının tenkidi devam eder. Bunun yanında Batıdan gelen ve aileye yönelen olumsuz değişiklikleri yazarlar ideal aile arayışları doğrultusunda yeniden gözden geçirirler. Kadının medenî hakları üzerinde bilhassa dururlar. Tanzimat'la başlayan Türk ailesini modernleştirme düşüncesi, kadının Batı'lı aile modeli içindeki arayışları ve yeni durumları, menfî davranışlar açısından sosyolojik bir araştırılmaya gidilmeden işlenir. Evliliğe, Batıdan gelen Feminizmin olumsuz düşüncelerinden kaynaklanan düşmanca bir tavır alınır, evliliklerin aşka göre düzenlenmemesi, görücü usulünün hâlâ devam eden bir gelenek olması yazarları evliliğin sağlam ve sağlıklı olmadığı şeklinde suçlayıcı bir tavır içine sokar. Bu görüşte olan yazarlar, kadınların eğitimsizliğinden, erkeğine nasıl davranacağını bilmediğini; sonucunda da aile sarsıntılarına yol açıldığını ileri sürerler. Nitekim piyeslerde kadınların, kadınlık görevlerini yerine getirmemesi sonucu erkekler kendilerini dış hayatın cazibesine kaptırırlar. Yabancı kadınlarla ilişkiye girmek erkeklerin rüyası haline gelir. Yabancılarla kurulan ilişkilerin rahatlığı ve serbestliği geleneksel aile hükümlerinin ağırlığı ile mukayese edilir. Bunun yanında kadınların süs ve moda merakı, erkekten intikam alırcasına mutsuz olduğu zaman kendine âşık bulması; yazarlarca, alafrangalık hastalığının aile içinde yıkımlara sebep olan tezahürleri şeklinde gösterilir.

Ayrıca bu dönemde yazarlar, aşk duygusunun çeşitli görüntülerini dile getirmek amacını da taşırlar. Piyeslerinde, genç kızlar daha cesur hareket ederler. Meşrutiyet öncesinin kaç-göçü ve erkeğe sokulmakta gizliliği tercih eden kızları, yavaş yavaş yerini konuşan sevişen tiplere bırakır.

Meşrutiyetin ilânı ile Hürriyet sarhoşluğuna kapılan bir kısım yazarlar piyeslerinde öncelikle istibdadın aile üzerindeki tahribatını ele almışlardır. Bu piyeslere göre istibdat devrinde hafiyeler, jurnalciler, yöneticiler, aile bütünlüğüne saldırırlar, ana-babaların çocuklarına olan sevgilerini kullanarak evlatlarından ayırmakla tehdit ederler. Boyun eğmeyen aileleri iftira ve tuzaklarla parçalarlar, ailelerin maddî varlıklarına el uzatırlar. Genç sevgilileri birbirinden ayırarak işkence ederler, aile içine sızmış bir jurnalci trajik durumlar yaratır. Piyeslerde Fehim Paşa adeta devrin kötülük sembolüdür. Bu konuda yazılmış en çarpıcı piyes *Hüseyin Suat*'ın *Şehbal yahut İstibdatın Son Perdesi*'dir. Piyeste Fehim Paşa evli Şehbal ile evlenebilmek için onu tehdit eder ve yuvasını dağıtır. Sonra da kullanıp bir kenara atar. Hürriyet ilan edildiğinde Şehbal zavallı ve sefil bir halde ölmek üzeredir. Yazarlar İstibdat yöneticilerin aile içine bitmek tükenmek bilmeyen istek ve arzularla girdiklerini bu tür oyunlarda ileri sürerler. Nitekim *Caniler Saltanatı*'nda Fazıl'a savaşa gönderen yöneticiler geride bıraktığı genç ve güzel karısını elde etmek için zorlarlar. *Ahmet Tevfik*'in, *İstibdatın Son Günü yahut Zavallı Valide*'de bir hafiyenin, bir ailenin felâketine yol açmasını anlatır. Hafiye Tevfik mutlu bir karı-kocayı birbirinden ayırır. *Hafiye Melanetleri, Mesaib-i İstibdat, Mülevves yahut Bir Casusun Akibeti, Rüşvetle Mesnet, Adalet Yerini Buldu ve Bir Zalimin Encamı* bu tür piyeslerdendir.

Balkan Savaşları, 31 Mart Vak'asının acı izleri ve I. Dünya Savaşı da aile üzerinde tesirini gösterir. *Melikzade Fuat*'ın *Edirne Müdafası yahut Şükrü Paşa* piyesinde Muhip ve Münire birbirlerine doyamadan kahramanca şehit olurlar. *Cenab*'ın *Yalan* isimli piyesinde Ahmet 31 Mart hadisesinde iki subayı öldüren ve sonra asılan oğlunun yaptıklarına çok üzülür. Karısı Hacer onu bu üzüntüsünden kurtarmak için Selim'in onun çocuğu olmadığı yalanını söyler. Ahmet, Hacer'i öldürür. Kızları Fatma babasına annesinin yalan söylediğini anlatınca Ahmet çıldırır. *Tiraje, Payitahtın Kapısında, Öldüren Söz, Öldürmeyen Aşk* piyeslerinde de umumî harbin aileyi dağıtması bu konunu çarpıcı örnekleridir.

Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük sarhoşluğu geçtikten sonra piyeslerde aile içi meseleler ve kadın-erkek ilişkisi ağırlık kazanmaya başlar. *Çıkmaz Sokak, Kırık Mahfaza, Fırtına, Kanun* gibi ferdî ve toplumsal konulara eğilen, cinsî sapıklıklar, vicdan

azapları, evlilikte anlaşmazlıklar üzerinde duran piyesler çoğalır. Bu dönemde özellikle aileye, kadına ve çocuğa ilişkin problemlere eğilme Batılı realist tiyatro örneklerinin tesiriyledir.

Komedilerde, aile geçimsizliği, gözü kapalı evlenmeler, Batılı hayat tarzına ayak uyduramamanın getirdiği komik haller tenkid edilir. Evliliğin kadınla erkek arasında yapılan bir anlaşma olması gerektiği savunulur. Görücü usulüne karşı çıkılır. *Gelin İntihabı* piyesinde yazar, eski ve yeni evlilik şekilleri arasında bir mukayese yaparak eskiyi tenkid eder. *Tiraje* ve *Guguk Hanımcığım* da böyledir. *Musahipzâde Celâl'* in Cumhuriyet dönemine de taşan hemen bütün piyesleri bu konuya hasredilmiş gibidir. Yazar konusunu Osmanlı tarihinden alır ve çeşitli devirlerin sosyal hayatını bütün çevreleri, adetleri, inançları, zihniyetleri ve gülünç taraflarıyla canlandırır. Sosyal tenkide büyük yer verir. *İtaat İlamı* 'nda evlilik düzeninin bozukluğu gibi konuların yanında; büyücülük, dinî inançları sömürme şiddetli bir şekilde tenkit edilir. Piyeste, gücünü kötüye kullanan korkak Daniş Hocanın kurnaz karısının mahallelinin de yardımıyla kocasından boşatılıp Mesrur Çelebi'yle evlenmesi anlatılır. Cenap'ın *Körebe* isimli piyesi ile Ali Ekrem'in *Mama Dadım Darılır* piyesleri de görücü usulünü eleştiren ve komik yanlarını ortaya koyan piyeslerdir. Bilhassa *Körebe* 'de kadın hakları için savaşan ve toplumda erkekle eşit şartlara sahip olmasını isteyen kadın tipini buluruz. Muharrir değişebilmesinde aktif rol üstlenen münevver bir kadındır. Cemiyetin kadına çizdiği sınırları zorlar ve zekâsını kullanarak bu sınırları aşar. Evleneceği erkeği cemiyete ters düşmeden usulüne uygun bir biçimde seçer.

Kadınların çocuk denecek yaşta evlendirilmeleri, gelişimini tamamlamamış kızların evliliği, bir evcilik oyununa çevirebileceklerine *İki Bebek* piyesinde dikkat çekilir. *Nuri'* nin bu piyesinde, Avukat Daver bebeklerle oynamayı sürdüren karısından ayrılmak ister. Bunun yanında gençlerin aile büyüklerine tam bir itaat etme düşüncesi, kızların mutluluğundan ziyade para, nişan, rütbe ve asalet tercih edilerek yaşlı kimselerle evlendirilmeleri daha yuvaların kurulma aşamasında pek çok huzursuzluğu doğurur, acı biten sonuçları yaratır. Mutsuz evliliklere sebep olan ailelerin bu tutumları; boşanmalara, ölümlere yahut da eşlerin evi terketmelerine sebep olur. *Baria* piyesinde Adnan Bey oğlu Halit'i bir vezir kızı olan Baria ile gıyabında evlendirir. Bu evlilik Halit için çekilmez olur ve babasını suçlar. Sırf gösteriş için yapılan bu evlilikte Baria da olmadık hırçınlıkları yapar ve sonunda evini terkeder. *Firar* piyesinde Fahire sevdiği genç zabit Zeyyat'tan haber çıkmayınca ailesinin baskısına daha fazla dayanamaz ve yaşlı Fahir Bey ile evlendirilir. *Hicranlar* piyesinde Vedia'nın ailesi kızlarını sevdiğine değil, zengin bir kocaya verirler. *Mizancı Murad'* ın *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu* isimli piyesinde de gençlerin istedikleri ile evlenememeleri konu edilir.

Aileler, çocuklarının davranışlarını baskıya varan bir kontrolde tutarlar. Bu yüzden ölüm kurtuluş gören gençlerin yanında ruhî dengesi bozulan, sinir krizi geçirenler de mevcuttur. *Tiraje* babasının aşırı baskısından dolayı ruhî depresyon geçirir. Babası onu sevdiğiyle değil, istemediği Nevres Bey'le evlendirir. *Hare* isimli piyesinde de Beyhan zorla yaşlı Refik ile evlendirilir. Halbuki o Mucip Beyi sevmektedir. *Şahabettin Süleyman'* ın *Aralarında* piyesinde yaşlı kocasını zor durumda bırakan Nermin ailedeki huzursuzluğun kaynağıdır. 13 yaşında iken 45 yaşındaki zengin Ulvi Bey'e verilen "Belkıs" ölümü göze alarak düğün gecesi kaçar. İbnürrefik *Ahmet Nuri'* nin *Dengi Dengine* piyesinde yaşlı-genç evliliğinin uyumsuzluk yarattığı sonunda gençlerin kendilerine uygun birini seçmek zorunda bırakıldıklarını anlatır.

Kadınların eşlerini aldatmaları istemeden yapılan uyumsuz evliliklerin sonucu olarak gösterilir. Evlilik dışı yapılan bu ilişkiler daha ziyade yakın çevreyi oluşturan görüşmelerde mahzuru bulunmayan akraba yahut eşlerin arkadaşları ile olur. Aşk münasebeti âdeta kendiliğinden zuhur eder. Çoğunluk bu ilişkiler skandallarla sonuçlanır. Meşrutiyet yazarları bilhassa kadınların uyumsuz evliliklerde kendilerine mutlaka bir âşık bulduklarını belirterek uyumsuz evliliklere şüpheyle bakarlar. *İbnürrefik Ahmet Nuri'* nin *Kadın Tertibi, Hüseyin Rahmi'* nin *Hazan Bülbülü, Aşk ve Namus, Reşat Nuri'* nin *Eski Rüya, İnhdam, Sükût, Şüphe, İklima, Sansar* bu konuda yazılmış piyeslerdir. Hattâ Şehabettin Süleyman devir için hem tehlikeli, hem de sonradan çok münakaşası yapılan bir fikri *Çıkmaz Sokak* isimli piyesinde ortaya sürer. Yazara göre; yaş farkı sebebiyle tatmin olmayan kadınlar lezbiyen münasebetlere girmektedirler : Refika yaşlı Nesip Paşanın genç ve güzel eşidir. Çevrenin baskısı ile bir erkek sevgili yerine kendine bir cariye olan Makbule'yi arkadaş bulur ve seviciliğe başlar. Ondan bıkınca yeni bir hanım arar. Fakat Makbule olanları paşanın oğlu Cavid'e anlatır. Cavid Refika'yı öldürmek isteyince araya onu seven

Nermin girer ve engel olur. İki genç sevişmeye başlarlar. Bunu haber alan Refika, Nermin'i konaktan kovmaya kalkışır. Makbule durumu Cavid'e haber verir. Cavid, Refika'ya şantaj yapar. Paşa'ya Cavid'in kendisine sevişme teklif ettiğini söyleyerek onu kovdurur. Fakat Paşa bunun doğruluğu için onun Kur'an'a el basmasını isteyince Refika bütün olanları anlatır. Paşa onu boşar ve olanların acısına dayanamayarak ölür.

Meşrutiyet döneminde de tenkid edilen çok eşle evlilik yanında Hülle usulü halayıklarla aşk ve evlenmeler de vardır. *Taaddüd-i Zevcat* isimli piyeste zengin Cemil arkadaşı diplomat Resmi Bey'in kızkardeşi Rakibe Hanımı beğenir ve evlenmeyi düşünür. Rahide Hanım eşini ikinci bir kadınla paylaşmaya karşıdır ama, eşinin ısrarlarına daha fazla direnemez ve bu isteğe boyun eğer. *Hüseyin Suat'* ın *Hülle ya da Kabakçı Ferhat Ağa* piyesi hülle geleneğini alaya alan bir komedidir. Yirmibeş yaşındaki Afife on kocaya varmış, fakat on iki kez boşanmıştır. Son kocasıyla üç kez boşandığı için onunla yeniden evlenebilmek için hülle yapacaktır. Afife'nin kayınvalidesinin bulduğu Hülleci 65 yaşındaki Ferhat Ağa, beğendiği Afife'yi boşamaktan vazgeçince ortalık karışır. Ferhat Ağa zorla ikna edilir. "Baria" da ise, halayığı Nevin'e aşık olan Halid'in onunla evlenmesi babası Adnan Bey tarafından engellenirse de sonunda yine bu evlilik gerçekleşir. Bu konuya Cumhuriyet dönemi tiyatromuzda yeniden dönülür ve Reşat Nuri *Hülleci* isimli piyesinde konuyu yeniden ele alır.

Çok kadınla evliliğin çarpıcı bir şekilde tenkit edildiği diğer bir eser de konusunu peygamber hayatından (Tevrat'tan) alan Halide Edib'in *Kenan Çobanları* isimli piyesidir. Yusuf kıssasından yola çıkan yazar, çok kadınla evliliğin çocuklar üzerindeki tesirini işler. Yakup peygamber, daha çok sevdiği karısının çocuğunu diğer çocuklarından ayırır, ona farklı muamele eder. Piyeste dinî bir hikâyeye aktüel açıdan bakılmıştır. Bir peygamber bile çok kadınla evlilikte âdil davranamadığına göre bu doğru değildir, tezi anlatılır.

Geleneksel aile yapımız içinde cereyan eden ve törelerin ağırlığından kaynaklanan meseleleri ele alan ve tenkid eden piyeslerin yanında, ondan çok daha fazla olarak Batılı yaşama özleminin ailedeki akisleri bu dönem oyunlarında ele alınmıştır. Erkeğin alafrangalık merakı, kadının süs ve modaya düşkünlüğü, bilhassa kadının, erkeğin yaptığı gibi zaman zaman eşini aldatması vodvillerin tesirinde kalınarak Türk ailesinin de meseleleriymiş gibi anlatılır. Piyeslerde, kadının sürdüğü kapalı hayat dolayısıyla ahlâk kurallarının dışına çıktığını görmekteyiz. Kadının evinin içinde bulamadığı bir takım değerleri dışarıda araması yazarlarca, sadece bir ahlâk problemi olarak ele alınmıştır. Ahlâksızlığın diğer temel sebeplerine inilmemiştir. Kadının problemleri üzerine düşünmek yerine problemin kaynağı olarak çoğu kez kadın gösterilmiştir. Komedilerde de durum farklı değildir. Kadın bu eserlerde de alaya alınmakta, hafif tipler olarak gösterilmektedir. Kadınlar, vodvillerin tesirinde olarak daima güçlü aşkların kurbanıdırlar. Meşrutiyet yazarları bu kadın tiplerinde çokça örnekler çizerler. Bu tür piyeslerin tezli oldukları ileri sürülebilir. Çünkü, kadının aile içinde yerini araması, erkeğiyle aynı haklara sahip olması ve kullanılması durumunda her ikisinin de davranışlarını yeniden gözden geçireceği ileri sürülür. Batılı hayat tarzını hazmedemeyen ailelerde eğitimsizliğin ve cehaletin bu tarz bir hayat özlemiyle birleştiği zaman kötü sonuçlar doğurabileceği piyeslerde anlatılır. Mutsuz evlilikler sonucu artan boşanmalar cemiyet hayatını alt üst eder. Ailenin sudan ve anlamsız sebeplerle parçalandığı görüşü ağırlık kazanır. İbnürrefik Ahmet Nuri'nin *Fırsat Yoksulu* piyesinde kendine avukat bir âşık bulan karısını yaşlı koca hemen boşar. Yazarın *Dengi Dengine* piyesinde de eşlerin evlenirken birbirlerine her bakımdan denk olmaları fikri işlenir. İbnürrefik Ahmet Nuri'ye göre, evlilik kurumu sağlam bir kurum değildir. Çünkü kadın da erkek de ihanete hazırdır. Yazarın meseleye bu şekilde bakmasının sebebi o devirde yaygın olan Fransız vodvillerinin tesiriyledir. Vodvillerde kadının sadakat ve feragat hissinden mahrum olduğu intibaı verilmektedir. *Aşk-ı Atik* piyesinde mutsuz evlilik kadının kendisine aşık bulmasına sebep olur. Mehmet Rauf'un *İki Kuvvet yahut Sansar* isimli oyununda iki karşıt güç çatışır. Lamia politika hırsı olan çirkin ve kaba Refik Bey'le evlenmiştir ve çok mutsuzdur. Yeğeni Azmi Bey'i sever. Kocasından boşanamadığı için iki sevgili evlenemezler. Kamber adlı emekli kâhya kadın iki sevgili buluştukları sırada Refik Bey'e haber verir. Refik Bey baskın yapar ve ikisini de öldürür. *Mehmed Rauf, Cidal* isimli piyesinde, evlilik dışı aşkın evliliğe üstün ve cazip olduğu görüşünü tekrarlar. Behice'nin kocası varlıklı ama ilgisizdir. Behice eşinin akrabası Mecdi Bey'i sever. Mecdi'yi görümcesi Nesime de sevmektedir. Naim, Behice ile Mecdi'den şüphelenerek karısını alıp Anadolu'ya gider. Mecdi ile Nesime evlenirler. Behice üzgündür. *Pençe* piyesinde ise evlilik ve evlilik dışı ilişkiyi piyesin kahramanı Pertev bir pençeye benzetir. Evlilik dışı ilişkiler içinde olan ahlâken çökmüş kadınları anlatan daha pek çok piyes yazılmıştır. Saffeti Ziya'nın *Hıralambos Cankiyadis; Yusuf Ziya'* nın *Kördüğüm ve Binnaz'* ı; *Musahipzade'* nin *Türk Kızı* piyesi bunlardan birkaçıdır.

Evlilik dışı ilişkinin bir diğer cephesi de gayrimeşrû çocuk problemidir. Devrin yazarları bu konuya da el atmışlardır. *Kıvılcım* piyesinde Ziya Bey; evlilik dışı doğan çocuğun ailede yarattığı yıkıntıyı işler. Emekli deniz subayı Rıfat'ın İtalya'da bir kadından evlilik dışı bir çocuğu olmuştur. Çocuğu

bir arkadaşının öksüzü olduğuna ailesini inandırır yanına alır ve kızıyla birlikte büyütür. İki genç kardeş olduklarını bilmeden sevişirler. Kaptan bunu öğrendiğinde iş işten geçmiştir. Çünkü kızı hamiledir. Gerçek öğrenildiğinde ailede korkunç bir sükût olur. Mahmut Yesari'nin *Yarasalar* isimli piyesinde öğretmen Nazmi yetişkin kızı ve oğluyla mutludur. Fakat bu çocuklardan birinin karısının evlilik dışı ilişkisinden olduğunu öğrenir. Müthiş bir tezatta kalan Nazmi karısını ve gayri meşrû çocuğu kovmak ister ama, hangisi olduğunu bilemez. İki çocuğunu da çok sevmektedir. Sonunda çıldırır (M. And , *Meşrutiyet Dönemi Türk Tiyatrosu,* s. 234).

Batıdan esen moda rüzgârları ve yeni hayat özlemi maddî imkansızlıklar yüzünden ailede dağılmalara ve büyük çatışmalara sebep olur. Avrupaî tarzda yaşamak, giyinmek ve eşya kullanmak piyeslere akseder. *Kırk Lira* isimli piyeste, Kumarbaz Nazım kasının istediği manto için kırk lirayı bulamaz. Nazım'ın arkadaşlarından Cemil, Mebrure'ye bu parayı ancak kendisinin olursa vereceğini söyler. Mebrure, Cemil'e boyun eğer. Aslında parasız olan Cemil, bu parayı Mebrure'nin kocası Nazım'dan borç alır. *Açık Bono* piyesinde, kumaşçıya olan borcunu öpüçükle ödemek için anlaşma yapan kadın, sonradan pişman olduğu bu anlaşmayı geçersiz kılabilmek için olmadık hilelere başvurur. *Diken* piyesinde Nafi Bey maddî sıkıntıdan kurtulmanın tek yolunu kızını zengin Hami Bey'e vermekte bulur. *Şahabettin Süleyman'* ın *Kırık Mahfaza* 'sında da genç şair Nahid parasızlık yüzünden sevdiği kadının onu terketmesini engelleyemez.

Alafranga hayat tarzı ve özlemi; bir takım aşağılık kompleksleri de yaratır. Aileler bu kompleksler içinde kontrolsüz bir hayatı yaşarken birbirlerine ve cemiyetlerine de yabancılaşırlar. *Gendaniye Buselik* 'te gelinin Fransızca merakı ailede huzursuzluk yaratır. *Yarım Türkler* 'de Süheyla kocasının hastalığına aldırmadan sanki alafrangalığın gereğiymiş gibi âşığı ile çekinmeden evinin içinde sevişir. İbnürrefik'in *Yeni Dünya* isimli piyesi de alafrangalığın alaya alındığı bir piyestir.

Batı kültürünün yeni kuşaklarca yanlış anlaşılması eski kuşağın geleneklere ve dine aşırı bağlılığı da bilhassa büyük ailelerde çatışmanın ana sebebidir. Zira büyük ailelerde Avrupaî hayat tarzı bir özlemdir. Bu özlem yüzünden alaturka hayat ve çevreden kendilerini kurtaramadıkları için devamlı bu çevre ile mücadele halindedirler. Bu ailelerde, yurt dışında tahsil merakı kozmopolit tiplerin çoğalmasına sebep olur. Avrupa'nın muaşeret kaidelerini yaşama özlemi komik durumlara sebep olduğu gibi, trajik sonuçlar da doğurur. *Şahabettin Süleyman'* ın *Fırtına* isimli eseri bu konunun çarpıcı bir örneğidir. Macit, Güzin'le üç yıldır evlidir ve bir de çocuğu vardır. Macit, evliliğinden bunalmıştır. Evliliği bir ayak bağı olarak düşünür. O sırada Paris'ten dönen amcasının oğlu Nihat'ın anlattıklarıyla Paris özlemi ve tutkusu bir fırtına gibi aileyi karıştırır. Güzin bütün sabrını kullanarak kocasını Paris ve Parisli kadın özleminden vazgeçirmeye çalışır. Macit, babası Rıza Bey'le tartışır. Bu oyunda ailede geçimsizlik sebepleri olarak taassup, nesil ve kültür farkı kadar, modalar, yabancı kadın tesiri, yabancı ülke özlemi de gösterilir.Ancak erkek de suçlanır. Erkek pasiftir ve kendisine imkanlar sunulmasını ister. Macit'i babası geri kafalılığı yüzünden pek çok şeyden mahrum etmiştir. Bu bakımdan kendi başına imtihan kazanan Macit verdiği bir kararla olgunlaşma yolunda bir adım atmıştır. O, kazandığı bir bursu değerlendirerek Paris'e gitmeye hazırdır. Fakat evde fırtınalar kopar. Macit evden ayrılmaya karar verir. Tam kapıdan çıkarken çocuğunun ağlayan sesi onu tereddüde düşürür. Varlıklı ailelerin Fransa'da çocuklarına tahsil yaptırmaları bu ailelerin hayat tarzının bir uzantısıdır. Fransa'da tahsil gören gençlerin kozmopolit bir yapıya sahip olduklarını görüyoruz. Avrupa'nın muaşeret kaidelerini tam bir serbestlik anlayışı ile algılarlar. *Pençe* 'de , *Sansar*'da bu tipleri görürüz. Mehmet Asaf'ın *Sinirli Bey* piyesinde aynı alafranga tip vardır. Fakat bu piyesin kahramanı Müfrit, adının da anlattığı gibi ifrata kaçmış, aşırı kıskanç bir kocadır ve komik hallere düşer. Beyin *Hakkı Var* isimli piyeste de Ahmet Reşat, Nazenin Bey isimli dejenere bir tipin çarpık Avrupaî tavrını ele almaktadır.

II. Meşrutiyet sonrasında Türk aile sisteminde büyük bir içtimaî çalkantı olur. Yeni bir zümre teşekkül eder. Bu aile modeli cemiyetin geçirdiği siyasî ve iktisadî kriz esnasında bir fırsatını bularak hiç yoktan zengin olan ve bu zenginliğin verdiği şaşkınlık ve hazımsızlıkla bir anda dengesini yitiren ailelerdir. Birbiri peşi sıra gelen harpler sayesinde karaborsacılık ve rüşvet ile zengin olan bu aileler geldikleri mevkiyi unutup, İstanbul'un içtimaî yapısında Şişli, Nişantaşı gibi muhitlerde yerini almışlardır. Mithat Cemal'in *Yirmisekiz Kanunuevvel* i-

simli piyesinde savaş vurgunu ailelere temas edilir. Bu aile tipi İstanbul hayatında II. Meşrutiyetin en mühim unsurudur. Hattâ bu konu edebiyatımızın diğer dallarında da etraflıca ele alınmıştır.

Yine bu dönemde Türk kadını ile Batı'lı kadını mukayese eden eserler yazılmıştır. Türk kadınının, Batı'lı kadından daha meziyetli olduğu ileri sürülür. Ancak bu meziyetine rağmen Türk aile sisteminde Türk kadını Batı'lı kadın gibi ferdî hürriyetini kullanamaz. Meşrutiyet yazarlarımız, Türk kadının da aile içindeki baskıdan kurtulması, erkeğinin yanında haklarını akımının da tesirinde kalan yazarlarımız Türk erkeklerinin, yabancı kadınlara hayranlığını bir mesele olarak ele almakla birlikte, yabancı kadının Türk toplumunun değerlendirme tersliği yabancı kadınlarla aşk ve evlilik dışı ilişkisinin ailede yarattığı mutsuzları da özellikle belirtirler. *Hüseyin Suat'* ın *Yamalar* isimli piyesinde, erkeğini seven gururlu bir Türk kızı ile sahne özlemi içnde olan yabancı bir kadının mukayesesi yapılır. Yabancı kadının ailede bir yaba olduğu ilddia edilir. *Şahabettin Süleyman'* ın *Kırık Mahfaza* , *Abdi Tevfik'* in *Bir Kelime... Müthiş Felâket* , *Yakup Kadri'* nin *Veda, Müfit Ratip'* in *Zincir* piyesleri yabancı kadınlara karşı hep olumsuz bakışlarla doludur. Yer yer de yabancı kadınlarla ilişkiler alaya alınır. *Hüseyin Suad'* ın *Çifteli Mikroplar* piyesinde Rum hizmetçi Kalyopi ile Merdüm Bey otel odasında gizlice buluşarak sevişirler. Merdüm Bey bu ilişkiyi karısının duymasını istemez. Kalyopi obur bir kadındır. Yediği yemekten midesi bozulur. İstanbul'da kolera salgını vardır. Otel personeli durumu polise bildirir. Doktorlar ve polisler odayı karantinaya alırlar. Merdüm Bey'in karısı durumu öğrenir. *Avdet* piyesinde Nahit'in, Anjel ile ilişkisi vardır. Bir süre sonra aralarına şüphe girer. Anjel, Nihat'ı terkeder. *Bir Kelime... Müthiş Felâket* 'te Kâni Bey ahlâken düşmüş kadın Adriyen uğruna karısını bırakır. Bir süre sonra Adriyen de onu terkeder ve İtalya'ya gider.

Fırtına piyesi *Şahabettin Süleyman'* ın bu konuyu en çarpıcı bir biçimde işlediği piyesidir. Piyeste kocası Macit'in yabancı kadın merakı yüzünden yuvası yıkılma tehlikesiyle karşılaşan Güzin'in hayali ve cazip yabancı kadından kocasını nasıl çekip kurtardığının mücadelesi anlamlıdır. Güzin aydın Türk kadınının nasıl olması gerektiğini iyi bilen ve kocasına sahip çıkan, yabancı kadın hayranlığını yıkan güçlü ve ideal bir kadın tipidir. Aile onun kararlı tutumu sayesinde yıkılmaktan kurtulur. Batı'nın evde estirdiği fırtınayı o adeta kırar.

İbnürrefik Ahmet Nuri de yabancı kadın konusunu komedi şeklinde ele alır. *Kısmet Değilmiş* 'de karısını atlatarak Rum kızı Eftalya ile eğlenceye gitmek isteyen Nedim Bey, arkadaşı Salih'e eve telefon ettirerek bir milletvekili arkadaşlarının hastalığı sebebiyle kendini çağırtır. Karısı onun gitmesini söyler. Nedim Bey giyinirken karısı gazeteden milletvekilinin ödüğü ilânını okur. Bütün plân da suya düşer. Yakup Kadri'nin *Veda* piyesinde de Ziya bütün servetini uğruna harcadığı sevgilisi Fransız Christine'i üç gecedir eve gelmediği için merak eder. Ziya'nın ağabeyi Christine'in hayatına başka bir erkeğin girdiğini söylemesine rağmen Ziya buna inanmaz. Ziya'nın bütün yalvarmalarına rağmen kadın onu terkeder ve gider. Müfit Ratib'in"Zincir" piyesinde yabancı kadınların sadakatsizliği ile düşmüş kadınların terkedilmişlik psikolojisi içinde intikama yönelecekleri anlatılır. Şekip Bey yabancı iki arkadaş kadınla birbirlerinin haberi olmadan sevişmektedir. Delis bunu öğrenir ve Şekip'le kavga eder. Şekip'in arkadaşı Behçet'le ilişki kurar. Bunu farkeden Şekip, Delis'e yeniden birlikte olmayı teklif eder. Delis'in nikâhlanma isteğini Şekip reddedince, Delis de yan odadaki Behçet'le beraber olur.

Çeşitli aşkların anlatıldığı, aşkın fertler arasında bir ihtiyaç olduğu ve bunun baskı altına alınamayacağını vurgulayan piyesler bu dönemde de çoğunluktadır. Kıskançlıklar, ihtirasa varan duygu, yalnızlığın getirdiği bunalım sonucu aşkı arama, dul kalmanın zorluğu ve ihtirasa dönen cinsî arayışlar *Arkadaş Hatırı için, Aşk Dersi, Ceriba, Ev Kirası, Fırsat Yoksulu, Firar, Harika, İnhidam, Kâbus, Teselli* isimli piyeslerde sıkça işlenir.

Görüldüğü gibi, Tanzimat tiyatrosunda aile sınırlı bir şekilde ele alınırken, bu durum Meşrutiyet tiyatrosunda biraz daha genişler. Bilhassa kadın meselesinde konular aktif, uyanık, evin dışına taşan, hattâ erkeği ile mücadele eden kadın tipine kadar uzanır.

Cumhuriyet Devri Türk Tiyatrosunda Aile

Tanzimat döneminde; Hâmid'in, Namık Kemal'in İslâmiyetin ilk günlerindeki hür düşünceli, sosyal hayatta aktif kişilerden oluşan aile arayışları, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da İslâm öncesi Türk tarihinden örnekler alınarak gelişir. Faruk Nafiz'in *Akın ve Özyurt* piyeslerindeki Suna ile kızı Işık, eşlerinin destekçisi, meşakkatlere birlikte katlanan

1012 ve bilinçli çocuk yetiştiren kadınlardır. Bu kadınların erkek kahramanlardan farkı yoktur. Zaafa düşmezler. Aile birliğini ülke birliği ile eş tutarlar. Medenî ve kültürlü kadınlardır. Celâl Esat'ın *Baytur-gan* piyesindeki Uluege de farklı değildir. O da ailesi için olduğu gibi ülke birliği ve bütünlüğü için her türlü fedakârlığa katlanır.

Cumhuriyet döneminin başlangıcından günümüze kadar geçen süre içinde Türk tiyatrosunda aile meselesi çok yönlü ele alınmaya başlanır. Tiyatro konusunun gündelik insana inmesi; aileyi fert fert problemleriyle birlikte ele alan piyesleri çoğaltır. Bir taraftan aile - gelenek ilişkileri işlenmeye devam ederken, diğer taraftan Batı'nın ailedeki tahribatı, sosyal ve psikolojik bakımdan derinlemesine incelenir. Aile yapısı cemiyetin değişmesine paralel bir değişmeyi aksettirdiğinden; aile içi çatışmalar psikolojik yönden araştırılır.

Gelenekler karşısında ailenin durumunu ele alan eserlerde; daha ziyade kadının örf ve adetler karşısında ezildiği anlatılır. Cumhuriyet yazarlarına göre de, ebeveynin, eşin, çocukların ve ekonomik baskıların sonucunda kadın aile içinde bir "mal" muamelesi görür. Bu durum daha çok gelir seviyesi düşük orta sınıfı oluşturan memur ve köylü aileler için geçerlidir. Çünkü, gelir seviyesi yüksek olan tabakada ailenin durumu daha farklıdır. Orada değişen değerlerin meydana getirdiği kargaşanın içindeki fertler vardır.

Türk piyes yazarları aileyi mevcut ortamlarda incelerken; kadının, toplumda nasıl olması gerektiği üzerinde ciddi olarak Cumhuriyet döneminde düşünmüşlerdir. Önceleri yazarlarımız tiyatro yazarlığının bir uzmanlık ve kültür gerektirdiğini anlamamışlardır. Bundan dolayı da fikirlere göre şahıs kadroları teşkil edilmiştir. Bu durum hemen hemen 1960 yılına kadar devam eder. Tiyatro yazarlığını ayrı bir tür olarak gören 1960 sonrası yazarlarımızca meseleler artık evrensel boyutta görülüp işlenmeye başlar. Bu tür eserleri kaleme alan yazarlar Klasik Yunan tiyatrosu modelini de örnek alarak Türk ailesinin tragedyasını vermeye çalışmışlardır. Ailede kadının ve erkeğin yerini belirlemişlerdir.

Cumhuriyet devri piyeslerinde ailede kadının örf ve âdetler karşısındaki tavrı ikiye ayrılır. Bir kısım kadınlar töre karşısında boyun eğerler. Boyun eğmeyenler ise, büyük bedeller ödemeye mahkumdurlar. Genç kızlar, geleneklerin baskısı yüzünden aile içinde sağlıklı yetişmezler. Bu da onları, kurdukları yuva içinde de geleneksel rollerinin dışına kolay kolay çıkamayan kadın tipleri haline getirir. Bu yüzden evlilik meselesi bilhassa Cumhuriyetin ilk yıllarında yazarlarımızca en çok dikkat çekilen konuların başında gelir. Kadının evlilikte söz sahibi olamaması, çok eşli evliliğe imkân tanıyan töreler, evlendikten sonra evin içine hapsedilen kadın, kocasının istekleri dışına çıkması mümkün olmayan ve o isteklere istemese de boyun eğen kadınlar, savaşların aileye getirdiği ekonomik sıkıntılar, erkeklerin kayıtsız davranışları bu dönemde de ele alınmıştır. Hatta bu meseleler trajik boyutları yanında ironik ve komik bir şekilde de değerlendirilmiştir. Bu durum aynı zamanda geçmiş dönemin de tenkididir. Musahipzade Celâl, piyeslerinde bu konuları yoğun bir şekilde işler. Yazar, komedi tarzında örf ve âdetlerin kadın üzerindeki ağır baskısını tenkid eder. *Kafes Arkasında* piyesinde kadın ve erkek arasındaki kaç-göç, çok eşli evlilik ve erkeğin kadın üzerindeki sonsuz tahakkümü ele alınır. Yine aynı yazarın *İtaat İlâmı* isimli piyesinde koca baskısının kadın üzerindeki etkileri ve istenmeyen sonuçları gösterilir. Musahipzade Celâl, kadına baskının erkekler için telâfi edilmesi imkânsız sonuçlar doğurabileceğini çarpıcı biçimde anlatır. Mevcut gelenekleri tenkid eder. Son dönem yazarlarımızdan Aysel Kılıç da *Haremde* adlı piyesinde çok kadınla evliliği komedi tarzında tenkid eder.

Kadının aile içindeki yerini ve davranışlarını cemiyetin gelenekleri açısından ele alan bir diğer yazarımız da Reşat Nuri Güntekin'dir. Reşat Nuri, cemiyette ve ailede meydana gelen bir takım bozuklukların sebebini, kadının yapısında değil Türk aile sistemindeki çarpık yapıda ataerkil aile düzeninde bulur. *Hülleci* isimli piyesinde çok eşli evlilik ve evlilik şekli tenkid edilir. *Hançer* piyesinde de ataerkil aile düzeninin kadını nasıl ezdiği, yanlış davranışlara hatta ihanete götürdüğü anlatılmak istenir. Cemiyetin kısırlık konusunda kadını suçlayan tavrı ilk defa bu piyesle ele alınır. Çocuk, kırsal kesimde soyu devam ettirecek yegâne sebeptir. Çocuk aynı zamanda bu kesimde işgücü demektir. Türk aile sistemi bu açıdan çocuğa büyük önem verir. Fakat yerleşik yanlış inançlar, çocuğun olmaması durumunda derhal kadını suçlamakta, hatta kısırlık giderilemediği takdirde ikinci veya daha çok eşe cevaz vermektedir. Hiçbir araştırmaya dayanmada verilen bu karar, kadınları bedbaht eder. Bu kadınlar bazen de çok sevdikleri eşlerini kumaları ile paylaşmaya mecbur kalırlar. Kısırlığın kadın kadar erkekte de olabileceği hemen hiç düşünülmemiştir. Kadının kısır olabileceği yaygın kanaattir. Bu konuda *Hançer* piyesinin yanında Necati Cumalı'nın bir Anadolu efsanesinden hareketle yazdığı *Boş Beşik* piyesini görürüz. Fatma, bir erkek çocuk doğuramadığı için kocası ve ailesi tarafından önce hırpalanır. Sonra üzerine kuma getirilmek istenir. Büyük eziyetler sonucunda bir çocuk sahibi olan Fatma, sonunda çocuğunu kaybettiği gibi, kendi canına da kıyar.

Kocasını seven bir kadın için kuma büyük eziyettir. Ne yazık ki gelenekler bunu meşrû saymıştır. Yazarlarımız bu hadiseye Tanzimat'dan beri sıcak bakmamışlardır. *Güngör Dilmen* bu konuyu *Kurban* piyesinde ele alır. "Medea" efsanesinin model olarak kullanıldığı bu eser bütünüyle yerlidir. Bu

insanlığın en büyük tecrübesinin benzeri Anadolu köylüsünün hayatında da bulunur. Üzerine kuma getirilmek istenen Zehra, buna büyük tepki gösterir. Geleneği tek başına doğru kabul eden köyün diğer kadınları, bu olayı kendi tecrübelerine dayanarak normal karşılarlar. Zehra ise, bu işin bedelini ağır şekilde ödemeye hazırdır. Eşini bu işten vazgeçiremeyen Zehra, iki çocuğu ile birlikte canına kıyar. *Munis Faik Ozansoy'* un da *Medea* isimli bir piyesi vardır.

Türk tiyatrosunda aile içi meselerden biri de "kız kaçırma"dır. Kız kaçırma örfümüze dahildir. Hatta çoğu zaman kızlar kaçırılmayı bekler ve bunu bir gurur vesilesi adderler. Örfte olmasına rağmen, kız kaçırma günümüz şartalarında anlamını yitirmiştir. Fakat tiyatromuzda kaçırma olayı değişik şekillerde ele alınıyor. Ailenin engellemesi, başlık meselesi, kan davası gibi zaruri sebeplerden dolayı sevgililerin evlenebilmek için başvurdukları tek çıkar yoldur. Fakat bazen bu durum istismar edilir. Genç kızın, sevdiğine duyduğu güven onun düşmesine yol açan bir davranış olur. Bu durumda kadının toplumdaki yeri suistimal ediliyor. Kadın bir başka şeyin kölesi haline getiriliyor. Yazarlarımızı bunları da görmüşlerdir. *Necati Cumalı, Ezik Otlar* isimli piyesinde birbirini seven, fakat ailenin baskısı yüzünden evlenemeyen gençlerin meselesini ele alır. Kızkardeşini kendi istediğine vermek isteyen ağabey, kardeşinin sevdiği genci öldürür. Benzer konuyu *Nazım Kurşunlu* da *Çığ* isimli piyesinde işler. Zorla evlendirilmek istenen kız sevgilisiyle kaçar. Kendilerini takip eden koca adayı ve ağabeyi çığ düşmesi sonucu ölür. Yazar, gençlere karşı takınılan bu tavrın tabiata aykırılığını, tabiatın öfkesi olan "çığ" ile açıklamak ister. Necati Cumalı'nın *Nalınlar* piyesi de bu konuda bir komedidir.

Sevdiği ile kaçtığı halde beklediği gibi mutlu olamayan kızların durumunu en çarpıcı şekilde *Orhan Asena'* nın *Fadik Kız* isimli piyesinde görürüz. Babasının satmayı düşündüğü Fadik kız sevdiği ile şehre kaçar. Fakat bir süre sonra Fadik Kız'dan bıkan sevgilisi onu sokağa atar. Sevdiği ile geçirdiği macera yüzünden suçluluk duygusuna kapılan Fadik Kız, korkudan baba evine de dönemez. Bu durumda olan kızların kötü yola düşmesi kaçınılmaz bir sondur. Fadik Kız da genelevine düşer. Trajik hayatı sonunda onu ölümle kucaklaştırır. Kendi istediği ile evlenebilmek için evden kaçan ve töreleri hiçe sayan bir tiğer tip ise *Recep Bilginer'* in *Sarı Naciye* 'sidir. Fakat Sarı Naciye yaptığı işin doğruluğuna inanarak babasıyla çatışmaya girer. Haklılığını anlatmak ister. Bu piyeste Sarı Naciye olumlu bir tiptir. Kaçma olayı kadının aile içinde seçme hakkının elinden alınmasından kaynaklanmıştır. Kadın bu yüzden o her türlü ezikliği yoğun olarak yaşamaya mahkum edilir. Kadının törelere ve erkeğe mahkumiyeti son dönem yazarlarımızca çokca ele alınır. *Ülker Köksal'* ın *Sacide* isimli piyesinde bu kadınların çileli hayatı terzi Sacide'nin şahsında bir araya getirilir. Kâğıt üzerinde kalan kadın haklarının hayata geçirilmesi istenir. "Çoğu defa evlattan bile sayılmayan, doğumunda üzüntü kaynağı olan, en ufak bir yanlış hareketinde dövülen, sövülen, kaçırılan, satılan; düşünmesine, işini ve eşini seçmesine izin verilmeyen, bazen bir köle, bazen de bir süs eşyası gibi ele alınıp, çoğu zaman da cemiyet dışına itilen kadının... " bütün macerası bu piyeste ele alınmıştır. Yazar, cemiyetimizdeki kadının yerini tanımlamış ve eleştirmiştir.

Ahmet Kutsi Tecer' in *Yazılan Bozulmaz* isimli piyesinde, kaderine boyun eğen çileli Emine'nin kurtuluş yollarının nasıl bir yüzüne kapandığını görürüz. *Ahmet Muhip Dranas'* ın *Gölgeler* isimli piyesinde ise, koca baskısı yüzünden kendi iç dünyasına kapanan ve kocasından uzaklaşan kadının çocukları ile oluşturduğu yeni dünyasında mutlu olmayı denemesi anlamlıdır.

Halid Fahri Ozansoy' un *Hayalet* isimli piyesi, sevdiği gence verilmeyip zengin biriyle evlendirilen genç kızın, bir süre sonra ruhî bir depresyona girmesini anlatır. *Faruk Nafiz'* in *Canavar* isimli piyesi ise, zorla dağa kaldırılan Zeyneb'in başına gelen hazin sonu; kız kaçırma eyleminin bir başka cephesi olarak ele alır.

Cahit Atay' ın *Sultan Gelin* isimli piyesi, kızların bir "mal" gibi alınıp satılmasını gülünçleştirir. Sultan Gelin, sağlıklı ve çok güzel bir kız olmasına rağmen ailesi tarafından hastalıklı bir erkeğe satılır. Artık o ailenin malıdır. Gerdek gecesi kocası ölür. Bu yeni durum Sultan Gelin için yeni bir çilenin başlangıcı olur. Türk cemiyet ve aile hayatında uygulanan bir sistem de ölen ağabeyin karısının; yabancıya gitmesin, mal bölünmesin, işgücü eksilmesin diye küçük kardeşe verilmesi geleneğidir. Sultan Gelin küçük kaynı ile evlendirilir. Fakat yeni kocası da bir süre sonra kendi yaşıtı bir kızla kaçıp gidince bu defa beşikteki kaynı ile nikahlanır. Piyeste acı bir durumun gülünç hale sokulması, alaycı bir tenkidi de beraberinde getirir. Cahit Atay, törelerdeki bu yanlışlıkları diğer eserlerinde

de tenkid eder. *Ana Hanım Kız Hanım* isimli piyesinde aynı adı taşıyan iki kadının biri eş baskısına, diğeri ise kısır kocasına ve kumasına, nasıl yenik düştükleri anlatılır. Yazarın *Kırlangıçlar* isimli piyesinde İbsen'in de tenkid ettiği eskimiş fikirler ve inanışlar yüzünden evlenemeyen kızların durumu ele alınır. Cemiyetimizde, büyük kız evlenmeden küçük kızın evlenmesine müsade edilmez. Bu görüşte olan aileler yüzünden evlenebilme şansını kaçıran ve evde kalan kızların durumları trajiktir. *Aziz Nesin'* in *Hadi Öldürsene Canikom* piyesi bu bakımdan anlamlıdır.

Gençlerin, evlenme şeklinde anlamsız bulunan ve eleştirilen bir başka gelenek de görücüye çıkmaktır. *Güner Namlı, Görücüye Çıkıyorum* isimli piyesinde bu durumun artık çağdışı kaldığını komedi şeklinde anlatır.

Cumhuriyet Devri Türk Tiyatrosunda tenkid edilen örf ve adetlerinden bir başkası da aileleri parçalayan köydeki kan davasıdır. Kadınını burada, kan davasının hem tahrikçisi, hem de mazlumu olduğunu görüyoruz. *Turan Oflazoğlu'* nun *Keziban* isimli piyesinde, kocasının ve oğullarının öcünün alınması için torununa baskı yapan Keziban nineyi görürüz. Keziban burada tahrikçi durumundadır. *Muratban Mungan'* ın *Taziye* isimli piyesinde ise oğlu kan davasına kurban giden mazlum analar vardır. Bunun yanında ailenin birliğinin bozulmaması için mücadele veren, iyiliği, dürüstlüğü savunan yeni neslin örnek almasının istendiği sevecen annelere de yer verilir. *Turan Oflazoğlu'* nun *Elif Ana* piyesi bu türe örnektir.

Kadınların, ev içindeki klasik kadınlık ve annelik görevleri içinde tükenmeleri; çok yazar tarafından işlenmiş ve adeta bu durumun kadınlar için değişmesi imkansız, çekilmesi gereken kaderi olarak görülmüştür. Bilhassa taşradaki, köydeki kadının örf ve adetlerin baskısı yanında, mücadele etmesi gereken başka durumlar da söz konusudur. Malı elinden alınan, erkeksiz kalan, namusuna göz dikilen kadınlar, bilhassa 1960 yılından itibaren bir kısım yazarlarımızca meselenin politik arenaya çekilmesi ile köy ağalarının bu kadınlara yaptıkları şeklinde piyeslerimize konu olmuştur. *Vasfi Uçkan'* ın *Deli Emine* piyesinde; varı yoğu elinden alınan köylü kadının, elinde kalan tek horozundan medet umarak, ona koca muamelesi yapması ironiktir. *Hidayet Sayın'* ın *Pembe Kadın* adlı oyununda Pembe Kadın kocası tarafından terkedilmiştir. İmam nikâhlı Pembe Kadını kanunlar koruyamamıştır. Kızıyla ortada kalmıştır. Pembe Kadın, kızına göz diken ağanın kahyasına karşı direnir. Ağalık gücü ile kadın iradesi çatışınca arada kalan Pembe Kadının kızı ezilir.

Aileye dışarıdan yapılan her türlü saldırılar Tanzimat'tan itibaren yazarlarımızca lânetlenmiş ve kabul edilemez addedilmiştir. Fakat bir kısım Cumhuriyet yazarları meseleye politik yaklaştıklarından tiyatronun etkisini olumsuz kılıyorlar. Çünkü, geniş kitlelerin benimsemediği politik tercihler ortaya atılıyor. Kadın, başkaldıran, isyan eden bir âsi halinde ele alınıyor veya böyle olması isteniyor.

Tanzimat'la başlayan Batılılaşma hareketi Cumhuriyet'in ilânından sonra yeni bir çehre kazanır. Bilhassa II. Meşrutiyet sonrasının Batı'dan alınan moda akımlarının Türk aile sistemi üzerindeki olumsuz tesirleri bol bol işlenir. Yazarlarımız ailedeki ve kadındaki farklılaşmayı, değerlerin değişmesini Batılılaşmanın yanlış anlaşılmasına bağlarlar. Cumhuriyetin ilânından bir süre sonra kadın ve aile meselesi cemiyetin genel problemi haline getirilir. Yeni kanunlar ve inkılâplar çerçevesinde aile konusu yeniden ele alınır. Kadının iç dünyasına dönük araştırmalar başlar. Kadını, duyguları, arzuları, ekonomik durumu ve cinsiyet faktörü ile birlikte değerlendiren yazarlar çoğalır. Bilhassa 1930 yılından sonra yazılan piyeslerde kadının değişen şartlara paralel bir biçimde örfün dışına taştığını görürüz. Bu dönem piyeslerinde kadın, değişik tavırlar içindedir. Bu tavırlar; erkek karşısında kişiliğini arama, maddî değerlere doğru yöneliş ve cinsel tatminsizlik şeklinde kendisini gösterir. Enteresan olanı, tavır koyan kadın kahramanların kaderin dışına çıkmak ve mücadele etmek istemelerinin, onları yine büyük bahtsızlıklara götürmesidir. Bu dönemde kadını, cemiyet meselelerine sahip çıkan, ailenin olumlu bir üyesi olarak değerlendirilen piyesler azdır. Kadın daha ziyade baskı altında tutulması, iyi eğitilmemiş olmasından kaynaklanan bir takım zaafları ile tenkid edilir. Bu zaafların da kadını, ekonomik ve kültür farklılığı gözetmeksizin benzer hatalara sürüklediği gözlenir. Ahmet Kutsi Tecer'in *Satılık Ev* isimli piyesinde, Amerikalılara özenen bir ailenin manevî değerleri çiğneyerek nasıl yabancılaştıkları anlatılır. Bunda annenin büyük rolü ve zaafları vardır. Aynı olumsuz tipler ve aileler *Cevat Fehmi Başkut'* un piyeslerinde de sıkça görülür. *Harputta Bir Amerikalı, Ayarsızlar, Makine, Küçük Şehir* bu tür eserlerdendir. Yazarın, *Sana Rey Veriyorum* isimli piyesinde Doktor Ramazan'ın karısı Mübeccel; muhteris, süsüne düşkün, idealsiz, erkekleri yoldan çıkaran, onlara maddî, manevî zararlar veren fettan bir kadındır.

Cumhuriyet yazarlarına göre Batılılaşmanın yanlış anlaşılması aileleri bir takım alışılmadık davranışlara sürüklemiştir. Bu davranışların başında kadının, kendini satmaya kadar götüren süse, modaya düşkünlüğü piyeslerde gösterilir. Yazarlar bu durumu tenkid ederler. *İsmail Hakkı Baltacıoğlu Andaval Palas* isimli piyesinde, Batı'lı kadınlara özenen Güzin Hanım, Türk törelerine, ana ve ev kadını anlayışına uymaz. Baltacıoğlu bu meseleyi *Karagöz Ankara'da* isimli piyesinde daha derinlemesine ele alır. M. Feridun Belisar'ın *Pembe Sokak 46 Numara* isimli piyesinde ise tüccar Behçet'in karısı Pervin Hanım, süsüne düşkün bir kadındır. Bir kürk alabilme uğruna arkadaşına uyarak kötü yola düşer. Kocaya muhtaç olmama düşüncesi onu bu yollara çeker. Batı'lı hayat tarzına özenen ailelerdeki çarpıklaşmanın hazin sonuçlarını en iyi şekilde *Reşat Nuri'* nin *Yaprak Dökümü* isimli piyesinde görürüz. Piyeste anne, ailenin yıkılışını göremesine rağmen hiçbir şey yapamaz. O da kocasının peşine takılır gider. Karı-koca çocuklarının düştükleri duruma sadece seyirci kalırlar. *Vedat Nedim Tör'* ün *Köksüzler* isimli piyesinde de Batı taklitçiliğinin kadında yarattığı bozulma, genç ve güzel Leyla'yı intihara sürükler. *Nudiye Nizamettin'* in *Beyoğlu 1931* isimli piyesinde Avrupalı görünme sevdasına düşen aileleri; *Refik Halid'* in *Deli* piyesinde, Batı'lı hayat tarzının yanlış anlaşılması ve bu hayata özenmenin gariplikleri sergilenir. Batı'lı hayat tarzına özenerek kendini geleneklerin dışına sorumsuzca atan bu kadınlara "Dejenere kadın" gözüyle bakılmaktadır. Cumhuriyet dönemi piyes yazarları dejenere kadının, Batılılaşma akımı ile kadına tanınan haklardan en aşırı şekilde istifade ettiklerini ileri sürerler. Bilhassa bu hakları cinsellik acısından özgürce kullanmaya kalkan kadınların ailelerine nasıl ızdırap verdikleri anlatılır. *Vedat Nedim Tör'* ün, *Çarliston* isimli piyesi bunun çarpıcı örneğidir. Batı danslarından olan çarlistonu yapabilmek için hasta kocasını yatağında bırakıp dansa giden kadın döndüğünde onu ölmüş bulur. Yazarın *Üç Kişi Arasında* isimli piyesinde de kadının cinsel tatminsizliği ve modern hayata özlemi ele alınır. Sedat Simavi, *Ceza* isimli eserinde, kocasını ve çocuğunu bırakarak genç bir adamla kaçıp giden kadının, hatasını bir ömür boyu nasıl çektiğini anlatır. Yazar, kadının duygularını kontrol altına alamadığı takdirde, bunun telâfisi imkânsız neticeler doğurduğunu ve kadını anlık duyguların ömür boyu mutsuzluğa sürüklediğini açıklar. Aynı konunun benzerini daha önce Nahit Sırrı Örik, *Alnıyazısı* isimli piyesinde farklı bir tezle işlemiştir. Mualla, kendisinden genç bir delikanlı ile evlenir. Çocuklarını yanından uzaklaştırır. En yakınlarını kırar. Bir süre sonra yaptıklarının bir hata olduğunu bu hatanın da kontrol altına alamadığı cinsel duyguları yüzünden meydana geldiğini anlar. Herşeyini kaybetmiş olan Mualla için artık geriye dönmek imkânsızdır. Yaptığı hatayı ömür boyu çekecektir. Celâlettin Ezine'nin *Bir Misafir Geldi* isimli piyesinde, dağbaşındaki bir gözlemevinde araştırma yapan Profesör Osman'ın karısı, mutsuz ve yalnızlık içindedir. Yanlarına gelen bir grup misafirin arasında genç, yakışıklı, fakat züppe birine ilgi duyar. Cinsel duygularını harakete geçiren bu genç ile ilişkiye girmek ister. Bu piyeste de Batı'lı hayat tarzına özenme cinsellik duygusu ile birleştirilir. Kadının cinsel arayışları Cumhuriyet öncesi piyeslerde daha ziyâde evin içinde gizlenen bir durumdu. Kadının bu tür bir ilişkiye girebilmesi ancak yakın çevresindeki akrabadan kişilerle mümkün olabiliyordu. Haremlik ve selâmlık, kaç-göç olayı kadının dışarıdan kişilerle ve kolayca böyle bir ilişkiye girmesini imkânsız kılmaktaydı. Halbuki Cumhuriyet'in ilânından sonra kadının erkek ile bir arada bulunması aile dışı ilişkilere girmesini kolaylaştırmıştır. Kocanın mesleğine düşkün olması yüzünden kadının duygularını sürekli bastırması zayıf bir anını bulduğu zaman patlayarak ortaya çıkmasına sebep oluyor. Modern dramlarda görülen bu durum daha ziyade kriz anlarını işlemektedir. *Çetin Altan'* ın *Çemberler* piyesinde modern hayat özlemi karı-koca ve çocuklar üzerinde bunaltıcı bir baskı unsuru olur. Piyeste, anne modern dünyanın kadını olmak ister, fakat bunu nasıl yapacağını bilemez. Kendini; erkek arkadaş, kumar ve içkiyle avutur. Ne eskiye bağlı geleneksel bir tavır alır, ne de yeninin bilinçli bir üyesi olamamanın sıkıntısını üzerinden atar. Kızı ise, bir süsten farksızdır. Uyuşuk ve tembeldir. Kızın aradığı rahat bir evliliktir. Evliliği, istediğini özgürce yapabileceği bir ortam olarak niteler.

Kadının cinsellik mevzuu, cinsel taassub ve gençlerin bu yönden eğitilmemiş olmaları da *Turgut Özakman'* ın *Paramparça* piyesi ile *Dinçer Sümer'* in *Üç Derste Aşk* isimli piyeslerinde tenkid edilir. Aslında aşkın dersle öğretilemeyeceğini bu yazarlar da iyi bilmektedirler. Çünkü, bu bir duygu terbiyesi meselesidir. Bu yazarların esas hedefi cemiyetimizdeki bastırılmış cinselliğe serbestlik ve haklılık kazandırmaktır. Bu durum da doğal olarak aile kurumunu sarsacak ve bozacaktır. Kaldı ki aşk, aşkı yaşayanlara göre değişen bir kavramdır. Nite-

kim Batı'nın yanlış değerleri yüzünden gerçek aşkların, duygu ve hayallerin yok oluşu; insanların bu yüce duygudan sıyrılarak yozlaşıp cinselliğe doğru akışları ve evliliklerin bir saman alevine dönüşü Yusuf Ziya Ortaç'ın *Aşk Dersi* isimli piyesinde tenkid edilir. Burada da yazar eski aşkları yeniden tesis etmek ve öğretmek gayretine düşer. Görülüyor ki, iki bakış tarzı vardır. Kadının yeri burada da tam belli değildir.

Cumhuriyetin ilânından sonra kadına tanınan haklar bazı yazarlarımızca espri konusu yapılır. Hüseyin Rahmi, kadın haklarını, kadının erkekleşmesi açısından alaylı bir şekilde ele alır. Yazara göre, Batılılaşmanın bu geçiş döneminde kadının elde ettiği eşitlik ve çalışma özgürlüğü onun kadınlık ve annelik görevlerini engelleyecektir. Bu da ailede bir takım acı sonuçları doğurabilir. İşte bu yüzden kadının yeri evi olmalıdır. Dişi kuş yuvasında kalmalıdır.

Kadının yeni hakların kullanmak istemesini, erkekliğe özenme olarak değerlendiren ve alaya alan yalnız Hüseyin Rahmi değildir. Aziz Nesin de *Hakkımı Ver Hakkı* isimli piyesinde, erkekliğe özenen Resmiye Hanım, kendi halindeki kocası Hakkı ile yer değiştirirler. Fakat bu durum Resmiye Hanımı memnun etmez. Eski statüye dönmeyi kabul eder.

II. Meşrutiyetten günümüze kadar yazılan pek çok piyeste aile düzeni ve kadının ailedeki yeri tenkid edilmiştir. Bu piyesler kadını, ailenin sadakatsiz üyesi ve ihanete eğilimli olarak addetmişlerdir. Tabii bunda yazarların erkek olmasının da rolü vardır. Çünkü meseleye kadın gözüyle bakılamamıştır. Erkek yazarlara göre de kadının bu derecede alçalmasının sebebi asrî hayat özlemidir. Meselenin, sosyal, siyasî, kültürel ve biyolojik sebepleri üzerinde fazla düşünülmemiştir. Kadını sadece duyguları ile yaşayan ve bu yüzden aile kurumu için her an tehlike arzeden bir faktör olarak görmüşlerdir. Bir kısım yazarlarımız da kadını bu durumlara itenin ataerkil aile düzeni olduğunu iddia etmişlerdir. Kadın-erkek münasebetlerinde erkeğin baskısının yalnız kadına değil erkeğe de sonunda zararlar verdiğini ileri sürmüşlerdir. Baskı altında tutulan kadının, kocası yaşlandığı zaman güçlendiğini; o zaman da kocasına gerekli değeri ve desteği adeta bir intikam hissiyle vermediğini ileri sürmüşlerdir.

Cumhuriyet devrinde kadına kanunla verilen bir takım sosyal hakların hayata geçirilmek istenmesi; beraberinde bazı problemleri de getirir. Kadın, tıpkı erkek gibi kişilik sahibi olmak ister. Kanunî haklarını kullanmak üzere geleneklerin dışına çıkar. Bunun mücadelesini verir. Kişilik arayışında olan modern kadın ile kadının geleneksel rolünü üstlenmeye devam etmesini isteyen erkek arasında devamlı bir soğuk savaş söz konusudur. Bu durum, *Reşat Nuri'* nin *Eski Şarkı* 'sında ve *Çetin Altan'* ın *Beybaba* isimli piyesinde ele alınır. Modern kadın, yeni kazandığı hakların ve özgürlüğün sarhoşluğunu, cemiyetin süregelen kadın-erkek ilişkilerini dikkate almadan inkâr etmekte; aile kurumunu bir takım peşin hükümlerle parçalayabilmektedir. Nitekim *Eski Şarkı* 'da, Amerikan kolejinden mezun olan Züleyha modern kadının hürriyet sarhoşluğu içinde, eşi Yusuf'a hayatı "Yusuf ile Züleyha" hikâyesini alaya alırcasına zehir eder. Bu durumu, kadının kendisine tanınan eski durumların yarattığı ürkekliği yine de üzerlerinden atamadıklarını iddia ederler. Kadının sağlanan imkânların ve hakların mesuliyetinin bilincine varamadığını ileri sürerler. Bu şartlarda yapılan evliliklerin daha büyük problemler yarattığı, hatta fertler üzerinde psikolojik bir takım yaralar meydana getirdiği ileri sürülür. Ayrıca piyeste Anadolu - İstanbul aile anlayışının bir mukayesesi vardır. Bu mukayesede Anadolu'nun küçümsenen erkeği sonunda sesini mertçe yükseltir. *Adalet Ağaoğlu, Evcilik Oyunu* 'nda ailelerin de baskısıyla bu tür sağlıksız evliliklerin kompleksli insanlar yarattığını iddia eder.

Modern kadın gibi yeni dönemde geleneklere sıkıca bağlı eski kadın da problemlerin kaynağıdır. Eski kadın mevcut durumunu her şeye rağmen kabullenmiştir. Halbuki yeni kadın, haklarını ararken yeni çatışmaların kaynağı olur. Bu kadınlar için uyumlu bir eş bulmak yahut evliliklerini uyumlu sürdürebilmek çoğu zaman mümkün olmaz. Yazarlara göre; medenî evlenme biçimi kadın ve erkeğin gerçek yüzlerini saklamasına yol açmıştır. *Yıldırım Keskin, İnsansızlar* 'da; bir türlü gerçek yüzlerini göstermeyen kadın ve erkeğin giriştiği gizli mücadeleyi ortaya serer. *Şahap Sıtkı, Ayrı Dünyalar* 'da, Strindberg'gn görüşlerine yaklaşarak erkeği ve kadını farklı iki varlık olarak değerlendirir ve bu yüzden anlaşmaların mümkün olamayacağını ileri sürer. Bu piyeslerin dışında *Sabahattin Kudret Aksal'* ın *Kahvede Şenlik var* 'ı, *Oktay Rıfat'* ın *Atlarla Filler* ve *Yağmur Sıkıntısı; Melih Cevdet Anday'* ın *Mikado'nun Çöpleri, Çetin Altan'* ın *Çemberler , Mor Defter* isimli piyesleri hep kadın ile erkeği psikolojik yönden karşılaştıran ve tahlil eden eserlerdir.

Savaş sonrası ülke ekonomilerinin bozulması ve insan kaybı, cemiyette ve ailede problemler yara-

tır. Savaş yüzünden kadınlar eşlerini kaybetmekte ve ekonomik sıkıntılara düşmektedirler. Bu durum da Cumhuriyet Dönemi piyeslerinin konusu olur. Geçimini erkeğe bağlayan kadın, yeni durum karşısında çaresiz kalmış ve kendini paralı bir erkeğin kucağına meşru olmayan bir şekilde bırakmıştır. Bu dönem piyeslerinde para, kadın ve erkek için çok önemli gösterilir. Para erkeği de olumsuz yönlere sevkeder. Erkek kumar oynar, alkolik olur ve bu yüzden çocuğunu, evini terkeder.

Necip Fazıl' ın *Para ve Nam-ı Diğer Parmaksız Salih* piyeslerinde olduğu gibi para ve zevk ihtiras halini alınca ailede huzursuzluklar başlar. Kadın, kendisi de parasız kaldığı zaman yeni rolünü benimseyerek vücudunu para kazanma vasıtası haline getirir. Bu yüzden parasızlık ailelerde ahlâk bozulmalarına yol açar. Kadın, *Cevat Fehmi'* nin *Paydos* piyesinde olduğu gibi ya kocasını gayrimeşru kazanç yollarına iter ya da kendisi para karşılığı ilişkiye göz yumar. Bazı kocalar da eşlerini bu yola itmekte beis görmezler. Ailedeki ve cemiyetteki bu ahlâk karmaşası bir kısım piyeslerde ideolojgik maksatlarla ele alınmış; savaşın ve paranın bozguncu gücü tenkid edilmiştir. Köyden şehire yapılan göçler, büyük şehire gelen ailelerin burada kaybolmuşluğu da aynı bakış açısı içinde ele alınmıştır. Oktay Rifat'ın *Çil Horoz* isimli piyesinde; büyük şehirde ekonomik sebeplerin güçsüz bıraktığı gecekondudaki kadının maddî ve cinsî isteklerinin onda yarattığı psikolojik yıkıntılar anlatılır. Kadın, bu ihtiyaçlarından dolayı erkeğin âdeta kölesidir. *Adalet Ağaoğlu'* nun *Çatıdaki Çatlak* isimli piyesi de ev kadınının çalışmak zorunda kalan sıradan insanların ekonomik güvensizliğinin ailedeki çöküşü hızlandırdığı anlatılır. *Vedat Nedim Tör'* ün, *İşsizler* piyesinde Leyla, savaş sonrası maddî imkansızlıklar yüzünden kendisini satmaya zorlanır. Yazar, *Kör* isimli piyesinde bu meseleye başka açıdan yaklaşır. Kadın, kör olan eşine bakabilmek için borçlanır. Borcunu ödeyemeyince de borçlandığı adamın metresi olur. Bunu öğrenen kocası kendisini öldürür. *Hayvan Fikri Yedi* piyesinde ise, bir bilim adamı araştırmaları için lazım olan maddî kaynak uğruna karısının kötü yola düşmesine göz yumar. Araştırmalarından bir sonuç alamayan bilim adamı, kıskançlık krizine girerek karısını öldürür. *Vedat Nedim Tör,* aşkın ve namusun ilerlemek, Batı'lı olmak uğruna bilimin önüne serilmemesi gerektiğini söyler. *Oktay Rıfat, Kadınlar Arasında* isimli piyesinde savaş yüzünden erkeksiz kalan kadınların, çektikleri sıkıntıları dile getirir. Nahit Sırrı Örik, *Para Uğruna* 'da karısını genç erkeklere para karşılığı satan adamın yaşlandığında karısının bu ilişkilerini kıskanarak onu öldürmesini; *Osman Cemal Kaygılı, Bana Benziyor mu?* 'da sarhoş ve gaddar bir kocanın karısını nasıl kötü yola itişini anlatır. *Melih Vassaf*' ın, *Sam Rüzgârları* 'nda ise, eşi ölen kimsesiz kadının çocuklarına bakabilmek uğruna kötü yola düşüşü anlatılır.

Vasıf Öngeren, kadının kötü yola düşmesinin müsebbibi olarak cemiyeti gösterir. *Asiye Nasıl Kurtulur ?* isimli piyeste, kötü yola itilen Asiye'ye hiçbir kurtuluş yolu gösterilmez. Cemiyetin kuralları Asiye'ye kader olmuştur. Boyun eğmeye mecburdur. Aynı tema, Refik Erduran'ın *Direklerarası , Orhan Asena'* nın *Kocaoğlan, Kapılar ve Gecenin Sonu, Turgut Özakman'* ın *Bir Şehnaz Oyun* isimli piyeslerinde de işlenir.

Bu devir eserlerinde şüphe ve kıskançlık da ele alınan temalardandır. Şüphe ve kıskançlığın aileye ve kadına mutsuzluk verdiği ileri sürülür. Çapkınlık yapan erkek veya kadın evlilik bağına ihanet edince aile çatırdar. *Hayri Muhittin Dalkılıç'* ın *Gölge* isimli piyesinde, karısının aşığı sandığı bahçedeki gölgeye ateş eden koca, yanlaşlıkla karısını öldürür. *Aziz Nesin, Tut Elimden Rovni* piyesinde, canbaz karı-koca birbirlerinden şüphe ederek evliliklerini tehlikeye düşürürler. Yazar, "Bir ipte iki canbaz oynamaz" atasözünden yola çıkarak, evliliği bir canbaz oyununa; eşleri de canbaza benzetir. *Vedat Nedim Tör'* ün, *Siyah Beyaz* piyesinde de; kıskançlık yüzünden ruhî dengesi bozulan kadının, aile fertlerine saldırarak kızını boğması çarpıcıdır.

Cumhuriyet devri piyes yazarları, yukarıdan beri sıraladığımız meseleri dışında aileyi felakete sürükleyen başka konulara da temas etmişlerdir. Genç, güzel ve evli bir kadının yaşadığı kasabadaki erkeklerin onu elde etme çabaları karşısında, daha fazla tahammül edemeyerek cinayet işlemesi *Necati Cumalı'* nın *Mine* 'sinde, ekonomik problemi olmayan kişlerin hayatlarında; kaybolmuş, eskimiş aşkın ve saadetin hayallerinin sembolü olan kadın ve erkek, *Ahmet Muhib Dranas'* ın *Gölgeler* isimli piyesinde ele alınır. Gölgeler piyesinde, ölümün yaklaştığını hisseden yaşlı erkek, sezgilerinin ve hayal gücünün doğrultusunda yarattığı bir rüya ve hayal halinin içinde sevdiği kadınla yaşar. Eserde, yaşlılık psikolojisi ailede yeni bir huzursuzluğun kaynağıdır.

Melih Vassaf' ın *Bir Küçük Aslancık Varmış* isimli piyesinde psikolojik bozukluklar içindeki kadının örneğini görürüz. *Galip Güran'* ın *Batak* piyesinde

ise, *Eugene O'Neill'* in "Günden Geceye" piyesindeki morfinman kadının benzeri olan bir kadın vardır. Bu kadınlar aile için hep huzursuzluk kaynağıdır.

Behçet Necatigil' in küçük radyo oyunlarında şair-yazar, dilin bütün imkânlarından faydalanarak modern ailede yıpratıcı dış şartlara maruz evlilikleri kuruluş aşamasından itibaren ele alır. Yazara göre, aileler kurulurken bir takım telkinlere boyun eğerler. Yanlış anlaşılmalar, yanlış yorumlamalar, maziye ait uzak çağırışımlar, ekonomik sıkıntılar evliliği bekleyen tehlikelerdir (*Pencere, Uzak Yol Kaptanı, Üç Turunçlar, Karakol Durağı*).

İdealize edilen kadın itpleri bu dönem piyeslerinde çok az eserde görülebilmektedir. Bunlardan biri *Yakub Kadri'* nin *Sağanak* isimli piyesinde; gerici kocası ve kayınpederine karşı Cumhuriyet'i savunan Belkıs'tır. Diğeri ise, Musahipzade' nin ülkücü ve vatansever *Selma* 'sıdır. *Bilgesu Erenus'* un *Halide* 'si de farklı değildir. Halide cemiyette kendine yer edinmeye çalışan, kadın olmanın bilinci yanında cemiyetteki görevlerinin de farkında olan aydın bir önder kadın tipidir. Millî bir karakter taşıyan bu tipler, sosyal hayattaki kadının idealize edilmiş tipleri de sayılmazlar. Zira bu kahramanlar, fikre göre şekillendirilmiş tiplerdir. Bu bakımdan bir kısmı çevresine mutsuzluk verir; bir kısmı da çırpınmasına rağmen çevresinin mutsuzluğunu hafifletemez. Mesela, Belkıs'ın çatışması ailesine en ağır yıkımı getirir. Sonunda mutsuzluk gözyaşları döker.

İncelediğimiz Cumhuriyet devri piyeslerinde gördük ki, Batı talitçiliği ve paranın mutlak gücü aile üzerinde tesirlidir. Süsü ve eğlencesi ile asrî hayat tarzını taklit eden, kumar oynamayı ve içki içmeyi seven sadece erkek değil, aynı zamanda kadındır. Ahlâkî değerlerin dışına çıkarak meşru olmayan ilişkilere giren, kendisine tanınan hakları kötüye kullanan, para ve arzuları yüzünden eşini, ailesini yıkıma sürükleyen yine erkekle beraber kadındır. Bu dönem eserlerinde kadın âdeta bütün yeni, aşırı ve zararlı eğilimlerin serpilip geliştiği bir kaynak olarak görülmüştür. 1960 yılından sonra yazılan piyeslerde kadının, lükse ve gösterişe önem verişi, evlilik bağlarına ihaneti de aile içi problemlere bağlanmıştır.

Görüldüğü gibi son devir Türk tiyatrosunda ailenin temel fertleri olan kadının ve erkeğin psikolojik yapısı incelenmiş, bilhassa kadına çok değişik roller verilmiştir. Bazı piyeslerde kadının geleneksel rolü devam ettirilirken, bir kısım piyeslerde ise yeni arayışlar içindeki kadının psikolojik yapısından kaynaklanan sosyal çatışmaların sebepleri üzerinde durulmuştur.

Konusunu tarihten alan piyeslerde klâsik aileden bahsetmek mümkün değildir. Söz konusu eserler Batı tesirine açık olduğundan, evlilik dışı münasebetler tabii gösterilmektedir. Daha çok güçlü kadınların yer aldığı tarihî oyunlarda iki tür kadına tesadüf edmekteyiz. Bunlardan ilki, erkeğin üzerinde tesiri büyük olan mâşukalardır. Bunlar tıpkı destanlarda yer alan, olağanüstü güzellikte ve sanki Tanrı'nın kahramana bağışı kabul edilen kadınlar gibidirler. Hatta biz bu kadın tiplerinin destanlardan gelen tipler olduğunu söyleyebiliriz. *Hamdullah Suphi, Yeni Turan* piyesinin yasaklanması dolayısıyla Türk Ocağı'nda yaptığı bir konuşmada Türk tarihinden örnekler vererek, Türk kadınının yeri hakkında geniş bilgiler verir. Bu kadınların en güzel örneğini "Oğuz Kağan" destanında görürüz. Piyeslerde ise, bunun örneklerini *Faruk Nafiz'* in *Akın* piyesinde Suna, *Özyurt* piyesinde yine Suna ve kızı Işık, *Ateş* piyesinde Zeynep ve kızı Ayşe'de buluruz. Ayrıca *Celâl Esat Arseven'* in *Bay Turgan* piyesinde Uluneğe, bu tiplerin en çarpıcı örneklerini teşkil ederler. İkinci grubu ise, entrika içindeki kadınlar oluşturur. Bu kadınlar, anne, eş ve sevgili olarak tiyatroda, bilhassa Shakespeare'in tarihi oyunlarında yer alan iktidar hırsı içindeki kadınların benzeridirler. Fecr-i âti yazarlarından *Tahsin Nahit* ve *Şahabettin Süleyman'* ın birlikte yazdıkları *Kösem Sultan* isimli piyeste, Kösem Sultan ve Turhan Sultan bu tiplerin tebarüz edenleridir. *Turan Oflazoğlu'* nun, iktidar üçlemesi olarak yazılan üç piyesi (*Deli İbrahim IV. Murat ve Kösem Sultan*), bu tipleri daha da çarpıcı bir şekilde karşımıza çıkarır. Saraya giren kadınların bir kısmı güzellikleri ile dile düşmüş ve baştan çıkarıcı olmuşlardır. Bir kısmı ise, iktidarın gücü ve politikanın gereğini yapmak istemişlerdir. Orhan Asena'nın *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe* piyesinde Hürrem Sultan'ın analık yönü ile alınır. Kendi çocukları için ayırım yapılmamasına çalışan Hürrem, Şehzade Mustafa'ya hiç acımaz. Aslında Hürrem Sultan'a analık duygusunun arkasında yatan iktidar hırsı onu entrikacı ve acımasız olmaktan kurtarmaz. Her iki gruptaki kadınların mutluluğu çok zor yakaladıkları, daha ziyade büyük bedeller ödedikleri görülür. Erkekler üzerinde nüfuz sahibi olmaları kader çizgilerini değiştirmeye yetmez. Bunu *Genç Osman* 'da da görürüz.

Görüldüğü gibi Türk tiyatrosunda çalışan kadının meselesi yoktur. İş başında çalışan kadının prob-

lemleri veya meslek sahibi kadının problemleri yine ev içindeki haliyle ele alınır. Yani kadın evlilik kurumu içinde değerlendiriliyor. Daha ziyade ezilmişlik teması işleniyor. Bu durum da yine 1960 sonrası piyeslerinde görülür.

Tiyatro eserlerinde, kadının kanunî haklarını kullanmak istemesi, çalışması ciddiye alınmamıştır. Bunda "Kadının yeri evidir" kanaati etkindir. Nitekim aksi durum *Kadın Erkekleşince* de mahzurlu bulunmuştur. Analık görevini küçük göreceği düşünülen kadının aile düzenini de bozacağı endişesi getirmiştir. Çalışan kadına da bu yüzden iyi gözle bakılmamıştır. Hatta çalışması hafiflik olarak değerlendirilmiş ve ahlâk bozukluğunun artmasının temel sebebi gösterilmiştir. Cumhuriyet'le birlikte, teoride kadına verilen eşitlik ve çalışma özgürlüğü uygulamada aksamıştır. Çünkü yerleşik bir gelenek haline gelen kadının ekonomik olarak erkeğe bağımlı olması fikri kadınlar arasında rağbetini korumuştur. Kadının erkeğin nüfûzuna girmesi; evliliği, kadın için bir nevî maddî sigorta haline getirmiştir. Zaten Medenî Kanun da çalışma hakkını ancak eşinden alabileceği bir izinle uygun görmektedir. İşte bu teori ile uygulama zıtlığı pek çok yazarın dikkatini çekmesine rağmen hala tiyatromuzda ciddî olarak ele alınmış bir konu değildir.

Tanzimat'tan itibaren konusu ev içinde geçen oyunların sayısı çoktur. Aile toplumun en küçük birimidir ve toplumun fertleri sıhhatli olarak, ancak sıhhatli ailelerde yetişir. Tanzimat yazarları bu bakımdan kadının yetiştirilmesini ilk merhale olarak görürler. *Vatan* piyesinde İslâm Bey'in Zekiye'ye söylediği "Sen yaradılışta bir anne, ister ki, vatana benim gibi evlat yetiştirsin ! " (Vatan Yahut Silistre, s. 33) cümlesi Namık Kemal'in tesiriyle yazılmış pek çok piyese ilham kaynağı olmuştur.

Genç kızların evliliği bir çeşit kader olarak kabul etmemelerini dileyen sanatçılar *Namık Kemal'* in *Zavallı Çocuk* 'taki Şefika ile *Ahmet Mithat'* ın *Açıkbaş* 'taki Yekta'sı ile isyan edebilecek tipleri ortaya çıkarmışlardır.

II. Meşrutiyet sonrasında artan vodvil tercümeleri, adapteler, evlilik dışı münasebetleri âdeta tabii hale getirmiştir. Bazı dramlarda yazarlar ailenin gerçekleşebilmesi için başlangıç adımı olan evlenme şekline karşı olumsuz tavırlar sergilerler. Özellikle sanatkâr gençler arasında yaygınlaşan bohem hayat tarzı yüzünden bu tür eserler çokça yazılır. Fakat bu eserlerde aileye olumlu bir şekilde bakılmasına imkân vermiştir. *Fırtına* bu bakımdan en önemlisidir.

Cumhuriyetten sonra bu tesirler devam ederken, Dünya tiyatrosunun büyük eserlerinin tesirleri de başlar. Kadının eğitilmesi meselesi İstanbul'daki kadınlardan köylü kadınların eğitimine doğru bir gidiş gösterir. Aile içi problemlerin, kadının yeterli eğitimi almamasından kaynaklandığı vurgulanır.

1950'den itibaren hızını arttıran köyden şehire göç, şehirde bir çeşit köyün devamı demek olan gecekondu edebiyatına da yol açmıştır. Burada köyle şehir adetlerinin, alışkanlıklarının, yaşayış tarzının farklılığının doğurduğu buhranlar, maddî sıkıntılar, işsizlik ele alınmaktadır. *Çatıdaki Çatlak* şehir standartlarında yaşayan aile ile köyden gecekonduya gelen ailenin karşılaştırması bakımından önemlidir.

Piyeslerde başlangıçta aile içinde erkekler eğitici durumdayken daha sonraları kadının duygularıyla hareket etmesi sonucu isyana yöneldiği görülüyor. *Kurban* bu bakımdan manalıdır. Kanunların yasağına rağmen örf, köylerde kanun yerine geçmiştir. *Kezban* 'da örfü de aşan daha güçlü duygular ve bunların harekete geçirilmesi işlenmiştir.

Aile fertlerinin birbiriyle münasebetleri nesil çatışmalarını da gündeme getirir. 1960'dan sonra bazı eserlerde aile hayatına, evliliğe karşı son derece olumsuz bir bakış hâkim olmakla birlikte genel plânda yine de bir iyimserliğin olduğunu söyleyebiliriz. Zira ev içi kapalı bir mekân olduğundan, yine de şahıslar için bir sığınma ve kurtuluş olarak görülmektedir. Bu iyimser bakış tarzının arkasında asırlarca yerleşmiş olan geleneksel halk oyunlarımızın, yaşayış tarzımızın tesiri söz konusudur.

KAYNAKLAR

Tanzimat Dönemi Oyunları

Açıkbaş (Ahmet Midhad) *Ahmet Mithat Efendi'nin Tiyatroları,* Haz: İnci Enginün, İstanbul, 1990.

Afet-i Cehl yahut İnhimak-ı Sefahat (Mehmet Sadi), Hayâl Matbaası, İstanbul, 1291(1875)

Afife Anjelik (Recaizade Mahmut Ekrem), İstanbul, 1872.

Ahmak Herif Hasis Karı yahut Ölmediğime Ben de Şaşıyorum (Tevfik Efendi) İstanbul, 1290 (1874).

Akif Bey (Namık Kemal) Kültür ve Turizm Bak. Y., Ankara, 1988.

Bahtiyar yahut Son Günlüğü (Mustafa Hilmi), İst.

1291 (1875).

Bedriye (Abdülhalim Memduh), İst. 1304 (1888).

Besa yahut Ahde Vefa (Şemseddin Sami), İst. 1292 (1876).

Bîçâre (Nuri Bey) İst. 1293 (1877).

Cünûn-ı Aşk (A. Hamid) , İst. 1925.

Çengi yahut Daniş Çelebi (Ahmet Mithad) Ahmet Mithat Efendi'nin Tiyatroları, Haz : İnci Enginün, İst. 1990.

Delile yahut Kanlı İntikam (Hasan Bedrettin-Mehmet Rifat), ist. 1292 (1876).

Ebülulâ yahut Mürüvvet (Hasan Bedrettin-Mehmet Rifat), İst. 1292 (1876).

Ecel-i Kaza (Ebüzziya Tevfik), İst. 1288 (1872).

Eden Bulur yahut Merhametsiz Vâlide (Mehmet Ziya), İst. 1298 (1882).

Eyvah (Ahmed Mithat), A. M. Efendi'nin Tiyatroları, Haz: İ. Enginün, İst.1990.

Feryat (Süleyman Talât), İst. 1292 (1876).

Firkat yahut Gönül Ne Belâ (Ahmet Muhtar), İst. 1293 (1877).

Fitne-i Şükrü, İst. 1290 (1874).

Garip Çoban (Ruhsar), İstanbul, 1293 (1875).

Gave (Şemsettin Sami), İstanbul, 1293 (1877).

Görenek (Manastırlı Mehmet Rifat) y.y.t.y.

Gülnihal (Namık Kemal), İstanbul 1969.

Hasret (İzzet Nuri), İst. 1290 (1874).

Haşim Bey yahut Münasebetsiz İzdivaç (Süleyman Vehbi), İst. 1302(1886).

Hükm-i Dil (Ahmet Midhat), Ahmet Mithat Efendi'nin Tiyatroları, Haz. İnci Enginün, İst. 1990.

İbret yahut Talihli Familya (Ahmet Fahri), İst. 1301 (1885).

İcbar-ı Gurur yahut İnkılab-ı Muhabbet (Mehmet Şakir), Bursa, 1301.

İçli Kız (A. Hamid), İst. 1291 (1875).

İdbar ve İkbal (Ahmet Necip), İst. 1290 (1874).

İkinci Ersas (Ali Haydar), İst. 1282 (1886).

İnatçı yahut Çöpçatan (Mehmet Şakir), İst. 1301 (1885).

Iskat-ı Cenin (Hasan Bedrettin), İst. 1290.

İşte Alafranga (Mustafa Fahri) İst. 1291 (1875).

Kara Belâ (Namık Kemal), İst. 1291 (1875).

Karı-Koca Muarazası, İstanbul, 1291 (1875).

Kaza ve Kader (Arif) İst. 1290 (1875).

Kendim Ettim Kendim Buldum (Mehmet Şemsettin), İst. 1292 (1876).

Kırk Yalan Köse, Bursa, 1302 (1886).

Mesture-i Aşk yahut Muhabbetin Neticesi Cinayet (Ahmet Muhtar), ist. 1304(1888).

Mihnet yahut İftirak-ı Aşk (Ahmet Muhtar) İstanbul, 1301.

Misafiri İstiskal, İst. 1287 (1871).

Mücazat (Mehmet Şemsettin) , İst. 1291 (1875).

Nâmurad (Agâh), İst. 1291 (1875).

Nedamet (Hasan Bedrettin-Mehmet Rifat), İst. 1292(1876).

Pak-damen (Mehmet Rifat), İst. 1291 (1875).

Sabr u Sebat (A. Hamid), İst. 1291 (1875).

Sanki Aşk (Ali Necip Paşazade Ahmet Hamdi), İst. 1299 (1883).

Sergüzeşt-i Perviz (Ali Haydar), İstanbul, 1292 (1866).

Sevda Kurbanları yahut Hamiyetsiz Vicdan (Ahmet Fahri), İst. 1302 (1892).

Şair Evlenmesi (Şinasi), Haz: M.N. Özön, 6. b. İst. 1972.

Şefkatsiz Valide (Cafer), İst. 1300 (1884).

Şimdiki İzdivaçlar (Fikri Paşazade Ömer Lütfi) , Kahire, 1905.

Şöhrete Muhabbet Ne Harabiyet yahut Tasvir-i İtaat (Y. Nuri), İst. 1298(1892).

Tasvir-i Sebat yahut Nesibe (Yusuf Neyyir) İst. 1290 (1874).

Tedbirde Kusur (Mehmet Şemsettin), İst. 1290 (1874).

Tesir-i Aşk yahut Zahmetsiz Ölüm (Mustafa Hilmi), İsk. 1291(1875).

Üvey Ana, İst. 1292 (1876).

Vatan Yahut Silistre (Namık Kemal), Hz: Kenan Akyüz, Ankara, 1988.

Vuslat yahut Süreksiz Sevinç (Recaizade Mahmut Ekrem), İst. 1291 (1875).

Zamane Şıkları (Nuri), İst. 1290 (1874).

Zavallı Çocuk (Namık Kemal) Haz: Kenan Akyüz, Ankara, 1960.

Zavallı Gilbert yahut Bir Mahkumun Zevcesi (Mehmet Rifat), ist. 1307 (1889).

Meşrutiyet Dönemi Oyunları

Açık Bono "İnci", Nr. 4, 1 Mayıs 1919.

Adalet Yerini Buldu (Fehime Nüzhet), İstanbul, 1326.

Aralarında (Şehabettin Süleyman), "Resimli Roman", Nr. 5, Temmuz, 1325.

Arkadaş Hatırı İçin (Yusuf Ziya), İstanbul, 1324.

Aşk-ı Atik (İbnürrefik Ahmet Nuri), İstanbul, 1920.

Aşk Dersi (Hüseyin Zati), İst. 1335.

Aşk ve Namus (İhsan Hüsni-Said Suzan), İst. 1329.

Avdet (Şehabettin Süleyman), İst. 1326.

Baria (Ali Ekrem), İst. 1324.

Beyin Hakkı Var (Ahmet Reşat), ist. 1325.

Binnaz (Yusuf Ziya), İst. 1325.

Bir Kelime... Müthiş Felâket (Abdi Tevfik), İst. 1327.

Bir Zalimin Encamı (Fehime Nüzhet), İst. 1324.

Caniler Saltanatı (Bulgurluzade Rıza), İst. 1919.

Ceriha (Mehmet Rauf), "Süs", Nr. 1-10, Ağustos 1339.

Cidal (Mehmet Rauf), İst. 1327.

Çıkmaz Sokak (Şahabettin Süleyman), İst. 1329.

Çifteli Mikroplar (Hüseyin Suat), İst. t.y.

Dengi Dengine (İbnürrefik Ahmet Nuri), İst. 1335.

Diken (Mehmet Rauf), İst. 1333.

Eski Rüya (Reşat Nuri), İst. 1338.

Ev Kirası (Yusuf Ziya), İst. 132.

Fırsat Yoksulu (İbnürrefik Ahmet Nuri), İst. 1134.

Fırtına (Şehabettin Süleyman), İst. 1326.

Firar (Tahsin Nahit), İst. 1326.

Gelin İntihabı (Mehmet Sırrı), izmir, t.y.

Gerdaniye Buselik "İnci", Nr. 6, 1 Temmuz 1919, y.y.

Guguk Hanımcığım (Mehmet Sırrı) İst. 1341.

Hafiye Melânetleri (Yusuf Niyazi), ist. 1328.

Hare (Süleyman Bahri), İst. 1329.

Harika (Mesanet Bedirhan), "Kadın Dünyası", Nr. 146. Haziran 1330.

Hazan Bülbülü (Hüseyin Rahmi) İst. 1332.

Hıralambos Cankiyadis (Saffeti Ziya), İst. 1328.

Hicranlar (Tahsin Nahit), İst. 1324.

İki Bebek (İbnürrefik Ahmet Nuri) "İnci", Nr. 1, 1 Şubat 1919.

İklima (Şahap Rıza) İst. 1326.

İnbidam (Yusuf Niyazi), Işık Matbaası, Giresun.

İstibdadın Son Günü yahut Zavallı Valide (Ahmet Tevfik).

İtaat İlâmı (Musahipzade Celal), İst. 1936.

Kâbus (Halid Ziya), İst. 1334.

Kadın Tertibi (İbnürrefik Ahmet Nuri), İst. 1334.

Kanun (Şahabettin Süleyman), İst. 1326.

Kırık Mahfaza (Şahabettin Süleyman) İst. 1329.

Kırk Lira (Yusuf Ziya), İst. 1324.

Kısmet Değilmiş (İbnürrefik Ahmet Nuri), İst. 1336.

Kıvılcım (Aktör Ziya Bey), El Yazması, Metin And Özel Kitaplığı.

Kördüğüm (Yusuf Ziya), İst. 1920.

Körebe (Cenap Şahabettin), İst. 1334.

Mama Dadım Darılır (Ali Ekrem), "Tarik", Nr. 39-46, İst. 1919.

Mesâib-i İstibdat (Mehmet İhsan) İst. 1324.

Mülevves yahut Bir Casusun Akibeti (Yusuf Niyazi), İst. 1328.

Öldüren Söz Öldürmeyen Aşk (Salih Zeki), Balıkesir, 1335.

Pençe (Mehmet Rauf) İst. 1325.

Rüşvetle Mesnet (Halil İbrahim) İst. 1326.

Sansar yahut İki Kuvvet (Mehmet Rauf), İst. 1920.

Sinirli Bey (Mehmet Asaf), İst. 1334.

Sükut (Ali Ekrem) "Tarik", Nr. 13-35, 2 Ağustos 1919.

Şehbal yahut İstibdamın Son Perdesi (Hüseyin Suat) "Aşiyan" Nr. 10-17, 1324.

Şüphe (Yusuf Ziya), İst. 1336.

Taaddüd-i Zevcat (Osman Şevki) İst. 1327.

Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu (Mizancı Murad), İst. 1326.

Teselli (Selami İzzet), İst. 1919.

Tiraje (Raif Necdet-Mehmet Rauf), İst. 1919.

Türk Kızı (Musahipzade Celal), İst. 1325.

Veda (Yakup kadri), İst. 1325.

Yalan (Cenap Şehabettin) El yazması, Şehir Tiyatroları Kütüphanesi, 1330.

Yarasalar (Mahmut Yesari) El yazması, Metin And özel Kitaplığı,

Yarım Türkler (Aka Gündüz), İst. 1919.

Yeni Dünya (İbnürrefik Ahmet Nuri) "Dersaadet", Nr. 93-100, Ekim 1336.

Yirmisekiz Kanunuevvel (Mithat Cemal) İst. 1334.

Zincir (Müfit Ratib), İst. 1326.

Cumhuriyet Dönemi Oyunları

Akın (Faruk Nafiz ÇAMLIBEL), İnkılâp ve Aka Ktb., İst. 1965.

Alınyazısı (Nihat Sırrı ÖRİK), İstanbul Şehir Tiy. Ktb. Daktilolu metin.

Ana Hanım Kız Hanım (Cahit ATAY), Ana Hanım Kız Hanım - Pusuda - Karaların *Memetleri* (Üç Oyun bir arada), Bilgi Y., Ankara, 1971.

Andaval Palas (İsmail Hakkı BALTACIOĞLU), Sebat Basımevi, ist. 1940, s. 80,

Asiye Nasıl Kurtulur ? (Vasıf ÖNGÖREN), San Matb. Ank. 1970, s. 118.

Aşk Dersi (Yusuf Ziya ORTAÇ), Orhaniye Matb., İst. 1923.

Ateş (Faruk Nafiz ÇAMLIBEL), Ahmet Sait Basm. İst., 1939.s. 32.

Atlarla Filler (Oktay RİFAT), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Daktilolu metin.

Ayarsızlar (Cevat Fehmi BAŞKUT), İnkılâp ve Aka, İst, 1972, s. 144.

1022 *Ayrı Dünyalar* (Şahap Sıtkı İLTER), M.E.B. Y., İst. 1965, s. 54.

Bana Benziyor mu ? (Osman Cemal KAYGILI), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin.

Batak (Galip GÜRAN), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Daktilolu metin.

Bay Turgan (Celal Esat ARSEVEN), Asrî Basımevi, İst. 1936, s. 89.

Beybaba (Çetin ALTAN), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Daktilolu metin.

Beyoğlu-1931 (Nudiye NİZAMETTİN), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin.

Bir Küçük Aslancık Varmış (Melih VASSAF), İst. şehir Tiy. Ktbh. Daktilolu metin.

Bir Misafir Geldi (Celalettin EZİNE), KENAN BASIMEVİ, İST. 1939, S. 102.

Bir Şehnaz Oyun (Turgut ÖZAKMAN), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Daktilolu metin.

Boş Beşik (Necati CUMALI), Boş Beşik - Ezik Otlar - Vur Emri (Üç piyes bir arada Ekin Basımevi, İst. 1969. s. 152.

Canavar (F.N. ÇAMLIBEL), İnkılâp ve Aka Ktb. İst. 1965, s. 64.

Ceza (Sedat SİMAVİ), Yenigün Basımevi, İst. 1941. s. 84.

Çarliston (Vedat Nedim TÖR) Şehir Tiy. Ktbh. Daktilolu metin, 1926.

Çatıdati Çatlak (Adalet AĞAOĞLU), Bilgi Y., Ankara, 1970.

Çemberler (Çetin ALTAN), M.E.B. Y., İst. 1964, s. 74.

Çığ (Nazım KURŞUNLU), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Daktilolu metin.

Çil Horoz (Oktay RİFAT), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Daktilolu metin.

Deli (Refik Halid KARAY), Semih Lutfi Ktb. İst. 1939, 3. b.

Deli Emine (Vasfi UÇKAN), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Daktilolu metin.

Deli İbrahim (Turan OFLAZOĞLU), Ank. 1970.

Direklerarası (Refik ERDURAN) İstanbul Şehir Tiy. Ktbh. Daktilolu metin.

Dördüncü Murad (Turan OFLAZOĞLU), ANKARA, 1970.

Elif Ana (T. OFLAZOĞLU), Cem Y., İst. 1978. s. 116.

Eski Şarkı (R.N. GÜNTEKİN), 1000 Temel Eser.

Evcilik Oyunu (A. AĞAOĞLU), İzlem Y., İst. 1964. s. 76 / Tefrika Halinde : Tiyatro'73, Nisan-Mayıs, S:14,15.

Ezik Otlar (Necati CUMALI) İst. 1969.

Fadik Kız (Orhan ASENA), Kent Y., İst. 1966, s. 106.

Gecenin Sonu (O. ASENA), Kardeş Matb. Ank. 1964. s. 44.

Genç Osman (T. OFLAZOĞLU), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Daktilolu metin.

Gölgeler (Ahmet Muhip DRANAS), Oyunlar : GÖlgeler ve Çıkmaz, İş. Bankası *Kültür* Y., Ank. 1977, s. 262.

Gölge (Hayri Muhittin DALKILIÇ), İST. Şehir Tiy. Ktbh. Daktilolu metin.

Görücüye Çıkıyorum (Güner NAMLI), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin.

Hadi Öldürsene Canikom (A. NESİN), İst. 1970.

Hakkımı Ver Hakkı (A. NESİN), Hikâyeden oyunlaştırılmış daktilolu metin.

Halide (Bilgesu ERENUS), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Dak. Metin.

Hançer (R.N. GÜNTEKİN), İnkılâp ve Aka Ktb. İst. 1972, s. 128

Haremde (Aysel KILIÇ), Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin. 1964.

Harput'ta Bir Amerikalı (Cevat Fehmi BAŞKUT), İnk. ve Aka Ktb. İst. 1972. s.144

Hayalet (Halid Fahri OZANSOY), Kanaat Kitb. İst. 1935. s. 106.

Hayvan Fikri Yedi (V.N.TÖR), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin.

Hülleci (R.N. GÜNTEKİN), İnk. ve Aka Ktb. ist. 1965, s. 128.

İlk Yıllar ya da Roksolan (O. ASENA), Ank. 1960.

İnsansızlar (Yıldırım KESKİN), Varlık Y., İst. 1962, s. 62.

İşsizler (v. N. TÖR), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin.

İtaat İlâmı (Musahipzade CELAL), Devlet Bas. İst. 1936.

Kadınlar Arasında (O. RIFAT), İst. 1966.s. 96.

Kadın Erkekleşince (H.R.GÜRPINAR), Atlas Ktb. İst. 1964. , s.80

Kafes Arkasında (M. CELAL), Kanaat Ktb. İst. 1936, s. 80.

Kahvede Şenlik Var (S.K. AKSAL), Varlık Y., İst. 1974. 2.b. s. 104.

Kapılar (O. ASENA), Ank. Ünv. Y., 1963. s. 80.

Karagöz Ankara'da (İ.H. BALTACIOĞLU), Sebat Bas. İst. 1940.

Keziban (T. OFLAZOĞLU), - Keziban Allahın Dediği Olur- (İki oyun bir arada) Kent Y., İst. 1967. s. 86.

Kırlangıçlar (Cahit ATAY), İst. Şehir tiy. Ktbh. Dak. metin.

Kocaoğlan (O. ASENA), M.E.B. Y., Ank. 1962. s.

116.

Köksüzler (V.N. TÖR), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin. 1933.

Kör (V.N.TÖR), Ahmet İhsan Bsm. 1939, s. 87.

Kösem Sultan (Ş. SÜLEYMAN-Tahsin NAHİT), Rübab. Mec. S. 12-13, Nisan-1328, S. 24, 28 Haziran-1328.

Kurban (Güngör Dilmen KALYONCU) Bilgi Y., Ank. 1967. s. 127.

Küçük Şehir (C.F.BAŞKUT) İnk. ve Aka, İst. 1972., s. 215.

Makine (C.F. BAŞKUT), İnk. ve Aka, İst. 1972. s., 176.

Medea (M.F. OZANSOY), Ank. Ünv. Bas. Ank. 1963., s. 45.

Mikodonun Çöpleri (M.C. ANDAY), Kent Y., İst. 1967. s. 82.

Mor Defter (Ç. ALTAN), M.E.B. Y., İst. 1965. s. 98.

Nalınlar (N. CUMALI), Kent Y., İst. 1962. s. 98.

Nam-ı Diğer Parmaksız Salih (N.F. KISAKÜREK), İst. , 1949.

Özyurt (F.N. ÇAMLIBEL), "Özyurt", Hâkimiyet Milliye Matb. Ank. 1932.

Para (N. F. KISAKÜREK), İst. 1970.

Paramparça (T. ÖZAKMAN), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin.

Para Uğruna (N. S. ÖRİK), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin.

Paydos (C.F. BAŞKUT), İnk. ve Aka Ktb. İst. 1970. s.216.

Pembe Kadın (Hidayet SAYIN), Kent Y., İst. 1965, s. 80.

Pembe Sokak No:46 (M.F.BELİSAR), Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin. 1939.

Sacide (Ülker KÖKSAL), Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin. 1976.

Sağanak (Y.K.KARAOSMANOĞLU), Hz: Niyazi AKI İletişim Y., İst. 1983.

Sam Rüzgârları (Melih VASSAF), İst. Şehir Tiy, Ktbh. Dak. metin.

Sana Rey Veriyorum (C.F. BAŞKUT),

Sarı Naciye (R. BİLGİNER), Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin. 1971.

Satılık Ev (A.K. TECER), Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin. 1960.

Selma (M. CELAL), Kanaat Kitb. İst. 1936. s. 70.

Siyah Beyaz (V. N. TÖR), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Dak. Metin.

Sultan Gelin (Cahit ATAY), Bilgi Y., Ank. 1965, s. 75.

Taziye (Murathan MUNGAN), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin.

Tut Elimden Rovni (A.NESİN), İst. Matb. İst. 1970. s. 78.

Üç Derste Aşk (D. SÜMER), İst. Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin.

Üç Kişi Arasında (V. N. TÖR), Ülkü Basm. İst. 1938, s. 56.

Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe (O. ASENA), Ank. 1989.

Yağmur Sıkıntısı (O. RIFAT) İst. Şehir tiy. Ktbh. Dak. metin.

Yaprak Dökümü (R.N. GÜNTEKİN), 1000 Temel Eser (Eski Şarkı ile birlikte), İst. 1971, s. 1-112 (230).

Yazılan Bozulmaz (A.K.TECER) İst. Şehir Tiy. Ktbh. Dak. metin.

KAYNAKLAR

Niyazi Adalı: "50 yılda Türk Tiyatrosundan Kesitler". *Hareket*, Kasım/Aralık 1973. S: 95/96.

Niyazi Akı: *Çağdaş Türk Tiyatrosunda Toplu Bakış* A.Ü. Y. Erzurum, 1968, s. 134.

————: *Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi - I*, Dergâh Y., İst. 1989, s. 256.

————: *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosunda Devrin Hayat ve İnsanı*, Atatürk Ünv. Y., Erzurum, 1974. s. 171.

Kenan Akyüz: *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, A.Ü.D.T.C.F. Y., 3. b. Ank. 1979. s: 266.

Metin And: *50 Yılın Türk Tiyatrosu*, İş Bankası Y., İst. 1973, s: 703.

———— : *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*, Gerçek Y., İst. 1970, s: 351.

———— : *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, Bilgi Y., Ank. 1969. s. 350.

———— : *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu*, T. İş Bank. Y., Ank. 1971.

———— : "Meşrutiyet Tiyatrosunda Konusunu Tarihten Alan Oyunlar", *Türk Dili*, Şubat- 1969, S: 209, s. 681.

————: *Osmanlı Tiyatrosu*, D.T.C.F. Y., Ank. 1976.

————: *Tanzimat ve İstibdad Döneminde Türk Tiyatrosu*, T. İş Bank. Y., Ank. 1972, s. 465.

————: *Tiyatro Kılavuzu*, Milliyet Y., Ank. 1976.

————: "Yakın Çağ Türk Tiyatrosu Üzerine Makaleler Bibliyoğrafyası", *Oyun Mec.*, Şubat 1964, S:7.

Kaya Bilgegil: *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, Atatürk Ünv. Ed. Fak. Y., Erzurum-1980,

Cevdet Kudret: *Ortaoyunu T.* İş Bank. Y., Ank. 1973

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Bibliyografyası, Haz: Ahmet Borçaklı, Gülten Koçer, Ank. 1973.

Nazan Çetiner: *1908 - 1923 Arasındaki Komedilerin İncelenmesi*, Marmara Üni. Edeb. Fak. Yüksek Lisans Tezi. İst. 1991.

Şükrü Elçin: *Anadolu Köy Ortaoyunları* , T.K. A. E. Ank. 1977., s. 111.

1024 İnci Enginün: *Abdülhak Hâmit Tarhan*, Kültür ve Turizm Bak. Y., Ank. 1986. s. 96.

————: "Abdülhak Hâmid Tarhan", *Millî Kültür*, Ekim, 1982, S: 36, s. 51.

————: *Ahmet Mithat Efendi'nin Tiyatroları*, İst. 1990, s. 302.

————: *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İst. 1978.

————: *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Y., İst. 1983, s. 374.

A. Nur Eranıl: *Türk Tiyatrosunda Evlilik Problemi*, İst. Üni. Ed. Fak. Türkiyat Enst. Tez. 619.

Nüket Esen: *Türk Romanında Aile Kurumu*, B.Ü. Y., İst. 1990, s. 383.

Esen Çamurdan: "İlk Dönem Tiyatro Oyunlarında Kadın Görünümleri", *Günümüzde Kitaplar*, Kasım, 1985, S: 23, s. 27

————: "Murathan Mungan'ın Oyunları", *Günümüzde Kitaplar*, Şubat 1985, S: 14, s. 34.

Burhan Göksel: *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Kültür Bak. Y., Ank. 1988, S: 248.

Hamdullah Suphi Tanrıöver: "Türk Kadını", *Türk Yurdu* C.5 S: 7 (325). 1966.

Hayal Zülfikar: *Reşat Nuri Güntekin'in Piyeslerinde Tipler*, H.Ü. Ed. Fak. Bilim Uzmanlığı Tezi. Ank. 1979.

Mehmet Kaplan: *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*; 1, 2,3, Tip Tahlilleri, Dergâh Y., İst. 1985. s. 204.

Zeynep Kerman: "Romancılarımızın İdeal Kadın Tipleri: 1/2" *Gösteri* Nisan/Mayıs, 1990, S: 113/114, s. 78/80.

Orhan Okay: *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, M.E.G.S.B. Y., İst. 1989, s. 424.

İsmail Parlatır: *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, T.T.K.Y., Ank. 1987, s. 227.

Faruk Sümer: "Eski Türk Kadınları" *Türk Yurdu Mec.* Y : 1, S: 3 (236), Eylül, 1954, s. 191.

Sevda Şener: "Kurban Üzerine Bir İnceleme", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 1970, S:1, s. 49-68.

————: *Çağdaş Türk Tiyatrosunda Ahlâk Ekonomi Kültür Sorunları*. A.Ü. Y., Ank. 1971, s. 218.

————: *Çağdaş Türk Tiyatrosunda İnsan*. A.Ü. Y., Ank. 1972, s. 159.

————: "Kurban üzerine Bir İnceleme". *Tiy. Arş. Derg*. 1970, S:1, s. 49, 68.

————: "Mikado'nun Çöpleri" Üzerine bir İnceleme". *Tiy. Arş. Derg*. S:2, s. 103-118, Ankara, 1971,

————: "Tiyatro Eserlerimizde Kadın İmajı: I/II", *Gösteri*, Nisan/Mayıs 1989, S: 101/102, s. 19.

————: "Türk Tiyatrosunda Aile Dramı", *Gösteri*, Temmuz, 1987, S:80, s. 72.

Ahmet Şirin: "Değişen Toplum ve Aile Yapısı", *Türk Edebiyatı*, Şubat-1988, S: 172, s. 12.

Ahmet Hamdi Tanpınar: *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Ktb. İst. 1976, 4. b. s. 637.

————: *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Y., İst. 1977. 2.b. s. 522.

Enver Töre: *20. Yüzyıl Çeviri Piyeslerinde Kadın ve Tiyatromuza Aksi*. Marmara Üni. Ed. Fak. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst. 1991.

————: *Cenap Şehabettin ve Tiyatroları*, İst. Üni. Ed. Fak. Türkiyat Ens. Tez. No : 1845.

Türkiye'de Kadınlar Hakkında Yayınlanmış Eserler, Haz : Neriman Duranoğlu, Akın Matb. Ank. 1959, s. 142.

Nihal Türkmen: *Orta Oyunu*, M.E.B. Y., İst. 1972, s. 137.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Feminizm maddesi: C: 3, s. 186, Dergâh Y., İst. 1979.

Muzaffer Uyguner: "Cumalı'nın Tiyatro Yapıtları", *Türk Dili*, Eylül, 1970, S: 228, s. 491.

————: "Sabahattin Engin'in Piyesleri : İpsizler, Tedirginler, Bunalım, Kendi Dünyamız", *Hisar*, Temmuz, 1971, S:91, s. 21.

Alemdar Yalçın: *II. Meşrutiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, Ank. 1985. s. 430.

Hayal Zülfikar: *Reşat Nuri Güntekin'in Piyeslerinde Tipler*, H. Ü. Ed. Fak. Bilim Uzmanlığı Tezi, Ank. 1979.

AHMET ALKAN

TOPLU KONUT

Sanayileşme sonrasında, şehirlerde ortaya çıkan nüfus patlamasına karşı, geniş kitleleri topluca iskâna tabi tutabilmek amacıyla yapılan birbirinin benzeri nitelikler taşıyan çok sayıda konutun bir araya gelmesi ile gelişen iskân ünitesi, konutlar grubu.

Sanayi devriminin büyük şehirler üzerinde icra ettiği olumsuz barınma şartlarına rağmen, I. Dünya Savaşı sonrasına kadar, kamu sektörü, geniş halk kitlelerinin barınma ihtiyacına ciddî ölçülerde eğilmemiştir. Devlet, kiracı-ev sahibi arasındaki kira sözleşmelerini sorunla ilgilenmek için yeterli kabul etmiş, bu sözleşmelerden doğan sorunların çözümü için zaman zaman, kiracı-ev sahibi ilişkilerine müdahale etmiştir. Bunun dışında çabalar, sebebe değil, olumsuz barınma şartlarından doğan sağlık ve ahlâk sorunlarının çözümüne yönelmiştir.

I. Dünya Savaş'ını izleyen dönem, toplu konut politikalarının, ülkelerin sosyal, ekonomik ve siyasî tercihlerine paralel olarak gelişmeye başladığı zaman dilimidir. Sefalet yuvalarının sanayi bölgeleri ve şehirlerin eski bölgelerinde hızla gelişip yayılması, artan nüfusun konut ihtiyacının şehrin tabii gelişimi içinde karşılanamaz hâle gelmesi, savaşın ve âfetlerin olumsuz etkileri, kamu kuruluşlarının ve devletin, toplu konut üretiminde etkin rol almalarını zorunlu kılmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise, toplukonut kavramı kapsamını genişleterek, *"sosyal konut "* anlayışına varan ve devletin müdahalesinin genel bir nitelik kazanmasını sağlayan boyutlar kazanmıştır. Sanayileşmenin başlangıcından itibaren, konut yetersizliğinden en çok etkilenen kesim olan işçilerin, barınma şartlarının iyileştirilmesi, hemen hemen sanayileşen ve sanayileşmiş bütün ülkelerin ortak amacı olmuştur. Böylece II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda toplukonut, bir tür standartları belirli işçi konutlarının binler, onbinler ölçüsünde yapılması olarak anlaşılmıştır. Ancak zaman içinde, orta sınıf ile, işçi sınıfı arasında var olduğu kabul edilen hayat standardı ve tüketim tercihi farklılıklarının azalması ile, toplu konut, sanayi toplumunun işçi ve memur (modern orta tabaka) kesiminin konut ihtiyacını karşılayan en önemli konut üretim tarzı olarak yerleşmiştir.

Toplu konut, fizikî biçimlenme olarak, bağımsız tek katlı evden başlayarak, yatayda yaygın veya düşeyde yoğun konut tiplerinin bir ya da birkaçını içine alacak tarzda inşa edilebilmektedir. Bunun değişik uygulamaları, gerek Dünyada, gerekse ülkemizde yaygın olarak görülmektedir.

Toplu konut yapımına devletin katkısının her geçen gün artması, toplumun çeşitli kesimlerinin bu katkıdan olabildiğince adil ölçülerde yararlandırılması, toplu konut üretiminde ciddî handikapları oluşturmaktadır. Bu sebepden, toplu konut, yapımında zamanla gelişen standartlar ve unsurlar aranmaya başlanmıştır.

Önceliklere sahip olma zorunluluğu Önceliklerin tesbitinde her ülke kendi sosyo-ekonomik ve tarihî şartlarının gerektirdiği davranış kalıplarını benimsemektedir. Uygulamada gözlenen büyük farklılıklara rağmen, tesbit edilebilen ortak öncelikler;

Sosyal sınıf öncelikleri: Çeşitli meslek gruplarına (işçi, memur, emekli v.b.) veya nüfusa (çocuk sahipliği v.b.) dayanan kriterler, sosyal sınıf önceliklerinin belirlenmesinde kullanılmaktadır.

Gelir seviyesi öncelikleri: Toplu konut üretiminde kamu desteklerinden yararlanacakların, belirli gelir diliminin altında bulunması esastır. Bu gelir diliminin üzerinde kalan gruplar, toplu konut önceliklerinde, sıralamada daha altta yer alırlar. Bu kri-

tere göre, Almanya ve Fransa'da yapılan konutların yarısı, Danimarka'da 2/3'ü toplu konut olarak yapılmıştır.

Konut standardı öncelikleri: Konutun yapımında kullanılan malzeme, alan, yapı biçimi, kat adedi v.b. konutun fizikî özellikleri, önceliklerin belirlenmesinde ağırlıklı kullanılan kriterlerden birini oluşturur. Ancak bu standartların tesbitinde önemli güçlüklerin bulunduğunu ifade etmek gerekir. Şöyle ki;

a- Toplumların sosyal yapıları ve tercihleri sürekli değişim halindedir. Belirlenecek konut standartları bu gelişmenin olumlu ya da olumsuz olmasına önemli ölçüde tesir etmektedir. Ayrıca, gelişmenin ve buna bağlı olarak değişen mesken ihtiyaçlarının doğru tahmin edilememesi, yakın bir gelecekte yapılan konutlarda yeni düzenlemeleri veya tamamen terketmeyi gerektirmektedir.

b- Toplu konut yapımında hedef, en kısa zamanda, en çok konut üretmektir. Bu durumda, konut standartları ve yapı kalitesi kaybedilmektedir. Diledikleri nitelikte konut sahibi olamayacağını bilen, küçük tasarruf sahiplerinin, tasarruflarını konut yapımına yönlendirmek zorlaşmaktadır. Ancak bu düşünce, toplukonut yapımında, sınırsız ihtiyaçların karşılanması şekline dönüşmemelidir. Çünkü bu durumda üretim çıkmaza girecektir. Nitekim, gerek doğu bloku ülkelerinde, gerekse Batı Avrupa Ülkelerinde, toplukonut yapımında özellikle konut büyüklüğü olarak katı sınırların bulunduğu bilinmektedir. Bu sınırın tayininde, sosyal ve ekonomik şartlar doğru olarak tesbit edilmeli, asgarî standartların uygulanacağı, çeşitli beşerî, sosyal, psikolojik faaliyetler ayrıntılı olarak araştırılmalı, çeşitli coğrafî ve kültürel bölgelere ve zamana uygun esnekliğe imkân sağlanmalıdır.

Milli Kalkınma Hedeflerine uygunluk

Plânlı kalkınma, eldeki kaynakların, belirli sosyal ve ekonomik hedeflere erişilmesi için en rasyonel şekilde kullanılmasını gerektirir. Bu sebeple, toplukonuta ayrılacak miktarın tesbitinde, bu sektörün diğer sektörlere nisbetle, kalkınma hedefleri içindeki yeri, gerçekçi olarak belirlenmelidir. Çünkü:

Konut ve onunla yakından ilgili yatırım alanları, geniş kaynakları tüketmektedir. Buna karşılık, geniş istihdam sağlamaktadır.

Konut şartlarının iyileştirilmesi ve düzenli bir şehirleşme, ekonomik kalkınmaya yardımcı olmaktadır.

Toplukonut politikaları olumlu kullanıldıkları zaman, ülke genelindeki nüfus dağılımının dengelenmesine yardımcı olmaktadır.

Şehircilik, Arsa ve Bölge Plânlama Politikalarına Uygunluk

Toplu konut politikalarının hedefi, sadece konut yapımı değildir. Konutların içine yerleştirilecekleri çevre ve bu çevrede yaşayan insanların, sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanması da esastır. Bu bakımdan toplukonut plânlaması, şehir bütünü içinde ele alınmalıdır. Toplukonut politikalarının başarı ile uygulanması, aynı zamanda, şehir ve bölge plânlama faaliyetlerinden beklenen başarılı sonuçların elde edilmesi demektir.

Bu sistem içinde, arsa önemli yer tutar. Bu bakımdan öncelikle, arsa temini gerçekleştirilmelidir.

Ana hatları ile, açıklanan ortak unsurlara dayalı toplukonut üretimin, ülke, bölge, şehir plânlama hedeflerine erişmede önemli rol oynadığı kesindir. Ancak, bugünün toplukonut üretiminde, önemli hataların sürdürülmekte olduğu da gözlenmektedir. Yukarıda sıralanan önceliklerin belirlenmesine dair kriterler, toplu konut yapımında:

a- Her sosyal sınıftan aileyi içinde barındıran geniş toplu konut organizasyonlarını (kooperatif ve kooperatif birlikleri) gündeme getirmiştir. Bu organizasyon içinde aile ve ailenin istekleri belirleyici olmaktan çıkmaktadır. Amaç en kısa zamanda ve en ucuza devlet kaynaklarını maksimum kullanarak, toplukonutu tamamlamak olarak tezahür etmektedir. Bu, bizim konuttan beklediğimiz, mekân-faaliyet uyumunun kaybedilmesi ile sonuçlanmaktadır. Yine konut çevresinde üretilmesi gereken donatımlar ya tamamen ihmal edilmekte, ya da en düşük düzeyde tutulmaktadır.

b-Toplu konut yapımının, profesyonel organizasyondan uzak sosyal sınıfların dayanışması olarak görülmesi, inşaat sektörünün dışında, bilgi birikimi olmayan kadroların, konut üretim sürecinde etkin olmaları sonucunu doğurmuştur. Bu olgu, beraberinde hem amaca uygun olmayan toplukonut plânlamasını, hem de rasyonelden uzak bir konut üretimini getirmekte, kalite kaybolmaktadır.

c-Plânlama anlayışında, Avrupanın yaşadığı birinci birlikler dönemine benzer, toplu ve tek tip yapı anlayışının taklid edilmekte, ciddî ölçülerde kaynak israfına sebep olmaktadır. Plânlama anlayışının, geçmişin deneyimlerine dayanan, dinamik bir karaktere kavuşturulması zarureti vardır. Bu dinamik anlayış, sosyal, ekonomik ve kültürel yapının bugününü kavramış, değişimleri izleyen ve buna uygun plânma politikalarının, sağlıklı biçimde geliştirebilecek olgunluğa erişmiş olmalıdır. Aile, konutun plânlama, uygulama ve kullanım aşamalarındaki ana hedefidir. Toplukonut, her sosyal sınıftan, her demografik kademeden, ekonomik dilimden ve kültürel katmandan ailenin, sosyal, mekansal ve psikolojik ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda üretilmedikçe, hem aile, hem toplum, hem de kalkınma hedefleri bazında, kendisinden beklenen olumlu sonuçları veremeyecektir.

OYA TOKGÖZ

REKLÂMLAR VE AİLENİN TÜKETİMİNE ETKİSİ

Reklam -Reklamcılık ilişkisi

XX. yüzyılda teknolojik gelişmenin bir türevi olarak reklamcılık, günümüz kapitalist toplum hayatının vazgeçilmez bir öğesi olmuştur. Pazar ekonomisi içinde reklamcılık üretici ve tüketici kümelerinin ilgisini çekmede kullanılan en önemli aracılardan birisidir. Doğrudan üretimle ilişkili bir olgu olan reklamı doğuran neden temelde rekabet olgusudur. Reklam tüketici açısından da, tüketicinin rasyonel bir seçim yapabilmesini kolaylaştırır.

Reklamlar bir güdüleme aracı olduğu kadar, bir iletişim biçimidir de. Bir iletişim biçimi olarak reklamlar, çok değişik ürün ve hizmetlerin tüketicilere tanıtılması, duyurulması, gereği ile karşımıza çıkarlar. Reklamı yapılan ürüne veya hizmete, tüketici gereksinim duyuyorsa alabilir veya kullanabilir. Gereksinimi olmadığı halde tüketici, reklamlarla ürünlerin veya hizmetlerin tüketimine yönlendirilebilir.

Reklamın amaçları arasında, ürün ve hizmetlerin talebini arttırarak üreticiye yardımcı olmak, ürün ve hizmetler bakımından da tüketiciye bilgi vermek sayılabilir. Özellikle, reklamlarla tüketiciye bilgi verilirken, ürünün veya hizmetin özellikleri, üretim biçimi , kullanıldığı yerler, fiyatı üzerinde durulur. Reklamlarla, üretici bakımından ise, üretim konusunda yönlendirilme yaparak, işletme hızını yükseltme hedefi gerçekleştirilmek istenilir.

Tüketim ve Toplumsallaşma

Reklamcılıkla yakından ilişkili olan, "tüketim", "tüketici davranışı", "tüketim toplumu" kavramları ise evrensel düzeyde büyük tartışmalara neden olmaktadır. Tüketim üzerine yapılan tartışmalardan Türkiye de kendine göre nasibini almaktadır. Tüketim konusunda, ilkokul ve ilkokul öncesi çocuğun tüketici davranışı kadar, kadın ve erkek yetişkinlerin tüketici olarak davranışları üzerinde durulmaktadır. Hükümet yetkilileri, pazarlamacılar, tüketici kümeleri, reklamcılar, aileler, özellikle televizyon reklamları üzerinde ilgilerini yoğunlaştırmaktadırlar.

Günümüzde, her eve girmiş bulunan televizyon yanında, radyo, gazeteler, dergiler, kitaplar, plaklar, kasetler, video çağdaş kitle iletişim araçları olarak günlük kullanımdadırlar. Bu araçlardan yararlanma hiç kuşkusuz, evde ailenin bu araçları izleme alışkanlıklarına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Kitle iletişim araçları pek çok işlev gören araçlardır. Bilgi verme, ikna etme, eğitme, eğlendirme, mal ve hizmetleri tanıtma işlevlerini yerine getirirler. Bilgi verme işleviyle kitle iletişim araçları, toplumda olup bitenleri izleyenlere aktarmakta, ulaştırmaktadırlar. Eğitim işleviyle ise, geleceğin kuşaklarının gelişmesine, yetişmesine olduğu kadar, yetişkinlerin gelişimine katkıda bulunmaktadırlar. İkna etme, eğlendirme, mal ve hizmetleri tanıtma işlevleri, bilgi verme ve eğitim işlevlerine yardımcı olmakta, bunları tamamlamaktadırlar. Özellikle,

çocuk nüfusun kalabalık olduğu gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, televizyon çocuğun toplumsallaşmasında artan ölçüde önemli bir boyut olarak devreye girmiş bulunmaktadır.

Çocuğun toplumsallaşması bakımından yapılan araştırmalarda önceleri, ailenin ve okulun etkisi üzerinde durulurken, son çalışmalar bunlar yanında yakın çevre ile kitle iletişim araçlarının toplumsallaşma etkenleri olarak alınması gerektiğine yönelmiştir. Televizyonun çocuğun toplumsallaşmasında aile kadar etkin olduğunun ileri sürülmesi, hep bu yaklaşımın sonuçlarıdır. Hiç kuşkusuz, çocuklar yanında yetişkinlerin üzerinde televizyon ve televizyon reklamlarının etkileri hiçbir zaman gözardı edilmemektedir.

Aile ve Tüketim

Tüketim alışkanlıkları, şekilleri, kalıpları önce aile içinde kazanılır. Gelecekte çocuğun tüketici olarak davranışlarını anne-babanın tüketim davranışı belirler. Çocuğun tüketime yönelmesi aile içinde gerçekleşir. Aile yanında, okulun, yakın çevrenin, kitle iletişim araçlarının çocuğun tüketim davranışı üzerinde etkileri bulunmaktadır. Ailelerin, yetiştirdikleri çocukların tüketici olarak toplumsallaşmasında üç yönden etkisi vardır:

1. Çocuklar ailelerinin tüketim davranışını gözlerler ve taklit ederler.

2. Tüketim esnasında aile çocuk etkileşimi olur.

3. Ailenin gözetimi altında çocuk kendi başına tüketici olarak deneyim kazanabilir.

Çocuklar, ailelerinden tüketim biçimlerini, alışkanlıklarını gözlem ve taklitle öğrenecekleri gibi, anne-baba çocuk etkileşimi ile de öğrenirler. Asıl olan ise, çocuğun kendi başına tüketici olmasıdır. Çocuğun bağımsız olarak tüketici davranışı göstermesi, çeşitli tüketim bilgi ve becerilerini kullanarak, tüketim davranışı göstermesi, çeşitli tüketim bilgi ve becerilerini kullanarak tüketim harcaması yapması ile gerçekleşir. Gerçekten, çocuğun tüketici olabilmesinde, ailenin çeşitli yönlerden etkisi kadar, katkısı da bulunmaktadır. Etki ve katkı genelde, çocuğa verilen destek şeklindedir.

Aileler, çocuğun bilişsel gelişiminin yönünü ve niteliğini, çocuğu zengin veya kısır çevre içinde büyüterek etkilerler, onu desteklerler. Çocuk büyürken, aile çocuğun genel bilişsel yetilerini etkiler, aynı zamanda çocuğun çeşitli tüketim becerileri kazanmasına katkıda bulunur. Aile, çocuğun tüketimle ilgili kazanmış olduğu belirli bilişsel yetileri kullanmasını engelleyebilir. Tüketim becerilerini öğretme/öğrenme alışveriş sırasında en iyi şekilde gerçekleşir.

Anne baba alışveriş sırasında çocuklarına tüketim becerisi öğretebilmek yönünden, onun beğenisine, isteğine başvurabilirler. Alışveriş sırasında, anne babanın "parayı denkleştirme", "bütçemiz elvermiyor", "kredi kartı ile alma", "taksitle alma" gibi kullandıkları tüketime yönelik sözler, çocuğa tüketim bilgi ve becerilerini öğrenmesi yönünden önemli fırsat oluşturur. Çocuğun kendisinin tüketici olarak deneyim kazanması, çoğu kez anne babanın denetimi altında gerçekleşir. Bu denetim çocuğun kendisinin çalışarak para kazanması halinde azalır.

Bazı anne babalar çocuklarına cep harçlığı veya hergün para vermeyi alışkanlık edinirler. Bazı aileler ise, çocuklarının eline hiç para vermezler, herşeyi çocuklarına kendileri alırlar. Cep harçlığı alan veya hergün eline para verilen çocuk, dilediği gibi para harcamaya alışmakta, tüketici olma yönünden kendi başına karar alması, ailesi tarafından teşvik edilmektedir.

Reklam ve Tüketim

Birey her yaşta tüketici olarak davranmak zorundadır. Hiç kuşkusuz, tüketici olabilmek insanın kendine ulaşan tüketimle ilgili bilgileri işlemesine bağlıdır. Tüketimle ilgili bilgiler arasında, her türlü reklam ve ilanların verdiği mesajlar bulunmaktadır. Bireyin çocuk olsun, yetişkin olsun satın aldıklarıyla ilgili olarak kullandığı bilgilerin seçimi, bilgilerin değerlendirme yetisini kazanması, yaptığı harcamalar hep bilgi işleme çerçevesinde gerçekleşir. Her yaşta, her eğitim düzeyinde kadın veya erkek reklamlara açık kalabilir, bazılarına aldırır, bazılarına boşverir. Kendi deneyimlerine göre, belirli bir reklamdan bilgiyi seçerek, ürünleri birbiri ile karşılaştırarak, tüketim yapma yönünden kararını verir veya vermez. Alışveriş yapar veya yapmaz. Aile içinde anne-babanın veya karı-kocanın tüketim davranışı, tüketim yönünden kullandıkları bilgiler ve sahip oldukları tüketim becerileri ile birlikte gerçekleşir.

Tüketim yönünden kullanılan bilgileri alt ve üst düzey bilgiler diye ikiye ayırmak mümkündür. Tüketicinin somut, görsel niteliklere dayanarak tüketimini sürdürmesine yardımcı olan bilgiler, alt düzey tüketim bilgileridir. Örneğin: Ürünleri markalarına göre seçme, ürünleri birbirlerinden ayırma, televizyon reklamlarını değerlendirme gibi. Tüketim için soyut, kavramsal ve işlevsel bilgilerin diğerleriyle birlikte kullanılmasını gerektiren bilgiler ise üst düzey tüketim bilgileridir.

Asıl tüketimde önemli olan ise, paranın kullanılmasıdır. Parayı dikkatli olarak harcama, ucuza alma, pazarlık etme, eldeki parayı denkleştirme, para hesabı bilme, nitelikli mala para verme, tasarruf etme, para harcama sıklığı hep paranın nasıl kullanıldığına işaret eden yönelimlerdir. Sayılanlar zamana ve yerine göre, paranın nasıl ve ne şekilde kullanılacağının çerçevesini belirler.

Türkiye'de Aile Tüketim Biçimleri ve Reklamlar

Hızlı toplumsal değişme içinde bulunan bir ülke olarak Türkiye giderek tüketim toplumu olmağa yönelmektedir. Tüketicinin eğitimi ve korunması büyük bir zorunluluk olmasına karşın, tüketici eğitimi için yasalar yeterli, gönüllü tüketici kümeleri etkin değildir. Artan talebe karşın, piyasaya sürülen ürünlerin arzında çıkan güçlük ve zorluklar, sıkı para politikası, enerji sorunu, ulaşım, petrol fiyatlarındaki artış, enflasyon gerek bireysel, gerekse aile düzeyinde tüketim ve tüketim harcamaları yönünden Türkiye'de önemli sorunlar yaratmaktadır.

Ailede tüketimi değerlendirmede Türkiye'de alışverişi kadın ve erkeğin birlikte/ayrı ayrı yapması önemli bir kıstas olmaktadır. Genelde, geleneksel olarak, erkek evi geçindiren kişidir, aynı zamanda evin alışverişini de yapar. Kadın alışverişe karışmaz. Erkek çocuk gerektiğinde babasının yerine alışveriş yapar. Hızlı toplumsal değişme süreci içinde erkeğin yapmakta olduğu evi geçindirme ve alışveriş yapma görevleri değişikliğe uğramıştır. Özellikle, hemen hemen her yerde alışveriş kadın lehine değişiklik geçirmiştir. Hiç kuşkusuz, kadın lehine alışveriş yapmasının değişmesi, onun tüketim bilgi ve becerilerini bağımsız olarak kullanmasını gerektirmiştir. Gözlemler, kadın ve erkeğin ayrı ayrı/birlikte alışveriş yaptıklarını göstermekle beraber, yapılan alan araştırmaları alışveriş yapmayan kadınların bulunduğuna işaret eder durumdadır.

Alan araştırmalarında, alışveriş yapamayan kadınlar genelde eğitim düzeyi çok düşük, alt ve orta tabakada yer alan kadınlardır. Şöyle ki; bunlar reklamlara fazla ilgi göstermemekte, reklamların neden televizyonda yayınlandığını bilmemekte, fakat televizyon reklamlarından görüp bazı ürünleri satın almaktadırlar. Tüketim bilgi ve becerilerini iyi kullanan belirli eğitim düzeyinin üzerindeki üst tabakadaki kadınlar ise, reklamların işlevlerini bildikleri gibi, reklamlardan çeşitli şekillerde yararlanmaktadırlar. Üst eğitim düzeyinde ve üst tabakada yer alan kadınlar aile içi tüketim bakımından çocuklarına örnek olurken, aile tüketiminde hiç etkisi olmayan düşük eğitim düzeyindeki alt tabakadan gelen kadınların çocuklarının toplumsallaşma-

sında katkılarından söz etmek mümkün değildir. Çocukların tüketici eğitiminde katkısı olamayan kadınların çocukları için, babaları ve çevreyle etkileşim tüketim becerisi ve yetilerini kazanmalarında önemli rol oynamaktadır. Düşük eğitim düzeyi ile alt tabakadan, üst eğitim düzeyi ve üst tabakaya doğru çıkıldıkça, aile içinde kadın daha etkin ve bilinçli tüketici olabilmekte, tüketici bilgi ve becerilerini kendi başına kullanabilmektedir.

Değerlendirme

İletişim biçimi ve güdüleme aracı olarak reklamların, işlevlerinin ve niteliğinin iyi anlaşılması, günümüz toplum hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. Tüketici eğitimi yönünden reklamın işlevinin, mahiyetinin anlaşılması, ne denli önemliyse, tüketicinin korunması bakımından da o denli hayatîdir. Aile içinde anne babanın iyi tüketici eğitimi almış olmaları, yetiştirecekleri çocukların tüketici eğitimine katkılarını, desteklerini arttıracaktır. Hiç kuşkusuz, aile kadar okullardaki öğretmenlere tüketici eğitimi yönünden büyük sorumluluk düşmektedir. Gönüllü kuruluşlar olarak tüketici kümeleri, dernekler, kitle iletişim araçları, reklam ajanslarının tüketici eğitimi yönünden görevleri ve sorumlulukları olduğu açıktır.

KAYNAKLAR

Oya Tokgöz: "Türkiye'de Kitle Haberleşme Araçları ve Çocuklar", *A. Ü. SBF. B Y Y O Yıllığı* Ankara, SBF, BYYO Basımevi, 1979, s. 185- 199.

Oya Tokgöz: "Televizyon Reklamları ve Çocuklar", *I. Ulusal Sosyoloji Kongresine Sunulan Tebliğ*, Ankara, Haziran 1980.

Oya Tokgöz: "Televizyon Reklamları ve Çocuklar", *SBF Dergisi* , Ankara, SBF, B Y Y O Basımevi, 1980, cilt 34, sayı 1-4, s. 93-110.

Oya Tokgöz: "İlkokul Çocuğunca Yönetimle İlgili Kavramların Değerlendirilmesi" *II. Yönetim Psikolojisi Sempozyumuna Sunulan Tebliğ*, Ankara, Aralık 1981, basılmamış: *Yönetim Psikolojisi II.* , TODAİE, Ankara, Sevinç Matbaası, 1982, s. 39-61.

Oya Tokgöz: *Televizyon Reklamlarının Anne-Çocuk İlişkisine Etkileri: Eskişehir ve Yozgat'ta yapılan Alan Araştırmaları*, Ankara, A. Ü. SBF. BYYO Basımevi, 1982.

Oya Tokgöz: "Kentlerde Kitle Haberleşme Araçları ve Aile Tüketim Biçimleri" *Türkiye de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler* , Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, Maya Matbaacılık, 1984, s. 235-253.

Oya Tokgöz: "Mass Media and Consumption Patterns in Urban Families" *Family in Turkish Society: Sociological and Legal Studies* , Ankara: Maya Matbaacılık, 1985, s. 253-279.

Oya Tokgöz: "Turkish Woman: Voters and Consumers, Cases in Political and Consumer Socialization"in Turkey' *Orient* , 26, No:1, Marz 1985, s. 76-87.

Oya Tokgöz: "Televizyon Re lamlarının Malı Satma ve Malı Tanıtma Amaçlarını Yorumlama Yönünden Türkiye'de Çocuklar Arasında Görülen Cinsiyet Rolü Farklılıkları" *A. Ü. SBF, BYYO Yıllık* , 1983-1985, ankara, A. Ü. SBF BYYO Basımevi , 1986, s. 199-211.

Oya Tokgöz: "Televizyon Reklamlarının İçerik Çözümlemesi ile Değerlendirilmesi : Yiyecek ve İçecek Reklamları ve Çocuk" *II. Ulusal Sosyoloji Kongresine Sunulan Tebliğ*, Ankara, Mayıs 1989.

V

Aile Vakıfları	*Nazif Öztürk*
Velayet	*Kerim Tosun*
Velayet (Çerçeve)	*Şamil Dağcı*
Türk Medeni Kanununda Vesayet	*Osman Kaşıkçı*
Vesayet (Çerçeve)	*Ekrem Buğra Ekinci*

NAZİF ÖZTÜRK

AİLE VAKIFLARI

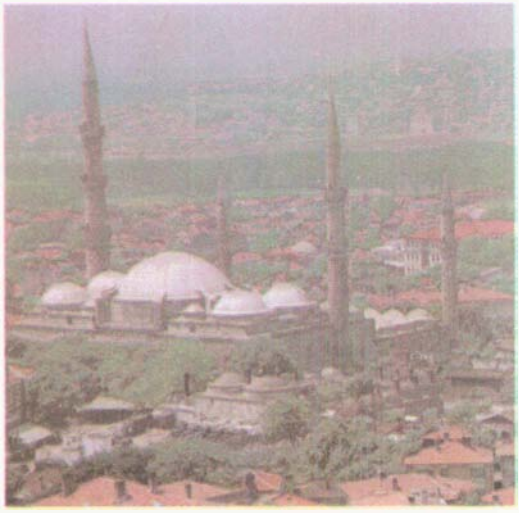

Vakıf, topluma faydalı olmak amacıyla taşınır veya taşınmaz bir malın, belirli hukukî prosedür içerisinde bir amaca tahsisidir. Bu durumu gözeten İslâm hukukçuları, vakfın tarifinde "menâfi'i i'bâdullaha ait olmak" (Ö. Hilmi 1367; M. Hamdi, 1330:20) tabirini geçirmişlerdir. Eski hukumuza göre, vakfın sıhhatini gösteren şartlar arasında "insana faydalı olma" hükmü başta gelmektedir. Bu hükme göre, bir şahıs, mezar veya türbeye kandil yakmak üzere bir vakıf tesis etse, oradan gelip-geçenlerin yollarının aydınlatılması gibi sebeplerle bu kandilden insanların da istifadesini şart koşmadıkça vakıf sahih olmaz (M.Hamdi, 1327:17). Cemiyetin kurumlaşmış en küçük nüvesini ise, aile meydana getirmektedir. Diğer bir ifade ile, birden fazla insanın bir araya gelmesiyle oluşturulan en küçük insan topluluğu ailedir. Vakıf aile ilişkisine bu noktadan baktığımızda, insanî bir hizmet kuruluşu olan vakıfların tamamının aile ile ilgili olduğunu söylememiz mümkündür.

Ancak biz "aile vakıfları" konusunu incelerken, meseleye biraz daha detaylı olarak bakacağız. Tarihte ve günümüzde aldığı şekil itibariyle vakıf kurucusunun sırf kendi aile fertlerini koruyup gözetmek üzere kurduğu vakıflar ile genel manada ailenin yararına olacak tarzda kurulan vakıfları birbirinden ayırarak konuyu tetkik edeceğiz. Günümüzdeki aile vakıfları ile tarihteki aile vakıfları arasında mevcut benzerlik ve ayrılıkları, bunların hukukî ve sosyal sebeplerini izah edeceğiz.

Amaçları itibariyle vakıfları incelediğimizde karşımıza üç ayrı vakıf kategorisi çıkmaktadır. Bunlardan birincisine "hayrî veya şer'î vakıf" denilmektedir. Bu vakıf türünde, vakıf kurucusu ya bizzat kendisi tarafından veya başkaları tarafından tesis edilmiş bir kamu hizmetinin tahakkuku için malını vakfetmektedir. Vakıf kurucusunun ilahî lûtfa nail olmak, dünyada iyi bir insan olarak anılmak veya toplumda saygın bir yere sahip olmak ..... gibi manevî ve sosyal bir doyumun ötesinde hiçbir maddî beklentisi yoktur. Bu vakıflarda gaye, karşılıksız olarak kamu hizmetidir. İkincisi "yarı hayrî veya yarı ailevî vakıftır". Bu vakıf türünde, toplumsal hizmet ile aile fertlerini gözetme birlikte yapılmaktadır. Bu kategorideki vakıflarda, vakıf hastahane, tekke, mektep, çeşme, cami, medrese v.s.... gibi bazı kamu müesseseleri kuruyor ve bu kuruluşların işletme giderlerini karşılayacak miktarda gelir kaynaklarını, kendi servetinden ayırarak vakfediyor. Ancak vakıf, vakfın idaresini ve işletmeden sağlanacak gelir fazlasını kendisine ve aile bireylerine bırakıyor. Böylece, yarı ailevî bir vakıf kuran kişi, bir taraftan mülkiyetine sahip olduğu mallarından bir bölümünü vakıflaştırarak ailesine sürekli ve sağlam bir gelir kaynağı temin ediyor; diğer taraftan da, bizzat kendisinin kurmuş olduğu müesseselerle halka büyük hizmetlerde bulunuyordu. Üçüncü türde yer alan

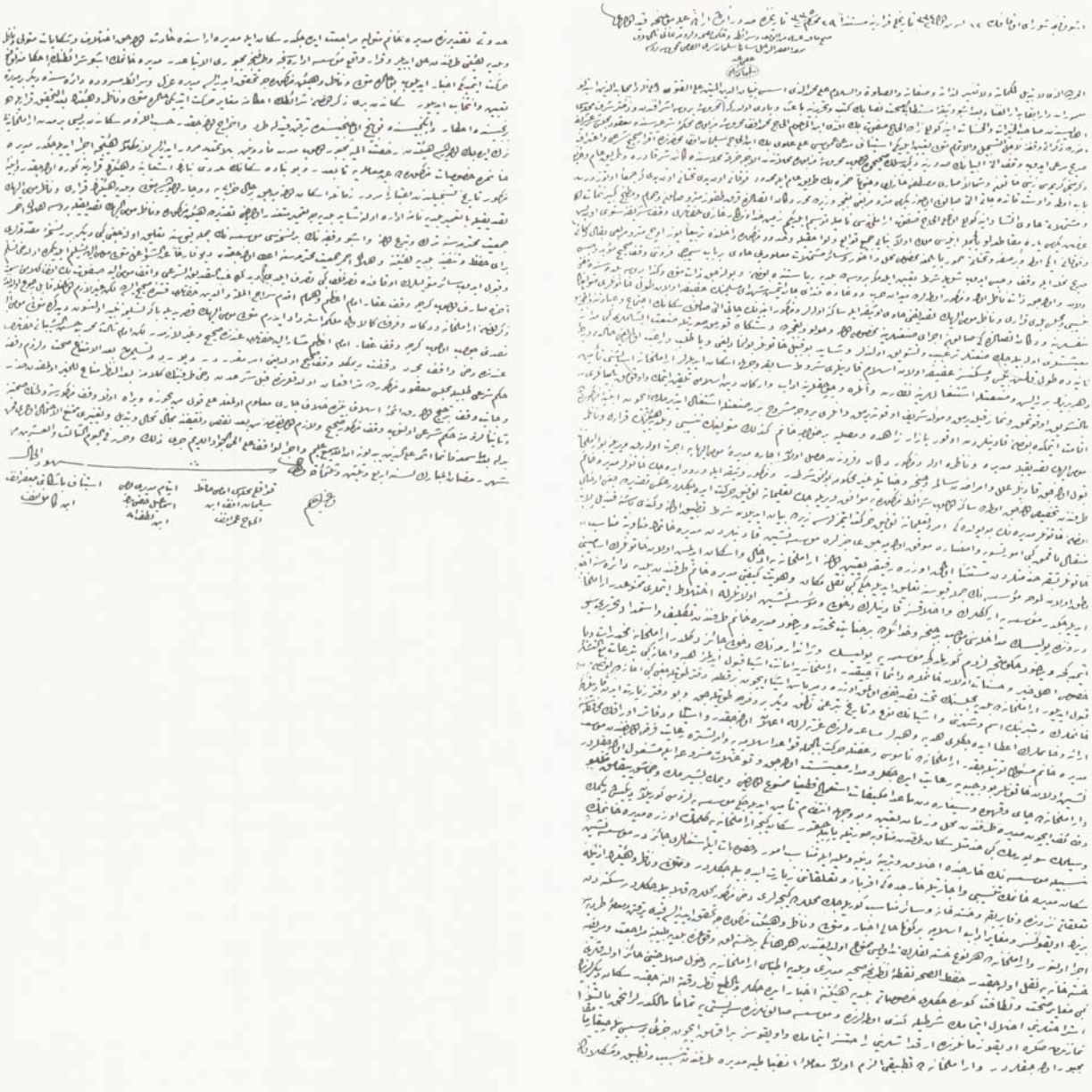

İnegöloğlu el-Hac Saffet Bey'in 23 Ramazan 1334 / 1915 tarihli Bursa'daki Eramilhane Vakfiyesi
(VGMA 1334 : 608 / 1, s.251, 252).

vakıflara ise, "aile vakfı (ehlî veya adî)" vakıf denilmektedir. Bu vakıflar, vakıfın tevliyetini ve bütün gelirlerini, kendisine veya aile fertlerine bıraktığı vakıflardır. Nesil inkiraz bulduktan sonradır ki, gelirler, kamu müesseselerine, yoksullara, çoğu zaman da Mekke ve Medine sakinlerine bırakılmaktadır (Yediyıldız, 1982 b: 27-29).

Kamuya hizmeti kendine gaye eden vakıf müessesesinin, böyle şahsî ve aile fertlerine maddî destek sağlamak üzere kullanılması; çoğu zaman mevcut servetin miras hukuku kurallarına aykırı olarak, aile bireyleri arasında taksim edilmesi..... gibi uygulamalar yüzünden; özellikle de temlik edilen mirî arazinin bu amaçla vakıflaştırılmasından dolayı vakfın bu türü hep tenkit edilmiştir (Koçibey, 1972: 58-59; Barnes, 1986: 60-66). Bu yüzden yarı ailevî vakıf kurulması, Türk Medenî Kanunu'nun 322/II fıkrasında aile vakıflarına getirilen sınırlama ile Cumhuriyet döneminde yasaklanmıştır (Arsebük, 1938: 345; Öztürk, 1983: 126).

XVII, XVIII ve XIX. asır vakıflarıyle ilgili üç ayrı doktora tezinden, bu asırlarda kurulan vakıfların amaçlarına ve gelirlerinin hizmet türlerine göre dağılımlarını biliyoruz. Her üç doktora tezinde de o asırda kurulan toplam vakıf sayısı tesbit edilmiş, tesbit edilen vakıflar arasından, ihtimalı sondaj metodu ile belirli oranlarda bir vakfiye alınmak suretiyle seçilen bu vakfiyelerin çeşitli yönlerden tahlilleri yapılmış, bu yolla elde edilen veriler genele teşmil edilmek suretiyle oranlar elde edilmiştir.

Yaklaşık mahiyette olan bu rakamlara göre, XVII. asırda kurulan 1163 vakıftan % 23'ü hayrî , % 43.45'i yarı hayrî, % 33.54'ü ise zürrî (ailevî) vakıftır (Yüksel, 1990: 147-149, Tablo-11). Bu vakıflardan sağlanan gelirlerin % 17.26'sı yönetim ve onarım giderlerine, % 33.20'si din, % 6.75'i eğitim, % 6.37'si sosyal hizmet alanlarına, % 36.37'si de vakıf kurucuların aile bireyleri ve akrabalarına ayrılmıştır (Yüksel, 1990: 247-249, Tablo-24).

XVIII. asırda kurulan 6000 vakıftan % 18'i hayrî, % 7'si ailevî, % 75'i ise yarı ailevî vakıftır (Yediyıldız, 1982 b: 28-29, Tablo-I). Bu asırda kurulan vakıflardan sağlanan gelirin % 28.16'sı eğitim, % 30.75'i din, % 10.15'i sosyal hizmet, %6.50'si askerî, % 9.70'i yönetim giderlerine, % 14.20'si ise aile fertlerine ayrılmıştır (Yediyıldız, 1982 a: 8-10, Tablo-I).

XIX. asırda, daha önceki dönemlerde olduğu gibi müessese tarzında vakıflar yerine, mevcut bir vakfı desteklemek veya kurulu bir vakfın bünyesine, hayrî ve sosyal hizmetlerde bulunmak amaciyle küçük çapta vakıflar kurulmuştur. Bu bakımdan XIX. asırda diğer asırlara göre daha çok vakıf tesis edilmiştir. Bu asırda kurulan 9000 vakıftan % 85'i hayrî, % 15'i yarı ailevî vakıftır. Bu vakıflar arasında ihtimalî sondaj metodu ile her 150 vakfiyede 1 vakfiye alınmak suretiyle seçilen 60 vakfiye arasında, doğrudan aile bireyleriyle ilgili zürrî vakfa hiç tesadüf edilmemiştir (Öztürk, 1991: 88).

Bu asırda tesis edilen vakıflardan sağlanan gelirlerin hizmet alanlarına göre dağılımı ise şöyledir: Gelirin % 34. 61'i din, % 27.12'i eğitim, 17.06'sı sosyal hizmet, % 4.34'ü yönetim giderlerine, % 16.87'si ise aile fertlerine harçlık olarak ayrılmıştır (Öztürk, 79-89, 104, Tablo-VIII).

Bu üç asırda kurulan vakıfların durumu birlikte değerlendirildiğinde, vakıf gelirlerinden aile bireylerine ayrılan payın sürekli azaldığı görülmektedir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında, XVIII. asırdan itibaren temlik sisteminin azalması, Tanzimat'ın ilanından sonra, müsadere usulüyle birlikte tamamen ortadan kaldırılması ve mülkiyet hakkında yapılan genişletilmeden ileri geldiği tahmin edilmektedir. Ticaret ve mülkiyet haklarında, yenelişme döneminde sağlanan ilave haklardan sonra, herhangi bir şahsın, aile bireylerine gelir sağlamak amaciyle vakıf kurulmasına gerek kalmamıştır(Öztürk, 1991: 89-95). Ancak, bu durum yine de aile bireyleri için vakıf kurma veya değişik amaçlarla kurulan, vakıf gelirlerinden aile fertlerine belirli oranlarda, pay ayrılması geleneğini tamamen ortadan kaldıramamıştır.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde kurulan vakıflar vasıtasiyle genel mânâda ailenin korunması, zürrî vakıflardan ziyade, hayrî veya yarı hayrî vakıf gelirlerinden ayrılan paylarla sağlanmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan

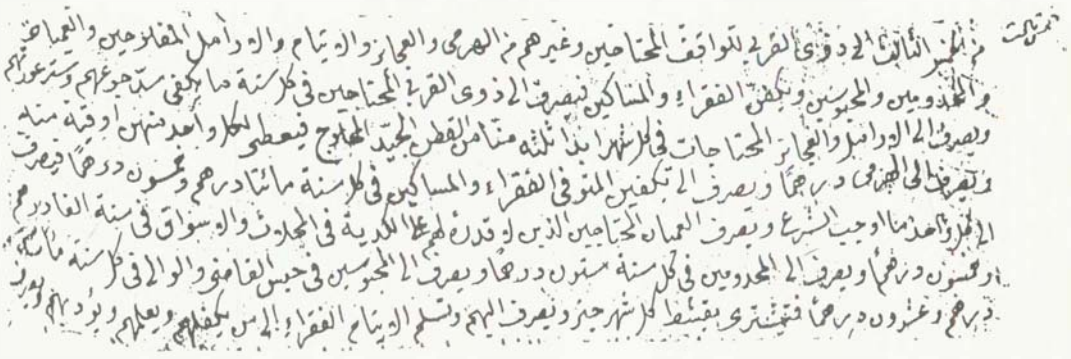

Sivas'ta Hattab İbni Sahip Ahmet İbni Rahat İbni Hattab'ın Arapça Gurre-i Şevval 721/1321 tarihli Vakfiyesi'nin ailenin korunması ve sosyal hizmetle ilgili bölümü (VGMA 721: 578/4).

vakfiyeler üzerinde yaptığımız araştırmalar, ailenin korunması konusunda tarihte sergilenen hizmetlerin bugünkü seviyeden daha ileri metodlarla gerçekleştirildiğini göstermektedir (Öztürk-1990: 297-302).

Günümüzden tam 691 yıl önce Hicrî Gurre-i Şevval 721/1321 tarihli *Hattab İbni Saib Ahmet İbni Rahat İbni Hattab* isimli bir hayırsever tarafından Sivas'ta tesis edilen bir vakfiyede, bugün bile dikkat ve ilgimizi çekecek metodlarla koruyuucu aile sisteminin tesis edildiği görülmektedir.

Çok ileri metodlarla tesis edilen ve günümüz ifadesiyle örnek bir işletmecilik ve sosyal yardımlaşma uygulaması sergilenen bu müessese, vakıf kurucusunun gözetiminde nazır, muhasip, veznedar ve katipten teşekkül eden idarî personel eliyle işletiliyordu.

Vakfiyeye göre örnek ziraatçılık yapılmak üzere bir çiftlik tesis edilmiş, çiftlikte iyi cins damızlık hayvan üretimi ve ıslah edilmiş tohumlar kullanılmak suretiyle ziraat ekimi yapılmaktadır.

Bu ziraî faaliyet için gerekli olan damızlık hayvan, boğa, koç ve ıslah edilmiş tohum satın alınmasının yanında, ziraî faaliyet için gerekli olan alet ve edevat temin edilmekte, çiftlikte fennî ziraatçılıktan anlayan şahıslar çalıştırılmaktadır. Ayrıca vakfın gelir kalemleri arasında tuz imalathaneleri de bulunmaktadır.

Çiftlik ve tuz fabrikalarının işletilmesinden elde edilen gelirler 5'e ayrılmaktadır. Birinci 1/5 ile çiftlik ve tuz fabrikasının işletme giderleri, ikinci 1/5 ile vakıf kurucusunun aile bireylerinin ihtiyaçları karşılanmaktadır. Diğer 1/5 ile de, misafirlerin ağırlanması için tesis edilen "dâru'r-râha"nın masrafları görülmekte ve burada çalışan 7 kişilik personelin ücretleri ödenmektedir.

Vakfiyeye göre tembelliğe asla yer yoktur. Her personel ikiz görev yapmaktadır. Çalışan personel millî ve manevî değerlere saygılı olmak, misafirlere karşı Türk töresinin gerektirdiği şekilde davranmak mecburiyetindedir.

Geri kalan 2/5 lik gelir ile çalışkanlık ve dürüstlüğü ile teşvik edilmiş zanaatkârlara kefalet karşılığında sermaye verilmekte, muhtaç ve ihtiyarlarla yaşlı hanımlara, dul ve yetimlere, sakat ve güçsüzlere, cüzzamlılara, mahkumlara, fukara ve miskinlere yardım yapılmakta, kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması için fon ayrılmaktadır (VGMA 721: 578/ 3-6).

Hizmetin önemini vurgulamak açısından Arapça vakfiyenin ailenin korunması ve sosyal hizmetle ilgili bölümü, orijinal şekliyle aşağıda verilmiştir. Vakfiyenin Arapça olarak verilen aşağıdaki metninde şöyle denilmektedir:

"...Muhtaç olan dullar ile yaşlı hanımlara ip hali-

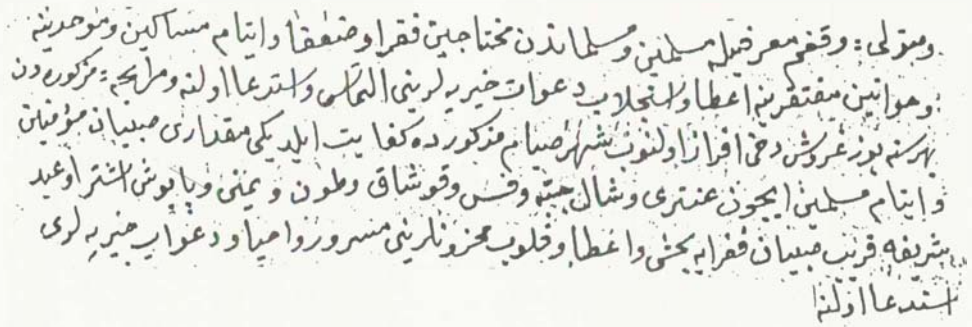

Rodoscuk (Tekirdağ)'da Ümmü Gülsüm Hanım'ın 15 Zilhicce 1204 tarihli Vakfiyesinin yoksul müslüman çocuklarının giydirilmesine dair fıkra örneğidir (VGMA 1204: 579/46).

ne getirilmek üzere 1. sınıf pamuktan birer okka pamuk, ihtiyar olan erkeklere birer dirhem para, yoksul ölülerin cenazelerinin kaldırılması için 250 dirhem, âmalardan muhtaç olupta çalışamayacak durumda olanlara 2050 dirhem, cüzzamlılara 120 dirhem tahsis edilerek, bu paradan her grubun hissesine düşen miktar aybaşlarında ödenecek ve mahkumlara ise, her ay 10'ar dirhemlik ekmek alınarak dağıtılacaktır. Fukara yetimlere bakmayı, talim ve terbiyelerini sağlamayı tekeffül eden ailelere, baktıkları çocukların sayısına ve zamanın icaplarına göre mütevellinin de hazır bulunacağı bir toplantıda, ümeranın tensip ve tayin edeceği miktarların sarf olunması şart edilmektedir..." (VGMA 721/578/4).

Zamanımızdan 7 asır önceye ait, Selçukluların son döneminde kurulan bu vakfiyede, ailenin korunması konusunda, çok dikkat çekici özellikler bulunmaktadır.

Çalışabilecek durumda olan yoksullara evinde iş temin edilmekte; karşılıksız yardım almanın zilleti yerine, kutsal emeğin karşılığı verilmektedir. Böylece yoksulun şahsiyeti korunmakta ve üretime katkı sağlanmaktadır.

Çeşitli sebeplerle aile şefkatinden mahrum kalmış bakıma muhtaç çocuklar, ailenin öz çocukları ile birlikte bir aile yuvası sıcaklığı içerisinde barındırılmaktadır.

Hizmet sadece bir barınma olayı olarak görülmeyip, çocuğun millî ve manevî değerlere saygılı olarak terbiye edilmesi ve günün icaplarına göre eğitiminin sağlanması öngörülmektedir. Ayrıca, çocuğun bakım, eğitim, ve terbiyesini üstlenen koruyucu ailenin bu hizmetine karşılık belirli bir ücret yerine, günün şartları neyi gerektiriyorsa, ümerânın tayin edeceği miktardaki paranın verilmesi esas kabul edilmiştir (Öztürk, 1990:300).

Okul çağında bulunan yoksul çocukların giyimkuşam, kırtasiye ve diğer eğitim-öğretim giderlerinin karşılanması için vakfiyelerde sayısız örnekler bulunmaktadır (Fatih Mehmet II Vakfiyesi 1938: 313-314/257, 328-329/260; Süleymaniye Vakfiyesi 1962: 153-154/42-42). Bunlardan en çarpıcı olanı, konu ile ilgili vakfiye fıkra örneği yanda verilen *Seyyid Ahmet Ağa Kızı Ümmü Gülsüm Hanım* 'ın 15 Zilhicce 1204/1789'da Rodoscuk (Tekirdağ)'da kurduğu vakıftır (VGMA 1204: 579/45-47). Vakfiyenin konu ile ilgili fıkrasında, "...vakıf gelirlerinden her yıl 100 kuruş ayrılarak Ramazan ayında, yoksul ve yetim müslüman çocuklar için yeteri kadar, entari, şal, cübbe, fes, yemeni ve pabuç, kuşak, don satın alına. Bu elbiseler bayrama yakın ihtiyaç

sahiplerine dağıtılarak, mahzun gönülleri ve hayır duaları alına....." denilmektedir.

Kangalzade Abdurrahman Paşa vakfiyesinde "yoksulların cenazelerinin kaldırılması" (VGMA 1305: 32/617/160-162); *Keyl Nazırı Hacı Mustafa Ağa* vakfiyesinde, "hapise düşmüş mahkumların borçlarının ödenerek hapisten kurtarılması"

(VGMA 1238: 746/194-196); *Kethüdâ Canfeda Hatun* vakfiyesinde, "ihtiyaç sahibi bekâr ve evlilere ev temin edilmesi, yoksul ve dullara maaş bağlanması" (VGMA 1187: 741/121-122); *Abdulfettah Bey Kerimesi Ayşe Sıdıka Hanım* vakfiyesinde, "yoksul kız ve dulların düğün masraflarının karşılanarak evlendirilmesi ve evlilik yaşını geçirmiş olan hanımlara elbise alınması" (VGMA 1282: 610/137-138); *Mehmet Tahir Efendi* vakfiyesinde ise, "fazla-ı mezkurenin rub'u aslı mal'ı vakfa zam olunup geri kalanın tamamının dul hatun, yetim ve yetimeye, fukarâ-ı müslimîne ba-ma'rifet-i mütevelli, seviyyen tevzi; taksim ve itâ oluna" (VGMA 1300: 610/168-169) denilmektedir.

Aile müessesesini koruma, ihtiyaç sahibi olan kimseleri gözetme ve insana yönelik çeşitli yardımları sağlama... gibi konularda hüküm ifade eden, Osmanlı döneminde kurulmuş binlerce vakıf bulunmaktadır. Ancak biz burada bunların tamamını sayacak değiliz. Osmanlı'nın son dönemine ait, bugünkü ifadesiyle "kadın muhafaza evi" diyebileceğimiz bir örnekten daha bahsederek, Cumhuriyet dönemi uygulamalarına geçeceğiz.

Dul ve kimsesiz kadınların çocukları ile birlikte barındırılması amaciyle Bursa'da 23 Ramazan

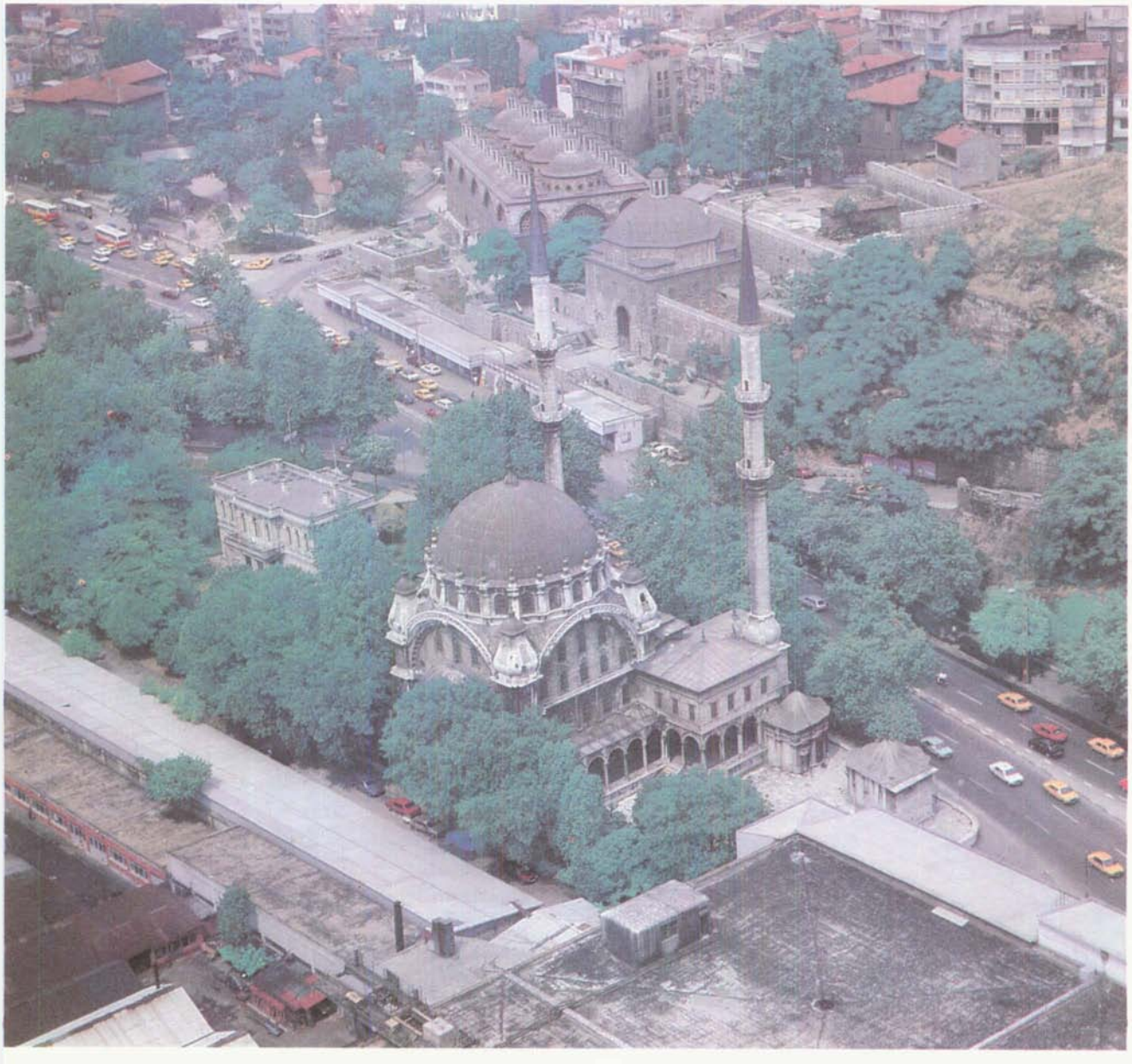

1038 1334/1915 tarihli *İnegöloğlu Elhac Saffet Bey* tarafından tesis edilen Erâmilhâne (dul kadınların barındırıldığı ev) vakfında, muhtaç durumda kalan ailelerin korunmasıyla ilgili orijinal hükümler bulunmaktadır.

Bu vakfiyeden öğrendiğimize göre, her katında 17 oda bulunan, toplam 34 odalı, 2 katlı, çatı katında 320 metrekareli ayrıca bir salonu, hamamı, mutfağı, fırını, altında gelir sağlayacak dükkanları, bahçesi ve diğer müştemilâtı bulunan bir bina inşa ettirilmiştir.

Yanda verdiğimiz fotoğraflardan da anlaşıldığı gibi, Bursa'da yaptığımız araştırmadan Erâmilhâne'nin halen ayakta durduğunu, ancak çok bakımsız ve harap olduğunu tesbit ettik. Yaşlı insanlar, bu binada kimsesiz dul kadınların çocuklarıyla birlikte barındırıldıklarını büyüklerinden duyduklarını söylemektedir. Eski eser tescilli olan bina, Bursa'nın Çekirge semtindedir ve bir konak görünümündedir (BURSA/K ve TVKK 1991/104/1730, sıra 1317).

Vakfiyeye göre, Erâmilhâne'nin yönetimi, Bursa Belediye Başkanı riyasetinde şehrin müftüsü, nazır ve mütevelli tarafından idare edilecektir.

Erâmilhâne'ye, "...Meydan-ı harpte feda-yı can etmiş şüheda-yı müslimînin iffetli dul hamınları, mütevellinin tensibi, meclis-i belde kararı ve nazırın tasdiki ile kabul edilmektedir....".

Erâmilhâne'nin yönetimi, orada kalan hanımlar arasından tahsil ve kültürü temayüz etmiş bir hanıma verilmekte ve müdür olarak vasıflandırılmaktadır.

Erâmilhâne'nin hizmetleri (yemek, çamaşır, temizlik... vs. gibi) orada kalan hanımlar tarafından münavebe suretiyle yapılmaktadır. Burada kalan hanımlar için Erâmilhâne bünyesinde dokuma tezgahları kurularak, üretim imkânı sağlanmaktadır. Bu haliyle Erâmilhâne bir döner sermaye işletmesine benzemektedir.

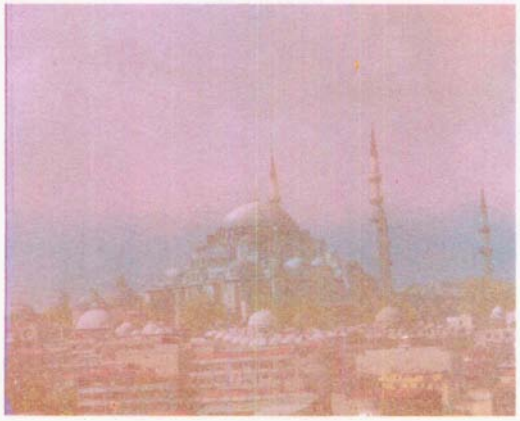

Erâmilhâne'de çay, kahve ve sigaradan başka alkol ve uyuşturucu madde alımı, satımı ve kullanımı yasaktır. Burada barındırılan hanımların, hastahane ve fabrikalarda geceleri çalışanlar hariç, akşamdan sonra dışarı çıkmaları ve müdire hanım davet etmedikçe güvenlik güçlerinin Erâmilhâne'ye girmeleri uygun görülmemektedir. Ancak hastalık halinde doktorların gelmesi veya hastanın dışarıda tedavi ettirilmesi mümkün bulunmaktadır.

Erâmilhâne her zaman hanımların ziyaretine açık tutulmakta, teberruda bulunan hayırseverlerin teberru miktarı ve isimleri deftere kayıt edilmekte, yardıma teşvik amaciyle ziyarete gelen hanımlara bu defter gösterilmektedir. Hatta hayırseverin müsaade etmesi halinde, yardım yapan kişinin adı ve yardım miktarının gazetelerde ilan edilmesi öngörülmektedir.

Vakfiye, adeta bir huzurevi işletme yönetmeliği mahiyetindedir. Erâmilhâne'den yararlanacakların nitelikleri, uyacakları kurallar, Erâmilhâne'den çıkartılma sebepleri, sosyal tesislerde dinlenme esasları, üretime yapılacak katkılar, barındırılan hanım ve çocukların eğitim ve terbiyesi ile ilgili hususlar, tedavi şartları, emniyetin sağlanması, işletmeye yapılacak katkılar, gayet teferruatlı bir şekilde anlatılmaktadır (VGMA 134: 608/1/251-252).

Burada çok dikkat çekici olan hususları şu cümlelerle özetlemek mümkündür:

Birinci Cihan Harbi (1914-1918) yıllarında tesis edilen vakıfta, şehit düşen askerlerimizin kimsesiz dul kalan iffetli eş ve çocuklarının barındırılması amaçlanmıştır. Böyle bir vakfın kurulması ihtiyaçtan doğmuştur. Geliştirilen sistem sayesinde, öksüz kalan çocuklar, annelerinden ayrılarak aile şefkatinden mahrum edilmemektedir. Erâmilhâne'de barındırılan hanımlar ve çocukların maddî ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında, eğitim ve terbiyeleri konusunda, özel itina gösterilmektedir. Demokratik bir yönetim sistemi kurulmuştur. Erâmilhâne'nin müdürü, orada kalan hanımlar arasından seçilmekte, yatalak halinde olanlara, sıhhatli olanlar refakatçi verilmekte, diğer hizmetler nöbetleşe burada kalanlar tarafından yürütülmektedir.

Erâmilhâne'de sakin olan hanımlar, gerek huzurevi bünyesinde kurulan dokuma tezgahlarında ve gerekse fabrika ve hastahanelerde çalışarak, üretime ve Erâmilhâne'nin gelişmesine katkı

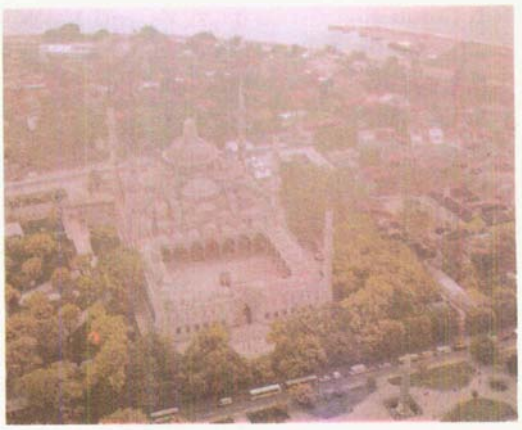

sağlamaktadırlar.

Bazı şekil değişikliği ve bir takım sınırlamalarla birlikte, Cumhuriyet döneminde de aile vakıflarının kurulmasına devam edilmiştir. Bu dönemde aile vakıfları deyince, aile bireylerinin talim ve terbiyesi ve yedirip içirilmesi... gibi her türlü giderlerini karşılamak amaciyle, şahıs ve miras hukukunun koyduğu hükümlere göre kurulan vakıflar akla gelmektedir. Aile vakıfları da, tıpkı genel anlamdaki vakıflar gibi tüzel kişiliğe sahiptir (Güneri, 1976: 116-117).

Cumhuriyet döneminde kurulan vakıfları gayeleri ile ilgili genel hükümler Medenî Kanun madde 73'te; aile vakıflarının gayesi ile ilgili hükümler ise, aynı kanunun 322. maddesinde hükme bağlanmıştır. Genel anlamda vakıf, kanuna, ahlâka ve kamu düzenine aykırı olmayan herhangi bir amaçla kurulabilmektedir. Şu halde, genel anlamdaki vakıflarda amaç kavramını kanun değil, vakfı yapanın iradesi tayin etmektedir. Oysa aile vakıflarında, amacın ne olabileceğini bizzat kanun göstermiştir. Esas itibariyle bu amaçlar, bir aileye mensup olanların yetiştirilmesini ve eğitimlerini iş hayatında gerekli maddî vasıtalara sahip olmalarını ve yardıma muhtaç oldukları takdirde yardım görmelerini, evlenecek olanlara çeyiz temin edilmesini sağlamaktan ibarettir (MK, Md. 322/1). Aile vakfı, ancak bu ya da bunlara benzer amaçlarla kurulabilmektedir. Türk Medenî Kanunu'nun getirdiği bu amaç sınırlamasına göre, aile vakıfları, bu kanun hükümlerine dayalı olarak kurulan yeni vakıfların özel bir türü olmaktadır (Güneri, 1976: 117).

Aile vakıflarına kanunla getirilen bu sınırlama ile toplum yararına olmayan ve kamunun teftiş ve denetimine tabi bulunmayan (Akipek, 1970: 9) aile vakıflarında; tedavül sahasından çıkmış malların toplanması önlenmek istenmiştir (Arsebük, 1938: 345).

Aile vakıflarının amacı kanun maddesiyle sınırlanmak suretiyle, vakıf müessesesine karşı yapılan itirazlardan birini teşkil eden ve önceki hukukumuz tarafından kabul edilmiş olan, bir malın aile bireyleri arasında, vâkıfın dilediği biçimde, örneğin genellikle kuşaktan kuşağa anlamını taşıyan "batnen bâde batnin, karnen bâde karnin, ciylen bâde ciylin ve neslen bâde neslin" (Berki, 1940: 93-98), intikalini hedef tutan zürrî vakıfları, Medenî Kanun kabul etmemiştir.

Osmanlı döneminde evlâda yapılan zürrî vakıf ile Cumhuriyet döneminde Türk Medenî Kanunu'na göre kurulan aile vakıfları birbirinden farklıdır. Evlâda yapılan vakıfta, evlat ve o hükümde olan füru' vakfın bizzat amacı olmayıp, gelirinden yararlanmakta idi. Yararlanılan gelir ise, gayrisafi gelir olmayıp, safi gelirdi. Bu duruma göre, evlâda yapılmış vakıf demek olan zürrî vakıf, hem kamunun, hem evlâdın yararlanmasını sağlamaktadır. Bu şekilde karma bir nitelik göstermeyen sırf aile vakfı ise, bir malın münhasıran aile bireyleri yararına tahsisini hedef tutmaktadır (Berki, 1971:11).

Zürrî vakıfların sahip olduğu bir karma amacından dolayı, yasaklanmış olmasını, *A.Himmet Berki*, insan psikolojisi ve maslahata uygun bulmamaktadır..."....Bu memnu'iyet insanların temayül ve bazı ihtiyaç hallerine muvafık değildir. Bugün bir taraftan evlâdı zaruret ve sefalete düşmemek ve diğer taraftan umuru hayriyeye hizmet etmek maksadiyle vakıf arzusunda birçok kimseler olduğu halde, bu memnu'iyet karşısında buna imkân bulamamaktadır" (Berki, 1950: 47-48) demektedir.

Medenî Kanun, değişiklikten önce, aile vakıflarını, hususi bir tanzim tarzına tâbi tutarak, bunları kamu idarelerinin teftiş ve murakabesinden hariç bırakmıştı (Akipek, 1970: 9). 903 sayılı kanun (RG 1967: 12655/2-4) ile Medenî Kanun'un 80/I maddesi hükmü kanundan çıkartılmışıtr. Yapılan

bu değişiklikten sonra, aile vakıfları hem tescile, hem de teftiş ve denetime tâbi tutulmuştur. Günümüzde aile vakıfları da, Medenî Kanunu'nun 78/I,II. maddeleri uyarınca, öteki vakıflar gibi, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün teftiş ve denetimine tâbidirler (Öztürk, 1983: 128).

Anlatmaya çalıştığımız aile vakıfları; Medenî Kanun'un safi gelirden bir bölümünün aile fertlerine aktarılmasını öngören, zürrî vakıflarda tepki olarak geliştirdiği, amacı sadece aile bireyleriyle ilgili olan vakıflarıdır.

Osmanlı döneminde aile ile ilgili vakıflar sadece zürrî ya da ehlî vakıflar olmadığı gibi, Cumhuriyet döneminde de ailenin korunmasına yönelik olarak kurulan vakıflar yine yalnız aile vakıflarından ibaret değildir.

Nasıl ki, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, hayrî ve yarı hayrî amaçlarla kurulan vakıflarla genel mânâda toplum içerisinde bakım ve gözetime muhtaç, çocuk, aile, yaşlı, hasta ve sakatlar korunmuştur. Bunun gibi, Cumhuriyet döneminde değişik isimler ve değişik gayelerle aile müessesesinin güçlendirilmesi, eğitim çağındaki dar gelirli aile çocuklarının eğitilmesi, yoksul ve kimsesizlerin tedavilerinin yaptırılması, muhtaç durumda olan vatandaşlara aynî ve naktî yardımlarda bulunması..... gibi gayelerle birçok vakıf kurulmuştur. Bu amaçlarla kurulan vakıfların sayısı, 2525 adede ulaşmıştır.

Bu vakıflardan 155 adedi, gayesini tahakkuk ettiremediği için dağılmış, halen 2370 vakıf faal haldedir. Bu sayıya, 3294 sayılı Sosyal Yardım-

laşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu (RG 1986: 19134/1-3) gereğince tüm il ve ilçelerde kurulması öngörülen 782 adet Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ile yine her ilde kurulan 73 adet Çevre Koruma Vakıfları dahildir.

Bu vakıflardan % 35'i eğitim, kültür ve sağlık, % 12'si hayrî ve dinî, % 33'ü sosyal yardımlaşma ve dayanışma, % 20'si ise çeşitli amaçlarla faaliyette bulunmaktadır.

Bu vakıflardan bir kısmı aile bağlarını güçlendirmek gayesiyle nikah kıydırmakta (Türk Kadınını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı, VGM/MÜL-YEN 1988, 71. 06/241, Md. 4/p), evlendirme ve düğün masraflarını karşılamakta (Denizli Yetim, Aciz ve Muhtaçları Koruma Vakfı, VGM/ MÜL-YEN 1987, 09/16); bir kısmı da "aile içinde ve dışında şiddete maruz kalan, dövülen ve ırzına geçilen ve bu gibi kadınların sığınabilecekleri evler açmak, işletmek, yitirdikleri kendine güven duygusunu tekrar kazanabilmeleri için gerekli tıbbî ve hukukî yardımı yapmak, onlarla dayanışmak, danışmanlık hizmetleri sunmak onlarla iş ve beceri kazandırmak, bir meslekleri varsa o mesleği icra etmelerine yardımcı olmak, işsiz olanlara mümkün olduğu kadar iş bulmak, işyerleri açmak, iş olanakları sağlamak üzere her türlü girişimde bulunmak" gibi sadece bu gayeye yönelmektedir (Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, VGM/MÜL-YEN 1990, 171 34/529; RG 190: 20549/62).

İlk bakışta Bursa'da kurulan Erâmilhâne ile Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı birbirine çok benzemektedir. Ancak birinci vakfiyede "....meydan-ı harpte feda-yı can etmiş şüheda-yı müslimînin iffetli dul hanımları çocuklarıyla birlikte barındırılmakta" (VGMA 1334: 608/1/251-252); 75 yıl sonra kurulan ikincisinde ise, feminist bir yaklaşımla ailesini terke teşvik edilen bir kadının sığınmasına imkân hazırlanmaktadır. (VGM(MÜL-YEN 1990: 171, 34/529).

Cumhuriyet döneminde kurulan birçok vakıf ise, hayrî ve sosyal amaçlar altında dar gelirli gençlerin düğün ve nikâh muamelelerini ikmal etmekte (Yunus Emre Hizmet Vakfı 1981: 171. 35/40; Yunus Emre Sevgi Dergisi 1987: S. 7 s. 1), bir başkası da evlenme çağındaki kızlara çeyiz temini ile birlikte her yıl yüzlerce çocuğu sünnet ettirmektedir (Hz. İbrahim Halilullah Kültür ve Eğitim Vakfı VGM/MÜL-YEN 1979: 171. 27/19).

Aileyi güçlendirmeyi gaye edinen özel ve genel anlamdaki bu vakıfların yanında; Türkiye Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Plânlaması (VGM/MÜL-YEN 1988: 06/266), Zeynep Kâmil Ana va Çocuk Sağlığını Koruma (VGM/MÜL-YEN 1976, 34/163), Türkiye Aile Sağlığı ve Plânlaması (VGM/MÜL-YEN 1985, 34/324), Kadın Emeğini Değerlendirme (VGM/MÜL-YEN 1986: 171. 34/353), Hanımlar Eğitim ve Kültür (VGM/MÜL-YEN 1988, 34/421), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi (VGM/MÜL-YEN 1990: 34/522) adlarıyla sırf kadını ve kadın emeğini, dolayısıyla aileyi güçlendirip, geliştirmeyi amaçlayan vakıflar da mevcuttur.

Bir kaçının ismini saydığımız, sırf aile, çocuk ve kadınla ilgili olan bu vakıfların sayısı 50 civarındadır. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi her vakıf insanla ilgilidir. Özellikle eğitim, kültür, sağlık ve sosyal yardımlaşma amaçlı vakıfların tamamı, cemiyet ve onun en küçük nüvesini teşkil eden ailenin korunmasıyla ilgilidir.

Verilen bilgilerden, gerek Osmanlı ve gerekse Cumhuriyet dönemlerinde, özelde ve genelde, huzurlu bir toplum meydana getirilmesi gayesiyle insan ve ailenin korunması için çok amaçlı sayısız vakıfların kurulduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

1- Ö.Hilmi: *İthafü'l-Ahlâf fî Ahkami'l-Evkâf*, İstanbul 1307.

2- M. Hamdi: *Irşâd'ül-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, İstanbul 1330.

3- M. Hamdi: *Ahkâm-ı Evkâf* (Taşbasma), Mekteb-ı Mülkiye, 1326-1327 Sene-i Tedrisiye Ders Notları, Sınıf: III. İstanbul 1327.

4- Bahaeddin Yediyıldız: "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. A s ı r Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi" *VD*, Ankara 1982 b, s. XV, s. 23-53.

5- Mustafa Koçibey: *Koçibey Risalesi* (1041/1631) (Sadeleştiren Zuhuri Danışman) İstanbul 1972.

6- Robert J. Barnes: *An Introduction To Religious Ponundationsin the Ottoman Empire*, Leiden-E.J.Brill 1986.

7- Esat Arsebük: *Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku*, Ankara 1938, C I.

8- Nazif Öztürk: *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara,1983.

9- Hasan Yüksel: *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerindeki Araştırma* (1585-1683), basılmamış doktora tezi 1990.

10- Bahaeddin Yediyıdız: "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü" *VD*. Ankara 1982 a, S. XIV, s. 1-27.

11- Nazif Öztürk: *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, basılmamış doktora tezi 1991.

12- Nazif Öztürk: "Türk Toplumunda Koruyucu Aile Şurası", *I. Aile Şurası Bildirileri*, Ankara 1990, s. 297-302.

13- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi:

Sivas'ta Hattab İbni Sahip Ahmet İbni Rabat İbni Hattab'ın Arapça Gurre-î Şevval 721 tarihli Vakfiyesi, Defter No: 578/3-6; 14- Fatih Mehmet II Vakfiyesi, Ankara 1938.

15- K. Edib Kürkçüoğlu: *Sülemaniye Vakfiyesi*, Ankara 1962.

16- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi: *Ümmü Gülsüm Hanım'ın vakfiyesi*, 1204: Defter No: 579, s. 45-47.

17- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi: *14 Ramazan 1305 taribli Kangalzade Abdurrahman Paşa vakfiyesi*, Defter No: 32/617, s. 160-162.

18- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi: *Keyl Nazırı Hacı Mustafa Ağa Vakfiyesi*, Gurre-i Rebiyulevvel 1238, Defter No: 746, s. 194-196.

19- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi: *Kethuda Canfeda Hatun'un Hulâsa-i Vakfiyesi*, 25 Rebiyulahir 1187, Defter No: 741, s. 121-122.

20- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi: *Abdulfettah Bey Kerimesi Ayşe Sıdıka Hanım*, 14 Cemaziyelahire 1282, Defter No: 610, s. 137-138.

21- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi: *Mehmet Tahir Efendi Vakfiyesi*, 18 Zilhicce 1300, Defter No: 610, s.168-169.

22- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi: *23 Ramazan 1334 taribli İnegöloğlu el-Hac Saffet Bey'in Vakfiyesi*, Defter No: 608/1 s. 251-252.

23- Hasan Güneri: *Türk Medenî Kanunu Açısından Vakıfta Amaç Kavramı ve Amacına Göre Vakıf Türleri*, Ankara 1976.

24- Jale G. Akipek: *Vakıflar Türk Medenî Hukuku Birinci Cildin İkinci Cüzüne ek*, Ankara 1970; Berki, A.Himmet, Vakıflar I, İstanbul 1940.

25- A. Himmet Berki: *Vakıflar II*, Ankara 1950.

26- Şakir Berki: "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri" *VD*, Ankara 1971 S. IX, s. 1-12.

27- *3294 Sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu:* Resmi Gazete 1986: 19134/1-3.

28- *Türk Kadınını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı:* Vakıflar Genel Müdürlüğü/Mülhak ve Yeni Vakıflar Dairesi 1988, Dosya No: 71. 06/241.

29- Yetim Denizli: *Aciz ve Muhtaçları Koruma Vakfı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü/Mülhak ve Yeni Vakıflar Dairesi 1987, Dosya No: 09/16.

30- *Mor Satı Kadın Sığınağı Vakfı:* Vakıflar Genel Müdürlüğü/Mülhak ve Yeni Vakıflar Dairesi 1990, dosya No: 171. 34/529.

31- *Yunus Emre Hizmet Vakfı:* Vakıflar Genel Müdürlüğü/Mülhak ve Yeni Vakıflar Dairesi 1981, Dosya No: 171. 35/40.

32- *Hz. İbrahim Halilullah Kültür ve Eğitim Vakfı:* Vakıflar Genel Müdürlüğü/Mülhak ve Yeni Vakıflar Dairesi 1979, Dosya No: 171. 27/19.

33- *Türkiye Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması:* Vakıflar Genel Müdürlüğü/Mülhak ve Yeni Vakıflar Dairesi 1988, Dosya No: 06/266.

34- *Zeynep Kâmil Ana ve Çocuk Sağlığını Koruma Vakfı:* Vakıflar Genel Müdürlüğü/Mülhak ve Yeni Vakıflar Dairesi 1976, Dosya No:34)163.

35- *Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması:* Vakıflar Genel Müdürlüğü /Mülhak ve Yeni Vakıflar Dairesi 1985, Dosya No: 34/324.

36- *Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı:* Vakıflar Genel Müdürlüğü/Mülhak ve Yeni Vakıflar Dairesi 1986, Dosya no: 171. 34/353.

37- *Hanımlar Eğitim ve Kültür Vakfı:* Vakıflar Genel Müdürlüğü/Mülhak ve Yeni Vakıflar Dairesi 1988, Dosya No: 34/421.

38- *Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı:* Vakıflar Genel Müdürlüğü/Mülhak ve Yeni Vakıflar Dairesi, 1990 Dosya No: 34)522.

39- *Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Kararı 1991:* 104/1730, Sıra 1317.

40- *Vakıflar Genel Müdürlüğü/Emlak Dairesi Başkanlığı:* Bursa Merkez Mazbut Hayrat Kütük Defteri, Cilt I. Sıra 247, s. 25.

KERİM TOSUN

VELÂYET

Velâyet, henüz reşit olmamış çocukların şahısları ve malları ile ilgili olarak kanunun ana babaya tanıdığı haklar ve yüklediği ödevlerin tümünü ifade eder.

Velâyet sahih nesebin hükümleri arasında yer alır. Bu nedenle nesep kavramı ile yakından alâkalıdır. Önce nesep hakkında kısaca bilgi vermek gerekir.

I- NESEP KAVRAMI

Nesep, biri dar diğeri geniş anlamda olmak üzere iki anlamda kullanılır.

Dar anlamda nesep; çocuk ile ana-baba arasındaki biyolojik ve tabiî bağı ifade eder.

Geniş anlamda nesep; bir kimse ile onun sülâlesi arasındaki biyolojik ve tabiî bağı ifade eder. Türk Medenî Kanun'un düzenlediği nesep şekli dar anlamdaki neseptir.

Ayrıca nesep; tabiî-akdî, sahih-gayrisahih nesep gibi türlere ayrılmaktadır.

Sahih nesep; çocuk ile ana-baba arasındaki bağın kanunun aradığı şekilde doğmuş olmasını ifade eder.

Gayrisahih nesep; çocuk ile baba arasındaki bağın başlangıçta kanunun aradığı şekilde doğmamış, fakat sonradan bir hukukî muamele veya davayla kurulmuş olması halini ifade eder.

II- VELÂYET KAVRAMI

Velâyet çocukların korunmasına hizmet eden bir kurumdur. Kanunumuz velâyet hakkını sadece ana-babaya tanımış, ne kadar yakın hısım olursa olsun başkalarına bu hakkı vermemiştir. Bunun tek istisnası sayılabilecek hal vardır ki; evlatlık üzerinde evlat edinenin velâyet hakkı vardır. Kanun bunların dışında ne kadar yakın hısım olursa olsun velâyet hakkını tanımamıştır.

Kanunumuz, velâyet hakkını esas itibariyle ana-babanın her ikisine birlikte tanımıştır. Ayrıca bu bakımdan kadın erkek eşitliğine uymuştur. Birlikte kullanma hususunda anlaşamazlarsa babanın reyi üstün tutulur. Bu husus Medenî Kanun'un 263. maddesinde hükme bağlanmıştır. Ancak hakim gerekli görürse velâyet hakkına her zaman müdahale edebilir. Ana-babadan biri ölür veya gaipliğine hükmedilirse, diğeri velâyet hakkını tek başına kullanma hakkını haizdir. Boşanma halinde ise, hakim velâyeti çocuğun menfaatını gözönünde bulundurmalıdır. Çocuğun menfaatine en uygun eşlerden birisine bırakır. Böylelikle diğer eşin velâyet hakkı son bulur. Ancak çocuğun menfaatine uygun bir eş bulunamazsa; hâkim gerekli görürse çocuğa bir vasi tayin edilir. Bu yola ancak velâyetin alınması sebeplerinden birinin mevcut olduğu hallerde gidilir. Çocuk, ana-babadan haksız olarak hiçbir surette alınamazlar. Ana-baba bu haklarının ihlâli halinde, mahkemeden himâye talep etmek hakkını haizdirler.

Velâyete küçük olan, yani henüz reşit olmamış bulunan çocuklar tâbidir. Çocuklar reşit oldukları andan itibaren ana ve babanın velâyetinden çıkarlar.

III- VELÂYETİN KAPSAMI

Velâyetin tanımından da anlaşılacağı gibi, ana-babanın bu hakkı bir taraftan çocuğun şahsı diğer taraftan da onun malları ile ilgilidir. Diğer bir deyimle velâyet, bir taraftan çocuğun şahsı, diğer taraf-

tan ise malları ile ilgilidir. Bu itibarladır ki, velâyetin kapsamının iki yönden ayrı ayrı incelenmesi gerekir.

A) Çocuğun Şahsı Bakımından

Ana-babanın çocuğun şahsı üzerinde hakimiyet hakları vardır. Bu hak mutlak haklardandır. Yani herkese karşı ileri sürülebilir. Çocuk kendilerinden haksız olarak alındığı takdirde, bu haklarına dayanarak dava açmak suretiyle çocuğun geri verilmesini talep edebilirler Çocuğun geri verilmesini talep etme hakkı zaman aşımına tâbi değildir. Aradan ne kadar zaman geçmiş olursa olsun, ana-baba çocuğu yedinde bulunduran şahıstan onun geri verilmesini dava edebilirler.

Çocuğun önadını koymak ana-babaya aittir (MK 264/III). Aralarında anlaşmazlık çıkarsa çocuğa babanın istediği ad konulur. Çocuk, kanundan dolayı babasının soyadını alır.

Çocuğun kanunî ikametgâhı, velâyeti altında bulunduğu ana babanın ikametgâhıdır. Eğer çocuk, ana veya babadan birinin velâyetinde bulunuyorsa, o takdirde onun ikametgâhı çocuğun da ikametgâhıdır. Çocuk, ana-babanın izniyle ailenin dışında yaşamakta veya çalışmakta ise, bu takdirde ikametgâhı ana ve babasınınki değil, bizzat kendisinin seçmiş olduğu yerdir.

Çocuğun eğitilmesi ve yetiştirilmesi, ana-babaya aittir. Bu bir hak olduğu kadar ana-babaya yükletilmiş bir yükümlülüktür. Bu hak velâyet hakkına bağlıdır. Yani velâyet hakkı varsa bu hak vardır, yoksa bu hak da yoktur. Ana-baba çocuğa genel bir terbiye verebileceği gibi meslekî ve dinî terbiye de vermelidir. Genel terbiyeden, çocuğun namuslu, faziletli, dürüst, milliyetçi, vatanını, milletini ve dinini seven bir insan olarak yetişmesi için gereken ihtimam gösterilmesi anlaşılır.

Ana-baba, çocuğa meslekî terbiye vermekle yükümlüdür. Çocuğa kabiliyetine göre bir meslek veya san'at sahibi olmasına gayret etmelidirler. Ancak çocuğun istek ve eğilimini de hesaba katmak zorundadırlar.

Çocuğa dinî terbiye verilmesi de ana babanın görevleri arasında yer alır. Ana-baba çocuğu dinsiz yetiştiremez. Çocuğa muhakkak suretle bir dinî terbiye verilmelidir. Çocuğa bu suretle küçük yaşta manevî bir duygu verilirse ilerde vatana millete faydalı bir insan olmasından şüphe edilemez. Çocuk vatanını, milletini, dinini seven bir insan olarak yetiştirilmesi zorunluluğu vardır. Çünkü, dinini, milletini seven ve insandan hiçbir zaman zarar gelemeyeceği aşikârdır.

Ana-baba, çocuklarını tedip (uslandırma) hakkına sahiptir. (MK.M267). Ana-baba çocuğa öğüt vermek, ihtarda bulunmak ve gerekirse onu dövmek hakkına sahiptir. Ancak uslandırma hakkını kullanırken objektif iyiniyet kurallarının çizdiği sınırların dışına çıkmamaları, bu haklarını kötüye kullanmamaları gerekir. Objektif iyiniyet kurallarına göre bu kullanılmazsa hakim velâyeti onlardan (ana-babadan) alabilir.

Ayrıca ana-baba çocuğun kanunî mümessilidirler. Yani çocuğu temsil etme, onun namına hareket etme yetkisine sahiptirler. Bu yetkiyi ana-baba birlikte kullanmak zorundadır.

B) Çocuğun Malları Bakımından

Kanunumuz velâyet hakkına sahip bulunan ana ve babaya çocuğun mallarını idare etme ve onlardan yararlanma hakkını tanımıştır.

Ana-baba velâyet hakları devam ettiği sürece çocuğun mallarını idare ederler. Yani çocuğun mallarını yönetme yetkisine sahiptirler. Ana babaya tanınan bu hak, ancak velâyetin onlardan alınması ha-

VELÂYET

ŞAMİL DAĞCI

Kelime olarak yardım, dostluk, akrabalık ve devlet başkanlığı anlamına gelen velâyet kelimesi, kavram olarak başkaları adına, onların rızaları aranmaksızın hukukî muamelede bulunma yetkisini ifade etmektedir. Hukukun kendisine verdiği bu yetkiyi kullanan kişiye ise velî denilmektedir.

İslâm dininde aileden başlamak üzere gittikçe genişleyen sosyal camiada himayeci bir anlayışın hakim olduğu görülmektedir. Ailenin reisi olarak baba'ya ailesini koruma mükellefiyeti yüklendiği gibi, toplumun reisi olarak devlet başkanına da idarecisi olduğu toplumun hak ve menfaatlerini koruyup gözetme yetki ve sorumluluğu yüklenmiştir. Bundan dolayı baba, çocuğunun velisi olduğu gibi, devlet başkanı da veliyyü'l-emr olarak toplumun velisidir. Şehirlerin en büyük mülkî ve idarî amiri olan vâlilere bu ismin verilmesi de kanaatimizce toplumun menfaatlerini gözetip, onları sevk ve idare ettiklerinden dolayıdır. Hz. Peygambir (S.A.V.) bir hadisinde, "Dikkat edin! Hepiniz çobansınız ve sürünüzden (idareniz altındaki insanlardan) sorumlusunuz. Devlet başkanı çobandır ve idaresi altındakilerden (vatandaşlardan) sorumludur. Aile reisi de çobandır ve o da kendi idaresi altındakilerden (aile fertlerinden) sorumludur..." (Müslim, İmâre, Hadis No: 20) buyurmuştur ki, bu hadis velâyet'in hukukî dayanağını oluşturmaktadır.

linde sona erer. Bu hak velâyete bağlı bir haktır. Ana-baba bu hakkı birlikte kullanırlar.

İdare hakkının kapsamına, çocuğun serbest malları dışında kalan bütün malları girer.

Ana-baba, malların idaresiyle ilgili olarak hesap vermek veya sebep olacakları zararlara karşılık bir teminat göstermek mecburiyetinde değillerdir. Ancak ödevlerini yapmadıkları takdirde hakimin müdahale yetkisi vardır. Ana-baba idare haklarını çocuğun menfaatine uygun olarak kullanmak zorundadırlar. Velâyet sadece bir eşte ise idare hakkına sadece o eş sahiptir.

Kanunumuz ana-babaya çocuk mallarını idare hakkından başka, o mallardan yararlanma hakkını da tanımıştır. Çocuğun mallarından yararlanma velâyeti sıkı sıkıya bağlı değildir. Yani velâyet hakkına sahip bulunmayan ana-babanın dahi çocuğun mallarından yararlanma hakkı vardır. Ancak onları idare hakları yoktur. O halde velâyet, ana-babadan alınmış olsa dahi mallarından yararlanma hakkına sahiptirler. Ancak, velâyet onların kusurları yüzünden alınmış olursa, artık yararlanma hakları da sona erer. Mallardan yararlanma hakkı sadece bir hak olduğundan feregat mümkündür. Bu hak ana-babanın şahıslarına bağlı olduğundan başkalarına devredilemezler.

Ana-babanın çocuğun mallarından yararlanma hakları, çocuk reşit oluncaya kadar devam eder ve onlar birlikte kullanırlar.

Çocuğa ait mallarda ana-baba idare ve yararlanma hakkına sahip değildir. Bunun istisnası mevcuttur. Ana-babanın yararlanma hakkından hariç tutulan mallar de vardır. Bunlar, faize verilmek veya tasarruf sandıklarında biriktirilmek üzere çocuğa bağışlanmış olan mallardır. Bunların bağışlayan kimse açıkça belirtmemiş olsa dahi, ana-babanın yararlanma hakkı yoktur.

Ayrıca ana babanın çocuğun mallarından hem yararlanma hem de idare hakkından hariç tutulan mallar vardır. Ancak burada bağışlamada bulunan şahıs açık surette belirtmedikçe idare hakkından hariç tutulmuş sayılmaz. Bağışta bulunan şahsın ana-babanın malları hem idare hem de yararlanma hakkından mahrum olacağını açıkça belirtmelidir.

Ana-baba, çocuğun mallarından elde ettikleri gelirleri ilk plânda çocuğun bakım ve yetiştirilmesine harcamak zorundadırlar. Mallardan istifade hakkı çocuk reşit oluncaya kadar devam eder.

IV- Velâyetin Sona Ermesi

Velâyetin sona ermesi ya kanundan dolayı ya da hakimin hükmü ile olur:

A) Velâyet Hakkının Kanundan Dolayı Sona Ermesi

a) Ana-babanın ölümü: Ana babanın ölümü ile velâyet hakkı sona erer. Çünkü, velâyet hakkı şahsa sıkı sıkıya bağlı haklardandır.

b) Hacir altındaki çocuğa vasi tayini ile; çocuğa hakimin vasi tayin etmesiyle velâyet hakkı kanundan dolayı sona erer.

c) Çocuğun ölümü veya reşit olmasıyla; çocuğun ölmesiyle velâyet sona ereceği tâbidir. Reşit olmaya kazaî rüşt ve evlenme rüştü de girer.

d) Çocuğun evlat edinilmesi ile;

Asıl ana-babanın velâyet hakkı sona erer.

B) Mahkeme Kararı İle Velâyet Hakkının Sona Ermesi

a) Boşanma veya evliliğin butlanı halinde; boşanma ya da evliliğin butlanı halinde eşlerden birisin-

Devlet başkanı ile onu temsilen hakim ve valilerin sahip olduğu velâyete "Velâyet-i âmme", babanın çocukları, vasinin de noksan ehliyetli (kâsır) ler üzerinde sahip olduğu velâyete ise "Velâyet-i hâssa" denilmektedir. Üzerinde kısaca duracağımız velâyet türü, Velâyet-i hâssa'dır.

Çocuklar, bunaklar, akıl hastaları... gibi gerek akıl, gerekse bedenî yönden noksan olup, medenî tasarruf ehliyeti (edâ ehliyeti) noksan olan kimseler, hem şahsen, hem de malları ve ilgili tasarruflarında himaye edilmekte, bu himaye ve tasarruf, onlar adına malî harcamalarda bulunan ve kendilerini şahsen de himaye eden velileri veya vasileri aracılığıyla yerine getirilmektedir. Bundan dolayı velâyet ve vesâyet kavramlarına "en-niyâbetu'ş-şer'iyye" (hukukî temsil) de denilmektedir (Bkz. Vesâyet md).

Hukukî temsil eğer kâsır'ın veya ehliyetsizin kan bağı ile bağlandığı babası veya dedesi gibi bir kan akrabası tarafından yerine getiriliyorsa bunlara velî, bunların dışında birisi ise, vâsî adı verilmektedir.

Velâyetin pasif süjesi himayeye muhtaç olan (kâsır) dır. Velâyet konusu ise ya kâsırın şahsen himayesi, örneğin çocuğun belli bir yaşa gelinceye kadar bedenen himaye edilmesi, bakımı ve terbiyesidir (ki buna "şahıs üzerinde velâyet" denilmektedir) ya da tasarruf ehliyetine (edâ ehliyeti) sahip olmayan kişinin malında onun adına tasarrufta bulunup malının himaye edilmesidir ki buna da "mal üzerinde velâyet" denilmektedir.

Eğer velâyet bir kimsenin, kendi işlerini yürütmek üzere bir başkasına yetki vermesi şeklinde meydana gelmişse, buna "ihtiyârî velâyet", denildiği gibi "vekâlet" de denilmektedir. Velâyet babanın çocuğu üzerinde veya hakimin, kâsır'ın menfaatine olmak üzere onu hukuken temsil edebilecek birisini görevlendirmesi şeklinde meydana gelmişse buna "icbârî velâyet" denilmektedir. İcbârî velâyette veli, baba, dede (babanın babası) veya vasî ve hakimdir.

den velâyet hakkı alınır. Velâyet hakkı alınan eş için velâyet hakkı sona erer.

b) Hakimin vasi tayin etmesiyle; velâyet hakkına sahip ana-babadan birinin evlenmesiyle, hakim çocuğa vasi tayin edilebilir. Hakimin bu kararı ile velâyet hakkı sona erer.

C) Velâyetin Nez'i

Velâyet hakkı ana ve babanın en tabiî hakkı olduğu için kanun koyucu velâyet hakkının kaldırılmasını hakimin kararına bağlamıştır. Çünkü, velâyet hakkının alınması ana-baba için çok ağır bir karardır. Velâyet hakkı sadece anadan ya da sadece babadan alınabilir. Ya da her ikisinden birlikte alınabilir.

Çocuğun ana ve babaya karşı korunması bakımından alınacak en ağır önlem, velâyet hakkın anababadan alınmasıdır. Bu nedenle velâyet hakkı hangi nedenlerle ana ve babadan alınacağı madde madde sayılmıştır.

Velâyetin Nez'i Nedenleri

1- Ana-babanın aczi; velâyetin kendilerinden alınabilmesi için ana ve babanın velâyeti ifadan sürekli olarak aciz durumda bulunmaları lazımdır. Örneğin, ana-babanın uzun süren bir hastalığa yakalanmış olmaları gibi...

2- Hacir altına alınması; ana-baba hakkında hacir kararı alınmışsa, ana-baba medenî hakları kullanma ehliyetinden yoksun kalacakları için velâyet hakkı kendilerinden alınır.

3- Nüfuzun ağır surette kötüye kulanılması; anababa çocuk üzerindeki haklarını ağır derecede kötüye kullanırlarsa meselâ, aşırı döverlerse bu hak kendilerinden alınır.

4- Aşırı ihmal; ana-babanın çocuğa karşı olan hareketlerinde fahiş bir şekilde ihmal görülürse (meselâ, çocuğu tedavi ettirmemek, okula göndermemek gibi), velâyetini nez'i yoluna gidilir.

5- Ana veya babanın yeniden evlenmesi;

Evlilik, ana-babadan birinin ölümü yüzünden veya boşanma yahut butlan sebeplerinden biriyle ortadan kalktığı takdirde, çocuğun velâyeti sağ kalan eşe veya onlardan birine verilmiş olabilir. İşte velâyet kendisine bırakılan eş bir süre sonra yeniden evlenirse çocuk için bazı tehlikeler doğabilir. Bu durumda gerekirse velâyetin nez'i yoluna gidilir.

Velâyetin nez'ine yetkili mahkeme velinin ikametgâhı mahkemesidir. Görevli mahkeme ise, asliye hukuk mahkemesidir.

Nez'in Sonuçları

Nez' kararı, reşit olmamış nesebi sahih çocuklar, nesebi tashih edilmiş çocuklar, evlat edinilen çocuklar hakkında alınır. Velâyet hakkı kaldırıldığı takdirde çocuğa vasi tayin edilir. Artık bundan böyle çocuk velâyet değil vesayet altındadır ve vesayete ait hükümler uygulanır. Ana-baba çocuğun malları üzerindeki idare ve yararlanma haklarını kaybederler. Ancak kusurlarından ileri gelmemişse yararlanma hakları devam eder. Çocuğun, iâşe ve bakım masraflarının ödenmesi ana-babaya, anababa olmaları nedeniyle yüklenen bir yükümlülüktür. Ana-babanın çocuk için yapılacak masrafları ödeme güçleri yoksa, bu masraflar devlet hazinesinden ödenir.

Şahıs üzerinde velâyet, doğumundan itibaren başlamak üzere, çocuğun rüşt veya bulûğ çağına kadar olan bedenî ve ruhî yetiştirilmesini, himaye ve eğitimini içine alır.

Bedenî koruma gibi malî koruma da fevkalâde önemlidir. Çünkü hayatın devamı, malın muhafazası ile de yakından ilgilidir. İnsanın dünyevî mutluluğu, sağlığı gibi, elde ettiği malını da koruyup, düzenli ve yerinde harcamada bulunarak, uhrevî mutluluğu da servetini haram yollarda har vurup harman savurmaksızın hayır işleyerek mümkün olmaktadır. Bu açıdan İslâmda mal ve sermayenin kazanılması kadar onun belli prensipler dahilinde harcanması da çok önemlidir. Müslümanlar için saadet kaynağı olan İslâm dini bu konuda da önemli prensipler vaz'ederek servetin kazanılmasında helâl (meşru) kazancı, harcamasında ise, ölçülü olmayı esas almaktadır. Müslüman helâl yollardan kazandığı malını harcarken, pintilikten uzak olarak dinî bir vecibe olan zekat vb. mükellefiyetlerini yerine getirmekle ve sadaka, fakirlere yardım gibi son derece faydalı olan harcamalarda bulunmakla sosyal refahın yaygınlaşmasına katkıda bulunurken, diğer taraftan malın ve servetin tamamen zevaline, netice itibariyle fakr u zarurete düşürüp, topluma yük olma durumuna düşürecek israf ve saçıp savurma gibi olumsuz tasarruflarda bulunmamakla da nimetin ve ferdî refahının devamını te'min etmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse, İslâm kazanmada helâl yolu, harcamada itidali tavsiye etmektedir.

Bu prensiplere uygun hareket etmekten âciz olan çocuk, mecnun, bunak (ma'tuh) gibi insanlarla, hareket etmeyen ve mallarını boş yere ve gereğinden fazla harcayan (müsrif) sefihlerin, kendi lehlerine olmak üzere malları üzerindeki sözlü (kavli) tasarruflarına engel olup, mallarının yok olmasına engel olan hacr müessesesi de "mal üzerinde velâyet"tir.

Velinin, velâyet yetki ve sorumluluğunu kullanabilmesi için birtakım şartları taşıması gerekir.

Bunlar velinin hür olması, akıllı olması ve bâliğ olmasından ibarettir. Ayrıca himaye edilen kâsır'ın da edâ ehliyetine sahip olmayan çocuk olması veya hükmen çocuk kabul edilen bunak (ma'tuh) veya akıl hastası (mecnun-deli) olması gerekir.

İşte hem bedenî, hem de malî yönden bir başkası vasıtasıyla temsil edilen bu insanların sevk ve idaresine en genel anlamda velâyet diyebiliriz.

KAYNAKLAR

Türk Hukuk Kurumu, Türk Hukuk Lûgatı, Maarif Matbaası, Ankara 1944.

Ömer Nasuhi Bilmen: *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Basımevi, İstanbul 1969.

Hayrettin Karaman: *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İrfan Matbaası, İstanbul 1974.

Vehbe ez-Zuhaylî: *el - Fıkhul-İslâmi ve Edilletuhû*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1989.

Mustafa Ahmed, ez-Zerkâ: *el-Fıkhul İslâmi fi Sevbihi'l-Cedid.*, Matâbiu, elif bâ, Dımaşk, 1967.

OSMAN KAŞIKÇI

TÜRK MEDENİ KANUNUNDA VESAYET

A- KAVRAM VE TARİFİ

Vesayet, kelime mânası itibarıyla korumak, himaye etmek demektir. Hukukî terim olarak ise, velayetin işlemediği hallerde velayete muhtaç kimselerin bilhassa şahıslarına özen gösterilmesi ve mallarının korunmasını ifade eder. Vesayette iki kişi vardır. İlki vesayete tabi olan kişi ki, bu kişiye kâsır denmektedir. İkincisi ise vasi, yani kasır'ı hukuken himaye eden kimsedir. Bir müessese olarak vesayet ise küçükleri veya mahcur (kısıt)ların hukukî menfaatlerini korumak için kanunun meydana getirdiği teşkilattır.

Bilindiği üzere mahcur reşit bir şahsın medenî hakları kullanma ehliyetinden mahkeme kararı ile

mahrum bırakılmasıdır. Mahcurlarda esas olan aslında vesayet değil velayettir. Ancak mahcur kimsenin velayete tabi olması herhangi bir nedenle mümkün değilse o zaman o kimsenin vesayete tâbi olması bir zarurettir.

B- Vesayetin Yakın Kavramlardan Ayrılması

Velayet ile vesayetin kesin bir çizgi ile birbirinden ayırt edilebilmesi için bu ikisi arasındaki fark üzerinde de durmak gerekir. Velayet, kanunun sadece ana-babaya tanıdığı bir hak ve yetki olmasına rağmen vasilik, herhangi bir şahsa tevdi edilebileceği gibi, vesayet teşkilatının içine asliye ve sulh mahkemeleri de girmektedir. Vasinin işleri kural olarak mahkemenin denetimine tabi olmasına rağmen velayette ana ve babanın işlerini mahkemenin denetlemesi söz konusu değildir. Ayrı veliler velayetleri altındaki kişilerin mallarından istifade edebilecekleri halde vesayette bu mümkün değildir.

Vesayeti kendi içinde çeşitli alt gruplara ayırmak mümkündür. İlk önce vesayet biri umumî diğeri hususî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Umumî vesayet, vasi ile sulh ve asliye mahkemelerinden ibarettir. Asıl olan bu vesayettir. Hususi vesayette ise kanunun lüzumlu gördüğü hallerde vesayetin aile meclisine tevdiidir. Bunun için vesayet altına alınacak kimsenin yakın kan veya sihrî hısımlarından ikisinin ya da kendi eşinden başka kan veya sihrî hısımlarından birinin asliye hukuk mahkemesine başvurması gerekir.

Burada bir de birbirine çok yakın kavramlar olan vesayet ile kayyımlık üzerinde durmak gerekecektir. Vasi vesayet altındaki küçüğün ya da mahcurun şahsına özen göstermek, mallarını idare etmek ve hukukî işlemlerde onu temsil etmek görev ve yetkilerine sahiptir. Buna karşılık kayyım, sadece belli bir malın idaresi ya da belli bir işin görülmesi için seçilen kimsedir.

C- Vesayeti Gerektiren Haller

1- Küçüklük

İnsan zayıf, âciz bir halde maddî ve manevî noksanlıklar içerisinde doğar. Bu hal, onu yaşamak için başkalarının gözetim ve denetimine muhtaç kılar. Onun fizikî inkişafı uzun seneler gerektirir. Türk Medenî Kanunu'na göre, rüşt 18 yaşını ikmal ile başlar. Yani bir kimse 18 yaşını ikmal edinceye kadar hukuken başkalarının himayesine muhtaçtır. 18 yaşını ikmal etmeyen kimse küçüktür ve gayr-ı reşittir. Yalnız bu kaidenin iki istisnası vardır. Bunlar kişinin evlenmek suretiyle iktisap ettiği rüşt ve mahkeme kararı ile iktisap ettiği kazaî rüşttür. Kişiyi reşit kılan evlenme tabiki kanunen reşit olmayan kimsenin evlenmesidir. Binaenaleyh reşit olduktan sonra mahcur olan kimse evlense yeniden rüştünü kazanmaz.

Bir kimsenin evlenmekle reşit olabilmesi için erkek ise 17, kız ise 15 yaşını ikmal etmiş olması gerekir. İstisnaî hallerde 15 yaşını ikmal eden erkeğe veya 14 yaşını ikmal eden kıza evlenme izini verilebilir.

Kazai rüştte de kişinin 15 yaşını ikmal etmiş olması ve rızası ile ana ve babasının muvafakati ile mahkemece reşit olduğuna karar verilmiş olması gerekir.

O halde küçük, 18 yaşını ikmal etmeyen, evlenme veya hakim kararı ile rüşt kazanmamış kimsedir. Hemen her memlekette ve bu arada eski hukuklarda da küçüklerin reşit oluncaya kadar himaye e-

---

Vesayet

Ekrem Buğra Ekinci

Bir şahsı malî işlerinde hukuken temsil etme salâhiyetine vesayet, bu salâhiyeti taşıyan kimseye vasi, bu salâhiyeti veren kimseye de mûsî denilir. Hukukî ehliyetleri tam olan kimseler hukukî tasarruflarda bulunabilirler. Ancak bu ehliyetleri tam olmayan kimselerin, meselâ küçük çocukların, delilerin, müsrif ve bunak kimselerin hukukî ehliyetleri tam değildir. Bunlar, söz gelişi hukuken bir akde taraf olamazlar, mal alıp satamazlar, hibe edemezler, borçlanamazlar. Hukukî ehliyetleri tam olmayan kimselerin şahsî işlerini meselâ yetiştirilmeleri, hakımları, tedavi ettirilmeleri, okutulmaları, evlendirilmeleri gibi işlerini onlar adına yapan kimseler ise, velî olarak isimlendirilmektedir (bkz. velâyet maddesi).

Vesayet, velâyetten daha dar olup, esasen onun içinde yer almaktadır. Vasi, vesayetini üstlendiği kimsenin malî işlerini onun adına yapabilir, bunun için vasiye "malda veli" de denir. Vesayet, hukukî bir akiddir, vasiyet yoluyla da olabilir. Bir kimsenin vesayetinin kendisine tevdi edildiği kimse bunu kabul ederse o kimsenin vasisi ve vesayet akdi kurulmuş olur. Bu kabul sözle olabileceği gibi, vasi tayin edildiği şahsın mal varlığına tasarrufta bulunmada olduğu gibi, fiilen de ortaya çıkabilir.

Mecelle'nin 974. maddesi gereği, bir kimsenin vasisi evvela babasıdır, babası yoksa onun tayin etti-

dilmeleri öngörülmüştür. Bu maksatla Türk Medenî Kanunu küçüğün şahsını koruyucu ve medeni hakları kullanma yetkisini hüküm altına alan kaideler vazetmiştir. Binaenaleyh küçükler karşılıksız yardımları kabul edebilirler. Ancak karşılıklı sözleşmeleri yapamazlar.

Bir küçüğün vesayet altına alınabilmesi için velayete tabi olmaması diğer deyişle ana-babası olmaması veya velayeti ifa edemeyecek durumda olmaları gerekir.

2- Hacr

Hacr, kelime olarak men ve yasak demektir. Hukukî olarak ise, yetkili makam tarafından kanunen muayyen sebeplere müsteniden reşit bir şahsın medenî hakları kullanmaktan men edilmesidir.

Kural olarak her şahıs medenî haklardan istifade eder, kanun dairesinde hak ve borçlara ehildir. Ancak bir kimsenin bu hakları kullanabilmesi için iyiyi kötüden ayırt edebilmesi ve reşit olması gerekir. Başka bir ifade ile, şahsını ve mallarını layıkıyla idare edemeyecek bir halde bulunan kimseye bu hakları serbestçe kullanma yetkisi verilmesi o kişi ve toplum için bir çok zararları tevlit edecektir.

Hacr, kendi içinde bir takım alt kısımlara ayrılmaktadır. Biz burada ehemmiyetine binaen sadece ikisi üzerinde duracağız. Bunlar: a) Cebri b) İhtiyarî. Cebri hacr, kanunen muatten hacr sebeplerinden biriyle muttasıf olan şahsın rıza ve muvafakatına bakılmaksızın yetkili makam tarafından medenî hakları kullanmaktan mahrum edilmesidir. Bu da üç şekilde tezahür eder:

aa) Akıl Hastalığı

Akıl hastalığı, akılda mevcut az veya çok hastalıktan neş'et eden bir takım karışıklıklar meydana getiren bir hastalıktır. Bu hastalık dışa, aklî perişanlık, fikirlerde düzensizlik olarak yansır. Akıl hastalığının doğumdan veya sonradan olması vesayet hukuku açısından önemli değildir.

Akıl hastalığının hacr sebebi olabilmesi için kişinin, ferdi işlerini görmekten aciz veya daimi başkalarının yardımına muhtaç veya başkalarının emniyetini tehdit edecek bir durumda olması lazımdır. Şu halde akıl hastalığının daimi olması lazımdır.

İşte şahsını ve mallarını gereği gibi idare edemeyen fayda ve kazanç yolunu bilemeyip muamelelerinde daima aldanan, aile hukukunun kendine yüklediği işleri gereği gibi ifâ edemeyen kimse yetkili makam tarafından hacredilir.

bb) İsraf, Ayyaşlık, Sîihâl, Sûiidare

Reşit olan şahsın hacrini gerektiren diğer haller ise, israf, ayyaşlık, sûihal ve sûiidaredir. İsraf, kişinin geleceğini düşünmeden mevcutlarını gereksiz yere ve devamlı bir surette harcanması hâlidir. Ayyaşlık ise, alkollü içkilerin içmenin itiyat haline getirilmesi bu nedenle iradenin zayıflaması hâlidir.

Sûihal, mânen ve ahlâken aşağılığı ifade edecek derecede ahlâk ve adap kaidelerine muhalif hareket etme hâlidir. Sûiidare ise, reşit bir kimsenin mamelekini, kazancını sevk ve idarede gösterdiği lakaytlık, alâkasızlık, bilgi ve tecrübesizlik hâlidir.

Bütün bu hallerde reşit olan kimsenin hacr altına alınabilmesi için yetkili makam bu hallerin mevcudiyeti kanaatine varmış olması lazımdır.

cc) Hapis

Hapis, suç işleyen kimse hakkında yetkili makam tarafından tatbik edilen şahsî hürriyeti bağlayıcı cezadır. Hapisten dolayı bir kimsenin hacr edilebilmesi için, en az bir yıl hapis cezasına mahkum olması gerekir.

ği bir kimse (vasîy-yi muhtar-seçilmiş vasi) vasi olur. Vasiy-yi muhtar ölmüşse onun hayattayken seçtiği vasi, o da yoksa kendisine vasi tayin edilecek kişinin dedesi veya dedesinin babası,bu da yoksa dedenin tayin ettiği vasi bu da ölmüş ise bunun hayattayken tayin ettiği vasi ve en nihayet hakimin tayin edeceği vasi (vasiyyi mansub-tayin edilmiş vasi) vesayet vazifesini üstlenir. Kadınlar, meselâ kendisine vasi tayin edilecek kimsenin annesi vasiy-yi muhtar veya vasiy-yi mansub sıfatı kazanabilir. Nitekim terbiye velâyeti denilen hıdânede kadının rolü bu vasıftadır. Vasi tek bir kişi olabileceği gibi iki kişi de olabilir, ancak bu halde birkaç istisna haricinde her tasarrufu ittifak halinde ve beraberce yapmaları gereklidir, ittifak edemezlerse bunlara üçüncü bir vasi tayin edilir. Bu iki vasiden biri azledilse veya ölse, yerine bir başkası vasi olarak tayin olunabilir. Vasi umumiyetle ölen veya gaib bir kimsenin terekesinde tasarrufta bulunmak, borçlarını ödemek, vasiyetlerini yerine getirmek ve geride bıraktığı küçük çocuklarının işlerini tedvir etmek için tayin edilir. Gaib kimsenin vaziyeti de vesayeti icab ettirir. Bunun haricinde deli, müsrif, bunak kimselere de mal varlıkları üzerinde tasarrufta bulunamayacakları için aynı sıra ve usül takib edilerek vasi tayini yoluna gidilir.

Vasi olarak tayin edilecek kişi hür; akıllı, rüşd ve bulûğa ermiş, vasisi olduğu şahıs ile aynı dine mensub, emin bir kimse olmalıdır. Vasi, kendisini vasi tayin eden kişi tarafından vasilikden azledilebilir. Buna mukabil vesayet için gereken vasıfları kaybetmedikçe hakim tarafından azledilemez. Bu vasıfları taşımadığı delillerle isbat edilirse hakim kendisini azl ve yerine bir başkasını tayin eder. Ayrıca kötü niyet taşıyan veya hıyanette bulunan kimseler vasilikten azledilir. Baba müsrif veya bunak ise, çocuğun vasisi olamaz, bunun yerine hakim bir vasi tayin eder. Vasinin yapacağı işler mûsî tarafından muayyen hususlara inhisar ettirilmişse bile bu kimse, kendisine vasi tayin edildiği kişinin bütün malî işlerini tedvir e-

1050 b) İhtiyarî Hacr

İhtiyarî hacr, reşit kimsenin sarih talebiyle kanunî hükümler dairesinde hacredilmesi hâlidir. Bu müessenin kabul edilmesinin sebebi, kendisinde hacri gerektiren bir hal bulunmamasına rağmen, ihtiyarlığı, maluliyeti veya tecrübesizliği yüzünden işlerini gereği gibi yapamayan ve bu hususta başkalarının yardımına muhtaç bulunan kimselere yardım elini uzatmaktır. Bu hâle maruz bulunan kimsenin vesayete tâbi olabilmesi için ilk olarak kişinin talebi gerekir. Bu talebi yapan kimsenin reşit ve mümeyyiz olması lazımdır. Bu şartları taşıyan kimsenin talebi hakim tarafından incelenir ve gerekli görülürse o kişinin vesayet altına alınmasına karar verilir.

3- Hacr'de Yargılama

Akıl hastalığı ya da akıl zayıflığı ile bir kimsenin hacr altına alınabilmesi için bilirkişi raporu gerekir. İsraf, ayyaşlık, kötü hâl veya kötü idare sebebiyle hacr kararı verilebilmesi için ise hakimin ilgili kişiyi mutlaka dinlemesi gerekir. Mahkeme verdiği hacr kararının hem mahcurun doğduğu hem de ikametgâhının bulunduğu yerde resmen ilan eder.

Bir kimsenin hacrine karar verildiğinde veya küçük kimsenin her nasılsa velayet tâbi olması mümkün görülmediği hallerde kendisine mahkemece vasi tayin edilir. Vasi olarak bir kişi tayin edilebileceği gibi birden fazla kişi de tayin edilebilir. Vasi olacak kişilerin de vasi olma ehliyetine sahip olmaları gerekir. Yani reşit, vesayet altında olmayan, emin bir kimse olmalıdır.

Vasi, vesayet altındaki kişiye özen gösterme ve bakımını sağlama, onu hukukî işlerde temsil etme ve mallarını idare etme ile hak ve yetkisine sahiptir.

Vasilik süresi kural olarak dört senedir. Ancak aynı kimse yeniden vasi olarak tayin edilebilir. Vasi, vesayet icabı gördüğü işlerden dolayı ücret isteyebilir.

Vasiyinin vesayetle ilgili işlerine karşı sulh hakimine şikayette bulunmak mümkündür.

Vesayet vesayeti gerektiren hallerin sona ermesi ile son bulur. Yani küçüğün reşit olması ve akıl hastasının ve diğer vesayete tabi olan kimselerin iyileşmeleri ve hapiste olanlar için hapis süresinin sona ermesi hallerinde vesayet sona erer.

Ayrıca vasinin veya vesayet altındaki kişinin ölmesi, sürenin dolması, vasiliğe engel bir hâlin ortaya çıkması veya azledilmesi gibi sebeplerle vesayet son bulur.

KAYNAKLAR

T. Akıntürk: *Aile Hukuku Dersleri.* Ankara 1987.

R. Belgesay: *Aile Hukuku.* İstanbul 1950.

S. S. Tekinay: *Türk Aile Hukuku.* İstanbul 1982.

E. Mardin: *Aile Hukuku Dersleri.* İstanbul 1934.

H. Oğuzoğlu: *Aile Hukuku.* Ankara 1963.

F. Uslu: *Vesayet.* İzmir 1941.

H. V. Velidedeoğlu: *Aile Hukuku.* İstanbul 1965.

U. Cin / Akgündüz: *Türk-İslâm Hukuk Tarihi.* İstanbul 1990.

Ali Haydar: *Dürerü'l-Hükkâm Şerh-i Mecelletü'l-Ahkâm.* 1330.

H. Karaman: *Mukayeseli İslâm Hukuku.* İstanbul 1986.

der. Bir başka deyişle bu kimsenin vasfı, vasiy-yi hâs (hususî vasi) değil, vasiy-yi âmn (umumî vasi) dır.

Vasi vasiyetle tayin olunmuş ise evvela mûsînin cenaze işleriyle uğraşır, varsa borçlarını öder, vasiyetlerini yerine getirir. Ehil ise mirasın kalan kısmını varisler arasında taksim eder. Vasisi olduğu şahsın menkul mallarını eğer borç yoksa satabilir, gayrimenkul mallarını ise muayyen bir takım şartlardan en az biri bulunmadıkça satamaz, satarsa bu akit vasisi bulunduğu kimse izin vermiş olsa bile hüküm ifade etmez. Bu şartlar, gayrimenkulün değerinin iki misli fiyatla satılması, mûsînin borcu olup da bunu ödemek hususunda bu gayrimenkulün satılması haricinde hiçbir imkanın kalmaması, yine mûsînin vasiyeti olup da başka türlü yerine getirilememesi, kendisine vasi olduğu şahsın nafakaya muhtaç olması, gayrimenkullerin ev ve dükkan cinsinden olup yıkılmaya yüz tutacak derecede harab olması ve zalim bir kimsenin tasallutundan korkulması gibi hallerdir. Bunların varlığı halinde Osmanlılar zamanında mahkemeye başvurup bir vesika almak gerekmekteydi.

Vasi, vasisi olduğu kimsenin mal varlığını çoğaltmak kastıyla onun malının ticarette kullanabilir, kiraya verebilir. Burada vesayet altındaki şahsın menfaati vardır. Vasi, bir başkasını vekil tayin edebilir, bu kimse de vasi mesabesindedir. Vasi, vasisi bulunduğu kimsenin borçlularını ibra edemez; yine onun mallarını hibe ve ikraz edemeyeceği gibi ariyet de veremez; onun aleyhine havale kabul edemez, borç ikrarında bulunamaz; kendi malını vasisi bulunduğu kimseye rehn ve ikraz edemez; satamaz; bir başka deyişle elinde bulunan mal varlığı üzerinde ancak kazandırıcı muamelelerde bulunabilir. Hakimin tayin ettiği vasi ile vasiy-yi muhtar arasında bazı hususlarda farklılık vardır: Hakimin tayin ettiği vasi (vasiy-yi mansub) bazı tasarruflardan yasaklanabilir, zaman, mekan ve muayyen bir işle kayıtlandırılabilir, bir başkasını vasi

tayin edemez, mûsînin değil, hakimin vekili sayılır, hakimi haberdar etmek kaydıyla vasilikten çekilebilir, yaptığı iş için ücret alabilir, hakim ile vasisi olduğu şahsın işleri hakkında konuşabilir, istendiği zaman azlolunabilir. Vasiy-yi muhtar halinde bu sayılanların tam aksi bahis mevzuudur.

Vasi kendi malından, vasisi bulunduğu kimseye masrafta bulunmuşsa, meselâ borcunu ödemiş, nafakasını sağlamış ise, şahit gösterebilir veya başka türlü isbat edebilirse bu kişiye rücû edebilir. Eğer muhtaç ise ücret alabilir, değilse alamaz. Vesâyeti altında bulunan kimse sonradan tam ehliyetli hale gelse, meselâ deli iyileşse, çocuk büyüse, vasi elindeki mal varlığını hemen teslim edemez, bu kimseyi rüşde erip ermediği hususunda tecrübe etmesi gerekir. Vasinin sonradan muhasebe edilmesi, yani yaptığı tasarruflardan dolayı hesaba çekilmesi mümkün olup, eğer emin bir kişi olarak biliniyorsa bu hususdaki yeminli beyanları muteber kabul edilir, değilse tafsilatlı bilgi vermeye zorlanır, hatta hapsedilir.

Vasisi bulunduğu kimsenin mal varlığı vasinin elinde vedîa (emanet) hükmünde olduğu için, ihmal veya teseyyübü (kusuru) neticesinde bu mal varlığında vaki olan eksilme ve hasarlardan mesul olur.

KAYNAKLAR

Receb Hilmi: *Ahkâm-ı Vesâya*, İstanbul, 1310.

Manastırlı İsmail Hakkı: *Vesaya ve Ferâiz Mecmuası*, İstanbul, 1326.

Şeyhzâde Ahmed Ziya: *Emsâl–i Vesâyâ*, Konya, 1328/1326,.

Ö.N. Bilmen: *Kâmus*, C. 5. İstanbul, 1985.

İ. Halebî: Mülteka'l-Ebhur Tercümesi, *Mevkufat*, C. 2, İstanbul, 1269.

Y

YABANCILAŞMA: KÜLTÜRDE VE AİLEDE	*İSMAİL DOĞAN*
ANOMİ VE AİLE (ÇERÇEVE)	*SUAT ANAR*
YAŞLILARIN SOSYAL PSİKOLOJİSİ	*E. OLCAY İNAMOĞLU*
YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİ AİLELERİNİN KİMLİK MESELELERİ	*A. VAHAP TAŞTAN*
YURT DIŞINDA TÜRK AİLESİ VE ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ (ÇERÇEVE)	*SUAT ANAR*
AVRUPA ÜLKELERİNDE TÜRK AİLELERİ	*EYÜP SANAY*
GELENEKSEL AİLE DÜZENİ İÇİNDE BULGARİSTAN'DA YENİ BİR DİRENME GÜCÜ OLARAK: TÜRK NÜFUS HAREKETLERİ	*BEĞLAN TOĞROL*
YETİŞTİRME YURTLARI	*SELAHATTİN ÖĞÜLMÜŞ*

İSMAİL DOĞAN

YABANCILAŞMA: KÜLTÜRDE VE AİLEDE

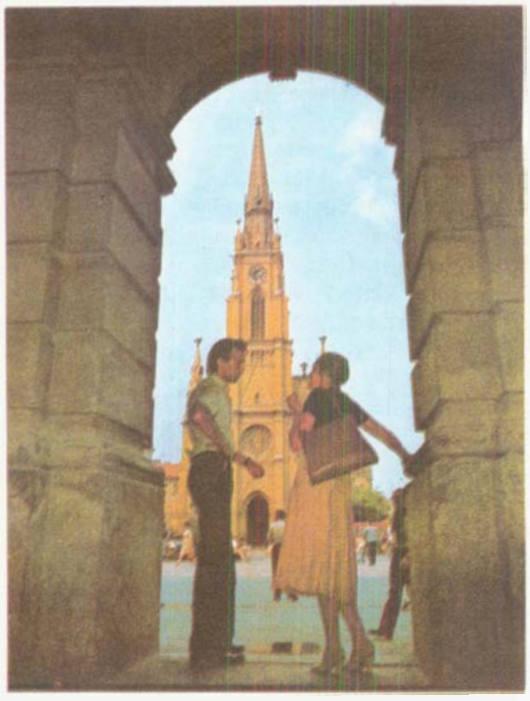

Felsefî bir kavram olarak düşünce tarihinde görünen 'yabancılaşma' ilk kez Alman idealizmi'nin önde gelen isimlerinden *Hegel* (1770-1831) tarafından kullanılmıştır. *Hegel*, yabancılaşmaya , esas olan "ide" (Bütün varlıkların esası olarak kabul ettiği ve ilk temel olarak nitelediği 'ide'ye *Hegel* zaman zaman "akıl", "cevher" ("töz, ya da "ruh (tin)" demektetir. (Gökberk, 1979, s.81) nin oluşumunu açıklarken onun hedefini "kendi kendisini bulması, kendisinin bilinç ve özgürlüğüne erişmesi" olarak tespit etmektedir. Bu hedefe ulaşmada ide üç aşamadan geçmektedir. Bunların ilki 'kendi kendine olma hâli'dir. Henüz bu aşamada potansiyel bir güçtür amma, bu güçünü gerçekleştirememiştir (2. aşama).

Ancak doğada 'ide' artık 'kendi kendisinde' değildir, kendisinden başka bir şey olmuştur: özüne aykırı düşmüş, *kendi kendisine (bizatihi) yabancılaşmıştır* (*Gökberk* 1974, s. 450) Kendisi ile girdiği bu çelişkili durum 'tinsel (ruh, akıl cevher) nitelikteki' kültür dünyasında ortadan kalkar. Bu son aşamada ide, bilincine (özgürlüğüne) kavuşmaktadır.

İde'nin doğa içinde yabancılaşması *Hegel* 'e göre varlıkların karşıtlık (zıtlık) kuralına uygun bir varolma zorunluluğu nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Nesneler kendi dışındaki *bir başka şey* dolayısıyla varlık ve anlam kazanırlar. Dolayısıyla bu aşamada yabancılaşma birey için kaçınılmaz olmaktadır.

Burada yabancılaşmadan kurtulma aşaması olarak kabul edilen 'kültür dünyası'nın karşıtların olmadığı bir dünya olarak tanımı düşünülebilir. Aksi halde 'ide' bir önceki aşama (doğa)da olduğu gibi yabancılaşacaktır. Ancak bu durum bir çelişkiyi de beraberinde getirmektedir: İde, bu üçüncü aşamada madem ki bilince kavuşmaktadır, o halde bu bilincin işlevsel olabilmesi için, karşıtlıkların, zorunlu ilişkilerin olması gerekmez mi?

Dolayısıyla *Hegel* 'e özgü bu ilk yabancılaşma biçiminde kaçınılmaz bir durum söz konusudur ve bundan kurtulmak ta mümkün görünmemektedir. *Hegel* 'in mümkünmüş gibi gösterdiği mutlak ve aşkın olanı insanın kendi içinde gerçekleştirmesi ve ona ulaşmasıdır. Bu da "akıllı ve kendinin bilincine kavuşmuş insanoğlu" (*Hilav* , 1970, s. 124)dur. Ona göre bu niteliklerde olan bir insan gerçekte 'yetkin ve aşkın' olanın kendisidir.

Kuşkusuz bu akıl yürütme, izafe edilen (yakıştırılan) bu aşkın (transandantal) özellikler insana *Tanrı* işlevinin öngörüldüğü sonucuna götürmektedir. İşte bu düzeye ulaşılmadıkça yabancılaşmayı insan için kaçınılmaz gören *Hegel* , kitaplı dinlerin de bu çerçevede yabancılaşmaya mahkum olduğu düşüncesine sevketmektedir. Ona göre söz gelişi, "*Hz.İbrahim* (yahudinin simgesi olarak) yabancılaşmıştır, çünkü karşısında kendisini (*İbrahim* 'i) aşan *Tanrı* vardır. *Tanrı* efendi, *İbrahim* köledir. Köle efendisinin iradesine ve isteklerine boyun eğmekte, bağımlı olmakla yoksuldur, değersizdir " (*Özel* , 1978, s. 69). Buna karşılık "Eski Yunan Sitesi'nin yurttaşları tanrıları göklerin tiranı olarak görmez, sitenin bütünlüğünü, ahengini bilir. Demek ki, antikitenin insanı yabancılaşmış değildir" (*G.M.-Cottier* , 1969, s. 93; Özel, 1978, s. 69).

Düşünce tarihinde kavram çevresinde adı geçen filozoflardan biri de *Feuerbach* 'tır. *Feuerbach* , *Tanrı* düşüncesinden hareketle *Hegel* 'e yaklaşmaktadır (*Erkal* , 1983, s. 250). Ancak, kavram asıl şöhretine *Karl Marx* 'ın yeni yorum ve yaklaşımlarında ulaşmıştır.

Marx emeğin yabancılaşması üzerinde durmakta-

dır. Buna göre yabancılaşma "serbest bırakılan (enginleştirilen) insan aktivitesi ürünlerine bağlı olarak meydana gelen ve üreticilerine egemen olmaya çalışan bir ilişki" (*Schaff* , 1974, s. 41)'nin adıdır.

Marx, El yazmaları'nda bunu şöyle açıklamaktadır: "Emekçi, yabancı bir nesne karşısında gibi kendi öz çalışma ürününe karşıdır(.....) Emekçinin kendi ürününe yabancılaşması sadece nesne ile olan yabancılaşmasını değil, bir dış varlığı ifade etmektedir. Ne var ki onun ürünü, kendi dışında ve ondan bağımsız olarak vardır ve yabancı ve düşman olarak kendine karşı otonom bir güç olur" (Marx, 1968, s. 57-58; Doğan, 1990, s. 53).

Buna göre yabancılaşma üretici olarak insan -ki *Marx* 'a göre, işçi, emekçi- ile onun aktivitesinin ürünleri arasındaki farklılaşma sonucu ortaya çıkmaktadır. Çünkü, süreç olarak ürünler giderek, üretenlerin iradesi dışında gelişen otonom(özerk) bir yeteneğe bürünürler. Bu farklılaşma biçimini en somut olarak bilimsel çalışmalarla gerçekleştirilen teknolojik ürünlerde, yani bilim adamı ile onun etkinlikleri arasındaki ilişki biçimlerinde görmek mümkündür. Keşfi konusunda bilim adamlarınca büyük bir çaba sarfedilen atom enerjisinde istenenin elde edilmesi ile başlayan yeni gelişmeler buna örnek olarak gösterilebilir. Hayatı değiştiren bu buluş karşısında insanoğlu güçsüz kalmakta, demoklesin kılıcı gibi sürekli bir tehdidi üzerinde hissetmektedir. Bu olay ürünlerin, onları üretenlerin iradelerine bağlı olamayan apayrı bir işlev ve etkiye sahip olabileceğini gösteren bir örnektir.

Marksist düşünce, ilk kez *Hegel* 'in tanımladığı "kendi kendine (bizatihi) yabancılaşma" ile "yabancılaşma" kavramlarını ayırmaktadır. Bu konuda yapılan tartışmalar şöyle özetlenebilir: (*Schaff* , 1974, s. 40; *Doğan* , 1990, b. 52).

1. Bizâtihi yabancılaşma ve yabancılaşma kavramları birbirinden farklıdır.

2. Yabancılaşma işi yapan (üreten) ile onun aktivitesinin ürünleri arasında bir ilişki olup, üreticinin bizzat kendi ürünleri ile çelişerek kendi iradesi dışında temsil edilen sosyal sistemde insan ürünlerinin işlerlik kazandığı bir ilişkinin adıdır.

3. Bizâtihi yabancılaşma, bireyin toplumun (metafizik öncülleri bakımından bizatihi yabancılaşmanın mümkün görünen başka modelleri ayıklanmak suretiyle) yabancı olduğu şeyden meydana gelen bir durumun adıdır; duygularda, düşüncelerde, tecrübelerde ve kişi tutumlarında meydana gelmektedir; demekki, o öznel (subjektif) bir olaydır.

4. Bizâtihi yabancılaşma ile yabancılaşma arasında bağlar mevcuttur, ancak bu iki kategoriyi özdeşleştirme nedeni olamaz.

Eğer yabancılaşma üreticilerin amaçlarından bağımsız ya da amaçlara karşıt olarak işi yapan insanın çalışma ürünlerine bağlı olarak meydana gelirse, böyle bir toplumun gelişmesi bilinçli insanlar için belirlenen yolu izlemek ve bilinçli toplum açısından farklı tarzda, kendiliğinden gerçekleşir. Yabancılaşma olayı ile gelişmenin kendiliğindenliğine bağlı oluşu arasındaki bu sıkı ilişki, sosyal gelişmenin ihtiyaçları noktasından olumsuz olaylara engel olmayı hedefleyen teorik düşünceden pratik tahlillere geçildiğinde dikkate alınması gerekir.

Emek-ürün ikileminde, ürünün emeğe yabancılaşması işçinin kendi ürününü kullanma ve ona egemen olma imkânının sınırlılığın-arttığı oranda emek, üretim süreciyle yabancılaşmakta ve kapitalist sistem buna sebep olmaktadır" (*Erkal* , 1983, s. 251). İşte bu noktada, yani insanın kendi ürün-

ANOMİ VE AİLE

SUAT ANAR

Toplum veya ferdin; toplumdaki kuralların geçerlik ve otoritelerini kaybetmesi sonucu, belli bir kuralsızlık durumu ile karşılaşması, toplumsal amaçların ve ideallerin yok olması, toplumsal değer ve normların yaptırım gücünü kaybetmesi durumudur.

Ferdî ve toplumsal hayatın bütün alanlarında, işyerinde, sokakta, okulda ve aile yaşamamızda, kişiler arası ilişkilerin çoğunluğunda, geçerli olan kuralların başvurulurluğunu kaybetmesidir.Ayrıca, bir kesimin yeni kabul ettiği ve benimsediği kurallara bağımlı olan kesimlerin varolması birbirine yanbakan zıt davranış modellerine aynı anda başvuranların olması demektir (1, s. 120).

Anomi kavramı oldukça yoğun karışık ve farklı anlamlarda kullanılmıştır. Anomi kavramı açık olmamakla beraber Hobbes'a kadara gider (2, s.9). Ancak, sosyoloji literatüründe; bu kavrama bilimsel manada dikkati çeken ve anomiye ait konuları araştıran düşünür olarak, Emile Durkheim'e (1858-1917) rastlanır.

Durkheim, düşünce sistemini geliştirdiği ilk zamanlarda, düşüncelerini toplumdan ziyade sosyal olaylar üzerinde yoğunlaştırarak açıklamıştır. İlk defa anomi kavramına Durkheim'in "The Social Division" adlı eserinde rastlanmaktadır (3, s.70-110). O'nun mekanik toplum dediği toplum üyelerinin ortak duygu ve düşünce-

lerinden kopması ve bunları "üstün birer güç gibi görmesi, bunların karşısında kendi kişiliğinden, insanlığından olması, bunların boyunduruğu altına girmesi" aşamasında yabancılaşma meydana gelmektedir. Kuşkusuz bu şekliyle yabancılaşma kavramı: "Batı dünyasında iki koldan (*Hegel* ve *Feuerbach*) ortaya çıkıp, birbirlerine rakipmiş gibi gelişen idealizm ve materyalizmin bir bileşkesi"(*Özel* ,1978,s.71) olarak "marksist düşüncenin bir hümanizm olmasını sağlayan bir kavram" (*Tanilli* , 1981, s. 149) olmuştur. (Yabancılaşma kavramının burada ait olduğu düşünceye getirdiği ileri sürülen hümanist boyut için şöyle bir eleştiri yapılmaktadır: "İnsan gerek kendini çevreleyen ve onu bütünsel insan olmaktan alıkoyan maddî şartların üstesinden gelmedikçe, gerekse kendisini hakikatin yegâne ve gerçek temsilcisi olmaktan alıkoyan Tanrı düşüncesini hayatından çıkarmadıkça hümanist olamaz, yabancılaşmış bir varlık olarak hayatını sürdürür. (Özel, 1974, s.72).

Yabancılaşma insanda bir farklılaşma, bir dönüşümün adıdır. Bu dönüşüm insanın günlük hayattaki ilişkilerinin nitelik ve derecesine göre ortaya çıkar ve gelişir. Genel anlamda her türlü ilişki böyle bir dönüşüme neden olabilir. Ama bu ilişkileri kategorize etmek gerekirse, nesnel (nesnelerle ilgili) ve sosyal ilişkiler olmak üzere ikiye indirgemek mümkündür.

İnsanın nesnelerle ilişkisi günlük hayatta bu çerçevede zorunlu temas halinde olduğu tüm nesnel araç ve gereçleri ifade etmektedir: Masa, sandalye, elbise, her çeşit tüketim maddeleri,arabalar, müzik aygıtları, tv alıcıları, konut v.s.... Ama en çok temas halinde olduğu gereçler ihtiyaç duyduğu aletlerdir. Yabancılaşmanın sözlük anlamına uygun olarak, bu ilişkinin bir ucunda olan insan giderek kendi bağımsız kimliğini unutarak, ilişki halinde olduğu nesneleri(eşyayı) kendi benliği gibi hissetmeğe başlar. Örneğin, bir otomobil fabrikasında yapmak zorunda olduğu (bir alet sıkıştırma, civa ve vidalarla uğraşma, boyama, bükme, çevirme) işinin bir süre sonra bunları yapan tarafından özümsenmesi kişi (işçi) nin duygu ve düşüncelerini de etkiliyecektir. Sonuçta işi yapan, kendini önce uğraştığı arabanın, sonra araba üretimini gerçekleştiren (organize eden) fabrikanın, daha sonra da otomasyon sisteminin bir parçası gibi hissedecektir. Yapılan işle özdeşleşme işçinin yabancılaşmış hâlidir. Çünkü o, "çeşitli bölümlerden oluşan bir makine hiyerarşisi içinde, sadece bir ünite görevi görmektedir, işi günbegün yapmak zorunda olduğu monoton bir çalışma içine hapsedilmiştir" (*Şeriati* , 1980, s. 16). Bu yönüyle yabancılaşma endüstri toplumlarına özgü bir kavram gibi görünmektedir. Teknolojik devrimi tamamlamış toplumlarda makina ve insan ilişkisinin çok geniş alanlara sahip olduğu göz önüne alındığında bu yaklaşım akla uygun gelmektedir. O halde yabancılaşmanın önemli boyutlarından söz edilemez.

İnsan üzerinde etkili olan her türlü ilişki (zihinsel, bedensel, kültürel ve duygusal) etkinin bir tür yabancılaşmaya yol açabileceği düşünülebilir. Bu bize yabancılaşmanın etkilerinin daha geniş olduğu bir alanı işaret etmektedir. Kastedilen, yabancılaşma kavramının toplumsal boyutudur. Bu boyut içinde gelişmiş-gelişmemiş, Doğulu-Batılı farkı gözetilmeksizin yabancılaşmanın her toplum ve insan için etkileri söz konusu edilmektedir. Toplumsal boyut içinde düşünülen yabancılaşma biçimlerini şöylece sıralamak mümkündür:

1. Kültürel yabancılaşma,
2. Bürokratik yabancılaşma,
3. Aydın yabancılaşması,

lerinin güçlü ve benzer sosyal davranış modellerinin hâkim olduğu mekanik dayanışmaya dayalı toplumdan; işbölümünüm hâkim olduğu ve hayat mücadalesinin işbölümü sebebiyle, çeşitli üretim organ ve gruplarının koordine ve işbirliği içinde yer aldığı artık amacın sadece kendi nüfus hacminin yoğunlaştığı toplum tipi organik topluma geçme sırasında, ortaya çıkan organik dayanışmanın ilkinde olduğu kadar güçlü olmaması sebebiyle, kontrol gücünü kaybetmesi yani sosyal dayanışmanın zayıflamasıyla açıklanmıştır.

Aslında, Durkheim toplumun dağılmasından, kuralsızlık halinin ortaya çıkaracağı problemden korkmaktadır. Çünkü kollektif bilinç dediği kavram toplumdaki fertlerin ortak inanç ve duygularının bütünüdür. Tek tek fertlerin duygu ve düşüncelerindan farklı olan belli bir yaptırım gücüne sahip olan kollektif bilinç de artık gücünü kaybetmektedir. Çünkü organik dayanışma artık toplumun global amaçları ve tek düzeliğinin yerine, üretim organ ve gruplarının amaçları arasında koordine ve işbirliği sağlamak zorunda olduğundan, artık kollektif bilincin kapsadığı alanda bir daralma kurallara uymama karşısında gösterilen tepkilerde zayıflama, hatta sosyal yaptırımlara esnek bir yaklaşım söz konusudur. Burada sosyolojik mânada uyuşma vardır. En basitten grupların ve tarafların birbirine müsamaha göstermesinden pazarlık karşılıklı taviz, hakeme başvurma vb. çatışmayı önleyici bir süreç ortaya çıkar; bu ayrıca organik toplumda işbirliği ve benzeşme ile de takviye edilir. Yakınlaştırıcı bir rol oynar. Yakınlaştırıcılık karşısında ortaya çıkan, çatışma, karşı gelme ve rekabet gibi süreçlerle de yeni bir sentez oluşturur (4, 94-99).

Durkheim'e göre, bir başka şekilde de, birey toplum ilişkisini analiz ederken, kollektif bilincin artık farklı özellik ve amaçların oluştuğu toplumda varlığını sürdürmesine rağmen; ortak inançlar alanında daralma ve değerlerde farklılıklar ortaya çıktığında, top-

4. Halk yabancılaşması,

5. Sanatta yabancılaşma (kitch ve taklit),

6. Sanayiide yabancılaşma.

Üretim etkinlikleri çok geniş yelpazede gelişmektedir. Bu yelpazenin her iki ucunda üreticiler ve tüketiciler bulunmaktadır. Bunların arasında ise, oldukça değişken bir ticarî düzenden söz edilebilir. Belirli şartlar altında bu olay çok geniş sosyal tepkilere neden olabilmektedir: Ekonomik krizler, enflasyon, işsizlik v.s. Bu durumda herşey, her zaman istenen doğrultuda gitmemekte, yani insan ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretilenler, üretim amaçları dışında bir işleve sahip olabilmektedirler. Ürünlerin ekonomik hayatta üreticilere karşı -piyasa işleyişinin mantığına uygun- bilinçli niyet ve amaçlara karşıt olan bu işlevinin bir benzerini toplumsal hayatın farklı boyutu olan toplumsal kurumlarda görmek mümkündür.

Devlet, toplumsal kurumların başında yer alır. Bilindiği üzere devletin "ordu, yargı organları ve polis güçleri gibi kurumlar aracılığıyla gerçekleştirdiği koruyucu işlevi" bulunmaktadır. Devlet bir ikinci işlevini de bürokratik mekanizma ile gerçekleştirmektedir. Devletler tarihinde tanık olunduğu üzere 'devlet' insan ve toplumun bir ürünü olduğu halde, insanın üstünde yer almakta ve bazı zamanlar "insana ters düştüğü gibi, bazen de kurucularının iradesi dışında işlerlik kazanmaya başladığı, insanların tehditkâr düşmanı olduğu, aynı zamanda ürkütücü olabildiği de" görülebilmektedir. Devletin bu bağlamda yöneticiler açısından yabancılaşması ise, "bürokratik form altında kendini belli etmektedir" (*Schaff*, 1974, s. 35- *Doğan*, 1990, s. 46).

Devlet ve bürokraside olduğu gibi önceleri son derece özgeci ve insanî amaçlara uygun ve evrensel kaygılarla ortaya çıkan kurum ve ortaklıkların da zamanla kuruluş amaçlarının tam karşıtı amaçlara hizmet ettiğine tarih tanıklık etmektedir. Dolayısıyla tarihte, "bir çok kez geleceğin sevgi ideolojileri baskı ve ihanet aracı, keza sosyal eşitlik ideolojileri de sosyal eşitsizlik yapısının birer aracı olmuşlardır" (*Schaff*, 1974, s. 35; *Doğan* 1990, s. 47). İdeolojileri yaratanların tasarı ve amaçlarına rağmen böyle sonuçlara ulaşılması ilginç olmalıdır.

Toplumsal hayatı meydana getiren olay ve kurumlarda yabancılaşmaya yönelen ortak unsurları aşağıdaki sıralama içinde özetlemek mümkündür (*Schaff*, 1974, s. 35: *Doğan*, 1990, s. 47).

1. Toplumsal olaylarda belirli hedeflere ulaşmayı amaç edinen insanların toplumsal aktivitesi söz konusudur.

2. Toplumsal olaylarda bilinçli insan davranışlarının yapısal farklılığı, düşüncenin (ki zaman zaman bilimsel bir teorinin sistematik formu altında görülür) bazı ürünlerinde belirginleşen kılavuzluğundadır. Bu ürünler insan ihtiyaçlarında hoşa giden maddî nesneler, toplumsal hayatı organize eden toplumsal kurumlar, teknik buluşlar, bilimsel teoriler, ideolojik sistemler v.s. Bunlar özünde, maddî ve manevî değerlere (bilimsel teori, ideolojik sistem v.s.) sahip olan insan düşüncesi ve davranı-

lum çözülme ve dağılma tehdidi altında kalacaktır. Bu durumda; fert, toplumsal sınırlama ve zorlamaların biri veya tümünü körükörüne boyun eğerek kabul etmeyecektir. O halde, günümüz toplumundaki bu sıkıntı ile fert toplum ilişkisini tahlil edebilecek bir sosyal olguya ihtiyaç vardır. İşte bu olguda, daha ziyade organik toplum karakteristiğini yansıtan biçimde billurlaştırılmak durumundadır. İşte bu intihar olgusudur. Bu sebeple, toplumun parçalanması endişesini taşıyan ve onu korumayı amaçlayan Durkheim anomiyi intihar olgusunu analiz ederken de kullanmıştır. Elcil(altruistic), bencil(egoistik) ve anomik intihar olgusundan; bu üçüncüsü anomiyi açıklamak üzere kullanır(5, s. 285).

Anomik intihar modern toplumun en belirgin özelliği olan intihar tipidir. Bu tip intiharlar özellikle ekonomik ve sosyal bunalım dönemlerinde artar. Aşırı ve ani ekonomik refah dönemlerinde de bu tip intiharlara sıklıkla rastlanır. Özellikle ekonomik faaliyetin abartıldığı, sosyo-ekonomik ilişkilerin yoğunlaştığı, yarışma ve rekabetin arttığı ortamlarda daha sıklıkla ortaya çıkmaktadır. Günümüzde yoğun bir sanat ve sanayî faaliyetleri ortamında rastlandığından günümüz gelişmesine paralel ortaya çıkan bir marazî durum ifade eder. Bu intiharlar, toplumun düzenli bir biçimde gelişmediğini gösterdiğinden; geçmişin değer ve normlarının davranış modellerinin ve hatta bunların belli bir yapısını oluşturan kurumların, yerine yenilerinin hemen yaratılması söz konusu olmayacağına göre bir düzensizlik, karışıklık, ortamı ve bunun doğuracağı bunalımla insanın karşılaşması kaçınılmaz olacaktır.

Kısaca, Durkheim'i burada ilgilendiren kuralsızlık ve ahlâkî açıdan rahatsız eden oluşum, fert ve toplum arasındaki bağların zayıflaması ve toplumsal çözülmenin giderek artması, yani modern toplumun bunalımıdır. Çünkü artık ortak değerler, anlam ve davranışa yol gösterici etkenler ne eskisi gibi anlaşılıyor ne de onların yerine yeni anlam ve değerler

şının nesnelliğini meydana getirirler. Öte yandan nesnel bir varlık olarak insanın düşünce alanını, iç dünyasını aşarlar, yani bütünüyle manevî olanın dışında varolurlar.

3. Toplumsal aktivitenin nesnel ürünleri tarihin biçimlediği toplumsal bir sistemde kaynaşırlar ve onların fonksiyon biçimiyle konumunu belirten işleyişine maruz kalırlar. Ayrıca ürünleri meydana getirenlerin düşünce ve ilgileri ile onların irade ve amaçlarına tâbi olurlar.

4. Bütün toplumsal olaylarda insan aktivitesinin nesnel ürünleri, yalnızca onların üretenlerin amaç ve iradelerine karşıt yeteneği vardır. Bu işleyiş üretenlerin amaç ve iradelerine karşıt olarak aynı zamanda onların çıkarlarını da tehdit ederek, açıkçası onları yıkarak gerçekleşebilir.

Burada yabancılaşma ile, güç(iktidar) sahibi bir insanın toplumsal etkinlik ürünleriyle belirtilen ilişkinin önemine dikkat çekilmektedir: "toplumsal bir ilişki içindeki üretken insanı ve onun etkinlik ürünü ile bu ürünlerin toplumsal olarak dışa vurulması (nesnelleşmesi) belirli bir siyasal sistemle kaynaşması otonom bir biçimde (yaratısıcının iradesinden bağımsız) işlemesi (....)" (*Schaff*, 1974 s. 31; *Doğan*, 1990, s. 48).

Günümüzde yabancılaşma felsefi anlamından çok toplumsal hayatta ve sözlük anlamına uygun görünür ifade ve gelişme biçimlerine sahiptir. Aslı Fransızca olan bu kelime "Aliénation", "Başkasına verme, geçirme, devretme, bozma, bozulma, akıl bozukluğu, delilik(...)" (*Saraç*, 1976, s. 44). anlamlarına gelmektedir. Türkçe anlamı içinde ortaya çıkan "akıl bozukluğu, delilik" esasen bir zamanlar Fransız ve İspanyol kültürlerinde akıl hastalıkları için kullanılması nedeniyledir. Burada 'aliénation'a konu olan deli bir başkası ve özellikle de kötü ruhlar tarafından 'aliéne edilen' (delirtilen) kişidir. Yabancılaşma kavramında çağdaş boyut işte bu etkende meydana gelmektedir. Yani eskiden kötü ruhlar tarafından aliéne edilen insanın makina ve nesnelerle yoğun ilişkileri nedeniyle 'aliéne edildiği' ileri sürülmektedir. Bu durumda makina (teknoloji) ve bürokrasinin tüm üniteleriyle egemen olmadığı toplumlarda bu etkenlere bağlı bir yabancılaşmadan söz edilemez. Bu çerçevede henüz standartlara uygun bir teknolojik gelişmeyi sağlayamayan ülkelerin sorunları kültürel plânda ortaya çıkmaktadır. Sözü edilen "kültür aliénation"u, "kültürel yabancılaşma"dır.

Kültürel Yabancılaşma: En geniş anlamıyla alındığında kültür "bir yaşam biçimi" (*Tan*, 1981, s. 146) olarak tanımlanmaktadır. Buradaki yaşama biçimine, bir milletin tarih boyunca biriktirip, kendine özgü bir biçimde geliştirdiği zihinsel, sanatsal tarihsel, yazınsal (edebî), dinsel yaşantılarının semboller, gelenekler, anıtlar ve adetlerle ifadesi girmektedir. Özetle, bu yaşantılar bireyde kişiliği; toplumda sosyal hayatı karakterize etmektedir.

Ulusal kültür adına bireyden beklenen kendi toplumunun genel karakteristiklerini gösterebilmesidir. Ülkeler eğitim politikalarıyla, bunu başarmış

konabiliyor.

"İşbölümü" ve "intihar" gibi eserlerde anomi olgusunu inceleyen Durkheim bunu sosyal düzenin bütünleştirilmesini sağlayacak ve dağılmayı önleyecek sonuçlara ulaştırılacak yollar bulmak üzere kullanır. İşbölümünün ortaya çıkışından, fertlerin birbirleriyle olan benzerliklerinin azalmasından sonra dahi fertlerin birbirlerinin gördükleri işlere muhtaç olması, yeni kurallar, değerler yaratarak yeni inanışlar, âdeta sosyal çimento rolü oynayarak, toplumu bir arada tutar. Toplumun kültür hayatında canlanan çeşitli kurum ve davranış modellerinden teselli eden dinamik bir bütün toplumun hayatiyet kaynağı oluş-

turur, kanaatine varır.

Ancak, bugün teorik gelişimi ne olursa olsun, anomi artık modern toplumdaki problemleri yansıtan, daha doğrusu modern toplumun bunalım kaynağını oluşturan bir kavram olarak önem kazanmaktadır (2, s. 61). Yani, anomi norm ve değerlerin etkisizlik veya yaptırım gücünü kaybetmesine veya ortadan kalkmasına dayanmış olur. Artık, kollektif disiplin fonksiyonu yerine getirememektedir (6, s. 257). Bu sebeple, anomi kavramı, bir toplumda ferdin artık neye önem vereceğini anlamakta, gayretlerinin işe yaramayacağını kanaatine ulaşmaktadır. Amaçsızdır. Kişi artık bir duygusal boşluk içindedir. Bu sebeple

Durkheim anomiyi sosyal düzensizlik haline işaret etmek üzere kullanmıştır (7, s. 384). Toplum hayatının bütününde veya bazı kısımlarında meydana gelen bir koordinasyon eksikliğini ifade eden anomiyi, toplumsal fonksiyonların işleyişlerinde bir ahenksizlik, toplumun kültürel amaçlarında bulanıklık, mevcut davranış modellerinin fertler üzerindeki etkisinin zayıflaması, Durkheim'in söylemek istediği anlamda dayanışmayı sağlayıcı kuvvetlerin, dayanışma ve istikrarı baltalayıcı kuvvetlerle mücadele edemeyişine işaret eder.

Anomi umut kırıcı bir durum yaratır. Fert hayatî veya gerçek olumsuzluk durumlarına tepki gös-

bireylerin yetişmesini öngörmektedirler. Bu durumda, "ben kendi dinimi, kendi sanatımı, edebiyatımı duygu ve acılarımı kültürüm yoluyla duyduğum zaman kuşkusuz kendi benliğimi duyuyorum"(*Şeriatî*,, 1980,s. 22). Kültürel yabancılaşma işte bu sınırın zorlandığı bir aşamada başlamaktadır. Kişinin yabancı ve farklı bir toplumun ürünü olan 'yabancı ruhlu duygular', 'elemler' ve 'acılara' yönelmesi böyle bir aşama ile ilgilidir.

Bu gelişme toplumların içinde başlayan bir bozulma ve çöküntüye (inkiraz) bağlı olarak ortaya çıkabileceği gibi toplum dışı etmenlerle de meydana gelebilmektedir. Toplum dışı etmenler içinde gelişmiş ve azgelişmiş ülke ayırımında, gelişmişliğini emperyalist politikalarla sürdürme kaygısında olan sanayi ötesi ülkelerin bu tür bir yabancılaşmayı empoze ettikleri söylenebilir. Varoluşçu (Existancialisme) felsefesinin kurucusu *Jean Paul Sartre* , 'Yabancılaşma literatüründe' akla ilk gelen isimlerden olan *Frantz Fanon* 'un üçüncü dünya ülkelerinin yabancılaşma gerçeğini dile getirdiği *Yeryüzünün Lanetlileri* adlı eserine yazdığı "önsözde" bu emperyalist amaçlı yabancılaşmayı ele almaktadır. *Sartre* , söz konusu *önsözde* çağdaş Batı Uygarlığı adına bazı Avrupa ülkelerinin yabancılaşmayı sömürgeci anlayışlarına uygun olarak özellikle üçüncü dünya ülke insanlarında nasıl sistematik bir kültür politikası haline getirdiklerini şöyle dile getirmektedir (*Fanon* , 1984, s. 20-21):

"Birkaç yıl önce dünya nüfusu iki milyardı: Beşyüz milyon ayrıcalıklı insan ile bir buçuk milyar yerli ahali. Söz sahibi bu birincilerdi. Ötekiler de onu kullanıyorlardı. Bu ikisinin arasında kiralık kralcıklar, derebeyler ve orta sınıf vardı. Bunlar baştan aşağı sahte aracılardı. Kolonilerde hakikat çırılçıplaktı. Fakat sömürgeciler soruna at gözlüğü ile bakılmasını istiyorlardı. Yerli halk anasını sever gibi onları sevmeliydi. Avrupalı seçkinler, yerli ahaliden seçkinler yetiştirmeyi kendilerine iş edindiler. Yetişkinlerden yetenekleri olanları ayırdılar. Onları gövdelerini *Batı kültürünün ilkeleri* ile dağladılar. Ağızlarına deve hamuru misâli büyük laflar soktular. Bunlar, sömürgeci ülkede bir müddet kaldıktan sonra bütün ile değişmiş olarak anayurtlarına dönüyorlardı. "Canlı yalan makinaları"nın kardeşlerine söyleyecek lafları kalmıyordu. Sözleri yankılardan ibaretti. Paris'ten, Londra'dan, Amsterdam'dan biz, "Partenon! kardeşlik!" dedikçe, Afrika'nın ya da Asya'nın herhangi bir yerinde "....tenon.....deşlik! yankıları duyuluyordu (.....)"

Sartre 'ın çizdiği bu çerçeve içinde bazı sosyologların refah hastalığı olarak nitelediği yabancılaşma belirtileri arasında, insanların kendi toplumsal sorunlarının acısını duymaktan öte, kapitalist ve materyalist başarı ve kazancın doruğunda olan Avrupalının acı ve elemlerini bireysel ve toplumsal karakterden farklılaşan alt kültürlerin, kendi sosyo-ekonomik tabanına rağmen yabancılaşmanın tipik örnekleri arasında yer aldığı söylenebilir.

Maddî imkânların getirdiği refah ile Batılı standartları yakalayan alt kültürler, hiçbir zaman kendi toplumlarının olmayan sıkıntı, buhran ve bunalımlara yönelmektedirler. Bunlar kendi toplumlarına yabancı sosyal, politik ve ekonomik etkenlere bağlı olan, acıları, idealleri ve özlemleri beslemektedirler. Özellikle yanlış, yetersiz ve eksik sosyalleşmenin yol açtığı bu tür yabancılaşmanın gençler plânında daha belirgin örneklerine tanık olunmaktadır. Ekonomik sorunu olmayan üst gelir grubundan gelen gençlerde (Bağdat Caddesi Gençliği, Yüksel Caddesi Gençliği ve son olarak ta 'Yuppi' ve ' Euruppi' adlı gençlik kesimi) daha çok öy-

terir. Bu arada çeşitli psikolojik mekanizmalarla anomiden kaçmaya çalışır; mutluluk arar, alkol, uyuşturucu vb. gibi kaçış araçlarına sığınır. Bazen de dinî veya yarı dinî sosyal davranış model ve pratikleriyle kendini bütünleştirmeye çalışır (7, s. 385).

Durkheim'in bu kavramı daha sonra modern sosyolojide de kullanılmıştır. Amerikan sosyolojisi; kendisinin toplumsalı bireysele, teoriyi, sayısal yaklaşıma indirgeyen ve bunu fonksiyonculuk açısından değerlendiren özelliğiyle Durkheim'deki anominin nedenleri ve ferdî ve sosyal açıdan sonuçlar yerine; özellikle modern Amerikan sosyolojisinden problem anomik ortamın teşhisi ile bunun toplumsal ve bireysel sonuçları olmaktadır(8, s. 49-52). Örneğin, Parsons'a göre anomi bireyin topluma uyum sağlayamamasıdır. Yani bireyin toplumsal modellerle bütünleşememesidir. Şüphesiz bunda, toplumsal hedeflerin, davranış normlarının belirsizliği ve somut sembollerin olmamasının etkisi büyüktür (8, s. 71). Yani bir taraftan rol beklentilerinin belirsizliği veya çelişkili oluşu diğer taraftan davranış modellerine yöneltici güdülerinin yaptırım gücünü kaybetmesi anominin hâkim olmasına sebep olur.

Robert K. Merton özellikle anomi konusunda en çok katkıda bulunan düşünürdür. Kendisi başlangıç noktası olarak Durkheim'in bu konuda çalışmalarından yararlanmıştır. Ancak, o'da çağdaş Amerikan sosyolojisinin bir temsilcisidir. Amerikan sosyoloji geleneğine bağlı olarak, anominin neden ve sonuçlarını, anomik ortamın karakteristik özelliklerini tespit ederek cevaplandırmaya çalışmıştır. Merton'a göre sosyal yapı dediğimiz insan ilişkilerinin yoğunlaştığı alandaki etkileşimleri; Durkheim'de olduğunu kabul ettiği: a) Toplumun kültürel hedefleri; b) Bu hedeflere varıcı davranışları belirleyen normları ve c) Normların organizasyonundan oluşan kuramsal yolları. Üç durumu birlikte tahlil ederek açıklar(8).

Bunlardan; toplumun kültürel

künmeci (taklitçi) düzeyde seyreden yabancılaşma; alt gelir grubuna dahil olan kesim de kendilerini toplumun refahından pay alamayan itilmiş, horlanmış, ezik üyeler psikolojisine sahip olmakta; bu nedenle gençler, toplumun değer yargılarına sırt çevirmektedirler. Bu başkaldırmanın da nedeni olabilmektedir. Kuşkusuz bunun bir başka adı da 'kimlik bunalımı'dır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda egemen kültürlerin etkisiyle oluşan bu bunalım çeşitinin, giderek söz konusu toplumların birincil toplumsal sorunlarına aday olduğu gözlenmektedir. Egemen kültürle ifade edilen gelişmiş ülkeler, kültürel etkileşim (interaction) süresinde başat ögeleri ile ulusal kimliklerini öne çıkarırken; kendi mantığı ve coğrafyasına özgü kültür üretimini ihmal eden ülkeler (az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler) 'e gerçekte bu etkileşimin arka plânında görülebilecek olan bir yoğunlukla ve evrensel çizgilerle sunmaktadırlar. Ulusal kimliği çağdaş yorumlarla pekişmemiş, örselenmiş, kendi iç dinamiklerinden (maddî ve manevî unsurlardan) uzaklaşmış kültürlerin böyle bir süreç karşısında şaşkın, teslimiyetçi ve panik psikolojisi yaşayacağı muhakkaktır. *T.C. Kültür Bakanlığı* 'nın 1991 yılı içinde başlattığı belirtilen "Türk Kimliği Araştırması" bu çerçevede gelişen yabancılaşmaya karşı bir devlet duyarlığı olarak kabul edilmelidir. Doğrusu, dünyadaki bilimsel ve teknolojik gelişmelerin toplumları etkileme gücünün ivme kazandığı bir dönemde, "Türk kime denir? Türkler kendilerini nasıl görüyorlar? Türk toplumunun son yıllarındaki alışkanlıkları gündelik hayat ve kültürel değerlerinde ne gibi değişmeler oldu?" biçiminde gelişen sorularla ortaya çıkacak bir durum tesbiti tesbit ve öneriler esinleyeceği düşünülebilir.

İster maddî doygunluk noktasındaki "alt kültürlerde", isterse bundan yoksun alt kültürlerde olsun, özellikle gençlerin içinde bulundukları şartlardan sapma davranışlarla yabancılaşmanın çarkına kapılmalarında, toplumdaki "rehberlik müessesesinin gelişmemesi, millî kültür mirasının geliştirilerek genç nesillere aktarılmaması, sosyal çevrede, şekilci, maddeci ve faydacı(pragmatist) normlara göre ilişkilerin geliştirilmesi, teknolojik koşullanma" (Türk Ailesi, 1989, s. 41) başlıca etkenler arasında sayılabilir. Bu aşamada ulusal kültür politikalarına düşen, toplumun özellikle gençliğin, "Batılı sanayi toplumlarının sosyal hastalıklarına özendirilmemesi ve bunların çağdaşlaşmanın bir gereği olarak sunulması (...) "(Erkal, 1985, s.93) için gerekli önlemleri almaktır.

Aile ve Yabancılaşma: Aile, benzeri toplumsal kurumlar gibi her türlü toplumsal olayın etkisine açıktır. Bu önerme, aileyi meydana getiren bireylerin 'toplumsallaşma' serüveninin aileye rağmen taşıdığı farklı özelliklere daha uygun düşmektedir. Çünkü çağdaş aile, toplumu ve çağının değişmelerine tanık olmakta aynı zamanda 'mikro-sosyal bir çevre' olarak kendi kesiti içinde toplumuna da tanıklık etmektedir. Geçmişteki 'otonom aile' yapısı yerine dış dünyadan haberli, tüm aile bireylerinin kendi dışındaki gelişmelerle zorunlu iletişim halinde olduğu bir aile yapısına bırakmıştır. Bunun anlamı şudur: Aile geçmişte bir tek üyesi ile (aile reisi, koca, asker oğul) etkilenirken günümüzdeki aile tüm bireyleriyle aracısız ve doğrudan her türlü etkiye açıktır.

Ailenin her türlü etkilenmenin odağında yer alışı gerçekte toplumsal değişmenin aile özelinde ortaya çıkan bir aşaması olarak kabul edilmelidir.

Teknolojik gelişmenin yol açtığı yeni davranış ve yaşama biçimleri toplumsal hareketliliği hızlandırırken, geleneksel değerlerin de büyük ölçüde sarsıntı geçirmesine neden olmaktadır. Ancak değer-

hedefleri, kültürün ihtiva ettiği anlamlar, semboller, ümitler, inançlar ve toplumun varoluşunda ihtiyaç duyduğu elementleri kapsar. İkinci olarak normlar, toplum üyelerinin başvuracakları davranış modellerini ihtiva ederler. Bunlar aynı zamanda hedeflere ulaşmada başvurulacak araçları da bünyesinde toplar. Üçüncü faktör, kurumsallaşmış araçlar ve yollardır. Yani başvurulan alışılagelmiş davranış modelleridir. İşte bu üç faktörün yoğunlaştığı alan bireyler arası ilişkiler dokusunu oluşturur. Birinci ve ikinci şık kültürel yapıyı oluşturur. Kültürel yapı toplumun bütün üyeleri için benzer hedefler ortaya koyar; ancak, toplumda farklı mevkilere sahip olanlar için de farklı hedefler ortaya koyabilir. Yani bazıları için mübah gördükleri bazı toplumsal statüdekiler için yasaklayabilir. Daha açık bir biçimde söylemek gerekirse; bütün toplumlarda araçların herkese açık olduğunun söylenmesine rağmen bu araçların kullanımı bakımından herkese eşit şans verildiği ifade edilse bile bu doğru değil, çünkü toplumda bazı kesimler bu imkânlardan diğerleri kadar istifade edemezler. Yani, toplumlarda imkânların kullanımı, fertlerin toplumsal statü ve konumlarına göre değişiklik gösterir. Bu durumda belirli bir gerilimin doğmasına sebep olur. Meselâ, Merton, Amerikan toplumunun başarı güdüsüne çok önem verdiğini ifade etmiştir. Ancak araçların kullanımı bakımından belli bir kesim bundan istifade ederken, diğerlerinin araçlara ulaşamadığı hatta engellendiği görülür. Bu insanlar eğer, alt sınıfların insanlarıysa, bu engellenme ve gerilimin gittikçe daha yüksek olduğu zamanlarda, problemin daha da zor olacağı ve sorun yaratacağı aşikârdır.

Merton'un yaklaşımının ilk iki kısmı kültürel yapı ile ilgilidir. Bu sebeple, bu yapı kültürel ve toplumsal yapı ikilisi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Kültürel yapı ile toplumsal yapı arasındaki etkileşim, eğer sosyal kontrol mekanizmaları görevini yaparak, belli bir değişimi başlatırsa, o zaman basit anominin daha doğrusu

ler arasındaki söz konusu geçiş her zaman beklenildiği gibi olmamakta, toplumlarda kaybolan değerlerin yerine yeni değerlerin ikâmesi gecikmektedir. Özellikle, "parasal gücün yüceleştirildiği ve hatta meta(nesne) fetişizmi yoluyla kutsallaştırıldığı bir toplumda bu ekonomik değerlere uyumlu yeni ahlâkî değerlerin yaratılması ve bu iki değer sistemini uyumlu ve dengeli bir biçimde içselleştirmiş bir kişilik yapısının oluşması"(Tolan , 1981, s. 215) uzun bir zamanı gerektirmektedir.

Kendi içindeki çeşitli bölünme ve değişmelere rağmen geleneksel özellikleri ağır basan aile, sahip olduğu değerlerin muhafazası ile yeni değerlerin benimsenmesi açısından sosyo-kültürel değişimin doğasına uygun çatışmalara konu olmaktadır. Bu çatışmanın aile üyeleri arasında sahip olduğu farklı görünüm, temelde değişimin üyeler arasındaki farklı kuşaklar, aynı zamanda farklı çabalar, ilgiler ve değerler demektir.

Yabancılaşmanın aile planındaki görünümlerinin böyle bir farklılaşma olgusuna bağlı olarak geliştiği söylenebilir. Bunları toplumun ekonomik ve kültürel değişimine paralel olarak aile içi ve aile dışı etkileşimlerin kendine özgü örneklerinde aramak gerekir.

1. Aile dışı ilişkiler: Tüm aile bireylerinin tek tek ya da bütünüyle yakın çevre, iş dünyası ve toplumsal hayatla ilişkilerini işaret etmektedir. Bu ilişkiler tek boyutlu olmayıp birden fazla boyuta sahiptir.

Aile içindeki kuşak farklılığı olanca bütünselliğine rağmen toplumsal ilişkilerin anne-baba ve genç kuşaklar tarafından farklı algılanma nedeni olmaktadır. Açıkçası böyle bir ikilem farklı temsil yeteneği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla aile her zaman geleneksel değerlerle yeni değerlerin çatışmasına müsait bir ortama sahiptir. Bu ortam ekonomik düzey ve ihtiyaçlar, kültürel ilgi ve eğilimler, kitle iletişim araçları gibi değişik etkilere açık, zaman zaman bunların bir kısmı ya da tümünün tehdidi altında bulunmaktadır.

Yeterli ekonomik güce ve bu gücün gerektirdiği kültüre sahip olmayan ailelerin aile dışı ilişkilerinin ailenin kendi kontrolu (denetimi) dışında geliştiği söylenebilir. Telkin ve teşvik edilen yaşama biçimlerinin ailede kolaylıkla kabul görmesi bu çerçevede anlaşılmalıdır.

2. Aile içi ilişkiler: Bu ilişkiler farklı kuşaklar arasında (Büyük baba, baba, oğul, torun) olduğu gibi, kuşak farkına rağmen görülebilen bireysel ilişkilerden meydana gelmektedir.Özellikle genç kuşakların aile dışından kaynaklanan toplumsal ilişki farklılığı ailelerin değer aktarıcılığı işlevinin gereği gibi işlemesini engellemektedir. Böyle bir ailede geleneksel işleve (fonksiyon) uygun olarak çocuğa rehberlik yapılamamaktadır.

Çağdaş aile kentleşmenin herhangi bir boyutunda yer almaktadır. Bu köyden kente göçten biraz farklı ama her aileyi az ya da çok etkileyen bir süreçtir. Hiçbir aile böyle bir olgudan kendini soyutlayamaz. Belirli tonlarda etki gücüne sahip olan kentleşmenin aileler üzerinde ortak bir etkisinden

değişmenin, ortaya çıkmasına sebep olur. Ama tersine; bu iki yapı arasında, çatışma kuvvetli ise, o zaman toplumsal kontrol mekanizması da üstlendiği görevi yerine getiremezse, anomi doğar. Bu kültürel yapı ile kuşkusuz toplumsal yapının en çok ilişkili olduğu, yani örgütlenmiş ve kalıplaşmış normların bireylerin davranışlarını belirgin bir biçimde en fazla etkilediği alan kastedilmektedir. Şu halde, gelişmiş anomi halindeki toplumsal değişme söz konusu normların fonksiyonlarınında değişmesine, artık yeni ihtiyaçları karşılayamamasına sebep olur.

Toplumsal sapma normlara göre davranmada başarısızlık olduğuna göre bu başarısızlığın temelinde toplumda normsuzluk durumunun bulunması veya normların özel bir davranış biçimi olarak net olmaması yani davranışı yönlendirmesi de yatar. Bu sebeple, Merton normların fonksiyonları ve bunların uygulamadaki sonuçları bakımından toplumsal amaçlar ve bu amaçlara götürecek araçlar (yollar) açısından anomi durumunu dört katogoride toplar (9, s. 230-231). Bunlar birinci olarak ; a) Yenilik yaratıcı: Bu gruba girenler toplumsal daha doğrusu sosyal kurumlara yönelen amaçları ve bunların sonuçlarını kabul ederler, ancak bu sonuçlara ulaştıracak amaç ve araçları reddederler. Örneğin, diplomanın işe yaraması ve diplomaya sahip olmak isteyen yükseköğretim öğrencisi diploma için gerekli olan çalışma şartlarını ve usullerini reddederler. Yine servet sahibi olmak ve serveti kazanmak için çalışmak ve çaba harcamak kabul edilir. Ancak, servet sahibi olmak için herkesin şans, talib vs. gibi imkânlara sahip olması söz konusu olmayabilir (10, s. 136-137). b) İkinci olarak şekilcilik gelir. Bu grupta yer alan davranışlarda insanlar amaçları reddederler. Ancak amaçlara ulaşmada başvurulacak yolları kabul ederler. Burada, kültürel hedefler ve getirdiği sorumlulukların bir yana itilip, sanki bir zorunluluk varmışcasına kurumsallaşmış normların takibi söz konusudur. Merton bu biçimde davranışlara genelde ferdin gayretleri ile sosyal

söz etmek mümkündür. Köy ve kasaba toplumundaki sıcak ve yüzyüze ilişkiler bu süreçle birlikte parçalanmakta, birbirinden kopuk ilişkilere dönüşmektedir. İnsanlar ilgilerini sınırlamakta ve her bir ilişkiyi bu sınırlar içinde düşünmektedir. Bu da kentleşmeye özgü bir yabancılaşma demektir. Çünkü, "İnsan ilişkilerinin parçalanması sonucu yabancılaşma doğmaktadır." (Tolan, 1981, s. 229). Böyle bir yabancılaşma ile ulaşılan örgü birbirine yabancı olan ailelerin oluşturduğu bir kent hayatıdır.

Nesnelere karşı oluşan yoğun duyarlılık nesne fetişizmine yol açmaktadır. Kentli insanın parçalanmış ilişkiler sonucu ortaya çıkan bu yönelişi bir tür yabancılaşmayı da beraberinde getirmektedir. Bu nokta, gelinen bu aşama önemlidir. Çünkü, daha çok sanayileşmeye özgü olarak gelişen "nesne fetişizmi" nin Batılı gelişmiş ülkelerde görülen olumsuz etkileri sosyal bilimlerin ve özellikle sosyolojinin bu konuda ortaya çıkan olumsuzlukları aşmadaki yeni istek ve tutumlarını teşvik etmektedir. Günümüzde, "sanayileşmiş ve sanayileşmemiş" ülke farkının yeni bir toplum modeli arayışı içinde yerini "bilgi toplumu" olma yada olmama farkına bırakmasının temelinde biraz da bu durum yatmaktadır. Çünkü, gelişmiş toplumlar giderek nesne üretme yerine nesnenin kullanım bilincini önplâna almaktadırlar. Kuşkusuz bu gelişmede nesneye yönelen ilginin giderek artmasıyla ortaya çıkan olumsuzlukların -ki bir boyutu da nesne fetişizmidir- giderilmesi düşüncesi etkenlerden biri olarak düşünülebilir. Daha çok tüketim biçimleri içinde ortaya çıkan ama gerçekte sanayileşmeye bağlı olarak toplumun bütün ünitelerinde görünen "anomi ve yabancılaşma" Türk ailesini tehdit eder duruma gelmiştir. Bu gelişmede toplumsal sorunlar kadar ulusal kültür ve geleneklere aykırı örneklerin "özendirici" bir şekilde sunulmasının rolü bulunmaktadır.

Yabancılaşmanın Türk ailesi üzerindeki tehdidinin kalkması için neler yapılabilir?

Her şeyden önce aileyi saran tüketim arzusunun bir çeşit hastalık düzeyinde geliştiği bilinmeli, bunun tedavisi için önlemler alınmalıdır. Nesne fetişizimi'nin oluşumuna yol açan aile duyarlığını dengeleyecek değerlerin oluşumu ve muhafazası için yaygın eğitim imkânlarından yararlanılabilir. Bu çerçevede başta okullar olmak üzere kitle iletişim araçları gerekli sorumluluklar üstlenebilirler.

Ailenin değer aktarıcılığı işlevini geleneksel rolüne uygun olarak yapabilmesi toplumsal gelişmelerin etkisine açıktır. Bu doğrultuda toplumu yönlendiren etkenlerin sağlıklı işlemesi gerekmektedir. Aksi halde toplumun genel kabul ve eğilimleri dışında gelişecek değer aktarıcılığının kendi içine kapanmış bir aileye yöneleceği düşünülebileceği gibi bunun tam karşıtı değerlere karşı kayıtsız ailelerin oluşumuna yol açılmış olur.

SONUÇ:

İnsanların kendi gerçeğinin farkında ve bilincinde olması yabancılaşmaya çekilen en büyük settir. Bu gerçek onları kişisel ve toplumsal olarak karakterize eden özgür nitelikleri işaret etmektedir. Kendi nitelik ve durumunu aşağılayan bir kişinin yabancılaşmaya son derece uygun olduğu düşünülebilir.

Belirtmek gerekir ki, yabancılaşma hakkında yapılan tartışmalardan biri de "genelde yabancılaşma sadece düşünce plânında vardır ve öznel (subjektif) bir olaydır; soyut olarak vardır. Onun varlığını bizler ancak sosyal ilişkilerin somut örnekleri için-

statünün verildiği toplumlarda rastlanır demektir. Bu tür toplumlarda rekabet de belirsizlik ve güvensizlik yaratır. Bu sebeple birey amaçlara dayalı hedeflerden ziyâde araçları kullanır. Örneğin, bürokraside memur; kurallara uyarak işlemleri daha kolaylıkla sürdürür. Müzmin öğrenci kurslara defalarca yazılır, ama mezun olmak için gerekli şartları yerine getiremez. c) Üçüncü olarak geri çekilme (retrcatism); bu grupta ferdin davranışı hem amaçları hemde amaçlara ulaşmada kullanılan araçların kendisini reddini ortaya çıkarır. Bu gruptaki davranışları yerine getirenler de toplumsal sistemin içinde kalırlar. Ne olup bittiğini ve bunların sonuçları ile ilgilenmezler. Serseri, sarhoş... berduş vs. gibi kimselerin durumu buna uygundur. İsyankârlar hem amaçları hem de araçları reddeder. Yeni amaç ve yollar getirir. Yeni bir değerler sistemi oluşturur. Utopyacı modellere ilişkin örnekler istenen normlar da bellidir. Başka türlü söylenirse bu yaklaşımda fertler var olan toplumsal yapıdan bütünüyle koparark yerine kökten farklı yeni bir yapı kurmak istemektedir.

Anlaşılacağı gibi Merton gerilim kaynaklarını toplumsal ve kültürel yapının özelliklerine bağlamaktadır. Gerilim kaynaklar ile bireysel tepkiler üzerinde durmaktadır. Ancak Merton'da bu tür amaçlarla normlar arasındaki kesin uyumsuzluklara değinmektedir. Tam anlamıyla toplumlarda arzu edilen toplumsal ideolojik dayanışmanın karşıtı güvensizlik, karmaşıklık ve kuralsızlık durumuna işaret etmektedir (11, s. 12). Bugün anomi olgusu salt anomiyi inceleyen veya yabancılaşma olgusu ile birlikte ele alanlar olmak üzere ele alınmaktadır. Robert Mc. İver, David Riesman, Albert Cohen, Leo Sorel vb. bu konuda yukarıda tartışılanlardan farklı bazı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Anomi kavramı kuralların gücünü kaybetmesidir. Ancak, sazı sosyologlar bunu yabancılaşmayla birleştirmek istemişlerdir. Nasıl ki, toplumsal nitelikli anomiyi fer-

de algılayabiliriz, daha doğrusu hissedebiliriz. Dolayısıyla belirli bir yabancılaşmanın ortadan kaldırılmış gibi gözükmesi yanıltıcı olabilmektedir.

Ayrıca, yabancılaşmanın belirli bir formunun ilgası (ortadan kaldırılmış olması) yeni bir formunun meydana gelmesini engellemez. Bir paradoks olarak denilebilir ki, yabancılaşma kuramı, "yabancılaşmayı niteleyen sosyal hastalığın kökleri ve sebeplerinin bilgisini sağlamada yardım ederek onun çaresini bulmada ve bu hastalığa karşı bir mücadele için bize değerli bir vasıta sunmaktadır."(Schaff, 1974, s. 50; Doğan, s. 61). Şu halde yabancılaşmanın ortadan kalkması ya da üstesinden gelinmesi için yeterli öncülleri bulabilmek mümkündür. Bu da yabancılaşma karşıtı mücadeleler için önemli bir aşama kabul edilmelidir.

KAYNAKLAR

R. Blauner: *Alienation and Freedoms* , The University of Chicago Press, 1964.

İsmail Doğan: *Eğitim iletişim, Yabancılaşma, "Çeviri Yazılar"* , Samsun, 1990.

Mustafa Erkal: *Sosyoloji (Toplumbilim)* , İstanbul, 1983.

_____ . "Toplumda Bir Sosyal Grup Olarak Gençlik", Ankara; *Milli Kültür* , Haziran 1985 Sayı. 49, s. 87-94.

Mandel Ernest: *Marksist Yabancılalşma Kuramı* , Çev: O.Göçmen, İstanbul 1975.

Frantz Fanon: *Yeryüzünün Lanetlileri* , İst. 1984. Çev: B. Doktor.

Fromme: "Karl Marx Teory Of Alenation " , Readings in *İntroductory Sociology* , (Eds. Dennis H.W., Gracey, H. L), Macmillan, Newyork, 1972. p. 188-189.

G.M.-M.Cottier: *Horizione de L'Athéisme* , Les Editions de Cerf, Paris 1969.

Macit Gökberk: *Felsefe Tarihi* , Ankara, 1974.

_____ . *Felsefenin Evrimi,* Ankara, 1979.

Selahattin Hilav: *100 Soruda Felsefe El Kitabı* , İstanbul, 1970.

İsabella Jager (Tezcan): "Belçika'da Gençlik" *Gençliğin Eğitimi Ve Sorunları* Ankara, 1986.

Marx Karl: *Manuscrits de 1844,* Editions, Socials, Paris, 1968.

K. Marx, F. Engels: *L'İdéologie Allemande* , Editions Socials, Paris, 1968.

Alone Man: *Alienation in Moderne Society* (Edt. Eric etMary Wosephon, Dell Publishing Co., İnc. Newyork, 1967.

G. Nettler: "A Measure of Alienation" *American Sociological Review* , December, 1957, p. 670-677.

İsmet Özel: "Ziyandaki İnsanın Yabancılaşma Vehmi" *Üç Mesele : Teknik Medeniyet Yabancılaşma* , Ankara, 1978.

Ali Şeriati: *Medeniyet ve Modernizm* , Çev: F. Selim/ A.Aslan, İstanbul, 1980.

Tahsin Saraç: *Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük* , Ankara 1976.

Adam Schaff: "L'Aliénation en Tant Que Problem Social et Philosophique" *L'Homme et Société* , Revue internationale de Recherches 1974, p. 33-50-Traduit du Polonais Par Claire Brendel.

Mine Tan: *Toplumbilime Geriş* Ankara. 1981.

Server Tanilli: *Uygarlık Tarihi* , Eylül, 1981 (5.Basım).

Barlas Tolan: *Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma* , Ankara 1981.

Mahmut Tezcan: "Eğitimde Yabancılaşma" , *Eğitim Sosyolojisi,* Ankara, 1985, s. 398-406.

Türk Ailesi , Ankara: DPT., Ö.İ.K.Raporu, 1989.

A. Weisskop Walter: *Aliénetion, İdéologie et Repression* , Presses Universitalres de France, 1976.

dî ve psikolojik çerçeveyi de dikkate alarak değerlendirmişlerse, yabancılaşma kavramını da Marx'ın ele alış şeklinden farklı bir biçimde ele alarak iki kavramı birleştirmeye çalışmışlardır (8, s. 126).

Melvin Seeman bu açıdan anomi ile yabancılaşma arasındaki organik bağ kurmak üzere bir takım köşe taşları oluşturmuş ve bunları test etmek için, bu taşları kristalize edici ana ölçütler ortaya çıkarmıştır. Örneğin, "On the Meaning of Alienation" adlı makalesinde: a) güçsüzlük, b) anlamsızlık, c) normsuzluk, d) soyutlama ve yabancılaşma gibi kategoriler ileri sürmüştür. İlki, kişinin toplumsal icraatı etkileme hususunda kendine artık güvenmeme ve bir şey yapamayacağı duygusuna kapılmasına işaret etmekte; ikincisi, artık neyin önemli olduğunu, neyin doğru olduğunu, anlayamaması, üçüncüsü normların gösterdikleri ile araçların uyuşmaması ve nihayet kendi içine kapanmak ve ses çıkarmamak üzere hareket etmek, sonunda, toplumla bireyin beklenti ve yönelimlerinin zıtlaşması, insan davranışları ile beklentilerinin zıtlaşması durumudur.

Unutulmamalıdır ki, yabancılaşma, psikolojik anlamda zihni bir durum olduğundan; normlara uymama, çoğunluğun değer yargılarına ilgisizlik, sorumlulukları yerine getirememe hedeflere ulaştıracak araç ve amaçlardan yoksun olma durumunu ifade eder (8, s. 136). Yine de durum, Marvin B. Scott'ın da işaret ettiği gibi yabancılaşmada aksiyonların dayalı olduğu değer ve normlar ile bunların ilişkili olduğu rol ve kurumları da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu unsurlar arasındaki ilişkileri belirleyen normlar ile bunları elde etmede kullanılacak araçların tutarsızlığı anomi'nin ilerde bir yabancılaşmaya dönüşmesine sebep olur. Ayrıca, az gelişmiş ülkelerde de durum kültürel yabancılaşmayı doğurmaktadır.

Aile ve Anomi

Hızlı bir sosyal transformasyona tâbi olan ülkemizde de, sosyal

politikalar hakkında genelde teknokratların politika saptamalarından, sosyal denge ve kültür değişimlerine yeteri kadar ilgi gösterilmemesinden dolayı, sosyal dengeyi hızla çarpıtan bir kuralsızlık halinin yavaş veya hızlı bir biçimde dikkatleri üzerinde toplamaya başladığı görülmektedir. Bu sebeple, ülkemizde de anominin yaygınlaştığı; geleneksel ve güncel değerler arasında uyumsuzlukların ve pratikte birleştirilme güçlüklerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum toplumsal yapı ve sosyal şartlara göre birbirinden farklılıklar sergilemektedir. Ancak, sosyal değişmenin yarattığı hızlı tempo ; pratikte denge kurma açısından Merton'un ifadesiyle araç ve amaçlar arasında uyumsuzluk ve kaos yaratmaktadır. Bu sosyal kaos, anominin yaygınlaşmasına sebep olmaktadır.

Türkiye'de ailenin çekirdek aile, istihdam imkânları ve alt yapı hizmetlerinin eksikliğinden kaynaklanan ve koruma amacına yönelik destekli çekirdek aile, büyük baba ve annenin de bulunduğu geleneksel geniş aile, geçici geleneksel aile denilen henüz anne veya babanın başka yerde bulunduğu aile gibi, aile; değişik tasnif edilirse de (12, s. 72-73) genelde bunları iki noktada toplamak mümkündür. Geleneksel ve çekirdek şehir ailesi.

Ülkemizde geleneksel ve geniş aile tipini genelde hakim olduğu kent dışındaki yerlerde; aile içi hiyerarşinin üst seviyesinde bulunan, ailenin bütün fonksiyonlarını belirleyen kilit noktaları yaşlıların elindedir. Ayrıca, buna paralel olarak mevcut geleneksel kültürün uzun dönemde köy kesiminde kendine özgü istikrar ve dengeler sisteminin devamını, sosyal rollerin farklılaşmasını ve davranış şekillerinin değişmesini belli bir biçimde dengelemesini sağlayan dayanışmacı kültür kotlarının sürmesi, anominin yaygınlaşmasını engellemektedir. Özellikle, destekli çekirdek aile tipinin hâkim olduğu şehrin gecekondu kesiminde yaşayanlarında az çok belli dayanışmacı kültür kod ve özlerini devam ettirdiğini göstermekte, bu da kültürel dengelerin sürdürülmesinde etkili olmaktadır.

Sosyal bir realite olarak hızlı transformasyonun yaşandığı şehir toplumlarında özellikle toplu apartman sakinlerinin bir araya gelmesinden oluşan yerleşme birimlerinde ise inanç ve zihniyet birliğindeki farklılık çok hızlı cereyan etmekte adeta Linton'un ifadesiyle (3, s. 34-35) kültürün akışkan (başka kültürlerle etkileşimde bulunan) kısmı hızla çekirdek değerlere baskı yapmaktadır. Çünkü, farklı görüşler, aydınların toplumla ve halkla yabancılaşması, fert ve sosyal grupların topluma dahil oldukları şuurunu zaman zaman kaybetmesi, enflasyonun ahlakî değerleri yıpratması, geleneksel ve modern yapının uyumsuzluğu, aile içi otoritenin kaybolması vb. durumlar anominin yayılmasını kolaylaştırmaktadır.

Öte yandan, homojen nitelik taşıyan yerleşme alanları, özellikle de hemşehri gruplarının oluşturduğu yerlerde anomiye pek rastlanmamaktadır. Sosyal bilimler açısından ulaşılan neticeye göre, bu tür grup ve yerlerde sosyal değişme daha yavaş olmakta, değişme sosyal kurumların fonksiyonlarında bir uyumluluk ortaya koymakta yani değişme yavaş bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu sebeple, tarihî misyonumuz ve geçmişimizden edineceğimiz bazı tecrübelerle; ailede eğitime önem vermek suretiyle , sosyal değişmeyi homojen bir karakteristik biçim içinde anomiye vardırmadan, günün şartlarına esnek bir biçimde uyumlu hale getirebiliriz. Ülkemizin, sosyal dönüşümüne katkıda bulunacak ve bilimsel bir çözüm bulunması gereken bir husus olarak en önemli problemlerden biri de anominin iyi değerlendirilmesi, sosyal dayanışmaya en az zarar verecek şekilde sosyokültürel nitelikde bazı tedbirlerin alınması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1- *Ana Britannica* . Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama A.Ş. İstanbul, 1987.

2- Barlas Tolan: *Çağdaş Toplumun Bunalımı* , Kalite Matbaası, Ankara., 1980)

3- Emile Durkheim: *The Division of Labor in Society* , The Fren Press, New York, 1964.

4- Hamide Topçuoğlu: *Genel Sosyoloji Ders Notları* , çoğaltma, Ankara, 1970.

5- Emile Durkheim: *Suicide* (Çev.John A. Spaulding ve George Simpson), The Free Press. New York.

6- Sulhi Dönmezer: *Sosyoloji* , Sevinç Matbaası, Ankaraş, 1982.

7- David Popenoe: *Sociology*. Medith Corparation, New York, 1971.

8- Barlas Tolan: *Toplum Bilimlerine Giriş*. Sevinç Matbaası, Ankara, 1983.

9- Alvin L. Bertrand: *Basic Sociology: An Introduction To The Theory and Method* . Meredith Publishing Companiy , New York, 1967.

10- Scott G. Mc. Nall: *The Socioolgical Ex perince*. Little, Brown and Companiy, Boston , 1969.

11- George A. Theodorson ve A.G. Theodorson: *Modern Dictionory of Sociology* . Thomas Y. Crousell Comp., New York, 1970.

12- Mustafa Erkal: *Sosyoloji :Toplum Bilimi*. Filiz Y., İstanbul, 1983.

13- Keith W. Prichard ve T. H. Buxton: *Concepts and Theories in Sociology of Education* . Professional Educators Publ. Inc. Nebraska, 1973.

OLCAY İMAMOĞLU

YAŞLILARIN SOSYAL PSİKOLOJİSİ

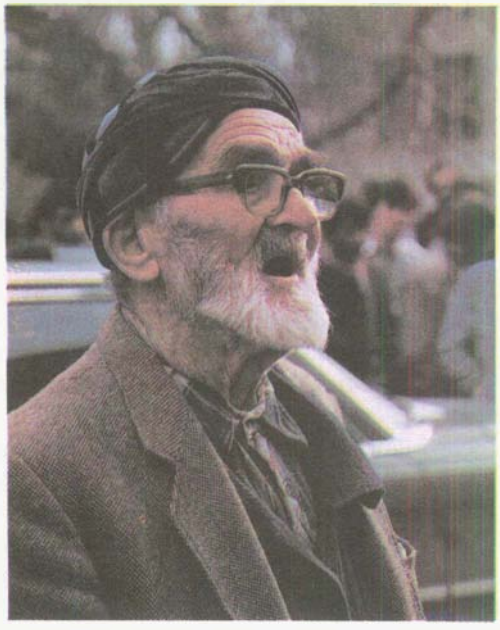

Günümüz endüstrileşmiş ülkelerinde yaşlılık önemli sosyal sorunlardan biri olarak ele alınırken ülkemizde halen yaşlılık bir sorun olarak algılanmamaktadır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle, gelişmiş ülkelere karşıt olarak, ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde yaşlı nüfusun oranı düşüktür. Örneğin, İsveç'te 60 yaşın üstündekiler nüfusun % 10'undan fazla iken, ülkemizde bu oran % 5'in altındadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde yaşam beklentisi endüstrileşmiş ülkelere kıyasla düşüktür. Örneğin, İsveç'te yaşam beklentisi kadınlar ve erkekler için sırasıyla 80 ve 74 iken, ülkemizde 65 ve 61'dir. Bu durum ülkemiz insanının ortalama olarak henüz genç-yaşlı iken ölmesi anlamına gelmektedir. Nihayet, ülkemizde aile ve akrabalık bağlarının güçlü olmasına koşut olarak aileler genellikle yaşlılarına bakmayı önemli bir yükümlülük olarak görmektedir.

Üst sosyo-ekonomik-düzey (SED) gibi kuşaklar arası maddî bağımlılıkların önemini yitirdiği kesimlerde bile duygusal bağımlılar sürmekte ve sürmesi arzulanmaktadır (İmamoğlu, 1987). Aile üyeleri arasındaki bu yakın ilişkilere bağlı olarak yaşlılık bir sosyal sorun olarak algılanmaktadır.

Bununla birlikte yukarıda özetlenen bu genel görünümün ardında gizli bazı olguları da dikkate almak gerekir. Şöyle ki, ülkemizde yaşlı nüfusun oranı düşük olmakla birlikte sayısal değeri pek çok gelişmiş ülkelerdekinin üstündedir. Örneğin, yaşlılığın sorun olarak algılandığı İsveç'te 60 yaşın üstündeki nüfus bir milyon civarında iken, ülkemizde üç milyonun üstündedir. Ayrıca yüzyılın sonunda gelişmekte olan ülkelerdeki yaşlı nüfusun sayısının gelişmiş ülkelerdekinin iki katından fazla olacağı hesaplanmaktadır (Grundy, 1983; Hauser, 1976). Öte yandan, hızlı kentleşme ve endüstrileşmeye bağlı olarak ülkemizde hızlı bir sosyal değişim süreci yaşanmaktadır. Bu değişimin gereği olarak özellikle büyük kentlerimizde ailelerde eşlerin her ikisinin birlikte çalışması, çekirdek aile için tasarlanmış apartman dairelerinde oturmaları, uzak mesafelerde veya farklı kentlerde yaşamalarıyla yaşlıların bakımına ilişkin geleneksel düzenin sürdürülmesi güçleşmektedir. Bu durumun gerek genç kuşak gerekse yaşlı kuşak için yansımalarının olması kaçınılmazdır. Söz konusu yansımaların sosyal dokumuzu olumsuz yönde etkilemesini, insan ilişkilerinin bozulmasını önlemek için öncelikle değişim gereği olarak ortaya çıkmakta olan yeni koşulların ve tepkilerin iyi bilinmesi ve toplumumuz bünyesine uygun önlemlerin zamanında alınması kaçınılmaz bir toplumsal yükümlülüktür. Bu tür önleyici önlemlerin vaktinde alınması ve toplumun yeni koşullara hazırlanmasıyla, yaşlılığın yaşamın onurlu, üretken ve doğal bir parçası olarak sorun olmaksızın yaşanması mümkün olabilir.

Aşağıda bazı bulguları özetlenecek olan araştırma bu bakış açısıyla ele alınmış ve yürütülmüştür. Sözkonusu araştırma, bazı araştırma deseni farklılıkarıyla İsveç'te de yürütülmüştür (Küller, 1988). Ülkemizdeki durumu daha iyi değerlendirebilmek amacıyla yer yer İsveç'ten elde edilen araştırma bulgularıyla karşılaştırmalar yapılacaktır.

YAŞLILIK ARAŞTIRMASI

Araştırmaya Emekli Sandığı, Bağ-Kur veya İşçi Sigortalarına bağlı 55-71 yaşları arasında 448 kişi (166 kadın, 282 erkek) katılmıştır. Örneklem metropol (Ankara, İzmir), kent (Kayseri, Burdur, Zonguldak ve Gaziantep) ve kasaba-köy (Bulancak, Safranbolu, Nazilli, Milas ve civar Köyleri) gruplarını temsil eden yerleşim merkezinden seçilmiştir (

İmamoğlu ve İmamoğlu, 1990). İsveç'teki çalışma ise 60-71 yaşları arasında 502 kişi ile yürütülmüştür (Küller, 1988).

Yaşlılarla yapılan mülakatları çalıştığı bölgeyi tanıyan, eğitilmiş 17 psikoloji öğrencisi yürütmüştür. Mülakat kitapçığında yer alan 376 ölçekli, 84 açık uçlu soru konut, mahalle, hareketlilik gibi daha objektif alanlardan başlayıp emeklilik yaşantısı, sosyal çevre, eğlenme, sağlık ve psikolojik durum gibi daha kişisel alanlara yönelmekteydi.

Ülkemizde araştırmaya katılan yaşlıların çoğunluğu (% 75) evli olup eşleriyle oturmaktaydılar; %18'i dul, çok azı da boşanmış (% 2) veya bekâr (% 4) idi. Dul veya boşanmış olanların çoğunluğu (% 80) kadın idi.

Ortalama hane halkı sayısı, üçün üstünde idi (3.28) ve kentleşmeye bağlı olarak değişme göstermiyordu. Yaşlıların sadece % 10'u yalnız yaşamaktaydı ; % 32'si diğer bir kişi ile, % 21'i iki ayrı kişi ile; geriye kalanlar ise (% 37) üç-sekiz ayrı kişi ile yanı evde yaşamaktaydı. 60-71 yaş grubundaki yaşlıların çoğunluğu çocuklarıyla birlikte oturmamaktaydı. Bu bulgu ülkemizde yaygın aile yapısının çekirdek aile olduğunu belirten diğer araştırma bulgularıyla tutarlıdır (Timur, 1972).

Yaşlıların Fizikî Yaşam Koşulları

Yaşlıların çoğunluğu, özellikle metropollerde, çokkatlı apartman dairelerinde yaşamaktaydılar (metropol, kent ve kasaba için yüzdeler, sırasıyla 78, 57 ve 50) ; geriye kalanlar müstakil veya sıra evlerde oturmaktaydı.

Yaşlıların fizikî yaşam koşullarını değerlendirmek amacıyla üç endeks geliştirilmiştir (İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-a). Bunlardan *konut standardı* sosyal yoğunluk, ayrı bir mutfağın, balkonun, banyonun, tuvaletin bulunması gibi değişkenlerden oluşmaktaydı. Konut standardı açısından kentleşmeye bağlı farklılık gözlenmemiştir. Ancak metropollerde, merkeze kıyasla gecekondulardaki konutların standartı düşüktür. Genel olarak konutların % 13'ünde bağımsız bir mutfak, % 11'inde bağımsız bir tuvalet ve % 16'sında banyo yoktur.

Kullanılan diğer bir endeks *konut imkanları* idi. Yemek pişirme imkânları, sıcak ve soğuk su, pis su gideri, buzdolabı, soğutucu, çamaşır ve bulaşık makineleri ile ısıtma biçiminden oluşan bu endekse göre metropollerdeki konutlar küçük şehir ve kasabalardakinden daha iyi donatılmıştı. Ancak metropollerde de merkez bölgelerdeki konutlar gecekondulardan daha iyi imkânlara sahipti.

Yaşlıların fizikî çevrelerini betimlemekte kullanılan üçüncü endeks *konum standardı* idi. Bu endeks, konut çevresindeki yolların bakımlılığı, sokak aydınlatmasının yeterliliği, bahçenin ve yeşilliğin olması, kahve, çarşı, postane, banka, park, otobüs durağı, cami, vs. gibi yaşıların kullandığı çeşitli yerlere yakınlık gibi değişkenlerden oluşmaktaydı. Bulgulara göre kentlerde ve gecekondulardaki konutların konum standardı en düşüktü, ardından kasabalar ve metropoller gelmekteydi (İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-a).

Konutlara ve Mahallelere İlişkin Yargılar: Yukarıda genel özellikleri sunulan konutlarını ve mahallelerini nasıl değerlendirmektedir ? Bu soruyu yanıtlamak amacıyla *konutların değerlendirilmesi ve mahallelerin değerlendirilmesi* olarak anılan iki endeks geliştirilmiştir (İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-a). Konutların değerlendirilmesi endeksi kullanıcıların dışarıdan gelen gürültüye, konutun sevimli, kullanışlı oluşuna, bakım sorunlarına, masraflarına ve değiştirme isteklerine ilişkin yargılarını içermekteydi. Mahallelerin değerlendirilmesi endeksi ise yaşlıların mahallenin bakımına, trafiğe, hava kirliliğine, yeterli yeşilliğin olup olmamasına, mahalle ile ilgili kararlarda aktif bir rol alıp almamaya, mahalle sakinlerinin yalnız hissedip hissetmediğine, yaşamın geri kalan kısmını aynı mahallede geçirmek isteyip istemediklerine ilişkin yargılarından oluşmaktaydı. Yaşlıların gerek konutlarına gerekse mahallelerine ilişkin değerlendirmeleri kentleşmeye bağlı olarak değişme göstermektedir. Ancak metropollerde merkezdeki mahalleler, gecekondu mahallerinden daha olumlu değerlendirilmektedir. Öte yandan kasaba sakinlerinin yaşamlarının geri kalan kısmını aynı mahallede geçirme konusunda kent ve metropolde yaşayanlardan daha istekli olduğu görülmüştür (İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-a).

Buraya kadar özetlenen bulgular kasaba, kent ve metropollerde yaşayan yaşlıların fizikî yaşam koşullarının, genellikle benzerlik gösterdiğini yalnız konut donanımı ve konum standardı açısından metropollerdeki konutların daha iyi durumda olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte metropollerde gözlenen merkez ve gecekondu farklarının genellikle kasaba, kent, metropol farklarından daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Mahallelerin Değişik Özelliklerine Yüklenen Önem: Yaşlılar mahallelerinin değişik özelliklerini ne derece önemsemekdedirler ? Bulgularımıza göre yaşlılar yaşam çevrelerinde en çok evlerini ve çevrelerindeki insanları önemli görmektedir. Kentleşmeye bağlı olarak değişmeyen bu genel bulgunun dışında, metropolde yaşayanlar, sunulan imkânları, konumdan ve yeşillikten daha önemli görmekte; buna karşılık olarak kent ve kasaba sakinleri ise konumu ve yeşilliği, sunulan imkânlardan daha çok önemsemektedir. Öte yandan binaların mimarî özelliği ve eğlenme imkânları en alt sırada yer almıştır. Bu sıralamalar araştırmaya katılanların yaşına bağlı olarak değişme göstermemiştir (İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-a).

Demek ki, ülkemizde yaşlılar yaşadıkları çevrenin en çok kişisel (evle ilgili) ve kişiler-arası ilişkilerle ilgili yanlarını önemsemekte; bunu çevrenin işlevsel ve doğal özellikleri izlemektedir. Acaba ev ve insanların bu denli önemsenmesi bizim kültürümüzdeki yaşlıların bir özelliği midir ? Yoksa yaşlıların genel tercihlerini mi yansıtmaktadır ? Mevcut bulgular en azından endüstrileşmiş ülkelerdeki yaşlıların insanları bizim yaşlılarımız kadar önemli görmediğine işaret etmektedir; örneğin, İngiltere'deki yaşlıların tercihlerinde ev ön sırayı alırken, mahalledeki insanlar beşinci sırayı almıştır (Mikellides ve Willcocks, 1987) ; benzer şekilde, İsveç'te önem sıralamasında ev ikinci sıraya, insanlarsa dördüncü sıraya konmuştur (Küller ve diğerleri, 1990).

Farklı Yaş Gruplarına İlişkin Yargılar

Görüldüğü gibi ülkemiz yaşlıların yaşamında insanlar çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu bulguyu biraz daha irdeleyecek olursak, acaba yaşlıların çevrelerinde en çok hangi yaş grupları bulunmakta ve hangilerinin daha çok bulunmasını arzulamaktadırlar? Her iki soru çerçevesinde yaşlılara çevrelerinde çocuk, genç, orta yaşlı ve yaşlı kimselerin ne sıklıkla bulunduğu ve ne sıklıkla bulunmasını istedikleri sorulmuştur. Bulgulara göre yaşlılar çevrelerinde en sıklıkla orta-yaşlıların bulunduğunu; bunu çocukların, gençlerin ve yaşlı kimselerin izlediğini belirtmişlerdir. Tercihlere bakıldığında yaşlıların gençler ve çocuklara kıyasla orta-yaşlı ve yaşlı kimselerle birlikte olmayı daha çok istedikleri gözlenmiştir. Öte yandan, yaşa bağlı olarak orta-yaşlılarla birlikte olma isteğinin azaldığı, yaşlılara ilişkin tercihin ise arttığı saptanmıştır. Demek ki, kişiler genellikle kendi yaş gruplarından kimselerle birlikte olmayı tercih etmektedirler (İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-a).

Öte yandan çoğunlukla yaşlıların bulunduğu bir yerde yaşamak isteyip istemeyecekleri sorulduğunda tepkilerin iki uca yığıldığı gözlenmiştir. Şöyle ki, örneklemin % 47'si böyle bir yerde yaşamayı tercih ederken, % 42'si reddetmiş, % 11'i ise kararsız kalmıştır. Yaş farklarına bakıldığında bu konudaki tercihin yaşa bağlı olarak arttığı gözlenmiştir. Demek ki yaşa bağlı olarak çoğunlukla yaşlılardan oluşan bir yerde yaşama isteğinde artma gözlense de bu konuda bireysel farklılıklar mevcuttur.

İnsanlarla ilgili bu yargılar genellikle kentleşmeye bağlı olarak değişme göstermemektedir. Yalnız küçük kent sakinleri çevrelerinde gençlerin olmasını, kasaba ve metropol sakinlerine kıyasla daha az tercih etmiş; öte yandan yaşlılarla birlikte olma tercihinde kentleşmeye bağlı olarak azalma gözlenmiştir (İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-a).

Zenginlik ve Yaşam Doyumu

Ev, araba, toprak sahibi olmak, yıllık ev masrafları, yaşlıların yaşam standardıyla ilgili yargıları, geçim şikayetleri, mülakatçının konutun sosyal statüsüne ilişkin yargıları gibi değişkenlerden oluşan zenginlik endeksine göre kentleşmeye bağlı anlamlı farklar gözlenmemiştir. Ancak metropol içinde merkezdekiler gecekonduda oturanlardan daha varlıklıdır. Yapılan alt-düzey analizlerde yaşlıların çoğunluğunun (% 78) ev sahibi olduğu; ev sahibi olma oranının metropollerde en düşük (% 72), kasabalarda (% 85) en yüksek olduğu gözlenmiştir.

Genel zenginlik endeksi bakımından farklılık göstermeyen kasaba, kent, metropol yaşlılarının yaşam doyumları farklı mıdır ? Bu soruyu yanıtlamak amacıyla yaşlıların yaşamlarından ne derece memnun olduklarına, 10 yıl öncesine kıyasla daha iyi mi yoksa kötü mü durumda olduklarına, yaşamlarının geri kalan kısmını aynı yerde geçirmek isteyip istemediklerine ilişkin cevaplarından oluşan genel *yaşam doyumu*_endeksi kullanılmıştır. İlginç olarak yaşlıların yaşam doyumu kentleşmeye bağlı olarak azalmaktadır. Kasabalarda yaşayanlar daha büyük kentlerde yaşayanlardan daha doyumlu olduklarını ifade etmektedirler.

Buraya kadar özetlenen bulgularda gözlenen önemli bir nokta, yaşlıların fizikî çevrelerinde kent-

leşmeye bağlı önemli farklar gözlenmemesine ve hatta gözlenen az sayıdaki farkın genellikle metropollerin lehine olmasına karşın, yaşlıların genel yaşam zevkinin kasabadan metropole doğru azalmasıyla ilgilidir. Yaşlıların insanlara verdiği önem de dikkate alındığında yaşam doyumunda gözlenen bu azalmanın nedenlerini kentleşmeyle ortaya çıkan sosyal ve psikolojik değişikliklerde aramak yararlı olabilir. Bu nedenle bundan sonraki kısımlarda sosyal çevre ile ilişkilerde ve psikolojik değerlendirmelerde gözlenen farklar üzerinde durulacaktır.

Yaşlıların Sosyal Yaşam Ortamları

Araştırma bulgularımız ülkemizdeki yaşlıların geniş sosyal ilişki ağına sahip olduğunu göstermiştir. Kentleşmeye bağlı olarak gerek görüşülen kimselerin sayısında gerekse görüşme sıklığında azalma olmakla birlikte İsveç'e kıyasla, metropolde oturan Türkler bile oldukça geniş sosyal ilişki ağına sahiptir (İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-b).

Bununla birlikte İsveç'tekilere kıyasla ülkemizdeki yaşlılar kendilerini daha yalnız hissettiklerini ve gerek yaşlılığa gerekse yaşamlarına ilişkin olumsuz tutumlara sahip oldukları ifade etmişlerdir (İmamoğlu ve diğerleri, baskıda). Bu bulgular daha yakın ilişkilerden kaynaklanan yüksek beklentilerin sık etkileşime karşın kişilerin yalnız ve doyumsuz hissetmesine yol açabileceğine işaret eden diğer araştırma bulgularıyla tutarlıdır (Hirsch, 1979, 1980; Rook, 1987; Wellman, 1979; Williams ve Solano, 1983). İnsanlararası ilişkilerin yoğun olduğu karşılıklı bağımlılık kültüründe yaşıyan ülkemiz yaşlılarının yakın çevreleriyle olan ilişkilerinin düzeyi, İsveç gibi pek çok kültürde gözlenenin üstünde olsa da kişisel beklentilerinin altında kalabilmekte; bu da onların göreli doyumsuzluk hissetmesine yol açabilmektedir (İmamoğlu ve diğerleri, baskıda). Dolayısıyla, bulgularımız kişilerin yakın çevrelerine ilişkin değerlendirmelerinin yalnız mevcut koşullara değil, ayrıca mevcut ile beklentiler arasındaki farklara da bağlı olduğuna işaret etmektedir.

Değişkenlerarası korelasyonlar incelendiğinde gerek İsveç'te gerekse ülkemizde daha yoğun sosyal ilişkilere sahip tutumların daha olumlu olduğu; ayrıca daha yalnız hissedenlerin gerek yaşlanmaya gerekse kendilerine ve yaşamlarına ilişkin daha olumsuz duygulara sahip olduğu gözlenmektedir (İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-b). Demek ki her iki kültürde de sosyal ilişkiler yalnızlığın ve yaşlılıkla ilgili kaygıların giderilmesiyle ilişkili görülmektedir. Arıcak ülkemizde etkileşim sıklığının kişinin kendinden ve yaşamından memnuniyeti ile doğrudan bağlantılı olduğu, İsveç'te ise böyle bir bağlantının olmadığı saptanmıştır (İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-b). Diğer bir deyişle, ülkemizde kişilerin sosyal ilişki ağıyla olan etkileşimlerinin sıklığı, doğrudan kendilerine ve yaşamlarına ilişkin memnuniyetleri ile ilişkilidir. Önceden belirtildiği gibi, Türk insanı çevresini değerlendirirken, insan ilişkilerine endüstrileşmiş, ülke insanlarına kıyasla daha çok önem vermekte ve zaten yakın olan ilişkilerin daha da yakın olmasını arzulamaktadır. Örneğin, İsveç ve İngiltere'ye karşıt olarak, ülkemizdeki yaşlılar evlatları ile kapı komşusu olmayı daha çok arzulamaktadırlar (İmamoğlu ve diğerleri, baskıda; Mikellides ve Willcocks, 1987). Diğer araştırmacılar da yakın aile ve akrabalık ilişkilerinin bir göstergesi olarak Türk ailelerinin kentlerde bile ayrı fakat birbirine yakın oturduğuna işaret etmiştir (Olson, 1982; Şenyapılı, 1978). Önceden de değinildiği gibi, Türk aileleri çoğunlukla çekirdek aile düzeninde yaşamakla birlikte (Timur, 1972; İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-a) gerektiğinde aile üyelerine ve akrabalara maddî ve psikolojik destek sağlama biçiminde geniş ailenin işlevleri yerine getirilmektedir. Çeşitli araştırma bulgularımız insan ilişkilerinin ülkemiz insanının genel psikolojik sağlığı açısından çok önemli olduğuna işaret etmektedir.

Dolayısıyla, daha önceden değinildiği gibi ülkemizdeki yaşlıların kentleşmeye bağlı olarak yaşam doyumlarının azalması, çocukları ve kardeşleri dışındaki sosyal ilişki ağlarıyla etkileşimlerinin kentleşmeyle birlikte azalmasına bağlanabilir.

Yaşlılar İçin Plânlanmış Kurumlarda Yaşamaya İlişkin Tutumlar

Ülkemizdeki yaşlıların yaşlılar için plânlanmış kurumlarda yaşamaya ilişkin tutumları İsveç'teki yaşlılara kıyasla daha olumsuzdur. İsveç'teki duruma karşıt olarak ülkemizde kurumsal yaşama ilişkin olumlu tutumlar daha az sosyal ilişkisi olmak, daha yalnız hissetmek, yaşlanmaya ve yaşama ilişkin daha olumsuz tutumlara sahip olmak ile ilişkili bulunmuştur (İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-b). Diğer bir deyişle, kurumda yaşamak genellikle son çare gibi düşünülmektedir. Ülkemizdeki duruma

karşıt olarak İsveç'te kurumsal yaşama ilişkin tutum sadece sosyal etkileşim sıklığı ile olumlu korelasyon göstermektedir; diğer bir deyişle, sosyal çevreleri ile daha sık etkileşen İsveç'li yaşlılar kurumsal yaşama ilişkin daha olumlu bir tavır içindedirler (İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-b). Demek ki, kurumsal yaşam ülkemizdeki yaşlılar tarafından "son çare" gibi düşünülürken, İsveç'te sosyal yönden daha iyi durumda olanlar için bir "alternatif" gibi algılanmaktadır.

Kurumsal yaşama ilişkin ülkemizdeki genellikle olumsuz tutumların çeşitli nedenleri olabilir. Öncelikle ülkemizdeki gibi yoğun insan ilişkilerine dayalı kültürel değerlere sahip olan ülkelerde yaşlıların kurumlarda yaşamasına ilişkin tutumlar genellikle olumsuz olmaktadır (Sussman, 1976). Kültürel değerler dışında diğer bir neden ise ülkemizdeki yaşlıların söz konusu kurum anlayışlarıyla ilişkili olabilir. Ülkemizde yaşlılar için kurumsal hizmetler çok sınırlı ve yetersizdir. Oysa İsveç gibi yaşlılara çeşitli servislerin ve yaşam stillerinin sunulduğu ülkelerde kurumsal yaşam ülkemizdeki gibi duygusal anlamlarla yüklü bir "son çare" değil, alternatif bir yaşam biçimidir.

Ülkemizde gözlenen önemli bir değişme yaşlıların kurumsal yaşama ilişkin tutumlarının kentleşmeye ve yaşa bağlı olarak daha olumlu olmasıdır (İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-b). Büyük kentlerde ilgili bu saptama sosyal değişmenin yönünü yansıtması bakımından önemlidir. Ayrıca yaş ile ilgili bulgumuz, kişilerin 60 yaşından sonra yaşlılıkla ilgili sorunlara ve alternatif yaşam biçimlerine kültürel normların ötesinde daha açık bir tavırla yaklaştıklarını düşündürmektedir. Diğer bir deyişle, kentleşmeyle birlikte sosyal ilişkilerin göreli olarak azalması ve yalnızlık duygularının artmasıyla, yaşlılar alternatif yaşam biçimlerine daha olumlu bakmaktadırlar. Gelecekte büyük kentlerimizde daha yoğun olarak karşımıza çıkacak olan bu istemleri karşılayabilmek için gerek mekan tasarımı ve gerekse personel yetiştirme açısından hazırlıklı olmalıyız.

Yaşlılar İçin Mekan Tasarımı Önerileri

1971 yılında yapılan yaşlılığa ilişkin Beyaz Saray Kongresi'nde yaşlıların yaşamında eşleri dışında konutun çok önemli bir yeri olduğuna işaret edilmiştir (kaynak: Carp, 1976). Nitekim ülkemizde de konut yaşlıların önem sıralamasında en ön sırada yer almıştır (İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-a). Bununla birlikte konut bağımsız bir birim olarak değil, etkileşimsel bir sistemin bir parçası olarak ele alınmalıdır. Diğer bir deyişle, konut özellikleri yaşlıların yaşam çevrelerinin diğer sosyal ve fizikî özellikleriyle etkileşim içindedir. Dolayısıyla yaşlılar için düşünülecek konut plânlamaları fizikî barınak sağlamanın ötesinde genel yaşam kalitesinin iyileştirilmesi olarak ele alınmalıdır (Carp, 1976). Bu anlayış hangi tip yaşam ortamlarının yaşlılar için en uygun olduğu sorusunu ortaya atmıştır. Bu soru öncelikle yaşlıların mevcut yaşam koşullarının incelenmesini, iyi bilinmesini gerektirir.

Özetlenen bulgular ülkemizdeki yaşlıların genellikle geniş aile düzeninde yaşamadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte metropollerde oturan yaşlılarımız bile İsveç gibi ülkelerdeki yaşlılara kıyasla daha geniş sosyal ilişki ağlarıyla daha sık görüşmektedir; evlatlarına yakın olmayı İsveç'lilerden daha çok istemektedirler (İmamoğlu ve diğerleri, baskıda). Sonuç olarak, ülkemizdeki aile düzeni fizikî anlamda çekirdek aile olmakla birlikte işlevsel ve psikolojik anlamda geniş aile şeklindedir. Dolayısıyla, yaşlılar için plânlanacak yaşama birimleri bu türden karşılıklı bağımlılık gereksinimlerini karşılayacak şekilde tasarlanmalıdır.

Aile birimlerinin karşılıklı bağımlılık gereksinimlerinin ötesinde tasarımcılar, yaşlıların akranlarıyla birlikte olma gereksinimlerini de dikkate almalıdırlar. Bu konudaki bireysel farklılıklar doğrultusunda, bu gereksinimlerinin bazı yaşlılar için çoğunlukla yaşlılardan oluşan ortamlarda karşılanabileceği alternatif çözümler tasarlanmalıdır (İmamoğlu ve İmamoğlu, baskıda-a).

Tasarımcıların önemle dikkate alması gereken bir nokta yaşlıların benzer istek ve gereksinimleri olan homojen bir grup oluşturmadığıdır. Yaşlılar da tüm diğer yaş grupları gibi homojen bir grup olmayıp, kendi içinde farklılıklar göstermektedirler. Demek ki, tüm yaşlıları aynı kategoriye koyup hepsi için geçerli tercihlerden sözetmek ve hepsinin gereksinimlerine uygun tek bir yaşam stilinden sözetmek doğru değildir. İnsanlar hangi cinsiyetten, hangi yaş grubundan olurlarsa olsunlar benzerliklerin ötesinde birbirlerinden pek çok yönden farklıdırlar. O nedenle, yaşlılara yönelik konut ve sosyal destek programlarında bu farlılığa uygun şekilde çoklu çözüm önerileri ve alternatif yaşam biçimleri düşünülmelidir.

Yaşlılarımıza verdiğimiz değer onlara karşı yüzey-

sel bazı saygı gösterilerinde bulunmamızla değil, toplum ve devlet olarak onlara sunduğumuz destek hizmetleriyle belli olur. Her insan hangi yaşta olursa olsun gelişme potansiyeli olan üretken bir varlık olarak algılanmalıdır. "Yaş yetmiş, iş bitmiş" gibi sözlerle, kişilerin kendileri de dahil, kimsenin dünyadaki yaşamını ölümden önce bitirmeye hakkı yoktur. Yaşamak, yaşamın gereklerini yerine getirmek, her insan için bir hak olduğu kadar bireysel ve toplumsal bir yükümlülüktür. Devlete düşen bireylerin bu haklarını gözetmek ve yükümlülüklerini kendilerine en uygun biçimde yerine getirmelerine destek olmaktır. Bu destek, yaşlılara yaşamlarının en değerli döneminin hakkını verebilmeleri için gereken ortam ve hizmet alternatiflerinin sunulmasını gerektirir. Kişiler bu alternatifler içinden kendilerine en uygun olanını seçebilmeli, yaşamını kontrol edebilme ve yönlendirebilme hakkını kullanabilmelidir.

KAYNAKLAR

F. M. Carp: Housing and living environmets of olcler people. R.H. Binstock ve E. Shanas (Eds.), *Handbook of Aging and the Social Sciences.* New York: D. Van Nostrand, 244-271, 1976.

E. Grundy: Demography and old age. *Journal of the American Geriatrics Society,* 31, 325-332, 1983.

P. M. Hauser: Aging and World wide population change. R. H. Binstock ve E. Shanes (Eds.), *Handbook of Aging and the Social Sciences.* New York: Von Nostrad, 59-86, 1976.

B.J. Hirsch: Psychological dimensions of social networks: A multimethod analysis. *American Journal of Community Psyhology,* 7, 263-277, 1979.

B.J. Hirsch: Natural support systems and coping with major life changes. *American Journal of Community Psychology,* 8, 159-173, 1980.

E. O. İmamoğlu: An interdependence model of human development. Ç. Kâğıtçıbaşı (Ed.), *Growth and Progress in Cross-Cultural Psyhology.* Lisse: Swets and Zeitlinger, 1987.

E. O. İmamoğlu ve V. İmamoğlu: Current life situations and attitudes of the Turkish enderly towards institutional living. H. Pamir, V. İmamoğlu, N. Teymur (Eds). *Culture Space, History,* Vol. 3, Ankara: METU Faculty of Architecture Press, 1990.

E. O. İmamoğlu ve V. İmamoğlu: (Baskıdaa) Housingi and living environments of the Turkish elderly. *Journal of Environmental Psychology.*

E. O. İmamoğlu ve İmamoğlu: (Baskıda-b) Life situations and attitudes of the Turkish elderly towards institutional living within a cross-cultural perspective. *Journal of Gerontology : Psyhological Sciences.*

E. O. İmamoğlu, R. Küller, V. İmamoğlu ve M. Küller: (baskıda). The social psychologicla worlds of Swedes and Turks in and around retirement. *Journal of Cross-Cultural Psychology.*

R. Küller: Housing for the elderly in Sweden. D. Canter, M. Krampen ve D. Stea (Eds.), *Environmental Policy, Assessment and Communication: Ethoscapes,* Vol. 2. Averbury: Aldeshet, 199-224, 1988.

M. Küller, R. Küller, E.O. İmamoğu ve V. İmamoğlu: Health and outdoor environment for the elderly. H. Pamir, V. İmamoğlu ve N. Teymur (Eds.), *Culture, Space, history,* Vol. 3. Ankara: METU Faculty Architecture Press, 1990.

B. Mikellides ve Willcocks: Environment and retirment. Yayınlanmamış Rapor, Oxford Polytechinic, 1987.

E. A. Olson: Duofocal family structure and an alternative model of husband-wife relationships. Ç. Kâğıtçıbaşı (Ed.), *Sex Roles, Family and Community in Turkey.* İndiana University Turkish Studies 3, 1982.

K. S. Rook: Reciprocity of social exchange and social satisfaction among older women, *Journal of Personality and Social Psychology, 52,* 145-154, 1987.

M. B. Sussman: The family life of old people. R. H. Binstock ve E. Shanas (Eds.), *Handbook of Aging and the Social Sciences.* New York : Von Nostrand, 218-243, 1976.

T. Şenyapılı: *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu.* Ankara: Orta Doğu teknik Üniversitesi Yayını, 1978.

S. Timur: *Türkiye'de Aile Yapısı.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, D-15, 1972.

B. Wellman: The community question. *American Journal of Sociology, 84,* 1201-1231, 1979.

J. G. Williams ve C. H. Solano: The social reality of feeling lonely : Friendship and reciprocation. *Personalitiy and Social Psychology Bulletin, 9,* 237-242, 1983.

VAHAP TAŞTAN

YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİ AİLELERİNİN KİMLİK MESELELERİ

Bu çalışma, genel anlamda göç ile dindarlık arasındaki ilişkiyi, özel olarak da göç olgusuna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal değişme sürecinde, asimilasyonu önleme ve etnik kimliği muhafazada dinin fonksiyonunu tesbite yöneliktir.

En önemli sosyal değişme belirleyicisi olan göçün boyutu, yurt dışına Türk işçi göçü örneğinde olduğu gibi, tamamen farklı kültürlerin temasını içeriyorsa, bu durumda kimlik, asimilasyon, kültürleşme, uyum / uyumsuzluk ve yabancılaşma gibi kavramların ön plâna çıkarılması kaçınılmaz olur.

Biz burada, sadece asimilasyon ve kimlik kavramlarını ele alıp, dinin birincisini engelleme ve ikincisini oluşturmadaki fonksiyonunu kuramsal çerçevede ortaya koymaya çalışacağız.

I - DİN VE ETNİK KİMLİK İLİŞKİSİ

Kısaca, sosyal ortamlarda, bir grup içindeki bireylerin isim ve özellikleriyle kişisel olarak tanınması olarak ifade edilen kimlik kavramı, kendine özgü özellikleriyle diğer gruplardan ayrılan bir cemaatin varlığını simgelemekle de etnik kimlik olarak kavramlaştırılmaktadır (1, s. 7).

Bu etnik kimliğin temelinde, duygusal bağlarla bağlı bir "Aşkın akrabalık" hissi yatmaktadır (1, s.12) ki bu his, dinî duygularla pekiştirildiği zaman sağlam bir dayanışma unsuru olmaktadır.

Ayrıca, kimliğin yapısal ve kültürel olmak üzere iki boyutundan bahsedilebilir. Geleneksel toplumlarda insanların kimliğinin aile akrabalık ilişkileri gibi yapısal bir dayanağı vardı. Modern toplumda ise, bu yapısal dayanak zayıflayıp, onun yerini kültürel değerlere bağlı bir kimlik yapısı almıştır (2, s. 58). Kültürel unsurlara bağlı bir kimlik, nisbeten sabit olan bir şeydir. İşte bu noktada, gerek yapısal kimlik zemininin kaybolmaya başladığı ülke kültürü (2, s. 59), gerekse doğrudan içinde bulundukları Batı kültürü arasında kalan işçilerimiz için dinin ön plâna çıkması, göç ve din üzerine yapılan sosyolojik araştırmalarda da görüldüğü gibi, basit bir tesadüf değildir.

Dinler bir bakıma toplumların kendilerini tanıma ve tanıtma aracı olarak kavramlaştırılabilir. Toplumlar kendilerini tanıma ve tanıtma ihtiyacını ancak değişik toplumlar karşısında duyabilir ve karşılaştırma sonucu, kendi özelliklerinin bilincine varabilirler (3, s. 82). Sosyoloji literatüründe, dinin değişmeden çok sağlamlaştırıcı, ayırmadan çok birleştirici ve farklılıktan ziyade bütünleştirici bir karaktere sahip olduğu hemen hemen evrensel bir ilke olarak kaydedilmektedir (4, s.355). Bu evrensel formu içinde din, temel olarak değişmeyi engelleyici bir fonksiyon görmekte ve inananlara bir mensubiyet duygusu kazandırarak cemaat ruhunun oluşmasını sağlamaktadır (5, s.20).

Dinin temel işlevlerinden biri de asimilasyonu yavaşlatarak, etnik kimliğin oluşmasını temin etmesidir. Göçmenlerin durumunda olduğu gibi, eğer din, düzen ve istikrar, sınır durumları muhafaza, psikolojik teselli ve yabancılaşmayı önleme gibi bir takım insanî ihtiyaçlara bağlanırsa, o zaman "kimliğin kutsallaşması" olarak tanımlanabilir (6, s.33) ve daha çok bu yönüyle fonksiyon görür.

Bu açıdan bakıldığında, birçok Türk anne ve babalar için İslâm, bir parça vatan, bunu müslüman bir cemaat grubu üyesi olarak uygulama ise, yabancı çevreden biraz olsun korunma anlamına gelir. Yine onlar için İslâm, içinde bulundukları topluma karşı, kendini üstün görecekleri ve kendilerine güven duygusunu geliştirebilecekleri tek araçtır (7, s.82). Zira çoğulcu toplumlarda, bir dinin mensubu olmak kimliği belirleyen bir faktör olarak gö-

rülmektedir (8, s.349).

Din başlangıçta gurbette olmanın yarattığı yalnızlık ve tecrit edilmenin verdiği hüznü gidermeye yarar. Daha sonraları ise, aynı inancı paylaşan kimselerle birlikte ibadet eden cemaatin bir parçası olmak suretiyle kişiye her zaman katılabileceği bir grup çerçevesi hazırlar (9, s.205).

Böylece dinin kimlik teorisi göçmenler için bir referans çerçevesi oluşturur. Bu teori, göçmenlerin dinî davranışları hakkındaki verilere de uymaktadır. Bir kere din, yabancı ortamda zor durumdaki bir etnik kültürün korunmasına dikkat çekmekte; oluşturduğu cemaat yapısıyla da göçmenler için bir dayanışma merkezi haline gelmektedir. Dahası o, modern endüstri toplumlarının anomi denizinde gelenek, aidiyet ve değerler sistemine bağlı bir kültür adacığı oluşturmaktadır (6, s.37).

II - Din ve Asimilasyon

Dış göç olayında görüldüğü gibi, farklı kültürlerle temas söz konusu olduğunda ilk akla gelen kavramlardan biri de asimilasyondur. Basit anlamıyla asimilasyon (benzeşme), kendi kültürüne yabancı bir kültür alanına girme ve yeni bir kültürün hayat tarzını tedrici olarak kabul etme ve böylece aynı kültüre ait olma süreci (10, s.5) olarak tanımlanabilir. Bu süreç iki ana evreden oluşur : Kültürel asimilasyon ve sosyal asimilasyon.

Kültürel asimilasyon, bir kültürün evrensel unsurları olarak kabul edilen ve bunlar olmadan kişinin içinde bulunduğu toplumda hiçbir faaliyette bulunamayacağı beklentiler, davranış kalıpları, normlar ve değerleri kabul etmekten ibarettir (10, s.5). İşçilerimiz için bu, kendi millî değer ve normlarını korumak kaydıyla, çalıştıkları toplumun kültürüne belirli oranda uymalarını sağlayan toplumsal bütünleşme süreci olarak değerlendirilebilir.

Sosyal ya da yapısal asimilasyon ise, kısaca, bütün sosyal aktivitelerde azınlık kültürün hâkim kültür alanında kaybolması (10, s.5) demektir.

Göç ve din üzerine yapılan sosyolojik araştırmalarda, aşağı-yukarı varılan ortak noktalardan biri de, dinin asimilasyonu engellediği ya da en azından yavaşlattığı noktasındadır. Bu bağlamda din, sosyal asimilasyona en somut bir örnek teşkil edebilecek olan yabancılarla evliliği büyük ölçüde engelleyerek aile bazında yabancı kültürle teması önlemektedir.

Buna paralel olarak, göçmenler arasında güçlü bir cemaatin varlığı, asimilasyon sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. İçinde yaşadıkları geniş toplumun diğer insanlarından farklı olarak bir davranış kalıbı ve hayat tarzı içinde olan bir grubu ifade eden cemaat kavramı, oluşturduğu ortak amaçlar, normlar ve anlamlar bütünlüğü ile grubun birliğini sağlayan ve grup üyelerine, ilişkilerin farkında olmasını temin ederek, farklı bir grup bilinci aşılayan (10, s.9) bir gerçekliğe sahiptir.

Hemen hemen benzer kültürlerde bile, göç olayına bağlı olarak din (ve daha çok mezhepler), etnik kimliğin korunmasında önemli bir mekanizmaya sahiptir. Çünkü bu durumda etnik kimlik, farklı bir dine mensup olmaktan kaynaklanır. Böylece din, belli bir alt kültürü ve etnik tarihi koruma görevini üstlenmiş olur (11, s.417).

Bunun bir ifadesi olarak göçmenler, içinde bulundukları toplumda, sosyal ve kültürel yönden dışlanmış olmanın sonucu, hâkim kültürden tecrit edilerek bir alt- kültür oluşturur ve bu çerçevede kendi dinî ve kültürel davranışlarını meydana getirirler (12, s.156). Bu alt-kültür kavramı, göçmen

---

Yurt Dışındaki Çocuk ve Ailelerin Eğitimi

Suat Anar

1950'li yıllarda İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Batı dünyasının ekonomik alanda kalkınmasına yardım etmek üzere, Amerika Birleşik Devletleri Marshall yardım programı çerçevesinde; Türkiye'de belli bir oranda finansman ve bilgi transferinde bulunmuştur. Bu etkileşimin sonucunda Türkiye sosyal ve ekonomik bir dönüşüm noktasına girmiş; tarım alanında hızlı bir makinalaşma, köylerdeki nüfusun mekanizasyon sebebiyle işsiz kalmasına sebep olmuştur. Bunu takiben şehirlerde yeni iş alanlarının açılması, sanayinin ortaya çıkardığı cezbedici sebeplerle, işsiz grup daha iyi imkânlara sahip olmak için, şehirlere göç etmiştir. 1950'li yılların iç göç niteliğini taşıyan özellikleri bir taraftan kitleler halinde köyden şehirlere göçü teşvik edenleri; bir taraftan da aynı Marshall yardımından istifade eden Batı ülkeleri daha önce alt yapı ve temel tesisleri ile yetişmiş elemanlara sahip olduğundan, yani bir sanayileşme tecrübesine sahip olduklarından, kalkınma hızlarını arttırarak ekonomik büyümelerini sağlamışlardır.

Bu sırada Türkiye'de de köy ve kasabalardan koparak şehirlere gelen niteliksiz iş gücünün bir kısmı; istihdam fazlası oluşturmuş, 1960'lı yıllarda Türkiye işgücünün aşağı yukarı yüzde sekizine tekabül eden bu grup ayrıca, hayat pahalılığı, beceri ihtiyacı, sosyal güvence ve ekonomik güç

cemaatinin dayanışmasının araştırılmasında ve cemaatin geniş toplumla olan ilişkilerinde önemli bir katkıya sahiptir. Çözülme ve kontrolde olduğu gibi, değişme ve çatışmalar ve bu sistem bağlamında analiz edilebilir. Bir alt-sistem olarak cemaat, aile ve din gibi aslî (birincil) gruplar etrafında odaklaşır (10, s.12).

III - Türk İşçi Aileleri ve Din

1960 yılından sonra başlayan ve yurt içi göçün uluslararası bir uzantısı durumunda bulunan yurt dışına işçi göçü olayı, Türk işçileri için köylülükten sanayi işçiliğine bir dönüşüm sürecidir. Cemat hayatından, endüstrileşmiş Batı toplumlarına mahsus cemiyet hayatına geçişi ifade eden bu süreç içinde farklı kültürler ve insanlar karşı karşıya geliyor, bu karşılaşma da birçok çatışma ve sorunları beraberinde getiriyor.

Bu sorunların başında şüphesiz ki, göçün kültürel boyutu ile ilgili olanlar gelmektedir. Ne var ki, gerek kültürel olaylara ampirik yaklaşımların henüz çok yetersiz kalması (12, s.146); gerekse G. Le Bras'nın da ifade ettiği gibi, dinî yaşayış konusunda sayısız faktörlerin işin içine karışması, onları her seferinde ayırdetmenin ve etkilerinin derecesini tam anlamıyla göz önüne sermenin imkânsız oluşu (13, s.40), probleme yaklaşım açısından önümüze birtakım engeller çıkartmaktadır.

Bununla birlikte, başlıbaşına bir değişme faktörü olan göçün, diğer sosyal alanlarda olduğu gibi, dinî yaşayışı da etkileyeceği varsayımından hareketle konuyu ele almaya çalışacağız. Bunu yaparken de bir başlangıç çizgisi oluşturmakta yarar vardır.

Bir kere, işçilerimiz için göç, ilk zamanlar, kısa vadeli ve sadece para kazanma amacına yönelik bir olaydır. İkincisi bu göç hareketi, az gelişmiş ülkelerden, modern sanayi toplumlarına doğru gerçekleşmiştir. Başlangıçta bir kültür şoku ile karşı karşıya gelen işçiler için söz konusu edilebilecek bir yabancılaşma olayının, Türk işçilerinin büyük çoğunluğunun, dinî - kültürel değer yargılarını perçinleyen gruplar halinde yaşamaları sayesinde büyük ölçüde önlendiği (9, s.223) söylenebilir.

Dinî davranışlar ise, ilk plânda domuz eti yememe, oruç tutma gibi hususlar ve bayram namazlarını kılabilecekleri yerleri temin etme gibi, daha çok kollektif etkinliği olan alanlarda tezahür etmiş; ancak 1970'li yıllarda, ailelerini yanlarına getirmeye başladıktan sonra çocukların eğitimi, dinî - kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması meselesi ortaya çıkmıştır (14, s.12).

1987 yılı itibariyle, yurt dışında, aileleriyle birlikte 2.347.807 vatandaşımız bulunmakta olup (15, s.1), bunlardan 1.481.309'u ise, Almanya'da yaşamaktadır (15, s.3). Bu yüzden Almanya ile ilgili değerlendirmeleri çalışmamıza esas almış bulunuyoruz.

Türk işçilerinin dinî ihtiyaçlarını karşılamak üzere, Diyanet İşleri Türk-İslâm Birliği (DİTİB) tarafından

kazanma arzusu, hızlı nüfus artışı ,v.b. sebeplerle, yurt dışında 1960 yılı başından itibaren iş imkanları arar hale gelmişlerdir (1, s. 3).

Böylece, 1950'ler de şehirlere doğru olan iş arama; daha sonra yurt dışına doğru olmuş, hatta 1970'li yıllarda Avrupa'ya iş bulmak üzere gidişler, 1980'li yıllardan itibaren Arap Ülkelerine doğru kaymıştır.

Kitlesel insangücü talebenin durdurulduğu, 1973 yılından itibaren, başta Federal Almanya olmak üzere bu ülkelerin işçi çocuklarına ödediği çocuk paralarının artması ve aile üyelerinin bir araya getirme çalışmaları sebebiyle, Avrupa'daki Türk çocuklarının sayısında artışlar olmuştur. 1983 yılı itibariyle Federal Almanya, Hollanda ve İsviçre'de yaşayan Türk nüfusun yüzde kırk ile ellisini yirmi yaşındaki nüfus oluşturmaktadır (2, s.1) 1984 sonbaharında Almanya'da yaşayan yabancıların sayısı 4,4 milyon olup, (3) bu grubun genel nüfusa oranı yüzde yedidir. Bunların arasında Türklerin sayısı 1,4 milyon ile genel yabancı nüfusun yüzde otuzüçüne tekabül etmekte; 18 yaşın altında gençler Almanya'daki yabancı nüfusun aşağı yukarı %10'unu oluştururken, bunun %47'si Türk çocuklarını kapsamaktadır. Bunun anlamı yabancı çocukların yarısında Türk Çocuklarından oluşmaktadır.

Ülkemizde yurtdışındaki çocukları doğrudan ele alan kültür antropolojisi ve sosyoloji alanında yapılan araştırmaların çok az olması; bu konuda kesin değerlendirmeleri sınırlamakla birlikte; bir süreden beri yurtdışında, özellikle Batı ülkelerinde bulunan Türk işçi aile ve çocuklarının durumuna ilişkin birtakım problemlerin tesbiti ve bunların açıklanması da gerekmektedir.

Bunun için önce şu sorunun sorulması gerekir. Bu kişilere nasıl bakmak gerekir. Bunlar Almanya'da kalacaklar mı, yoksa bir süre sonra ülkelerine geri mi dönecekler? Bu konuda iki farklı görüşle karşılaşılır. Rotasyon olarak ifade edilen; "Bund-Leander" ko-

kurulan 700 civarında dernek ve bunların dışında faaliyet gösteren 350 kadar dinî etnik kuruluş mevcuttur (16, s.2). Bu bile göstermektedir ki, Almanya'da İslâm artık birtakım problemleri ve politik uzantıları olan bir varlık sahası teşkil etmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, cemaat üyelerini bir araya getirerek grubun kimliğini kuvvetlendirmek, dayanışmayı arttırmak ve gelenekleri korumak amacına yönelik bu tür kuruluşlar, kendi cemaati için fonksiyonel, geniş toplumla bütünleşme hususunda disfonksiyonel bir rol oynar (9, s.205).

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, göçmen grupların kimliklerini korumada din önemli bir katkıya sahiptir. Bununla birlikte, yine de para kazanmak, kazancını arttırmak ve rahat geçim seviyesine ulaşmak gibi ferdin biyo-jenik motifini etkileyen faktörler önde gelmektedir (17, s.91). Bu nedenle hâkim kültürün her alandaki kuşatıcı etkilerine karşı, işçilerimiz bir süre direnç gösteriyorlarsa da tamamiyle bir kültür adacığı olmanın imkânsızlığı karşısında (17, s.91), bir grup giderek kendi toplumuna yabancılaşıp hâkim kültür içinde eriyip giderken, bir diğer grup kendi kültürel değer ve kimliklerini koruyarak toplumda bir yer edinebilmenin mücadelesini vermektedir (18, s.41). Bu ikili durum, özellikle, ikinci kuşak dediğimiz kesim için daha da açık bir hal almaktadır.

Nitekim birinci kuşakta dinî eğilimin artmasına karşılık, işçi çocuklarında dinî değerlerde bir gerileme görülmektedir. Çocuğun, ailesinin sürekli denetimi altında bulunmaması, özellikle Almanya'da doğmuş olanların çeşitli şekillerde, içinde büyüdükleri geniş topluma uyan normlar kazanması (19, s.113) böylece iki farklı kültürde yaşamaktan ve kültürler arası çelişkilerden en çok bu kesimin etkilendiğini (20, s.228) ortaya koymaktadır.

Genelde eğitim, geniş toplum kültürüne uymada önemli bir sosyalleşme kurumdur. Ancak bu, göçmen cemaati söz konusu olunca, sonuçta asimilasyona kadar varan bir süreç olarak düşünülebilir. Çocuğun, ebeveyninden farklı bir kültür ortamında sosyalleşmesi suretiyle eğitim, evde çocuk ve anababa arasında bir bölünmeye sebep olur ve böylece birinci kuşağın cemaat dayanışmasını altüst edebilir. Bu ise, çocuğun dindarlaşma sürecine olumsuz yönde etkide bulunur.

Nitekim âdet ve geleneklerini imkanlar ölçüsünde sürdürerek kültürel kimliklerini bilinçli olarak korumak ve özellikle İslâm dininin gereklerini yerine getirmede büyük gayret içinde olan işçilerimiz (21, s.306), bugün ailelerinin parçalanması ve çocukların bir 'kayıp nesil' olması endişesiyle karşı karşıya bulunmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, Almanya'da yaşayan Türkler için İslâm çoğu zaman kendilerinin Türkiye'den getirdikleri aile düzenini korumada bir dayanak olma işlevine sahiptir. Zira bu işçiler, ailelerinin alışık oldukları düzeni yabancı bir çevrede sarsıntıya düşmüş görürler. Almanya'da ge-

misyonun iddiası olan ve Federal Almanya'nın göç ülkesi olmadığını ifade eden birinci görüş, bu işçi aile ve çocuklarının kısa veya uzunca bir zaman sonra ülkelerine döneceklerini esas almaktadır (4, s.23-27). Bu görüşte böylece uzun vadeli bir yerleşme durumu söz konusu değildir. İkinci görüş, rotasyon olarak ifade edilebilen birinci görüşün başarısızlığı anlaşıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Almanya bir asırlık bir süre içinde 1880'lerden başlayarak tarım, inşaat ve sanayi alanında yabancı işgücüne ihtiyaç duyulmuştur. İşte 1960 lardan başlayan son göç ise, sanayi sektöründe olmuş; fakat ilk iki durumda rotasyon gerçekleşmişken, üçüncü safhada rotasyonun gerçekleşmeyeceği anlaşılmıştır. Bunun iki gerekçesi vardır. Sanayileşme daha farklı iş ve meselelerin ortaya çıkmasına sebep olmakta, tahminlerin aksine beraberinde yeni iş gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun yanında ikinci olarak da göçün nedenlerinden olan Patterson 'un ifadesiyle tıpkı kırsal kesime göre şehrin cezbedici şartları nasıl çekicilik gösteriyorsa (5, s.210), imkân ve şartlar bakımından gelişmiş Batılı Ülkelerin de sağladığı sosyal-ekonomik-kültürel vb. şartlar bakımından çekici gelmektedir. Bu sebeple, rotasyonun bir entegrasyona dönüşmesi olgusu ile karşılaşılmaktadır. Aslında Almanya'nın belirlediği şartlarda kesin dönüşün yapılması herhangi bir teşvik edici imkân sağlamamaktadır. Üstelik, Alman emeklilik sigortası, vergi kaybı, iç piyasa talebi ve pazarlama imkânlarının azalması ve bunun ekonomiye yansıması gibi hiç de kolaylıkla reddedilmeyecek olumsuzluklarla karşı karşıya kalacaktır. Bugün artık yurt dışındaki işçi aileleri rotasyona benzer bir biçimde, geri dönme hazırlıkları göstermektedir. Bu durumda Ülkemizde de döviz transferlerinin düşmesi gayri menkule olan talebin azalması yurt dışında bir kesimin kendi işyerlerini açabilme başarısı ve yatırımlarını orada tutmaları, özellikle ikinci nesil ve sonrasının buralarda işe ve okula devam ettikleri, dili daha maharetle kullanmaya özen gösterdikleri vb. sebeplerle sosyal etki-

çerli norm ve değer tasavvurlarına uymamaktan doğan duygularını da "Benim daha üstün olan dinim, bana bunu yasak ettiği için Almanya gibi davranmak istemiyorum" (22, s.41) diyerek yenmeye çalışırlar.

Böylelikle İslâm, bu durumdan bizzat etkilenenlerin kendi kendilerini kavrayışları açısından çok büyük bir önem kazanmış olur. Bu kişiler arasında daha Türkiye'de iken dindar olanlar, çoğu zaman Almanya'ya geldikten sonra ibadeti daha da arttırırlar. Bizzat bu kişisel tecrübeyi yaşamış olan anne ve babalar, çocuklarının da dinlerine daha sıkı bağlanmasına yardımcı olacak bir dinî eğitim arzu ederler. Bu ana- babalar, çocukların dine sıkıca bağlanmasıyla Türk ve Alman değer tasavvurları arasındaki çelişkiye karşı dayanma gücü elde ederek Türk değer yargılarına sadık kalacaklarını (22, s.41) ve böylece kendi etnik kökenlerine bağlı müslüman kimliğini koruyacaklarını (18, s.36) kabul ederler.

Bir yönüyle bu kabulün bir ifadesi olan ve sayıları gittikçe artan camiler, toplantı ve sohbet salonları ve alış - verişin yapıldığı bölümleriyle, sırf ibadet yerleri olmanın ötesinde birer kültür merkezleri olarak da hizmet vermektedir.

Bununla birlikte Almanya'da hatta bütün Batı Avrupa'da gerek kendi aralarında, gerekse Türk resmî kuruluşlarıyla birtakım çelişkiler içinde olan dinî-etnik gruplaşmaların işçiler arasında bir bölünmeye sebep olduğu söylenebilir. Fakat bu tür kuruluşlar aynı zamanda aslî ilişkileri geliştirerek üyeler arasında dayanışmayı sağlaması sebebiyle birer danışma grubu (referans grubu) olarak, ferdin sosyal hayatında etkili bir rol oynarlar.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, asimilasyonu önlemede, etnik kimliğin oluşması ve korunmasında önemli bir katkıya sahip olan din, özellikle birinci kuşak Türk işçilerinin büyük çoğunluğu için de aynı işlevini sürdürmektedir. Buna karşılık, tamamen yabancı bir kültür ortamında doğup büyüyen çocukların durumu hakkında, bu safhada kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Öyle görülüyor ki, çocukta dinî inanç sisteminin gelişmesi, çoğunlukla ana- babanın sağduyusuna terkedilmiş gibidir (19, s.114). Bu sağduyu, resmî görevliler tarafından verilen din dersi çerçevesiyle birleşince, çocukların ve gençlerin hem geniş topluma uymada, hem de kimliklerini korumada, olumlu bir gelişme olarak görülebilir.

KAYNAKLAR

1. Harold J. Abramson: "Migrants and Cultural Diversity : On Ethnicity and Religion in Society". *Social Compass,* XXVI, 1979 /1.

2. Elisabeth Özdalga: "Türkiye'de İslâmî Uyanış ve Radikalleşme Üzerine". *İslâmi Araştırmalar,* C. 4, S. I, Ocak-1990.

3. Baykan Sezer: *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı,* İ. Ü. Edebiyat Fak. Y., İstanbul, 1981.

4. Hans Mol: "Some Thoughts about Dialectic between Religion and Change". *Conference International de Sociologie Religieuse,* Lille (Cedex) - 1975.

5. Won Moo Hurh - Kwang Chung Kim: "Religiouns Participation of Korean Immigrants in The United States". *Journal For The Scientific Study of Religion,* 1990.

6. Hans Mol: "Theory and Data on the Religious Behaviour of Migrants". *Social Compass,* XXVI, 1979/1.

7. Klaus Gebauer: "Müslüman Öğrencilerin Alman Okullarındaki Din Eğitimi". *Din öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri* (8-10 Nisan 1988), Diyanet İşleri Başkanlığı Y., Ankara, 1991.

leşim içine daha fazla girdikleri görülmektedir. Bu göstergelerde sosyal entegrasyon göstergeleri olarak değerlendirilebilir.

Bu çerçeve içinde, hem Almanya, hem de Türkiye açısından özellikle ikinci ve üçüncü kuşağın karşılaştıkları bir takım sosyal, psikolojik ve kültürel problemler vardır. Bunları aşağıdaki gibi ana başlıklar altında toplayarak açıklamak mümkündür.

Yabancı kültürün etkisi ve millî kimliği koruma eğilimi, yurt dışına kısa veya daha uzun bir zamandan sonra kendi ülkelerine dönecek yabancılar şeklinde, işçi ailelerinin algılanması, işçileri kabul eden ülkenin onların yerleşemiyeceğini beklediği bilinmektedir. Ancak çok karmaşık sosyal, politik, kültürel ve iktisadî sebeplerle bu değerlendirme artık belli oranda gücünü kaybetmiş bir görüşü yansıtmaktadır. Bu durum da; Örneğin Almanya'da "Bund Leander" felsefesine uygun olarak göç edenin, gittiği yerin kültürünü, değer ve normlarını aynen benimsemesi ve yeni topluma uyum getirmesi beklenmekte ise de, sosyolojik olarak bu mümkün değildir. Mümtaz Turhan 'ın da işaret ettiği gibi, kültür değişmelerinde bir tür alma ve verme durumu vardır. Mevcut kültürle uyuşma, yabancı kültür unsurunun kabul edilebilmesi için, onun toplumda var olan sosyal eğitimlerle beslenme şartı ve bir kültürün haricî değişmeyi meydana getiren etkiler karşısında homojen bir cephe, her yerinde eşit bir karşı koyma göstermeyip, bazen yumuşak, bazen de sert noktaları kapsadığına işaret edilmektedir. Bu Bartlett ve Thurnwald tarafından da desteklenmektedir (6, s.22).

İşte, entegrasyon konusunda da bazı ufak başarılar sağlanmış olmakla birlikte; yanyana yaşama yerine, bir arada yaşamayı sağlamak üzere hakim kültüre bazı mesajlar verilmeye çalışılmaktadır. Örneğin, Çalışma ve Sosyal Düzen Bakanlığı ve Spor Konfederasyonu-yerli halkla yabancıların kaynaştırılmasını sağlamak üzere gayret göstermektedir (4, s.28). Spor alanı içinde bir birleştirmeye gidilmektedir. Bunu

8. Jaak Billet: "Religion and the Institutionalization of Different Subculture". *Conference International de Sociologie Religieuse*, Lille (Cedex), 1975.

9. Nermin Abadan: *Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları* D.P.T. Y. Ankara, 1964.

13. Joseph P. Fitzpatrick: "The Importance of Community in the Process of Immigrant Assimilation". *The International Migration Review*, Vol. I, No. 1 (Fall, 1966).

11. Philip M. Kayal: "Religion and Assimilation : Catholic Syrians in America". *The International Migration Review*, Vol. VII, No. 4 (Winter, 1973).

12. Albert Basterier - Felice Dassetto: "Hypothéses pour une Analyse des Stratégies Religieuses au sein du Monde Migratoire en Europe". *Social Compass*, XXVI, 1979/1.

13. Ünver Günay: "Modern Sanayi Toplumlarında Din-II". *Erciyes Ü'ni. İlâhiyat Fak. Dergisi*, S. 4, Kayseri, 1987.

14. L'express'ten haber olarak nakleden: Cevdet Kaya, *Zaman*, 13 Nisan 1991.

15. *Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Raporu (1987)*, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Y. (No:32), Ankara, 1988.

16. "Yabandaki Türkler", Röportaj: Doğan Uluç, *Hürriyet*, 20 Aralık 1989.

17. Orhan Türkdoğan: *Batı Almanya'da Köy Kalkınma Modelleri ve Türk İşçilerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, 2.Baskı, İstanbul, 1977.

18. Kadir Canatan: *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*, Endülüs Y. İst. 1990.

19. Orhan Türkdoğan: *İkinci Neslin Dramı - Avrupa'daki İşçilerimiz ve Çocukları*, İst. 1984.

20. Ayfur Barışık: "Dış Göçler ve İşçi Ailerinin Uyum Sorunları". *I. Aile Şûrası Bildirileri*, A. A. K. Başkanlığı Y. Ankara, 1990.

21. Mahmut Tezcan: "Avustralya'daki Türkler ve Kültürel Kimlikleri Üzerine Bir Araştırma". *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 1-2, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Y. Ankara, 1988.

22. Rotraud Wielandt: "Federal Almanya'da İslâmi Din Dersinin Çerçeve Koşulları": *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri* (8-10 Nisan 1988, Diyanet İşleri Bakanlığı Y. Ankara, 1991.

"Memmingen Modeli" denilen yabancı çocukların ev ödevlerine yardım etmek ve sosyal uyumlarını kolaylaştırmak üzere yardımda bulunma ve sonra da yabancı işçiler için bir dayanışma merkezi açılması gibi, okul-aile ve topluluk entegrasyonunu sağlayıcı teşebbüsler şeklinde faaliyetler takip etmiş, bunu da başka uygulamalar izlemiştir. KMK, Krefeld, Manheim Modeli, Bayern modeli ve hepsi de başarısız olmuştur. Ancak, bunlar, bugün yabancılar problemi olduğuna göre halen devam etmekte, henüz çözüme kavuşturulamamıştır.

Özellikle yurt dışında çalışan işçiler, din, dil, tarih vb. alanlardaki farklılıklar sebebiyle; Latin-Hristiyanlık, İslâm ve Türklük gibi kaynaklardan ortaya çıkan uzlaşmazlık noktaları, bir tür yabancı düşmanlığı olarak ifade edilebilen sert tepkilere dönüşmüştür. Bugün siyasî olarak yabancılarla işbirliği teşvik edilmekte, sokaktaki adam gerek yerli, gerekse yabancı olarak aynı gelişim ve değerler sisteminde birleşmektedir. Böylece, hakim kültürün hoşgörü sınırlarını aşan bir karşıt kültür alanı ortaya çıkmıştır. Türk yerleşim alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Kendi varlığını sürdüren bu kültür yeni bir gruplaşmadır. Ve genele göre sosyal bir sapma özelliği göstermektedir.

Esasen çok farklı bir sosyo-kültürel ortamdan gelen bu kişiler; sanayileşme ve sosyal değişmenin ortaya çıkardığı şartları yaşamadan; bilgi görgü, tecrübe bakımından belli bir standarda ulaşmadan göç ettikleri ülkede modernizasyona açık, son derece hareketli bir hava ile karşı karşıyadırlar. Teknik imkân ve araçlardan yüksek seviyede rafine edilmiş davranışlara kadar bu yeni modeller, göç edenin de kendinden bir takım bilgi, beceri ve yeteneklere göre davranış göstermesini bekler. Bu gerçekleşmeyince yabancıda (4, s.31-32) kendi haline dönme, sığınacak bir grup bulma durumunu ortaya çıkarır. İşte bu sapma davranışı içinde, patolojik bir duruma uygun olarak, fert kendini çıkmazdan korumaya çalışır. Böylece, kendi

kültür ortamını yansıtan grup içinde yerini alır. Hatta, bu kültür grubu dahi yalnızlığını silemez. Kendinde psikolojik olarak var olan itaat ve saldırganlık davranışlarından birini seçecektir. Fert hangisini seçerse seçsin, kendi grubu ve dışında ikili hayat biçimi kültürle karşılaşmasını engellemeyecek ve hakim kültürün sınırını aşacaktır.

Bilindiği gibi hakim kültüre uyum gösterme, daha önce de vurgulandığı gibi iki yönlü bir süreç gerektirir. Böylece, bir taraftan yeni kültüre uyum sağlarken, diğer taraftan kendi benliğini ve hususiyetlerini devam ettirmek zorundadır. Bu sebeple, sosyal bütünleşme çift yönlü bir süreç hüviyeti gösterir. Böylece, bir yabancı toplum içinde yaşarken, kendi grubuna ait değerler ve inanç sistemlerini de korumasını bilmelidir. Yoksa, Türk çocuklarının milli kimliklerini yitirerek, sosyal bakımdan asimile edilmesi doğru değildir. Burada sadece toplum içinde uyum durumu söz konusudur. Bu bakımdan zaten hakim grup kültürünü benimseme açısından, hem ilk sosyalleşme çerçevesi, hem de sosyo-ekonomik şartlar bakımından buna izin vermek de mümkün değildir.

Burada yabancı kimlikte beliren patolojik sıkıntıları iki tarafa da yüklemek gerekir. Çünkü bir taraftan Türkiye, işçiler yurtdışına giderken onlara gittikleri toplumda uğrayacakları yetişkinler sosyalleşmesine dair pek de ön bilgi vermemiştir. Öte yandan rotasyon sorunu şeklinde başlangıçta yanlış değerlendiren Almanya, yabancı işçi problemi, yabancı düşmanlığına dönüştüğünden, bu problemin çözümünde oldukça kapsamlı bir yabancılar politikası oluşturmak zorundadır. Çünkü reentegrasyonun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği durumuna bağlı muğlaklığın yarattığı güvensizlik, sosyo-kültürel yabancılaşma, benimsenecek roller konusunda tereddüt, psiko-sosyal alanda yön şaşırması gibi durumlar çeşitli bunalımlara yol açmaktadır. Bu bunalımlar yabancı işçi çocuklarını okulda kayıtsızlığa ya da aşırı saldırganlığa götürmektedir. Hatta işçilerin bir yan kültür alanı oluşturduğu bilinmekte, bu yan kültür alanı, bu işçi grubundakilerin hem sosyal sapma davranışı içinde düşmesine, hem de bu sapma davranışı ile birlikte kültürel erozyona tabi olmaya sebep olmaktadır.

Bugün ikinci neslin, yabancı ortamlarda ilişki kurmamaları ve evlerde anne-babalar çoğu zaman işte bulunduklarından, etkileşimde bulunmaları da güçleşmekte, bu da sosyal uyumsuzluklara sebep olmaktadır. Halen içinde yaşanan ülkenin çalışmalarının ikinci neslin problemlerini radikal bir biçimde çözecek şekilde probleme eğilmelerinin mevcut başka problemler dolayısıyla mümkün olamayacağı da dikkate alınırsa, yurt dışındaki vatandaşlar için çözüm yolları bulma yükümlülüğü belli bir biçimde kendi devletimize de düşmektedir. Yani burada çift yönlü bir sorumluluk kaynağı ile karşılaşılmaktadır. Zira, ikinci ve üçüncü kuşak bir tür kültür aşınması ile karşı karşıyadır. Ayrıca Türkiye'de sosyal düzene de belli bir olumsuz tepki kaynağı oluşturmaktadır. Buna karşılık henüz yetersiz de olsa yabancı ülkeler ikinci-üçüncü kuşakların uyum sağlamalarını kolaylaştıracak bir takım tedbirler almaktadırlar (3, s. 10-11). Örneğin, dil kursları, sosyal hizmet merkezleri, sosyal ve pedagojik koruma hizmetleri, mesleki eğitim imkânlarının sağlanması gibi.

Burada yurt dışı işçii çocuklarının içinde yaşadıkları topluma uyumunun sağlanması, yani sosyalleştirilmeleri oldukça tezat durumların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Buna, Türk anne ve baba ile evlenen, bir tarafı yabancı olan çocuklar da katıldığında, sosyal problem olarak durumun bir başka yönü de olduğu görülür. Kısaca, bu çocukların aile yapısından uzak kaldıkları bir ortam içine daha sıklıkla girdikleri görülmektedir. Bu çocuklar yabancı toplumdan sadece okul, meslek ve sosyal hayat gibi maddî sahalarda değil, bir arada bulunma, aynı sosyal atmosfer içinde olma sebebiyle etkileşimden kaynaklanan duygu ve davranışların ağır bastığı manevî alanlarda da etkileşim olmaktadır. Şüphesiz bu durumda yabancı kültür unsurlarından etkilenme, Türk kültüründen uzaklaşma ögelerinin belli bir oluşum göstereceği bilinmektedir. Ancak, burada da bazı durumlarında ilk şaşkınlık geçmekte ve bu serbestliğin menfi yanları da bilinecek, değişik bir kademede, Türk ortamına yeniden dönüş gerçekleşmektedir.

Öte yandan, ebeveynlerin aile çevresinde ısrarla Türk zihniyetini korumak için yaptıkları telkinlere rağmen, yerli kültürden ne kaçınabilmek, ne de bunları yok etmek mümkündür. Örneğin, yurtdışındaki aileler çekirdek aile karekteri göstermekte gittikçe daha fazla ısrarlı görülmektedirler. Büyük aileler çevresindeki bağlar zayıflamaktadır. Hatta, kadının aile içindeki rolüne eskisi kadar duygusal ve geleneksel bir biçimde yaklaşılmamaktadır. Meslekî ve aile çevresi dışındaki sosyal ilişkiler, genç kadınlar için giderek daha doğallaşmaktadır. Bunun yanında yurtdışı işçi çocuklarından genç bir kesim yerli kültürle daha derin bir temas içinde ve millî köklerinden ve duygularından bir şey kaybetmeksizin bilinçli bir etkileşim sağlamak üzere temas halindedirler. Bunların uyum bakımından daha başarılı oldukları görülmektedir. Bu bir bakıma Türkiye'deki modernleşme çizgisine de belli ölçüde paralellik göstermektedir (3, s. 17). Diğer taraftan sosyal düzenin alt seviyelerinde yer alan işçi çocukları ise, daha ziyade problematik bir entegrasyonsuzluk olarak ortaya çıkan bir durum yaratmaktadır. Çünkü, gerekli öğrenme ve performans motivasyonunun eksikliği nedeniyle, böylesine bir hayat tarzının gerçekleştirilmesi için objektif imkânlar mevcut bulunmamaktadır.

Yurt dışındaki işçilerin, ülke nüfusunun önemli bir bölümünü teşkil ettiği düşünülecekse, kazandıkları bilgiler ve yeni görgü biçimi ile bir kaynak olarak görmek, aynı zamanda millî kültürümüzün önemli kodları örf, teamül, dini ve inanç değerlerimiz, v.s. açısından da batının norm ve değerlerine karşı savunma mekanizması olarak bir fonksiyon gösteren varlık olarak ele almak ge-

rekir. Gelenekli aile ve cemaat tipi milli değerlerimizin döl yatağı özelliğini koruyagelmiştir. Öte yandan, temel kültüre belli bir biçimde kişiliği ile direnebilen birinci nesil ise, yerini kültürel erezyona tabi bir ikinci nesile bırakmıştır(4, s.43-44).

Bu kültür ikileminin ortasında sağlıklı, bilgili ve dengeli kuşakların yetiştirilmesi için, bu çocukların ana yurtları ile ailelerin geçimlerini sağladıkları ülkelerin dillerini, kültürlerini, eğitim sistemlerini yeterli derecede bilmelerini diğer bir deyişle millî benliklerini kaybetmeden yetişmelerini sağlamak gerekir. Bunun için, Türk işçi aile çocuklarının millî ve dinî eğitim alanında desteklenmesi, bu konuda özel yayınlar, video ve televizyon programları hazırlamak, çocukların tatilde Türkiye'ye gelmelerini sağlamak, Türk kültür ve din derslerinin zorunlu dersler halinde yer almasını sağlamak, yabancı dil öğretmek gibi bazı tedbirler almak gerekir (7, s.10-11).

Yurt dışındaki işçi çocuklarının eğitimi

Yurt dışındaki işçi çocuklarının dağılımı tabii olarak işçi dağılımına paralellik gösterir. Bu sebeple, bilindiği gibi işçi çocuklarının çoğu bugün Almanya'da bulunmaktadır. Çoğunluğu buradaki araştırma ve değerlendirmelere dayalı kaynaklar da farklı Avrupa ülkelerindeki Türk işçi çocuklarının eğitimi, sosyal ve ekonomik şartları karşılaştıkları kültürel problemleri vs. bakımından benzerlikler gösterir. Örneğin, yabancı ülkelerdeki işçi çocuklarının 1981 yılı dağılımı itibariyle 0-6 yaş arası % 73,7 'sinin, 7-18 yaş arası % 81,3'ünün Almanya'da bulunduğu tespit edilmiştir (1, s.20). Böylece bir bakıma Almanya'daki Türk işçi çocuklarının eğitim sorunu, çeşitli Avrupa ülkelerine dağılmış bulunan Türk işçi çocuklarının eğitim problemlerini temsil eden bir örneklem özelliği göstermektedir (8, s.493-503).

Hem Türkiye, hem de yabancı ülkeler açısından çok önemli olan ve gittikçe daha da önem kazanan, yurtdışı işçi çocuklarının eğitimi bakımından karşılaşılan problemler, kaynakları ve önerilebilecek çözüm yolları bakımından zamanla daha da karmaşıklaşacak bu sorunun anlaşılmasını sağlamak için konuyu sistematik bir analize tabi tutmak gerekir. Bunun için de önce işçilerimizin bulunduğu ülkenin eğitim sistemini açıklamak zaruri bir ihtiyaçtır.

Bilindiği gibi 18. yüzyılda başta Fichte olmak üzere, çeşitli filozoflar Alman idealizmine paralel olarak insan tipi, hareketleri, karekteristik özellikleri, kaabiliyetlerinin değerlenirilmesini sağlamak amacıyla, önce Alman milliyetçiliği ve bunu takiben militanizme ağırlık veren görüşler ileri sürdüler. Bu idealizmin etkisiyle Almanya Birinci Dünya Savaşı, hemen arkasından da İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda A.B.D. , İngiltere ve Fransa, Alman okullarında hakim olan Nazizm ideolojisini, fikriyatını söküp atmak için, Alman eğitimini daha demokratik ve eşitlikçi bir forma dönüştürmek istediler. Bunun için yeni ders programları, rehberlik ve danışmanlık hizmetleri, daha uzun süreli mecburi eğitim ve yeni anlayışa uygun öğretmen yetiştirme vb. gibi düzenlemelere gitmek gerekiyordu. Ancak o dönemin yetkili Alman makamları, Nazi eğilimli eğitimcileri ve öğretim üyelerini yetkili görevlerden ve öğretim hizmetinden men etmenin dışında, yeni birşey yapmamışlardır. Eğitim sistemini de Nazizm öncesine göre, yani eski modele göre yeniden düzenlenmişlerdir. Yani bir tür yenilik veya yeni model getirme yerine, eskiyi tercih etmişlerdir (1, s.21). Ancak, Nazizm'in merkeziyetçi ve ulusçu bir ideolojiye dayalı bazı yönlerini yerel ve bölgesel düzenlemeler aldı. Yine de elitçi, yani her eğitim aşamasının sonunda bir tür eleme işlemi ile, başarısız öğrenciler okulun dışında bırakıldılar.

İşte, yurt dışı işçi çocuklarımız, eleyici ve katı bir eğitim sistemi ile karşı karşıyadır. Zorunlu öğretimin uygulandığı eğitim dalları şunlardır(8, s.495). a) Grundschule: Dört yıllıktır ve ilkokulun karşılığıdır. b) Hauptschule: Grundschulenin devamı ve ortaokul karşılığıdır. Mezunları çıraklık eğitiminden geçer ve meslek edinir. c) Realschule: Meslekî temel eğitim okuludur. Meslek yüksek okuluna hazırlar, d) Gymnasinm: Yüksek öğrenime hazırlayan lise.

Elitçi bir özellik gösteren Avrupa eğitim sistemi, aynı zamanda toplumsal hareketliliği sınırlamıştır. Bu sınırlama eğitimin bütün kademelerinde vardır. Bu sebeple, zorunlu eğitimden sonru çıraklık eğitimi başlar. Bu yurt dışı işçi çocukları için problem teşkil eder. Örneğin, Almanya'da Hauptschule denilen okula, yüzde 79 Türk işçi çocukları devam etmekte, yüzde 60'ı başarısız olmaktadır. Yani zorunlu eğitimde muvaffak olamayanlar, meslek okuluna gidememektedirler. Böylece, bu çocuklar sosyo-ekonomik tabakanın sadece en altında kalmayacak, aynı zamanda sistem statükoyu eğitim aracılığıyla koruyacaktır.

Ayrıca, yurt dışı işçi çocuklarının; anne ve babalarıyla birlikte gelenler, anne-babaları yerleştikten sonra Türkiye'de belli bir seviyeye göre öğretim görerek gelenler ve yurtdışında doğup büyüyenler yani birinci, ikinci ve üçüncü kuşak olmak üzere farklı durumlar şartlar içinde olduğu görülmektedir. Ama genelde, sorunlar şu şekilde sıralanabilir:

a) Farklı toplumsal ve kültürel şartlardan gelmeleri sebebiyle çocuklarımızın içinde bulunan topluma uyum gösterememesi,

b) Gelecekte ilgili belirsizlik ve yeni şartların yarattığı güvensizlik, içine kapanma,

c) Kültür ve anadilden uzaklaşma,

d) Dili ve kanunları iyi bilememe sebebiyle imkânlardan yararlanamama, vb. durumlarıdır.

Zorunlu öğrenim yaşının dışına çıkabilen böyle bir grup, mesleksiz ve işsiz kalma ile de karşı karşıyadır.

İşçi çocuklarının eğitimi ile ilgili problemlerin çözülebilmesi için eğitim neler yapabilir. Bunun için eğitim amaçlarını belirlemek gerekir. Bu bakımdan:

a) Türk çocuklarının bulunduk-

ları ülkeye uyumunu sağlamada eğitimden faydalanmak, bunu gerçekleştirirken kültürlerini ve kimliklerini muhafaza etmeyi sağlamak,

b) Türk okullarına ve toplumuna döndüklerinde uyum sağlayacak hâle getirmek,

c) Eğitimde fırsat eşitliğini sağlayıcı bazı önlemlerin alınmasına katkıda bulunmaktır.

Mevcut eğitim problemini yani öğrencilerimizi başarısızlığa götüren olumsuz şartları değiştirmek üzere bazı tedbirler almak gerekir. Bunlar aşağıdaki gibi olabilir:

a) Diğer yabancı ülkelerin kendi işçileri için, onların karşılaştıkları problemleri çözmede kullandıkları ve başarıya ulaştıkları çözüm şekillerinden mukayeseli bir değerlendirmeye tabi tutularak yararlanmak,

b) Türk kültürünün ögelerini çok dikkatli tahlile tabi tutmak, kültürün işleyen değerler bütünün ve profilinin tesbitini sağlamak, kültürün canlı olan ve fonksiyonel özellik taşıyan unsurlarının muhtemel kültür etkileşiminde özünü koruyarak nasıl şekilleneceğini tesbit etmek,

c) İşçi çocuklarının eğitim problemlerini çözmek üzere, aile ve çocuğun yönlendirilmesinde görev alacak, eğitimci, psikolog ve okul sosyologlarını yetiştirerek problemi çözmek için bu ülkelere göndermek.

d) Dış ülkelerdeki çocukların başarılı olabilmesi için yabancı dil ve ana dilin öğretilmesini sağlayacak tedbirleri almak,

e) Kültürel değerleri naklerecek araçları eğitim oryantasyonuna katkıda bulunacak şekilde imal etmek. Örneğin, masallarda aktarılacak temel değerleri vermek üzere, çocuk edebiyatını kendi kültürümüze uygun bir biçimde geliştirmeyi teşvik etmek,

f) Hazırlık ve model sınıflar yerine, mukayeseli kültür ve dil öğretimi veren sınıflar tesis etmek,

g) Okul ve eğitimle ilgili kanun, yönetmelik ve tüzüklerin yakından takibini sağlayarak, en son yazılı materyal halinde işçilere vermek.

h) Öğretimin ilk kademelerindeki sınavlar için yurtdışı işçi çocuklarına kurslar açmak,

i) Hazırlık sınıflarında dil öğretimini sağlayıcı teksifî kurslar açmak,

k) Yurt dışındaki dağınık ve küçük yerlerdeki çocukları ziyaret edecek gezici eğitim servisleri oluşturmak,

l) Öğretmenlerin nicelik ve niteliğini sağlamak, Türkiye'den gönderilen öğretmenlerle yabancı makamlarca çalıştırılan Türk ve yabancı öğretmenlerin müşterek olarak her yıl değerlendirmeye alınması, olumsuzluklara sebep olan durumların varsa kurslar ve yönlendirme hizmetleri yoluyla, düzletilmeye gidilmesi önerilebilecek bir çözüm yoludur.

Uyum Problemleri

Türkiye'ye kesin dönüş yapan işçi çocuklarının yurda döndüklerinde uyum sağlamada güçlük çektikleri görülmüştür. Kamuoyu bu davranışları sebebiyle çocukları suçlamakta, çocukların davranışları sürekli olarak eleştiri ve değerlendirmeye tâbi tutulmaktadır. Bu sebeple, çocukları, nasıl yurtdışı kültürlere asimile edilmek istenmişse, farkında olmadan yine geleneksel bir yaklaşımla kendilerinden fedakarlık bekleyerek, yine sosyal, kültürel ekonomik vb. ülke şartlarına asimile olmaları beklenmiştir.

Kabul etmelidir ki, farklı kültürlerin içinde belli bir süre yaşayan ve aynı zamanda da toplumsallaşan fertlerin, yeni bir toplumun kültürel değerlerini benimseyebilmeleri için belli bir zaman ve toplumsallaşma hadisesinin yeniden yaşanması gerekmektedir. Halbuki belli kültür adacıklarında yaşamış olan bu çocuklar, geldikleri ülkede bile toplumsallaşmış sayılamazlar. Uzun bir sürede beraber oldukları toplum bunların asimile edilmelerini istediklerinden, asimilasyonun dışında, onlara başka bir olumlu yaklaşımda bulunmamışlardır (9, s.55). Bu bakımdan eyaletler arasında başarısızlık ana kısımlarda eğitim yapma imkânı daha sonra entegrasyona uygun olmama kriterini geliştirmiş, bu da Alman ve yabancı öğrenciyi ayırarak, yabancı öğrencinin eğitim seviyesini düşürerek, bir alt sosyo-ekonomik grup, hatta vasıfsız işçi kaynağı yaratmayı amaçlamıştır (10, s.75; 3, s.71-76). Bu durumda işçi çocuklarının sağlıklı toplumsallaşmaları engellenmiştir.

Ayrıca, anne ve babalarının sürekli çalışmaları sebebiyle yeterli ilgi ve sevecenlik ortamına sahip olmayan bu çocukların sosyo-psikolojik hayatları da dengesiz ve olumsuz faktörlerin kontrolü altındadır. Türkiye'ye döndüklerinde ana dillerini iyi bilmediklerini, töre ve kültürel değerleri anlamadıkları için, sosyal ortam bunların kaygılarını arttırıcı menfi unsurlarla doludur.

*Kuşkusuz, insan değerinin çok önemli olması gerekir. Bu sebeple yurtdışı işçi çocuklarımızın uyum problemlerini çözücü tedbirler al*mak gerekir.

KAYNAKLAR

1. Yahya Kemal Kaya: *Yurt Dışındaki İşçilerimiz ve Çocukların Eğitim Sorunu* , D.P.T. Sosyal Planlama Dairesi Başkanlığı, Nisan 1982.

2. Fatih Babalık ve Diğerleri: *Yurtdışından Türkiye'ye Dönen Öğrencilerin Orta Öğretim Sistemine Uyumları Sırasında Karşılaştıkları Güçlükler* U.Ü.Necatibey Eğitim Fakültesi , 1988.

3. Barbara John: "Türk Gençliği Sosyal ve Kültürel olarak Alman Toplumundaki Yerlerini Nerede Buluyorlar? Gelişme ve Perspektifler. "ss. bulunduğu eser;
Nurhan Akçaylı (Derleyen) *İkinci Kuşak Türklerin Federal Almanya ve Türkiye'de Mesleki Uyumları* (Bursa Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1986).

4. Orhan Türkdoğan: *İkinci Neslin Dramı*, İstanbul, 1984.

5. Enver özkalp: *Sosyolojiye Giriş* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1990).

6. Mümtaz Turhan: *Kültür Değişmeleri* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969).

7. Mustafa Ergün: "Alman Okullarındaki Türk İşçi Çocuklarının Durumu". *Çağdaş Eğitim*, (Eylül, 1983).

8. Hamdi Binay: "Yurt Dışındaki Türk İşçi Çocuklarının Eğitimi" s. 495, Devlet Kitapları. *Cumhuriyet Döneminde Eğitim* (İstanbul. Milli Eğitim Basımevi, 1983).

9. Nermin Çelen: *Yurt Dışından Kesin Dönüş Yapan İşçi Çocukları ile Türkiye'de Doğup Büyümüş Çocukların Frustrasyona Karşı Geliştirdikleri Agresyonun Yönü ve Türünün Rosenveig Picture Frustfation Testi ile Değerlendirilmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1986.

10 Mehmet Genç: *Federal Almanya'da II. Kuşak Türk Gençlerinin Meslekî Eğitim İmkânları,* Nurhan Akçaylı.

EYYÜP SANAY

AVRUPA ÜLKELERİNDE TÜRK AİLELERİ

GİRİŞ

Batı Avrupa Sanayi ülkelerinde yaklaşık 12.5 milyon yabancı yaşamaktadır. Bunların yaklaşık 2.5 milyonu Türk vatandaşıdır. Gelişmemiş veya yeterince gelişememiş ülkelerden gelişmiş sanayi ülkelerine göç, yüzyılımızın belki de en önemli olayıdır. Özellikle 60'lı yıllardan itibaren hız kazanan göç olayı, daha çok Federal Almanya'ya yönelik olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın yaralarını sarmak, yıkıklarını toplamak ve onarmak için sıkı ve hızlı bir çalışma başlatan Federal Almanya'da daha 1952-1955 yılları arasında açık işyeri sayısı, 116 000'den 204 000'e çıkmıştı. Bu durum, ister istemez Alman mü-

teşebbisleri dışardan işçi getirmeye zorladı. Önce, gelişmemiş Akdeniz ülkelerinden Federal Almanya'ya ferdî işçi alımı başladı. Daha sonra da diğer ülkelerden ferdî olarak çalışmaya giden işçiler görüldü. Federal Almanya ile diğer ülkeler arasında henüz hiçbir işgücü anlaşması olmamasına rağmen, daha 1955 yılının ortalarında, Federal Almanya'da 800 000 yabancı işçi çalışıyordu. Federal Almanya, ilk işgücü anlaşmasını 1955 yılı sonunda İtalya ile imzaladı. Onu 1960'da Yunanistan, 1961'de Türkiye, 1964'te Portekiz ve 1968'de Yugoslavya ile imzalanan antlaşmalar takibetti.

1961'den itibaren Federal Almanya'ya Türkiye'den resmen işçi gönderilmeye başlandı; bu sene sonunda Federal Almanya'daki Türk işçi sayısı sadece 7600 idi. Bugün Federal Almanya nüfusunun % 7.2'si işçilerinin % 7.5'i yabancıdır. 4.4 milyon yabancının % 35'i, bir diğer ifade ile her üç yabancıdan biri Türktür.

Türklerin çoğu önce yalnız gitti ve kısa süre sonra dönmeyi plânladı, fakat beklentileri plânladıkları süre içerisinde gerçekleşemeyince, eşlerini ve diğer aile üyelerini yanlarına almak zorunda kaldılar. Artık bugün, pek çok çocuk Federal Almanya'da doğmuş ve orada anavatanın kültüründen uzak, ana dillerini ve dinlerini öğrenme imkânından mahrum olarak yetişmektedir.

1961 yılında 6700 olan Türk işçi sayısı hızla artarak 1981 yılında 1.550 000'e; 1967 yılında Federal Almanya'daki yabancı işçiler arasında 4. sırada yer alırken, 1981'de birinci sıraya yükselmiştir.

Türk Aileleri Arasında Dayanışma

Türk aileleri arasında kuvvetli bir ailevî dayanışma vardır. Özellikle, Federal Almanya'daki ilk yıllarda Türk göçmen işçileri arasındaki ailevî dayanışma dikkat çekicidir. Bu yıllarda, Türk işçileri arasındaki ailevî dayanışma daha da artmış ve aile bağlarını güçlendirmiştir. Hatta diğer yabancı işçi ailelerine de yansıyarak onlar arasında da ailevî dayanışmanın güçlenmesinde müessir olmuştur. Aslında, akraba ve arkadaşlarla karşılıklı yardımlaşma, göçün bu aşamasında gerekliydi. Çünkü bu sırada Alman makamları ve Alman halkı bu kadar hızlı gelişen bir göç olayına hazır değillerdi. Alman makamları tarafından yabancı işçiler için herhangi bir koruma tedbiri alınmadığı gibi, mevcut kanun ve yönetmelikler de ihtiyaçlara cevap verebilecek durumda değildi. Bundan dolayı aile içi dayanışma ve aynı şekilde hemşehriler arası ilişki kaçınılmazdı. Türk aileler, başlangıçta devletin eksik olan sosyal hizmetlerinin boşluğunu aralarındaki bu yoğun dayanışma ile doldurmuşlardır.

Fakat zamanla "komşuluk, yardımlaşma" müessesesi değişmiş ve bunun yerini güvensizlik ve lakaydîlik almıştır. Ayrıca akraba ve dostların aynı duruma gelmeleri, birbirleriyle yardımlaşarak çalıştıkları ülkelerdeki haklarını almayı öğrenmeleri, bu müessesenin ve faaliyetin değişme süreçini hızlandırmıştır. Bununla beraber Türk aileleri arasındaki ailevî dayanışma, akrabalık, komşuluk ve hemşehrilik ilişkileri Alman halkı ve diğer yabancı işçiler arasındakinden çok daha güçlüdür. Elbette zamanla Alman sosyal güvenlik kurum ve kuruluşlarının aldıkları korumacı tedbirler ölçüsünce Türk aileler ve akrabalar arasındaki yardımlaşmanın sınır ve yoğunluğunda daralma olmuştur. Fakat yine de Türk aileler, Alman makamlarındaki işlerini görürken, birbirlerine yardım etmektedirler. Gerçi bazı makamlara, sözgelimi DGB (Alman İşçi Sendikaları Birliği), Türkdanış gibi kuruluşlara, rahatlıkla gidebildikleri halde, birçok Alman kuruluşuna başvurmaktan çekinmektedirler. Böylece Türk ailelerinde ve işçilerinde bir makam korkusu gelişmiştir. Meselâ Türk aileler, çocuk yuvalarına ve çocuk sağlık merkezlerine gitmekten çekinmektedirler. Aslında aileler buralara gitmek istemektedirler; ama buralarda çocuklarına iyi bakılmayacağı kanaatindedirler.

Alman sağlık kuruluşlarına ve benzerlerine gitmekten veya başvurmaktan çekinen Türk ailerinde bedenî ve psikosomatik rahatsızlıklara daha sık rastlanmaktadır. Bilhassa kadınlar, kadın hastalıkları uzmanı erkek doktorlara gitmeyi veya onlar tarafından muayene edilmeyi şiddetle reddetmektedirler. Erkeklerde de, kadınlarda da Alman doktorlara karşı bir güvensizlik anlayışı gelişmiştir. Alman doktor yerine Türk doktoru, Almanya'da ameliyat olma yerine Türkiye'de ameliyat olmayı tercih etmektedirler.

Ailenin Yapısındaki ve Üyelerindeki Değişme

Yurt dışındaki Türk ailelerinin durumu üzerinde bir araştırma yapılırken, Türk işçilerinin yurt dışına ve özellikle Almanya'ya nasıl gittiklerinin bilinmesi önemlidir. Türk aileler, anne ve baba birlikte gitmediler; ayrı ayrı gittiler; sadece babalar değil, anneler de ayrı tek başlarına gitti.

Kadın ve erkeğin ayrı ayrı tek başlarına Federal Almanya'ya dolayısıyla diğer Avrupa ülkelerine çalışmaya gitmeleri, aile yapısının değişmesinde ve aile içi ilişkilerin bozulmasında önemli rol oynamıştır. Her şeyden önce göçün bu şekilde cereyan etmiş olması, erkek ve kadınların ananevî rollerini etkilemiş ve değiştirmiştir. Özellikle tek başına giden kadınlar üzerinde daha çok müessir olmuş ve kadınların dünya görüşlerini ve aile hakkındaki düşüncelerini etkileyerek boşanmaların artmasına sebep olmuştur.

Mer'iyetteki Federal Alman yabancılar Kanunu ve yabancıların uygun ev bulmakta karşılaştıkları zor-

luklar, yabancıların ailelerini yanlarına almalarına ve ailelerin parçalanmasına; ailelerin parçalanması da Türk işçilerinde birçok ruhî rahatsızlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Yurt dışına göç olayı, göçmen işçi ailelerinin yapısında bazı değişmelere yol açmıştır. Bunlardan biri, Türk erkek ve kadının rollerindeki değişmedir. Federal Almanya'da yaşayan ve çalışmayan Türk kadınları ekonomik yönden kocalarına daha çok bağımlı hâle gelmişlerdir.

Ailenin varlığı için Türkiye'de kadının rolü önemlidir. Kadın, aileyi ilgilendiren birçok işi kendi başına yapar ve erkeğin çalışmalarına destek olur. Kadın ve erkeğin aile içinde ve dışında yapacakları işler birbirinden ayrılmıştır. Her ikisi de kendi hiyerarşilerine tâbidir. Kadınlar "kadın grubu" içinde güvenli bir konuma ve karşı tutuma sahiptir. Bundan dolayı erkek, Federal Almanya'da, Türk erkeklerin yaptığı gibi karısına fazla iş yüklemez ve eziyet edemez.

Oysa, Federal Almanya'daki Türk aileleri yapıları bakımından Türkiye'dekinden farklıdır. Federal Almanya'daki kadınlar, Türkiye'deki statülerini koruyamadıkları için, dışarıyla ilişkileri temin eden ve tek başına çalışarak ailenin geçimini üstlenen erkeğe daha çok bağımlı hâle gelmişlerdir.

Çalışarak ailenin geçimine katkıda bulunan Türk kadınları, çalışmayan kadına oranla daha bağımsız görünmektedir. Fakat çoğunlukla erkekler ananevî rollerini koruduklarından çalışan eşlerine ev işlerinde pek fazla yardımcı olmamaktadırlar. Ancak müşterek kazanılan paranın harcanmasında birlikte karar verilmektedir.

Kadının önce göçtüğü ve muayyen bir zaman sonra kocasını ve çocuklarını yanına aldığı durumlarda, Federal Almanya'daki Türk ailelerinin yapı bakımından değişmiş olması daha barizdir. Eğer kadın Federal Almanya'ya kocasından önce veya kocası 1973 işçi alımını durdurma kararından sonra aile üyelerinin birleştirilmesinden yararlanarak gitmiş ise, asıl değişme o zaman daha açık olarak görülebilmektedir. Çünkü, erkeğin sadece oturma izni vardır, çalışma izni henüz yoktur. Bu durumda kadın, çoğunlukla daha iyi Almanca bilmekte, daireleri, hastaneleri, bankaları vb. erkekten daha iyi tanımakta ve böylece kadın dış ilişkilerin temsilcisi durumuna geçmektedir. Bu ailelerde ananevî Türk ailevî rol taksimi ters dönmüştür, yani eşinden sonra Federal Almanya'ya giden erkek, sosyal ilişkilerde, mesela iş yerinde çalışır bulduğu eşine gittikçe bağımlı hâle gelmektedir. Türk erkekler, güvensizlik sebebiyle bu duruma sık sık tepki göstermektedirler. Değişmiş sosyal ve ailevî rol taksimine karşı erkeğin gösterdiği bu tepkinin çiftlerin ayrılmasına kadar vardığı nadir olaylardan değildir. Türkiye'deki boşanma oranı 1975'de yaklaşık % 0.5 iken, Batı Berlin'de yaşayan Türkler arasında bu oran, % 3.8'dir ve ayrıca % 1.2'si de eşlerinden ayrı yaşamaktadır.

Boşanma olaylarının artmasının belli başlı sebeplerinden birinin de Türk ailesinin Federal Almanya'da çekirdek aile ile yüz yüze gelmesi olduğu ileri sürülmektedir. Türkiye'de, özellikle köyde akraba, komşuluk gibi çeşitli ilişkiler içinde yaşayan çiftler, problemlerini Türkiye'de aile içerisinde çözebilmektedirler, fakat Almanya'da bütün problemlerini kendileri çözmek zorundadırlar. Oysa, onlar böyle bir sosyalleşmeye hazır değildir, onun için bütün problemler göçle birlikte ortaya çıkmıştır. İşgücü göçü sonucu ailenin lokal olarak ayrılması sebebiyle bir yandan aile parçalanmış, diğer yandan mekân ayrılığına bağlı olark, çiftlerin birlikte yaşamaları imkânsızlaşmış ve bunu takiben de boşanmalar artmaya başlamıştır.

Genellikle tespit edilmektedir ki, boşanma olaylarının ve zinanın artması, mevcut sosyal mekanizmanın yok olmasına bağlıdır. Meselâ akrabalık, köy, cemaat gibi müesseselerin kontrolünden uzaklaşma veya onların olmaması ve kadının ekonomik bağımsızlığını kazanması, bir başka ifadeyle, kendi çalışacağı işi bulma imkânına sahip olması, kadının kocasından ayrılmasında rol oynamaktadır. Bütün bu çözülmelere rağmen pek çok ailede çekirdek ailenin korunmasına çok gayret sarfedilmektedir. Bu da ancak Getto hayat tarzı ile mümkün olabilmektedir.

Göçün Çocuklar Üzerine Etkisi

Ailelerin çözülmesinin her şeyden önce, çocuklar üzerinde olumsuz etkileri olmaktadır. Türk aileler, çoğunlukla çok çocuklu olmaları sebebiyle Federal Almanya' da uygun ev bulamamakta ve çocuklarını yanlarına alamamaktadırlar. Evli olan Türk ailelerinin sadece % 34'ünün çocuklarını yanlarına almış oldukları dikkate alınacak olursa, konunun önemi ve ciddiyeti daha iyi anlaşılır. Çocuklarını yanlarına alan aileler, evlerin istenilen şartları taşımaları sebebiyle çocuklarının hepsini ilgili makamlara bildirmemektedirler. Bundan dolayı bu gizle-

nen çocukların Federal Almanya'da veya Türkiye'de okula devam etme imkânları yoktur.

Çocuklar, Almanya'ya götürülmüş olsalar da genellikle bir iki yıl kalmakta, sonra Türkiye'ye akrabalarının yanına geri gönderilmektedirler. Çoğunlukla çocukların Türkiye'de bakımları çok pahalıya malolmaktadır. Hele yanlarına bırakılan akrabanın bir de çocukları varsa... Bundan dolayı çocuklar, tekrar Almanya'ya götürülmekte ve böylece çocuklar, bu şartlar altında, bir oraya bir buraya gidip gelmektedirler.

Yapılan araştırmalara göre Türk ailelerinin çözülmeleri ebeveynlerin çocuklarından ayrı kalmalarına ve çocukların birbirinden kopmalarına sebep olmaktadır. Genel olarak aile üyeleri uzun zamandan beri birbirlerinden ayrı olduğundan aile içinde bir yabancılaşma süreci hâkimdir. Türkiye'de kalan çocuklar, ebeveynlerini ve kardeşlerini yıl boyu sadece bir kere görebilmektedirler. Türkiye'ye izne gelen anne, baba ve kardeşlerini bir kere görebilen Türkiye'de kalan çocuklar, ailelerinin bu izne gelmelerini, aslında elbise, ev eşyası, oyuncak gibi maddî eşyaların getirilmesi olarak görmektedirler. Onun için bu şartlar altında çocuklarda hissî ilişkiler gelişememektedir.

Çalışan Kadınlar

Herhangi bir iş yerinde çalışmayı kabul eden yabancı bir kadın, aynı zamanda ortaya çıkabilecek problemleri de kabulleniyor demektir. Çalışan yabancı kadınlar, çift yönlü bir sorumlulukla yükümlüdürler. Bir kere yaptığı işte mümkün olduğunca verimli olmak, diğer taraftan da evli çalışan kadın ise, anavatanda öğrendiği evlilik yükümlülüklerini yerine getirmek mecburiyetindedir. Yani o, bir yandan iş yerinde kendini ispatlamak, Alman arkadaşlarıyla iyi geçinmek, diğer yandan evde kimliğini unutmayarak mümkün olduğunca kocasının aşırı isteklerini yerine getirmek ve onun hırçınlıklarına göz yummak zorundadır.

Çalışan kadınlar, ister istemez bir rol çatışmasına maruzdurlar. İş hayatı genellikle kadının alışık olduğu rolleri olumsuz yönde etkilemektedir. Yabancı kadınlarda bu daha net bir halde görülmektedir. "Kadının şimdiye kadarki varlığının kaderi, çocukları ve kocası üzerindeki fonksiyonel selâhiyeti, hayatındaki işiyle bozuluyor".

Kötü eğitim, yetersiz Almanca dil bilgisi, anavatandaki kadın-erkek ayırımının doğurduğu sonuçlar, Federal Almanya'daki kısa kalış süresi ve ailenin Federal Almanya'ya sonradan getirilmesi, yabancı göçmen kadının durumunu genel hatlarıyla ortaya koymakta ve ayrıca işte çalışmak kadının yaşayışını zorlaştırmaktadır.

Ailenin şiddetli bir şekilde tasarrufa yönelmesi sebebiyle birçok ihtiyaç maddesinden bile tasarrufa gidilmeye çalışılmaktadır. Ev işlerini kolaylaştıran çamaşır makinası, mikser gibi mutfak aletlerinde tasarrufa gidilmektedir. Türk evlerindeki işler, Alman evlerindekinden daha fazladır ve zaman alıcıdır. Ayrıca köyden gelmiş Türk kadınları rasyonel çalışmayı bilmemektedirler. Onun için çalışan kadının eve geldikten sonra da pek fazla boş vakti yoktur. Çocukları ve kocası için en lezzetli yemekleri hazırlamak, elinden geldiğince çocuklarının problemleriyle ilgilenmek mecburiyetindedir.

Çalışan annelerin önemli bir problemi de, işe giderken evde yalnız bıraktıkları çocuklarıdır. Evde yalnız başlarına bırakılan çocukların başlarına birşey gelebilceği endişesi ve korkusu, çalışan annelerde psişik rahatsızlıklara sebep olmaktadır. Çocukları ile yeterince ilgilenememek, çalışan annelerde suçluluk duygusu doğurmaktadır. Çünkü ananevî rol anlayışına göre, annenin ilk ve aslî görevi çocuklarıyla meşgul olmaktır. Çocuklarının problemlerini çözmek, daha iyi eğitilmelerini ve terbiye edilmelerini sağlamak amacıyla pek çok aile çocuklarını küçük yaşta Türkiye'deki akrabalarının yanına göndermektedir. Bu, annede ve çocuklarda ruhî ve bedenî rahatsızlıklara sebep olmaktadır.

Çalışmayan Kadınlar

Çalışmayan Türk kadınlarının durumu ilginçtir. Çalışan Türk kadınlarının aksine bunlar, genellikle izole edilmektedirler. Para üzerinde pek fazla tasarruf hakları yoktur ve Almanca bilmedikleri için çevreleriyle ancak eşleri ve çocukları vasıtasıyla ilişki kurabilmektedirler. Kadının bu fonksiyonel eksikliği onu aile içerisinde yalnızlığa itmektedir. Bu yüzden çalışmayan Türk kadınları arasında psikosomatik hastalıklara daha sık rastlanmaktadır.

Türk kadınının aslî görevi, ev işleri ve çocuk bakımıdır. Meselâ Berlin'de yaşayan Türk kadınlarının, Türkiye'de olduğu gibi, artık çeşmeden su getirmelerine gerek yoktur. Elektrik veya havagazı vardır. Dükkânlardan hazır ürünler satın alabilmektedir. Türk yemeklerinin pişirilmesi uzun zaman al-

maktadır. Berlin'de pek çok Türk kadını iki günde bir ekmeğini kendi pişirmektedir. Bundan başka, Türk erkekler, işten geldikten sonra, hanımlarından çeşitli ve lezzetli sıcak yemekler beklerler. Bunlar ise, Türk ev kadınının hemen hemen bütün gününü almakta ve ona boş bir zaman bırakmamaktadır.

Türkler, Federal Almanya'ya Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gitmişlerdir. Alman kadınlarıyla ilişkileri oldukça sınırlıdır. Doktora, yabancılar polisine ve benzeri yerlere kocaları veya erkek çocukları ile gitmektedirler. Aile ve Türk komşular arasında yaşamaktadırlar. Köylerinde olduğu gibi, şalvar giymekte ve başörtülüdürler. Çoğu, okuma-yazma bilmemektedir. Çünkü onların çocukluğunda kız çocukları, bugünkü kadar okula gitmiyordu.

Üretimdeki Türk Kadınları

Federal Almanya'ya göçen Türk kadını, ekonomik zorlamalar sebebiyle çalışmak mecburiyetindedir. Kadının işi veya çalışması genellikle kocası ve ailesi tarafından belirlenmektedir. Aslında kadının rolü gereği, bir işte çalışması, Türk mantalitesine pek uygun düşmemektedir. *Bingemer*'in de dediği gibi "... Evli bir kadının çalışması için, evden işe gönderilmesi ayıptır". 1973 öncesi artan Türk kadın göçüne rağmen, Federal Almanya'da çalışan Türk kadınlarının sayısına bakıldığında, bu anlayışın ne kadar az değiştiği anlaşılmaktadır. 1973'de Türk kadınlarının % 25.9'u çalışıyordu; bu oran Yunanlılarda % 42.6, Yugoslavlarda % 35.3,. İspanyollarda % 32.2 idi. Batı Berlin'de 1973 yılında çalışan 41 195 Türk işçisinden 24 213'ü erkek, 16 983'ü kadındı... Türk kadınlarının büyük çoğunluğu en düşük işlerde çalışmaktadır. Dolayısıyla işletmelerdeki hiyerarşik yapı içinde en alt seviyede yer almaktadırlar.

Öte yandan işten atılma korkusu, Türk kadınlarını ister istemez hızlı çalışmaya mecbur etmektedir. Yaşadığı ülkenin dilini bilmediği veya yeterince bilmediği için, işyerindeki haklarını alamamakta; Türkiye'de erkeklere saygılı davranmayı öğrendiği ve bunu bir gelenek olarak benimsediği için, erkek amirleri karşısında haklarını yeterince savunamamaktadır. Hızlı çalıştıkları için Alman mesai arkadaşları tarafından reddedilmekte ve onlarla pek fazla ilişki kuramamaktadırlar. Bütün bu sebeplerden ötürü Türk kadın işçilerde yüksek oranda psişik rahatsızlıklar görülmektedir. Meselâ "Keder (Melankoli) ve sıkıntı" gibi rahatsızlıklar, Türk kadınlarında, diğer yabancı işçi kadınlara oranla daha yüksektir.

Yabancı Kadınların Çevreleriyle İlişkileri

Yabancı kadınların çoğu bir işte çalışmak istememekle beraber, bir kısmı da göçün hâkim motivasyonu gereği çalışmak istemektedir. Nitekim bir çok işçi Almanya'ya sadece ülkelerindeki işsizlikten kurtulmak, en kısa zamanda tasarrufta bulunarak geleceğini güvence altına aldıktan sonra geri dönmek üzere gitmiştir. Bu sebeple kadının çalışması aile bütçesine büyük katkıda bulunmaktadır. Erkeğin kazancının büyük bir bölümü, yiyip içmeye, giyinmeye, ev kirasına ve benzeri hususlara gidiyor; sadece az bir kısmı tasarruf edebiliyor. Buna mukabil kadının çalışması halinde hemen hemen kazancının tamamı tasarruf edilebiliyor ve bu durumun da geri dönüşü hızlandırıcı bir motivasyon olduğu çalışmayan kadının ise, aileye yük olduğu ve geri dönüşü geciktirdiği ve kocasının geri dönüş plânlarını sürekli ertelettiği ileri sürülüyor.

Çalışmayan yabancı ev kadınının durumu ile çocuklu Alman ev kadınlarının durum ve problemleri birbirine çok benzemektedir. Bilhassa çalışmayan kadın dışlanmaktadır. Bu durum Alman ev kadını için de söz konusudur. Çalışmayan Türk kadınlarının ikâmet ettikleri evler çok küçük ve dar olduğu gibi, komşularıyla, özellikle Alman komşularıyla ilişkileri son derece sınırlıdır. Çalışmayan kadın, evinde yalnızdır. Almanca bilmediği için, komşularıyla anlaşma veya ilişki kurma imkânı hemen hemen yoktur. Çoğunlukla gün boyu insan yüzü bile görmez. Okula giden çocukları varsa çarşı-pazar işlerini onlarla görür; onlar olmadan çarşıya-pazara çıkamaz.

Türk ailesinin kendine mahsus özel otorite yapısının kadının çevresiyle ilişki kurması olumsuz yönde etkilediği ileri sürülmektedir. Türk aile yapısında dinî, sosyal ve hukukî normlar erkeğe kadının üzerinde bir tasarruf hakkı tanır. Bu hakkın kaybedilmesi korkusuyla Türk erkeklerin eşlerinin çalışmasına, tek başlarına çarşıya- pazara çıkmasına izin vermedikleri ileri sürülmektedir.

Türk kadınlarının toplumdan dışlanmaları sadece kendi tutumlarından ileri gelmiyor; aynı zamanda Türklere karşı takınılan tavır da bunda çok önemli

rol oynuyor. Alman halkının bu karşı tutumu, dışlanma sürecinin gelişmesine ortam hazırlamış ve onu bir bakıma hızlandırmıştır. Zira Türk kadınlarının Alman kadınlarla ilişkileri pek fazla olmamakla beraber, kendi aralarındaki ilişkilerle Türk kadınların kendi aralarındaki ilişkiye şöyle bir göz atılacak olursa, izolasyon olayının sadece Türk kadınlarının tutumlarından kaynaklanmadığı açıkça ortaya çıkar : Meselâ İtalyan ev kadınların % 27.7'si kendi aralarında, % 70.8'inin Alman komşularıyla hiç ilişkileri yoktur. Bu oran Türklerde % 40.0, Yugoslavlarda % 66.8'dir. Öyleyse Türk kadınları, Alman komşularıyla diğer yabancı kadınlara göre daha çok ilişki kurmaya hazır demektir; Türk kadınlarının Alman toplumu tarafından dışlanması tamamen kastî ve ön yargılardan kaynaklanmaktadır.

Ev Durumu

Yabancı işçilerin sosyal durumları veya farklılıkları ile ikâmet ettikleri evlerin durumları arasında yakın bir bağlantı vardır. Bir bakıma ikâmet edilen evler, işçilerin durumlarının aslî belirleyicisidir. 1973 yılında alınan işçi alımını durdurma kararından beri ilk yerleştikleri toplu işçi konutlarından ayrılarak müstakil evlerde ikamet etmeye başladılar. Bugün artık yabancıların sadece % 10'u toplu konutlarda kalırken, % 87.9'u kiralık evlerde, % 2.3'ü kendi evlerinde ikâmet etmektedirler.

Yabancı işçinin ikâmetinin temini ve işçinin durumuna uygun bir evin bulunması işverenin görevidir. Bir işçi işini değiştirdiği zaman oturduğu evi veya toplu konutu da terketmek zorundadır. Toplu konutlardaki kışla hayatı, ziyaret sırasında sık sık ortaya çıkan çatışmalar ve daha uzun süre kalma arzusuyla aile üyelerini Federal Almanya'ya götürme durumu gibi sebeplerden ötürü, yabancı işçiler bütçelerine ve hayat tarzlarına uygun ev kiralamak mecburiyetinde kalmışlardır. Mevcut sosyal konutlar, yabancıların taleplerini karşılayacak sayıda değildir. Meselâ, Berlin'de 1970 yılı Şubat ayında kiraya verilecek sosyal konut sayısı 450 iken, 1974 yılı Haziran ayında sadece 113 sosyal konut kiraya verilecek durumdaydı.

Yabancılar tarafından kiralanan evler, genellikle, islâh mahallelerinde ve sanayi bölgelerindeki eski evlerdir. Bunun için yabancıların oturdukları evler çoğunlukla sağlıksızdır.

1971-1972 yılları arasında yabancıların oturdukları evlerin sadece % 25'inin kaloriferi vardır. % 47'sinin banyosu, % 28'inin kendine ait müstakil bir tuvaleti yoktu. 1977'de iyileştirme programları ile bir iyileşme göze çarptı ise de evlerin sağlıksız şartları ve kötü tesisat durumu devam etmektedir. Bir araştırmada kendilerine soru sorulanların % 15'i tuvaletlerinin (Almanlar'ın % 4'ü), % 42'si banyo veya duşlarının (Almanların % 6'sı), % 44'ü sıcak sularının (Almanlar'ın % 15'i), % 58'i kaloriferlerinin (Almanların % 25'i) olmadığını söylemiştir.

Yabancıların kiralık ev bulmaları her geçen gün zorlaşmaktadır. Yabancılar arasında daha iyi evlere taşınma eğilimi artmasına rağmen, çoğunluğu, yaklaşık % 55'i ev bulamadıklarını belirtmektedir.

İlk bakışta sıhhî tesisatı eksik olan evlerin ucuz olduğu görülürse de onların ıslahı için yapılacak masraflar dikkate alınırsa, aslında bu evlerin sağlıklı evlerden ne kadar pahalı olduğu ortaya çıkar. Şurası da bir gerçektir ki yabancılar, bir diğer ifadeyle Türkler, ortalama olarak Almanlardan daha yüksek kira ödemektedirler. Frankfurt şehrinde yapılan bir araştırmada "evlerin sıhhî tesisatının çok kötü olmasına rağmen, yabancıların Almanlardan yaklaşık % 25 daha fazla kira ödedikleri tespit edilmiştir.

Yukarıda anlatılanlar, bütün yabancı işçiler için geçerli olduğu gibi özellikle de Türk işçileri için söz konusdur. Zira problem daha çok Türk işçilerinin ev problemleri şeklinde kendini göstermektedir. Yapılan araştırmalar, Türk işçilerinin Federal Almanya ve Batı Berlin'deki ev durumunu şöyle ortaya koymaktadır :

Türkler, Türkiye'deki aile üyelerine para göndermekte ve yakınlarına malî destekte bulunmaktadırlar. Bunu yapabilmek ve geri dönüşlerini güvence altına alabilmek için, tasarruf etmek mecburiyetindedirler. Bu sebeple ilk yıllarda müstakil bir evde oturmayı cazip görmemişlerdir. Fakat, oturma sürelerinin uzaması karşısında aile üyelerini yanlarına almaya ve Türkiye'deki arkadaşlarıyla ilişkileri zayıflamaya ve hatta kesilmeye başlamıştır. Diğer yandan çoğu tasarruflarıyla Türkiye'de asgarî seviyede de olsa, geleceklerini güvence altına almışlardır. Ayrıca Alman ikâmet standartlarıyla daha sıkı yüzleşmeye başlamışlardır. Bu durumlar, Türk işçilerini ev için daha fazla harcamaya sevk etmiştir.

Türk işçi ailelerinin çoğunluğunun, tesisatı yetersiz eski evlerde düşük kirayla oturmaları, Türk işçi göçmenlerinin davranış ve zihniyetine dayandırılamaz. Kiraya veren tarafın talep ettiği altından kalkılamaz ücret ve yükümlülükler dolayısıyla, modernleştirilmiş eski evin veya yeni bir evin kirası genellikle çok çocuklu Türkler için cazip değildir. Türkler, meselâ Batı Berlin'de en çok Kreuzberg ve Wedding bölgelerinde yoğunlaşmışlardır. 1973'de Tiergarten, Kreuzberg ve Wedding için dışarından gelip yerleşme yasağı konulmasına rağmen, Batı Berlin'deki yabancılar ve de özellikle Türkler ev değiştirmeye kalkıştıklarında büyük güçlüklerle karşılaşmaktadırlar.

Serbest konut piyasasının durumu, sosyal konutlardan yararlanma imkânının hemen hemen mümkün olmaması, Alman ev sahiplerinin ön yargılı

davranmaları, dil güçlükleri vb. Türklerin Alman toplumundan ırak durmalarına sebep olmaktadır. Türkler, Türkiye'deki gibi, akraba ve tanıdıkları ile beraber yaşamak istemektedirler. Bunun için de bir apartmanda bir ev boşalınca, onu bir akrabaya veya bir tanıdığa kiraya vermeye çalışmaktadırlar. Yapılan bir araştırmaya göre Türklerin % 52'si, bir Türk arkadaşı vasıtasıyla ev bulabildiğini beyan etmiştir. Yabancıların daha atılgan tabiatlı olmaları sebebiyle dışardan gelerek şehre yerleşmeleri, yerli halkı rahatsız etmiş ve oturdukları konutları terketmelerine sebep olmuştur. Bu ise, gettolaşma arzusunun aslî dinamiğidir. Almanların şehrin merkezinden kaçmaları, yabancıların buralarda daha rahat ev bulmalarına ve böylece gettolaşmaların zemin bulmasına ortam hazırlamıştır. Meselâ Berlin'de hemen şehrin göbeğinde Görlitzer Bahnhof'un ve Mariannenplatz'ın karşısında Türk seyahat büroları, bakkalları, lokantaları vb. ticarethaneler açılmıştır. Buralar aynı zamanda Türk erkeklerinin buluştukları yerlerdir. Alman dükkânlarından pahalı olmasına rağmen, Türk kadınları gıda maddelerini Türk bakkallarından ve dükkânlarından satın almaktadırlar.

Türk işçilerinin ikâmet ettikleri evler çoğunlukla günümüz şartlarına hiç uygun değildir. Yapılan araştırmalara göre, ailelerin çoğunun çocuklarıyla birlikte bir odada kaldıkları tespit edilmiştir.

Oturulan evler, standardın çok altındadır. Çoğunun tuvaleti ve banyosu yoktur, duvarlar rutubetli, merdiven basamakları kırık döküktür.

Anadolu'daki ev şartları burada da aynıdır. Aynı oda yemek ve oturma odası olarak kullanılmaktadır. Bu oda, bazen aynı zamanda ebeveynin yatak odası da olmaktadır. Mefruşatı çoğunlukla bir dolap, bir masa ve oturulacak bir kanape, birkaç sandalye ve koltuktan ibarettir. Anadolu köylerinde olduğu gibi, duvarlarda arka yastıkları vardır. Odalardan biri yatak odasıdır. Kışın sadece oturma odası ısıtılır, diğerleri soğuktur. Yatak odası gelecek izin için bavullar ve paketlerle doludur. Aileler arasındaki ev ziyaretleri veya misafirliğe gidip gelmeler çok sık olduğu için, çocukların ev ödevlerini yapabilecekleri uygun ortam yoktur. Çoğunlukla çocuklar, ödevlerini oturma odasında masanın bir kenarına ilişerek veya soğuk yatak odasında yapmaktadırlar. Özellikle bu gayri müsait ev şartları çocukların başarısızlıklarında büyük etkendir.

Boş Zaman Faaliyetleri

Çocukların Boş Zaman Faaliyetleri : Türk çocuklarının boş zaman faaliyetleri çevrelerinde hazır buldukları imkân ve şartlarla sınırlıdır. Bir başka ifadeyle Türk çocuklarının boş zaman davranışlarını çevre şartları belirlemektedir. Türk ailelerinin çoğu boş zamanlarını evlerinde oturarak veya çarşıda dolaşarak veya alış-veriş yaparak geçirmektedir.

Her şeyden önce kız çocuklarının boş zamanlarını evin dışında geçirmeleri mümkün değildir. Kızlar, ev işlerinde annelerine yardım etmektedirler çoğunlukla. Türk kızlarının boş zamanlarını değerlendirebilecekleri yegâne araç televizyondur. Kız çocukları tanıdık veya akraba ziyaretlerinde öteki çocuklarla tanışarak ilişki kurabilmektedirler.

Erkek çocukların boş vakitlerini dışarda geçirebilme şartları kızlara nazaran daha çoktur. Cadde veya oyun yerlerinde arkadaşlarıyla buluşabildikleri gibi, yaşıtları Alman çocukları ile de buluşabilme şansına sahiptirler. Daha açık bir ifadeyle, erkek çocuklar boş zamanlarında Avrupaî tarzda boş zaman alışkanlıkları veya davranışlarıyla daha çok yüzleşmektedirler.

Erkek çocuklar, çeşitli spor merkezlerine giderek oralarda spor yapmaktadırlar. Bilhassa en çok uğradıkları yerler futbol kulüpleridir.

Erkek ve kız çocukların boş zamanlarını değerlendirebildikleri bir diğer yer de Kur'an Kurslarıdır. 13. 8. 1977 tarihli Hürriyet gazetesinin bildirdiğine göre, Berlin'de 2 230 Türk çocuğu Kur'an Kursuna gitmekteydi. Bunların 1369'u erkek, 861'i kızdı.

Federal Almanya'daki toplam Türk çocuklarının % 25'inin Kur'an Kurslarına gittiği tahmin edilmektedir.

Gençlerin Boş Zaman Faaliyetleri : Gençlerin boş zaman faaliyetleri çocuklarınkinden farklılık göstermektedir. Onların boş zaman faaliyetlerinde cinsiyet faktörü öne çıkmaktadır. Erkekler gruplaşmaya eğilim göstermekte ve boş zamanlarını çoğunlukla grup içinde geçirmektedirler. Kızlarda böyle bir eğilim görülmemekte ve boş zamanlarını grup dışında geçirmektedirler.

Zaten kızların boş zamanlarını evin dışında geçirebilecekleri hiç bir imkân da yoktur. Ebeveynler, kızlarının işten veya okuldan çıktıktan sonra doğruca eve gelmeleri konusunda çok titizdirler. Genç kızlar boş zamanlarını ev işi, el işi yaparak, televizyon, video seyrederek ve radyo dinleyerek değerlendirmektedirler. Kızlar, dışarıya ebeveynleri çe video filmlerini tercih etmektedirler. Çoğunlukla hafta sonlarını ailece yapılan eş-dost ve akraba ziyaretleri ile geçirmektedirler. Bu ziyaretler sırasında kadınlar, çoğunlukla el işi yapmakta, ev sahibesi ile müşterek yemek pişirmekte veya birlikte çarşıya gezmeye çıkılmaktadır. Erkekler ise sinemaya veya spor klüplerine ya da futbol sahalarına genellikle birlikte gitmektedir. Alman çevre ile pek fazla ilişkileri yoktur. Almanlarla daha çok işyerinde temas halindedirler. Boş zamanlarında Almanlarla ilişki kurmaları daima bir istisna teşkil etmektedir.

Türk işçileri yıllık izinlerini Türkiye'de geçirmektedirler. Dıştan bakıldığında uzun ve yorucu olan Türkiye yolculuğunun onları dinlendirmediği ve yeni üretim dönemine enerjik bir şekilde girmeye

veya en yaşlı erkek kardeşleriyle çıkmaktadırlar. Bir kızın, bir kız arkadaşıyla sinemaya gitmek istemesi, ailede sert tepkiyle karşılanmaktadır. Kızları disco ve dans salonlarına gitmeleri kesinlikle mümkün değildir. Bu davranışların ve dışlanmanın aile ve Alman çevrede kızları zor durumda bıraktığı, kızların şahsiyetlerinin gelişmesi ve sosyal entegrasyonlarını engellediği ileri sürülmektedir.

Buna mukabil erkek çocukların boş zamanlarını aile dışında geçirmeleri mümkündür. Akran gruplarıyla oynayarak yaşlarının gerektirdiği rolleri yerine getirmektedirler, yani boş zamanlarını ev dışında, kuruluşlarda vaya organize olmuş yerlerde geçirebilmektedirler. Her şeyden önce, gençlerin boş zamanlarını toplanarak gruplar halinde, gençlik evlerinde değerlendirmeleri mümkündür. Ancak buraların sadece millî grupların buluştukları yerler olduğu ve bu yüzden buralarda bazı sakıncalı ve tehlikeli durumların bulunduğu ileri sürülmektedir. Yabancı gençler, buralarda Alman ve diğer yabancı milletlerin kızları ile ilişki kurmaktadırlar. Türk gençleri bu tür davranışlardan çok hoşlanmaktadırlar. Ebeveynleri de onlara kız çocuklarından daha çok müsamaha göstermektedirler. Bununla beraber, gençlerin bu şiddetli dışa yönelmeleri, hem ebeveynleri ve hem de Alman toplumu tarafından kısıtlanmaktadır. Türk ebeveynler, çocuklarının boş zamanlarını böyle değerlendirmelerine karşı bir tutum içinde oldukları gibi, Türk gençlerinin böyle davranışları, özellikle dans salonlarına gitmeleri, yaşlı Almanlar tarafından da çoğunlukla hoş karşılanmamakta ve engellenmektedir. Bu sınırlamalara rağmen, gençlerin boş zamanlarını ev dışında Alman çevreyle ilişki kurarak geçirdiği tespit edilmiştir. Türk gençlerinin bir kısmının şiddetli bir şekilde dans salonlarına ve discolara yönelimlerinin yanı sıra, diğer bir kısmının da Türk işçi derneklerinin organize ettiği satranç, futbol, judo-karate gibi spor klüplerine giderek boş zamanlarını daha aktif olarak değerlendirdikleri de bir gerçektir.

Yetişkinlerin Boş Zaman Faaliyetleri : Federal Almanya'daki yabancılar ve özellikle de Türklerin boş zaman davranışlarını üretim sürecinin ve ev şartlarının dışında düşünmememk gerekir. Buna göre :

Türk işçilerinin çoğunun yaptığı işlerin kendilerine ruhî ve bedenî ağır yükler yüklediği,

Ev şartlarının da üretim şartlarını andırırcasına kötü olduğu,

Boş zamanlarını genellikle kahvelerde geçirdikleri, görülmektedir.

Çalışan kadınlar, işten sonra ev işleri ile uğraşırken, erkeklerde boş zamanlarını radyo dinleyerek, televizyon ve video seyrederek geçirmektedir. Almanca bilmedikleri veya az bildikleri için Türkçe yayın yapan radyo ve televizyon yayınlarını, Türk-

hazırlamadığı düşünülürse de, gerçekte durum tam tersinedir; bu yolculuk onları hem dinlendirmekte ve hem de yeni iş dönemine daha enerjik başlamalarını sağlamaktadır. Çünkü Türkiye'de izine gelirken fotoğraf makinalarını, video film kameralarını ve hatta piknik aletlerini yanlarına alarak Türkiye'de hoşça vakit geçirip Almanya'ya dinlenmiş olarak dönmektedirler.

İşçilerin genellikle boş zamanlarında toplandıkları ve buluştukları yerler, şüphesiz kahvelerdir. Türklerin dışında başka milletlerden kimselerin Türk kahvelerine gittikleri pek görülmüş şey değildir. Kahveler, gettolaşmanın bir sonucu ve müşahhas görüntüleridir. Kahvelerin Türklerin dışlanmalarını arttırdığı ve entegrasyonu engellediği iddia edilmektedir. İskambil kâğıdı oyununun yanısıra, buralarda Türkiye'yi ilgilendiren konular ve özellikle politik konular konuşulmakta ve tartışılmaktadır.

Nişanlar, düğünler, sünnet düğünleri, mevlidler, vaazlar da boş zaman faaliyetleri arasında sayılabilir.

Boş zamanların değerlendirildiği bir diğer yer de mescitlerdir. Çoğu Türk işçileri çarşıdan, pazardan dönerken veya izinli günlerinde mescit ve camilere gitmektedirler. Burada hem ibadetlerini yapmakta hem de dinî, politik, kültürel vb. konular üzerinde birbirleriyle sohbet etmektedirler. Bu sebeple Federal Almanya'daki ve diğer Avrupa ülkelerindeki mescit ve camilerin, ibadet yeri olma özelliği yanında, bir de tebliğ fonksiyonları vardır.

BEĞLAN TOĞROL

GELENEKSEL AİLE DÜZENİ İÇİNDE BULGARİSTAN'DA YENİ BİR DİRENME GÜCÜ OLARAK TÜRK NÜFUS HAREKETLERİ

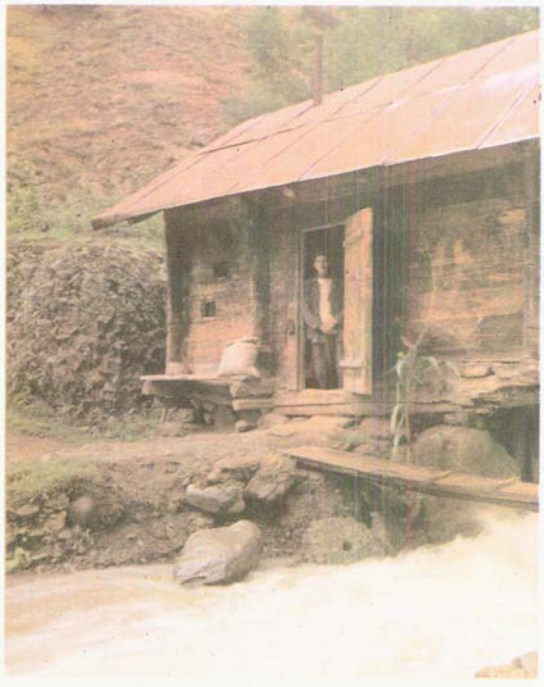

Berlin Andlaşması (1878) sonucunda, sağ kalmayı başarmış ve Anavatan'a göç edememiş olan Türkler, o güne kadar sahibi oldukları Rumeli'de, birden kendilerini "azınlık" statüsünde bulmuşlardır. bulgaristan Türklerinin kaybedilen savaşların sonucunda imzalanmış olan andlaşmalara, Bulgaristan yönetiminin aksine, son derece saygılı oldukları, kendilerinden önce Bulgarların Osmanlı Devleti'ne yaptıkları şekilde, silaha sarılıp, komitacılık faaliyetine hiç girişmedikleri bilinmektedir. Şayet tercihlerini o yönde yapmış olsalardı, onu da mutlaka yaparlardı. Ancak, Rumeli'de geride kalan Türkler'in, ecdatlarının kanlarıyla sulanmış olan kendi öz topraklarını, bağlarını, bahçelerini ve nesillerin birikimi olan mal ve mülklerini terketmeyip, yazılı andlaşmaların kendilerine tanıdığı kapsamlı haklarını kullanarak, hayatlarını baba ocağında kendi işlerinde, güçlerinde geçirmek istedikleri, tercihlerini bu yönde yaptıkları anlaşılmaktadır. Anayurtlarının hududun hemen öbür yanında oluşunun da onlara manevi bir güvence verdiği muhakkaktır. Ancak, azınlık haklarını güvence altına alan bütün andlaşmalara rağmen, Bulgaristan İdaresi onlara 114 yıl süresince yönelteceği hak, hukuk ve insanlığa aykırı davranışların vüs'atini herhalde o günlerde de pek tahmin edememişlerdir.

Bulgaristan Türkleri; 1877-1878 Türk-Rus Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı ve 1939-1945 İkinci Dünya Savaşı olmak üzere dört büyük savaşı ve bu savaş hallerinin önce ve sonra getirdiği her türlü olağanüstü durumları yaşamış bir halktır. Çileyle yoğrulmuş, şartlara ve tabiatına özgü direnç geliştirmiştir. '93 Harbi'nden başlayarak günümüze kadar Türklerin Bulgaristan'da başlarına gelen olaylara karşı, bu olaylarda Bulgarların çoğunlukla silah ve şiddet kullanmalarına rağmen, silaha hiç başvurmadan bir takım tepki mekanizmaları geliştirerek direndikleri muhakkaktır. Aksi halde, bugün bir Rumeli veya Bulgaristan Türklüğünden bahsetmemiz mümkün olamazdı. Direnme yollarından en uç noktada olanı bir çare kalmadığında, şerefiyle ölüm olduğu kabul edilebilir. Bunu göç ederek uzaklaşma veya o yerde kalarak ve bir Türk hasleti olduğuna gerçekten inandığım "sabır" mekanizmasını sonuna kadar kullanarak kendisine karşı saygısını yitirmeden yaşamaya çalışmak olduğu şüphesizdir.

Ömer Lütfi Barkan, demografik göstergelerle ilgili bir yazısında (1953), "Bir milletin kalkınmak iradesi ve bilhassa uzun yüzyıllar boyunca milletlerin ve kültürlerin istikbali meselesi mevzuu bahis olduğu zaman o memleket ve medeniyetlere has nüfus imkân ve şartları büyük bir ehemmiyet kazanmıştır", demekte ve "Türk soyunun varlığını muhafaza edebilmek için mümkün olduğu kadar bir araya toplanmaya, çoğalmaya ve milletlerarası amansız çoğalma yarısını kazanmaya ihtiyacımız vardır", diyerek sözüne devam etmektedir. Kendisinin, bu görüşüne Bulgaristan'da azınlık statüsünde bulunan Türklerin de üstün sezgi güçleriyle ulaşmış oldukları ve nüfus şartlarını Bulgar'a karşı en önemli bir direnme mekanizması olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Türklüğe özgü örf ve adetlerini ve "ben"liklerini korumaya en başından beri azimli olan Türklerin Bulgaristan'ın, iç işlerine fazla kulak asmadan, işlerine, güçlerine baktıkları ve mazbut bir aile düzenini kendilerine hayat tarzı seçerek zorluklara göğüs gerdikleri anlaşılmaktadır.

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşının başlamasından hemen önce Rusların Rumeli topraklarının "Slavlara" ait olduğunu ispatlamak üzere Rus yazarı Teplow'a yaptırdığı incelemeler sonucunda Teplow'un verdiği rakamlar ilginçtir. Osmanlı Hükumetinin

bu yazara atfen hazırladığı nüfus tablosundan (B. Şimşir, 1970), Rumeli'nin bütün kaza ve sancaklarındaki nüfus dağılışında; sekiz sancaktan başta Filibe olmak üzere, Rusçuk, Varna, Tulça ve İslimiye sancaklarında Türk nüfusunun 3.309.950 kişi civarında olduğu belirtilen Bulgaristan'da, müslüman Türk nüfusunun 1.800.954 olmasına karşılık Bulgarların nüfusunun 1.509.595 olduğu anlaşılmaktadır (İ. Alp, 1990). böylece oran olarak, müslüman Türklerin, nüfusun % 57'sini, Bulgarların ise % 43'ünü teşkil ettiği görülmektedir. Teplow'un bu incelemesinin, Rusların Rumeli topraklarını Slavların hakimiyetine geçirtmek üzere delil toplama niteliğinde bir çalışma olmasından ötürü tarafsız olduğu da beklenemez. Buna rağmen; bu araştırıcının Türk nüfus oranını % 57 olarak kabul etmesi gerçek oranın verilen bu rakamların çok üzerinde olduğunu düşündürmektedir. Hal böyle iken, Ruslar sun'i bir bahane ile Osmanlı Devleti'nin başına '93 Harbi felaketini çıkarmış, nüfus çoğunluğu Türklerin elinde olduğu halde Rumeli, hiçbir hukuki mesnede dayanmadan Osmanlı'yı yıkma siyasetinin bir sonucu olarak, Türklerden koparırcasına alınarak Balkanlarda akisleri günümüze kadar uzanan bir boşluk ve düzensizlik devri başlamıştır. 114 yıl sonra aynı boşluk hâlâ devam etmektedir. '93 Harbi sonucunda ölen veya göç eden Türklerin nüfusunun 1.300.000 civarında olduğu tahmin edildiğine göre ve Teplow'un sayıları esas alınırsa, Bulgaristan'da 1873'de 450 ile 500.000 civarında Türk nüfus kaldığını söyleyebiliriz. Bulgaristan'da komünist rejimin başlangıcından bu yana ise, hiçbir resmi nüfus sayımında Türklerin sayısı bir milyondan fazla gösterilmemiştir. Bunun nedeni, Rusya'da Bolşevik anayasasında olduğu gibi, bir milyonu aşan azınlıklara Bulgaristan'da da kültürel bakımdan muhtariyet tanınması mecburiyetidir. Bulgaristan, Türklere bu muhtariyeti tanımamak için, Türklerin nüfusunu sürekli olarak olduğundan az göstermeye çaba sarfetmiştir.

Bulgar resmi istatistikleri 1920 yılındaki Türk nüfusunu 690.734 olarak göstermiştir. 1946'da yine resmi istatistikler Türk nüfusunu 938.418 olarak vermişlerdir. Kendi verdikleri rakamlara göre, 26 yılda Türk nüfus artış hızı binde onikidir. Nüfus artış hızında hiçbir çoğalma olmadığını farzedersek ve yine Türklerin nüfus hızını binde oniki olarak onların verdiklerine göre kabul edersek, 1945'yı esas aldığımızda bile, 1989 yılında Bulgaristan'da Türklerin nüfusunun bir buçuk milyonun üstünde olması gerekirdi. Böylece, Bulgarlar kendi anayasalarının gereklerini dahi resmen çiğnemişler, Türklere hakettikleri muhtariyeti vermemişlerdir. kaldı ki, Bulgar istatistikleri 1956 sayımında 8 ve yukarı yaştaki Türk nüfusunun sayısını 502.227 olarak, 8 yaşından küçük çocukların sayısını ise 150.000 olarak vermiştir. Bu oran Türk nüfus artışının o günlerde binde otuzüç civarında olduğunu göstermektedir. Böylece, kendi verdikleri rakamlarla dolaylı olarak resmen yakalanmaktadırlar. Kendi verdikleri 1946 sayısı olan 938.418 esas olarak alınırsa, Bulgaristan'daki Türk nüfusunun 1989'da 3.790.000 civarında olması gerekir. Bu rakamlara, kendilerinin Türk olarak kabul etmedikleri Pomaklar, Türkçe konuşan müslüman Kıptiler ve Gagavuzlar dahil değildir. Bunları da dahil edecek olursak ve bunlara Makedonyalı ve diğer azınlıkları da katarsak; 1987 nüfus sayımına göre Bulgaristan nüfusunun toplamı 8.949.600 olarak verildiğine göre, 1989'da Bulgarların kendi memleketlerinde, tıpkı 1876'da Bulgar Prensliğinin hazırlıkları yapıldığı günlerde olduğu üzere, azınlık durumuna geçtikleri anlaşılmaktadır. Nitekim, Bulgar yönetiminin bu durumdan endişe ederek, yıllardır Bulgar asıllılar için doğumu teşvik edici tedbirler uygulamaya koyuldukları bilinmektedir. Bütün doğumu özendirici yasalara rağmen, Bulgar asıllıların nüfus hareketleri arzu edilen sonuca bir türlü ulaşamadığından Bulgaristan idaresinin bundan çok tedirginlik duyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Jivkov'un hırçınlığının altında ırkçılığı kadar, bu gerçeğin de bulunduğu muhakkaktır. 1984'den itibaren Bulgar idarecilerinin dünyaya karşı sıkılmadan yalana başvurarak ülkelerinde hiçbir Türk'ün yaşamadığını defalarca açıklamalarının bu komplekstен kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

10.4.1968 tarihinde Varna Partisi Aktifi önünde BKP Merkez Komitesi Sekreteri'nin 2000'li yıllarda Bulgarların azınlıkta kalabilecekleri endişesini dile getirmiş olması, 1970'de alınan 549 sayılı "gizli tedhiş ile milliyet ve din değiştirme" kararlarının, Türk nüfus hareketlerinden duyulan endişeden kaynaklandığına işaret etmektedir:

"Batılı bilim adamlarının istatistiksel incelemelerine göre 2000'li yıllara doğru Bulgarlar kendi vatanlarında azınlıkta kalabilir. Balkanlarda ikinci bir Kıbrıs doğma ihtimaliyle (Yani Bulgar-Türk Federasyonu) karşılaşmamak için, her nevi önlemleri bu tehlikeye karşı almamız lazım..." (10.4.1968 tarihinde Varna Partisi Aktifi önünde Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri Venelin Kotsev'in konuşmasından...)

Bu konuşma daha sonra BKP Varna Komitesi Matbaasında basılarak diğer bölgelerdeki parti mensuplarına dağıtılmıştır. Yargılanmasını bekleyen Todor Jivkov'a, bir süre önce, Türkiye'deki Tempo dergisi yazarının, "Farklı ırklardan gelen Bulgar vatandaşları arasında ırka dayalı ayırımcılık yaptığı ve ırkçılığı körükleyerek vatandaşları birbirine düşürmüş olduğunu" ileri süren sorusuna, Jivkov'un şu yanıtı verdiği görülmektedir: "Bakın, onların beni suçladığı durum bulgaristan'da tam 4 milyon Bulgar'ın desteklediği bir durumdur." (Tempo, sayı: 52, s. 23-29, 29 Aralık, 1990). Böylece Jivkov ırkçılıkla ilgili bir soruyu cevaplarken, dolaylı olarak, Bulgaristan'ın nüfus durumlarıyla ilgili çok önemli bir açıklamada bulunmakta, 1987 nüfus sayımı neticelerine göre Bulgarların, kendi memleketlerinde gerçekten azınlık durumunda olduklarını bizzat kendi verdiği bu rakamlarla vurgulamaktadır. Bütün bu gerçekler karşısında, artık gerek basınımızın, gerek resmi kuruluşlarımızın, Bulgarların arzuları doğrultusunda, Bulgaristan'daki Türk nüfusunun genel nüfusa oranının yüzde on civarında olduğunu söylemekten vazgeçmeleri şarttır. Bu hem oradaki Türklerin menfaati için, hem de "hakikat" böyle olduğundan ötürü gereklidir. Bulgaristan'daki Türkler'in yüzde kırktan fazla, hatta yarı yarıya olduğu; gerçek Bulgar nüfusunun ise artık "azınlık" durumuna düştüğü yapılan hesaplardan ve yetkili ağızların dolaylı olarak söyledikleri sözlerden anlaşılmaktadır. Eğer Bulgaristan'ın veya dünya devletlerinin buna bir itarazları varsa, "hodri meydan", tarafsız gözlemciler nezdinde Bulgaristan'da bir sayım yapılmalı, Türklerin gerçek nüfusları açıklanmalıdır. Bulunan sayıya 1989'da "zorunlu göç"le Türkiye'ye gönderilenler de ilave edilerek bu hususdaki hakikatler aydınlığa kavuşturulmalıdır.

1989 yılında Gorbaçov'un iki kelimeyle; "glasnost" ve "perestroika" diyerek 70 küsur yıllık zulüm duvarlarının yıkılmasına imkân verişinin ardından Bulgaristan Türkleri de bıkkınlık veren devlet teröründen kurtulmak ve Avrupa'da esen özgürlük melteminden nasiplerini almak üzere bir takım medeni eylemlere başlamışlardır. Şüphesiz, nüfus durumlarının artık müsait oluşu da onlara ilave cesaretleri vermiştir. Önce bazı büyük elçiliklere sığınmalarla başlayan eylemler açlık grevleri ve protesto yürüyüşleriyle genişleyerek birden bütün Bulgaristan'ı sarmıştır. Türklerin yürüyüş düzenlerini o yürüyüşlere katılan bir görgü tanığı şöyle anlatmaktadır:

Beşer, altışar yaşlarındaki çocukların ilk sıraya koyardık, onların hemen ardına hamile gelinler dizilirdi, onların arkalarında kadınlar yer alırdı, en arkada ise erkekler bulunurdu. Bazı yerlerde Türk bayrağı da taşınmıştı. Ancak, bu olay karar dışı spontane bir olaydı. Aslında fanatik olarak görünmemek Türkiye bizi kışkırtıyor imajı yaratmamak, sadece Türk azınlık olarak, haklarımızı istemek için bu yürüyüşleri teptiplemiştik. bizim silahımız yoktu, çarpışmaya gitmiyorduk, biz demokrasi için yürüyüş yapıyorduk. Buna rağmen, maalesef kırmızı bereli özel timler silah kullanmaktan çekinmediler. (B. Toğrol, s. 116).

Çoluk, çocuk, genç, ihtiyar bütün Bulgaristan Türklerinin hep birlikte o günlerde hiç korkmadan büyük bir disiplinle gerçekleştirdikleri bu mükemmel düzen, Bulgaristan'daki milli benliğine bağlı Türk ailesinin sağlam temeline dayandırılarak başarılmıştır. Bu medeni direniş, Jivkov ve yandaşlarını çileden çıkarmış, o mantıksız hiddetle ve aynı zamanda Türk nüfusu azaltarak onlardan kurtulmak gayesiyle, Türkleri utanç trenine zorbalıkla bindirerek ve mallarını gaspederek anavatanlarına postalamaya başlamıştır. Fakat bu olay onun sonu olmuş, nihayet, 10 Kasım'da Jivkov iktidardan indirilerek tutuklanmıştır. Dünya demir perde'nin son diktatöründen Türkler sayesinde kurtulmuştur.

KAYNAKLAR

İlker Alp: *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi 1878-1989*, Trakya Üniversitesi Y., 90/1, Ankara, 1990.

Ömer Lütfi Barkan: "Tarihi Demografi" Araştırmaları, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt X., 1951-53.

Bilal Şimşir: *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. II. Ankara, 1970.

Beğlan Toğrol: *Direniş*, İstanbul, 1991.

SELAHATTİN ÖĞÜLMÜŞ

YETİŞTİRME YURTLARI

Yetiştirme yurdu, korunmaya muhtaç olan çocukların ve gençlerin; beslenme, barınma, bakım, eğitim ve gelişme ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan, bu çocukların ve gençlerin topsullaşması, bir iş ve meslek sahibi olarak yaşadıkları topluma yararlı bir kişi olarak yetişmeleri için hizmet veren toplumsal kurumdur.

Ülkemizde, korunmaya muhtaç çocukların ve gençlerin yetiştirilmesi görevi, 27. 5. 1983 tarih ve 2828 sayılı kanunla kurulan *Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu*'na verilmiştir. Bu kanunun 3. maddesinde, yetiştirme yurtları şu şekilde tanımlanmıştır :

Yetiştirme Yurtları : 13-18 yaş arası korunmaya muhtaç çocukları korumak, bakmak ve bir iş ve meslek sahibi edilmeleri ve topluma yararlı kişiler olarak yetiştirilmelerini sağlamakla görevli ve yükümlü olan yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır.

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Yetiştirme Yurtları Yönetmeliği'nin değişik maddeleri gereğince, yetiştirme yurtlarında çocukların yatırılmaları, yedirilmeleri, giydirilmeleri, eğitim öğretim ve sağlık hizmetlerinden yararlandırılmaları, misafirhanelerinin ağırlanması, ulaştırma ve tatil ihtiyaçlarının karşılanması, sosyal faaliyetlerle ilgili ihtiyaçlarının temini ve harçlıklarının verilmesi gibi aile ortamındaki her çocuk için söz konusu olan temel ihtiyaçlar, kurum bütçesine bu amaçlar için ödenekler konularak karşılıksız şekilde sağlanmaktadır (1).

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'ndan önce de bu çocukların bakımı ve yetiştirilmesi için, tarihin çeşitli dönemlerinde değişik kurum ve kuruluşlar hizmet vermiştir. Bu kurum ve kuruluşların tarihsel gelişimleri ve yaptıkları hizmetler aşağıda kısaca özetlenmiştir (2).

Selçuklular döneminde, kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların bakımı için bir çok vakıf kurulmuştur. Bu vakıfların gelirinden aşevleri, sağlık yurtları, hanlar ve yetimhaneler kurulmuş ve işletilmiştir.

Vakıf geleneği Osmanlılar döneminde de sürdürülmüştür. Osmanlılar döneminde kurulan vakıfların en önemlileri, 1517'de kurulan Fatih Vakıflarıdır. Bu vakıflarda çocukların korunması ile ilgili özel hükümler vardır. Bu vakıfların gelirleri ile çocuklara yemekler dağıtılmış; medreseler, kitaplıklar ve sıbyan okulları açılmış; buralarda kimsesiz çocukların giyecek ve yiyecek ihtiyaçları karşılanarak okumaları sağlanmıştır.

1718-1730 yıllarında Lale Devri'nde Damat İbrahim Paşa zamanında, geliri kimsesiz çocuklara tahsis edilmek üzere; hayvanlara, ticaret mallarına ve madenlere vergi konmuştur.

1860 yılında Mithat Paşa, bakımsız ve yetim çocukların eğitim-öğretimi için Niş'te bir ıslâhane açtırmıştır. 1864'te Sofya'da, 1865'te Rusçuk'ta birer ıslâhane daha açtırılmıştır. Bu ıslâhanelerde o yörelerde geçerli olan sanatlar öğretilerek, çocukların üretici durumuna getirilmesi amaçlanmıştır. Örneğin : Niş'teki ıslâhanede terzilik, kunduracılık, mürettiplik ve fotoğrafçılık; Sofya'daki ıslâhanede dokumacılık; Rusçuk'taki ıslâhanede kız çocuklarına kızlara ait sanatlar öğretilmiştir. Bu kurumların giderlerini karşılamak için hayırsever vatandaşların yardımlarından da yararlanılmıştır.

1873'de Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye tarafından açılan *Darüşşefaka* ve 1896'da açılan *Darülaceze* de, dolaylı yoldan da olsa bu çocuk ve gençlere hizmet veren kuruluşlardandır.

1915 yılında Muallim İsmail Mahir Efendi'nin çabalarıyla, *Darüleytâmlar* (yoksullarevi - öksüz, yetim yurdu) açılmıştır. 1911 yılındaki İtalyan saldırısı,

1912'de Balkan Savaşı, 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı, geride pek çok öksüz ve yetim bırakmıştı. Vatanı için canlarını veren bu insanların çocuklarının başıboş, bakımsız ve kimsesiz kalmaları, Darüleytâmların açılmasında önemli bir etken olmuştur. Başlangıçta Maarif Nezaretine (Eğitim Bakanlığı) bağlı olan ve kısa sürede sayıları seksene ulaşan bu kurumlara bir yön vermek için, 1917 yılında *Darüleytâmlar Müdüriyeti Umumiyesi* kurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasından sonra Ankara'da kurulan T.C. Hükümeti, Darüleytamları Eğitim Bakanlığından ayırarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlanmıştır. 1922 yılında da Darüleytamlar yönetmeliği hazırlanmış ve uygulamaya geçilmiştir.

Kimsesiz ve korunmaya muhtaç olan çocukların bakımı ve yetiştirilmesinde büyük hizmetler veren ve bugünkü adı Çocuk Esirgeme Kurumu olan *Himâye-i Etfal Cemiyeti,* Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda, 10 Haziran 1921 yılında kurulmuştur. Himâye-i Etfal Cemiyeti, Kurtuluş savaşını katılan ana ve babaların öksüz ve yetim kalan çocuklarına bakmak üzere kurulmuştur. Bu kurum, 1923-1925 yılları arasında her il ve ilçe merkezinde, hatta kasabalarda şubeler açarak yaygınlaşmıştır.

Cumhuriyet döneminde doğrudan doğruya korunmaya muhtaç çocuklarla ilgili ilk özel kanun, 23.5.1949 tarih ve 5387 sayılı "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun"dur. İkinci özel kanun da 15.5.1957 tarih ve 6972 sayılı "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun"dur.

5387 sayılı kanun yürürlüğe girdikten sonra, ülkemizde 9.8.1949 tarihinde iki yetiştirme yurdu açılmıştır. Bunlardan biri Ankara İli Nallıhan İlçesi Çayırhan Bucağında ; diğeri de Bilecik İli Yarhisar Bucağına bağlı İlyasbey Köyünde faaliyete başlamıştır.

Hem 5387 sayılı hem de 6972 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkındaki Kanunlar, çocukların korunması görevini Millî Eğitim Bakanlığı ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı arasında paylaştırmıştır. Bu kanunlara göre 0-6 yaşları arasındaki çocukların bakımı, korunması ve eğitimi ile Sağlık ve Sosyal Bakanlığı görevlendirilmiştir. 7-18 yaşları arasında çocuk ve gençlerin korunma, bakım ve eğitimleriyle de Millî Eğitim Bakanlığı görevlendirilmiştir.

27.5.1983 tarih ve 2828 sayılı kanun yürürlüğe girinceye kadar, korunmaya muhtaç çocukların bakım, korunma ve eğitilmeleri görevi bu iki bakanlık arasında yaş gruplarına göre ikiye ayrılmıştı. 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu ile tüm hizmetler bir bütünlük içerisinde yürütülmek üzere bu görev Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına verilmiştir. Bu kanunla yaş grupları da yeniden düzenlenerek; 0-12 yaşları arasındaki çocuklar çocuk yuvalarında, 13-18 yaşları arasındaki çocuk ve gençler de yetiştirme yurtlarında bakım ve korumaya alınmıştır.

Ülkemizde yetiştirme yurtlarının ilk kez açıldığı 9.8.1949'dan bu yurtların Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına devredildiği 31.12.1983'e kadar 59 ilde toplam 95 yetiştirme yurdu açılmıştır. 1.1.1984 tarihinde bu yana hem çocuk yuvalarına hem de yetiştirme yurtlarına alınacak olan çocukların seçim, yerleştirme, bakım ve koruma görevi, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Bu güne kadar bu yurtlardan yaklaşık olarak 15.000 çocuk ve genç yetişerek hayata atılmıştır.

Ülkemizde, hakkında korunma kararı alınan çocukların çoğunluğu yetiştirme yurtlarına yerleştirilmektedir. Örneğin; yapılan bir araştırmada (3), bu çocukların % 66.96'sının yetiştirme yurtlarına, % 30.94'ünün çocuk yuvalarına, %2.02'sinin de koruyucu aile yanına yerleştirildiği saptanmıştır.

Çocukların yetiştirme yurtlarına kabul edilme nedenleri arasında, ailenin yoksul oluşunun birinci derecede etken olduğu görülmektedir. Örneğin: Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı Anabilim Dalı tarafından, Elazığ yetiştirme yurdunda 73 çocuk üzerinde yapılan bir araştırmada, yetiştirme yurduna kabul edilen çocuklarla ilgili olarak şu sonuçlar elde edilmiştir (4) :

Ailesinin ekonomik düzeyi düşük olanlar ..... % 69
Babası ölenler ..... % 41
Annesi ölenler ..... % 12.3
Geçimsizlik nedeniyle ana babası boşananlar % 15
Annesi evi terkedenler ..... % 13.6
Babası evi terkedenler ..... % 9.5
Babası akıl hastası olanlar ..... % 6.8
Annesi akıl hastası olanlar ..... % 4.1
Babası cezaevinde olanlar ..... % 12.3
Annesi cezaevinde olanlar ..... % 1.3

Her çocuk gibi, yetiştirme yurtlarında büyüyen çocukların da sevgi, saygı, şefkat ve özel ilgi görme ihtiyacı vardır. Ancak, gerek ülkemizde gerekse diğer ülkelerde bu tür kurumlarda büyüyen çocukların psikolojik ve sosyal ihtiyaçları yeterince karşılanamamaktadır. Yeme, içme, barınma, giyinme gibi fiziksel ihtiyaçları yeterince karşılansa bile, bu çocukların hem zihinsel gelişimleri hem de duygusal ve sosyal gelişimleri, aileleri yanında yetişen yaşıtlarına oranla geri kalmakta; kişilik ve davranış bozuklukları daha sık görülmekte; topluma uyum sağlamak için daha fazla zorlanmaktadırlar. Örneğin; 7-11 yaşları arasında olan ve yetiştirme yurdunda bulunan çocukların, aynı yaşlarda aileleri yanında bulunan çocuklarla karşılaştırıldığı bir araştırmada (5) ; yetiştirme yurdundaki çocukların uyum, toplumsallaşma, sorumluluk, dil gelişimi ve bağımsız etkinlikler alanlarında geri oldukları bu-

lunmuştur. Başka bir araştırmada da (6), bu kurumlarda bakım gören çocukların, çevrelerinde çok sayıda kişi bulunmasına karşın, bu kişilerle daha az yakın ilişkiye girebildikleri bulunmuştur. Diğer ülkelerde yapılan benzer araştırmalarda da bu sonuçlara benzer sonuçlar elde edilmektedir.

Yapılan bu kadar masrafa ve harcanan bunca çabaya karşın, yetiştirme yurtlarında büyüyen çocukların gelişimlerinin geri kalması ve topluma uyum sağlamakta güçlük çekmeleri nedeniyle, günümüzde bütün ülkelerde bu çocukların bakımı ve korunması için daha iyi modeller ve daha uygun çözüm yolları bulma arayışı sürmektedir.

KAYNAKLAR

1. Emine Akyüz: "Korunmaya Muhtaç Çocukların Kurum veya Koruyucu Aile Yanına Yerleştirilmesi", *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21 (1-2), 1988.

2. Doğan Çağlar: M. Enç ve Y. Özsoy. *Özel Eğitime Giriş*, (3. Baskı), A.Ü.E.B. F. Yayınları No: 156, 1987.

3. Ethem Çengelci: *Türkiye'de Sosyal Yardımlar; Bir Model Geliştirme Denemesi*, adlı Yayınlanmamış Doktora Tezi'nden E. Akyüz (1988) tarafından aktarılmıştır. 1987.

4. "Yetimhaneler Kayıp", *Milliyet Gazetesi*, 3.6.1991.

5. Latife Bıyıklı: "Yetiştirme Yurdundaki Çocukların Zihinsel ve Psiko-sosyal Gelişimlerinin İncelenmesi", *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 20 (1-2), 1988.

6.Selahattin Öğülmüş: *Aile ve Yetiştirme Yurdunda Bakım Gören 5-6 Yaş Çocuklarının Doğal Ortamlarında Gözlenen Günlük Davranışları*, Yayinlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Z

Zeka ve Zeka Gerilikleri	*Bekir Sıtkı Saylı*
Zina	*Mustafa Can*
Eski Hukukumuzda Zina	*Ekrem Buğra Ekinci*
Türkiye'de Ziyaret Gelenekleri	*Hasan Özdemir*
İnançlar ve Gelenekler (Çerçeve)	*Malik Aksel*

BEKİR SITKI ŞAYLI

ZEKA VE ZEKA GERİLİKLERİ

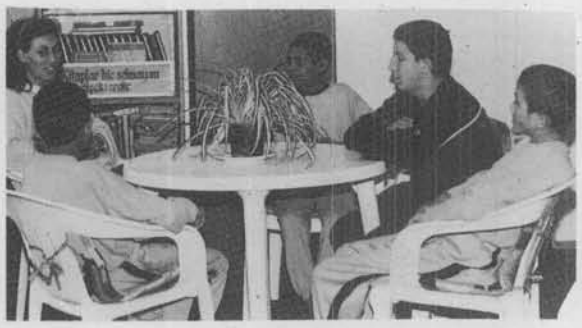

TANIM

Zoologlara göre "zeka" en azından kavram ve belki davranış olarak evrim basamağının nisbeten üst sıralarına konan kayvanların hemen hepsinde vardır; ama, kolayca takdir edilecektir ki, çevre şartlarını kendi imkânları ölçüsünde kullanma yeteneği diye tanımlanan zeka o niteliğiyle herhalde sadece insan türüne özgüdür. Bununla beraber, başkaları tarafından daha değişik tanımlar yapılabilir ve belki herkes kendine göre zekayı farklı anlayabilir. Bunun sebeplerinden birisi zekanın göz rengi, kan grubu kısa parmaklılık, sağırlık gibi somut, kolayca sınıflandırılabilir nitesel, monojenik, major genlerle kararlaştırılan bir özellik olmamasıdır. Kısaca zeka pek çok genin katkılarıyla meydana gelen o nedenle mültijenik veya polijenik denen bir özelliktir. Oluşmasına katılan gen sayısı ve herbirinin etki yön ve dereceleri kesinlikle bilinmemektedir. Konuyu daha basite indirirsek diyebiliriz ki, düşünce, hafıza, ileri görme, karar verme yetenekleri gibi pek çok öge zekanın oluşumuna katılırlar ve büyük ihtimalle bunların da herbiri bağımsız genlerin kontrolleri altındadırlar. İşte bu genlerin ya da gen ürünlerinin birbirlerini etkilemeleri, etkilerin birbiri üzerine eklenmeleri sonucu son ürün olarak karşımıza, zeka çıkar (Connor ve Ferguson-Smith, 1991).

ÇEVRE ETKENLERİNİN PAYLARI

Öte yandan zekanın gelişmesinde çevre etkenlerinin payı söz konusudur. O nedenle çok faktörlü bir özellik taşır. Gebe kadının alkolizması, hastalıkları gibi doğum öncesi olaylardan, zor doğum gibi doğum sırasındakiler dahil; beslenme, geçirilen hastalıklar, vurma-çarpma gibi travmalar v.b. organik kökenli olaylar zihin yeteneklerinin oluşması kadar gelişmesini de olumsuz etkilerler. Bir ölçüde sınırlı sayılsa da eğitim, öğretim, görgü... gibi sosyal-kültürel etkinliklerin katkılarını unutmamak gerekir. Bu bakımdan insanlar zeka düzeyleri itibariyle normal dağılım gösterirler. Yani eğrinin bir ucunda zeka düzeyleri nisbeten çok düşük, öteki ucunda nisbeten pek yüksek bireyler yer alırlar ve fakat arayı çoğunlukta olmak üzere geriye kalan "normal" insanlar doldururlar. O nedenle birinin ötekine göre üstün veya geri sayılması çoğu kez objektif kriterlerden uzak kararlara dayanır.

Zeka düzeyi çoğunlukla zeka bölümü veya katsayısı denen I. Q. (intelligence quofficien) sembolleriyle belirlenir. I. Q. 40-50 ve daha altındakiler geri veya düşük, I.Q. 110-120'lerden itibaren üstün zekalı insanlar diye yapılan ayrım, çeşitli eleştirilere rağmen benimsenmiş, uluslararası destek görmüş ve yerlemiş bir sınıflamadır (Reed ve Reed, 1965).

ZİHİNSEL ÖZÜRLÜLÜK VE SEBEPLERİ

Zeka gerilikleri ise, daha değişik ve karmaşık olgulardır. Çeşitli yazarlar zeka yetersizliği, zeka geriliği, mental retardasyon, oligofreni, demans, subnormalite ve benzeri adlarla niteledikleri olguyu çeşitli bakımlardan sınıflarlar.Ayrıntılara girmeksizin denebilir ki, zeka gerilikleri üç ana grupta toplanabilirler : 1) ileri, 2) orta ve 3) hafif derecede zeka kusuru. Öte yandan yine iki temel ayrım yapılırsa i) zeka kusurunun tek başına olduğu ve ii) öteki organ düzensizlikleri veya sistemetik organ hastalıklarıyla birlikte görülenler denebilir. Çan benzeri eğrinin % 2.2 kadarı hafif, % 0.6 kada-

rı ağır geriliklerle doldurulur (Moser ve ark., 1983; Tredgold ve Soddy, 1970).

Zihinsel özürün çeşitli sebepleri vardır. Bunlar özetle şu başlıklarla verilebilir:

1. *Tek gen düzensizliklerine bağlı gerilikler:* Mendel ilkeler uyarınca kalıtsal davranış gösteren bu tür monojenik düzensizlikler major tek bir gene bağlı olarak maydana gelirler. Çoğunun nasıl oluştukları, yani zeka geriliğine yol açan patolojik-moleküler veya hücresel mekanizmalar yeterince anlaşılmış değildir. Bazı örneklerde dominant kalıtım söz konusudur. Örneğin, miyotonik distrofi otozomal dominant bir genle kararlaştırılır. O nedenle aile içerisinde anne veya babadan biri hastayken kız ve erkek çocuklarının yarısında aynı düzensizlik beklenir. Demansın yanısıra öteki sistemlerin kusurlarının eşliği vardır.

Mamafih, vakaların çoğu taze mutasyonlardır (Şaylı ve ark, 1987; Baraitser, 1990).

Eğer gen resessifse bilindiği gibi anne ve baba normaldirler, herhangi yakınma ve hastalıkları olduğu gösterilemez. Ama eşlerin taşıyıcılıkları halinde, ki bu ihtimal eş akrabalığı nedeniyle büyük ölçüde artar, kız ve erkek çocuklarının % 25 kadarının zeka geriliği beklenir. Tipik örneklerden birisi fenilketonüri denen hastalıktır. Ağız yoluyla alınan fenilanin aminoasidinin sindirim kusuruna bağlı olarak pek ağır bir zeka geriliği tablosu gelişir. Çoğu kez birden fazla kardeş tutulabilir.

X- kromozomal genler de zeka gerilikleri yaratırlar. Bunun tipik örneklerinden birinde (Renpennig sendromu) kişide gerilik dışında hemen hiçbir fizik düzensizlik ortaya konamaz (Lubs, 1983). Resessif genlere bağlı oldukları bilinen yüzlerce kondisyonun çoğunda mental retardasyonla eşliği saptanır (bak. McKusick, 1988).

Monojenik hastalıklar, temelde nokta ani değişmelerinden ileri gelirler. Batı toplumlarındaki çalışmalara bakılırsa Mendel ilkelerine uyar davranışlı monojenik hastalıklar ensidansı genel toplum düzeyinde % 1-1.5 kadardır. Bazıları yurdumuzda daha sık (Özalp, 1990), genetik temelli, ağır retardasyonlar ise toplumun % 0.6 kadarıdırlar (Moser ve ark., 1983).

2. *Kromozom düzensizlikleri:* Bilindiği gibi insanın 46 kromozomu normal diploid ya da somatik sayıyı teşkil eder. Ve 44 otozomla kadınlarda 2 tane X, erkeklerdeki bir X ve bir Y den oluşan diploid sayıdaki kromozom takımı belli şekil ve yapıdaki üyelerden oluşur. İşte ya sayı, yahut şekildeki çeşitli düzensizlikler yine örneklerin büyük çoğunluğunda mental retardasyonla giden klinik tablolar yaratırlar. Tipik örneklerden birisi 21 numaralı kromozomun fazlalığı yani trizomisi halinde ortaya çıkan Down sendromu (mongolizm), bir başkası X kromozomun uzun kolundaki kırıklarla asosiye Martin-Bell (veya frojil X) sendromudur.

En az 200 doğumdan birinde major kromozom düzensizliği beklenir. (Grouchy ve Turleau, 1983).

Bu grupta da mental retardasyonun hangi mekanizmaya bağlı kaldığı belli değildir. Genellikle genetik dengesizlik veya pleitropik etki denmekle yetinilmektedir. Zamanla mekanizmanın aydınlatılması eklenir. O yüzden etkin ve sebebe yönelik tedavi yöntemleri geliştirilememektedir

3. *Polijenik ve/veya mültifaktöriyel sebepler:* Bu kategoriye giren örneklerde zeka geriliğine birden çok gen katılmaktadır. Mikrosefaliler örnek gösterilebilirler. Bazen ilgili genlerin kişileştirilmesi ve belli kromozom kesimlerine oturtulabilmesinde güçlükle karşılaşılır. Eğer polijenik temelde çevre etkenleri katılırsa mültifaktöriyel kalıtım oluşur. Burada da ne patolojik mekanizma tam bilinmekte, ne katılan gen sayısı ve ne de hatta çevrenin payı... Ama bu tür olgularda Mendel kalıtımından beklenen klasik dağılım oranları gözlenemez. Yani, yeni çocuklar için örneğin dominanttaki gibi % 50 risk yaratıldığı söylenemez, fakat doğacak çocuklar için genel topluma oranla yükselmiş bir riskten söz açılabilir. Böyle bir risk ve dolayısıyla yığılım hem aile, hem toplum için söz konusudur. O nedenle yakın akrabaların riski genel populasyonunkinin üstünde kalır.

4. *Çevre etkenlerinden ileri gelen zeka kusurları:* Bu grupta daha değişik etkenler vardır ve meydana geldikleri süreç itibariyle doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası diye ayrılabilirler. Doğum öncesinde bazen mendeliyen nitelikleri taklit edilir, yani fenokopiler yaratılır. Örneğin, genilketonürek bir kadının çocuklarının babaları normalken, heterozigotlukları ve dolayısıyla fenotipçe normallikleri beklenirken, çeşitli derecelerde zeka yetersizliği gösterirler. Aynı dönemde geçirilen, örneğin virüs enfeksiyonları ilerde çocuğun okul başarısını etkileyebilir. Zor doğum travması en yaygın etken gibi gözükür. Bu süre içerisinde bebeğin oksijensiz kalması, beyin hücrelerinde haraplığa yol açabilir. Elbet, daha başka etkenlerin rolleri göz önüne getirilmelidir.

Doğum sonrası dönemde beyin gelişmesinin tamamlanmasına kadar ve hatta daha sonraları keza

bazı menenjit, ensefalit gibi enfeksiyonlar, konvülziyonlar, travmalar aynı şekilde sekel olarak mental gerilik bırakırlar. Bu arada sıklıkla değinilmekle beraber, aşırı beslenme bozukluklarını, tek taraflı beslenmeyi genel anlamda söylenirse beslenme yetersizliklerini gerçek sebep olarak ileri sürmek, rollerini ve bunlara bağlı zeka düzensizliklerinin sıklığını belirlemek kolay değildir.

Öte yandan eğitim, öğretim, egzersiz... şartlarının zeka düzeyinin yüksekliğinde belki payları düşünülür, ama onlardan yoksunluğun geri zekalılık yaratacağını kabullenmek doğru olmasa gerektir.

5. *Bilinmeyen etkenler:* Bu son grupta zeka geriliğinin nedenleri tam anlaşılamaz (esasen bazılarına yukarıda değinilmiştir).

Zeka Kusuru ve Öteki Organlar

Yukarıda değindiğimiz gibi zeka yetersizliklerinin çoğuna öteki organ kusurları eklenir. Bunlar ya kasların, kemiklerin veya başka bir organın genellikle doğuma bağlı kusuru yahut sinir sistemi, iskelet sistemi gibi bütün bir sistemin ilerleyici hastalığı olabilir. Oksisefali birincilere, mukopolisakkaridozlar ikincilere örnektirler.

Kolayca takdir edileceği gibi, zihinsel özürlü kişi kendi durumunu çoğu kez yeterince değerlendiremez, ama böyle birisi özellikle yakın çevresi için psikolojik, sosyal ve ekonomik bakımlardan âdeta bir bunalım sebebidir. Vak'aların çoğunda ya yeterli tedavi yöntemleri yoktur, uygulanamaz ya da yapılabilecek örneklerde geç kalınmış olur, tam yarar sağlanamaz.

Önlem

Değişik toplum çalışmalarıyla genel ensidansın % 2-3 kadar verildiği dikkate alınırsa, olgunun boyutları ve konunun ağırlığı daha kolay anlaşılır. Gerçi hepsi ileri derecede ağır vakalar değiller ama, yine de önlemin ne denli etkin olacağı sonucuna kolayca varılacaktır.

Günümüzün geçerli sistemi tedavi değil, fakat rahatsızlık ya da hastalığı önlemektir. Monojenik ve kromozomal örneklerin çoğunda bir yandan genetik danışma, öte yandan doğum öncesi teşhis yöntemleri başarılı önlem yollarıdır. Gebeliğin ilk birkaç ayında ya koryon veya amnion hücreleri yoluyla metabolik ve sitogenetik teşhis konabilirse geri zekalı bebeklerin doğumuna izin verilmez. Bu yol pek etkin biçimde tüm ülkelerde uygulanır hale gelmiştir (Holzgreve ve Miny, 1989).

Ve elbet "tıbbın bittiği yerde" hiç bitmeyen insanlık, bir kez daha ortaya çıkıp böyle kişilere daha çok sosyal rehabilitasyona dönük imkânlar yaratarak aileyi ve toplum vicdanını rahatlatacaktır.

Kaynaklar

1. M. Baraitser: *The genetics of Neurological Disorders.* 2. baskı. Oxford University Press Oxford, 1990.

2. J. M. Connor and M. A. Ferguson-Smith: *Essential Medical Genetics.* 3. baskı. Blackwell, Oxford, 1991.

3. J. Grouchy, ve C. Turleau: "Autosomal Disorders". *Principles and Practice of Medical Genetics'de,* Vol. 1, Yayınlıyanlar: A.E.H. Emery ve D.L.Rimoin. Churchill Livingstone, Edinburgh, 1983.

4. W. Holzgreve ve P. Miny: "Genetic Aspects of Fetal Disease". *Seminars in Perinatology* , 13: 260, 1989.

5. H. A. Lubs: "X-linked Mental Retardation and the Marker X". *Principles and Practice of Medical Genetics'de,* Vol. 1, Yayınlıyanlar: A.E.H. Emery ve D.L. Rimoin. Churchill Livingstone, Edinburgh, 1983.

6. H. W. Moser-C. T. Ramey ve C. O. Leonard: *Mental Retardation.* Aynı kaynak.

7. İ. Özalp: *Kişisel görüşmeler,* 1990.

8. W. R. Reed ve S. C. Reed: *Mental Retardation: A Family Study,* Saunders, Philadelphia, 1965.

9. B. S. Şaylı: Medikal Genetik: *2. Temel Medikal Genetik,* gözden geçirilmiş 4. baskı, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayın No. 430, 1982.

10. B. S. Şaylı: *Medikal Sitogenetik,* Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1986.

11. B. S. Şaylı, M. Aydın, Ş. Özkan, F. Tekşen, O. Ünaldı ve C. Uluhan: *İki Ayrı Sibşipte Miyotonik Distrofi ve Cevaplanamayan Çeşitli Sorunlar (Ek Bilgilerle).* Nöroloji, 15: 115, 1987.

12. R. Tredgold ve K. Soddy: *Tredgold's Mental Retardation,* 11. baskı. Bailliere Tindall and Cassell, Londra, 1970.

MUSTAFA CAN

ZİNA

Zina, tam ehliyetli bir erkekle cinsî münasebete elverişli bir kadını, evlilik, evlilik şüphesi veya mülkiyet bağı bulunmadan kendi rızalarıyla cinsî münasebette bulunmalarıdır. Bu tarife göre zina suçunun iki rüknü vardır: Yasak ilişki ve yasak ilişkiyi isteyerek sürdürmek. Medenî Kanuna göre ise, evlilik birliği devam ederken karının bir başka erkekle, veya erkeğin bir başka kadınla cinsî ilişki kurmasına zina denilir. Anlaşılacağı gibi zina kavramı tarifte, Medenî Kanun, evlilik birliğinden hareket etmiştir. Bu tarife göre, evli olmayan kadın ve erkeğin cinsî ilişki içerisine girmesi zina olmayıp, normal bir ilişki olarak addedilir. Kanunun bu mantıksız tanımı içtimaî bünyemizi derinden sarsmaktadır. Medeni Kanun 131 ve 134. maddelerine göre zina bir boşanma sebebidir. Ayrıca Ceza Kanununda da suç olarak düzenlenmiştir.

İslâm Hukukunda ise, zina evlilik birliği dışında yapılan cinsi münasebettir.

Medenî Kanun, eşlerden birinin evliliğin devamı sırasında, eşi dışındaki birisi ile isteyerek cinsel ilişkide bulunmasını zina olarak kabul etmiştir. Böyle bir eylem eşlerin sadakat yükümlülüğüne aykırı davranış niteliğindedir. Bu durum diğer eşe boşanma hakkını verir. Bu bakımdan eşler arasında bir ayrım yapılmamıştır.

Zina davasının açılabilmesi için, bir kimsenin evli olması ve eşinden başka birisi ile cinsî ilişkide bulunması ve kusurlu olması gerekir.

A) EVLİLİK BİRLİĞİNİN VARLIĞI

Zinadan bahsedebilmek için herşeyden önce hukuken geçerli bir evliliğin varlığı şarttır. Ortada hukuken geçerli bir evlilik yoksa bu durumda zinadan bahsedemeyiz. Bundan dolayı eşlerin evlenmeden önce ya da boşandıktan sora yaptıkları cinsel ilişkiler zina sayılmamaktadır. Zina, evlilik birliğindeki en önemli vazifelerden birinin, sadakat borcunun ihlâlidir. Bu sebeple zinanın varlığı halinde, evlilik birliğinde müşterek hayatın çekilmez hale gelip gelmediği araştırılmaz. Medeni Kanun 129. maddesine karının zinası ile kocanını zinası arasında fark gözetilmemiştir. Kadının ayrı mesken edinmiş olması, ayrılık kararının verilmiş olması, eşlerden biri hakkında gaiplik kararının alınmış olması hallerinde, boşanma ve butlan ilanının kesinleşmesine kadar geçen zaman içinde, eşlerin üçüncü şahıslarla olan fiili birleşmeleri gene zina sayılır. Ancak bu hükmün içtimaî açıdan yeniden mütalaa edilip düzenlenmesinde fayda vardır.

B) BAŞKALARIYLA CİNSÎ İLİŞKİ İÇERİSİNCE BULUNMAK

Cinsî münasebetin, diğer eş dışındaki bir kişiyle yapılmış olması ve cinsî ilişkide bulunan kimsenin karşıt cinsten olması gerekir. Bu nedenle aynı cinsten kişilerle sapık cinsî münasabette bulunulması zina sayılmaz. Bu gibi davranışlar, haysiyetsizlik ya da geçimsizlik nedeniyle boşanma konusu olabilir.

Cinsel ilişkinin zina sayılması için bir kez gerçekleşmiş olması yeterlidir, birden çok tekrarlanması ve bir alışkanlık haline gelmiş olması zorunlu değildir.

Ceza Kanunu kadının zinası ile erkeğin zinası arasında fark gözetmiş olup, bu farklılık kadının bir kez cinsel birleşme yapması zinanın oluşması için yeterli iken, kocanın bunu alışkanlık haline getirmiş olması yeterlidir.

1100 c) Zinada Bulunan Eşin Kusurlu Olması

Cinsî münasebetin zina sayılabilmesi için, bu eylemi işleyen eşin kusurlu olması gerekir. Yani bu fiili işleyen eş bilerek, isteyerek hareket etmesi gerekir. Bundan dolayı eşin tecavüze uğraması, uyuşturucu ya da bayıltıcı kullanılması sonucu fiilin işlenmesi zina sonucunu oluşturmaz. Kısaca, temyiz kudretinden daimi surette mahrum olan veya kusuru olmaksızın temyiz kudretini geçici olarak kaybeden bir kimsenin zinası boşanma sebebi teşkil etmez. Zina fiilinin anlamını kısmen anlayan ve buna rağmen sözkonusu fiili işleyen kimsenin kusurlu hareket ettiği kabul olunur.

Zinada ispat yükü davacıya düşer. Zinanın ispatı için eşin mutlaka suçüstü yakalanması şart değildir. Eşlerden birinin zina yaptığını ikrar etmesi de yeterli değildir. Zinanın ispatı için, cinsî ilişikinin meydana geldiğine dair kuvvetli emarelerin bulunması gerekir. Her türlü delil geçerlidir.

Zina davası açmak imkânı, sürenin geçmesi veya af halinde ortadan kalkar. Eşin zinasının kesin olarak öğrenilme tarihinden itibaren altı ay içinde dava açılmış olmalıdır. Bu süre geçtikten sonra, boşanma davası ancak imtizaçsızlık nedeniyle açılabilir. Zina nedeniyle boşanma davası açmak imkânı her halükârda fiilin vukuundan itibaren beş yıl içinde kullanılmalıdır. Bu süreler hakkı düşüren sürelerdir.

Af, işlenen fiilden bir sonuç çıkarılamayacağına dair duygu ve düşünce beyanıdır. Bu beyan açık olabileceği gibi kapalı da olabilir. Medeni Kanun 129. maddesinin III. fıkrası ile zinanın affı ile boşanma davasının düşeceği kabul edilmiştir. Afta iki husus söz konusudur: Eşin ruhen çektiği acıyı yenmesi ve evlilik birliğini devam ettirme iradesinin olması.

Zinaya dayanılarak açılan boşanma davasının sonunda hakim kusurlu eş hakkında cezai bekleme süresi olarak, bir ile iki yıl arasında süre tayin eder. Kusursuz eşin, diğer eşe karşı, maddi tazminat; bu arada şahsi menfaatleri de ağır ihmale maruz kalmışsa, manevî tazminat davası açmak hakkı vardır.

Ekrem Buğra Ekinci

Eski Hukukumuzda Zina

İslâm Hukukunda hükümleri Kur'an-ı Kerim'de tesbit edilmiş olan had cezalarından biri olup, birbirleriyle arasında evlilik veya mülkiyet (efendiköle) gibi bir bağ bulunmayan iki tam ehliyetli kimsenin, kendi rızaları ile cinsî münasebette bulunmasıdır. Bir görüşe göre, tabii olmayan cinsî münasebet bu cezayı gerektirmez. Ancak başka şekilde bu fiili işleyenler cezalandırılır. Zinanın cezalandırılması insanın yaratılış zamanından bu yana hemen her cemiyette rastlanan bir uygulamadır. İslâmiyette bu ceza insanî ve islâhi bir şekle bağlanmıştır. Bunun sebebi cemiyette fuhşun yayılmasına mâni olarak, dinin gayelerinden biri olan neslin muhafazasının sağlanmasıdır. Bu ceza, zina yapıldığı için değil, daha ziyade bu çirkin fiil yayıldığı içindir. Yine bu cümleden olarak İslâm toplu-

munda evlilik kolaylaştırılmış ve buna kudreti olmayanların evlendirilmesi teşvik edilmiş ve hatta hükümete bir görev olarak yüklenmiştir. Kur'an-ı Kerim'de zinaya yaklaşılmaması gerektiği, bunun kötü bir yol, çirkin bir cinayet olduğu ifade edilmiştir. Zina, aileler arasında kötülük ve geçimsizliğin doğmasına, soyların karışması ve cemiyet düşman, talihine küskün gayrimeşru çocukların çoğalmasına, cemiyet hayatında namus ve iffetin kaybolmasına, düşmanlıkların yayılmasına sebebiyet verir. Bu çok ağır neticeler doğuran zinanın fenalığı yanında verilen cezaların ağırlığının hiç ehemmiyeti yoktur. İslâm hukukunda verilen cezalar daha ziyade suçları önlemeye matûftur. Bu sebetle İslâm cemiyetinde bu kabil suçlara çok az rastların, böylece ceza ödetici ve ıslâh edici mahiyet kazanır.

Zina suçunun sabit olması için, müslim, erkek, tam ehliyetli ve adil dört şahidin kadın ve erkeği bu fiili işlediği anda görmeleri ve bu şahidliklerin zaman aşımına uğramadan mahkeme huzurunda beyan edilmesi lazımdır. Zina eden kişinin suçunu ikrar etmesi durumunda da zina suçu sabit olur. Nihayet evli olmayan bir kadının gebe kalmasında olduğu gibi bir takım kat'i karinelerle de zina suçunun kesinleşmesi mümkündür.

Görüldüğü üzere, bu cezanın verilebilmesinin şartları gayet ağırdır, ayrıca ceza en ufak bir şüphe ile dahi düşebilir. Bu sebeple İslâm tarihi boyunca tatbiki son derece nâdir olmuş, Osmanlı Devletinde bir defa, tarihçi Nâima'nın bildirdiği üzere 17. asırda tatbik edilmiştir. Maamafih bu şartlar tahakkuk etmediği için zina haddinin cezası yerine getirilemediği zaman tazir olarak belirlenen bir ceza verilir, bu da bazan hapis, umumiyetle de para cezası olarak uygulanmıştır. Osmanlı Kanunnamelerinde zina suçu için getirilen para cezaları, had cezası verilemediği zamanlar suçun cezasız kalmaması için konulmuş tedbirlerdir.

Zina suçu sabit olduğu zaman, İslâm memleketinde tatbik edilecek ceza müşahhas vakıaya göre değişir. Buna göre, muhsan olmayan, bir başka deyişle, daha önce hiç evlilik içinde cinsî münasebette bulunmamış kimselerin işlediği zina suçunda suçlular yüz celde (değnek) ile cezalandırılırlar, sonra da hakim tarafından uygun görülürse tagrip cezasına çarptırılırlar ki bir kısım hukukçulara göre nefy (sürgün) cezasıdır. Burada değnek kırbaç olarak da anlaşılmıştır. Baş, karın ve tenasül uzuvlarına vurulması yasaktır. Değnek ince ve budaksız; vuruşlar cildi çürütmeyecek derecede hafif ve vücudun muhtelif yerlerine dağıtılmış olacaktır.

Zina suçunu muhsan, yani daha evvel evlilik içinde cinsî münasebette bulunmuş olan kimseler işlemişse verilecek ceza recmdir. Recm, suçlunun taşlanarak öldürülmesidir. Bu ceza da en eski devirlerden beri tatbik edilegelmiş olup, Musevilerde de câri idi. Buradan da anlaşılıyor ki, recm cezası, mesnedini ilâhî hükümlerde bulan bir ceza olup, sonradan ihdas edilmiş değildir. Başından nikâh geçmiş bir kimsenin zina etmesi halinde verilen cezanın ağırlığı, nikâh müessesesinin kutsiyet ve ciddiyetinin muhafazası maksadına matuftur.

Recm'de şahitlerin dördünün de bizzat bulunup bu cezayı tatbike başlamaları gerekîr ki, bu da yalancı şahitliğe mani olmak üzere getirilmiş tedbirlerden biridir. Hatta şahitlerden birisi recmden evvel ölse veya gaib olsa yahut da herhangi bir sebeple taş atmazsa, had cezası düşer. Recm neticesi ölen kimse yıkanır, kefenlenip cenaze namazı kılınır. Ehliyeti bulunmayan kimsenin meselâ deli veya çocuğun zinası ekseriyetin görüşüne göre cezalandırılmaz.

Zorlama (ikrah) altında yapılan zinada da ceza icra edilmez. Hataen, meselâ nikâhlısı zannıyla yabancı bir kimse ile zina edilmişse yine ceza verilmez. Konuşamayan bir kimsenin, bazı hukukçular tarafından göremeyen (âmâ) kimsenin zinası da cezalandırılamaz.

KAYNAKLAR

Abdülkadir Udeh: *İslâm Ceza Hukuku*, İstanbul, 1976.

Ömer Nasuhi Bilmen: *Kâmus*, C. 3. İstanbul, 1985.

Halil Cin / Ahmet Akgündüz: *Türk Hukuk Tarihi*, C. 1, Konya, 1989.

HASAN ÖZDEMİR

TÜRKİYE'DE ZİYARET GELENEKLERİ

ZİYARET VE ZİYARET YERLERİ

Arap dilinden Türkçeye geçmiş bir kelime olan "ziyaret" (ziyara)in dilimizdeki sözlük anlamı:"Birini görmeye, biriyle görüşmeye gitmek"tir.Ziyaret etmek: Birini ya da bir yeri görmeye gitmek anlamındadır. Türkiye'yi ziyaret etmekte olan yabancı devlet adamları, ahbap ziyareti ya da ziyaretçi kabul edilmez, ziyaretçiye yasaktır örneklerindeki gibi. Ziyaretin genel dildeki bu anlamları (kullanılış alanları) dışında dinî terminolojide özel bir anlamı vardır: İbret almak için kabirleri, sevap kazanmak için de kutsal yerleri, akraba ve hastaları görmeyi ifade eder. (Kandemir, İslâm Ansiklopedisi, Cüz. 144, s. 620-621).

Kutsal yerlerin ziyaret edilmesine mesnet olarak gösterilen "Şeddü'rl-rahl" hadisine göre, "Mescid-i Harâm (Ka'be)", "Mescid-i Rasûl (Medine mescidi)" ve "Mescid-i Aksâ (Kudüs)" olmak üzere bu üç mescidi ziyaret için seyahate çıkılır. İslâm bilginleri bu hadise uyarak fazilet itibariyle başta Mescid-i Harâm olmak üzere sırasıyla Mescid-i Nebi ve Mescid-i Aksa'ya yapılacak seyahatlerin makbul olduğunu kabul etmektedirler. Buna karşılık yine sözü geçen hadise göre bu üç mukaddes yer dışında Peygamberinki de dahil olmak üzere bütün türbe ve makamları ziyaret maksadıyla seyahate çıkmak yasaklanmıştır. (Kandemir, s. 620-621)

Hatta dört mezhebin imamları olan, Ebu Hanife, Malik b. Enes, İmam Şafi'î ve Ahmed b. Hambel de bu üç mescid dışındaki kutsal yerleri ziyaret etmenin ve yapılacak nezirlerin (adak) makbul olmayacağı görüşünde birleşmektedirler. (Kandemir, s. 620-621)

Çok tartışılmış olan bir konu da Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret meselesidir. Ünlü kelam ve fıkıh bilgini İbn Teymiye (1263-1328) ve öğrencisi Kayyimü'l-Cevziye yukarıda adı geçen hadise dayanarak, kabir ziyaretlerinin doğru olmadığını savunmuşlar (Ben Chenela, *İslâm Ans,* Cüz. 48-49 s. 825-829), aksi düşüncede olan İslâm bilginleri ise,"Ben öldükten sonra kabrimi kim ziyaret ederse, beni hayattayken ziyaret etmiş gibi olur" ve Hacc edip de beni ziyaretten bulunmayan, bana cefa etmiş olur" gibi hadislere dayanarak İbn Teymiye'nin düşüncesini paylaşmadıklarını belirtmişlerdir (Kandemir, s,620-621). İbn Teymiye yukarıdaki düşüncesine bir açıklık getirerek, Peygamberin kabrini ziyaretin "sefer bahis konusu olmadığı takdirde" meşru olduğunu söylemiştir. (Kandemir, s. 620-621)

Gazali ise, adı geçen "Şeddü'r-rahl" hadisiyle üç mescid dışındaki ziyaret yerlerine seyahatin yasaklandığını kabul etmekle beraber, bunun türbe ve kabirler gibi, ziyaret yerlerine gitmeye engel olmadığını ileri sürmüştür (Kandemir, s. 620-621).

İslâm dini ayrıca, aralarında kan bağı bulunan , bu sebeble de diğer müminlere nazaran birbirine daha yakın oldukları kabul edilenlerin yani akrabaları akrabalık münasebetlerini karşılıklı ziyaretlerle sürdürmelerini ister. Akrabaların aralarındaki bu münasebeti devam ettirmeleri Peygamberin hadislerinde de ısrarla üzerinde durulmuş ve tavsiye edilmiş bir konudur. Aksine davrananların Cennetten mahrum kalacakları açıkça hadislerde ifade edilmiştir. Akrabalar dışındakilerin gerek herhangi bir zamanda, gerek hastalık sırasında birbirini ziyaret etmelerinin Allah'ı hoşnut edeceğine dair hadisler de vardır (Kandemir, s. 620-621). Örneğin hasta ziyaretiyle ilgili bir Hadis-i Kudsi'de : "Gerçekten de kıyamet günü Yüce Allah der ki: Ademoğlu, ben hastalandım da ne diye beni ziyaret etmedin? Halimi hatırımı sormadın? Kul: Ya Rabbi,

der, sen alemlerin Rabbisin, ben seni nasıl ziyaret edebilirim? Allah: Bilmiyor musun? der. Filan kulum hastalanmıştı, ne diye onu ziyaret etmedin. Bilmiyor musun? ki, onu ziyaret etseydin beni onun katında bulacaktın" (Helmut, B. Ritter, Das Meer der Seele, s. 651). Bu doğrultuda bir çok dinî-tasavvufî eserde hasta akraba, dost, komşu ya da tanıdıkları ziyaret etmenin önemi üzerinde durulmaktadır. Örneğin ünlü şair ve mutasavvıf Yunus Emre, bir dörtlüğünde şöyle demektedir: "*Bir hastaya vardın ise/ Bir içim su verdin ise / Yarın anda karşı gele/ Hak şarabın içmiş gibi* " (İbn Arabi, *Mişkat u'l-Anvar mine'l-Ahbar.* Halep 1346, s. 40. Ali, *el-kâri, el-Ahadisü'l-kudsiya el-Arba'iniye* de adı geçen eserin eki) İbn Taymiye,er-Red alâ İbni Arabî ve's-Sûfiyye 57, 61-62. A. Gölpınarlı, *Yunus Emre Divanı ve Vesiletü'n-Nushiyye Mesnevisi,* İstanbul, 1965, s. 263 vd.)

Gazali, Müslümanın başka bir müslümana (din kardeşine), akrabalarına, komşularına ve kölelerine karşı görevlerini ve onlarla münasebetlerin nasıl olması gerektiğini açıklarken, hasta ziyaretini müslümanın 21. görevi olarak ele almakta ve sadece bir tanıdığın dahi olsa hasta müslümanı ziyaret etmelisin demektedir. Ayrıca "Hasta ziyaret eden kimse, Cennette kendine bir yer kazanmış olur" mealinde bir hadise de yer vermektedir. Hasta ziyaret etmenin âdâbı üzerinde de duran Gazzalî ziyaretecinin hastanın elini tutması ya da elini hastanın alnına koyup, nasılsın, demesi v.b. gibi sözlerle hatırını sorması gerekir, der.(Helmut Ritter, Al Ghasali, Da Elixler der Glückseligkeit Jeng 1923, 1959 Düsseldorf-köln, s. 143-174, Özellikle s. 160 vd.).

Türk Halk Geleneğinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri

Ziyaret, bir anlamda sosyal ilişkilerin sürekli olarak canlı tutulmasıdır. Ziyaretin yapılış nedenleri göz önünde tutulursa en belirgin ziyaretlerin aşağıdaki münasebetlerle yapıldığı anlışılır: a) İnsan yaşamının başlıca geçiş dönemleri olarak kabul edilen doğum, sünnet, evlenme ve ölümler dolayısıyla yapılagelen ziyaretler; b) Dinî bayramlar kandiller ve Ramazan ayı münasebetiyle yapıla gelen ziyaretler; c) Hastalık vb. durumlar nedeniyle yapılan ziyaretler; ç) İşlerinde, mesleklerinde başarı sağlamış akraba dost ve yakınların başarılarını kutlamak amacıyla yapılan ziyaretler; d) Sırf sosyal ilişkileri sürekli kılmak, canlı tutmak için günlük yaşamın el verdiği ölçüde yapılan ziyaretler; e) Veda ziyaretleri.

Bunlar arasında en önemlileri doğum, sünnet, evlilik, ölüm, hastalık ve bayram münasebetiyle yapılan ziyaretlerdir.

İnançlar ve Gelenekler

Malik Aksel

Büyük Çamlıca'da Selâmi Baba'yı bekleyen türbedara yeni doğacak çocukların ömürlü olmaları için çorap, mendil, zıbın, takke gibi eşya verilir. Türbedar, bunları alır, bir yere saklar. Çocuk doğunca bu çocuk Selâmi Baba'nın maneviyatına girmiş demektir, yahut ona bağlanmış olur. Hemen adaklar yerine getirilir. Bunlar koç, horoz, yağ, mum, hatta süpürgedir. Kırkıncı günü de çocukla buraya ziyarete gidilir.

Senesinde çocuk Selâmi Baba'nın mezarı çevresinde üçer defa dolaştırılır. Netice çocuğun başı ağrısa, Selâmi Baba'ya uğranılır. Ziyaretçilerden bazıları da buradan bir taş alır ki, bu da dilek taşıdır. Bunu evine götürür. Dilek yerine gelinceye kadar bu taş burada kalır. Fakat uzun müddet burada bırakılmaz, dilek yerine gelsin gelmesin, tekrar alındığı yere götürülür.

İstanbul'da türbe ziyaretleri çoktur. Her yere bir maksatla gidilir. Bazı camilerde cuma günü, çok defa da Sümbül Efendi'de cuma salâsı verilir. bu salâ, çocukların vaktinde yürüyemeyenleri içindir. Bu çocukların gömlek, don, çorap, papuç, takke gibi eşyaları salâya çıkanların torbalarına konur. Kaç kişi minarede salâya çıkarsa, sırtlarında da birer torba bulunur. Bunlar çocuk eşyaları ile doludur. Minare şerefesinin büyüklüğüne göre müezzin ile birlikte beş on kişi sırtlarında torba-

1104 DOĞUM ZİYARETLERİ

Doğum, her toplumda olduğu gibi halkımız için de mutlu bir olaydır. Evlilik bir anlamda doğumun gerçekleşmesiyle hayata geçmiş sayılır. Doğum yapan bir kadın, eşine akraba ve komşularına kadınlığını, üretkenliğini kanıtlamış aile içindeki saygınlığını da pekiştirmiş olur. Baba için ise, çocuk, adının ve soyunun sürekliliği demektir. Halk deyimiyle onun "ocağı tütüyorsa (yani çocuğu varsa)" içinde yaşadığı sosyal çevre içinde muteber bir yere sahiptir. Çocuk aynı zamanda sülale ve soy-sop için de önemlidir. Ona, aile bireylerinin sayısının artmasına, dolayısıyla dışa karşı daha güçlü bir dayanışma için gerekli olan bir unsur olarak bakılır. Bundan dolayı doğum, aile bireylerinin ötesinde bütün akraba dost ve komşuların sevinmesine yol açar. İşte doğumla gelen bu mutluluğu anne, baba ile paylaşmak için akrabaların, dostların, komşu ve tanıdıkların yapmış oldukları ziyaretlere doğum ziyareti denir.

Halk geleneği, yeni doğum yapmış anne ve çocuğu görmek için yapılan ziyaretleri "göz aydına gitme", "mübarek olsuna gitme", "lohusaya gitme", "uşak görmeye gitme", "çocuk kademi", "çocuk yoklama", "doğdu görme", "lohusa bakma" biçimlerinde adlandırmaktadır. Lohusayı ziyaret ve yeni doğmuş olan bebeği görme ziyaretleri, doğumun ilk üç gününden, başlayıp kırkıncı gününe kadar devam eder. Bu ziyaretin aynı süre içinde lohusa olan kadınların kırkları çıkmadan biribirilerini ziyaret etmelerinden genellikle kaçınılır. Bununla çocukların "kırklarının karışmaları"nı önleyeceklerine inanırlar (, Örnek, Halkbilim, s. 160,Bolu) Lohusa kadını zamanında ziyaret edip kutlayamayanlar hoş karşılanmaz, kötüye yorumlanıp kınanır.

Göz aydın ziyaretinin Türkiye'nin hemen hemen her yerinde yaygın olan bir kuralı, yeni doğmuş çocuğa ziyaretçilerin çeşitli armağanlar götürmesidir. Armağanlar ilk ziyarette de sunulabilmektedir. Armağanlar çok çeşitli olabilmekte değeri ya da büyüklüğü, ziyaretçinin doğum yapan anne ve çocuğa yakınlığı yanında ekonomik durumuna da bağlıdır. Göz aydın ziyareti armağansız olmaz.

Armağanlar arasında en yaygın olanı, altın ve altından yapılmış olan nazarlıklar, maşallahlar ile çocuk giysileridir. Bunların yanısıra mavi boncuk, kırk gömleği ve oyuncak. Son zamanlarda büyük kentlerde çocuk adına bankada hesap açtırılıp, hesap defteri armağan olarak sunulmaktadır.

Anne, baba kardeş gibi doğum yapan kadının yakınları, çocuk yanında anneye de armağanlar verirler. Halk geleneklerinin henüz egemen olduğu yerlerde doğumdan sonraki ilk haftada lohusa kadının kendini toparlayabilmesi için özellikle yakın akraba ve komşular süt, yoğurt, muhallebi, bisküvi ve benzeri yiyecekler birlikte götürürler.

larla görünürler.

Sonra da hep birden yüksek sesle salâya başlarlar. Çoğunun başında sarık vardır. Salâ verirken elleriyle tutunup minare şerefesinde üçer defa dönerler. Minareden inilince bu torbalar açılır, içindekiler sahiplerine verilir. Bunları alanlar evlerinde bu eşyaları kıbleye doğru bir yerde muhafaza ederler. Salâ sırasında, hatta biraz sonra kadınlar çocuklarını ellerinden tutarak veya kucaklarına alarak üç defa minare çevresinde -aşağı yukarı elli altmış kadar kadın- koşarak dolanırlar.

Bu âdet oldukça eskidir. Hatta Bektaşi tarikatından Talât Albayrak'ın böyle bir resmi vardır. Burada kadınlar yaşmak ve feracelerle bu merasime iştirak ederler. Kadınların niyetleri yerini bulunca adaklar da yerini bulur. Bunlar da kadın ziyaretçilerin vakit ve hallerine göre değişir. Bundan sonra Sümbül Efendi'de kuyudan çıkarılan şifalı sudan çocuklara bardak bardak verilir.

Bu gibi dilek salâları sade Sümbül Efendi'de değil, birçok büyük camide verilirdi. Nitekim Şehzade camiinde de yapılırdı.

Ayrıca gelinlik kızların kısmetlerinin açılmaları için de salâlar verilirdi. Bunların eşyaları torbaya konur, istek ve dileklere göre ya sadece müezzin veya birkaç kişi minareye çıkardı. Ayın ilk cuması olmasına da dikkat edilirdi. Torbaya konan eşyalar da boncuk, gerdanlık, tarak, yemeni, terlik, peşkir, anahtar, küpe, yüzük, bilezik gibi şeylerdi. Yine müezzin, kayyum, ihtiyar veya genç hafızlar, bu torbaları sırtlarına alıp, hep birden öğle vakti minareye çıkarlar. Aşağıda kadınlar toplanır, bunları seyrederler. Salâ bittikten sonra, yine torbalar açılır, herkes ne koymuşsa onu alır evde saklar. Yemeni, tesbih gibi şeyler de salâdan sonra Sümbül Efendi'nin kızı Merkez Efendi'nin karısı Rahime Hanım'ın türbesine konur. Adak yerini buldu mu, koydukları eşyayı alıp oraya yenisini getirirlerdi.

Yine Sümbül Efendi'nin penceresine çocukların okumuş yazmış olmaları için elifba, hokka, kalem gibi şeyler bırakılır.

Göz aydın ziyaretlerinde konuklar çocukla ilgili çeşitli dileklerde bulunurlar. Örneğin,"adı ile yaşasın", "adını biz verdik, yaşını Allah versin", "ak bahtların olsun", "ak sakallı olsun" "Allah analı babalı büyütsün", "Allah bağışlasın", "Allah kademli etsin" vb. Doğum yapmış anne de: "Ağzının tadıyla büyütesin", "uğur getirsin", "hayırlı olsun", "mürüvvetini göresin", "yatağın dolu kalksın" ve benzeri kalıplaşmış sözlerle kutlanır.

Sünnet Ziyaretleri

Müslüman toplumlarda erkek çocuğun sünnet olması şart koşulmaktadır. Bundan dolayı bütün müslüman toplumlarda olduğu gibi Türkiye'de de sünnet insan hayatının geçiş dönemlerinde önemli bir aşamadır. Müslüman olan bir çocuğu müslüman olmayan bir çocuktan ayıran dinsel işarettir denebilir.

Sünnet geleneğine büyük bir önem veren Türk toplumu onu, "sünnet düğünü" diye adlandırmakta, evlilik düğünü gibi bunu da düğün diye nitelendirmektedir. Ancak Türkiye'nin tümünü kapsayan sünnet düğünleriyle ilgili monoğrafik bir inceleme yapılmamış olduğundan sünnet düğünleri münasebetiyle yapılan ziyaretler üzerindeki değerlendirmemiz sınırlı kalacaktır. Eldeki verilere göre Türkiye'nin hemen her yerinde köyde ve kentte yaygın olan bir gelenek, sünnet olacak çocukların sünnet öncesi anne, baba, yakın akraba, kardeş ve arkadaşlarının eşliğinde sünnet giysileri içinde çevrelerindeki türbe ve yatırlara götürülüp ziyaret ettirilmeleridir. Ankara'da Hacı Bayram-ı Velî türbesi ve Konya'da Mevlanâ Celaleddin türbesi sünnet olacak çocukların bu kentlerde ziyaret ettirildikleri yerlerdir. Sünnet düğünlerinin yapıldığı ilkbahar,

yaz ve özellikle sonbahar aylarında adı geçen türbeler ziyarete gelen sünnet çocukları ile dolup taşar. Yakın zamana kadar İstanbul'da uygulandığı saptanmış bir sünnet geleneğine göre, sünnet tarihinin kesinleşmesinden ve gerekli hazırlıkların yapılmasından sonra sünnet olacak çocuk ya da çocuklar, sünnet giysileri içinde anne veya büyük anneleri ile birlikte sünnet düğünlerine davet edecekleri aileleri birer birer ziyaret ederler. Bu ziyarete "davet ziyareti" adı verilir. Çocuklar gittikleri evlerde büyüklerin ellerini öperek onları davet ederken ev sahipleri de dileklerini "Maşallah", "yetiştirene şükür", "İnşallah okuyup adam olduğunu da görürüz", "darısı güveğiliğine", "Allah düğününü de göstersin" vb. sözlerle dile getirirler. Çocukların anne veya büyükanneleri de : "Darısı başınıza", Allah hepinize sevinçli günler göstersin" vb. sözlerle karşılık verirler.

Çeşitli nedenlerle sünnet düğününe katılamamış akraba, dost ve tanıdıklar, sünnet olan çocuğu evinde de ziyaret ederler. Ziyaretçilerin sünnet çocuğuna armağan vermeleri özellikle kentlerde yay-

Koca Mustafa Paşa'dan olduğu gibi daha buna benzer birçok âdetler bugün de unutulmamıştır. Bu gibi yerlerin ayrılmaz kişileri satıcıları, başta gelenleri de dilencilerdir. Dilenciler,

"Allah kısmetini açık eylesin", "Allah ne muradın varsa versin", "Allah gönlüne göre dilediğini versin" diye dua ederek sadaka ister. Ziyaretçi daha fazla dayanamaz, nafakasından kestiği beş on parayı bu dilencinin avucuna sıkıştırır. Buradaki satıcılar ise çocuklara musallat olur. Kimisi horoz şekerli, kimisi glübeşeker, kimisi kuş lokumu, sakız leblebisi, susam helvası satar. Macuncular, daha kimler görünmez. Hele su muhallebicisi bunların en şaklabanıdır.

Satıcı durmadan bağırıyor:

-Altı tabak su muhallebisi altmış para, altmış para!

-Kız Hanife, altı tabak altmış para, ne dersin, on para tanesi!?.

-Ver bakalım bir tabak muhallebi, ama pekmezi bol olsun!

Su muhallebicisi tabağa ustalıkla bir dilim muhallebi kor, üzerine de teneke ibrik ile pekmez döker. Genç kız yürek şeklindeki kaşığı yalaya yalaya muhallebiyi bitirir. Cebinden çıkardığı on parayı muhallebiciye verir.

-Hanım abla şaka mı ediyorsun, altmış para dedik, hem de bağıra bağıra.

-Ama sen altı tabak altmış para dedin. Bir tabak on para etmez mi?

-Ben muhallebinin altı tabak dedim. Yani, altında tabak var.

-Öyle ya... Altında tabak varmış. Altı tane tabak değilmiş! Sen adam aldatacağına kendini Baba Cafer'e okut! Burada enayi yok. Herkesi kandıramazsın.

Malik Aksel, İstanbul'un Orta Yeri, 1976

gın bir gelenektir. Armağanların değeri onları veren kişilerin sünnet çocuğuna yakınlığı ya da onların ekonomik gücüne bağlı olarak değişebilmektedir. Çocuğa verilen armağanlar arasında, en yaygın olanlar, "maşallah" altın, oyuncak, para, takım elbiselik, dolmakalem, bisiklet, hesap cüzdanı, gömlek vb. şeylerdir (Örnek; *Geleneksel Türk Kültüründe Çocuk,* s. 209 v.d.).

Evlenme Ziyaretleri

Evlenme de insan yaşamının doğum gibi önemli bir aşamasıdır. Evlilikle yeni bir sosyal kurum olan aile oluşurken, beraberinde bir takım toplumsal ilişkilerinin başlamasına ve akrabalıkların oluşup gelişmesine yol açar. Evlenme olayı biribirini izleyen bir takım aşamalardan oluşur. Kültürel değişimin yoğun olduğu kentlerde daha etkin biçimde görülen tanışıp evlenme âdeti günden güne yaygınlaşırken, geleneğin ağır bastığı kent, kasaba ve köylerde görücü usulüyle evlenme halen süregelmektedir. Bu tür evlilikte, evliliği belirleyen evlenecek kadın ile erkek değil, ailedir. Bundan dolayı evlenme olayının ilk aşaması olan ve halk dilinde "evlenme işine girişme", "kız bakma", "kız arama", "kız soruşturma" vb. adlar verilen ziyaretler yapılır. Bu ziyaretin temel amacı, evlendirmek istedikleri oğulları için "münasip" bir kız bulmaktadır. Kız bakma, erkeğin annesi (oğlan anası), yakın akraba ve komşu kadınların işidir. Bunu "görücülük" ya da "görücüye çıkma" diye adlandırılan ikinci bir ziyaret izler. Bu ziyarette, uygun olduğuna karar verilen kızı görmeye onu daha yakından tanımaya gidilir. Ziyarete katılanlar arasında erkeğin annesinin yanısıra akrabadan ve komşulardan yaşlı kadınlar katılır. Eğer bu ziyarette kız beğenilmiş, erkek ile babası uygun bulmuşlar ise, "kız isteme" adıyla adlandırılan bir ziyaret daha yapılır ve kız alışılmış sözlerle ailesinden istenir. Kızın ailesi de "Allah yazmışsa, kısmet olur, biz de veririz" vb. sözlerle olumlu karşıladıklarını belirtirler. Eğer görücüleri beğenmemiş iseler yani kızı vermek istemiyorlarsa, "Daha kızımız küçük, şimdilik evlendirmeye vaktimiz müsait değil. Allah size hayırlısını versin. Kusura bakmayın..." gibi sözlerle reddederler. (Veysel Arseven, "Kırşehirde Evlenme ve Düğün Adetleri", *T.F.A.* C.3, Şubat 1955, s. 1069)

"Dünürcülüğü", "Söz kesme" ziyareti izler. Dünürcülük yoluyla anlaşan taraflar, bu sefer daha geniş bir davetçi huzurunda söz keserler. Bu ziyaret esnasında "başlık" (ağırlık, kalın) konusu ile hediyeler konuşulur. (Örnek, *Türk Halkbilimi,* s. 191 vd.)

Evlilik ve düğün münasebetiyle yapılan başka ziyaretler de vardır: Örneğin, Kırşehir'de Cuma günü davetiyelerin dağıtılmasından sonra Cumartesi günü öğle zamanı "kızevi" bütün komşuları hısım ve akrabaları toplayıp "erkekevi"ne "hayırlı olsun"a giderler. Yemek orada yendikten sonra geri dönülür. Bunu erkek evinin ya da tarafının karşı ziyareti izler. Önde davul zurna arkada kalabalık, kız evini ziyaret ederler. Orada bir müddet kaldıktan sonra dönerler (Arseven, *TFA.* C.3 Şubat 1955 s. 1096). Türkiye'nin hemen her bölgesinde yaygın olan başka bir âdet de düğün ertesi, başta kaynana olmak üzere hısım-akraba, konu-komşu kadınların toplanıp gelini görmeye gitmeleridir. Suşehri(Sivas)'nde gelini görmeye gidenlerden yaşça büyüklerin ellerini onları karşılayan gelin öper ve onlara kahve ikram eder. Çeşitli eğlenceler yapılır sonra yaşlı bir kadın tepsi dolaştırıp para toplar. Bu para geline verilir (Polat, "Suşehri Köylerinde Düğün", *TFA.,* C.3 Ocak 1954, s. 888). Harput (Elazığ)'ta "subaha" ya da "yüz açma" diye adlandırılan bu ziyarette güveği evinde gelin kendisini görmeye gelen kadın misafirlere ilk defa yüzünü açmış olur (Memişoğlu, "Harput'tu Oğlan Evinde Erkekler için Kına Gecesi", *TFA,* C. 4 Ocak 1956, s. 1235-1237).

Yine Türkiye'nin her yerinde yaygın olan bir âdete göre, gerdek gecesini (zifaf) izleyen günlerde gelin ve güveyin baba evlerini ziyaretin yapılış tarihleri ve biçimleri çeşitlilik göstermektedir. Örneğin bazı yerlerde el öpme ziyareti, gerdek gecesinin ertesi günü sabahleyin yapılır. Güvey ile gelin er-

kenden kalkıp önce oğlan evine, sonra da diğer akrabalara gidip büyüklerin ellerini öperler. Büyükler de maddî olanakları ölçüsünde tarla, davar, altın v.b. armağanlar verirler. Bu armağan verme âdetine Çumra (Konya) Köylerinde "el öpmeklik" adı verilir. Adı geçen yerdeki el öpme ziyareti düğünden on beş gün sonra yapılır (Varol, "Çumra'nın Alan köyünde Düğün", *TFA,* C.3, Kasım 1954, s. 1020-1023) Suşehri (Sivas) Köylerinde de el öpme ziyareti düğünden onbeş gün sonra yapılır. Ancak burada güveği kayınata ve kayınananın elini öpmek için yalnız gider, birlikte armağanlar götürür orada bir gece kaldıktan sonra döner. Gelin de ondan sonra anne ve babasının ellerini öpmek üzere gider ve orada bir hafta kalır (Polat, s. 857 vd.). Harput'ta el öpme ziyareti düğünden üç gün sonra (Fikret Memişoğlu, a.g.m.) İspir (Erzurum) köylerinde damat ile gelin düğünden üç-beş hafta sonra el öpmeye kız evine giderler. Bu âdete adı geçen yörede "ayak açması" adı verilir. Bu yörede de kız evinde dağıtılmak üzere çeşitli armağanlar götürürler (Duman, "Petekli Köyünde (İspir) Düğün Adetleri", *TFA,* C. 18 Şubat 1979, s. 8600-8602).

Bayram Ziyaretleri

Bayram ziyaretlerinin başında dinî bayramlarımız olan Ramazan bayramı ile Kurban bayramında yapılan ziyaretler gelir. Bayram namazına giden erkekler ve erkek çocuklar, namazdan sonra bayramlaşır. Aynı şekilde camide karşılaşan dost, komşu ve tanıdıklar da orada biribirinin bayramını kutlarlar. Asıl bayram ziyaretleri insanların en başta anne ve babasına ve diğer aile büyüklerine, akrabalara, komşu, dost tanıdıklarına yaptıkları ziyaretlerdir. Bayram ziyaretine çocuklar da katılır. Bayram ziyareti yapacak çocuklar bayramlıklarını giyerler büyükler de yeni olmasa bile daha özenle giyinmeye dikkat ederler. Küçükler büyüklerin ellerini öper, büyükler de çocukların bayramını kutlayıp onları sevindirecek para, mendil şeker vb.

armağanlar verirler. Bayram ziyaretine gelenlere ev halkı "ikramda" bulunur. İkram edilen şeylerin başında kahve, çay, şurup, gül şurubu, vişne şurubu vb.) gelir. Bunların yanında kete, baklava v.b. tatlıların ikram edilmesi de söz konusudur. Nişan töreninden sonra araya eğer bayram girmişse her iki taraf birbirini ziyaret edip çeşitli armağanlar (giysi, kumaş, şeker vb.) sunarlar.(S. V. Örnek, *Türk Halkbilimi,* s. 199).

Bayram ziyaretleri kısa olur. Bunun nedeni de bir günde bir çok aileyi ziyaret edip bayramlaşmak isteğinden ötürüdür. Bazı bölgelerde özellikle köy ve kasabalarda erkekler kendi aralarında biribirlerini ziyaret edip bayramlaşırlar, kadınlar da ayrı olarak birbirine bayram ziyaretinde bulunurlar. Örneğin, Ege'de Naldöken Tahtacıları'nda köyün erkekleri gruplar halinde bayramın birinci gününde ev ev dolaşıp biribirlerinin bayramını kutlarlar. Küçükler, büyüklerin ellerini öper, büyükler de küçüklerin bayramlarını kutlarlar. Misafir ağırlamaya evden bir kadın bakar her gelen kişiye ikramda bulunur. İkram için her evde bir masa donatılır. Misafirler bayramlaşmayı ayak üstü yapıp kendilerine ikram edilen kahve ve yiyeceklerden hepsinden yemek ve içmek zorundadırlar. Aksi halde ev sahibi alınır. Misafirlerin en çok tercih ettiği şey ise rakıdır. Bu suretle üç dört saat içinde bütün köyü dolaşıp bayramlaşmış olurlar. Bir çok kent, kasaba ve köyde de yaygın olduğu gibi kadınlar bu bayramlaşmaya katılmaz. Bayramın ikinci günü her evin kadını "Bayram kahvesi" pişirip komşu ve tanıdıklarını çağırır. Kadınlar arasındaki bayramlaşma bu şekilde olur (Rıza Yetişen, "Naldöken'de Kurban Bayramı". *TFA.* C. 10 Mart 1967, s. 4364-4367).

Ölümle İlgili Geleneklerde Ziyaret

Başsağlığı dileme: "Ölenin yakınları, tanıdıkları, dostları, ölümle ilgili adetleri yerine getiremeseler bile, kederli ailenin acısını paylaşmak ve ruhsal sarsıntısını dengelemek için "ölü evi"ne gidip başsağlığı dilerler. Başsağlığı dileme, ölüm gününden

1108 başlayarak bir yıla kadar uzayabilir. Taziyet ziyaretine gidenlerin ençok kullandıkları kalıp ifadeler arasında, Allah başka acı vermesin, Allah sizlere uzun ömür versin, Allah ecir-sabır versin, mekanı Cennet olsun, Allah taksiratını affetsin. Ayrıca, ne yaparsın ölenle ölünmez, Allah'ın emrine karşı gelinmez vb. sözlerle ölenin yakınlarını teskine çalışırlar. Bazı bölgelerde (Güneydoğu) taziyete gidenler ölü evinin baş sağlığına gelenlere ikram da kullanabilmesi için birlikte kahve, un, şeker, pirinç ya da kurbanlık koyun götürürler.

Mezar Ziyaretleri

Türkçede "kabir" karşılığında kullanılan "mezar" sözcüğü de Arapça "ziyaret"den türetilmiştir. İslâm dinî mezar ziyaretini insana kendi akıbetini hatırlatarak ibret dersi verdiği için faydalı görmüştür. (M. Yaşar Kandemir, "Ziyaret", *İA.* Cüz 144, 620 vd. ve Helmut Ritter Al-Ghasali. Das Elixier der Glückseligkeit Jeno 1923; 1959, s. 162)

İslâm geleneği mezar ziyaretlerinin Cuma, Cumartesi ve Perşembe günleri yapılmasını öğütler. Anadolu halk geleneğinde ise mezar ziyaretinin günü ve zamanı konusunda bir birlik görülmez. Yapılmış bir araştırmaya göre, Türkiye'de mezar ziyaretlerinin günü ve zamanı hakkında şu tespitlerde bulunulmuştur: a) Ölü sahipleri ölünün gömüldüğü günün ertesi günü sabahleyin güneş doğmadan mezarı ziyaret ederler (Ankara); b) Ertesi gün ziyaret ederler (Ankara, Afyon, Sivas, Uşak); c) Bir hafta sonra mezar ziyaret edilir (Eskişehir, Erzurum, Sivas, Niğde, Kırşehir); e) İstenildiği zaman (Ankara, Uşak, Konya); f) Kırk gün sonra (Kastamonu, Eskişehir, Sivas); g) Ölü sahibine bağlı (Merzifon, Eskişehir); h) Üç gün sonra (Urfa, Çankırı, Çorum, Divriği, Maraş); ı) Gömüldüğü günü takip eden ilk Cuma (Çorum, Kayseri); j) ilk Perşembe (Kayseri); İlk Cumartesi güneş doğmadan (Sedat Veyis Örnek, 9, s. 80) Yıl içinde de Arife, bayram ve kandil gibi kutsal günlerde mezarları ziyaret etmeye Türkiye'de büyük önem verilmektedir. Bayramlarda mezarlıklar kentlerde, köylerde bu gün bile ziyaretçilerle dolup taşmaktadır.

Kars'ın Pırsak Köyü'nde Nevruz bayramına yakın bir Cuma günü akşamı (Perşembe) günü "Ölü Bayramı" kutlanır. Evlerde helva yapılır çeşitli yemişler alınarak hazırlanır. Halk toplanıp, önlerinde hocalar, hacılar diye adlandırılan Kerbelâ'yı ziyaret etmiş olanlar olduğu halde mezarlığa giderler. Önce hocalar mevlüt okuyup dua ederler. Duadan sonra, herkes beraberinde getirmiş olduğu helva ve yemişi çocuklara, yetimlere ve fakirlere dağıtır. Kalanını kendi yakınlarının mezarı üzerine döker. Herkes kendi yakınlarının mezarlarını ziyaret edip dualar okuduktan sonra ağlayıp yas tutarlar (Aydınoğlu: "Kars'ın Pusak Köyünde Nevruz". *TFA,* C.12, Mayıs 1969, s. 5208).

Ege'de, Naldöken Tahtacıları, bayramlarda mezarları bayramın ikinci ve üçüncü günleri ziyaret ederler. Ziyaret esnasında kahve pişirilir yiyecekler yenir (Yetişen: "Naldöken'de Kurban Bayramı", *TFA,* S. 10, Mart 1967, s. 4364-4367).

Türbe ve Yatır Ziyaretleri

Mezar ziyaretleri arasında halkın büyük saygı gösterip kutsal olduğuna inandığı ve bundan dolayı çeşitli amaçlarda ziyaret ettiği kişiler türbe ve mezarları önemli bir yer tutar. Bunlar;

a) İslâm dininin peygamber kabul ettiği kişilerin mezar ya da makamları olduğuna inanılan ziyaret yerleri: Hazret-i İbrahim'in doğduğu mağara (Urfa mevlid-i Halil Camii içinde), Halilürrahman Gölü (Urfa), Aynzeliha (Urfa), Eyyüb Peygamberin ve karısı Rahime'nin türbeleri (Urfa, Eyüp Nebi Köyü), Eyyüp Peygamber'in Hastalık çektiği mağara, kutsal suyu ile yıkanıp şifa bulduğu "Kuyu" (Urfa, Eyyübiye mahallesi), Elyasa Peygamberin türbesi (Urfa, Eyyüp Nebi Köyü), Şuayb Peygamber makamı olarak kabul edilen "ev ve mağara" (Urfa, Şuayb şehri), Musa Peygamber'in makamı olduğuna inanılan "Kuyu" ve "asasının izi" (Urfa, Yağmurlu Köyü), Yahya Peygamber'in türbesi (Antakya), Yakup Peygamber'in mezarı (Ağrı), Hızır(ya da İlyas) makamları (Hatay, Kayseri, Adana);

b) Hazret-i Peygamber'in soyundan olan, Ashab veyahut Ensardan kişilerin türbe ve mezarları: Battal Gazi (Eskişehir-Seyitgazi), Hüseyin Gazi (Ankara-Hüseyingazi), Hazret-i Ali'nin torunları olduğuna inanılan "Çifte Gelinler" (İstanbul- Kocamustafapaşa) "Eyyüb Sultan türbesi" (İstanbul-Eyüp), "Bilal-i Habeşî türbesi" (İçel-Tarsus), "Muhammet el-Ensari" (Gaziantep), "Hazret-i Talha" (Gaziantep), "Ukkaşe Hazretleri, Sad ibn Vakkas" (Kahramanmaraş), "Malik Ejder" (K.Maraş). Hazret-i Hüseyin'in soyundan geldikleri için "seyyid" unvanıyla anılanlar: Seyyit Battal ve babası olduğuna inanılan Hüseyingazi'den başka Seyyid Kudbeddin (Samsun), Seyyid Burhaneddin (Kayseri), Seyyid İbrahim (Antalya), İshak Seydi, Yunus Seydi, Sey-

yid İbrahim, Celaleddin (Antalya, Akseki), Seyyid Şerif (Kayseri-Develi) Seyyid Nizam (İstanbul-Sivlivrikapı), Seyyid Ali Fenarî (İstanbul-Defterdar) Seyyid Siyamî (Ankara-Çubuk), Seydi Yusufî Dede (Ankara-Bala-Zıvra Köyü), Seyyid Bilal Dede (Sinop);

c) Adı sanı bilinmeyen şehidler;

ç) Anadolu'da yaygın çeşitli tarikatlerin kurucuları, mensupları olan şeyhler, babalar, dedeler, dervişler. Bunların arasında en ünlüleri: Hacı Bektaş-ı Velî (Nevşehir-Hacıbektaş). Hacı Bayram-ı Velî (Ankara-Ulus), Mevlâna Celalüddin-i Rumî (Konya), Aziz Mahmud-ı Hüdaî (İstanbul-Küçük Çamlıca), Âşık Paşa (Kırşehir), Şaban-ı Veli (Kastamonu), Hacim Sultan (Uşak), İbrahim Hakkı (Erzurum), Ebu İshak el-Kazurunî (Erzurum), Abdal Musa Tekkesi (Antalya Elmalı), Geyikli Baba (Bursa), Kemal Ümmî Türbesi, (Bolu-Tekke Köyü);

d) Ahiler: Ahi Evren (Kırşehir), Ahi Baba (Erzurum), Ahi Şerafeddin (Ankara), Ahi Erbasan (Kütahya);

e) Hükümdar, bey ve ünlü komutanlar: Murad-ı Hüdavendiğâr türbesi (Bursa ve Kosova), Yeşil türbe (Bursa), Paşa türbesi (İçel-Silifke-Ayaz Köyü) Kadı Burhaneddin Türbesi (Sivas);

f) Ve Anadolu'nun İslâmlaşmasında, Türkleşmesinde büyük rol oynadıkları kabul edilen Alp Erenler, Horasan Erenleri, İslâm mücahitlerine izafe edilen türbe ve mezarlar.

Halkın büyük bir saygıyla ziyaret ettiği türbe ve mezarlar arasında kadın evliyaya ait olanları da vardır. Örneğin, Fatma Ana (Kütahya), Valide Sultan (Seyitgazi), Kral Kızı (Seyitgazi), Rabia Hatun (Erzurum), Ane Hatun (Erzurum), Taus Baba (Hatun) (Konya-Meram), Kırk Kızlar (Seyitgazi, Bolu), Kar Yağdı Sultan (Ankara), Yavuz Ana Sultan (Ankara-Ayaş), Cimcime Sultan (Ankara-Haymana), Bacım Sultan (Ankara-Nallıhan), Sarı kızlar (Afyonkarahisar), Selamet Hatun (Amasya), Sarı Ana (Muğla-Marmaris), Üz Kızlar (Konya), Sarı Kız (Edremit-Kaz Dağı), Lohusa Kadın (İstanbul-Tepebaşı), Çifte Gelinler (İstanbul-Eyüp), Eyyüp Peygamber'in eşi, Rahime'nin türbesi (Urfa-Eyüp Nebi Köyü) vb.

Halkın türbe ve mezarlarını çeşitli amaçlarla ziyaret ettiği Veli ya da Erenlerin bir kısmı belli adları olsa bile - etkili oldukları alanlar doğrultusunda, kimisi belli özelliklerine göre, kimisi de kendilerine adanmasını nesnelere göre adlandırılmışlardır. Örneğin, geç yürüyen çocukların yürümelerini sağladığına ya da sağlayacağına inanılan "Yürüyen Dede" (Ankara, Bursa) veya "Ayak Dedesi" (Isparta), Hötüm Dede (Eski Malatya), Boğmaca ve müzmin öksürüğü sağaltığına inanılan "Öksürük Dede" (Afyonkarahisar, Erzurum). Özellikle sıtma hastalığını iyileştirdiğine inanılan "Sıtma Dedesi" (Ankara-Ayaş, İsparta) , İnsanların dileklerini, muradlarını çabuk karşıladığına inanılan özellikle de bundan dolayı ziyaret edilen "Tezveren Dede" (İstanbul-Divanyolu, Balıkesir-Edremit). Ciğer adağını sevdiğine adanan "Ciğer dede" (Ankara, Balıkesir-Edremit). Huysuz çocukların uslanmalarını sağlayacağına inanılan "Hulk Dede" (Gaziantep-Kilis) ya da "Huy kesen Dede" (Erzurum). Adak olarak ziyaretçilerinin türbesinde bardak kırdığı "Bardakkıran Dede" (Balıkesir-Edremit, Ankara). Mezarı başında hastalara toprak yalattırılan ve bununla şifa bulacaklarına inanılan "Toprak Dede" (Ankara-Ayaş). Türbesine bayrak adanan "Bayraklı Dede" (İzmit). Göğüsleri sütten şişen yeni doğum yapmış annelerin ziyaret ettiği "Um-um Dede" (Ankara-Ayaş). Özellikle kulak ağrılarına müptela olanları ziyaretgâhı olan "Kulak Dede" (Manisa-Akhisar).Sarılık hastalığını iyileştirdiğine inanılan "Sarılık Dedesi". Kendisine göbek atmak suretiyle adakta bulunulan "Göbek Dede (Ali Baba, Saka Baba) (İstanbul'dan dolayı "Kız Dedesi" diye anılan yatır (Isparta). Bu örnekler bize ziyaret edilen kimi türbe, yatır gibi ziyaret yerlerinin bir yerde belli hastalıkların "pirleri" olarak kabul edildiğini göstermektedir. Her ne kadar çok eski olan animistik inançların kalıntısı da olsalar.

Ziyaret Zamanı

Genel olarak türbe ve yatır ziyaretleri haftanın, Perşembe, Cuma, Cumartesi ve Pazar günlerinde yapılmaktadır. Ancak, ziyaretçilerin arzu ve imkânlarının el verdiği zamanlarda da yapıldığı görülmektedir. Bunun yanında yılın belli mevsim ya da aylarında ziyaret edilen yerler de vardır. Örneğin, Bolu'nun Akçakavak Köyündeki Sarı Müderris Türbesi yılın Temmuz ayında ziyaret edilir. Köy halkı aralarında para toplar, çevre köylerden ve ilçeden konuklar davet edilir. Gelenler önce türbeyi ziyaret ederler. Dua okuyup mezarın etrafında üç ya da yedi defa dönerler. Bazı ziyaretçiler, türbe içinde Allah rızası niyetiyle iki rekat namaz da kılarlar. Daha sonra türbe etrafındaki ağaçların al-

1110 tında mevlit okunur. Mevlitten sonra köy halkının pişirmiş olduğu "nohutlu pilav" tepsilere konularak konuklara (ziyaretçilere) ikram edilir. İkindi namazından sonra ziyaretçiler orayı terk eder. Sarı Müderris'e yapılan adaklar arasında, tesbih, seccade, kazak, havlu vb. eşyadır. Maddî durumu iyi olanlar kilim ve halı da adarlar.

Aynı ilde bulunan Ümmî Kemâl türbesi de her yıl Ağustos ayında ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler, mezarın etrafında yedi defa dönerek dua ederler. Ziyaretler sonrası cami bahçesinde Velînin ruhu için mevlit okunur ve âdet olduğu gibi mevlitten sonra ziyaretçilere şeker dağıtılır. Öğle vakti köy halkı hazırladıkları "Mantı" yemeğine ziyaretçileri davet ederler. Konuklar yemek için istedikleri eve girip ikram edilen yemeği yerler.

Kaz Dağı'ndaki (Edremit) "Sarı Kız"a her yıl Ağustos ile Eylül (13 Ağustos-11 Eylül) aylarında ziyarete topluca gidilir. Çadırlar kurulur, alış-veriş yapılıp eğlenilir. Burası Alevi-Tahtacı Türkmenlerinin ziyaret yeridir. Ziyaretçiler Sarı Kız'ın ruhu önünde dilekte bulunurlar. Dileklerinin yerine geleceğine inanırlar. (Tanyu, 177) Balıkesir'deki "Çırçıl Dede" her yıl İlkbaharda ziyaret edilir. Özellikle çocuk isteyenlerin ev sahibi olmayı dileyenlerin uğrak yeridir (Tanyu, s. 174).

Bazı türbe ve yatırlara ziyaretler özellikle Hıdrellez bayramında yapılır: "Dilek (Adak) Tepesindeki (Bursa-Erdek) "Murat Dede" (Seyit Gazi) bunlardan birisidir. Yerli halk Hıdrellez günü kafileler halinde buraya gider. Kurban adağı olanlar adaklarını burada keser. Kurbanı, doğrudan doğruya bir çok ziyaret yerinde yapıldığı gibi mezarında üzerinde kesenler de olur. Ziyarete gelenler farklı sosyal tabakalara mensup insanlardır. Daha çok ev, garaj, otomobil evlenme ve çocuk dileklerinde bulunulur. Çevreden topladıkları küçük taşlarla ev ve garaj maketleri yaparlar. Ayrıca çevredeki çalılalara bez parçaları bağlarlar. Görüldüğü gibi burada türbe, yatır ziyareti ile Hıdrellez Bayramı gelenekleri birbirine karışmış durumdadır.

Hıdrellez Bayramında ziyaret edilen bir başka yatır de "Hoşebe"dir. (Ankara, Nallıhan, Akdere köyü). Yüksek bir tepe üzerinde bulunan ve çevresi ardıç ağaçlarından oluşan bir mesire yeri olan ağaçların altında içki içer gülüp oynarlar. Yatırın bunu hoş karşılayacağına inanırlar. Hatta Hoşebe'nin mezarına içki dökenler bile oluyormuş. Yatırın, neşe muradı için geleneklere yardım edeceğine inanırlar (Tanyu, 140 vd) Arife günü, bayram ve kandillerde aile bireylerine ait mezarların ziyareti yanında yaygın bir adette türbe ve yatırların bu günlerde ziyaret edilmesidir.

Ziyaretçiler ve Ziyaret Sebepleri

Türbe ve yatır ziyaretçileri arasında bütün toplumsal grupların mensuplarını, değişik eğitim düzeyine mensup insanları görmekle beraber,daha az eğitim görmüş insanlarla, daha çok kadınların önem verdiği bir gelenektir denebilir. Konuya ziyaret sebebi açısından bakıldığında türbe ve yatır gibi halkın kutsal kabul ettiği yerleri arayanların başında hastalar gelmektedir. Bunlar arasında 1) Göz, kulak, sıtma, boğmaca, müzmin öksürük, akıl ve sinir hastaları, felçliler, cilt hastalığı olanlar, saralılar, başağrısı olanlar korkanlar, çarpılmış olanlar ve benzeri hastalıklara müptela olanlar 2) Çocuğu olmayan kadınlar; 3)Çocukları sürekli olarak ölen kadınlar, 4) Konuşmaları, yürümeleri gecikmiş olan çocuklar, 5) Toprak yiyen çocuklar, 6) Huysuz çocuklar, 7) Uyumayan çocuklar, 8) Sünnet olacak çocuklar, 9) Kısmetlerinin açılmasını dileyen genç kızlar, 10) Kocalarına karşı daha sabırlı olmayı dileyen kadınlar, 11) Ev sahibi, mal sahibi olmak isteyen, 12) Devlet kapısında işleri olanlar; bu işlerinin mutlu sonla betmesini dileyenler, 13) Hacı adayları ve Hacdan dönenler, 14) Yağmur duasına çıkanlar, 15) Hayvanları hasta olanlar, hayvanlarının sayısını ve ürünlerinin bereketli olmasını dileyenler, 16) Hukuksal bir sorunu olanlar, 17) Askerdeki oğlunun sa salim dönmesini dileyenler, 18) Çocuklarının ya da kendilerinin uzun ömürlü olmasını dileyenler...

Türbe ve yatırları ziyarete gidenlerin temiz ve abdestli olmaları gerekir. Abdest almak için birçok yerde türbe ve mezar yakınında bulunan, çeşme, göze vb. sulardan yararlanılır. Yaygın bir gelenek de ziyaretçilerin türbe kapısından ilk önce sağ ayaklarını atarak girmeleridir.

Türbe ve Yatırlara Yapılan Adaklar ve Çeşitli Uygulamalar

Yukarıda sayılan ziyaret sebepleri doğrultusunda

dileğinin gerçekleşmesi için türbe, yatır vb. kutsal kabul edilen yerlerden medet uman insanlar, dileklerine kavuşmak için adakta bulunurlar. Mutlu sonuç alındığı takdirde de adaklarını yerine getirirler. Adakların büyüklüğü ya da küçüklüğü bir yerde murat ya da dileğin büyüklüğüne bağlıdır. Bir başka deyişle büyük dileği olan büyük adakta bulunur, dileği nisbeten küçük, daha az önemli olan da daha küçük şeyler adar. Bazı türbe ve yatırlarda yatan velilerin kendilerine adanmasını istedikleri özel şeyler vardır. Bu durumlarda adak sahibi erenin istediği şeyleri adamak, yapmak durumundadır. Adaklar arasında en büyüğü "kurban" adağıdır. Kurban adağı her ne kadar ziyaretçinin ziyaret ettiği veli ya da yatıra karşı duyduğu saygının bir ifadesi ise de, halk geleneğine göre, dilek ve muradın gerçekleşmesi koşuluna sıkı sıkıya bağlıdır. Kurban, türbe veya yatırın bulunduğu yerde ya da mezarın üzerinde kesilir. Eti fakirlere ya da çevrede bulunan köy halkına dağıtılır. Adak sahibi kesilen kurbanın etinden yemez. Kesilen hayvanın kanının adak sahibinin alnına sürülmesi âdeti oldukça yaygındır. Bu gelenek, kurban adağında en önemli unsurun "kan akıtma" olduğunu göstermektedir. Adak kurbanı olarak koç, kuzu, dana, inek, oğlak yeğlenir.

Türbe, yatır vb. yerlere adanan şeyler arasında "süpürge", "kilim", "halı", "takunye", "koyun postu", "mum", "kandil yağı", "havlu" gibi eşya da vardır. Bu tür nesnelerin adanması, pratik bir sebebe bağlıdır. Örneğin, takunye, ziyaretçilerin abdest almaları sırasında giymeleri için; süpürge, türbe ve çevresinin temizliğinde kullanılması için; kilim, halı ve hayvan postu, türbenin tefrişi için; yağ ve mum, türbeyi aydınlatmak için. Son zamanlarda elektriğin bazı büyük türbelerde kullanılmasıyla mum ve kandil yağı yerine ampül adanmaya da başlanmıştır.

Bir başka adak da "mezar örtüsü" dür. Arapça "Siltâra" adı verilen mezar örtüsü adağı hemen hemen bütün müslüman ülkelerde yaygındır. Mezar örtüsünün genellikle rengi yeşildir. Ancak örtünün rengi, orada yatan ulu kişinin bağlı olduğu tarikate göre de değişebilmektedir. Türbe veya mezarın onarımı, mezar üzerine türbe yapımı biçimindeki adaklar da Türkiye'de olduğu gibi başka müslüman ülkelerde de yaygındır.

Türbelere yapılan adaklar arasına çeşitli yazı levhalarını katabiliriz.

Türbe yatır vb. kutsal yerlere yapılan adaklar ve uygulamalar arasında en yaygını "Çaput (bez parçası) bağlamaktır. Ülkemizde çok yaygın bu geleneğe göre kutsal kabul edilen ve dolayısıyla ziyaret edilen ağaçlar yanında türbe ve yatır ziyaretlerinde, ziyaretçiler, türbe duvarlarına, türbenin pencere demirlerine ya da mezar taşlarına veya türbe içinde dikilen bir sopaya çaput bağlamaktadır. Örneğin, her murat için ziyaret edilen İstanbul'daki (Üsküdar) Karaca Ahmet türbesine adakta bulunmuş olan ziyaretçiler dileklerine kavuşunca, türbeye zeytinyağı, mum getirirler. Türbeyi dışardan ziyaret edenler ise, pencerenin parmaklıklarına bez bağlarlar ve daha önce bağlanmış bezlerden birkaçını çözerler. Yine İstanbul, Eyüp Sultan Camiinin dış avlusunda bulunan "Çifte Gelinler" türbesini ziyaret eden nişanlı kızlar, gebe kadınlar türbeye yeşil ve kırmızı gazlı bezleri adarlar. (Bayrı, *İstanbul Folkloru,* s. 171). Aynı şekilde Tavus Baba türbesini (Konya-Meram) ziyaret edenler diğer adaklar yanında çaput da bağlar. Bu adakla ilgili yapılmış olan araştırmalara göre, çaput bağlama, ziyaretçinin "ben buraya geldim ve gerekli olan şeyleri yaptım" anlamına gelmekte veya velinin kendisini ziyaret eden kişinin dilek ve niyetini unutmamasını sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Bazı ziyaret yerlerinde çaput ya da bez parçası bağlanırken "niyet" tutulur : "Hastalığımı sana atıyorum (satıyorum) ey Allah'ın velisi" vb. sözlerle hastalığın velî tarafından yok edileceğine inanılır. Örneğin "Kırklar" ziyaretinde (Erzurum) ziyaretçi (hasta) elbisesinden bir parça kesip Kırklar'daki bir yere bağlar. Bununla hastalığın oraya bağlanmış olduğuna, yani hastalıktan kurtulacağına inanılır (Başer, s. 83 vd.).

Bazı ziyaret yerlerinde, ziyaretçiler "teberrük" olarak türbe veya yatırın bulunduğu yerde mevcut olan bez parçalarından (çaput) alırlar. Alınan çaputun yerine bir yenisini bırakırlar ya da bağlarlar. Aldıkları bez parçasını ya hasta üzerinde bir muska gibi taşır ya da tütsü yaparken ondan yararlanılır. Bununla hastalıktan kurtulacaklarına inanırlar (Başer, s. 127 vd.).

İstanbul'da "Telli Baba" türbesini (Sarıyer) ziyaret eden genç kızlar ya da anneleri dua ettikten sonra sandukanın üzerinde duran binlerce "gelin teli"nden birkaç tane alırlar. Dilekleri gerçekleşirse yani kısmetleri açılıp evlenirlerse almış oldukları gelin tellerini geri getirip yatırın sandukası üzerine bırakırlar. Yine İstanbul' da Sünbül Efendi'nin kızı Rahime'nin türbesini ziyaret edenler, mezar üzerinde bulunan "yemeni"lerden birisini alır, yerine de

1112 onu kıbleye karşı bir yere asar, eğer hasta için almışsa, onu hastanın başının altına koyar. Ertesi yıl yemeniyi getirip türbedeki yerine bırakır (Bayrı, *İstanbul Folkloru,* s. 165).

Tokat'ta "Gömlekli Baba" ya hastanın "gömleği" götürülüp mezarın üzerine serilir. Bununla hastanın şifa bulacağına inanılır (Cinlioğlu; "Tokat'ta Ziyaret Yerleri ve Usulleri". *TFA,* C. 12 Şubat 1969, s. 5203). Aynı uygulama "Hekim Dede" (Urfa) türbesinin ziyaretinde de vardır. Türbeye gelen ya da getirilen hastaların gömlekleri yatırın sandukası üzerine bırakılır. Ertesi günü gelip geri alınır ve hastaya giydirilir (Tanyu; s. 293).

Uyumayan çocukların şifa bulması için "elbiseleri" alınıp "Bünyamin Hazretlerinin (Ankara-Ayaş) türbesine götürülüp, türbenin penceresine bırakılır (Tanyu, s. 97). Afyonkarahisar'da yürümeyen (geç yürüyen) çocuklar Divanî Baba (Sultan-ı Divanî) türbesine götürülür ve türbedeki yatıra daha önce adanmış olan "tesbih"lerden hasta olan ziyaretçiler alırlar. İyileştikten sonra getirip türbeye bırakırlar. Bazı türbelerden de ziyaretçiler "taş" alırlar : Bir üç ya da yedi tane olur. Dilekleri yerine gelince taşları getirip türbe ya da mezara bırakırlar. Taşla ilgili çok yaygın bir uygulama da türbe duvarlarına ya da mezar taşına "taş yapıştırmak"tır. Ziyaretçinin taşı yapışırsa, dileğinin yerine geleceğine inanılır.

Türbe veya mezardan "toprak almak" : Bazı ziyaret yerlerinden ziyaretçiler toprak alırlar. Alınan toprak bir çıkı yapılır ve hasta, üzerinde onu bir muska gibi taşır. Böylece hastalıktan kurtulacağına inanılır. Bazı ziyaret yerlerinde ise ziyaretçi hastalara (çocuklara) türbe ya da yatırın toprağından yalatılır ya da yedirilir. Örneğin, toprak yeme alışkanlıkları olan çocuklar "Bayram Dede"ye (Ankara) götürülür, türbenin toprağından çocuğa yalatılır (Tanyu, s. 97). Göğüsleri sütten şişmiş emzikli kadınlar, "Um-Um Dede"ye giderek mezarın toprağından yerler. Bu yolla iyileşeceklerine inanırlar (Tanyu, s. 99).

Her dilek için ziyaret edilen "Tuz Dede"ye (İstanbul, Beşiktaş) dilekleri yerine gelince ziyaretçiler

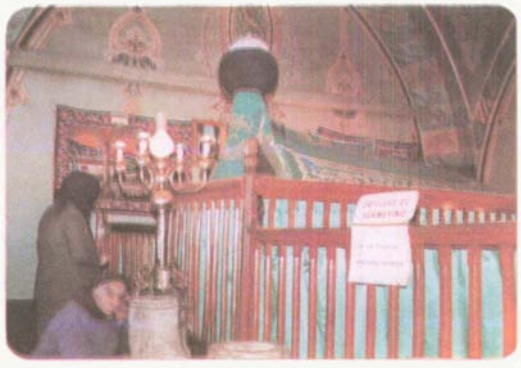

"tuz" adarlar. Çünkü Dede'nin ruhu için tuz dağıtılmasından hoşlandığına inanılır. Aynı şekilde Tavus Baba'ya (Konya Meram) ziyaretçiler tuz adağında bulunurlar. Ziyaretçiler diğer adaklar ve uygulamalar yanında (taş yapıştırma, mum ve çaput bağlama) tuz adadıkları gibi hayatlarının uzun sürmesi için türbedeki tuzdan yalarlar. (Kriss-Kriss-Heinrich, Volksglaube im Bereich des İslâm, C.I, s. 314).

Paşa türbesini (İçel-Silifke-Ayas Köyü) ziyaret eden sıtma hastaları türbe içine bez bağlamanın yanı sıra çocuklarının uzun ömürlü olması için çocukların "saç"larından kestikleri bir tutam saçı türbeye getirip bırakırlar (Kriss-Kriss-Heinrich, a.g.e, C. I. s. 326).

Bir hastalıktan kurtulmak amacıyla yapılan ziyaretlerde kutsal kabul edilen ağaca ya da türbedeki bir direğe veyahut yere "Çivi çakmak" âdeti vardır. Bu suretle hastalığın çivilenmiş yani uzaklaştırılmış olduğuna inanılır. Hasta hayvanları için ziyaret edenler ise çivi yerine "nal" çakarlar. (Cinlioğlu; "Tokat'ta Ziyaret Yerleri ve Usulleri". *TFA,* C. 12, Şubat 1969, s. 5201-5204).

Başka bir adak biçimi de "Göbek atmak"tır. Göbek Dede diye anılan (İstanbul, Sulukule...) Ali Dede'nin türbesini ziyaret eden kadınlar, kapı eşiğinde durup ellerini kaldırır, parmaklarını oyun oynar gibi bükerler sonra bir göbek atıp şöyle seslenirler: "Göbek Dede, Sebük Dede, bir muradım var verirsen sana atarım kırk göbek Dede." Muradına erenler, tekrar türbeye gider tam kırk kere göbek atar (Gölpınarlı, "Halk İnançlarından Örnekler", *TFA,* C. 10, Şubat 1966, s. 2983 vd).

Kendini ya da çocuğunu yatıra satmak : Türbe ve yatır ziyaretleri arasında bir de insanların ya kendilerini ya da çocuklarını yatıra satma geleneği vardır. Örneğin Afyon'daki Divanî (Devrani) Baba'nın türbesini çocuğu olmayanlar ziyaret eder ve kendilerini Devranî Baba'ya satarlar. Bu satıştan sonra doğan çocuklara kız ise, "Satı", erkek ise "Satılmış" adlarını koymak âdettir (Tanyu, s. 154). Aynı şekilde Sivas'ta çocuğu olmayanlar Ahmet Duran türbe-

sini ziyaret ederler, makamında dua ederler. Bu ziyaretten sonra çocukları olursa adını "Duran" koyarlar (Tanyu, s. 286). Uşak'ta da çocuğu olmayanlar Hacim Sultan Türbesini ziyaret eder. Adak adanan ve doğan çocuğa yatırın adı (Hacim) verilir (Tanyu, s. 291). Zile'de (Tokat) kadın henüz gebe iken "Koca Kayser veya Sarıkaya yatırlarına götürülür ve şu sözlerle evliyaya satılır : Bir tayım var satıyorum, kulun isteyen bunu alsın". Doğan çocuk yaşarsa, evliyaya kurban kesilir (Öztelli; "Zile'de Doğum Adetleri". *TFA,* C. 2, Ocak 1953, s. 42). Isparta'da (Yalvaç-Genceli Köyü) "Polat Dede"ye adanmış çocuklara Dede'nin adı (Polat) verilir veya sadece "Satılmış" Dede'ye satılmış, adanmış adı verilir (Tanyu, s. 218).

Özellikle çocuk isteyen kadınların uyguladığı bir ritüel de yatıra gidip dua ettikten sonra mezar taşının üzerine uzanmak ayrılırken de mezarın toprağına yüz sürmektir (Tanyu, s. 95).

Sarı Müderris, Ümmi Kemâl (Bolu), Hasan Baba, Öksürük Baba (Erzurum), Hasan Dede (Ankara), Mukaddem Dede (Silifke), Selami Baba, Toklu Dede (İstanbul) gibi ziyaret yerlerinde uygulandığını tespit ettiğimiz bir başka ritüel de ziyaretçilerin (hastaların) ziyaret edilen türbenin içinde ya da yatırın mezarı etrafında üç (ya da yedi) defa dönerek dua etmeleridir. Eğer, ziyarete çocuklar getirilmiş ise, bu durumda anneleri ya da yakınları tarafından kucağa alınıp mezar etrafında döndürülmektedir. Aynı gelenek hasta olan hayvanları için de uygulanmaktadır (Başer, s. 124, 90; Tanyu, s. 95; Cinlioğlu, "Tokat'ta Ziyaret Yerleri ve Usulleri", *TFA,* C. 12, Şubat 1969, s. 5201-5204; Aksel, "Eski İstanbul'da İnançlar, Gelenekler". *TFA,* C. 16, Temmuz, 1976, s. 7704 vd).

Türbede İstihareye Yatmak

Türbe ve yatır ziyaretleri arasında yaygın olan başka bir âdet de ziyaretçilerin türbede bir ya da üç gece yatmalarıdır. Bununla velinin rüyada kendilerine görüneceğine ve onlara hacetlerini nasıl gidecekleri hususunda yol göstereceğine veya işlerinin gelecekteki seyri hakkında bilgi vereceğine inanılır. Bir başka sebep de manevî feyz almak içindir. Örneğin, Kutsal kabul edilen mağara (Erzurum, Dumlu, Şenyurt Köyü) yı ziyaret edenler abdest alıp iki rekat namaz kıldıktan sonra mağarada mum yakıp, kurban keser sonrada istihareye yatar (Başer, s. 118 vd.).

Halk arasında yaygın bir inanca göre, yatırın çevresinde bulunan "ağaç", "su", "taş", "toprak" ve benzeri şeyler kutsaldır ve olağanüstü özelliklere sahiptirler. Çünkü bunlar "veli"ye aittir. Bu yüzden mezar, türbe çevresinde bulunan bu tür nesne ve varlıklara zarar vermemeye özen gösterilir. Zarar veren kimselerin, yani onlara karşı saygısızca davrananların veli tarafından cezalandırılacağına inanılır. Geleneğimizde bugün bile yaşamakta olan birçok halk efsanesi, yasağı çiğneyen ve bunun sonucu olarak taş kesilerek, felç olarak veya kör olmak suretiyle cezalandırılmış insanların öykülerini anlatırlar. Bir başka sözle, velilerin türbe ve mezarlarının çevresinde bulunan çeşitli nesne ve varlıkların koruyucusu konumundadırlar. Ağaçların, ormanın kesilmesine ya da tahribine, suların kirletilmesine izin vermez. Bazı yatırların da ancak belli maksatlarla bunların kullanılmasına müsaade ettiklerine inanılır.

Yukarıda birçok örneklerini gördüğümüz bir başka yaygın halk inancına göre de yatır, türbe çevresinde bulunan herşey ya da birçok şey, ağaç, su, taş gibi kutsaldır. Bu sulardan içmek ya da sularda yıkanmak, belli amaçlarla kullanmak üzere birlikte götürmek, ağaç ve çalılara çaput bağlamak, taşlara sürünmek ya da onları öpmek, türbe ya da yatırın toprağını yalamak, yemek vb. hep bu inancın sonucudur. Görüldüğü gibi aslında biribirinden farklı kültler bir çeşit kompozisyon oluşturmuşlardır. Örneğin Eyyüp Sultan türbesindeki suyu kutsal ve şifalı kuyu (Münevver, Alp, "Eski Eyyüp Sultan", *TFA,* C. 8, Kasım 1963, s. 3231.), Çorum'daki Çelebi Gazi'nin türbesi yakınındaki taş, (Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili inançlar,* s. 116), Manisa'daki Karaca Ahmet Sultan'ın sağ pençesinin kerametli ka-

1114 lıbı olduğuna inanılan ve ziyaret edilip öpülen, yüze sürülen taş (Kum, "Karacaahmetler Hakkında İncelemeler, Düşünceler". *TFA*. C. 4, Mayıs, 1957) , Afyonkarahisar'da Devranî Baba türbesindeki ziyaretçilerin döndürmeye çalıştıkları taşı kim döndürürse onun gelecekle ilgili dileklerinin olacağına inanılır (Tanyu, s. 98). Akbaba Ziyareti (Erzurum, Ovacık)'nde ziyaretçiler yatırın yakınındaki Akbaba gözesinden su içip abdest alırlar iki rekat namaz kıldıktan sonra mezarın yakınındaki gölde yıkanırlar. Daha sonra da tepe üzerindeki yatırı ziyaret ederler. Bu suretle baş ve vücut ağrıları, cilt hastalıklarından kurtulacaklarına inanırlar (Zeki Başer, s. 126). Hacı Bektaş-i Velî (Nevşehir- Hacı Bektaş) türbesinin önündeki dut ağacını Bektaşiler kutsal kabul eder. Ağaca ziyaretçiler çaput bağlarlar.

Taş, su, ağaç ve benzeri kültlerin birer ziyaret yeri olarak aranması, mezar kültünün söz konusu olmadığı hallerde de yaygındır. Bu durumlarda mezar kültünün yerini "evliya" kültü almıştır. Ağaç, su, taş, mağara gibi yer, nesne ve varlıklar, bir velinin ya da peygamberin "makamı" yani onun ya doğduğu, belli bir süre de olsa ikâmet ettiği, gizlendiği, çile çektiği, yıkandığı ya da onun mucize veya kerametiyle oluştuğu, kendi eliyle diktiği veyahut da onun elinin, ayağının "izi" olarak kabul edilip saygı görürler. Kutsallıklarını bu inançtan alan ve dolayısıyla insanların çeşitli maddî ve manevî sıkıntılar, hastalıklar, dilek ve özlemleri için medet umarak gittikleri ziyaret yerlerine şunlar örnek olarak verilebilir:

İbrahim Peygamber'in yedi yaşına kadar Nemrud'un şerrinden gizlendiği mağara ve kutsal su (Urfa), Nemrud tarafından ateşe atıldığı yerde oluştuğuna inanılan Halilürrahman ve Aynzeliha gölleri (Urfa). Sabrın bir simgesi olan Eyyüb Peygamber'in hastalığını geçirdiği mağara (Urfa), ve suyunda yıkanıp iyileştiğine inanılan kuyu (Urfa). Kur'an'da da adları anılan Ashabu'l-Kehf (Yedi Uyurlar)'ın mağarası olduğuna inanılan ziyaret yerleri (K. Maraş, Afşin-İzmir, Selçuk-İçel, Tarsus-Dedeler Köyü). Eyüp'teki "Niyet Kuyusu" (İstanbul-Eyüp), Musa Peygamber'in bir süre ikâmet ettiğine inanılan ev (Urfa), Şuayb Peygamber'in mağarası (Urfa), Hazret-i Ali tarafından atıldığına inanılan ve ziyaret edilen "Evliya-taşı" (Ankara, Tanyu, s. 100), yine Hazret-i Ali'nin yaslandığına inanılan ve bundan dolayı da ziyaret edilen taş (Kayseri, Tanyu, s. 136). Meryem Ana Tapınağı (İzmir-Efes) ile bahçesinde suyu kutsal ve şifalı olduğuna hem müslümanların hem de hıristiyan ziyaretçilerin inandığı, şişelere doldurup birlikte götürdükleri, felçlilerin şifa bulacaklarına inanılan çeşme ile Anadolu'nun birçok yerinde gösterilen Hıdır-İlyas makamları vs...

KAYNAKLAR

Orhan Acıpayamlı: *Türkiye'de Doğumla İlgili Adetler ve İnanmalar*, Ankara, 1962

Fikret Memişoğlu: "Harput'ta Kına Geceleri II". *TFA*, C. 2, Eylül 1952, s. 603-606.

Mehmet Halit Bayrı: "İstanbul İlinde Yer Adlar X: Ayazmalar, Kaynaklar" *TFA*, C. 2, Haziran 1853, s. 747, vd.

Zeki Başer: *İçtimai Adetlerimiz, İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz*, Ankara, 1972.

M. Halit Bayrı: *İstanbul Folkloru*, İstanbul 1947.

Hamit Zübeyr Koşay: *Ankara Budun Bilgisi*, Ankara, 1935.

M. Şakir Ülkütaşır: *Türkiye Etnografya ve Folklor Sözlüğü Üzerine Bir Kalem Tecrübesi*, İstanbul, 1937.

Veysel Arseven: "Kırşehir'de Yerlere Atfedilen İnanışlar, Aşıkpaşa Türbesi", *TFA*, C. 4, Ağustos 1956, Sayı, 85.

Afife Evren: "Konya'da Ocaklar, Irvatalar, Tekkeler, Türbeler", *TFA*, C.2, 1951, s. 28-30.

Cahit Öztelli: "Zile'de Doğum Adetleri", *TFA*, C. 2 , Ocak 1953.

Rıza Yetişen: *Naldöken Tahtacıları. Naldöken'de Alevi Adetleri ve Havalisi Alevi Köyleri*, *TFA*, C. 3.

Tevfik Pişirici: "İki Evliya", *TFA*, C. 3, Mart, 1954, s. 887.

Mehmet Fuat Köprülü: *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul, 1918.

Nezihe Araz: *Anadolu Evliyaları*, İstanbul, 1958.

Sedat Veyis Örnek: *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara, 1981.

Geleneksel Türk Kültüründe Çocuk, Ankara, 1979.

Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara, 1971.

Türk Halkbilimi, Ankara, 1977.

Sırrı Duman: "(Erzurum-İspir), Petekli Köyü Düğün Adetleri", *TFA*, C. 18, Mart, 1979, s. 8600-8602.

Ertuğrul Taylan: "Çolaklı'da (Uşak) Gelenekler, Görenekler", *TFA*, C. 18, Haziran, 1978, s. 8340.

Erman Altun: *Tekirdağ Folklorundan Örnekler*; Tekirdağ, 1983.

Tekirdağ Folklor Araştırmaları, istanbul, 1978.

Abdürrahim Dede: *Batı Trakya Türk Folkloru*. Ankara, 1978.

Mehmet Yaşar Kandemir: "Ziyaret", *İslâm Ansiklopedisi*, 144. Cüz. s. 620-621.

Ben Cheneb: "İbn Teymiye". *İslâm Ansiklopedisi*, 48 ve 49. cüzler, s. 825-829.

Helmut Ritter: *Das Meer der Seele. Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Fariduddin Attar*. Leiden, 1955.

İbn Arabî: *Mişkâtu'l-envâr fîmâ ruviye min'Allâhi ve mine'l-Ahbâr*, Halep 1346.

Aliyyü'l-Kârî: *el-Abâdîsü'l-Kudsiyyetü'l-Erbaîniyye*, (İbn Arabi'nin adı geçen kitabının eki).

Abdülbaki Gölpınarlı: *Yunus Emre. Divanı ve Vesiletü'n-Nüshiyye Mesnevisi*. İstanbul, 1965.

Hasan Özdemir: *Die altosmanischen Chero-*

niken als Quelle zur Türkischen Volkskunde. Freiburgi. Br. 1975.

A. S. Ünver: *İstanbul'da Sahabe Kabirleri*. İstanbul 1953.

H.H. Russack: *Byzanz und Stambul. Sagen und Legenden vom goldenen Horn*. Berlin 1941.

Anna-Maria von Schimmel: "Das Gelübde im türkischen Volkasgeluben". *Welt desz İslam*. C. 6, 1959, s. 71-90.

Rıza Yetişen: "Naldöken Tahtacıları (Bayındır) Yukarıpınar'da Gelin Düğünü". *TFA*, C. 18, Temmuz 1978, s. 8385 vd.

————: "Naldöken'de Kurban Bayramı", *TFA*, C. 10, Mart, 1967, s. 64-67.

Fikret Memişoğlu: "Harput'da Oğlan Evinde Erkekler İçin Kına Gecesi", *TFA*, C. 4, Ocak, 1965, s. 1235 vd.

Birsen Soysal: "Konya Ereğli'sinde Düğün Adetleri". *TFA*, C. 4, Aralık, 1955, s. 1231 vd.

Cahit Öztelli: "Zile'li Seyit Derviş'in Yatırlar Destanı". *TFA*, C. 11, Ekim, 1968, s. 5081 vd.

M. Halit Bayrı: "İstanbul'da Sünnet Düğünleri", *TFA*, C. 3, Ağustos 1953, s. 776.

Helmut Ritter: *Al Ghasali. Das Elixeer der Glückseligkeit*. Jena 1923, Köln-Düsseldorf, 1959.

Hriss-Heinrich-Kriss: *Volksglaube im Bereich des İslam*. Wiesbaden 1963.

A. Cihat Kürkçüoğlu/Mehmet Oymak: *Guide to Urfa and Harran. The City of Profhets*. Urfa, 1990.

Hikmet Tanyu: *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara, 1967.

Hikmet Tanyu: *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara, 1968.

Gülali Aydınoğlu: "Kars'ın Pusak köyünde Nevruz". *TFA*. C. 12 Mayıs, 1969, s. 5208.

Ali Erdoğan: "Ashabülkehf Efsanesi". *TFA*, C. 9, Ekim, 1964, s. 3545.

Şükrü Polat: " Suşehri Köylerinde Düğün". *TFA*, C. 3, Ocak, 1954, s. 857.

Malik Aksel: "Eski İstanbul'da İnançlar ve Gelenekler". *TFA*, C. 16, Temmuz 1976, s. 7704.

Malik Aksel: "Bursa'da Sünnet Düğünleri". *TFA*, C. 16, Şubat 1975, s. 7223.

Nizamettin Onk: "Ağrıdağı Efsanesi". *TFA*, C. 14, Mart, 1972, s. 6257.

Edip Kızıldağlı: "Hatay'da Hıdır-İlyas Efsanesi". *TFA*, C. 13, Haziran, 1971, s. 6012.

Ahmet Gürlek: *Memleketim Develi*. Ankara, 1975.

M. Ali Cengiz: *Tohma Havzası*, Malatya 1987.

F.W. Hasluck: "Christianty and İslam under the Sultans". *Oxford* 1922.

İÇİNDEKİLER

A

AD

Türklerde Ad ve Ad Verme Gelenekleri **Saim Sakaoğlu** 2
Kültürel Bütünlüğün Sağlanmasında İsim Müessesesinin Değeri (Çerçeve) **Erol Özbilgen** 2

AHLÂK

Türklerde Aile veAhlâk Telâkkileri **Hüseyin Öztürk** 12
Ahlâkî (Moral) Gelişim (Çerçeve) **Üstün Dökmen** 12

AİLE

Aile Kavramının Alanı **İsmail Doğan** 22
Aile Sosyolojisi Modeli **Orhan Türkdoğan** 24
Aile Kurumunda Süreklilik ve Değişme (Çerçeve) **Hikmet Y. Celkan** 28
Türkiye'de Aile Araştırmaları **Belma Tokuroğlu** 37
Aile Araştırmalarında Temel Yaklaşımlar **Erkan Akın** 41
Toplum ve Aile ile İlgili Araştırmalarda kullanılacak yöntemler **Beğlan Toğrol** 48
Aile araştırmalarında Metodolojik ve Teorik Eğilimler **Nilgün Çelebi** 49
Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu **Mustafa İsen** 53
İslâmiyetten Önce Türk Ailesi **Ülker Akkutay** 55
Türklerde Aile Telakkileri **Hikmet Y. Celkan** 58
İslâm'da Aile ve Çağdaş İslâm Ülkelerinde Aile Yapısı **Ümid Meriç Yazan** 62
Kutadgu Bilig'de Aile (Çerçeve) **Mehmet Kara** 64
Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri **İlber Ortaylı** 74
Çağdaş Oluşumlar ve Türk Ailesinin Değişimi **Mehmet Şahin** 83
Aile Danışmanlığı Hizmetleri **Yıldız Kuzgun** 87
Türkiye'de Aile Planlaması Çalışmaları **Metin Hasde** 93

AKRABALIK

Türkiye'de Akrabalık İlişkileri ve Türleri **Ahmet Maden** 96
Akrabalık İlişkileri (Çerçeve) **Mahmut Tezcan** 98
Sıla-ı Rahm (Çerçeve) **Ekrem Buğra Ekinci** 103

AMCA

Amca **Abdullah Gündoğdu** 108

ANA, ANNE

Ananın Aile İçindeki Rolü **Erkan Akın** 110
Türk Şiirinde Anne (Çerçeve) **Ayşe Altan** 112
Ana Baba Hakkı **Mevlut Güngör** 115
Fadime Ana Eli (Çerçeve) **Ethem Cebecioğlu** 116
Ana Sağlığı **Sefer Aycan** 121
Kürtaj ve Ana Sağlığı (Çerçeve) **Saffet Dilek** 122

APARTMAN

Apartman ve Aile **Ahmet Alkan** 126
Apartman Hayatında İç Ev ve Salon **Sencer Ayata** 131

ARKADAŞLIK

Arkadaşlık ve Türk Toplumunda Arkadaşlık İlişkileri **Mehmet Altıntaş** 135

AŞK

Aşk Anlayışları ve Aile **Beşir Ayvazoğlu** 138

B

BABA

Türk Ailesinde Babanın Rolü ve Yeri **Erkan Akın** 148
Türk Aile Yapısında Demokratik Baba Varlığı **Kayhan Mutlu** 156

BAĞIMLILIK

Sigara Alkol ve Uyuşturucu Bağımlılığı **M. Tuncay Besim** 160

BAĞIŞIKLIK

Bağışıklık ve Aşılar **İsmail Ceyhan** 163

BAŞLIK

Başlık Geleneği ve Sosyolojik Açıklaması **Orhan Türkdoğan** 168

BAYRAM

Türk Ailesinde Bayram Gelenekleri **Ali Yılmaz** 180

BESLENME

Türk Ailesinin Beslenme Alışkanlıkları **Said Bodur** 188
Öğün, Ayaküstü Beslenme ve Orucun Sağlığa Etkisi (Çerçeve) **Çiçek Geyik** 190

BOŞANMA

Boşanma **Murat Atalı** 195
Hukuki ve Sosyal Açıdan Boşanma **Ali Bardakoğlu** 199
İslâm Hukukunda Boşanma, Talâk (Çerçeve) **Ekrem Buğra Ekinci** 200

C

CİNSİYET

Aile, Cinsiyet ve Cinsel Roller **Barlas Tolan** 208

Ç

ÇEYİZ

Çeyiz Geleneği **H. Ahmet Maden** 214

ÇOCUK

Çocukla İlgili Adet ve Uygulamalar **H. Ahmet Maden** 216
Aile ve Çocuk (Çerçeve) **Celil Güngör** 218
Çocuk Psikolojisi ve Aile **Erol Göka** 228
Çocukta Sosyal Gelişim **Ali Dönmez** 231
Çocuğun Aile İçinde Yetişme Ortamı ve Toplumsallaşması **Olcay İmamoğlu** 236
Çocuğun Gözüyle Evi ve Çevresi **Olcay İmamoğlu** 240
Okul Öncesi Dönemde Çocuk ve Aile **Tanju Gürkan** 244
Çocuklara Yönelik Yayınlar ve Çocuk Kitapları **Enise Kantemir** 247

Bilgisayar Çocuk ve Aile (Çerçeve) **Kemal Yaman** 248
Çocuk Eğitiminde İlk Pedagojik Gelişme (Çerçeve) **İsmail Doğan** 256
İslâm'da Çocuk Hakları **Orhan Çeker** 261
İslâm'da Çocuğun Bakımı, Eğitimi ve Korunması (Hidâne) (Çerçeve) **Şamil Dağlı** 262
Okul Öncesi Çocukta Dini Duygunun Gelişmesi **Mualla Selçuk** 266
Okul Çağı Çocuğunda Dini Düşünce **Mualla Selçuk** 273
Çocukta Cinsel Gelişme ve Cinsel Eğitim **İ.Doğan / H.Dindar** 279
Çocuk Ruh Sağlığı **F.Öktem / B.Sonuvar** 284
Çocuk Edebiyatı **Hülya Argunşah** 290
Edebiyatımızda Çocuk **Hülya Argunşah** 292
Anne Sütü ve Bebek Beslenmesi **Bülent Oran** 302

D

DAMAT

Damat, Damatlık **Orhan Tan** 306

DAYANIŞMA

Dayanışmanın İlk Durağı Aile **Erkan Akın** 309

DAYI

Dayı **Abdullah Gündoğdu** 316

DEDE

Dede **Üçler Bulduk** 319

DEĞER

Değer Kavramı ve Aileyi Ayakta Tutan Değerler **Sabri Büyükdüvenci** 320

DEMOKRASİ

Demokrasi Kavramı ve Aile İçi Demokrasi Eğitimi **Sabri Büyükdüvenci** 326
Demokrasi ve Aile (Çerçeve) **Levent Köker** 328

DİN

Dinler ve Aile **Mustafa Erdem** 341
Din ve Aile (Çerçeve) **Selahattin Parladır** 342
Tasavvuf Kültüründe Aile ve Kadın (Çerçeve) **Mustafa Kara** 351

DOĞUM

Türklerde Doğumla İlgili Adet ve İnanmalar **H. Ahmet Maden** 355
Gebelik ve Doğum **Saffet Dilek** 359
Çocuk Düşürme (Çerçeve) **Said Bodur** 360

DOĞURGANLIK

Türkiye'de Doğurganlık **Said Bodur** 369

DUVAK

Duvak **Pakize Aytaç** 371

DÜĞÜN

Düğün **Alaaddin Karaca** 374

DÜNÜR

Dünür ve Dünürlük **Nevzat Gözaydın** 381
Yurdun Dört Köşesinden (Çerçeve) **Nevzat Gözaydın** 382

E

EBE

Ebe ve Ebelik **Zafer Öztek** 388
Ebe **Seyit Sertçelik** 391

EDEBİYAT

İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatında Aile **Ayşe Duvarcı** 392
Halk Edebiyatında Aile **Bilge Seyidoğlu** 400
Türk Romanında Aile **Nükhet Esen** 405
Şiirimizde Aile (Tanzimattan Günümüze) **Orhan Okay** 413
Türk Hikayesinde Aile **Ayşe Altan** 421

EĞİTİM

Aile Eğitimi **İsmail Doğan** 425
Din Eğitimi, Ahlâk Eğitimi, Laiklik **Saffet Bilhan** 426
Özel Eğitimde Aile Rehberliği **Füsun Akkök** 436
Tanzimat Döneminde Ailenin Eğitim Görevlerine İlişkin Yeni Görüşler **Yahya Akyüz** 439
Maarif Davamız (Çerçeve) **Nureddin Topçu** 440

EKONOMİ

Aile ve Ekonomi **İbrahim Kanyılmaz** 445
Aile Bütçesi **Sacit Önen** 449
Ailenin Geçim Stratejileri **Erol Demir** 452

ERGENLİK

Ergenlik ve Ergen **Füsun Akkoyun** 455

EV

Ailenin Yaşama Mekanı: Ev **İbrahim Bakır** 462
Konut ve Sağlık (Çerçeve) **Sami Sayer** 463
Ev ve Oda, Oda Çeşitleri **İbrahim Bakır** 470
Geleneksel Ev **Haşim Karpuz** 473
Türk Odası **Haşim Karpuz** 475
Türk Evinde Mekanlar: Sofa **Haşim Karpuz** 476
Yüklükler (Çerçeve) **Kerim Çınar** 479
Harem, Haremlik (Çerçeve) **Haşim Karpuz** 480
Selamlık (Çerçeve) **Haşim Karpuz** 481
Ambar (Çerçeve) **Haşim Karpuz** 481
Ahır-Samanlık (Çerçeve) **Haşim Karpuz** 481
Kiler (Çerçeve) **Haşim Karpuz** 482
Köşk (Çerçeve) **Ümit Sirel** 482
Ocak (Çerçeve) **Ümit Sirel** 483

EVLATLIK

Türk Hukukunda Evlatlık Kurumu **Kerim Tosun** 484
Evlat Edinilen Çocukların Korunması ve Eğitimi **Emine Akyüz** 486

EVLENME

Evlenme ve Evlenme Şekilleri **H. Ahmet Maden** 493
Türkiye'de Erken Evlenme (Çerçeve) **Işıl Bulut** 494
Evlilik Kurumu ve Aile Yapısı ile ilişkileri **Birsen Gökçe** 508
Evlilik Dışı Çocukların Korunması (Çerçeve) **Emine Akyüz** 516

Evlilik Dışı Beraberlik: Birlikte Yaşama **İsmail Doğan** 523
Evlilik Dışı İlişkiler ve Toplum Sağlığına Etkisi (Çerçeve) **Durmuş Aydemir** 524
Genetik ve Mediko Sosyal Yönleriyle; Akraba Evlilikleri **Bekir Sıtkı Şaylı** 528

F

FEMİNİZM

Türkiye'de Feminizm **Belma Tokuroğlu** 534

G

GELENEK

Aile ve Gelenek Türk Ailesinin Geleneksel Yapısı **Zafer İlbars** 540

GELİNLİK

Gelinlik **Pakize Aytaç** 545

GENÇLİK

Gençlik ve Aile **Hasan Onat** 557
Gençlik ve Gençlik Sorunları **İsmail Doğan** 562
Gençlik Döneminde Kimlik Arayışı (Çerçeve) **Kemal Çakmaklı** 563
Gençlerin Gözü ile Ailede Kuşaklararası İletişim **Beyza Bilgin** 576
Gençliğin Sorunlarını Çözümleme Yaklaşımları (Çerçeve) **M. Aytül Kasaboğlu** 577

GÖÇ

Türkiye'de Göçler ve Aile Yapısına Tesiri **Hayati Doğanay** 589

GÖRGÜ

Âdâb-ı Muâşeret-Görgü Kuralları **Ayşe Duvarcı** 596

GÜZEL SANATLAR

Aile ve Güzel Sanatlar **Nihat Boydaş** 599
Türk Ailesinin Ev İçi Düzeninde Levhalar (Çerçeve) **Ahmet Nedim Serinsu** 600

H

HEMŞEHRİLİK

Türkiye'de Hemşehrilik İlişkileri **Pakize Aytaç** 606

HEMŞİRE

Hemşire, Hemşirelik **Said Bodur** 608

HUKUK

Türk Aile Hukukunun Tarihi Gelişimi **Ali Bardakoğlu** 609
Hukuk-ı Aile Kararnamesi **Ekrem Buğra Ekinci** 616

1124 HUZUREVİ

Yaşlılık ve Huzurevleri **M. Niyazi Yılmaz** 618
Huzurevi (Çerçeve) **A. Osman Kurul** 619

İ

İKİZLİK

İkizlik (Çoğul Doğumlar ve Genetik Anlamları) **Bekir Sıtkı Şaylı** 624

İLETİŞİM

İletişim ve Aile **Nabi Avcı** 627
Yazılı Basın ve Aile İlişkileri **Nurettin Güz** 629
Türkiye'de Aileye ve Aile Fertlerine Tesirleri Açısından Kitle Yayın Araçları **D. Mehmet Doğan** 634

K

KADIN

Kadınların Çalışması ve İstihdam Sorunları **Nejla Tural** 640
Ailede Kadının Çalışması (Çerçeve) **Nazmi Bilir** 641
Tasavvuf ve Kadın **Ethem Cebecioğlu** 650
Bâcıyanı Rum (Çerçeve) **Ethem Cebecioğlu** 651

KAN DAVASI

Türkiye'de Kan Davası **Suat Anar** 656
Türkiye'de Kan Davalarının Boyutları (Çerçeve) **Mahmut Tezcan** 657

KARDEŞ

Kardeş **Ayşe Duvarcı** 662

KAYNANA

Kaynana **Ayşe Duvarcı** 664

KENT

Kent Ailesi **İnan Özer** 665
Kent Ailelerinin Konut ve Yaşama Biçimleri (Çerçeve) **E.Olcay İmamoğlu-Vacit İmamoğlu** 666

KINA

Kına Âdetleri **Nevzat Gözaydın** 681
Kına Gecesi (Çerçeve) **Nevzat Gözaydın** 682

KIR KESİMİ

Kır Kesiminde Aile **Hamza Uygun** 686

KIRAATHANE

Kıraathane **Saffet Bilhan** 689

KİRACILIK

Hukuki Açıdan Kiracılık **Mustafa Can** 692

KOMŞULUK

Türkiye'de Komşuluk ve Komşuluk İlişkileri **Hasan Özdemir** 696
Komşuluk ve Komşuluk İlişkileri (Çerçeve) **A. Turan Alkan** 697

KOOPERATİFÇİLİK

Kooperatifcilik **Mustafa Can** 700

KUMA

Kuma **H. Ahmet Maden** 704

KUŞAK

Aile ve Kuşak Problemleri **Mahmut Tezcan** 706

KÜLTÜR

Kültür-İnsanlaşma Göstergesi **İsmail Engin** 708
Türk Ailesinin Kültürel Yapısı **Suat Anar** 712
Kültür Taşıyıcısı Olarak Türk Ailesi: Doğudan ve Batıdan Örnekler **Beğlan Toğrol** 717
Kültür Şoku ve Aile **Suat Anar** 721
Bir Eğitim Ortamı Olarak Kültür **Saffet Bilhan** 724

M

MAHALLE

Mahalle **Ahmet Alkan** 730

MECELLE

Mecelle ve Aile **Ekrem Buğra Ekinci** 731

MEDENİ KANUN

Medeni Kanun ve Aile **Kerim Tosun** 733

MİRAS

Miras Hukuku **Mustafa Baş** 736
İslam Miras Hukuku (Çerçeve) **Ekrem Buğra Ekinci** 737

MİSAFİR

Misafir ve Misafirperverlik **Hasan Özdemir** 740
Misafir, Misafirlik (Çerçeve) **A. Turan Alkan** 741
Misafir Odaları (Çerçeve) **Kerim Çınar** 743
Misafirlik (Çerçeve) **Malik Aksel** 748

MODA

Moda **Mualla Sezgin** 750
Sosyolojik Açıdan Moda (Çerçeve) **Ümit Meriç Yazan** 751

MUTFAK

Mutfak **Ümit Sirel** 757
Türk Ailesinin Mutfak Kültürü **Nevin Halıcı** 759
Türk Mutfak Kültürü ve Bazı Tarihi Yemekler (Çerçeve) **Ayşe Duvarcı** 760

MÜLKİYET

Mülkiyet ve Aile **M. Fatih Uşan** 774

N

NAFAKA

Yürürlükteki Hukukta Nafaka **Osman Kaşıkçı** 778
Eski Hukukumuzda Nafaka (Çerçeve) **Ekrem Buğra Ekinci** 779

NESEB

İslâm Hukuku ve Yürürlükteki Hukukta Neseb **Osman Kaşıkçı** 784

NİKAH

Hukuk ve Nikah **Mustafa Can** 789
Nikah Âdetleri (Çerçeve) **Pakize Aytaç** 790
İslâm Hukukunda Nikah **Ekrem Buğra Ekinci** 796

NİŞAN

Türkiye'de Nişan Âdetleri **Nevzat Gözaydın** 799
Nişan Törenine Ait Uygulamalar (Çerçeve) **Nevzat Gözaydın** 800

NÜFUS

Nüfus **Said Bodur** 803

O

OKURYAZARLIK

Okur yazarlık **Firdevs Güneş** 808

Ö

ÖLÜM

Ölüm **Ali Dolgun** 814
Ölüm ile ilgili Âdet ve İnanmalar **H. Ahmet Maden** 816
Ölüm Şiirlerinde Aile (Çerçeve) **Mustafa İsen** 817

P

PSİKOLOJİ

Saldırganlık **Üstün Dökmen** 826
Empati (Eşduyum) **Üstün Dökmen** 829

R

ROLLER

Aile içinde Kadın ve Erkek Rolleri **E. Olcay İmamoğlu** 832

S

SAĞLIK

Sağlık kavramı ve Sağlık Hizmetleri **Said Bodur** 838
Aile ve Sağlık (Çerçeve) **Sevcihan Mert** 839
Türkiye'de Aile Sağlığı **Said Bodur** 843
Aile Hekimliği **Fatih Özcan** 849
Cekap (Check Up) (Çerçeve) **Cumhur Kılınç** 850
Ağız ve Diş Sağlığı **Mehmet Dalkız** 852
Koruyucu Göz Sağlığı **Mehmet Balcı** 854
Halk Hekimliği **Nevzat Eren** 856
Ev Kazaları ve Korunma **Said Bodur** 858
Yorgunluk ve Dinlenme **Sami Sayer** 861
Stret ve Stresi Yenme Usulleri (Çerçeve) **Mesut Çetin** 863
Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi **Nevzat Eren** 871
Sakatlık **Teslime Melan** 874

SANAYİLEŞME

Sanayileşme ve Kentleşmenin Ailenin Değişmesinde Etkileri **Beşir Atalay** 877
Sanayi Toplumlarında Ailenin Yapısı ve Fonksiyonları (Çerçeve) **Ümit Meriç Yazan** 878

SEMT

Semt **Ahmet Alkan** 895

SEVGİ

Eğitim ve Sevgi **Salfet Bilhan** 896

SİGORTA

Sigorta **İbrahim Arslan** 898

SİNEMA

Türk Sinemasında Aile **Necip Tosun** 902
Aile Filmleri (Çerçeve) **Necip Tosun** 903

SOSYAL GÜVENLİK

Aile ve Sosyal Güvenlik **Yusuf Alper** 909
Kalkınma Planları ve Yıllık Programlarda Aile (Çerçeve) **Beşir Atalay** 910
Türkiye'de Ailenin Sosyal Güvenliği **Yusuf Alper** 921
Aile Yardımları (Çerçeve) **Yusuf Alper** 922
Korunmaya Muhtaç Kimsesiz ve Sakat Çocuklarla Yaşlıların Sosyal Güvenliği: Sosyal Refah Hizmetleri (Çerçeve) **Yusuf Alper** 836

SOSYAL HİZMETLER

Türkiye'de Sosyal Hizmetler **M. Niyazi Yılmaz** 945
Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu **Emine Akyüz** 947

1128 SÜNNET

Sünnet ve Sünnet Adetleri **H. Ahmet Maden** 953
Tıp ve Sünnet (Çerçeve) **Remzi Sağlam** 954
Sünnet (Hitan) **Ekrem Buğra Ekinci** 957

Ş

ŞEHİRLEŞME

Şehir, Şehirleşme ve Aile **Ahmet Alkan** 960
Şehirleşme Sürecinde Aile (Çerçeve) **Ümit Meriç Yazan** 961

T

TAKI

Takı **Emine Karpuz** 970
Takı ve Geleneksel Takılar **Ayşe Duvarcı** 973
Eski Yüzükler (Çerçeve) **H.Y. Şehsüvaroğlu** 974

TELEVİZYON

Televizyon ve Aile **Ömer Lütfi Mete** 979

TEMİZLİK

Hamam **Haşim Karpuz** 985
Konak Hamamı **Haşim Karpuz** 987
Hela (Tuvalet) **Doğan Benli** 989
Tuvalet **Haşim Karpuz** 991

TERBİYE

Terbiye alan ve Sınırları **İsmail Doğan** 992

TİYATRO

Türk Tiyatrosunda Aile **Enver Töre** 1000

TOPLU KONUT

Toplu Konut **Ahmet Alkan** 1025

TÜKETİM

Reklamlar ve Ailenin Tüketimine Etkisi **Oya Tokgöz** 1027

V

VAKIF

Aile Vakıfları **Nazif Öztürk** 1032

VELAYET

Velayet **Kerim Tosun** 1043
Velayet (Çerçeve) **Şamil Dağcı** 1044

VESAYET

Türk Medeni Kanununda Vesayet **Osman Kaşıkçı** 1047
Vesayet (Çerçeve) **Ekrem Buğra Ekinci** 1048

Y

YABANCILAŞMA

Yabancılaşma: Kültürde ve Ailede **İsmail Doğan** 1054
Anomi ve Aile (Çerçeve) **Suat Anar** 1055

YAŞLILIK

Yaşlıların Sosyal Psikolojisi **E. Olcay İmamoğlu** 1065

YURTDIŞI

Yurt Dışındaki Türk İşçi Ailelerinin Kimlik Meseleleri **A. Vahap Taştan** 1071
Yurt Dışında Türk Ailesi ve Çocukların Eğitimi (Çerçeve) **Suat Anar** 1072
Avrupa Ülkelerinde Türk Aileleri **Eyüp Sanay** 1080
Geleneksel Aile Düzeni İçinde Bulgaristan'da Yeni Bir Direnme Gücü Olarak: Türk Nüfus Hareketleri **Beğlan Toğrol** 1088

YETİŞTİRME YURTLARI

Yetiştirme Yurtları **Selahattin Öğülmüş** 1091

Z

ZİHİN ÖZÜRLÜLER

Zeka ve Zeka Gerilikleri **Bekir Sıtkı Şaylı** 1096

ZİNA

Zina **Mustafa Can** 1099
Eski Hukukumuzda Zina **Ekrem Buğra Ekinci** 1100

ZİYARET

Türkiye'de Ziyaret Gelenekleri **Hasan Özdemir** 1102
İnançlar ve Gelenekler (Çerçeve) **Malik Aksel** 1103

BİYOGRAFİLER

Erkan AKIN
1944 BALIKESİR
Ankara Ü. Hukuk Fak.
Ankara Ü. SBF. Siyaset Bilimi Doktor
G.Ü. İİBF. Kamu Yönetimi Siyaset Bilimi Öğr. Ü.
Siyaset Bilimi ve diğer alanlarda makaleler.

Füsun AKKOYUN
1951 DİYARBAKIR
Ankara Ü. Eğitim Fak.
ABD Eastern Michingon Ü.
Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Öğr. Ü.
METAOİA TRT Eğitim Enstitüsü
Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik, Araştırma ve Ölçme Değerlendirme konularında makaleler.

Füsun AKKÖK
1956 İZMİR
ODTÜ Psikoloji (1979)
1981 Master
1982 Doktor
1989 Doçent
ODTÜ Eğitim Fak. Eğitim Bilimleri Öğr. Ü.
Anne-Baba Rehberliği Elkitabı (1989), Öğretmen Gözlem Formu Elkitabı.

Ülker AKKUTAY
1953 ANKARA
Ankara Ü. DTCF. (1974)
1974 Doktor
1990 Doçent
Gazi Ü. Teknik Eğitim Fak. Öğr. Ü.
Enderun Mektebi (1984) ,*Türkiye'de Çıraklık Eğitimi* (1991).

Emine AKYÜZ
1943 Ayaş ANKARA
Ankara Ü. Hukuk Fak. (1965)
1974 Doktor
1980 Doçent
1989 Profesör
Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Hukuk Anabilim Dalı Öğr. Ü.
Çocuğun Güvenliği Sorunu (1989), Medeni Kanuna Göre Müşterek Hayatın Tadili, Ayrılık ve Boşanmada Çocuğun Korunması (1983).

Yahya AKYÜZ
1941 Yenice/ÇANAKKALE
Ankara Ü. SBF.
Fransa Nancy Üniversitesi Doktor
1972 Doçent
1980 Profesör
Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Öğr Ü.
La Parti Politique de La Turquie et L'EducationPolitique Peuple (1966), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu* (1975), *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri* (1978), *Öğretmen Örgütlenmesi* (1980), *Türk Eğitim Tarihi* (1989).

Ahmet ALKAN
1954 Bozkır/KONYA
Konya Devlet Mimarlık Mühendislik Akademisi
S.Ü. Müh. Mimarlık Fak. Öğr. Ü.
Gelişim Süreci İçinde Kentin Sosyo Ekonomik Yapısı (1981), *Tarihi Çevre Düzenleme İlkeleri* Konya Örneği (1982).

A. Turan ALKAN
1954 SİVAS
Ankara Ü. SBF.
Cumhuriyet Ü. Master
Ondokuz Mayıs Ü. Doktor
Cumhuriyet Ü. Uzman
Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları (1989).

Yusuf ALPER
1959 KONYA
Uludağ Ü. İktisadi ve Sosyal Bilimler Fak. (1981)
1985 Doktor
1987 Yrd. Doçent
Uludağ Ü. İİBF. Öğr. Ü.
Sosyal Güvenliğin Tasarruf Eğilimine Tesirleri (1985),Tarımda ve Kırsal Kesimde Sosyal Güvenlik (çev. 1987).

Mehmet ALTINTAŞ
1965 Yatağan/DENİZLİ
1987 Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Fak.
1991 Yüksek Lisans
Kredi ve Yurtlar Kurumu.

Suat ANAR
1947 ÇANKIRI
Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Fak.
Maryland Ü. Master, Doktor
H.Ü. Doçent
Uludağ Ü. Profesör
G.Ü. Bolu Eğitim Yüksek O. Müdürü
Çeşitli dergi ve gazetelerde bilimsel yazı ve makaleler.

Hülya ARGUNŞAH
1961 ESKİŞEHİR
İstanbul Ü. Edb. Fak. (1983)
1985 Master
1989 Doktor
1989 Yrd. Doçent
Atatürk Ü. Fen Edb. Fak. Öğr. Ü.

İbrahim ARSLAN
1964 ADANA
Ankara Ü. Hukuk Fak. (1985)
1988 Yüksek Lisans
Selçuk Ü. Hukuk Fak. Ticaret Hukuku Asistanı

Beşir ATALAY
1947 Keskin/ANKARA
Ankara Ü. Hukuk Fak. (1970)
1972 Asistan
1976 Doktor
1983 Doçent
D.P.T. Sosyal Planlama Araştırma Dairesi Başkanı
Köy Gençliği üzerinde Sosyolojik bir araştırma (1979), *Sanayileşme ve Sosyal Değişme (1983), Sanayileşme ve Geleneksel Yapı* (1984).

Murat ATALI
1968 TRABZON
Ankara Ü. Hukuk Fak. (1990)
Erzurum Ü. Huk. Fak. Araştırma Görevlisi

Ali ATAN
1966 Alaşehir/MANİSA
Ege Ü. Tıp Fakültesi
Ankara Numune Hastanesi, İhtisas

Nabi AVCI
1953 BİLECİK
ODTÜ (1978)
Anadolu Ü. İletişim Bilimleri Fakültesi Doç. Dr. Öğr. Ü.
Uzaktan Eğitimde Yazılı Malzeme (1984), *Batı Edebiyatından Seçmeler* (1986), *Düşünce ve Uygarlık Tarihi* (3 Cilt S.H. Bolayla Birlikte 1987), *İletişim Düşüncesinin Gelişimi* (1988), *Kitle Kültürü ve Enformatik Cehalet* (1990).

Sencer AYATA
1949 İSTANBUL
ODTÜ Sosyoloji (1973)
1982 Doktor
1988 Doçent
ODTÜ Sosyoloji Öğr.Ü.
Kapitalizm ve Küçük Üreticilik (1986), Sermaye Birikimi ve Toplumsal Değişim (1991).

Sefer AYCAN
1963 KAHRAMANMARAŞ
G.Ü. Tıp Fak.
G.Ü. Tıp Fak. Halk Sağlığı Anabilim Dalı

Pakize AYTAÇ
1956 ERZURUM
Atatürk Ü. Edb. Fak. (1975)
1981 Doktor
1982 Yrd.Doçent
G.Ü. Fen. Edb.Fak. Öğr. Ü.

Beşir AYVAZOĞLU
1953 Zara/SİVAS
Bursa Eğitim Enstitüsü (1975)
Gülname (1983), *Aşk Estetiği* (1982), *Geçmişi Yeniden Kurmak* (1987), *Yahya Kemal: Eve Dönen Adam* (1985).

İbrahim BAKIR
1959 Bucak/KONYA
Konya Devlet Mimarlık Mühendislik Akademisi Mimarlık Bölümü
S.Ü. Müh. Mimarlık Fak. Öğr. Ü.

Mehmet BALCI
1964 Fethiye/MUĞLA
Cerrahpaşa Tıp Fak. (1988)
Ankara Numune Has. Göz Kliniği.

Ali BARDAKOĞLU
1952 KASTAMONU
İstanbul Ü. Hukuk Fak. (1975)
1977 Asistan
1982 Doktor
1983 Yrd.Doçent
1986 Doçent
İstanbul Ü. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Öğr. Ü.
İslâm Hukuku ve Modern Hukukta İcare Akdi (1982), *İslâm Hukukunda Akid Hürriyeti ve Akdi Şartlar Açısından Bu Hürriyetin Sınırı* (1983), *İslâm Hukukunda İşci-İşveren Münasebeti* (1985).

Mustafa BAŞ
1968 AMASYA
İstanbul Huk. Fak. (1980)
S.Ü. Niğde İİBF. Medeni Hukuk Araştırma Görevlisi

Doğan BENLİ
1926 BANDIRMA
İstanbul Ü. Tıp Fak.
H.Ü. Doktor
H.Ü. Doçent.
H.Ü. Profesör
H.Ü. Tıp Fak. Halk Sağlığı Anabilim Dalı Öğr. Ü.
Sıtma Epidebiyolojisi (1982), Genetik (1987), Sağlık Teknisyeninin El Kitabı (Tercüme).

Tuncay BESİM
1960 ANKARA
Uludağ Ü. Tıp Fakültesi
1991 Uzman
Denizli Devlet Hastanesi Psikiyatri Uzmanı

Beyza BİLGİN
1935 İZMİR
Ankara Ü. İlahiyat Fak. (1960)
1971 Doktor

1979 Doçent
1988 Profesör
Ankara Ü. İlahiyat Fak. Din Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı
Liselerde Din Bilgisi Eğitiminin Bugünkü Durumu (1973), Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri (1980) *Beyza Teyze'den Hikayeler* 1.2.3.4., *İslâm ve Çocuk,* (1987). İslâm ve Çocuk (1987). Eğitim Bilimi Din Eğitimi (1988).

Saffet BİLHAN
1934 ELAZIĞ
1959 Ankara Ü. İlahiyat Fak.
1973 Doktor
Ankara Ü. Doçent
Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Öğr. Ü. ve Bölüm Başkanı
Bilgin Türk Hükümdarları Devletinde Eğitim Bilim Sanat (1988),
Eğitim Sosyolojisi (1986), *Eğitim Felsefesi* (1991).

Nazmi BİLİR
Akşehir 1947
H.Ü.Tıp Fak. (1970)
1974 Uzman
1980 Doçent
1989 Profesör
H.Ü. Tıp Fak. Halk Sağlığı Anabilim Dalı Öğr. Ü.
Çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanmış çok sayıda bilimsel makale ve araştırmalar.

Sait BODUR
1956 BALIKESİR
Atatürk Ü. Tıp Fak. (1982)
S.Ü. Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Yrd. Doçent
Aile Sağlığı (1990).

Nihat BOYDAŞ
1942 İnkışla /YOZGAT
G.Ü. Resim Bl.
Ankara Ü. Eğitim Fak. Master
Ankara Ü. İlahiyat Fak. Doktor
G.Ü. Doçent
G.Ü. Eğitim Fak. Resim-iş Eğitim Bölüm Başkanı
Hüsn-ü Hat ile ilgili makaleler

Işıl BULUT
1946 İSTANBUL
H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksek O. (1967)
H.Ü. Nüfus Etüdleri Enstitüsü
1979 Doktor
1989 Doçent
H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksek O. Öğretim Üyesi ve Müdür Yrd.
12-24 Yaş Gençliği ve Sorunları (1985), Aile Değerlendirme Ölçeği El Kitabı (1990).

Üçler BULDUK
1962 KIRŞEHİR
Ankara Ü. DTCF. (1984)
Y. Lisans (1986)
Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bl.
Kıtab-ı Dede Korkut (Çev. 1990)

Sabri BÜYÜKDÜVENCİ
1952 M.K. Paşa/BURSA
Ankara Ü. Eğitim Bil. Fak. (1978)
1986 Doktor
1989 Doçent
Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Öğr. Ü.
Eğitim Felsefesi Yazıları, Eğitim Felsefesine Giriş.

Mustafa CAN
1968 MERZİFON
Ankara Hukuk Fak.
S.Ü. Ticaret Huk. Asistanı

Ethem CEBECİOĞLU
1951 ANKARA
Ankara Ü. İlahiyat Fak. (1981)
1990 Doktor
Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı Başkanı
Hacı Bayram-ı Veli (1990), *Devrimcı Sufi Hareketleri ve İmam-ı Rabbani* (1989), *Batı Uygarlığı ve İnsan* (1987).

Hikmet Yıldırım CELKAN
1947 KİLİS
İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölümü
1977 Doktor
1984 Doçent
1989 Profesör
Atatürk Üniversitesi Eğitim Fak. Dekan Yardımcısı
Eğitim Sosyolojisi (1989), *Pedagojinin Metodları* (1961).

İsmail CEYHAN
1962 BALIKESİR
Ege Ü. Temel ve Endüstriyel Bikrobiyoloji Bl.
Hıfzıssıha Merkezi Mikrobiyoloji ve Klinik Uzmanı
Ankara Çevresinde Çiğ Süt Listeria Mono Cy-Sito Genez Araştırması (1990).

Kemal ÇAKMAKLI
1942 AFYON
Sosyal Hizmetler Akademisi (1966)
1975 Doktor
1982 Doçent
İstanbul Ü. Profesör
İstanbul Ü. Çapa Tıp Fak. Çocuk Psikiyatrisi Anabilim Dalı Öğr. Ü.
Anne-Baba Okulu, Evlilik Okulu konularında çok sayıda bilimsel tebliğ ve makaleler.

1136

Orhan ÇEKER
1953 ANKARA
Konya Yüksek İslâm Enstitüsü (1976)
S.Ü. İlahiyat Fak. Doktor
S.Ü. İlahiyat Fak. Doçent.
S.Ü. İlahiyat Fak. İslâm Hukuku Öğr. Ü.
İslâm Hukukunda Çocuk (1970), İslâm Miras Hukuku, Nafaka Kanunu, Hukuk-u Aile Kararnamesi.

Nilgün ÇELEBİ
1950 KONYA
Wahgeton High School
1973 Lisans
1975 Master
1980 Doktor
1985 Yrd.Doçent
1987 Doçent
Ankara Ü. DTCF. Öğr. Ü.
Çeşitli dergi ve gazetelerde makaleler.

Mesut ÇETİN
1957 UŞAK
Ege Ü.Tıp Fak. (1980)
1985 Uzman
1991 Yrd. Doçent
GATA Haydarpaşa Hastanesi Psikiyatri Kliniği Direktör Yrd.
Psikiyatri üzerine çeşitli dergi ve gazetelerde makaleler.

Kerim ÇINAR
1959 KONYA
S.Ü. Müh. Mimarlık Fakültesi
S.Ü. Müh. Mimarlık Fak. Mimarlık Bölümü Öğr. Ü.

Şamil DAĞCI
1955 MUŞ
Ankara Ü. İlahiyat Fak.
1986 Y. Lisans
Ankara Ü. İlahiyat Fak. Doktora yapıyor.

Mehmet DALKIZ
1962 Turgutlu/MANİSA
İstanbul Ü. Diş Hekimliği Fak.
GATA Diş Hekimleri Bilimleri Merkezi Protetik Diş Tedavisi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi
IPA Kongresi Lots Of Vertical Dimontion and Rehebilation (1990), 8.TİT Kongresi, Dikeyboyut kaybı olan vakalarda Modifiye overdenture uygulamaları (1991).

Saffet DİLEK
1951 Aksaray/NİĞDE
Ankara Ü. Tıp Fak.
GATA Doçent
GATA Kadın Hastalıkları Ana Bilim Dalı Öğr. Ü.

Hüseyin DİNDAR
1952 Arhavi/ARTVİN
H.Ü. Tıp Fak. (1977)
1987 Yrd. Doçent
SSK. Ankara Hastanesi Çocuk Cerrahi Uzmanı

İsmail DOĞAN
1954 Orhaneli/BURSA
Ankara Ü. İlahiyat Fak.(1979)
1984 Y.Lisans
1989 Doktor
1990 Yrd. Doçent
Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı Öğr. Ü.
Eğitim İletişim Yabancılaşma (1990), *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi (Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma)* (1991).

D. Mehmet DOĞAN
1947 Kalecik /ANKARA
Ankara Ü. SBF. Basın ve Yayın Y. O. (1972)
T.Y.B. Genel Başkanı
Tarih ve Toplum (1978), *Büyük Türkçe Sözlük* (1981), *Dil Kültür Yabancılaşma* (1984), *Halka Karşı Demokrasi* (1988), *Mehmet Akif* (1989), *Darbeler Müdahaleler ve Siyasi Sistem* (1990).

Hayati DOĞANAY
1948 TRABZON
Ankara Ü. DTCF. (1971)
1978 Doktor
1984 Doçent.
1989 Profesör
Kazım Karabekir Eğt. Fak. Öğr. Ü. ve Sosyal Bilimler Eğt. Bl. Başkanı
Erzurum'un Şehirsel Fonksiyonları ve Başlıca Planlama Sorunları (1983), *Enerji Kaynakları* (1991), *Doğal Kaynaklar* (1990) *Türkiye Beşeri Coğrafyası* (1991).

Üstün DÖKMEN
H.Ü. Psikoloj Bölümü (1979)
H.Ü. Psikoloji Master
1986 Doktor
1988 Doçent
Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü Öğr. Ü.
Psikodrama, yüz ifadeleri, empati, kişilerarası iletişim çatışmaları konularında çok sayıda araştırma ve incelemeler.

Ali DÖNMEZ
1945 BURDUR
Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Fak. (1970)
A.B.D. Kansas Üniversitesi Doktora
1985 Doçent
Ankara Ü. DTCF. Psikoloji Bölüm Başkanı
Sosyal Psikoloji (1989), *İstatistik Hesaplama* (1991).

Ayşe DUVARCI
1950 İZMİR
H.Ü. Edb. Fak. (1973)
1977 Master
1986 Doktor
1989 Yrd. Doçent
G.Ü. Eğt. Yüksek O. Öğr. Ü.
Gelenek, görenekler, halk bilimi alanında makaleler.

Buğra EKİNCİ
1966 ANKARA
Ankara Ü. Huk. Fak. (1987)
1990 Yüksek Lisans
İstanbul Ü. Huk. Fak. Doktora yapıyor
Atatürk Ü. Huk. Fak. İslâm Hukuku Bl. Araştırma Görevlisi

Mustafa ERDEM
1957 Kızılcahamam/ANKARA
Ankara Ü. İlahiyat Fak. (1978)
1990 Doktor
Ankara Ü. İlahiyat Fak. Dinler Tarihi Ögr. Gör.

Nevzat EREN
1937 GAZİANTEP
Ankara Ü. Tıp Fak. Mezunu
H.Ü. Tıp Fak. Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Profesör Dr. Öğr. Ü.
Ankara Kentinde Yaşayan Halkın Saptanan Sorunlarına Göre Sağlık Hizmetleri İçin Örgütlenme Önerileri (1979), *Dünyada ve Türkiye'de Hekimlik Eğitimi* (1981).

Nüket ESEN
1949 İSTANBUL
Boğaziçi Fen Edb. Fak. İngiliz Dili ve Edb. (1979)
1983 Master
1989 Doktor
Boğaziçi Ü. Fen-Edb. Fak. TDE. Öğr. Görevlisi
Türk Romanında Aile Kurumu (1991)

Çiçek GEYİK
1950 TOKAT
H.Ü. Beslenme ve Diyetetik Bl.
1978 Master
1981 Doktor
Hıfzıssıha Merkezi Beslenme , Sağlık Tekamül Eğitim Müdürü.
Beslenme, Ana Sağlığı alanında makaleler

Erol GÖKA
1959 DENİZLİ
Psikiyatri Uzmanı
Ankara Hastanesi Psikiyatri uzmanı
Yeni Bir Pisikoloji(çev.), Sana Ruhtan Soruyorlar(çev).

Birsen GÖKÇE
1936 NİĞDE
Ankara Ü. DTCF.
1967 Doktor
1957 Doçent
1980 Profesör
H.Ü. İİBF. Kamu Yönetimi Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Başkanı
Kimsesiz Çocuklar Sorunu (1971), *Gecekondu Gerçeği* (1971), *Cumhuriyet Döneminde Çocuk ve Gençlere Ait Yasal Düşünmeler ve Yayınlar* (1983), *Ortaöğretimde Gençliğimizden Beklenti ve Sorunlar* (1984).

Nevzat GÖZAYDIN
1938 ANKARA
Ankara Ü. DTCF. (1963)
1974 Doktor
1981 Yrd. Doçent
1986 Doçent
Ankara Ü. DTCF. Halk Bilim Öğr. Ü.
Federal Almanyada Halk Şiirini Devam Ettirenler (1983).

Abdullah GÜNDOĞDU
1965 Osmancık/ÇORUM
Ankara Ü. DTCF. (1986)
1989 Y.Lisans
Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora yapıyor.

Firdevs GÜNEŞ
1956 Çumra/KONYA
Hacettepe Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı (1973)
1988 Doktor
1990 Doçent
Ankara Ü. Eğitim Bil. Fakültesi Öğr. Ü.
Halk Eğitimi ve Okuma-Yazma ile ilgili çok sayıda makale.

Celil GÜNGÖR
1961 İSTANBUL
İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü
Özel Eğitim Kurumunda Yönetici

Mevlüt GÜNGÖR
1950 Eflani / ZONGULDAK
Bağdat Üniv. Edb. Fak. (1974)
1981 Doktor
1988 Doçent
Ankara Ü. İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı Öğr. Ü.
Cassas ve Ahkamu'l-Kur'an'ı (1989)

Tanju GÜRKAN
1946 İZMİR
Ankara Ü. Eğitim Fakültesi
1987 Doçent
Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Eğitim Programları ve Öğretim Bölümü Öğr. Ü.
Eğitim Bilimine Giriş, İlkokul Programı ve Öğretim Yöntemleri, Temel Eğitimde 6 yaş Uygulamasının değerlendirilmesi, Bir Öğretim Kuramına Doğru.

1138

Nurettin GÜZ
1961 KONYA
G.Ü. Basın Yüksek O. (1985)
1988 Doktor
G.Ü. Basın ve Yayın Y.O. Öğr. Ü.
Milli Mücadeleden Cumhuriyete Geçişte ve Çok Partili ilk Sistemde Basın İktidar İlişkileri (1920-1927) *1988, Basında Yasalar Suç ve Cezalar* (1988).

Nevin HALICI
1941 KONYA
Ankara Kız T.Y. Öğretmen Okulu
Öğretmen, araştırmacı-yazar
Geleneksel Konya Yemekleri (1979), *Ege Bölgesi Yemekleri* (1981) *Türk Mutfağı* (1985), *Akdeniz Bölgesi Yemekleri* (1983), *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Yemekleri* (1991), *Turkish Cook Book* (1989).

Metin HASDE
1959 ANTALYA
GATA Tıp Fak. (1985)
Halk Sağlığı Uzmanı (1991)
GATA Halk Sağlığı Uzmanı

Zafer İLBARS
1945 SİVAS
Ankara Ü. DTCF. (1968)
1973 Doktor
1982 Doçent
1988 Profesör
Ankara Ü. DTCF. Dekan Yardımcısı
Çeşitli dergi ve gazetelerde makaleler.

E. Olcay İMAMOĞLU
1944 İZMİR
ODTÜ. (1968)
1969 University Of Lowa
1974 University Of Strat Hclyde
1979 Doçent
1988 Profesör
1984-1985 Misafir Öğr.Ü. U.C.L.A.
ODTÜ. Öğr. Ü.
Children's Awerenes and Usage of İntention Cues, Child Development (1975), Children's Plan Drawings of Their Houses, Acquisition of Symbolic Skills (1984).

Vacit İMAMOĞLU
1943 KAYSERİ
1967 ODTÜ
1968 Pratt İnstitute New York
1975 Üniv. of Strathclyde
1975 Yrd. Doçent
1983 Doçent
Prof. Dr. ODTÜ Mimarlık Fak. Öğr. Ü.
Binalara İlişkin Zihinsel Plan, Kullanım ve Değerlerdirmeler (1980).

Mustafa İSEN
1953 ADAPAZARI
Ankara Ü. Edb. Fak.
Klasik Türk Edebiyatı Master
G.Ü. Fen. Edb. Fak. Doktor
G.Ü. Fen-Edb. Fak. Öğr. Ü.
Sehi Tezkiresi (1980), *Yugoslavya Türk Çocuk Şiirlerinden Seçmeler* (1983) *Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (1988), *Latifi Tezkiresi* (1990).

İbrahim KANYILMAZ
1945 Tavas/DENİZLİ
İstanbul İktisat Fak. (1966)
1971 Y. Lisans Fransa
1976 Doktor Fransa
1981 Doçent.
Uludağ. Ü. İİBF. İktisat Bl. Öğr. Ü.
İktisadi konularda çeşitli makaleler.

Enise KANTEMİR
1927 VARLA
İstanbul Ü. Edb. Fak. TDE. Bl.
1974 Master
1976 Doktor
1982 Doçent
1988 Profesör
Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Öğr. Ü.
Yazılı ve Sözlü Anlatım , Ülkemizde Çocuk Eğitimi ve Sorunları, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi Alan Araştırması.

Mustafa KARA
1951 Güneyce/RİZE
Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü (1974)
Uludağ Ü. İlahiyat Fak. Tasavvuf Tarihi Öğr. Ü.
Tekkeler ve Zaviyeler (1977), *Tasavvufi Hayat* (Çev. 1980), *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (1985).

Mehmet KARA
1960 Gülnar/İÇEL
H.Ü. Edebiyat Fak. (1986)
Ankara Ü. Okutman
G.Ü. TDE. Doktora yapıyor
Bir Başka Açıdan Kutatgu Bilig (1990), Gün Doğmak Üzere (şiir 1990).

Alaaddin KARACA
1963 ÇORUM
Ankara Ü. DTCF. Sosyal Bilimler Enstitüsü TDE. Bl.
Ankara Ü. DTCF. Türk Edebiyatı Araştırma Görevlisi
İsmali Safa .

Ahmet KARADEMİR
1964 Başmakçı/ AFYON
H.Ü. Edb. Fak. TDE. 1988
İki yıl özel bir öğretim kurumunda öğretmenlik
Türkiye Yazarlar Birliği sekretaryasında görevli.

Emine KARPUZ
1963 Ilgın
S.Ü. Fen-Edb. Fak. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bl.
Konya (İslâm-Türk Eserleri) Müzesi Araştırmacısı

Haşim KARPUZ
1949 Akçaabat
İstanbul Ü. Edb. Fak. (1974)
1980 Doktor
S.Ü. Fen Edb. Fak. Doç. Dr. Öğr. Ü.
Erzurum Evleri (1984), *Şebinkarahisar* (1989), *Trabzon* (1990).

Müzeyyen Aytül KASABOĞLU
1951 İSTANBUL
1973 Y. Lisans
1975 Uzman
1982 Doktor
Ankara Ü. DTCF. Sosyoloji Bölümü Doç. Dr. Öğr. Ü.
Sağlık örgütlerinde Personelin Sosyal İlişkileri (1982), *Örgüt Sosyolojisi: Temel Kaynaklar* (1984).

Osman KAŞIKÇI
1965 Beyşehir/KONYA
S.Ü. Huk. Fak. (1988)
S.Ü. Huk. Fak. ukuk Tarihi Araştırma Görevlisi.

Cumhur KILINÇ
1959 ANKARA
GATA Tıp Fak. (1984)
1984 Doktor
GATA Tıp Fak. Yrd. Doçent
GATA Biyokimya Anabilim Dalı Öğr. Ü.

Levent KÖKER
1958 ANKARA
Ankara Hukuk Fak. (1980)
1983 Y.Lisans
1987 Doktor
1990 Doçent
G.Ü. İİBF. Kamu Yön. Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Öğr. Ü.
Modernleşme

Ali Osman KURUL
1948 ORDU
Karadeniz Teknik Ü. İnşaat Fak. (1971)
S.Ü. Müh. Mimarlık Fak. Öğr. Görevlisi

Yıldız KUZGUN
1933 Eğridir
İstanbul Ü. Psikoloji (1960)
1973 Doktor
1978 Doçent
Ankara Ü. Eğitim Bil. Fak. Prof. Dr. Öğr. Ü.
Mesleki Rehberlik , Meslekleri Tanıtma Rehberi.

Erbay KÜCET
1955 ANKARA
Eskişehir Eğitim Enstitüsü (1980)
G.Ü. Eğitim Fak. TDE. (1980)
Ankara Laborant Meslek Lisesi Edebiyat Öğretmeni
Çeşitli dergi ve gazetelerde yazı ve araştırmalar.

H. Ahmet MADEN
1957 Yeşilhisar/KAYSERİ
Ankara Ü. DTCF. (1980)
1983 Y.Lisans
1990 Doktor
Ankara Ü. DTCF. Sosyal Antropoloji Anabilim Dalı Yrd. Doç. Dr. Öğr. Ü.
Medikal Antropoloji açısından Karşılaştırılmalı 2 köy incelemesi (1983), *Psikosomatik Hastalıkların (Alkolizm, Gebelik, Göç, İhtiyarlık, Stres) Kültürel Nitelikleri* (1990), *Geleneksel Sağlık Hastalık Sisteminin Özellikleri* (1990), *Çeşitli Kültürlerde Gençlik ve Erginlerin Özellikleri* (1990), *Yunus Emre Kültür Bilimi ve İnsanı* (1990).

Teslime MELAN
1950 ÇANKIRI
Sosyal Hizmetler Akademisi (1974)
1979 Master
SHÇEK Genel Md. Sakatların ve Felçlilerin Rehabilitasyonu dairesi Şb. Md. *Sakatlara verilen hizmetlerle ilgili makaleler.*

Sevcihan MERT
1948 Milas/MUĞLA
Gevher Nesibe Sağlık Eğtitim Enstitüsü (1977)
1979 Asistan
Gevher Nesibe Sağlık Eğtitim Enstitüsü Ana Çocuk Sağlığı Bl. Öğretmeni

Ömer Lütfü METE
1950 RİZE
İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu
Bolonya Tüneli .

Kayhan MUTLU
1942 MALATYA
Ankara Ü. Ziraat Fak. (1965)
1970 Y.Lisans ABD
1976 Utah Üniversitesi Doktor
1986 Doçent
ODTÜ Sosyoloji Öğr. Ü. , Fakülte Yönetim Kurulu Üyesi.
Beşeri Güdüsü, Anotomi, Suç Sosyolojisi, İslâm Değer Yargıları.

M.Orhan OKAY
1931 İSTANBUL
İstanbul Ü. Edb Fak. (1955)
İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu TDE. (1955)
1963 Doktor

1974 Doçent

Atatürk Ü. Fen Edb Fak. Prof. Dr. Öğ Ü.

Sanat ve Hayat (1956), *İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti Beşir Fuat* (1969), *Şeyh Galib/Hüsn-ü Aşk (H.Ayanla* 1975), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi* (1975), *Necip Fazıl Kısakürek* (1975), *Mehmet Akif* (1989).

Hasan ONAT

1957 Eldivan/ÇANKIRI

Ankara Ü. İlahiyat Fak. (1979)

1986 Doktor

1989 Doçent

Ankara Ü. İlahiyat Fak. İslâm Mezhepleri Tarihi Öğr. Ü.

Şia'nın Kur'an, İmamet, Takıyye Anlayışı.

İlber ORTAYLI

1947 Viyana/AVUSTURYA

Ankara Ü. DTCF. (1969)

Ankara Ü. SBF. (1973)

1974 Doktor

1979 Doçent

1989 Profesör

Ankara Ü. SBF. İdare Tarihi Öğr. Ü.

Çok sayıda yayınlanmış eser ve makaleler.

Selahattin ÖĞÜLMÜŞ

1961 KAHRAMANMARAŞ

Ankara Ü. Eğtitim Bilimleri Fak.

1986 Y. Lisans

1991 Doktor

Ankara Ü. Eğtitim Bilimleri Fak. Araştırma Görevlisi

Ferhunde ÖKTEM

1950 BURSA

H.Ü. Psikoloji Bl. (1972)

1975 Y. Lisans

1983 Doktor

1989 Doçent.

H.Ü. Çocuk Ruh Sağlığı Öğr. Ü.

Çocuk Ruh Sağlığı ile ilgili makaleler.

Sacit ÖNEN

1950 BALIKESİR

Adana İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (1972)

Doktor Fransa Bordeaux Ü.

1984 Profesör

G.Ü. Rektör Yrd.

Türkiye'de Reklamların Vergilendirilmesi (1984), *Uluslarası Mali Kuruluşlar* (1991).

Elisabeth ÖZDALGA

1946 Göteborg, İSVEÇ

Ph D ve doçentlik Göteborg Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

OTDÜ Sosyoloji Doç. Dr. Öğr. Ü.

Halk ve iktidar arasında, Toplumcu Düşün (1979), *Kutsal Kitap veya Halkın İradesi. Türkiye'de Demokrasinin Tarihsel ve Sosyal Temelleri Üzerine* (1987), *Is religion religon or something else? Journal of Islâmic Research,* (1989), *Ne Kılıç, Ne Kitap, Orta Doğu Krizi Üzerine Değerlendirmeler* (1991).

İnan ÖZER

1950 URFA

H.Ü. Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bölümü (1974)

H.Ü. İİBF. Öğr. Ü.

Niyazi Berkez'in Toplumbilime ilişkin Görüş ve Düşünceleri (1982) *Halkçılık ideolojisi Mustafa Kemal'i Anlamak* (1981),*Toplumsal Değişme ve Kentsel Olgu ,Türkiye'de Kentleşme Hareketini Doğuran Nedenler.*

Zafer ÖZTEK

1945 AMASYA

H.Ü. Tıp Fak (1969)

1973 Uzman

1975 Doçent

1988 Profesör

H.Ü. Tıp Fak. Dahili Bilimler Bölümü, Halk Sağlığı Anabilim Dalı Öğr. Ü.

Yayınlanmış çok sayıda eser ve makaleler.

Hüseyin ÖZTÜRK

1950 KAHRAMANMARAŞ

İstanbul Ü. Edb. Fak. Felsefe Bl.

1989 Doktor

S.Ü. Niğde Eğitim Y.O. Felsefe ve Düşünce Tarihi Öğr Ü.

Kınalızade Ali Çelebi'de Aile Ahlâkı (1990).

Nazif ÖZTÜRK

1948 KAHRAMANMARAŞ

İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü

G.Ü. Yönetim Bilimleri Fak. İdari Bilimler Enstitüsü Master

H.Ü. Kültür ve Müesseseler Tarihi, Doktor

T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Md. Daire Başkanı

Menşe-i ve Tarihi Geleşimi Açısından Vakıflar (1983), *Efkav-ı Humayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleri* (1985).

Selahattin PARLADIR

1930 ISPARTA

İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü (1963)

1984 Doktor

1988 Doçent

Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fak. Dekan Yrd. ve Din. Eğt. Anabilim Dalı Öğr Ü.

Eğitim ile ilgili çok sayıda yayınlanmış makale.

Remzi SAĞLAM

1947 MANİSA

İstanbul Ü. Tıp Fak. (1970)

1977 Uzman

1983 Doçent

1989 Profesör
Üromed Genel Müd. Endo Üroloji Derneği Genel Sekreter
Üroloji-Neroüroloji-Ürodinami endo-Üroloji ile ilgili makaleler.

Saim SAKAOĞLU
1939 KONYA
İstanbul Ü. Edb. Fak. 1965
1967 Asistan
1971 Doktor
1978 Doçent
1988 Profesör
S.Ü. Eğitim Fak. Dekanı
Halk Edebiyatı Alanında Araştırmalar, çeşitli dergi ve gazetelerde makaleler.

Eyyüp SANAY
1942 Kızılcahamam/ANKARA
Ankara Ü. İlahiyat Fak
Ankara Ü. İlahiyat Fak. Doktor
G.Ü. Basın Yayın Y.O. Doç. Dr. Öğr. Ü.
Genel Sosyoloji Dersleri, H.Ziya ÜLGEN, Gurbetçinin El Kitabı, Marksizmin Din Politikası.

Sami SAYER
1956 ANKARA
Ankara Tıp Fak (1982)
1988 Uzman
1990 Yrd. Doçent
GATA Halk Sağlığı Anabilim Dalı Öğr. Ü.
Halk sağlığı alanında makaleler.

Mualla SELÇUK
Ankara Ü. İlahiyat Fak. (1980)
1989 Doktor
Ankara Ü. İlahiyat Fak Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğr. Görevlisi
Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler (1990), *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri* (1991).

Ahmed Nedim SERİNSU
1955 ANKARA
Ankara Ü. İlahiyat Fak. (1978)
Ankara Ü. İlahiyat Fak. Araştırma Görevlisi
Müderris Ahmed Naim.

Seyit SERTÇELİK
1964 BOLU
ODTÜ (1990)
Ankara Ü. DTCF. Y. Lisans
Ankara Ü. DTCF. Tarih Böl. Araştırma Görevlisi

Bilge SEYİTOĞLU
1941 Kabil/AFGANİSTAN
İstanbul Ü. Edb. Fak. (1961)
1986 Doçent
Atatürk Ü. Fen-Edb. Fak. Öğr Ü.
Erzurum Halk Masalları üzerine araştırmalar (1975), *Erzurum Efsaneleri* (1985).

İhsan SEZAL
1947 Siverek/Urfa
1971 Üniv. of Manchester, Manchester School of Economics and Social Studies
1981 Doktor
1981 Asistan
1982 Yrd. Doçent
1984 Doçent
1989 MEB Müsteşar
G. Ü. İİBF. Kamu Yön Bl. Öğr Ü. ve Bl. Bşk. Yrd.
YÖK Genel Kurul Üyesi
Alaca Dünya (şiir 1969), Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar (1980), Sabır ve Gül (şiir, 1988).

Mualla SEZGİN
1951 /Osmaniye
Ankara Kız Teknik Y. Öğr. Okulu
S.Ü. Kız Sanat Eğitimi Yüksek Okulu Öğr. Görevlisi
Resimli Dikiş Teknikleri (1986).

Ümit SİREL
1952 İSTANBUL
İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi
S.Ü. Mimarlık Fak. Doktora yapıyor.

Birsen SONUVAR
1939 ÇANAKKALE
Ankara Ü. Tıp Fak. (1959)
1962 Uzman
H.Ü. Çocuk Ruh Sağlığı Yrd. Doç. Dr. Öğr. Ü.
Çocuk Ruh Sağlığı ile ilgili makaleler.

Mehmet ŞAHİN
1944 KAYSERİ
Ankara Ü. SBF.
1975 Doktor
1983 Doçent
1989 Profesör
Erciyes Ü. İİBF. Uluslararası İktisat Anabilim Dalı Öğr. Ü.
Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları (1975), Macro Economics (1990)

Bekir Sıtkı ŞAYLI
1931 BALIKESİR
Ankara Ü. Tıp Fak.
1959 Uzman
1967 Doçent
1972 Profesör
Ankara Ü. Tıbbi Biyoloji Anabilim Dalı Başkanı
Medikal Genetik 1,2,3, İçimizdeki Varlık (1976)

A. Vahap TAŞTAN
1952 KAYSERİ
Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü (1976)

1986 Y. Lisans

Erciyes Ü. İktisat Fak. Din Sosyolojisi Araştırma Görevlisi

Mahmut TEZCAN

1940 ANKARA

Ankara Ü. SBF. ve Eğitim Fak.

1980 Doçent

1988 Profesör

Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Eğitim Programları ve Öğr. Böl. Eğtimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı Öğr. Üyesi.

Sosyoloji ve kültürel antropoloji alanında çok sayıda bilimsel araştırma ve makaleler.

Beğlan TOĞROL

İSTANBUL

İstanbul Ü. Edb. Fak. ve Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Böl.

1957 Doçent

1965 Profesör

İstanbul Ü. Edb. Fak. Tecrübi Psikoloji Bl. Başkanı

İstatistik Metodları (1961), *İstatistik Metodları* (1967), *Psikolojide Deneylerin Düzenlenmesi ve Analiz Medodları* (1963), *Korelasyon Metodları* (1966), *Duygusal Mana Sistemlerinin Genelliği* (1967), *Psikoloji Bölümü ve Tecrübi Psikoloji Enstitüsü Bibliyografyası* (1972), *112 Yıllık Göç* (1989), *1989 Yazında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç Eden Türklerin Psikolojik İncelemesi* (1990), *Direniş* (1991).

Oya TOKGÖZ

Ankara Ü. SBF. Uluslararası İlişkiler (1964)

1977 Doçent

1985 Profesör

Ankara Ü. Basın Yayın Yüksek Okul Müdürü

Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinde Radyo Televizyon sistemleri (1972), *Siyasal Haberleşme ve Kadın* (1979), *Televizyon Reklamlarının Anne ve Çocuk İkilemine etkileri* (1982), *Temel Gazelecilik* (1981), *Temel Gazelecilik* (1987).

Belma TOKUROĞLU

1958 TOKAT

H.Ü. Edb. Fak. Sos. (1980)

1985 Y. Lisans

ODTÜ Sosyoloji Doktora yapıyor

G.Ü. İİBF. Kamu Yön. Araştırma Görevlisi

Sosyoloji alanında çeşitli makaleler.

Barlas TOLAN

1943 DENİZLİ

Bordeaux Üniversitesi

Paris Üniv. Doktor

1979 Doçent

1989 Profesör

Marmara Üniversitesi Fransızca eğitim yapan Kamu Yönetimi Bölümünde

Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı Başkanı

Genel Sosyoloji, Sosyoloji Teorisi, Kent Sosyolojisi, Sosyal Psikoloji ve Aile ve Gençlik Sosyolojisi alanlarında çok sayıda eser ve makaleler.

Kerim TOSUN

1967 Fethiye/MUĞLA

Ankara Ü. Hukuk Fak. (1989)

Konya'da Stajer Hakim olarak çalışıyor.

Necip TOSUN

1960 KIRIKKALE

G.Ü. İİBF. (1983)

Sayıştay Denetçi

Öykü ve sinema üzerine çeşitli dergi ve gazetelerde makaleler.

Enver TÖRE

1955 ELAZIĞ

İstanbul Edb Fak. TDE. (1978)

1986 Master

1990 Doktor

M.Ü. Fen. Edb Fak. TDE. Öğr. Görevlisi, Kültür Müdürü

Çeviri piyeslerde Kadının Tiyatromuza Yansıması (1991).

Nejla TURAL

1963 KAYSERİ

Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Eğitim Yönetimi ve Planlama Bl. (1985)

Ankara Ü. Eğitim Fak. Eğitim Yönetimi ve Planlaması Bölümü Öğr. Ü.

Planlı Dönemde Temel Eğitim ve Lise Seviyeli Eğitimin Yeniden Düzenlenmesiyle ilgili Politikalar ve Uygulamar (1988).

Orhan TÜRKDOĞAN

1928 MALATYA

Ankara Ü. DTCF. Felsefe ve Sosyoloji Bl.

Atatürk Ü. İktisat Fak. Doktor

Atatürk Ü. Doçent

G.Ü. Bolu İİBF. Sosyoloji Bl. Öğr. Ü.

Malakanların Toplumsal Yaşayışı (1971), *Doğumda Hatalar ve Sağlık Sisteminin Sosyolojik Yönden Açıklanması* (1972) , *Türkiye'de Köy Sosyolojisinin Gelişimi* (1974), *Sanayi Sosyolojisi, Kültür, Değişme ve Sosyal Çözülme* (1989), *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi* (1990), *Bilimin Değerlendirilmesi ve Araştırma Metodolojisi* (1991).

M. Fatih UŞAN

1968 AYDIN

Ankara Huk. Fak. (1990)

Atatürk Ü. Hukuk Fak. İş Huk. Araştırma Görevlisi

Hamza UYGUN

1953 Kalecik /ANKARA

H.Ü. Sosyal İdari ve Bilimler (1974)

1976 Y. Lisans

1984 Doktor

1990 Doçent
H.Ü. İİBF. Kamu Yönetim Öğr. Ü.
Türk Toplum Bilimcileri (1982).

Kemal YAMAN
1957 KASTAMONU
H.Ü. İşletme Yönetimi
Kastamonu Merkez Yüksek O. Bilgisayar Programcılığı Bl. Öğr. Görevlisi

Ümit Meriç YAZAN
1946 İSTANBUL
İstanbul Ü. Edb. Fak. (1968)
1969 Asistan
1981 Doktor
1985 Doçent
Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü (1975), *Japonya'da Sosyoloji* (1984), *Sosyolojik Açıdan Kılık Kıyafet* (1986).

Ali YILMAZ
1952 Acıpayam/DENİZLİ
Ankara Ü. İlahiyat Fak.
1985 Doktor
1989 Doçent
Ankara Ü. İlahiyat Fak. Türk-İslâm Edb. Anabilim Dalı Öğr. Ü.
Köstendilli Süleyman Şeyhi, (1989), *Amasya Tarihi* (1986).

Niyazi YILMAZ
1954 RİZE
Sosyal Hizmetler Akademisi (1975)
SHÇEK Gen. Müd. Baş Müfettişi
Dağarcık (1971).